

21/325

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1899-DIK ÉVI FOLYAM

I. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1899.

TARTALOM.

	Lap
Mátyás király magyar diplomatái (VII-ik közlemény). Írta Fraknói Vilmos ...	1
Nulla dies sine linea (a Sabartoiásfaloi névről). Írta dr. Fiók Károly ...	9
Boeckay István fölkelése (I-ső közlemény). Írta Thúry József ...	21
Carnianus kalocsai érsek. Írta Érdújhelyi Menyhért ...	44
Uzbégh tatár khán egy követsége a magyar udvarnál. Írta Kropf Lajos ...	51

Történeti irodalom.

A magyar drámai irodalom története. Írta Bayer József , ism. dr. Váczy János ...	53
Arad vármegye és Arad sz. kir. város közgazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotainak leírása. Írta dr. Gaál Jenő , ism. I. R. ...	57
A magyar honi örmény családok genealógiája. Írta Szongott Kristóf , ism. Kis Bálint ...	59
Rendi országgyűléseink magyarsága. Írta dr. Berkeszi István , ism. Ferdinandy Géza ...	61
A history of the art of war (2-ik kötet). Írta Oman Károly , ism. Kropf Lajos ...	65
Hungarian Literature. Írta dr. Reich Emil , ism. Kropf Lajos ...	67
Intorno alla vita ed ai lavori di Tito Livio Burattini fisico agordino del secolo XVII. Írta Favaro A. , ism. Kropf Lajos ...	69

Tárcza.

Glossák és hírlati megjegyzések az 1848—49-iki szabadságharcunk történelmét tárgyazó cikkekre és művekre vonatkozólag (IX). Írta Hegyesi Márton ...	70
Pálffy Miklós születéshelye Csábrág. Írta Matunák Mihály ...	72
Külföldi Repertorium. Közli Mangold Lajos ...	75
Horvát történelmi Repertorium (XI-ik közlemény). Közli Margalits Ede ...	86
Új könyvek ...	91
Vegyes közlések ...	93
Történeti könyvtár ...	95
Hivatalos Értesítő ...	96

FIZETÉSI FELHÍVÁS!

Tisztelettel felkérjük azon tisztelt tagtársainkat, kik a múlt évre szóló díjaikat még meg nem fizették, hogy az évi 5 frt tagdíjat, a Tört. Tár 2 frt 80 kr, és az Életrajzok 5 frt évi előfizetési díját a Magyar Tört. Társulat pénztárába megküldeni méltóztatassanak.

A Magyar Történelmi Társulat folyó évi rendes közgyűlést február-hó 16-án fogja megtartani, melyen a rendes tárgyakon kívül **Géresi Kálmán** vál. tag néhai *Véghely Dezső* felett mond emlékbeszédet.

 Kérjük tagtársainkat, hogy minden, a társulatot vagy folyóiratunkat illető ügyben, újabb intézkedésig, Nagy Gyula társulati jegyzőhöz (I. Vár, Országos Levéltár) szíveskedjenek fordulni.

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XXXIII. ÉVFOLYAM.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTETTÉK

I.

SZILÁGYI SÁNDOR

II—X.

NAGY GYULA

TITKÁR.

1899. ÉVI FOLYAM.

BUDAPESTEN, 1899.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

51593

Budapest, 1899 Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

	Lap
BLEYER JAKAB.	
Magyar vonatkozások Suchenwirt Péter költeményeiben. (I. II. bef. közlemény)	788, 879
DOMANOVSKY SÁNDOR.	
A dubniczi krónika. (I. II. III. bef. közl.)	226, 342, 411
ÉRDUJHELYI MENYHÉRT.	
Carnianus kalocsai érsek	44
FIÓK KÁROLY.	
Nulla dies sine linea. A <i>Sabartoiásfai</i> névről	9
FRAKNÓI VILMOS.	
Mátyás király magyar diplomatái. (VII. VIII. IX. X. XI. bef. közl.)	1, 291, 389, 773, 869
Bánfi Miklós	1
Bajoni István	3
Nyujtódi Miklós	5
Bacskai Miklós	7
Ifjabb Vitéz János	291
Zrednai Vitéz János	773
Csezmiczei János	774
Imre boszniai prépost	779
Kendi Antal és Ferencz egri főesperes	780
Drágyi Tamás	783
Mátyás király követei keleten	869
Befejezés	875
Az 1485-ik évi nádori czikkelyek	485
GÉRESI KÁLMÁN.	
Véghely Dezső emlékezete	195
ILLÉSSY JÁNOS.	
Sámboky János történetíróról	524
JURKOVICH EMIL.	
Egy színlap 1669-ből	533

	Lap
KROPF LAJOS.	
Uzbégh tatár khán egy követsége a magyar udvarnál	51
Dárius király Erdélyben	97
Az erdélyi oláhok eredetéről	624
Az erdélyi százszok eredetéről	725
LÁNCZY GYULA.	
A nemzetközi történelmi congressusról	507
NAGY GÉZA.	
A történelmi korszak kezdete	677
NÉMETHY LAJOS.	
Zsigmond király és a német lovagrend. 1399—1409	134
PAULER GYULA.	
A magyarok 954 és 955 évi hadjárata	581
SÖRÖS PONGRÁCZ.	
Ghímesei Forgách Simon báró. (I. II. bef. közl.)	595, 698
A hódoltság terület adózásáról	813
SZÁDECZKY LAJOS.	
Szamosközy magyar históriás éneke az 1610-iki Kendy-féle össze- esküvésről. (I. II. bef. közl.)	211, 310
THALY KÁLMÁN.	
A b. Orlay család történetéhez	108
THÚRY JÓZSEF.	
Bocskay István fölkelése. (I. II. bef. közl.)	21, 115
VÁROSY GYULA.	
Meddig volt De Benciis András kalocsai érsek?	618
WERTNER MÓR.	
A Korzan nemzetség	722

Történeti irodalom.

<i>Bayer József</i> : A magyar drámairodalom története. Ism. Váczy János	53
<i>Békefi Remig</i> : A Sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei. — A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei. Ism. Révész Kálmán	924
<i>Benedek Elek</i> : A magyar nép multja és jelene. I. köt. Ism. Márki Sándor	269
<i>Berkeszi István</i> : Rendi országgyűléseink magyarsága. Ism. Ferdinandy Gejza	61
<i>Bernstein Béla</i> : Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók. Ism. I. J.	455
<i>Dézi Lajos</i> : Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Ism. I. J.	160
<i>Éble Gábor</i> : Az ecsedi uradalom és Nyiregyháza. Ism. D. L.	740
<i>Eubel Conradus</i> : Hierarchia catholica medii aevi. Ism. —y.	927
<i>Favaro Antonio</i> : Intorno alla vita ed ai lavori di Tito Livio Burattini fisico agordino del secolo XVII. Ism. Kropf Lajos	69

	Lap
<i>Fináczy Ernő</i> : A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Első kötet. 1740—1773. Ism. Marczali Henrik	819
<i>Finke Edmund</i> : Geschichte des k. u. k. ungarischen Infanterie-Regimentes Nro. 37. Erzherzog Joseph. I. II. köt. Ism. id. Barta László	541
<i>Fraknói Vilmos</i> : A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. — Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Ism. Vécsey Tamás	628
<i>Gaál Jenő</i> : Arad vármegye és Arad szabad királyi város közigazgatási, közigazgatási és közművelődési állapotainak leírása. Ism. — I. — T.	57
<i>Horn E.</i> Saint Étienne roi apostolique de Hongrie. Ism. Kropf Lajos	835
<i>Horváth Cyrill</i> : A magyar irodalom története. I. köt. Ism. Váczy János	640
<i>Huber Alfonz</i> : Oesterreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte 1658—1664. Ism. Acsády Ignác	727
<i>Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor</i> : Ezernyolczszáznegyvennyolcz. Az 1848—49-iki magyar szabadságharcz története képekben. Ism. Hegyesi Márton	257
<i>Kammerer Ernő</i> : A Zichí és Vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának Okmánytára. IX. köt. Ism. Wertner Mór	826
<i>Karácsonyi János</i> : Békés vármegye története. I. II. III. köt. Ism. D. L.	460
<i>Kérészy Zoltán</i> : A magyar országgyűlések eredete és szervezetük fejlődése a rendi országgyűlések alakulásának kezdetéig. Ism. Ferdinandy Gejza	356
<i>Kobler Giovanni</i> : Memorie per la storia della Liburnica città di Fiume. Vol. I. II. III. Ism. Óváry Lipót	913
<i>Kónyi Manó</i> : Deák Ferencz beszédei. 1867—1868. 1868—1873. Ism. Váczy János	155
<i>Lévay József</i> : Emléklapok Vajai báró Vay Miklós életéből. Ism. Váczy János	264
<i>Marczali Henrik</i> : Nagy képes világtörténet. I. köt. Ism. Galgóczy János	145
<i>Márki Sándor</i> : Az 1848—49-ik évi szabadságharcz története. Ism. Hegyesi Márton	734
<i>Massoneri Gustavo</i> : Cenni storici della guerra dell' indipendenza d'Ungheria nel 1848—49. Ism. Csepreghy K.	537
<i>Hornig Károly</i> : Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. I. II. köt. Ism. Áldásy Antal	920
<i>Oman Charles</i> : A history of the art of war. the middle ages from the fourth to the fourteenth century. Ism. Kropf Lajos	65
<i>Puscariu J.</i> Date istorice la familie nobile române I. II. Ism. Janosó Benedek	646
<i>Reich Emil</i> : Hungarian Literature. An historical and critical survey. Ism. Kropf Lajos	67
<i>Szádeczky Lajos</i> : Székely Oklevéltár. VII. köt. Ism. Kelemen Lajos	362
<i>Szilágyi Sándor</i> : Erdélyi Országgyűlési Emlékek. XXI. köt. Ism. A. D.	452
<i>Szinnyei József</i> : Magyar írók élete és munkái. VI. köt. Ism. V. J.	831
<i>Szongott Kristóf</i> : A magyarhonni örmény családok genealogiája. Ism. Kis Bálint	59
<i>Tóth-Szabó Pál</i> : A magyar főpapság a rendi alkotmányban. Ism. Cr. Vilmar A. Fr. Christ. Die heilige Elizabeth (von Ungarn). Ism. Kropf Lajos	833
	837

T á r c z a.

Glossák és bírálati megjegyzések az 1848—49-iki szabadságharczunk történelmét tárgyzó czikkekre és művekre vonatkozólag. (IX. X. XI. XII. XIII. XIV. XV. XVI.) ... 70, 369, 471, 842

a) *Hegyesi Mártontól:*

IX. Még egyszer a »Damjanics Szolnoknál s még valami« című cikkről	70
X. <i>Hatala Péter</i> : Ötven év előtt	369
XI. <i>Dercsényi Kálmán</i> : Bem tábornok téli hadjárata Erdélyben	370
XIII. A szabadságharcz története Világosig	842
XIV. 1848 Almanachja	844
XV. Magyar hadi krónika	845
XVI. A 3-ik honvéd zászlóalj története	846

b) *id. Orczy Gyulától:*

XII. Levél a szerkesztőhöz	471
<i>Angyal Dávid</i> : Hibás adatok Bethlen Gábor ifjúságáról	547
<i>Erdélyi László</i> : Apos végrendelete	933
<i>Ferdinandy Gejza</i> : Ellenészrevételek Kérészy Zoltán úr észrevételeire	554
<i>Hegyesi Márton</i> : Első mérközéseink az oroszokkal 1849-ben és a héthársi ütközet	652
<i>Illéssy János</i> : Murány várában talált koporsók	930
<i>Kérészy Zoltán</i> : Néhány észrevétel Ferdinandy Gejza bírálatára	551
<i>Kis Bálint</i> : Báthory Anna házasságai	659
<i>Kropf Lajos</i> : Pálfi Miklós születéshelye	169
<i>Kropf Lajos</i> : Lala Mohammed halála	372
<i>Kropf Lajos</i> : Quadragesima media	932
<i>Kubinyi Ferencz</i> : Eskümintá Bocskay idejéből	657
<i>Lovas Imre</i> : Az új parlamenti palota »Moriamur« freskójáról	464
<i>Matunák Mihály</i> : Pálfi Miklós születéshelye Csábrág (Válasz Kropf Lajosnak.)	72
<i>Matunák Mihály</i> : Pálfi Miklós születéshelye	278
<i>Mednyánszky Dénes</i> : Mikor vitték a szent koronát Zólyomvárába?	168
<i>Révész Kálmán</i> : II. Rákóczy György halála napja	838
<i>Stessel József</i> : Megjegyzések a loicsmándi várispánság hatáiról	743
<i>Török Bertalan</i> : Berzeviczi Márton erdélyi kancellár erdélyi birtokai	170
A lánczhíd felrobbantása. (Zelovich Kornél előadása.)	934
Szilágyi Sándor. (Gyászjelentés a januári füzetben.)	a
Szilágyi Sándor. (Nekrológ.)	164
Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1898 évi munkásságáról	273
A M. Tud. Akadémia történelmi jutalomtételei	565

Vegyes közlések	93, 174, 284, 375, 472, 557, 660, 754, 848.	938
Magyar Tudományos Akadémia	174, 284, 375, 472, 476, 848,	938
<i>Acsády Ignác</i> felolvasása a karloviczi békéről		284
<i>Ballagi Aladár</i> felolvasása a Nyelvtörténeti Szótárról		284
<i>Bayer József</i> felolvasása a nemzeti játékszínről mint közügyről		848
<i>Békefi Remig</i> felolvasása a sárospataki ev. ref. főiskola 1821-iki törvényeiről		175

	Lap
<i>Békefi Remig</i> felolvasása a debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényeiről	375
<i>Domanovszky Sándor</i> dolgozata a dubniczi krónika kéziratáról és kiadásairól	376
<i>Halász Ignác</i> értekezése a magyar szófejtés történetéről ...	938
<i>Karácsonyi János</i> értekezése az arany bulla keletkezéséről és első sorsáról	939
<i>Mahler Ede</i> értekezése II. Rhamsesről és az exodusról ...	849
<i>Marczali Henrik</i> értekezése Zách Feliczián bűnpöréről ...	939
<i>Mátyás Flórián</i> kronológiai megállapításai hazánk XI. és XII. századi történetéhez	473
<i>Óváry Lipót</i> jelentése a hágai congressusról	174
<i>Schvarcz Gyula</i> felolvasása Anytos psephismájáról	375
<i>Tayányi Károly</i> értekezése megyei önkormányzatunk keletkezéséről	472
<i>Váczy János</i> felolvasása Kazinczy Ferencz leveleiről ...	938
Nagy-gyűlés az Akadémián	476
A Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat ... 558, 850,	940
Az Ung-megyei közművelődési egyesület	558
Lehoczky Tivadar »Beregmegye és a munkácsi vár 1848/49-ben« című munkája	476
Dictionarium latinitatis hungarorum	557
Nagy Iván. (Családtörténeti Értesítő.)	176
Történelmi Füzetek. (Szerkeszti <i>Naményi Lajos</i> .)	177
Szolnok-Doboka vármegye monographiája	940
Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból ...	941
A Guary-család levéltára Pannonhalmán	93
Az 1900 évi párisi nemzetközi kiállítás	94
Knauz Nándor emlékezete	377
Knauz Nándor könyvtára	851
Az eperjesi Szinyei-Merse codex	377
Anonymus román nyelven	377
Történelmi congressus Cividaleban	474, 754
A rákosi országgyűlés sátora	474
Török tudós a magyarok eredetéről	475
Merseburg a tizedik században	476
Czímeres doktori oklevél	755
A m. kir. Országos Levéltár ünnepe	849
Petőfi Sándor emlékezete	660
A héthársi honvéd-emlék	661
A tizenhárom magyar vértanu gyászünnepe Aradon	754
Bartalus István †	285
Bock Ferencz †	559
Lengyel János †	661
Zeissberg Henrik †	559
Uj könyvek	91, 171, 283, 378, 477, 560, 662, 756, 851, 941
<i>Acsády Ignác</i> : A karloviczi béke története	662
<i>Angyal Dávid</i> : Bethlen Gábor életrajza	852
<i>Bachmann Adolf</i> : Geschichte Böhmens. I. köt.	757
<i>Balassa József</i> : A magyar nyelvjárások keletkezése	171
<i>Barabás Samu</i> : Zrinyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. II. köt.	477
<i>Barcsa János</i> : A hajdu-nánási ev. ref. egyház történelme ...	854

	Lap
<i>Békefi Remig</i> : A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei	662
<i>Békefi Remig</i> : A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei	662
<i>Bellai József</i> : Temesvár szab. kir. város képvisellete az országgyűlésen	172
<i>Bodley</i> : Franciaország	941
<i>Boncz Ödön</i> : A szentgyörgyvölgyi Bakacs-család	562
<i>Borovszky Samu</i> : Debreczeni írók és tanárok 1588—1700.	172
<i>Csiky Kálmán</i> : Werbőczy István és Hármaskönyve	479
<i>Dante Alighieri</i> : A paradicsom. Ford. Szász Károly	941
<i>Doby Antal</i> : Bárány Perényi Zsigmond élete	943
<i>Duka T. Kossuth and Görgei</i>	173
<i>Érdúj helyi Menyhért</i> : A közjegyzőség és hiteles helyek története Magyarországon	943
<i>Ferdinandy Gejza</i> : Az arany bulla	477
<i>Fináczy Ernő</i> : A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában	757
<i>Fraknói Vilmos</i> : Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez	378
<i>Gyomlay Gyula</i> : A görögök története. (Nagy képes világtört. II. köt.)	757
<i>Györy Tibor</i> : Egy régi magyar könyv	854
<i>Hajnik Imre</i> : A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt	560
<i>Halás István</i> : A Ferencz-rendiek kanizsai zárdája	91
<i>Huber Alfonz</i> : Ausztria története	942
<i>Illéssy János</i> : Igló kir. korona- és bányaváros levéltára	379
<i>Illéssy János</i> : Községi kiváltságlevelek jegyzéke	172
<i>Imre Sándor</i> : Alvinczi Péter kassai magyar pap élete	283
<i>Jancsó Benedek</i> : A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. köt.	851
<i>Jánosi Béla</i> : Az esztetika története	941
<i>Kammerer Ernő</i> : A gróf Zichy-család idősb ágának Okmánytára. IX. köt.	662
<i>Karácson Béla</i> : A fülel ev. ref. egyházközség története	561
<i>Károly János</i> : Fejér vármegye története. II. köt.	173
<i>Károlyi Árpád</i> : A kiegyezés ügye a kassai országgyűlésen 1606 tavaszán	283
<i>Károlyi Árpád</i> : Magyar Országgyűlési Emlékek. XI. köt.	561
<i>Kemény Lajos</i> : Aesthetikai jegyzetek	666
<i>Köszeghi Sándor</i> : Nemes családok Pest vármegyében	665
<i>Kupelweiser Lipót</i> : Die Kämpfe Oesterreichs mit den Osmanen 1526—1537	171
<i>Lauschmann Gyula</i> : Adatok a magyarországi járványok történetéhez, tekintettel Székesfejérvár városára	470
<i>Legrelle A.</i> : L'Europe en 1713 après la guerre de la succession d'Espagne	91
<i>Lehoczky Tivadár</i> : Bereg megye és a munkácsi vár 1848—1849-ben	663
<i>Lévay József</i> : Emléklapok Vajai b. Vay Miklós életéből	93
<i>Márki Sándor</i> : A longobárdok hazánkban	664
<i>Matiegka Lipót</i> : A pécsi 8-ik honvéd huszár ezred története	944

	Lap
<i>Mátyás Flórián</i> : Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történeteihöz	662
<i>Melióvisz Béla</i> : A heraldika köréből	665
<i>Mihalik Sándor</i> : Német-Bogán az 1848—49-iki szabadságharczban	663
<i>Milhoffer Sándor</i> : A régi Egyptom mezőgazdasága	855
<i>Mohl Adolf</i> : A horvátok átvonulása Sopron megyén	91
<i>Németh Ambrus</i> : A győri tudomány-akadémia története	853
<i>Pauler Gyula</i> : A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. II. köt. Második kiadás	378
<i>Piszter Imre</i> : Szent Bernát clairvauxi apát élete és művei	756
<i>Pőr Antal</i> : Nagy Lajos litván hadjárata 1377-ben	943
<i>Réz László</i> : A Drugethek és Homonna reformatiója	663
<i>Riezler Sigmund</i> : Geschichte Baierns. IV. köt.	174
<i>Schmall Lajos</i> : Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez	478
<i>Schvarcz Gyula</i> : Görög történelem. I. rész	757
<i>Surmin György</i> : Acta Croatica (Hrvatski Spomenici)	480
<i>Szilágyi Farkas</i> : Alsófehér vármegye 1848—49-ben	173
<i>Szilágyi Sándor</i> : Erdélyi Országgyűlési Emlékek. XXI. köt.	379
<i>Szida Lajos</i> : A temesvár-erzsébetvárosi »Mária-szobor« tört.	664
<i>Szurmay Sándor</i> : A honvédség fejlődésének története 1868—1898	92
<i>Tagányi Károly</i> : Megyei önkormányzatunk keletkezése	662
<i>Udvary László</i> : Az egri érseki jogliceum története	478
<i>Várady Ferenc</i> : Baranya múltja és jelene	92
<i>Zorányi Jenő</i> : Magyarországi superintendenciák a XVI-ik században	172
<i>Zsilinszky Mihály</i> : Csongrád vármegye története. II. köt.	91
<i>Zsindely István</i> : Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt	662
A m. kir. honvédelmi minister felügyelete alatt álló neveltetési alapok és alapítványok története	562
A veszprémi püspökség római Oklevéltára. II. köt.	756

Folyóiratok	379, 563, 666, 758, 855, 944
Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez	383
Armenia	564
Budapesti Szemle	379, 855
Egyetemes Philologiai Közlöny	563, 857
Erdélyi Muzem	380, 758
Ethnographia	666, 761, 945
Földrajzi Közlemények	667
Irodalomtörténeti Közlemények	563, 762
Katholikus Szemle	380, 760, 944
Keresztény Magvető	382, 858
Ludovika Akadémia Közlönye	381, 760
Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle	381, 759
Magyar Könyvszemle	564, 762, 857
Magyar Sion	667, 945
Magyar-zsidó Szemle	668, 946
Nagy Iván	382, 669
Protestáns egyházi és iskolai lap	762
Protestáns Szemle	382, 761
Turul	668

X

	Lap
Repertorium. Közli: Mangold Lajos.	
Külföldi folyóiratok	75
Hazai hírlapok	85, 279, 383, 480, 670
Horvát történelmi repertorium. (XI. XII. XIII.) Közli: Mar-	
galits Ede	86, 763, 859
Történeti könyvtár	95, 178, 286, 567, 862, 947
Hivatalos Értesítő	96, 179, 287, 385, 482, 575, 769, 865, 956
Az 1899. jan. 13-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve	179
» » febr. 4-iki » » »	181
Az 1898 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése	185
Kimutatás a M. Tört. Társ. törzsvagyományáról 1898 végével ...	189
Pénztári zárszámadás 1898-ról	189
A M. Tört. Társ. 1899 évi költségvetése	191
Az 1899. febr. 16-iki rk. vál. ülés jegyzőkönyve	287
» » » » r. közgyűlés	287
» » mart. 2-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve	289
» » ápr. 6-iki » » »	385
Pályázati hirdetés	388
Az 1899. máj. 4-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve	482
» » jun. 2-iki » » »	575
A M. Tört. Társulat elnöksége, tiszti kara, ig. választmányja és bizottságai 1899-ben	579
Lejáró pályázat	580
Az 1899. oct. 5-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve	769
» » nov. 3-iki » » »	865
» » dec. 7-iki » » »	956

SZILÁGYI SÁNDOR MEGHALT!

Mit jelentenek e szavak, azt nem kell bővebben fejtegetnünk, nem különösen itt, a Századok homlokán, közlönyében a Magyar Történelmi Társulatnak, melynek majdnem egy negyed századon át java munkásságát szentelte. Méltányolni műveit, tetteit, e rövid gyászapon se helye, se ideje; de önkénytelenül eszünkbe jut s eszébe juthat társulatunk minden tagjának, hogy mikor — nem is oly régen — egy hűtelen tisztviselő majdnem az anyagi bukás szélére juttatott bennünket, és már voltak csüggedők — nem is lehet vádolni őket, — kik azt hitték, hogy munkálkodásunkat, melyet annyi s oly igaz lelkesedéssel kezdtünk, meg kell szüntetnünk: Szilágyi Sándor volt az, ki azzal a páratlan buzgalommal és lelkesedéssel, melyet talán csak ő tudott kifejteni, kezébe vette anyagi bajaink megorvoslását és alig néhány év alatt pótolni tudta a hiányt; megszerezte ismét *anyagi* eszközeit *szellemi* működésünknek, melyben szintén vezetőnk, lángoló szövétnékünk vala. Hogy élünk, hogy él e folyóirat és szolgálja a hazai tudományosságot: azt Szilágyi Sándornak köszönhetjük.

Áldott legyen emlékezete!

MÁTYÁS KIRÁLY MAGYAR DIPLOMATÁI.

— HETEDIK KÖZLEMÉNY. —

X.

Bánfi Miklós.

Nem kevéssé feltűnő, hogy Mátyás király a diplomatiái küldetésekben a régi főrangú magyar családok sarjait vagy teljesen mellőzte, vagy pedig csak arra használta föl, hogy megjelenésükkel fényt kölcsönözzenek; míg a vezérlő szellemeket rendszerint az egyházi férfiak, a köznemes családok körében kereste. A magyarázatot az az egyszerű tény szolgáltatja, hogy a nagy nemzetségek tagjai a magasabb műveltség vagy a megbízhatóság kellekét nélkülözték. Így éppen *Lindvai Bánfi Miklós* is, kit a főrendek közül Mátyás leggyakrabban használt diplomatiái küldetésekre, a latin nyelvben teljesen járatlan volt, s csak is magyar nyelven beszélt.¹⁾

Az 1468-ik év nyár végén Mátyásnál Aragoniai Ferdinánd nápolyi király követe jelent meg, uralkodója egyik leányának kezét ajánlotta föl, és szövetség megkötése ügyében javaslatot terjesztett elő. Mátyás mind a két ajánlatot kedvezően fogadta, és kilátásba helyezte, hogy a megállapodások létesítése végett követeket küld Nápolyba.²⁾

Még az őszy folyamán utnak indították Bánfi Miklós főpohárnokmestert és pozsonyi főispánt, egy másik követ kíséretében, kinek nevét nem ismerjük. Az 1469-ik év január első

¹⁾ A velencei követ Rómából 1500 april 26-ikán róla szólván, említi: »Non sa latin, solum hungaro«.

²⁾ Mátyás királynak 1468 szeptemberben a nápolyi királyhoz irt levele. M. L. I. 236.

napjaiban Velenczébe érkezvén, itt bemutatták a nápolyi királlyal tervezett szövetség pontozatait, melyekben világosan ki volt mondva, hogy az a pápa, a császár és Velence ellen nem irányul. A követek kinyilatkoztatták, hogy a magyar király az új barátságért a Velenczével fennálló jó viszonyt feláldozni nem akarja; s ennek bizonyítéka gyanánt felhatalmazza a signóriát, hogy a szövetség pontozataiban változásokat és módosításokat foganatosíthasson.

A doge köszönetét fejezte ki ezen nyilatkozatért, viszont hű ragaszkodásáról biztosította a királyt, és kijelentette, hogy a szövetség-oklevél pontozataiban változtatásokra nincs szükség.¹⁾

Rómában kétségekivül hasonló előterjesztést tettek a pápának. Ott hozzájuk csatlakozott a pápai udvarnál levő királyi követ Handó György, pécsi prépost.²⁾ Nápolyban rövid idő alatt megoldották a rájuk bízott feladatot és megkötötték a szövetséget.

Míg követtársai Nápolyban, vagy Rómában maradtak, Bánfi Miklós egyedül tért vissza, és rendkívüli sietséggel utazván, márczius második felében már újból Velenczében volt, a hol jelentést tett a megkötött szövetségről.³⁾

Eljárásával Mátyás annyira meg volt elégedve, hogy néhány nappal Budára érkezése után, Verőcze várainak és uradalmának, zálogczímen adományozásával jutalmazta. Az erről kiállított oklevélben érdemeit ismertetvén, kiemeli, hogy »ő szentségéhez a pápához és a fenséges apuliai királyhoz követségbe küldetvén, a mi és országunk ügyeit óhajtásunk szerint és az ország hasznára végezte.«⁴⁾

Négy évvel utóbb, 1473 elején, a Sforza Galeazzo Mária milanói fejedelemmel tervezett véd- és dacz-szövetség meg-

¹⁾ A doge válaszanak 1469 január 12-ikén megállapított szövege, Diplom. Emlékek. II. 89. Ebben az iratban a magyar követek nincsenek megnevezve, csak »magnificencias« cízzel vannak megjelölve. De a következő iratban, melyről alább szólunk, meg van nevezve Bánfi.

²⁾ Ezt tudjuk Mátyás királynak 1474 ápril 10-ikén Bánfi Miklós javára kiállított, alább idézendő adomány-leveléből. L. Handó életrajzát.

³⁾ Az 1469 márczius 27-ikén megállapított válasz, amely Bánfinak egyedül szól, Diplom. Emlékek. II. 100.

⁴⁾ Az 1469 május 17-ikén kelt királyi oklevél eredetije az országos levéltárban. DL. 16853. sz.

kötése végett, Rabenstein János visehradi cseh préposttal Milánóba küldötte, a hol megbizásukban szintén sikeresen jártak el.¹⁾

Mátyás király 1474 april 10-ikén Verőcze váráról és uradalmáról kiállított újabb adomány-levelében kiemeli, hogy Bánfi Miklós »két nagy és fáradságos utat tett érertüink és az országért; az egyiket tisztelendő György pécsi préposttal fenéséges Ferdinánd nápolyi királyhoz, a másikat néhai tisztelendő Rabensteini János visehradi préposttal a milánói fejedelemhez, mindkettőt a hit érdekében, a mi és országunk ügyeiben, óhajtasunknak megfelelő eredménnyel végezett.«²⁾

Az 1477-ik év folyamán két ízben járt Bánfi a császárnál béketárgyalások végett; először Filipecz János váradi püspökkel, másodsor Veronai Gábor egri püspökkel, Schönberg György pozsonyi préposttal és Zápolyai Inrével; az utóbbi követségnek eredménye volt a november 1-én Gmundenben megkötött egyesség.³⁾

Az 1486-ik év nyarán Filipecz váradi püspökkel Ulászló cseh királyhoz küldetett, a kivel Miksa főherczegnek római királylyá történt megválasztatása ellen irányuló közös actió tárgyában megállapodásokat hoztak létre.⁴⁾

XI.

Bajoni István.

Családja Békés- és Biharmegyékben volt birtokos. Atyja, szintén István, Hunyadi János zászlai alatt harczolt, utóbb Vitéz János váradi püspök szolgálatába lépett, és Mátyás királytól ismételten jószágadományokban részesült.⁵⁾

¹⁾ Mátyás királynak 1473 január 28-ikán Rabenstein részére kiállított megbizó levelét birjuk. (Dipl. Eml. II. 257). A Bánfi részére szóló megbizólevelél nem maradt ránk. A megkötött szövetség oklevelének az a másolata, a mely fönmaradt (u. o. 251) csak Rabenstein nevét említi: Mátyás királynak alább idézendő adomány-leveléből kétségtelen, hogy Bánfi Rabensteinnek követtársa volt.

²⁾ Az oklevél eredetije az országos levéltárban. D. I. 33422. szám.

³⁾ Chmel, Monumenta Habsburgica. II. 110 s kk. II. Diplom. Eml. II. 361. Gróf Teleki, Hunyadiak kora. XII. 39.

⁴⁾ Erről a küldetésről szól egy 1486 július 26-ikán kelt levél. Scriptorum rerum Sillesiacarum. XIV. 103.

⁵⁾ Bajoni Istvánt illető oklevelek közölve vannak: Károlyi-Okmánytár 229 és köv. lapokon.

Alig merülhet föl kétség az iránt, hogy a Vitéz János környezetében növekedő ifju István a ferrarai főiskolában nyerte humanista kiképzését. Majd a bolognai egyetemen hallgatott előadásokat. Visszatérvén, Vitéztől a váradi, s Csezniczei Jánostól a pécsi káptalanban kanonoki javadalmat kapott. Pártfogásuk a királyi udvarnál szerzett neki alkalmazást. Mint királyi titkár 1467 tavasz végén Rómába küldetett követül. Az ügyeket, melyek reábizattak, nem ismerjük.

Útközben megállapodott Bolognában, és július 9-ikén az egyetem tanácsánál jelentkező, a kánon-jogi szigorlathoz kívánt hocsáttatni. Ámbár az egyetemi szabályokban meghatározott feltételeknek nem felelt meg, a tanács az engedélyt megadta neki. Már négy nappal utóbb alávetette magát a szigorlatnak. Feleleteit az összes vizsgáló tanárok kielégítőeknek, sőt jeleseknek ítélték, egynek kivételével. Azonban a szigorló ki tudta mutatni, hogy ez a tanár régi ellensége, minélfogva előre megmondotta volt ismerőseinek, hogy ellene fog szavazni: ezért a jogi kar egyhangulag elfogadta vizsgálatát, és a kánon-jog tudorának fokozatát megadta neki.¹⁾

Római tárgyalásairól, sajnos nem birunk tudósításokat. Ott időzése rövid volt. Mert 1469 elején másodizben ment mint királyi követ Florenczbe és Rómába.²⁾

Az örök városban való tartózkodása alatt, szeptember 11-ikén, pápai felhatalmazást eszközölt ki magának arra, hogy több egyházi javadalmat birhasson.³⁾

Ezen időből érdekes vadászkalandjának emléke maradt fenn. A Tiber mentében vadászva, kutyái egy tizennyolczas hatalmas szarvast vertek föl, mely támadólag lépett föl ellene, és agancsaival sebeket ejtett lován. Bajoni hirtelen leugrott, a

¹⁾ A bolognai egyetem jogi karának jegyzőkönyvéből közöltem ezen érdekes részleteket a Magyar Könyvszemle 1878-ik évi folyamában. 133. — »Nobilis et doctus vir dominus Stephanus de Ungaria seren. regis Ungarie secretarius« neveztetik. Családi neve nem fordul elő. De az alább idézendő okiratokból kétségtelen, hogy Bajoni volt.

²⁾ Ezt a florenczi signóriának 1469 február 25-ikén Mátyáshoz írt leveléből tudjuk. A levél egykorú másolata a florenczi állami levéltárban.

³⁾ Supplicationes Pauli II. vol. 871 f. 123. Bajoni a két kanonoki javadalom mellett a sárospataki plébániát is bírta. (Bunyitay, a váradi egyházmegye 1896-ik évi schematismusában.)

szarvas fejére súlyos csapást mért kardjával, a mely azonban kettétört; mire ökleivel verte le a vadat, melyet társai leszúrtak. Az óriási állatot ünnepélyes módon szállította a városba; fejével a pápának, húsával a bibornokoknak kedveskedett. Pécs koszorus főpapi költője az esetet megénekelve, emlékét megörökítette.¹⁾

November havában, Veronai Gábor a híres ferencz-rendű szerzetessel, kit a pápa követül küldött Mátyáshoz, tért vissza Magyarországra. A pápától egyebek közt azt a megbízást kapta, hogy a királyt a Frangepánok irányában engedékenységre hangolja.²⁾

November végét és a következő hónap nagy részét Florenczben,³⁾ az 1470-ik év első napját Velenczében töltötte.⁴⁾

Ezzel rövid diplomatai pályája véget ért. Életének további folyamát homály borítja.

XII.

Nyujtódi Miklós.

A Rugonfalvi Nyujtódi család Erdélyben volt birtokos. Mátyás király uralkodása elején Nyujtódi János a vajda törvénytörési helytartójának tisztét viselte.⁵⁾ Kétségkívül ebből a családból származott Mátyásnak az a diplomatája, ki magát 1448 október 13-ikán a bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyvébe Noythodi Miklós (Nicolaus de Noythod) névvel jegyezte be sajátkezűleg. Ezen a főiskolán végezte a bölcséleti tanulmányokat, az 1453-ik tanév téli félévében elnyerte a »mester« fokozatát. Ezután a jogi vagy hittudományi tanulmányoknak szentelte magát, mert még három évvel utóbb is az egyetemen találjuk, a hol őt 1456 őszén a magyar nemzet megválasztotta procurátorává,⁶⁾ az egyetem bölcsészeti kara

¹⁾ A költeményt közli Abel: Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon. 127.

²⁾ Ezt a velencei signoriának 1470 január 2-ikán magyarországi követéhez irt leveléből tudjuk. Diplom. Eml. II. 156.

³⁾ A florenczi signoriának 1469 november 30. és deczember 23-iki levelei a florenczi levéltárban.

⁴⁾ A velencei signoria idézett levele.

⁵⁾ Nagy Iván. VIII. 193.

⁶⁾ Schrauf, A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve.

pedig vizsgálóvá. Mint a kánoni jog tudora fejezte be tanulmányait.¹⁾

Sokoldalú tudományosságáról magasztaló kifejezésekkel emlékezik meg a magyarországi származású András szerzetes, egyik könyvében, melyet 1467-ben Mátyás királynak ajánlott.²⁾

Már 1455-ben fehérvári kanonoki javadalmat birt. Később megszerezte a zágrábi főesperességet.³⁾

Mikor 1467 elején Fiumei Márk knini püspök meghalt, helyére azonnal őt emelte Mátyás király; kevéssel utóbb, május első napjaiban, Velenczébe és Rómába küldötte, azzal a megbízással, hogy a törökök ellen segítséget szorgalmazzon.⁴⁾

Tárgyalásairól s azok eredményéről semmit sem tudunk. Rómában időzése alatt, június 23-ikán nyerte el, mint knini püspök, a pápai megerősítést.⁵⁾

IV. Sixtus uralkodásának elején, az 1472-ik év kezdetén másodízben küldötte őt a király Rómába mint követet. Ezen missiójáról sem maradt fenn más emlék, mint két pápai irat, a melyeknek egyike felhatalmazza, hogy magát bármelyik kath. püspök által püspökké szenteltethesse, a másik pedig, az ő előterjesztése alapján, a zágrábi cisztercziták elhagyott kolostorának birtokait a zágrábi káptalan javadalmával egyesíti.⁶⁾

Nyolcz évvel utóbb, 1480 május közepén, Miklós püspök harmadízben kelt útra, hogy Vitéz János váradi préposttal együttesen »bizonyos ügyekben — mint a király a pápának írja — előterjesztést tegyen.«⁷⁾

18, 39, 57, 215. Ugyanattól: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. 104, 197.

¹⁾ Ezt a címet viseli pápai bullában.

²⁾ »Nicolaus Niotoldi«-nak nevezi. A könyvet e sorok írója bocsátotta közre a Magyar irodalomtörténeti emlékek I. kötetében.

³⁾ Fehérvári, kanonoknak a bécsi anyakönyvben és a római consistorialis jegyzőkönyvben, zágrábi főesperesnek a pápai bullában címzettetik.

⁴⁾ Mátyás királynak Rómában levő követéhez 1467 april 24, a velenczei dógéhoz april 27-ikén írt levelei M. L. I. 196, 199.

⁵⁾ A bulla a Dataria regestáiban, Pauli II. anni III. volumen rubrum. f. 166.

⁶⁾ Az 1472 márczius 12 és 14-ikén elintézett kérvények: Sixti IV. Brevia. vol. 14. f. 189, 193. Az előbbiben a pápa említi, hogy Miklós visszatér uralkodójához, »cuius orator apud nos fuisti.«

⁷⁾ A király 1480 május 15-iki levele M. L. II. 19.

Ezen ügyeket nem nehéz megjelölni. IV. Sixtus ugyanis ekkortájt Mátyás igényeivel és érdekeivel több ponton összeközösbe jött. Beckensloer Jánost, a megszökött esztergomi érseket, az érseki székről elmozdítani vonakodott; a modrusi püspökséget, a királytól kinevezett főpap mellőzésével, önhatalmúlag töltötte be. Leginkább pedig azzal vonta magára Mátyás neheztelését, hogy abban a viszályban, mely Veglia sziget birtokjoga fölött a magyar korona és a velencei köztársaság között támadott, az utóbbinak részére állott.

A két követ egyik ügyben sem volt képes engedelményeket eszközölni ki, és néhány hónap múlva eredmény nélkül tért vissza Magyarországra.¹⁾

A következő (1481) év őszén Mátyás király Raguzába küldötte Miklós püspököt, a magyar korona részére fizetendő adó átvétele végett;²⁾ 1483 elején pedig Zápolyai Imréhez valamely fontos megbízással.³⁾

Ezzel diplomatiái pályája be volt fejezve, 1489 táján mint knini püspök halt meg.

XIII.

Bácskai Miklós.

Zemplénmegyei ősrégi család sarja. Mint egrri főesperes 1488 nyarán Mátyás királytól Rómába küldetett, hogy »az olmücsi egyház ügyében és bizonyos más ügyekben« élő szóval előterjesztést tegyen.⁴⁾

Az utat rendkívüli sebességgel tette meg. Július 15-ikén állíttatott ki részére Bécsben a királyi megbízóirat, és augusztus 11-ikén a pápa már az ő előterjesztése alapján irt levelet Mátyásnak.

Az olmücsi ügyre vonatkozó előterjesztése abban a kérelemben állott, hogy a pápa hat hónapra függeszsze föl az egyházi büntetéseket, melyekkel Filipecz váradi püspököt súj-

¹⁾ Ezt következtetjük Mátyás királynak a pápához intézett több leveléből. M. L. II. 46—70.

²⁾ Raguzai Oklevéltár. 808, 809.

³⁾ Mátyás király ezen küldetés felől 1483 február 6-ikán értesíti Kassa városát. (A levél Kassa v. levéltárában).

⁴⁾ Mátyás 1488 július 15-ikén kelt megbízólevele. M. L. II. 347.

totta, mivel az a káptalan választása alapján elfoglalt olműczi püspökséget a pápától olműczi administratorrá kinevezett Vitéz János szerémi püspöknek átadni vonakodott. A pápa ezt a kívánságot részben teljesítette; a felfüggesztést három hónapra megadta.¹⁾

Az »egyéb ügyek« kétségkívül Dsem török herczeg kiszolgáltatására, továbbá a Mátyás és Ancona között létrejött szövetség tárgyában keletkezett nehézségekre vonatkoztak. E tekintetben Bácskai eredményt nem mutathatott föl. Egyébiránt csak rövid ideig időzött Rómában; az 1489-ik év elején már ismét Bécsben volt.²⁾

Mátyás utóda őt rövid időközökben a szerémi, nyitrai és erdélyi püspöki székekre emelte.

FRAKNÓI VILMOS.

---

¹⁾ Az 1488 augusztus 11-ikén kelt pápai irat: Monumenta Vaticana. VI. 241.

²⁾ Ezt tudjuk a pápai legátusnak 1489 január 30-iki jelentéséből.

NULLA DIES SINE LINEA.

A Sabartoiasfaloi névről.

Okkal lehet tartanom attól, hogy a Századok olvasói méltatlankodó fejcsóválással látják, hogy én ismét felújítok egy már-már elhantolt kérdést és újból a magyarok régi nevével, a Konstantinosról ránk hagyott *Sabartoiasfaloi*-jal, akarok foglalkozni. Valóban magam is kelleetlenül nyulok már hozzá. Sem a Pecz Vilmos újabban adott válaszai (Philologiai Közlöny 1898 márcziusi és májusi számaiban), melyekben első megfejtési kísérletének elfogadható részét teljesen cserbenhagyja és csupán tévedéseinek megvédelmezésére, s az én megfejtésem hitelének megdöntésére iparkodik; sem Gyomlay Gyulának ugyanazon Közlöny áprilisi számában közzétett és főleg Konstantinos nyelvhasználatával részletesen, majdnem kimerítően foglalkozó cikke nem birtak volna rá, hogy e kérdést ismét elővegyem és megbolygassam.

Azonban Pecz harmadik, e tárggyal foglalkozó cikkében ugor nyelvi szempontból tesz egypár olyan ellenvetést az én megfejtésem ellen, a melyek ha realis alappal bírónak, azaz igazaknak bizonyulnának, mindenestre elegendők lennének ugy előttem, mint az olvasók előtt annak igazolására, hogy az én adott magyarázatom helytelen, téves. Én, ha valóban így állana a dolog, egy pillanatig sem haboznám belátni és bevallani tévedésemet, miután mi sincs tőlem távolabb, mint gyengességemet elárulni azzal, hogy az igazság kutatásánál az okok és tények mérlegelése helyett az indulat karjaiba vettem magamat, mint tisztelt ellenfelem tette. Meg fogom tehát mutatni, és pedig, azt hiszem, tisztán és meggyőzőleg, hogy ama felhozott ugor nyelvi ellenvetések teljesen alaptalanok és részben a nyelv tényeivel ellenkezők. — Ez a megmutatás olyan kötelességem, a mely elől kitérnem, ha már egyszer benne vagyunk a vitában, nem szabad.

Pecz értekezésének egyéb részeivel nem kell foglalkoznom; a szóban forgó név első tagjára a *Sabartoi*-ra adott első és másó-

dik, helyes megfejtését eldobta ő maga és a Thury magyarázatához egyszerűen hozzácsatlakozott, melyre már mi elmondtuk a magunk nézetét. Az utótagot az *asfaloi*-t pedig Gyomlay méltatta és megpróbálta annak helyes jogosultságát kimutatni Konstantinos nyelvhasználatában.

Az a módszer, melylyel Gyomlay ezt a megmutatást végezte, az egyes-egyedül elfogadható módszer annak vitatására, hogy az *asfaloi* szó lehet alakja az *ασ, αλής* (= biztos, állhatatos) melléknévnek. Más uton-módon ilyen állításba merészkedni nem lett volna szabad. Erre vonatkozott azon határozott hangu nyilatkozatom, hogy ha Pecz tanulmányozta volna Konstantinosnál az *ασφαλής* és a többi melléknév alaktani használatát: nem vette volna az *ασφαλοι*-t az *ασ, αλής* melléknév demotikus alakjának, vagy a mint kifejeztem magamat, nem írta volna meg sem első, sem második cikkét. Azt nem lehet semmiképen tagadásba vonni, hogy egy írónak, kinek annyi műve maradt ránk, mint a nevezett császárnak, nyelvhasználatára megállapításában első és mértékadó forrásul saját magának a műveit, stílusát, nem pedig korának és népének nyelvhasználatát kell megkérdeznünk. Kivált ott, a hol látjuk, hogy az új nyelvhasználat korától élesen elválik; kivált akkor, mikor látjuk, hogy az író maga nyújt nekünk arra nézve, hogy a kérdésben forgó szót ő milyen alakban használja, felvilágosítást, félre nem érthető utbaigazítást; és kivált akkor, mikor tudjuk, hogy egész értekezésünk eredményét tekintve, a körül fordul meg, hogy egy kifejezést alaktani vagy szótári tekintetben az új görög vagy a *klasszikus görög* nyelv kincsei közé sorozunk-é.

Ilyen szempontok tekintetbevételével tiszta meggyőződésből vettem el a *Sabartoi-asfaloi*-nak ugy ethnographiai, mint palaeographiai, sőt még görög nyelvi tekintetben is elfogadhatatlan, erőszakolt azon magyarázatát, melyre Pecz tanított bennünket és adtam helyette az ugor nép nevének ugorból való megfejtését, mint én hiszem, tisztább, kifogásolhatatlanabb megfejtését.

Ekkor szolt vitánkba a Philologiai Közlöny ez évi áprilisi számában dr. Gyomlay Gyula, kinek tudós cikkéből, a kérdés görög oldalát illetőleg, kivált az *ασφαλοι* szóra és a palaeographiára vonatkozó több oldalú tanúságot nyertünk, a melyek nagyon megérdemlik a kérdés tanulmányozóinak figyelmét. E tanulságokat, legalább részben, Gyomlay engedelmével, mi, kik első helyen történeti és ethnographiai szempontból érdeklődünk a magyarok régi neve iránt, kik tehát a név megfejtését, ezt az »eredményt« tekintjük célunknak, a célhoz vezető utban pedig eltévedni nem akarunk, mi — mondom —

szintén megpróbáljuk magunkra nézve értékesíteni; annyival inkább, mert azon eredménnyel, a melyet Gyomlay fáradságos, szép munkájának gyümölcseként bemutat, nem mindenben értünk vagy érthetünk egyet.

Tapintatosan és nagyon óvatosan foglalja össze dolgozatát, az eredményt tekintve Gyomlay, röviden így:

1. A *Sabartoiásfaloi* nevet *Σαβάρτ οι άσφαλοί*-nak (*a meg-bizható, rendületlen Szavar(t)ok*) értette Konstantinos.

2. Az *άσ αλοί* szót Konstantinos, népies alakjában szándékosan használta és mindenesetre görög szónak vette. Idegen származásáról semmit sem tudott.

3. Az *άσφαλοί* szó idegen származása azért egyáltalában nincs kizárva.

A kik a magyarok e régi neve megfejtésének történetét csak valamennyire ismerik, láthatják, hogy az 1. szám alatt egy egészen új megfejtéssel állunk szemközt, mely Kolumbus-tojás-féle egyszerűséggel lepi meg az olvasót; ha az egyszerűségén kívül még azon második jó tulajdonság is felfedezhető lenne e megfejtésben, mely a Kolumbus-talány megoldásában megvolt, t. i. a *kifogásolhatlanság*, a frappáns *meggyőző erő*: akkor misem birhatna arra bennünket, hogy osztatlan bizalmunkkal ne tiszteljük meg az új elméletet, a mely ránk, magyarokra, még némi kis hizelgésecskét is foglal magában.

Azonban azt hisszük, hogy e felbontás vagy megfejtés ellen hátrább oly nehézségeket tudunk felhozni, a melyek az új elmélet alapjait nagyon megingatják és a fontolgató olvasók lelkében föl is forgatják. Ezt később! Most az elméletnek jó oldaláról akarok szólni. Mikor Gyomlay magáévá tette azon nézetet, hogy az *άσφαλοί* szó a hosszú névben *jelző* szereppel bír: akkor ennek kapcsában fáradságos utánjárással, philologiai akribiával, bizonyító példák összehalmozásával döntötte meg azon régi hibás véleményt, hogy az *άσφαλοί* szóban a név első elemének *Σαζαρτοι*-nak görög fordításával állunk szemközt, vagyis, hogy a hosszú név két alkatrésze két különböző nyelven bár, de ugyanazt jelentené. Ezt a nézetet utoljára nálunk Pecz hangoztatta; de mivel harmadik cikkében már ő maga is elvetette: nem lenne hálás dolog tovább feszegetni a különben is eléggé kimerített tárgyat.

Az összefoglalás 2. száma alatt az *άσφαλοί* elemről mondja el Gyomlay kutatásain alapuló meggyőződését, hogy t. i. *Konstantinos a szót mindenesetre görög szónak vette, idegen származását épen nem tudta, népnyelvű alakjában szándékosan használta.* Hármassal állítás, a melyeknek igazolására fordította Gyomlay a legjobb buzgalmát, ugyszólva egész

fáradtságát; hiszen könnyű volt észrevennie, hogy e körül élesedett ki legjobban köztem és Pecz közt a vita.

Es Gyomlay a Pecz álláspontjára helyezkedik azzal a különbséggel, hogy a mit Pecznek legelső lépésénél elengedhetlenül meg kellett volna tenni, de soha derekasan nem tett meg: t. i. »nem iparkodott (igy fejezi ki Gyomlay magát) megmagyarázni, hogyan került a Konstantinos szövegébe a sok irodalmi alak közé ez a népnyelvű alak« — azt Gyomlay igyekszik megmagyarázni, a mulasztást tehát utólagosan pótolni és a Pecz-ajánlotta *ἀσφαλοί*-nak, mint az *εἰσαγωγὴς* melléknév demoticus alakjának Konstantinos nyelvhasználatában létjogot, alapot teremteni. Én előre is tagadtam, hogy Konstantinosból erre alapot lehet kimutatni; tán ezért sujt Gyomlay azon ítéletével, hogy »tulságosan kevésre becsültem philologus ellenfeleimet.« Hagyjuk ezt a dolgot!

Tény annyi, hogy Gyomlay a kísérletet legjobb tehetsége szerint megtette és a fáradtsága sikerével olvasói aligha vannak megelégedve; én határozottan nem vagyok; ő maga pedig (az összefoglalás 3. számában) így nyilatkozik róla: »Az *ἀσφαλοί* szó idegen származása azért egyáltalában nincs kizárva.« Ezek a szavak legalább azt látszanak nekem mutatni, hogy az elért sikert maga is kevesli.

Nézzük meg tehát, hogy mennyi az elért siker és akár-mily csekély, ne kicsinyeljük azt, hanem a tények elbirálásánál vessük latba sulya szerint, becsüljük meg, adjuk meg neki, a mi őt megilleti.

Én azt kértem Pecztől, hogy miután én kimutattam Konstantinos nyelvhasználatában az *ἀσφαλεῖς* klasszikai formát, hát próbálja meg ő e kérdéses melléknévnek bíromi casusban népies (demotikus) alakját igazolni, olyan alakját, mely függetlenül, tisztán féremagyarázhatlanul áll és így képes kezességet vállalni a Pecz állítása realis voltáért. Vagy, ha erre nem képes, idézzon bármely *ἤς* végű, *ς* tövű melléknevet, mely Konstantinosnál átcsapott az *ο* tövűek közé merő demotismusból. Erre idézett nekem Pecz néhány u. nev. *υἰγγόρωγ* szót (*βροντός, χοῦς*), a melyek, ha nem is *attikaiak* (erre nincs is szükség), de mindenesetre *klasszikus* és semmi esetre sem *ujgörög* szavak; legalább már Herodotosnál előfordulnak. E mellett szótári dolgok; a nyelv kincsének, anyagjának elemeit mutatják, az alaktani részhez semmi közük. És így az *ἀσφαλοί* metaplastikus alakjára semmi magyarázatot nem tudnak adni. Továbbá idézte a *Σαβάρτοι ασφαλοί* név utolsó tagját, mint *ἀπᾶς λεγόμενον*-t! — És kívánta, hogy én azt vegyem komo-

lyan; egy hosszú név elszakított fele, a mely épen kereset alatt áll, előléptettetik, mint korona tanu!

Ilyen siralmas helyzetben adott új lendületet a kérdésnek Gyomlay és mutatta meg, hogy Konstantinos nyelvezetében valóságos elem; idéz három állítólag népnyelvű szót (*ἄμαξιά*, *νερόν*, és a hírhedt *βουνός*.), azonkívül *egy* (értsd *egyetlen egy*) olyan szót (*ἕτον* népies forma ezen klasszikus alak helyett *ἕν* = *erat*), melyen a népnyelvűség *alak*tani (morphologiai) *elváltozásban* jelentkezik, tehát olyan tüneményben, a melyet az *ἀσγαλοί* szó is mutat, ha azt az *ἀσφαλις* melléknév népnyelvű alakjául fogjuk fel. Ama első három szóban, minthogy alaktanilag érték és érdek nélküli szók, csak az újgörög szótárt gazdagító példák és egy részök még oda is rossz példa: az *ἀσγαλοί*-ra nézve analogia útján semmi igazoló erő nincs. Van a negyedikben csak, az *ἕτον*-ban!

II.

Elértünk tehát oda, hogy csakugyan leltünk Konstantinos nyelvében egy szót, mely a klasszikus grammatikai formaképzéstől eltérést mutat és így az *ἀσγαλοί*-ban feltételezett népnyelvűsögre, ha akarjuk, analog esetül, szolgálhat nekünk. Az az újabban felmerülő kérdés, hogy ez a példa bir-é szová tett vitánk eldöntésében valami súlylyal, kényszerítő erővel? Nézzük meg, a mérleg mindkét serpenyőjében mi van? Egyikben ott látjuk I. Konstantinos egész nyelvhasználatát, a maga következetes és szabatos, pontos klasszikus alaktanával. 2. Ott látjuk Konstantinosnak magának az *ἀσγαλις* melléknévnek használatára vonatkozó világos tanítását, az *ἀσ αλεις* és *ἀσφαλέστατον* alakokban, melyek műveiben előfordulnak és egybehangzóan beszélnek.

A másik serpenyőben van az *ἕτον* népnyelvű alak egy magában, árván; ha csak még mellé nem gondoljuk azt a kétségbeejtő nisust, hogy az *ἀσγαλοι* nevet mindenáron onnan akarjuk kimagyarázni, amiből kimagyarázni csakugyan nem lehet, mint arra még hátrább rámutatok.

Az a körülmény, hogy az *ητον* tulajdonnévként jó Konstantinosnál elő, (t. i. egy római vár, *κάστρον* neve az volt, *jam erat*, ennek görög nevét így adja Konstantinos *ἀπάρτι ητον*), ez a körülmény, mondom, nagyon meggyöngíti, tán teljesen is lerontja azon értéket, melyet neki Konstantinos nyelvhasználatára megállapításánál elébb tulajdonítottunk. Tulajdonnevet ugyanis, ha az a nép ajkán élt, nem lehetett másként említeni, csak úgy, amint közszájon élt. Ez az igazság természetesen az *ἀσγαλοί*-ra is illik, melyet Pecz *νέτνεκ*, Gyomlay

pedig *szükséges jelzőnek*, mindkettlen pedig *görög* szónak fognak fel; tehát »ki kell mutatni, mondja helyesen Gyomlay, hogy akár *Lebedia*, akár a *Persis* környékén, állandóan voltak olyan görögök, kik a magyarokat *ασφαλοι*-knak nevezték.«

Hanem ennek kimutatásával épen azok adósok, kik a szó görög voltát állítják! Tehát Pecz Vilmos és Gyomlay Gyula. Én, ami a bizonyítás e munkájából reám és megfejtési kísérletemre történeti szempontból nehezedett, hogy t. i. csakugyan volt a bejövő magyaroknak egy felekezete, melyet az idegen népek is, ők maguk is *Fül* és *Palócz* (Polowczi) néven emlegettek, ... azt megtettem és könnyen is megtehettem.

Azt a kényszerítő okot, bizonyító erőt tehát, melyet az *ασφαλοι* név népnyelvűségének igazolására t. ellenfeleim az *ἀπαρτι ἦγον* várnévből elvonni és érvényre juttatni megpróbálták, én minimalisnak és igen kétes értékűnek fogom föl. Hogy így tegyek, arra a fentebb elmondottakon kívül még más nyomós okok is bírtak.

Egyik ilyen ok azon körülmény tudása is, hogy a *Sabartoi asfaloi* hosszú név Konstantinos összes kézírataiban és minden kiadásában *egy szónak* van összeírva ill. nyomva. Ez oly tény, amelyet nem lehet sem negligálni, sem magyarázatokkal elvitatni. Nagyon is jelentékeny bizonyítékot foglal magában arra nézve, hogy mind az *író* császár, mind művének *másolói*, mind a kéziratokat összevető *kiadók* a nevet *egy szónak* érezték, *egy szónak* hagyták. Tehát az *ασφαλοι* nem *görög voltát* nem vették észre és így, ilyen okból nem is juttatták kifejezésre; a kiadók nem tették, még *szövegkritikai megjegyzésben* sem. Pedig ha a kéziratokban akármiféle eltérést láttak volna, azt ilyen helyen bizonyynyal jelezték volna. — Így kell az erősséget formuláznom, miután én Konstantinos kézíratait nem láttam soha; épen olyan őszintén bevallom ezt, mint bevallották ellenfeleim.

Mit ér már most, így állván a dolgok, Pecznek azon védekezése, hogy »dr. Vári Rezső urtól arról értesült, hogy a *De administrando imperio* (ez Konstantinos szóban forgó munkájának a czime) egyik kéziratában a XII-ik századbéli Cod. Paris. 2009. gr.-ban első helyen egy szóval *σαβαρτοιασφαλοι*, második helyen két szóval *σάβαρτοι ασφαλοι* van hagyományozva?« Kíváltképpen még azt is tudjuk, hogy görög idézetben a hangjelek látható felrakása nem a kéziratokból való, hanem Pecztől, magától eredt.

Így talált Pecz Konstantinosnál az *ασφαλοι* alakra egy oly *ἀπαξ λεγόμενον*-t, amelyet én absolute nem bírtam és nem bírok komoly dolognak venni és respectalni. És félek attól,

hogy más is így van vele. Legalább Gyomlay ide vonatkozólag teszi ezt a megjegyzését: »a szavak tagolására nézve a kéziratokban levő tagolás egyáltalában nem lehet irányadó. Ezt az állítást Pecz tanár urral szemben kockáztatom, aki . . . fontosságot tulajdonított annak a dr. Vári ur révén vett értesítésnek, hogy a két szó (t. i. a sabartoiásfaloi) a második előfordulás alkalmával az egyik codexben nincs egészen összeírva«.

Megbocsátják nekem e hosszú idézetet. Szükségem volt rá más okból is. Arra akarok ugyanis már rátérni, hogy ez itt idézett és a Pecz felfogása ellen jogosan hangoztatott elve Gyomlaynak azon elv, melyet ő más irányban, a *Sabartoiásfaloi* névre adott új megfejtési kísérletében, tulásba hajtott; a mely tulás aztán természetes megtorlásul őt magát, Gyomlayt, azaz új megfejtési kísérletét, örvénybe hajtotta. Megpróbálok állításom igazolni.

Gyomlay nevezetesen nem nyugszik meg Pecz adott magyarázatában, a mely szerint a magyarok régi neve ezt tenné: *Sabartok azaz állhatatosak*, (tudjuk, hogy azóta Pecz ís elvetette már e megfejtést) azon okból, mert ez a magyarázó constructio, mint analogiákkal szépen beigazolja, Konstantinos nyelvhasználata szerint, egészen más *kötőszóval, névelővel* és más *szervezéssel* lenné meg kifejezését. Elveti hát az immár egyhangulag repudialt kísérletet; és maga ad helyette egy másikat, a melynek lényege abban van, hogy a hosszú név közepén levő diphtongust *oi* a *névelő plur. nominativusaként: oi*, fogja fel; az *ασφαλοι*-t pedig a *Sabart* névnek (a *Sabirok* ugor plur. raggal ellátott nevének) szükséges jelzőjéül veszi. Szerinte hát a turkosok régi nevének elemei szerint való megfejtése ez: *Σαβαρτ οι ασφαλοι*; jelentése szerint ez: »a rendületlen, megbízható Szavar(t)ok.«

Szó sincs róla, hogy elmulasztotta volna lelkiismeretesen kutatni az *okot* (az *αιτία*-t), amiért a görögök a magyaroknak ezt a szembeszökő, hizelgő és rólok (legalább a Leó császár Taktikájából vonható és fia Konstantinos előtt bizonyosan ismeretes adat szerint) nagyon is lerívó nevet adták, de a homályt eloszlatni, a titkot megfejteni, érthető okból ő sem tudja. Megállapodik abban, hogy az a turkosok nevének szükséges jelzője és hogy az *εξ τινος αιτίας* kifejezés, mely a szövegben a magyarok nevének nyomban utána áll, nem azt akarja megokolni, hogy miért nevezik a *turkosokat Sabartoiásfaloi*-nak, hanem a névnek merőben csak második elemére (*ασφαλοι*) vonatkozva, csupán Konstantinos azon való megüt-

közését fejezi ki, hogy mi okból is nevezhetik a *Sabartokat asfaloi*-knak.

Conjecturalis megállapodások, amelyekhez igen sok megjegyzést tudnánk fűzni, ha lényegesebb dolgokra és azokban is rövidre szabott czikkünkben, befejezésre nem kellene sietnünk! Azért tehát az új megfejtés mellékkörülményeitől eltekintve, magát a megfejtést vesszük vizsgálat alá.

Az új theoria, melyet Gyomlay az elfogadhatlannak beigazolt és már gazdátlanul maradt Fessler-Pecz-féle elmélet helyébe állít, így hangzik: *Σαβάρτ οὐ ἀσφαλοί*. Tehát a *Σάβαραι*, a névnek első eleme, melyet eddig még senki két részre osztani nem próbált, itt szintén két tagra oszlik. És pedig olyan két tagra, a milyen két tag belőle *ki nem telik*. Vegyük elő csak és illesszük össze a *Σαβάρτ* és *οὐ* elemeket, a nemzetnevet és a névelőt s nézzük meg, milyen *eredményt* kapunk? Mert az kizárólag csak *egy* lehet és pedig *ez*: *Σάβαραί*. Más szóval: a görög hangtan nagyon is ismert assimilationalis elvénél fogva a spiritus aspernek a szomszédos dentalis muta hangra (τ) azon esetben is aspiráló hatást kell feltétlenül gyakorolnia, ha az vele nem egy szóban kerül szomszedságba. — Sőt . . . bocsánat! senki ne gondolja, hogy én ezeket Gyomlaynak magyarázom, ki nálam jobban tudja, hogy e sőtöt még ugyancsak lehet fokozni. — Tény, hogy e körülmény kikerülte a legélesebb figyelmek egyikét, milyennel nem sok ember dicsekedhetik. Valamint tény az is, hogy Gyomlay czikkében ama spiritus asper provenientiajáról egy szó sincs; csak úgy ugrik az elő, deus ex machina!

Ez az említett örvény!

Kicsinyelni e dolog jelentőségét a hosszú név megfejtésében nem sokat érne. Magyarázatát adni az eljárásnak egyedül Gyomlay jogosult és ő talán igazolja is azt, és akkor módunkban lesz higgadtan mérlegelni eljárásának okát-módját.

Addig pedig a *Sabartoi asfaloi* név legutolsó megfejtésére tett kísérletről kijelentjük azon megokolt véleményünket, hogy annak nemcsak a rossz ügyet jobbra tennie nem sikerült, hanem még tán rosszabbá, mindenesetre több oldalról kifogásolhatóvá tette. E balsikernek pedig okául vetjük egyedül azon körülményt, hogy t. ellenfeleim az *ἀσφαλοί* szónak görögös színétől, mint csalóka lidérczfénytől, rossz irányba vonatva, ott keresték az egész régi névnek értelmezését, a hol az nincs; ahol tehát az meg sem található. Áttörték érte, jobb ügyhöz méltó kitarással, kutatással Konstantinos egész nyelvhasználatát, beleütköztek tulbuzgalmukban elébb alaktanába, utóbb hangtanába. Sok szép világosságot derítettek a részlet-

kérdésekre, de az egész név megfejtéséhez vezető utra távolról sem találtak. S ez a körülmény is erősíti azon meggyőződésemet, hogy ahol ők nem boldogultak, ott más sem fog sikert aratni; hogy a megfejtéshez vivő helyes út csak az, amelyikre én rámutattam, hogy t. i. ugor népi nevének értelmezését első helyen ugor nyelvekben kell keresni. Tehát az az irány, amelyen én elindultam, az a végeredmény, amelyre eljutottam, az a megfejtés, a melyet én nyújtottam egyedül a helyes és kifogástalan.

III.

Ez a meggyőződésem pedig nem a vita folyamában fakadt. ötletféle megfejtés volt, aminőnek a Pecz kísérletét minden kicsinylési szándék nélkül jelentettem ki, hanem régi tudáson alapult. Azt is tudtam, hogy ellene csak egyetlen egy igen lényegtelen kifogást lehet emelni, t. i. Konstantinos leírásának egy hátrább részletesebben megbeszélendő következetlenségét.

Es ime Pecz harmadik cikkében ugor nyelvi szempontból megforgatván felvételemet, egyszeriben három kifogásra is, amint ő mondja, »háromszoros bökkenőre« is akadt benne. — Ezekre a *bökkenőkre* felelettel vagyok adós; és fentebb jeleztem már, hogy első helyen ez adósságom lefizetésére nyultam e kérdésben most harmadszor tollhoz. Igazán könnyű feladat lesz megmutatnom, hogy itt nem az én megfejtésemenek, hanem csak a Pecz tanítása megbizhatóságának bökkenőiről van szó.

Az első kifogása ez, »bár az ugor pluralis rag csakugyan *t*, ámde ez a mássalhangzós tövekhez a legtöbb esetben hangzó segítségével — rendszerint *e* vagy *o* segítségével járul; volna tehát a többes szám inkább *Sabaret* vagy *Sabarot*, mint *Sabart*; *Falet* vagy *Falot* inkább, mint *Falt*.«

Ez az egyáltalában nem »mereven« állított *tantétel*, kivált következtetésében, hanis. Pecz nem említi, hogy hol vette.

Czáfólatul idézem néhány *r* és *l* végű szó (ilyenekről van szó épen) pluralis alakját Ahlquist Agost művéből: ¹⁾ *Ošter* (magy. *ostor*) pluralisa *oštärt*; *oxšer* (magy. *róka*), pluralisa *oxšart*; *siper* (magy. *seprű*) plur. *sipärt*; *l* végű példák: *güdel* (magy. *nap*) plur. *gadalt*; *küsel* (egy étel neve) plur. *küšält* . . . Ennyi példa elég annak igazolására, hogy a *Sabir* (más transcriptio szerint *Saber*) népnévnek pluralis alakját pusztá *t* hozzáadásával kell képezni. A *Fal* többesét a felmutatott példák mellett sem fessegetem, miután azt a nevet Konstantinos

¹⁾ *Entwurf einer Wogulischen Grammatik*, herausgegeben von J. Wichmann. Helsingfors 1894. Lásd a 142. lapon 13 szám alatt.

nem látta el az ugor pluralis jelével. Csak megjegyzem, hogy ha Konstantinos ennek a pluralisát feljegyezte volna, joggal hihető, hogy azt is csak pusztá *t.* és nem *et.* plane *ot!* alakban jegyezte volna fel.

Rá kell itt még mutatnom Konstantinosnak kétségkívül hallomásból vett feljegyzésének nagy pontosságára! Ahlquist említett vogul grammatikájának idézett pontja arra is tanít, hogy a szóvégző *er* szótag rövid *e* hangzójából valamely rag hozzátétele esetében $\bar{a}$ vagy $\bar{a}$ lesz. E szabály illik a Sabír, (Sabêr) szóra és arra tanít, hogy a *Sabír* (*Sabêr*) név pluralisa *Sabârt* és nem *Sabîrt* (*Sabêrt*); tehát tökéletesen az az alak, a melyet császári írónk megörökített.

Ilyen hát az első »bökkenő« alapossága! A másodiké még ennél is gyöngébb. Azt veti ellenem Pecz, hogy »az $\bar{a}$ s tagnak ($\bar{a}$ s fāloi) kapcsoló kötőszó volta és a magyar *és*-sel, a vogul $\bar{a}$ s-szal való azonosítása csak conjectura, hozzávetés; az »és« jelentésű ugor » $\bar{a}$ s« nem tényleges nyelvalak.« Ő megnézte Szilasi Vogul szójegyzékében és $\bar{a}$ s alatt ezen jelentéseket találta jegyezve: » $\bar{a}$ s: hát; továbbá: $\bar{a}$ s = *szintén, megint, meg. is, hát, bizony.*« Más szóval az $\bar{a}$ s jelent *hasonlót* a magyar *és*-hez, de nem jelenti *ezt magát*, azaz az *és* jelentése nincs Szilasi Vogul szótárában jegyezve.

Micsoda bizonyítási módszer ez megint!?

De térjünk inkább a nyelvtények bemutatására. Tény az, hogy a vogulban $\bar{a}$ s (Munkácsi-Szilasi átírásában $\bar{a}$ s) *és* jelentésben mai nap is élő, használatban levő kapcsoló kötőszó, tehát *tényleges.* nyelvalak! Tény, hogy a Pecz megfigyelése hiányos, belőle lehozott ítéletének az *ellenkezője* pompásan megáll! Szilasi szójegyzékében az *és* jelentés nincs feltéve, csak a *szinónimái*, mert a Szilasi szó jegyzéke csak a Munkácsi népköltési gyűjteményéből van szedve. A népmese pedig az *és* kapcsoló kötőszót nem szereti használni. Nem, sem a vogul, sem a magyar népmese. Tessék megnézni Kriza mesegyűjtését a Vadrózsákban, vagy bárki másét. Munkácsi tehát kitűnő érzékkel tette, hogy az $\bar{a}$ s-t nem *és*-sel, hanem a népmese hangjának jobban megfelelő szinonimáival fordította. Bezzeg a vogul műirodalomban, értem alatta a biblia-fordításokaf, Popovét, Ahlquistét, előjön az $\bar{a}$ s (itt: *os* alakban) *és* jelentésben, meg szinonimái értelmében is, majdnem oly gyakran, mint a hasonló jelentésben oroszból kölcsönzött *í.* Ezek megkérdése nélkül nem volna szabad oly merev álláspontra helyezkedni.

Ez lett volna hát a második kifogás, amire még sok és sokféle észrevételt lehetne tenni, ha érdemes volna.

Örülök, hogy a harmadik bökkenőt magam is Peczczel

egyvetértve *annak* jelenthetem végre ki, t. i. igazi bökkenőnek. Ide vonatkozik azon, még első cikkemben tett észrevételem, hogy Konstantinos *jókora következetlenséggel* írta a hallomásból ismert nevet. — Pecz is a leírás következetlenségén ütközik meg s ebből kerekíti ki harmadik kifogását. Ez a közös kifogásunk azonban szelidebb természetű, könnyen kibékíthető; semmiesetre nem szolgált rá arra a gyilkos dilemmára, melyet Pecz rázuditott. »Kétségtelen — mondja, — hogy a Konstantinost tudósító ugor ember azt, hogy *Sabirok és Fálok* akár ugorul, akár görögül *mondotta be* (!), egy esetben sem mondhatta *Sabartoi as Faloi*-nak, hanem vagy ugorul *Sabart as Falt*-nak, vagy görögül *Σαβαροι και Φάλοι*-nak esetleg stb . . . Semmi esetre se tétélezhető fel azonban, hogy félig ugorul félig görögül *mondotta Sabartoi as Faloi*-nak, illetőleg stb . . .

Itt már feltételezésről van szó. Tehát a képzelet tágas aranyos birodalmában járunk! Nem akarok benne sokat időzni, csak azt kérdem, nem lehetne-é feltételezni, hogy az ugor ember ugorul tudott, görögül pedig nem. Hogy Konstantinos görögül tudott, ugorul pedig nem? Tehát az ugor *Sabart as Falt*-nak emlegette (és nem bemondotta — dictálta!) saját nyelvén nemzetségét; lehet, hogy tán nem is abban a pillanatban, a midőn a császáriró asztala mellett ülve történeti művének éppen 38-ik fejezetén dolgozott, hanem talán előbb valamikor, tán több ízben is, tán nem is *egy* ugor. Mondom, nem lehetne-é ezt feltételezni? És aztán hozzá, hogy mikor Konstantinos nekifeküdt történeti munkája megírásának, már akkor az untilg hallott nevet emlékezete segítségével állította ismét össze; ugorjai talán nem is álltak körül íróasztalánál?

Ha ezt feltételezzük, tán eligazodhatunk úgy, hogy a *Sabartoi as Faloi* — szóba az ugor elemeket hallomásból és emlékezetből, a görög elemeket pedig (mindössze két pluralis nom. ragja) saját készletéből vitte be a császár.

Az ugor elemeket bevitte elég következetlenül, a görög elemeket pedig helyesen-é vagy helytelenül, magam sem tudom.

Megítélni tetszés dolga.

Valóban a *Sabartoi as Faloi* név kétnyelvűségének látása nem okoz komoly fejtörést nekem sem, de még Pecznek sem. Hiszen a kétnyelvűséget mindazon megfejtési kísérleteiben, a melyikbe csak kapott (pedig vagy négyet ideig-óráig vallott magáénak) mindben meg lehet találni. — Az *igazi következetlenség* a hosszú név lejegyzésében az, hogy Konstantinos az egyik népnevet, *Sabart*, az ugor pluralis jelével együtt adja, a másikat pedig, *Fal*, anélkül. Holott valószínű, hogy mind a kettőt pluralisban: *Sabart as Falt*, hallotta, mind akkor, mikor

a két nevet együttesen, mind akkor, mikor külön-külön emlegették előtte. Ezen lehetne tán megütközni valamennyire.

De a magyarázata nincs messze és elég világos. Nevezetesen az bizonyos, hogy a *Sabārt* szó végén álló *t* igaz jelentőségét, pluralis rag voltát Konstantinos nem tudta; ha tudta volna: nem látta volna el még új többes raggal (*oi*). — Ő azt a név integráló részének vette: így hallotta, így tartotta meg, és így írta le a nevet. Hát a *Fül* nevet nem épen így: *Fält*-nak hallotta? Felelet: igen is, nem is! És itt a következtetés titkának megoldása! Valahányszor a Fál nevet mint egy *nép* nevét hallotta, valószínűleg *Falt* alakban vette; ámde a név, mint *személynév* is ismeretes volt nagyon előtte. Árpád unokájának *Fal*-nak nevét épen Konstantinos tartotta fent és Fält így jellemzi ő *vvvi ἄρχων: a mostani fejedelem*. Fülében tehát ott csengett a *Fält*, de még inkább a *Fäl* alak. A név hasonlóságát látta, különbségét, különbségének jelentését nem értette.

Igy magyarázom e következtetlenséget; valeat quantum valere potest.

És ezzel a *Sabartoiusfalo*i név vitáját befejeztem. — adott megfejtésesen valamit változtatni okom nincs.

DR. FIÓK KÁROLY.

BOCSKAY ISTVÁN FÖLKELESE.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Bocskay István fölkelése 1604 őszen és küzdelme az 1606. év végeig, olyan nagy jelentőségű dolog hazánk történetében, hogy megérdemlené, ha elejétől végig minden egyes mozzanatát ismernénk a maga valóságában. Attól fogva ugyan, hogy Bocskay október 15-én kardot rántott a császári hadak ellen, meglehetősen ismerjük a szóban levő három év eseményeit; de arról, hogy 1604 nyarán mi előzte meg ezt a fegyveres fölélést, mi történt *okt. 15-e előtt*, még ma sem tud bizonyosat történetírásunk. Eppen a dolognak *kezdeté* az, a mivel legkevésbé vagyunk tisztában. És ennek igen könnyen érthető oka van.

A szóban levő három esztendő három külön félnek fegyveres küzdelmei és diplomáciai tárgyalásai töltik be, u. m. Rudolf császáré és királyé, Bocskay Istváné és a töröké. Történetíróink, a kik eddigelé ezzel a fontos kérdéssel foglalkoztak, csak a két első félnek történelmi emlékeit ismerték és használták fel, csak a császár-párti és Bocskay-párti írók tudósításait értékesítették, melyek természetesen igen sokszor eltérők és ellentmondók; — de a harmadik félnek, a töröknek, erre vonatkozó tudósításait még eddig senki sem vette figyelembe. Már pedig világos dolog, hogy a történetírónak is ugyanazt az eljárást kell követnie, melyet a bírónak. Valamint a bírónak kötelessége az összes pörös feleket és tanúikat kihallgatni, hogy ítéletet hozhasson; éppen úgy a történetíró is csak akkor ismerheti meg teljesen és ítélheti meg igazságosan az eseményeket, ha az azokban résztvevő mindegyik nemzetnek, vagy politikai pártnak részéről fennmaradt tudósításokat, vallomásokat figyelembe veszi s így *az egész anyagból* állapítja meg a történelmi igazságot.

Ha tehát pótoljuk ezt a mulasztást, vagyis felhasználjuk a török historiai irodalomban lelhető egykorú tudósításokat;

ha értékesítjük a nálunk található, de eddig figyelmen kívül hagyott amaz adatokat, melyek Bocskay fölkelésének előzményeire vonatkoznak; s ha végre szem előtt tartjuk a török politikáját, melyet Buda elfoglalása óta 1604-ig követett: ilyen módon megismerjük a dolognak kezdetét, azután a kezdetből jobban megértjük a későbbi fejleményeket s tisztábban látjuk Bocskaynak és a portának egymáshoz való viszonyát.

* * *

Midőn a nagy Szulejmán 1541-ben elfoglalta volt Budát, ugyanakkor *Erdélyt és a tiszántúli részeket* Szapolyai János fiának engedte át évi adó fejében s kötelezte magát arra, hogy a gyermek királyt meg fogja védelmezni a kijelölt terület birtokában.¹⁾ Ettől fogva a kard jogán az országnak ezt a részét is sajátjának tartotta s éppen ezért a közte és I. Ferdinánd király között 1547-ben létre jött békekötés okmányában így czímezi magát: »En, ki szultánok szultánja . . . Rumiliának és Anatóliának . . . Iflaknak, Bogdánnak, Budunnak és *Erdel vilájetének* . . . további a kardunkkal elfoglalt több országnak *padisahja és szultánja*: szultán Szulejmán sah vagyok.«²⁾

Ennélfogva mihelyt megtudta, hogy Fráter György 1551-ben Ferdinánd király kezébe játszotta Erdélyt és a bánáti várakat, azonnal meghagyta az erdélyi rendeknek, hogy Izabellát és fiát helyezték vissza a fejedelemségbe, a német hadakat pedig üzzék ki Erdélyből s egyszersmind hadsereget küldött be az országba a bánáti várak visszavételére.³⁾ Később, 1554 április 7-én, Aleppóban kelt levelében ezt írja az erdélyieknek (Mahmud tolmács fordítása szerint): »Mandamus vobis omnibus, quod regi Stefano⁴⁾ obediatis et ubicumque intro mittatis, eum honorabiliter pro rege vestro obedienter accipiatis.«⁵⁾ S ugyancsak ebben az évben beküldte a magyar származású Ferhád, a német születésű Mahmud tolmácsokat és Uruds csaut, hogy ezek Petrovics Péternek s a budai, temes-

¹⁾ L. erre nézve az 1541. évi fethnámét (Török Történetírók I. köt. 395.), továbbá Verancsics összes munkái I. 171., 198., 220. és II. 66.; Forgách Ferencz története 1. lap; végre Brutus M. III. köt. 168. lap.

²⁾ Török Történetírók II. köt. 396—397.

³⁾ Istvánfi (1724-i kiadás) 184—185.; Verancsics I. 253.; Forgách F. 6., 7., 15; Brutus XIII. könyv; a török írók közül Dsolálzáde 256. és Kara Cselebizáde: Szulejmánnáma 156.

⁴⁾ Köztudomású, hogy a törökök János-Zsigmondot mindig *István*-nak nevezik.

⁵⁾ L. Hammerl: Geschichte des Osm. Reiches, Pest, 1828. III. köt. 332. lapon jegyzetben.

vári és boszniai pasáknak segélyével János-Zsigmondot helyezték Erdély birtokába.¹⁾ — Bethlen Gábor a Tholdalaghy Mihálynak 1616 június 10-én adott instructioban azt írja, hogy midőn I. Ferdinánd követeket küldött Szulejmán szultánhoz, kérve, hogy engedje át neki Erdélyt évenként fizetendő százezer aranyért, a szultán nagy haragra lobbanva ezt izente a követektől: »Az uratoknak mondjátok meg, *Erdélyen ne kapdosson*, János királyt mindjárt vissza bocsássa; mert nem százezer aranyért, de, *ha Erdélynek minden völgyeit arannyal megtölthetné is, soha soha a nem leszen*, s meg nem engedem, sőt minden dolgomat Kazul bassal hátra hagyom és személyem szerint megyek Erdélynek visszavételire.«²⁾ Végre 1556-ban az erdélyi rendek — a szultánnak ismételt parancsára — csakugyan visszahozták János-Zsigmondot.

Ne feledjük, hogy a hódító és hatalma tetőpontján álló török úgy fogta fel a Habsburgok igényét Magyarországhoz, hogy az »terjeszkedési vágyból« történő »*jogtalan beavatkozás*«³⁾ és a Habsburg-házbeli királyokat tartotta s tekintette mindvégig az ő »*tulajdonképpen való ellenfeleinek*«⁴⁾; miből önként érthető, ha sohasem tűrte, hogy azok Erdélyre és a tiszántúli országrészre is kiterjesszék hatalmukat.

Szulejmán szultán I. Ferdinánd király utódának, *Mikszának* is, mindjárt uralkodása kezdetén, 1565-ben, értésére adta, hogy miként gondolkozzék Erdély és a hozzá tartozó részek felől: »Tudomásod van arról, hogy *Erdel vilážete* felséges személyem által ajándékoztatván a király fiának, ő is a császári zászlónkkal megadományozott szolgálaim közé tartozik; minél fogva a *birtokában levő tartomány is éppen úgy a mi pártfogásunk alatt áll*, mint az istentől örözt birodalmannak egyéb részei.«⁵⁾

János-Zsigmond halála után új fejedelme van Erdélynek, t. i. *Báthory István*, valamint a nagy Szulejmán után is *II. Szelim* ül a trónon, a ki 1572 márczius 13-án ilyen tartalmú levelet küld az új fejedelemnek: »Az mint először az Erdélyország az megholt királynak adatott és az mint ő bírta, *tenedek is teljességgel úgy engedtem bírnod*«.«⁶⁾ — Négy

¹⁾ Verancsics összes munkái III. köt. 236. és 246.

²⁾ Török-magyarokori Állam-okmánytár I. köt. 152.

³⁾ L. Szulejmán szultánnak 1529. évi fethnáméját: Török Történetírók I. 385., 386. és 389.

⁴⁾ II. Szelim szultán levele Tahmaszp persa sahhoz 1566-ban: Török Történetírók II. 404.

⁵⁾ Török Történetírók II. 401. lapon.

⁶⁾ Szalay László: Adalékok a magy. nemzet tört. a XVI. században. Pest, 1859. a 245. lapon.

esztendő mulva II. Szelim utóda, *III. Murád* szultán, az erdélyi fejedelemnek 1576 febr. 5-én küldött ahdnámájában¹⁾ ezeket mondja: »A miképpen István királynak adva volt az athnáme-levél, azonképpen adtam Báthori Istvánnak és *mint azoknak, kik utána Erdélyországba az vajdaságra választatnak*, hogy Erdélt úgy bírják, a mint István király bírta . . . de úgy, hogy *éntülem kövessék az ő vajdaságuknak erősítését*. kit én nekik akkoron megadok. De az . . . *váratat, erősségeket és az országot ellenségtől oltalmazza*, erősen vigyázzon; ha valahonnat ellenség támadna, budai, tömösvári beglerbegeknek és az több végbeli bégeknek mindjárt hírré tegye és . . . személyek szerint, avagy nép küldéssel megsegílik . . . Miért pedig hogy . . . *Erdélyország olyan birodalmom nekem, mint egyéb birodalmim*: az minemű oltalommal vagyok egyéb országimnak, azonképen ezeknek is leszek, kik olyan adó-adó jobbágim«.

Jöjjünk közelebb a tárgyalt időhöz, vagyis térjünk át a Bocskay fölkelését megelőzőtt évekre.

Mikor az 1601. évben komolyan megindultak a békekötésre vonatkozó tárgyalások a császár és a török közt, a császári biztosok egyik föltételül azt kívánták, hogy a szultán mondjon le Erdélyről. Erre a török biztosok (Murád pasa vezír és Mohammed pasa, budai beglerbég) a következőket válaszolták a császári biztosoknak (Pezzen Bertalan és Nádasdy Ferencz): »Mikor János király meghalt, István nevű csecsemő gyermeket és ennek anyját hagyva maga után, a boldogult Szulejmán szultán — ámbár Erdélyországot az oszmán birodalomba kellett volna kebelezní — a nevezett királyné kérelmére kegyelmességét gyakorolván, a 948. ének Rebi-ül-akliir havában²⁾ Erdélyországot az említett Istvánnak adományozta mint szandságot. Attól az időtől fogva egészen az 1003. évig (= 1595.) ennek a családnak kezén volt az ország, a nélkül, hogy valaki hiborgatta volna őket; a padisahnak minden esztendőben megküldték adójukat és ő neki engedelmeskedtek. *Ő felségének a királynak tehát legkevesebb köze sincsen hozzá*. Ha a szolgálk, kik 60, vagy 70 esztendő óta mindig fejet hajtottak az egész lakott föld padisahjának, két-három év óta megtagadták az engedelmeskedést és a ti padisahotokkal kötöttek barátságot³⁾: mi hasznotok van belőle, hogy lázadásukat támogatjátok? s ha két-három nap mulva ismét elpártolnak

¹⁾ Szalay: Adalékok 254.—255.

²⁾ Megfelel neki 1541. július 25 — aug. 22.

³⁾ T. i. mikor Báthory Zsigmond a töröktől elpártolva Rudolf császárhoz hajolt.

töletek, hogyan fogjátok megtartani magatoknak a lázadókat? Kétségtelen tény, hogy Erdély eleitől fogva Magyarországhoz tartozik és így a németeknek semmi közük sem volt hozzá. Hogy ez Istvánnak adatott szandsáskul, meg van írva a boldogult Szulejmán szultán túrójával ellátott okmányban; mikor erősnék vélt irásbeli bizonyosságaitokkal értekezletre jöttetek Esztergom alá, ti magatok is olvastátok azt és meggyőződhattetek róla . . . Erdély fejedelme: a hatalmas és dicső padisahnak vojvodája. Miután több éven át engedelmes vala, némely gonoszok sugalmazásából letért az engedelmesség ösvényéről; de jól tudva azt, hogy az árulás bűnbánatot von maga után, beismerte vétkét és ismételten bocsánatért esedezett felséges színen előtt . . . Bocsánatot nyert és a vojvodaság, mint eddig, ismét neki adatott«.¹)

A következő 1602. esztendőben Báthory Zsigmond véglegesen átadta Erdélyt Rudolf császárnak és így az most már másodsor került a Habsburgok birtokába, . . . mit a török természetesen nem tűrhetett és nem is tűrt. (Ahmed szultán a Bocskaynak adott ahdnámében Báthory Zsigmondnak emeltét egyenesen »hálátlanságnak« nevezte). Székely Mózes, az erdélyi ellenzék vezére, fegyvert fogott a császári kormányzó, Básta György ellen, de július 2-án Tövis mellett vereséget szenvedett és Temesvárra Bektas pasihoz menekült Bethlen Gáborral és más bujdosókkal együtt. Innen Székes-Fejérvárra ment Jemisci Haszán nagyvezírhez, a ki igen szívesen és nagy örömmel fogadta. Elpanaszolván ennek az ország állapotát és újólág német kézbe kerülését, rábírta Erdélynek visszavételére. A nagyvezír egy sereggel nem sokára el is indult Erdély felé Szolnokon át, de a mint Gyulára érkezett, azt a hirt kapta, hogy a császári hadak megtámadták Budát és Pestet; ennél fogva haladéktalanul visszafordult s így ez alkalommal senmi sem lett Székely Mózes beiktatásából.²)

Azonban a tél folyamán megkapta az ahdnámét, melyben a szultán az erdélyi fejedelemséget neki és utódainak adományozza; s egyszersmind megküldte neki a fejedelmi jelvényeket, t. i. a zászlót, kardot és buzogányt.³) Így tehát 1603

¹) L. Hammernél id. m. IV. köt. 661.

²) L. erre nézve Pecsevi II. köt. 244—247.; továbbá Szamosközy István történeti maradványai (Magyar Tört. Emlékek. Irók XXX. köt.) IV. köt. 173. és Hidvégi Mikó Ferencz följegyzései (Magyar Tört. Eml. VII. köt.) a 157. lapon.

³) Olyan föltétellel t. i., hogy Erdély évenként 10,000 aranyat fizet a szultánnak, de ez az adó az első 10 évre elengedettetik (Török-magyarokri Államokmánytár I. 44. és Rozsnyay Dávid történeti maradványai 227—228.).

tavaszaán csakugyan bement Erdélybe Bektas temesvári pasával, a ki utasítást kapott volt a szultántól, hogy Székely Mózeset ültesse a fejedelmi székbe. Nem sokára, t. i. június 12-én, megérkezett az erdélyiekhez *III. Mohammed* szultánnak egy rendelete, melyben meghagyja nekik, hogy »Transilvani *Mosem* recipereat, fide et obsequio colerent. Mallent *principem popularem et ex suo sibi sanguine* procreatum . . . in provincia rerum summae praesesse, quam *alienigenam* tyrannum pro sua libidine provinciales vexantem . . . . Mallent libertatem cum perpetuo otio et tranquillitate conjunctam amplecti, quam continentibus malis per *Germanum* illatis atque inferendis ad extrema omnia redigi.«¹⁾ Azonban az egyesült török-magyar hadaknak eme vállalata — mint tudjuk — rosszul végződött. Elfoglalták ugyan Karánsebest, Gyula-Fejérvárt, Kolozsvárt, Enyedet, Tordát, Szászsebest, Szebent stb., de Radul vajda július 22-én Brassónál megverte őket s maga Székely Mózes is a csataterén maradt többekkel együtt. Ilyen formán nem sikerült a töröknek visszaállítani az erdélyi fejedelemséget.

A brassói harc után életben maradt erdélyiek török területre menekültek s részint Karánsebesen, Lugoson, Temesváron, részint Belgrádon és Szendrőben tartózkodtak. Ezek az erdélyi bujdosók több ízben kérték a szultánt és nagyvezírt leveleik és követeik által, hogy vigye be őket hazájukba és engedjen nekik fejedelmet választaniok.²⁾ A török nagyon természetesen kész volt kérelmüket teljesíteni,³⁾ csak azt kívánta tőlük, hogy előbb válasszanak magok közül fejedelmet, akárkit, a kit erre méltónak tartanak; míg ezt nem teszik, addig nem adhatja meg nekik a segítséget. A bujdosók tehát (Mikó Ferencz tudósítása szerint, ki akkor Bethlen Gábornak »inasa lött vala«) Bethlen Gábort »választák urokká, fejedelmökké, kit a török is igen akart«. S a török vezér mindjárt 16,000 tallért adatott Bethlennek a szükségletek fődözésére.⁴⁾ Azonban itt is beteljesedett az a mondás, hogy »átok fogta meg a

¹⁾ Szamosközynél III. köt. 115.

²⁾ Leveleiket I. a Magyar Történelmi Tár XI. köt. 162—164. lapjain.

³⁾ Ezt egészen bizonyosan tudjuk magoknak a bujdosóknak egyik leveléből (kelt 1603 szept. 9. Szófiában), melyben így nyilatkoznak: »Mi az hatalmas Czazartul két dolgot kértünk: egyiket az libera electiot, másikat az segítséget . . . . kirül mindenekrül jó választunk is vagion és levelünk is.« (Történelmi Tár XI. 164.).

⁴⁾ Pecevitől tudjuk, hogy Bethlen Gábor, mióta a brassói harc után Belgrádba menekült, Jemisci Haszán nagyvezír rendeletéből naponkint 120 akaszt (= 1 arany frt.) kapott a török kincstárból s az 1603/4-i telet Szendrőben töltötte (II. 350.).

magyart; mert az együtt soha nem tart.« Ugyanis Szilvási Boldizsár, bizonyára irigységből, mind több és több embert vont el Bethlentől s ezek azután »kizárták a fejedelemségből«, úgy hogy csak igen kevés híve maradt. A török, tapasztalván a bujdosók viszálykodását s látván, hogy nem tudnak meg-egyezni az új fejedelem személyében, nagyon elkedvetlenedett és visszavonta hadait, melyeket Erdélybe akart küldeni Básta ellen.¹⁾

Világosan látjuk immár a *török politikáját* Erdélyország irányában és a Habsburg-házzal szemben magoknak a szultánoknak s török államférfiaknak nyilatkozataiból és ezekkel összhangban álló tetteikből. A töröknek 1541-től 1604-ig folytonosan az volt a törekvése, hogy az országnak keleti felén, Erdélyben és a Tiszán túl, egy *nemzeti fejedelemséget* tartson fenn, melyet az ő »tulajdonképpen való ellenfelével«, t. i. a Habsburg dynastiával, szembe állíthasson, s melyben számba vehető szövetségest nyerjen magának. A magyaroktól választandó s általa megerősítendő fejedelem személyében nem volt válogatás; hogy az kiváló és érdemes ember-e, vagy nem, azzal nem sokat törődött; a fő dolog csak az volt előtte, hogy *a magyarok a magok kebeléből* találjanak egy embert, a ki az ő pártfogása alatt Erdélyt és a tiszántúli részeket kormányozza, míg ő maga az országnak középső részét vette birtokába, föl egészen az északi Kárpátokig (Füleken felül), hogy így egyesült erővel megakadályozzák a Habsburgok terjeszkedését a gátul szolgáló, meghódított területtől kelet felé. A szóban levő időig a Habsburg-házbeli királyok kétszer kerítették hatalmukba a féltett területet s a török -- mint láttuk -- nem nyugodott addig, míg első ízben vissza nem helyeztette a volt fejedelmet (János-Zsigmondot), másod ízben pedig új fejedelmet (Székely M.) küldött Erdélybe. De az új fejedelem elveszett a brassói csatában, helyette pedig nem tudtak másikat választani az erdélyi bujdosók s így Erdély a császár kezében és Básta kormányzása alatt maradt, mivel a töröknek nem volt *kít* ültetni a fejedelemségbe.

Itt önkénytelenül is eszünkbe kell jutni Bocskay István politikai végrendeletének, melyet halála előtt kevéssel, 1606.

¹⁾ L. ezekre nézve Hidvégi Mikó Ferencz följegyzéseit, Magy. Tört. Eml. VII. köt. 163. -- A bujdosókról -- ha 1603 nyarán még panaszkodtak is, hogy szükségét és éhséget szenvednek (l. Tört. Tár XI. 162—163.) -- nem sokára szépen gondoskodott a porta; mert Szamosközynél ezt olvasunk rájuk vonatkozólag: »Az magyaroknak, kik Törökországban voltak, falukat osztottak; nekik jól volt dolgok, 3 hónapzt adtak nekik, 55 tallért órá; azonkívül élelmet adtak az mennyit kikölthettek. (IV. köt. 229.)

év decz. 17-én, mondott híveinek, hogy t. i. »*Valameddig a magyar korona ott fõnn, nálunknál erõsebb nemzetségénél, a németnél leszen, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fentartani.*«¹⁾ — Látnivaló, hogy ez lényegében egy és ugyanaz a töröknek most ismertetett politikájával. Bocskay *nemzeti* fejedelemséget kíván fentartani Erdélyben. — hiszen a török is ezt akarja; Bocskay e fejedelemséget egyenesen a *Habsburg dynastiával* szemben tartja szükségesnek, — éppen úgy a török is. A *cél* tehát mind a kettõnél egy, csak a szempont más. Bocskay és a magyar hazafiak abból a szempontból tartják szükségesnek az erdélyi fejedelemség létezését, hogy abból majdan, jobb idõk eljöttével, vissza lehessen állítani a független, szabad Magyarországot; a török pedig abból a számításból, hogy az erdélyi fejedelemségben adófizetõ államot s egyszersmind szövetséges társat nyerjen a német ellen.

Az erdélyi bujdosók 1603/4 telén más módon kísérlették meg, hogy visszatérhessenek hazájukba. Somogyi Bertalan nevû követük által fölkérték Nyári Pált: eszközölje ki a császártól, hogy bemehessenek Edélybe s visszanyerhessék birtokaikat. Azonban Nyári közbenjárása sikertelen maradt.²⁾ Így hát a visszatérhetés útja mindenképpen el volt zárva a számûzõtök elõtt.³⁾

Az ezután történt dolgokat *mind a három félnél* található s mai nap rendelkezésünkre álló adatokból következőleg állapíthatjuk meg.

A bujdosók — kik (Mikó Ferencz szerint) éjjel-nappal azon törték fejökét, hogy hogyan találhatnának módot a hazatérésre s Erdély megszabadítására a német uralmától — tapasztalásból meggyõzõdtek arról, hogy a császár nem fogja õket kegyelmébe fogadni; másrészt szóbeli ígéretek és írásban kapott nyilatkozatok alapján⁴⁾ tudták, hogy a török segítségével visszatérhetnek hazájukba, mihelyt közakarattal fejedel-

¹⁾ Bethlen Farkas följegyzése szerint pedig: »*Quamdiu corona regni Hungariae apud extraneos gentes manserit, eo Status Hungariae intendent, quo principatus Transylvaniae in flore conservari possit.*« (Historia de rebus Transylvanicis. Cibinii, 1793. VI. köt. 463.)

²⁾ Gyulafy Lestár följegyzései: Magy. Tört. Emlékek. Irók XXXI. köt. 33. lap.

³⁾ Bethlen Farkas ugyan azt írja, hogy a bujdosók nem erre kérték Nyári Pált, hanem egyenesen a fejedelemség elfogadására, mit az visszautasított. De inkább hihetünk az *egykorú* Gyulafy L. jól értesült-ségének, mint a jóval késõbben író Bethlen Farkas tudósításának.

⁴⁾ Erre nézve l. a bujdosóknak egyik levelét föntebb idézve a jegyzetben.

met választanak. Ennélfogva belátták, hogy csak *egy út* van előttük: akárkit megnyerni arra, hogy fogadja el a fejedelemséget s ezzel álljon a császár ellen indítandó mozgalom élére. Ez a meggyőződés erős elhatározássá érlelődött bennük *1604 tavaszán* s attól fogva az volt egyetlen céljük, hogy ilyen embert keressenek magoknak. Hogy azonban eme cél elérésére vezető munkájukban egészen szilárd alpra helyezkedhessenek s magokat és tervöket biztosítsák mindenféle eshetőséggel szemben; kebelükből *május végén*, vagy június elején embereket küldöttek a portára s a szultántól hivatalos jellegű és határozott hangú *ahdnámét* kértek, mely alapja lehessen a megindítandó tárgyalásoknak. I. Ahmed szultán készséggel megadta nekik a kívánt ahdnámét, mely az 1013. év Moharrem havában (= 1604 május 30. - június 28) kelt; s mindjárt az első pontban kinyilatkoztatja, hogy »Erdély országát a németek kezéből kiszabadítván, az ország főrendei, urai és minden renden valók *valakit szabad akarattalok szerént választanak fejedelmül* . . . császári parancsolatomból *fejedelem az legyen*, máshonnét pedig a kívül senki fejedelem ne lehessen.«¹⁾ Ezzel egészen határozottan meg volt mondva nekik: választatok meg akárkit, én veletek együtt beviszem Erdélybe.

Kezükben lévén ímmár a hivatalos felhatalmazás mely még *senki nevére* nem szól - Bethlen Gábor *Bocskay Istvánt* szemelte ki fejedelmül. E választásának egyik indító oka bizonyára az lehetett, hogy Bocskay a Báthory fejedelmeknek közeli rokona, t. i. Báthory Kristófnak sógora, B. Zsigmondnak pedig nagybátyja s magának, Bethlennek is szintén rokona és nevelő apja volt.²⁾ A bujdosók tehát, hogy egyenesen a leendő fejedelem *személyére* nézve is előre megnyerjék a porta jóváhagyását, folyamodványt nyújtanak be az akkor szintén Belgrádon tartzkodó *Lala Mohammed* pasához, mint magyarországi szerdárhoz, melyben kijelentik, hogy készek egyező akarattal fejedelemmé választani Bocskay Istvánt, ha a török kormány beleegyezik; s kéri, hogy ezt az elhatározásukat pártolóláig terjessze a szultán elébe. Kérelmük örömmel fogadtatván a portán, *Jauz Ali Malkocs*³⁾ nagyve-

¹⁾ Ez az ahdnámé ki van adva a Török-magyarkori Államokmánytár I. köt. 43—45. lapjain.

²⁾ Legalább egy, 1628 márczius 22-én kelt levelében azt mondja Bocskayról, hogy »nekünk *atyánkfia volt, minket ő nevelt* és igen hitt nekünk.« (Török-magyarkori Államokmánytár II. 31.).

³⁾ Ez 1603 novemberétől fogva volt nagyvezír 1604 július 26-ig. Azelőtt két évnél tovább *egyiptomi béglerbég* volt; ezért nevezi Bethlen G. »*missíri vezér* Áli pasának« (l. alább a jegyzetben). A magyarországi

zír a szultán nevében felhatalmazta a szerdárt, hogy kössön szövetséget Bocskayval legjobb belátása szerint, Bethlenéket pedig arra, hogy lépjenek érintkezésbe a kiszemelt fejedelemmel.¹⁾ Ekkor Bethlen Gábor, Szilvási Boldizsárnak, Balassi Ferencnek s több bujdosónak tudtával és nevében, Belgrádból haladéktalanul levelet küld Bocskaynak, melyben ezt felhívja, hogy fogadja el az erdélyi fejedelemséget a török segítségével, melyet ők megszereznek.²⁾

Bethlenék természetesen nagyon jól tudták, hogy Bocskay István Báthory Zsigmond fejedelem idejében a császárnak rendületlen híve, az erdélyi németpártnak feje, a töröknek pedig határozott ellensége volt, vagyis — mint H. Mikó Ferencz mondja — »azelőtt bizony valóban német lélekkel

háborúra 1604 június 3-án indult el a török fővárosból, július 21-én érkezett Belgrádba már beteg s itt július 26-án meghalt.

¹⁾ L. erre nézve Hádsi Khalfa szövegét alább és Bethlen Gábornak a jegyzetben idézett szavait.

²⁾ Hogy csakugyan Bethlen Gábor és általa a bujdosók tették az első lépést Bocskaynál, kitűnik először magának Bethlen Gábornak négy ízben tett határozott nyilatkozatából. A Tholdalaghy Mihálynak 1616 június 10-én adott s Áli budai pasához szóló instructióban ezt mondja: »Ó nagyságát szeretettel kérjük, emlékezzék meg arról, hatalmas császárnak gyermekségemtől fogva mennyit szolgáltam én, *Bocskay fejedelmet ki hitta ő hatalmassága hűségére, ha nem én?* (Török-magyarokori Államokmánytár I. 158.). 1620 július 30-án a portára küldött követének adott instructiójában pedig: »*Bocskay Istvánnak én sügogattam Fejérvárról (t. i. Nándor-Fejérvár), én biztattam, tanácsoltam, oktattam s én hajtottam hatalmas császár hűsége alá . . . s úgy indult aztán az én irásomra, sok biztatásomra meg*« (U. o. 239—240.). 1627 július 7-én írja: »*Bocskai fejedelmet isten által én egyedül inducáltam vala császár hűségére, kit soha akkori minden vezérek sem tudtak volna végben vinni*« (Szilágyi Sándor (t. politikai levelei. Budapest, 1879. a 440. lapon.) 1628 márczius 22-én ezt írja Redseb kajmakám-pasának: »*Missiri vezér Ali pasa intéséből . . . egyedül mi kezidénk Bocskay fejedelemnek izengetni, irogatni . . . az mi sok kérésünkre, biztatásunkra igéré magát császár hűsége alá*« (Török-magyarokori Államokm. II. 31.). — Továbbá Gyulafy Lestár azt mondja, hogy az erdélyi bujdosók — miután Nyári P. közbenjárásával nem tudták kieszközölni a császárnál, hogy visszatérhessenek — »*Bocskait attrahálják melléjük, deferálván neki az fejedelemséget Erdélben*« (Magy. Tört. Eml. Irók XXXI. 34.). — Azonkívül Szamosközy történeti maradványai között olvasuk ezt a határozott hangú följegyzést, mint czáfolatát az előző lapon álló, ellenkező tudósításnak: »*Mindeneknek elotte Bethlen Gábor, Szilvási Bódizsár, Balassi Ferencz és az kik oda be voltanak a törökök közt az főemberek magyarok, azok irtak Bocskaynak, hogy vegye fel az erdélyi fejedelemséget, im neki szerzik az török császártul . . . Azért itt azt kell igazán megtudni, hogy az török közt való magyarok indították először az erdélyi fejedelemséget, hogy Bocskaynak adják, nem ű maga Bocskay indította*« (IV. 244.). Igaz ugyan, hogy erre Szamosközy oldalt ért jogyzí meg: »*Nem így volt ez*«, — de másik, egykorú kéz ezt írta

birt«; ¹⁾ de mindig figyelemmel kísérték a Magyarorszáiban történő dolgokat és számot vetettek azzal a tűrhetetlen állapottal, melybe az ország és a nemzet jutott az 1604. év közepéig. Az akkori viszonyok mérlegelése bátorította fel tehát őket arra, hogy Bocskayval érintkezésbe lépjenek.

A »Querela et protestatio regni Ungariae« cz. irat — mely Szamosközynek történeti maradványai közt jutott ránk, IV. köt. 295—306 — élénk színekkel festi Magyar- és Erdélyország állapotát s a magyarságnak immár tűrhetetlen sorsát Rudolf császár kormánya alatt. A császár, mit sem törődve a törvényekkel, teljesen önkénye szerint bánik alattvalóival, különösen a magyarokkal és hallatlan adózásokkal terheli őket. A mindenünnen behívott idegen zsoldos hadak — kik között a nemesek birtokait éppen úgy szétosztotta, mint a török a timárokat a maga szpáhijainak — az országnak minden rendű és rangú lakosságát büntetlenül sanyargatják, fosztogatják, bántalmazzák és meggyalázzák. A császár eltörölte az ország régi törvényeit és helyettük felállította a kamarákat, melyek kínozzák és elnyomják a nemzet tagjait s az elhalálozottak javait erőszakosan elragadják. Úgy a polgári, mint a katonai hivatalokat és tisztségeket az idegenek kapják meg, a magyarok pedig teljesen mellőztetnek minden téren. A császár a vallásnak és egyháznak sem hagy békét; utasításából fegyveres erővel elszedik és bezárják a protestánsok templomait s elűzik papjaikat. Az örökösödést szabályozó törvények mellőzésével a fiscus mindent magához ragad; sőt életben levő főrendűektől is erővel elveszik a várakat és birtokokat s idegeneknek

alá: »Vaj bezzeg igaz volt ez.« — Hidvégi Mikó Ferencz és utána Bethlen Farkas is úgy tudják, hogy a bujdosók kérték föl Bocskayt a fejedelemség elfogadására. — Pethő Gergely (a ki pedig Bocskayt »átkozott embernek«, »hazája vesztő, nemzetsége rontó« embernek nevezi) szintén azt állítja, hogy ezt Bethlen Gábor bírta rá a fölkelésre. — Végre az egykorú Pecsevi — ki 1604 nyarán a török fővezér mellett tartózkodott Belgrádon és ennek szóbeli közlése alapján beszéli el B. fölkelésének kezdetét — úgy adja elő a dolgot, hogy Bocskayt a török rabja beszélte rá, hogy lépjen érintkezésbe Lala Mohammed szerdárral. — Eme vallomásokkal szemben csak Istvánffi és Szamosközynél található három följegyzés állítja azt, hogy Bocskay tette volna az első lépést, Bethlentől, illetve a bujdosóktól kérvén, hogy szerezzék meg neki a fejedelemséget. Ámde Istvánffi, mint tudjuk, ellenfél, császárpárti és buzgó katolikus volt; s egyszersmind azt mondja, hogy a császár pártján lévők mindnyájan erősen gyanúsították Bocskayt, hogy fejedelemségre vágyik; a Szamosközynél levő följegyzések kettőjénél pedig ezt olvashatjuk: »Ez közel sem így volt«, illetőleg: »Nem igaz, ne higgyed« (IV. köt. 243. és 245.). Mindezekből tehát teljes bizonyossággal megállapítható a történeti igazság.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Írók VII. köt. 166. lapon.

adják, úgy annyira, hogy az országban alig van már jelentékenyebb vár, melyet a magyarok kezéből kiragadva ne adtak volna idegeneknek. S mindezen bánásmódnak végcélját ebben látja az említett írat: »Rex Ungariae Rudolphus fidelibus Ungaris . . . hanc vicem, hanc gratitudinem refert, considerans eos jam post tot clades non tantum extenuatos, sed pene exhaustos, mendicitatemque redactos esse, diversum regio officio *consilium init. penitus illos delendos atque regnum Ungariae in provinciae formam redigendum, suaeque Austriae et haereditarium adjiendum esse constituit.*«

Az itt festett állapotokhoz járult 1604 tavaszán az a sérelem, hogy Rudolf az országgyűlési rendektől márczius havában hozzája szentesítés végett fölterjesztett 21 törvényczikkhez egészen önkényűleg egy 22. articulust csatolt, melyben kijelenti, hogy a római kath. vallást ismét felvirágoztatni szándékozik Magyarországon, emnélfogva eltiltja a vallásügyek tárgyalását és az eme tilalom ellen vétőket szigorú büntetéssel fenyegeti.

Bocskay István tehát, a mint Bethlenék felszólítását kezéhez vette, mindenesetre gondolkozóba esett. Mint jó hazafit és buzgó protestánszt már előbb is nagyon bánthatta, sőt elkeseríthette a végét érni nem akaró sok igazságtalanság és üldözés; most pedig bizonyára lelki szemei elé állította az addig történeteket, emlékezetében összegyűjtötte az alkotmányon és vallásszabadságon ejtett sérelmeket s elgondolta azoknak következményeit. Hogy már ekkor hogyan ítélte Rudolf cs. kormányzásáról és az idegenek uralmáról, világosan láthatjuk a saját nyilatkozatából, melyet ezután nem sokára, 1605 márczius 29-én Szerencsen kelt s Felső-Magyarország rendeihez intézett levelében találunk: »Contra omne jus Regni motu proprio solum Romanus Caesar, Dominus noster . . . tam *insupportabilem . . . et horrendum articulum* penes alios articulos conscribi fecerat . . . *per cujus articuli continentiam filios mortis nos omnes esse oportuisset . . .* Dicto Generali (t. i. Barbiano) . . . sua Maiestas . . . *sanguinis nostri effusionem, libertatis ac religionis nostrae ultimam ruinam et executionem iam concrederat*«.¹⁾

De az egész nemzetet mélyen sértő jogtalanságokon kívül megfontolta még azt is, hogy egyenesen az ő *személye és javai* is veszélyben forognak. Erről a körülményről is hiteles tudomást szerezhetünk a kortársaktól. Gyulafy Lestár tudomása szerint ugyanis Bocskay azt válaszolta az ötlet engedelmességre

¹⁾ Történelmi Tár XI. köt. 170. lapon.

felszólító Barbianonak, hogy »az rajta esett dolog mindeneknél nyilván volna, mi szándékkal voltanak ű hozzája minden vétke nélkül, ha kézben akadt volna. Az dolog nem csak az ű personáját concernálnája, hanem több megkeseredett fő népek is volnának, kik hasonló nyomorúságot és injuriát szenvedtenek az némettül«. ¹⁾ Továbbá Szamosközynél olvassuk ezt a följegyzést: »*Compertum habuit Bochkaius propriae quoque suae personae generalem insidias tunc struxisse, contra omnia jura et privilegia libertatesque Hungariae regni et absque ullo legitimo processu captivum abducere et ipsius arces . . . occupasse et occupare voluisse*«. ²⁾ Ugyancsak ennél találjuk a következőt is: »Bocskai gondolkodván, hogy igen vékonyon volna ű az németnél és félő volna, hogy egykor elvesztenék. kezd gondolkodni maga és nemzete felül«. ³⁾ Végre maga a császárpárti Istvánffi is megvallja, hogy Bocskay nagyon gyávás volt a német párt előtt. ⁴⁾

Látjuk eme vallomásokból és a kortársak följegyzéseiből, hogy Bocskay nem csak nem volt bele nyugodva az ország és nemzet akkori helyzetébe, hanem inkább úgy volt meggyőződve, hogy a létező állapotok mellett a többi magyarral együtt neki is »halál fájának« kell lenni. Mindamellet Bethlenék levelének vétele után egyelőre nem tudta magát elhatározni az ajánlat elfogadására és a fölkelésre, sőt arra sem egy könnyen szánta el magát, hogy érintkezésbe lépjen az erdélyi bujdosókkal és a törökkel. Ezt a vonakodását, vagy inkább csak habozását nem a későbbi Bethlen Farkas előadására alapítjuk, a ki szerint Bocskay a bujdosók felszólítását »magno animo contempsit«, - - hanem először magának Bethlen Gábornak többszörös vallomására, mely szerint Bocskayt csak több ízben ismételt irással, izengetéssel és »sok biztatással, sok kéréssel« tudták megnyerni; másodsor Bocskay török rabjának Pecsévinél olvasható ama nyilatkozatára, a mely szerint ő még a török segítség megnyeréséről adott biztosítása után is csak nehezen tudta rábeszélni Bocskayt, hogy lépjen érintkezésbe a török fővezérrel. Ime a két leghitelesebb tanú ebben a dologban, egymástól függetlenül teljesen összhangzó vallomást tesz.

Hogyan lehet megértenünk Bocskaynak azt a magavi-seletét, hogy mikor volt több rendbéli oka a támadásra és jó alkalom is kínálkozott, nem rögtön kapva-kapott a kínálkozó alkalmon? Mi tette labozóvá abbeli elhatározásában, hogy

¹⁾ Magyar Tört. Emlékek. Irók XXXIII. köt. 35. lap.

²⁾ Szamosközy történeteti maradványai IV. köt. 237.

³⁾ U. ott a 245. lapon.

⁴⁾ A 33. könyvben: *ingens esset suspicio apud omnes.*

elfogadja az erdélyi fejedelemséget és igénybe vegye a török segítséget? Bizonyára fontos okok állottak útjában, aggályai lehettek mind a két részről.

Az erdélyi fejedelemség elfogadhatásának mérlegelése közben nem csak annak a körülménynek kellett eszébe jutni, hogy ő az erdélyi török-párt főbjeinek kivégeztetése és Báthory Zsigmondnak visszahívása miatt (1598-ban) nagyon népszerűtlen Erdélyben, kinek ott több ellensége, mint barátja van, hanem számításba kellett vennie azt is, hogy az 1600. év őszén (okt. 25 — nov. 4) tartott *léczfalvi* országgyűlés ezt a végzést hozta róla (20. pont): »Miérthogy *Bocskay István* az ő sok titkos praktikáival és az ország ellen hír nélkül való cselekedeteivel . . . az országnak nagy kárt és romlást szerzett, ez országba Zsigmond fejedelmet ország híre nélkül Opoliából behíván . . . melylyel az országot . . . nagy infúmiába és gyalázatba hozá, hazánkat is nagy pusztításával, dulásával sok helyen megsértegette, rontotta; hogy ennekutána is eféle nyughatatlan elme miatt hazánk hasonló veszedelemben ne forogjon, végeztük, *hogy itt benn Erdélyben semmi közü, semmi jószága, se birodalma ne légyen és közünkbe soha Erdélybe lakóul ne szállhasson, avagy másképpen*«. ¹⁾ Mi kilátása lehetett tehát az erdélyi fejedelemségre, mikor Erdély rendei csak négy évvel előbb hazairulónak nyilvánították és örökre kitilták onnan?

Másrészt azt is tudhatta s bizonyára tudta is Bocskay, hogy a török nagyon jól ismerte az ő előbbi párt-állását, politikáját; nevezetesen tudta azt, hogy Báthory Zsigmondot ő bírta rá, hogy álljon el a töröktől és Rudolf császárral szövetezzék s osztrák főherczegnőt vegyen el; hogy az erdélyi török-párt fejeinek kivégeztetésében nagy része volt.²⁾ Ilyen körülmények között hogyan bátorkodjék ő *eddiggi ellenfelétől*, a töröktől, kérni segítséget s éppen arra támaszkodni a nagy feladat végrehajtásában?

Ez a mindkét részről támadt aggodalom ejtette gondolkozóba Bocskay Istvánt. De végre is — attól az erős meggyőződéstől ösztönöztetve, hogy a létező állapotokon előbb-utóbb úgy is változtatni kell, mert különben mindnyájan a halál fiai lesznek — elhatározta magában, hogy próbát tesz a legnagyobb titokban.

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. IV. köt. 559. lap.

²⁾ A porta csakugyan jól tudta, hogy Báthory Zsigmond nem a maga fejétől, hanem tanácsosainak biztatására változtatta meg politikáját és hajolt Rudolf császárhoz. Bizonyítja ezt Murád pasa vezírnek és Mohammed budai pasának 1601. évi, főntebb idézett levele, melyben ezt olvassuk Zsigmond fejedelemről: »Mintán több éven át engedelmes vala, *némely gonoszok sugalmazásából* letért az engedelmesség ösvényéről«.

Volt egy török rabja, még pedig *emír*, vagyis olyan ember, a ki Mohammed próféta családjából származott, vagy legalább abból származónak tartotta magát. Egy alkalommal, midőn a kertjében dolgoztatott vele, beszél közben előhozta neki azt a tárgyat, hogy megnyit szenved Magyarország a német uralom alatt, mennyire elnyomják az idegenek a magyarokat; s — a török rab szavaiból következtetve — valószínűleg azt is említette neki, hogy a török területen és török pártfogás alatt élő erdélyi bujdosók felszólították őtet a fölkelésre és a fejedelemség elfogadására. Az emír — mint a ki török létere jobban ismerte a török gondolkozását és politikáját — azzal biztatta, hogy ezen a dolgon könnyű segíteni; ha Bocskay hajlandó elfogadni a fejedelemséget, ő kezeskedik érte, hogy a porta készségesen segíti és beülteti a fejedelmi székbe; egyszerűen ajánlotta neki, hogy lépjen érintkezésbe Lala Mohammed szerdárral, ő szívesen lesz közbenjáró. Erre Bocskay az imént említett aggodalmait nyilvánította előtte, de természetesen elburkolttan. Azt mondta ugyanis neki, hogy az erdélyiek, mint keresztyének, nem fogadnak el olyan fejedelmet, kít a mohammedán török visz be közéjük; ezért ő ezt a vállalkozást nem tartja végrehajthatónak. Erre aztán hosszabb s bizonyára több ízben megújított vitatkozás és tanácskozás kezdődött közöttük; Bocskay folytonosan aggodalmait nyilvánította, tartott a vállalat kudarczától; ellenben a török rab bátorította, biztatta s bizonyára arról igyekezett meggyőzni, hogy a porta mindig készségesen segítette és segíti azokat, a kik az ő ellenségének, a németnek, ellenségei; mert hiszen Erdélyt nem hagyhatja a császár kezében. Végre hosszas fontolgtatás és tanácskozás után elhatározta Bocskay, hogy érintkezésbe lép a törökkel és az erdélyi bujdosókkal s megbízásával elküldte az emírt a török szerdárhoz, Lala Mohammed pasához, Belgrádba, a tárgyalások eredményétől tevén függővé, hogy elfogathatja-e a felajánlott fejedelemséget és élére állhat-e a császár ellen indítandó mozgalomnak? ¹⁾

Mint tudjuk, Mikó Ferencz és utána Bethlen Farkas

¹⁾ Ezt az értesülést Bocskaynak első érintkezéséről a törökkel, *Pecsevi* Ibrahim török történéstírótól nyerjük, a ki — mint Lala Mohammed pasának közeli rokona és egészen bizalmas embere — 1604 tavaszán és nyarán nem csak hogy a pasa mellett tartózkodott Belgrádon, azután pedig az esztergomi hadjáratban, hanem — állítása szerint — magától a pasától is hallotta, hogy Bocskay mi módon kezdett vele tárgyalást az emír közbenjárásával. Tudósítása annyival inkább hitelt érdemel; mert több pontban meglepően egyezik a *Bethlen Gábor* leveleiben és instructióiban olvasható és ide vágó adatokkal. *Pecsevi* azt írja egy helyen (II. 353.), hogy ő személyesen ismerte Bethlent és több ízben találkozott vele.

ügy adják elő a dolgot, hogy Bocskay foglya (Mikó szerint *Huszain* aga,¹⁾ Bethlennél *Murúd*) történetesen Belgrádon és vidékén járt, hogy beszerezze a megállapított váltságdíját: az erdélyi bujdosók pedig kapván ezen a jó alkalmon, ettől izentek először Bocskaynak. Az előzőkből már tudjuk, hogy csak *ürügg* volt az, mintha Bocskay rabja a váltság-díj megszerzése végett ment volna Belgrádba, nehogy a titok, t. i. Bocskay lépése. idő előtt köztudomású legyen és így meghiúsuljon az egész dolog. Önként érthető, hogy Bocskay szabadságot ígért foglynak közbenjárásáért, — a mint ezt mondja is egy jól értesült följegyzés Szamosközynél.²⁾ Bocskaynak óvatosságát bizonyítja továbbá az a körülmény is, hogy titkát nem bízta levélre, hanem csak szóbeli megbízást adott az emírnék; legalább Pecsevi előadásából csak ilyenről értesülünk, az imént idézett följegyzés pedig egyenesen megmondja, hogy Bocskay a török rabtól »szóval izent csak, mert levélbe nem akarta ez titkot írni«.

»Bocskay emírljét« (hogy az akkor általánosan használt nevén említsük) *Diák Mehemet*,³⁾ Bektas pasa temesvári béglerbég tolmácsa, vezette Lala Mohammed pasa elé Belgrádon. A pasa, Diák Mehemet által, azonnal értesítette Bethlen Gábort a török fogoly küldetéséről és hívatta magához. Négyen egy-két napig visszavonulva, titokban tanácskoztak s azután a szerdár visszaküldte az emírt Bocskayhoz.⁴⁾ Hogy ezen az első tanácskozáson mit végeztek, mennyire mentek s micsoda izenetet küldött a török fővezér Bocskaynak, természetesen nem tudhatjuk. Azt azonban határozottan tudjuk, hogy Lala Mohammed pasa nagyon örült Bocskay eme lépésének s így kedvező és biztató válaszszal bocsátotta vissza a török foglyot. Pecsevi

1604 nyarán mind a ketten Belgrádban tartózkodtak s ebből érthető, hogy ők erre a dologra vonatkozólag egy nyomon beszélnek.

¹⁾ Istvánfi is tud Bocskaynak eme közbenjáró rabjáról, de ő meg *Ibrahim*nak nevezi. Sem Bethlen Gábor, sem Pecsevi nem említik a nevét, csak egyszerűen emírnék mondják s az utóbbi még azt mondja róla, hogy általánosan »Bocskay emírlje« néven volt ismeretes abban az időben.

²⁾ L. IV. köt. 244. lapon.

³⁾ Ez a *Deák Mehemet* későbbben, Bethlen G. fejedelemsége idejében, 1615—1619 temesvári béglerbég volt. (Török-magyarokori Államokmánytár I. 141. és Történelmi Tár XII. köt. 248—249.).

⁴⁾ L. alább Pecsevinél. — Továbbá maga Bethlen G. a portai követének 1620 júl. 30-án adott instructiójában ezt mondja: »Bocskay Istvánnak én sugogattam *Fejérvárról*. én biztattam . . . egy emírl rabját jártatván hozzám, kit vezér *Mehemet pasával szemben juttattam* . . . Mely dolognak *Deák Mehemet pasától* végire mehet ő nagysága . . . mindeneket meg tudna beszélni, mert ő volt minden *dolgokban én mellettem, ő volt tolmácsom az vezér előtt*«. (Török-magyarokori Államokmánytár I. 239—240.).

ugyanis — miután elbeszélte, hogy ő 1604 decz. havában vissza érkezett a szerémi síkságra Konstantinápolyból, hova Esztergom sikertelen vívása után küldetett a békekötés föltételeit megvinni — ezt mondja a pasáról: »Ezután Bocskay fölkelését kezdte elbeszélni csekélységemnek. Mivel *nagyon boldognak érezte magát*, így szóltam: Uram! te valóban bízol, hogy én is remélhessek? — Ebben egyáltalában ne kételkedjél. Ha isten akarja, *nem sokára látni fogod az eredményeket*«. ¹⁾ A magyarországi török hadak fővezérének ezt az örömét könnyen érthetjük a portának ama politikájából, melyet 1541-től fogva mindig követett s melyet fentebb ismertettünk.

A török fogoly — Pecsevi tudósítása szerint — háromszor-négyszer jött a szerdárhoz Belgrádba és ment vissza tőle Bocskayhoz. ²⁾ A többszörös tárgyalás és izenet-váltás mindig közelebb juttatta Bocskayt a végleges elhatározáshoz. Az alkudozások alapján immár ő is úgy gondolkozott, mint a török pártfogás alatt élő s abba egészen belenyugodott erdélyiek, kiknek felfogását igen híven tolmácsolja egy följegyzés Szamosközynek történeti maradványai között. »Az német nemzetség és az magyarországi magyarok azzal szidalmazzák és rágják az erdélyieket, hogy török birtoka alá adják magokat és török frigye alatt vannak. — Ez szitokra így felelhetünk erdélyiek, hogy *mi ez országot és ez országnak minden részét, mintha fogva az török birtokában vagyunk, megoltalmaztuk szép szókkal, ígéretekkel, ajándékkal és minden módon az mint lehetett. De ti magyarországiak, országotok csaknem szinte fogytáig elvesztettétek, mikor az német nadrágúhoz ragaszkodtatok. Mert az elmúlt hatvan esztendőben ti sok fű várakat ejtettetek az török kezében, Budát, Pestet, Esztergomot, Szolnokot, Egret, Kanizsát, több sok tartományokat és városokat Tótországban, Horvátországban etc. Mi erdélyiek mind az hatvan esztendő forgásában az egy Tömösvárnál többet nem ejtettünk török kezébe. Jóllehet azt is nem az erdélyiek ejtették oda, hanem Ferdinánd császár, mikor czigánsággal és csalárdsággal János király fiátul az országot elfoglalta volt. Ez így vagyon és nincs különben*«. ³⁾

A dolognak okos mérlegelése tehát Bocskayt is erre a meggyőződésre vezette s mivel az egyezkedésre felhatalmazott szerdár — Hádsi Khalfa szavaival élve — »*ohajtása szerint*

¹⁾ A II. köt. 298. lapján.

²⁾ Maga Bethlen Gábor is azt mondja az imént idézett soraiban, hogy Bocskaynak emír rabját magához járatta, — mely kifejezés azt teszi, hogy a török fogoly csakugyan többször megfordult Belgrádon.

³⁾ Szamosközy tört. maradványai IV. 231—232.

való választ küldött neki«, megizente az emírtől, hogy ilyen körülmények közt és ilyen (t. i. a megállapított) föltételek mellett elfogadja a felajánlott fejedelemséget és fölveszi a küzdelmet az ország elnyomói ellen;¹⁾ s egyszersmind ahdnámót kér a szultántól, mint a létre jött egyezés biztosítékát. Hogy pedig a titokban kötött szerződés idő előtt föl ne fedeztessék és ő is biztosabban megkaphassa az ahdnámót, ilyen módon kívánta elküldetni az emírtől: A szerdár küldjön neki egy lovat magyar nyereggel; az ahdnámót rejtsek el a nyereg szárnyában a fa közé és a török rab hozza el a lovat, mintha váltság-díja fejében vinné neki.²⁾

Bocskaytól tehát határozott nyilatkozatot kapván mind Lala Mohammed pasa, mind az erdélyi bujdosók, ezek kikiáltották fejedelmükké, amaz pedig ezen nyilatkozat és választás alapján *Deák Mehemettel és Bethlen Gáborral* megíratta a szultán nevében az ahdnámót³⁾ Bocskay István, mint választott erdélyi fejedelem részére.⁴⁾

¹⁾ Bizonyára már eme tárgyalások alkalmával megigérte neki a pasa, hogy a porta nemcsak hadsereggel, hanem *pénzzel* is fogja segíteni. Ugyanis Bocskaynak Kassán 1605 január 14-én kelt s Lala Mohammedhez küldött levelében ezt olvassuk: »Tudgya pedig Ngod, hogy *azelőtt is hitelt ígérte Nagod nekem*, azután is Mehemet kehayatal és utóbban Balassi Ferencztől azont ígérte, hogy *hadannak elegnő pínzl adna* . . . Kérem Nagodat, immár az pínznek küldését ne halassza. (Történelmi Tár XI. 169.). De még febr. végén, márczius elején s május 3-án kelt leveleiben is panaszkodik, hogy a megígért pénzsegélyt nem kapta meg. (U. o. 170., 171.). Úgy látszik, csak 1605 aug. 15-én küldött először a nagyvezír 1000 aranyat (Lala M. levele Bocskayhoz: Hammer IX. 410.). 1605 szept. 19-én Medgyesen kelt és Szófi Szinán vezír-pasához intézett levelében már azt mondja, hogy eddig mindössze még csak *5000 aranyat* kapott meg, a mely összeg igen kevés (Tört. Tár XI. 171.).

²⁾ Szamosközy IV. 229., 243. és 244. lapokon. Továbbá Bethlen Gábornak 1628 márczius 22-én Redseb kajmakán-pasához intézett levelében ezt olvassuk: »Szultán Ahmet nevével való *athnâme-levelet* . . . mi küldtük ki *sok mesterséggel* neki. (Török-magyarokori Állam-okmánytár II. 31.). Szamosközynek három följegyzése megmagyarázza, hogy miből állott az a »sok mesterséggel« való küldés.

³⁾ Bethlen G. az 1628. márcz. 22-én kelt levelében ezt mondja: »Merhum szultán Ahmet nevével való athnâme-levelet *magunk kezével mi csináltuk és írtuk meg*, a fővezér pecsételte meg és az nisanzi pasa vont tarát rajta. (Török-magyarokori Állam-okmánytár II. 31.). Az 1620 júl. 30-án kelt instructióban pedig ezt olvassuk: »Mely dolognak *Deák Mehemet* pasától végire mehét ő nagysága . . . mert ő volt minden dolgokban én mellettem . . . az ő házában írtam meg az *császár hitlevelét* s úgy jöttem vele együtt az *császár eleiben*. (U. o. I. 239—240.).

⁴⁾ Hogy a porta az erdélyi bujdosók választása alapján ismerte el Bocskayt fejedelemnek s mint ilyent segítette, világosan kitűnik Lala M. nagyvezírnek 1604 okt. 19-én kelt s a nagy-szebeniekhez küldött leveléből, melyben ezt írja: »Bocskai Istvánt az *itt benn való foembereknek*

Ezek ketten az így elkészített s a nagyvezírtől megpecsételt ahdnáméval sietve Konstantinápolyba mennek, bemutattatják a szultánnak s miután a nisánsi megadta neki a hivatalos jelleget a túra felrajzolásával, visszafelé indulnak. Augusztus vége felé érkeztek vissza *Szendróbe*, hol a bujdosóknak 400 főre rugó csapata a további teendőkre már felkészülve várta őket. Innen aug. 28-án Bethlen G. és Szilvási Boldizsár vezetése mellett Belgrádba mentek, hol két napig időztek, mialatt a bujdosók egyike, *Nagy Albert*, az ahdnámét becsinálta a nyereg fájába¹⁾ Bocskay utasítása szerint. Aug. utolsó napján megindultak Temesvár felé, a lovat nyergestül és levelestül átadván Bocskay emírének, a ki Temesvárig együtt ment velük. A török rab tovább folytatta útját Gyula felé, azonban a környéken kóborló hajdúk miatt nem mehetett egyenesen Bocskayhoz, hanem bemenekült Gyulára. A később szept. és okt. hónapokban bekövetkezett mozgalmak is megakadályozták színdékában, hogy urához juthasson, úgy hogy Bocskay csak Kassa elfoglalása (nov. 12.) után tudta megkapni a szultán hitlevelét.²⁾

A hadi tervet ugyanis Lala Mohammed pasa, Bethlenék és Bocskay úgy állapították volt meg legkésőbb július végén, vagy augusztus elején, hogy míg a pasa a főerővel Esztergomot vívja és ezzel lekötve tartja a császári hadak nagyobb részét, addig a bujdosók a temesvári pasa és becskereki bég seregével Erdélybe törnek, az ott levő császári hadat — mely Bástának tavasszal történt eltávozása után csak a várak őrségéből és néhány száz vallonból állott³⁾ — kiűzik és Bocskayt Erdély fejedelmévé kiáltják ki.⁴⁾

választásából Erdélyországnak fejedelmének engedték lenni«. (Gr. Mikó: Erd. Tört. Adatok III. 319.).

¹⁾ Szamosközy IV. 228., 244. és Gyulafy Lestár (Magy. Tört. Eml. Irók XXXIII. 33. lap).

²⁾ Szamosközy IV. 243., 244. és 229. — Hogy Bocskay csakugyan Kassán kapta meg ezt az ahdnámét, maga Bethlen Gábor is támogatja eme szavaival: »*Kassától* (bizonyára e helyett: *Kassára*) küldtem a császár neve alatt jött hitlevelet meg neki« (1620. júl. 30-i instructió: Török-magyarokori Állam-okmánytár I. 239.).

³⁾ Szamosközy IV. 219. és 221.; tv. Mikó Ferencz históriája 166.

⁴⁾ E tervnek mind a két pontját tudjuk igazolni történelmileg. Pecsevi és Hádsi Khalfa szerint Lala M. általában a háború folytatásával bízott meg Magyarországon, de már Belgrádból egyenesen Esztergom ostromlásának szándékával indult el. Másrésről nem csak Istvánfi és Pethő Gergely, hanem Gyulafy Lestár (33. köt. 33. lap) és a cs. és kir. haditanács jegyzőkönyvei is (lásd Hadtört. Közlemények 1892. évf. 119.) azt mondják, hogy Bethlenék és a melléjük rendelt török csapatok Erdélybe szándékoztak bemenni. — A bujdosókról tudjuk, hogy 400-an voltak, de a török haderőről nagyon eltérő adataink vannak. Míg ugyanis Gyulafy

Lala Mohammed pasa tehát miután Ali pasa nagyvezírnek július 26-án Belgrádon történt halála után *aug. 5-én* megkapta a szultán pecsétjét¹⁾ és ezzel *nagyvezírré* neveztetett ki 6-ika, vagy 8-ika körül elindult Belgrádból²⁾ Eszéken át Budára és onnan Esztergomhoz; míg a bujdosók mint föntebb láttuk — csak *aug. utolsó napján* keltek útra Belgrádból; mert a Bocskay ahdnáméjával Konstantinápolyban járó Bethlen G. visszaérkezésére várakoztak.

Azonban a tervek egyik pontja sem számításuk szerint ütött ki. Mert nem csak hogy a nagyvezír eredménytelenül ostromolta Esztergomot szept. 18-tól okt. 10-ig, vagy 13-ig,³⁾ hanem az Erdélybe szándékozó egyesült török-magyar sereget is meglepték és szétverték Duval Henrik hajdú a Temes partján szept. 19-én.⁴⁾ Sőt ennél még nagyobb baj is történt. Bármily óvatosan intézte Bocskay a törökkel való alkudozását, az még sem maradt titok, a mennyiben Barbiano, a király képe, már szeptember első napjaiban értesült róla Bocskay szolgáltnak (Fráter István, Székely Ferencz és László deák) árulása folytán⁵⁾, úgy hogy Barbianoak rakamazi táborában már *szept. első felében* azt híresztelték, hogy Bocskay gazemberré lett, mert várait szándékozik átadni a töröknek és e czélból egy emberét már el is küldte a törökhez.⁶⁾ Nem sokára olyan hír is terjedt el, hogy szept. 19-én Bocskaynak egy levele jutott a győzők kezébe Bethlen Gábornak, vagy deákjának dolmányával együtt.⁷⁾ Nem tudjuk, hogy mi igaz ebből a hír-

1. 24,000 törökről beszél, egy másik följegyzés pedig 8000 embert említ (Szamosközy IV. 230.), addig a cs. és kir. haditanács jegyzőkönyvei szerint az egész had csak kb. 4000 főből állott.

¹⁾ Hádsi Khalfa I. 243. és 246.

²⁾ Pecsevi II. 296., Hádsi Kh. 246. és Gévay: A budai pasák 23. — Bektas pasának budai béglerbéggé kineveztetését már *aug. 12-én* tudták Budán; Hádsi Khalfa szerint pedig *Eszéken* nevezte ki a nagyvezír. Helyében *Delü Haszán* lón temesvári béglerbég.

³⁾ Szamosközy IV. 228. lapon.

⁴⁾ Hadtörténelmi Közlemények 1892. évf. 119. lapon.

⁵⁾ Gyulafy Lestár XXXI. köt. 31. lapon. Szamosközy IV. 245—246. Istvánffi 33. könyv.

⁶⁾ Hadtört. Közl. 1891. évf. 709. lapon, a cs. és kir. hadi levéltárban levő egykorú levelek alapján.

⁷⁾ Gyulafy Lestárnál (33. köt. 35—36. lap) azt olvassuk, hogy Bocskay, mikor Szathmáron járt, ezt mondotta Sennyei Pongrácznak: »Az hír felőlem ez közönségesen, hogy mikor *minap* az hajdúság Tömös-várnál megverte, egy levelemet találtak volna Bethlen Gábor deákja zsebében, kit ide az király képe nek hoztak volna. És azután két hét múlva kinyilatkozott a dolog. — V. ö. Szamosközy IV. 241., 243., 245. tv. Istvánffi 33. könyv, Bethlen Parkas VI. köt. és Pethő Gergely krónikája. Feltűnő, hogy a cs. és kir. haditanácsnak erre a szept. 19-i ütközetre vonatkozó helyei semmit sem tudnak a zsákmányul esett levélről.

ből, csak annyit tudunk, hogy Barbiano most már egyenesen Bocskay ellen fordult, mindenekelőtt elfoglaltatván Szent-Job nevű várát. A nagyvezír október 13-ikáig Észtergom alatt levén, a bujdosók pedig kudarcot vallván, Bocskay a császári hadak támadása ellen hirtelenében úgy vélekezett, a hogyan lehetett, t. i. megnyerte magának a hajdúkat (azokat is, kik szept. 19-én az ő szövetséges társait megverték) s azokkal október 15-én Almosd mellett fényes diadalt aratott a császári hadakon.

A fölkelés tehát nem úgy kezdődött meg, mint a közösen alkotott tervben meg volt állapítva; mert a császári vezérek, a titok elárultatása következtében, más irányt adtak a dolgok folyásának, a támadásban megelőzván Bocskayékat. Bocskaynak diplomáciai és hadvezéri lángeszére vall, hogy ilyen körülmények között hamarjában is tudott magán segíteni és a támadásra ő is támadással felelt. De kétségtelen, hogy fegyveres föllépéséhez az ezt megelőzőtt tárgyalásokból, illetőleg a törökök már megállapított egyezségből merítette az erőt és bátorságot s ebben bízva vetette el a kockát. Tudta, hogy nem kell csupán a hajdúkra és a felső-magyarországi rendekre támaszkodnia, hanem egy nagy hatalom, a török, áll mögötte. Eppen ezért küldte mindjárt Budára a nagyvezírhez ama zászlókat, melyeket az okt. 15-i ütközetben nyert a németektől.¹⁾

A rendelkezésünkre álló s mind a három küzdő félnél található összes történelmi adatok felhasználásával így ismerhetjük meg Bocskay István fegyveres fölkelésének előzményeit, a mint az eddigiekben elbeszéltük. Az egész történelmi anyag alapján nem madártávlatból, hanem közvetlen közletről és minden egyes mozzanatában láthatjuk a később nyilvánosságra jutott dolgok kezdetét. Az ezután történeteket már eddig is elég részletesen ismertük, de mégsem úgy, hogy a helyes felfogás és igazságos megítélés szempontjából egészen figyelmünkön kívül lehetne hagynunk a harmadik félnek, a töröknek, historiai irodalmában található s erre a tárgyra vonatkozó adatokat. Ha ezekből egyebet nem tanulnánk is, teljesen elegendő volna a következő két tanulság, melyeket éppen az illetékes helyről nyerünk.

A török kormány úgy fogta fel Bocskay támadását Rudolf császár ellen, hogy Bocskayban egy, számottevő *szövetséges társat* nyer régi ellensége, a Magyarország birtokán vele osztozkodó német ellen, és ebből a szempontból segítette. S valóban mind a török historikusok, mind a szultán és nagy-

¹⁾ Gyulafy Lestár, 31. köt. 32—33. lapon és Hadtört. Közl. 1891. évf. 711. lapon.

vezír levelei mintegy hangsúlyozva elismerik, hogy Bocskayban kitünő szövetségest nyertek, sőt egyenesen az ő kardjának és diplomáciai tehetségének tulajdonítják a zsitva-toroki béke létrejöttét.

Éppen ez a teljes megelégedés Bocskay személyével s föllépésének nem remélt sikere hátorította fel a török divánt annak a merész és nagyszabású tervnek megalkotására, hogy *az egész Magyarországot kivégye a Habsburgok kezéből és Bocskay Istvánt koronás királylyá tegye, vagyis visszaállítsa a nemzeti magyar királyságot török pártfogás alatt.* Határozottan tudjuk, hogy Lala Mohammed nagyvezír már 1605 elején (februárban) Konstantinápolyba ment s ott a divánban megállapították ezt a tervet: tudjuk továbbá, hogy a nagyvezír egy haditervet csinált, mely szerint a császárt két oldalról akarta megtámadni Bécs alatt; végre azt is tudjuk, hogy a nagyvezír tényleg koronát tett Bocskay fejére a Rákos mezején, ezt a szultán nevében Magyarország királyának jelentvén ki. Ez a terv magyarázza meg, hogy Bocskay úgy a nagyvezírnek 1604 november havában kelt levelében, mint az 1605-i ahdnámében »Magyarország királyának és Erdély fejedelmének« címzettetik s hogy ez utóbbi ismételve kijelenti: »az erdélyi fejedelemség és Magyarország királysága neked és általad fiadnak s ezek után azoknak adományoztatik, kiket az ország lakosai óhajtanak.« Azonban — mint tudjuk — Bocskay a koronát csak a szultán barátsága jeléül fogadta; másrészt pedig Lala Mohammed, udvari ármánykodás következtében, 1606 elején visszahívatott Magyarországból¹⁾ és helyére más neveztetett ki szerdárrá; s így a nagy terv megvalósítása helyett csak a zsitva-toroki békekötéssel végződött a fölkelés.

A töröknek a nemzeti királyság visszaállítására irányuló terve megint összetalálkozik annak, a nemzeti álláspontot képviselő pártnak céljával, mely Magyarországot nem a Habsburgok, hanem nemzeti király alatt óhajtotta egyesíteni, — de természetesen más szempontból, mint a török. A *cél*nek azonos

¹⁾ *Dervis* kapudán-pasának — ki a szultán kegyébe behízelegte magát — műve volt, hogy Lala Mohammed pasa visszahívatott Konstantinápolyba, azután pedig a persiai hadjáratra neveztetett ki szerdárrá. Ennyi még nem volt elég a nagyravágyó kapudán-pasának, hanem arra vetemedett, hogy a derék nagyvezírt egy portugál orvossal megmérgeztette, minek következtében meghalt 1606 május 23-án, vagy 24-én (Pecsevi II. 320—321. és Hádsi Khalfa I. 276.). Ugyanaz a sorsa volt tehát, a mi Bocskaynak; mindkettőjüket eltették láb alól, mert útjában állottak másféle érdekeknek.

voltát azonban nem lehet eltagadnunk elfogultság nélkül. Tehát csak a történeti igazságot ismerjük el, ha őszintén megvalljuk, hogy bizony voltak a hódoltság korában olyan dolgok, melyekben *egy czél* felé törekedtünk gyűlölt ellenségünkkel, — természetesen mindegyik fél a maga javára.

Ezek után átengedem a szót az egykorú és sokban szemtanú *Pecsevi Ibrahim*nak¹⁾ s a közelkorú *Hádsi Khalfának*,²⁾ végül pedig közlöm Bocskaynak 1605-i *ahdnáméját* a török eredetiből fordítva.

THURY JÓZSEF.

---

¹⁾ Pecsevi életrajzát és irodalmi működését részletesen megírtam a Századok 1892. évfolyamában (5., 6., 7., 8. és 9. füzetekben). 1574-ben született s így Bocskay idejében 30—32 éves ember volt.

²⁾ *Hádsi Khalfa*, vagy a mint a törökök általánosan emlegetik: *Katib Cselebi*, valódi nevén *Musztafa bin Abdullah* 1600 körül született Konstantinápolyban; meghalt 1658 szept. havában. Ide vonatkozó munkája a *Fezleket-et-tevárikh*, mely az 1591. évtől 1654-ig terjed. Nyomtatva megjelent Konstantinápolyban 1869-ben »*Fezleke-i-Katib Cselebi*« czímen 2 kötetben.

CARNIANUS KALOCSAI ÉRSEK.

A kalocsai érseki hatóság által kiadott 1898. évi sematizmus szerint (8 l.) 1413—1432 De Benciis de Gualdo András volt az egyházmegye törvényes főpásztora; 1420—22 Scolaris Carnianus és 1424—31 De Buondelmontibus János csak adminisztrátorok. Ez utóbbi 1431-ben lett érsekké kinevezve. Ez adatokból első tekintetre szemünkbe ötlük az egyházmegye viszonyainak akkori kuszáltsága; ha nem is tudnók egyéb forrásokból, mily zilált állapotok voltak itt a XV. század első felében. Épp ez okból azt hisszük: hasznos munkát végzünk, ha a zavaros viszonyokat behatóan kutatjuk s azokat teljesen megbízható forrásokból merített adatokkal megvilágítjuk. Értekezésemben kimutatni szándékozom, hogy De Scholaribus Carnianus nem adminisztrátora volt az egyházmegyének, hanem valóságos érseke. Hasonlóképpen utóda: Buondelmonte János 1424-től fogva kalocsai érsek volt.

Branda adminisztrátorsága után 1413-ban De Benciis de Gualdo András lett a kalocsai érsek. Tudományos férfiú volt, mindkét jog doktora; azonban úgy látszik, nem valami tapintatos ember lehetett; mert a spalatói érsekséget kénytelen volt elhagyni; Kalocsán sem volt maradása, különben nem cserélte volna fel a kalocsai érseki széket a sitti püspökséggel. Sittenben sem volt szerencsésebb, mivel örökös kellemetlenségei voltak káptalanával és a néppel. Hogy mi volt oka Kalocsáról való távozásának, nem tudjuk. Lehet, hogy az érsekségnek a XV. század elején való több évig tartó üresedése idején a fegyelem az egyházmegyében meglazult, a mit sokféle okból lehet sejtenünk, azonban bizonyítására kétségtelen adataink nincsenek. Valószínű, hogy az érsek papságával tüzött össze. Mást nem gyaníthatunk; mivel Zsigmond királynál nagy kegyben állott;¹⁾ tehát a koronával való konfliktust nincs okunk sejteni. Okiratgyűjteményeink szerint 1419. év elején

¹⁾ Theiner, Monum. Hung. II. 181.

már üresedésben volt az érsekség.¹⁾ Csak tényleg volt üresedésben, mivel az érsek elhagyta székét, idegenben lakott s többé nem is tért vissza; jogilag nem, mivel nem mondott le állásáról, sőt a kalocsai érseki czímet tovább is viselte.

Ennek az évnek végével találkozunk először Scolari Carnianus érseksjelölt nevével. Pray említi legelőször, mint az érsekség adminisztrátorát.²⁾ Katona nem ismeri, csak idézi Pray állítását.³⁾ Horváth Mihály sem tud róla semmit.⁴⁾ Gams szerint 1419—20-ban üresedésben volt az érseki szék, 1421-ben Germán (Carnianus) az érsek.⁵⁾ A kalocsai egyházmegye régebbi évkönyvei nem említik Carnianust.⁶⁾ Az 1882. évi sematizmusban 1421—22-ben Germánt (Carnianus) az érsekek sorában találjuk.⁷⁾ Míg a későbbi, jelesen az idei sematizmusban Carnianus csak adminisztrátor 1420—22-ben.⁸⁾

Ezekkel az egymásnak ellentmondó állításokkal szemben némileg útbaigazítanak bennünket a római levéltárak újabb időben felkutatott adatai, melyek Scolari Carnianus váradi kanonoknak a kalocsai érseki méltóság elnyerése iránt tett lépéseit tanúsítják. Kétségtelen, hogy Carnianus 1419. év végén lépéseket tett V. Márton pápánál, hogy őt az érsekség adminisztrátorává kineveze. Kérvényét Rómában 1420 febr. 23-án kedvezően intézték el.⁹⁾ A magyar király őt még azon évben kinevezte kalocsai érsekké. 1420 aug. 8-án már viseli a választott érseki czímet. 1421 febr. 13-án állítja ki megbízó levelét római ügynöke részére, hogy az a bullák kiállítását kieszközölje számára s az azokért megszabott díjakat nevében lefizesse. Ügynöke csak 1421 novemb. 26-án intézte el ügyét, miből Fraknói azt következteti, hogy a pápai kinevezés akkor történt meg.¹⁰⁾ — Ha már hazai okleveleinket vizsgáljuk, azok adataiból azt kell következtetnünk, hogy Carnianus 1421 és 1422-ben a római szentszék által megerősített kalocsai érsek volt. Zsigmond király 1422-iki oklevelében őt ismételve kalocsai érseknek nevezi.¹¹⁾ Míg egyéb okleveleink megkülönböztetik

¹⁾ A gr. Sztáray család oklevéltára. II. 212.

²⁾ Pray. Hier. Hung. II. 76.

³⁾ Katona. Hist. Metr. Eccl. Coloc. I. 434.

⁴⁾ Horváth M. Natales Archiepiscopatus Colocensis. 83—87.

⁵⁾ Gams. Series episcoporum. 372.

⁶⁾ Schemat. archidiocesis colocensis. 1879. XLIV.

⁷⁾ Schemat. 1882. p. 2.

⁸⁾ Schemat. 1898. p. 8.

⁹⁾ Fraknói. A magyar királyi kegyúri jog. 507.

¹⁰⁾ U. ott. 508.

¹¹⁾ A gr. Zichy család okmánytára. VIII. 73. Carnianus archiepiscopus colocensis.

a választott és a pápai szék által megerősített főpapot, az idézett oklevél egyszerűen kalocsai érsekről beszél. Carnianus halála után Zsigmond király 1423-iki oklevele ismét kalocsai érseknek nevezi az elhunyt főpapot s az érsekséget üresedésben levőnek mondja.¹⁾ Így vélekedett a kalocsai főkáptalan is, mivel Carnianus halála után István kalocsai éneklő-kanonokot választotta káptalani helyettesé és az egyházmegye kormányzójává.²⁾ S ez a káptalani helyettes a széküresedés idején tényleg gyakorolta az egyházkormányzati hatalmat a főegyházmegyében, mint ez Zsigmondnak egy másik leveléből kitűnik, melyben István káptalani helyettést felhívja, hogy ha László háj-szentlőrinczi prépost illetéktelenül tovább is gyakorolná a biráskodási joghatóságot, őt mint az egyházmegyének a káptalan által megbízott kormányzója, egyházi fenytékekkel fékezze meg.³⁾ Az idézett adatokból világos, hogy Carnianust Magyarországon mindenki a kalocsai és bácsi egyházmegyék törvényes érsekének ismerte s csak az ő halála után tekintette a közvélemény az érseki széket üresedésben levőnek. Mindennek daczára Városey Gyula azt hiszi, hogy Carnianus csak adminisztrátor volt, mivel András, a jog szerint való érsek nem mondott le méltóságáról.⁴⁾

Városey állítását megczáfolja V. Márton pápának 1424. évi bullája, melyet a vatikáni levéltár Dataria osztályában találtam s melylyel a pápa a Carnianus halála folytán megüresedett érseki székre De Buondelmontibus János pécsváradi apátot nevezi ki. Ebben a bullában a pápa megemlíti, hogy Carnianus halála folytán a kalocsai és bácsi törvényesen egyesült egyházmegyék elárvultak s ez okból azok élére alkalmas főpásztort óhajt állítani. Minthogy azonban ez alkalommal az érseki szék betöltését a pápa magának tartotta fönn de a kalocsai és bácsi káptalanok — talán nem tudva az apostoli rezervációt — János pécsváradi apátot választották érsekké, a pápa a választást semmisnek jelenti ki; mindazáltal mivel a jelöltet az érseki méltóságra alkalmasnak tarja, a Carnianus elhalálása folytán üresedésben levő kalocsai és bácsi érseki székre kinevezi.⁵⁾ — Kétséget nem szenved tehát, hogy a római

¹⁾ U. ott. 123. *Condam Carniano archiepiscopo.* — Hazai okm. III. 346.

²⁾ Zichy-okmtr. VIII. 123.

³⁾ U. ott. 121.

⁴⁾ *Schematismus colocens.* a. 1886. p. XVI.

⁵⁾ *Martinus etc. Dilecto filio Johanni electo colocensi salutem etc. Apostolatus officium etc. Dudum siquidem bonae memoriae Carniano archiepiscopo colocensi regimini colocensis et baciensis ecclesiarum canonicis invicem unitarum praesidente, nos cupientes eisdem ecclesiis, cum*

szentszék Carnianust a kalocsai érsekség törvényes főpásztorának ismerte el s midőn elhalt, helyébe De Buondelmontibus János apátot nevezte ki érsekké. Kerestem a vatikáni levéltárban Carnianus kineveztetési bulláját is; azonban nem sikerült megtalálnom. Ambár nem lehet kétségünk az iránt, hogy a bulla 1421-ben ki lett állítva; mert az ügy elintézése után azonnal ki szokták állítani; már pedig, — mint fönnebb láttuk — Carnianus ügye még 1421. évi november hóban el lett intézve; valószínűnek tartjuk, hogy azon viszontagságok közben, melyek a vatikáni levéltárt idők folyamán érték, ez a bulla elveszett. mint számtalan regesta-kötettel megtörtént. Ezen senki sem ütközhetik meg, a ki a vatikáni levéltárban kutatott; hiszen akárhányszor megесik, hogy egyik bullát megtaláljuk, a másikat, mely azzal egyidejüleg lett kiállítva, sehol sem leljük.

A mondottakkal ellenkezni látszik IV. Jenő pápának

cas vacare contingeret, per operationis nostrae ministerium utilem et idoneam praesidere personam, provisionem ipsarum ecclesiarum ordinationi et dispositioni nostrae duximus ea vice specialiter reservandam; decernentes ex tunc irritum et inane, si secus super hiis per quoscunque quavis auctoritate scienter, vel ignoranter contingeret attemptari. Post modum vero praefatis ecclesiis per obitum dicti Carmiani archiepiscopi, qui extra Romanam Curiam diem clausit extremum, pastoris solatio destitutus, dilecti filii earundem ecclesiarum capitula, reservationis et decreti praedictorum forsán ignari, te tunc abbatem monasterii péchvaradiensis ordinis s. Benedicti quincecclesiensis diocesis in archiepiscopum colocensem concorditer elegerunt, licet de facto tuque reservationis et decreti eorundem similiter inscius, electioni hujusmodi, illius tibi praesentato decreto consensisti, etiam de facto ac demum reservatione et decreto praefatis ad tuam de dictis notitiam huiusmodi electionis negotium proponi fecisti in consistorio coram nobis. Nos igitur electionem ipsam et quaecunque inde secuta. utpote post et contra reservationem et decretum praedicta, de facto, ut praemittitur, attemptata, irrita prout erant et inania reputantes, et ad provisionem ipsarum ecclesiarum celerem et felicem, de qua nullus praeter nos hac vice se intrmittere potuit, sive potest, reservatione et decreto obsistentibus supradictis, ne ecclesiae ipsae longae vacationis exponantur incommodis, paternis ac sollicitis studiis intendentes, post deliberationem, quam ad praeficiendam eisdem ecclesiis personam utilem et fructuosam, cum fratribus nostris habuimus diligentem, demum ad te, cui de litterarum scientia, vitae munditia, honestate morum, spiritualium prudentia et temporalium circumspectione, aliisque multiplicium virtutum donis apud nos fidedigna testimonia perhibentur, direximus oculos nostrae mentis; quibus omnibus, necnon dictorum capitulorum, te eligentium concordi voluntate attentam meditatione pensatis, de persona tua, nobis et eisdem fratribus, ob tuorum exigentiam meritorum accepta, eisdem ecclesiis de dictorum fratrum consilio, auctoritate apostolica providemus, teque illis praeficimus in archiepiscopum et pastorem, curam et administrationem dictarum ecclesiarum tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo etc. — Vatikáni titkos levéltár. Dataria oszt. Martini V. a. 1424. a. 7. Lib. Provis. X. A. f. 179a.

1431. évi bullája, melylyel a sitteni püspökségnek kuszált ügyét rendezi. Ezen bulla tanúsága szerint V. Márton pápa — nem tudni, melyik évben — maga elé idéztette Vilmos sitteni püspököt, ki — bár évek előtt lett megerősítve a szentszéktől — sem a püspöki rendet fel nem vette, sem nem lakott székhelyén. E miatt a pápa elmozdította Vilmost a püspökségtől és helyébe Andrást, ki már évek óta adminisztrátora volt a sitteni egyházmegyének, püspökké kinevezte. Ezzel a ténynyel a kalocsai érseki széket mindenki megüresedettnek tekintette, csak András, a volt érsek nem. Ő magát tovább is kalocsai érseknek nevezte. A bonyodalom onnét eredt, hogy a pápa, a mint a megidézett Vilmost a püspökségtől elmozdította, helyébe Andrást azonnal kinevezte, azonban a kinevezésről szóló bulla nem lett kiállítva, (talán nem lett kiadva?) Hogy mily adatok tanúskodnak Vilmos elmozdításáról és Andrásnak a kalocsai székről a sitteni püspökségre való áthelyeztetéséről, ezt a vatikáni levéltár rengeteg tömkelegében felkutatni nem lehet. A fő nehézséget az okozza, hogy Márton pápa Andrást, annak előleges megkérdezése nélkül helyezte át a sitteni székre. Végre V. Márton utóda IV. Jenő, hogy a zavaros helyzetnek véget vessen, 1431. ápr. 20. k. bullájával Andrást a kalocsai székről a sittenire áthelyezte s ezt a sitteni káptalannak tudomására hozta.¹⁾ Most már az a kérdés, vajjon érvényes volt-e Andrásnak V. Márton által történt áthelyeztetése? Bizonyos, hogy őt Márton a kalocsai szék kötelekétől feloldotta s a sittenire áthelyezte, ezt világos szavakkal tanúsítja IV. Jenő pápa. Az is bizonyos, hogy ez az áthelyezés az ő előzetes tudta és beleegyezése nélkül történt. Hogy mindez megtörtént, azt senki sem vonhatja kétségbe; csak az a kérdés: hogy jogilag érvényes volt-e? Az egyházjog szabályai szerint a pápa a köteleket, mely a püspököt előbbi székéhez köti, fontos okból, még

¹⁾ Cum idem praedecessor (Martinus V.) postmodum ex praemissis et aliis certis rationabilibus causis, animum suum moventibus, eundem Wilhelmum propter hoc ad sui praesentiam legitime evocatum, a regimine et administratione dictae ecclesiae amovisset, dictumque Andream episcopum, licet ignarum et non consentientem, a vinculo, quo ecclesiae colocensi, (cui) praeerat, tenebatur, absolvisset, ac ad eandem vestram ecclesiam transtulisset, ipsique: praedecessor, eius litteris super translatione huiusmodi non confectis et Wilhelmus debitum naturae persolvissent, nos administratione et litteris huiusmodi per nos hodie revocatis, ad provisionem ipsius ecclesiae vestrae celerem et felicem . . . . . praefatum Andream episcopum a vinculo, quo praefatae ecclesiae colocensi — ut praemittitur — tenebatur, de apostolicae potestatis plenitudine absolventes, ipsum ad dictam ecclesiam vestram . . . . transtulimus, ipsumque illi praefecimus in episcopum et pastorem. — Schemat. colocens. a. 1887. p. XI. XII.

a püspök akarata ellenére is feloldhatja; az új püspöki székhöz való megkötésre azonban rendes körülmények közt az illető beleegyezése szükséges.¹⁾ Mi már azt nem kutatjuk: vajjon érvényes volt-e Andrásnak a sitteni székre való áthelyeztetése? Bennünket csak az érdekel: vajjon a kalocsai szék kötelékétől való feloldoztatása jogérvényes volt-e? Az az ok, hogy András már évek során át nem lakott székhelyén, sőt attól messze eső országban állandóan tartózkodott s egyházmegyéje kormányzatával nem törődött, elég volt a kalocsai érsekségtől való felmentésre. Ezért a pápa őt, az ő előleges beleegyezése nélkül is teljes joggal oldotta fel a kalocsai szék kötelékétől. Különbösen ez annyira köztudomású és mindenki által jogosnak ismert tény volt, hogy azon túl Andrást senki nem tekintette kalocsai érseknek. Nem tekintette a pápa, ki Andrásnak saját jószántából 1431-ben történt lemondásáig két érseket is nevezett ki a kalocsai székre; nem tekintette a magyar király, ki okleveleiben úgy Carnianust, mint De Buondelmontibus Jánost a kalocsai egyházmegye törvényes érsekének nevezte; nem a kalocsai és bácsi főkáptalanok, melyek Carnianust és Jánost érsekké választották s Carnianus halála után káptalani helyetteset küldöttek ki az egyházmegye kormányzatára. Egyedül András nem tartotta azt jogerősnek, ki tovább is használta az érseki czímet. Ebből az ellenszegülésből magyarázhatjuk ki azt az észrevételt, mely az apostoli kamara annátáinak lajstromában olvasható s mely a Buondelmontibus János kinevezésére vonatkozólag megjegyzi, hogy a kinevezési bulla csak különös utasításra adható ki.²⁾ Valószínű, hogy András felszólalt János kineveztetése ellen s e miatt nem lehetett azonnal kiadni a pápai kinevező bullát. Ugy látszik, ennek a visszásságnak akart véget vetni IV. Jenő pápa az idézett 1431-iki bullájával, melyben kijelenti, hogy előde már feloldotta Andrást a kalocsai széktől; minthogy azonban ez az érsek tudta és beleegyezése nélkül történt, őt most már tudtával és beleegyezésével Sittenbe áthelyezi; de szóval sem mondja, hogy elődének eljárása jogtalan lett volna.³⁾

¹⁾ *Quantum ad episcopos, papa quidem vinculum cum priori ecclesia ex causa gravi, etiam invito episcopo dissolvere potest; ut vero alteri ecclesiae alligetur, translationi consensu opus esse videtur.* --- Aichner. *In ecclesiast.* Ed. VII. 334.

²⁾ Katona i. m. I. 409.

³⁾ IV. Jenő pápa idézett bullájának utóbbi szavai ellentmondásban látszanak lenni az előbbiekkel; mivel előbb azt mondja, hogy V. Márton meghalt, mielőtt az áthelyezésről szóló bullát kiállította volna; utóbb pedig kijelenti, hogy elődének intézkedését és levelét visszavonja s Andrást Sittenbe áthelyezi. Amde az előbbi szavak: *litteris super translatione non*

Mindezekből világos, hogy Andrásnak V. Márton pápa által a kalocsai érsekség kötelékétől való feloldatása jogos és törvényes volt; következőleg jogos volt Carnianusnak az érseki székre való kineveztetése is. Nem is lehet feltételezni, hogy a pápai szék, melynek ügykezelése abban a korban az egész világon mintaszerű, törvénykezési eljárása a legapróbb részletekig szabályokkal körülírva volt s melynek kormányzati intézkedésében teljes pontosságot észlelünk, oly végzetes hibába esett volna, mikor egy érseki szék betöltéséről volt szó, hogy egy jogilag és tényleg meg nem üresedett főpapi székre másik főpapot nevezett volna ki. Ezekre az okokra támaszkodva, azt kell mondanunk, hogy Carnianus 1420—22. a kalocsai egyházmegyének törvényes érseke volt. Ha igaz az, a mit Carnianusról állítunk, akkor az is igaz, hogy De Buondelmontibus János 1424—1431. nem adminisztrátora, hanem törvényes érseke volt a kalocsai egyházmegyének.

ÉRDUJHELYI MENYHÉRT.

---

confectis, tulajdonképpen nem azt jelentik, hogy a pápai levél nem volt megszerkesztve, hanem azt, hogy azt a kanczellária még nem adta ki, em küldte meg az illetőnek; azért a kiállított, de nem expediált levelet V. Jenő visszavonja.

UZBÉGH TATÁR KHÁN EGY KÖVETSÉGE A MAGYAR UDVARNÁL.

Rómában egy antiquáriusnál egy francia tudós néhány év előtt két incunabulumból kiáztatott pergament darabot vásárolt, melyekre az öregebb Marino Sanudo néhány ismeretlen levele vala másolva az 1334 és 1337 közötti időközből.

E levelek egyike bennünket közelebről érdekel, mert egy követségről van szó benne, mely Uzbégh tatár khán udvarától hazánkön át utazott Velenczébe és Avignonba. Károly Róbert királyunk tiszteletteljesen fogadta a követséget, két jakobinus ¹⁾ barátot, és bőven megajándékozva őket elkísértette őket Ausztriába.²⁾

Uzbégh khánról ma sem tudunk sokkal többet, mint a mit róla a hangyaszorgalmú öreg Hammer hordott össze.³⁾ Uralkodásának történetét megírta ugyan újabban ismét (angolúl) Howorth,⁴⁾ de ő is jobbára csak a régibb íróknál található anyagot dolgozta föl.

A hatalmas khán székvárosa Új-Szerai volt a Volga folyam partján és nagy birodalma --- ugyancsak az idősebb Marino Sanudo egy másik levele szerint --- határos volt nyugat felől Nagy- és Kis-Oroszországgal és a magyar királysággal.⁵⁾

¹⁾ E »jacobinus« barátok alatt valószínűleg domokos-rendűeket kell értenünk, mert a pápánál is jártak Avignonban, nem pedig olyan eretnekeket, melyekről Ricold de Monte-croce írja, hogy »ces jacopins . . . . sont en Orient une manière de crestiens mescréans et si mauvaiz qui errent en plus(i)eurs articles de foy . . . . et ne obeissent point à l'esglise de Romne.« Louis de Backer, *L'extrême Orient au moyen-âge* (Paris, 1877.) 303 l.

²⁾ »Reverendissime . . . . pater. Ad hoc ut omnia vobis liqueant manifeste, duo fratres Jacobini, scientes ydiomata plura, cum famulis suis venerunt de Tartaria versus septentrionale hemisperium, de terra quam tenet Husbecco, imperator in illis partibus, portantes litteras multas dominorum Christianorum, qui degunt in septemtrione; et fuerunt ad regem Hongarie, qui dictos fratres recepit honorabiliter et cum magnis donis, et in Austriam fecit illos conduci et, Dei gratia, sani, salvi et hylare applicuerunt Venetias; qui presentaverunt domino meo duci (Andreae Dandolo) litteras venientes ad ipsum ex parte illorum dominorum Christicoliarum.« A teljes szöveg megjelent a *Bibliothèque de l'école des Chartes* 1895-diki évfolyamában.

³⁾ Hammer-Purgstall, *Die goldene Horde*, Pesth, 1840. p. 281.

⁴⁾ Howorth, *History of the Mongols*. Part II. The so-called Tartars. Division I. London, 1880. pp. 148—172 és 188—194.

⁵⁾ M. S. levele a francia királyhoz Velenczéből 1334. okt. 22-kéről keltezve. »Et est Ruscia major et minor. Major vero a septentrione con-

Az újonnan fölfödözött levél keletét nem ismerjük, de közlői (C. de la Roncière és Léon Dorez) a *Bibliothèque de l'école des Chartes* említett folyamában nyomatékos érvekkel bizonyítják, hogy Marino Sanutonak azt az 1335. év első hónapjaiban kellett írnia, bármennyire hajlandók is volna a szerzők a két jacobinus barátságban azt a követséget fölismerni, melyről XII. Benedek pápa emlékezik meg Avignonból 1340. aug. 17-én kelt és »magnifico principi Usbeck, imperator Tartarorum«-hoz intézett levelében.¹⁾ Ez utóbbi követéssel egy Eliás nevű magyar minorita is járt, ki Uzbégh khán legidősebb (élő) fiát képviselte²⁾ és kiról Howorth azt állítja, hogy Giovanni di Marignolli levelet vitt számára a pápától 1339-ben, de forrásában, melyet idéz, erről egy árva szó sincs.^{3) 4)}

KROPF LAJOS.

finis habet ad occidentem cum Livonia, in qua fratres cruciferorum habent magnas terras, ab oriente cum Scythia et terra Husbecci Tartari. A meridie autem est Ruscia minor, quae confinatur ab occidente cum Polonia, a meridie autem Hungaria et ab oriente cum Husbecco Tartaro domino suo praedicto. « Fried. Kunstmann, *Studien über Marino Sanudo den Aelteren* a bajor akadémia *Abhandlungen*-jaiban. Hist. Abtheil. VII. (1855.) 801. l. Egy más helyen (u. o. 779.) »Tartari, qui cum regno confinant Ungariae.« Föl- említi még Bulgariát, »Servia sive Rascia«-t és azonfelül megemlékezik egy nagy népről is »sub dominio regis Hungariae est magnus populus, qui sequuntur Graecorum vestigia«. Alább említi »ducatum Athenarum et Blachiae«, de magyarországi vagy erdélyi oláhokat nem említi név szerint.

¹⁾ »Reg. vatic. 62. f. XXXIII.« így van idézve a levél »Letanter et benigne« bekezdéssel. Úgy látszik ugyanaz avval, melyet Rainaldus közöl *Annal. Eccles.* 1340. év 75. sz. alatt és különben Karamzin is idéz *Histoire de Russie* IV. 62. jegyzet.

²⁾ »... una cum dilecto filio Helym de Ungaria, ordinis fratrum minorum nuncio viri egregii ducis Thynibec primogeniti tui . . . « írja Benedek pápa. Hammer valami okból Insan béggel azonosítja »dessen Nahme im russischen Munde in *Tinibey* verwandelt worden.« »*Gold Horde* p. 304.

³⁾ Howorth p. 183. — Az idézett forrás Colonel Yule, *Cathay and the way thither* II. 337. (Hakluyt Society.)

⁴⁾ Giovanni di Marignolli, midőn elbeszéli, hogy Noé apánk mint osztotta föl a föld kerekességét fiai közt, azt írja, hogy Semnek osztályrészül jutott »egész Ázsia Magna, mely a fehér tengertől Magyarországon túlra terjed, hol most az oláhok (olachi) laknak, egyenes vonalban Uzbégh egész birodalmán keresztül; (továbbá) Katáj, az Indiák (országai) és Szerencsenyország el a világ végéig.« Yule ezredes helyesen gyanította, hogy Marignolli szeme előtt olyanféle mappa mundi lebegett, mint pl. Fra Mauroé, melyen csakugyan ott van a »Mar Bianco«, »Emp. Uzbegh«, »Cathay« stb. A »Mar Bianco« (fehér tenger) névvel nem az egész földkerekességet körülvevő »Ocean« van megjelölve, hanem a szárazföldön áll két nagy tó között. A kisebb (balkéz felőli) tóból egy folyó ered, mely útjában délfelé két más folyót vesz föl (ezek a jobb kéz felőli nagyobb tóból erednek) és egy harmadik nagyobb tóba ömlik, melyben a Kaspai tengert vélem fölismerni. Ha ez áll, úgy az ebbe ömlő folyó persze a Volga. Ott, hol a »Mar Bianco« van megjelölve, mai napság csakugyan találunk egy Fehér-tengert és azon fölül még egy Fehér-tavat is (Bielo Ozero).

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar drámairodalom története. A legrégebb nyomokon 1867-ig. A M. Tud. Akadémia Bézsán-féle jutalmával kitüntetett pályamunka. Irta Bayer József. Budapest, 1897. I. kötet: VI, 541. l.; II. kötet: VII, 494. l.

A magyar irodalomtörténetben nincs egyetlen monographia sem, az itt szóban levőn kívül, a mely valamely műfaj egész történetét felölelné. Beöthy Zsoltnak »A szépprózai elbeszélés története« című műve volt ugyan az első sokat ígérő kezdet, a mely azonban irodalmunknak érezhető kárára a múlt század végénél ez ideig tovább nem haladt. Bayer József két kötetes nagy munkája teljes egész, a mely felöleli a magyar dráma történetét a legrégebb kortól 1867-ig.

A szó szoros értelmében alapvető munka. Szerzője hosszú évek beható tanulmányának, fáradságos kutatásainak eredményeit nyújtja benne s az adatgyűjtő és feldolgozó kettős érdemével lép a művelt magyar közönség elé. Jó részt türetlen utakon haladt, mert e téren vajmi kevés kész adatra s megállapított véleményre támaszkodhatott. Igazoltnak találjuk mentességét, midőn műve előszavában a kutató és feldolgozó kettősen fáradságos munkája miatt panaszkodik, hogy »midőn belefáradva az egyikbe, elernyedtt erőkkel« foghatott a másikhoz, s így műve nem épen úgy sikerült, mint maga szeretne volna. De a szerzőnek e tárgygyal való huzamos foglalkozása, ritka szorgalma, gondos előkészülete s derekas tehetsége az akadályokon is gőzölmel arattak. Műve a magyar irodalomtörténetnek egyik legjobb, leghasználhatóbb s legbecsesebb monographiája, a melynek értékét aligha fogják csökkenteni a későbbi kutatások s talán egyben másban tisztázottabb vélemények is. Sőt mindenki, a ki e téren újabb kísérletet tesz, kénytelen lesz a Bayer műve nyomán indulni, adataival s felfogásával számolni. Mert a szerző nemcsak minden írott és nyomtatott adatot igyekszik tárgyalása körébe vonni, de minden egyes adatnak megfelelő értékét is magállapítani s a fejlődés folyamába történeti

értékkel beleilleszteni. Nem az élettelen anyag összerakása a célja, hanem a szellemi haladás eleven képe lebeg szeme előtt, s e kép egyes vonásait keresi és találja meg a szétszórt s magukra álló, néha éppen elszigetelt adatokban. S ha a százados fejlődés képe, a mint ő élénk állítja, nem minden vonásában tetszetős is az olvasónak; ha felfogásához itt-ott szó fér is; ha ítéletét néhol kételkedve fogadjuk is: mindez kevéssé csökkenti műve becsét s alapvető voltának fontosságát. Hogy, ily nagy terjedelmű munkának nem minden egyes része egyformán sikerült; hogy például a XVIII. századbéli drámai kísérleteket, fölszínes átdolgozásokat a fejlődés keretében tán jobban méltányolja, mint megérdemlenék, ellenben az iskolai színjátékoknak kevesebb becsét tulajdonít mint a mennyi azokat megilleti: ezen nincs miért fölakadnunk. Vannak könyvek oly részletei, a melyekhez alig férhet gáncs. De egyetlen részlete sincs, a mely valami újjal nem gyarapítja eddigi adatainkat s ismeretünket; s ott is, hol előtanulmányokra támaszkodhatik, igyekszik a maga felfogását szabatosabban körvonalozni még akkor is, ha ítélete csak igen kevéssé különbözik az eddigiétől. Szóval mindenütt látszik, hogy tárgyán teljesen uralkodik, hogy régóta foglalkozik a magyar dráma történetével, s hogy a magyar játékszín történetével ő gazdagította irodalmunkat.

A keresztény kor drámája éppen úgy a vallási szertartásokból fejlődik, mint a görög dráma a Dionysos ünnepélyeiből. De e főforrás mellett igen helyesen más forrásokra is utal a szerző: a nép játékos hajlamára s a pogány vallás oly elemeire, a melyek a dráma csiráit rejtették magukban. Innen van a román és germán népek drámáinak korábbi fejlődése; innen van, hogy nálunk a liturgiai mysterium nem lehetett a további alakulás kiinduló pontjává. Ilyennek az iskolai színjáték mutatkozik, a melynek történetét — megint igen helyesen — Bayer a XVI. századbéli vitatkozó drámáktól kezdi, — s ennek folytatása a jezsuita, pálos és piarista intézetekben előadott színjáték, a mely inkább a látványosságon, mint valódi drámai összeütközésen épült fel. E színjátékok nemzetközi hasonlóságát nagy körültekintéssel fejtegeti szerzőnk, kivált a jezsuita drámákét, a melyeknek ismert célzatain kívül azt a hatását tagadni nem lehet, hogy legalább a színi érzéket többé-kevésbé fölkelte, ébrentartotta és erősítette oly korban, midőn a műveltségnek ez az ága nálunk éppen nem mutatta a rügyfakadást. E pontnál azonban még több oldalú s behatóbb kutatás és részletesebb fejtegetés szükségét érezzük, s a szerző ítéletét egyoldalúnak tartjuk éppen a jezsuita iskolai színjátékoknak a színi érzék gyarapítására tett hatásánál fogva.

A könyv harmadik fejezetétől kezdve rendszeresebb a szerző tárgyalásmódja. Itt már kibővül előtt a tér, s bár tapogatózó kísérletek vetődnek csak a fejlődés fölszínére: de e kísérletek magukban rejtik a hazafias dráma csiráit, a melyek Bessenyei György mozgalmával egyre több helyen tünedeznek föl. A szerző részletes fejtegetése könnyen meggyőzi az olvasót, hogy inmentől kezdve mily beható munkát végzett. Minden egyes drámai kísérletet, eredeti, fordított vagy átdolgozott drámát figyelembe vesz, kijelöli helyöket a fejlődés folyamában, a külföldi hatás útjait megállapítja, kortörténeti fontosságukat magyarázza s keresi a szájakat, a melyek a magyar dráma kifejlődéséhez vezetnek tárgyi, szerkezetbeli s nyelvi tekintetben. Részletes fejtegetéseinek összefoglalásában minden újabb mozzanat értékét tisztázni ügyekszik, de itt-ott a kelletténél szigorúbb ítéletével bajos egyetértünk. Például, hogy Bessenyei-ből hiányzik a »kezdeményezés bátorsága, a tehetség kitartása»: azért nem lehetett ő a dráma hatásosabb úttörője. A hiányzóan vélt tulajdonságot alig tagadhatni Bessenyeiben, hanemha pusztán a drámaírást értjük, de hatása a magyar szellemi élet föllendítésére még mindig megmarad s így közvetve a drámai költészet fejlesztésére is, a mit kicsinyleni épen nem szabad.

Úgy véljük, Kisfaludy Károly fontosságát is kevesebbre becsüli a valónál. »Ő csak — írja Bayer — odáig vihette, hogy irányokat jelölt ki, megmutatva, hogy a magyar vígjáték csupán a magyar társasélet ismerete és tanulmánya útján válhatik igazán eredetivé.« Ha tekintetbe vesszük, a mit a szerző is elismer, hogy sokat, sokfélét kívánó kora időt sem engedett neki a nyugodtabb s művészebb alkotásra: azt, hogy ő utat mutatott s irányokat jelölt ki drámai költészetünknek, hogy a magyar vígjáték alapjait lerakta, épen ritka érdemül kell beszámítanunk. Hogy a való étellel összekötötte a drámai illetőleg az egész magyar költészetet: ez irodalomtörténeti szempontból fölötte méltánylandó körülmény, még akkor is, ha aesthetikailag tekintve műveit, véleményünk sokszor kedvezőtlen is. De hiszen az *Iréne* és *Csák*, mint a szerző fejtegeti, igazi tragoediák, a legjobbak *Katona Bánk-bánján* kívül e korban, a melyek közül az utóbbi »be nem fejezettsége mellett is a legteljesebb művészi hatást teszi lelkünkre:« így tehát még az aesthetikai szempont is növeli az irodalomtörténetileg alkotott méltánylatot.

Ellenben Szigligeti Ede pályájának mindenre kiterjedő s beható fejtegetése, a költészet örök érvényű törvényeinek és a pusztá színszerűség és színi hatás közti nagy különbség foly-

tonos szemmel tartása és e szempontból való komoly ítélete meggyőző az olvasóra. Pedig a magyar dráma történetében talán alig volt kényesebb feladat, a melyet helyesebb érzékkel oldott volna meg Bayer. Itt a tárgyalásra, illetőleg a szerkezetre nézve óhajtunk csak egy rövid megjegyzést tenni. A szerző mindjárt a Szigligetiről szóló első szakasz elején összefoglalja véleményét, kimutatja a gazdag leleményű drámaíró fogvatkozásait s tehetsége jeles oldalait, a nélkül hogy példával is magyarázna. S midőn aztán egyes műveit bonczolja, ezt időrendi egymásutánban csoportosítja, holott ha bizonyos szempontok szerint állítja sorrendbe Szigligeti darabjait, egyfelül általános hatása szembetűnőbbé s a szerző előadása is tömörebbé s mégis élénkebbé válhatott volna. Így az egyes részletek kissé ellapulnak, s a sok részlet az általános áttekintést megnehezíti, noha ezen az eredmények összefoglalásával ügyekszik a szerző segíteni.

Egyébiránt, bár a tárgyalás természetéből foly, a részletekbe elmélyedő szerző részint adatainak gazdagságával, részint a fejlődés folyamához mért tárgyalásmódjával (egyes drámaírók műveit is különböző szempontok szerint csoportosítja néha egymástól messzeeső fejezetekben) nem mindig győzedelmeskedik a kissé szétfolyó szerkezeten. Legszebb fejezeteit is tömörebbé tehetette volna a részletek takarékosabb összefoglalásával. Például a Madáchról írt két fejezet kétség kívül könyvének legszebben, leg gondosabban megírt lapjai közé tartozik, s helyesen járt el a szerző, hogy *Az ember tragédiája* alapeszméjét, illetőleg ennek lassú kialakulását beható pontossággal firrészte Madách lyrai és drámai költeményeiben. De az egyes részletek itt is nagyon messzire viszik a főtárgytól, úgy hogy fejtegetéseinek eredménye alig marad arányban a tárgyalás hosszadalmasságával.

De e mellett készséggel elismerjük, hogy a Madách művének bonczolata (a II. fejezet) nagy becsületére válik a jeles szerzőnek. A »Visszatekintés« című fejezet végül a magyar dráma százados fejlődését élénken kidomborítja. A »Függelék« pedig, a melyben részint az iskolai drámákat sorolja fel évről évről s egy pár iskolai színjáték tartalmát közli, részint a múlt századtól s a Nemzeti színház megalapításától kezdve előadott drámai művek pontos jegyzékét s a szerzők nevét állítja össze, jól sorakozik a terjedelmes mű alapvető voltához, úgy hogy e »Függelék« egymagában is becses útmutatója a magyar dráma fejlődésének. Bayer ez egész munkájával a művelt közönség köszönetére méltán tarthat számot.

DR. VÁCZY JÁNOS.

Aradvármegye és Arad szabad királyi város közgazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotainak leírása. Irta dr. Gaal Jenő. Arad. 1898. Kiadja a monographia-bizottság. N. 8-r. XI és 718 lap. Kapható a Kölcsény-egyesületnél Aradon.

Aradvármegye monographiájának immár négy hatalmas kötete jelent meg; ez a III. kötet első része. A mű arányairól ennek a résznek terjedelme egymaga is tájékoztathat. Német könyvkereskedők egyetlen ily kötetért is elkérnének 8 frtot; Arad monographiájának 6 vagy 7 ilyen kötete lesz és előfizetési ára mindamellett összesen is csak 8 frt, úgy, hogy ez a mű kétséggkívül a föld legeslegelőcsőbb vállalatok közé tartozik. Mégis legfeljebb 150 példányban forog közkézen, főképen talán azért, mert a monographia-bizottság még helybeli (aradi) könyvkereskedőknek sem ad belőle bizományba s a vármegye 217 községébe tudtommal még egyetlenegy példányt sem juttatott el. A könyvek ma gyorsan avúlnak s nagyon rossz üzlet a monographiát csak akkor bocsátani könyvkereskedésbe, mikor együtt lesz valamennyi kötete.

Pedig, ha valaki egyetlenegy munka érdekében negyedfél ezer levelet ír, ismételve beutaz oly vármegyét, melynek 217 községe van és 718 oldalon dolgozza föl a számok millióit, bizonyosan elenyészőleg csekélyebb jutalomnak tartja írói tiszteletdíját, mint azt, hogy művét olvassák és használják is. Ez a munka kelendőbb lesz, ha a monographia-bizottság akár még egyszer annyira emeli föl az árát, mert akkor megadhatja a könyvkereskedői százalékot is, a mit idáig nem adott meg, a mi nélkül azonban a mű nem juthat könyvkereskedésbe.

Úgy hiszem nem volt fölösleges mindezt a nyilvánosság előtt fölemlíteni, mert ezek a bajok ismétlődnek majdnem minden monographiánál, hol a kiadók igen kitünő és lelkes férfiak ugyan, de társadalmi állásuknál fogva nincs gyakorlatuk a terjesztésben s nincs meg bennök a könyvkiadók vállalkozó szelleme

Magáról a könyvről aránylag csak igen röviden emlékezhetünk meg, mert tárgyánál fogva szorosan nem tartozik ezen folyóirat ítélszéké elé. Mindenesetre végtelenül tanulságos látnunk belőle, mire vezettek a történelmi fejlemények; a mai viszonyok statisztikája milyen haladást tüntet fel a régi, gyakran oly sivár és alkotásokban terméketlen idők után. *Gaal* kötetének rendeltetése, mint maga mondja, hogy a XIX. század végének Aradjáról hű képet adjon a közel és távol jövő számára, melyben azt a legbehatóbb kutatással sem lehetne pótolni.

Gaal Jenő erre a feladatra a lehető legalkalmasabb író; nemcsak mint egyetemi tanár, akadémikus és elismert szak tudós, hanem mint a helyi viszonyoknak már korábbi hivatalos állásánál fogva is kitünő ismerője; hiszen 21 évig volt az ipar- és keresk. kamara titkára, majdnem ugyanannyi ideig az aradi gazdasági egyesület alelnöke, 15 évig aradmegyei országos képviselő s így alkalma volt az anyagi helyzettel a legkövetlenebb módon megismerkednie. Azokra nézve, kik azt hiszik, hogy egy monographiát úgy szólván föl lehet fűjni, nagyon tanulságos mégis Gaalnak az az elhatározása, hogy ilyen valódi rátermettség mellett is lemond a szerzői kizárólagosság hiúságáról, munkatársakat vesz maga mellé oly kérdésekben, melyekben másokat magánál tájékozottabbaknak tart s beéri azzal, hogy ezeknek munkálatait átdolgozza, de mindenesetre egészen egy- ségesen illeszse műve keretébe.

Ha Lóczytól már megjelent volna az I. kötet I. része, mely a földtani, földrajzi és topographiai viszonyokat fogja tartalmazni, talán nélkülözhetnők a területről (7—18. l.), sőt a népességről (19—43. l.) szóló részt is. Így azonban csak nyert önállóságában a mű, mely a 44. lapon a mezőgazdaság ismertetésével fog tulajdonképeni feladatához. Ezt a 70. lapon a nagy-, közép- és kisbirtokok tüzetes ismertetése követi több mint 130 lapon, úgy, hogy ez a hatalmas fejezet örökre becses forrása marad ezen vidék agrár-viszonyai ismeretének s majdan történetének. Külön, de rövidebb fejezetekben szól az állattenyésztésről, az erdőkről, a bányászatról és kohászatról, a szőlőművelésről és borászatról, a gyümölcsstermelésről és kertészetéről, végre, mintegy átmenetül, a gazdasági iparról.

Az általános iparviszonyokat és az ipari termelést a 265—320., a kereskedelmet a 321—358. és a közlekedést a 359—458. lapon ismerteti, hasonló monographiákban tehát szintén szokatlan arányokban és részletességgel.

A könyv második része általában, majd a vármegye és város szerint külön is tárgyalja a közigazgatást, kiterjeszkedvén annak minden ágára. Behatóan szól az igazságszolgáltatásról s a vele összefüggő inézményekről is.

A harmadik részt (574—703. l.) egészen a közművelődés ismertetésének szenteli; s ezuttal a történelmi háttért is jobban tekintetbe veszi, mint az első kettőnél. Vázolja és felsorolja vallásfelekezetek szerint az egyházakat, iskolákat, egyesületeket, közli a társadalmi életre, sportra vonatkozó adatokat s néhány táblázattal, a forrásművek jegyzékével, s egészben véve pontos név- és tárgymutatóval végzi kötetét.

Mindenesetre kívánatos lett volna, hogy végül nagy voná-

sokban össze is foglalja azt a töméntelen sok adatot, melyet annyi szakismerettel és szorgalommal dolgozott fel. Az egyes fejezetek élén rendesen megadja ugyan az áttekintést, de a fejezetek száma is oly nagy, hogy egykönnyen a legfigyelmesebb olvasó is alig alkothat magának világos képet a modern Arad-megyéről; olyat semmiesetre sem, a melyet pár lapon maga a jeles szerző festhetett volna.

(Gaal a legszorosabban ragaszkodott tárgyához és termetes könyvében nincs egyetlenegy fölösleges szó sem. Talán el is kelt volna a sok száraz adat közt oázsként néhány, stilusra is törekedő jellemzés; de a szerző célja nem olvasmánynak, hanem kimerítő forrásmunkának nyújtása volt. Ezt pedig elérte oly teljes mértékben, hogy örökre minta gyanánt használhatni a megyei statisztikák készítésénél.

— I — R.

»A magyarhoni örmény családok genealogiája.« Irta Szongott Kristóf. (Szamosújvártt. Todorán Endre »Aurora« könyvnyomdája 1898.)

Hat-hétszáz évvel ezelőtt szétromboltak a mindenfelől rátornyosuló viharok egy jelentékeny nemzetet a távol keleten, mely egykor Nagy Sándor világhódító sergeivel, majd Pompejus legióival, azután a keletrómai birodalom hatalmával is fölvette a harczt. A keresztény civilizáció nem csekély fokán álló örményekre mongol, egiptomi és szeldsuk néparadatok özönlöttek, s a vitéz nemzet végre is megtört. A kik nem akartak a hódítók igájában maradni, családoknak ezrei, kivonultak a folytonosan dúlt országból, mely nemzetük számára már úgyszólván teljesen elveszett, s tömegesen utra keltek új hazát keresni, új életet kezdeni.

S négyszázados bolyongás után, mely alatt a Kaukázus vidékeit, Krimtiát, Lengyelországot, Moldvát járták be, ez őshazájáról elszakadt örmény népességnek körülbelül négyötöde szóródott csak szét a föld különféle népei közt; egyötöde azonban vendégszerető fogadtatást talált hazánkban s tömegesen ide telepedett le s új hazát talált itt állandólag.

Jómódú községek s városok létesültek ott, a hova csoportosan letelepedtek, s példányképpül szolgálhatnának örményeink e vegyes ajkú országban minden népfajnak, mely nem az államalkotó magyar fajhoz tartozik.

Daczára, hogy keleti jellege élesen megkülönbözteti e haza többi népeitől, politikailag egész odaadással magyar hazafi a magyarországi örmény. Kevéssé, csak kivételesen olvadt össze a magyar családokkal, de azért a közéletben nincs benne

semmi szeparatizmus. Fenntartja és tanulja ősi nyelvét, de teljesen elsajátította a magyart, mely ma tulajdonképeni anyanyelvévé lett, a réginek mint valami drága ősi ereklyének megbecsülése mellett. Intelligenciája, vagyona, közgazdasági jelentősége mellett is soha sem volt követelő, vagy elégtelen; addig sem, míg az 1848-iki törvényhozás folytán az általános jogegyenlőség rá is ki nem terjedt. Már több mint kétszáz év óta mindig teljesen azonosítva törekvéseit s érdekeit a magyarságával, tette ezt nem bizonyos alkalmazkodó önző kozmopolitizmusból, hanem a magyarságba lelke szerint beolvadó igaz hazafiságból. S az anyagi téren kereskedett városokba tömörülve vagy gazdáskodott elszórta is sikerrel és élelmesen; de úgy, hogy soha sem adott okot a nép ellenszenvére, mert vagyoni gyarapodásának nyomait nem jelzi azon nép bukása, nyomora és elzülése, mely között tanyáját felütötte.

E tiszteletreméltó népfaja hazánknak megérdemli, hogy vele a tudomány is kellőleg foglalkozzék, emlékeit felkutassa, s a múltjára, régi viszontagságaira vonatkozó jelenségeket összegyűjtse és elemezze. S ezt teszi Szongott fennjelzett munkájában, »a magyarországi örmény családok genealogiájá«-ban.

Ha a szó sajátképeni szoros értelmében, s úgy a mint közhasználatban áll, vennők a »Genealogia« kifejezést, várakozásunknak alig felelne meg e munka; mert olyan a mi --- úgy a mikép érteni szoktuk --- genealogiai vonatkozású lenne, alig egy-egy elszórt adat található benne.

De genealogiának mondhatja munkáját az érdemes szerző, ha szélesebb értelmet tulajdonítunk e szónak s minden tudományos kutatásra alkalmazzuk, mely valaminek eredetével foglalkozik.

Ily értelemben csakugyan genealogia ez, mert megkísérti a hazai örmény családok eredetét neveikből kinyomozni, s minden egyes fennálló vagy kihalt avagy átidegenült családnévnek nagy nyelvészeti apparatussal kifürkészi értelmét s rámutat annak eredeti örmény jellegére, vagy azon népfajtoktól kölcsönzött voltára, melyek között az örmények viszontagságos bolyongásaik alatt megfordultak, vagy melyek még őshazájukba betolakodtak.

E gazdag etymologiai kincstáron áthatolva, melynek összehordásánál a szerző úgy a keleti nyelvekben való jártasságát mint egyáltalán nyelvészeti szakképzettségét, de egyszersmind kitartó oklevélbuvárlatait is igénybe vette, csakugyan előttünk áll az örménység egész múltja, a számtalan népekkel, melyek őket őshazájukban háborgatták vagy vándorlásaikban s megtelepüléseikben magok közé fogadták. Majd mindeniknek nyo-

mára jövünk egy és más szónál vagy szóalagnál, mely a családok neveiben vagy a keresztnévben az eredeti őrmény mellett e népeknek velök volt érintkezését tanusítja.

Egy érdekes, történelmi vázlatokat tartalmazó előszó után ily tendenciával veszi sorba szerző a családneveket, majd a keresztnéveket is; végül csoportosítja a családokat különféle szempontok, köztük a nevek nyelveredete s jelentése szerint is, míg az őrmény nemes családok gondosan kidolgozott czimergyűjteményével befejezi.

E munka kétségkívül becsületére válik írója hangyaszorgalmának s fíradhatatlan tanulmánykedvének s elismeréssel fog találkozni a hazai őrménység iránt érdeklődőkön kívül egyáltalán a keleti filológia minden kedvelője előtt.

KIS BÁLINT.

Rendi országgyűléseink magyarsága. Irta dr. *Berkeszi* István. Temesvár, 1898. 8-r. 56 lap.

Négy éve annak, hogy a Budapesti Szemlében megjelent értekezésemben (A magyar nyelv szerepe a múlt idők országgyűlésein, 1894. évi aug. füzet, 254—273. l.) azt fejtegettem: hogy a múlt idők országgyűlési tárgyalásain a magyar nyelv koránt sem játszott oly csekély szerepet, mint ezt napjainkban általában hiszik, s alaptalan az a vád, mit az ősökkel szemben napjainkban gyakorta hangoztatnak, hogy t. i. nem bírtak érzékkel nemzeti nyelvünk használatának nagy fontossága és állami életünk fennmaradása körüli nagy jelentősége iránt.

Ezen értekezésemben megkísértettem kimutatni azt, hogy hazánkban a latin nyelv csak az egyház, a tudomány és a diplomacia nyelve volt egész a XVII. századig, és a közéletben csak ezen században kezdte kiszorítani a magyar nyelvet, s tulajdonképen csak a XVIII-ik század tekinthető hazánkban a latin nyelv virágkorának.

A mit akkor — hogy úgy mondjam — inkább politicalai viszonyokból következett, sem mint bőséges adatokra támaszkodva, s épen ezért itt-ott talán tévesen is állítottam, azt részletesen kifejtve és adatokkal beigazolvva s helyesbítve láthatjuk ama 56 nagy nyolczadrét lapra terjedő munkában, mely *Berkeszi* Istvántól jelent meg s melyet e helyütt ismertetni szándékozom.

Az I-ső fejezetben szerző 25 lapon át az országgyűlések tárgyalási nyelvéről foglalkozik és számos történelmi adatra támaszkodva mutatja ki azt, hogy daczára annak, miszerint a diplomacia nyelve a latin volt egész a jelen század közepéig,

mindazonáltal 1526 előtt az országgyűléseken kizárólag magyarul tárgyaltak, és csak a XVI. és XVII. századokban kezd ott a latin nyelv a magyarnak rovására tért foglalni, de ekkor is csak annyiban, hogy a királyt vagy helyettesét latin nyelven üdvözölték a rendek, ezek is latinul beszéltek a gyűléshez, de azután a tanácskozás maga magyar volt, csak úgy, mint 1825—1840 között, s mivel a rendek nagy része nem tudott latinul, a király vagy helyettesei latin beszédét a rendek előtt tolmácsolni kellett még a XVII-ik század végén is. Szerző is azt mutatja ki, a mit annak idején magam is megkísértettem, hogy t. i. a leglatinabb korszak hazánkban a XVIII. század volt, a mikor a latin nyelv a társadalmi életben is nagy szerepet játszott, de ő tovább megy és azt is földéri, hogy még ekkor is t. i. az 1741. évi és az 1764. évi országgyűléseken is a magyar nemes magyarul beszélt, a tárgyalás túlnyomóan magyarul folyt s a latin nyelv csak az 1790-ik év november 17-ike után, a főherczeg nádorokra való tekintettel válik, de csak a főrendi táblán kizárólagossá, az alsó táblán pedig, bár a horvátokra való tekintettel ott a latin nyelv is használatos, ezentúl is a magyar nyelv maradt a rendes tanácskozás nyelve. Az 1825. évi október 12-én azonban gróf Széchenyi István a főrendi táblán is divatba hozta a magyar szót s ezen idő óta a latin itt is tért veszített, míg nem onnan is teljesen kiszorult.

Szerző ezen fejtegetései folyamán (8. lap 4. jegyz.) megütközik azon állításomon, hogy I. Ferdinánd uralkodásának végén már a latin volt az országgyűlések tárgyalási nyelve; de azt, hogy a latin nyelv ott még ekkor egyáltalán nem divatozott, nem bizonyíthatja egyébbel, mint azzal, hogy a latin beszédek a rendek előtt tolmácsolni kellett. Elismerem, hogy a latin nyelv általános divatjára abból a körülményből, hogy a király latinul szól a rendekhez, tévesen következtettem; de viszont abból, hogy a latin beszédek a rendek előtt tolmácsoltattak, épen oly kevésbé lehet arra következtetni, hogy az ezen kor országgyűlésein még egyáltalán nem divatozott.

Teljesen igazat kell azonban adnom szerzőnek abban, hogy tévedtem értekezésemben, a midőn azt állítottam, hogy Mária Terézia az 1741. évi országgyűlésen beszédjét latin és magyar nyelven olvasta fel, mert Mária Terézia csak latin beszédet mondott az országgyűlésen. De tévedésem oka nem az, a mit szerző gondol, hanem bizonyára valamely rossz forrás volt.

Ezen alkalommal szerzőnek azon megjegyzését sem hagyhatom szó nélkül, a hol az állítja, hogy tévesen állítom, misze-

rint az 1825. évi országgyűlésen a főrendi tábla tanácskozási nyelve még kivétel nélkül a latin volt. A tévedés szavaim értelmelésében, vagy ha úgy tetszik, előadásom szűkszavúságában rejlik; mert az 1825. évi országgyűlés a főrendi táblán tényleg még kizárólag latin tanácskozási nyelvet talált, s a magyar nyelv divatja ott csak Széchenyi magyar felszólalásával vette kezdetét.

A II-ik, III. és IV. fejezetekben szerző azon küzdelmeket tárgyalja, melyeket az ország rendei, a gyakorta megvádolt és nemzetietlenséggel rágalmozott kiváltságos nemesség, a királyi propositiók és leiratok, a két tábla üzenet váltásai, és az országgyűlés feliratainak megmagyarosítása körül fejtek ki, az V. fejezetben pedig a törvények nyelvének adja kimerítő történetét.

Ezen V. fejezetben azonban — sajnálattal kell bevallani az igazságot — az általam annak idején követett téves nyomon halad, azt követeltetve a Szent László törvényei II. és III. könyvében előforduló magyar szavakból, hogy azok a törvények magyarul szerkesztettek, s csak később fordítottak le latinra. Sőt ezen részt annyira kritika nélkül vette át értekezésemből, hogy az abban tollhibából vagy siettségéből benmaradt rossz fordítást is átveszi, midőn a »*jókergech*« szónak az »orgazda« értelmet tulajdonítja. Pedig Szent László III. k. 13. f.-ben világosan ez áll: »*rerum fugitivarum collector, quem vulgariter jókergech dicunt*,« a miből világos, hogy a jókerkecs nem egyéb, mint a bitang jószág összegyűjtője, a marhatenyésztés korának mezei kerülője.

A Szent László törvényeiben előforduló magyar szavak a magyar szerkesztés mellett nem bizonyítanak. A középkorban mindenütt szokásban volt, hogy a latin kifejezések mellé »*vulgo*«, vagy »*qui dicuntur*« avagy »*qui vocantur*« szavakkal az illetősége nyelvén a megfelelő közönséges elnevezés is bevétellett magyar-
zatképen a latin szövegbe, a nélkül, hogy ezen szöveg előbb más nyelven szerkesztett volna, mint latinul. Sőt épen a Szent László törvényeiben ezen, a középkori általános szokásnak megfelelően előforduló magyar szavak mutatnak arra, hogy ezen törvények nem fordításban, de latinul készült szövegben maradtak ránk, különben mi szükség lett volna arra, hogy a latin kifejezések mellé a magyar is kitétéssék.

Az iránt, hogy a tanácskozások, melyeken a latin szöveg alapjául szolgált határozatok meghozattak, magyarul folytak volna, nincs semmi kétség. De azon korban az írásbeliség még nem játszotta azt a szerepet, hogy a határozatok rögtön írásba foglalva praecisiroztattak volna s így állítottak volna össze

decretumba. A mint például ma a falusi kishíró sok helyütt dobszó mellett csak emlékezet után kiabálja ki a hirdetéseket, folyékonyan, minden fennakadás nélkül: épen úgy hajdan a gyűlésen hozott határozatokat is bizonyára csak emlékezet után jegyezte föl és foglalta írásba valamely jelenlévő írástudó egyházi férfiú, természetesen azon kor szokásai szerint latinúl.

Ezt leginkább Alberiknak Szeratin esztergomi érsekhez intézett azon praefatiója bizonyítja, a mely Kálmán király törvényeinek élén olvasható, s a melyből egykor magam is azt következtettem, hogy azok a törvények magyarul szerkesztettek. Alberik nem fordítója, hanem szövegezője, feljegyzője ezen törvényeknek, melyeknek magyar nyelven tartott meghozatala alkalmával mint fültanu jelen volt.¹⁾ Ezen szavak: »*hogy mind a fölöslegeseket hagyj el, mind a tökéletleneket egészítsd ki.*« legalább azt mutatják, hogy Alberik előtt nem szöveg feküdt, hanem emlék után szövegezett.

A régi kor szóbeliséghez szokott embereinek emlékező tehetségét a mai írásbeliséghez szokott ember jóformán meg sem tudja érteni.

A XV. századtól kezdve, vagyis a mikor már a törvényeknek nem csak tartalmára, hanem szövegére is súlyt kezdenek helyezni, valószínű, hogy a törvények egy részének tervezete magyar nyelven készülhetett, s erre már szerzőnek sikerült pozitívabb adatokat is fölhozni.

Értekezésének további részében alapos tudással, számos adatra támaszkodva és érdekesen adja elé szerző azon küzdelmeket, melyeket kezdetben egyesek, később az egész nemzet, vívott a törvények nyelvének megmagyarosítása körül, s melyek az 1844. évi II. törv. czikkkel érték el czéljukat, a VI-ik fejezetben pedig a jelen század első felében, különösen 1830-tól kezdve az országgyűlési naplók latin nyelvű kiadása ellen irányult harczokat tárgyalja.

Az egész munka nem csak tárgyánál fogva érdekes, hanem azt szerzőnek világos eléadása, tárgyszeretete, alapos tudása és sokoldalú olvasottsága még érdekesebbé teszi. S ha az általa hivatkozott adatok történészeink előtt talán nem is ismeretlenek, mégis azt kell mondanunk, hogy az országgyűlések nyelvének történetét ezen munkában találjuk először kimerítően feldolgozva s szerzőnek ez legfőbb érdeme.

Azon kellemes érzést, mely az igazságot keresőt eltölti, ha látja, hogy az általa fölvetett idea nem maradt terméketlen, nem rongja le az, hogy szerző egyes állításaim czáfolatába

¹⁾ V. ö. Pauler. A magy. nemz. tört. I. 585. l. 352. jegyz.

bocsátkozik. Mert hiszen — eltekintve attól, hogy ezzel alkalmat szolgáltatott saját magam rectificálására, — ő ezzel ugyanazt az igazságot, melyet én is felderíteni igyekeztem, csak tovább viszi és így ugyanazon czél szolgálatában áll, melyet én akartam szolgálni, t. i. bebizonyítani azt, hogy a magyar nyelv a latin világban is a közélet nyelve volt Magyarországon, s országgyűléseink, ha nem is kizárólag, de túlnyomóan ezen a nyelven tárgyaltak hajdan is.

FERDINANDY GEJZA.

A history of the art of war. (2. kötet.) The middle ages from the fourth to the fourteenth Century. By Charles Oman. With maps, plans and illustrations. London, 1898. XVI + 668 lap. Ára 21 shilling.

Jelen munka nem tévesztendő össze egy még 1885-ben megjelent kisebb munkával.¹⁾ Mint a bevezetésből megtudjuk, jelen dolgozat egy négy kötetre tervezett series második kötetét képezi. Az első még nem jelent meg.

E második rész nyolcz könyvre van osztva és az Aljubarottánál 1385-ben vívott csatával végződik. Szoros idő rendben még két más könyvre kellett volna terjednie, melyek egyikében Közép- és Keleti-Európa hadi történetével, különösen a svájcziai és ottomán törököknek mint katonai nemzeteknek fölvirágzásával, továbbá a puskapor föltalálásával és az első lőfegyverek történetével kellett volna foglalkoznia, de miután a kötet már ezek nélkül is fölötte megbővült, az említett két könyv a harmadik kötet elején fog megjelenni.

Hazánk történelmét két helyen érinti szerzőnk. Először is a harmadik könyv egy rövid fejezete a magyarok portyázó hadjáratainak, különösen a rendszeren »merseburgi«-nak nevezett csatának és az ágostai ütközetnek van szentelve, melyeknek elsejét forduló pontnak tekinti szerzőnk.

A XIII. század kharakterisztikus csatái közt pedig Oman leírását adja a morvamezeinek is, melyben főleg Busson nyomdokait követi. Soós Elemér dolgozatát a *Hadtörténelmi Közlemények*-ben persze nem ismeri, s ha ismerte volna is, kételkedem abban, hogy elfogadta volna következtetéseit, mert IV. László királynak György mester részére kiállított adomány levelében, melyre Soós hivatkozik csak azt találjuk, hogy György mester az ellenség sorai közé tört és kilencz cseh vitézt foglyúl ejtett. Már pedig, ha Ulrich von Kapellen az ő ötven vagy hatvan vasasával nem lehetett nagy befolyással a csata mene-

¹⁾ *The art of war in the Middle Ages 378—1515* by C. W. C. Oman.

tére — mint azt Soós állítja — úgy kilencz szál cseh emberrel több vagy kevesebb sem nyomott volna sokat a latban.

A csata leírása szerzőnél különben sok fontos dologban elüt más írók, mint pl. Pauler Gyula és Marczali Henrik elbeszéléseitől is. Marczali pl. Ottokár királyt és Rudolf császárt harcvezonalaik közepére állítja; Oman a császárt a jobb szárnyra a harmadik csatavonalba, Ottokárt pedig vele átellenben, tehát a cseh balszárnyra a második harcvezonalba helyezi. Lásd, a térképet. Annyiban azonban megegyezik pl. Paulerrel, hogy az osztrák és magyar csapatokat mint két külön sereget egymás mellé állítja. A csatarend fölállításánál szerzőnk a salzburgi krónikát követi s azért helyesen három harcvezonalban állítja föl az osztrák sereget a három zászló alatt, de elfogadott forrásával ellentmondásban²⁾ a magyar sereget olyképen állítja föl, hogy az első harcvezonalat a kúnok rendezetlen rajai és »más könnyű lovasság« képezik, a másodikat Csák Máté, a harmadikat a »Count of Schildberg« vezényli. A cseh oldalon a harmadik csatavonalat a »Militia of Diedics« és »the Reserve« képezik nála.

Egy némely német és szláv jó akarónktól eltérve Oman is a győzelmet főleg a magyar seregnek tulajdonítja, melyet a balszárnyra helyez térképében, és ugyan oly nagyban tüntet ott föl mint Rudolf contingensét, ámbár a szövegben maga is azt állítja, hogy a magyarok (és kúnok) az egyesült magyar-osztrák hadseregnek legalább háromnegyed részét tették ki, tehát véleménye szerint legalább háromszor annyi volt a magyarság száma mint a Rudolf császár parancsa alatt álló csapatoké. Pauler Gyula ellenben »hétszer-nyolczszor« állítja számosabbnak a magyarságot.

A mi a gyalogságot illeti, Oman véleményében mind Ottokár, mind Rudolf hoztak magukkal bizonyos számú gyalog csapatokat. Ez az ismert általános hadi történetből folyik. De a csatában, melyről körülbelül egy tuczat versio maradt fenn, csak a lovasság szerepelt s a gyalogság Oman véleményében nem vett részt a harcban, hanem kizárólag a két tábor őrizetével vala megbizva. S éppen ebben a tekintetben volt nevezetes a morvamezei csata. Bouvines-nál az egymással szembe szállt csapatok száma sokkal nagyobb volt mint a Morva mezején, de amott mind francia, mind császári részről nagyobb számú gyalogság szerepelt s ezeknek fontos szerep jutott az ütközet folyamában.

²⁾ »Rex etiam Hungariae suum exercitum tribus divisit aciebus. Cumanii vero sine ordine cursitabant.« A *Reimchronik* ellenben csak két magyar hadtestet említ.

Magáról a kötetről egészben véve dicsérőleg kell nyilatkoznunk. Nem korszakot alkotó mű ugyan, de megvannak saját érdemei és csak sajnálnunk kell, hogy oly silány papirosra van nyomtatva. Miután közel hétszázra rúg a lapok száma, szántszándékkal vékony, papirost használtak. Az azonban, hogy hogyan lehet vékony de a mellett át nem tetsző papirost gyártani, mint állítják, az oxfordi University Press három meghitt emberének titka, melyet másoknak eddig még nem sikerült fölfödözni.

KROPF LAJOS.

Hungarian Literature. An historical and critical survey. By Emil Reich. doctor juris. etc. With an authentic map of Hungary. London. 1898. Kis 8-r. II + 272 lap. Ára 6 shilling.

Dr. Reich Emilnek, Londonban élő hazánkfianak művét valóságos tapsviharral fogadta nemcsak a hazai (magyar és német) de az angol sajtó is. Ez utóbbiban talán a londoni »Academy« képezte az egyedüli kivételt, de e hetilap, a mióta nemrég tulajdonost és szerkesztőt cserélt, a hirlapirodalom azon alacsony fokára sülyedt, midőn többé már nem magvas tartalmával, cikkeinek tudományos értékével csalogatja az olvasó közönséget, hanem arczkép mellékletekkel, jutalom-díjakkal és a modern falragasz »művészet« legizléstelenebb »mester műveit« majmoló képes boritékkal, stb. Bírálatát azért nincs szükség számba vennünk. Különben is nem annyira magát a szerzőt vagy munkáját ócsárolja mint inkább a magyar irodalom becsét kicsinyli-fitymálja, melyet saját vallomása szerint csak fordításokból ismer.¹⁾

Az angol sajtó ítélete pedig — amaz egy kivétellel — azért bir nagyobb beccsel a hazaiakénál, mert nem vetetik amannak szemére jóakaróink azt, hogy hazafiasságból eredő elfogultsággal bírálta meg az előtte fekvő kötet értékét. Sőt mi több, dr. Reich mindjárt munkájának elején tyúkszemére hág annak a nagyszámú olvasó közönségnek, kik élvezettel olvassák és sokra becsülik az amerikai irodalom remekeit, mint például a következő írók műveit: Hawthorne, Poe, Walt Whitman, Whittier, Bret Harte, Cable, James Russell Lowell, Leland stb. a szépirodalomban, Bancroft, Motley, Prescott

¹⁾ Az *Athenaeum* és *Morning Post* elitélő bírálati még nem jelentek volt meg, midőn jelen ismertetésem kéziratát megküldöttem a szerkesztőségnek. Mindkét bírálatból azonban, különösen az előbbiből, a személyeskedő gyűlölet kirí. Szerző valami rosszakarója írta valószínűleg mind a kettőt.

stb. a klasszikus történetírásban stb. Ha dr. Reich megtagadja pl. Bret Harte-tól azt a jogát, hogy nevét a remekírókéi közé soroljuk. Mikszáth Kálmán alig fogja megköszönni neki a bókot, midőn »a magyar Bret Harte«-nak nevezi őt.

Megrótták az angolok azonfölül szerzőnknek chauvinismusát, hosszas és sokszor teljesen okadatolatlan kitéréseit, túlmerész általánosításait; keményen megpirongatták őt különösen a Petőfi neje ellen kimondott kegyetlen ítéletéért, kinek második házassága Jókainak, (első férje egykori személyes barátjának) szemében nemcsak hogy nem volt olyan nagy bűn mint a milyennek azt dr. Reich találja, de ellenkezőleg még jóváhagyásra talált; megrótták továbbá könyvében azt pl., hogy az utolsó évtized irodalmát teljesen figyelmén kívül hagyta; megrótták őt még sok másféleért, de denique — a már említett egy bírálónak kivételével — mindannyian nyereségnek tartják művét az angol irodalomban és a mi fő, be kell vallaniok, hogy élvezettel olvasták el azt elejétől végig.

Ily körülmények között akarva vagy nem, szemet kell hűnyünk szerzőnknek apróbb botlásaival szemben, mint pl. avval, hogy a halottak sorába igtatja egyik kiváló történetírónkat, kit a magyar történetírás diszére-javára még hosszú éveken át éltesse az Uristen! Vagy hogy nem adja pontosan a *Régi Magyar Könyvtár*-ban és az azóta a *Magyar Könyvszemlé*-ben kimutatott Hungarikák számát, stb. Azt azonban már csak mégis sajnálnunk kell, hogy a bibliographiára a könyv végén és a magyar szerzőkből angolra eszközölt fordításokra nem fordított több figyelmet. Így pl. Schwicker német és Zigány kis olasz munkája mellett meg kellett volna említenie Kont kitűnő francia művét is a magyar irodalom történetéről. A 154. lapon pedig dr. Reich helyesen jegyzi meg, miszerint minden magyar hazafinak hő óhajtása az, hogy báró Eötvös Józsefnek regényét, »A falú jegyzője«-t mindenki kezén forgatná, ki Magyarország ügyét-javát szíven viseli; de elmulasztja angol olvasójának tudomására adni azt, hogy e regényt Wenckstern O. már régen lefordította angolra, és hogy e fordítás Pulszky Ferencz bevezető szavaival még 1850-ben jelent meg Londonban »The village-notary, a romance of Hungarian life« cím alatt.

Dr. Reichnek a bibliographia egyik legerősebb oldala, a mint erről az angol-venezuelai viszály alkalmával és máskor is volt több ízben alkalmunk meggyőződni és azért annál inkább kell szemünkbe ötleniök az ezen dolgokban való mulasztásainak.

KROPF LAJOS.

Intorno alla vita ed ai lavori di Tito Livio Burattini fisico agordino del secolo XVII. Studi e ricerche del M. E. Antonio Favaro. — Venezia, Reale Istituto Veneto 1896. — 4-rét. 140 lap.
(A *Memorie* XXV. köt. 8. száma.)

Favartól, a *Nuovi Studi Galileiani* (1891) szerzőjétől egy igen érdekes dolgozat jelent meg Burattiniról, a híres utazóról és tudósról, ki több ízben utazgatott Egyiptomban, hol egy ízben mintegy négy évig tartózkodott és a Nilus folyó áradásait tanulmányozta. Visszajövet Német- és Lengyelországban járt. Hazánkban is átutazott 1645. április havában, mely alkalommal az a kellemetlenség érte őt, hogy útonálló (degli assassini) kifosztották őt mindenétől és elvették tőle egy Egyiptomról írt tudományos munkájának kéziratát, több évi munkálkodásának gyümölcsét, melylyel Olaszországba indult volt, hogy azt ott kinyomassa. Lengyelországban telepedett le elvégre, hol a királyi pénzverdének vala igazgatója. Ott is halt meg 1682 vagy 1683-ban.

A lengyel pénzverdéből az ő idejében sok rossz pénz (moneta quasi d'argento) került ki, mely annyi nyomorúságot okozott, hogy elvégre a nép azt imádkozta, hogy »Mi atyánk, János Kázmér király . . . . szabadíts meg bennünket a Burattinitól.« Részt vett ő is azon tudományos kutatásokban, mely egy általános hossz-egységnek (metro cattolico) megállapítására törekedett inga-lengési kísérletek alapján s melynek végeredménye a mai méter-rendszer. E szakmabeli tanulmányait »Misura universale« című könyvében tette közzé, mely Vilnában 1675-ben jelent meg.

KROFF LAJOS.

T Á R C Z A.

GLOSSÁK ÉS BÍRÁLATI MEGJEGYZÉSEK

*az 1848—49-iki szabadságharcunk történelmét tárgyazó cikkekre
és művekre vonatkozólag.*

IX.

Még egyszer a »Damjanics Szolnoknál s még
valami« című cikkről.

A »Századok« novemberi füzetében Hentaller Lajos reflectál az előző füzetben megjelent Glossáimnak III. és IV-ik cikkére.

Igaza van teljesen abban, hogy a szabadságharcunkról ma-napság közölt legtöbb cikkben rendszeren találkozunk egyes téve-désekkel, sőt sokszor megbotránkoztató hamis adatokkal is. Melegen üdvözlöm őt tehát, mint, ki ezen eposi korszak történelmével oly régóta és oly buzgalommal foglalkozik azon nemes elhatározásá-nál, mely szerint ő is szívesen közreműködend a történelmi fal-sumok helyreigazításában.

Ez a hazafias cél és nem a meddő vitatkozás és üres igaz-ságbizonyítgatás vezeti tollamat, midőn én is még egyszer reflectálok az ő cikkére.

Bonczkés alá vett glossáimnak majdnem minden pontjára nézve egyező megállapodásra jutottunk, még Jókai *Csataképeinek* forrásul való használhatása tekintetében is. Ide vonatkozólag ugyan még meg kell jegyezmem, hogy Jókait, mint szemtanút, történelmi forrásul használni egészen más, mint szépirodalmi cikkeit olyanul elfogadni. A történésznek feladata aztán az, hogy a szemtanúk előadását, mint a törvényt látó bíró a tanúk vallomását, a lux veritatis mellett érdemileg méltányolja.

Csak három pontra nézve van még eltérés közöttünk.

Először Kleinheinz elestének helyére vonatkozólag. Ő annak bizonyítására, hogy Kleinheinz a Naphegyen kapta a gyilkos golyót, Beniczky Miksa, volt honvédkáplárra hivatkozik. én pedig

annak igazolására, hogy Kleinheinz a barátság-sikátorban esett el, a másik forrást itten nem is idézve, Bayernek, a Budát vívó magyar sereg vezérkari főnökének »Die Belagerungen der Festung Ofen« című nagy alapossággal megírt híres munkájára, annak a 115-ik lapjára hivatkoztam. S a nélkül, hogy a volt honvédkáplár jóhiszeműségét kétségbe vonnám, azt hiszem, hogy mégis csak nagyobb súly helyezendő a vezérkari főnök még akkor megírt munkájára, mint a honvédkáplár ujabbkori — ismétlem, — jóhiszemű elbeszélésére.

Másodszor a 11-ik honvédzászlóaljra vonatkozólag Hentaller ugyan is még mostan sem tartja azt kizártnak, hogy ez vagy legalább ennek egy része a bányavárosokba való visszavonulás alatt Görgei hadtestében szolgált s fölhív arra, hogy nézzek utána ennek. Ismételve utána néztem. Sehol, egyetlenegy katonai írónál s egyetlenegy hivatalos jelentésben vagy okmányban sincs arra adat. Tudom, hogy ez csak negatív bizonyíték. De van pozitív bizonyíték is. Ottan van Wass Jánosnak, a zászlóalj volt főhadnagyának a zászlóalj kimerítő történetéről szóló s Brassóban az 1872-ik évben megjelent műve, s ha még ez sem volna elég, ottan van a még most is élő Szigethy Miklósnak, a zászlóalj utolsó őrnagyának »Adatok a XI-ik zászlóalj történetéhez« című becses műve, mely Kolozsvártt, 1868-ban jelent meg. Van ezekben ugyan itt-ott a dátumokban tévedés, de az elhelyezésre nézve nincs. S mindegyikből meggyőződhetik mindenki arról, hogy a 11-ik zászlóalj és pedig az egész zászlóalj, az 1849. év előtelén, egész májusig, tehát Görgei bányavárosi visszavonulása alatt is, mindig Bem alatt harczolt.

Harmadszor és végül a Ferdinánd-huszárok vitéz alezredésének nevére vonatkozólag Hentaller azt írja, hogy az sem nem Puky volt, mint a hogy azt a »Vasárnapi Ujság« vezérkari tisztje írta s melyet én helyreigazítottam, sem pedig Puchly, a mint én azt kiigazítám, hanem Puchlyn. Nem ismerem a forrást, melyből ezt Hentaller merítette, én részemről sehol sem találtam azt a nevet Puchlynnak írva. Hanem igenis és mindenütt Puchlynak. Így van ez írva Gelichnél, munkája II-ik kötete 482-ik lapján s egy a szolnoki ütközetről írott cikkében az Abafy-féle »Hazánk« I. kötete 72-ik lapján. Így van írva és pedig több helyen Remellaynak a 3-ik honvédzászlóalj történetét tárgyazó munkámban hivatolt cikkében. Mind ezek azonban döntő bizonyíték is. Ottan van a hivatalos »Közlöny« 1849. évi 11-ik és 21-ik száma. Amabban Puchlynak őrnagygyá való kineveztetése van közölve a 3-ik huszárezredhez, emebben pedig alezredessé való kineveztetése. S neve mindegyik helyen egybehangzólag és következetesen Puchlynak van írva.

Azt remélem és azt hiszen, hogy az itt előadottaknak szíves figyelmére méltatása után azon pontokra nézve is, melyekre nézve még eltérés volt közöttünk, csatlakozni fog nézetemhez az én, a szabadságharcz történetébe becsúszott falsumok helyreigazítására velem közreműködő lelkes fegyvertársam.

Egyébiránt várva várom az ő szakértői objectiv megjegyzéseit »Az 1848—49-iki harmadik honvédszászlóalj története etc.« című monographiámra.

Bár mielőbb szakíthatna időt nagy elfoglaltsága között is ezek megírására, melyekre én, bármiként is ítélkezzék munkám felett a bíráló, azért fektetek nagy súlyt, mert azok szakértői és nem felületes reporteri tollból fognak eredni.

HEGYESI MÁRTON.

PÁLFFI MIKLÓS SZÜLETÉSHELYE CSÁBRÁG.

(Válasz *Kropf Lajos* úrnak.)

Nagyon köszönöm *Kropf Lajos* úr londoni tudós hazánkfiának szíves figyelmét, hogy a *Századok* júniusi füzetében közölte s *Pálffy Mikós*, a győri hős születéshelyével is foglalkozó szerény ismeretésemet figyelmére méltatta.

Azt mondja *Kropf* úr, hogy »azon adatokból, melyeket felhoztam, még nem következik okvetlenül az, hogy *Pálffy Miklós* Csábrágon született, mert nem szabad szem előtt téveszteni az sem, hogy a XVI. század negyvenes éveiben Csábrágot *Balassa Menyhárt* kerítette hatalmába és kezén maradt a vár mindaddig, míg onnan *Salm Miklós* gróf *Aldana* és spanyol vitézeinek segítségével 1549. június havában ki nem forgatta. Fölötte valószínű az, hogy a vár néhány évig *Ferdinánd* kezében maradt, miután maguk a *Pálffyak* nem tudták azt megvédeni a király ellenségei ellen.«

A rendezésem alatt álló korponai városi levéltárban figyelemmel kísértem Csábrágot; midőn még királyi birtok volt, midőn erdői *Bakócz Tamás* bíboros, esztergomi érsek szerezte meg a XVI. század elején s mint ura szerepel. Ezután 1535—6-ban az érsek unokaöccse, *Erdődy Simon* zágrábi püspök tulajdonosa (castrum Paternitatis vrae Rmae Chabragh); de már mint tisztartó, vagy nem tudom mi, *Pálffy Péter*, *Pálffy Pál* és erdői *Bakócz Klára* (*Erdődy Simon* püspök huga) fia is fordul elő ott (Petrus Palfy et Castellani Paternitatis vrae Rmae). 1539-ben (feria quinta ante festum S. Margarethae Virginis) már *Pálffy Péter* Csábrág ura, mert egy ezen a napon kelt korponai levélben »*Petrus Palfy de Chabrag*« szerepel és »officialis dni Petri Palfy

subditique coloni sui« említettnek a csábrági uradalomban. Ugyancsak 1539. szept. 17-én Dobraviczky János, a bányavárosok és Korpona városához intézett levelében Pálffy Pétert a korponaiak szomszédjának mondja, mint a kivel határperere volt a városnak (quantum attinet ad negocium vrum cum dno Petro Palfy vicino vro habitum).

Eddig tehát kétségtelen, hogy Csábrág ekkor már Pálffy Péteré. Miklós atyjáé volt.

Nem úgy a szomszédos Bozók, mely már ekkor Balassa Zsigmond kezében volt, kivel ez évben is sok baja volt Korpona városának mindenféle határsértések s egyéb erőszakoskodások miatt, úgy hogy ez évi jún. 10-én Anna hercegnőnek, Mária özv. királyné nővérének kellett ez ügyben a királyné, Korpona és a bányavárosok úrnője nevében közbenjárnia.

1542. márcziusában *Petrus Palfy de Chabrag, ex castro nostro Chabragh* ír Puchwalder Ádám zólyomi kapitánynak; ugyanezen hónapban pedig Móré Iászló, Balassának bozóki várnagya tesz roppant károkat a korponaiaknak, úgy hogy a város a bányavárosoktól és Zólyommegyétől fegyveres segílyt kért a rakoncátlankodó ellen. Ezek azonban tekintettel a török elleni budai hadjáratra, türelemre intették Korponát s megígérték, hogy a hadjárat után rendbe szedik a dolgot.

1545 ősziég még mindig Pálffy Péter de Chabrag ura a csábrági várnak és uradalomnak, a mikor is ez elvesztette perét Korpona városával szemben, bizonyos kérdéses szántóföldeket illetőleg. Ekkor tehát Balassa még nem foglalta el Csábrágot. 1545-ben, feria 3. proxima p. festum Visit. glori. Mariae, Brukner Zsigmond korponai jegyző és Treutler György korponai polgár, a város közönsége nevében tiltakoztak a sághi prépostság előtt ama hírre, hogy csábrági Pálffy Péter, nem tudni mi okból, Csábrág várát tartozékaival egyetemben el akarja adni, vagy cserélni, mivel a várhoz oly peres szántóföldek is tartoztak, melyeket a korponaiak maguknak vindikáltak. De hogy Pálffy eladta, vagy elcserélte volna Csábrágot, annak nincs nyoma a korponai levéltárban. Egyuttal azonban azt is ki kell jelentenem, hogy Pálffy Péterrel sem találkozom itt többé, nemcsak mint Csábrág urával, de egyéb tekintetben sem. Balassa Menyhárt pedig 1546-ban is folyton rakoncátlankodik Bozók várából a korponaiak ellen.

Kropf úr azt állítja, hogy Csábrágot a XVI. század 40-es éveiben Balassa Menyhárt kerítette hatalmába és kezén maradt mindaddig, míg Salm Miklós gróf 1549. június havában a király részére vissza nem foglalta. Ezt megengedem, annyival is inkább, minthogy egyéb adatok mellett 1549. aug. 10-ikéről keltezve a következő elismervényt találtam a korp. levéltárban:

»Nos Judex Juratique cives civitatis Corponensis, fatemur per praesentes, quod nos ultimam taxam pro festo Sti Johannis Baptistae unius scilicet floreni contribuendo egregio dno Nicolao Racz dicatori Regiae Mtis in Cottu Zoliensi praesentavimus in Germanica moneta flor. 24. in Bapeis fl. 37. in Hungarica moneta fl. 9. den. 96. Facit summa parata fl. 70. den. 96. Residuos fl. 29. den. 4. defalcando pro victualibus. quae scilicet victualia Spli ac Magco dno *Comiti Nicolao a Salmis Generali Capitano Sacrae Regiae Mtis ad castra* administravimus, totalis summa facit fl. 100. Ob maius autem testimonium has praefato dno dicatori concedentes duximus pro sua securitate ac necessaria expeditione. Harum nrarum sigillo nro usuali munitarum. Datum Corponae, 10. Augusti 1549.«

Továbbá Ferdinánd király 1550. január 25-én kelt és Kenricz Kristóf beszerzebányai bányaigazgatóhoz intézett levelében a csábrági várat magáénak mondja. (Coloni possessionum nrarum Sybrykffalwa et Dewyche ad arcem nostram Chabrag pertinentium . . .)

Megengedem tehát, hogy 1550-ben Csábrág a király kezében volt; de ez még nem zárja ki azt, hogy Pálffy Péter, mint nem tulajdonosa, továbbra is Csábrágon maradt s hogy fia Miklós ott született. Hova is ment volna, hiszen másutt nem volt birtoka!

Ballagi Aladár ugyanis, a Pallas Nagy Lexikonában Csábrágról írván, azt mondja, hogy az összelődözött várat törvényes ura, erdődi (csábrági) Pálffy Péter kapta vissza, kinek első gondja volt Csábrág újraépítése és megerősítése. Ettől fogva a vár magántulajdon ugyan, de védelméről állandóan királyi őrség gondoskodik, minek magyarázatát abban látjuk, hogy részint a törökök közelsége, részint a bányavárosok védelme szempontjából fontos katonai pozíciónak tartották«. — Az utóbbi okául Ballagi úrnak első sorban azt kellett volna felhozni, hogy attól féltek, hogy János király, vagy pártjabeliei hatalmába jut.

Ballagi úr fenti állítását, mely szerint a vár ezentúl is Pálffy Péter magántulajdona maradt, védelméről azonban királyi őrség gondoskodott, magamévá teszem s ezt szem előtt tartva igyekezem plauzibilissé tenni azon nézetemet, hogy Pálffy Miklós mégis csak Csábrágon született.

A schmalkaldi háború után Krusich János, ki itt vitézségével kitüntette magát, a király által első csábrági királyi kapitánynak nevezetett ki. Mint ilyennek a király 1552. márczius 22-én meghagyta, hogy rendelje ki a csábrági várhoz tartozó jobbágyokat, hogy a Korpona körül készitendő sövényen s egyéb szükséges védelmi műveken dolgozzanak.

1553 novemberében készen lévén Korponának első primitív erősítése s alsó kapujának szintén védelmi célból épült 6 öl magas, 12 öl hosszú s 2 öl széles emelete, Krusichot a király Korpona főkapitányának nevezte ki azzal, hogy Csábrág, Bozók és Szitnya vára is az ő főkapitánysága s főfelügyelete alatt legyen. Ezentúl

gyakran látjuk őt e várakba kilovagolni, azokat megvizsgálni s védelmőkről gondoskodni.

E közben Krusich feleségül vette Pálffy Péter leányát Katalint s nemcsak ez, hanem öccse Pálffy Tamás is Korponára költöztek, hol az utóbbi sógora mellett a hadi tudományban képezte magát. Mint korponai huszár kapitány Krusichsal az 1562. április 4-iki szécsényi szerencsétlen csatában török fogságba esett, honnan kiszabadulván Csábrágon kapitány volt 1565 közepéig. Ezután Krusich újra átvette az említett várak főkapitányságát.

Midőn Krusich a török fogságban, Konstantinápolyban volt, felesége Pálffy Katalin, Pálffy Péter (csábrági) leánya 1562. júl. 7-én Szitnya várából, mely a csábrági uradalommal a Bakóczok illetve Erdődyek és Pálffyak, sőt azután Krusich, Illésházy István, Koháryak és Kóburgok alatt is mindig egy birtoktestet képezett, azt írja, hogy »*terras illas arabiles, inter oppidum Corpona et possessionem Dywychy (Devicse), quae ab olim cum praefectis Chabragh et Corponensibus in lite fuerunt, simili modo nunc quoque cum domino meo (férje), et mecum in lite sunt*«, (tehát Csábrág Krusiché, illetve Pálffy Kataliné volt) maradjanak érintetlenek, míg férje kiszabadul a fogságból; azután pedig döntse el a törvény, vajjon Korpona városához, vagy pedig Csábrág várunk tartozékához, Devicséhez tartoznak-e?

Ime tehát Csábrág 1562-ben, sőt előbb, az 50-es években is Pálffy Kataliné, Pálffy Péter leányáé s Pálffy Miklós nővéréé volt.

Pálffy Péternek legifjabb fia István is volt Csábrág kapitánya. (V. ö. Jedlicska: Pálffy Miklós. 4. l.)

Mi másra mutat mindez, mint hogy Pálffy Péter és családja Csábrágon lakott 1549 után is, itt ismerkedett meg Krusich Pálffy Péter leányával, kit feleségül vett s kivel a csábrági-szitnyai uradalmat kapta, s hogy ennek bátyja, vagy öccse Pálffy Miklós is itt született 1552. augusztus 10-én?

Ismételve kimondom tehát nézetemet s meggyőződésemet, hogy *Pálffy Miklós, a győri hős, csábrági Pálffy Péter fia Csábrágon született.*

MATUNÁK MIHÁLY.

REPERTORIUM.

Hazánkat érdeklő külföldi irodalom.

b) Külföldi folyóiratok.

Kaindl Raimund Frigyes, Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. V. és VI. folyt. *Archiv für österreichische Geschichte.* (LXXXIV. kötet, 2. fele. 503 s k. l. és külön lenyomatban.). Az 5. sz. dolgozat alcíme ez: *Annales veteres Ungarici. Annales*

Albenses. Wattenbach (Archiv für. öst. Gesch. 1870. 42. köt. 495, 501 l.) az Annales veteres Ungarici névre keresztelte e kútfőt., Endlicher Chronicon Posoniense-nek nevezte. Arndt pedig Annales Posonienses-nek. Marczali első. (a XII. század közepéig érő részét) kivonatnak nézte más krónikákból, melyet Széplak kolostorban (Pozsony) folytattak. Kaindl érdekesen polemizál Marczalival és a következőképen foglalja össze nézeteit: Az évkönyvek első része (997—1127-ig) Székesfehérvárott keletkezett és a leirt eseményekkel legalább részben egyidejű. Az évkönyvek egy másolata az 1143-ban Kassa mellett épült Széplak kolostorba került, a hol azt a barátok 1177-ig folytatták. Ez év után a jászói kolostor számára pongyola másolat készült, egyúttal azonban a jászói barátok a feljegyzéseket 1203-ig folytatták, és néhány, Jászót érdeklő adatot közbeszurtak. A kolostor leégése után a codex a nyitrai diócesis területén fekvő, Taxen (?) kolostor birtokába került; a templomnak 1128-ban, Jakab nyitrai püspök által végbement felszentelésének hírére már ebben a kolostorban jegyezték fel. A tatárjárást illetőleg akadunk néhány rövid hirre, de azután a feljegyzéseknek vége szakadt. A codex további sorsa kérdéses. Valószínű, hogy előbb a ludai káptalan birtokába került, a honnan Pázmány által a pozsonyi káptalan birtokába vándorolt. (Inneu szokásos elnevezése.) Jelenleg a Nemzeti muzeumban őrzik. — E krónika közlött először a királyok uralkodásának kezdetéről és végéről chronologiai adatokat. A későbbi krónikák közül csak a Képes krónika támaszkodott rá. — A VI. sz. értekezésben, melynek czime: *Spuren von Graner Geschichtsaufzeichnungen.* (523—543 old.) a szerző a következőkben állapodik meg: Esztergomról, környékéről és a régibb Árpád-házi királyokról (K. Kálmánig) már a XI. század folyamában történtek Esztergomban feljegyzések, melyeket azután a magyar lengyel krónika szerzője, (kinek művét Kaindl a III. sz. tanulmányban bírálta) 1200 körül munkájának megírása közben felhasználta. Ezek a feljegyzések azonban még egy másik kútfőnek is szolgáltak alap gyanánt, a minék kiderítéséről Kaindl közelebb fog tanulmányt közzétenni. Megvizsgálja azután a feljegyzéseknek, különösen a Szt. Istvánra vonatkozó adatoknak hitelességét. A cikk végén pedig a Ketrzynski által időközben kiadott magyar-lengyel krónikát («O kronice Wegiersko Polskiej» krakkói akadémia értekezés) bírálhatja, melyet a lengyel tudós a magyar-lengyel krónikának *régibb* példányának tekint. Kaindl halomra dönti Ketrzynski érveit. Nem Hartvicus meritett e krónikából, hanem megfordítva.

Revue d'histoire diplomatique (1897. XI. évf. 1. szám). *Léon Fleys, Louis XV., Marie Thérèse et la paix de l'Europe en 1758.*
Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung.

(XVII. köt. 1896. évf.). Tartalmából kiemeljük: *Bidermann H. J., Die österreichischen Länderkongresse* (264—292 old.). Vonatkozik e cikk I. Ferdinánd korára, annak magyar trónkeresésére s török háborúira. A linzi és a prágai gyűlésen képviselt rendektől (1530. illet. 1540—42). segílyt kért a törökök ellen.

Witte Henrik, Zur Abstammung des österreichischen Kaiserhauses. (388—396 old). Ujabb bizonyítékot szolgáltat ama állítás igazolására, hogy a Habsburgok ősei a régi lotaringiai herczegek, az elszazi Etichonok rokonai és azok nevét megörző lotharingiai Etichonok között keresendők, a kik a Merovingok idejében a metzi grófságot és utóbb Elszaz herczegségét birták. Szól azután Gerhardról és öcséséről, Adalbertről, kik mindketten metzi grófok valának. Ők voltak az Etichonok első ismeretesebb tagjai, a kik a X. század első felében nagyobb szerepet játszottak. Ezeknek őseit pedig *Witte Matfried orleánsi grófban* keresi, a ki Jámbor Lajos idején szerepelt.

Historicky Archiu (cseh folyóirat. 1894. 4. köt.). *Kameniček, Adalékok a magyar felkelők (Bocskay) becsapásaira Morvországba és a bécsi béke elismerése a cseh korona rendjei által. 1605—1606.* (Az egykori, hivatalos és rendi iratok, a »Lamentatio« és a Hovorius brünni városi irnok által megirt munka alapján.) Bocskay emberei különösen, Strassnitzben, Magyar-Bródon és Osztrov-ban pusztítottak. *Ezt a forrás munkát kiegészíti a Časopis musea království českého* (a cseh muzeum folyóiratában megjelent értekezés, szintén *Kameniček Ferencztől* (68. évf. 88—106., 257., 378., és 534. s k. l). *Kameniček* többi között Bocskay-nak Zierotin Károlylval folytatott alkudozásait is méltatja. Erről az utóbbi cikkről egyébiránt a Századokban (1897. 653 lap) már megemlékeztem. Ugyan e folyóiratban (106—117. l.) *Jireček Hermenegild, Studie ku kronice Koswově* czim alatt *Cosmas* cseh krónikásról és művéről közöl fontos forrástanulmányt. (Német kivonatot l. a Mittheilungen des Instituts für österr. Gesch. XVII. 1896. évf.-ban. 701. l.).

Sbirka pramenuv ku poznáni litherarniho života. Čechách, na Moravě a v Slezsku. (I. sorozat. II. osztály. 1. füz.). *Prásek V., Kabátník Márton és társainak zarándokolása a szent földre. 1491—1492.* Kabátník Csehországból hazánkön át indult Konstantinápolyba.

Česky časopis historický. Kiadják *Goll* és *Rezek*. (I. évf.). Ez új történeti folyóiratból először is *Kalousek* czikke említendő: *Vitás kérdések a prágai püspökség alapításáról* (75—86.), melyben a *Cosmas* által megörzött 1086-ból való határ-leirő oklevélnek hitelességét vitatja, és kül. *Ketrzynski* és *Hauck* (Kirchengesch. Deutschlands. III. 1.) ellen küzd. Továbbá: *Vančura Jindrich, A legujabb*

magyar történetírásról. (98—106.) Általános jellegű, tájékoztató czikk.

Notizenblatt der histor. statist. Section der k. k. mährischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur u. Landeskunde. (Szerkeszti *d'Elvert*. Brün. 1894. évfoly.) *Janik Johannes Varadiensis, Johannes cognomento Viticz, Johann von Prossnitz, Joh. Filipec, Joh. Preuss.* (5—7 old.) Prossnitz János, Hunyadi Mátyás királyunk kancellárja, nagyváradi és utóbb olmücsi püspök, 1492 óta ferenczrendi barát Boroszlóban, megh. Magyar Hradischban, 1509. (nem azonos Vitéz János-sal). Palacky Vitéz János-t hibásan Filipiec János-nak nevezi Hunyadi kancellárját.

Časopis Matice Moravské. (XVIII. évf. 1894.) Kiemelendők: *Demel Jarosláv, Konrád Ottó*, az első morva őrgrof (38. s k. l.) uralkodott 1150—1191-ig és 1188 óta mint cseh herceg is működött. *Pekař, Přiběhij krále Premysla Otakara II.* (*Annales Otakariani*) (128—136. l.). Forrástanulmány, mely hazai történetünket is érdekli. Az évkönyvek négy szerzőtől származnak. Szerző Béla magyar herczegnnek Kunigunda brandenburgi herczegnővel 1264. Berg faluban, az osztrák-magyar határon végbement esküvőjére való híreket, tov. a Rudolf és Ottokár közötti 1276. és 1278. évi háborúkra vonatkozó adatokat beszéli meg. — *Cízmář, A magyarországi tótok házi orvosságairól.* (14., 100., 205. és 331 l.),

Allgem. Zeitung. (1898. jan. 5. 3-ik számú melléklet). *Dr. Sch., Der österreichische Kaisertitel.* Vonatkozással Nagy Ernő jogtanár értekezésére »Az osztrák császári cím felvétele.«

Revue Historique. (65. köt. 1897.). Ismertetést közöl *Szen-drei I.*, Hadtörténelmi Emlékeiről (414 l.) és *Thalčic*, Mon. Hist. liberae regiae civitatis Zagrabiae III. kötetéről (233. old.).

Izvestja muzejskega društva za Krajsko. A laibachi Muzeum Egyesület által kiadott évi jelentéseiben (szerkeszti *Koblar Antal*, 1893. évf. III. köt.) több, hazánkat érdeklő czikk jelent meg. Ilyen *Koblar A* czikke: A 300 évvel azelőtt a Határörvidéken folyt harczok és a sziszeki diadal 1593. (31—90. l.); *Tavčar* (Tautscher) és *Hren* (Chrön Tamás) laibachi püspökök részvétele a Sziszeki csatában. (90—94. l.). Az 1894. (IV.) évfolyamból: *Bárlé I.*, Egy »Ujság« a Sziszek melletti diadalról.

Letopis Matice slovenske. (A laibachi szlovén Maticza közlönye). 1892. évf. Szerkeszti *Bartel A.* Tartalmából kiemelendő: *Steklasa A., Turn József* (1533—1589.) életrajza. Sokat harczolt a törökök ellen.

Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen. (32. évf. 1893/94.). *Ursprung u. Bedeutung der historischen Bezeichnungen »Župa« und »Župan.«* (1—17. és 140—157. l.), *Schlechta Wssehrd-tól.* Ujabban Šembera, Sedláček és Lippert

kövezték Palacky példáját, a ki a két elnevezést a német Gau és Gaugraf szavakkal azonosította, míg Miklosich a sanskrit »gup«-ra gondolt, addig Schlehta a sanskrit gōpá-ban keresi a zupa gyök-szavát. (Gopa annyi mint tehén-pásztor). Szerző összehasonlító filológiai módon iparkodik a két elnevezés igazi értelmét felderíteni és — Loserth, *Kleine Beiträge zur Geschichte Eberhards Windeckes.* (18—24. l.). Loserth 2 oklevelet közöl Zsigmond király történetírójának életéhez, még pedig 1430. és 1431-ből, melyek Windecke-nek a *pozsonyi kórházzal való pörére* vonatkoznak. Az oklevelek most Loserth birtokában vannak. — *Raim. Kaindl, Canaparius und Brun.* (338—347. old.). A Vita S. Adalberti szerzőjére vonatkozó polemikus czikk, melynek éle *Ketrzynski* ellen irányul. Kaindl szerint a vita S. Alberti-t Radim-Gaudentius, Adalbert társa írta (V. ö. *Pauler Gy.*, A magy. nemzet története. I. köt. 494. old. 38. jegyzet).

Mitteilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs. (Uj folyam. X. köt. 1898.) Veltzé százados, *Der schriftliche Nachlass des Feld-Marschals Fürsten Raimund Montecuccoli.* (161—273. old.) Veltzé a bevezetésben általános szempontból jellemzi M. hátramaradt iratait és konstatálja, hogy ő volt a legelső, a ki Ausztriában a rendes állandó hadseregtől függetlenül honvédséget (Landwehr) akart létesíteni, a mint a csapatok élelmezésére és elszállásolására nézve is több oly reformot pendített meg, melyek csak újabb időben testet öltöttek. Megalapítja továbbá M. születésének és elhalálozásának igazi napját; született Montecuccolo-ban 1609. febr. 21-én, megh. Linzben, baleset folytán 1680. (nem 1681) okt. 16. Felsorolja azután a M.—irodalom főtermékeit és csak azután tér át a hátramaradt kéziratok ismertetésére, melyek közül sok kiadatlan is lappang. Hazai vonatkozásuak a következők: *Della guerra col Turco in Ungheria* 1670-ből; többször kiadták és más nyelvekre is lefordították. A munka függelékében levő 8 tervrajz azonban még kiadatlan. Van köztük: 1. Esztergom, 2. és 3. Budavára, 4. Zimony-Nándorfehérvár, 5. Mohács, 6. Eszék és 7. Temesvár tervrajza. Végül pedig a Duna vonalának rajza Béctől Belgrádig. — Következik néhány aphoristikus feljegyzés: *Agguenta al trattati della guerra col Turco. (1670).* Azután: *Successi di guerra seguiti in Alemagna et in Ungheria 1645.* — *Osservazioni nella dieta d'Ungheria a Pressburgo. 1655.* Ez a dolgozat I. Lipót bevonulásától (1655. márcz. 3-ikától) a király és az udvar távozásáig, jun. 15-ig terjed. Montecuccoli az udvari ünnepélyekről, a bevonulás, a lábmosás, a nádor beiktatása és hasonló látványosságokról megemlékszik e feljegyzésekben, politikiai dolgokat ellenben nem igen említ. — Következnek rövid elbeszélések a vészteljes 1661—1664. évek háborús eseményeiről, a melyek fejében őt annyi gáncs érte. Hiva-

talos akták alapján iparkodik magatartását igazolni. *Riposta alle calunnie* kézirat, kelt Pozsonyban 1662. jun. 10. melyben M. azon vád ellen védekezik, hogy a császáriak 1661-ben semmit sem végeztek. — *Giudizio congetturale sopra le intenzioni e consigli degli Ungheri* (1662. febr. 25.). — *Parere intorno alla conservazione dell' Ungheria e della Transilvania*. (Szt. Péter, Liptó vm. 1662. febr. 25.). Ez iratban azt állítja M., hogy a magyarok váraikban nem tűnnek őrséget, tétlenül nézik a császáriak romlását és csak olyan fejedelmet szeretnének látni Erdély trónján, a ki rájuk hallgat. — Ezen irat megjelenése óta, jegyzi meg *Veltzé* kapitány, Montecucculi ellenszenve a magyarok iránt még fokozódott. A követk. kézirat: *Narrazione della campagna dell' Anno 1663 in Ungheria* (Bécs 1664. máj. 25.), több rendbeli földrajzi és statisztikai melléklettel és a hadjárat helyrajzával. — *Discorso della guerra contro al Turco*. (Bécs, 1664. márcz. 1.). Stratégiai elveinek összefoglalása, s mintegy tanulmány az 1664. nagy támadásról. *Guerra contro al Turco in Ungheria e Transilvania*. (1662. márcz.). Válasz és bírálat. *Osservazioni sopra il ragguaglio delle ultime guerre di Transilvania et Ungheria*. E cím alatt ugyanis *Noires apát* megírta volt az utolsó török háborúk történetét. M. most Lipót király parancsára bírálatot írt e munkáról, melynek szerzője nagyon is M. ellenfeleinek és kül. Zrinyi Miklósnak fogta pártját. — *Annotazioni all' Istoria di Transilvania e d' Ungheria del conte Gualdo*. (1666.). Gualdo munkájához M. pótléket csatolt ebben az értekezésben, melyben az 1656—1664. évi eseményekről nyilatkozik. — *L' Ungheria nell' anno 1677*. (Meg van nyomtatásban is, *Grassi*-nál, II. köt. 219 l.). Tartalma: kitalálni azt a módot és azokat az eszközöket, melyekkel a császár hatalmát a nemesség és rendek royására meg lehessen erősíteni; hogy lehessen reformokat életbeléptetni és állandó hadsereget létesíteni, sat. — A közlemény végén *M. levelezéséről* találunk tájékoztató adatokat. Hazai vonatkozásokat csak a Győrött állomásozó gf. Pöttinggel, Salnuccival és Lobkovitz-czal váltott levelekben találtam. (1665.).

Stimmen aus Maria-Laach (1897. 8—9. füz.). *Pfälf O., Brun von Querfurt*, Bischof der Heiden.

Mitteilungen des Instituts für Oosterr. Geschichte (1897. XVIII. évf. 588. s k. l.). *Altmann Vilmos* Zsigmond császárnak 14 ismeretlen oklevelét közli (az 1410—1437. évekből).

Oesterreich. Militair-Zeitschrift (1897. szept. füzet). *Bechtel* ezredes a régibb osztrák ezredek történetére vonatkozó adatokat állítja egybe.

A Deutsche Litteratur-Zeitung 1897. 9. száma bírálatot közöl: *Wittstock O., Volksthümliches der Siebenbürger Sachsen*, és *Scheiner A. die Mundart der Sieb. Sachsen c. művéről* (Stuttg. 1895.).

Zeitschrift für kathol. Theologie (XXI évf. 1897. 2. füz.).
Diöceses in Dalmatien, Hoffer A.-tól. (353. s k. l.).

Arm. Vámbéry, Türkische Reformen u. Gefahr eines Weltkriegen (Cosmopolis 1897. febr. — máj. füzet). *Vámbéry-től a Geogr. Zeitschrift*-ben is jelent meg egy czikk: *Die Stellung der Türken in Europa.* (III. évf. 1897. 5. sz.).

Bretholz B., Die Urkunden über den Tatareneinfall in Mähren, (Zeitschrift des Vereins für die Geschichte Mährens. I. évf. I. füz. 1897). Bretholz kideríti, hogy a Boczek-féle Codex diplomaticus Moraviae III. kötetében összefoglalt. a tatárok betörésére vonatkozó oklevelek legnagyobb része meglepő diszpeldányai a modern oklevélhamisításnak és majdnem egytől egyig Boczek műhelyéből kerültek ki. Maga a betörés hiteles tény. de az oklevelekben közlött adatok és a későbbkori krónikások czifrázó részletei légből kapott híreket tartalmaznak.

Revue critique. (31. évf. 1897. 23. sz.). *Beöthy, Histoire de la littérature hongroise. Endroedi, Trésor poétique de la littérature hongroise.* — *Ferencki, Vie de Petoefi.* (Ismertetések).

Die Grenzboten (56. évf. 1897. 24. szám). *Deutsche Kämpfe mit Magyaren und Tschechen.*

Am Urquell. (Uj sorozat. I. köt. 1897. 5. füz.). *Ed. Kulke, Judendeutsche Sprichwörter aus Mähren u. Ungarn.* — 9. füz. *Krausz, Rákóczys Fall, Ein Guslarenlied.*

Leipziger Illustrierte Zeitung. (1897. 109. köt. 2829. sz.). — *Zum 200 jährigen Gedenktag der Schlacht bei Zenta.*

Byzantinische Zeitschrift. (V. évf. 1896.) *Schenk K., Kaiser Leos III. Walten im Innern* (257—301 l.). Kimutatja, hogy Leó III. ok nélkül viseli az »Izauri« jelzöt, a mennyiben Kommageneben. Germanicia városkában született és hogy a hires »Taktika«, mint ezt Zachariae von Lingenthal is vitatta, tényleg e császártól származik.

Zeitschrift für bildende Kunst (Uj f. IX. köt. 2. és 3. füz.). *M. Schmul, Der kunsthistorische Congress in Budapest. 1896.*

Revue Critique. 31. köt. (1897. 50. szám). Ismerteti *Thalóczy és Barabás* művét a Blagay-családról.

Deutsches Wochenblatt. (1897. X. évf. 51. sz.). *Vormeng, Die Magyarisierung der Ortsnamen in Ungarn.*

A bécsi *Fremdenblatt* 1897. nov. 5. számában (és több más hírlap) a német »Hurrah-t!« a perzsa »Salamura«-ból származtatta. Erre egy Clevelandban (Ohio államban) lakó magyar, Magyar M., (úgylátszik álnév) a magyarok régi csatakiáltásában, a magyar »Hajrá«-ban keresi a Hurrah eredetét (*Fremdenblatt* 1898. jun. 15.).

Zeitschrift für katholische Theologie. (XXII. évf. 1898. 1. füz.). Ismertetést közöl *Pázmány* összes műveinek III. kötetéről. (120 l.)

Historisches Jahrbuch (1897. XVIII. köt. 273—310. old.)
Kopp K. A., *Petrus Paulus Vergerius der Aeltere*. Vergerius humanista és teologus 1410-ben XXIII. János pápa megbízásából Zsigmond királynál járt. ki a tudóst nagyon megkedvelte. Együtt voltak a konstanci zsinaton és később is mindvégig Zsigmond környezetében maradt. Feltűnő, mondja Kopp, hogy a magyar és német források oly keveset tartalmaznak Vergerius magyarországi tartózkodásáról. Annyi azonban ismeretes, hogy a híres humanista Vitéz János váradi püspök házában sok tudós férfiával érintkezésbe lépett. Vergerius hazánkban halt meg, 1445 körül.

Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Az V. pótkötetben (1896) **Mayr-Adlwang** közleménye számíthat figyelemre: *Ein Vorschlag zur Ermordung Wallensteins*. E terv Spaur Katarina bárónő és apáca főnöknétől származott. (1628.).

Archivalische Zeitschrift. (1896. Új foly. VI. köt. 229—279 old.). **P. P.**, Verzeichnisse der in den Ländern der westlichen Hälfte der österreichischen Monarchie von *Joseph II.* aufgehobenen Klöster.

Literaturblatt für german. u. roman. Philologie. (XVIII. köt. 4. füz.). E füzetben **Leitzmann Hartmann A.** »*Deutsche Meisterlieder-Handschriften in Ungarn*« cz. művét bírálgatja.

Schwicker J. H., *Der österreich-ungarische Ausgleich*. (West-östliche Rundschau. 1897. máj. jun. füzet).

Revanche pour Világos. A Berliner Tagblatt nyomán Budap. Hirl. máj. 26., Magy. Hirl. (26.) és más lapokban. Adalék e szállóige keletkezésének történetéhez szintén Görgei munkáihoz.

Ortvay Tiv. művét: Pozsony város történetét **Uhlirz Károly** ismertette a Sybel-féle *Historische Zeitschrift*-ban (79. köt. 338 l.).

Mittheilungen aus der histor. Literatur. (1897. XXV. évf. 494—495 l.). **Foss** ismerteti **Fischer Károly** művét az Eifisch völgyben élő hunok utódairól, mely 1896-ban Zürichben németül is megjelent.

Zweiter bis fünfter Jahresbericht des Vereins für Greizer Geschichte. (Greiz). Kiadják **Collmann és Richter**. Tartalma: **Schmidt B.**, **Graf Heinrich VI.** **Reuss älterer Linie.**, **Der Held von Zenta**. (Mit Urkundenbelegungen. XXVIII. és 83. l.).

Österreich.-Ungar. Revue. (22. köt. 1897. 3—5. füz.). **Moldoványi St.**, *Zur Entstehung der Monarchie in Ungarn*. (Czikksorozat).

Deutsche Revue. (24. évf. 1—3. füz.). **Strasburger Ed.**, *Die Hohe Tátra*.

A krakkói akadémia havi értesítője. (1897. 8. szám.). **Balzer O.**, A lengyel trónörökösödésről. I. rész. A trónörökösödés kérdése Nagy Kázmér halála után.

Allgemeine Zeitung. (1897. 249. sz.). **Benkemann W.**, *Das*

königl. ungarische statistische Centralamt. 271. szám: *Ungarns Ausgleich mit Österreich.*

Deutsches Wochenblatt. (1897. 10. évf. 44. sz.). *Silvanus T., Nationales Königtum in Ungarn.*

Mátyás király leveleinek kiadása (Fraknói-tól) és Fraknói munkájáról: »A m. k. kegyúri jog« *Krones Fer.* közölt ismertetést a *Deutsche Literatur-Zeitungban.* (1897. 3. sz.).

Nuova Antologia. (XXXII. évf. 4. series. 69. köt. 10. füz.). *Radó A., Rassegna letteraria ungherese.*

Illustrierte Leipziger Zeitung. (108. köt. 2813. sz.). *Friedrich Th., Das Maria Theresia Denkmal in Pressburg.*

Zeitschrift für katholische Theologie. (XXI. évf.) *Brandenburger I., Die Freimaurerei Österreich-Ungarns.* (525—529 l.).

Deutsche Revue. (22. évf. 1897. jul. füz.). *Greppi P., Der Wiener Hof im J. 1791. bis 1792.*

Österreich-Ungarische Revue. (22. köt. 1897. 1. füz.). *Wislocki H., Aus dem innern Leben der Schokatzten.*

Die Kunsthalle. Kiadja Galland G. (II. évf. 1897. 22. szám). *Wolff Franz, Das Maria Theresia Denkmal in Pressburg.*

Az »*English Historical Review*« (1896. évf. 1. számában) 103—12. l. *Kropf Lajos* hazánkfia, John à Lascós Church Preferments-ről értekezik.

Revue Historique. (1896. 61. köt. 62—71 l.). *Wertheimer Ede,* Documents inédits sur le divorce projeté entre le roi Louis Bonaparte et la reine Hortense. 4 oklevél a bécsi belügyi miniszterium levéltárából. A házasság felbontása egyébiránt nem sikerült.

Strzygowski I., Zur Datirung des Goldfundes von Nagy-Szent Miklós (Byzantinische Zeitschrift. 1897. VI. évf. 585—578. old.). Szerző szerint az úgynevezett »Attila-kincs« alkalmasint csak a IX. századot követő időből származik.

Hasenöhr V., Deutschlands südöstliche Marken im X., XI. und XII. Jahrhundert (419—562. l.) c. dolgozatából különösen a 3. (Ostmark), a 4. (Stiria) és 5. (Krajna) érdekelnek bennünket.

Historisch-politische Blätter. (1896. 117. köt. 810—830. és 861—71.). — *Ungarns Millenium. Ein historischer Rückblick.*

Der Katholik. (1896. 13. köt. Új foly.). *Ratzinger G., Lorch und Passau.* Mentési kísérlet az oklevélhamisítással vádolt Pilgrim passauai püspök érdekében.

Archiv für österreichische Geschichte. (1895. 82. köt.). *Beer A.,* cikkét: *Die Staatsschulden und die Ordnung des Staatshaushaltes unter Maria Theresia I.* (3—135 l.) már említettük. *Bretzholtz* czikke: *Mähren und das Reich des Herzogs Boleslaus II. von Böhmen* (137—180 l.) szintén érinti hazai történetünket. Szól a magyar kaland-hadjáratokról morva földön, melyeknek még

a lechmezei ütközet sem vetett véget. Csak a X. század vége felé sikerült a magyarokat vissza szorítani; ámde nemsokára az erőtlén Morvaország a lengyelek s azután a németek fenhatósága alá került.

A bécsi *Fremdenblatt* 1897. okt. 26. száma Deák Ferencz beszédeinek új (IV.) kötetét ismerteti, melyet *Könyi Manó* rendezett sajtó alá.

Bibliothèque de l'école des chartes. (1895 56. köt. 5—20 l.). *Enlart C., Villard de Honnecourt et les Cisterciens.* Összeállítja Honnecourt életrajzi adatait és elbeszéli működését hazánkban. a hová őt a cisterciták hívták. Honnecourt-ról eddig vajmi keveset tudtunk.

A *Leipziger Centralblatt* (1897. 39. száma) ismertetést közöl a *Szabó Károly-Hellebrant-féle Régi magyar könyvtár III.-ik kötetéről.* (I. rész. 1480—1670. Budapest 1896. VIII. 800. l.).

Krones Ferencz, Wilhelm von Rosenberg. 1535—1592. (Allgemeine Zeitung 1897. 260. sz. melléklet). Krones nemcsak Rosenberg életrajzát beszéli el, hanem rámutat Rosenbergnék a wittingau-i levéltárban őrzött levelezésére is, mely az 1566—92. évi török háborúkra vonatkozó adatokat is tartalmaznak.

Beer Adolf, Die Verhandlungen zwischen Österreich und der Curie von 1816 bis 1842. über die Beseitigung der Josephinischen Reformen. (Mittheilungen des Instituts für österreich. Geschichtsforschung. 18. köt. 1897. 3—4. füzet). A II. József által gyakorolt szokást, a püspökök kinevezését és a vegyes házasságokat illetőleg a kuria és a bécsi udvar a nevezett években hosszadalmas alkudozásokat folytattak, melyek ugyan nem vezettek szerződés kötésére, mindazonáltal bizonyos modus vivendi-t eredményeztek. A különböző osztrák tartományokban különbözőképen oldották meg a függő kérdéseket, hol az állami hatalom, hol a kuria érdekeinek megfelelőleg.

Alemannia. (1897. 25. évf. 2. füz.). *Beck P., Ein Soldatenlied aus dem Türkenkrieg 1789.*

Szögyény-Marich. (Lipcei Illustrierte Zeitung 1898. 110. kötet jan. 20. szám. a Parlathi Vilma által festett képpel együtt). *Singer Zsigmond, Ein Abend bei Görgei.* (Neue Freie Presse 1898. febr. 5.)

Historisches Jahrbuch. (1898. XIX. évf. 1. füzet.) E füzetben *Rohr L., »Die Prophetie im letzten Jahrhundert vor der Reformation als Geschichtsquelle und Geschichtsfactor«* cz. értekezésében (29—56 lap) többi között *Antonius Torquatus* következő művét is méltatja: »De eversione Europae prognosticon (A. Torquati). Ezt a munkát Torquatus állítólag Hunyadi Mátyás királyunknak ajánlotta és közhiedelem szerint 1480. írta; valószínű azonban,

hogy ez a mű, mint ezt Rohr a *Histor. Politische Blätter* 1896-iki évfolyamában vitatta, csak 1527. keletkezett. Torquatus a mohácsi csatából, az azt követő kettős királyválasztásból, meg a törökök előnyomulásaiból baljóslatokat merit; ámde erősen él benne az a hit, hogy a Németország és Spanyolországgal szövetségelt Magyarország 1536. mégis fönlire teendik a félhold hatalmát.

Blind Károly, Kossúths Plan eines Donaubundes. (N. Freie Presse 1898. márcz. 4.) Blind már 1862. irt e tervről, melyet a maga részéről nem helyeselt (l. *The life and labours of Franz Deák*, Lond. 1876.). Felemlíti, hogy a konföderáció megalakulása a szlávok kezébe játszotta volna a hatalmat. Ledru Rollin, Mazzini és a londoni nemzetközi emigráció számos tagja sem helyeselte a dolgot: a híres francia és olasz forradalmár már azért is neheztelt ama időben Kossuthra, mert ez III. Napoleonnal alkudozott és megbarátkozott.

Petropolitanus, I. Miklós czár és az orosz okkupáció 1849-ben. (N. Freie Presse ápril 6. és *Budap. Hirl.* 7-ikén). Az oroszok magyarországi hadjáratát beszéli el, és az oroszoknak a honvédekkel meg a császáriakkal szemben tanusított különböző magatartását jellemzi.

c) Hazai folyóiratok és hírlapok.

(1897. jun. — 1898. jun.)

A Századok ez évi folyamában (1898. évf. 78—79 l.) Sedló külföldön elhalt. magyar születésű tudósról irtam néhány sort. Hampel József egyetemi tanár úr erre nézve azt közölte velem, hogy Sedlot személyesen ismerte s hogy az alig volt magyar, hanem alkalmasint cseh, bár magyarul értett. Előbb tiszt volt, majd Bolognában a régiséggyűjteményben kapott állást.

Bóta Endre, Eszterházy Miklós nádor 1583—1645. (Magyar Állam. 1897. máj. 20.)

Türr István. A lefolyt török-görög háború. (Magy. Hírlap, 1897. máj. 23.)

A királyné köztünk. 1857. máj. 4. (ugyanott.)

Jellemvonások királyunk életéből. (Pesti Hírlap, 1897. máj. 25.)

Moenich Károly, levéltáros, III. Béla király ereklyéi. (Budap. Hirl., 1897. máj. 26.) Henszlmann nyomán.

Konároмы András, Perényi Imre útinaplója. (Magy. Hírlap, 1897. máj. 26.) Az ugocsai kurucz naplója nem gazdagítja Rákóczy avagy az emigráció történetét, hanem csupán Perényi Imre pozsonyi és bécsi útjára vonatkozik, melynek az volt a célja, hogy konfiskált birtokait visszakapja. Protekció útján elvégül »minden vétke eltöröltetett.«

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

HORVÁT TÖRTÉNELMI REPERTORIUM.

— TIZENEGYEDIK KÖZLEMÉNY. —

Körös megye (Križevac. Irta: Dimitrev Milan. Arkiv IV. 191—198. l.) Körös város horvát neve »Križevac« (Keresztes) onnét ered, hogy a vár kutjából ősrégi időben vízmerítés közben egy arany kereszt került felszínre, mit csodás dolognak tartottak és a kút fölé a szent kereszt tiszteletére templomot emeltek, úgy hogy a főoltár épen a kut felett állt. E templom ma is fenáll. Erről nevezték el a várost és a vármegyét »Križevac«-nak (Keresztes). Körös városa három részből állott: alsó, felsőváros és a várból, mindháromnak a középkorban külön hatósága volt; a várost sánczok vették körül, melyeket 1852-ben hontottak le; két kapun lehetett a városba bejutni. Körös várostól két órányira van Glogovnica falucska a hasonló nevű patak mellett, hol 1561 aug. 15-én Haszan boszniai basa nagy csatát veszített. Graszwein István koprivnicai (kapronczai), Graszwein Alban ivanicsi, Labohár Gergely és Székely Mihály križeváczi (körösi) kapitányok szétverték a török sereget, Ozman bég elesett, Musztafa verőczei aga, 42 török kapitány, nagyszámu török katonaság fogságba esett és 400 keresztény rabot felszabadítottak. Ez egyike azon számos csatározásoknak volt, melyeket a történelem fel nem jegyzett. Körös városától két órányira Kemlek (Kálnik) vár felé, a kemleki hegyek lábánál van a Vratno nevű síkság, melyen horvát hagyományok szerint a horvát és magyar rendek a szövetségi szerződést megkötötték Kálmán király korában. Kemlekvár, a hasonló nevű hegységen, két részből állott, a kis- és a nagy várból, melyeket alagut kapcsolt össze. Kemlekvár közelében volt a Grebengrad vára, mindkettőről a nép azt regéli, hogy ezekben felváltva élt a »Fekete asszony«, ki sok gonoszat tett a népnek. Czilley Borbálat értették a fekete asszony neve alatt. Körös város és vár régi rajza a város levéltárában megvan. A tanácsterem falát Zakmárdi János királyi személynök egykori arcképe díszíti 1665-ből, a kép feliratából tudjuk, hogy a körösi pálos rendházat ő alapította.

Szerémség. (Okrugics Illés. Ark. IV. 201—232. l.) Szerémség nevét Szirmo tribáli királytól, Nagy Sándor kortársától nyerte; a tribalokat az író szlávoknak tartja. Szirmo építette Szirmium városát azon helyen, hol ma Mitrovica áll. A Szerémség alsó Pannonia részét képezte. Oktavian 34-ben Kr. e. Pannoniát s Fusius Geminus vezére Sziszeket elfoglalta s így a Szerémség is a római járom alá került; Kr. e. 15-ben Noricummal szövetségbe Szirmium fellázadt a rómaiak ellen, de Publius Silius legyőzte őket. Midőn Kr. u. 6-ban a markoman Marbod a rómaiak ellen hadakozott, Szirmium és Illyricum fellázadt a

rómaiak ellen. Vezérek a két Bato és Pinez voltak. Az egyik Bato Dalmáciából Itáliába rontott és ott nagy pusztítást vitt végbe (Vellejus Patere. II. 118). A másik Bato Szirmiumban hadakozott. két évi harc után azonban legyőzettek s egész Pannonia Szirmiummal együtt római provincia lett. Szirmiumot »delitiae Romanorum«-nak nevezték, több várat emeltek itt a barbárok ellen, kik a Duna tulsó partján laktak és Nagy Konstantin császár Szirmium várát és városát egész Illyricum székvárosává és a praefectus székhelyévé tette. A római uralom alatt Szirmium nagyon felvirágzott, a várost Ammianus Marcellinus részletesen leírván azt az összes illyr városok anyjának nevezi és rendkívül népesnek mondja. A római császárok is szívesen időztek itt. A Szerémségnek ez időbeli jelentékeny szerepléséről tanuskodik az is, hogy több szülötte a császári méltóságra emelkedett, így Quintus Decius Trajanus, ki a régi Budalia, mai Mangyelos faluban Mitrovicza közelében született és 249-ben a legiók által császárrá kikiáltatott; Lucius Domitius Aurelianus, ki Szirmium városában született és 270-ben lett római császár; M. Aur. Valerius Probus, szerémi paraszt szülők gyermeke, 276-ban római császár. Attila 441-ben elfoglalta Szirmium várát s azt és a várost elpusztította, Appeninus római helytartó Thessalonikába menekült, mely azután Illyrikum fővárosa lett. Egész Szerémség a hunnok uralma alá került; Attila halála után a gepidák kezére, majd meg a keleti gótokéra került és Theodorik király Colosseát tette kormányzójává. Justinian 528-ban a longobardokat hívta be a Szerémségbe Audonius királyukkal; 568—791-ig az avarok voltak Szerém urai, és midőn ezeket Nagy Károly frank király legyőzte, a frankoké lett. Porphyrogenitus mondja, hogy Szerém az egész IX-ik században a frankoké a X-ikben pedig a magyaroké volt. (?) (T. i. Porphyrogenytus ezt nem mondja.) Ez utóbbit tagadásba veszi Safarzsik (Starožitnostih 681-ik l.) és azt állítja, hogy a frank uralmat Szerémben a horvátoké követte, kiknek utolsó zsupánja Szermo bán volt, ki vitézül harczolt a görögök ellen. Szerém ezután a bolgárok kezére került és a bolgár czárság bukásig (1019) ezeké maradt, kiktől a görögök foglalták el. 1073-ban Magyarország hatalmába került, 1152—1165-ig ismét Görögország foglalta el, kiktől III. Béla ismét visszahódította. Ezután egy ideig a szerb czároké volt Szerém. Radoszlav Nemanics III. birta és birtokát a magyarok ellen védelmezte, IV-ik Nemanics Dragutin szerb czár egy ideig a Szerémségben székelt, de a magyaroktól szorongattatva Dobráczba vonult; Dusán István Silni (a hatalmas) Szerém birtokáért hosszú háborút viselt Nagy Lajossal. A szerb czárság bukása után a Szerémség teljesen Magyarországé lett és Brankovics György cserébe Belgráért magyar uradalmakat

és néhány szerémségi várost kapott, ez utóbbiakat azonban magyar fenhatóság alatt birtokolta. A törökök először 1462-ben Hali bég vezérélete alatt pusztították a Szerémséget és azután is gyakran felkeresték. II. Ulászló idejében Ujlaky Lőrincz volt Szerém kormányzója. 1526—1687-ig török járom alatt nyögött. Hogy Szirmium városa ugyanazon helyen állott, hol ma Mitrovicza, a kétségtelen régészeti leleteken kívül még Plinius is bizonyítja (III. 28). ki azt mondja, hogy Szirmium városa a Boszut torkolatánál fekszik, a hol ez a Szávába ömlik; a város nevét szent Demeter (Dimitrov, rövidítve Mitrov) Szerém városi születésű vértanútól, kinek itt nagyszerű templomot emeltek, Mitroviczára változtatták. Római régiségekben rendkívül gazdag. *Atthyavár* (Atyavár, ma Opatovác). Ezen várról Verantius tesz említést: »Apud oppidum Karon mons Almus antiquis, nostris Fruskagora appellatus, desinit; qui ab ora, quae Atthyam et Vylachum (Ujlak, Ilok) arces discriminat, incipit etc«. Ott, a hol a Fruskagora kezdődik, állott ezen vár, melynek helyét óriási vármok jelölik. Kétségkívül a római korból származik s később a magyarok vették át és századokon keresztül fontos határvár volt. 1400-ban Maróthy János, macsói bán birta, ki a közellévő dombon a Szent Lélek tiszteletére zárdát épített; erről Greiderer így szól: »Joannes de Maroth, Banus Machoviae zelo devotionis accensus conventum cum ecclesia in honorem Sancti Spiritus Atthya exstrui curavit, et sedem apostolicam convenit, ut eum provinciae Bosnensi concedere possit. Innocentius VII. bulla: Sacrae religionis etc. 10. Cal. Nov. 1404. his desideriiis satisfacit«. *Atthyavár* közvetlen közelében később Török Bálint is várat épített, melynek helyét ma köhalom jelöli. Mikor változtatták meg az »Atthya« nevet Opatovácra, nem tudni, ez kétségkívül a törökök előnyomulásakor történhetett, midőn az iloki klarissza apácák (Opatica) az *Atthyavár*ba menekültek s itt maradtak, míg ez is a török kezébe került és elpusztult. *Vochinvár* (ma Sarengrád, tarkavár) a Duna mellett a völgyben fekvő hasonló nevű falu felett emelkedő dombon. A várat Maróthy János, macsói bán építette a szomszédos hegyek tarka köveiből, melyekről a nép később ugy a vármokokat, mint az alattuk elterülő falut Sarengrád (Tarkavár) névvel nevezte el. Ugyancsak ő építette a ferenczrendiek zárdáját is, mely ma is fenáll és a rendnek egyik legnagyobb zárdája. *Berkaszovó* arról nevezetes, hogy Brankovics Iván, György deszpota öcsese a törökök elől Kupinovo várból ide menekült és itt székelt 1503-ig; a szomszédos hegyet »Deszpotovac«-nak nevezik, itt állott Iván deszpota vára, melyet romok jelölnek. Köveinek nagyrészét Mária Terézia elhordatta és belőlök a kukojeváci nagy templomot emeltette. Közéleben van Szota falucska, ennek két dombján is vármok látszanak.

Brankovics Iván deszpota 1503-ban szerzetessé lett, a Makszim nevet vette fel és mint szerb metropolita az általa emelt krusedoli zárdában élt, hol 1516-ban meghalt, tetemei is ott nyugsznak. *Ilok* vára, a rómaiak alatt »Cuccium«. Milyen volt e vár, azt Prandstetter Maximilian br. Herberstein Ádám titkára, kit II. Rudolf I. Achmet szultánhoz követül küldött, részletesen leírja németül írt emlékirataiban (kézirata a Viczayak Hédervári könyvtárában van; az Ark. IV. 214 és köv. lapokon bő kivonatát adja). Az író benne azt is említi, hogy Hunyady János özvegye e várban lakott. Mátyás király Ujlaky Miklós macsói báznak adományozta. fiáról Lőrinczről érdekesen ír Istvánffy. A ferenczrendiek templomában az Ujlakyak siremlékei és egyéb régiségek érdekesek. *Bánmonostor* (ma Bánostor) vár és zárdá, mindkettőt az istenfélő Maróthi János macsói bán építette; e várban egy ideig a szerémi püspökök székeltek. Mind a várat mind a zárdát a törökök lerombolták. helyöket romhalom jelöli. *Cserevics*, a Duna mellett, Verancsics idejében itt Török Bálint vára állott. Régi időben e helynek Cheur (Cser) volt neve és a szerémi püspökök itt székeltek; 1231-ben Ugrin vagy Ugolin kalocsai érsek újra felállította itt a püspöki székhelyet, de a szerémi püspököt innét a kunok elűzték és lakhelyét és templomát lerombolták. Az ősrégi »Cser« névből származott a mai »Cserevics.« *Kamenica és Pétervárád*, a rómaiak alatt az előbbi az utóbbinak elővárosa volt s mindkettő a »Csum« nevet viselte. Péterváradot a monda szerint egy gazdag és előkelő családból származó remete építette és Péter remete nevével nyerte nevét. Örökségéből templomokat és zárdákat akart építeni, de álmokép figyelmeztette, hogy várat építsen, mert az majdan a kereszténység védőbástyája fog lenni. 1203-ban itt zircei apátság állott fen és 1494-ben Ulászló magyar király itt huzamosabban időzött. Szavojai Eugen 1716 aug. 5-én itt véres diadalt aratott Ali Karamurzics török vezér 200,000-nyi serege felett. *Karlovac*, római neve »Accimincum«, utóbb »Karon« volt a neve. Horvát János, a lázongó horvát bán fia, Karlo, itt székelte és várának romjai a város feletti dombon maig is látszanak. Karlo alatt nagyon felvirult a város s ezen időtől »Karlovac« nevet nyert. A Karlováctól Zimony felé vezető országutat maig is »Banostól« (bán székhelye) néven nevezik. Dragutin szerb király a trónról lemondva, mint remete élt a karlovácsi hegységben, hol barlangja a »Matej« nevű hegyen ma is látható. *Szlankamen*, a római korban »Rittium« híres város volt, miről a nagy-kiterjedésű római korból származó romok tanuskodnak. Neve nem Zalántól származik (Zalánkemény) mint némelyek tévesen vélik, hanem »Szlankamen« (Sóskő) szóból ered; mai nap is a völgyben egy sós forrás van. A várat 1474-ben Mátyás magyar király a

hős Zmaj Brankovics Vuknak (Zmaj = sárkány) szerb deszpotának ajándékozta, ki hadaiban vitézkedett, és ez haláláig itt székelt (1497). A völgyben levő szerb templomban maig is mutogatnak a falon egy jó magasan bevert szeget, melyre az óriás termetű Zmaj templomba jövet kalapját szokta volt felakasztani. *Zimony*, a római korban »Taurinum«. A várat az egész Szerémséggel együtt Attila hun király elfoglalta és Ardarik gepida királynak ajándékozta. 1096-ban a vagyon nélküli Walter lovag által vezérelt keresztiesek szörnyen elpusztították. Azután a görögök kezébe került és egész 1261-ig (?) véres harcok folytak Zimony és Szerém birtokáért a magyarok és görögök között; a város egészen elpusztult és a lakóság nem tartotta érdemesnek, hogy házakat építsen, hanem a hegyoldalba odúkat vájt és így a földben (zemunica) lakott, honnét a város neve »Zemun« is származott. Zsigmond király Zimonyt Brankovics Györgynek ajándékozta, kinek halála után az vejére Czilley Ulrikra szállott; a Czilleyek várának romjai maig is láthatók. 1521-ben Kucsuk Ali bég egészen feldulta Zimonyt és az I. Lipót alatt szabadult csak meg a török járom alul. *Kupinovo*, régi neve »Cheulpen«, »Kelpen«. Várának romjai maig is látszanak. E várat Zsigmond Brankovics Györgynek adományozta, itt székelt fia is Brankovics István a vak, kit mint szerb túszt a törökök ifjúkorában szemevilágától megfosztottak. A törökök gyakran megrohanták várát, azért előbb Albániába, utóbb Itáliába menekült, hol 1467-ben meghalt. Kupinovában 1463-ig székelt: fiai György és Iván apjuk holttestét Kupinovába hozták, hol el is temették. György lemondva a deszpota címéről szerzetessé lett. Iván a deszpotai címet örökölvén székhelyét a törököktől zaklatott Kupinovából Berkaszovába helyezte át. *Kraljevci* (Királyfiak). Attila halála után fiai Elak, Irnak, Dengesics itt küzdöttek egymás ellen; Ardarik gepida király, ki Attilától Szerémet kapta, volt az első, ki fiai ellen fellázadt és a Kraljevcinél vívott testvérharczban Dengesics seregét megsemmisítette. A régibb időben itt talált régiségeket a nép szept-hordta; még senki sem gondolt rá, hogy itt rendszeres ásatásokat eszközöljön. *Jarak* (Árok). A szerémségi születésű Probus császár itt egy nagy levezető csatornát építtetett, hogy a Szerémséget a vad vizektől megszabadítsa, katonáinak e munka nem tetszett. ellene fellázadtak és az előlük menekülő császárt. a Fruskagorában levő Vrdnik várban elfogták és agyonütötték: a vár romjai a ravanciai szerb monostor közelében maig is láthatók. *Maróthvár* (Morovicsgrád) Mitrovicza közelében a Boszuta és Sztudva összefolyásánál, a nagykiterjedésű vár romjai maig is láthatók. Maróthi János macsói bán 1332-ben építette, később Brankovics György kezére került. 1508-ban itt székelt Silyánovics

István szerb deszpota, ki itt is halt meg. A közeli erdőben a Boszuta mellett egy ősrégi templom áll, melyet a jámbor Maróthi bán építtetett, ennek közelében a Boszuta mellett az országuton van egy hely, melyet »Királyrév«-nek (Kraljeva skela) neveznek, de miért, azt nem tudni.

Közli: DR. MARGALITS EDE.

ÚJ KÖNYVEK.

— A FERENCZRENDIEK KANIZSAI ZÁRDÁJÁNAK TÖRTÉNETÉT egy díszes kis tizenkettő-rét füzetben kiadta Halis István városi tanácsos. Nemcsak a nyomtatásban megjelent, hanem a kézirati forrásokat is felhasználta. Sok érdekes kisebb-nagyobb fontosságú adattal járult Nagy-Kanizsa egyháztörténetéhez.

— MOHL ADOLF, lorretói plébános, kitől több egyháztörténeti monográphia jelent meg. »A horvátok átvomulása Sopron megyében« cím alatt, érdekes kis munkát tett közzé, mely az 1848-diki események történetéhez becses adalékot szolgáltat.

— LEGRELLE, a francia történetíró, ki főként XIV. Lajos korának ismertetését tette tanulmányai tárgyává, s kinek egy 1884-ben »XIV. Lajos és Strassburg«-ról írt munkáját annak idejében tüzetesebben ismertettük, korábbi tanulmányainak folytatásául újabb időben a spanyol örökösödési háború tanulmányozásával foglalkozik. Egy kis füzet, mely most jelent meg tőle »Európa 1713-ban« cím alatt, egy rövid áttekintést vet az akkori viszonyokra. Legrelle nemcsak lelkiismeretes kutató, hanem gondos és ügyes feldolgozó is, ki korábbi műveiben kellő figyelemre méltatta hazánk viszonyait.

— CSONGRÁD VÁRMEGYE TÖRTÉNETÉBŐL a II-ik kötet is megjelent gyorsan az első kötet után, mely 1897-ben látott világot. Az I-ső kötetet már ismertettük a Századok múlt évi folyamában s a most megjelent II-dik kötetéről is fogunk szólni. Most csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy ezen II-dik kötet, a megye harmadik és negyedik időszakát foglalja magában: Károly, Mária Terézia, II. József és a francia háborúk korát. Zsilinszky művészi tollal szépen írta meg Csongrád megye történetét. Pedig a megye történetének adatait összegyűjteni fáradságos és nehéz munka volt, annyiival inkább, mert a megye levéltárának iratai a múlt század első tizedénél tovább nem terjednek. Úgyszólván tehát a családi levéltárakat, gyűjteményeket, muzeumokat kellett összeböngésznie, hogy a megyének gazdag történetét tiszta világitásba tegye. Zsilinszky a megye történetének teljes képét nyújtja. A megye belső életét, fejlődését, művelődéstörténetét ezen szétszórt ada-

tokból egy képben állította össze s a milleniumi monographiák számát igen becses és derék munkával szaporította. A munka gazdagon és szépen van illusztrálva.

— A GRÓF CSÁKYAK BIRTOKVISZONYAIRÓL egy betűsoros jegyzék jelent meg, a családi levéltárak okmányai alapján, kézirat gyanánt mint a jegyzék mondja. Ez a jegyzék eredetileg egy, a Csáky-család történetéről irandó monographiához volt előtanulmány. Szerző azon hitben, hogy ő e monographiát úgy sem írja meg, kiadta a jegyzéket, mely mindössze 737 helynevet foglal magában, melyekről a családi közös levéltár, a kassai levéltár, a kluukói osztály, az illyésfalvi osztály ügyirataiban van említés téve. A mindszeinti levéltár azonban, mely gróf Csáky Albin tulajdona, mely hasonlóképen igen gazdag és becses levéltár, nincs egészen felhasználva.

— DR. WALTER GYULA, az esztergomi kath. tanító-egyletben Erzsébet királyné elhunytá alkalmából tartott emlékbeszéde, megjelent. Meleg emlékszavak az elhunyt felséges Asszonyról, kinek életét és működését röviden vázolja.

— »BARANYA MULTJA ÉS JELENJE« című nagy illusztrált munkából e napokban a második kötet is elhagyta a sajtót *Várady Ferencz* gondos szerkesztésében és kiadásában. Ezzel a kötettel befejezést nyert a nagy, és a megye szép multjához méltó vállalat. Az első kötet a vármegye jelenének volt szentelve s részletesen ismerteti a vármegye éghajlati viszonyait, néprajzát, népszokásait, munkáit, tanügyét, közgazdaságát, iparát, kereskedelmi és népségi viszonyait, minden egyes cikkben szakírók tollából. E most megjelent második kötet kizárólag a multtal foglalkozik. Két szakíró vállalkozott e feladat megoldására. Az őskor, a régiségi leletek ismertetése *dr. Posta Béla* fiatal régészünk munkája, kinek neve a *Zichy-féle expeditió* régiségi leleteinek leírása által jó hangzású lett. A tulajdonképeni, Szent-Istvántól a jelenkorig terjedő történetet *Németh Béla* írta meg. Sikerült képek, térképek, csatarajzok egész sora teszi a tartalmilag is rendkívül becses művet még érdekesebbé.

— »A HONVÉDSÉG FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETE 1868--1898. Irta Szurmay Sándor m. k. honvéd-őrnagy, kiadja a Ludovika Akadémia közlönye, magyar katonai tudományos folyóirat. Számos szövegrajz, két színes kép és több táblázatos melléklettel. Ára 3 frt. Kapható a Ludovika Akadémia Közlöny szerkesztőségénél Budapest Ludoviceum.« Ezen mű hiteles adatok alapján a legnagyobb hűséggel tárgyalja az 1868. évi XLI. törvényzikkkel megteremtett seregcsoport felállításának, szervezésének és fejlődésének történetét. Könnyebb áttekinthetőség céljából az anyag, mely ezen 30 évi

munka leírását öleli fel, a szerző által 3 fejezetben tárgyalatik. Mindenik fejezet egy korszakát öleli fel és tárgyalja teljesen le az ismertetett intézménynek. Így az elsőben az alapvető munkálatok leírása foglaltatik, vagyis a tulajdonképeni felállítás korszaka, a másodikban a továbbfejlődés és kiépítés korszakát tárgyalja 1890-ig, a harmadikban mindaz foglaltatik, a mi 1890-től máig történt. A szöveg között levő rajzok az intézmény vezéregyéniségeit, valamint a különböző időszakok felszerelési és öltözeti módját, továbbá a különböző fegyver és csapatnemeket stb. mutatják be. A munkához csatolt függelék a magyar honvédséggel szoros kapcsolatban levő magyar koronaórség, továbbá a magyar népfölkelés és a magyar csendőrség fejlődését ismerteti röviden. Az áttekinthető táblázatok a fejlődés különböző speciális érdekű részéről szolgálnak felvilágosítással, így p. o. a 141. lap mellett a honvédség magasabb parancsnokságait eddig betöltött egyének neve és szolgálati alkalmaztatásuk ideje és helye. A munka tárgyilagos előadása, adatainak hitelessége és a feldolgozás kimerítő volta, méltóságos és minden szépitést kerülő hangja teljesen arányban állanak az ismertetett nagy jelentőségű intézmény tekintélyével. A ki a m. kir. honvédséget, hazánk e legmodernebb alkotását minden ízében megismerni akarja, az ezen munkánál alkalmasabb, czélszerűbb eszközt nem találhat.

— EMLEKLAPOK VAJAI B. VAY MIKLÓS ÉLETÉBŐL. E czím alatt rendezte sajtó alá s bocsátotta közre *Lévay József* Vay Miklós báró életadatait, utazása és fogsága naplóját s a hozzáírott leveleket, a melyek Vaynak nemcsak a mintegy hetvenéves közpályáját, hanem korát is érdekesen jellemzik. Az 527 lapra terjedő vaskos kötet Vay Miklós életrajzával kezdődik, a melyet *Lévay József* írt; utána időrendi egymásutánban következnek a kort megelevenítő adatok, a melyek a század harmadik évtizedétől 1863-ig tartó időközre vetnek világot. Egyik közelebbi füzetünkben bővebben is méltatjuk. A könyv ára 4 frt.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A GUARY-CSALÁD LEVÉLTÁRA PANNONHÁLMÁN. A híres öreg Guari Miklós, kiről a magyar irodalomban ismeretes Guari-kódexet is elnevezték, sok középkori oklevelet és más kéziratot gyűjtött. Ezt a gazdag, több ezer darabra menő gyűjteményt a családi levéltárral együtt a család mai feje, Guary Miklós kir. kamarás most a pannonhalmi levéltárnak adta át őrizetül. A több ládát töltő érdekes gyűjteményt Récesy Viktor dr. levéltárnok vette munkába és indexet készít róla. A levéltár a XIII-dik századdal

kezdődik s számos igen becses és történeti fontosságú okmányt is tartalmaz, azonkívül a Guary családdal összeköttetésben álló családok történetéhez is számos okmányt.

— Az 1900 ÉVI PÁRISI NK. KIÁLLÍTÁS m. kir. kormánybiztosa közrebocsátotta a kiállítás alkalmával tartandó nemzetközi congressusok szabályzatát, mely szerint a *történelemnek* a tizenkét csoportba osztott congressusok II-ik csoportjában lesz helye. Megemlítjük, hogy az 1900-ik évi kiállítás nemzetközi congressusai a franciaia kormány védnöksége alatt állanak. A congressusokra vonatkozó összes levelezések a vezérbiztoshoz (Commissaire général) czimzendők.¹⁾ A nemzetközi congressusokra vonatkozó kérelmek s azoknak szervezetét illető kérdések tanulmányozásáról tizenkét külön csoportbizottság gondoskodik. A congressusok szervezése és vezetése, nemkülönb a csoportbizottságok által előterjesztett javaslatok felülbírálta az országos bizottság hatáskörébe utaltatik, mely a kiállítás ügykezelő igazgatójával egyetértésben működik. A különféle congressusok megtartását indítványozó bejelentéseknek tartalmazniok kell az illető congressus általános programját és megjelölendő a congressus által elérni szándékolt czél is. *A bejelentő kérvényben felsorolandók a congressus megtartását kezdeményező személyek nevei és megjelölendő az is, hogy a bejelentett congressus mennyiben képezi valamely előbbi congressus folytatását. Minden congressus számára egy szervező bizottság alakítatik, melynek feladata a congressusi munkálatokat előkészíteni és a congressust az igazgatóságnál képviselni. A szervező bizottságok a congressusi tanácskozások általános programját, az előre készítenő jelentés tárgyát képező kérdések és a kiszemelt előadók névjegyzékét stb. legkésőbb 1899 évi october-hó 1-ig a kiállítási igazgatóság elé terjeszteni kötelesek. A congressusi jegyzőkönyvek kinyomatásáról és kiadásáról, valamint az ellenőrzésről az országos bizottság gondoskodik.*

¹⁾ M. Alfred Picard Commissaire général de l'Exposition internationale de 1900. Paris. 2. Avenue Rapp.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— MAGYAR IRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI. A magy. tud. akadémia megbízásából írta Szinyei József kir. tanácsos. a magy. nemz. muzeum hirlap-könyvtár öre. V. kötet. Iezés-Kempner. Budapest, 1897. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája.

— GRÓF ZRINYI MIKLÓS (1620—1664). Írta Széchy Károly. Második kötet. A magy. tört. Életrajzok 1898-diki folyamából. Budapest, 1898. Nagy 8-r. 299 l.

— CSONGRÁDVÁRMEGYE TÖRTÉNETE. Írta dr. Zsilinszky Mihály. Második rész. Budapest, 1898. Kiadja Csongrád vármegye közönsége 8-r. 336 l.

— A MOSONMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET EMLÉK-KÖNYVE. 1882—1898. A honfoglalás ezredéves ünnepének emlékére. Írta tápió-sápi dr. Sötér Ágost. Magyar-Óvár, 1898. Czéh Sándor könyvnyomdája. 8-r. 527 l.

— EMLÉKLAPOK VAJAI BÁRÓ VAY MIKLÓS ÉLETÉBŐL. Lévy József bevezetésével. Budapest, 1899. Franklin-társulat. Ára 4 frt. 8-r. 527 l.

— A HONVÉDSÉG FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETE annak felállításától napjainkig. Írta Szurmay Sándor m. kir. honvéd-őrnagy. Kiadta a Ludovika Akadémia közlönye. Budapest, 1898. 4-r. 159 l. 6 melléklettel. Ára 3 frt.

— L'EUROPE EN 1713 APRÉS LA GUERRE de la succession d'Espagne par A. Legrelle. Braine-le-comte imprimerie Zech et fils. 1897. 8-r. 40 l.

— EMLÉK-SZAVAK. A Feledhetlen Erzsébet királyné szomorú elhúnyta alkalmából az esztergomi járási kath. tanító-egylet által 1898. nov. 24. tartott gyászünepélyen mondotta dr. Walter Gyula az egylet elnöke. Esztergom, 1898. Buzárovits Gusztáv könyvnyomdája. 8-r. 10 lap.

— A HORVÁTOK ÁTVONULÁSA SOPRONMEGYÉX. Írta Mohl Adolf lorettói plébános. Különlenyomat a »Soproni Napló« 1898-iki folyamából. Sopron, 1898. Röttig G. könyvnyomdája. Kis 8-r. 31 l.

— A FERENCZREND KANIZSAI ZÁRDÁJA. Tanulmány Kanizsa történetéből. Írta Halis István. Nagy-Kanizsa, 1898. Ifj. Wajdits J. könyvnyomdája. 16-r. 76 l.

— ERZSÉBET KIRÁLYNÉ. Emlékbeszéd. A kolozsvári Ferencz-József m. kir. tud.-egyetemnek 1898. nov. 19. tartott ünnepies közgyűlésén felolvasta dr. Márki Sándor. Különlenyomat az egyetemi aktából. Kolozsvár Ajtai K. Albert könyvnyomdája 8-r. 30 l.

— A. DE BERTHA. La constitution hongroise. Précis historique d'après le Dr. Samuel Radó. Paris, 1898. Typographie de E. Ilon. Nourrit et C.-ie 8-o VIII. 183 l.

HIVATALOS ÉRTESEÍTŐ.

A folyó január-hó 5-ről, közbejött akadályok miatt 13-ikára halasztott ig. vál. ülés jegyzőkönyve a Századok február-havi füzetében fog közzététetni.

FELHIVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivattalal közölni sziveskedjenek:

Albert Gyula theologus, eddig: *Berlin*, Auguststrasse Nr. 85.

Bachó Zoltán, eddig: *Alsó-Kubin*.

Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.

Csippék Ferencz lapszerkesztő, eddig: *Győr*.

Dutka József lottohivatali tiszt, eddig: *Nagy-Szeben*.

Flamm Bernát, eddig: *Egyek*.

Halász (Fischer) Vilmos, eddig: *Budapest*, Krisztina-körut 23.

Ivánka Zsigmond, eddig: *Budapest*, Zöldfa-utca.

Krausz Arthur községi orvos, eddig: *Budapest*, Zöldfa-u. 11.

Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.

Pálffy István kir. ítélő táblai elnöki titkár, eddig: *Debreczen*.

Pap Zoltán, eddig: *Budapest*, Üllői-út 12.

Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Garay-u. 4.

Sánta Kálmán joghallgató, eddig: *Budapest*, Német-utca 14.

Teller Kálmán bölcész. eddig: *Budapest*, Csömöri-út 8.

Topán Sándor, eddig: *Temesvár*, Gyárváros, Király-utca 6.

Vári Rezső dr. tanár, eddig: *Budapest*, II. Krisztina-körut 33.

Zichy István gróf. eddig: *Budapest*, József-körut 49.

Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, lyceum.

Zsigmond Antal tanár. eddig: *Nyitra*.

A titkár.

DÁRIUS KIRÁLY ERDÉLYBEN.

Ámbár Dáriusnak hadjáratáról a szittyák ellen, már egy tekintélyes könyvtárt írtak a tudósok, még nem jutottunk a dolog végére. Hogy mely évbe kell helyeznünk a hadmenet idejét? mi volt az expedíció indító oka vagy végleges célja? meddig jutott Dárius utjában? ezek s még több más pont, mind vitás kérdéseket képeznek, melyek körül már sok tinta folyt az *irritabile genus authorum* tagjai közötti évszázados harcokban.

Az expedíció idejét minden ellentmondás veszélye nélkül a Kr. előtti VI-ik század utolsó előtti tizedébe tehetjük.

A hadjárat indító okát illetőleg pedig maga Herodotos azt állítja, hogy Dáriusnak célja volt a szittyákon bosszút állani azért, mert valaha — régesrég elmúlt időben, valami 130 évvel előbb — betörték volt Médiába. De ezt senki sem hiszi el neki s azért még mindig spekuláció tárgyát képezi, hogy mit keresett a perzsa király a szittyák földjén. A modern írók egy részének véleménye szerint egyszerűen hódítási hajlam, mások szerint azonban tudományos fölfödözések utáni vágy vitte őt a Dunántúlra. Van olyan szerző is, mint pl. az angol Thirlwall, ki azt tartja, hogy Dárius egy óriási mértékben organizált hadi demonstrációt akart rendezni a szittyák megfélemlítésére, hogy újonnan leigázott dunáninneni tartományait berohanásaikkal ne zaklassák.

Mindez azonban, mint már említettem, merő »konjekturalstudium«, pusztán találgatás.

Nemrég Bury angol tanár, Gibbon híres munkájának legújabb kiadója, szintén hozzászólt a tárgyhoz, a londoni

Classical Revue tavalyi (1897) júliusi füzetében »The European Expedition of Darius« cím alatt, a hol azon merész állítást kockáztatja, hogy a perzsa királyt egyes egyedül az erdélyi aranybányák meghódítása indította a hadjáratra s hogy az elbeszélésben említett váracsokat nem a Volga partjain, hanem a Buzeo mentében kell keresnünk s hogy Dárius nem Woronetz-nél járt, hanem Erdélyben, hova a Bodza szoroson át nyomult be, tehát a délkeleti szögletben, óriási seregével. Szerző azonban nem hozza el Dáriust Hunyad megyébe, hanem csak a Barcaságig, mert úgy látszik, ott keresi az erdélyi aranybányákat.

Az angol tanárhoz hasonló merész véleményt már mások is kockáztattak, de sikertelenül. A perzsa király emléke megvan Erdélyben is, és a babonás nép sok mindenféle czifra mesét tud az ő kincséről beszélni, mely mesék némelyike belekerült a tudományos vitatkozásokba is történeti tényálladék gyanánt.

Mielőtt azonban Bury érvelésének folyamatát bemutatnám, czélszerű lesz a hadjárat főmozzanatait az olvasó emlékezetében fölfrissíteni.

»Babylon elfoglalása után Dárius egy expediciót vezetett Skythiába« — így kezdi Herodotos »Melpomene«-nek címzett negyedik könyvét. De magát a tulajdonképeni elbeszélést hosszú földrajzi, néprajzi és másféle leírások után tulajdonképen csak a 83-ik fejezetben kezdi meg, melyben elmondja, mint indul el Dárius Susából; a 85-ik fejezetben az elbeszélés elér Chalcedon területére a Bosporus partjára, honnan egy pár fejezettel ismét tovább Dárius átkel egy hidon Európába 700,000 emberével. Ezután Thrákián át elér elvégre szárazföldi úton a Duna »nyaká«-hoz, ott t. i., a hol »öt« ágra szakad a folyam. E pontot Fröhlich Róbert, derék hazai írónk, valami okból Braila közelébe helyezi, mert csak ott tartja lehetségesnek a folyam áthidalását Dárius király idejében. Bury pedig Galacz közelébe, tehát szintén abba a szomszédságba. Egy pár kilométer följebb vagy alább a Dunán, jelen esetben sokat változtat az érvelés menetén s azért föl kell említenem azt, hogy Sir Charles Hartley, az európai nemzetközi Duna-torkolat bizottság mérnöke, még 1862-ben tartott egy értekezést az

angol mérnök-egyletben a Duna deltájáról s hogy ezen értekezés figyelmes elolvasása és a hozzá csatolt térkép szorgos áttanulmányozása után velem együtt arra a meggyőződésre fog jutni az olvasó, hogy a »nyak« — vagy »a villa« (csatal), mint azt mai napság nevezik a helyszínén — mely most Tulcsánál van, Iszakcsánál sokkal följebb a Dunán aligha volt valamikor; értem már történeti, nem pedig geologiai időben. Már pedig Braila a Szereth és Pruth betorkolásain *fölül* fekszik, Iszakcsa pedig a két folyó torkolatain *alul*.

Midőn Dárius a Dunához ért, már készen várt reá egy másik híd. Azalatt t. i. míg ő Thrákia legnagyobb részét kardcsapás nélkül elfoglalta és az akkortájt a Dunától délre lakó gelonokat, kik némi ellentállást fejtettek ki, leigázta, parancsára a 600 gályából álló görög hajóraj a Bosporuson és Feketetengeren át fölevezett a Dunán és bevárta őt a kész híddal a »nyak«-nál.

A király, miután átkelt volt a folyamon — így folytatja elbeszélését a görög író — parancsot adott a hajórajnak, hogy bontsák le a hidat (97. fejj.) és kövessék őt vizen; de a mytilenéiek vezérének, Koésnak kérelme és tanácsa meghallgatása után ismét visszavonta parancsát és a hidat nem bontatta le; és őrizetére visszamaradt az egész hajóraj, kiknek oly utasítást adott Dárius, hogy 60 napig őrizzék meg a hidat, ha pedig ő addig nem érkeznek vissza, ne várokozzanak tovább reá, hanem bontsák le a hidat és menjenek vissza hazájukba.

A továbbiak megértésére le kell irnunk Skythiát úgy, *a milyennek Herodotos képzelte, nem pedig a milyennek mai napság ismerjük.* Az ő tudománya szerint a szittyák országa tökéletes négyszög volt, melynek egy-egy oldala 20 napi járásnyi hosszú volt. E négyzet egyik oldalát a Duna képezte, másikat a Feketetenger, harmadikát az azóvi tenger és az ebbe szakadó Tanais (Don) torkolata. Ezen folyón túl már nem Szittyáországban vagyunk, hanem a sauomaták földjén, mely az azóvi tenger felső végén kezdődik és 15 napi járásra terjed észak felé. Az ország negyedik oldalát pedig egy képzelt egyenes vonal képezte, mely a természeti viszonyokra minden tekintet nélkül, hegyen-völgyön, tuskén-bokron átvezetett, mint

akár mai napság a határvonal Alaska és Anglia észak-amerikai birtokai közt, hol csak csillagászatilag lehet megállapítani a határt a régi Orosz-Amerika és az újonnan fölfödözött Eldorado között.

A húsz napi utat, mint maga az író tudunkra adja, 4000 stádiumnak számítja, tehát körülbelül 400 földrajzi mérföldnek, a melyet hatvanat számítunk egy fokra. Ha tehát 400 mérföldet mérünk egy mappán torony-irányában a Dunán fölfelé, azt találjuk, hogy Belgrád átellenében kell keresnünk a szittyá határt. Miután azonban kerekszámról van szó, nem szükséges a szerző adta távolságot pontosan venni, s azért, ha a Duna torkolatától szerző szerint annyira feküdt a szittyá határ, mint az azóvi tenger a Dunától, vagy pedig két annyi távolságra mint a Borysthenes ugyanattól, úgy Orsova és Bodony közé kell helyezniük az agathyrsok földjének kezdetét, kik Herodotos szerint a szittyák szomszédjai voltak abban az irányban s arról voltak híresek, hogy szerették a fényűzést és nagymennyiségű arany ékszerrel piperézték föl magukat.

A Dunába a szittyák földén öt folyó ömlött, keleten a Porata, nyugaton a Tiarantos, s a kettő közt az Ordessos, Naparis és az Araros. A Porata persze a Pruth, az Ordessos neve pedig annyira hasonlít az Ardisis névéhez, hogy ezt a tudomány mai stádiumában más folyóra semmi esetre sem szabad átruháznunk. Eddig nem akadékoskodunk a tudósokkal. Csakhogy a Tiarantos neve is annyira hasonlít, legalább némely író nézete szerint a Szereth névéhez, hogy azt sem szabad más folyó megjelölésére igénybe venni és azért inkább Herodotos földrajzi tudományán kell javítanunk. A következő lépés azután az, hogy a fönmaradt két nevet reátukmálják más két folyóra. Ott van a Jalomnicza, az Olt, a Zsil, sőt még a Temes is és még egy sereg apróbb folyó, ha t. i. elfogadjuk azon tudós urak véleményét, kik — mint pl. Geréb József is, Herodotos akadémiai kiadásának kommentátora — azt tartják, hogy a Maris folyó alatt, mely Herodotos szerint az agathyrsok földjén ömlik a Dunába, az alsó Tiszát kell értenünk Titel és Szeged közt s azontúl magát a Marost. Mások —

mint pl. Xénopol és Bury tanár — szerint azonban a Maris alatt az Oltot kell értenünk Herodotosnál, a mi azért bir nagyobb valószínűséggel, mert e görög író nem említi a dunai Vaskaput. Ez csak Strabonál fordul elő legelőször.

Mindkét fél megegyezik azonban abban a két pontban, hogy a Maris az agathyrs nép földjén eredt — a mit a görög író nem tagad ugyan, de nem is állít teljes szabatsággal — és hogy a nevezett nép Erdélyben lakott; ha pedig nem lakott ott, úgy aranybányák léteztek egykoron Erdélyen kívül a Maros, alsó Tisza vagy Duna mentében is, hol mai napság hiában keresnök azokat. Egyszóval *ubi Agathyrsi, ibi aurum!* ad notam: Ubi Helena, ibi Troja! Ennyiből engedjünk meg annyit, hogy a kik a Maris folyót az Olttal azonosítják, nem kerülnek ellentmondásba egyetlen egy classicus íróval sem, és hogy az agathyrsok talán nem bányászták, hanem valami folyóból, valószínűleg az Oltból mosták az aranyat. Mint tudjuk, a folyónevek ide s tova vándorolnak mint a lidércztűz s azért kerül sok tudós az ókori és középkori földrajz feneketlen ingoványába. Ha tehát a szerencsés — vagy az említett tudósok szemében talán szerencsétlen — véletlen valami egyiptomi papyrusban föl is földözne valami elfeledett földrajzi író munkájából egy foszlányt, vagy ha valahol az agathyrsok földjén napfényre hozna is egy föliratot, mely foszlány vagy fölirat ellentmondani látszanék akár az Olt- akár a Maros-féle elméletnek, — mint mondom — még mindig rendelkezésükre fog állani az illető uraknak a név-költözködésnek bebizonyított tényekre alapított ellenvetése.

Hogy pedig az *ubi auriger, ibi aurifer* elv nem csalhatatlan, arra van akárhány példa, melyekből legyen szabad egy konkrét esetet fölemlítenem. Angliában a yorki grófság keleti harmadában van egy helység, névszerint Cottingham, hol már több ízben akadtak vaskos és igen finom aranyból készült u. n. pénz karikákra. Kettőt közülök a British Museum gyűjteményében őriznek s ezek egyike annyit nyom mint 22 font sterling aranyban, tehát, még ha kevésbé finom aranyból volna is, megérne mai napság 264 osztrák-magyar forintot. A másik kisebb és azonkívül még kopott is, mert modern

időben karperecz gyanánt viselte egy úri asszony. Magángyűjteményben van más kettő, a munkások közt pedig elkallódott tudtommal egy ötödik vagy talán még több. Tehát e helységben szintén arannyal bőven fölciczomázott nép tartózkodott valaha. Már pedig a geologiai viszonyokból eléggé világos az, hogy aranyat hiába keresnénk a helyszínén. A legközelebbi aranybánya pedig Walesban található, mintegy ezer kilométernyi távolságra, tehát ép annyira mint az erdélyi aranybányák a Dunától.

E kitérés után visszatérhetünk Herodotos földrajzához, mely szerint az agathyrs nép és a Tanais (Don) folyó közt három más nép lakott Skythia határán, t. i. a neurok, az ember-evők (androphagoi) és a fekete gubások (melanchlainoi).

Meg kell ismerkednünk még más két néppel. Ezek egyike a gelonok, egy félig görög félig szittyja fajzat volt, mely a budinok, egy nomád nép földjén telepedett meg és földműveléssel foglalkozott. A budinok földjét illetőleg pedig azt állítja szerző, hogy a sauromatok földje az azovi tenger felső csücskénél kezdődött és ettől 15 napi járásra terjedt észak felé, ezentúl pedig feküdt a budinok földje — hogy mennyire, azt nem említi — azon túl pedig egy sivatag, melyen túl a budinok földjétől hét napi járásra és kissé kelet felé feküdt a thyssageták országa, kik vadászatból éltek.

Azon olvasóimat, kiket Herodotos földrajza közelebről érdekel, legyen szabad egy fölötte tanulságos cikkre figyelmeztetnem, mely az angol *Geographical Journal* 1896-ki deczemberi füzetében jelent meg Myres tollából, ki a Herodotos-féle, sőt már előbb t. i. Aristagoras idejében tényleg létezett diagrammaticus mappákat a görög író adatai nyomán rekonstruálni megkíséرتi. Szintén érdekesek e tekintetben azon mappák is, melyeket egy más angol író, Macan, közölt Herodotos negyedik, ötödik és hatodik könyveihez írott jegyzeteiben és kommentárjaiban (London, 2. kötet 1895).

Most miután Skythia földrajzával újra megismerkedtünk, ismét fölvehetjük az elbeszélés fonalát.

Midőn Dárius király hadüzenete megérkezett a szittyákhoz, ezek a szomszéd népekhez fordultak segítségért, de csak

a sauromaták, budinok és gelonok ígértek nekik segílyt. Miután azonban a többi népek közreműködése nélkül nem tartották magukat és szövetségeseiket eléggé erősnek arra, hogy a perzsákkal nyílt csatában szembeszálljanak, azt határozták el, hogy a betörő hadsereg elől egy napi járásnyira lassankint visszavonulnak és útközben mindent elpusztítanak, hogy ilyképen az ellenséget kiéheztessék.

Három hadosztályuk közül egyik Skoposis vezérlete alatt a sauromatákkal egyesülve a Tanais folyó mentében foglalt állást, a másik kettő pedig a budinok és gelonokkal egyesülve, a geták földjéről már átkelt Dárius ellen sietett, kire a Dunától mintegy három napi járásra bukkantak előőrseik. A mint a perzsák megpillantották a szittyákat, azonnal utánuk nyomultak, ez utóbbiak pedig az előre megállapított terv szerint visszavonultak és mindenfelé elpusztították a vetéseket. Ily módon idő folytán elérték a Tanais folyót, melyen átkelve, végig vonultak a sauromaták és a budinok földjén — hol útközben a perzsák fölperzselték a gelonoknak egy elhagyott favárát Gelonust — s folyvást üldözve a szittyákat, elérték az említett sivatagot, mely, mint láttuk, a thyssetáig terjedt, kiknek földjéről négy folyó, névszerint a Lycus, az Oarus, a *Tanais* és a Syrgis folyik — Herodotos szerint legalább — az azovi tengerbe. Ily sorrendben adja ő a folyók neveit, mely körülményből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy nem abban a sorrendben adja ő mindig a folyók neveit, a mint azok a természetben léteznek.

Midőn Dárius végre elért az Oarushoz, felhagyott az üldözéssel s nyolcz váracst építéséhez fogott, melyeknek romjai még Herodotos idejében is léteztek. De valami okból félbehagyván a munkát, váratlanul visszafordult nyugatnak, mely utjában azután csakhamar ismét a szittyákra bukkant, kik kerülő úton háta mögé jutottak. Újra kezdetét vette most az üldözés. A szittyák becsalták a perzsákat a fekete gubások, azután az emberevők s végre a neurok földjére és elvezették őket az agathyrs nép határáig, hol azonban fegyveres erővel fogadták a szittyákat és megtiltották nekik az átmenetelt. a miért ezek megváltoztatták útirányukat és a neurok területén

át saját országukba vonultak vissza, még mindig és mindenhol a perzsákkal nyomukban.

Időközben Skoposis hadosztálya is eljött nyugatra a sauromatákkal a Tanais mellől és csatlakozott az Idanthysrus vezérlete alatti két szittyia hadosztálylyal és a velök egyesült budin és gelon segédsapatokkal. Mielőtt azonban döntő csatára került volna a dolog, Dárius — ismét váratlanul — elillant egy éjjel és visszavonult a Dunán át, ugyanott, hol átjött volt Thrákiából, t. i. a görög hajóhad részéről őrzött hídon.

Ez volna fővonásaiban Dárius hadjáratának története, s eltekintve azon körülménytől, hogy a szerző a rengeteg út megtételére négy vagy öt hónap helyett csak kettőt enged, nincsen sem lehetetlenség sem valószínűtlenség elbeszélésében. Másrészt azonban Herodotos annyira túl terhelte nevetséges és naiv részletekkel és valószínűtlen incidensekkel történelmének e részét, hogy végre a tudósok közül sokan egyáltalában még azt sem hiszik el neki, hogy Dárius csakugyan járt a Dunántúl, ámbár — mint pl. azt most Bury is kimutatja — a görög író más-hol is említi (5. könyv 27. fejj.) Dárius dunántúli útját s azért ahhoz, hogy csakugyan átkelt a folyamon, alig férhet kétely. Nem kételkedhetünk abban sem, hogy messze behatott az ország belsejébe, ha t. i. nem fektetünk nagy súlyt arra, hogy állítólag csak hatvan napig tartott volna az egész hajsza a Dunán túl. Továbbá, mint arra már Rawlinson is figyelmeztetett bennünket, egy-egy nagyobb folyó nem volt komolyabb akadály a perzsa hadsereg útjában; mert mint azt ősrégi szobrászatuk emlékein láthatjuk, ők hozzá voltak szokva ilyféle expedíciókhoz saját hazájukban és tömlők segélyével keltek át a nagyobb folyókon. Ezt még mai napság is gyakorolják az ázsiai népek. Elindulás előtt a tömlőket vízzel töltik meg, mely ivóvízül szolgál nekik az úton; midőn pedig valami folyóhoz érnek, melyen át nincs gázló, akkor kiüritik és fölfujják tömlőiket és segélyükkel átuszszak vagy áttutajozzák a folyót, melynek tulsó partjára érve da capo megtöltik tömlőiket vízzel. Arról tehát biztosak lehetünk, hogy a hova a csalogató szittyák elmehettek, oda minden nehézség nélkül követte őket a perzsa hadsereg is.

A vetések fölpörzsölése sem volt oly komoly akadály, a milyeneknek némely szobatudós tartja.

Ezeknek előrebocsátása után áttérhetünk Bury érvelésére. Szerinte az egész előadásból bizonyos az, hogy a hajóhad nem kísérte el Dáriust, a miből megint önként folyik az, hogy ő sem a Dunapart mentében fölfelé azaz nyugat felé nem utazott, de le a Dunán és a tengerpart mentében kelet felé sem, mert különben elvitte volna magával a hajóhadat Mardonius és Xerxes példájára. Az érvelést még tovább is vihetjük s hozzá toldhatjuk, hogy Dáriusnak az sem lehetett szándékában, hogy a Szeret vagy Pruth mentében nyomuljon tovább, mert ebben az esetben is elkísérte volna őt útjában a hajóhad, legalább egy darabig.

Bury továbbá nagy súlyt fektet az Oaros folyó nevére. Szerinte ezt nem a Don folyón túl kell keresnünk, hanem ugyanott hol az Ararost és a Tearost találjuk, tehát nyugoti Skythiában. S igen valószínűleg az Oaros nem is más mint maga az Araros, és Herodotos önkényileg változtatta meg a földrajzot. Ez azonban fölötte gyönges szem az érvelés láncolatában. Majd kétezer év múlva egy más merész kommentátor Dünaburgot nem Kurlandban, hanem a Duna mentében fogja keresni. Vagy hogy még eklatánsabb példát említek, Sil nevű folyó van Spanyolországban is, nemcsak Erdélyben. A jelen alkalom nem az első, hogy óva intem az olvasót, ne engedje magát a nevek azonosságától tévútra vezettetni. Hogy csak egy példát említek, a Hájassi névre háromszor akadtam már. Ismertem egy ilyen nevű magyar fiút és egy japáni embert, és azonkívül még egy régi török írónak is neve. Azért fölötte merész állítás az, hogy húsz vagy legföljebb harmincz napi járásnyira egymástól ne lehessen két folyó, melynek neve »aros«-szal végződik.

És evvel persze összeomlik az egész kártyavár. Bury szerint az nem tudományos eljárás, hogy Herodotos elbeszélésében a valószínűt a valószínűtlentől elválaszszuk, hanem el kell vetnünk az egész elbeszélést — bocsánatot! — két adat kivételével, t. i. hogy Dárius az Oaros folyóig jutott és hogy itt az említett váracsok építéséhez fogott. Kivételt pedig ez a két

adat azért képez, mert ezekre van építve Bury egész elmélete, t. i. hogy Dáriust — mint említettem — az erdélyi aranybányák híre indította a hadjáratra, hogy Galacznál kelt át — tehát nem a »nyak«-nál — és azután a Buzeo azaz a Bodza folyócska mentében építette az említett várnacsokat.

Meg kell engedniünk, hogy ez a hypothesis a rövid időtartamot illetőleg megegyezik avval, a mit Ktesias is állít, hogy t. i. Dárius a Dunától összesen csak 15 napj járásra hatott Skythiába. (*Persica* 17. fejj.) E szerző szerint Dárius, serege egy tized részének elvesztése után kénytelen vala meghátrálni. Csakhogy másrészt, ha valóban az erdélyi bányák képezték volna Dárius végcéljét, úgy ő a Duna mentében haladt volna fölfelé és magával vitte volna hajóhadát ez esetben is le a Maris folyó torkolatáig, vagy még tovább. Ha pedig a Buzeo (Bodza) mentében és a Bodza szoroson át vala tervében Erdélybe nyomulni, úgy nem a »nyak«-nál kelt volna át a Dunán, hanem valamivel följebb, és ily módon megkímélte volna magának és seregének kettős fáradságát, t. i. a Szerethen és Pruthon való átkelést.

Mint tudjuk, Strabo is, a ki — ne feledjük el — jóval később élt Herodotosnál, azt írja, hogy a perzsa hadsereg a geták sivatagján túl sem jutott, tehát a mai Bessarabiában a Pruth és Dnjeszter folyamok közt járt, ha t. i. elfogadjuk Macan, a már említett angol író véleményét, hogy Dárius egyetlenegy nagyobb folyamon sem kelt át útjában.

Befejezésül legyen szabad kérdezni, mirevaló mind ez a találgatás? Az ilyenféle tudákos divinatio még csak megjárta valaha, de a mai szigorú kritika kiméletlenül elvet mindent, a minek nincsen szolid alapja. Tekintélyekre hiába hivatkozunk. Non quis, sed quid — a mai jelszó. Így, hogy Herodotos földrajzából merítsünk példát, boldogult Humfalvynk hivatkozik Gooss Károlyra, »a ki a folyók helyszíneit látszik ismerni« s a ki szerint a Tiarantus a mai Teljorman, az Ararus a Szereth, a Naparis a Jalomnicza, az Ordessos pedig az Ardsis. Miután azonban a görög író más részletet nem említ mint azt, hogy az általa említett öt folyó a Duna bal partján ömlik e folyamiba s hogy mind az öt a szittyák földén, tehát a Duna torkolatától

számítva 20 napi járó földön található, bátran azt kérdezzük, hogy a helyszin ismerete micsoda csodálatos módon segítheti a clairvoyance-szal meg nem áldott közönséges halandót?

* * *

Egy uncia tény többet ér húsz mázsa elméletnél — tartja jogosan egy angol mondás. Hacsak újabb fölfödözések nem vetnek új világosságot Herodotos elbeszélésére, hiábavaló idővesztegetés új meg új elméleteket faragni a rendelkezésünkre álló csekély anyagból.

KROPF LAJOS.

A B. ORLAY CSALÁD TÖRTÉNETÉHEZ.

A Századok múlt évi folyama 3-ik füzetében (200—229. ll.) látott világot a b. Orlay és gr. Serényi-családról, ismeretlen levéltári anyagokból merített tanulmányom, melyet egyszersmind a Történelmi Tár II-ik füzetében (193—292. ll.) okmánytár követett. Most abban a helyzetben vagyok, hogy az Orlay-család egyik legnevezetesebb közszereplő tagjának, a lángoló hazaszeretetéért sokat szenvedett és tragicus véget ért bujdosó kurucz vezér *b. Orlay Miklós*-nak élettörténetéhez és vele fő-úri családja genealogiájához némi új adalékokkal járulhatok.

Nevezetesen II. Rákóczi Ferencz udv. cancellariája még kiadatlan, — a b. Jeszenák-gyűjteményben fönmaradt minutáskönyvei egyikében, az 1704—1709-iki fogalmazatokat tartalmazó II-ik kötetben — akadtam mindjárt Orlay Miklós meggyilkoltatása után kelt három fejedelmi rendelet eredeti minutájára, melyek reája, özvegyére, s hadaira: a törökországi bujdosó kuruczokra vonatkoznak. Mivel pedig mind a három igen rövid, legjobbnak itélem őket ide iktatni, s úgy azután belőlük az új történelmi tanulságokat kivonni, hogy velök fentidézett tanulmányomat kiegészítsem.

I.

»*Ollai (Orlay) Miklós özvegye dolgában.*«

»Megtekintvén kegyelmesen néhai Tekintetes és Nagyságos Ollai Miklós Úri Hívünk hazájához s nemzetéhez sokképen és sok ízben valósággal megbizonyított igaz hűségességét, tiszta szeretetét és állhatatos készségét; erre nézve említett Úri Hívünk özvegyét, Nemzetes *Nádudvari Erzsébet* Asszont, mind maga személyében és tutrixsága s gondviselése alatt lévő néhai *Vitéz Ferencz* és *Inczédi Mihály* árváival, mind penig magához és a megnevezett árvákhoz tartozó, Nemes Erdélyországában akármelly Nemes Vármegyékben levő ingó és ingatlan javaikkal és jószágokkal együtt vettük Kegyelmes

Protectiónk és oltalmunk alá. Parancsoljuk azért lovas és gyalog hadi tiszteinknek s hadainknak mind személy szerint, mind közönségesen, —« etc.

(A minuta itt megszakad, következvén a protectionális levelek szokásos záradéka, a melyet nem kellett újból fogalmazni.)

II.

»Megtéknvén kegyelmesen stb. (mint a fntebbi) egész e szavakig: »erre nézve, a mely Fiscust illető dézmája Nemes Doboka Vármegyében, sófalvi jószágában az említett Uri Hívünk özvegyének Nemzetes *Nádudvari Erzsébet* Asszonynak ez esztendőben volt volna: a megnevezett Asszonynak adtuk és engedtuk. Kegyelmesen parancsoljuk azért, hogy az kiket azon dézma iránt az említett Asszony, annak kiszedésére rendeltett embere által megtalálánd, — értvén ily kegyelmes resolúciónkat s engedelmünket az megírt Asszony számára: minden tergiversatio és renitentia nélkül megadni el ne múlassák. Praesentibus perlectis, exhibenti restituti. Datum —«

(A dátum nincs kitöltve, de a közvetlenül megelőző fogalmazat kelte: *Duna-ordasi tábor, 5. Máj A. 1704.*, az utánok következő legközelebbi datált minuták kelte pedig: »A. 1704. Die 17. Máj, in Castris ad Duna-Ordas positis inchoata series conceptuum.« Világos tehát, hogy e közbeeső Orlay-féle rendeletek is ugyanott és pedig 1704. május első felében, ú. l. mindjárt 5-ike után keltének: mivelhogy a május 5-iki fogalmazatokkal egy ugyanazon füzetet képezik, holott a május 17-kén kezdődők már új füzetet alkotnak.)

III.

»*Törökországból kijött hadaknak dependentiájokról.*«

»Universis et singulis Militiae Nostrae ex Regno Transylvaniae ad partes Regni Hungariae adventuris et penetrantibus, pedestris ordinis Officialibus, caeterisque militibus gregariis praesentibus hisce visuris, etc.

Mínthogy Nemzetes és Vitézlő *Barcsai György*¹⁾ Hívünknek parancsolatunkból Magyarországra s táborunkba ki kelletik jönni; hogy azért Törökországból, hazájokhoz s nemzetekhez való igaz szereteteknek megbizonyítására kijött lovas

¹⁾ Igy, de alkalmasint tollhibából *Gergely* helyett; az Orlay halála után árván maradt törökországi bujdosó hadak ugyanis, a Századok m. é. folyama 222—23. l. közlött folyamodványukban *Barcsay Gergely* úrfit kéri parancsnokukúl kineveztetni, s a családi származékrend is *Gergelyt* említ, nem Györgyöt, ezen időből. (*L. alább.*)

és gyalog hadaink addig is, míg fenn megnevezett Hívünk innen táborunkból közikbe visszamehetne, tudják az Haza szükséges szolgálatjában magokat mihez tartani s egyszersmind, kitül kelljen az hadi jó rendtartásban függeni? megnevezett hadainknak rendeltük és előállítottuk directiójokra Nemzetes és Vitézlő *Csáki András* dévai kapitány, az hadakozásban érdemes és próbált Hívünket. Említett törökországi hadaink azért, hogy azzal is hazájokhoz s nemzetekhez való szíves készségeket megbizonyíthassák: megírt Kapitány Hívüinktől illendő függéssel lévén, az Haza szolgálatjának promotiójára czélozó parancsolatihoz mindenekben alkalmaztassák magokat.

Tudjuk pedig, hogy az idegen országon régtől fogva való bujdosások miatt nemcsak köntösökben, de egyébféle szükséges alkalmatosságokban is rövidségek és fogyatkozások a szegénység miatt megvolna; melyre nézve tettünk oly dispositiókat, hogy az iránt való szükségek rövid üdön pótoltsassék és orvosoltassék. Csakhogy addig is a szegénység nyomorgatásától és pusztításától, — hazafiúságoztól és nemzetséges szeretetek-től viseltetvén, — supersedeáljanak. Mivel egyébiránt is afféle cselekedetek, excessusok, istenes igyekezetünkkel egészen ellenkeznek, igazságos indignatiókat s kemény büntetésünket fogják magokon tapasztolni; ellenben pedig a kik hazafiúságozt jó magok viselésével megmutatják: sok szenvedések és bujdosások után a Nemes Ország és a mi Kegyelmisségünket bizonyosan remélhetik és várhatják.«

(A dátum ezen, a főntebbieket követő fogalmazatnál is hiányzik.)

Ezen okmányok két elsejét, mint szoroson egymásra vonatkozó tartalmút, tárgyaljuk együtt. Rákóczi fejedelem — ki az erőszakos halállal kimúlt b. Orlay Miklós buzgó hazaszeretetését, nemzetéhez való igaz hűségét és ezekért kiállott hosszas szenvedéseit oly meleg s nemes szavakkal emeli ki mindkét iratában, — az elhunyt főúr özvegyét s gyámmoltjait oltalma alá fogadja és kegyeit a Dobokamegyei sófalvi birtok kincstári kézre jutott dézmái visszaadásával tanusítja iránta. néhai férje érdemeiért, a ki — mint tudjuk — e jószágot Apaffy fejedelemtől kapta volt adományban. (I. *Századok*, az id. h. 213. l.)

Az ekképen fejedelmi protectió alá vett és javadalmazott özvegy Orlayné neve: »Nemzetes *Náduvvari Erzsébet* Asszony.« Új név előttünk. Hősünk — mint annak helyén megírtuk, — még mint 19—20 éves ifjú, *Perényi Judit* bárókisasszonyt vitte volt haza, putnoki várába, az 1670-es évek elején, mint menyasszonyát; a ki azután 1672 végén Egerből a Tiszán-

túlra, majd Erdélybe Sófálvára — új otthonukba — követé hitvestársát. (u. o. 211—213. l.) Perényi Juditról többet nem tudunk; azt sem, hogy maradtak-e tőle Orlaynak ivadékai, — hacsak az állítólagos Orlay Borát, b. Serédy Péternét, az ő leányának nem tekintjük; azonban ez nagyon kétséges, mint u. o. a 225. l. kifejtettük.

Mikor halt meg Orlay Miklósnak említett ezen *első neje?* Mostanáig homály borítja, — mindazáltal valószínű, hogy az 1680-as évek elején, Erdélyben, Sófálván vagy a szomszédos Beszterczén, hol a házaspár telelni szokott. És pedig azért az 1680-as évek elején: mert Orlay csak az ő halála után (avagy elváltak?) léphetett új, második házasságra, mint most kiderül: *Nádudvary Erzsébettel*, a ki Barcsay Akos fejedelem egyik testvéröccsének és hadvezérének, *Barcsay Gáspárnak* gyermektelen özvegye vala.¹⁾ Tehát mint özvegy ember, özvegy nőt vett el, s mint előkelő ember, előkelőt. Annyi bizonyos, hogy Nádudvary Erzsébet, — a II. Rákóczi Ferencz főntebbi, 1704-iki olta-lomlevelében mint özvegy Orlayné említett, ekkor már bizonyára éltesb korú urnő, — *1686 tavaszán*, sőt ú. l. jóval előbb már, *Orlay Miklósnak hitvestársa volt*. Kitűnik ez hősünk nővérenek b. Orlay Borbála gr. Serényi Andrásnénak morva-oroszági Luhacsoviczról 1686. május 15-kén bátyjához irt, s okmánytárunkban (*Történelmi Tár*, 1898. évf. 244—45. l.) közlött leveléből, melyet a grófné Apaffy fejedelemnek egyik követe, *Inczédy Mihály* útján juttatott volt el Bécsből Erdélybe testvéréhez, ezt írván a levél borítékára:

»Mint esméretlen *Sógor Uramnak, Inczédy Mihály Uramnak*, mostanában Bécsben levő erdélyi követek között, — köztölessen ezen levelemet recommendálom ő Kglminek.«

Inczédy Mihály Apaffy fejedelem nejével Bornemisza Annával rokonságban álló tekintélyes főúr: főpóstamester, majd országos kincstárnok volt Erdélyben, férje *Nádudvary Annának*,²⁾ Erzsébetiú testvérhugának; tehát Orlay Miklósnak s így Borbálának is sógora. Miről még alább.

Orlay Borbála e levelének azonban van egy különös passusa. Azt kérdi ugyanis rég nem látott bátyjától, egyebek között: »Édes Bátyám Uram, örömet érteném: *előbbenyi Kglmed házastársa s édes Anygom-Asszonyom il-e még?* és hány fia, leánya Kglmednek?« stb. Ebből arra lehetne következtetni, mintha a protestáns hitre tért Orlay Miklós *elvált volna* első hitvesétől Perényi Judittól, s úgy kelt egybe özv. Barcsay Gáspárnéval.

¹⁾ *Nagy Iván*: Magyarország Családai, pótkötet 77. l. a Barcsay-család nemzedékrendében.

²⁾ *L. Nagy Iván*, id. m. V. köt. 244. l.

E körülmény egyelőre eldöntetlen marad még; annyi azonban az Inczedy sógorságból bizonyos, hogy 1685—86-ban hősünk már második házasságban élt *Nádudvary Erzsébet*tel.

Ennek családja igen régi nemes; »*kis-jenei*« előnévről ítélve, eredetileg Arad vármegyei, de Hunyadba is korán beszárma-
mazott és ott nagybirtokos vala; vérrokona Szilágyi Erzsébet-
nek s általa a dicsőséges Hunyady-háznak. Doboka vármegyében
a XVII. század közepén virágzott Nádudvary János ottani
alispán házasságával lőn a család nagybirtokossá, ennek neje
Dobokay Katalin révén. E Jánosnak két fia maradt, úgymint:
II. János, 1647—65. Doboka m. főbíró, kitől a magtalanul
elhalt Péter és Kata, Kemény Boldizsárné; továbbá *István*,
a kinek fiától *II. Istvántól* hat leány származott, s ezek — egy
hajadonul elhaltat leszámítva — mind csupa előkelő családbeli
férjekkel dicsekedhettek. Ugyanis a — mint látszik, legidő-
sebb — *Erzsébet* előbb *Barcsay Gáspárné*, azután b. *Orlay*
Miklósné; *Anna*, *Inczedy Mihályné*, kinek férjéről már szólánk;
itt csak azt említjük még meg, hogy utóbb, mint sógora Orlay,
ő is kibujdosott Thökölyvel, kinek a török portán 1692—93.
erdélyi kapitihája volt; ¹⁾ *Mária*, körös-tarcsai *Veér Györgyné*;
Judit, Barcsay Istvánnak, B. Ákos fejedelem unokaöccsének
hitvese; végre *Klára*, a Keményekkel egy törzsből eredő — a
múlt század közepén kihalt — magyar-bikali *Vitéz*-család
egyik tagjának, *Vitéz Ferencz*nek lőn feleségévé.

E leányok apja *II. István* bírta a Nádudvaryak Hunyad-
megyei ősi jószágait, hanem a mellett birtokolt Dobokában is.

Mint látjuk, e második házassága által özv. Barcsayné
Nádudvary Erzsébettel, Orlay Miklós összesógorosodott, vérségi
kötelékbe jött Erdély számos nagy családjával, — úgy, hogy
ezen frigye is mindenképen méltó vala előbbi házasságához és
főuri rangjához. De gyermekekkel e második házasságlete sem
volt megáldva. Kitünik e körülmény a Rákóczi-féle protection-
nális levél (I.) következő soraiból:

» . . . . Erre nézve említett Úri Híviünk özvegyét, Nem-
zetes Nádudvary Erzsébet Asszont, *mind maga személyében*
és tutrixsága alatt lévő néhai Vitéz Ferencz és Inczedy Mihály
árváival, mind pedig magához és a megnevezett árvákhoz
tartozó ingó és ingatlan javaikkal és jószágokkal együtt vettük
Kegyelmes Protectionk és oltalmunk alá.«

Ha ugyanis Orlaynak ivadéka marad vala tőle: úgy itt

¹⁾ Báý Mihálylyal — magyarországi kapitihá-társával — közösen
vitt követségi naplóját kiadtuk a magy. tud. akadémiai »*Tört. Emlékek*«
(Irók) XXIII-ik kötetében, 459—650. ll.

az özvegy után első sorban bizonyára ez említették.¹⁾ De ilyenről egy szó sincs. Biztosra vehetjük tehát, hogy Miklós báró magtalanul fogyott ki. Érdekes azonban, a mit ezen idézett mondatban a további családi viszonyokról olvasunk. Mert hitelesen értesülünk, hogy 1704 tavaszán már sem Vitéz Ferencz és neje Nádudvary Klára, sem Inczédy Mihály s hitvese Nádudvary Anna nem voltak többé az élők sorában, és árva gyermekeiket s ezek birtokait, a gyermektelen Orlayné, mint hű nagynéne, vette gyámányai gondjai s illetőleg kezelése alá. *Vitéz-árva* Nádudvary Klárától csak két leányka maradt: *Mária* s *Ágnes*, utóbb Mara Gergelyné; *Inczédy Mihály*-tól pedig egy fiú: a későbben bárói rangot nyert *Sámuel*. Ezeket nevelte föl báró Orlayné.

A mi már a III-ik okmányt illeti: az Orlay Miklós bujdosó hadaitól néhai jó urok és vezérok halála után kapitányukká választott s a fejedelemhez megerősíttetése végett személyesen fölutazott »*Barcsay Gergely úrfi*«, (I. Századok 1898. évf. 222—23. l.) Barcsay Ákos fejedelem egyik testvér-öccsének, II. Rákóczi Ferencz egyik főhívének, erdélyi kormánytanácsosának és Fejér vármegyei főispánjának: az öreg *Barcsay Mihálynak* fia volt, s 1730-ban báróvá lón. Most a fejedelem őt egyelőre udvaránál, atyja mellett marasztá. A kit helyette ideiglenes parancsnokává rendelt azon hadaknak: dévai *Csáky András* ezredes, — egykor Thököly belső udvari híve, pohárnoka vala, kit a bujdosó fejedelem csak az imént küldött haza Kis-Azsiából Nicomédiából Rákóczihoz, szolgálni. Egyike a legvitézebb s legtörhetetlenebb jellemű kurucz főtiszteknek, a kinek Déva vára 1706-iki példátlan kitartású védelmében kifejtett antik hősiessége fölött még a zordon Rabutin cs. tábornagy is csodálatát fejezé ki és kalapot emelt. Valóban, ama sokat túrt-szenvedett, derék vitéz bujdosó csapatnak méltóbb vezért nem adhatott volna a fejedelem, Orlay után! . . .

Záradéku! álljon itt még egynehány apróbb pótlás a Századok idézett füzetében olvasható Orlay-Serényi-féle tanulmányunk régibb korbéli részleteihez.

Az Orllé I. Miklós által Miksa királytól 1571-ben kiszerezett remek festésű czímerújító és bővítő levél (204. l.) nemcsak magára Miklós úrra s leszármazóira, hanem az ő — egyébként ú. l. magtalanul elhalt — *Imre* nevű testvére

¹⁾ Sőt, ha első nejétől maradt volna is gyermeke: annak is föl kellene említve lenni itt, a sófalvi jószággal kapcsolatban.

is szolt, a mint szövegéből kitetszik. E czímerújító levél Miklós érdemei között azt is említi, hogy a török ellen a végeken több helyütt szolgál s vitézkedik vala.

Lejebb, a 207—208. l. szó van a sziléziai eredetű *Tribel*-családról, nevezetesen *Gergely*ről, *Gáspárról* és *Bálint*-ről, kiknek Rudolf királytól 1587-ben kiadott magyar nemesi diplomájuk *april 30-kán Prágában* kelt. Csakhogy *Gergely*, a főszerző, a két utóbbinak nem *atyja* — mint akkor a sietésben hibásan jegyeztük ki az armálisból, — hanem *nagybátyja* volt, — mit ezennel helyreigazítunk.¹⁾

B. Orlay István 1631-iki Gömör-megyei főispáni diplomájának (209. l.) közelebbi kelte *február 11-ike*.

Végre megemlítyük, hogy a *Révayak* trebosztói, nemesi ágában, az 1630 körül élt *Gáspárnak* nejétől a Nagy Ivánnál (IX. köt. 695. l.) közölt nemzedékrendben »*Trybelly*« *Erzse*, s u. o. (708. l.) a szövegben »*Tribelly*« *Erzse* iratik. E váltakozó családnév helyesebben vajjon nem-e *Tribel*? Es így *Erzse*, *Révay Gáspárné*, talán az Orlayak levéltárában nyom nélkül eltűnő ifjabb *Tribel-unokaöcsnek*. *Bálintnak* leánya? . . . E kérdésre a *Révay-levéltár* adhatna megfejtést.

THALY KÁLMÁN.

---

¹⁾ A Tribelek Lőcséről tartottak fönn kereskedelmi összeköttetést Krakkóval. Ezért volt talán szükségük a lengyel indigenatusra is, melyről a diplomát III. Zsigmondtól nyerték ki.

BOCSKAY ISTVÁN FÖLKELESE.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

II.

a) Pecsevi.¹⁾

Az erdéli főurak közül való Bocskay²⁾ Istvánnak fölkelése az 1013. esztendőben.

Tudva legyen, hogy a hitetlen németek régtől fogva határtalanul bántalmazzák a magyar nemzetet; a magyar főurak s a várakkal és tartományokkal bíró nagyok még a legelső rendű németek szemében is alábbvalók és megvetetebbek a paraszt népnél. Ennek pedig az az oka, hogy a magyarok a régebbi időkben többször fölkelvén, sok kárt okoztak a német népnek és tartományainak. Most tehát a tévhitben élő császár és király jó alkalmat találván, Erdélyországnak legnagyobb részét hatalmába kerítette, várai ba német őrséget rendelt és folytatta a régóta megszokott bántalmazást.³⁾

Abban az időben Bocskaynak foglya volt egy *emír*, a ki a nevezett Bocskayhoz való viszonyánál fogva »*Bocskay emírje*« néven volt ismeretes⁴⁾ és a ki igen kegyes, ajtatos és istenfélő jámbor ember vala. Midőn ezzel a kertjét munkáltatta, beszélgetés közben *nyilatkozott a németek uralma miatt szenvedett elnyomatásról*. Az emír pedig ezt mondotta: »Küldj engemet a szerdárhoz, az egész műszülmán hadsereget elhozom a segítségédre és kezeskedem, hogy téged Erdel fejedelmévé tételtek.« Ámbár ilyen formán hajlamának megfelelőleg és

¹⁾ *Tárikh-i-Pecsevi*. Konstantinápoly 1283=1866. két kötet.

²⁾ Bocskay neve Pecsevinél mindig így van írva betű szerint: *Bocskajá*.

³⁾ Az itt mondottakat v. ö. a »*Querela et protestatio regni Ungariæ*« cz. írat tartalmával, melyet fentebb idéztünk.

⁴⁾ Hádi Khalfánál — a ki szintén elbeszéli a következőket, de Pecsevinél rövidebben — így olvassuk: »ezelőtt az ellenségtől foglyúl ejtetett s azután Bocskayhoz került« (I. 250.).

kedve szerint beszélt — mert egy évvel előbb Erdelben úgy nyilatkozván, hogy most van alkalom a fölkelésre, a piszkos császár előtt bevádolták s ezért egy ideig fogságot szenvedett és vizsgálatot indítottak ellene, de mivel semmi sem derült ki róla világosan, ismét szabadon bocsáttatott — mindamellett így válaszolt az emírnék: »Erdély lakói keresztyén valláson vannak, azok nem hajtanak fejet a töröknek. Nem lehetséges.« Mire az emír ezt mondta: »Hát Szulejmán szultán idejében miért hajtottak fejet? Annak uralkodása idején semmi bajuk sem történt.« *Mind a két részről történő hosszabb vitatkozás és ellenmondás s többféle oknak és mentegetőzésnek föl- említése után* végre elküldötte az emírt a szerdárhoz. *Diák*¹⁾ *Mohammed* pasa ebben az időben Bektas pasa tolmácsa vala. Ez vezette az emírt a szerdár elébe. Ezek hárman *egy-két napig visszavonulva tanácskoztak* s azután az emírt visszaküldötték. Egyszóval: *az emír háromszor-négyszer jött, meg visszament* s mikor csekélységem visszaérkezett Isztambulból, Bocskay már fölkelte és a Tisza folyó két oldalán, a tévelygő király birtokában volt várakat hatalmába kerítette s levelet küldött volt, hogy az iszlám népétől segítséget kérjen.²⁾

Azonban az átkozott német, mielőtt az iszlám hadserege megérkezett volna, *Bastaji Görg* nevű piszkos vezérét német katonasággal ellene küldvén, ez a seregét megverte s őt magát is megszalasztotta.³⁾ Azután a szerdár bizonyos számú tatárt és a temesvári ejálet hadát küldte segítségére; s Bocskay a felséges isten kegyelméből erőhez jutván, a nevezett *Bastaji Görgöt*, német katonaságával együtt, összetörte, megfutamtította s nehány, a király birtokában levő falut és kerületet elpusztított és az iszlám seregét tömérdek zsákmánnyal bocsátotta el. *A boldogult nagyvezír*⁴⁾ *pedig köteleztséget vállalván arra nézve, hogy a nevezettet megkoronázza és ezzel egész Magyarország királyává teszi,*⁵⁾ *egymásnak köl-*

¹⁾ Pecsevi szövegében sajtóhibából *دباغ* áll, a mely — mivel a 2-ik betű alatt csak *egy* pont van — *Dibäg*-nak olvasható; de helyesen *két* pontnak kellene lenni a 2-ik betű alatt: *دياغ* *Diäg*, vagy inkább így: *دياني* *Diák*.

²⁾ T. i. Kassa elfoglalása, azaz november 12-ike után.

³⁾ Pecsevi itt az *edelényi* csatát érti 1604 november 28-án, melyből maga Bocskay is tényleg megfutott, a hajdúk pedig részint Miskolcz, Szerencs, részint Torna, Kassa, részint Göncz felé menekültek. Bocskay vesztesége kb. 1500 ember volt ama 600 törökön kívül, kik az ágyúk védelme közben csaknem mind elhullottak. L. Rónai Horváth Jenő: Magyar Hadi Krónika II. 161.

⁴⁾ T. i. Lala Mohammed pasa.

⁵⁾ Ezt Hádsi Khalfa is mondja, I. köt. 251. l.

csönösen ahidnámét adtak. A boldogult azon a télen a boldogság küszöbéhez menvén,¹⁾ a tényállást előterjesztette a megboldogult Ahmed szultánnak s egy értékes koronát készíttetett, melynek arany része kb. 3000 arany értékű vala s ugyanannyi értékű drágakövekkel volt díszítve.²⁾

Midőn Isztrigom (Esztergom) elfoglalása után visszatértek Budunra, Pesttel szemközt nagy sátorokat ütöttek fel és nagy lakomát rendeztek.³⁾ Csekélységem Isztrigom elfoglalásának örömhírével Isztambulba ment volt és így nem lehettem ott jelen. Tíz ezernyi magyar katonával és az összes előkelő urakkal jött el találkozásra a boldogulttal. A boldogult aztán fejére tette a koronát, egy drágakövekkel díszített kardot kötött fel az oldalára s a padisah részéről egy császári zászlóval ajándékozta meg. *S itt beszélgetés közben minden dolgot közösen megállapítván, erős szerződést és szövetséget kötöttek.*⁴⁾

¹⁾ *Hádsi Khalfa* azt mondja, hogy Lala Mohammed, mikor Esztergom sikertelen ostroma után (1604-ben) Belgrádhöz érkezett telelni. Konstantinápolyba hívatott és oda az 1013. év Ramazán 20-án, azaz 1605 február 9-én, érkezett meg (252.).

²⁾ Hádsi Khalfánál így olvassuk: »A nagyvezír az előző évben az udvarhoz jövéen, a Bocskayval kötött szerződés ügyét előterjeszté a padisahnak s egy értékes koronát — mely 3000 aranyon készíttetett aranyozva és drágakövekkel díszítve — hozott volt magával« (I. 262.). — A mi *Bocskay koronáját* illeti, Istvánfi ezt írja róla: »Ea esse dicitur radioris operis, intus quidem lignea, et superne lapineis aureis tecta, et lapillis obsoletum in morem inditis elaborata, quae quamquam a Turcis imperatorum Constantinopolitanorum, aut Despotarum Thraciae diadema fuisse fertur, incertum tamen est, quoniam et unde sumpta sit« (1724-i kiad. 514.). Hidvégi Mikó Ferencz (172. l.) és Szamosközy István (IV. 267.) szerint a nagyvezír Bocskayt a görög császár koronájával koronázta meg a Rákoson. Bethlen Farkasnál ezt olvassuk: »Proferri postea Coronam jubet (quam Persiae cujusdam regis nonnulli, alii Graecorum tradunt fuisse) stb. (VI. köt. 345.). Maga Lala Mohammed nagyvezír egy, Bocskayhoz 1605 nyarán Belgrádból küldött levelében, így nyilatkozik róla (Hammer ford. szerint): »Der von S. M. Unserem glücklichen Padischah für Euch, mein Freund, geschickte Herrscher — und Hauptschmuck, welcher in anderen Sprachen Krone heisst, ist mit vielem Geschmeide ausgeziert in dem kaiserlichen Schatze, der schon vor einiger Zeit vorausgegangen. Da Einiges derselben Ausbesserung bedurfte, so war dieselbe, als wir noch zu Constantinopel waren, nich vollendet, und ist Uns nachgesendet worden.« (Geschichte des Osm. Reiches. IV. köt. 666.).

³⁾ *Hádsi Khalfánál*: »A pesti oldalon különféle sátorokat ütöttek fel s az iszlám serege fegyveresen és teljes díszben, rendezett sorokban állott. Szajebánok alatt asztalokat és székeket helyezvén el, szokásuk szerint nagy lakomát rendeztek.« (I. 262.).

⁴⁾ *Hádsi Kh.* még ezt teszi hozzá: »Ágyúdörgés közben nagy ünnepséget és lakomát rendeztek, azután fölkerekedvén eltávozott« (I. 262.). — Ekkor állapították meg, hogy Erdély és a hozzá tartozó részek évenként 10,000 aranyat fizetnek a szultánnak, de ez az adó 10 évig elengedtetik. A tulajdonképpeni Magyarország azonban nem fizet adót. (Szilágyi Sándor: Erdélyország története II. köt. 82.).

Ezután a felséges isten kegyelméből a német szerencsésének csillaga alászállott, sőt végképpen letűnt: bármibe kezdett, semmi sem sikerült neki.¹⁾ Úgy hogy, ha a boldogult a következő esztendőben ismét szerdári minőségben Bocskayval együtt hadjáratot viselt volna, a németnek gyalázatosságtól piszkos testét talán végképpen eltörülték volna a föld színéről. Azonban nem ez volt az örökkévaló végzésben. *Ez az elgondolt terv és szándék nem valósulhatott meg; csak annyi történt, hogy ez a mostani békekötés²⁾ is egyik következménye Bocskay fölkelése eredményeinek.* (II. köt. 298—301.)

Bocskay vezérei közül Németi Gergel Szerkhos Ibrahim pasával Bécs környékét pusztítja.

Mivel Bocskay István kötelezte volt magát és esküt tett arra, hogy az iszlám seregét segíteni és támogatni fogja, a magyar urak közül való *Németi Gergel* nevű hadvezérét megbízta, hogy keljen át a Dunán és dülje Bécs környékét. Kanizsa béglerbégje, Szerkhos Ibrahim pasa — ki a boldogult nővérenek fia vala — eme végnek katonaságával és Boszna tartományának harcosaival, összesen 20,000 emberrel kelt föl.³⁾ Ezek ama tartományokat úgy feldúlták és elpusztították, hogy ha részletesen előadatnék, nagyításnak tűnének fel és nem hinnék el; s az elhajtott foglyoknak és a zsákmányul ejtett tárgyaknak és egyéb javaknak roppant mennyiségét lehetetlen volna számba venni.⁴⁾ Sok magyar úr hozzájuk állott s táborukba menván, hozzájuk csatlakozott.⁵⁾ Csak *Zirin-oglu* és *Bagan-oglu*⁶⁾ — mivel a nevezett *Németi* ő hozzájuk képest alacsonyabb rendű és rangú vala — nem akarták alája adni

¹⁾ *Hádsi Khalfánál* így olvassuk: »Ezután is sok szolgálatot tett az iszlám népének. Az ellenséges németek erejüket vesztvén, mivel nem voltak képesek a bosszúállásra siker kecsegtetésével, ennél fogva keresték az utat a megadásra s végre egy alkalommal elérték vágyukat. Minthogy a nevezettnek (= Bocskay) fölkelése ama résznek megtöretését és elerőtlenedését vonta maga után, kénytelenségből rászánták fejüket a békekötésre« (I. 262.).

²⁾ T. i. a *szőnyi béke* megújítása, mely 1642 márczius 19-én fejeztetett be. Pecsevi ugyanis az 1641. és 1642. években írta történeti munkáját.

³⁾ *Hádsi Khalfa* szerint ez az egyesült sereg — melyben ezenkívül még *tatárok* is voltak kisebb számmal — Esztergom elfoglalása után, 1014. évi Dsemázi-ül-akhir 5-én (= 1605 október 18) indult el az ellenség tartományainak pusztítására (I. 267.).

⁴⁾ *Hádsi Kh.* még ezt is mondja: »Azon a környéken a pápa birtokában levő *Szonbothel* és *Kirmend* nevű várakat elfoglalták és a bennök talált németeket levagdalták« (I. 268.).

⁵⁾ Pl. Nádasdy Tamás, Rátkay Menyhért, Hagymásy Kristóf stb.

⁶⁾ T. i. Zrínyi Miklós és Batthyányi Ferencz bán.

magukat és neki fejet hajtani. A többiek kapitányaikat összes hadaikkal táborunkba küldték és szövettek az iszlám népével, hogy azzal együtt pusztítsanak és zsákmányoljanak. Háromszor jött ellenök a németeknek nagy hadserege, de mind a háromszor vereséget szenvedett és sok előkelő hitetlen német esett fogságba. Egy szóval: ilyen dűlás és pusztításnak, ilyen vitézi hírnévnek s ilyen gazdag zsákmánynak, minőt ekkor tapasztaltunk, csupán a hódító Szulejmán kora volt a tanúja. (II. 308.)¹⁾

Bocskay egyik halvezérének és néhány bégnek pusztítása Újvár környékén.

Ugyanezen évben a magyar urak közül való *Rupi Ferencz* nevű²⁾ vezérét az iszlám hadával *Újvár* vidékére küldötte. Az iszlám népéből *Dsil-Agacs* bég s a bosznai béglerbég és egy-két rumilii bég rendeltettek melléje. Midőn megérkeztek *Újvár*-hoz, először eltorlaszolták a kapukat és heves ellentállást fejtettek ki a hadsereggel szemben, de *azután megadták magokat Bocskay királ vezérének*, és akarva nem akarva megnyitották a kaput. Azonban az iszlám hadserege eltiltatott a zsákmánylástól és fosztogatástól s az ebbe bele is nyugodott. Ekkor alkalom lett volna egy béglerbéget kinevezni *Újvár* várába és abba a tartományba, de mivel Bocskayval még nem voltak megállapítva a szerződés föltételei, ezt nem tették, nehogy ez oka legyen barátsága elhidegedésének. — Az ellenszegülő várakat s hitetlen németek birtokában levő falvakat és területeket teljesen elpusztították és feldúlták. Ha *Ibrahim pasa* és *Németi* seregénél határtalan volt a zsákmány, itt sem sok hiányzott amannak mennyiségéből. Minthogy ez a hely közeli szomszédságában volt a császári tábornak, folytonosan szünet nélkül hordták a tömérdek zsákmányt a győzelmes hadsereghez.³⁾

¹⁾ Pecsevi más helyen (I. köt. 165.) elbeszéli, hogy 1532-ben *Szulejmán szultán* olyan föltétellel kegyelmezett meg *Kőszeg* várának, hogy *Juriscs M.* meghódoljon *Szapolyai János*nak, s egyszersmind egy *zászlót* is adott neki, melyet akkor kítűztek. Ezután így folytatja: »Ez a császári zászló jelenleg is a várban őriztetik. Sőt az 1012. évben, a »Németi hadjárata« néven ismeretes, győzelmes hadjárat alkalmával — melyben a végvidék hada az erdéli királ, *Betlen Gabor*, (tévedésből *Bocskay* helyett) seregének segített ezt az országrészt annak hatalma alá hajtani — mikor egy csapat győzelmes harcos ide érkezett, a bástya tornyára kítűzván, mutogatták és kérkedtek vele.«

²⁾ Pecsevi szövegében رودي فرنگ olvasható, bizonyára رودیی azaz *Rúdi*, vagy *Rödi* helyett, a melyen *Rhédey Ferencz* értendő.

³⁾ Tudjuk, hogy *Lala Mohammed* ugyanekkor *Esztergom*ot ostromolta a török főerővel. Ezt az esztergomi tábornok érti itt Pecsevi.

Minden gondolkozó, okos ember előtt egészen világos és bizonyos dolog, hogy a boldogult Szulejmán szultán gázi nyomdokainak követése eredményezte azt, hogy a nevezett Bocskaynak egy esztendő alatt meghódoltak és ez okból sikerült az iszlám hadseregének ennyi diadal és győzelem ebben az áldott esztendőben. Mióta a magyarországi hadjáratok elkezdődtek, ez a tizenharmadik hadjárat volt, de ehhez egyik sem hasonlítható.¹⁾ A tatár khán számtalan tatár sereggel háromszornégyszer, a mirzák pedig minden évben bennmaradtak a végvidék őrizetére; de a hitetleneket nem csak ilyen mértékben de tizedrésznyre sem győzték meg, sőt rá sem léptek egyszer, sem a legyőzés és felülkerekedés útjára. De ebben az áldott esztendőben az iszlám hadserege — nem is tekintve, hogy erőre és túlsulyra kapott — annyi zsákmányt nyert, a mennyit még egy hadjáratban sem. Mivel a paraszt népnek kedveskedtek és hízelegtek, az Újvár környékén fekvő falvakból naponkint kocsi számra érkezett az élelmi szer a császári táborba s a katonaság a táborba menve mindig megtehetette bevásárlásait. A magyar leányok és asszonyok egészen frissen sült, *csipó* nevű²⁾ magyar süteményeket, többféle gyümölcsöt és más eleséget hordozván sátorról sátorra, azokat árulták és így segítettek rajtunk. — Továbbá akkor, midőn az iszlám serege még ágyúzta Isztrigunt, a paraszt nép csoportosan ide jövéen, meghódolt és menedéklevelet kapott. Sőt ugyanott a Dunán keresztül a nagy hídát 40—50 hitetlen molnár-mester csinálta, kik önként jöttek és az iszlám népet nem engedték bajlódni az építéssel. S mikor Ó-Budára és a Nyúlak-szigetére³⁾ érkeztek, három-négyszáz házban elszállásolták őket. — Ilyen következménye vala az igazságos és jó bánásmódnak. Ha az előbbi szerdáraink is így tettek volna, és Szulejmán szultán nyomdokán haladtak volna: akkor sem a hadjáratok nem húzódtak volna ilyen sokáig, sem a hadi nép nem únta volna meg testét-

¹⁾ Pecsevinek eme nyilatkozatával v. ö. magának *Bocskaynak* 1605 május 3-án Kassán kelt és Szófi Szinán pasához intézett levelét, melyben kéri a pasát, hogy eszközöljön ki számára pénzt, melyet a szultán sehova sem fordíthat hasznosabban, »mert valamit az tizenhárom esztendőben cselekedtenek, Isten segítségével ez egy esztendőben sokkal többet igyekszem véghez vinni«. (Történelmi Tár XI. köt. 171.)

²⁾ Azaz *csipó*; mert a törökben nincsen *cz* hang.

³⁾ Pecsevi szövegében: *Kojun adaszi*, a mi ezt teszi: *juhok szigete*. Valóban így nevezték-e a törökök a három sziget (Szent-Endrei, Margit-sziget és Csepel-sziget) közül valamelyiket, nem tudom. Valóbb-szinűnek tartom, hogy a *Kojun* csak sajtóhiba *kojan* helyett, mely szó a közép-ázsiai tör. nyelvben *nyulat* jelent (kazáni tatárban: *kujan*) s a mai oszmán-törökben nincsen meg. E szerint *Kojan adaszi* = Nyúlak szigete, vagyis a mai Margit-sziget volna.

lelkét, hanem mindegyike törte-zúzta volna az ellenség fejét. (II. 308—310).

A 316—317. lapokon ezt írja:

Mikor boldogult urunk¹⁾ egy napon szokás szerint bement (t. i. a szultánhoz) jelentést tenni,²⁾ a boldogságos padisah beszéd közben ezt parancsolta neki: »Neked Persiába kell menned mint szerdárnak. Bárkit akarsz a helyedre szerdárként tenni Magyarországon, azonnal nevezd ki, magad pedig készülj Persiába menni«. A boldogult erre majdnem esztét veszítette s egyszeriben nem is tudta, hogy mit mondjon. »A padisah parancsol. Azonban remélhető, hogy ebben az esztendőben Magyarországon Bocskay királ föllépése következtében kívánságunk szerint létre jön a békekötés és a bécsi hiteltelt az őseidnek fizetni szokott adóra kényszerítjük.« De ismét ezt parancsolta: »Parancsom értelmében azonnal készülj!« Midőn a megboldogult visszatért palotájába, könyei záporoként hullottak szemeiből. Iratott egy jelentést; a mennyi gondolata volt elméjében, mind az előadás fonalára füzte, de nem volt haszna.³⁾

A 318. lapon olvassuk Lala Mohammed nyilatkozatát Naszuh pasa⁴⁾ és Pecsevi jelenlétében:

»Az volt a tervem — ime most már elárulom a titkot — hogy Oszekhez érkeve a Dráva partja mellett megyek és Légrádon⁵⁾ felül átkelek Megumuriba⁶⁾; Bocskay pedig másfelől Pozsonnál megy át s a két hadsereggel Bécs alatt találkozzunk. Maradhatott volna-e azután az ország a németek kezén? s szembe szállhatott volna-e velünk bármely ellenség? Most igazán félek attól, hogy Bocskayval és a magyar nemzettel majd rosszul bánnak és ismét ellenséggé teszik. Igy 10—12 évi fáradságom füstbe megy.« Igy szólván sírni kezdett.⁷⁾

¹⁾ T. i. Lala Mohammed nagyvezír.

²⁾ Az 1606. év tavaszán.

³⁾ Ugyanezt a dolgot Hádsi Khalfa is elbeszéli I. köt. 275—276. lapokon.

⁴⁾ Naszuh pasa későbbben, t. i. 1611. év őszétől 1614 őszéig, nagyvezír volt.

⁵⁾ Pecsevi szövegében sajtóhibából شغران azaz Sagrád, a helyes لغراد azaz Légrád helyett. Hádsi Khalfánál szintén hibásan بلغراد azaz Belgrád olvasható, de itt legalább megvan az l betű, az első b betű azonban fölösleges.

⁶⁾ Ez a Megumuri nem lehet más, mint a Muraköz. Hádsi Khalfa így határozza meg a helyét: »a Kanizsa tájékán levő Megumuria« (I. 257.).

⁷⁾ Ugyanezt Hádsi Khalfa is elmondja (I. 276.).

Murád pasa vezírnek magyarországi szerdárú levése a megboldogult helyett és ennek békekötése az 1015. évben.

Szerdárú Magyarországra *Murád* pasát nevezte ki a maga helyére a megboldogult s ő még életben is egészségben volt, mikor *Murád* pasa csupán a maga környezetével kiindult az edrenei kapun és Halkalinál felütötte sátorát. Midőn a melléje rendelt győzelmes sereggel Budunra érkezett: veje, *Kázizáde Ali* pasa budai béglerbég, *Hábil* efendi budai kádi, továbbá a buduni *Naszreddin-záde Musztafu* efendi és az említett *Ali* pasának ketkhudája, *Kádím Ahmed*,¹⁾ Komoran és Isztrigun között a *Zsitva*²⁾ torkolatánál összejöttek találkozóra a németek és magyarok főuraival s ott a békekötés ügyét tárgyalták. Bocskay királynak beleegyezését is megnyerték és olyan módon állapították meg a békét, hogy a most újlag kötött békének³⁾ az ottan kötött béke a kezdete. Habár Bocskay is egyetértett a békekötésben, de *ő nem ilyen föltételek mellett kötött békébe adta beleegyezését. Az ő terve az volt, hogy az egész magyar nemzetet kormányzása alatt egyesítse* és az olyan várak, melyekben egyszer khutbe mondatott a padisahért -- pl. Janik,⁴⁾ vagy Filek és mások -- adassanak vissza az iszlám népének s eme föltételek nélkül ne kötéssék meg a béke. *A megboldogulttal ilyen értelemben állapodtak volt meg és erre erősen kötelezték volt egymást. De a boldogultnak halálával az ő terve is dugába dőlt.* E miatt való bánatában és szomorúságában két hónapig sem élt a békekötés után, hanem meghalt. Azt mondják, hogy *a németek -- nagy ígéreték árán -- megmérgeztették* és ez volt halálának oka. Isten tudja! *igaznak kell lenni* (II. 323—324).⁵⁾

b) Hádsi Khalfa.

Az erdéli főurak közül való Bocskay Istvánnak fölkelése.

A keresztyén népek közé tartozó német nemzet — mely a Messziás híveinek egyik csoportja s mely ellenségeinek soka-

¹⁾ Ez a két utóbbi név Hammernél helytelenül így olvasható: *Naszreddin Mustafasáde* efendi és *Kadím Adam* (IV. köt. 393.), Látnivaló, hogy még a személynevek dolgában sem lehet megbízni Hammerben.

²⁾ Pecsevi szövegében sajtóhibából *Zitun* olvasható.

³⁾ T. i. a *szónyi* béke megújítása 1642 márcz. 19-én.

⁴⁾ Azaz *Győr*.

⁵⁾ Tehát a törökök is meg voltak győződve arról, hogy Bocskay István nem természetes halállal mult ki, hanem a császári kormány tétette el láb alól. Rákóczy Zsigmond is 1607 febr. havában, Gyula-Fejérváron kelt levelében így nyilatkozik: »szegény Bocskay István az gonosz emberek miatt meghalván« . . . . . (Török-magyarokori Államokmánytár I. 65.).

sága és a maga sok álnoksága miatt eleinte gyöngé volt a többi népekhez képest — mivel a keresztyén királyok királya, ki *imperátornak* és *kajszernek* neveztetik, *Ausztria* és *Hungária* hercegeinek családjából szokott lenni: ennél fogva ez a nemzet erőre kapván, Erdel és Magyarország várait teljesen hatalmába kerítette; azután ezeknek lakosaiból a tehetősebbeket katonáivá, a szegényeket pedig alattvalóivá tette; s azonkívül a magyar és erdélyi lakosságot sokféleképpen sanyargatta, zsarnokoskodott rajta, lenézte és bántalmazta. Ezek pedig, mint-hogy nem volt erejük megvédelmezni magokat, színlag meghódoltak a német népnek, de szívökben a legnagyobb gyűlölettel viseltettek iránta.

Igy volt ez addig az ideig, míg a magyar főurak közül való *Bocskay* nevű vitéz, nemzetének előkelőit összegyűjtvén, ezt mondta nekik: »Meddig tűrjük még annak a németnek sanyargatásait és bántalmazásait? meddig nyögünk még uralma alatt becsületünk és hírnevünk meggyaláztatásával? Hála istennek! az Oszmán házából való padisahok régtől fogva jóakaró pártfogóink, s mivel János király a boldogult Szulejmán szultán udvarához folyamodott, az ország megmaradt utódai kezén is. Nem volna-e jobb és hasznosabb reánk nézve, ha én is elődeink példája szerint amaz erős támaszra biznám magamat, hogy ellenségünkön bosszút állhassunk?« — Az előkelők¹⁾ Bocskaynak eme beszédét helyesnek s javaiknak és családjaiknak megvédelmezését a szultán pártfogásának árnyéka alá menetelükkel, magokra nézve előnyösnek találván, *közmegegyezéssel elhatározták, hogy a nevezettet királylyá és vezérvé választják s ilyen értelemben az említett év²⁾ folyamán a föntebb említett Mohammed pasához³⁾ levelet küldvén, ezt írták: »A padisah barátjainak barátjai, ellenségeinek pedig ellenségei és így boldogságos udvarának szolgálói leszünk, s azzal, hogy pártfogásának szárnyai alá menekülünk, kötelezzük magunkat arra, hogy a mi régi ellenségünk s egyszersmind az ő ellensége, t. i. a német ellen — kinek uralma alatt vagyunk kénytelenségből — kardot rántunk s az iszlám padisahjának életünk és fejünk kockáztatásával szolgálunk. Kérjük, hogy ezen elhatározásunknak tudomásul vétele után tegyen jelentést a boldogság küszöbénél.«*

Midőn erről jelentés tétetett a magas udvarnál, *kérelmük*

¹⁾ Az itt emlegetett előkelőkön az erdélyi bujdosókat, Bethlen Gábort és társait kell értenünk, a mint ez az alább mondottakból is kitűnik.

²⁾ T. i. a hidsre 1013. éve, mely 1604 május 30-án kezdődött.

³⁾ Azaz Lala Mohammed magyarországi szerdár.

kedvesen fogadtatván, az a parancs adatott, hogy a szerdár kössön vele szöretséget legjobb belátása szerint. Mivel pedig az említett szerdár óhajtása szerint való választ küldött neki, nyíltan ellenséges állást foglalt a némettel szemben s a magyarok közül melléje pártolóknak száma napról-napra szaporodott. (I. 248—249.)

A németek és magyarok háborúja.

Az említett év Dsemázi-ül-évvel havának 27-ik napján¹⁾ a két ellenség szembe szállott és nagy csatát vívott egymással. Minthogy Bocskay az iszlám hadseregével fenyegetőzött, győzedelmeskedett a németeken; az ellenségből 10,000-nél többet levágott s néhány nyelvet és zászlót küldött embereivel a szultáni táborba. Mivel pedig a szerdár biztatásúl kardot és kaptányt küldött neki, Bocskay hátorsága növekedett s az erdéli várak közé tartozó *Várad* várát -- melyet a német előbb erőszakkal elfoglalt volt s melyet Szaturdsi is vívott²⁾ -- ostrommal elfoglalta és a benne talált németeket egy szálíg leölette. Azonkívül egy seregüket is megvervén, ott is sok németet pusztított el. Azután olyan tartalmú levelet küldött, hogy *Tokaj* nevű³⁾ várukat elfoglalta; hogy több előkelőt foglyul ejtett; hogy *Kassa* várát és néhány tartományukat elvette a kezükből; s hogy Magyarországnak nagy része már birtokába esvén,⁴⁾ ha ezután is segíttetik, bizonyos, hogy még néhány tartományt meg fog hódítani, tehát néni segítséget kér.

Ennélfogva a jeles szerdár, előléptetés és kitüntetés ígérete mellett, a *bölük-khalkiból*⁵⁾ egy csapat katonaságot és a Gházi Giraj fiával Tokhtamis Mirzával jött 4000-nyi tatárt -- Tokhtamis nővére fiának vezetése alatt -- a föntebb említett buduni béglerbég, t. i. *Bektas* pasa mellé adta és Bocskayhoz

¹⁾ Azaz 1604. év október 21-én. Itt a szerző *egy hetet* téved az időszámításban; mert az *álmosdi* ütközet -- melyről itten beszél -- okt. 15-én hajnalban történt.

²⁾ T. i. Sz. Mohammed pasa, magyarországi szerdár, az 1598. év őszén.

³⁾ A szövegben sajtóhibából *Pocsgaj* olvasható *Tokaj* helyett.

⁴⁾ Ismerjük Bocskaynak egy levelét (kelt Kassán 1605 január 14), melyben többek közt ezt írja L. Mohammed pasának: »Egy rész hadamat csak minap bocsátám az felső Magyar országra . . . és közel tizenöt erős várapot vettem meg számunkra . . . mely váraknak neveit jedzésben küldöm Ngodnak.« A levél végén a következő várak vannak felsorolva: Szenderő, Kékkő, Bozzók, Czyabrágh, Uypalánk, Divin, Hollókő, Korpona, Szécsén, Drégely, Somoskő, Buják, Sztinya, Gyarmat, Fülel (Történelmi Tár XI. 169.). Itt azonban Hádsi Kh. Bocskaynak egy előbb, 1604. nov. havában, küldött levelét érti.

⁵⁾ Ezt a gyűjtőnevet viselte a *soldos lovasságnak* 6 hadosztálya. L. bővebben Török Történetírók I. 401.

küldötte a porta részéről ajándékozott erdélyi fejedelmi diplomával, díszruhával, üszküffel¹⁾ és zászlóval. (I. 249—250).

Bocskay győzedelme Újvár váránál.

Mint hogy Bocskay a magas porta hadseregével fenyegetőzött, mindenütt, a merre fordult, győzedelmeskedett. Az 1014 évi Rebi-ül-akhir közepén²⁾ — mikor a nagyvezír éppen Isztrigun ostromlásával foglalkozott — Bocskay meg Újvár várát szándékozván elfoglalni, mint hogy az iszlám seregét segítségül kérte: az egi béglerbég *Szinán* pasa, továbbá Szemendre s Aladsa-Hiszár bégjei és Tırhala bégje Cserkesz *Csül-Agacs* bég küldetett segítségére a tatárokkal és egy csapat cserkeszszel.³⁾ Ekkor a magyar bégek közül a *Homonai* nevű vitéz tette a maga hadának vezérévé s a föntebb említett Bektas pasa is vele menván, ostromolni kezdték Újvárat. Isztrigun elfoglalása után 1000 janicsárt a *zagarcsi basival*,⁴⁾ továbbá néhány szandsák hadát, a bosznai béglerbég, t. i. *Khoszrev* pasa alá rendelte s ezt kinevezte az Újvárnál levő hadsereg szerdárává.

Midőn oda érkeztek, a várban levő németek eleinte bezárták a kapukat és harczolni kezdtek, de azután *Bocskaynak meghódolva kegyelemre feladták a várat a magyarok részére*. Ennélfogva Bocskay kérte, hogy Újvár vára legyen az ő birtokában s az ilyen értelmű szerződés foganatosításával megbízott embert kívánt a szerdártól. Tehát — ámbár alkalom lett volna ide béget kinevezni és a várat birtokba venni, de mivel a szerződés még nem kötött meg Bocskayval, — megnyugtatása és kielégítése végett a rumilii béglerbég, *Kösze Haszán* pasa és *Veldánzáde* kádi küldettek ki. Ezek pedig oda menván, a szerdár parancsa értelmében átadták a várat Bocskaynak s azután az iszlám hadával visszatértek a táborba.

E közben az említett Haszán pasa a rumilii hadosztály egy részével *Beszprém* és *Polata* várak elfoglalására küldetett. Oda menván, *Polata* várát szabad elvonulás föltétele mellett birtokába vette s azután visszatérvén, Budun tájékán csatla-kozott a szultáni táborhoz. (I. 261—262).

¹⁾ *Üszküf*, vagy *Uszkuf*: arany hímzéssel diszitett sapka, minőt leginkább a szerájbeli agák és kapudsik szoktak viselni.

²⁾ Azaz 1605 aug. 25. — szept. 4.

³⁾ V. ö. ezzel Bocskaynak 1605 január 14-én Kassán kelt és Lala M.-hez intézett levelét, melyben ezt írja: »Az tatár segítség felől és az Posgai Zandczak beg ösének az *Czerkeszekkel* mellém való rendeléséből is látom Ngodnak reám való vigyázó gondviselését, melyek holott legyenek mostan, az Ngod leveléből meg nem érthettem, ide pedig hozzám még nem jöttek« (Történelmi Tár XI. 168.).

⁴⁾ A janicsárok hadtestében a 64-ik dsemáet *zagarcsi* nevet viselt. A *zagarcsi-basi* tehát ennek a parancsnoka volt.

A németekkel kötött békének előzményei.

Mivel Bocskay a németnek nagy károkat és sok vereséget okozott, Németország imperátorának testvére, *Matjas herszek* — a ki akkor *Hunkaria* hercege levén, *Viena* vagyis *Bécs* városában lakott és ő folytatta a háborút az iszlám népével — látván az iszlám hadseregének erejét és Bocskaynak ellenállását, s tudván, hogy *Erdel*, mely az ő seregének támasza vala, a másik részre pártolt: embereket küldött az említett szerdárhoz és zörgetni kezdett a béke kapuján. Ezenkívül a *Bohemiában*, azaz Csehországban levő *Prága* városában lakó testvérének levelet küldvén, kijelentette, hogy »ha a napokban létre nem jön a békekötés az iszlám népével, bizonyos, hogy országunkat okvetetlenül kieresztjük kezünkől s egy része az iszlám birodalmába kebeleztetik, másik részét pedig az erdélyinek hadai tiporják el.« Amaz is tudván, hogy mindenestre jobb lesz a béke, ebben a tárgyban elfogadta testvérének nézetét; de a mint a békealkudozások miként folytatása ügyében megkereste vallásuk fejét, a *pápát*, az nem adván beleegyezését, ilyen választ küldött: »A testvéred tervezte békekötést mindenestre semmisítsd meg, s ha bele nem egyeznék, öld meg.« A pápa választ közölvén testvérével, felszólítá, hogy igyekezzék a pápa szavainak értelmében eljárni; s azonkívül kijelentette, hogy »nekem a vallás ügye előbbvaló a veled való rokonsági viszohnál; mindenestre háború lesz.« Ekkor a nevezett *Matjas* ezt a választ küldötte: »én ezt a békekötést ránk nézve előnyösnek találtam és megtettem a kezdő lépéseket, most már nem lépek vissza«, és eltökélte magát a háborúra a magyarokkal egyetértve.

De aközben, hogy elindult *Prága* felé az Erdély megsegelésére menő hadakból s erdélyiekből és magyarokból álló nagy sereggel, a császár meghalt. Minthogy a trónra lépés szokásuk szerint a pápa beleegyezésétől függ s mivel a nevezett *Matjas* — noha alkalmas volt a császárságra — a békekötésbe beleegyezett, ezért ettől elvonván a császári méltóságot, ennek öcsését, *Makszimilianuszt* — a ki Eger elfoglalása után, mikor az iszlám hadseregével szembeszálltak, az ellenségnek vezére volt s a vereség után menekülve azután a szerzetesi életet választván a pápához ment és egy bizonyos helyen tartózkodott — nevezte ki császárrá a megholt helyére és *Hungáriába* vagyis *Ungyürüsza* küldötte. De mivel *Matjas* készen volt a háborúra, a gyáva *Makszimilián* átengedte neki a császárságot s felhagyott a békekötés ellenzésével. Így *Matjas* harc és háború nélkül Németország császára és királya levén, a békekötés ügyét — siettetés föltételével — *Makszimiliánra* bízta s ezt *Hungária*

herczegévé és Bécs kormányzójává tevén, ő maga Prágába ment.¹⁾

Tehát *Makszimiliánusz* a békealkudozást újra kezdvén, olyan föltételek mellett kérte a béke megkötését, hogy a béke húsz évig tartson; a békekötés után két ízben 100,000 gurust fizetnek; s a békekötés után három év múlva minden esztendőben mutattassék be a hódolat némi ajándékok kíséretében. De az Anatóli tartományában föllépett gonosz lázadóknak kiirtása és az oszmán birodalom terjeszkedését akadályozó iráni sahnak visszaszorítása végett szükséges volt a nagyvezír jelenléte; ennél fogva a békekötés nem jöhetett létre, hanem fegyverszünet mellett alkalmas időre halasztatott. (I. 263—264).

Békekötés a németekkel.

Mohammed pasa halála után a németekkel kötendő béke ügye *Murád* pasa vezírré bízván, szerdári ranggal ama végvidékre küldetett. A saját környezetével indult ki s midőn Budára érkezett, a melléje rendelt sereg is oda gyülekezett hozzája. E közben a béke kapuján zörgető ellenségnek kedvező választ adván, veje *Kázizáde Ali* pasa buduni béglerbég, *Hábil* efendi buduni kádi, továbbá a buduni tisztviselők egyike, *Naszreddin-záde Musztafa* és *Ali* pasa ketkhudája *Kádim Ahmed* pasa a Komoran és Isztrigun között eső *Zsidva* torcolatához mentek. A németek és magyarok bégjei s megbízottjai már előbb oda érkeztek. Bocskay is megadta engedélyét és beleegyezését. Amazok a tulsó részen, az iszlám hívei pedig az isztriguni oldalon szálltak meg s az említett év Redseb havának elsején²⁾ a két fél csónakokra ülve a Duna hátán beszélte meg a békekötés dolgát. Mind a két részről történő hosszas szóváltás és vitatkozás után egy bizonyos módon megállapították a békekötést. De *az előbb, Bocskayval és Mohammed pasával megbeszélt békekötés olyan tartalmú volt, hogy az egész magyar nemzet Bocskay kormányzása alatt lesz; s az olyan várak, melyekben egyszer khutbe mondatott — mint Filek, Janik és mások — mind visszaadatnak. Ilyen értelemben történt volt a megállapodás* és akkor fegyverszünet kötött. *De Mohammed pasa halála után Bocskay ezt nem esz-*

¹⁾ Azon, hogy a török író itt ennyire összezavarja az eseményeket és a személyeket, nem igen csodálkozhatunk, ha eszünkbe jut, hogy a mi keresztény íróink még kevésbé ismerik a török, illetve mohammedán viszonyokat s még több badarságot mondanak el a török ügyek tárgyalása közben.

²⁾ T. i. a hidsre 1015. évében, melynek megfelel az 1606. év november 2-ika.

közölte ki. Murád pasa a másik fél óhajta szerint végezte be a békekötés ügyét egy hónap alatt. A békeokmányban említett biztosok nevei és a béke pontjai kivonatosan a következők. (I. 279.)

A békeokmány kivonata.

Én, ki imperator vezíre,¹⁾ Komaran kapudánja s az összes, végvidéki hadaknak felügyelője²⁾ *János a Morlardi* vagyok; imperator vezíre és szerdárja³⁾ *Adolfusz Althan* vagyok; *Tursz komiszi*⁴⁾; *Szifridusz Kolonids* vagyok, a Duna tulsó részének kapudánja⁵⁾; *Nikolausz István* vagyok; *Fr. Sopron komiszija*⁶⁾; *Kulaudi Erdödi* vagyok.⁷⁾ Ezen békekötésre kiküldetve eljöttünk és ahdnámét adunk, hogy a német császár és királyunk II. *Rudolfusz* nevében — ki istennek kegyelméből Alamán, Madsar, Cseh, Dalmazia, Horvát és Tótországoknak császára — a hatalmas padisah, szultán Ahmed khán ő felségének a velünk kötendő békére teljhatalommal felruházott biztosaival: a hatalmas Ali pasa ő nagyságával, buduni beglerbéggel s Hábil efendi buduni kádival megbízatásunknál fogva a kezünkben levő felhatalmazás szerint húsz évre békét kötöttünk ilyen föltételek mellett, a mint következik.

Első pont az, hogy a császárunk követeivel a padisah ő felsége udvarába és onnan emide küldött levelekben barátságosan írjanak, mintha a fiú írta atyjának, vagy az atya a fiának. — Második pont: A szultáni levélben »római császár« írássék, ne »király« írássék. — Harmadik pont: A békekötés befejezése után a padisah ő felsége hatalma alá tartozó tatár nép és egyéb hadak részéről semmi bántalmazás ne érje a római császár tartományait. — Negyedik pont: Ez a két fejedelem egymás tartományainak sem tengeren, sem szárazon ne okozzon károkat; a magyar területen levő falvakat meg ne támadják; s ha Ispánia királya is kívánna békét kötni, ebben ne akadályoztassék meg. — Ötödik pont az, hogy mindenféle beütések

¹⁾ A békeokmány latin nyelvű kezdő részében ez felel meg neki: Regie Majestatis Consiliarius Bellicus.

²⁾ A latin szövegben: supremus Praefectus *Tormentariorum* in Confiniis.

³⁾ A szerdár szó a latin szöveg Gubernator Exercitus kifejezésének fordítása.

⁴⁾ A latin szövegben: Comes Georgius Thurzo.

⁵⁾ A latin szövegben: partium Regni Hungariae Cís-Danubianarum Generalis Capitaneus.

⁶⁾ A latin szövegben: Franciscus de Bottian, Comes Comitatus *Soproniensis*.

⁷⁾ A latin szövegben ez olvasható: Cristophorus *Erdeödi* . . . Comes montis *Claudii*.

megszűnven, egyik részről se intézzenek támadást. Ha károsítás történnék részünkről s ha valaki elfogatik a harcban, ezt a kormányzó a másik fél kapudánjával tudatván, onnan arra a helyre ember küldessék s törvényes vizsgálat tartatván, a szükséges büntetés, vagy kivégzés hajtassék végre. A náluk talált jószágok adassanak vissza tulajdonosaiknak. — Hatodik pont az, hogy ezen béke tartama alatt ne legyen szabad rabolni. várakra ütni és esellel valamit elvenni; a mit valami módon elvesznek, adassék vissza. A Bocskay fejedelemnek adott várak a bécsi békekötés szerint nála maradjanak. — Hetedik pont: Ama foglyok, kiknek váltság-díja ezen békekötésig megállapított, váltságuk megfizetése mellett mindkét részről adassanak ki: a kiknek váltságuk még nem állapított meg, egyenlő értékű foglyokkal cseréltessenek ki. A békekötés után senki foglyot ne ejtsen, s ha valami módon mégis ejtene, kezéből elvétetvén, díj nélkül szabadon bocsáttassék s az ilyen rablók mindkét részen megfenyíttessenek. — Nyolczadik pont: Ha a temesvári, bosznai, egri és kanizsai tartományokban a békével ellenkező dolog történnék, tegyenek jelentést az illető helytartóknak; ha azok nem szolgáltatnának igazságot, akkor a buduni béglerbégnek — a ki mindnyájának fejéül és főnökéül rendeltetik — tegyenek jelentést s az szolgáltatson igazságot. Ezen a részen pedig a győri helytartót, a Duna innenső részén való kapudánokat és a horvát báuokat értesítsék s azok tegyenek igazságot. — Kilenczedik pont az, hogy mindenik fél a kezében levő várakat kijavíthatja, de új várakat és palánkokat egy helyen sem szabad építeni. — Tizedik pont: A mint a most megállapított 200,000 gurus pénz és ajándék megérkezik nagy követünkkel a hatalmas padisah ő felségéhez, a szerdár ő nagysága is küldjön a fenséges herczegnek méltóságához illő ajándékokat egy előkelő szandsákbéggel. S a mint ajándékunk megérkezik, küldjön (t. i. a szultán) méltóságához illően az eddiginél több ajándékot császárunknak. — Tizenegyedik pont: Követeink mostan az udvarhoz menvén, adják át az említett pénzt és ajándékot. — Tizenkettedik pont: Ezen 1015. év Redseb havának elejétől, Jézus sz. u. való 1606. esztendő¹⁾ novemberének kezdetétől²⁾ 20 évig tartván, a most

¹⁾ Hádsi Khalfa szövegében csak *biü alti jüz* olvasható, a mely = 1600. de bizonyára csak sajtóhibából maradt el a *jüz* után az *alti* (= hat) számmév.

²⁾ A békeokmány magyar nyelvű szövegében: »az bekecegh huz eztendeigh, el kezdnen szamlalni *Januariusnak első napiatol fogva, ez yövendő eztendöben, legyen.*« (Tudománytár 1834. évf. III. k. 240.). Istváni is ezt mondja: »*quorum initium a Calendis Januarii sumi deberet.*«

küldendő ajándék után három évig semmi ne küldessék. Három év múlva az ajándékok mennyisége és száma ne határozottassék meg; s mikor megérkezett, a római császárhoz méltó ajándékkal tekintélyes embereket küldjön. S ha ezen idő alatt az iszlám padisahja, vagy császáruk és Magyarország királya isteni végzésből a másvilágra költöznek, fiaik, unokáik és rokonaik e békés állapotban szilárdul megmaradva ne bontsák fel a békekötést. — Tizenharmadik pont: *Vács* palánk, a mely helyzetben most van, javíttassék ki, de ne nagyobbíttassék. — Tizennegyedik pont: Mikor követeink megérkeznek (a portára), bármit kérnek, szabad legyen kérniök. — Tizenötödik pont: Az Eger elfoglalása után meghódolt, adófizető falvak ismét fizessenek. — Tizenhatodik pont: A *Filek*, *Szécsén* és *Nógrád* váraktól Egernek, *Hatvannak*, *Budunnak* és *Isztrigunnak* hódoló falvak a hódoltságban maradvá fizessék adójukat.¹⁾ — Tizenhetedik pont: *Isztrigunnak* császáruk kezébe kerültéig a nevezett várnak hódoló és adófizető falvak ismét fizessenek; s a végeken levő többi falvak is adózzanak, a mint régtől fogva két részre szoktak adót fizetni. A *Kanizsa* elfoglalása óta meghódolt falvak közül a vitások kedvéért az iszlám részéről ember küldetvén ki, *Bagyán-ogluval*²⁾ a hely színén tartson vizsgálatot s állapíttassanak meg a *Kanizsához* tartozandó és nem tartozó falvak és a mostanig ahhoz tartozott falvak fizessék adójukat, az oda nem tartozókat pedig ne háborgassák (I. 279—281.)

c) I. Ahmed szultán ahduáméja

*Bocskay részére.*³⁾

Keresztyén fejedelmek dicsősége, a Messiás hívei nagyjainak legjelesebbike, a keresztyén nemzetek ügyeinek intézője, *Ungürűsz királya* és *Erdel fejedelme*,⁴⁾ *Bocskay*. — kinek vége szerencsés legyen!

¹⁾ Ez a pont egészen másként van a magyar nyelvű példányban, t. i. »Az meli Faluk *Filekkel*, *Zomoskőnel*, *Hollókővel*, *Ainaczkővel*, *Divinnel*, *Kekőnel*, *Zechennel*, *Giarmattal*, *Palankkal*, *Nograddal*, es *Vachal* az holdulastol megh szabadultak, ez vtan se hodullianak, mert hogi az házak mi kezönknel uadnak«. (Tudománytár 1834. évf. III. 240.). — *Istvánfinál* így olvassuk: *Oppida et pagi deditii, qui cum arcibus recuperatis jugum Turcicum excussere, illi nec imposterum ad pendendum tributum cogantur.*

²⁾ A magyar nyelvű szövegben: *Bottiani* uram.

³⁾ *Szári Abdulláh* rejsz-efendi (megh. 1668-ban) okmánygyűjteményéből, melynek czíme »*Desztur-ul-insa*« s a mely *Feridun bég* okmánytárának folytatása. A bécsi cs. és kir. könyvtár tulajdona *H. O. 167. sz.*

⁴⁾ Már előbb, a nagyvezírnek 1013 *Dsemázi-ül-akhir* közepén.

E magas császári kézirat megérkezéttel szolgáljon tudomásodra, hogy a követeiddel küldött őszinte iratod megérkezett magas udvarunkba — mely a legnagyobb fejedelmek találkozó pontja és a leghatalmasabb khákánok menedékhelye — s abból megértettük, hogy te megtiszteltetésnek és szerencsének tartod magadra nézve, ha magas udvarunkhoz fordulhatsz és annak engedelmeskedhetsz; hogy továbbá hajlandó levén a mi győzelmes hadseregünkkel az alávaló, nyomorult ellenség ellen indulni, már több, előnyös győzedelmet arattál és minden tekintetben érdemessé ttedd magadat legkegyelmesebb tekintetünkre. Továbbá a nagyvezír és szerdár, a tiszteletreméltó vezír és az éleselméjű tanácsos, a csatamező párduczsa s a harc hegyeinek oroszlánja, istennek sokféle kegyével megáldott Mohammed pasa (Allah tartsa meg tisztességét és teljesítse be reményeit!), ki a te helyzetedet tökéletesen ismeri és abba bele van avatva, előterjesztette nekünk, hogy császári *ahdnámét* kérsz, a melynek értelme szerint, odaadásodnak és császári párfogásom alatt teljesítendő őszinte szolgálataidnak viszonzásaképpen, tartományaidnak lakosai ne szenvedjenek jogsérelmet s nyerhess felhatalmazást a végeken levő várak és falvak megvédelmezésére. Azután követeid is részletesen előterjesztették trónunk számolyánál, a mit élőszóval rájuk bízta s mindaz magas tudomásomra jutott. Azonkívül a győzelmes szerdár élőszóval jelentette előttünk, hogy Magyarországnak és Erdélynek ama nagyjai, kik a boldogult Szulejmán szultánnak szolgálói és alattvalói valának, nem régen pedig *Zsigmond* hálátlansága által tévútra vezettednek és fellázadtak, most leigáztatva megemlékeztek a mi dicső őseinknek régebben tapasztalt kegyelméről és visszatértek a hódolat és kötelesség útjára; s mivel ő a te jó szolgálataid mellett a legjobb bizonyosságot nyújtotta, így mindezen dolgok tökéletes világosságban állanak fényes elmém előtt. Orczáid fényes legyen, magad pedig megáldva! En is részedről őszinteségre és ragaszkodásra számítok.

Mivel látom, hogy a föntebb említett szerdár helyzetteddel tökéletesen ismerős, a te oltalmazásodon fáradozik és mindent elkövet érdekedben, ennélfogva ügyedet az ő bölcs belátására bízom. Minthogy ő most sietve hadjáratra indul, téged császári *ahdnámémmal* ezennel kegyesen megajándékozlak s egyszersmind megprancsoltam neki, hogy neked óhajtasod sze-

(= 1604 nov. 3—12) Budán kelt levelében így olvassuk: *Erdélyország fejedelme, magyar nemzet királya Bocskai István! . . . téged Erdélyország fejedelmévé s a magyar nemzet királyává teszünk* (Török-magyar-kori Állam-okmánytár I. 46.)

rint segítségedre legyen. Tehát teljes megnyugtatód végett fogadom neked az egy, felséges istenre, a két világ napjának, t. i. prófétáinknak, hódító szellemére s dicső őseink és elődeink tiszta lelkére, hogy a meddig te a hadseregeddel együtt a mi magas udvarunknak engedelmeskedel; a meddig a magyar főurak és nemesek a mi barátainknak barátai és a mi ellenségeinknek ellenségei lesznek; a meddig ti az üzleti ügyekben utazó kereskedőket és istentől őrzött tartományainknak egyéb lakóit nem bántalmazátok — valamint a bold. Szulejmán szultán idejében nem tettétek — és a barátságban állhatatosan megmaradtok: mindaddig a mi részünkről sem háborgatja és károsítja meg senki a ti kereskedőiteket és más embereiteket, alattvalóitokat és szolgáitokat; s ha ezt még is tenné valaki, szigorúan fog büntettetni. Ha a gonosz ellenség megragadna karmaival — mitől isten mentsen! — azonnal segítség fog küldetni számodra és mindenkor végrehajtatnak eme szerződés föltételei. Legmagasabb parancsoní úgy hangzik, hogy *az erdélyi fejedelemség és Magyarország királysága neked és általad fiáidnak s utánad olyanoknak adományoztassék, a kik az országnak és az ország lakóinak javát akarják* s a kik magas udvarunk irányában engedelmesek és hódolattal viseltetnek.

Eme császári ahdnáménk megérkezésétől fogva tehát, mint eddig is, magas udvarunk irányában őszinteséggel és ragaszkodással viselkedjél; az engedelmesség és igazlelkűség egyenes útján állhatatosan megmaradj; eme fogadalmunkat nyilvánvalónak s a szerdártól neked kézbesített ahdnáménkat igaznak és megbízhatónak ismerd; barátainknak barátja, ellenségeinknek ellensége légy; s arra törekedjél, hogy teljes egyetértéssel és isten segélyével több győzelmeid és hódításaid által ebben az évben dicsőséget és hírnevet szerezz magadnak, az ellenséget megfenyítsd, az alattvalóknak pedig békességet szerezz. Kegyelmességünk ajtaja nyitva áll minden barátunk és ellenségünk előtt, kik magas udvarunkba jönnek; s mindazok, a kik igaz lélekkel ide menekülnek, mindig remélhetik vágyaik teljesítését. Eunnélfogva a te szolgálataid is méltányoltatni fognak s a mit a szerdár jónak lát, megadatik neked részünkről. *Az erdélyi fejedelemség és Magyarország királysága neked, fiáidnak s ezek után azoknak adományoztatik, kiket az ország lakosai óhajtanak*: s a meddig a szerződés tiszteletben tartatik, részünkről sem fog megtörténni ennek legkisebb megsértése sem. Légy tehát egészen nyugodt s ne szűnj meg a magas portába helyezni bizodalmadat.

Ajándékaid követeiddel megérkeztek s mi azokat kegyesen fogadtuk. Követeidet dicső őseink szokása szerint tiszte-

lettel fogadtuk; s mikor ezek visszatérnek hozzád és előadják szóbeli megbizásunkat, arra törekedjél, hogy a kérlelhetetlen végzethez hasonló parancsainkat szorgalmasan kövessed. A *németekkel való békekötést tőled tesszük függővé.*¹⁾ Ha a németek — mitől isten mentsen! — túlnyomó erejükkel netalán kiszorítanának benneteket országotokból, mindazok, a kik istentől őrzött tartományainkba jönnek, szívesen fognak fogadtatni, vagyonukban és javaikban semmiféle károsodás nem fogja őket érni, hanem inkább a szükséges élelmi szerekkel és másféle segítséggel támogatni fogjuk őket. Szolgáljon ez tudomásodra! A hódítás óta a terhektől mentt szipáhikat a műszülman tartományok szipáhijainak nem szabad zaklatni s ezeknek amazoktól semminémű adózást követelni; a kinek számára fölmentést kívánsz adózás alól, mindig meg fogja kapni. Mindazon magyarok, a kik a végekről és egyéb, beljebb fekvő tartományokból magas udvarunkhoz menekülnek, szokásaikban és vallásos szertartásaik gyakorlásában nem fognak háborgatni, hanem békésen élnek magas udvarunk oltalma alatt. Ha őszinte engedelmességgel meghódnak, tartományaikból többé nem szabad foglyokat kihurczolni s a három év óta elhurczolt foglyok visszahelyeztetnek szabadságukba. Követeidnek és ügyvivő embereidnek mindennemű tisztelet megadatik, ellátásukról gondoskodni fogunk; ellenben *mindazok, a kik ide jönnek és az országnak tudta s beleegyezése nélkül az erdélyi fejedelemséget és Magyarország királyságát mások számára kéri, elutasítatnak.* Mindazt, a mit követeid, a keresztyén nép jelesei, *Korlát István és Kékedi György*, élőszóval előadtak, jól megfontoltuk és kérelmed teljesítését a főtebb említett vezírre és szerdártra biztuk. A mig részdről eme frigykötés és szerződés tiszteletben tartatik, mindaddig nincs ok az aggodalomra, hogy ezen a részen legkisebb csorbát is szenvedjen. Légy teljesen nyugodt és jó indulatú magas udvarunk irányában őszinte szolgálataiddal.

Moharrem hó elején az 1014. évben.²⁾

THURY JÓZSEF.

¹⁾ Maradt fenn I. Ahmed szultánnak egy levele, melyet 1606 aug. 5-én intézett Bocskayhoz, mint Magyarország királyához és Erdély fejedelméhez, kérve benne, hogy ha csak tudja, *eszközölje ki a békekötést Rudolf császárral.* (L. Hammer IX. 411.).

²⁾ A hidsre 1014. évének Moharrem hava 1605 május 19-én kezdődött.

ZSIGMOND KIRÁLY ÉS A NÉMET LOVAGREND.

1399—1409.

Zsigmond király lovagias korában a számos lovagrend között legtekintélyesebbek voltak a Szent-János lovagrend vagy rhodusi lovagok és a német lovagrend. E királynak uralkodása idejében (1387. márcz. hó 31—1437. decz. hó 8.) a két lovagrend élén mint nagymesterek állottak, a Szent-János lovagoknál: Herediai János Nándor (1376—1396), Naillaci Filibert (1396—1421.) és Fluviani Antal (1421—1437.) A német lovagrend nagymesterei pedig valának: Rotensteini Zolner Konrád (1382—1390.), Wallenrodei Konrád (1391—1394.), Jungingeni Konrád (1395—1407.), Jungingeni Ulrik (1407—1409.), Planeni Reusz Henrik (1410—1413.), Sternbergi Kuchenmeister Mihály (1413—1422.) és Rusdorfi (Rudolfsdorfi) Bellizer Pál (1422—1441.)

Herediával, az internacionális politikussal, Zsigmondnak összeköttetései nem voltak, de annál több összeköttetése volt Naillackal, akinek megválasztásán örvendett Zsigmond és midőn ehhez gratulált, azonnal felkérte, hogy támogatná a törökök ellen szándékolt hadjáratában. Naillac nemcsak személyesen vett részt a végzetes kimenetelű nikápolyi hadjáratban, de tekintélyes hajórajt, sok lovagot és segédcapatot is mozgósított. A csatatéren pedig egyesült vele Zollerni Frigyes gróf, a német nagyperjel. Az 1396. szept. hó 28-ikán történt csata után Zsigmond Naillackal együtt menekül a johanniták gályáján. Zsigmondnak hajlama a rend iránt mindinkább csökkent, sőt Fluviani Antal idejében ellenséges irányt vett fel. Zsigmond a rend jószágait lefoglalta és letartóztatta, még akkor is, midőn azok visszaszerzésére Rhodusból követet küldöttek ki hozzája. Zsigmond eljárása vesztét okozta a rendnek hazánkban.

Feltűnő jó hajlammal viseltetett Zsigmond a német lovagrend iránt, oly annyira, hogy ő maga nejevel együtt a rend

kötelékébe kívánt lépni és mindketten magukat a rend testvérei (confratres) közé felvétették.¹⁾ Az okból, hogy a renddel folyvást összeköttetésben legyen, Redwitzi Miklós lovagot, mint tanácsadót folyton udvarában tartotta.

A rend Zsigmond királytól tapasztalt ily kitüntetésekért a legnagyobb tiszteletet iparkodott tanusítani irányában, mely ama bizalomban nyilvánult, hogy őt békéltetőül kérte fel. Posiglei János ladekopi plébános évkönyvében feljegyezte, hogy a német lovagok és a lengyel király közt fenforgó háborúak rendezésére Zsigmondot kérték fel. Ez eme felkérés következtében 1420. jan. hó 6-ikán Boroszlóban, a hová személyesen elment, közöttük valóban létre is hozta az egyezséget.²⁾

E bizalommal szemben Zsigmond részéről is fokozódott a jóakarát, amit leginkább bizonyít Zsigmondnak feltétlen bizalma a német rend iránt. Zsigmond bizalma jeléül meg akarta a német lovagrendet telepíteni birodalmában. Irt tehát 1427-ben ápril-hó 9-én Földvállról (Marienburg) Erdélyben Rusdorfi Pál nagymesternek és felkérte őt, küldene neki a rendbeli lovagok közül néhányat és ezekkel telepítvény alkotásához szükséges személyzetet. Szándéka volt ugyanis Zsigmondnak, mint Visegrádon 1426. júl. hó 2-ikán kelt okmányából bizonyos, Erdély déli részén egész Hunyad megyét a Vaskapuig a német lovagrendnek birtokába adni, hogy azt a törökök ellen biztossítsa. Mennyire elhatározott akarata volt a királynak eme kedvencz eszméjét keresztülvinni és a rendnek kezére járnai, hogy a Bárczaságot, melyet egykor bírt,³⁾ ismét visszanyerje, kitetszik abból, hogy 1426 év nov. havától fogva majdnem egy egész éven át a Bárczaságban tartózkodott,⁴⁾ hogy az ottani viszonyokat tanulmányozza. Az ottani Földvállról írta Zsigmond az említett levelet a nagymesternek. Ekkor még erős szándoka volt a telepítés létrehozatala; de hosszabb tanulmányozása ezen ügynek meggyőzte őt arról, hogy e kedvencz szándokait el kell ejtenie.⁵⁾

Mily kölcsönös jóakarátú előzékenység létezett Zsigmond király és a német lovagrend között Jungingeni Konrád és utóbb ennek fivére Ulrik nagymesterek idejében, arról kimerítőleg nyujt tájékoztatást, egész a csekély részletekig, egy oly

¹⁾ Voigt, Geschichte Preussens VII. 527. 535.

²⁾ Az egyezés szövegét lásd: Preussische Sammlung III. 645. Az évkönyv szavait: Scriptorum Rerum Prussicarum III. 384.

³⁾ Schuller, Die deutschen Ritter im Bursenlande. Archiv für die Kenntniss v. Siebenbürgen. 1841. I. 161.

⁴⁾ Ráth, Magy. királyok hadjáratai.

⁵⁾ Kurz, Magazin für Geschichte Siebenbürgens. II. 1. 102.

becses mű, mely az ilyenek megörökítésére inkább alkalmas mint bármely évkönyv vagy krónika. A műnek czíme:

Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399-1409. auf Veranlassung und mit Unterstützung des Vereins für die Herstellung und Ausschmückung der Marienburg. Herausgegeben von Archivrath Dr. Joachim Staatsarchivar in Königsberg i. Pr. U. o. Verlag von Thomas Oppermann. (Ferd. Beyers Buchhandlung.) 1896. Lex. 8. r. IX, 688. l.

A középkori forrásművek között egyik legbecsesebb kincseshánya e »Tresslerbuch«, melynek eredeti kéziratát a königsbergi állami levéltár őrzi. Már eddig is többen merítették belőle, így leginkább *Voigt János* Poroszország történetében (VI. k.) és értekezésében: »Das Stilleben des Hochmeisters des Deutschen-Ordens und sein Fürstenhoff.« Megjelent Raumer, Hist. Taschenbuch I. 167 kk. Ugyszintén: *Weber Lotár* Preussen vor 500 Jahren. Danzig, 1878. és mások.

Ama szoros kapocs alapján, mely Zsigmond és a német lovagrend között fenállott, nem lehet kétség benne, hogy hazánkra vonatkozó számos beces adatot jegyzett be a lovagrend kincstartója számadásos könyvében.

Ily feljegyzések értékének közelebbi megítélésére szükségnek vélem azok némelyikének bemutatását.

A barátságos viszony megszilárdítására, mely Zsigmond király és a német lovagrend között fennállott, gyakoriak voltak az egymásnak küldött ajándékok. A minket érdeklő adatok sorozatát is a kincstartónak bejegyzése ajándéokra fordított költséggel nyitja meg. 1399. jún. hó 28-ikán a nagymester parancsára a kincstartó 3 márkát és 4 scotot fizetett ki két sisakra való két darab lefüggőért (gehänge), melyeket az Zsigmond királynak küldött ajándékba. (12. l.)

Ugyanazon évben gróf *Sayn*, a reddini házfőnök (Hauskomptur) balgai házfőnökké tételét át, és mint ilyen, a különben is haszonvehető lovag parancsot kapott, hogy Magyarországra utazzék. Márcz. hó 18-ikán Timó, a lovagrend mestérének kamarása, 20 márkát adott neki úti költségre. (19. l.)

Még ez év folyama alatt két kalitkát vett a kincstartó 11 márkáért, hogy azokban Zsigmond királynak sólymokat szállíttasson. (37. l.)

1400-ban febr. hó 6-ikán Zsigmond magyar királynak követe Marienburgban járt az opuliai követtel. Mindkettőnek a vendéglőben történt eltartásaért 16 scotot fizetett a kincstartó. (67. l.)

Július hó 13-ikán *Guttenbergi* Henriknek a nagymester

parancsára 5809 márkát és 4 scotot fizetett ki a kincstartó a »Schyhillbeyn« mellett levő »Drauwenburg«-ért (Draumburg, Neumarkban), melyet Zsigmond magyar királytól a lovagrend megvásárolt.¹⁾ (78. l.)

1401. okt. hó 10-ikén valamely lovag volt Marienburgban mint Zsigmond királynak követe, a kinek eltartásaért a vendéglősnek $2\frac{1}{2}$ m. és 4 schokot fizetett a kincstartó. (125. l.)

1403. febr. hó 17-ikén Marienburgból két szolgát indítottak sólymokkal Zsigmond királyhoz. Ezek Csehországon mentek keresztül és 6 márkát kaptak utiköltségre. (233. l.)

1404-től fogva sürübb az összeköttetés Magyarországgal. Ettől kezdve a lovagrend nagymestere (hochmeister) gyakran küld futárt Zsigmond királyhoz.

Május hó 25-ikén egy futár kapott a thorni kompthurtól 20 garast (1 schokot) és három fertályt, a ki a magyar királyhoz a nagymester levelével szent Háromság vasárnapján elindult. (314. l.)

Szeptember hó 19-én két küldöncz indult egyszerre, az egyik a magyar, a másik a lengyel királyhoz, hogy a nagymester leveleit azoknak vigyék. Ezeknek is a thorni kompthur fizetett és pedig összesen $3\frac{1}{2}$ márkát. (u. o.) Ez időben a rend nagymestere a lengyelekkel sokkal élénkebb levelezést tartott fenn, mint Zsigmond királylyal.

1405. jan. hó 20. és 30. között két küldöncz ment Magyarországba; az egyiket útközben kirabolták, leveleit szétvagdalták. Ez másfél márkát kapott a thorni kompthurtól. A másik, aki a nagymester levelét szerencsésen elvitte, ugyancsak a kompthurtól 2 márkát kapott. (344. l.)

Február hó 25-ike körül a magyar királytól küldött lovag járt a nagymesternél. Ezzel tisztes szolga is volt, a kinek Guntinsperg Henrik kérelmére a kincstartó 4 márkát adott. (347. l.)

Márczius hóban is volt Marienburgban magyarhoni lovag.

¹⁾ Schivelbeint a német lovag-rend már 1384-ben szerezte volt meg, azért most a terület kidomborítására Zsigmondtól Dramburg és Falkenburg városokat vette meg. Az adás-vevési szerződést 1400-ban aug. hó 24-én kötötték meg. Eddig a vételár iránt a történetírók nem voltak tisztában. Vannak kik 7000 schok cseh garast említenek. A Tresslerbuch a vételár összegét határozottan 5809 m. scotra teszi.

Posiglei János ladekopi plébános krónikája szintén említi eme eladást: »Verkoufte Koning Segesmund von Ungern dem orden zu Pruszin das landechin zu Drawinborg«. A krónika kiadói ezt szintén 1400-ra, de aug. hó 24-ikére teszik. Scriptorum Rerum Prussicar. III. 239. E tárgygyal bővebben foglalkozik: Voigt, Geschichte Preussens VI. 190 és Erwerbung der Neumark 13.

mint követ, a kinek eltartásaért a vendéglős 9 fertályt kapott. (341. l.)

Az ezen évben Marienburgban járt magyar urak küldöttségének egyike eltévedt, vagy elveszett. Ennek keresésére Kischából két legény indult ki, akiknek fáradságaért a kincstartó $\frac{1}{2}$ márkát fizetett. (367. l.)

1406-ban került vissza Danczig vidékére Magyarországból egy tisztességes férfiú, miután itt 18 évet töltött. Ez idő alatt fivére e férfiúnak örökségét eladta, azért febr. hó 27-ikén megparancsolta a nagymester, hogy 70 márka adassék neki. E pénzt a kincstartótól a danczigi mester az illető számára felvette. (379. l.)

Február-hó elején Zsigmond királyhoz a nagymester egy farka vagy kalitka (case) sólymot indíttatott útnak. Utiköltségül 11 márkát resolvált a kincstartó. Ugyanakkor két legény Krakóba is indult sólymokkal. A szállítmányt Péter sólymász intézte el, a ki az ezért járó pénzt sz. Balázs napján vette fel. (383. l.)

Márcz. hó 29-ikén kapott 15 márkát a Magyarországból jött küldöncz, a ki bort és vizahalat hozott, a melyekkel a magyar király a nagymestert megtisztelte. (386. l.)

Ápril-hó 2-ikán a magyar király követe nagyobb kísérettel járt a nagymesternél. Több kocsin jöttek. A kincstartó 10 fuvarosért és 21 lóért a szállodában 7 napi eltartás fejében 9 márkát és 6 schokot fizetett virágvasárnapot követő kedden. Ugyanaz nap még a házfőnök is vett fel 1 márkát egy magyar szolgának szállodai költsége fejében. (386–387. l.)

Ápril-hó 6-ikán a Magyarországból Danczigon keresztül Marienburgba érkezett szolgának eltartásaért a kincstartó 13 scotot s 1 schokot fizetett. (387. l.)

Aug. hóban *Dávidot* az elbingeni parancsnok szolgáját a nagymester levelekkel a magyar királyhoz küldte. Utiköltségre 30 magyar ftot kapott. (397. l.)

Szeptember havában a Markból való (dem Merkischen) *Pfaffstein Jakab*-nak, midőn őt a nagymester a magyar királyhoz követségben küldte, pénteken a kereszt felmagasztalása ünnepe után, uti költségre 100 márkát fizetett a kincstartó. (403. l.) Midőn decz. hó 23-ikán visszatért Magyarországból és a kincstartótól $4\frac{1}{2}$ márkát kapott, a számadási könyvben neve Pappsteinnek (us der Mark) van írva és meg van jegyezve róla, hogy elmenetelekor két lovát Marienburgban visszahagyta és voltaképp ezek eltartása került $1\frac{1}{2}$ márkába. (415. l.) Ő és Bredesló János Neumarknak főnökei voltak akkor, midőn az Zsigmond király birtokában volt. (246. l.)

1407. jan. hó 31-ikén 5 márkát kapott valami Sachsenheim, aki mint magyar királyi és mint osztrák herold járt Marienburgban. (417. l.)

Ápril-hó 11-ike körül egy tisztos szolga hozott a magyar királytól vizát (husen-hausen) és bort a nagymesternek, de ezt életben már nem találta. Azért a nagykomptlur parancsára a kincstartó 10 márkát adott neki (423. l.); ezen kívül pedig egy lónak vásárlására 8 márkát; a fuvarosoknak, a kik a vizát és a bort Magyarországból Marienburg felé hozták, 16 márkát. Továbbá 18 márkát két vég kék és zöld színű posztó (laken) vásárlására, melyből a fuvaros legények mindegyike 8 rőföt kapott ajándékba. Aminek szétosztásával a két fuvaros gazda bízott meg. Továbbá a tisztos szolgának, 13 fuvarosnak és 24 lónak eltartásáért 6 napon és 7 éjjelen át, sörért, zabért stb. a vendéglős kielégítésére 10 és fél márkát. Ezen kívül két schokot magának a szolgának. A király szolgája (Knecht) ez esetben nem lehetett más, mint a király udvari szolgálói közül valamelyik, a ki lóháton tette meg az utat. Lovának bizonyára baja történt, azért kapta a 8 márkát más ló szerzésére. A 13 fuvaros és 24 ló feltételez 12 szekeret. A szekerek száma után itélve, a bor mennyiségét könnyen 300 akóra tehetjük. A minősége a bornak bizonyára jeles volt, azért ezen ajándékot a lovagrend nagyra becsülte, aminek jeléül a szállító személyzetet bőkezűen látta el. (424. l.)

Az ekkor elhalt nagymester *Jungingeni Konrád* volt, a ki 1393-tól kormányozta volt a rendet¹⁾ és Zsigmond királytól 1402-ben *Neumark* tartományt megvásárolta. (146. l.) A vételárát a rend részletekben tette le. Az első évben 5445 márkát mutat ki a számadási könyv. A nagymester egész évi költsége 1402-ben 28,737 m. 3¹/₂ scot volt. Ebbe bele van értve az is, amit a megvásárolt tartományért fizetett. (203. l.) A következő 1403-ik évben folytatták a részletfizetést, úgy, hogy Zsigmond 57 magyar forint átadásával is megelégedett. (203. l.) Február havában összesen 9924¹/₂ márkát vett fel e czimen. (221. l.) 1405-ben Markus Kristóf, mint a király követe, 40,000 ftot vett fel e czélra. (598. l.) Még 1409-ben is folyt a fizetés, amennyiben e czélra 3100 márká van kiadásba bejegyezve. (520. l.)²⁾

¹⁾ Megválasztották 1393. sz. András napján; 14 évi kormányzása után meghalt 1407. márcz. hó 30-án. Lásd: Verzeichniss der Hochmeister des Deutschen Ordens. Script. Rer. Pruss. III. 395.

²⁾ A német-rend annalistái megemlítik e vételt és annak árát is, a thorni így: »Eodem anno (1402) domini nostri emerunt Marchiam Novam a domino Sigismundo rege Ungarie (in vim reemtionis pro

Jungingeni Konrádot a nagymesteri magas állásban fivére, *Ulrik* követte.¹⁾ Ez még élénkebben tartotta fenn az érintkezést Zsigmond magyar királyal, sőt rajta volt, hogy a királynak kegyét magának lekösse. Ezt kiváló értékes ajándékokkal vélte elérhetni.

Ekkor a lovagrendnek birtokában volt két remek *bival-szarr.* gyönyörű diszitményekkel, szobrocskákkal aranyozott eziüsből gazdagon megrakva. Eme szarvakat szánta a nagymester ajándék fejében a lovagias magyar királynak Zsigmondnak. Mielőtt azonban a szarvakat útnak indította volna, megbizta *Werner* ötvöst (goldsmete,) hogy azokat megtisztítsa és megaranyozza (zu vergolden und reyne zuzumachen), a miért 5 és fél márkát kapott 1408. feb. hó 5-én a kincstartótól. Hogy a diszitményekkel gazdagon megrakott szarvakon az utazás alatt kár ne történjék, mindegyikre külön tokot készítettek, melyek 1¹/₂ márkába kerültek. Ekkor egyszersmind ajándék fejében küldött a rend Zsigmond királynak egy beces képet, mely fára volt festve (eyne tofel); ezt előbb *Péter* festőnek ki kellett javítania, a miért fél márka jutalmat kapott.

LXIII^m florenorum Ungaricalium et II° Ungaricalibus.) A zárjel közt levőt egy későbbi kéz adta hozzá, a mely a lap szélére még oda jegyezte: »Hoc tempore I. marca Prutenica fuit florenos Ung.« Ez magyarázatot ad arra nézve is, hogy a Tresslerbuchban majd márkával majd magyar forinttal számítanak.

A ladekopi plébános évkönyvében majd zálogbaadásról, majd eladásról tesz említést és mondja, hogy Zsigmond és a cseh király együttesen tették ezt. Majd pedig hozzáteszi, hogy az eladással styboritzi Stibor volt megbízva, a ki vételárban 63,000 forintot kapott a rendtől. Ez ügyet Bitschin Konrád így adja elő: A. d. 1402 dominus Sigismundus rex Ungarie et Wenceslaus rex Bohemie fratres Marchiam Novam dominis terrae Prussiae pro LXIII millibus florenorum loco pignoris tradiderunt. Wenczel király beleegyezését 1401. aug. hó 9-én Prágában adta az eladáshoz. Stiboritzi Stibort pedig Zsigmond Gáliczban 1402. jan. 20. kelt okmányával hatalmazta föl a nagymesterrel való tárgyalásra. 1402. júl. hó 25-dikén kötötte meg Stibor Marienburgban a szerződést. Ennek jóváhagyását Zsigmond Pozsonyban 1402. szept. hó 29-ikén írta alá. A Tresslerbuch szerint még 1409-ben is folyt a fizetés. A thorni krónika a vételt 1408-ban mondja végleg megtörténtnek: »Eodem anno (1408.) domini nostri emerunt Marchiam Novam perpetuis temporibus possidendam a domino Sigismundo rege Hungarie.« Ehhez a későbbi kéz hozzájegyezte: »Addita summa XL^m Ungaricalium. Tota summa data pro Marchia Nova 103,000 flor. Ung.« 1409-ben még összesen 40,000 írtot fizetett a rend. Zsigmond nyugtáját 1409. jan. 27-én Budán állította ki. Neu Mark a rendnek összesen került 216,000 magy. forintjába. V. ö. Töppen Geogr. 96. Továbbá Voigt többször idézett műveit VI. 233. Az okmányok Baczkónál. Geschichte Preussens II. 384. 398. Az évkönyvek: Scriptor. rer. Pruss. III. 262.

¹⁾ Megválasztották 1407. ker. sz. János napján. Három évig kormányzott. Meghalt 1410. júl. hó 15-ikén a taunenbergi csatában. Verzeichniss i. h. 395.

A szállítással Zsigmond királyhoz a nagymester *Sayne* grófot, a balgai parancsnokot bízta meg, a ki uti költségre 150 márkát kapott. Ez sz. Bálint napja előtti vasárnapon kelt útra Magyarország felé. A gróf még febr. hó 12-én ugyan e czéla 350 márkát kapott, tehát egészben 500 márkát. A kompthurnak kíséretében volt Raschov János (Hannes Rassechov), a nagymesternek szolgálója. Ez 6 márkát kapott lóra és 2 márkát ételmezésre. Továbbá a mester lovász kocsisa. Ez új ruhát kapott, a melyhez a 7 rőfnyi szövet 7 fertályba ($\frac{1}{4}$ márk), a prém pedig 6 scotba került. Ugyanez időben Marienburgban jártak magyar követek is és pedig Zsigmond emberei. Az egyik a király udvari bolondja (pfyfer), a másik a heroldja. Ezek számára a kincstárnok már febr. hó 5-én 22 $\frac{1}{2}$ márkát adott ki. (467. l.)

E két nagy értékű szarv még most is megvan és az esztergomi főegyházmegyei kincstárnak legbecsesebb tárgyai közé tartozik. Eddig abban a nézetben volt tudósaink némelyike, hogy e szarvakat a Zsigmond alapította magyar sárkánylovagrend csináltatta, figyelembe vevén a rajtok levő sárkányokat; de sajnos, a heraldikus egyfejű sast az ezüst paizson figyelembe nem vették, pedig ez a németrendnek czimere, melyet a rend a lovagkereszt közepén viselt. Vannak e sason kívül még egyéb czimerek is a szarvakon, és pedig a Zsigmondot megillető német császári kétfejű fekete sas arany paizson, a cseh királyság duplafarkú ezüst oroszlánja vörös paizson, és az egyik szarvon még két czimer, melyek hihetőleg a szarvaknak különböző időbeli tulajdonosait jelzik.¹⁾

Werner ötvösre és *Péter* festőre vonatkozólag több feljegyzést találunk a kincstartó számadási könyvében. Az ötvös 1405-től fogva működik a rend szolgálatában. Ő magyar ezüst forintokat is dolgozott fel. Készített késnyeleket, ezüst kanalakat a convent számára, templomba való gyertyatartókat, melyeket megaranyozott. (342. l.) Ezüst tálat. Megaranyozta a rigai érseknek szánt nagy serleget és még más kettőt, melye-

¹⁾ *Czobor* Béla az »Egyházművészeti Lap«-ban 1882. 148 l. a két utóbbi czimer rajzát közli és azokat körülményesen ismerteti. Feltűnő körülmény az, hogy az egyik szarvnak azon érczövén, mely azt derekán átfogja és melylyel a szarv a szárhoz van erősítve, két czimer paizs van egymás fölött, úgy hogy az egyik a másikat teljesen elfedi. A felső czimerpaizshoz hasonló a talapzaton is fordul elő. Az elfödött czimerpaizsnek tárgya a hármass lovagláb. Ama paizsnak, melylyel az alsó elfödetik, tárgya azonos egy díszes ezüst kelyhen levő paizs tárgyával, mely a nemzeti Múzeum tulajdona és melyet *Czobor* u. o. II. 117. l. írt le. Sajátságos, hogy a XV. századból való kelyhen e czimer paizs, úgy mint a szarvon, utólagosan van reá alkalmazva. Ami kétségtelenné teszi, hogy idővel a szarvak és a kelyh egy tulajdonos birtokában voltak.

ket a nagymester a kurlandi és refelni új püspököknek ajándékozott. (343. l.) Készített a kardokra markolatokat, hüvelyeket, ezüst pántokkal és karikákkal. Ezüst poharat. (karke, 385. l.) Kelyhet, amphorákat aranyozott és készített apró paizsokat a rend jelvényével, melyeket a mester két lovagnak ajándékozott. (386. l.) Ily paizsokat a fekete sassal a lovagok mellükön viseltek a ruházatukon levő rendkereszt közepén. E czimer paizsok rendszeren selyemből voltak készítve. Így például 1409-ben a selyemhímző (seydenhafter) 2 pár ily rendkeresztért (wapen-rokucze) $11\frac{1}{2}$ márkát kapott. (557. l.)

Péter festő már 1399-ben állott a rend szolgálatában. Dolgoztatott azonban a rend Walter ötvösön és Péter festőn kívül még más ötvösökkel és festőkkel is.

Mivel a kincstartó könyvében a kiadási czimnek tételei többnyire együtt vannak, constatáltatjuk, hogy a Zsigmond királynak küldött szarvak készítéséről adatok e számadásos könyvben nem fordulnak elő.

A hazánkat érdeklő további adatok még ezek:

Még 1408-ban ápril hava vége felé (quasimodogeniti vasárnapon) érkezett Zsigmondtól ismét bor és vizahal. A királyi szolgálta ezek hozatala fejében 7 márkát és selyem szövettet kapott ajándékol; 16 márkát kaptak a fuvarosok, $4\frac{1}{2}$ márkát és 1 scotot kapott a vendéglős ezek eltartásaért. (478. l.)

1409-ben gyönyörű lazacot (lachs) szállított Hilfeld Gotschalk a magyar királynak, miért a rendnek pénzmestere (montsmeyster) $20\frac{1}{2}$ márkát fizetett ki neki. (526. l.)

Márcz. hó 24-ikén 100 magyar ftot (54 m. 4 sc.) kapott *Miklós*, Stibor erdélyi vajdának irnoka, a ki Magyarországból jövéen, két levelet hozott magával, amelyeket tőle kiváltottak. E leveleket ő Berlinbe (in der Nuwemarke) vitte a törvényszék elé. (531. l.)

Stibor vajdát többször említi a számadási könyv. Az jár el a Neumark adás-vevése ügyében mint Zsigmond megbízottja. Az első összeget 1402 júl. hó 25-én ő vette fel a lovagoktól Zsigmond részére. (146. l.)

Júl. hó 26-án Stibornak trombitása, — mert ilyennek előlovaglása mellett vonult be Marienburgba — kapott a kincstartótól 2 márkát. Stibor kísérlőinek és 6 lónak eltartásaért kapott a vendéglős 63 márkát és 20 scotot. Egy nappal előbb pedig Stibornak irnoka kapott 8 márkát. E pénzek közvetítése Hartungra, a mester szolgájára volt bízva. (176 és 177. ll.)

1403-ban febr. hó 24-ikén Stibor vajdának irnoka *Miklós* vett fel 19,450 magyar forintot a főpénztárostól (grosscheffer) Marienburgban. (221. l.)

Ott forgolódott időközben Stibor udvarmestere is (hofmarschall) Tapiowból valami Mosschitz nevű úrral. Ezek élelmézéséért a vendéglősnek fizetett a kincstartó 3 márkát. (237. l.)

1405-ben 250 márkát kapott *Moracze* (?) úr a magyar királynak lovagja, és *Nadicz Miklós* mester Stibor úrnak kanczellárja. Ezen összeg felvételéről ők nyugtalevelet adtak a kincstartónak. (368. l.)

1408-ban márcz hó 3-ikán egy lengyel úr járt Marienburgban a nagymesternél Stibortól küldve. Ennek vendéglői számlája kiegyenlítésére 4 scotot fizetett a kincstartó. (470. l.)

Ugyanezen évben járt Marienburgban először *Kristóf* lovag mint Zsigmond követe a nagymesternél, akinek eltartásáért a vendéglőben a kincstartó 4 m. 7 sc. és 13 denárt fizetett. *Kristóf* lovag innen Guttirsberg Henrik lovaggal Ellbingenbe távozott. Midőn mindketten onnan visszatértek, eltartásukért a vendéglősnek $\frac{1}{2}$ m. és 1 scotot fizetett a kincstartó. (488. l.)

Kristóf lovag ettől fogva gyakran járt Zsigmond ügyében a nagymesternél. A nagymester igen becsülte őt, aminek jeléül drága serleget ajándékozott neki, melyért a kincstartó 17 m. és 2 scotot fizetett vételárban. (491. l.)

Mily tekintélye volt Zsigmond királynak a lovagok előtt, talán e csekélység is bizonyítja. Midőn a lovagok az ajándékba küldött sólymokat felsorolják, ily sorrendet követnek: Ungern 1 kalitkával 11 m. Frankrych 2 kalitkával 17 m. Szachsen und Mysen 1 kalitkával 4 m. Römisch könig 1 kalitka 4 m. A gellerni és kaszenerbogeni választóknak és hercegeknek 2 kalitka 8 m. Norenberg und Wirtenbergnek 1 kalitka 4 m. (506. l.) A sólymok nagy kelendőségnek örvendhettek, mert még ugyanazon évben második küldemény is indult Marienburgból. Az ekkor részesültek között megint első helyen van Zsigmond. A neki szállított sólymokért Péter solymár 11 márkát kapott a kincstartótól. (593. l.)

1409-ben a szerep megváltozott. Eddig a rend fizetett Stibor közvetítőjének. Ettől fogva a rend kap. Így ápr. hó 20-dikán 300 márkát, szept. hó 26-dikán pedig 3100 márkát. (517, 519. ll.) De még ugyanazon évben Stibor őrnöke a 3100 márkát Neumark fejében felvette. (520. l.)

Márcz. hó 31-én Marienburgban jártak Zsigmond követei, *Kristóf* és norinbergi Márk. Egyidejűleg ezekkel ide jött Stibor őrnöke is. Az előbbieket vendéglő számlája fejében 3 márká 4 sch., az utóbbié fejében pedig 3 fertályt fizetett a kincstartó. (536. l.)

Ápril hó 5-dikén 100 magyar forintot (54 m. 45 sc.) kapott útiköltség fejében *Danai Kristóf*, a ki a rend ügyében nagypénteken utnak indult Magyarországra. Ugyan e *Kristóf*.

midőn szombaton Simon Juda előtt (okt. hó 26.) visszatért, 75 m. 25 scotot kapott. (537. l.)

April havában Kristóf úrnak szolgája Marienburgban elhalálozott; ennek temetésére az érte mondott sz. misékért, virasztóknak (bilgen = vigilien), harangozásért és azért, hogy a templomban temették, fizetett a kincstartó 5 m. 9 sch.

Ugyanez időben Thornból Boroszlóba lazaczkokat (lachse) szállított a nagymester, melyekkel Magyarország király urának kívánt kedveskedni. Ezen szállításért fizetett a kincstartó 8 márkát. A lazaczkok elhelyezésére szükséges ponyvák és bárkák pedig 7 scotba kerültek. A szállítás Boroszlóból Budára 15 m. $9\frac{1}{2}$ sc. és 9 denárba került. A legény, a ki a lazaczkokkal utazott, saját élelmezésére $3\frac{1}{2}$ m. $9\frac{1}{2}$ sc. és 8 denárt költött. (538. l.) Zsigmond ép ez időben Budán tartózkodott és pedig bizonyos, hogy febr. hó 24-ikétől máj. hó 6-ikáig ott volt.¹⁾ Mivel a számadási könyvben a lazaczkok vételára nem fordul elő, kétségtelen, hogy a lovagrendnek magának volt halastava és halászata. A szállításnak kiindulási pontja Thorn volt, azért ott kellett lenni a lazaczkok otthonának is.

Zsigmond viszonzta ezen ajándékot, mert még ugyan-ezen évben a nagymesternek vizát küldött. Annak szállítását 7 márkával jutalmazta a kincstartó és ellátásért a vendéglősnek 2. m. és 2 den. fizetett. (525. l.)

Junius-hóban Stibor irlnoka megint Marienburgban tartózkodott. Ekkor eltartásaért a vendéglősnek 3 m. és 17 sc. fizetett a kincstartó. (541. l.)

Az év folyama alatt Dávid az elbingeni parancsnok (komthur) szolgája a nagymester parancsára Magyarországnak járt, aminek fejében 160 magyar forintot kapott a kincstartótól. (547, 555 és 560 ll.)

Szept. hó 23-ikán 100 magyar aranyforintot kapott a kincstartótól *Kochmeister Mihály*, Samaita öreg parancsnoka (dem alden vogten von Samaythen), midőn sz. Máté apostol napján követségbe indult Magyarországnak. (561. l.)

Okt. hó 28-dikán futár indult levelekkel Magyarországnak, aki $1\frac{1}{2}$ schok garast kapott utiköltségre. (598. l.)

*

Ezzel a mutatóval eléggé bebizonyítottam, mennyi érdekes adatot foglal magában a Tresslerbuch hazánkat illetőleg; de e mutatóval arról is tanuskodik, hogy a külföldi források művek áttanulmányozása a hazánk történelméhez való adatgyűjtésnél okvetlen szükséges.

NÉMETHY LAJOS.

¹⁾ Ráth, Magyar királyok hadjáratai 111.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Nagy Képes Világtörténet. Szerkeszti *Marczali Henrik*. I. köt. A kelet ókori népeinek története. Maspero Gaston műve alapján átdolgozta *Fogarassy Albert*, átnézte Goldziher Ignác. Budapest. XIX, 660 l., számos melléklettel.

Azok közé tartozom, kik örömmel fogadták a hirt, mikor először szárnyra kelt, hogy új irodalmi munka van készülöben, mely vaskos tizenkét kötetben fogja tárgyalni az egyetemes világtörténetet. Nagyon időszerűnek, sőt szükségesnek találtam a vállalkozást. Gyorsan halad a világ. Új források, új adatok bukkannak elő ugyszólván naponkint, melyek a megtörtént dolgokat egészen új világításba helyezik, sőt nem egyszer halomra döntik azt a fölfogást, a mi tegnap még dogma számba ment. És ez áll nemcsak az újabb kor, hanem a rég mult idők történetére nézve is. A mi csak 15—20 év előtt is helyesnek látszott, az sok esetben ma már túlhaladott álláspont.

Ugyanez a sors érte a Ribáry-féle Világtörténetet, a legutolsó e nembeli munkát, a mely magyar nyelven ezelőtt 15—20 évvel jelent meg. Ennek is, mint legtöbb elődének, megvolt az az eredendő bűne, hogy nagyobb részt csupa compiláció volt. Idegen írók műveinek részint egyszerű fordítása, részint kisebb-nagyobb mértékben *átdolgozása*. Az a magyar közönség, a melyre ily munkának szükségkép támaszkodnia kell, ma már nem éri be idegen vetések tarlózásaival. Megvan az a műveltsége, hogy, ha valamely szakma fölkellette érdeklődését, az arra vonatkozó idegen szakírók műveit eredetiben is bírja élvezni. Hogy azok mellőzésével mégis a magyar irodalomhoz forduljon: jogos az a követelése, hogy oly könyv nyujtassék neki, mely a tárgyat írójának saját egyéni tudásából, saját egyéni fölfogásában világítja meg. Nem azt mondom ezzel, hogy a magyar szakíró a külföldi irodalom termékeire ügyet se vessen; sőt nemcsak megengedettnek, hanem épen szükségesnek tartom, hogy azokból is mindazt fölhasználja,

a mi bennük jó. Vállalkozását azonban csupán akkor tartom indokoltnak, hogy ne mondjam jogosultnak, ha saját ismeretei tárházából, a tudomány *mai* színvonalán álló *eredeti* művel gazdagítja irodalmunkat.

A hír hallatára tehát nem az tett reám hatást, hogy került vállalkozó, a ki egy ily költséges mű kiadásának megkockáztatásától vissza nem riadt. Könyvpiaczunk legújabb jelenségeinek sikere tanúság reá, hogy nálunk sem könnyelmű kockajáték többé az ily vállalkozás. Van immár magyar közönség, melynek a tartalmasabb szellemi táplálék életszükségévé vált. Én abban láttam az esemény jelentőségét, hogy vannak köztünk is férfiak, a kik magukat a nagy mű elkészítésére hivatottaknak érzik. Mert hiszen vannak és voltak ugyan jeles íróink minden szakmában bőséggel; nevezetesen épen a történettudományi ágban számos kitünőséggel dicsekedhetünk s Szilágyi *Magyar nemzet története* például díszére válnék bármelyik irodalomnak. Hanem ezek inkább hazai speciálitások. A világtörténet megírása mégis nagyobb sokoldalúságot, tágabb látókört feltételez. Marczali neve, meg a körötte csoportosult írók névsora azonban megnyugtató. Garanciát nyújtott egyszerűs mind arra nézve, hogy a vállvetett munkálkodásukhoz kötött várakozás szintén nem lesz igazolatlan.

Kissé megcsappant azonban a bizodalmmal, mikor csakhamar ismét szárnyra kelt a fáma: hogy a sajtó alól rövid időn kikerülendő I. kötet, mely a Kelet ó-kori népeinek történetét fogja tartalmazni, *Maspero* »a hirneves egyiptolog módszerben és előadásban tökéletes« munkája nyomán van dolgozva. Tehát megint csak *átdolgozás!*

Nagyra becsülöm Masperot és szintén tudom róla, hogy hirneves egyiptolog. Még olyasmit is hallottam felőle, hogy egy időben az egyiptologia tanára volt, a 80-as évek folyamán pedig az egyiptomi ásatásokat vezette. Hanem épen ebben az ő specialitásában van a bökkenő. Mert — Indiától, Khinától eltekintve, — Keletnek számba jöhető ó-kori népei közül egyrészt a Nilus-völgy, másrészt az Eufrat-Tigris-aly ős lakosai magasodnak ki; és a mint a történelem hajnalán folyvást szemben találjuk őket egymással, küzdve-birkózva a látókörükbe eső *világ* birtoka fölött, ép ugyanezt teszi napjainkban is a tudományos élet porondján az egyiptologia és az ugynevezett assyriologia. A kettő nem simul egymáshoz, sőt hovatovább jobban hajba kap.

A görög classicusokra visszamenő *egyiptologia* megszokta, hogy magának vindicálja az elsőbbséget: »hogy a legrégebb civilizáció, a miről tudunk, az ós-egyiptomi;« hogy Egyiptom

földje volt az emberi mivelődés első melegágya és hogy — a mely kulturán alapszik a mai társadalmi rend — oda vezetnek vissza az ős görög kulturának is a nyomai. Az *assyriologia* nem kérkedhetik ily ősrégi származással. Alig ötven éve még, hogy megszületett. De csoda-gyermek volt már bölcsőjében, s a babyloni ásatások phaenomenalis eredményéből táplálkozva, ma már oda fejlődött, hogy nemcsak birokra mer kelni amazzal, hanem követeli tőle a hosszú századokon át bitorlott ősiség jussát s fölemelt homlokkal hirdeti, hogy a Nilus-völgy mivelődésének első csirái is abból a magból keltek, melyet oda az Eufrat-mellékről hordott át a szél. Egyiptologia, assyriologia nem borithatók tehát egy kalap alá. A ki jó egyiptolog, az egyszersmind jó assyriolog is nem lehet, egyik vagy másik dogma mellett szükségkép szint kellvén vallania.

De speciális *magyar* szempontból sem tartottam szerencsésnek, már a priori, épen Maspero »a hirneves egyiptolog« munkájának alapúil választását.

Az assyriológiának egyik igen becses, hogy ne mondjam legbecsesebb része a *sumirologia*, a melynek már irott emlékei — ha művelőinek hihetünk — oly ős időkre nyulnak föl, hová az egyiptomi civilisatio kezdetét csakugyan még a legmerészebb egyiptolog sem meri fölvenni.

Eszembe jut erről, hogy Jókainak az ős magyarokról tartott akadémiai fölolvasása alkalmából egyik jó nevű publicistánk az Egyetértésben a következő észrevételt tette: »Mialatt Budenz hivei azzal licitálnak rá a Vámbéry hiveire, hogy a finn nyelvben legalább is hetven magyar szónak a törzsökét mutatják ki, holott a török nyelvben legföljebb ötven ilyen található, az alatt a szuméri nyelvben egynéhány száz rokon szóra találhatunk. Pedig ezt a nyelvet még nem ásták ki teljesen az ékiratokból s nem is magyarok végezték az ásás munkáját.«

Nem kívánom a magyar történetirótól, hogy Horvát-Istvánkodjék s széles e világon mindenütt ősmagyarokat találjon. Annyit azonban mégis elvárhatónak tartok, hogy ha valaki oly földrész történetének megírására vállalkozik, a melynek ős népéről p. o. a német Hommel nemcsak azt veszi észre — mint Lenormant, Amiaud, Haupt, Lacouperie stb. — hogy az ural-altáji nép- és nyelvcsaládhoz tartozott, hanem azt is, hogy épen rokon volt a magyarral és ezt szóegyeztetésekkel is bizonyítja: akkor elvárhatónak tartok annyit, mondom, hogy ezt szintén meglássa s iránta magyar olvasóját is a kérdés mai állásához képest informálja. Erre a célra Maspero könyve nem alkalmas forrásmű. Erinti ugyan

ő is a sumírok turániságát; de hát ő sumírokra, turániakra nem sokat ád; ő »hirneves egyiptolog« mindenek fölött; az ő figyelmét a speciális szakmájával kapcsolatos részletek ragadják meg csak.

Aztán Masperonak »Histoire ancienne des peuples de l'Orient« című munkája ezelőtt huszonnégy évvel, 1875-ben jelent meg, a mikor a sumírologia legbecsesebb forrásadatai még föl se voltak födözve. Könyvéből azóta több kiadást rendezett ugyan, 1895-ben pedig *kibővítve* adta ki, azonban ez a kibővítés is annyira megint csak kedvencz speciálítására szoritkozott, hogy még *de Sarzec* tellői epochalis ásátásairól is alig látszik tudomással bírni; hogy pedig az el-amarnai, szendsírlíi stb. újabb leletekről, meg kivált a *The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania* nifféri kutatásairól csak hallott volna is valamit, annak egyáltalában semmi nyoma.

Nó de — gondoltam — Maspero műve csupán alapúl szolgált a magyar kiadásnál. Az átdolgozó képségtelenül figyelemmel volt a forrásnak eredendő bűnéből vagy elévültségéből származott fogyatkozásaira s kiigazította, a mi benne az újabb tanulmányozások megállapításai szerint hibás volt és beleillesztette az újabb kutatások eredményeit.

Ezzel a reménnyel vettem kézbe a valóban fényes kiállítású kötetet, s megelégedésemre szolgált szerzőnek mindjárt az előszóban tett azon kijelentése, hogy »nagyobb eltérések találhatók, különösen a khaldeai műveltség kezdetének tárgyalásánál, hol turáni elemekről is lehet szó.« Tehát egy véleményen vagyunk. Szerzőnek is ugyanaz a fölfogása, a mi az enyim, hogy a ki — mondjuk — Khaldea őstörténetét nyújtja a magyar olvasónak, annak a sumírologiába kissé bele kell bocsátkoznia.

Csalatkoztam. Hiába kerestem Insagszaganát, Ur-Sulpaudut, Lugal-Zaggiszit és társaikat, kiknek sumír nyelvű fölírásaik, archaisticus jellegük után itélve, legalább is a Kr. e. hatodik-hetedik évezredből származók. Hiába kerestem a valamivel későbbi korból való, de már a 80-as években ismert Ur-Ninát, Urukaginat vagy Edingiranagin nagyhirű *stèle de vantours*-ját és *A. galel*-jét. Még Gudiát is csupán arra a megemlítésre érdemesíti szerző, hogy az *uru*-i királyok valamelyikének *szirtellai* hűbérese volt és hogy »szobrain . . . nincs az a csin és finomság, a mi az előbbi és egykorú egyiptomi szobrokat annyira jellemzi.« Semmit sem szól ellenben Phidias vésőjének is becsületére való gyönyörű *sumír leányúr*ról és nem szól semmit 8000 sorra menő sumír fölírásairól. De

boldog isten! mivel véli tehát szerző »a khaldeai műveltség kezdetének tárgyalását« kezdeni, ha mindezekre ügyet sem vet? S a magyar olvasóra nézve csakugyan elégségesnek tartja a sumír-turáni vonatkozásnak abban kicsucosítását, hogy »a turáni néptörzseknek, a mennyire *ma* ismerjük, nincs egységes fajjellegük; úgy látszik, hogy a fehér és sárga faj keresztezéséből származott keverékfaj«?

Azonban nem vitázom a fölött, hogy mit kellett volna tehát művében adnia. Ebbe sok beleszólója van az egyéni fölfogásnak is; noha más részről a történetíró ízlése elé a megtörtént dolgok is korlátot szabnak némikép. Ugy veszem a könyvet a mint adva van, s megkísértem bonczolás alá vonni, hogy ebben a formájában s a kimaradásoktól eltekintve is, megállja-e a kritikát és eléri-e a mai szintvonalat? Megemlítem még, hogy vizsgálódásommal csupán Khaldea történetére fogok szorítkozni, az egyiptomiakkal s a többi népekkel nem bibelődvén.

Kifogásolnom kell mindjárt:

(124. lap) a *szumer-akkad* név használatát. — E névnek a könyvben előfordulta arra is következtetést enged, hogy Maspero művének az a példánya, a melyet szerző földolgozott, vagy még az 1875-iki kiadás, vagy annak valamely ki nem javított ismétlése. Most már — és pedig nagy idő óta — mind a *sumír*, mind az *akkad* név alatt más-más népet értenek. *Sumír*-t mondtam, mert a *szumér* is helytelen, — lévén ez a

szó ékjegyekben = šu-mí-ri = sumírok.

(125. l.) »A *király* fogalmának a kifejezésére« *nem* »a méli képéhez folyamodtak«, hanem a *nagy* és *ember* szavak ideogramját használták; így képződött a *gal + lu* = »nagy« + »ember« és ebből, helycserével a *lugal* = »király« szó.

(126. l.) »Az ország legrégebb sirjaiban már . . . vas tárgyakat találtak«. *Nem találtak*; mert az első vas, megaranyzott gyűrűképen, az el-Amarna korban (Kr. e. 1400.) jön elő, a mikor azt Mitani fejedelme drága ajándékol küldi Egyiptom királyának.

(128. l.) »A mindenség . . .« három fő istene közé Mullilla *nem* tartozott, mert ezek, mint alább már helyesen van említve, Anna, Inlil (Bel) és Ea voltak. Mullil az Alvilág (Orcus) istene s női párja Allatu, nem pedig Ninlilla, a ki Inlil-nek volt a neje. Ea nemcsak a földön, hanem az összes vizek fölött is uralkodott, a mint hogy nevének jelentése is *lakás + víz*; ellenben a légkör nem az ő, hanem Inlil birodalma volt.

(132. l.) ». . . az árámaeabeliek . . .« szintén a semita törzshez tartoztak ugyan, de a Babylont megszállt első semita transport megjelenése után csak jó harmadfélezer év múlva tűntek föl.

(133. l.) A Szentírásból ismeretes *Ur* város nevekép úgy itt, mint több más helyen *Uru* fordul elő folyvást, a mi helytelen. E város holdistenének a neve szintén nem *Uru*, hanem *Uru-ki* és *In-zu* volt.

(135. l.) »Marduk később összeolvadt Bel-lel.« *Nem olvadt össze*, hanem mindig Marduk maradt. Mivel azonban *bel*, *bîlu* jelentése nemcsak

Bel, hanem »ur« is: midőn az ő székhelye Babel, a birodalom fővárosává lett, a babyloniak neki adták az »ur« nevet.

(142. l.) A *nyelvek tornyáról* a babyloniaknak *nem* volt a Szentírás elbeszéléséhez hasonlólag hagyományuk.

(144. l.) *Isztubár* helyet már nagy idő óta *Gilgamis* az elfogadott olvasás.

(146. l.) *Szirtella* szintén helytelen. *Szirburla* vagy *Szirpurla* a helyes.

(u. o.) Babylon *nem állt* két városból, mert *Ka-dingirra* = isten kapuja, és *Tintir-ki* = az élet székhelye, azon egy város sumír neve s amaz elsőnek egyszerű semita fordítása *Bab-ilu* szintén = isten kapuja, *nem* pedig »Ilu-isten kapuja«, miután *ilu* már maga = isten.

(u. o.) Ur királyai soha *nem* viseltek *patesi* (helyesen: pa-ti-szi) czímet, hanem mindig *lugal*-nak nevezték magukat.

(149. l.) Egy király képe *Marduk* aláírással. Ha szerző e néven talán *Marduk* istent értene, az helytelen; mert az a kép az ugynevezett *Mukin-kudurri-darrati* határkövet díszíti s legvalószínűbben I. Nebukad-nezart, esetleg utódát *Marduk-nadin-ahit* ábrázolja.

(151. l.) A közlött fölírás *nem* »Naramsin sar kibratív arbaiv ga Apirak Mákkán,« hanem »Naram-Szin sar kibratív arbaim karpatu namrag Magan-ki« azaz »Naram-Szin a négy világrész királya. Maganból zsákmányolt edény«.

(158. l.) »A khitik . . . zöme . . . a Balikh és Orontes között megszállotta az Amanus lejtőit és Kilikiának egy részét«. Miután az Amanus és Kilikia az Orontestől nyugot felé volt, *nem* eshettek az Orontes és a Balik közé.

(176. l.) A *Kudur-Mabug*ról mondott részlet egészen zavaros. *Kudur-Mabug* épen maga tette *Larsza* meg egész *Babylon* királyává a saját fiát *Rim-Szint* vagy *Rim-Agut*, a kit sok jogosultsággal *Ariokh*-nak tartanak s *Hammurabi* volt az, ki őket legyőzvé, *Babel* város hegemoniáját végkép megalapította.

(177. l.) »Elaszszar (ma *Kaláh-Sergát*)«, *Nem az*, mert I. Mózs. XIV. 1. verséből is következtethetőleg *Elaszszar* = *Larsza* volt, a mai *Kaláh-Sergat* pedig *Assur* város romjain épült föl.

(281. l.) A közlött ábra *nem Ninip*, hanem *Musis Nindar* pecsét-hengere.

(282. l.) *Ninippalekur* *nem* verte tönkre *Rammanbaliddint*, hanem a csatában mind *Rammansum-uzur* a babyloni, mind *Bel-kudur-uzur* az asszír király elesvén, ez utóbbinak fia *Nindar-pal-isarra* »visszahúzódott a maga országába«.

(283. l.) *Nem* a muszkaja nép volt az asszír királyok alattvalója, hanem *Alzi* és *Purukuzza* voltak asszír tartományok s a muszkaják ép ezt a két tartományt foglalták el az assziroktól »ez előtt 50 évvel«.

(285. l.) »A *Libanonon* át behatolt *Akharru* országba«. *Martu*, *Aharru* általában = *Nyugot* s bele volt értve *Damaszk*, sőt *Hamath* is.

(286. l.) A közlött kép *nem* I. *Tiglatpilezertől*, hanem — mint a fölírás tanúsítja — *Rim-Szintől*, *Larsza* királyától való.

(287. l.) *Hékali* helyett *Ekallati* olvasandó.

(338. l.) *Asurnazirpal* korában »*karkhi* tartomány« *nem* volt, hanem *ma van* *Kurdisztannak* *Diarbektről* délkeletre fekvő *Karkh* nevű helysége, hol *Asurnazirpalnak* egyik monolithját megtalálván, ezt nevezik *karkhi monolithnak*.

(339. l.) *Lubarna* *nem* 20 talentum aranyat és egy talentum ezüstöt fizetett, hanem az ezüst volt 20 — s az arany volt egy talentum.

(355. l.) »Örményországban kevés hódítás történt I. *Tiglatpilezer*

óta«. Dehogy nem történt. Sőt II. Salmanassar még több háborút folytatott vele s több foglalást tett benne, mint Tiglatpilezer is és ugyan ő volt az, a ki elpusztította Örményország akkori fővárosát Arzaskut.

(364. l.) Tiglatpilezer nem II., hanem III-ik.

(365. l.) Tiglatpilezer *nem* Kr. e. 745- vagy 744-ben, hanem csak 729-ben vette föl Sumír és Akkad királyának a címét, ugyanakkor »ragadván meg« először »Bel-Marduk kezeit«, a mely szertartás Babylonban a koronázással volt azonos.

(366. l.) »Sőt még . . . Judea királya Azarja is . . . csatlakoztak a szövetséghez«. Judea királya Azarja *nem csatlakozott*; hanem az a Jaudí, a melynek királya Azrijau a pártütésnek éppen feje volt, fönt az Amanus északi részén, a Kara-Szu forrásvidékén feküdt. 1875-ben ezt Maspero persze még nem tudhatta s a Jaudí és Azrijau név őt is ép úgy megtevesztette, mint másokat. Később azonban a több mint tiz év óta közkézen forgó szendsirlii leletekből ő is tudomást vehetett volna róla.

(u. o.) ». . . északkeletnek *Bikni* egészítette ki az *Elő* sorompót, mely Ninivét az Iráni fensiktől elválasztotta«. Az ékirásokban *Bikni* a neve a Kaszitó alján levő Demawend hegységnek.

(u. o.) Itt és több más helyen szerző folyvást Médiát és médeket emleget. Nincs kifogásom ellene; csupán meg kívánom jegyezni, hogy az ékirásokban ennek az országnak és népnek *madai* a neve.

(369. l.) »Kinzirut . . . trónra ültette Babylonban, mint Asszíría hűbéresét«. *Dehogy ültette*. Hanem mialatt a Földközi tenger mellékén Damaszkkal és szövetségeseivel vesződött, védekezésnek Nabonasszarnak a fiát Nabunadin-zirit bizonyos Nabu-sumu-ukin legyilkolván, maga ült Babylon trónjára. Ezt kergette el aztán -- még folyvást Tiglatpilezer távollétében — Ukinzir s ezek voltak azok a khaldeai események, melyek miatt — a mint az előző lapon szerző is említi — Tiglatpilezernek haza kellett sietnie. Két évig tartó harc után bár, de mégis legyőzte és elfogta Ukinzirt s ekkor foglalta el aztán ő maga Babylon trónját.

(381. l.) Tyrus öt éves ostroma *nem* (IV.) Salmanassar alatt, hanem az ő halála után jó 50 évvel, Asarhaddon utolsó éveiben kezdődött. — Amaz a fölfogás csak Josephus nyomán vált közkeletűvé, a ki Menander töredékeit félremagyarázta.

(u. o.) Szamariát Sargon *nem a kalui* (helyesen dur-ilui) csata után, hanem ezt előzőleg, mindjárt trónfoglalásának első szakában (ris sarruti) vette be.

(388. l.) A rapihui ütközetben Hanno pártján *nem* Sabaku, hanem Szibu »Musuri turtanja«, tehát nem faraoja, vett részt. Ez a Musuri pedig nem Egyiptom, hanem az a földség volt, a mely 50—60 év múlva Nabataea, illetve Nabaitai nevet viselt.

(389. l.) Nem Zikartu, hanem Zikirtu-Szagarita.

(390. l.) Nem Milukt, hanem Miluhha. s alatta *nem* a kanopusi Nilus-ág két partját értették. Neve előfordul már Gudia fölrásaiban is.

(393. l.) Szankherib *nem* babyloni, hanem amidi kormányzó volt, apja életében.

(394. l.) Az altakui csatában *nem* az egyiptomiak, hanem Musuri fejedelmeinek és Miluhha királyának megszámlálhatatlan sokaságu seregei voltak a vesztesek. Itt megint Musuri = Nabataeának Egyiptommal azonosítása okozza a zavart.

(403. l.) »Babylon népe, tudva, hogy királya messze jár, a tengeren túl . . .« Szankherib *nem* járt a tengeren túl, hanem tábort ütött az Eufrat torkolatánál, Bab-Szalimetiben s ott várta be a hajóhad visszakeresztét.

(u. o.) »... és *ismét* Suzubhoz pártolt. Suzub vereséget szenvedett, fogságba került s Assziriába hurczoltatott.« Továbbá alább: Szennakherib visszatérre, megtudta, hogy Suzub megszökött börtönéből... és a babiloniak trónra ültették.« Nem ilyen egyszerű a dolog. Masperonak megint kikerülte a figyelmét, a mit Tiele már több mint tíz év előtt észrevett, hogy t. i. két Suzub volt: egyik »a kaldu«, másik »a babeli«. Amaz első volt az, de még csak mint guerilla-vezér a ki Szankheribtől »megsemmisítő vereséget szenvedett«, s e diadala után tette meg az asszír király a saját fiát Asur-nadin-sumot Kr. e. 699-ben az elcsapott Belibus helyébe Babylon királyává. Asur-nadin-sum hat évig uralkodott s ez idő alatt ment végbe Szankherib tengeri expedíciója a Perzsa öböl elami partjaira menekült kalduk ellen. Határainak e durva megsértéseért boszut állandó, az elami király, ekkor már nem Sutrak-nanhundi, hanem Hallusu, becsapott Babylonba, ott Asur-nadin-sumot elfogta s helyébe Suzubot »a babelit« Nirgal-uszib név alatt királylyá tette. És ez a Nirgal-uszib, a Ptolemaeus-kanon Rigebalos-sa volt az, a kit 1½ évig tartott uralkodása után Szankherib foglyul ejtett. Csak most jön aztán a másik, »a kaldu« Suzub, kit a babiloniak királylyá kiáltottak s a ki Muszib-Marduk (Ptolemaeusnál Mesesi Mordakos) név alatt Kr. e. 693. november kezdetétől 689. december 3-ikáig uralkodott, a mikor az elfoglalt Babelben csakugyan őt is kézre kerítették az asszirok.

(412. l.) »Az öreg király, ki már nem szállhatott táborba többé... visszavonult Babylonba, hol nem sokára meghalt.« Dehogy nem szállhatott. Sőt a babiloni B. krónika világosan ezt mondja: »A tizenkettedik évben Asszírria királylyá kivonult Egyiptom ellen; *ut közben* beteg lett s meghalt arahszamna hó 10-ikén.

(413. l.) »Mikor Nikó visszatért Egyiptomba, Taharku már nem élt.« *De bizony élt* s a tartán ostrom alá is fogta Thebában. Innen azonban, miután belátta, hogy a várost nem bírja megvédeni, — ellillant Ethiopiába, hol aztán »utol érte éjjeli sorsa« mondja az asszír fölírás.

(u. o.) Tandamani = Tanut-Amon (mert az »Urdamani« olvasás helytelen) tehát nem Thebában, hanem Napatában kezdte meg uralkodását, mint azt a Dzsebel-Barkalon levő Ammontemplom egyik fölírásában maga is mondja.

(415. l.) »Samassumukin az én öcsém... *Nem* öcsém«-nek nevezi őt Asurbanipal, hanem »csalárd testvérem«-nek (ahu la kinu). Öcs »ahu sihru« volna.

(u. o.) »Samassumukint elevenen égették meg«. *Nem tették*, hanem ő maga választotta a máglyahalált. »Asur, Szin, Samas... istenek vetették őt a tűzbe«, mondja Asurbanipal, a ki gunyt is úz Babylon népéből, hogy eddig bezzeg követték Samassumukint, de a máglyára is utánna menni már nem volt bátorságuk.

(u. o.) »A többi népet elevenen állították a nagy kőbikák elé, melyeket Szennakherib, apám apja emelt«. A fölírás helyes fordítása: »A többi népet halotti engesztelő áldozatul mézáróltattam le házi isteneink szobra előtt, hol apámnak az apja Szankherib legyilkoltatott.«

(419. l.) »Északon Van királyság erősebb volt, mint valaha.« *Dehogy volt.* Sőt épen erősen megindult benne a fölbomlási processus, a mely nemzetiségét is eredeti turáni jellegéből teljesen kivetkeltette. S épen III. Szarduris eddig az utolsó király, akinek fölírásai még ó-örmény nyelven szólnak.

(u. o.) A Lygdamis (Λυγδαμης) név okvetetlenül tollhiba Strabónál Λυγθαμης = Dygdamis helyett. Ennek a kimmer vezérnek a prototypja az a *Tugdamani*, kiről Asurbanipalnak Kr. e. 646 körül készült Marduk-hymnusza már azt említi föl, hogy »a felső tengernél«, tehát kétségtelen-

nül Kilikia partjain elpusztult s most már a fiát, Szandaksatrát tették vezérükül a gimirriek. Ehhez képest Lygdamis-Dygdamist nem a kimmerieknek szerző által Kr. e. 678-ra tett első megjelenése után 50 évvel (tehát Kr. e. 628 körül), hanem sokkal korábban üzhették el Ephesos alól, miután Tugdamani 646-ban már nem élt.

(u. o.) »Ha hihetünk Herodotnak, a skythák, a kik a kimmeriakat kiűzték, ellenségeik üldözése közben a Kaukazustól keletre kerültek. Ha ezt Herodotnak elihetjük, akkor nem fogadhatjuk el szerzőnek az előző lapon tett azt az alajtasát, hogy a kimmeriek . . . átkelvén a Dunán és a Balkanon . . . Ázsiába költöztek. Gyorsan terjedtek el Mysiában, Troasban, Bithyniában, Paphlagoniában . . .« Ebben az esetben hogyan üldözheték volna őket a skythák mégis a *Kaukázstól kelet felé?*

(u. o.) »Gimirrainak« Babylonban senkit nem hívtak; az assziroknál pedig más volt a *gimirrai*, más a *szahi* = száka nép.

(448. l.) A II. Assurakhiddinről szóló mese, a mely Asarhaddon egyik fölírásának meg nem értéséből származott, már rég el van vetve. Ellenben nagyobb idő óta ismeretes Szin-sar-iskun asszír király; csupán az vitás még róla, hogy követte-e avagy megelőzte Asurbanipal fiát Asur-itil-ilani-ukint, a ki saját fölírása szerint — úgy látszik — még kiskoru volt apja halála idején.

(449. l.) Ninive elpusztulásának idejéül a Kr. e. 600 év szóba se jöhet. Jojakim negyedik évéből (Kr. e. 605/4.) származó jóslatában Jeremiás (XXV. 19—26.) az Egyiptomtól Mediáig és Elamig fekvő birodalmakat elősorolván, Assziriát már nem említi.

(453. l.) »A régiek sokat vitatkoztak azon, ki találta föl a pénzt? . . . . A legműveltebb népek, az egyiptomiak, az asszirok . . . csak cserekereskedést folytattak.« Ezt az egyiptomiaknál concedálok, de az assziroknál tagadom. Mint különösen a Tell Sifrből kikerült temérek magánszerződés bizonyítja, a babyloniaknak már az uri II. dynasztia idején, a Kr. e. XXV. évszázadban volt pénzük (*kaspu*), a mely biltura, minára és siklura volt fölosztva. A Pennsylvanian Expedition talált is Nifferben egy ép ebből a korszakból való pénzdarabot, a melynek fölírása Hilprecht angol fordításában: »10 shekels gold standard of merchants«.

(456. l.) »Urdamani utóda Tanuatamon . . .« Mint már a 413. laphoz megjegyeztem: nem *Ur-*, hanem *Tandamani* olvasandó és ez maga Tanut-Ammon.

(459. l.) »Sőt még *Keleten* is, a görögöktől alapított Kyréne . . .« Hiszen Egyiptontól — a melyről folyik a beszéd — Kyréne *nyugatra* esett.

(464. l.) Józsiás és Nikó csatája *Magiddónál*. Herodot azonban (II. 159.) *Magdolosnál*, tehát a szentírásbeli *Migdónál* mondja a csata megtörténtét s hozzáteszi egyben, hogy a győzelmes csata után Nikó elfoglalta *Kadytis* várost. És ez a valószínűbb versio. Mert hogy Megiddohoz jusson, Nechonak már át kellett volna vonulnia Judeán és Szamarián s nem látható be, hogy a hős Józsiás miért nem még a saját országa határánál állta útját? Aztán Szamaria és Megiddó vidéke kétségtelenül asszír vagy babyloni provincia volt még folyvást, miután a Szentírásban sincs sehol nyoma, hogy akár Józsiás, akár valamelyik előde visszaszerezte volna. E szerint Józsiásnak is idegen tartományon kellett volna előbb átvonulnia, hogy Megiddónál Nechóval megütközzen. Ellenben Migdal Judeának Egyiptom felé határvárosa lévén, sokkal észszerűbb az a föltevés, hogy a betörni készülő ellenséget Józsiás mindjárt ott akarta föltartóztatni.

(478. l.) »Kyaxares fia Istuvégn, kit a görögök Astyagesnek neveznek . . .« Herodot méd királyai közül egyedül az Astyages-Istuvigu neve fordul elő az ékirásokban, mert az a Kastaritu, a kit Kyaxaressele akarának azonosítani, Kar-Kassi város fejedelme volt csak s Asarhaddon

idejében Kr. e. 675 táján, tehát jó 60—75 évvel a Kyaxaresnek tulajdonított cselekmények előtt élt. De Istavigu sem volt méd, mert azt a népet, a melyet *méd*-nek szokás tartani, az ékirások kizárólag *madai*-nak nevezik, ellenben Istavigut az *umman manda* nép királyának mondják.

(481. l.) Az Ansanról mondtak nem találnak s a perza birodalmat a khaldeaiak sohasem nevezték Ansamnak. Mint Numma vagy Ilaa »a felföld« egy részét, Kr. e. több mint 3000 évvel már Gudia emlegeti Ansan s neve később is előfordul több ízben. A szó értelme, Oppert meghatározása szerint »sikság«, talán »fönsik«, minélfogva kezdetben a sumír népnek is már látóhatárában eső Pusti Kuh lankáit értették alatta kétségtelenül. Szankherib korában Parsuával, Pasiruvál, Illippel együtt azonban Ansan is *szövetségese*, tehát nem *része* Elamnak. Minthogy pedig a ma Pusti Kuh nevet viselő egész hegység ekkor már részint asszír, részint elami birtok volt: kétségtelen, hogy a Szankherib korabeli Ansan itt nem kereshető, hanem nevének valamely oly más vidékre kellett átviteltetnie, mely vidék ama másik három államnak is szomszédságában volt. Ezek közül Illipről biztosan tudjuk, hogy Namar mellett, a mai Elwend Daghtól délre feküdt; ugyane tájon kellett tehát lennie Ansanuak is. Hogy egyébiránt a babyloniaknak nem volt róla valami nagy fogalmuk, tanúsítja azt Nabunaid abu-habbai fölírása, a mely szerint Marduk azzal vigasztalhatta a babyloni királyt, hogy »Istuvigumak, az umman-mandák királyának nagysokaságu seregét Ansan fejedelme Kuras, az ő jelentéktelen lűbérese, a maga csekély hadával szétszórta, őt magát elfogta s bilincsekben vitte a maga országába.« S Nabunáidnak ez az értesítése közelebb visz bennünket Ansan fekvésének is a meghatározásához. Azt tanuljuk meg ebből a fölírásból ugyanis, hogy kezdetben Kyros csupán Ansan kis fejedelme volt. De az ő saját fölírása szerint ugyanazok voltak apja és nagyapja is, minélfogva Ansan az ő családi törzsbirtokuknak kell tekintenünk. Minthogy pedig Kyros sirja Siraz környékén, Medsed-Murgabban van, jogos az a következtetés, hogy ugyanez a vidék volt az, hol Ansan feküdt.

(494. l.) Gobrias *nem* 538-ban vagy 537-ben, hanem, mint a szerző által is idézett Pinches-féle Nabuna, id-Kyros-krónikának a Ptolemaeus-kanonnal való egybevetéséből kiténik, Kr. e. 539. duzu 16-ikán (juliánus dátum szerint julius 15.) foglalta el Babelt. Az ünnepélyes átvétel azonban csak 3 $\frac{1}{2}$ hó múlva arahszamma 3-ikán (október 28.) ment végbe, ezen a napon maga Kyros is bevonulván a városba, hol aztán *nem* a fiát Kambyzest, hanem a győztes hadvezért, Gubaru-Gobryást nevezte ki helytartóvá. Nabunaid is meghalt ugyan kétségtelenül, de *nem* »egyhány nap múlva«. Akkor a felesége halt el, kinek elhunytá fölötti fájdalmát adar hó 27-ikétől niszanu 3-ig terjedő gyászszal fejezte ki »egész Akkad«.

A szerző által Babylon synonymjeként általában használt *Khaldea* névre is azt az észrevételt kell tennem, hogy a *kaldai* nevet a babyloniak nem is ismerték az előidőkben, hanem legelőször II. Salmanasszarnál s itt sem Babylonnak, hanem csupán a Sat-el-Hai alatti egy részének nevére fordul elő.

De *nem* folytatom tovább a már is hosszúra nyult bírálatot. Az eddigiekkel is igazoltnak hiszem azt az állítást, hogy — Egyiptomtól mindig eltekintve — *nem* volt szerencsés választás, Elő-Ázsia ókori történetének a megírásához Maspero könyvét venni alapul. Más forrásmű használása, vagy a földolgozásnál az assyriológiának kissé nagyobb figyelembe

vétele mellett egészen más és sokkal helyesebb világításban tünnék föl nemcsak Babylon és Asszíría története, hanem a jordán-vidéki népeké is. Hogy egyebet ne mondjak, az el-amarnai, tehát épen Egyiptom földjéből való leletek által constáltható lett volna például, hogy a Kr. e. második évezred közepén, mikortájt a phoeniciai alfabet is megalakult, a Földközi tenger keleti partvidéke nemcsak nem állott az egyiptomi civilisatio befolyása alatt, a mivel az egyiptologok oly nagyon szeretnek hivalkodni, hanem még a faraók udvaránál is a babyloni nyelv és irás volt járatos.

Ugyanazért megkoczkáztathatónak tartom a szerkesztőséghez is azt a jóakarató figyelmeztetést, hogy a mű további részeinek földolgozásában a »hirneves« speciálístáknak csak a saját speciálításukban vegye hasznát. A külföld irodalmában annyi a jobbnál jobb monografia, hogy a helyes forrás megválasztása valóban nem jár nehézséggel. S ha már a magyar közönségnek minden részében önállóan kidolgozott eredeti világtörténetet még most sem adhatunk, az az átdolgozás, a mit kap, legyen legalább a világirodalom mai színvonalán álló.

A mi ezektől eltekintve a könyvet illeti: kiállítása fényes, hogy ne mondjam pazar; itt is kifogásolnom kell azonban, hogy inkább a szemre kíván hatni, mint az értelmet kielégíteni. Az a három térkép, mely az 5., 101. és 177. lapon van, annyira apró, ennek következtében a helynevekkel annyira túlszűfolt, hogy nem nyújt semmi földrajzi eligazítást s ezen felül nem is öleli föl azt az egész földséget, melynek a története tárgyalva van. A Szilágyi-féle munka ebben a részben is mintául szolgálhatott volna.

Ellenben a nyelvezet kifogástalan; minden részében magyar, tömör, zamatos. Valóban élvezetes olvasmányúl szolgálhat a közönség ama részének, a mely egyes anachronismusokkal nem törődik, vagy a melynek némely állítás elavultsága, helytelensége nem ötlük szemébe.

GALGÓCZY JÁNOS.

Deák Ferencz beszédei. 1867—1868. 6, 469 l., 1868—1873. VII, 434 l. Összegyűjtötte *Kónyi Manó.* Budapest, 1898.

E kiválóan fontos kiadvány négy első kötetéről már megemlékeztünk röviden e folyóirat mult évi folyamában; elmondottuk a szerkesztő munkájának hasznos és egyben-másban kifogásolható tulajdonságait s azokra itt bővebben nem szándékozunk kiterjeszkedni. Ha pusztán Deák Ferencz beszédeit gyűjtötte volna össze Kónyi Manó, úgy is nagyon érdemes

munkát végzett volna. De ő mind azon nevezetes kérdéseknek, a melyeknek megoldására Deák több-kevesebb hatással volt, szoros kapcsolatát is feltárta, részint a kortársak magán följegyzéseiből, leveleiből és naplóból, részint az akkori hírlapoknak, emlékiratoknak vagy más publicistikai műveknek hasábjai-ból. E pótlás és kiegészítés nagyban emeli a kiadvány értékét s mindenestre oly alapot nyújt, a melyen Deák államférfiúi pályáját s újabb korunk utolsó félszázadának történetét részletesen megrajzolhatja a jövő történetírója. Készen talál e gyűjteményben sok olyan adatot, a melyről másnak tudomása is alig van, s a mely lehet, hogy egészben véve sohasem jut a nagy közönség elé, vagy idővel el is kallódhatik.

A szóban levő két kötet utolsó kötete az egész kiadványnak, s mint a czímből látható, az 1867-től 1873-ig terjedő időköz politikai történetének legkiválóbb adalékait foglalja magában, úgy, hogy a szerkesztő sehol sem mondja el a maga egyéni felfogását, hanem összegyűjtött adatait közli s a vélemény alkotását az olvasóra bízta.

A kiegyezést megalkotó országgyűlés első felének történetét s ebben Deák tevékenységét az előbbi kötetben előadván, itt azon pontnál kezdi adatainak felsorolását, midőn az országgyűlés hatvanhetes bizottsága már kidolgozta a kiegyezés nehéz tervezetét s azt a nemzet és király el is fogadván, a második felelős magyar kormány kineveztetett. Ekkor írta meg Kossuth ismeretes nyílt levelét Deákhhoz, a kit jogfeladással vádolt. E levélnek czáfolatába nem bocsátkozott Deák, mert — mint mondá — mindent a nyilvánosság ellenőrzése mellett tett s működéseért nyugodtan viseli a felelősséget. De különben is Kossuth levele már későn érkezett; akkor már a kiegyezés alakot öltött s a koronázás ideje is ki volt tűzve.

Hogy a kiegyezés eszméje a hatvanas években mind jobban gyökeret vert a nemzet mélyebben gondolkodó rétegében: arra nem csekély hatással volt az úgynevezett *dunai confederatio* terve, a melynek keletkezésére, közzétételére s az országra való hatására sok becses adatot hord fel Kónyi. Ennek a tervét többen összehasonlították akkoriban a kiegyezés tervével s nem nagy munkába került a kettő között a nemzetre hasznosabbat belátni. A kik Deák ügyét pártúl fogták Kossuth ellen, nem hagyhatták figyelmen kívül e *confederatio* tervét sem, s a nemzet többsége könnyen alkothatott véleményt, jól-lehet Kossuth nyílt levelét rövid idő alatt negyvenezer példányban kapkodták szét, Pulszky Ferencz válaszát pedig az ifjuság több helyen nyilvánosan elégette.

Mielőtt még a kiegyezést ünnepélyesen megpecsételte

volna a nemzet és a király a koronázással, nem egy fontos törvényt kellett alkotnia az országgyűlésnek. Ezek között egyike a legfontosabbaknak: a nádorválasztás kérdése. Erre nézve Deáknak május 28-kán tartott beszéde jelölte ki az alapot. Részletes magyarázatot adván a nádor hatásköréről régi törvényeink értelmében, kimutatja, hogy a nádor közjogi hatásköre újabb alkotmányunkba bele nem illeszthető, azért az ide vonatkozó törvényeket vagy eltörölni vagy változtatni kellene; mivel azonban az idő sürgetőleg int a koronázásra, a nádorválasztást egyelőre el kell halasztani. Az országgyűlés ily értelemben határozott.

A koronázás után az új alkotmány gépezetének megindítására vonatkozó adatok a kötet legtanulságosabb lapjait foglalják magukban. Mikép állapítsák meg a quótát és az államadósságokat, mikép tárgyaljanak az osztrák kiküldöttekkel, miből fedezzék a közterheket a nemzet anyagi tehetőségének nagy megrázkódtatása nélkül? e kérdések elintézése sokkal nehezebb volt akkor, midőn minden előzmény hiányzott. Igaz, hogy a törvényalkotók éltek s maguk is részt vettek a vitákban, s ők jelölték meg az irányt, a melyet azóta is követni kell. Látjuk, mily éles elmével tudja Lónyay Menyhért a felhasználható anyagi források rejtekét kikutatni, hogy a kiegészítés művét meg lehessen szilárdítani. De azt is látjuk, hogy egyetlen fontos kérdésben sem mer a kormány intézkedni, míg Deák véleményét nem ismeri. Ha Deák üdülni van Zalában: vagy maga Lónyay, vagy megbízottja keresi föl. S érdekes leírást ad egyik is, másik is arról, hogy a nagy államférfiu pihenő óráit milyen körben tölti, milyen látogatókat fogad, mikép telnek napjai. Megesik, hogy a ministerium javaslatától egyben-másban eltérő véleményt táplál; ilyenkor azt szokta mondani: én e kérdéssel még bővebben nem foglalkoztam, szigorú s megfontolt ítéletet nem mondhatok. Tehát óvakodott attól, hogy más szakférőnek huzamos elmélkedéseinek eredményéről fölszínes véleményt mondván, őket pusztá tekintélyével az esetleges célra vezetőbb irányból eltérítse.

Nem kevésbé fontosak azok a fejezetek, a melyekben Kónyi az osztrák birodalmi tanács képviselőházának működéséről hordja fel adatait. A magyar országgyűlés akkor már elintézte az alapvető kérdéseket, a törvény szentesített, s az osztrák képviselőház nem tehetett egyebet, mint hogy »meghajolva a tények előtt, constatálja a kényszerhelyzetet, a melyben volt, s a szóban levő határozatokért azokra hárítsa a felelősséget, a kik azokat tervezték és megállapították.« Beust elfogadja a felelősséget, bár megvallja, hogy a kiegészítés őt

sem elégti ki minden pontjában, de másképp lehetetlen volt a bonyodalmat megoldani a magyar álláspont szilárdsága miatt; mert mielőtt még a kiegyezésre vonatkozó törvényeket a magyar király szentesítette volna s még az egésznek csak a terve volt készen, ő (Beust) tanácsolta a királynak, hogy a magyar országgyűlés kiválóbb férfiai bizassanak meg a szóbeli egyezkedéssel úgy, hogy ha a hatvanhetes bizottság albizottságának átvizsgált s együttesen megállapított tervezetét a nagy bizottság is elfogadja: kinevezetik a magyar felelős kormány, a mely ha a javaslatot az országgyűléssel is megszavaztatja, az szentesítést nyer. »Ebből világos — mondá Beust — hogy nagyon határozott kötelezettségek vállaltattak el; s ha azt vetik szemére, hogy e mellett sok mulasztás történt, megjegyzi, hogy ő is érezte e hézagot; ekkor azonban már csupán a körül forgott a kérdés, hogy előre akarnak-e, előre kell-e menni, vagy pedig nem? ki kell mondania azon meggyőződését, hogy sem az államadósságok kérdésében, sem a delegatiók elvére nézve mást nem lehetett elérni«. Így fogadta el a kiegyezést az osztrák képviselőház 1867. nov. 21-ikén.

Pár hét múlva tárgyalás alá vette a magyar országgyűlés: mily arányban járuljon hazánk a közös költségekhez. E kérdésben mondta Deák egyik legfontosabb beszédét, a mely épen oly ékes bizonyosága tiszta államférfiúi felfogásának, a békés kiegyenlítésbe vetett hitének, mint a nemzet jogaihoz való szilárd ragaszkodásának. Nem a rokonszenv határoz ez ügyben, hanem a »becsületes érdek«. Ezt bocsátja ő is előre; de aztán mélyreható történeti felfogással világítja meg a kérdés egész politikai folyamatát, arra az eredményre jutván, hogy a mint a mohácsi veszedelem után a nemzet a maga sorsát a Habsburg-dynastia sorsához kötötte a fejlődő nagyhatalmak ellen, úgy kell e politikai felfogásban nekünk is osztoznunk. Mert — úgymond — »a ki azt hiszi, hogy politikai létünk biztosítására a *pragmatica sanctio* ma épen oly fontos, oly szükséges, mint megkötésekor volt, a ki azt hiszi, hogy azon szövetségést, melyet a *pragmatica sanctio* megállapított, még ha szabad volna is, veszélyes volna mással fölcserélni: annak óhajtania kell, hogy e szövetségés céljának teljesen megfeleljen, habár e végett *súlyos áldozatok* volnának is szükségesek«.

1848-ban a törvények szentesítése után a bécsi kormány felszólította az első felelős magyar kormányt, hogy az akkori kétszázmillió frtnyi államadósság évi kamatainak törlesztését vállalja magára s ezt *jogi kötelezettségnek* állította föl hazánkra nézve. E jogi kötelezettséget a magyar kormány el nem ismerhette. De Deák szerint ki kellett volna jelentenie, hogy bár

jogilag erre Magyarország nem kötelezhető, politikai okoknál fogva és méltányosság tekintetéből kész e tárgyban a bécsi kormánynyal egyezkedni. Ha ez alapra állott volna az 1848-ki ministerium, az iszonyu harcztot nyilván elkerültük, vagy legalább szenvedéseit nagyban enyhíthettük volna. Maga a keserves tapasztalás szabja most meg a követendő politika irányát. Pedig — mondja Deák — »a tapasztalás nagy kincs; de gyakran drága áron kell megfizetni, oly áron, hogy utóbb néha kétkedik az ember, ha nem adott-e többet érte, mint a mennyit talán ér. Azonban a legnagyobb pazarlás és a pazarlás legesélytelenebb neme az, midőn megfizetjük a tapasztalás nagy árát és azt nem használjuk«.

Talán soha sem szólt Deák világosabban és meggyőzőbben a kiegyezés politikai fontossága mellett, mint e beszédében. Mintha csak az 1861-iki felirati javaslatát olvasnók, annyira kidomborodik ebben Deák egész egyénisége és politikája. E kérdés elintézése úgy szólván a kiegyezés alapföltétele volt. Nem csoda, hogy Deák oly államférfiúi erős hittel szállt síkra mellette. Pályája vége felé ennél nagyobb szónoki sikerrel nem is beszélt egyszer sem.

De szintén fölötte fontos a véderő átalakítása ügyében kifejtett véleménye. Itt is részletes történeti bizonyítékok alapjára helyezkedik, a melyekkel a magyar államférfiák közül senki sem rendelkezett oly gazdagon, mint ő, és senki sem tudta azokat oly éles logikával céljaira felhasználni a változott közállapotok tekintetbe vételével. A magyar hadsereg jogi lételét 1715-től kezdve egészen 1848-ig részletesen feltárva, kimondja, hogy teljesen önálló, független, külön magyar hadsereget régi törvényeink nem ismernek, s az 1848-ban is csak akkor jött létre, mikor »seregeink nem a sanctio pragmatica értelmében Ő felsége seregeivel együtt, hanem ellenük küzdöttek«. Jól mondották akkor e beszédről, hogy az a magyar hadsereg közjogi és történeti fejtegetése s mindig forrásmunka marad, a melyet a katonai kérdések közjogi bonczolatában nélkülözni lehetetlen.

Ugyanily forrásul használhatja a politikai- és történetirő azon beszédeit, a melyeket az egyházi bíróságok hatásköréről, a budapesti tudomány-egyetem állami intézeti jellegéről, a nemzetiségi egyenjoguságról, a kath. autonomiáról, kivált pedig az állam és egyház közötti viszony szabályozásáról mondott. Mindegyikben megtaláljuk Deák beszédeinek legjellemzőbb tulajdonságait: az okoskodásban nyilvánuló éles logikát s a világosságot, a mely a szerkezetben, előadásban s az egyes gondolatok kifejezésében mindenütt nyilatkozik. Mégis, ha Deák-

nak az 1848 előtt s 1861-ben és ismét a később mondott beszédeit összehasonlítjuk: nem nehéz a különbséget megjelölnünk. Az imént említett főjellemző tulajdonságokat minden beszédeben megtaláljuk ugyan, de pályája második felében mintha teljesen lemondana arról, hogy a hallgatók érzelmeire is hasson. Az ekkor mondott beszédei igazán csak az értelem fölvilágosításának vannak szentelve, s a meggyőződés őszinte heve szinte előre kizárja az ellenmondást vagy czáfolatot. Korábbi beszédeiben többször használja a meghatottság, sőt az érzelmes megindítás fegyvereit is, a melyeket a kiegészítés alkalmával és után tartott beszédeiben lehetőleg mellőzni igyekszik.

Még egy fontos jelenségre kívánunk itt rámutatni. A kiegészítést megalkotó országgyűlés történeti nevezetességét Deák több beszédeben megjelölte. Legfőbb érdeméül azt tartotta, hogy »erélyesen meg tudta védeni a mit jogának vélt, és tudott mértéket tartani akkor, mikor az okosság mérsékletet parancsolt«.

Jelenlegi alkotmányos életünk kifejlődésére vívott politikai küzdelmeinket e becses kiadványból tanulhatjuk s érthetjük meg leginkább; azért az újabb kor történetírója és politikusa szinte kézikönyvül használhatja e gyűjteményt, a mely a művelt közönség figyelmére is a legnagyobb mértékben érdemes.

Dr. VÁCZY JÁNOS.

Szenczi Molnár Albert Naplója, Levelezése és Irományai. A m. tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából jegyzetekkel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Bpest, 1898. XXXIX, 520 l. egy hasonmással.

A Magyar Történeti Életrajzokban 1897-ben jelent meg Szenczi Molnár Albert életrajza ugyanattól a szerzőtől, a ki az előttünk fekvő vaskos könyvnek is a szerkesztője. A két munka nem teszi egymást feleslegessé, ellenkezőleg egymást kiegészíti. A mi a nagy közönség számára való modorban készült életrajzban — a dolog természeténél fogva — helyet nem foglalhatott, azt a most megjelent okmánytárban a szak tudós és a tárgy iránt behatóbban érdeklődő kutató meg fogja találni; viszont az okmánytár adatai csak az életrajz összefüggő tárgyalásának keretében érthetők teljes mivoltukban. Az életrajzíró is ugyanazokból az adatokból táplálkozott, melyek egybegyűjtve, rendezve, a m. tud. Akadémia kiadásában ime napvilágot láttak; azonban ez az okmánytár sokkal gazdagabb kincs bányá, semhogy azt a Szenczi Molnár Albert életrajza már kiaknázza volna. Ellenkezőleg

oly gazdag ez kincsekben, hogy történetíróink, különösen irodalomtörténetíróink sok-sok ideig hozzá fognak fordulni.

A XVI. és XVII. századi közművelődésnek oly sok nyers anyaga alig van egy-egy könyvünkben egy rakásra összehalmozva, mint ebben az okmánytárban. És épen a legérdekesebb, legvonzóbb, legtermékenyebb időszakából szellemi életünknek.

A mit e részben eddig tudtunk, az inkább tapogatózó sejtelem volt, mint tudás. Igaz: ne feledjük, hogy az előttünk levő könyvben csak nyers anyag van, de e nyers anyagnak pusztán átlapozgatása után is milyen érdekes kép tárul elénk az akkori egyházi és iskolai életéről, a tanulókról s tanítóikról, a lelkipásztorokról s buzgó vallásos híveikről; a kort mozgató szellemi törekvésekről: a hitvitákról, nyelvészeti szórszálhasogatásról, a nemzeti, legalább is nemzeti nyelvű irodalom megteremtésére irányuló igyekezetről.

Szenczi Molnár Albert tipusa a XVI. századi tudósoknak. Nem azt mondjuk, hogy legkiválóbb tudósunk abban a korban; ezt már csak azért se mondhatnók, mert a nyomtatásban megjelent húsz s kéziratban maradt három munkája csupa compilatio, csupa fordítás vagy átdolgozás; azonban ha nevelkedését, iskoláztatását, külföldi tanulmányait, szellemi eszmekörét, tudományos törekvéseit vizsgáljuk, benne hatványozottan feltaláljuk mind azokat a ma már előttünk különösen tetsző jellemvonásokat, a melyek nemcsak hozzá hasonló honfitársait, hanem még a külföldieket is jellemzik kisebb-nagyobb mértékben. Olthatatlan vágy égeti nemcsak a tudomány megszerzése, hanem annak tovább közlése után. Éjjelnappal, étlen-szomjan tanul, híres mesterekért nagy darab földet bejár, s mikor annyi hányatás, szenvedés után valami sovány bár, de mégis biztos kenyérkeresethez jut, a hazai tudományosság művelése akkor se engedi pihenni. Sok gyarlóság, sok félszégesség volt ezekben az emberekben, de jellemzilárdóságuk, soha sem lankadó idealizmusok s csüggedést nem ismerő akaraterejük bámulatra ragad bennünket a mi egészen ellenkező világnézetű korunkban.

Szenczi Molnár is örökösen tanult, járta a világot, hallgatta a nagyhirű mestereket itthon úgy, mint külföldön; bujta a könyveket s örökké a tudományosság terjesztésén, a nemzeti irodalom fejlesztésén fáradozott. A kettő: a kóborlás és a könyvcsinálás nem is szenvedély volt már nála, hanem kész betegség. Magyarországnak nem volt olyan része, a hol — hacsak török hódoltság nem volt — meg nem fordult. A nagy Németországot, Svájcot keresztül-kasul barangolta. És miért? talán biztos existenciáért? Azt is kaphatott volna, a mint

hogy kapott nemcsak idehaza, hanem külföldön is, de nyughatatlan vére folyton úzte, hajtotta tovább, már mint családós, több gyermekes apát is. Utjában nyomon kísérte a nyomor, a szenvedés, de nyomon kísérte a tudomány felvirágoztatásának lelkesítő eszménye is.

Naplójából, mely az okmánytár első részét teszi, látjuk mennyi földet bejárt ez az ember, mindenütt tanulva, tanítva s műveinek propagandát csinálva. Naplója 1584—1617-ig terjed. Tartalma és becse igen egyenlőtlen. Meglátszik rajta, hogy nem célzatosan irodalmi műnek készült, hanem csak pro memoria. Sokszor alig mond egyebet, mint: jöttem — mentem, ettem — ittam. Tapasztalatainak leírásában igen szűk szavú, az emberek jellemzésére nem fordít semmi gondot. Pedig sok mindent látott és hallott, sok jeles tudóssal, államférfival érintkezett. Adatai rendszerint szárazak, megjegyzései lényegtelenek. Hol deákul, hol magyarul vezeti jegyzőkönyvét, minden lendület nélkül. Még Ferinari Kunigunda iránti szerelméről és házasságáról is olyan szárazon beszél, mint ahogy az ágostai könyvtárról nem tud mást följegyezni mint azt, hogy hány láb hosszú és széles. Igazán egyhangú olvasmány volna ez a Napló, ha Dézsi, a szerkesztő, érdekes jegyzetekkel nem tarkítaná s ha a naplóíró szófukarságát, hallgatagságát magyarázatokkal ki nem bővitené.

Sokkal becsesebb, érdekesebb, tanuságosabb az okmánytár második része, mely a Molnárhoz intézett leveleket tartalmazza. Az 1591—1630-ig terjedő időközből 254 levél olvasható itt a keltezés sorrendjében. Mintha csak a Kazinczy Ferenczcel folytatott levelezéseket olvasnók. Egymást érik az irodalmi vonatkozású és jelentőségű adatok. Itt látjuk igazában azt a nemes önzetlen tevékenységet, melyet Molnár a hazai irodalomban érdekében itthon és a külföldön, tudósokkal és műpártolókkal kifejtett. Látszik mint kér, könyörög, hizelkedik vagy korhol szellemi és anyagi segedelemért. Fordít, átdolgoz s hogy gyorsabban és olcsóbban menjen: betűt szed, nyomtat, korrektoroskodik és kolportál. Tudományát, lankadatlan tevékenységét híres tudósok, fejedelmek, kiváló államférfiak ismerik el, de ő ezeknek anyagi és erkölcsi támogatását csak addig veszi igénybe, míg újabb munkájának kiadása végett rájuk szorul. Azontul a pártfogásnak nem hogy örülne, de még terhére van. Magyar főurak javadalmazták volna dúsán, csak hogy hazájában állandó helyhez bilincseljék. Bethlen Gábor, a nagy fejedelem is mindent megtett, hogy az országnak visszanyerje s ide haza működését biztosítsa; de minden, a legjobb szándékú igyekezet is hajtörést szenvedett Molnár független, vándor természetén.

Olvasva e leveleket, melyek eredetijei legnagyobbbrészt Akadémiánkban és a stuttgarti kir. könyvtárban őriztetnek, megelevenül előttünk a XVI. század szellemi világa. Látjuk a kóbor diákokat, akik hosszú szakállal, kopaszodó fejjel is folyton tanulnak; a vándor tudósokat, akik műveik kinyomtatásáért országokat járnak be; látjuk a műpártoló fejedelmeket, királyokat, főurakat, akik az írók émelygő ajánlásaiban lelik áldozatkészségük egyedüli jutalmát. Megismerkedünk a könyvnyomtatás kezdetleges, de már akkor nagyjelentőségű mesterségével, a kapzsi nyomdászokkal s még kapzsibb könyv-árusokkal. A szellemi életnek sok és sok nyilvánulása jelentkezik e levelekből. Egy sereg bibliografiai, irodalomtörténeti adat merül föl, ami eddig az ismeretlenség homályában lappangott; egy sereg ismeretlen vagy kevésbé ismert munkásáról az irodalomnak jut bővebb adalék tudomásunkra.

Kétségtelen, hogy ennek az okmánytárnak igen nagy hasznát fogják venni, főleg az irodalomtörténettel foglalkozók. XVI. és XVII. századi művelődésünk és irodalmunk történetének írói lépten-nyomon rá lesznek utalva azért a sok becses és még rendszeres feldolgozásra váró anyagért, ami benne van. A könyv használatát nagyon megkönnyíti a mintaszerű Név- és Tárgymutató és az a számos, nagy gondot, tanulmányt és utánjárást tanusító jegyzet, melylyel az érdemes szerkesztő olykor lapszámra ellátta a szöveg homályosabb helyeit.

I. J.

T Á R C Z A.

SZILÁGYI SÁNDOR

szül. 1827. aug. 30., megh. 1899. jan. 12.

Még le sem tettük az országos gyászt és ime, saját tüzhelyünk borult gyászba. Kialudt a láng, mely nekünk világított, elhamvadt a tűz, mely barátságos melegével élteté lelkünket. Szilágyi Sándor meghalt. A Magyar Történelmi Társulat örökké felejthetetlen, páratlan tevékenységű titkára nincs többé! Évek óta tartó hosszas betegeskedés után, mialatt nyaranta Gastein csodás hatású fürdővizében s üdítő levegőjén keresett enyhülést beteg testének és újulást évről-évre hanyatló erejének, végre másfél heti súlyos szenvedés vitte örök nyugalomra a halálba, őt, ki életében a nyugalmat nem ismerte. Január-hó 12-ikén éjjeli 11 óra tájban végezte be földi pályáját, hogy elköltözzék azokhoz — nem szükség őket megneveznünk — a kikkel nemzete legdicsőbb és leggyászosabb napjaiban együtt élt, együtt küzdött, együtt örült és együtt bánkódott, de soha nem pihenve, soha el nem csüggedve. E soha nem csüggedés vonása az, mely történetírói pályáját első föllépésétől, a forradalom eseményeiről és szereplő férfiairól irt rajzoktól kezdve utolsó monumentális műve, a *Magyar Nemzet Története* megalkotásáig mindvégig jellemzi. *Akkor* talán a szenvedélytől, *most* szenvedéstől reszkető kézzel, de mindig egyforma lelkesedéssel dolgozott. És ennek a lelkesedésnek igen sokat köszönhet a magyar történetírás. Abban a körben, mely Szilágyi Sándort 1853-ban Nagy-Körösön, a hová tanárnak hívták meg, baráti kebelébe fogadta, a jelen fájó sebeire a multak kutatásában keresve gyógyulást, Erdély történetírójává avatta föl magát. A nemzeti fejedelmek koráról, melyen élte fogytáig el nem enyésző szeretettel csüngött, egész sorát hagyta reánk a történelmi műveknek: *Erdélyország története*, *Erdély irodalomtörténete*, *Bánffy Dénes*, melylyel akadémiai székét foglalta el, *Báthori Gábor*, a *Rákócziak kora Erdélyben*, továbbá az akadémiai Monumenták során

a *Török-magyarkori Állam-Okmánytár*, melyet Szilády Áronnal szerkesztett, a Rákócziakra vonatkozó számos publicatiói, *Rozsnyai Dávid és Szamosközi István történeti maradványai* s végül az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* huszonegy kötete, maradandó nevet fognak neki biztosítani a magyar történetirodalom lapjain.

Nincs terünk reá, hogy e rövid nekrológ keretében az ő nagy munkásságának teljes képét adjuk, de meg kell emlékeznünk arról, a mit a Magyar Történelmi Társulatért tett, melynek élete harmad korában minden buzgalma, lelkesedése és munkás ereje java részét szentelte, melynek huszonhárom esztendőn át nemcsak első tisztviselője, hanem valóban vezére, mozgató szelleme vala. És itt újra látjuk azt a vonást, a soha nem csüggedésnek, a szívós kitartásnak bámulatos vonását, melylyel a társulatot szellemileg felvirágoztatta, legválságosabb napjaiban — ezelőtt kilencz esztendővel — veszni nem engedte s végül anyagilag is újra felemelte.

Az igazgató választmány 1875-ben oct. 6-án választotta meg Szilágyi Sándort a társulat titkárává s ezzel reá bízta a *Századok* szerkesztését. De az ő lázas tevékenységének egy folyóirat szűk határai elegendő tért nem nyújthattak; 1878-tól kezdve a M. T. Akadémia történelmi bizottsága és a társulat közt ez iránt kötött szerződés alapján átvette a *Történelmi Tár* kiadását, 1884-ben pedig merész tervvel a *Magyar Történeti Életrajzok* fényesen illusztrált vállalatát indítá meg. Az új folyóirat tervét némi aggodalmakkal fogadta az igazgató választmány. Szilágyi Sándor azonban nem habozott, a füzetek egymásután jelentek meg és a közönség — Szilágyi Sándornak adott igazat: a *Történeti Életrajzok* a társulat legnépszerűbb és — kimondhatjuk — legjövödelmesebb kiadványa lett. Kitűnt ez akkor, mikor 1890-ben a társulatot ért pénzkatasztrófa következtében minden ügyeinket újra rendeznünk, anyagi erőinket szigorúan számba vennünk kellett. És ugyanakkor Szilágyi Sándor volt az, ki törhetetlen bizalmával a jövőben, új életre rázta a csüggedőket, nem engedte, hogy a társulat munkássága egy perczig is szüneteljen s bátor kézzel szerencsésen vezette keresztül a bukás veszedelmével fenyegető válságon. Azután újra munkához látott és a siker — újra neki adott igazat.

A társulat anyagi ügyei mellett a szellemiekre is szakadatlanul kiváló gondja vala. Rendes folyóirataikon kívül nem egy nagybecsű forrásmunka kiadását vonta a társulat hatáskörébe: b. Radvánszky Bélától *Házi Történelmünk Emlékei*, továbbá a *gr. Teleki család Oklevéltára*, a *gr. Zichy cs. Okmánytára*, mind a Magyar Történelmi Társulat közreműködésével látnak napvilágot. Más irányban elég legyen csak azokra az élvezetes zenetörténeti előadásokra rámutatnunk, melyek a főváros legelőbbkelő közönségének mindenha kedves emlékezetében fognak maradni.

Ennyi sikernek, ennyi eredménynek titka van, melyet a kitartó szellem, a törhetetlen hit magában meg nem fejthet; hanem megfejtí a régibb nemzedéknek az a jellemző tulajdonsága — és e tulajdonság, öntudatosan vagy öntudatlanul, teljes mértékben megvolt Szilágyi Sándornál: hogy ideáljaihoz hű, de fogékony minden új eszme iránt, hogy minden új tehetséget, minden törekvő fiatal erőt lelkesedéssel üdvözöl, hogy mások érdemét önzetlenül és irigység nélkül elismerve, szeretettel fogadja a munkatársakat s velök együtt halad kitüzött útján előre.

Szilágyi Sándor betölté hivatását e földön. Kisérje emlékét áldása mindazoknak, a kiket szeretett és a kik őt szerették!

* * *

Halála után harmad napra, január-hó 15-én temettük el oly részvét mellett, mely hozzá és a koporsója körül állók gyászoló seregéhez egyaránt méltó vala. Szeretett özvegy testvére családja, a Magyar Történelmi Társulat testületileg, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság tagjai, a budapesti egyetem tanári kara, a kolozsvári egyetem és a nagy-kőrösi főiskola küldöttei, a m. kir. curia bírái, a P. H. E. Takarékpénztár Egyesület képviselői és mások számosan jelentek meg tiszteletök utolsó adóját leróni a ravatalnál, melyet a Tudomány-Egyetem könyvtára állított elhunyt igazgatójának a könyvtár gyászba vont oszlop-csarnokában.

Az egyházi szertartást *Szász Károly* püspök végezte. Meghatók voltak az ősz lelkész egyszerű szavai, melyekkel beszédét kezdé:

»Koporsótól jövök — úgymond — és ismét koporsót találok. Abban testvéremet kísértem a temetőbe, kihez engem nemcsak a vér ösztöne kötött, hanem lelki kötelék, szellemi rokonság és választott vagy inkább Isten által nekünk kimért életpályánk azonossága; ebben a koporsóban pedig kora ifjuságom barátja fekszik, kivel barátság kötött össze, a melyet soha egy zokszó, egy pillanatnyi harag sem zavart. Ne csodálkozzatok azért és bocsássátok meg gyöngeségemet, hogy még le sem csillapult minapi bánatom e koporsónál megújulva, elfojtja a lelkipásztor szavát s vigasztalás helyett csak a bánatba olvadó részvét hangját tudom elrebegni.«

Az egyházi beszéd után *Pauler Gyula* a M. Tud. Akadémia, *Teleki Géza gróf* a M. Történelmi Társulat s a M. Herald. és Geneal. Társaság, *Dedek Cr. Lajos* az egyetemi könyvtár tisztviselői nevében mondtak búcsut a halottnak. *Teleki Géza gróf*, társulatunk elnöke így szólott:

»Mi sem bocsáthatunk el búcsu nélkül az utolsó nagy útra drága halottunk! A Magyar. Tört. Társulat, melynek éltető lelke, újjáteremtője voltál, fájdalomtól megtörve állja körül ravatalodat. Érezzük, hogy azt veszítettük el benned, a ki pótolhatatlan nekünk, s nem találunk szavakat fájdalomunk kifejezésére, csak halkán rebegjük el koporsód felett a végső Isten hozzád-ot.

Fájdalmunkban osztozik a Magyar Heraldikai társaság, és ez is kér egy szót, hogy búcsút mondhasson szeretett másodelnökének. A két társulat, melynek életed javát szentelted, testvérnek érezte magát mindenkor tudományos feladatai közösségében; most egygyé lett a közös gyász, a közös veszteség érzetében. Míg éltél, osztoztunk szeretetben, — most együtt bánkodunk elvesztésed felett. Eredj nagy utadra kedves barátunk, vezérünk. Lelkünknek felét viszed magaddal sírodba. Am némi kárpótlásul itt tartjuk magunknál szellemedet, a tudányszeretet, a kötelességtudás, az egyetértés, a kölcsönös szeretet szellemét, és ápolni fogjuk azt szívünkben mindenkor. Követni fogjuk a te példádat. Áldásos életednek legszebb emléke legyen e békés munkálkodás szelleme, melyet örökségül te hagytál reánk. Isten veled!

A kolozsvári tudomány-egyetem bölcsészeti kara jegyzőkönyvi kivonat alakjában küldte meg társulatunknak azt a szép beszédet, melyet a kar f. évi jan. 18-án tartott ülésében Schneller István kari dékán, Szilágyi Sándorról megemlékezőleg mondott. Ime közzöljük egész terjedelmében:

»Mielőtt ülésünk napirendjére térnék, engedje meg a tisztelt gyűlés, hogy egyetemünk nagy halottjáról, karunk utján egyetemünk díszdoctóráról Szilágyi Sándorról emlékezzem meg, ki folyó hó 12-én 71 éves korában fejezte be a hazai tudományosság szempontjából ép oly ritka munkás, mint áldásos életpályáját.

Ő is azon kiválasztottak egyike, kik, midőn úgy látszott, hogy hazánknak *nincs* immár *története*, ép hazánk történetében kerestek *vigaszt*, — de egyszersmind *erőt* is nemzetük feltámasására.

S midőn ő maga e vigaszt és erőt nem is a rég eltemetett multból, hanem csak az imént megvívott szabadságharcz alig felhantolt sirjaiból merítette, első rendű forrás alapján szive vérevel írta meg e szabadságharcz történetét s akkor midőn az absolutismus s az étellel játszó statárium még a bátrakat is még a család szentélyében is elnémitá: ő a *könyvpiaczon* nyilvánosan dicsőíté a nemzet e hőseit és martyrjait.

S a nemzet ébredezett. Hogy az ébredező új életben a nemzet *igaz geniusa* legyen e feltámadó nemzet vezére: ez volt Szilágyink aggóató vágya. Visszavonult ezért is szelleme Erdély bérczei mögé s elmélyedett azon fejedelmi alakok életébe, kiknek gondolkozásában, állam szervező munkásságában legtisztábban nyilatkozott meg a nemzeti geniusz, ama geniusz, melynek lelkesítő és éltető ereje a nemzeti önállóság és függetlenség eszménye, s melynek védett szentélye: a gondolkozás, a vallás szabadságának eszméje. E nagy férfiak szellemét, e dicső kort állítá Szilágyi nemzete elé s szívébe, hogy e szellem erejében ébredjen nemzeti önállóságra és szellemi szabadságra.

És ez ébresztő munkájában nem maradt magára. Test szerinti családja nem volt ugyan, de szellemének gyermekei hálával és szeretettel környezték. Bevezette őket munkássága műhelyébe s fölkereste őket is szellemi műhelyükben, ellátta őket szellemi fegyverekkel; sem időt, sem munkát nem kimélt; sok oldalú összeköttetéseit mind értékesíté, csakhogy szolgáljon nekik tudományos törekvésükben; mert nem azt kérdezte, hogy *ki* írja, hanem írja azt bárki is: legyen méltó a mű nemzetéhez, emelje nemzeté dicsőségét a cultur nemzetek sorában.

A tudomány mellett ez érdeket szolgálta kezében a Tört. Társulat, valamint illusztrációs történet irodalmi vállalatai.

Ezért is írói nagy csalátnak lett szeretett atyjává s irodalmi nagy munkásságának szervező szellemévé.

S végre — ha valakinek: úgy egyetemünknek nem szabad még egyről megelégednie, arról t. i., hogy Szilágyi Sándor volt nagy Eötvös miniszterünk titkára akkor, midőn kolozsvári tudomány-egyetemünk felállítását tervezték s ez egyetem felállításán dolgoztak. — Hogy Erdély történése, Kolozsvár városa szülöttje ez eszme megfogalmazásában és érlelésében tényező volt: erről állása s szellemi mozgékonyága is kezeskedik.

A tudomány és nemzete érdekében kifejtett e nagy és áldásos munkásságát egyetemünk méltatta akkor, midőn Szilágyi Sándort a doctoratussal tisztelte meg s a távollevőt a szellemi közösség alapján saját körébe befogadta.

A halál, e különben is laza külső közösségnek véget vetett, csak hogy annyival inkább tudatra emelje a tudomány és nemzetünk szeretetében gyökerező ama belső szellemi közösséget, a melyben a boldogult halott mint egyetemünk szeretett doctora éli földi halhatatlanságát.*

•

Feljegyezzük még e helyen, hogy Budapest székes főváros tanácsa dísz-sírhelyet jelölt ki halottunk tetemei számára; társulatunk igazgató választmánya pedig gyűjtést indít a célból, hogy a sírra díszesebb síremléket állíthasson. Hiszszük, hogy a Magyar Történelmi Társulat hálás leend Szilágyi Sándor emléke iránt.

MIKOR VITTEK A SZENT KORONÁT ZÓLYOM VÁRÁBA ?

Adat Komáromy Andrásnak »*A szent korona és Bethlen Gábor*« című cikkéhez. Századok 1898. 876 és köv. ll.

A nevezett cikkben a 877-ik lapon van szó a korona elszállításáról Pozsonyból, s az ehhez rendelt biztosoknak kiadott instructio november 23-ki keltezése mellett jegyzetben említettik Závodszky adata, mely szerint a korona már nov. 14-én elindítatott volna. E napot, nyilván ugyanazon forrásból Fessler VIII. és Kazy, Hist. pag. 188. ugyanígy adják.

Thurzó Imre titkára, Szulyói Felix Balázs Emlékalbumában (ismertetem: Turul 1886. 126 és köv. ll.) találhatik a következő bejegyzés: »Posonii, 23. die Novembr. MDCXX. dum Corona Hungariae Vetuzolium deportaretur, scribebat amoris ergo Thobias Bozj. mp.« (id. l. 130. l.) Ezen, a helyszínen Pozsonyban tett bejegyzés, mely a keltezés napjának nevezetességét a fontos esemény jelzése által így kiemeli, hiteles tanúságul vehető, hogy ugyancsak akkor történt az ország államjogi kincsének kimozdítása eddigi őrzése helyéből; mert a közvetlen vonatkozás »die — dum« sokkal határozottabb a pillanatnyi benyomás alatt, mintsem oly tágabb magyarázatot engedne, mintha ezen »scribebat« csak általánosan azon időtájban történt volna oly alkalommal, midőn az író és barátja Pozsonyban ex incidenti találkoztak. És így az instructio a biztosoknak utravalóként adatott nov. 23-án, elindulásuk napján.

B. MEDNYÁNSZKY DÉNES.

PÁLFFI MIKLÓS SZÜLETÉSHELYE.

Mindaz, a mit Matunák úr a *Századok* f. évi január-havi füzetében (72. l.) közöl a rendezése alatt álló korponai levéltárból, szépen beleillik az egyéb forrásokból ismert adatok keretébe.

1545 őszén, mint Matunák úr írja, Pálffi Péter Csábrág várát tartozékaival egyetemben el akarta adni vagy cserélni. Aldana tudósítása szerint a várat — nem mondja mikor — 9,000 forintért elzálogosították Balassa Menyhártnak, ki — a különben nem nagyon megbízható Istvánfi tudósítása szerint — Pálffi Péter curatorait onnan kidobta és a várat erőszakkal foglalta el. (Chabragum ejectis per vim Petri Pálffi curatoribus occupavit.)

Léva várát pedig nejének, özvegy Cseh Gábornének jóakaratóból foglalta el Menyhárt, s egy harmadik várat, Szitnyát, az Attila hegyen ugyanakkortájt építtette volt föl, Ferdinánd megkérdezése nélkül, sőt akarata ellenére, a miért azután az 1548-iki pozsonyi országgyűlés 46-ik törvénycíkje »Zythnya« és több más vár lerombolását rendelte el. (Castella tam in Slavonia, quam in Hungaria noviter et sine permissione Regiae Majestatis erecta.) Nem volt pedig inyére Ferdinándnak Szitnya építése azért, mert Balassa Menyhárt János király pártjához tartozott és a háromszögben közel egymáshoz fekvő három várból folyvást veszélyeztette a szomszédságukban lévő gazdag arany- és ezüstbányákat.

Csábrág lövetése 1549 június havában egy vasárnapi napon korán reggel kezdődött, hétfőn reggel folytatódott, és már kedden reggel az őrség alkudozásba bocsátkozott Salm gróffékkal, kik azt kevés vér ontásával foglalták el. Miután pedig a lövés csak rövid ideig tartott s főleg két szöglet-torony ellen volt intézve, aligha szenvedett sokat a vár többi része, s azért nem tudom, honnan vette Ballagi Aladár, hogy az »összelődözött« várat Pálffi Péter kapta vissza, kinek első gondja vala Csábrág újraépítése és megerősítése. A szenttanu Aldana tudósítása szerint ugyanis Salm Miklós az elfoglalt várat Ferdinánd király további intézkedéseig egy rokonára, egy meg nem nevezett magyar kapitányra bízta, ki azt 200 emberrel és Don Diego Velez de Mendoza spanyol kompániájával foglalta el a király részére.

Fölötte valószínűtlen tehát az, hogy Balassa Menyhárt az osztrák-párti Pálffi Pétert megtűrte volna a várbán, Istvánfi szerint pedig — mint láttuk — még a curatorait is kivetette belőle és a kizavart főúr bizonyára valahol Csábrág várán kívül talált hajlékot.

Matunák úr további adataiból pedig most már világos az,

hogy Ferdinánd 1550 körül Krusich Jánost nevezte ki első csábrági királyi kapitánynak és később Korpona főkapitányának, s főfelügyelete alá rendelte Csábrág, Bozók és Szitnya várait is; továbbá az, hogy »időközben« Krusich elvette feleségül Pálffi Péter leányát. Csak még egy adat hiányzik a bizonyítás láncolatában, az t. i. hogy maga Pálffi Péter feleségestül vissza költözött Csábrágba 1552. aug. 10-ike előtt. Míg ezt a fontos adatot Matunák úr föl nem fődözi, addig csak valószínűség marad az, hogy a győri hős csakugyan Csábrágban született.

Az 1549 évi hadjáratra vonatkozó adatokat tavaly a *Hadtört. Közlemények* első füzetében vala szándékom közölni, de az új szerkesztő, Bárczay Oszkár halála következtében a már kiszedett dolgozat megjelenése eddig elmaradt.

KROFF LAJOS.

BERZEVICZI MÁRTON ERDÉLYI KANCELLÁR ERDÉLYI BIRTOKAI.

A *Századok* 1898 évi folyamának novemberi füzetében Berzeviczy Egyed érdekes tanulmányt közölt Berzeviczy Márton erdélyi kancellár életéről, melyben megjegyzi, hogy »erdélyi birtokainak álladékaikról részletesebb adataink nincsenek.« E hiányt szerencsés vagyok részben pótolni azon adatok nyomán, melyeket Alsó-Fehér vármegye községeinek monographiájához az Országos Levéltárban a gyula-fehérvári káptalani levéltár adataiból irtam ki s a melyeket szószerint közlök a tárgymutatóból:

Statutoria possessionis *Kisfalud* pro Martino de Berzevitze equite aurato per Georgium Blandratam Doctor. pro flor. 3000 eidem venditae. Anno 1575. (Cista I. fasc. II. 30.)

Consensus Reg. et Literae donationales ratione possessionis *Kisfalud* et molae frumentar. super fluvium Ompoly ibidem erectae pro Martino Berzevitzei et haeredibus utriusque sexus. Anno 1575. (Cista I. fasc. III. 29.)

Consensus Reg. in istam venditionem, qua Martinus Berzeviceus tres possessiones suas *Kisfalud*, *Limba* et *Ompolyicza* vocatas Volfgango Kovatsotzio pro flor. 5000// abalienavit. Datus anno 1579. (Cista I. fasc. V. 1.)

Introductoria et Statutoria possessionis *Kisfalud* Magnifico Volfgango Kovatsotzi Cancellar. Data Anno 1592. (Cista I. fasc. III. 14.)

Ezen adatokból kitetszik, hogy Berzeviczy Márton a Gyulafehérvár melletti Kisfalud községben levő birtokot Blandrata Györgytől 3000 forinton vásárolta meg s ugyanott az Ompoly vizén malma is volt; továbbá, hogy Kisfalud, Limba és Ompolyicza szintén Gyulafehérvár közelében levő községekben volt birtokait Kovacsóczi Farkas erdélyi kancellárnak 5000 forintért eladta 1579-ben.

TÖRÖK BERTALAN.

ÚJ KÖNYVEK.

— A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK KELETKEZÉSE. Ezt a czímet viseli *Balassa József* újabb tanulmánya, mely mintegy történeti igazolása a magyar nyelvjárások osztályozásáról és jellemzéséről régebben irt munkájának. E művében az egész magyar nyelvterületet nyolcz nyelvjárássterületre osztotta fel s most magyarázatát adja ezek keletkezésének. Önként felmerül az a kérdés, vajjon ősi különbségek fennmaradását kell-e azokban látnunk, vagy pedig újabb fejlődés eredményei a mai különbségek? Nem a régi nyolcz magyar törzrendnek felel-e meg a mai nyolcz nyelvjárássterület? A ki e kérdésre felelni akar, sokféle körülménnyel kell számolnia. Ilyenek: a nyelv természetes fejlődése, az érintkező idegen népek hatása, idegen népek beolvadása, a népesség területi változásai stb. Mindezek tüzetes vizsgálatára vállalkozott Balassa fent említett tanulmányában s vizsgálatának eredményét a következőkben foglalta össze: A honfoglaló magyarság, mint egységes nyelvjárást beszélő nép indult el hódító utján; a mai nyolcz nyelvjárássterület négy fő nyelvjárásból fejlődött, részint egyes nyelvi sajátságok kifejlődése, részint pedig a lakosság vándorlása és keveredése által; ez a négy fő nyelvjárás meg volt a magyar nyelvben már a honfoglalás után a magyarság végleges letelepedésekor s azóta új nyelvjárás nem keletkezett; a besenyők, kunok, horvátok, tótok stb. beolvasztása is csak ideig-óráig tartó különbségeket hozott létre nyelvünkben; egyes vidékek nyelvének egymástól mindjobban eltávolítása a vándorlás, keveredés, egyes nyelvi sajátságok különböző irányú fejlődése, régi sajátságok megőrzése vagy elhagyása s az idegen nyelvek hatása okozta. A beható és a kutatás eredményeivel valóban meglepő tanulmány, melyhez szerzője az összes megyei és városi történeti monografiákat áttanulmányozta, nemcsak a nyelvész, hanem a történész figyelmét is méltán megérdemli.

— KUPELWIESER LIPÓT császári és királyi altábornagytól, a ki Magyarországon is huzamosabb ideig lakott, ismét egy újabb hadtörténeti tanulmány jelent meg »*Die Kämpfe Oesterreichs mit den Osmanen 1526—1537*« czímen. A szerző magyarországi tartózkodása alatt a vaskapui munkálatokban véve részt, itt ötlött elméjébe az a gondolat, hogy megírja a dumamelléki török hadjáratok történetét. Így jelent volt meg »*Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács 1526*« című munkája, melyet a kritika nálunk is elismeréssel fogadott s a mely csakhamar két kiadást ért. Azon sokféle vonatkozásnál fogva, mely e korban az osztrák és magyar történet közt van, úgy hogy egyik a másik nélkül alig tárgyalható, ajánljuk e művet is a korszak magyar történészeinek figyelmébe. A kötethez egy hasonmás járul Bécs 1529-iki ostromáról.

— MAGYARORSZÁGI SUPERINTENDENTIÁK A XVI-İK SZÁZADBAN. Egyháztörténeti tanulmány, melynek szerzője *Zoványi Jenő*, a magyarországi coccejanismusról s főleg Meliusról írt értekezései után ismeretes nevű egyháztörténeti író. A Prot. Irodalmi Társaság újabban elhatározta, hogy időnként feldolgozott történeti tanulmányok kiadásával népszerűsíti a hazai prot. egyháztörténetet s eddigelé két kötet meg is jelent e vállalatából. Ebben látott napvilágot Zoványi munkája, mely az egyházkerületek alakulását, szervezkedését, belső és külső életét, zsinatait, püspökeinek hatáskörét ismerteti.

— ILLÉSSY JÁNOS tagtársunknak a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlé*-ben »Községi kiváltságlevelek jegyzéke« cím alatt közzé tett közleménye különnyomatban is megjelent. A városok betűrendes sora szerint sorolja fel a kiváltságleveleket, mindeniknél közölve az adományozó nevét és az adományozás keltét. E jegyzék összeállítása ismét egy nagy lépéssel vitt bennünket közelebb a *Királyi Könyvek* ismeretéhez, összeállítója pedig nagy hálára kötelezte különösen a hazai jogtörténet tanulmányozóit s a vármegyék és városok monografusait, kik ezentúl fel lesznek mentve azon terhes munka alól, hogy egy-egy város vagy község privilegialis levele végett átkutassák a Királyi Könyvek nyolczvankét vastag kötetét.

— BOROVSKY SAMU tagtársunktól is érdekes dolgozat különnyomata jelent meg e napokban az *Irodalomtörténeti Közlemények*-ből. Czime: *Debreczeni írók és tanárok 1588—1700*. Igen becses adalékokat tartalmaz a magyar irodalom, még inkább pedig a protestáns egyház történetéhez. Forrása a debreczeni ref. főskola anyakönyve, kiírva belőle az irodalom vagy tanügy terén működött subscribensek neveit. Becses e névsor főleg azért, mert nemcsak azt tudjuk meg belőle, hogy az illető író és tanár mikor iratkozott be a felsőbb tudományok hallgatására, hanem a legtöbbször azt is utána jegyezte valamely kortársa, hogy élete későbbi folyamán micsoda hivatalokat viselt, egyszóval *mi lett belőle*. Ezen, hogy úgy mondjuk, ízleltetöül adott névjegyzék csak élénkebbé teszi azon óhajtást, hogy az egész anyakönyv mennél előbb napvilágot lásson.

— TEMESVÁR SZAB. KIR. VÁROS KÉPVISELETE AZ ORSZÁGGYŰLÉSEN. E czimen *Bellai József* városi levéltárnok érdekes történeti visszapillantást írt és tett közzé a város országgyűlési képviselőteről, adatait legnagyobb részt a városi jegyzőkönyvekből, a tanács aktáiból, követi jelentésekből, képviselőválasztási irományokból stb. merítve. Művét három korszakra osztotta föl: az első 1790—1825-ig a reform-korszak kezdetéig, a második 1848-ig a rendi országgyűlés végéig, a harmadik pedig napjainkig terjed. Az új adatokban bővölködő tanulmány a városi tanács költségén jelent meg.

— FEJÉR VÁRMEGYE TÖRTÉNETÉ-ből, melynek megírását *Károly János* székes-fejérvári kanonok vállalta magára, a második kötet is megjelent, az elsőhöz hasonló terjedelemben és kiállításban. Az első kötet a megye természetrajzi leírásának és östörténelmének volt szentelve s általános áttekintést nyújtott a megye közművelődési állapotáról a múltban és jelenben; e második kötet Székesfejérvár külső és belső történetét, valamint a megye kultörténetét foglalja magában s hozzá oklevéltár is járul. Az egész munka három kötetre van tervezve s a harmadik kötet az egyes községek történetét és a megyében élt vagy élő birtokos nemes családok sorozatát fogja tartalmazni.

— ALSÓFEHÉR VÁRMEGYE közgyűlése 1891. december 8-án elhatározta, hogy megírattja s kiadja a vármegye monográfiáját. A tervezet kidolgozására bizottságot küldött ki s annak következő javaslatát fogadta el a mű beosztására nézve. A monografia négy főrészt foglal magában: u. m. 1. a vármegye földjének, természeti és éghajlati viszonyainak, néprajzi és népmozgalmi helyzetének leírását; 2. a közművelődési viszonyok, közgazdaság és közigazgatás ismertetését; 3. a városok és községek leírását, a történeti fejlődésükre vonatkozó adatok felhasználásával; 4. a vármegye történetét. Az így elfogadott tervezet szerint jelent meg 1896-ban az első kötet első része, mely a földrajzi és földtani viszonyok, a növény- és állatvilág s az éghajlati viszonyok ismertetésével foglalkozik. Most ismét egy újabb kötet, a III. kötet első része jelent meg, mely *Szilágyi Farkas* nagy-enyedi ref. lelkész tollából a vármegye 1848—49-iki történetét hozza. Óhajtjuk, hogy a még hátralevő részek is mennél előbb napvilágot lássanak, azonban csak helyeselnünk lehet, hogy a szerkesztő-bizottság az előttünk fekvő kötet kiadásával nem késlett. Alsófehér vármegye a szabadságharcban nevezetes szerepet játszott, nevezetes és nagyhatású eseményeknek volt színhelye, mindamellett az ezekre vonatkozó történeti adatokat most látjuk először magyar szempontból összegyűjtve és feldolgozva; e körülmény tehát különös fontosságot is ad a derék munkának azokkal a képtelenségekkel szemben, melyeket oláh és osztrák részről ellenünk eddig összehordtak. Szerencsésnek mondhatjuk az író megválasztását is, ki nemcsak foglalkozott már a tárggyal »Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben« című korrajzában, hanem mint az akkori szomorú események szemtanúja, bizonyára nem egy érdekes adatot mentett meg a történelem számára feljegyzéseiben vagy emlékezetében.

— KOSSUTH AND GÖRGEI. E cím alatt néhány hét előtt egy angol füzet jelent meg Hertfordban dr. *Duka Tivadar* tollából, melyben a szerző Görgeit az árulás vádjá alól igyekszik tisztázni. Duka Tivadar, ki a szabadságharc alatt maga is mint honvéd-

kapitány szolgált Görgei Arthur tábornokában, sajnálatunkra nem saját megfigyelései nyomán ír, hanem inkább — mint ezt a czim-lapon jelzi is — dr. Busbach Péternek tavaly megjelent művét (*Egy viharos emberöltő*) ismerteti. A mintegy 100 nyolczadrét lapra terjedő dolgozat tulajdonképen az angol *essay* módjára készült és szerzője a már említett munkán kívül még tizenhárom más művet is fölhasznált hozzá.

— BAJORORSZÁG TÖRTÉNETE. Riezler Zsigmondnak »Geschichte Baierns« című munkájából immár a negyedik kötet is megjelent, mely majdnem az egész XVI. század történetét felöleli. Hazánkat is érinti több ízben, de új dolgokat ez irányban nem közöl.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A M. TUD. AKADEÉMIA második osztályának január-hó 9-én tartott ülésében *Óváry Lipót* lev. tag a Hágában mult év september havában összeült első nemzetközi történelmi és diplomatiai congressusról tett jelentést. Kiemelvén ezen immár rendszeresen egybegyüendő congressusoknak a történelmi kutatásokra várható hathatós befolyását, ismertette s az Akadémia különös figyelmébe ajánlotta a hágai congressusnak már több európai és amerikai kormány által elfogadott azon javaslatát, mely szerint egyes fontosabb korszakok vagy események kellő megvilágítása czéljából a külügyminiszteriumok és állami levéltárak közreműködésével nemzetközi oklevélgyűjtemények kiadása terveztetik. A congressus az állami kiküldöttek közül többeket meg is bizott, hogy kormányaiknál a javaslat érdekében lépéseket tegyenek. A congressuson tartott nagyszámú előadások közül Óváry néhányat részletesen ismertetett; nevezetesen az orosz és francia külügyminiszteriumok nagybecsű kiadványairól Simson, illetőleg Le Glay rendkívül érdekes előadásait, melyeknek kapcsán azután ő maga is rögtönzött egy előadást a magyar oklevélgyűjteményekről, főleg a M. T. Akadémia s a M. Tört. Társulat kiadványairól szólván. A congressusi osztály-ülések előadásai közül kiemelte különösen a Lánczy Gyuláét, ki a Hunyadiak nagy politikai szerepléséről értekezett; ¹⁾ továbbá Vesnitch belgrádi tanárnak Obrenovics Mihály balkánszövetségi tervéről tartott s minket közelebbről érdeklő előadását. Mihály fejedelemnek ugyanis az volt a kedvencz eszméje, hogy Szerbiából egy délszláv Piemontot alkot-

¹⁾ Lánczy Gyula tagtársunk szives ígérését birjuk, hogy a hágai congressusról társulatunk egyik közelebbi ülésén ő is jelentést fog tenni.

son, mely magába olvasztotta volna Bulgariát, Montenegrót, Boszniát és Hercegovinát s a dunai fejedelemségekkel és Görögországgal egyesülve megalkotta volna a dunai confederatiót. Ennek érdekében tárgyalásokba bocsátkozott 1859-ben Kossuthtal is, ki Irataiban erről meg is emlékezik. Mihály fejedelem tervei azonban Ausztria határozott ellentállása miatt dugába dőltek. 1867-ben már minden készen volt az actio megindítására: a Bukarestben gyűlésező bolgár nemzeti bizottság a Délszláv Birodalom név alatt egyesítendő balkán államok fejéül Mihály fejedelmet kiáltotta ki; a dunai fejedelemségek már meg voltak nyerve a tervnek s Görögország is késznek nyilatkozott katonai egyezséget kötni Szerbiával, sőt Albániával is állandó összeköttetést tartott fenn a belgrádi kormány. Ausztria azonban résen állott. A salzburgi császártalálkozásnak Vesnitch szerint a keleti kérdés képezte egyik fő tárgyát, s ennek kapcsán indult Andrassy Gyula gróf Ivánkára, Obrenovics Mihály magyarországi birtokára, hol ez éppen akkor Gasteinből visszatérő útjában tartózkodott, hogy a fejedelmet harcziás politikájának vészteljes következményeire figyelmeztesse. Vesnitch úgy véli, hogy Andrassy gróf ígéreteket tett Mihály fejedelemnek, hogy megkinálta Boszniával, sőt Montenegróval is; de meglehet, hogy fenyegetésekkel is élt. Annyi bizonyos, hogy az ivánkai találkozás, melyet Mihály fejedelem mindig titokban tartott, egyszerre véget vetett a harcziás terveknek.

Békefi Remig lev. tag a sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényeiről értekezett. Fejtegetése szerint Sárospatakon már a középkorban híres iskolája volt az Augustinus-rendnek. Ebbe járt Szalkai László, a későbbi esztergomi érsek is, a kit Kisvárdai János rector tanított a trivium és quadrivium tárgyaira. A reformatusok sárospataki iskolájáról okirat 1539-ben emlékezik meg először. Legrégibb törvényeit I. Rákóczi György rendeletére 1621-ben dolgozták át. Ezen új törvénynek eredeti kéziratát a maros-vásárhelyi ev. ref. collegium könyvtára őrzi s az értekező most ennek alapján fogja közzé tenni először, egybevetve a törvénynek Sárospatakon levő kéziratával. Az 1621-ben megalkotott törvény forrása, a wittembergi és a régi sárospataki törvényeken kívül, különösen az Alsó-Palatinatus iskolai törvényei voltak, mint azt a párhuzamos helyek szembeállítása igazolja. Az 1621-iki törvényekből megtudjuk, hogy kik, s részben azt is, hogy mit és hogyan tanítottak. Még bővebben értesülünk arról, hogy mily irányelveket követtek a nevelésben és oktatásban. A legtöbb adat azonban azt világítja meg, hogy minő volt a tanulók helyzete és a fegyelem, s mily tisztségeket viseltek a tanulók az iskola kebelében. Tanulások az azon részletek is, melyek az iskola és

fóhatósága viszonyát tárgyalják. Az értekezés az érintett kérdések mindegyikére kimerítően megfelelt.

— NAGY IVÁN. Három hónapja, hogy néhai társunk és nagyérdemű tudósunk, a magyar genealogiai irodalom ujjíateremtője, Nagy Iván halálát jelentettük olvasóinknak. Most egy új családtörténeti folyóirat élén, mint annak czíme, jelenik meg neve előttünk. A cím kissé bizarrnak tetszhetik, de majd megszokjuk: minthogy pedig Nagy Iván széles e hazában ismert és becsült neve a folyóirat két szerkesztője nevének társaságában csak komoly munka-programmot jelenthet: szívesen üdvözljük. *Komáromy András* és *Pettkó Béla* tagtársaink indítják meg, mint szerkesztők és kiadók, az új folyóiratot, mely a közrebocsátott program szerint oklevelek és hiteles adatok alapján készült *családtörténeti értesítő*, mult és jelen közt állandó kapcsolatot teremtő s változatos tartalmával, korszerű közleményeivel folytonosan új érdeklődést gerjesztő olvasmány, hasznos és nélkülözhetetlen tanácsadója leend a művelt magyar közönségnek, különösen a társadalom azon osztályának, mely kiváltságairól ugyan régen lemondott, de hagyományait, melyeket nekünk magyaroknak csak tisztelnünk szabad. mind e mai napig híven megőrizte. A havonként megjelenő folyóirat ismertetni fogja a magyar nemesség eredetét, fejlődését, koronként való változásait, köz- és magánjogi helyzetét, a társadalmi és politikai viszonyok által teremtett különböző fokozatait, a címerek és praedicatumok keletkezését, a használatukhoz való jogosultság föltételeit stb., melyekről a köztudatban általán véve homályos, sőt gyakran merőben téves felfogás uralkodik. A szerkesztők összegyűjtik és feldolgozzák az Országos Levéltár különféle osztályaiból: a nemesi vizsgáló-bizottságok jegyzőkönyveiből, a régi adó-lajstromokból és a Királyi Könyvekből eddig még föl nem használt családtörténeti, genealogiai és címer-tani adatokat, s jöllehet a fősúlyt az *élő családokra* fektetik, figyelmet fognak fordítani a történeti multtal bíró *kihalt családokra* is, különösen, ha adataikkal a régi *Nagy Iván* (Magyarország Családai) hibás adatait megigazíthatják vagy a hézagokat pótolhatják. — Röviden összefogva, emnyiből áll a »*Nagy Iván*« programjának tudományos, de a gyakorlati élet kívánalmaival és szükségleteivel is számot vető része. Ha a szerkesztők — a miről különben a szakirodalom terén és az Országos Levéltárnál viselt hivatalos állásukban szerzett gazdag tapasztalataik elég kezességet nyújtanak — e programot betöltik, akkor valóban szolgálatot fognak tenni a tudománynak s szolgálatot a *M. Heraldikai és Genealogiai Társaság* közlönyének a *Turul*-nak is, mely ezentúl még szigorúbban kizárólag tudományos irányt és czélokot követhet. — Megemlítjük még, hogy az új folyóirat a belügy-

miniszter engedelméből *hivatalos rovatot* is nyit, melyben a régi nemességek elősmerésére, címerek és praedicatumok igazolására, ősfák hitelesítésére, nemesi névváltoztatásokra stb. vonatkozó határozatokat, továbbá a kamarási táblázatok és családi címerek hitelesítése ügyében kiadott legújabb szabályrendeleteket fogja közölni és ismertetni.

— TÖRTÉNELMI FÜZETEK. Ily czínű folyóiratra kaptunk előfizetési felhívást Nagyváradról. A füzetek czélja Nagyvárad város és Bihar vármegye majdan megírandó monografiájának előkészítése s az ehez szükséges anyag és adatok lehetőleg teljes összegyűjtése. A folyóiratot, mely havi füzetekben ez évben indul meg, *Naményi Lajos* szerkeszti. Munkatársai közül elég legyen csak *Bunyitay Vinczét*, *Cséplő Pétert*, *Hegyesi Mártont*, *Karácsonyi Jánost* megneveznünk, hogy sikerét remélhessük a dicséretes vállalkozásnak.

— *Nulla dies sine linea.* A Századok f. évi január-havi füzetébe (14 lap, 25 sor) értelemzavaró sajtóhiba csuszott be. Jelzett helyen: »az *αυ αλοι* nem görög voltát« helyett ezt kell olvasni: »az *ασφαλοι* elem görög voltát.«

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A DEBRECZENI SZINÉSZET VÁZLATOS TÖRTÉNETE 1798—1898. A Csokonai-kör által a debreczeni színészet százados évfordulóján 1898. november 27. napján rendezett jubileumi ünnepélyre a Csokonai-kör megbízásából készítette *Géresi Kálmán*. (Debreczen, 1898.) 8-r. 40 l., egy 1836. évi szinlap-facsimilével és a jubileumi előadás szinlapjával. Ára 30 kr.

— A FELVIDÉK ELTÓTOSODÁSA. Nemzetiségi tanulmányok Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Pest, Gömör, Abauj, Zemplén és Ung megyék területéről. Irta Dr. *Kőrösy József*. Bars és Hont megyék külön lenyomata. Budapest, 1898. 4-r. 1, 45 l., két térképpel. Ára 2 kor. 50 fill.

— A HUNYADMEGYEI TÖRT. ÉS RÉG. TÁRSULAT kilencedik *Évkönyve* az 1896—98 évekről. Az ig. választmány megbízásából szerkesztette Dr. *Veress Endre* társulati titkár. Déva, 1898. 8-r. 195 l., egy képmelléklettel.

— A KED ÉS KEND TÁJSZÓK TÖRTÉNETE. Irta *Szabó Mihály*. Szegeden, 1898. k. 8-r. 31 l.

— A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE. Szerkeszti *Szilágyi Sándor*, kiadja az Athenaeum irod. és ny. r. társulat. Tizedik kötet. A modern Magyarország (1848—1896). Irta *Márki Sándor* és *Beksi Gusztáv*. Budapest, 1898. 8-r. XII. 865, 1 l., számos képpel és mellékletekkel.

— A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK KELETKEZÉSE. Irta *Balassa József*. Budapest, 1898. 8-r. 32 l. (Különlenyomat az Ethnographia 1898 évi folyamából.)

— A POZSONYI KATHOLIKUS POLGÁRI ÁPOLÓ INTÉZET. Fennállásának ötszázéves évfordulója alkalmából írta Dr. *Vámossy István*. Pozsony, 1898. 8-r. 10, 153, XXXII, 20 l., képekkel és oklevél-hasonmás mellékletekkel.

— ADALÉKOK A DUNAMELLÉKI EV. REF. EGYHÁZKERÜLET TÖRTÉNETÉHEZ. Közli *Földváry László*. I. rész. Budapest, 1898. 8-r. 318, XIV l., négy térképpel. Ára 4 kor.

— ALSÓFEHÉR VÁRMEGYE MONOGRAFIÁJA. Kiadja Alsófehér vármegye közönsége. III. köt. Alsófehér vármegye történelme. Első rész. Alsófehér vármegye 1848—49-ben. Irta *Szilágyi Farkas Nagy-Enyed*, 1898. 4-r. 8, 448, 3 l.

— DEBRECZENI IRÓK ÉS TANÁROK 1588—1700. A debreczeni ev. ref. főiskola legrégebbi anyakönyvéből kijegyezte Dr. *Borovszky Samu*. Budapest, 1898. 8-r. 20 l. (Különlenyomat az Irodalom-történeti Közlemények VIII. évfolyamából.)

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1899 évi jan. 13-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Pauler Gyula elnöklete alatt dr. Ballagi Aladár, Bánó József, Barabás Samu, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, Csaplár Benedek, Daniel Gábor, Dedek Cr. Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Hajnik Imre, dr. Illéssy János, dr. Komáromy András, Majláth Béla, dr. Marczali Henrik, dr. Schönherr Gyula, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván s jegyzőkönyv-hitelesítőkül Bánó József és dr. Boncz Ödön vál. tagokat kérvén fel, —

1. szomoruan jelenti a választmánynak, hogy a társulat nagyérdemű titkára, alapító és ig. vál. tagja, Szilágyi Sándor, hosszas betegeskedés és több napi súlyos szenvedés után, tegnap, jan. 12-én, éjjeli 11 óra tájban meghalt; hálásan emlékezik meg az elhunytnak azon páratlan buzgalmáról és lelkesedéséről, melylyel a társulat szellemi és anyagi ügyeit közel egy negyed századon át vezette s munkásságát megszűnni a legválságosabb napokban sem engedte, a minek nemcsak megmaradását, hanem anyagilag is újra felvirágzását köszönheti társulatunk.

A megemlékezés meleg szavai után az elnökség következő indítványát terjeszti a választmány elé:

a) A választmány a társulat felejthetetlen érdemű szeretett titkárának halálán érzett mély fájdalmát és az elhunytnek örök hálára méltó emlékezetét jegyzőkönyvébe iktatja.

b) Külön gyász-jelentést ad ki.

c) A megboldogultnak ravatalára koszorút tesz a társulat nevében.

d) Hozzátartozói családjához részvétiratot intéz.

e) Temetésén testületileg jelenik meg s ott a vál. egyik tagja az egyházi szertartás után rövid gyászbeszédet mond.

f) Emlékét ünnepélyes gyász-ülés tartásával tiszteli meg, melynek ideje s a gyász-ülés szónokának megválasztása iránt a legközelebbi február-havi r. vál. ülésen fog határozni.

A választmány mély fájdalommal fogadja a szomorú jelentést s az előterjesztett indítványt minden pontjában egyhangulag határozattá emelvén, a temetés alkalmával mondandó gyász beszédre Thallóczy Lajos vál. tagot kéri fel, a további szükséges teendőkkel pedig az elnökséget bizza meg.

2. Jegyző felolvassa Fraknoi Vilmos Rómából érkezett táviratát, melyben megilletődve csatlakozik gyászoló társaihoz.

Tudomásúl szolgál.

Ezután — ámbár a szomorú hangulat és a kegyelet érzése azt kívánná, hogy a mai ülésnek a gyász nyilvánulásain kívül más tárgya ne legyen, minthogy azonban a folyó évi rendes közgyűlés napjának és tárgyainak kitűzése, továbbá a gazdasági bizottságban egy üresedésben levő helynek betöltése a legközelebbi rendes ülésig el nem halasztható, — az elnök kérdést tesz a választmányhoz: most kíván-e e két ügyben intézkedni, vagy újabb rendkívüli ülés összehívását határozza el?

A választmány azon nézetben van, hogy az ülés napirendjére kitűzött sürgősebb ügyek köteleességszerű elintézése a megboldogult iránti kegyeletet, a ki életében a köteleességteljesítés példája volt, nem sértheti; ennél fogva —

3. a folyó évi rendes közgyűlést illetőleg —

elhatározza, hogy a közgyűlés február-hó 16-ikára d. u. 5 órára hívassék össze, melynek tárgyai lesznek: 1. elnöki megnyitó beszéd; 2. jelentés a társulat múlt évi működéséről; 3. az 1898 évi zárszámadás és az 1899 évi költségvetés bemutatása; 4. az ig. választmányból szabály szerint kilépett és az 1898 év folyamán elhalt tagok helyének betöltése; 5. Géresi Kálmán emlékbeszéde Vég hely Dezső felett. A választmányból ezúttal az 1896—1898-ra megválasztott tagok, névszerint Ballagi Aladár, Borovszky Samu, Bunyitay Vincze, Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos, Fejérpataky László, Fraknoi Vilmos, Géresi Kálmán, Hajnik Imre, Lehoczky Tivadar, Márki Sándor, báró Radvánszky Béla, Schönherr Gyula, Tagányi Károly, Zimmermann Ferencz és Zsilinszky Mihály lépnek ki; ugyanezen cyclusból Pauler Gyula alelnökké választatott, Bárczay Oszkár és Nagy Iván elhaltak; továbbá elhaltak még az 1898—1900-iki cyclusból gróf Esterházy János és Villányi Szaniszló; e szerint tehát 1899—1901-re tizenkilencz, 1899—1900-ra kettő, összesen 21 vál. tag helye lesz a közgyűlés által betöltendő.

4. A múlt évi 74 jk. p. alatt kelt vál. határozatból folyólag —

a gazdasági bizottságban megüresedett helyre egyhangulag dr. Fejérpataky László vál. tagot választja meg a választmány.

Elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Dr. Pauler Gyula s. k.
elnök

Nagy Gyula s. k.
jegyző

Hitelesítjük: *Bánó József* s. k. *Boncz Ödön* ig. vál. t. s. k.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1899 évi febr. 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán és dr. Pauler Gyula alelnökök. dr. Áldásy Antal. Bánó József, Barabás Samu, dr. Békefi Renig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, Daniel Gábor, Dedek Cr. Lajos, Emich Gusztáv, dr. Fejérpataky László, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, Pettkó Béla, dr. Szádeczky Lajos, dr. Váczy János vál. tagok, dr. Kovács Pál ügyész. Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Bánó József és Barabás Samu vál. tagokat kéri fel.

5. Évdijas rendes tagokul ajánlatnak 1899-től: dr. Balassa Ármin ügyvéd Szegeden (aj. Széll Ákos), dr. Baross Zsigmond m. árvaszéki ülnök Aradon (aj. Kristyóry János), Bartalis József tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Rácz Miklós), dr. Bartha Nándor ügyvéd Budapesten (aj. Czákó Elemér), Baumgarten Ferenc tanárjelölt Budapesten (aj. Domanovszky Sándor), dr. Beck Húgó kir. curiai bíró Budapesten (aj. Szabó Albert), dr. Bleyer Jakab tanár Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Bruckner Győző bölc. hallgató Felső-Lövön (aj. Karasszon József), dr. Csernoch János apátkanonok Esztergomban (aj. Pór Antal), dr. Cserő Ede ügyvéd Szegeden (aj. Széll Ákos), Dénes Béla áldozó pap, tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Rácz Miklós), Dabasi Halász Zsigmond orsz. képviselő Alsó-Dabason (aj. Thaly Kálmán), Horváth Kálmán kir. curiai bíró Budapesten (aj. Szabó Albert), dr. Huberth Emil muzeumi segéd Budapesten (aj. Áldásy Antal), Hye Jenő közíg. gyakornok Deésen (aj. Gajzágó László), dr. Lauschmann Gyula orvos Székesfehérváron (aj. Hamzus Gellért), Majerik Győző tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Rácz Miklós), Máté István kir. adóhivatali ellenőr Kőszegen (aj. Weltler Antal), dr. Mikler Károly jog-akad. ny. r. tanár Eperjesen (aj. Meliorisz Béla), Mezey Albert

kir. curiai bíró Budapesten (aj. Szabó Albert), dr. Nizsnyánszky István Budapesten (aj. Puky József), Nachtnébel Gyula m. árvaszéki ülnök Aradon (aj. Kristyóry János), Opperl Jenő böles. hallgató Budapesten (aj. Madzsár Imre), dr. Rada István kanonok Veszprémben (aj. Kemenes Ferencz), dr. Sarudy Vilmos jog-akad. ny. r. tanár Eperjesen (aj. Meliorisz Béla), Szentpétery Imre böles. hallgató Budapesten (aj. Domanovszky Sándor), Végh János kir. curiai bíró Budapesten (aj. Szabó Albert), Vértesy Jenő tanárjelölt Budapesten (aj. Domanovszky Sándor), Zelles Lajos tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Szabó Márton), a dézsi állami gymnasium (aj. Karasszon József), a kolozsvári ev. ref. theologiai fakultás ifjusági egylete (aj. Szabó Márton), a kalocsai érseki könyvtár (aj. Karasszon József), a késmárki állami polg. és felső-kereskedelmi iskola igazgatósága (aj. Karasszon József), a m. kir. Postatakarék-pénztár Budapesten (aj. Puky József), a szarvasi ág. ev. főgymnasium (aj. Nagy Gyula), a selmeczbányai ág. ev. lyceum könyvtára (aj. Karasszon József), a tiszta-füredi muzeum és könyvtár-egylet (aj. Szilágyi Sándor).

Megválasztatnak.

6. Szádeczky Lajos bemutatja Szamosközi Istvánnak a Kendy-féle összeesküvésről szóló »*Historia Báthori Gáboré*« című, újabban felfedezett magyar verses énekét, mely a hozzá írt tanulmánnyal együtt a *Századok*-ban fog megjelenni.

7. Olvassatik a pénztárnok 1898 évi december-havi kimutatása, mely szerint összes bevétel volt	9480 frt 54 kr,
» kiadás	7452 » 32 »
maradvány	<u>2028 frt 22 kr;</u>
továbbá az ezen kimutatáshoz benyújtott pótelmentése, mely szerint a fönti 2028 frt 22 kr. maradványból, a múlt 1898 évet illető, de csak január-hóban befolyt bevételek hozzáadása és január-hóban tett kiadások levonása után felmaradó	1554 frt 21 krhoz
a P. H. E. Takarékpénztártól utólag beérkezett folyó számlákon levő	81 frt
követelés járulván, a zárszámadási maradvány 1898 végével	<u>1635 frt 21 krt</u>
tett ki; végül a f. évi január-havi kimutatás, mely szerint összes bevétel volt	5410 frt 66 kr,
» kiadás	3993 » 37 »
maradvány	<u>1417 frt 29 kr;</u>

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztár-
nál folyó számlákon levő ... .. 2599 frt 25 kr
követelést, 1899. jan. 31-én összesen ... .. 4016 frt 54 kr
készpénz áll a társulat rendelkezésére.

Mind a három kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyv-
höz csatolatik; egyszersmind Ludányi Bay Ilona úrnőnek, a ki a
január-havi kimutatás szerint a M. Tört. Életrajzok költségeihez
ismét 100 frttal járult, a Szilágyi Sándor nevét viselő alapítvány
javára pedig 200 frtot adományozott, a választmány hálás köszö-
netét nyilvánítja.

8. Felolvastatván a számvizsgáló bizottságnak az 1898 évi
zárszámadásokra és pénztári kezelésre vonatkozó jelentése: —

a választmány a jelenlevő tagok közt kiosztott és az ülés
jegyzőkönyve mellett a Hivatalos Értesítőben közzéteendő zár-
számadási kimutatásokat és a számvizsgálati jelentést — mely
összes mellékleteivel együtt a f. hó 16-ra kitűzött közgyűlés elé
fog terjesztetni — tudomásul veszi s ennek alapján Karasszon
József pénztárnoknak az 1898 évi számadásokra nézve a fel-
mentést — a közgyűlés jóváhagyásának fentartásával — meg-
adja; Kammerer Ernő és Borovszky Samu számvizsgáló uraknak
pedig fáradságos munkájukért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

9. Olvastatik a gazdasági bizottság f. évi jan. 23-án tartott
ülésének jegyzőkönyve, melyben javaslatot tesz *a)* az 1899 évi
költségvetés, illetőleg a *M. Tört. Életrajzok* külön költségvetése,
és — *b)* a felszaporodott tagdíj-hátralékok behajtása tárgyában.

A választmány a bizottság költségvetési javaslatát a rendes
kiadások 8/a. alatti tételének módosításával, a mennyiben a Szá-
zadoknál 57 iv után felvett 2280 frtot — a tárcza-rovatból mint-
egy 5 ivnyi szöveg a szerkesztő titkár által díjazatlanul lévén
összeállítandó — 52 iv után 2080 frtra szállította le, elfogadja;
s ekként a társulat 1899 évi költségvetése 13470 frt 07 kr be-
vétellel, 13040 frt kiadással és 430 frt 07 kr maradvánnyal, ille-
tőleg a *M. Tört. Életrajzok*-nál 8741 frt 74 kr bevétellel,
7729 frt kiadással és 1012 frt 74 kr maradvánnyal, a jelen jegy-
zőkönyvhöz csatolt alakjában megállapítván, jóváhagyás végett
a folyó hó 16-ra kitűzött közgyűlés elé fog terjesztetni.

A tagdíj-hátralékok iránt alább intézkedik a választmány.

10. A mult január-hó 13-án tartott vál. ülés 1 jk. p. alatt
kelt határozatából folyólag a néhai Szilágyi Sándor emlékének
szentelendő külön ülés tárgyában —

határoztatik, hogy a gyász-ülés f. évi november-hóban az
elnökség által annak idején kitűzendő napon tartassék meg, mely

akalommal emlékezésed mondására dr. Károlyi Árpád vál. tagot kéri fel a választmány.

Ezzel kapcsolatban —

11. jegyző jelenti, hogy a jan. 13-iki ülés óta a következő részvét-iratok érkeztek a társulathoz: Márki Sándor Kolozsvárról, Gyóry Árpád, Schrauff Károly és a m. kir. testőrség Bécsből táviratban, dr. Wagner Lajos tanár Pozsonyból, ifj. Kammerer Ferenczné Dombórol, az ev. főgymnasiumi Magyar Társaság Sopronból, Máramaros vármegye alispánja Szigetről és Kronos Ferencz tanár Gráczból levélben fejezték ki részvétüket a társulat titkára, Szilágyi Sándor elhunytá alkalmából; a kolozsvári tudományegyetem bölcsészeti kara pedig a f. évi jan. 18-án tartott üléséből jegyzőkönyvi kivonat alakjában küldte meg részvéte jeléül azon melegen megemlékező szavakat, melyeket az ülésben Szilágyi Sándor-ról a kar e. i. dékánja, dr. Schneller István mondott.

A részvét-iratok meleg köszönettel fogadtatnak; a kolozsvári bölcsészeti kar jegyzőkönyvének kivonata pedig egész terjedelmében felolvastatván, a választmány elrendeli, hogy az a *Századok*-ban alkalmas módon közzé tétessék.

12. Thaly Kálmán előterjeszti, hogy a főváros a megboldogult társulati titkár tetemei számára disz-sirhelyet jelölven ki, a kegyelet méltó munkája lenne, ha a sirra díszes siremlék állíttatnék; indítványozza, hogy e célból a társulat közlönyében közzé teendő felhívás útján gyűjtés indíttassék, annyival inkább, mert van remény, hogy a kegyeletes szándék több oldalról is jelentékenyebb támogatásban fog részesülni.

Az indítvány elfogadtatván, a titkári hivatal utasíttatik, hogy a felhívás kibocsátásáról mennél előbb gondoskodjék.

13. Szádeczky Lajos bejelenti, hogy Szilágyi Sándor kolozsvári szülőházának emléktáblával való megjelölésére az elhunytak ottani tisztelői szintén gyűjtést indítottak, melynek már eddig is szép eredménye van.

Szíves tudomásúl vétetik.

14. Napirend lévén a megüresedett titkári állás betöltése iránt teendő intézkedések: —

a titkár-választást a f. évi május-havi ülésre tűzi ki a választmány, az addigi helyettesítésről való intézkedést pedig a febr. 16-iki közgyűlés előtt tartandó rendkívüli vál. ülésre halasztja.

Zárt ülésben —

15. a Történelmi Tár és

16. a M. Történelmi Életrajzok,

17. a tisztviselői tiszteletdíjak kiutalványozásának módja,
 18. a társulati kiadványokból a Hunyad-m. tört. és rég.
 társulatnak adandó cserepéldányok s végül —

19. a tagdíj-hátralékok behajtása ügyében intézkedett a
 választmány; mely ügyek elintézése után, —
 több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Gr. Teleki Géza s. k.
 elnök.

Nagy Gyula s. k.
 jegyző.

Hitelesítjük: *Bánó József* s. k., *Barabás Samu* s. k.

Az 1898 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Választmány!

A t. választmány mult évi decz. 3-án tartott ülésében alulirottakat megbizván azzal, hogy a M. Történelmi Társulat 1898 évi számadásait és pénztári kezelését megvizsgáljuk, van szerencsénk jelenteni, hogy megtisztelő megbízatásunkban a következőkép jártunk el:

Miként számvizsgáló elődeink, mi is megkértük Strömpl János miniszteri számellenőr urat, hogy mint szakértő, a pénztárnok úr által vezetett könyveket, a számadásokhoz mellékelte utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarékpénztár és a P. H. E. Takarékpénztár értesítéseit és számlakivonatait stb. tételről tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést. Strömpl ur e kérésünknek eleget tévén, tapasztalatairól az 1. alatt mellékelte jelentésben számolt be.

E jelentés alapján f. é. január 14-én a pénztárnok úr jelenlétében a nevezett szakértő úr támogatása mellett vizsgáltuk meg a társulat pénztárát és pénzkezelését.

Legelőször a kézipénztárt rovincsoltuk meg, hol készpénzben 340 frt 93 krt. előleg-nyugtákban 150 frtot, összesen tehát 490 frt 93 krt találtunk. Hogy ezen összeg helyességét megállapíthassuk, tételről tételre átvizsgáltuk az 1899-ki pénztári főkönyvnek a vizsgálat napjáig, január 14-éig terjedő adatait, és azokat egybevetettük az igazolásukra szolgáló okmányokkal. Megállapítottuk, hogy az 1898 évnék pénztári maradványa s a folyó évnék január 14-éig terjedő bevételei együttvéve 1333 frt 93 krra rúgnak; az ugyanaddig terjedő kiadások összege pedig 843 frtra, s hogy a kézipénztárban így tehát 490 frt 93 krtnyi összegnek kell lennie. Tényleg ezen összeget találván, meggyőződünk, hogy a kézipénztár rendben van.

Ezután az 1898 évi pénztári főkönyv vizsgálatára tértünk át. Annak tételeit átvizsgálás után helyeseknek találván, a könyvet 1333 frt 93 krnyi készpénzzel, 220 frt 28 krnyi postatakarék-pénztári folyószámla-fedezettel, s így összesen 1554 frt 21 krnyi pénzmaradvánnyal lezártuk.

A törzsvagyon-főkönyvet átnézvén, meggyőződünk, hogy a törzsvagyon összege 55,800 frt. Ebből a P. H. E. Takarékpénztárnál letétben van 52,600 frtnyi névleges értékű értékpapír és Bay Ilona urnő 2000 frtos alapító-levele. Igazolja ezt a nevezett pénzügyintézetnek hitelesen kiállított és 2% alatt csatolt letétszámla-kivonata. A többi 1200 frtnyi alapítvány a kézipénztárban őrzött és általunk darabról darabra megvizsgált kötelezvényekkel van fedezve és igazolva. Felemlítendőnek tartjuk, hogy a törzsvagyon 1897. december 31-ike óta 800 frtnyi emelkedést mutat.

A nevezett pénzügyintézet a nála elhelyezett 55,800 frtnyi törzsvagyonon kívül a társulat czímén takarékpénztári betétkönyvekben még 3591 frt 40 krnyi tőkét és letétképen egy osztrák-magyar I. ált. tisztviselő-egyleti szövetheteti részbetéti könyvet 353 frtról és egy millenáris arany érmet őriz. A tőkék, melyeknek külön rendeltetésük van és a társulat vagyonához nem tartoznak, a következők:

1. Rodostói alap	1055 frt 49 kr.
2. Gróf Nádasdy-féle Árpád-sirja alap ...	227 » 61 »
3. Salamon-szobor alap	1571 » 78 »
4. Br. Radvánszky-féle »Házi történelmünk emlékei« érdekében létesített alap ...	84 » 93 »
5. Szilágyi Sándor alapítvány	651 » 59 »

Összesen: 3591 frt 40 kr.

Ugyancsak a P. H. E. Takarékpénztár kezeli gyümölcsözőleg a gr. Zichy Jenő-féle pályadíjnak (100 drb arany) alapját is, melynek 1898. decz. 31-iki mennyisége 633 frt 50 kr, miről a 3% alatt mellékelt folyószámla-kivonat ad számot.

A társulati folyószámla-ellenőrző főkönyvet, úgyszintén a Tört. Életrajzokét egybevetettük a P. H. E. Takarékpénztár folyószámla-kivonataival és helyesen vezetettnek találtuk. Az előbbi 79 frtnyi, az utóbbit pedig 2 frtnyi egyenleggel lezártuk, mely egyenlegnek igazolására 4% és 5% alatt csatoljuk az illető folyószámla-kivonatokat.

Az alapító, évdíjas tagok és az előfizetők törzskönyveinek helyes és pontos vezetéséről megtekintés és egyeztető próbák alapján győződünk meg. Az alapítók közt öt oly tagot találtunk, kik együtt 500 frtnyi alapítványaikat be nem fizették, sőt még kötelezvényt sem állították ki. Bátrak vagyunk a tavalyi számvizs-

gálók indítványát ismételni, hogy a t. Elnökség e tagtársainkat az alapszabályok intézkedéseinek teljesítésére alkalmas formában felhívni, illetve az iránt intézkedni méltóztassék, hogy az esetleg fődzettel nem bíró és behajthatatlan követelések töröltessenek.

Az 1898 évi zárszámadást 6% alatt mellékeljük. Megjegyzéseink erre a következők:

A *bevételek* rovatánál a tagdíjak előirányzata, sajnos, messze felülmulja a tényleges eredményt, mert 987 frt 82 krral kevesebb tagdíj folyt be, mint a mennyire számítottunk. Ezen eredménytelenség kell, hogy annak megfontolására vezessen: nem szükséges-e a tagdíjak beszedéséről hatékonyabban gondoskodni. Egyéb tételeknél csak csekély a különbözet a tényleges eredmény rovására, így az alapítványi kamatoknál 49 frt 75 kr, az előre nem látott bevételeknél 16 frt 50 krral kevesebb vétetett be az előirányzatnál.

Ellenben néhány tétel, ha nem is tetemesen, de örvendetes módon több bevétellel zárult, mint előirányoztatott. Így a Tört. Tár előfizetési 26 frt 30 krral, a régi Századok és egyéb kiadványok eladásából 41 frt 50 krral, az ideiglenes kamatokból 6 frt 43 krral multák felül az előirányzott összegeket.

Nagy a különbözet az átfutó bevételeknél, bár ez a társulat vagyoni helyzetére alig bír befolyással, mert igaz, hogy új alapítvány czimén 20 frttal több folyt be, de 5250 frt kötvények kisorsolásából eredvén, csak a vagyon elhelyezés formáját változtatta, 105 frt 35 kr. pedig idegen pénzt képez. És csak ezen utóbbi, érdemileg javulást nem adó tételeknek köszönhető a bevételek rovatának kedvezőbb zárata, a mennyiben, míg a rendes bevételek összege együttvéve 1054 frt 07 krral kevesebb az előirányzatnál, az átfutó bevételek 5449 frt 28 krral multák felül az előirányzatot.

A *kiadások* tételénél az előirányzat realitása tűnik szembe. Nagyobb megtakarítás eszközöltetett az írói tiszteletdíjaknál 430 frt 05 krra terjedő összeggel. Megtakarítások mutatkoznak még: a nyomdai költségeknél 84 frt 65 kr., czimszalagoknál és egyéb nyomtatványoknál 46 frt 65 kr., postai megbízásoknál 45 frt 13 kr., irodai költségeknél 26 frt 25 kr., könyvkötő munkáknál 9 frt 60 kr., továbbá a szolgák díjazásánál és az előre nem látott kiadásoknál. Tullépés csak alig néhány tételnél mutatkozik, melyet azonban a kiadások természete teljesen igazol.

Az átfutó kiadásoknál — tekintve az 5250 frt értékű kisorsolást és a 105 frt 35 kr. idegen pénzt — az átmeneti bevételeknek megfelelőleg, természetesen jóval tetemesebb a túllépés. Ezek között foglal helyet az ez évben megjelent Névkönyv költsége is, mely az előirányzott 150 frtot 121 frt 95 krral

haladta meg. Mindent összefoglalva, a rendes és átfutó kiadások összege 5706 frt 31 krral haladta meg az előirányzatot. És így az évi zárszámadás az előirányzott 394 frt 10 krnyi maradvánnyal szemben csak 43 frt 47 kr. maradvánnyal zárul. Összevetve a bevételeknél mutatkozó kedvezőbb és a kiadásoknál levő kedvezőtlenebb eredményt, 350 frt 63 krral kedvezőtlenebb a végeredmény, s tekintve, hogy a Tört. Életrajzok alapja javára a 200 frtos alapítók után fizetendő 275 frtos járulék ez évben kifizetetlen maradt, tényleg az évdíjak be nem folyása miatt a deficit beállása állapítható meg.

A Tört. Életrajzok számadásait 7% alatt mellékeljük. Erre megjegyzéseink a következők:

A bevételek 1410 frt 58 krral maradtak az előirányzat mögött, minek az az oka, hogy a két utolsó füzet nem jelenvén meg, az egyik kiadótól ezen füzetek után járó 640 frt a múlt évben bevételezhető nem volt. Az előfizetésekre és előre nem látható bevételekre előirányzott összegek is jóval mögötte maradtak az előirányzatnak, amott 300 frt 58 kr, emitt pedig 120 frt hiány mutatkozik. A vállalat a Tört. Társulattól kedvezőtlen pénzügyi mérlege következtében nem kaphatta meg a 200 frtos alapítványok után öt megillető 275 frt kamatot sem, s így ez összeg is mint követelés megy át erre az évre.

A kiadások tételénél — tekintve, hogy a kiadvány a maga teljességében meg nem jelent — sehol tullepés nem mutatkozik, és a megtakarítás végösszegében 2731 frt 19 krt tesz ki.

A bevételi kevesebbet mellett eszközölt megtakarítások okozzák, hogy az előirányzott maradvány 1320 frt 61 krral mulja felül a tényleges eredményt.

Végül megvizsgáltuk a Teleki-Oklevéltár és a Zichy-Codex alapjáról vezetett számadásokat, melyeket rendben találván, az előbbi 233 frt, az utóbbit pedig 5 frtnyi egyenleggel lezártuk. Ez adatok igazolására 8% és 9% alatt mellékeljük az ez alapokat kezelő P. H. E. Takarékpénztárnak erre vonatkozó folyószámlakivonatát.

Az elmondottak alapján arról győződünk meg, hogy a társulat pénztára és számadásai rendszeresen kezeltetnek és vezetettnek; ugyanazért kérjük a t. választmányt, hogy a pénztárnok urnak a fölmentést az 1898 évre, a szokásos fenntartással, megadni méltóztassék. A mi az 1898 évi zárszámadásban mutatkozó hitel-tullepéseket és az előirányzattól való eltéréseket illeti, ezekre nézve meggyőződésünk az, hogy azok a körülmények által igazolva vannak, miért is kérjük a tisztelt választmányt, hogy azokat jóváhagyólag tudomásul venni méltóztassék.

Végül a megtisztelő bizalomért köszönetet mondva, kiváló tisztelettel maradunk a t. választmánynak Budapesten, 1899. január 14-én, kész szolgálai Dr. Kammerer Ernő sk. számv. b. tag. Dr. Borovszky Samu sk. számv. b. tag.

1/. mell. a számv. jelentéshez.

Kimutatás

a M. Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1898 végével.

1. 4 ² / ₁₀ -os Osztrák járadék kötvény	100	frt — kr.
2. 4 ⁵ / ₁₀ -os m. regale-váltáság kötvény	9,700	» — »
3. 4 ⁵ / ₁₀ -os Kísbirt. földhitelintézeti záloglevél	17,900	» — »
4. 4 ⁵ / ₁₀ -os m. jelzálog-hitelb. záloglevél	20,800	» — »
5. 4 ¹ / ₁₀ -os m. korona-járadék	4,100	» — »
Az értékpapírok összege		
	52,600	frt — kr.
6. Bay Ilona alapító levele	2,000	» — »
7. Alapítók kötelezvényei a kézi pénztárban	1,200	» — »
Összesen	55.800	frt — kr.

6/. mell. a számv. jelentéshez.

Pénztári zárszámadás 1898-ról.

I. Bevételek.

A) Rendesek :

1. Pénztári maradvány 1897-ről	192	frt 20 kr.
2. Alapítványi kamatokból	2,459	» 95 »
3. Tagdíjakból	7,052	» 18 »
4. Előfizetések a Tört. Tárra	765	» 50 »
5. A M. T. Akad. hozzájárulása a Tört. Tár kiadásához	1,000	» — »
6. Régi Századok s egyéb kiadványok eladásából	91	» 50 »
7. Ideiglenes kamatokból	206	» 13 »
8. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	100	» — »
9. Egyéb előre nem látott bevételek	183	» 50 »

B) Átfitók :

10. Új alapítványokból	520	» — kr.
Kisorsolt kötvények	5,250	» — »
Befolyt idegen pénzek	105	» 35 »
Összesen	17,926	frt 31 kr.

II. Kiadások.

A) Rendesek :

a) Személyiek :

1. Titkár fizetése	800	frt — kr.
2. Jegyző »	600	» — »
3. Pénztárnok fizetése	500	» — »
4. Segéd-személyzet: a) corrector fizetése	300	» — »
b) írnök »	200	» — »

b) <i>Dologiak</i> :		
5. Nyomdai költségek u. m.		
a) a Századoknál	3146	» 85 kr.
b) a Tört. Tárnál	1228	» 50 »
c) Boríték a Századokhoz	199	» — »
» a Tört. Tárhoz	20	» — »
d) Expeditió: a Századoknál	200	» — »
» a Tört. Tárnál	—	» — »
e) Czímszalagok s egyéb nyomtatványok	203	» 35 »
6. Könyvkötői munkákra :		
a) Századok 10 füzet {		
b) Tört. Tár 4 » }	230	» 40 »
7. Postai költségekre :		
a) a Századoknál	300	» — »
b) a Tört. Tárnál	45	» 36 »
8. Irói tiszteletdíjakra :		
a) a Századoknál	1958	» 90 »
b) a Tört. Tárnál	551	» 05 »
9. Irodai költségekre	373	» 75 »
10. Három szolga díjazására	185	» — »
11. Újévi ajándékokra	83	» — »
12. Előre nem látott kiadásokra	115	» 66 »
13. A M. Tört. Életrajzokat illető kamatok 55 élő 200 frtos alapító tag után	—	» — »
14. Takaré- és postatakarékpénztári kezelés díjakra ...	161	» 65 »
15. Helybeli tagok után az eljáróknak adott % _o -ra ...	38	» 20 »
16. Postai meghívásokra	114	» 87 »
17. A rendkívüli felolvasásokra	—	» — »

B) Átfutók és rendkívüliek :

18. Új alapítványok tőkésítésére	700	» — »
19. Névkönyvre	271	» 95 »
20. Kisorsolások folytán vásárolt új kötvényekre	5250	» — »
21. Megtérített idegen pénzek	105	» 35 »
Összesen	<u>17882</u>	<u>frt 84 kr.</u>

Összes bevétel	17926	frt 31 kr.
» kiadás	<u>17882</u>	<u>» 84 »</u>
Maradvány	43	» 47 »

Karasszon József s. k.
pénztárnok.

Strömpl János s. k.
vallás és közokt.
min. számellenőr
mint szakértő.

7. l. mell. a számv. jelentéshez.

A M. Tört. Életrajzok zárszámadása 1898-ról.

I. Bevételek.

1. Pénztári maradvány 1897-ről	266 frt	13 kr.
2. Ráth Mór kiadótól	980 »	— »
3. Más könyvvarusoktól	225 »	— »
4. A M. T. Akadémia segélye	500 »	— »
5. A társulattól járó kamatok a 200 frtos alapítók után	— »	— »
6. Előfizetésekből	2914 »	42 »
7. A clichék használatáért az Athenaeumtól	150 »	— »
8. Előre nem látott bevételek	— »	— »
Összesen	5035 frt	55 kr.

II. Kiadások.

1. Nyomdai költség	1062 frt	88 kr.
borítékokra	82 »	50 »
2. Képek nyomására	155 »	— »
3. Expedícióra : a) bélyegekre	64 »	11 »
b) expedíálásra	45 »	— »
c) czímszalagokra	12 »	90 »
4. Írói tiszteletdíjak	625 »	— »
5. A szerkesztő tiszteletdíja	400 »	— »
6. Cynkographusnak	394 »	16 »
7. Festőknek	513 »	— »
8. Könyvkötői munkákra	76 »	76 »
9. Vegyes kiadásokra	12 »	50 »
Összesen	3443 frt	81 kr.

Összes bevétel	5035 frt	55 kr.
» kiadás	3443 »	81 »
Maradvány	1591 frt	74 kr.

Karasszon József s. k.
 pénztárnok.
 Strömpl János s. k.
 min. számmellenőr
 mint szakértő.

mell. a f. évi 9 jk. ponthoz.

A M. Történelmi Társulat 1899 évi költségvetése.

I. Bevételek.

A) Rendesek :

1. Pénztári maradvány 1898-ról	43 frt	47 kr.
2. Alapítványi kamatokból	2531 »	20 »
3. Tagdíjak 1619 tag után	8095 »	— »
4. Előfizetések a Tört. Tárra 268 előfizető tag után ...	750 »	40 »
5. A M. T. Akad. hozzájárulása a Tört. Tár kiadásához	1000 »	— »
6. Régi »Századok« s egyéb kiadványok eladásából ...	50 »	— »
7. Ideiglenes kamatokból	200 »	— »

8. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	100	»	—	»
9. Egyéb előre nem látható bevételek	200	»	—	»
B) Átfutók :				
10. Új alapítványokból	500	»	—	»
Összesen	13470	frt	07	kr.

II. Kiadások.**A) Rendesek :***a) Személyiek :*

1. Titkár fizetése	800	frt	—	kr.
2. Jegyző »	600	»	—	»
3. Pénztárnok fizetése	500	»	—	»
4. Segédszemélyzet :				
<i>a)</i> corrector fizetése	300	»	—	»
<i>b)</i> irtók fizetése	200	»	—	»
<i>b)</i> <i>Dologiak :</i>				
5. Nyomdai költségek, és pedig :				
<i>a)</i> Századok 61 iv 2000 példányban	3,160	»	—	»
<i>b)</i> Tört. Tár 50 iv 26 frtjával	1,300	»	—	»
<i>c)</i> Boríték a Századokhoz, 10 iv 19 frtjával	190	»	—	»
» a Tört. Tárhoz, 4 iv 5 forintjával	20	»	—	»
<i>d)</i> Expeditio a Századoknál, 10 füzet 20 frtjával	200	»	—	»
» a Tört. Tárnál, 4 » 5 »	20	»	—	»
<i>e)</i> Czimszalagok s egyéb nyomtatványok	250	»	—	»
6. Könyvkötő munkákra (Századok 10 füzet, Tört. Tár 4 füzet)	240	»	—	»
7. Postai költségekre :				
<i>a)</i> a Századoknál 10 füzet 30 frtjával	300	»	—	»
<i>b)</i> a Tört. Tárnál 4 » 10 »	40	»	—	»
8. Írói tiszteletdíjakra :				
<i>a)</i> a Századoknál (9 iv Hivatalos Értesítő és Tárca nem díjaztatván) 52 iv 40 frtjával	2,080	»	—	»
<i>b)</i> a Tört. Tárnál 44 iv 15 frtjával	660	»	—	»
9. Irodai költségek	400	»	—	»
10. Három szolga díjazása	185	»	—	»
11. Újévi ajándékokra	80	»	—	»
12. Előre nem látható kiadások	120	»	—	»
13. A M. Tört. Életrajzokat illető kamat ötvennégy élő 200 frtos alapító után	270	»	—	»
14. Takaré- és postatakarékpénztári kezelési díjakra	160	»	—	»
15. Helybeli tagoktól beszedendő tagdíjak után az eljáróknak adandó % <i>e</i> -ra	50	»	—	»
16. Postai megbízásokra	140	»	—	»
17. Rendkívüli felolvasásokra	—	»	—	»

B) Átfutók és rendkívüliek :

18. Új alapítványok tőkésítésére	500	»	—	»
19. A M. Tört. Életrajzokat a múlt évről ötvenöt 200 frtos alapító után illető kamat	275	»	—	»
Összesen	13,040	frt	—	kr.

Előirányzott bevétel	13,470	frt	07	kr.
» kiadás	13,040	»	—	»
Mutatkozó maradvány	430	frt	07	kr.

A M. Tört. Életrajzok költségvetése 1899-re.**I. Bevételek.**

1. Pénztári maradvány 1898-ról:	1,591 frt 74 kr.
2. Ráth Mór kiadótól <i>a)</i> 1899-re	1,620 » — »
<i>b)</i> az 1898 évi 4 és 5 füzetért	900 » — »
3. Más könyvtárnoksoktól <i>a)</i> 1899-re	300 » — »
<i>b)</i> az 1898 évi 4 és 5 füzetért	75 » — »
4. A M. T. Akadémia segélye	500 » — »
5. A társulattól járó kamat a 200 frtos alapítók után	270 » — »
6. Előfizetésekből 588 előfizetőtől 5 frtjával	2,940 » — »
7. A clichék használatáért az Athenaeumtól	150 » — »
8. Előre nem látható bevételek	120 » — »
9. A társulattól 1898-ról még fizetetlen kamatok	275 » — »
Összesen	<u>8741 frt 74 kr.</u>

II. Kiadások.

1. Nyomdai költség <i>a)</i> 1899-re 40 ivre 44 frtjával ...	1,760 frt — kr.
<i>b)</i> az 1898 évi 4 és 5 füzetre	704 » — »
borítókra <i>a)</i> 1899-re	140 » — »
<i>b)</i> az 1898 évi 4 és 5 füzethez	60 » — »
2. Képek nyomása <i>a)</i> 1899-re	600 » — »
<i>b)</i> az 1898 évi 4 és 5 füzethez	240 » — »
3. Expeditióra:	
<i>a)</i> bélyegekre 1899-re	150 » — »
az 1898 évi 4 és 5 füzetre	60 » — »
<i>b)</i> expediálásra 1899-re	75 » — »
az 1898 évi 4 és 5 füzetre	30 » — »
<i>c)</i> czímszalagokra	50 » — »
4. Írói tiszteletdíjakra <i>a)</i> 1899-re	1,000 » — »
<i>b)</i> az 1898 évi 5-ik füzetre	200 » — »
5. Szerkesztői tiszteletdíj	400 » — »
6. Cynkographusnak	1,000 » — »
7. Festőknek	1,000 » — »
8. Könyvkötő munkákra <i>a)</i> 1899-re	150 » — »
<i>b)</i> az 1898 évi 4 és 5 füzetre	60 » — »
9. Vegyes kiadások	50 » — »
Összesen	<u>7,729 frt — kr.</u>

Előirányzott bevétel	8,741 frt 74 kr.
» kiadás	7,729 » — »
Mutatkozó maradvány	1,012 frt 74 kr.

Síremléket Szilágyi Sándornak!

Budapest székes főváros tanácsa a kerepesi temetőben dísz-sírhelyet rendelt megboldogult titkárunk tetemeinek. E kegyeletes tény azt a kötelességet rója reánk, hogy halottunk sírját, ki ott a nemzet nagyjai sorában fekszik, a helyhez és az elhunythoz méltó díszes síremlékkal jelöljük meg. Felhívjuk s kérjük tagtársainkat, adakozzanak e célra, hogy kegyeletes szándékunk mennél előbb megvalósítható legyen. A kegyes adakozók szíveskedjenek adományukat a M. Tört. Társulat pénztárába beküldeni.

A titkári hivatal.

VÉGHELY DEZSÓ EMLÉKEZETE.

Írta s a M. Történelmi Társulat 1899 évi febr. 16-án tartott közgyűlésén felolvasta

GÉRESI KÁLMÁN.

Tekintetes Közgyűlés!

Társulatunk egyik tagjának, Véghely Dezsónek emlékezetét fogom ez évi közgyűlésünk alkalmával felujítani, életét, munkásságát méltányolni, és a Tek. Választmány parancsából és nevében teljesíteni azon erkölcsi kötelességet, melylyel az élő társaság tartozik a halott iránt.

Iparkodni fogok, hogy azon, a kora ifjúságban kezdődött és éltünk fogytáig tartott barátságos viszony, melyben velem voltam, elfogulttá ne tegyen; iparkodni fogok, hogy valódi érdemeit azoknak túlértékelése által ne kisebbítem. Sőt, bár érzem, hogy egy ilyen órában elhangzó parentationának alapszöveve a kegyelet tartozik lenni, viszont tudom, hogy egy ilyen helyen, a Történelmi Társulat színe előtt elmondott emlékbeszéd bizonyos tekintetben mégis csak a történelem ítélőszéke eleibe állíttatás, a hol a tanuknak és vallomásoknak hiteleseknek kell lenniök. Épen ezért nem fogom elhallgatni sem igaz érdemeit, sem netaláni gyöngeségeit, melyek tudományos munkálkodásával összeköttetésben vannak.

Azok közül, t. közgyűlés, a kik a Történelmi Társulat bölcejét, mint annak alapítói, hivatalnokai és választmányi tagjai körülállották, ötvenkettő közül már csak hét van életben. Az első választmánynak harmincz éven keresztül volt tagja Véghely Dezsó. Sőt minthogy irodalmi munkásságának egy java része egészen ifju korára, a 67-et megelőző időkre esik, tár-

sulatunknak nemcsak alapítói, hanem előkészítói közé tartozik. — Az utóbbi években elhallgatott, kedvét vesztette a nyilvánosságtól, de hivatala gondjai között, oklevelei és könyvei társaságában, haláláig megőrizte lelkében társulatunk iránt érzett szeretetét.

II.

Úgy egyeseknek mint a nemzeteknek pszichologiai törvényei szerint egészen természetes, hogy a nagy nemzeti catastropha után következő időszakban kiváló előszeretettel fordult a nemzeti genius a magyar történelem felé. A multban kellett keresni és megtalálni a vigasztalást a jelenre és a reménységet a jövőre. Szalay László — a mint történelmi műve előszavában egyenesen mondja — a külföldön, bujdosás közben, azért lett történetíróvá, hogy a magyar ifjuságban a nemzeti történelem iránt való érdeklődést ébren tartsa, és ezt a jövőendő legfontosabb nemzeti kérdésének tekintette. Horváth Mihály szintén a bujdosásban írta lankadatlan szorgalommal történelmi műveit, e mellett Simonyi Ernővel együtt gondosan kutatták és szedték össze a külföldi gazdag levéltáraknak a magyar történelemre vonatkozó adatait. A londoni és brüsseli Okmánytárak már az 50-es évek végén ki voltak adva. Bizonyára ezen foglalkozás, a nemzeti multtal való ezen társalgás megédesítette hontalanságuk kinjait. Evvel párhuzamosan bent a hazában is folyt a munkásság. Egymásután jelentek meg az ötvenes években a Hunyadiak Korának kötetei, az Ujabb Nemzeti Könyvtár, a gróf Mikó Imre kiadásai; az Uj Magyar Muzeum 10 évi folyama egész tárháza a kisebb történelmi czikkeknél. Az Akadémia 1860-ban megkezdte a Fejér Codex Diplomaticusa okmány-publicatióinak folytatását a Wenzel-féle Árpádkori Uj Okmánytárral.

Ezen központi és kisebb-nagyobb mértékben az Akadémia aegise alatt folyó nagyobb történelmi munkásságon kívül, evvel szorosabb összeköttetés nélkül, a 60-as évek legelején kezdett néhány ifju ember a magyar történelmi tanulmányokkal foglalkozni. A »*dunántúli történet és régészet kedvellők*» neve alatt ismerjük őket, a mely nevet, egy inkább baráti,

mint tudományos körre alakulva, 1864-ben maguk adtak maguknak. Nem magas történetírói eszmények és aspiratiók lelkesítették őket, inkább bizonyos szűkebb körű localis hazaszeretet. Minthogy mind dunántúliak voltak, felosztották maguk közt a Dunántúl nehány vármegyéjét, a hol születtek, laktak, és azt tűzték életök tudományos feladatává, hogy ennek a vidéknek történetét, monographiáját megírják, történelmi és régészeti kincseit összegyűjtsék. Volt ezen megyeszereteten az exclusivitáson kívül valami családias, valami meleg patriarchalis jelleg, mely ezen emberek barátságát, levelezéseit, sőt kutatásaikat és tudományos munkálkodásukat is jellemzi. Mindenik mintegy a prima occupationának érzésével és jogzímén szerette a maga vármegyéjét: Ráth Károly Gyórt, Nagy Imre Sopront és Vast, Véghely Dezső Veszprémet. Hűségesen és folytonos levélbeli összeköttetésben szolgáltatták át egymásnak kinek-kinek az ő vármegyéjére vonatkozó adatokat és okmányokat és várták a viszonzást. Ha egészen idegen, nem dunántúli vármegyéről találtak valamit, megkeresték azt, a ki annak a történetével foglalkozott. »Valami 18 darab Bars megyére vonatkozó XIV és XV-ik századbéli okmányra találtam, — írja Véghelynek Nagy Imre — leírtam azonnal Botkának; képzelheted örömet.«

III.

Hogy ezen dunántúli körbe Véghely Dezsó egyéniségét és munkásságát jobban beleilleszthessem, életére, ifjúságára kell egy rövid kitérést tennem. 1840-ben nov. 28-ikán született Veszprémben, hol atyja több időn át Veszprém vármegye alispánja volt. A református család Sentkirálysabadjáról, Veszprém megye egyik tősgyökeres nemesi helyéről származik. Mind atyja, mind édes anyja Pázmándy Karolina által már születésénél fogva összeköttetésekbe jutott a dunántúli nemes családokkal, a mely összeköttetések sok tekintetben irányozták és megkönnyítették későbbi tudományos munkásságát is. — Veszprém városa, a legszebb fekvésű magyar városok egyike, a Balaton és a Bakony között, egy oldalról természeti szépségeivel, más részről első szent királyunk korába visszanyúló történelmi emlékeivel, romjai, vára, ősi püspöksége és káptalana, a magyar

középkor ködében burkolt egyetemének történeti nimbusával, kitörölhetetlen benyomást gyakorolt már kora ifjúságában lelkére. Két különböző tudományág iránt ébredt benne állandó és erős vonzalom: a botanika és a palaeographia iránt. Bár a botanikát irodalmilag nem művelte, alapos elméleti és gyakorlati jártassága volt benne. Endlicher és Römer példája szerint nem tartotta a történelemmel ellentétesnek. Sőt a régi magyar botanikát némi felekezeti elfogultsággal kálvinista tudománynak tekintette, a melyet Melius és Bejtthe kezdett, és Diószegi-Fazekas fejtettek ki. A növények és fák iránti szeretete sirjáig kísérté. Utolsó éveinek fővigasztalása volt azon csinos park, melyet Veszprémben a megyeház mellett alkotott, és azon új telepítés, melylyel Almádiban a Balaton fokán levő nyári lakát sok gonddal és költséggel körülvette.

A magyar közép-kornak tiszteletreméltó csarnokába és annak azon ódon termébe, a hol Veszprém vármegye multja volt, a hova mindenek felett legjobban vágyott, érezte, hogy csak egy kulccsal lehet bejutni. Ez a kulcs a palaeographia volt. Nem is nyugodott addig, míg ezen kulcsot teljesen hatalmába nem kerítette, és ennek némileg féltékeny, de szakavatott őrizője lett.

Talán túlságosan anyai befolyás alatt, de gondos házi és iskolai nevelésben részesült. Pápán a Vályi professor házában lakott, Bocsor a magyar történelem, Tarczy a természettudományok iránt fokozta érdeklődését. Midőn pedig 1858-ban az egyetemre jött joghallgatónak, már látott és próbálgatott olvasni okleveleket. Az egyetemen természetesen első gondjai közé tartozott a diplomatikai előadások hallgatása. Itt ösmerkedtünk meg. A Horvát Árpád előadásainak legvonzóbb része a diplomatika története volt. Még most is azt tartom, hogy a tudomány csarnokaiba lépő ifju előtt magasztosabb és lelkesítőbb példánykép nem lehet, mint a diplomatika atyjának, Dom Mabillonnak fenkölt alakja. Mióta a mythologia szerint Zeus fejéből teljes fegyverzetben pattant ki Pallas Athéné, az összes tudományágokban nem tudok példát, hogy egy fontos tudomány oly készen, oly biztos alapokra fektetve lépjen ki egy ember fejéből. És mellette a tudomány előtt valóban szent

emlékü maurinus tudósok, a Nouveau Traité szerény és alázatos szívű szerzői. Később, midőn a 70-es években a magyar tudományos világban, még a történetíróknál is egy ideig, divatba jött az okmány-hajhászat, az okmány-bogarászat némi lenézése, azt hiszem, többeket megvigasztalt Dom Mabillon. — Magában a magyar, illetőleg latin palaeographiában azonban ezen előadásokon valami nagy előmenetelt nem tettünk. Még akkor nem voltak meg Horvátnak későbbi segédkönyvei. Pergerre és néhány metszett fac-similére szorítkoztunk, a melyeket boldogult Horvát Istvánnak egyes patronusok a Tudományos Gyűjtemény mellékletéül készíttettek. De találtunk módot a bővebb gyakorlatra. Az úri-utczában a Trattner-Károlyi-ház belső épületének második emeletén, az Akadémia levéltárában, szívesen látott el bennünket jó tanácssal és munkával Rómer, az Akadémia akkori levéltárnoka. Egypárszor feljött Győrből Ráth Károly; kért és buzdított bennünket a magyar királyok hadjáratairól szóló művéhez az adatok gyűjtésére. Nagyon szívesen tettük és Aigner Lajossal együtt boldog jutalmunkat képezte, ha Rómerrel, Ráthtal egy-egy estét együtt tölthettünk.

Véghely már korábban összeköttetésben volt Ráthtal. 1860-ban, tehát még másodéves jogász korában, novemberben kereste fel levélben, olyanformán, mint Kölcsey Kazinczyt. Egy történeti adatot küldött neki s egyszersmind tanácsait kérte ki Veszprém megye monographiájához. Ráth azonnal és igen szíves hangon felelt. Buzdító szavakban ajánlotta neki a regesták készítését és a horvát nyelv megtanulását. »Gyűjtse különösen az eredeti okmányokat s viselje jól gondjokat. Pénzt ne sajnáljon érettek adni, ha látja, hogy hanyag kezekben vannak az okmányok. Az adatot igen köszönöm. Kitartás, én is logikus koromban kezdtem historizálni 1846-ban.«

Valamivel későbbre, de szintén ez időre esik Nagy Imrével kötött barátsága. A baráti viszony közöttük hárman, kevés idő alatt teljesen benső lett. 1865-ben újévkor írja Nagy Imre Véghelynek, mikor ez az ügyvédi vizsgálatot letette: »Ebben a tekintetben is kollegánk vagy már. Ráth Károly megírta, hogy praeclarummal jöttél haza.«

Az 1861-ben Rómer és Ráth szerkesztése mellett megindult *Győri történelmi füzetek*-nek Vég hely azonnal munkatársa lett, még nem oklevelek, hanem a Nemzeti Múzeumban tett kutatásokról szóló apró közleményekkel. 1862-ben írja neki Ráth: »A 2-ik kötet 3-ik füzetében is akarnék öcsémtől valamit adni, de mivel nincs, hát csináltam a neve alatt, következő címmel: Erdélyi regesták, közli Vég hely Dezső, s ehhez az utóbbi közlemény néhány regestáját fogom használni.« Egy 1864-iki levelében már ez van: »A te és Nagy Imre czikke nélkül füzetet kiadni nem akarnék, a szikla-szilárd triász neve hadd legyen mindig együtt és egymás mellett.« Csakugyan ők hárman képezték a *dunántúli történetkedvelők* társaságának magvát. Rómert és Thalyt is oda lehet számítani, de Rómert a régészet, Thalyt a Rákóczi-korszak kiemelték a dunántúli vármegyékből és általánosabb érdekű nagyobb történelmi alkotásokra hívták meg. És milyen örömmel rendezte Ráth az egész dunántúli localis történetírást. Egész gyönyörűséggel írja 1864-ben Vég helynek: »Knautz Esztergom megyére megnyertem; Csapó Kálmán Fejér megyére kezdet adott; Xantust Somogy megyére megkaptam.« 1866 nyarán pedig diadalmas hangon írja: »Thaly Csapóval, Sümeg, Szombathely, Kőszeg és Sopronig felszáguldoztak. Sok becsest találtak, kivált Thaly a gr. Erdődy család levéltárában; te Veszprémben; Sárbogárdon megtaláltad a Tinódi levéltárt; Páur a rákosi ásatásokra ügyel, Mommsen német tudós is kinn volt vele; Stachovics Remig benczés Mosony vármegye monographiáján dolgozik; Ebenhöch Ferencz koronczói plébános oly kő- és bronzgyűjteményt szedlett össze, hogy bármely nagy múzeumnak is díszére válna.«

IV.

De ez a Dunántúl valóban méltó is volt történelmi tekintetben is szülőtteinek lelkesedésére és szűkebb hazaszeretetére. A magyar faj legrégebbi culturalis területe, a hova szórták az első szent királytól kezdve királyaink az első magyar művelődési alapításokat; Árpádkori királyaink lakóhelye és sirja, a legrégebbi monostorok, püspökségek, káptalanok, konventek

területe, Esztergom és Székesfehérvártól Pannonhalma, Veszprém, Tihany és Zirczig; az ország legrégebb nemességének, királyi népeinek szállóhelye. Mind az az áldás, a mi a nemzeti királyi udvartartásból ered, első sorban ennek földjére volt hintve. És bármi csapások érték is a Dunántúlt századokon át, nemesi családai a nagy holt-kéz vagyron és újabban a nagy latifundiumok daczára nagy számban maradtak meg és családi ládáikban híven őrizték régi leveleiket. Ezek az addig féltékenyen őrzött leveles ládák az 50-es években, az ősiségi pápens után, hozzáférhetőbbekké lettek, és minthogy vagyronjogi jelentőségük jó részben megszűnt, legalább a rokonok, jó barátok előtt a nyilvánosság számára is megnyitlak. Egy tekintélyes része ez annak a roppant oklevélkincsnek, mely Magyarországon minden viszontagságok daczára fenmaradt, míg a másik rész az Országos Levéltárba és főúri nagy családaink levéltáraiba került. Többen felemelkedtek ezen nemesi családok közül a főrendűek közé, a megmaradtak pedig megőrizték nemességöket, a nélkül, hogy mint a Tisza mellékén, bocskoros nemességgé váltak volna. Megőrizték nemesi kötelességérzetöket a nemzeti műveltség iránt. Politikai téren Deák Ferencz, az irodalom terén Ányos, a Kisfaludyak, Vörösmarty, Jókai, az ő soraikból állottak elő. A Hazai Okmánytár első kötetében Véghelytől van közölve a veszprémi káptalan egy oklevele, melyben a Szalók nemzetségből való Heym és társai a Marczal melletti Szalókfölde birtokán 1271-ben megosztznak; de van ilyen Szalókról szóló oklevél már 1183-ból. Van pedig — a mint a közleményhez fűzött jegyzetből látjuk — ezen oklevelek eredetije nemzetes Szalóky Dániel úr családi levéltárában Nemes-Szalókon, Veszprém megyében. Ime — Tekintetes Közgyűlés! — a nobilitas glebae adstricta, a röghöz kötött nemesség, a mely okleveleinek tanúsága szerint 800 esztendő óta él a maga nemesi birtokán. Volt és maradt valóban nemzetes úr. És ki merné Magyarországon mondani, hogy különb magyar nemes, mint nemzetes Szalóky Dániel.

Ennek a nemességnek volt tagja Szopori Nagy Imre és Véghely Dezső is; ez a föld volt a dunántúli történetkedvelők külön terrenuma. Történetüket, munkásságukat a Történelmi

Társulat huszonöt éves fennállása alkalmából 1892-ben kiadott Emlékkönyvben a legilletékesebben megírta Nagy Imre; én csak egypár vonással egészítem ki egykorú levelezésekből a képet. 1863 december-havában Répcze-Szemerében határozták el az összejöveteleket, és az elsőt 1864-ben Csöngén Vas megyében Horvát Eleknél tartották meg. Erről így tudósítja Ráth Károly Vég helyt: »1864. febr. 7—10-ig a dunántúli archaeologusok és diplomatikusok összejövetele leend Csöngén Vas megyében a Kemenes alatt Horvát Eleknél, szinte régész-nél. Ott lesznek a tervelők, Szopori Nagy Imre, Mersits Miklós táblai ülnök Kőszegről, Horvát Elek, én és sógorom Hentz Antal. Meghivatnak én általam Vég helyt Dezső, Horvát Elek által Dervarics Kálmán, Nagy Imre által Páur Iván. Három levéltár, összesen egy kocsikásra való, leend szellemi eledelül odaszállítva és sok minden összehordva.« Ezen összejövetelekre mindenki hozott magával egy értekezést és elhozta oklevél-másolatait. A házi gazdák mindenütt gondoskodtak levéltári anyagról helyben vagy a szomszédból; a másolást pedig teljes erővel azonnal megkezdték. Az 1865-iki csepi összejöveteletről pedig így ír Ráth: »Jőjj tehát Horvát Elekkel april 17-én Csepren. Mi győriek 3 óra előtt, a Pestről jövők előbb érkeznek. Thaly fogadni fog benneteket. Én olyan leveleket irogattam széllyel, hogy ha nem jönnek azokra, el van veszve részökre a magyar történetírás. Régi római feliratos kövek, mohácsi vész előtti armalisok, régi pénzek, pecsét-gyűjtemény, czímer-gyűjtemény, eredeti levelek, követi tudósításokkal stb. édesgettem össze őket.«

Leggazdagabb volt ezen összejövetelek közt a csöngői. Még azután is emlegetik leveleikben: »kevés régi okmányt tudtunk összehajtani, csöngői napunk kevés lesz egyhamar.« De legfontosabb volt a győri, mikor Ráth Károlynál jöttek össze Thaly, Nagy Imre és Vég helyt, és a mikor a Hazai Okmánytár kiadását elhatározták. Az okmánymásolatok ugyanis megszaporoztak, és minthogy szabályúl tűzték ki, hogy soha semmiben conferálás nélkül meg nem nyugosznak, hanem az okleveleket négyszem közt intézik el, gondosan is voltak másolva. Ráth és Nagy Imre már régebben palaeographusok voltak, Vég helyt pedig Marczaltón szerezte meg magának a

teljes gyakorlottságot. Midőn ügyvédi vizsgálatát letette, Üchtritz-Amadé Angelika grófné hívta őt meg uradalmi ügyvédnek, és minthogy teljes bizodalmit megnyerte, a gazdag Amadé-levéltár rendezésére. Az itt töltött harmadfél év alatt 1863—66-ig módjában volt a legkülönbözőbb korú oklevelek százai és ezrei közt válogatni és tanulni. A grófné a régi oklevelek egy részét teljesen rendelkezésére bocsátotta, és ezekből alakult gazdag gyűjteményének magva. Az ifjukur teljes lelkesedése és munkabíráásával olvasott és gyűjtött Marczaltón és vidékén, nemcsak magának, hanem barátainak is. »Csak most juthattam hozzá, hogy számodra leírjam, mi elég nem jól van; te annyira elhalmozol szivességgel, és én csak így soványul tudom viszonzni« — írja neki Nagy Imre.

A Hazai Okmánytár megindítására is, legalább a két első kötetnél, a localis dunántúli hazaszeretet vitte őket. Négyen állottak össze, szerkesztők és kiadóknak együtt: Páur Iván, Nagy Imre, Ráth Károly és Véghely Dezső, mind dunántúliak; és csakugyan az 1-ső és 2-ik kötet tartalma mind dunántúli vonatkozású. Páur kissé nehéz természetű szerkesztőtárs volt, hamar megapprehendált. A valódi teher hármukon volt. »Belátom, hogy mi ketten Páurral a könnyebb oldalát választottuk, ti (Véghely és Ráth) a sok correcturával igen is el vagytok foglalva« — írja neki Nagy Imre. Nemcsak Páur, hanem Véghely is egy kissé apprehensivus természetű volt és hamar gyanakodott. Barátai többször figyelmeztették erre. Nagy Imre, kivel oly benső barátság kötötte össze mint senkivel, már 1866-ban ezt írja hozzá: »Történetirodalmunk egy bajnokát látom benned nemcsak én, hanem mások is. Csak arra kérlek, ne végy mindjárt mindent rossz néven; sok előtted felmerülő gyengeségen tedd túl magadat; elnézéssel kell lennünk már csak a viszonyosság tekinteténél fogva is.« Nem tudom, nem csalódom-e, ha ezen vonást bizonyos kálvinista felekezeti bizalmatlanságból magyarázom. Legalább e felekezet több kiváló tagjánál tapasztaltam, és gyökereit nyomozva, még a múlt századi családi nevelésre és hagyományra vezettek vissza némely esetben, a mikor a sok nyomás és támadásnak kitett kálvinisták avatosságra voltak utalva.

A Hazai Okmánytár kiadása meglehetősen patriarchalis módon történt. Egyenlő részben felosztották maguk közt a nyomtatási költségeket és a példányokat is, és ezeket kiki a maga körében ismerőseinek eladta. A nyomtatandó példányok számát eredetileg 200-ra tették, de Ráth valamivel többet nyomtatott. »Igen kár volt 250 példányt nyomtatni, maradt volna meg a 200 példány és az eredeti költségterv mellett« — írja Nagy Imre — »attól tartok, hogy okmánytárunk kiadása nemcsak fáradságunkba, hanem tetemes anyagi áldozatunkba is kerülend; ezért azonban én még nem rettenek vissza, s Isten segítségével a megkezdett munka mellett maradok«.

A két első kötetnek exclusiv dunántúli jellege volt. Még dolgozatot is csak a magokét adták. »Igen okosan tevéd, hogy Frankl cikkét be nem vetted; nem azért, mintha nem tudnám, hogy ő mindenkiünk felett áll, de csak furcsa biz az, hogy mi vagyunk a hirhedett dunántúli történet és régészeti kedvelők, kikenél csak úgy hemzseg az okmány, és mégis másra szoruljunk mindjárt az 1-ső vagy 2-ik kötetben« — írja Nagy Imre Véghelynek. Nincs is az első két kötetben, csak két kis okmány Frankltól, és egy Rómertől. De a 3-ik kötetnél fordulat állott be.

1866. oct. 6-ikán ezt írja Ráth Véghelynek: »Ipolyi elvállalta a 3-ik kötet dedicatióját, a 4-iktől fogva pedig társ lesz. Fizet statim 50 frtot, kap pár példányt s ad bele pár oklevelet.« A 3-ik kötet csakugyan Stummer Arnoldnak, a 4-ik Bartakovics Adalbertnek van ajánlva, kit Ipolyi nyert meg a vállalat pártolására. Az 5-iktől kezdve pedig mindenik kötet címlapján ott van: »a Magyar Tudományos Akadémia pártolása mellett.« A 4-ik kötetben már nincs a Páur neve, helyette a Stummer Arnoldé van. Az 5-ik kötettől kezdve pedig Ipolyi, Nagy Imre és Véghely a szerkesztők. Mert Ráth Károly, a dunántúli történetkedvelők legbuzgóbb tagja, 1868-ban, épen mikor Győrbe egy történelmi összefüvetelre útban voltak hozzá barátai, meghalt. Haláláról ezt írja Nagy Imre Véghelynek: »Azolta nem sokat öregirásoltam; minden sornál, mely őt érdekelné, eszembe jut. Mi kedves Dezsőm, legtöbbet vesztettünk elhunytán, egy rokon és hú barát szakadt le szívünkről, pótolhatlan ürt hagyva maga után.«

Hét kötet jelent meg összesen a Hazai Okmánytárból; a közlött oklevelek túlnyomó részben XIII és XIV-ik századbeli; a hatodik egészen, a hetedik legnagyobb részben árpádkori oklevelekből áll, és ezekben már a Történelmi Társulat első vándorgyűlésein nyert anyag is benne van. Tudományos értékét most már nyugodtan megítélhetni. A régebb magyar történelem örökértékű kútforrásai közé tartozik, nemcsak azért, mert ismeretlen történeti anyagot, mintegy harmadfélezer okiratot, palaeographiai hűséggel közöl, hanem azért is, mert az előbbi kiadásokban, különösen a Fejér-Codexben, hibás olvasással vagy csonkán közölt, néha alig használható oklevelek egy részét újból adja, sőt az Árpádkori Új Okmánytárnak is számos tévedését helyreigazítja. Bár a kiadás nem az újabban elfogadott palaeographiai könnyítésekkel, hanem a teljes betű- és írásjel-hűség alapján történt, tudományos tekintetben megbízható. A benne adott oklevelek mintegy harmadrészét Véghely közölte, mindig összeolvasás után. A marcaltői folytonos gyakorlat, valamint saját mindig gyarapodó gyűjteményének tanulmányozása, a Veszprém megyére tartozók folytonos másolása, Véghelyt a legkitünőbb és legalaposabb oklevélolvasók közé emelték. Csodálatosan gyors szemmel tudta a legrosszabb írású oklevelet is áttekinteni, a királyi cancellaria, a káptalanok és hiteles helyek solemnissimasait, néha szónoki, néha culinaris latinságát, azoknak minden variációját, tekervényességeit majdnem könyv nélkül tudta, a veszprémi káptalan középkori kanonokjai, a Dunántúl régi íródeákjai írását mind ismerte. Semmivel sem maradt Szabó Károly, Pesty Frigyes vagy Nagy Imre mögött. Barátjai egypárszor tréfásan figyelmeztették, hogy a palaeographiát legfeljebb kézi, de már gyári munkává súlyosítani nem szabad. E mellett derék könyvtárat gyűjtött, melyben a magyar történelem legfontosabb forrásmunkái a Fejér-Codextól kezdve majdnem mind meg voltak.

V.

Midőn 1867-ben társulatunk megalakult, élénk örömmel üdvözölték azt első sorban a dunántúliak. Az egyik elnököt, Ipolyit, a Hazai Okmánytár által már magokénak tartották,

az első titkár Thaly Kálmán is közülök való volt, az első igazgató-választmányba pedig a triász mindhárom tagját sietett a társulat bevásáztatni. A társulat célja, munkássága majdnem azonosnak, csak szélesebb körre terjedőnek tünt fel előttük; kilátás volt arra, hogy palaeographiai munkásságukat nemcsak a Dunántúl érvényesíthetik. A palaeographia megbecsülésében az újonnan megindult Századokban Ipolyi ment elől jó példával »*Magyar Okmány-érdekességek*« című cikksorozatával. Megvígasztalódtak még azon kemény kifejezés miatt is, melylyel Salamon — igaz, hogy a polémia hevében — az okmánykutatást »szédelgésig menő adathajhászat«-nak nevezte; mert Horváth Mihály 1869-ben Ipolyságban tartott elnöki megnyitójában a történetírás céljait fejtegetvén, azt mondta, hogy »ezek csak mennél több okmány felkutatása s közzététele által válhatnak lehetségessé.«

Társulatunk első vándorgyűléseinek nem voltak szorgalmasabb és hasznavehetőbb tagjai, mint a dunántúli két palaeographus: Nagy Imre és Véghely; szorgalomban, lelkes munkában versenyre keltek Pesty Frigyessel és Szabó Károlylyal. — Itt volt Véghely teljes elemében. Még alig járt másutt mint a Dunántúl, és most az ország különböző vidékei és levéltárai nyitlak meg előtte. Vidám kedélye a tréfát nem csak szerette, hanem provocálta is. Nyájas és idegenekkel barátkozó természete, javíthatatlan veszprémi dialectusa, magyar öltözete, hosszuszárú csizmái, valamint más részről roppant munkaképessége, az egész vándorgyűlés egyik legnépszerűbb alakjává tették. Fel kell említenem a kedélyes tréfák egyikét. A szepességi kirándulás alkalmával a lőcsei városi archivumban abba az oklevélcsomagba, melyet épen átnézni készült, eldugtak barátai egy igen ügyesen bőrhártyára hamisított oklevelet, melyben figyelmeztetve vannak a hiteles helyek, káptalanok és archivumok, hogy »Desiderius quidam de Confiniis, notorius noster vagabundus, totum regnum pervagando, diplomata in sacristiis et archivis reposita, sub colore eadem describendi, in cothurnos suos hungaricales jam ad hoc praeparatos furtive abscondere non perhorrescit.« Csak azért említettem ezt fel, mert az általa szívesen fogadott sőt tovább terjesztett

tréfát, valamint az oklevelek megmentésére vonatkozó tréfás kifejezéseket némelyek félreértették és nemcsak tréfának tekintették.

A Történelmi Társulat vidéki kirándulásainak fénypontja az 1870-iki Hont megyei volt, a mely a zsélyi gr. Zichy-féle levéltárból a magyar történetírásnak az oly nagybecsű Zichy-Codexet adta. A Történelmi Társulat ezen nagyfontosságú okmánytár kiadását Nagy Imrére és Vég helyre bízta, harmadikül Nagy Ivánt rendelvén melléjük. Már a következő évben 1871-ben megjelent az első kötet 592 oklevéllel, a melyek közül 254-et, tehát majdnem a felét Vég hely adta. A négy első kötet szerkesztésében tevékeny részt vett, csak az 5-ik kötetnél vonult vissza, részint hivatalos elfoglaltsága, részint vidéki lakásának nehézségei miatt. De ki kell mondanom, hogy azon munka és fáradság, a melyet tisztán a Zichy-Codexben társulatunk érdekében kifejtett, ha semmi más érdeme nem volna is, teljes mértékben érdemessé teszi őt arra, hogy ez órában emlékezetét megünnepeljük.

VI.

Több, nagyrészből lélektani oka van, hogy Vég hely a 80-as évektől kezdve — a mint mindnyájan tudjuk — mind jobban félrevonult a történelmi munkásságtól. Nem érdektelenek ez okok, sőt szükségesek az ő élete igaz képének megismeréséhez. Jobban szeretném, kedvesebben is hangzanék, ha azt mondhatnám, hogy történelmi munkásságának javában dőlt ki közülünk, munka közben; de nem így volt.

Az egyik lélektani oknak tartom mind jobban kifejlődött gyűjtési szenvedélyét. A tudomány lélektanában a gyűjtési szenvedély növekedése a tudományos termelés csökkenésével egyenes arányban van, és a mellett, hogy időt rabol, bizonyos különczkedésre is vezet. Sinay Miklós gyűjtött, de az egy kis Syllogén kívül egyebet nem írt. Jankovics Miklós alig adott ki egy pár kis értekezést. Lugossytól néhány értekezésen kívül egyebet alig tudunk, mert idejének jó részét a folytonos jegyzetek és csonka régi magyar könyveinek fac-simileszerű kéziratok kiegészítése vette igénybe. Annyira ment, hogy a csonka.

példányt jobban szerette az épnél, a mely tüneményt maig se tudok másként megfejteni és magyarázni, mint az édes apa szeretetével, a ki béna gyermekét jobban szereti, mint az épet. A gyűjtési szenvedély Vég helyben is bizonyos tulzásokba ment. Nemcsak okleveleket és könyveket gyűjtött, hanem archaeologiai, numismaticai tárgyakat, szinlapokat és meghívókat. Halotti-czédula gyűjteménye a legtekintélyesebbek közé tartozik. Hiába intették barátai komolyan és tréfásan, nem használt semmit. Gyűjteményeinek, halotti-czéduláinak rendezgetése foglalta el üres idejét, a mely különösen alispánsága óta különben sem sok volt. Veszprém vármegye monographiáján ifjúkorától kezdve haláláig dolgozgatott, de a nagyon is széles alapú adagyűjtésnél és egy Veszprém városa történetéről kiadott kötetnél, legfőlebb némely részlet kidolgozásánál, alig haladt tovább. Gyűjtéseinek, másolatainak más fogja hasznát venni. Zala megye monographiáját is elvállalta Nagy Imrével, de ez sem tudta új munkára sarkalni. Szabó Károlylyal folytatott levelezése jó részben az Erdélyi Muzeum duplumaira vonatkozik. »Ily olcsón ily könyveket Uram Öcsém tudom nem igen vásárol hamarjában. Némely darabnak, Battyánynak, Kaprinainak stb. volt annyi kéréje, hogy ritka fiatal lyánynak akad annyi, de csak megtartottam Uram Öcsémnek« – írja Szabó Károly. Hát még a halotti jelentésekért, szinlapokért folytatott levelezései.

Egy másik ok, a mi kedvét szegte, az akadémiai tagság volt. 1871-ben april 24-én Horváth Mihály ajánlotta tagnak, de nem ment keresztül. Panaszkodott Nagy Imrének, hogy mellőztetik, s feltámadt benne a gyanu, hogy ellenségei vannak. 1872-ben írja neki Nagy Imre: »Miért nem szentelhetsz annyi időt a tudománynak, hogy egy pár értekezéssel a Századokban fellépnél, a minek hiánya okozta tavaly is, hogy megválasztatásod az Akadémiába elmaradt, s ez leend, tartok tőle, az idén is az oka.« Máskor is sürgeti, hogy lépje meg Thaly Kálmánt néhány értekezéssel. Az értekezések azonban nem jöttek, megválasztatása lassankint lekerült a napirendről, de lelkében megmaradt az alaptalan gyanu, hogy készakarva mellőzték.

A harmadik, szerintem legfontosabb ok, mely őt tuda-

mányos foglalkozásában épen a 70-es években legjobban zavarta. — sajnálattal mondom — a politizálás, e *morbis hungaricus* volt. A megyei pártpolitikai mérkőzések, különösen a képviselőválasztások alkalmával, hetekig, hónapokig a legönzetlenebb, leglelkesebb, legjobbhiszemű, de épen ezért majdnem mindig sikertelen korteskedést folytatta. A kerület, sőt a megye minden faluját bejárta, minden választót ismert. Alig láttam a politizálás szenvedélyét valakiben annyira kifejlődve, mint benne. Megcsalták, félrevezették, megbántották, ellenségeket csinált magának későbbi időre is, de mindez nem volt rá befolyással. És az a feltűnő, hogy természeténél, életmódjának teljes mérsékeltségénél, hajlamainál fogva ő állott a legtávolabb azon élettől, a mivel az ilyen korteskedések együtt járnak. Mint képviselőjelölt is fellépett két ízben, de szintén sikertelenül. Utoljára is Veszprém megye és politikai ellenfelei unták meg a pártpolitikai huzalkodásokat, és 1878-ban megyei főjegyzővé, majd 1881-ben egyhangulag alispánná választották a különben meggyeszerű és szeretett férfit. De a választások idején hiába volt barátainak minden kérése és intése. Nagy Imre írja neki: »Most megint követválasztásokat lesz, már előre félek tőle, hogy ez ismét több idődet fogja elvenni a tudományos foglalkozástól; mikor szenteled már egyedül a tudománynak üres perczeit?« De egypár év múlva is csak így volt: »Reményilem, nemcsak mindig korteskedéssel foglalkozol, csak már ettől szabadulhatnál meg.«

Mint alispánnak, épen a politikai előzményeknél fogva nem volt könnyű helyzete, de fáradhatatlanul, általános szeretetben és népszerűségben teljesítette kötelességét, habár természetétől nagyon is jó szive és bizodalma itt is szerzett számára elég csalódást. Élete fogytáig közszeretben állott mint alispán. Mint ilyen halt meg az 1897 év tavaszán Abbaziában, üdülése helyén. A halála hírére és temetése alkalmával mutatkozó rendkívüli részvét mutatta, hogy az egész vármegye érezte, hogy egyik legjobb fiát veszítette el benne.

Volt idő, midőn a politikai tusák annyira vitték, hogy fel akart jönni a fővárosba és hivatalt vállalni. Talán az irodalmi központban irodalmi munkásságát is jobban, nyugodtab-

ban folytathatta volna. De én azt hiszem, hogy ő Veszprém nélkül, Veszprém vármegyén kívül nem tudott volna élni. Erényeivel és gyöngeségeivel, élete összes gyökérszálaival Veszprém megyéhez volt nőve. Hűségesebb, typicusabb, hozzá gyermetegebb módon ragaszkodó fiát alig rejti földjében vármegyéje.

Családi élete boldog volt. Isten azzal is szerette, hogy szerető neje és gyermekei karjai közt, fájdalom nélkül, egy szempillantásban bocsátotta rá a halált.

Emléke nemcsak családja, hanem számos barátai lelkében is fog élni, mert mindent összevéve, az egyszerű, jó és hű emberek közé tartozott. Lehetetlen azt is röviden meg nem említenem, hogy egyházának mindig hű és áldozatkész fia volt, s annak teendőiben, terheiben, törvényhozásában mindig igaz buzgósággal és szeretettel vett részt.

Tekintetes Közgyűlés! Nem igyekeztem az elhunytat a legnagyobbak közé a dicsőség ragyogó pantheonába állítani, sőt igaz színben akartam őt mint tudóst és mint embert feltüntetni. De kimondhatom, hogy a magyar történetírás terén a Hazai Okmánytárral és a Zichy-Codexszel szerény de örök nevet és érdemet biztosított magának és dicsőre vált a Történelmi Társulatnak. Ez a két mű, valamint gazdag oklevélgyűjteménye, mely azon az úton van, hogy legilletékesebb helyére, a Magyar Nemzeti Muzeumba jusson, mindvégig fen fogják tartani emlékezetét.

SZAMOSKÖZY MAGYAR HISTÓRIÁS ÉNEKE

az 1610-iki Kendy-féle összeesküvésről.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

A nem rég elhantolt, irodalmunkban és szívünkben egyaránt kegyeletes emlékü Szilágyi Sándor¹⁾ érdeme, hogy — az erdélyi történetírásban 300 évvel ezelőtti legkitűnőbb elődjének — Szamosközynek szétszóródott, elkallódott történeti műveit nagy gondnal és szinte kegyeletes szeretettel összeszedette s történetírásunk közkincsévé tette.

Az ő 4 kötetes és 3 pótfüzetes kiadása után ismerjük a valóságban Szamosközy Istvánt annak, a minék a mult évszázad legkiválóbb erdélyi történetírója nevezte: az erdélyi történetírás atyjának.²⁾

Ismerjük őt mint latin versek, főkép rövid, csattanós epigrammok szerzőjét is; de magyarul írt költeménye eddig nem került elő, s hogy magyar nyelven is verselt volna, eddig arról nem volt tudomásunk.

Annál nagyobb és kellemesebb volt meglepetésem, midőn a mult év nyarán br. Apor István úr könyvtárában Abosfalván (Kis-Küküllő vármegyében) történeti kutatásaim közben egy XVII. századi verses kötetben az alábbi magyar históriás énekére akadtam, mely nem egyéb, mint a Báthory Gábor ellen 1610-ben szőtt, de megghiúsult Kendy-féle összeesküvésnek egykorú, 1610 tavaszán írt, verses krónikája.

---

¹⁾ Még ő tűzte volt ki m. é. decz. 28-án vett utolsó levelében Szamosközy magyar históriás énekéről jelzett eme cikkemet a M. Történelmi Társulat febr. ülésére felolvasásúl. Az ő emléke iránt érzett kegyeletnek is kívántam azért áldozni, midőn az ő kívánságára, az ő kedves Szamosközyjét, eddigelé ismeretlen új oldaláról, mint magyar verselőt, az ő szívéhez nőtt M. Történelmi Társulat ülésén mutattam be.

²⁾ . . . quem Historiae Transilvanicae patrem merito dixeris . . . (Benkő József jellemző szavai Szamosközyről, Bethlen Farkas Hist. Trans. VI. k. Appendix-ében 541. 1.)

A históriás énekben az első átlapozásra valódi, történelmünkben nagyérdekű eseményeknek krónikaszerű leírását ismertem fel s — emlékezvén Szamosközynek hasonló tartalmú *latin* versére — e magyar históriás ének szerzőjéül is mindjárt Szamosközyre kellett gondolnom.

De biztosan még sem tudhattam, hogy valóban Szamosközy írta-e ezt is, mert ennek a magyar históriás éneknek szerzője az Apor-könyvtárban lévő XVII. sz. verskötetből nem tűnik ki. Czime ez: »*Historia Báthory Gáboré*« s a végén ez áll: »*Finis huius Historiae, per me Georgium Tatrosy scripta, anno 1618, incepta die 9. Junii, finita die 12. Junii.*«

Első pillantásra — a »scripta« alapján — azt hihetné az ember, hogy az itt magát megnevező *Tatrosy György* írta. Amde a szövegből nyilvánvaló, hogy a históriás ének 1610 tavaszán, az elbeszélt eseményekkel egykorúan, nem pedig 1618-ban íratott. A záró szavakban előforduló »scripta« szó tehát csak *leírást*, nem *megírást* jelent. Annál kevésbbé jelenthet egyebet, mert ily hosszú (279 versszakos) költeményt 3 nap alatt (jún. 9—12.) csak leírni, de nem megírni lehetett.

A kézirat tehát csak leírás, azaz másolat lehet, mely a vers szerzőjéről nem, csak a leíróról nyújt felvilágosítást.¹⁾

A szerzőt illetőleg a kézirattól nem nyervén felvilágosítást, a belső tartalomhoz, a kor irodalomtörténetéhez és egyéb körülményekhez kell fordulnunk tájékoztatásért.

Am hamar nyomra akadunk a fennebb jelzett irányban. Csak nem rég került elő ugyanis a berni városi könyvtárban őrzött Bongarsius-féle gyűjteményből egy hasonló *latin* históriás ének »*Conspiratio Kendiana*« cz. a Szamosközy István, a történetíró sajátkezű javításaival²⁾, a mi az ő szerzőségét erre nézve megállapítja.

Összehasonlítva e latin vers szövegét a most talált históriás ének magyar szövegével: ezeknek teljes azonossága nyilván kitűnik. Ugyanazok a sorok, versszakok (kevés eltéréssel), ugyanaz a versmérték; úgy hogy egyik a másiknak ikertestvére, fordítása. Ime a kezdő versszakok:

¹⁾ A verskötetben még két, ismeretes költemény van: *Az Apolloniának históriája*, melynek szerzője irodalmunkban szintén ismeretlen (1591). A másik: *Historia egy Argirus nevű királyfiról és egy tündér király szüzeleányról*. Nóta: Oly búval bánattal az Aeneas király. Ez utóbbinak sem említi szerzőjét (Gerzei vagy Gyergyai Albertet) a leíró Tatrosy György. Ez utóbbi csonkán maradt fen a verskötetben.

²⁾ Kiadta Szilágyi Sándor: Pótlék Szamosközy István tört. maradványaihoz. Mon. Hung. Hist. Script. XXX. k. 506. l. és Pettkó Béla a Tört. Tár 1888. 754 l. — mindketten commentár nélkül.

A »*Historia Báthory Gáboré*«-ban:

Sok csudák közül halljatok egy csudát,
Magyar nemzetnek nyughatatlanságát,
Erdély országnak újabb változását,
Vásson szobára kívánkozott sorsát.

A »*Conspiratio Kendiana*«-ban:

Ex miris multis audite miram rem,
Heu Hungariae gentis inquit em!
Transilvaniae novam motionem,
Pertristem bella volentium sortem.

Az utolsó versszakok:

Urunk hívei tudom, hogy nem bánják
Ez kis kronikát, de jó szemmel látják,
Kik pegég bánják, azok Kendit száúnják,
Isten ne mentse sorsától, kik várják.

Haec scripta fideles non aegreferent,
Sed breve chronicon libenter legent,
Scio, qui contemnumt, Kendio favent,
Sortem ipsius capiant, qui fovent.

Az összehasonlítás nem hagy fel kételyt az iránt, hogy a Szamosközy kézirati javításaival, az ő neve alatt immár kiadott »*Conspiratio Kendiana*« és az Apor-könyvtárban talált s alább közlött »*Historia Báthory Gáboré*« ikertestvérek, ugyanazon históriás éneknek kettős kidolgozása, azzal a lényeges különbséggel mindazáltal, hogy az egyik *latin*, a másik *magyar* nyelven van írva, versbe szedve, illetőleg egyik a másiknak fordítása.

Lényeges eltérés a kettő között nincs: a sorok, versszakok, gondolatmenet, az értelem teljesen azonosak, úgy hogy a kettő — hogy úgy mondjam — teljesen fedi egymást. Már ez magában arra mutat, hogy mindkettőt ugyanaz az író írta, szerzette. Író és fordító alig tudna máskülönben ennyire megegyezni.¹⁾

Vannak egyéb bizonyítékok is.

A mi csekély eltérést találtam, az is a mellett bizonyít, hogy a magyar históriás éneket is az írta, a ki az eseményeket és a szereplők személyes életviszonyait jól ismerte²⁾ s a ki szem- és fültanuja volt az elbeszélte eseményeknek. Ez a magyar szövegben néhol jobban is kifejezést nyer, mint a latinban s a magyarban több helyütt beszél az író első személyben ott is, a hol a latinban harmadik személyben.³⁾

¹⁾ A mi lényeges különbség van a versszakok számában, az bizonyára a másolás hibájából eredett. A latin 298 versszakból áll, a magyar 279-ből. A latinban a 83-ik versszak után 6 olyan következik, mely a magyarban nincs meg. Viszont a magyar 119-ik versszaka a latinban hiányzik; kettő megfordított sorrendben következik (a 148. és 185.) s végül a magyarban (a 269. v. sz. után) 15 olyan versszak hiányzik, mely a latinban megvan.

²⁾ A latin versben (9. versszak) ez áll:

Et Sigismundus Kornis gnarus rei.

A magyarban ez ezzel a változattal olvasható:

Kornis Sigmond is *Papmezőn* harmadik.

³⁾ Pl. a 38-ik versszakban a latinban:

Balthasar quoque Kornis venit, ajunt,
Quem tamen isthic perpauci viderunt.

Ha tehát nem akarjuk feltenni, (a minek semmi jele), hogy a latin szöveget író Szamosközy másnak a magyar históriás énekét fordította: úgy ezt a magyart is neki kellett írnia.

Az író önmagára s szem- és fültanu voltára többször hivatkozik. Így mindjárt a 2-dik versszakban, hogy —

Inmár sok idő, hogy semmit nem írtunk,
Az mit írtunk is, mindent benn tartottunk.

Ez is egészen rá illik Szamosközyre, a kiről eddig a verséig azt sem tudtuk, hogy élt-e még 1610-ben, mert história-írása megszakad 1603-mal, történeti magánfeljegyzései közül pedig az eddig ismert legutolsó 1609 márcziusából való.

U rá vall az a megjegyzése is a versszerzőnek, hogy ezt a Kendy-féle összeesküvést más (t. i. történeti) munkájában is meg akarta írni, s hogy meg is írta (legalább feljegyzéseiben), mutatja ez a sor (11 versszak):

Az mint ezt másutt bővebben megírjuk.

A latinban ez, már mint megtörtént dolog, mult időben áll:

Ut hoc alibi latius scripsimus.

Jól értesültségét így adja tudunkra (29—33 v. sz.):

Azt mondhatná itt netalám valaki:
Ki mit tud abban, mit végezett Kendy?
Ha nem voltunk mi tanácsában néki,
Versszerzőt kegyig nem hitt oda Kendy?

Ugyanis nem hitt s mű is azt akarjuk,
Mert csak kevesen vagyunk most is, látjuk...
Hogy ő áruló volt, még azt is bánjuk,
Alig vajózunk s mégis az port rúgjuk.

De mikor aztán az üdö fordúla,
És kijelenék pártos urak titka,
Kornis Boldisárt megfogák futtában,
Sebesen hozák urunknak fogságban.

A magyarban: Mondják eljött volt Kornis Boldisár is,

De én nem láttam, kevés látta más is.

Igy a 45. v. sz. a latinban: Hic sua quisque intrat hospitia.

A magyarban: *Megtelepedénk* kiki ő szállásán.

Szamosközyre illik ez a pár sor is:

Inmár jutottunk vala farsang-farkra,

Hogy visszajő Urunk *Fehérvárra*.

Ebből az is látszik, hogy *Fehérvárt* írja verseit. (Szamosközy a fehérvári orsz. levéltár öre.)

Beszterczén osztán ország gyűlésében,
Semmi praktikát nem tartott szívében,
De megbeszélett mindeneket éppen
Miként estenek volt ők az mētelyben.

Az mit ő tőlle hallottunk, azt írjuk.
Az mit írásban adott, még nem tudjuk,
De ha valóban megtudakozhatjuk,
Kedvezés nélkül azt is kikiálttuk,

Hogy ez világon szélyyel elhírhedjék,
Ártatlansága urunknak kitessek,
Álnokságokat pártosoknak értsék,
Magok mentését soha be ne vegyék.

Itt nyilván megint Szamosközy, *az udvari történetíró* beszél a szerzőből, a ki megírja sebtiben *versben* az összeesküvés históriáját a nagy közönség számára az első értesülés alapján; megírja prózában is bővebben (mint a hogy szokta történelmi feljegyzéseit megtenni) s igéri, hogy meg fogja írni, ha majd az írott documentumokhoz hozzá jutott, kedvezés nélkül, kidolgozott valódi históriában is az egész világ számára, hogy ura ártatlansága kitessek s a pártosok magokat ne mentegethessék a világ előtt sem.

Mint udvari történetíró követi fejedelmét utazásaiban, főkép az országgyűlésekre. Ott van 1610 elején Szebenben is ura mellett s nagyon jellemzően festi a százszok kelletlen vendég-szeretétét (41—46 v. sz.):

Böjtmás havának szinte negyed napján,
Szeben mezején *megyünk* urunk után . . . . .
Megtelepedénk kiki ő szállásán,
Igen hideg az konyha minden utcán.

Ezt hírről hírre írhatom én bizvást,
Mínuit mihi praesentia famam . . . . .
Sem bor, sem kenyér, sem széna, sem abrak,
Nincs egy summában semminemű marha.

Beborítottak mert mindent egy házba,
Az kinek adtak, ott adtak morogva.
Többet nem szólunk ilyen dolog felől,
Mert tisztafejű ember érthet erről.

Ott van a nevezetes beszterczei országgyűlésen is, a hol az összeesküvés lényege az elfogott Kornis Boldisár vallomásából kinyilvánúl, a mire ismételve hivatkozik (68. v. sz.), mint históriás éneke adatainak főforrására:

Az mint ő maga Boldisár megmondta,
Mert úgy írhatjuk, az mint ő vallotta.

Semmi kétség sem lehet ezek után, hogy itt nem annyira költemény, mint valódi históriai munka áll előttünk, melyet czéltudatos történetíró ír, verses formában csak azért, hogy annál inkább elterjedjen és hasson általa a közönségre. Bizonyára azért írja olyan versmértékben is, a melyben az Erdélyben leginkább közkeletű (mert a török harcok históriás énekeiből Erdélyt legközvetlenebbül érdeklő) históriás ének van írva, *Tinódi* verse: »Az Vég-Temesvárbán Losonczi Istvánnak haláláról.« Mert ezt ismerték s énekelték országszerte: Szamosközy is »ad melodiam Losonciam« írta versét, hogy annál közkeletűbb legyen.

Sajátságos, hogy ez a felirat: »*Ad melodium Losonciam*, vel sic *Dolgát halljuk Amurates császárnak*,« a latin históriás ének felibe írva maradt fen, a magyar másolat felett hiányzik. De semmi kétség, hogy nem a latin, de a magyar szöveghez illik inkább, mert hisz a vitézi énekeket mégis csak nemzeti nyelven, magyarul írták és énekelték, a nép maga s a vitézlő rendnek nagyobb része nem is tudván latinul.

Hogy Szamosközy előtt egyenesen a Tinódi példája és Losonczi-verse lebegett példányképpül verses históriája írásánál, kétségtelenül bizonyítja az, hogy versét úgy kezdi, mint Tinódi:

Sok csudák közül halljatok egy csudát.

Már ez magában eldöntheti az érdekes kérdést, hogy melyik az *eredeti* s melyik a *fordítás* a két nyelvű históriás ének közül: a magyar-e, vagy a latin? A Losonczi-melodiára készült, azzal a kezdő sorra nézve megegyező, a nagy közönség számára írt históriás ének csak a *magyar* lehetett. Ennek kellett az eredeti, első kidolgozásnak lennie.

Erre vall Szamosközy történetírási ismeretes *methodusa* is, a ki (mint a IV-ik kötet és a pótfüzetek magyar feljegyzései mutatják) az adatokat rendesen magyar nyelven irogatta előbb össze s aztán dolgozta fel latinul. Ennél a históriás ének-nél is úgy látszik, hogy ezt a szokott *methodusát* követte: feljegyezte előbb magyarul prózában, Kornis vallomása után, az összeesküvés történetét (ez eddigelé nem ismeretes), aztán kidolgozta magyar versekben a hazai nagy közönség, — s aztán lefordította latinra a külföld számára, »hogy ez világon széllyel elhírhedjék«.

A két nyelvű feldolgozás *provenientiája* is erre a követ-

keztetésre utal: a magyar fenmaradt itthon a *hazában*, a latin előkerült a *külföldről*.

A magyar szöveg provenientiájáról még annyit állapíthatunk meg, hogy Tatrosy verskönyve, melyben ez fenmaradt, később a *Cserey Jánosé* volt,¹⁾ tőle örökölhette fia Cserey Mihály a történetíró, az ő birtokából mehetett át rokona és pártfogója Apor István kezéhez, tőle az Apor Péter könyvtárába. Mostani tulajdonosa br. Apor István úr, br. Apor Károly maros-vásárhelyi kir. táblai elnök könyvtárával örökölte.

II.

Báthory Gábornak, a daliás, bár erőszakos fejedelemnek egyik fatuma, hogy nem maradt fen egykorú igazi historicus tollából az ő uralkodásának tüzetes története. A XVI. sz. nagynevű historicusai már nem éltek, a XVII-iki kitünő memoire-írók erről a korról még nem írnak. Szamosközy — úgy látszik — nem írhatta meg az ő történetét.

Sajátságos, hogy a rendszeres történeti feldolgozások épen ennél a korszaknál állanak meg. Somogyi Ambrus 1606-ig halad, Bethlen Farkas 1609-nél áll meg, Szamosközy feljegyzései szintén e tájban szakadnak meg.

Szamosközy — mint láttuk — még él és ír ugyan (hogy meddig? nem tudjuk) Báthory Gábor alatt, de mintha az új fejedelem (Bethlen Gábor) kora elhallgattatná azokat is, a kik írtak, vagy írhattak volna.

Nagy Szabó Ferencz, Borsos Tamás, Sepsi Laczkó Máté, Segesvári Bálint rövid krónikái, Mikó Ferencz vázlatos törtériája és Böjti Gáspár Bethlen Gábor életrajza csak vázlatos képet nyújtanak Báthory Gábor uralkodásáról, a szász krónikásoknál pedig nincs irgalom és igazság Báthory számára.

Ilyen körülmények között kétszeresen fontos és nagybecsű az egyetlen igazi történetírónak Szamosközynek verses »*kis króniká-*«-ja, a »*História Báthory Gáboré*« a Kendy-féle összeesküvésről, melyből eddigi történettudásunk tetemes gyarapodást és tisztázást nyer.²⁾

A »*krónika*« (mint a hogy Szamosközy maga nevezi záró szavaiban, e czimében »*historiá-*«-nak nevezett versét) tartalma röviden a következő: .

¹⁾ A 3-ik lap alján ez a feljegyzés áll: Possidet Joannes Cserey.

²⁾ A millenniumi »Magyar Nemzet történeté«-ben először használja fel a latin históriás ének, e becses forrásmű adatait Angyal Dávid, rövidre fogva, de ezzel nem mindenben megegyezően. Szilágyi Báthory Gáborában s az Erd. Orsz. Eml. és Deák Farkas »A széki merénylet 1610-ben« című dolgozatában (Századok, 1886) még nem használhatta.

Báthory Gábor 1610 márczius havát vigasságban tölti. Főtanácsosa Imrefy János vezeti az ország kormányzását nehéz viszonyok között, mert —

Két császár toroka vagyon rájok tátva,
Újoltan újul pegég az praktika.

A főpraktikus Kendy István kancellár; vele tartanak Senyei Pongrácz, Kornis Boldizsár, Kornis Zsigmond és Kovacsóczy István tanácsurak, —

Kiket pad alól ránta urunk elő,
Kiért szolgálni lesz vala illendő.

Az elégedetlenség főoka a vallás-kérdés. Báthory református, az elégedetlen urak a katolikus vallás érdekében buzgólkodnak.

Urunk keresztyén, azt igen orrolják,
Pápistaságot béhozni akarják.

Az 1609-iki országgyűlésen Kornis Boldizsár a katolikus vallás érdekében élesen felszólalt s fenyegetőleg emlegette, hogy

Most ti Lutterek vattok nagy örömben,
Mi kegyég igen kesergünk sziünkben,
De vagyunk mü is még kilencezeren,
Ez vigasságtok még siralom leszen.

Imrefy ezt hallván, bemene a gyűlésbe és megpirongatá Kornist, megfenyegetvén izgatásáért.

Kendy a kancellárius, karácsony után felment mátkájához Parnóra, Zemplén megyébe.

Ott lön Kendynek felfualkodása,
Kegyelmes urunk ellen praktikája.

A magyarországi katolikus urakkal összeesküdött Báthory megbuktatására, maga vágyván a fejedelemségre.

Báthory Gábor február elején Szebenbe ment, hol a szászok kelletlen vendégszeretettel fogadták. Időközben Szebenbe érkezett Kendy István is, postán, márczius 5-ikén; megérkeztek a pozsonyi országgyűlésen járt erdélyi követek, Rhédei Ferencz és Senyei Miklós, kiknek meghallgatására Báthory országgyűlést hirdetett Beszterczére márczius 25-ikére.

Kendy a fejedelem megöletéséről gondolkozott:

Ezt azelőtt is ő az több urakkal,
Régen traktálta pártos társaival,

Urunkat hogy elveszessék halálval,
 És Kendy István bírjon az országgal.
 Hol nyulazásban akarták megölni,
 Hol puskaporral házban felvettetni.
 Méreggel ismét néha megétetni.

Az összeesküvésben főtársául nyerte meg komáját Kornis Boldizsárt, Senyei Pongráczczal és többekkel már előbb meg-
 egyezvén. Kornis eleinte habozott s kifejezte, hogy --

Igen félek én, hogy markunkban szakad,
 Báthory nemzet ám, ezt jól meglássad,
 Nemzetéről is szíve vagyon, tudjad.

Kendynek az volt az első terve, hogy Kornis hívja a
 fejedelmet magához Radnóthra vendégségbe.

Ott vagy méreggel, vagy törrel, vagy porral,
 De végét érjük valami eszközzel,
 Ha el nem megyen oda Imrefyvel,
 Szamos-Ujvárbán hívom én víg szívvvel.

Meg is hívták a fejedelmet ebédre Radnóthra, ki azt
 el nem fogadván, azután Szamos-Ujvárra. De Imrefy a szokat-
 lan meghívásokat gyanusaknak találta s a fejedelmet azok elfoga-
 dásáról lebeszélte.¹⁾ A helyett Imrefy az tanácsolta, hogy Tordán,
 Kolozsváron s Széken át utazzanak a beszterczei gyűlésre.

Utában immár jött urunk Tordára,
 Akartak ott is ütni szállására,
 Igyekeztenek porral is ők arra,
 Hogy felvettessék urunkat ágyában.

---

¹⁾ Közhiedelem volt eddig, hogy a fejedelem a beszterczei gyűlés
 előtt Radnóton is vendégeskedett s itt buja szerelmével üldözte volna
 a szép Kornisnét s Kornis e miatt akart volna bosszút állani. Mikó
 Ferencz említi históriájában (184. l.), hogy a fejedelem »mikor meg-
 indult volna Fejérvárról a gyűlésre, útjábaními de amoda, a hova hívták,
 vendégséggel töltötte a fársángot; többi között Radnóthra is menvén
 Kornis Boldisárhoz, kinek akkor szép felesége vala, mondják, hogy a
 fejedelem felgerjedvén mint ifju ember a szép asszonyokra s Kornis
 Boldisár ezen fölötte megbúsulván, már Kendy István pedig még ezelőtt
 elméjét ebben fársztván, ott kezdének aztán kiváltképen Kendy István
 Kornis Boldisárral paktálni a fejedelemnek megöléséről.« -- Ezt az
 értesítést és indokolást átvették a legújabb historicusok is, ebben keres-
 vén az összeesküvés egyik okát. Szamosközy verséből látjuk, hogy a feje-
 delem a Radnótra való meghívást nem fogadta el s valószínű, hogy előbb
 sem történt meg ez a szerelmi kaland, mert különben Kornis nem igen
 hívta volna magához.

De az Isten megoltalmazta a fejedelmet. Szamos-Ujváron pedig, ha arra ment volna Beszterczére, úgy akarta Kendy megöletni, hogy --

Mely palotában akarták bévinni,
Minden álguyit arra szegeztetni
Akarta és azt nyakában töretni.
Az vagy udvarhoz mikor mentek volna,
Fegyverrel ötet általverték volna.

Kendy e czélből kétszáz gyalogot és másfélszáz lovast fogadott zsoldjába.

A fejedelem Ujvár kikerülésével menvén, elhatározták, hogy Széken hajtják végre a merényletet. Rábeszélte a fejedelmet, hogy gyalog hadait előre küldje Beszterczére, s Báthory tényleg csak 50 kék drabantot s 32 bejáró ifjat hagyott maga mellett.

Kendy István előre ment Székre a rendelt szállások megvizsgálása ürügye alatt s ott ő maga intézkedett. A fejedelemnek szállásul egy udvarházat jelölt ki, Imrefynek távol készítettett szállást, az udvarnépet is mind szanaszét szállásoltatá el. A fejedelem szállásán

Ház ajtainak reteszit a zárjait,
Kitekerteté reteszek fejeit,
Elvagdaltatá ablakok keresztit,
És egy summában minden erősségit.
Urunk ágyának hol kell vala lenni,
Ott egy tonna port akara elásni,
De nem lön ahoz ideje ő néki,
Mert hogy urunk jó, híre kezde lenni.

Báthory márcz. 24-ikén megérkezik Szék városába csekély kíséretével. Kendy vendégli őket; ebédre szűken adatja az Ujvárból áthozatott bort, vacsorára annál bővebben, hogy lerészegitse a kíséretet. Úgy intézkedik, hogy hajnalban az 50 gyalog is elinduljon s a fejedelem csak velök maradjon. Éjszakára Kendy 200 gyalog katonáját és lovasait Ujvárból Székre hozatja s egy pajtában szállásoltatja el.

A fejedelem s Imrefy lefeküsznek külön szállásukon, Kendy és Kornis virasztva tanácskoznak. Éjfélután hivatja Kendy főlovászmesterét Török Jánost s közli vele elhatározásukat, hogy a fejedelmet meg akarják ölni, s jószág ígéréssel rá akarja beszélni, hogy hajnalban a fejedelmet (miután testőrei elindultak) ölje meg.

Im az gyalogot reggel eleresztjük,
 Még hajnal előtt mi őket elküldjük,
 Az fejedelmet osztán megkémletjük,
 Mikor udvarhoz megyünk, azt műveljük.
 Egy mezitelen pallos lesz münálunk,
 Im néked pegég egy hegyes tört adunk,
 Üsd átal ötet, mi is rárohanunk,
 És mind egyszersmind hozzája csapkodunk.

Török János megdöbbsent a megbízatástól, de félt ellentmondani, úgy gondolkozván:

Ha vonogatom magam az dologtól,
 Ezek engemet megölnék azontól . . . . .
 Reá ígéré Török János magát,
 Csak hogy érthesse mindenképen módját.

A fejedelem egyik szolgája azonközben kimene s az urak szállásán tüzet látván, gyanakodott; oda ballagott tehát a sötétben s rátalálván a Kendy drabantjaira, kikérdezte és kikémlelte őket. Visszatérvén, megjelenti tapasztalatát a fejedelemnek. Ez tüstént hivatá Imrefyt, a ki nagy hamarsággal felöltözött, megnyergelteté paripáját s urához sietett.

Azonközben Kendy ismét szólítá Törököt s elküldé a fejedelem szállására, kikémlelni, hogy aluszik-e még?

Török elment, töprengve magában, s visszaborzad a fejedelem gyilkosság gondolatától.

Gondolat után magában végezé,
 Urunk életét hogy ő ne vesztené,
 Az árúttatást sőt kijelenténé,
 Urunk szállását azonban eléré.

Itt meglátá a fejedelem egy szolgája s kérdi, hogy mit keres itt fegyveresen? Török arra kéri, hogy juttassa be a fejedelemhez, mert fontos közleni valója van. A szolga bemegy, a fejedelem fülébe sugja a hírt, úgy hogy az előtte ülő Imrefy sem hallotta. A fejedelem maga elé bocsáttatja Törököt.

Mihelt urunkhoz János beérkezék,
 Kegyelem kérni lábaihoz esék,
 Urunktól néki kegyelem adaték,
 Bizvást szállana, megbátorittaték.
 Az dolgot osztán renddel megbeszélé,
 Urak szándékát urunknak jelenté,
 Hogy csak azt várnák, azt is hírré tevé,
 Hogy az gyalogot urunk elküldené,

Ily kicsin spiczen az felséged dolga,
 Mihelyt az gyalog elmegyén hajnalban,
 Életéd urak elvégeztetik ma,
 Én voltam arra választatott szolgál.
 Mint megbeszélé az több dolgait is,
 Hogy készen vadnak, megbeszélé azt is,
 Hogy sok lovasok és sok gyalogosok is,
 Hogy nem aludtak semmit ez éjjel is.

A fejedelem csak elálmélkodék s ágyából felugorva, hamar felöltözék; az ifjakat, drabantokat sietséggel összehívátja, Török Jánost megesketi a hűségre s visszaküldi Kendyhez. Török Kendy kérdésére elmondja, hogy a drabantok indulásra nem készülnek, de mert rájok virad, ha késnek, urát untalan izgatja, hogy ha mit akarnak kezdeni, most az ideje. A kanczellárius ismét küld egy szolgát, kikémleni, készülnek-e már a drabantok elindulni. Ezt a szolgát a drabantok kérdezősködése közben megragadják, a fejedelem elibe viszik s kivallatják.

Az is megmonda mindent olyan móddal,
 Mint Török János szólott volt bizonynyal.

Báthory most már lóra ülteti ifjait s harcra készen rendeli drabantit, hogy rátámadjon az összeesküvőkre.

Az alatt Kornis Boldizsár Kendyt figyelmezteti, hogy ideje volna saját lovas és gyalog csapatai előtt felfedezni, hogy miért gyűjtötték őket össze.

Kendy lovára felüle s a harcra kész lovasság és gyalogság közzé állván »nagy festummal órálni kezd«:

A fejedelmet minden rend megunta,
 És hogy megöljük ország akaratja,
 Ti azért velünk jól forgódjatok ma.
 Eleget regnált, méltó meghalnia.

A sereg megdöbbenve hallja, mert ők nem a fejedelemre támadni, de tisztelkedni hívtak Székre.

Az árultatás sokaknak nem tetszék.
 Kin az uraknak szivök megfélemlék.

Igy állott a dolog, midőn a fejedelem a pártosok megelőzésére tétetett előkészületeket.

A fejedelemnek támadási szándékát azonban Imrefy nem helyesli s lebeszéli, mert nem jó vége lesz, ha ők az urak szállítására támadnak, mert ezek aztán minden praktikát megtagadnak s ők fognak vádaskodni, hogy rájok támadtak, s magokat

azzal mentik majd, hogy önvédelemből cselekedtek. A helyett azt tanácsolja, hogy a fejedelem hívassa őket magához; ha bűnösök, úgy sem fognak eljönni, vagy ők fognak vakmerően támadni.

A fejedelemnek tetszett ez a tanács; egy hű szolgáját lóra ülteti s elküldi az urakhoz, azzal az üzenettel, hogy ő készen van, indulni szeretne, csak őket várja, ne késlekedjenek. A hírnök megjelenti ura izenetét.

Kornis és Kendy zavarba jönnek a fejedelem készen létét és izenetét hallván, és suttogva tanácskoznak, hogy mit tegyenek: elmenjenek-é? támadjanak-é? vagy meneküljenek? Végre azzal az izenettel küldik vissza a hírnököt, »hogy ők is mindjárt el alá mennének«.

Ezt hogy megmondták úgy megrettenének,

Az ki hova lát, mind futni kezdenék.

Velök futott lovas seregük is, a gyalogok külön, balra tartva menekültek. A hírnök a fejedelemhez jutván jelenti, hogy mind elfutának az urak s kezével mutatja, hogy hol futnak. Az udvari ifjak s kék drabantok rögtön üldözőbe akarták fogni a menekülőket, de a fejedelem és Imrefy ovatosságot tartottak jónak, —

Mert netalántán még lesek is volna,
Kitől embernek méltó tartania,
Végezzék azért ezt önnön magokban.
Ifjak serege lenne csak utánnok,
De mindazáltal az nagy vérontástól,
És kiváltképpen az emberhaláltól
Magok megóvák emberbeli kártól,
Csak az vakot fogdosnák azontól.

A fejedelem lovasai tehát üldözőbe veszik Kendyéket, a kiknek csak a menekülésre volt gondjuk, nem hogy harczot álljanak.

Inas és kocsis mind utána vagon,
Az kit hol érnek, vagdalják szabadon.

A fejedelem a gyalogokkal a hegyoldalban megállva, nézte a lovasok üldözését. Kendy és Kornis az Ujvár felé forduló keresztútról visszapillantván, megláták a fejedelmet s Kornis azt tanácsolta:

Jer menjünk vissza, kész ott az kegyelem,
Igen kegyelmes ez az fejedelem,
Hogy megkegyelmez én bizonynyal hiszem.

Kendy nem mert, félt, hogy a fejedelem megöleti: »téríté lovát az ujjvári útra« s szerencsésen elmenekült az üldözők elől.

Kornisnak lova pegég elfárad,
 Karját is nyíllal meglövék futtában,
 Sőt ő magát is Boldizsárt megfogák,
 Fogva mint rabot őt urunkhoz hozák,
 Az bátyját Györgyöt ugyan ott levágák.
 Mert elevenen ők meg nem foghaták.

Senyei Pongrácz és Sarmasági Szatmárra menekültek. Kendy sem sokáig időzött Szamos-Ujvárbán, sietett ki Magyarországra.

Feleségéhez felmene Szerencsre ¹⁾
 Az mi pénze volt azt vele elvitte.

A fejedelem Beszterczére menetele s a pártosok elítélte-
 tése — bizonyára a másoló hibájából — kimaradt a versből.
 A latin szerint 15 versszak hiányzik.

A históriás ének Thorday János fiscalis directornak (a ki főügyési hivatala szerint az összeesküvők ellen a vádpontokat fogalmazta) Beszterczén a fejedelem szállásán való elfogatása és kivégeztetése drámai ecsetelésével végződik:

Thorday János deák akkor tájban,
 Vala az ország directorságában,
 Egy vasárnapon Besztercze városban,
 Udvarhoz mene fel az palotában.
 Leüle ő is ott nagy gondolkodva,
 És akkor szinte azt beszéli vala:
 Ha haza mehet az egyszer Tordára,
 Nem búsul többet az directorságban.
 Ez szavát még el nem végezte vala,
 Mikor egy drabant hozzája járula,
 Monda nékie: árvák busítója
 Kelj fel onnat, mert vagy urunknak rabja!
 Az palotából directort kihozák,
 Az nap fényétől néhány nap megfoszták,
 Szombaton, mikor már az hajnált látnák,
 Az kapun kívül ötet felakaszták.

¹⁾ Ebből látszik, hogy Kendynek »jegybeli mátkája« vagy »felesége« még nem is volt Erdélyben; annál kevésbé állhat az, mintha Báthory Gábor Kendyét is szerelmével ostromolta volna.

Szombaton reggel mikor felkelének,
 És az gyűlésből oszlani kezdének,
 Az directorral már nem beszélhetnek,
 Hát talpa alját szél fujja szegénynek.

Igy jártak a pártosok. Sorsuk tanulsága s a versnek morálja:

Mindennek példa, hogy felfualkodni,
 Nem jó embernek urára támadni.

Ez a rövidre foglalt tartalom-kivonat, összevetve a Kendy-féle összeesküvés ismeretes történetével, fogalmat adhat róla, mennyi becse van e históriás éneknek, mint történelmi kútfőnek. Méltányolta, bár ki nem aknázza, már a latin alapján is egyik történetíró társunk; bizonyára még inkább méltányolni fogják az eredeti magyar szöveg alapján e históriás éneket a történetírók és az irodalomtörténet egyaránt.

Ez utóbbi szempontból a méltatást én arra illetékes szakemberre hagyván, csak annyit jegyzek meg, hogy Szamosközy, ki mint historicus első rangú helyet foglal el, mint verselő is megállja helyét a korabeli históriás énekszerzők között, sőt Tinódinak felette áll. Verselése gördülékeny, a versmértéket pontosan megtartja; az ő rímei sem kifogástalanok ugyan, nem sokkal jobbak mint a Tinódi ismeretes monoton rímei, de a költői, drámai festés, a jellemzés ereje, mint költeményt is kellemes olvasmánynya teszik az ő »historia«-ját.

Mindezekről beszéljen majd maga a históriás ének, melyet folyóiratunk legközelebbi füzetében fogunk adni.

DR. SZÁDECZKY LAJOS.

A DUBNICZI KRÓNIKA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Illésházy István 1838-ban elhalván, benne kihalt az Illésházyak híres családja. Még tizenkét évvel előbb Mednyánszky Alajos báró a legnagyobb elragadtatással dicsérte *Dubnicz* urát és a kastélyban őrzött nagyszerű gyűjteményeit.

»Der Freund der Lectüre — írja Mednyánszky — findet eine Auswahl unter mehreren tausend Bänden der mitunter kostbaren Werke und Manuscripte; wen Musik ergetzt, der wendet sich zu den Mälzlichen Maschinen, die ihn stets mit dem neuesten, was die Kaiserstadt — diese Residenz der Tonkunst — liefert, bekannt machen; wer an vaterländischen Alterthümern Wohlgefallen findet, für dessen Schaulust sind Glasschränke da, deren Inhalt von hoher Kostbarkeit und Seltenheit ist; wen endlich Gemähldc, Gewehre oder Pferdeanziehen, kann seine — von der Gesellschaft erübrigte Zeit unter diese theilen, den sie sind von einer Art, die er nicht überall finden dürfte.«¹⁾

Utolsó gazdájával együtt azonban a sok szép gyűjtemény is odahagyta a dubniczi kastélyt. Csak a pusztá falak maradtak; ma lakják, de a régi úri életnek utolsó nyomait már csak a pusztuló, elvaduló, noha még mindig szép kert mutatja.

A könyvtárt, melyet Mednyánszky első helyen említ a gyűjtemények közt, Illésházy már előbb, midőn jószágai javarésztét el kellett adnia, a Magyar Nemzeti Muzeumban helyezte el, halálával pedig az egész gyűjtemény az intézet tulajdonába ment át. A sok értékes könyv között volt az a szép, eredeti bőrkötésű kézirat, melyet ma *Dubniczi Krónika* néven ismerünk.

Ennek a műnek az értékét, még mikor azt az Illésházy könyvtárban őrizték, Endlicher fedezte föl s ő is ismertette először 1826-ban a *Wiener Jahrbücher der Litteratur* című folyóiratban.²⁾

¹⁾ Mahlerische Reise auf dem Waagflusse. Pest, 1826. 75. l.

²⁾ Anzeige Blatt Nro. XXXIII—XXXIV.

Azután nem foglalkozott vele senki behatóbban. Csak *Toldy* emlékezik meg róla a Pozsonyi és Bécsi Képes Krónikához írt előszavaiban és *Döbrentey Gábor* csinált róla jegyzeteket, ¹⁾ melyek azonban nyomtatásban napvilágot soha sem láttak.

Hosszu ideig csak egy ember méltatta kellő mértékben a Dubniczi Krónika értékét: — *Arany János*. Ő felismerte a krónika eredeti részének nagy becsét s *Szent-László* című költeményének és a *Toldi szerelme* több részének tárgyát is innen merítette.

Végre 1880-ban *Marczali Henrik* emlékezett meg róla »*A magyar történet kútfüi az Árpádok korában*« című művében, de természetesen csak annyiban, a mennyiben ezt a mű czélja megkívánta és megengedte. ²⁾

1884-ben aztán megjelent nyomtatásban a krónika teljes szövege. *Mátyás Flórián* adta ki, de taglalásába ő sem bocsátkozott. ³⁾

A codex anyagát a magyar történétírók mind ez ideig nem is igen használták föl. Első, ki nagyobb mértékben használta tudományos kutatásai közt és kellőleg méltatta is értékét, *Huber Alfons* volt, ki nem késett csodálkozását kifejezni azon, hogy történétíróink mennyire mellőzik ez igazán fontos kútfontket: »Auffallender Weise ist dieses Chronicon Dubnitzense, wie man es nennt, von den neueren Geschichtsschreibern fast gar nicht benützt worden. Die ungarischen Historiker haben sich lieber an Johann Dlugosz gehalten, der seine Historia Polonica erst nach 1455 verfasst und die ihm vorliegenden dürftigen Quellen in ganz willkürlicher Weise ausgeschmückt hat.« ⁴⁾

Ezzel az Endlicher által fölfedezett és kelloleg csak kevesek által megbecsült krónikával kívánok foglalkozni. Már magának az is, hogy Arany ebből merített a *Toldi szerelméhez*, felkeltheti iránta érdeklődésünket, de a történész előtt értékét különösen az a két rész növeli, mely semmi más kéziratban nem maradt fen s két nevezetes nagy királyunk korára

¹⁾ Döbrentey jegyzete — az egész négy kis oldal — a Dubniczi Krónikába van betéve.

²⁾ Id. m. 54. l. Kissé bővebben a mű német kiadásában: Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Árpáden. Berlin, 1882. 62 l.

³⁾ *Florianus*: Fontes Domestici, vol. III. Mindeddig az eredeti részek is csak Endlicher ismertetéseiből, Podhraczy Budai Krónika kiadásának jegyzeteiből és Toldy Analectáiból voltak ismeretesek. Anonymi Dubnicensis liber de rebus gestis Ludovici R. Hung. 87—112. l.

⁴⁾ Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer. *Archiv für österreichische Geschichte*. Wien, 1885. 10—11. l.

vonatkozik: — az egyik *Nagy Lajos*, a másik *Mátyás király* korára.

* * *

A *codex* jó állapotban, szép eredeti bőrkötésben maradt korunkra és *Cod. Lat. Med. Aevi 165.* jelzéssel van ellátva. A kötésen belül egy erős bőrhártya tartja össze a lapokat, melyeknek szélessége $20\frac{1}{2}$ cm., magassága 28 cm. A krónika csak a papirlapok 2. a. oldalán kezdődik s az első papirlapon valamint a bőrhártyán és a kötési tábla belsején régi tulajdonosok nevei és későbbi följegyzések találhatók, de a lapok számozása mindazonáltal a szöveggel együtt indul meg. Maga a szöveg 102 lapot tölt be — közbeeső ürességekkel — s az író által már föl nem használt 103 és 104-ik lapra ismét csak későbbi följegyzések és tollpróbálgatások jutnak, mely utóbbiakból egypár még a bőrre is átér.

Kötése a Corvin-codexek kötésével egykorú, némileg hasonló is azokhoz, a mennyiben szinte átveszi a velencei könyvkötészet jellemző motívumait, a keleties arabeszk-díszítményeket,¹⁾ melyek azonban még más nemzeti motívumokkal, virágékítményekkel vegyülnek. Csakhogy a Corvin-codexek virágékítményei lényegesen eltérnek a Dubniczi Krónika codexéitől, s azon virág-alakzatok közül, melyek annyira jellemzik a Corvina bőrkötéseit, egy sem található föl a krónika kötési tábláján; és míg az előbbieken a virágdísz ha nem is dominál, de legalább sűrűn van alkalmazva, addig a mi codexünkön elég szegényes szerep jut neki. Egyáltalában az egész kötés sokkal egyszerűbb, semhogy a Corvin-codexek közé tartozónak vélhetnők.

Ráth György a kötetet, mely — szerinte — 1480 körül készült, a *Vitéz-codexek* csoportjához sorolja és a Vitéz-féle *Tertullian-codex* rokonának tartja,²⁾ melyről Fraknói azt írja, hogy »minden kétség nélkül Váradon készült és tanúságot tesz arról, hogy a váradi könyvkötők semmivel sem állottak olaszországi társaik mögött.«³⁾ De a Tertullian-codex kötése is egészen más valami.

¹⁾ V. ö. *Ongania*: L' arte della stampa nel rinascimento italiano, Venezia I. 107. l., II. 110. l. Északi vidékeken ez a motívum csak igen ritkán, egy-egy odaszakadt velencei kötésen látható. Így *Holmes Specimen of Royal Fine and Historical Bookbinding selected from the royal Library Windsor Castle London, 1893.* cz. szép gyűjteménye csak egy ily motívumú kötetet mutat fel: Pietro Bembo Historiájának velencei kötését, a 131-ik táblán.

²⁾ A Korvina önálló könyvkötési stílusa. *Magyar Könyvszemle, 1897. 254. l.*

³⁾ *Fraknói*: Váradon írt Vitéz-codex. *Magyar Könyvszemle, 1880. 246. l.*

Noha épen váradi embernek kell tartanunk a krónika szellemi szerzőjét, a mennyiben speciálisan Várad vidéki dolgokat ír le és a nyugati eseményekből Mátyásnak Beatrixszal való házasságán kívül semmit sem ismer, még sem merjük azt állítani, hogy a kötés Váradon készült volna. Annyit azonban mégis valószínűnek tartunk, hogy magyar könyvkötő munkájával van dolgunk.

Az egész codex különben azt a benyomást teszi a szemlélőre, hogy a *Budai Krónika* kinyomtatása után azért iratott, mert a nyomtatott könyv kiállítása nem volt elég díszes s azt illuminálni már nem lehetett. Viszont készítője, vagy a kinek megbizásából készült, nem rendelkezett annyi pénzzel, vagy nem akart annyit rászánni, a mennyi egy szépen miniált hártya kézirat kiállításához szükséges. Innen magyarázható a kötés egyszerűsége és a papír használata is.

Noha az olcsó kiállításra való törekvés félreismerhetetlen, mégis mindent megtettek, hogy a kiállítás mennél díszesebb legyen; így a széles margó nagyban emeli a codex díszét. Az anyag gondos előkészítésének nyomai is mindenütt szemünkbe ötlenek. A sorok hosszát (12 cm.), és egymástóli távolságát ($1\frac{1}{2}$ cm.) s a szöveghasábok magasságát (18 cm.) előre pontosan kiczirkalmazták és az ónvonalozás még a be nem írt üres helyekre és az utolsó lapokra is átterjed.

Az *írás*, mint már Endlicher megállapította, végig ugyanazon kézé, nagy szögletes barát-írás, milyen a XV. század közepéről és végéről való néhány kéziratban még fellelhető; ¹⁾ nagyon tetszetős és szép, s valószínűleg csak azért írták így a codexet, hogy ezzel is díszesebbé tegyék kiállítását.

Tervbe vették a krónika *illusztrálását* is, a mint az a szövegben mindenfelé látható üresen hagyott helyekből szembe-tűnő. De sajnos, mindezek betöltetlenül maradtak, minthogy a krónikát nem fejezték be. Csak az 1. a. lapon van rajzolás is. Ezen a lapon két helyet is hagytak üresen (8 cm. széles és 6—8 cm. magas) úgy, hogy mellette írtak is. A felsőn egy ónrajz elmosódott körvonalai láthatók, melyek ülő Mária alakot sejtetnek, míg az alsó határozott fekete tentarajz vörös mellék-vonalakkal: trónoló koronás férfialakot ábrázol, az atyaistent, ki kezei közt tartja a feszületet, palástja mellén összeérő végeit pedig kiterjesztett szárnyú galamb fűzi össze. De ezt a szent-híronság-képet is későbbinek kell tartanunk már az író anyag különbsége miatt is; a ténna, mind a fekete mind a vörös, sokkal kevésbé tartotta meg színének eredeti üdeségét,

¹⁾ Anzeiger Blatt XXXIII. 3. l.

mint a szöveg tentái, s fakóságuk miatt ez utóbbiaktól erősen elütnek.

A 20. a. oldalig a képeknek szánt helyeket is pontosan kiczirkalmazták, úgy hogy az üresen hagyott rész mellé még írtak is, a mi arra enged következtetnünk, hogy meglevő képeket — valószínűleg valamely más codexből — akartak a szövegbe illeszteni. A 20. a. lap után azonban már csak az 55. a. lapon fordul elő ilyen kiczirkalmazás; az üresen hagyott helyeknél ezentúl már csak a képek magasságára vannak tekintettel, szélességükre nem, — üresen hagyják végig az egész sort.

Ezeket a képeket azonban nem a Bécsi Képes Krónikából — az egyetlen mai napig fenmaradt illuminált és miniált rokon kéziratból — akarták átvenni, legalább a képeknek szánt ürességek elhelyezése ennek ellentmond. De nem is Thürócziából, az 1484-ben nyomtatásban megjelent két illusztrált krónikából, a brünniből vagy az augsburgiból, mert itten sem felel meg sem az elhelyezés, sem a képek aránya, sőt még számuk sem.

De a krónika befejezetlenségének más feltűnő jelei is vannak: a majusculák vörös satiozása és az initialék sem készültek el. Az initialékat csak a 29. a. oldalig festették be s a vörös satiozással is csak idáig jutottak.¹⁾

Nagyon kevés az is, a mit a codex iratása utáni történetére csak következtethetünk. Az első lapokon és a táblán van ugyan néhány feljegyzés közt egy pár pusztá névbejegyzés is, valószínűleg olyanok nevei, kiknek a krónika birtokában volt, de ezek közül is az első csak 1583-ból való. Ebben az évben azonban már ketten is írták be nevüket a codexbe; egyik a kötés fatábláján alúl: 1583 — *Ran Javer — Sutan-sihon*, a másik az elől levő bőrlap előlapján: 1583 — *Sicut domino placuit — Fernandus Kapornam*; csak hogy a nevek teljesen ismeretlenek s a kézirat történetére épen semmi fényt sem vetnek.

Van egy másik évnélküli bejegyzés, mely kétszer is előfordul: a bőrlap előlapján és a szöveg előtti üres lap előlapján, a melynél legalább ismert névvel van dolgunk: *Nosce te ipsum — Joannes Izdenczy — Nemo sine crimine vivit*; de itt sem a tulajdonost ismerjük, a családra vonatkozó fogyatékos adataink miatt,²⁾ s így azt sem állapíthatjuk meg, hogy mikor lehetett a codex az Izdenczy család, illetőleg Izdenczy János birtokában.

¹⁾ A codex bővebb ismertetése »*A Dubniczi Krónika kódexe*« cz. dolgozatomban. *Magyar Könyvszemle*, 1899. évf. 1. füz.

²⁾ *Nagy Iván*: Magyarország családai, V. 271—272. ll.

Ezekon kívül csak az Illésházy könyvtár vignettája — melyet a kötési tábla belsejére ragasztottak — képez fontos adatot a kézirat történetére, de arról sincs tudomásunk, hogy mikor és hogyan került a krónika a dubniczi könyvtár tulajdonába.

Kissé többet árulnak el az üres lapokra írt följegyzések, noha ezekből csak következtetéseket vonhatunk. Itt el kell tekintenünk a 102. b. lapon beírt verstől, a 103. b. lapon olvasható 1547-ből származó magyar nyelvű fohászzkodástól és néhány tollpróbálgatástól. Következtetéseinket öt följegyzésre alapíthatjuk, melyek az 1541 és 1555 év közé esnek. Ezek közül háromban van szó *Drágffyokról*, még pedig János fiáról Gáspárról 1543-ból, a hol egyszersmind említve van *Drágffy János* eleste a mohácsi csatában (magyar nyelven); továbbá Gáspárnak, János fiának haláláról 1546-ban, és végül Gáspár fiának Györgynek 1555-ben bekövetkezett haláláról.¹⁾ A nagyatyja, atya és fiu halálának pontos bejegyzése itt nem lehet pusztá véletlen.

Egy másik 1547-ből származó és valami hatalmaskodási esetre vonatkozó följegyzésben *Lapos* és *Hozzufalwa* nevű helyekről tesznek említést, melyek a többi bejegyzésben is többször előforduló *Erdődél* és *Köcárral* együtt a Drágffy család ősi birtokaihoz tartoztak.²⁾

Az ötödik bejegyzés, — korra nevezve az első (1541) — *Drugeth Antal* haláláról és Ungváron történt eltemetéséről tudósít. — A korra nevezve utolsó bejegyzésben (1555) pedig *Báthory István* névvel találkozunk, a mi azért is figyelemre méltó, mert Báthory István szatmári és szabolcsi főispán neye a kézirat végén levő tollpróbálgatások között is előfordul. És e két név: a Drugeth Antalé és Báthory Istváné, szoros kapcsolatban van a Bélteki Drágffy családdal Drágffy Gáspár neje, somlyai Báthory Anna révén.

Somlyai Báthory Anna ugyanis Báthory Istvánnak Telegdi Katalintól született leánya volt, ki Drugeth Antallal — kinek halálát a codexbe bejegyezték, — lépett házasságra.³⁾ Első férje halála után Bélteki Drágffy Gáspárnak, a mohácsi vészben elesett János (III.) fiának neje lőn. Ennek oldalán — ki első volt a reformatiót elfogadó főurak közt — ő is a reform buzgó hive lett. Drágffy Gáspártól két fia született: *György* (IV.) és *János* (IV.) Ez utóbbi atyja halála után nemsokára szintén elhunyt, Györgyben pedig

¹⁾ Nagy Iván adatai igazolják ez adatok helyességét, csak Drágffy Gáspár halálának dátumában van eltérés VII. 380. l.

²⁾ *Csánki*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. 556—559. 570 l. *Pesty*: Magyarország helynevei. I. 181 l.

³⁾ *Nagy Iván*: Magyarország családai. III. 403. l.

1555-ben a Drágffyak családja teljesen kihalt.¹⁾ A család birtokai az özvegy révén annak harmadik férjére, Báthory (II.) Györgyre jutottak, s ez utolsó házasságából származott azután *Báthory (V.) István*, Somogy, Szabolcs és Szathmár vármegyék főispánja.²⁾

A codex tehát a XVI. század közepe táján valószínűleg a Drágffy család, vagy valamely, a Drágffy család birtokainak szomszédságában levő kolostor birtokában lehetett. Így jegyezték be Drágffy Jánosnak, valamint fiának Drágffy Gáspárnak, továbbá Drágffy Gáspár neje első férjének Drugeth Antalnak és az utolsó Drágffynak halálát; így kerülhetett bele Báthory István neve, így juthatott a codexbe a 87. b. lap margójára az a később berajzolt kéz, mely mellett a *Druget* név áll és a mely a szövegben említett Drugeth Miklós salernói kapitány, Vilmos nádor testvére nevére figyelmezteti az olvasót.

* * *

A codex *iratási korának* megállapítására térve át, itt először a codex vignettája jön számba, mely *1458-ra* teszi keletkezését.³⁾ Hosszu ideig hatott zavarólag az a körülmény, hogy az író eleinte a Bécsi Képes Krónikát vagy annak valamely rokon codexét másolván, átvette abból a bevezetést sőt a címet is: »*Anno domini millesimo tricesimo quinquagesimo octavo, feria tertia infra octavas ascensionis domini incepta est ista Cronica.*«

Csakhogy szolgálai másolása közben egy kis hibát követett el: tollában maradt a *tricesimo* szó egy szótagja, mi által *tricesimo* lett belőle. A krónika első ismertetője, Endlicher István, talán a dubniczi könyvtár címirata után indulva, a *tricesimo* szót *quadriciesimo*-nak olvasta. A kéziratban ugyanis a *tricesimo t* betűjének keresztvonása elül kissé föl van húzva s így Endlicher könnyen négyesnek (*4-riciesimo*) olvashatta. A két írásmód közül a Dubniczi Krónikáét tartotta hibásnak, de hogy a hiba miként jött a kéziratba, annak magyarázásába nem bocsátkozott.⁴⁾

Az ő nyomán indult *Döbrentey Gábor* is, a Dubniczi Krónikához írt kézirati jegyzetben határozottan kimondva, hogy az 1458, a Bécsi Képes Krónika 1358 éve helyett tévedt a címbe.⁵⁾ Csak legújabbban, a krónika *Mátyás Flórián* által

¹⁾ U. ott III. 380 l.

²⁾ U. ott I. 231—232 l.

³⁾ Antiquum chronicon hungarorum 1458 conscriptum.

⁴⁾ Anzeiger Blatt XXXIII. 3. l.

⁵⁾ Tehát 1458-ra írása hibás. (Hibás igenis, de 1358 helyett.)

rendezett kiadásában áll 1358. Kissé merész állítás is volt, hogy a *t-t* *4*-nek kell olvasni, midőn a krónika az előforduló számokat mindig betűkkel vagy római módon írja ki, nem pedig arab-számokkal, melyek akkor még alig használatosak. S az sem valószínű, hogy valaki betűkkel írjon ki egy évszámot és csak a százasok helyén álló számjegyet írja arab-számmal, — sőt azt sem egészen.

De már *Endlicher* sem fogadta el az 1458 évet a codex iratási idejének, hanem meghatározva, hogy a XV. század végéről való, hozzátette: »und eben in dieser Zeit ist unsere Chronik, welche bis zur Krönung der Königin Beatrix, der Gemahlin Mathias Corvinus, welche in das Jahr 1476 fällt, reicht, geschrieben.«¹⁾

Döbrentey még egy lépéssel vitte előre a meghatározást; kimutatta ugyanis, hogy az író nem sorrendben adja elő a Mátyás király korára vonatkozó följegyzéseket, hanem »szök-dösve, miként neki holmi eszébe jutott.« s hogy Beatrix megkoronáztatása nem a legkésőbbi esemény, melyet a krónika említ. Azonban — elég sajtáságos — *Döbrentey*, noha határozottan állítja, hogy az 1458 évszám 1358 helyett jutott a címbe, mégis szükségesnek tartja bebizonyítani azt, hogy a krónikát nem 1458-ban írták. Felemlítve tehát, hogy az író a 99. a. lapon Mátyás király Moldvából való visszatérését írja le, ami 1460-ban történt, — hogy a 100. a. lapon az 1478-iki és 1479-iki nagy sáskajárásról szól, — hogy a 101. b. lapon az 1479-ben vívott kenyérmezei ütközetet beszéli el és hogy a 102. a. lapon az 1476-ban végbement királyi esküvőt adja elő, kimondja, hogy »a legidőbb említett év lévén 1479, a sarkczímen levőt erre kell tenni.«²⁾

Toldy — a Pozsonyi Krónikához írt bevezetésében³⁾ — szintén ezt a véleményt fogadta el, a Bécsi Képes Krónika bevezetésében⁴⁾ azonban azt állította, hogy a codex írója az eseményeket »ad annum MCCCCLXXX. produxit.«

Döbrentey fölvetette azt a kérdést is, hogy mily időközben írhatták a krónikát. Okoskodása erre vonatkozólag a következő: »Egy-egy levélnyit 3—4 nap írván, kijönné egy évrnek 365 napja kényelmesen. De a 99-ik levél innensőjén Mátyás királyunk Moldvából hozott zászlónak említése után, tehát 1468-ban így szól: *Reliqua facinora invictissimi domini nostri regis . . . in aliud tempus differenda ac latius prosequenda*

¹⁾ Anzeige Blatt XXXIII. 3. 1.

²⁾ Kézirati jegyzete.

³⁾ Chronicon Hungarorum Posoniense. Budaë, 1852.

⁴⁾ Marci Chronica. Pesthni, 1867.

*erunt, pro quo domino nostro illustrissimo atque gratioso deus etiam atque etiam rogandus est, ut eum in pace tranquilla iusticiae observacioni . . . et diuturna vite incolumitate tenere, servare et augere dignetur.*¹⁾ Minél folyvást az 1479 előtt levőt már 1478-on innen írta s a mit 1468-ig elbeszélte, azt 1458-ban Mátyás király választása után kezdhetette, mivel már *felicis memorie* jelzővel tisztelkedett Mátyásnak. Vihetne még valamivel előbbre az, hogy a 82-ik levél innensőjén levő két magyar sornyi káromkodás könnyebben ajkon maradhatta elébig, hanem a magyar elme régibbet sem feled el históriájából.

Elejétől u. m. 1358-tól fogva 1479-ig egy kéz írván csinosan mindent, én 1458—1479 közöttinek tartom.²⁾

Nem kísérelhetem meg e nagyon is homályos okoskodás ködét eloszlatni, egyes pontjait azonban mégsem hagyhatom megjegyzés nélkül. Mit jelentsen első sorban ez: »*Elejétől u. m. 1358-tól fogva 1479-ig . . .*» Ugy látszik, Döbrentey is csak az utolsó lapokat olvasta el. És miért tartja épen 1458—1479 közöttinek? Szétválasztása az 1468-iki moldvai hadjárat után helyes, csakhogy a mi Mátyásról 1468 után áll, más írótól származik, mint a koronázás és a moldvai hadjárat elbeszélése, a mi már abból is kitűnik, hogy ez a fejezet dicsőíti Mátyást, *serenissimus*-nak, *invictissimus*-nak nevezi, míg a következő fejezetek nem szólnak róla kedvezőleg. Itt szakad meg ugyanis a *Budai Krónika*, melyet az író másolt — mit később bővebben ki fogok mutatni — s mely után valószínűleg saját visszaemlékezéseit írja le. Így Döbrentey fentebbi érve csak azt bizonyítja, hogy a *Budai Krónika* elbeszélését Mátyás koronázása után írták — a mi tény is — de nem bizonyítja azt, hogy a *Dubniczi Krónika* írója ezt a részt már 1468 előtt írta, sőt minthogy ezt valószínűleg *Hess András* írta a *Budai Krónika* kiadásához, nem valószínű, hogy azt 1473 előtt lemásolhatta volna. Az az 1458 mégis nagyon megvesztegette Döbrenteyt.

Már azért sem volna valószínű, hogy husz évig írták, mert egy kéz írása husz esztendő alatt bizony megváltozik, ez pedig mindenütt elejétől végeig ugyanaz az írás.

A 100. a. oldalon azonban van egy adat, mely biztosabb támpontot nyújt az iratás idejére vonatkozólag. A *krónika* ugyanis — mint már említettem — 1479-ig terjed, a jelzett oldalon azonban elmondva az 1474-ik évi sáskajárást, hozzáteszi, hogy a sáskák öt éven át pusztították az országot: »con-

¹⁾ Nagyon hiányos idézés.

²⁾ Kézirati jegyzete.

tinuis Annis in Regno durauerunt, fere quinque Annis integris, dampna indicibilia, *signanter hoc anno* scilicet Millesimo quadringentesimo septuagesimo octauo inferentes et similiter in Anno Millesimo quadringentesimo septuagesimo nono etc.«

E hely ugyan kissé zavaros, a mennyiben a »*foljó 1478-ik év*« után említi még az 1479-iket, de mindazonáltal nem vonhatunk le más consequentiát belőle, mint hogy a codexet 1479-ben írták.

Figyelemmel kell azonban lennünk arra a különbségre, mely a (szellemi) szerző és a (gépies) író közt van. Hogy a mű szellemi szerzője 1479-ben írta azt, ez még nem jelenti egyszersmind azt is, hogy a scriptor tolla alól is még ugyanazon évben került ki.

* * *

A mi a codex rokonságát más kéziratokkal illeti: eltérő véleményekkel állunk szemben. Első helyen itt is Endlichernek, az első ismertetőnek nézetét kell említenem. Csakhogy ez a nézet már nagyon elavult, a mennyiben az a hypothesis, a melyből kiindult, hogy t. i. minden magyar krónikának ősforrása Kézai, manapság már meghaladott álláspont. Es ez a nézet annyira megtévesztette Endlichert, hogy — noha elismerte, hogy a codex a Bécsi Képes Krónika másolata lehet, — mégis kijelentette, hogy azzal csak az ősforrás (Kézai) azonos-sága által rokon: »Der Titel derselben liesse vermuthen, dasz sie eine Abschrift der Chronik vom Jahre 1358, von welcher sich ein gegen das Ende mangelhaftes Exemplar in der Wiener Hofbibliothek befindet, sey, allein sie ist von derselben völlig verschieden und nur die gemeinschaftliche, vielfach vermehrte, aber auch verunstaltete Quelle aller ungarischen Chroniken, der Chronik Simons von Keza, Priesters und Höfings Ladislaw des Vierten, des Kumaners mit ihr verwandt.¹⁾

Endlicher szerint — mint már előbb megjegyeztem — minden későbbi krónikás Kézait másolja, de oly önkényesen változtatva és kiforgatva: »dasz fast jede Abschrift desselben durch die vielen Eigenthümlichkeiten zu einem selbstständigen Werke erwuchs, welches an den Prüfstein der Urquelle zu halten und zu würdigen der höheren historischen Kritik überlassen bleibt.« Fel is sorolja ezen másolatokat: 'Thúróczit, a Budai Krónikát, a Csepreghi-codexet, a Bécsi Képes Krónikát, a Rímes Krónikát, Mügeln Krónikáját, a Sambucus-

¹⁾ Anzeige Blatt XXXIII. 1. 1.

codexet, Kézainak egy Pray birtokában levő kéziratát, Kézai Kósa-féle példányát és végül Kézai kismartonai példányát.¹⁾

Nagy haladás ehhez képest *Toldy* nézete, a mennyiben a krónika elejét a Bécsi Képes Krónikához tartja legközelebb állónak és a továbbiakban határozottan rámutat a Budai Krónikára, mint a melyet az író másol: »Origini de Magog opitulatur Chronici Dubnicensis compilator, qui in historia hunica imo in hungarica etiam usque Salomonem R. maximam partem Viennense exscripsit, abhinc paucis mutationibus Budense sequitur, interserta tamen suo loco clerici cuiusdam anonymi Ludovici I. Regis narratione de rebus quae ab Anno 1345 usque ad Annum 1355 intervenerunt; adiectis tandem, ubi Budense desinit, de rebus ab Anno 1468 usque ad Annum 1479 gestis, annotationibus, sat ieiunis.«²⁾

Endlicher azonban sem a Bécsi Képes Krónikát, sem a Budai Krónikát — legalább közelebbről — nem ismerte. Hiszen kiadva akkor egyik sem volt és saját szavaiból kivehető, hogy collatiók után indul; mindazonáltal már ő is tudja, hogy a Dubniczi Krónika e két variánszhoz áll legközelebb: »In den vielen Abweichungen besonders in den Eigennahmen stimmt unsere Chronik häufig mit dem Chronicon Budense, seltener mit der Wiener Chronik vom Jahre 1358, so viel sich nämlich nach Schwandtners Excerpten urtheilen lässt, überein.«³⁾

Ezen nézetek mellett meg kell még említenem *Heinemann* állítását, hogy a bécsi császári könyvtár 3374. sz. codexe (codex Sambuci), mely a »*Porro cum per cladem diluvii*« kezdetű fejezettől megegyezik a Budai Krónikával, — az »*Accidit autem dierum una*« passustól a Dubniczi Krónikával is egyezik.⁴⁾

Hogy a rokonság kérdéséhez hozzászólhassak, pontosan, betűről betűre összehasonlítottam a magyar krónika összes hozzáférhető kézíratait, melyekkel a Dubniczi Krónika szorosabb rokonsági kapcsolatban lehet. Eltekintettem itt természetesen a krónika rövidebb, compendiumszerű kézírataitól, melyek azért ugyan nem kevésbé nevezeteseek, de mégis ezen bővebb szövegezésű példánynak közvetlen forrásúl nem szolgálhattak (váradi, zágrábi, müncheni, bécsi stb. kéziratok); továbbá a

¹⁾ U. o. 2. l.

²⁾ Ed. Chronici Posoniensis. Praef. XVI. l.

³⁾ Anzeige Blatt XXXIII. 5. l.

⁴⁾ *Heinemann*: Zur Kritik ungarischen Geschichtsquellen. Neues Archiv XIII. 1888. 64. l.

Rímes Krónikától és Mügeln német nyelvű sok példányban fennmaradt kézirataitól.

Ezek a kéziratok a következők:

A *Bécsi Képes Krónika* a bécsi császári könyvtárnak 405. sz. alatt őrzött 1358-ban megkezdett hártya-codexe, mely értelmileg ugyan csonka, a mennyiben a mondat közepén »*quatenus*«-szal végződik, de könyvészeti szempontból teljesen befejezett, egyetlen illuminált kéziratunk, mely még megcsonkultnak sem mondható, minthogy utolsó sora végig beírva nincs.¹⁾ Továbbá ennek közvetlen rokonai:

A két különböző kéz által leírt és 1462-ben befejezett *Teleki-codex* krónikája, mely ott, ahol a Bécsi Képes Krónika megszakad, a következő colophont fűzi közvetlenül a »*quatenus*«-hoz: »*Ista cronica est incepta per thomam clericum de n. Et finita est per me Anthonium de Endreffulwa natus pauli ffecz. (?) Scripsimusque domino Benedicto plebano de Zowath nacione de Senpetherwasara. Sub Anno domini Millesimo Quadringentesimo Sexagesimo Secundo de cronica dezpoti descripta, quam Illustrissimus princeps rex francie eidem domino dezpoto in praeclarum munus pretullerat etc.*« A codexet, melyet papírra írtak s melynek initialéi nem készültek el, a M. Tud. Akadémia könyvtára őrzi *Lat. Cod. 4-r. 12. sz.* alatt, de tévesen Thúróczi krónikájának nevezve.

Az egri érseki könyvtár Toldy Ferencztől kapott *Béldi-codex*-ének krónikája papírkézirat három hártya-lappal (41—42, 43—44, 83—84. l.), mely négy helyt is csonka. Kezdődik ugyanis a Bécsi Képes Krónika első fejezetének »*a quo nominati sunt Traces*«, és végződik a 102-ik fejezet »*extinxit semen proprium, suam gentem*« passusával. Ezenkívül hiányzik egy lap a codex 44 és 45-ik oldala között, mi által kiesik a 46-ik fejezet »*qui fingerant in Bohemiam. Inde propter*« passusa utáni és a 47-ik fejezet »*et universum Regnum eis sicut Regali semini*« stb. passusa előtti része. Hiányzik továbbá ugyancsak egy lap a 115 és 116-ik oldal közt, mi által kiesik a Bécsi Képes Krónika 90-ik fejezetének »*in quadam villa Godyn vocata. circa*« passusa utáni része, a 91, 92, 93-ik fejezet egészen és a 94-ik fejezet »*celeriter cucurrerunt, quam (coronam) inter multos transeuntes*« stb. passusa előtti része. Az írásról ítélve, a XV. század végéről vagy a XVI. század elejéről való lehet. Ezt bizonyítja a codexben levő két dicsőítő ének is Hunyadi

¹⁾ Színes rajznásolata a M. Nemz. Múzeum könyvtárában. A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár fol. 1030. sz. alatti másolata csonka, a mennyiben csak a »*Primus Capitaneus*« cz. fejezet első két szaváig »*Fuerant autem*« terjed.

Jánosról és Mátyás királyról, s a codex végén levő calendarium, mely az 1458—1496 évekre szól. Kiállítása nincs befejezve: hiányzik az initialék javarésze s a vörös satirozás is csak a codex legelején készült el. Ezen krónikának egy másolatát az Akadémia könyvtárában őrzik *Lat. Cod. 4-r. 1. sz.* alatt.

A budapesti egyetemi könyvtár Kaprinai-féle kéziratai közt levő (*Stephani Kaprinai Collectaneorum Manuscripta in 4-to B. tom. VII.*) a XVIII. század elejéről származó másolata egy 1467-ben írt és a bécsi jezsuita könyvtárban őrzött, de — Toldy állítása szerint¹⁾ — elveszett krónikának. Míg a Bécsi Képes Krónika és a Teleki-codex a Bazarád elleni hadjáratral, a Béli-codex pedig a Zach Feliczián merényletével végződik, addig ez a *Kaprinai-codex*-nek nevezett másolat még egy fejezetet ad a Bazarád elleni hadjárat után: »*De obitu Regis Karoli et coronacione Ducis Lodovici. filii eiusdem*« czímen.

A Bécsi Képes Krónika közvetlen rokonai közt végül meg kell említenem a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárnak egy, a XVIII. század elejéről való *fol. 1029.* jelzésű másolatát, mely a katalógus szerint: »*ex Cod. Membraneo Franc. quondam Csepreghi descripta*«. ²⁾ Magát az eredeti kéziratot, mint a czimből kitűnik, 1431-ben kezdték írni, s mint a Bécsi Képes Krónika, ez is »*quatenus*«-szal végződik. A Bécsi Képes Krónika 74-ik fejezetének »*Postea regnavit Bela frater eius qui fures*« passusa után a kéziratban egy oldalnyi hely üresen maradt, mi által kiesett a 74, 75, 76, 77-ik fejezet és a 78-ik fejezet eleje a »*Transactis itaque novem annis*« passusig. Közönségesen *Csepreghi-codex* név alatt ismeretes s a másolat egy másolatát az Akadémia könyvtárában *Lat. Cod. 4-r. 8. sz.* alatt őrzik, ez azonban többszörösen annyira össze-vissza van javítva, hogy teljességgel használhatatlan.

Ezek után egy incunabulumot kell felvenni a sorozatba: a Hess-féle 1473-iki *Budai Krónikát*. ³⁾

Nagy fontossággal bír a bécsi császári könyvtár 545. számú ugynevezett *Acephalus-codex*e, egy XIV. századi hártya kézirat, melynek eleje csonka s csak a Bécsi Képes Krónika 37-ik fejezetének végén olvasható »*regnum illud hungarice Erdel*« passussal kezdődik és Nagy Lajos koronázásával ér véget.

Nem kevésbé fontos a bécsi császári könyvtár 3374.

¹⁾ A Bécsi Képes Krónika kiadásának bevezetésében. 8. l.

²⁾ Bibliothecae Samuelis com. Teleki pars tertia. Viennae, 1811. 20 l.

³⁾ A marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban *fol. 1029. sz.* alatt őrzött kézírata a kiadás másolata.

számú ugynevezett *Sambucus-codex*e a XVI. századból, mely átveszi Kézai előszavát és bevezetését (Multifarie — pronior erat) s azután a Budai Krónika szövegével egyezve, Nagy Lajos trónralépéséig terjed.

Rövidebb szövegezésű már a *Pozsonyi krónika*, melynek XV. századi papir kéziratát a pozsonyi káptalani könyvtár őrzi. Ez is átveszi Kézaitól, ha az előszót nem is, de legalább a bevezetést (Multifarie — pronior erat), s szintén a Bazarád elleni hadjáratig terjed.

Végül ki kellett terjesztenem összehasonlításaimat Kézaira is, de itt nehezebb a következtetés. Kézai összes középkori codexei elpusztultak. Horányi¹⁾ még az Esterházyak kismartoni példánya után rendezte Kézai krónikáját sajtó alá, ma azonban csak egy másolatát bírjuk a budapesti egyetemi könyvtár Pray-féle másolatainak XXIX. kötetében.

Toldy e kéziratnak egy másik másolatát ismerte, de én ennek nem tudtam nyomára jutni.²⁾ E részben tehát csak a Pray-féle másolatra és Horányi kiadására támaszkodhatunk, a mi azonban, különösen az utóbbinál, a legnagyobb elővigyázatot kívánja.

Kissé kedvezőbbben állunk a másik, *Kósa-féle* példánnyal; itt legalább két másolatunk van; az igaz, hogy azok is oly eltérők, annyira magukon viselik másolóik gyarlóságának bélyegét, hogy hajlandók volnánk feltételezni, hogy különböző példányok másolatai, ha nyomós belső argumentumok nem mondanának ennek ellent. A jobbik másolat a budapesti egyetemi könyvtár *Hevenesi-féle* másolatainak 70-ik kötetében van, a másikat pedig a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban fol. 1030 sz. alatt őrzi.

Ezek után még egy codexről kell megemlékeznem, az ugynevezett *Codex Vaticanus*-ról, melyet állítólag a vatikáni könyvtárban 6526 szám alatt őríznek s melynek variánsait még *Lucius* adta ki.³⁾ Ez a codex azonban már nincs a vatikáni könyvtárban, erre is már csak *Lucius* variánsaiból következtethetünk.

A rokonság kérdése azonban oly szoros, elválaszthatatlan összefüggésben van egy más, igen fontos kérdéssel, a *krónika részeinek megállapításával*, hogy a kettőt együttesen kell tárgyalnunk, már csak a felesleges ismétlések elkerülése végett is.

¹⁾ Bécsben és Budán, 1780.

²⁾ Toldy szerint: nunc in bibliotheca Academiae Hungaricae conservatur, — de ott nem sikerült megtalálnom. Arra támaszkodom tehát, hogy ez a másolat a — quondam Batthyanianum — a Batthyániaké lehetett, azonban a gyulafehérvári Batthyáni könyvtár régi katalógusa sem ismeri, és Varju Elemér úr, a ki nem rég len járt, szintén nem talált semmi ilyenmű kéziratot.

³⁾ Inscriptiones Dalmaticae. Venetiis, 1673.

Mint a rokonság kérdése, úgy ez is régi, melyet mindjárt Endlicher vetett föl.

Endlichernek természetesen nem lehettek róla helyes fogalmai, minthogy már a rokonságot illetőleg is tévedett. Már a felosztás alapja is helytelen, a mennyiben a Kézaival és Thúróczival való megegyezéseket keresi. E szerint a krónika hét részre oszlik:

1. Az 1. a. oldaltól a 12. b. oldalig a Bécsi Képes Krónika teljes czíme és egy sajtószerű bevezetés foglaltatik, melyre Kézai krónikájának első része következik sok csodálatos bővítéssel, kihagyással, eltéréssel.

2. A 12. b. oldaltól a 66. a. oldalig Kézai második könyvének előbeszédével, mely a Dubniczi Krónikában részint az előbbi rész végét, részint a második rész bevezetését képezi, Thúróczy krónikájának második részét foglalja magában, erősen megrövidítve Thúróczy 52-ik, továbbá 57—66-ik fejezeteit. És a 41-ik fejezetig vannak a Dubniczi Krónikának oly helyei is, melyek Thúróczytól teljesen elütnek s a melyekről Endlicher azt véli, hogy befestendő képek feliratai.

3. A 66. b. oldaltól a 69. b. oldalig terjedő rész Küküllei János első négy fejezetét tartalmazza Thúróczy krónikája nyomán.

4. A 69. b. oldaltól a 83. b. oldalig Nagy Lajos egy eddig ismeretlen életrajzának töredéke foglaltatik.

5. A 83. b. oldaltól a 96. b. oldalig folytatja Küküllei krónikáját a VI. fejezettől a LV. fejezetig.

6. A 96. b. oldaltól a 98. b. oldalig terjedő rész Mária, Zsigmond, Albert, I. Ulászló és V. László igen rövid története, mely II. Károlyt nem is említi.

7. A 98. b. oldaltól a 102. b. oldalig terjedő utolsó rész Mátyás király uralkodásának egykorú, töredékes krónikája az 1476 évig folytatva. Ennek elbeszélése Nagyvárad elpusztításáról a török által, melyet — Endlicher szerint — levelekből merített, némi eltérésekkel Nyirkállai Tamás *Stylus Cancellariae Mathiae* I.-jébe is beletévedt.¹⁾

Sokkal jobban osztotta fel *Toldy Ferencz*, a ki szerint a Dubniczi Krónika a hunok történetét és a magyarok történetét is Salamoniig, a Bécsi Képes Krónikából vette, a következőben pedig a Budai Krónikát írta át, beszöve egy papi író elbeszélését I. Lajos tetteiről 1345-től 1355-ig; és a hol a Budai Krónika végződik, hozzáfűzve még az 1468-tól 1479-ig terjedő kor eseményeire vonatkozó elég sovány feljegyzéseket is.²⁾

¹⁾ Anzeige Blatt XXXIII. 3—4. 1.

²⁾ *Toldy Ferencz*: *Chronicon Hungarorum Posoniense*. Bevezetés. X. 1.

A tudomány mai színvonaláról nézve a dolgot, egyik meghatározást sem fogadhatjuk el, s hogy positiv eredményre jussunk, a krónikák szövegeinek pontos összehasonlításához kell folyamodnunk.

Bővebb, részletesebb összehasonlításnak természetesen itt helye nincs, a jelen dolgozat keretében csak annyiban tehetem ezt, a mennyiben a Dubniczi Krónika közvetlen forrásainak és az egyes kéziratoknak a Dubniczi Krónikához való rokonsági fokozatának megállapítására szükséges.¹⁾

Azt már említettem, hogy a *czímet* a Dubniczi Krónika szolgálailag a Bécsi Képes Krónikából veszi át, ugyancsak onnan van az *előszó* is. Az *első fejezet*, a genesis, mely a Bécsi Képes Krónikában és a Budai Krónikában lényegesen eltérő, szintén egész határozottan az előbbinek másolata. Idáig a rokonság megállapítása semmi nehézségbe sem ütközik. Ezentúl azonban a Bécsi Képes Krónika és a Budai Krónika szövege oly közel áll egymáshoz — mondhatnánk, majdnem megegyezik. — hogy csak kisebb eltérések figyelembe vételével határozhatjuk meg, hogy a Dubniczi Krónika melyik redactiót követi.

A *második fejezet*²⁾ összes eltéréseiben még egész határozottan a Bécsi Képes Krónikával való szoros viszony bizonyítható. Íme:

1) Az összehasonlításoknál az egyes kéziratokat a következőkép fogom jelölni:

Bécsi Képes Krónika:	BKK.
Teleki-codex:	T.
Béldi-codex:	B.
Kaprinai-codex (másolat):	K.
Csepreghi-codex (másolat):	Cs.
Budai Krónika:	BK.
Acephalus-codex:	A.
Sambucus-codex:	S.
Pozsonyi Krónika:	P.
Dubniczi Krónika:	D.

A mennyiben pedig az elveszett Kézai-codexekre a másolatokból és kiadásból következtetnék, ezeket következőkép jelölöm:

Kézai kismartoni példánya (a Pray-féle másolat nyomán): KP.

Kézai Kósa-féle példánya (az egyetemi könyvtár másolata nyomán): KE.

Ugyanaz (a marosvásárhelyi Teleki könyvtár másolata nyomán): KH.

A Vatikáni Codexet nem vonhattam összehasonlításaim keretébe, a mennyiben Lucius csak a krónika második részének harmadik fejezetétől kezd a variánsok közlését, a hol már kétségtelen a Budai Krónika másolása.

²⁾ A fejezetszámokat Florianus kiadása után idézem.

paludes Meotydas *pro armen-*
tis nutriendis intraverunt mora-
turi D. BKK. T. B. K. Cs.

perside *patrie*¹⁾ est vicina
D. BKK. T. B. K. Cs. S. KE.
KM. KP. P.

fluvijs *currens*²⁾ D. BKK. T.
B. Cs. K. S.

Anno vero sexto *exeuntes*³⁾
D. BKK. T. B. Cs. K. S. KE.
KM. KP. P.

Uxores ac *filios* D. BKK. T.
B. K. Cs.

paludes Meotidas intraverunt
moraturi BK. S. KP. KE. KM. P.

perside *provincie* est vicina
BK.

fluvijs *currentibus* BK.

anno vero sexto *exierunt* BK.

uxores ac *pueros* BK. S. KE.
KM. KP. P.

Ezen fejezet összes eltérései csak a Bécsi Képes Krónika családjához tartozó codexekkel egyeznek meg s így kétségtelenné teszik, hogy itt az író még a krónika ezen szerkesztésének valamelyik kéziratát másolja.

A 3—5-ik fejezetek is ugyanezen viszonyt tüntetik föl, de már nem oly tisztán. Itt is igen nevezetes argumentumai vannak ugyan a Bécsi Képes Krónikával való rokonságnak, — hogy csak a legfőbbeket említsem:

(4.) *Et*⁴⁾ *post hec*⁵⁾ inter
meridiem D. BKK. T. B. K.
Cs. S. KM. KE. KP. P.

*iuxta*⁶⁾ *Ipsum iacet gens* D.
BKK. T. B. K. Cs. S.

Longitudo siquidem⁷⁾ *Scytie*
*patrie*⁸⁾ D. BKK. T. B. K. Cs. S.

vadus ibi reperitur⁹⁾ D. BKK.
T. B. K. Cs. S. P.

(5.) *Anno ab incarnatione do-*
mini CCC Septuagesimo Tercio
Tempore valentis Imperatoris et

Deinde inter meridiem BK.

circa ipsum iacet gens BK.

Longitudo quidem *scytie pro-*
prie BK.

vadu aditus illuc reperitur BK.

In sexta *igitur* etate seculi
multiplicati sunt Huni in Scitia
*ut arena que est in littore maris*¹⁰⁾

1) patria P.

2) fluminibus penitus carens KE. KM. KP. fluvijs carcus P.

3) adeuntes T.

4) ac KM. KE. KP.

5) hoc Cs. B. K. P.

6) inter P.

7) quidem BKK. T. Cs. siquidem KE. KM. KP.

8) regionis KE. KM. KP.

9) ibi aditus reperitur KE. KM. KP.

10) habitando S. habitando ut arena P. KP. KE. KM.

*Celestem*¹⁾ *primi pape Romane Ecclesie* in sexta etate seculi multiplicati sunt hui in Scytia habitando. Cengregati in unum, inter se Capitaneis constitutis Bele, filio Chele de genere Zemein oriundo Keue et Kadicha eiusdem Atile, Keve et Budam³⁾ filys Bendekus de genere Cadar occidentales regiones inuadere decreverunt. D. BKK. T. B. K. Cs.

Anno domini CCC *vicesimo*²⁾ octavo congregati in unum inter se capitaneis constitutis Bele filio Chele de genere Zemeyn oriundo Keue et Cadicha eiusdem *fratribus* Atile, Keue et Buda filiis Bendekuz de genere Erd occidentales regiones inuadere decreuerunt. BK. S. P. nagyjában KP. KE. KM. is.

-- de azért már oly helyek is fordulnak elő, a hol a Bécsi Képes Krónikával ellentétben, codexünk a Budai Krónika szövegével egyezik. Ezek:

(3.) qui nunc pruteni *nominantur* D. BK.

qui nunc pruteni *nuncupantur* BKK. T. B. Cs. K. S. P.

(5.) *cultro diuidi*⁴⁾ D. BK. S. P.

cultu diuino BKK. T. B. Cs.

A hatodik fejezetben pedig hirtelen váratlan fordulattal mindazon helyeken, a hol a Bécsi Képes Krónika és a Budai Krónika közt eltérés van, a Dubniczi Krónika mindig egész határozottan az utóbbihoz tartja magát, mintha csak ennek szolgálai másolata lenne. Így pl:

ex gracia etenim Romanorum *in patrys*⁵⁾ memoratis imperabat D. BK. S. P. KE. KM. KP. in campis commorantem D. BK.

ex gracia etenim Romanorum *Imperatoris* memoratis imperabat⁶⁾ BKK. T. B. K. Cs.

in⁷⁾ campis *in tentoriis*⁸⁾ commorantem⁹⁾ BKK. T. B. K. Cs. S. P.

apud statuam memoratam sepulture tradiderunt D. BK.

apud statuam memoratam *cum alys huius*¹⁰⁾ sepulture tradiderunt BKK. T. B. K. Cs. S. P.

¹⁾ Celestini BKK. T. B. K. Cs.

²⁾ trigentesimo vigesimo S. septingentesimo KE. KM. KP.

³⁾ Buda BKK. T. B. K. Cs.

⁴⁾ cultri diuisionem K. per medium cultro huiusmodi detruncabat KE. KM. KP.

⁵⁾ in predictis patriis KE. KM. KP.

⁶⁾ B. add. regis.

⁷⁾ et Cs.

⁸⁾ temptorys S.

⁹⁾ in tentoriis campis KE. KM. KP.

¹⁰⁾ cum ceteris sociis KE. KM. KP.

A *hetedik fejezet* megint complicált; noha apróbb eltéréseiben mindig a Budai Krónikával egyezik, mégis mindjárt az első mondat a Bécsi Képes Krónika szerkesztésében van átírva:

Anno ¹⁾ ab incarnatione ²⁾ domini Quadringentesimo ³⁾ primo, Ab ingressu vero hungarorum in pannoniam Anno vigesimo octavo ⁴⁾ hungari siue huni concordie ⁵⁾ voluntate tunc Atylam filium Benedekuz consuetudine Romanorum super se regem prefece-
runt. D. BKK. T. B. K. Cs.

Tunc huni Atilam filium Benedekuz consuetudine romanorum super se regem prefece-
runt. BK. S. P. ⁶⁾

Attiláról szólva, átveszi úgy a Bécsi Képes Krónika, mint a Budai Krónika variatioit:

vocarique se faciens regem hungarorum metum orbis et flagellum dei. Titulum siquidem suum tali sub forma scribi faciebat D.

vocarique se faciens ⁷⁾ regem hungarorum metum orbis et flagellum dei BKK. T. B. K. Cs. S. P.

vocarique se faciens regem hungarorum.

Titulum siquidem suum tali sub forma scribi faciebat BK.

Rögtön ezután pedig közli Attila címét szószerint a Budai Krónika után:

Atila dei gracia filius Benedekuz, qui est nutritus in engaddi nepos magni Nemproth, Rex hungarorum, Medorum dariorum ⁸⁾ et Gothorum Metus orbis terre et flagellum dei. D. BK.

Atyla dei gracia filius Benedekuz ⁹⁾ nepos magni ¹⁰⁾ Magor, ¹¹⁾ nutritus in Engadi, ¹²⁾ Rex hunorum Medorum, Gottorum Danorum ¹³⁾ metus orbis terre et flagellum Dei. BKK. T. B. K. Cs. S. P.

¹⁾ ab om. B.

²⁾ incarnationis B.

³⁾ CCCCo. B.

⁴⁾ XXVIII. o. T. B.

⁵⁾ concordii BKK. T. B. Cs. K.

⁶⁾ Postquam vero exercitus se dispersit, romano more Huni super se Ethelam Regem prefece-
runt. KE. KM. KP.

⁷⁾ fecit T.

⁸⁾ dariorum om. BK.

⁹⁾ Wendelum P.

¹⁰⁾ Nemproth add. K.

¹¹⁾ Nemproth S. P.

¹²⁾ que est melior terra in mundo add. P.

¹³⁾ Danorum om. S. P. Baccorum T.

Igy ezen egy fejezetben először a Bécsi Képes Krónikát másolja, majd ennek tudósítása mellé beveszi a Budai Krónika eltérő szövegezését és végül a Budai Krónika szövegét írja át a fejezet végéig.

Ebből is kivehető, hogy itt a krónika szövegének alapját már a Budai Krónika képezi, ez fekszik az író előtt, a ki hűségesen másolja. A hol a Bécsi Képes Krónika és a Budai közt subtilisabb, csak egy-két szóra, vagy a szavak sorrendjére vonatkozó eltérés van, az író mindig a Budai Krónika szövegéhez ragaszkodik. De nem mulasztja el soha sem az alkalmat, hogy a hol a Bécsi Képes Krónika bővebb szerkesztést ad, abból ki ne bővítse saját iratát is. A Budai Krónika előszava nem illett a körülményekhez, ezért vette át a Bécsi Képes Krónikaét; a genesis emebben bővebb volt, tehát ehhez ragaszkodott; de amint a két szerkesztés szövegei megegyezni kezdenek, a Budai Krónika lesz a közvetlen forrás. Ez az iratás idején már nyomtatásban forgott közkézben s az író talán könnyebbnek tartotta a nyomtatott szövegből másolni.

A másolás ebben az irányban halad tovább. A *19-ik fejezetnél* azonban már elkerüli az író figyelmét a Bécsi Képes Krónikának néhány kissé bővebb fogalmazása:

vocauerunt. Isti etenim ¹⁾ D.
BK. P.

pannonie regionem ubi tandem
in eadem sorte permanserunt.
Iidem namque D. BK.

ex isto etiam Chaba filio legitimo
Regis Atyle procreati sunt,
fily Edemen et Ed. D. BK.

vocauerunt. In vita quidem
Atyle infesti fuerant ipsi Huni
occidentali nationi. Isti Etenim ²⁾
BKK. T. B. K. Cs. S.

Pannonie regionem. Qua quidem
conquestrata in eadem sorte
remanserunt, ut tamen ³⁾ hungari
voluerunt, non in plano Pannonie
sed cum vlahis in montibus
confinii sortem habuerunt unde
vlachis conmixti literis ipsorum
uti perhibentur.⁴⁾ Isti namque
BKK. T. B. Cs. K.

Iste igitur Chaba filius Atyle
est legitimus ex filia Honorii
imperatoris Grecorum ⁵⁾ genitus

¹⁾ vocarunt. Isti enim KE. KM. KP.

²⁾ Isti enim S. P. Isti om. T.

³⁾ Tantum K.

⁴⁾ non in plano perhibentur om. S. prohibentur K. Kézai és a Pozsonyi Krónika fogalmazása eltérő mindkettőtől.

⁵⁾ Grecorum om. T.

cui Edemen et Ed filii sui sunt vocati BKK. T. B. K. Cs., lényegileg S. KE. KM. KP., sőt P. is, de ez már kihagyja azt, a mi az anyáról szól.

De azért korántsem lesz még hűtlen a Bécsi Képes Krónikához. Jóllehet ezek a bővítések elkerülték figyelmét, mindjárt a következőkben két teljes fejezetet vesz át a Bécsi Képes Krónikából: a 21-iket, melynek eleje: »*Tradunt quidam — nouus erat*« megvan még Kézainál, vége pedig: »*Huni vero — fluxit unus*« a Sambucus-codexben; és a 22-ik fejezetet, mely — úgy látszik — a Bécsi Képes Krónika szerkesztésének önálló bővítése, mert más codexünkben egyben sem maradt nyoma. A 23-ik fejezetet azonban, mely ismét mindkét redactióban közös, mint az a kisebb eltérésekből nyilvánvaló, ismét a Budai Krónika után írja le s azután ugyancsak innen veszi át a krónika második részének címét.

Minekeltőtte azonban belekezdene a Budai Krónika második részének leírásába, ismét bővít a Bécsi Képes Krónikából, a mennyiben onnan veszi át a 24-ik fejezetet. Ezután újra visszatér tulajdonképeni forrásához, a Budai Krónikához, hogy mindvégig szorosan ahhoz tartsa magát. Már a második bejövettel idejének megállapításánál mellőzi a Bécsi Képes Krónika időmeghatározását s csak a Budai Krónika szövegezését veszi át:

Imperante igitur Ottone Cesare de sueuia oriundo in italia et germania in francia Lotary regis filio Lodouico, ac Anthonio Duro filio Theodori Anno octingentesimo octuagesimo octauo ab incarnatione Ihesu Christi wigariter maghiari sive huni latine vero hungari denuo ingressi sunt panoniam. D. BK. S.¹⁾

Anno igitur ab incarnatione Domini sexcentesimo vel sexingentesimo septuagesimo septimo a morte vero Atyle regis anno centesimo vulgariter Magori sive Huni latine vero Hungari tempore Constantini tercii imperatoris et Zacharie pape denuo ingressi sunt Panoniam. BKK. T. B. Cs. K.

*Rademacher*²⁾ ugyan épen ezen a helyen Kézai hatását látja, de míg a Budai és Dubniczi Krónika szóról szóra egyezik, Kézainál e hely csak némi változtatásokkal van meg.

Mínthogy a Dubniczi Krónika a Scythiából való kíván-

¹⁾ Ezzel egyezik a Kézai kéziratok meghatározása is, csak hogy azok 888 helyett 872-öt írnak. A Pozsonyi Krónika meghatározása rövidebb, de szintén 888-at ír.

²⁾ Zur Kritik ungarischer Geschichtsquellen. Forschungen zur Deutschen Geschichte. XXV. 387 l.

dorlás datumát a Bécsi Képes Krónikából vette át, a bejövétel időmeghatározásának a Budai Krónikából való átvétele is egy kis következetlenség. A Bécsi Képes Krónika szerint a vándorlás egy év alatt folyt le (677), a Dubniczi Krónika szerint azonban kétszáztizennyeg évig tart (677—888), mert a beérkezést a Budai Krónika javított időmeghatározása szerint adja. Ily szerencsétlenül kapcsolja össze az író a két szöveget; de ettől kezdve már a Bécsi Képes Krónika hatásának a codexben semmi nyoma sincs.

A kérdés ezek után az, hogy a Bécsi Képes Krónika szerkesztéséből átvett részeket az író melyik codexből másolta?

A *Kaprinai-codex* — ez a Bécsi Képes Krónika családjaéhoz tartozó, de magától a Képes Krónika szövegétől sokban eltérő és a Budai Krónika redactiójához, különösen a Sambucus-codexhez sokban közel álló kézirat, mely erősen megrongált szövege mellett is a Képes Krónikának eredetibb, régibb és meg nem csonkított szövegét tartotta fen — már eleve nem lehetett a Dubniczi Krónika közvetlen forrása, mert míg a Dubniczi Krónika átveszi a Bécsi Képes Krónika címét az iratási datummal együtt: *Anno domini M. CCC. quinquesimo octavo feria tertia infra octavas ascensionis eiusdem domini*, addig a Kaprinai-codexben a datum más: *Anno domini millesimo quadringesimo sexagesimo septimo, feria quinta post festum Beati Michaelis Archangeli*. Ez ugyan még nem zárná ki, hogy a Dubniczi Krónika esetleg azt a kéziratot használta légyen, melyet a Kaprinai-codex másolt, de ennek más eltérések határozottan ellentmondanak, — bárha az ily következtetések mindig nagyon problematicusok. Talán ép a Kaprinai-codex a Bécsi Képes Krónika családjának azon tagja, mely a Dubniczi Krónikától leginkább eltér. Csak néhány példával akarom ez állításomat illusztrálni, mert hiszen az egyes codexek közti rokonság bővebb fejtegetésébe jelen értekezésem keretében nem bocsátkozhatom. Például:

(czím.) Per me inquit *Deus*
D. BKK. T. Cs.

(1.) Fluuium *Hyst* D. T. BKK.
Tarsis a quo descenderunt
Cylices. Vnde et civitas metro-
polis eorum vocata est Tarsis.
Vnde D. BKK. T. Cs. B.

(2.) Anno vero *sexto* exeuntes
D. BKK. T. B. Cs.

in deserto loco sine *maribus* ...
permanentes D. BKK. T. B. Cs.

Per me inquit *Dominus* K.

fluuium *Ister* K. (Istri Cs.)
Tarsis, unde K. —

Anno vero *septimo* exeuntes K.

in deserto loco sine *mulieri-*
bus . . . permanentes K.

(5.) *Ante etenim baptismum
hungarorum D. BKK. T. B. Cs.
cultro dividi D.*

*Dum etenim baptismum Hun-
garorum K.
cultri divisionem K.¹⁾*

A *Béldi és Csepreghi codexek* szövege, mely úgy látszik — legalább a sok egyező eltéréstől itélve — közös forrásra vihető vissza, szintén sokban eltér magától a Bécsi Képes Krónikától s e mellett a Kaprinai és Sambucus codexekkel és a Budai Krónikával mutat fel gyakran meglepő egyezéseket. Szövegük nem oly rongált, mint a Kaprinai-codexé, sőt a Béldi-codexé talán a Bécsi Képes Krónikának legjobb szövege, noha sok helyesebb variáns kétségtelenül a codex írójának a javítása.

A *Csepreghi-codex* ugyanazon okból nem lehet a Dubniczi Krónika közvetlen forrása, mint a Kaprinai-codex.

Ez már nemcsak a datumot, hanem az egész címet megváltoztatja: »*In nomine Domini nostri Jesu Christi Amen. In Anno eiusdem Domini 1431. 15-ta die mensis July secunda scilicet die Festi Divisionis Apostolorum Presens Cronica de gestis Hungarorum est inchoata.*« És ezenkívül még más nevezetes eltérések is szólnak az ellen, hogy a Dubniczi Krónikával másolási viszonyban állana, így a Csepreghi-codex egy hosszabb kihagyása:

(4.) *ubi propter intemperiam
Aieris illius Zone sunt serpentes
diversi generis. Rane velud porci,
Basiliscus et plura animalia
toxicata Tigris et unicornis
ibi generantur. Don grandis flu-
vius est, in Scytia oritur, ab
hungaris Etul nuncupatur²⁾ et
ubi montes niueos. qui Scytiam
cingunt transcurrit, amisso no-
mine don vocatur Circa etenim
meridiem iuxta Ipsum iacet gens
Kytanorum et gens Alanorum.
Tandem in Mare cadit rotundum
Tribus Ramusculis. Alter quo-
que fluvius nomine Tagatha valde
magnus in regno nascitur Scyti-
corum, qui per siluas vadit de-
sertas³⁾ et ibi vergit in Mare
aquilonis. D. BKK. T. B. K.*

*ubi propter intemperiam
Aquilonis Cs.*

¹⁾ culta divino BKK. Cs. B. T.

²⁾ nuncupatur D.

³⁾ paludes et montes niueos, ubi sol nunquam lucet, discurrens intrat in Ircaniam. BKK. K. T. Cs. B. add. —

Továbbá :

(bev.) <i>potente resistere in pugnando</i> D. BKK. T. B. K.	<i>potente resistente in pugnando</i> Cs.
(4.) <i>Dentos</i> ¹⁾ a <i>dentositate</i> D. BKK. T. B. K.	<i>Dentes a densitate</i> Cs.
(2.) <i>hoc idcirco esse habet</i> D. BKK. T. B. K.	<i>quod idcirco esse habet</i> Cs.

Nem is említtem a tulajdonnevek különböző írásmódját, mert hiszen ebben oly önkényesen járnak el, hogy nemcsak az egyes kéziratok írják más-más alakban ugyanazon nevet, hanem gyakran még ugyanazon kézirat is különbözőképp írja az egyes esetekben.

A *Béldi-codex*nél már nem következtethetünk a czímből, mert ez a kézirat csak az első fejezet »*a quo nominati sunt Traces*« szavainál kezdődik. De noha ez által egy nyomós argumentum nélkül maradunk, más apróbb eltérésekkel mégis bizonyíthatjuk annak valószínűtlenségét, hogy a Dubniczi Krónika ezt a codexet használta volna. Ilyen eltérések pl :

(1.) <i>Magor et Hunor a quo</i> D. BKK. T. Cs. K.	<i>Magor et Hunor a quibus</i> B.
(2.) <i>fugit ante eos</i> D. BKK. T. Cs. K.	<i>fuit ante illos</i> B.
(4.) <i>rane velud</i> ²⁾ porci D. BKK. Cs. K. T.	Nam velud porci B.
<i>Thogata, valde magnus, in regno</i> D. BKK. T. Cs. K.	<i>Togata, in regno</i> B.
<i>a sexta usque ad nonam</i> D. BKK. T. Cs. K.	<i>a sexta hora usque ad nonam</i> B.
(5.) <i>Constituentes inter se rectorem</i> D. BKK. T. Cs. K.	<i>Constituentesque inter se rectorem</i> B.
(21.) <i>egressi quinto anno</i> D. BKK. T. Cs. K.	<i>egressi ultimo anno</i> B.
(22.) <i>qui tunc Constantinopolim morabatur</i> D. BKK. T. Cs. K.	<i>qui Constantinopolim morabatur</i> B.

Ezek után van még két kézírata a Bécsi Képes Krónika családjának: maga a *Képes Krónika* és a *Teleki-codex*, mely amahhoz kétségtelenül a legközelebb áll. Vannak ugyan apróbb eltérések, de ezek nem lényegesek; különösen a czímek különbözőnek; a leírók szeretik ezeket »*sequitur*«-ral

¹⁾ Dentes T.²⁾ velut BKK. T. Cs. K.

bevezetni s a végükre meg odaragasztani: »*et sic incipitur.*« Van a Teleki-codexnek egynémely feltűnő egyezése a Kaprinai és Béldi codexekkel is, mindazonáltal valamennyi közül legközelebb áll a Bécsi Képes Krónikához. Címét sem változtatja meg s noha a XV. század hatvanas éveinek elején írják, átveszi a Képes Krónika iratási dátumát és csak mikor végig elkészült a másolás, írja a végére a colophonba a másoló, Endreffalwi Antal:¹⁾ »*Scriptimusque . . . Sub Anno domini Millesimo Quadringentesimo Sexagesimo Secundo.*« És épen az, hogy e két kézirat oly közel áll egymáshoz, nehezíti meg föladatunkat. A legcsekélyebb eltérések kell figyelembe vennünk s az eredmény, melyet elérünk, mindamellet nagyon szegényes lesz.

A Teleki-codexnek is vannak oly helyei, melyek eltérnek a Dubniczi Krónika szövegétől:

(czim.) eiusdem ²⁾ domini incepta est ista cronica D. BKK.	eiusdem incepta est ista cronica T.
(bev.) in excellentia regum D. BKK. Cs. K.	in extollencia regum T.
virtutem insuperabilem allatura D. BKK. Cs. K.	virtutem insuperabilem allativa T.
(1.) Amano et Tauro ³⁾ montibus D. BKK. Cs. K.	Amano et montibus T.
fuit autem principium regni D. BKK. Cs. K.	fuit enim principium regni T.
(2.) in paludes Meotidas illam insequentes D. BKK. Cs. K.	in paludes meotidas illas insequentes T.
(4.) fluvius nomine Tagatha D. BKK. B. K. Cs.	fluvius Thogata nomine T.
(22.) Imperator in sompnis Arcum D. BKK. K. B. Cs.	Imperator arcum T.

és a melyek valószínűtlenné teszik azt a föltevést, hogy a Dubniczi Krónika írója a Teleki-codexeket is használta, illetőleg másolta volna.

Igy marad a *Bécsi Képes Krónika*, mely határozottan legközelebb áll a Dubniczi Krónika szövegéhez, mert az eddigi összehasonlításokból is kitűnik, hogy a hol az egyes codexek eltérnek a Dubniczi Krónikától, a Bécsi Képes Krónika többnyire egyezik vele. De azért itten sem lehet ecclatans bizonyítékot fölhozni, hogy az író ezt másolja. Van egy egész sor eltérés,

¹⁾ Az első kéz írója: *Thomas clericus de n.*

²⁾ eiusdem om. D.

³⁾ Atauro K.

hol a Dubniczi Krónika a Bécsi Képes Krónika családjának összes fennmaradt codexeitől eltér, de épen ezért nem tekinthetjük ez eltéréseket egyébnek, mint a másoló hibáinak, melyenek egy-egy eltérő végzet, egy-egy kisebb-nagyobb kihagyás, melyeket itt fölöslegesnek tartok felsorolni. Nehezebb azonban választ adni arra, hogy mikép magyarázhatók a Dubniczi Krónika azon eltérései a Bécsi Képes Krónikától, melyek más, különösen a Teleki és Kaprinai codexekkel egyeznek. Pedig ilyen van egynehány:

(bev.) <i>disponit</i> omne malum		<i>dissipat</i> omne malum BKK.
D. K. T.		Cs.
(1.) <i>fly</i> Japhet <i>possiderunt</i>		<i>fly</i> Japhet <i>possederunt</i> BKK.
D. K.		Cs. T.
descenderunt a <i>Magog</i> D.		descenderunt a <i>Mago</i> BKK.
T. K.		(Mogrus B. Mogol Cs.)
(24.) <i>secundo ingressi</i> sunt		<i>secundo egressi</i> sunt BKK.
D. K.		B. Cs. S.

Annál nehezebb e kérdésre felelni, mert hiszen ezen egyezések mellett vannak mind a Teleki, mind a Kaprinai codexnek oly eltérései a Dubniczi Krónikától, melyek kizárják, hogy ezeket használta volna az író; nem tehetjük föl, hogy a másoló kibővítse forrását, már pedig mindkét codex hagy ki oly szavakat, melyek a Dubniczi Krónikában megvannak. Egész határozottan állíthatjuk: sem a Teleki, sem a Kaprinai codex nem lehetett a Dubniczi Krónika forrása. Nem lehetett a Csepreghi és Béli codex sem. A Bécsi Képes Krónika pedig közel áll hozzá, a legközelebb valamennyi közül, de mégis különös, hogy a *dissipat*, *possederunt*, *Mago*, *egressi* szavakat megváltoztassa a másoló és megváltoztassa úgy, a mint az a Bécsi Képes Krónikához legközelebb álló rokon codexekben előfordúl. Lehetne véletlen, de mindenesetre nagyon különös véletlen, és én a magam részéről nem merem kimondani, hogy a Dubniczi Krónika illető részeit a Bécsi Képes Krónikából másolták volna.

Bármennyire illusorius valamely kéziratot egy elveszett kézirat másolatának tartani, az én nézetem ez: az író a Bécsi Képes Krónika családjának egy elveszett, általunk nem ismert codexét használta, mely legközelebb magához a Képes Krónikához állott, talán annak eredeti szövege volt; mert hogy a mai Bécsi Képes Krónika másolat, kétségtelen abból, hogy noha kiállításra teljesen befejezett, szövege csonka, s bár a lapot az utolsó sorig betölti, az utolsó sornak mégis közepén szakad meg.

Sokkal kedvezőbb és pozitívabb térre lépünk, a hol nem kell

apró eltérésekkel argumentálnunk, midőn be akarjuk bizonyítani, hogy a többiben az író a Budai Krónikát s nem valamely más, ennek családjához tartozó codexet ír át. A Budai Krónika családjának három tagja: a *Hess-féle kiadás*, az *Acephalus* és a *Sambucus codex* oly lényegesen eltérők, hogy az eredményt minden kétségen fölül helyezik. És abban is szerencsésebbek vagyunk itt, hogy míg amott csak rövid, pár oldalnyi szöveg alapján kellett következtetéseinket levonni, itt az egész codexre terjeszthetjük ki, vagyis kell kiterjeszteniünk vizsgálódásainkat.

Hogy a *Sambucus-codex* ép azon helyeken, a hol eltér a Budai Krónikától, a Dubniczi Krónikától is eltér, már az eddigi összehasonlításokból is kitűnt. Valóban különös és igen fontos helyet foglal el ez a codex krónikáink között. Az előszót és a bevezetést (*Multifarie — prior erat*) Kézaitól veszi át, a továbbiakban a Budai Krónika legközelebbi testvér-codexei közé tartozik, és mégis nagyon sok eltérés választja el ettől, mely a Bécsi Képes Krónikával, különösen a Kaprinai-codexszel és a Pozsonyi Krónikával igen sokszor a legföltünőbbben egyezik.

A krónika összes variációival, szorosan összefügg a Budai Krónikával, annak családjához tartozik; ezen család harmadik tagjával, az *Acephalus-codexszel* a legföltünőbbben egyezik. Variánsaiban a Bécsi Képes Krónikához és családjához, sokban a Pozsonyi Krónikához áll közel és részeket vesz át Kézaitól. Lehet, hogy tévedek, hanem ép ezt a codexet tartom az ősforráshoz, a régi *nemzeti krónikához* legközelebb állónak. De azt már kétségtelenül merem állítani, hogy középhelyet foglal el a Bécsi Képes Krónika és Budai Krónika közt. A Bécsi Képes Krónika bővíti, a Budai Krónika rövidíti ezt a szöveget.

Az *Acephalus-codex*, a Budai Krónika másik testvér-codexe is a *Sambucus-codexhez* áll közelebb, mint a Budai Krónikához. Az eltérésekben követi a *Sambucus-codexet*, de ezen kívül már maga is bővíti. Három hosszabb bővítése is van: a várkonyi eset, melyet a Bécsi Képes Krónikával egyezőleg — csak néhány szóban térve el annak szövegétől — ad elő; II. István uralkodásának néhány mozzanata, mely szintén egyezik a Bécsi Képes Krónika előadásával, de némely részletekben még bővebb is; és Telegdi Csanád építkezései megdonatiói, mely fejezete — úgy látszik — eredeti betoldása. Mint a *Sambucus-codex*, ez is Róbert Károly olaszországi útjánál hagyja el a Budai Krónikát s ezután szintén Károly haláláról és Lajos koronáztatásáról emlékezik meg meg, de rövidebben mint a *Sambucus-codex*. Így helye a Bécsi Képes

Krónika és a Sambucus-codex közt van; míg magát a Budai Krónikát, melyről codexeink ezen csoportját elnevezték, a család legszélsőbb tagjának kell tartanunk.

Hogy az Acephalus-codex nem lehetett a Dubniczi Krónika forrása, már abból is világos, hogy itt nincsenek meg a codex önálló betoldásai, minek következtében állításunk bővebb bizonyítása teljesen fölösleges.

A Sambucus-codexre vonatkozólag azonban még szükségesnek tartom néhány bővítését közölni, mely sem a Budai Krónikában, sem a Dubniczi Krónikában nincs meg, hogy állításaimnak ez által is nagyobb hitelt adjak. A 19-ik fejezetbe ¹⁾ pl. betoldja: »sed Zaculos alio nomine vocauerunt, in vita quidem atylle infesti fuerant ipsi huni occidentali nationi.« És ugyanezen fejezet »ubi tandem in eadem sorte permanserunt« szavait »Quaquidem conquestrata in eadem forte remanserunt, ut tamen hungari voluerunt«-ra változtatja. A 103-ik fejezetben betoldja: »cumque autem commissum erat prelium Vyd comes bachiensis in primo ictu tetigisset veprem lancea« — a mi későbbre való és később ismétlődik is. A 114-ik fejezetben is van betoldása: »filius regis geyse, in cuius temporibus multa mala sunt propterea.« Mindezek támogatják azt az állítást, hogy krónikánk írója nem másolta a Sambucus-codexet, de kétségtelenné teszi ezt az a körülmény, hogy a Dubniczi Krónika 128-ik fejezetének második fele (*In quo rege — iussit decollari*), Kun Lászlónak Árbocz által történt megöletésének elbeszélése, mely a Budai és Dubniczi Krónikában meg van, mind a Sambucus, mind az Acephalus codexből hiányzik.

Ha ezek után még hozzá tesszük, hogy a Dubniczi Krónika végig hozza Róbert Károly történetét: a visegrádi conferentiát, Károly halálát, temetését és epitaphiumát is, — mely fejezetek a Budai Krónikán kívül egyik codexünkben sincsenek benne, illetőleg egyikben sem maradtak fen, — ha hozzávetjük, hogy ezek után a codex Küküllei művét hozza, még pedig azon alakban, a mint az a Budai Krónikában fennmaradt, hogy hozza a Budai Krónika Nagy Lajos halála utáni részét is, mely minden valószínűség szerint magának Hess Andrásnak szerzeménye, és hogy mindezeket a lehető leg-hivebben a Budai Krónika szövege után adja, — senki sem kételkedhetik abban, hogy írója a Budai Krónika kiadását másolta.

Noha vannak betoldásai és néhány változtatása is, mely

¹⁾ A fejezetszámok Florianus kiadása szerint.

többnyire a Sambucus-codex variánsaival egyezik, ez mégsem dönti meg azt a tényt, hogy a másoló a Budai Krónika után dolgozott.

Ily betoldás a 80-ik fejezet »*et eis per nuncios bona, que habere poterant mittendo fideliter serviebant*« passusa, mely a Budai Krónikából hiányzik, de a Sambucus és Acephalus és a Bécsi Képes Krónika családjához tartozó codexekben meg van. Ugyancsak ezen codexek valamelyikének nyomán javítja ki II. Endre halálánál¹⁾ a »*Cuius corpus Varadini ad pedes sancti Ladizlai requiescit*« szavakat »*Cuius corpus in monasterio de Egrus feliciter requiescit*«-re²⁾ és ezek nyomán szúrja be a 138-ik fejezetbe: *Eodem anno mortuus est Matheus palatinus.*³⁾

Egy más érdekes betoldása van a hétmagyarok mondiánál, hol a Budai Krónika szövegébe belefűzi a Bécsi Képes Krónika ezen mondatát: »*Qui quidem septem ob offensam huiusmodi Lazari sunt vocati*«⁴⁾ és aztán *vel sic* szavakkal kapcsolja ehhez a Budai Krónika szövegének folytatását: »*Qui quidem septem ob offensam huiusmodi Hethmagiar et Gyak sunt vocati.*« A *Lazari* név meg van még a Pozsonyi és Münchener Krónikában is, mely azonban hosszabb magyarázatot fűz hozzá. Ez utóbbi betoldása különben valószínűvé teszi, hogy az eddig említett változtatások ugyanazon codexből kerültek bele, melyből a Bécsi Képes Krónika többi benne előforduló részeit is vette.

Vannak azonban oly hozzáadások is, melyeknél ezen codexek egyikének hatása sem mutatható ki.

Ilyen a 113-ik fejezetben *Salamon megjelenése* Sz. László idejében Fehérvárott. Ez az elbeszélés még csak Kézainál és Mügelnnél van meg, de mind a kettőben kissé bővebben. A Dubniczi Krónikához a kettő közül Mügelner elbeszélése látszik közelebb állónak:

<i>Dubniczi Krónika :</i>	<i>Kézai :</i>	<i>Mügelner :</i>
Visio. Quadam vice veste monachali duobus solum contentus famulis albam regalem venit, Ibique de manu Ladizlai fratris	... in veste monachali deinde Albam venit. Et cum Ladizlaus frater eius in porticu Ecclesie Beatissime Virginis ma-	... pey kunig lasla zeiten wart er gesehen zu weyssenpurg do nam er daz almusen von der hand dez heiligen kuniges

¹⁾ 122. fej.

²⁾ Egrest ír a Pozsonyi és Münchener Krónika is.

³⁾ Comes de Trinchinio add. A.

⁴⁾ Megvan a BKK. összes codexeiben.

sui elemosinam sumpsit, quem cum Ladislaus cognovisset timuit eum et diligenter requiri faciens poterunt eum invenire nullo modo.

nibus propriis pauperibus elemosynam erogaret ipse inter eos dicitur accepisse. Quem mox cognovit Ladislaus ut inspexit. Reversus autem Ladislaus a distributione elemosyne inquiri fecit diligenter non quod ei nocuisset, sed ille malum presumens ab eodem secessit inde . . .

sant lasla in munches gewande. Do wolt yn sant lasla gefangen haben und tarft nicht vor dem volke wenn er kein recht genym hett, do verkert sich der kunig salomon und kom in andern gewande aus der stat . . .¹⁾

Pár sorral később ismét van egy nagyobb betoldása (*Matrimony enim copula — voluit elongari*), melyben elmondja, hogy László felvette a keresztet, de a csehek elleni háborúban szerzett betegsége miatt fogadalmát be nem válthatta. — Marczali véleménye szerint ezt a Bécsi Képes Krónikából kölcsönözhetette, ez esetben azonban csak kivonata lehet, mert a Bécsi Képes Krónika nagyon hosszan beszél el ez eseményeket. Elmondja ugyanezt még Mügelin is, de kissé rövidebben, mint a Dubniczi Krónika; nem említi azonban a keresztet háborút. ellenben azt állítja, hogy Lászlót a német fejedelmek meghítták a császári trónra, de ő ezt nem fogadta el. Ennek helyén áll a Bécsi Képes Krónikában, hogy a kereszties hadak vezérévé választották, a mit a Dubniczi Krónika szintén nem említ, csak ennyit mondván: »*Matrimony enim copula dissolutus acceptabile munus continencie deo dedicans in peregrinatione proficisci Jerosolimam disponebat.*«

Önálló betoldásai — melyek egy codexben sincsenek meg — még IV. Béla koránál vannak; ezek a 123-ik fejezet utolsó szavai: »*et genuerat duos filios, scilicet Stephanum et Belam. qui bonus appellatur*«²⁾ és a 124-ik fejezet végszavai: »*Hic obiit Bela populi dux atque medela.*«

Nehéz megmondani, hogy mindezek a változtatások hogyan kerültek a codexbe, legvalószínűbb azonban, hogy azon codexből valók, melyből a Bécsi Képes Krónikából átvett részeket

¹⁾ Kovachich: Sammlung kleiner noch ungedrückter Stücke. 71 l.

²⁾ Említi a Zágrábi és Váradai Krónika. *Florianus* Fontes III. 258. l.
»*Hic habuit duos filios primus fuit dux Stephanus, postea rex, secundus fuit dux Bela.*«

kiírta, vagy hogy az általa használt Budai Krónikának margó-jegyzetei voltak, melyeket a leírásnál a szövegbe illesztett.

Hogy nem volt benne abban a szövegben, melyet másolt, bizonyítja a hétmagyar mondájáról szóló két variáns ügyetlen összekapcsolása, leginkább pedig az, hogy a 113-ik fejezetben először elfelejtette beírni a Salamon megjelenését Sz. László korában, s így aztán ki kellett törölnie a »*Visus est eciam semel in hungaria tempore Regis Colomani sed statim delituit*« szavakat, a mit a Sz. László korabeli megjelenés után még egyszer leír.

Egészen más beszámítás alá esik azután az a két eredeti rész, melyek egyike Küküllei IV. és VI. fejezete közé besúrtva Nagy Lajos uralkodása 1345—1355 közti eseményeinek más, csak ezen codexben fenmaradt elbeszélését közli, másika pedig az 1474—1479 évekre vonatkozó följegyzéseket tartalmaz. Ezeket önálló becsüknél fogva külön-külön kell tárgyalnunk.

Minekelőtte azonban ezekre áttérnénk, a következőkben foglaljuk össze a krónika részeinek meghatározását:

1. A címztől az 5-ik fejezetig a Bécsi Képes Krónikát írja át.

2. Az 5-ik fejezettől a 148-ik fejezetig a Budai Krónika másolatát adja egyes betoldásokkal, melyek közül három, egész fejezetre terjedő. (21, 22, 24. BKK-ból.)

3. A 149—153-ik fejezetekben Küküllei első négy fejezetét hozza a Budai Krónika után.

4. A 154—172-ik fejezetekben Nagy Lajos uralkodása 1345—1355 évi eseményeit közli eredeti elbeszélésben.

5. A 173—220-ik fejezetekben folytatja Küküllei históriáját a VI. fejezettől végig.

6. A 221—227-ik fejezetekben átírja a Budai Krónika rövid összefoglalását a Nagy Lajos halálától Mátyás király 1468 évi moldvai hadjárataig történt főbb eseményekről.

7. A 228—235-ik fejezetekben — végül — hozzáfűzi ezekhez az 1474—1479 között történeteknek eredeti előadását.

DOMANOVSKY SÁNDOR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Ezernyolczszáznegyvennyolcz. Az 1848—49-iki magyar szabadságharcz története képekben. Szerkesztették *Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor.* Budapest, 1898. Révai testvérek irodalmi intézet részvénytársaság kiadása. 476 l. Ezer képpel.

Ez a vállalat a mult év novemberében indult meg. Története van ennek is, mint sok más irodalmi vállalatnak. A fölhívás az előfizetésre még a mult évi november elején küldetett szét, bárha annak kelete a füzetek borítékain az 1898 évi januárra van is téve. Az első füzet is november elején jelent meg s két hetenként egy-egy füzet megjelenését ígérte a Révai testvérek kiadó részvénytársasága; így aztán a 30 füzetre tervelt munka ezen év végén lett volna befejezve. A kiadó társaság azonban többet tett mint a mit ígért, mert már a mult évi martius 15-ére, a szabadságharcz 50 éves jubileumára, egyszerre megjelentette az akkor még hátralevő füzeteket s egy kötetben közrebocsátotta az egész munkát. Bizonyára a verseny indokából tette, s ez ellen, ha ezen sietség által nem gyengült volna a munka értéke, nem lehetne senkinek kifogása, azért sem, mert a kik füzetenként rendelték meg, füzetenként kapták a munkát, nem ugyan két hetenként, hanem hetenként egy-egy füzetet, úgy hogy ezeknek is megküldetett még júliusban az egész munka.

A megjelenés gyorsítása azonban határozottan ártott a mű értékének. Majdnem kézzelfoghatólag érezhető az az ideges kapkodás, melylyel a munka utolsó felét vagy egy harmadát a szerkesztőség összeállította. Bevett Mikszáthtól Deák jellemzéseül egy hosszabb tárczaczikket, mely a munka szerkezetével egyáltalán nem áll összhangzatban. Visszatér már érintett dolgokra s ezzel megrontja a munka tervezetere nézve az előfizetésre való felhívásban ismételten megígért egymásutánt, a históriai sorrendet; például a szőnyi csatát s Görgei megsebesülését a világosi fegyverletétel után említi fel. De

legjobban észlelhető ez az ideges kapkodás a képek csoportosításánál. Damjanichnak előbb (110)¹⁾ közli a szabadságharcz alatti arczképét s később (176) az 1847-ikét. Ugyanezt teszi Andrassy Gyula arczképével (176 és 244). Hogy pedig Andrassy Gyuláné arczképe helyett más arczképét közli (176), azt már megjegyezte a *Budapesti Szemle* bírálója is. Pöltenbergnek is egy régiebb arczképét közli (233), melyről szabadságharczi sok volt bajtársa bizonyára nem ismerne reá; szabadságharczi arczképét pedig, mint szintén a B. Sz. bírálója is felemlíti, a Lenkeyé helyett közli (74). Sok arczképet, különösen az Orlai által festetteket, ismételten nem a történelmi egymásutának megfelelőleg közli. Kossuthról (455) s a Kossuth, Petőfi és Széchenyi családjáról szétszórtan adja a képeket. A sorrendellenesen közölt képek közül elég legyen itten csak a következőket felemlíteni: A császár ifju korára vonatkozó képeket nem annak trónra lépte sorrendjében, hanem később, a győri ütközet érintésekor közli (282, 283); a Charivarinak az alsóház pártállását gúnyoló s az 1848 év nyarára, Andrassy Manónak ugyanezen időre vonatkozó gúnyképét s a Kossuth 1848. július 11-én tartott fenomenális beszédének egyik jelenetét megörökítő képet a muszka betörés feltüntetése után hozza; az elsőt illetőleg elég badarúl conservatívnak tüntetvén fel a magát nagyon is tuzásokra ragadtatni engedő *törpe minoritás*-t (297—299). Sorrendellenesen a segesvári ütközet után van közölve (307) Petőfinek a Bemmel való első találkozását tárgyazó kéziratának hasonmása, valamint a gr. Zichy Lipót arczképe és kinevezetési okmánya is (396) a világiosi fegyverletétel után.

Ez a sietség okozta azt is, hogy idő hiányában nem szerezhethvén össze a szerkesztőség a szabadságharczra vonatkozólag elegendő képet, átment nemcsak az emigratió, de még az elnyomatás korszakára is, és közöl egy csomó olyan képet, például az 50-es évek nevesebb íróinak arczképeit is, melyek egyáltalán nem vonatkoznak a szabadságharcz történetére, holott, mint a munka czíme is mutatja s mint az előfizetésre való felhívás programmszerűleg körvonalozta, ezen munka csak az 1848—49 évi szabadságharczunk történetét akarta képekben az olvasók előtt föltárni. Igért is a kiadó 1200 képet;²⁾ ez aztán annak is a kulcsa, hogy a szerkesztőség végre mindenféle képet felhasználált, csakhogy az ígért számot elérje vagy

¹⁾ A zárjelbe tett számok a mű azon lapját jelzik, mely az itt felhozott tárgyat közli.

²⁾ A címlap már csak *ezer képpel* dicsekszik.

legalább megközelítse. De hát így sem érte el, még csak meg sem közelítette, mert az ígért 1200 kép helyett csak 919 képet ad a vállalat, s hogy ez a szám inkább kedvez a kiadónak, mint nem, bizonyítja az, hogy a tartalomjegyzék csak 787 képet sorol fel. Ez az előfizetésre való felhívásban foglalt kecsegtető ígretnek megszegése maga is, a mi egy solid vállalathoz épen nem illik. Pedig hát volt még sok olyan kép szabadságharczunk történetéből, melyet már egyik-másik munka vagy folyóirat nyilvánosságra hozott, melyet felhasználhatott volna a szerkesztőség; még a Gracza-féle munkában is sok olyan kép és hasonmás van, a mi itten nincsen meg. Pedig sok olyan képet is közöl a vállalat, melyhez a szabadságharcznak semmi köze. Különösen a munka kezdetén találkozzunk ilyenekkel. Mi köze van például a szabadságharcznak, magukban véve bármennyire érdekeljenek is azok bennünket, az ilyenekhez mint: a Széchenyi Ferencz (7), a Petőfi szülei (9), Petőfi katonakori képe (10), Jókai anyja (11), az 1843-ban elhalt gr. Dessewffy József (14), az 1842-ben elhalt Dessewffy Aurél (14), a »Helység kalapácsa« és »János vitéz« címűlapja (15), József nádor és családja (16), Fűredi mint Figaro (22), a 48-ban általunk még névleg sem ismert Garibaldi (23), Fischhoff (25), Lendvayné, Déryné, Hollóssy Kornélia, Schödelné, Bartha, Szigeti, Szentpétery, Fánecs, Szerdahelyi, Lendvay s az 1842-ben elhalt Megyeri (47—53), Földváry Gábor (52), Lovassy László (73), Pálffy Fidél (82), Zarka János (86), Arany Jánosné, a »Nagyidai czigányok« címűképe (149), Bixio (218), Csanády Sándor (279) és Albrecht főherczeg (285), kik vagy szabadságharczunk előtt vagy ha az alatt is, de másutt szerepeltek, illetve melyek (értve a címűlap hasonmásokat) már az előtt régen jelentek meg.

A képeket illetőleg meg kell még jegyeznünk, hogy azon kiadói biztatás, miszerint az ígért 1200 képnek javarésze teljesen ismeretlen s — mint a szerkesztők hangsúlyozzák — eddig féltve rejtve tartott (ugyan miért?) képekből fog állani, egyszerű reklamnál egyébnek nem mondható, mert kevés kivétellel a 919 közlött kép mind ismeretes volt s így az az állítás, mintha ezen képek összeszedése esztendőnk munkája lett volna, figyelmet alig érdemel. Hiszen ha a szerkesztőség, esztendőnk munkájával gyűjtötte volna össze azokat, akkor tudta volna, mennyi van, nem vett volna fel oda nem illő, az eddig megjelent művekből és folyóiratokból összeszedett képeket s nem közölte volna össze-vissza, hanem mindegyiket a maga helyén, megfelelő sorrendben. Ha kellő szakértelem fordított volna az egybeállításra: akkor nem mondaná a szerkesztőség (174,

175, 183), hogy a Czecz, Gáspár, Máriássy és Czillich, valamint a Rózsa Sándor arczképei egykorúak, tehát 1848—49-ből valók, mert tudná, hogy azon arczképek jóval későbbiek; nem közölte volna Andrássyné Kendeffy Katinka és Pöltemberg arczképei helyett a másokét; nem közölné (258) a »*Leiningen megmenti Henczi holttestét*« című képet, mert tudná, hogy erre nem volt szükség s hogy Budavár bevételénél kaszások nem voltak; nem közölné a Vasvári sírhelyének (288) s a Klapka Haynauval való találkozásának (353) képét, mert tudná, hogy amaz egy oláh tribun sírjának a képe s szegény Vasvári nem is temettetett el. Klapka pedig soha sem találkozott Haynauval; nem beszélne (389) az Erdősy Ráfael kula-csáról, mert tudná, hogy ilyen nevű egyén nem is létezett, hanem létezett igen is Erdősy Imre a branyiszközi hős, és Andrassy Ráfael a Bem tábori papja. Mindez arra mutat, hogy nem esztendőök alatt, hanem csak hetek alatt szedte össze a szerkesztőség lázas kapkodással s kellő kritika nélkül a közölt képeket és ezzel az elsietéssel lerontotta azt a várapozást, melyet ezen képes albumhoz a hirdetések után méltán fűzött a közönség, mert az ilyen albumoknak a becsét csak is a képek szakértői kiválasztása, beosztása és csoportosítása adja meg.

De hát a szerkesztőség nemcsak képes albumot ígért, hanem ígérte szabadságharcunk ragyogó és megható történetének feltárását és pedig a szabadságharc minden oldalról teljes, eddig hiányos vagy homályos részében is összefüggő, egész, világos és elfogulatlan történetének megszerkesztését s jelezte egyszersmind, hogy munkatársai történetírók, költők s a kor alapos ismerői és szemtanúk fognak lenni. A kiadó aztán föl is sorolta a megnyert munkatársak neveit s ígérte, hogy ezek közül Marczali Henrik a könyv végén e kor történelmét külön tanulmányban is megírja. A névsor tiszteletre méltó, csakhogy alig öt-hat a történetíró közte; a mi pedig Marczalit illeti, ő sem írt az albumba külön tanulmányt, hanem — kissé megbővítve — adja azt, a mit sok hibával még 1890-ben az *Aradi vértanúk albuma* számára készített.¹⁾ Sőt azt hiszem, maga Jókai sem írt ezen album részére semmit, s azon cikkek, melyek itt az ő nevét jelző J. M. betűk alatt közölvék, mind régebben megjelent munkáiból és cikkeiből kiollózott részek, a mint az a 221 és a 347-ik lapokon közlött soraiból világosan látható, hol az isaszegi csatáról mint 20 év előtti eseményről s egy másik helyen az 1861-iki dolgokról beszél.

¹⁾ Már akkor kimutattam egy vidéki lapban tévedéseit s a lapot meg is küldtem a cikk írójának, de megjegyzéseimet — úgy látszik — figyelmére nem méltatta.

Általában mondva: határozottan jobb lett volna a munkára nézve is, az irodalomra nézve is, ha a szerkesztőség történelmet nem akart volna írni, s ha a képeket nem kíséri szöveggel, mert olyan tájékoztatlanságot s olyan tévedéseket, a minőkkel itten találkozunk, eddig még egyetlen egy e korra vonatkozó munkában sem találtunk.

Hogy ezen állítást adatokkal igazoljam, legyen elég a következő téves és hibás állításokra rámutatnom:

Az egyszerű földművesből képviselőül választott Szivák nem *Antal* (83), hanem *Miklós* volt. A szabadságharcz első áldozata nem *Weinberg* (88), hanem *Weinhengst*. A horvátok Szent-Tamásnál soha sem voltak (91). Vetter nem 1849 őszéig folytatta működését a Bácskában (92), hanem csak 49 július végeig. Költői licentiánál egyébnek nem tekinthetjük azt a mondást, hogy még a muszkával is megbirkózhattunk volna, ha magunk le nem fekszünk előtte (100); hogy a 11-ik zászlóalj Győrnél lovasságot kergetett meg (101), holott a 11-ik zászlóalj soha nem szolgált a Győrnél harczott Görgei alatt; hogy Szolnoknál átusztattunk a Tiszán, Segesvárnál az égő városon vágtuk magunkat keresztül s Tisza-Fürednél a jég hátán állottunk meg, holott Tisza-Fürednél már jég sem volt akkor a Tiszán, mikor mi oda vonultunk; az az égő városon való átvonulás is másutt történt, nem Segesvárnál; Szolnoknál a Tiszán való átusztatás pedig csak képzzeleti nagytítás. Fehérvárott sem sütöttek meg senkit az oláhok (118), mert az nem volt soha birtokukban. Görgei nem febr. 5-én született (122), hanem január 30-án.

Görgeiről való véleménye ennek a könyvnek nagyon ellentétes. Egy helyen (122) egyik névtelen író az aradi árulásról beszél s ugyanott azt mondja, hogy Görgeinek igen kicsiny, de rendkívül sok hibái voltak; tehát ha igaz volna csakugyan az árulás: az ezen író szerint csak igen kicsiny hiba volna; más helyen ellenben (347) magának Jókainak van egy 1861-iki cikksorozatából egy rész kiállóva s ebben igen helyesen az van mondva, hogy legyen a magyar nemzetben szív és ész kimondani azt is, hogy a magyar nemzetből a multak miatt nincs vádlott, nincs elítélt, nincs hazaáruló. S pár lappal alább (349) szintén helyesen: hogy a mi halálunk Temesvárnál volt. Hogy beszélhet tehát ez a könyv mégis aradi árulásról?

De térjünk vissza a tévedések felsorolására.

Téves állítás, mintha a mi honvédeink fegyverzet dolgában roppant magasan felette állottak volna az osztrák gyalogságnak (126). Bár úgy lett volna! Az első kassai ütközetben

a magyar sereg nem néhány száz emberből (133), hanem 6000 nemzetőrből és három honvéd-zászlóaljból állott. Guyon sem 330 emberrel küldetett Simunich ellen (138). Kassánál a sereg vezére nem *Puky* (139), hanem *Pulszky Sándor* volt. A moóri ütközet elfogadásával csak az nincs tisztában, a ki nem tanulmányozta az arra vonatkozó kútfőket, sőt magát Horváthot sem olvasta, a ki műve második kiadásában őszintén beismerte előbbi tévedését (141). Tudtunkkal nem volt oly tábornok, ki Debreczenben léte alatt a kormányt levélben azzal fenyegette volna, hogy ráront s szétveri (147); de ha volt, miért nincs megnevezve? Csányi nem 1849 végén végeztetett ki, hanem oct. 10-én (158). Klapka az északi hadcsapatok átvételekor még nem gondolhatott a Görgeivel való egyesülésre (169), hiszen vagy 25 mérföldnyire állottak akkor egymástól. Január 23-án nem Herzmanovszky támadott (170), a ki majdnem úgy van feltüntetve, mintha mivelünk harczolt volna, hanem mi támadtuk meg őt. Czech nem volt itthon látogatóban kimenekülése óta (174). Szolnoknál a szegedi zászlóalj, köztudomás szerint a 3-ik zászlóalj, nem kaszákkal volt felszerelve, nem itt volt az első csatája s nem sánczot, hanem ágyúkat rohant meg, és ez ment elől, nem a veres-sipkás zászlóalj (206). A hatvani ütközetnek csak a befejezése után érkezett meg oda Wysocki (217). Az aprilisi hadjárat megkezdésekor nem volt 60,000 emberünk. Tápió-Bicskénél nem Földváry Károly vezette át a 3-ik zászlóaljat a hídon, hanem Szikszai Lajos, és ez a zászlóalj nem volt veres-sipkás, mint az album ismételve mondja (220, 224, 256, 392). Április 13-án a függetlenség kimondásának eszméje egyáltalán nem találkozott közhelyesséssel s a békepárt épen nem nyugodott abban meg, s április 14-én nem tartott a felsőház külön ülést (225).¹⁾ Nagyítás, mintha Nagy-Sarlónál az osztrákok holtakban és sebesültekben 2900 embert vesztek volna (230). Apr. 24-én nem volt Komáromból kirohanás és Török nem érdemel gáncsot komáromi működéséért (231). Acs mellett nem *Harkály*, hanem *Herkály* van (232). A két császár nem május 20-án egyezett meg az intervencióra nézve s az első orosz invasiót Bécsben nem a rácok és oláhok, hanem a szárszok és oláhok kérelmére történtnek tüntették föl. *Bebutoff* neve égsyszer is és ismételten *Bebontoff*- vagy *Bebontov*-nak van írva (242, 261). Nem áll, mintha Görgei kezdettől fogva nem hitt volna a szabadságharcz sikerében, s szegény Duschek,

¹⁾ Ebben téved a bíráló, mert a felsőház igen is tartott ülést apr. 14-én este 7 órakor. L. a hivatalos *Közlöny* 1849. apr. 17-iki számát.

a kit maga Kossuth rehabilitált a gyanúsító vádakkal szemben, alaptalanul van ismételt is gyanúsítva (243, 394). Szerednél május 21-én nem volt csata (245). Buda ostrománál a 27-ik zászlóalj nem tüntethette ki magát, mert nem szolgált Görgei alatt. *Inkey* Kázmér — talán sajtóhibából — tévesen van írva *Inkey* helyett (254). Görgei Buda ostroma alatt nem a *Heidereich*-villában lakott (260). Hogy az ostromhoz huszárokat is kellett lehoznia, de nem 7000-et (263), annak a miértjét megolvashatják a szerkesztők Görgey István emlékirataiban. Vasvári csapatának neve nem *Bocskai-légió* volt (288), hanem *Rákóczi-szabadszapat*. Bácskai csapatainknak július közepén nem három vezére volt (291), hanem csak egy, t. i. *Vetter*. *Petőfi* nem *Beszterczen* találkozott *Bemmel* (304), hanem *Bereczken*. *Bemmel*, *Guyonnal* és *Steinnal* bizony nem ment ki 2000 ember (318). *Temesvárnál* sem volt 80,000 emberünk (320). *Chrzanowski* neve tévesen van írva *Chrianowski*-nak (345). Az sem áll, mintha Görgeit Szőznnél egy huszár sebesítette volna meg; ezt a mesét már *Gracza* is megczáfolta. Az is valótlan, mintha *Haynau Komáromnál* maradt volna a vár vívására (351). *Nobili* neve helytelenül van *Vobili*-nak írva (353). *Klapka* nem játszott döntő szerepet sem *Isaszegnél*, sem *Nagy-Sarlónál* (357), sőt amott majdnem mindent elrontott. Téves állítás az is, hogy az *Aradra* vonulás *Dembinszkynek* azért nem sikerülhetett, mert az ellenség meggyűlölt minden kísérletet (363); hiszen nem is állt *Dembinszky* és *Arad* között ellenség. A *Lázár* aláírás nem a vértanúé (377), mert az nem volt vezérőrnagy; ez a *Móga* vezérének az aláírása. Az aradi hadi törvényszék nem úgy volt összealkotva, mint ezen műben le van írva, s nem tizenkét fogoly ítélete szólott halálra (380). Az aradi gyászos actus nem 10 órakor végződött, hanem még 8 óra előtt (384). *Hentzi* személyesen nem vezette csapatait *Kmetty* ellen, a ki nem vett részt a hegyesi csatában. *Knézics* nem harczolt a délvídeken *Damjanich* alatt s nem ő vezette azt a dandárt a *Tápió* hídjánál, mely azt elfoglalta; nem is egy dandár foglalta el, hanem maga a 3-ik zászlóalj s ez nem tartozott az ő dandarához (393). *Nagy-Kátánál* nem volt csata. *Duscheket* nem menekültében fogták el (394). *Szacsvay Imre* nem *Sályán*, hanem *Sályiban* született (398). Az a *Kiss Sándor*, a ki ezredes volt, nem volt *Bemnek* hadsegéde s nem volt mint fogoly *Kufsteinban* (402), mert ez a *temesi* szoros védelmében kapott sebében elhalt. *Földváry Károly* a *bábolnai* csatában nem volt jelen s azt a 75 golyót nem olvasta meg senki. A 2 frtos bankjegyen a *Duschek* neve nincs rajta (411). *Pálfi Albert*

nem Nagyváradon született (424), hanem Gyulán. Reményi nem volt Görgeinek segédtisztje (427), hanem csak tábori zenésze. Kossuth soha sem volt Konstantinápolyban (453). Ihász nem 62 évet élt, hanem 64-et, mint az a közlött születési és halálozási évek számából is látható (454). Kossuth Vilma nem Milanoban halt meg (456), hanem Nerviben. *Bokszeg* neve tévesen van ismételtén *Borszeg*-nek írva (457), stb.

Legyen szabad végre még három esetet felhoznunk bizonyítékul arra, mily tájékozatlansággal készült az előttünk fekvő munka, s ezzel be is fejezzük a képeket kísérő szövegben előforduló hibák felsorolását. Ezek a következők: 1. Ez a könyv Ihászt ismételtén isaszegi hősnak nevezi (454), holott mindenki, a ki csak a legfeltehetősebben foglalkozott is valaha szabadságharczunk történetével, okvetetlen tudja, hogy Ihász Erdélyben, Bem alatt szolgált, s így nem lehetett jelen az isaszegi csatában. 2. Azt írja, hogy Asztalos a váci csata hőse volt s ez a csata február 8-án folyt le (405), holott mindenki tudja, hogy ezen a napon Aradon mentette meg Asztalos hősies fellépése a magyar szabadság ügyét s hogy a váci ütközet április 10-én volt, a hol Asztalos jelen sem volt. 3. Azt állítja, hogy a mi Leiningenünk, a mi későbbi vértanunk, látta el eleséggel 1848 évi decemberben az aradi várban levő osztrákokat (136), nem tudván arról a czikkíró még itt semmit, hogy az osztrákoknak is volt egy Leiningenük a temesvári várban, s ezzel zavarta össze a mi Leiningenünket, pedig később közli az osztrák Leiningen arczképét is.

Ha mind ezekhez hozzáteszszük még, hogy szabadságharczunk számos nevezetes episdja mellőzve van, akkor minden elfogulatlan bíráló igazat fog nekünk adni azon már föntebb is tett megjegyzésünket illetőleg, hogy jobb lett volna szöveget nem adni a képekhez és nem ígérni szabadságharczunknak minden oldalról teljes, eddig hiányos vagy homályos részében is összefüggő, egész, világos és elfogulatlan történetét, hogy a tett ígérlet azután beváltatlan maradjon.

Nem hallgathatjuk el e helyen azon óhajításunknak nyílt kifejezését, hogy írónktól is, kiadóinktól is több pietást várunk és követelünk szabadságharczunk történelme iránt.

HEGYESI MÁRTON.

Emléklapok Vajai báró Vay Miklós életéből. Léway József bevezetésével. Budapest. 1899. 8-r. 527 l.

Az újabb idők számos emlékiratai vagy naplójegyzetei között kiváló hely illeti meg azt a könyvet, a melyet Léway József

az 1894-ben elhunyt b. Vay Miklós hátrahagyott irataiból s levelezéséből állított össze, s a mely ezelőtt pár hónappal hagyta el a sajtót. E könyv érdekességét legfőként a Vay Miklós báró országos fontosságú pályájának köszöni, a mely mintegy hetven évig állott hazánk szolgálatában; de másod sorban köszönheti azon szintén jeles férfiaknak, a kik Vayval közelebbi vagy távolabbi összeköttetésben lévén, közügyeinkre kisebb-nagyobb hatást tehettek, s a kiknek többnyire fontos kérdésekben hozzá írott leveleit tartalmazza a kötetnek egy része.

Az egész mű az 1823-tól 1863-ig terjedő időköznek, tehát kerek számmal negyven évnek történeti adatait foglalja magában: Vay utazásának s fogságának naplójegyzeteit, zempléni alispánsága, borsodi adminisztratorsága, felsőmagyarországi és erdélyi kir. biztossága s kancellársága idejéből hozzá intézett leveleket, a melyeknek írói nagyrészt fontos szerepet vittek részint politikai, részint irodalmi és vallásügyi tekintetben. Bevezetésül pedig Lévy József összeállította Vay Miklós életrajzát főleg a közlött adatok alapján. Ez életrajz, mint írója megjegyzi, nem akart a derék férfinak részletes életrajza lenni; inkább életéből csak azon mozzanatok kiemelésére szorítkozott, melyekben a közzétett adatokra támaszkodhatott, s mintegy összekötő kapcsolatot kívánt a kutató kezébe adni, hogy az adatokat kellőképp mérlegelhesse. Mind e mellett így is sikerültnek tartjuk e rövid életrajzot, mert Vaynak épen legfontosabb működését világítja meg, néhány tömör vonással rajzolván közpályáját.

Huszonégy éves korában letévén Vay a törvénytudományból vizsgálatát, öcsésével Lajossal és nevelőjével Magyarország felső vidékeit s Galiczia déli részét utazta be 1823 nyarán, ugyanazon év őszén pedig a dunántúli részeket. Naplója, melyet ez utazásairól írt, az élénk eszű s kivált az anyagi haladás iránt igen fogékony ifju tapasztalatait sorolja el könnyedén, minden nagyobb igény nélkül papírra vetve. Az előbbkelő családok gazdasági berendezéseit, a bányavárosok fejlődését, különféle aknáit szemléli figyelemmel s ügyet vet a történeti emlékekre is, a melyek például Alsó-Kubinban, Krakóban s másutt eléje tárulnak. Megragadta érdeklődését a krakói szent Szaniszló székesegyháza s abban magának Szaniszló püspöknek, kit II. Boleszláv az oltár előtt gyilkolt meg, síremléke, valamint a Báthory Istváné, a melynek mesteri kimunkálását dicséri is. Meglátogatta a templom kriptáját, Szobieszky, Poniatovszky és Kosciusko koporsóit, a melyek mellett az elhanyagolt dicsőségről elmélkedett. Ugyanazon év őszén a bécsi polytechnicum-ban találjuk Vayt, a kinek egészséges fejlődésére nem csekély

hatással volt az a körülmény, hogy az akkori divatos tanulmányok mellett természettudományi s mezőgazdasági előadásokat is hallgatott s így a többoldalú képzettség annál jobban elősegítette pályáját.

Az 1825 évben, már mint főrendi tag, részt vesz az országgyűlésen s csakhamar ott találjuk őt Zemplén vármegye alispáni székében husznöt éves korában. Itt közmegelegedésre igazgatta a megyét, s aligha fordult elő oly jelenet alatta, mint a milyenről a komáromi gyűlést illetőleg tudósítja őt Balásházy Tamás. Tudjuk, hogy efféle zajos választások nem csak Komárom megyében fordultak elő, az asztalokat és székeket máshol is nem egyszer összetörték, de már a főispánt nem igen kergették ki az ülésteremből s a megválasztott szolgabíró attiláját sem igen szabták ketté az alatt, míg hívei fölemelték.

Az 1831-iki cholera idején számos jelét adta tapintatosságának mint kormánybiztos és mint Borsod megyei administrator, a ki a *pseudo-patriotákkal* bátran szembeszállt, mivel ő a mérsékelt baladás híve volt. Később az 1846-iki galicziai lázadás alkalmával mint teljhatalmú kir. biztos működött Felső-Magyarországon s a rendelkezésére bocsátott pénzből nagy körültekintéssel gazdálkodott a nyomor enyhítésére. Apponyi György a legnagyobb dicsérettel biztosítja őt a király megelegedéséről. S midőn az utolsó rendi országgyűlésre a pártok egyenkint szervezkedtek: a conservatív párt főtámasza Vay Miklós báró volt, a kinek férfias magatartása s hazafi erényei a szabadelvűek táborában is elismertettek. A helytartótanácsban ő küzdött a reformok mellett s a kormány meg is ígérte azok létesítését. Amde az ellenzék rohamos haladása és a *pesti kicsapongók* gondolkozóba ejtették a conservativeket, kiknek helyzete annál szorultabb lón, mert a bölcs vezér, a nádor, ekkor már utolsó napjait élte. »Széchenyi — írja Apponyi György Vayhoz — hasonlóképp arra kér erősen, hogy el ne hamarkodjunk semmit s ne okozunk nagyobb szigorúság által olyas reakciót az országban, mely a közelgő országgyűlést elronthatná.« A kormánypárt egyik vezére lévén a híres utolsó rendi országgyűlésen, meggátolta Kossuthnak az administratori rendszer elleni javaslatát tárgyalását s ezzel az alsó- és felsőház közötti viszály kitörését.

Az unió végrehajtására Erdélybe küldetvén kir. biztosul: a törvényes rend megszilárdításán fáradozott, de hiába. Az események füléje kerekedtek s a két ellentétes hatalom sodró árja ellen meg nem állhatott. Emlékirata, a melyben itteni működését részletesen összefoglalja, egyike a könyv legbecsesebb részeinek. Ritka tapintata eleinte itt is győzni látszott a

nemzetiségek végletes izgalmain; de midőn egyfelől a magyar kormány bizalmatlansága, másfelől Puchner főparancsnok két-színűsége és az oláhok rakoncátlankodása működését megbénították: a legnagyobb önfeláldozás mellett sem sikerült a szörnyű idők kerekét megállítania. Szenvedéseinek, későbbi fogságának tragikus oka épen az, hogy a maga bátor egyéniségét szembeállította a lavinaként előre rohanó eseményekkel, a melyeket föltartóztatni semmi emberi erőnek nem volt hatalmában akkor, mikor a nemzetiségek a magyar kormány megbízottjában csak zsarnokot láttak.

Jóllehet minden erejét a törvényes rend megóvására fordította, az önkényuralom üldözését még sem kerülheté ki. A pesti Ujépületben és Theresienstadt fogházában 1852. aug. 16-tól 1853. jún. 7-ikéig tartották fogságban, s ez idő alatt részletesen leírta élményeit, rabtársaival s övével való érintkezését és a császártól nyert kegyelem útján való szabadulását. Minden sorában a nyugodt, önérzetes hazafi őszinte nyilatkozatát látjuk, a ki a négy évre szóló ítéletet — »a legaljasabb hazugságok férczeletét« — »keresztbe font karral, fölemelt fővel, nyugodt szívvel« hallgatta s a »fájdalom, keserv vagy mélyebb felindulásnak legesekélyebb nyomát sem érezte,« annyira megbotránkozott e »lelkiismeretlen és hálátlan eljárás alávalóságán.« Férfias bátorságán, háborítatlan lelkiismeretén s hazafi öntudatán kívül vizasztalásúl szolgáltak neki rabtársainak ragaszkodása s anyjának, feleségének, gyermekeinek és barátainak szeretete. Amazok közt meghatóan említi azt a madarasi öreg paraszt embert, a ki, mivel két politikai menekültnek két napi szállást adott, már négy hónap óta csörgette lánczait akkor, mikor Vay tőle egy pohár vizet kért az Ujépület udvarán. Különösen megható azonban, mikép gyámolította Duscheket, a forradalmi kormány pénzügyministerét, a kiről, midőn aug. 21-ikén szintén az Ujépületbe hurczolták, azt jegyzi meg Vay, hogy »szegény mint a tempom egere s családjának sorsa felett aggódik,« a ki fogsága első napjaiban »éjjel sóhajtozik, nyög, sír; szálni való szegény, nem rabnak való; az egész napot poloskaöléssel és egérfogdosással töltötte — az egykori pénzügyminister.«

Vay mindent elkövetett Duschek sorsának enyhítésére, s midőn Vayt Theresienstadtba szállították, azon volt, hogy Duschek is, a kinek szenvedése helyéül Josephstadt vala kijelölve, utána küldessék, a mi azonban csak nyolcz hét mulva, nov. 8-kán történt meg.

Duschekről érdekes följegyzéseket tett Vay. Duschek — olvassuk a naplóban — a mostani kormánynak positiv szolgálatot tett; nem az oroszoknak, hanem az osztrákoknak adta

meg magát. »Aranyban, ezüstben többet adott át nekik fél-milliónál. Daczára a forradalmi párt rábeszélésének, aranyban-ezüstben mintegy másfél milliót hagyott hátra a pesti bankban, a mint az országgyűlés Debreczenbe menekült. Ezt mind Windischgrätz vette át, s tiszta nyeresége volt a kormánynak, mert az egyforintos bankjegyek, melyeknek az fedezetül szolgált, sohasem váltattak be, hanem megsemmisítették« stb. Vay a legodaadóbb baráti szeretettel gondoskodott róla, s mikor ő elhagyta is börtönét, mindenkinek figyelmébe ajánlotta.

A fogság Vay kedélyét épen nem törte meg. Tiszta öntudata, a melyet hazafias erényei és vallásos áhitata tápláltak, nem engedé csüggedni, családja pedig tőle telhetőleg ügyekezett könnyíteni sorsán. Ő beletörődött meg nem változtatható állapotába. A »kegyelmes úr« szívesen írt levelet a szegény paraszt foglyok hozzátartozóinak, vagy foltozta harisnyáit, ha a szükség arra kényszeríté. De néha eliszonyodott, midőn ablaka alatt az emberietlen kínzásokat, botozásokat látta; midőn azt a hamis hírt hallá, hogy Teleki Blankát is kivégzik; vagy midőn művelt embereket, mint államfoglyokat, közönséges sánczmunkában látott, a kik rablók és gyilkosok közé zárattak; vagy végre midőn egy szerencsétlen prágai fiatal ember a császárra mondott szójátékáért négy évi vársánczfogságra ítéltetett, a kivel, mint látta, azt a barbárságot követték el, hogy mivel a 6—7 fontos bilincset lábán hordozni nem bírta, a kezére tették azt s így volt kénytelen egy homokkal megrakott taligát tolni. Midőn ilyeneket följegyez, nem tartóztathatja meg magát egy-egy keserű kifakadástól: »Éz aztán — írja — annak a véreb Bachnak atyai kormányzása.« Bachról egyébiránt mint »közönséges semmirekellőről, az emberiség förtelméről és szegényfoltjáról« azt tartotta, hogy őt semmivé akarja tenni. Azért nagy óvatosságot ajánlott családjának a kegyelem kieszközlésében, nehogy visszautasítsák kérvényét. 1853. június 5-kén hirdették ki előtte, hogy szabaddá lett. Erre mindenki tódult hozzá s ez a jelenet mélyen meghatotta. Visszagondolva átélt szenvedéseire, bevallá, hogy bizony keserves idő volt ez, de azért nem szerette volna kitörülni életéből. »Rám nézve — írja — az nem vezett el; még a túlvilágra nézve sem. Sokat tanultam az élet könyvéből; tanultam ismerni sok nyomoruságot, de sok erényt is. Tapasztaltam némely megaláztatást, de szerencsére, érdemtelenül; ennélfogva azok csak benső öntudatomat emelték.«

A ki így gondolkozhatott önmagáról, bizvást remélhette, hogy életének hátralevő részében még tevékenyen közremunkálhat eltiport hazája sorsának javítására. Ez idő, ha késett is,

de csakugyan megérkezett. 1859-ben az ő vezérlete alatt sorakozott a prot. egyház önkormányzatának védelmére, a minék áldásos következménye nem is maradhatott el. Mint magyar kancellár újra arra törekedett, hogy a szörnyű bonyodalmat, a melyben hazánk volt, eloszlassa. Erdély is tőle várta az uniónak ismét életbeléptetését, s általában — a hozzá intézett levelek mutatják — nagy bizalommal látta hazánk őt azon a polczon, a hol annyi jót tett s még többet tehetett volna, ha a régi rendszer az ő becsületes szándékainál ekkor még erősebb nem lett volna.

Dr. VÁCZY JÁNOS.

A magyar nép multja és jelene. Irta Benedek Elek. Első kötet. A szolgaságtól a szabadságig. Budapest, 1898. 4-r. 556 l.

Szilágyi Sándor utolsó megbízását teljesítem, mikor bemutatom Benedek könyvét. Kegyelettel, de szíves-örömezt is végzem föladatomat, mert elejétől végéig jól és lelkesen megírt könyvet kell ismertetnem; olyat, mely úttörő a maga nemében. Nem Benedek Elek az első, ki a magyar köznép történetének megírására gondolt; tiz esztendővel ezelőtt a budapesti egyetem már hajlandó volt befogadni azt a magán tanárt, ki ennek előadására vállalkozott; a miniszterium azonban nem adott kathedrát a köznép történetének s a habilitatio más czím alatt történt meg. Pedig a paraszt-socialismus terjedésének idejében nemcsak tudományos, hanem politikai szempontok is kívánatossá tették és teszik a köznép igazi történetének megírását.

Erre vállalkozott Benedek. S valóban jó gondolat volt, hogy könyvét épen a szabadság, egyenlőség és testvériség elve törvénybe iktatásának ötvenedik évfordulóján adta a nép kezébe, hogy a hazaszeretet kiapadhatatlan forrásává tegye azt, a hazátlanságot hirdetőkkal; szemben. Az 1848 évi eredményt a honfoglalás korabeli egyenlőséghez való visszatérésnek, a társadalmi villongást a szolgaság ellen folytatott küzdelemnek tekinti. De nem úgy mondja el a dolgot, hogy keserűséget és gyűlölséget támaszszon az elnyomók iránt; ellenkezőleg épen arra figyelmezteti a népet, hogy a birtokos osztály nemcsak ura és elnyomója, hanem szerető atyja is tudott lenni s hogy »végül önként, kényszerítés nélkül, példátlan lelkesedéssel maga küzdötte ki a nép szabadságát, megosztotta vele jogait s osztozott vele a közterhekben.«

Valóban a testvériség érzetét ügyekszik a nép szívébe csepegtetni, midőn megérteti vele, hogy »peragit tranquilla potestas,

quod violenta nequit.« Mindenütt behatóan foglalkozik a parasztlázadások történetével s mindenütt kárhozhatja a nép szenvedélyeinek tulságokba való csapongását, de a visszatorlásnak azt a módját is, melyet a győztes nemesség egyszerű-másszor követett. Azonban nem foglalkozik minden fölkeléssel elég behatóan. Részletesebben kellett volna tárgyalnia pl. Aba Sámuel korát, mely különben is úgyszólván expositióját adja a régi és az új rend, a régi szabad nép és az új nemesség, a nemzetségi és az egyéni birtok közt támadt különbségből eredett bajoknak és küzdelmeknek. S ez talán még érthetőbbé válik, ha nem csupán a honfoglaló, hanem az őshazából fölkerelkedve még Sarmatia déli részein kóborló magyarokról is összefoglalja a megmaradt kevés adatot, s mindezt egybeveti a rokon népekre vonatkozókkal. Ő azonban a vezérek korát is rövidre fogja s így alig győzhet meg bennünket (19. l.) a szabad paraszt magyarokról szóló magyarázata helyességéről. Kupa első lázadásának évszámát és Gyula vezér lázadását nem említi, s nem kutatja, ki volt I. Béla korában a lázadás indítója. Viszont a XI. század végén fölismeri a pogányság utolsó lázongását abban a mozgalomban, melyhez szent László fiúének legendája fűződik. Ezt talán igen is költőileg írja le; de egyáltalán véve nincs okunk fennakadni azon, hogy képzelete szabadabban csapong, mert ez sok olyat megláttat vele, a mire a szoros értelemben vett történetíró figyelme nem terjed ki. Így pl. kétségtelenül helyes nyomon jár, mikor Ajtony (nála épen nem népies néven *Achtum*) gyilkosának meséjét magyarázza. És ha olykor óhajtánunk kell is, hogy Benedek, ki annyi kötet szép népmesét nyújtott már olvasmányúl, ne meséljen most is, hanem történetet beszéljen, egészben véve úgy találjuk, hogy ennél a történelemnél mégis nagy előny a népmeséknek oly terjedelemben való ismerete, mert csak így világíthatja meg igazán egyes mesék történeti háttérét, így magyarázhat meg sok egykori vagy még most is meglevő népszokást, így hatolhat igazán a nép lelkébe.

A nagy parasztlázadások közül első sorban az 1437 évit írja le. Kár, hogy nem ismerte Gombos Ferencznek erről szóló munkáját, melyet hiányai és hibái mellett is jól használhatott volna; de viszont kár, hogy az 1437. július 6-iki szerződést mind a ketten hibás régibb fordításban közlik, a helyett, hogy újra lefordították volna. Acsády beható bírálata szerint (Gazdaságtört. Szemle, 1898. 537. l.) Gombos Ferencz Benedeket, az én gyanításom szerint azonban Lukács Bélát követte. Gombos munkája már különben is készen állott Benedek könyve megjelenésekor.

Néhány lázadás mellett könyviünk hallgatagon megy el. Nem szól pl. a *Balázs bíró* (Blaskó) nagyszombatvidéki zendüléséről (1430), az 1515 évi stájerországi lázadásnak a szomszédos nyugati magyar vármegyékre való hatásáról, a székelyeknek 1519, 1541 és 1562 évi mozgalmairól, a mik sok tekintetben ide tartoznak; egészen mellőzi a nagy német parasztlázadásnak 1525-ben a magyar bányavárosokra gyakorolt befolyását, megfelelkezik *Cserni Jován*nak két esztendő mulva leverte fölkeléséről, mely — a Brankovics idejébeli kísérletet nem tekintve — nemzetiségi ízt adott a parasztmozgalmaknak; nincs szó az 1569 évi kisebb lázongásról, sőt a nagyobb arányú *Császár Péter*-féle 1632 éviről sem. Főlemlítést érdemelne az 1643 évi nógrádmegyei lázadás, mikor a parasztok kijelentették, hogy jobbágyok nem akarnak lenni, hanem oly szabadságot kívánnak, mint Scythiából kijövetkor volt; nem mellőzhető, hogy 1655-ben Makovicza vidékéről sokan csatlakoztak a lengyel parasztlázadáshoz; hogy 1659-ben Hunyadban, Zarándban és Biharban az oláh parasztok fellázadtak; hogy 1661-ben ugyanazon vidéken maga a török keltette föl a népet földesurai ellen. Néhány sort megérdemelt volna a ruthén parasztok 1708 évi mozgalma, néhány oldalt az 1754 évi tiszavidéki ribillió, *Törő, Pethő* és *Bujdosó* zendülése, s figyelembevételt a határőrvidéki oláhok és rácok 1808 évi fészkelődése. Alig érthetjük azt a szófukarságot, hogy a 455-ik lapon csak 4—5 sort szán az 1831 évi parasztlázadás leírására, melyről pedig egykorú nyomtatványok is bőven szólnak, nem is említve az országos levéltárban levő hatalmas aktacsomót. Sőt (556. l.) azt is erősebben lehetett volna hangoztatnia, hogy 1848-ban sokan Dósa korának visszatértétől rettegetek s hogy a paraszt-socialismus jelenségei fenyegetőbbek voltak akkor, mint azt közönségesen hiszik. Ezen kérdés meg nem oldása a *forradalom* bukásának egyik oka.

Benedek ebben a kötetben inkább a nép *politikai* aspiratióinak történetét nyújtja, ha nem teljesen is, de mindvégig érdekesen, úgy, hogy könyve a legvonzóbb olvasmányok közé tartozik. Jó példa rá, miként kell népszerűsíteni a történetet. Korszakonként elevenen festi a parasztok magán életét is, úgy, hogy e tekintetben méltó volna párhuzamot vonni közte és *Hugelstange Alfréd*-nak az ő könyvével egyidőben a délnémet parasztok középkori életéről Lipcsében (8-r. 268 lapon) megjelent munkája közt. De talán elég annyit megjegyezni, hogy ha a kritika a sokkal több előmunkálatra támaszkodó Hugelstange könyvét sem fogadhatta teljes megnyugvással s szemérevethette, hogy levéltárakban nem kutatott, Benedek önérettel gondolhat reá, hogy sokkal hosszabb kort felölelő műve leküzdté

az első nehézségeket és egészben véve megfelelt a maga elé tűzött feladatnak.

Dicséretet érdemelnek az önálló vagy a szövegbe illesztett képek is, melyek részint tárgyasak, részint képzeletiek, de mind művésziek. Csak arra figyelmeztetjük a művészt, hogy III. Béla idejében a magyar nép még sem az eresz, sem a ponyva alatt nem tarthatott kukoriczát, mint a hogy azt a 73-ik lapon látható kép ábrázolja.

Érdeklődéssel várjuk az igen szépen kiállított munka második kötetét, mely a mai népélettel kíván foglalkozni.

MÁRKI SÁNDOR.

T Á R C Z A.

JELENTÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1898 évi munkásságáról.

(Felolvastatott a társulat f. évi febr. 16-án tartott r. közgyűlésén.)

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

A Magyar Történelmi Társulat elmúlt esztendei munkásságáról kell — legalább röviden — hivatalos kötelességem szerint számot adnom. Szomorú személyi vonatkozásnál fogva, hogy *nekem* kell azt teljesítenem; hogy nem teljesítheti többé *az*, a ki minden munkálkodásunknak, minden ügyeinknek intéző központja, vezetője, mozgató szelleme vala, a kinek titkári jelentéseit egy fél emberöltő óta hallottuk e helyről, a mint egy gondolatot, egy divatos eszmét, a kornak valamely jelszavát, örvendetes vagy aggasztó tünetét megragadva, hozzá fűzte adatait, melyekben társulatunk tudományos előmenetelét és anyagi gyarapodását annyi benső örömmel, sokszor — mondhatjuk — oly büszkeséggel tudta felmutatni.

Nekünk most csak egy gondolatunk, helyesebben mondva, egy fájó érzésünk lehet, melyben minden gondolataink elmerülnek: az, hogy Szilágyi Sándort elvesztettük. Nem volt váratlan e veszteség; hosszas betegeskedése, testi erejének évről évre hanyatlása régen a koporsó felé vitték útját, de hogy mily ürt hagyott maga után, azt csak most látjuk igazán, mikor ama sorvadó testben is mindig ép és eleven szellem pihenést nem ismerő tevékenysége szünt meg örökre a halálban.

Ez év elején, január 12-én éjjeli 11 óra tájban halt meg. Igazgató választmányunk a következő napon tartott ülésében intézkedett róla, hogy társulatunk gyászának illő kifejezést adhasson. Mély fájdalmát s az elhunytak örök hálára méltó emlékezetét

jegyzőkönyvébe iktatta; külön gyászjelentést adott ki; a ravatalra koszorút helyezett a társulat nevében; a temetésen testületileg jelent meg, hol gr. Teleki Géza elnökünk mondott búcsut a halottnak; végül pedig elhatározta, hogy emléket még ez évben külön ünnepélyes gyászülés tartásával tiszteli meg, melynek szónoka leendő hivatalára, hogy a megboldogult életének és nagy munkásságának teljes képét rajzolja meg a magyar történetirodalom évkönyvei számára. Ezzel mondjunk még egyszer búcsut az elköltözöttnek, mondjunk még egyszer áldást emlékezetére!

Fájdalom, tisztelt Közgyűlés, hogy Szilágyi Sándor csak legnagyobb, de nem egyetlen veszteségünk, melyet a lefolyt esztendő krónikájában fel kell jegyeznünk. Elvesztettük társulatunk egyre hulló legrégebbi gárdájából *gr. Esterházy Jánost*, legelső alapító tagtársaink egyikét, kinél a hazai történelem iránt való meleg érdeklődés egyszersmind annak szakszerű művelésével párosult; elvesztettük *Nagy Ivánt*, e nagyérdemű tudósnkat, a ki Magyarország családairól írt alapvető munkájában Pantheont állított a történelmi magyar nemességnek; elvesztettük a magyar diplomatikai kortan halhatatlan nevű megeremtőjét *Knauz Nándort*, elvesztettük a sokoldalú tudóst *Finály Henriket*, kik régebben mindketten ig. vál. tagtársaink is voltak; elvesztettük *Villányi Szaniszlót*, Győr vármegye és város monographusát, a fiatalabbak sorából pedig *Bárczay Oszkárt*, e kiváló műveltségű író, kinek utolsó munkája, a *Heraldika kézikönyve*, maradandóvá fogja tenni nevét irodalmunkban. De elvesztettünk sokakat az ig. választmány körén kívül is. Hogy csak néhányat említsek föl: az alapító tagok közül elhaltak a mult esztendőben hg. Esterházy Pál, Ghiczey Samu, Berenczei Kovács Eduárd, gr. Szapáry Géza, gr. Széchenyi Imre, Zichy Antal; évdijas rendes tagjaink sorából b. Apor Gábor, gr. Bethlen András, Ercsey Sándor, Ludaiics Miksa, Péchy Imre, Pribék István, Siskovics Tamás, Telfy Iván s még többen. Legyen áldott emlékezetök!

És most még egy halotról kell megemlékeznem, tisztelt Közgyűlés! Halotról, a kit egy ország siratott meg, a kit mi is megsirattunk. September 22-ikén rendkívüli vál. ülést szenteltünk Erzsébet királyné emlékezetének, mely ülésünkből a kegyelet és az országos gyászban való részvét nyilvánulásai közt a megdicsőült Felsőges Asszony elhunytán érzett mély fájdalomunknak ő cs. és apostoli királyi Felsőségéhez intézett feliratban adtunk kifejezést.

Ezzel üléseinkre tértem, tisztelt Közgyűlés. Igazgató választmányunk az elmúlt 1898 esztendőben kilencz rendes, és a már említett országos gyász alkalmán kívül még egy rendkívüli ülést tartott, melyen a február-havi rendes ülésről közbejött akadályok

miatt elmaradt költségvetést tárgyalta és állapította meg. Rendes üléseink során: január-hóban *Banovits Emil* úr, mint vendég, egy új kortani számítási módszer gyakorlati alkalmazását mutatta be nehány chronologiai datum megfejtésével, a nélkül azonban, hogy módszerét, számításainak kulcsát megismertette volna, miért is előadásának tudományos értékéről — sajnos — nem szólhatunk; február 3-án *Thaly Kálmán* értekezett a báró *Orlay és gróf Serényi családról*, több érdekes eredeti oklevelet mutatva be a nagy-zábláti levéltárból a két család történetére vonatkozólag; ugyanő június 2-án tartott ülésünkben Rákóczi fejedelem Bohn nevű rodostói német titkárának Mikes Kelemenről írott jellemzését s ezzel kapcsolatban a Rákóczi-emigráció egy eddig ismeretlen tagjának, *Kis István*-nak, 1730-ban Rodostóban írott »*Magyar Philosophia*« című munkáját ismertette; április 7-én *Óváry Lipót* Wertheimer Edének »*A magyarországi censura történetéhez*« című dolgozatát, *Berzeviczy Albert* tagtársunk pedig Berzeviczy Edmundnak *Berzeviczy Márton* erdélyi kancellárról írt életrajzi munkáját olvasta fel; május 5-én dr. *Récsey Viktor* a jászóvári prépostság könyvtárának egy XV. századi formularéját mutatta be; october 6-án *Lovas Imre* tagtársunk az új parlamenti palota freskó-pályázatai alkalmából »*Az aranybulla mint freskó*« cím alatt felolvasott értekezésében a II. Endre aranybullája kiadását ábrázoló vázlatokat tette beható vizsgálat tárgyává történelmi szempontból, különösen arra a kérdésre törekedve feleletet adni, mire kellene vagy kellett volna festőinknek e tárgynál nagyobb figyelmet fordítani, hogy művek helyesebb, és igazi nemzeti alapon álló történeti festmény legyen; novemberi ülésünkön *Komáromy András* olvasta fel »*A szent korona és Bethlen Gábor*« című dolgozatát; decemberben pedig *Érdújhelyi Menyhért* tagtársunk *Carnianus kalocsai érsekről*, Szeremley Sámuel *Atilla székhelyéről* értekezett.

E felolvasások mellett, melyek havi közlönyünkben a *Századok*-ban láttak napvilágot, más tudományos érdekű momentumai is voltak üléseinknek. A Szilágyi Sándor tiszteletére születése 70-ik évfordulója alkalmából még 1897-ben vert érem költségei után felmaradt fölöslegből, az érem-bizottság erre nézve tett szíves ajánlata és javaslata alapján *Szilágyi Sándor* nevét viselő *alapítványt* létesítettünk, melynek kamataiból egyelőre öt-évenként 100 frt a *Századok*-ban megjelenő legjobb történelmi dolgozat utólagos jutalmazására fog fordíttatni; az időközi kamatokkal s újabb adományokkal már ma több mint 800 frtra növekedett alapítvány első öt-éves cyclusa 1902-ben jár le. — A gróf Zichy Jenő-féle, még 1897. sept. 30-án lejárt nyílt pályázatra beküldött munkákról a fölkért bírálók, Pauler Gyula és Marczali Henrik urak, mart. 3-án tartott ülésünkben tették meg jelentésüket, kiknek

javaslata szerint a jutalom ki nem adatván, a pályakérdés ismét kitűzetett; a bírálók jelentése azonban éles támadást vont maga után azon előszóban, melylyel a pályázók egyike megbírált művét nemsokára kiadta. — A M. Tud. Akadémia felhívására közreműködött társulatunk a múlt év szeptember-havában Hága városában megtartott nemzetközi történelmi congressus magyar osztályát szervező bizottság munkálataiban is, mely bizottságba Kammerer Ernő tagtársunkat küldte ki a választmány. Óváry Lipót és Lánczy Gyula tagtársaink pedig magán a congressuson vettek tevékeny részt, a miről egyik közelebbi ülésünkön Lánczy Gyula úr fog előterjesztést tenni a választmánynak. — Nyitra vármegye alispánja a vármegye némely helység-nevei megmagyarosításának tervezetét történeti szempontból való megbíralás végett küldte be társulatunkhoz; ez ügyben Tagányi Károly társunk tett jelentést, mely jelentés a vármegye alispánjával közöltetvén, mint irányadó munkát egyszersmind a *Századok*-ban is közzététetett. — Dr. Nizsnyánszky István úrnak Árpád sírja, illetőleg a Fehéregyház nevű templom romjai felkutatására vonatkozólag benyújtott emlékirata, melyet Thaly Kálmán alelnökünk a december 3-án tartott vál. ülésen mutatott be, bíralatra adatván, a kérdés, vajjon a Nizsnyánszky úr által felfedezett nyomokon tavasszal eshetőleg ásatások is lennének-e eszközölhetők? még függőben van.

Múlt évi rendes közgyűlésünket, mely elnökválasztó gyűlés is volt, február 17-én — holnap lesz egy esztendeje — tartottuk meg. E gyűlésen mutatta be *Szádeczky Lajos* tagtársunk néhány részletet »*Thököly erdélyi fejedelemsége*« című nagyobb terjedelmű dolgozatának, mely hat közleményben szintén a *Századok* múlt évi füzetében látott napvilágot.

Az elnök-választás eredménye, az év további folyamán fontos intézkedésre adott alkalmat társulatunk ügyeinek vezetésében. Gróf Teleki Géza elnök úr ugyanis különféle elfoglaltságai miatt olykor hosszabb időre távozni lévén kénytelen Budapestről, nehogy a társulat ügyei bármi tekintetben fennakadást szenvedjenek, élve az alapszabályok 19-ik szakasza adta jogával, az elnöki teendőket s az ügyvezetést dr. Pauler Gyula másod-alelnökre, mint állandóan Budapesten lakó elnöktársára bízta. Legyen ez is a t. Közgyűlés szíves tudomására.

Folyóirataink: a *Századok* és a *Történelmi Tár*, havonkint, illetőleg negyed-évenkint pontosan jelentek meg; a füzetek tisztelt tagtársaink kezénél vannak, tartalmukat — azt hiszem — nem szükség részletesen felsorolnunk; hanem a *M. Történeti Életrajzok*-ra nézve kell egy tájékoztató megjegyzést tennem: e népszerű és valóban becses kiadványunk múlt évi folyamából részint a megboldogult szerkesztő mindinkább súlyosbodó betegsége, részint más, tőle nem függő

akadályok miatt, eddig csak négy füzet jelenhetett meg, mely Széchy Károlytól *Zrinyi Miklós életrajza* 2-ik kötetének befejezését és Dézsi Lajostól *Misztótfalusi Kis Miklós életét* tartalmazza: jelenthetem azonban, hogy az 5-ik füzet is, mely ugyancsak Dézsi Lajostól *Pápai Páriz Ferencz életét* hozza, már a legközelebbi napokban kikerül a sajtó alól s szét fog küldetni előfizetőinknek.

A külön szerkesztő bizottság gondozása alatt készülő *Zichy-Codex* folytatása, melynek 9-ik kötetét a bizottság elnöke, Kammerer Ernő tagtársunk már a mult évi martius-havi ülésen bemutatta a választmányának, szintén munkában van, s remélhetőleg a codex 10-ik kötete is nemsokára elhagyja a sajtót. Hasonlókép munkában vannak a *Teleki-Oklevéltár* folytatólagos kötetei is.

Az elmúlt évben ügyrendi szabályainknak megfelelően *Névkönyvet* is adtunk ki, mely a társulat elnökségének, tiszti karának, ig. választmányának, bizottságainak és összes tagjainak pontos jegyzékét tartalmazza.

Az évdijas r. tagok mult évi statisztikája — sajnosan kell jelentenem — nem épen örvendetes eredményt mutat, mert az év végével részint kilépés, részint elhalálozás miatt 74 tagot kellett törölnünk, míg ezzel szemben az egész év folyamán csak 61 új taggal szaporodott társulatunk.

E körülmény arra indította az elnökséget, hogy új tagok gyűjtése végett felhívást bocsásson ki, a minek már eddig is némi biztató sikere mutatkozik.

Alapító tagjaink száma a lefolyt évben négygyel szaporodott s ezzel minden alapítványaink és megtakarított vagyonunk összege, bele számítva a még be nem fizetett és kötelezvényekkel sem biztosított alapítványokat is, 56,300 frtra emelkedett. Vagyoni állapotainkról egyébiránt az előterjesztendő számvizsgálati jelentés és zárszámadások fogják a t. Közgyűlést részletesebben tájékoztatni.¹⁾

Nehéz időket élünk; az utolsó évek nem voltak kedvezők a mi céljainknak és törekvéseinknek; de csüggednünk nem szabad t. Közgyűlés; kövessük mindenkor megboldogult Szilágyi Sándorunk példáját, ki a csüggedést soha nem ismerte. És ezzel visszatérve még egyszer oda, a honnan kiindultam, az ő emlékéhez, bezárom vázlatos jelentésemet az ő utolsó titkári jelentésének végszavaival: vajha mennél számosabban csatlakoznának hazánkfiái közül sorainkhoz, hogy a reánk váró feladatok megoldásában annál sikeresebb lenne munkálkodásunk!

Budapesten, 1899. febr. 16-án.

NAGY GYULA
helyettes titkár.

¹⁾ L. a *Századok* február-havi füzetének Hivatalos Értesítőjében 185—191. ll.

PÁLFFI MIKLÓS SZÜLETÉSHELYE.

Kropf Lajos úr (*Századok*. 1899. 170. l.) Pálffi Miklós születése helyére vonatkozó bizonyításaim láncolatában még egy adatot nem talál, azt t. i. hogy maga Pálffi Péter feleségestül visszaköltözött Csábrágba 1552. aug. 10-ike előtt, s azt mondja, hogy míg ezt a fontos adatot föl nem fődözöm, addig csak valószínűség marad az, hogy a győri hős csakugyan Csábrágban született.

Erre nézve már említettem, hogy Pálffi Péter 1549-ben visszakapta Csábrágot, s ezt Kropf úr sem tagadja. Hogy pedig csakugyan visszakapta mind várát, mind uradalmát 1549-ben, bizonyítja a következő kis jegyzet is, melyre Korpona város levéltárában legújában akadtam:

»*Notata*. Ferdinandi praeceptoriae ad Egregium Joannem Krusith Praefectum Arcis Chabrad sonantes. contra colonos possessionum Deviche et Sibrikfalva (Csábrág tartozékai), ob violentam occupationem metarum et sylvarum C(ivitatis) Korpona per ipsos patratam. ratione quod cum Egregio *Petro Palfy* jure egissent, eademque in Curia Regia pro se obtinuissent, sicut et de restitutione decimarum in Anno 1550.«

Az eredeti levelet vagy másolatát, sajnos, nem találtam meg, de ez a kis feljegyzés, a levél rövid tartalma is mutatja, hogy Pálffi Péter 1549-ben bizony visszakapta Csábrágot és uradalmát; mert ha nem övé lett volna, miért folyt volna ellene a per? De azt is mutatja a kis jegyzet, hogy Krusich már ekkor Csábrág kapitánya volt.

Ezek után tehát továbbra is ragaszkodhatnám Csábrághoz, mint Pálffi Miklós születéshelyéhez. De nem teszem, csak az uradalomhoz ragaszkodom s megengedem, hogy Pálffi Miklós Szitnyán is születhetett. Megmondom miért:

Pálffi Miklós született 1552. aug. 10-én. Közel születése előtt, július 10-én elesett a nem messze fekvő Drégely vára és Ipolyság, augusztus 8—9-én pedig a Csábrághoz még közelebbi palásti szerencsétlen csata folyt le. Valószínű, hogy a lebetegedéséhez közel álló Pálffi Péterné a veszedelem által közlőrl fenyegetett Csábrágból a sokkal távolabbi, biztosabb, magasan fekvő, szintén birtokában levő s a csábrági uradalomhoz tartozó Szitnyára menekült. épen úgy, mint tiz évvel utóbb, 1562-ben, a jelentékenyen távolabb eső szécsényi csata (aprilis 4—5.) alkalmával leánya, Krusich Jánosné, ki ekkor Szitnyáról levelezett Korpona városával. Mondom, hogy Pálffi Péterné is ide menekülhetett a veszély elől s itt szülhette fiát Miklóst.

Mindezeket tekintetbe véve, el kell ismernünk, hogy a győri

hős Hontnak. Szondi vármegyéjének szülöttje. Vajjon azonban Csábrág kőfalai között, vagy a fellegkoszorúta Szitnyán látott-e először napvilágot? azt döntse el a későbbi, szerencsésebb kutatás. Részemről egyelőre eleget tettem azzal, hogy ezen érdekes kérdést felvettem. Kropf Lajos úré az érdem, hogy megoldásához, szerény nézetem szerint, immár elég közel jutottunk.¹⁾

MATYÁK MIHÁLY.

REPERTORIUM.

c) Hazai folyóiratok és hírlapok.

(1897. jún. — 1898. jún.)

Harmincz évvel azelőtt. A koronázás emléke. (Magyarország. jún. 6.)

Junius, III. Béla király. (Budapesti Hírlap, jún. 6.)

Scherr-Thoos Arthur gróf, Erinnerungen an Gf. Jul. Andrássy (Pester Lloyd, 1897. máj. 30.) Leveleket közöl Andrásstól az emigráció korából (1851), melyekben a nagybeteg Schmeidegg Kálmán állapotáról, a párisi emigránsokról és Németország két-ségbeejtő belső válságáról van szó, minek okát Andrassy Poroszországban keresi. Egy másik levélben Görgeit és munkáját méltatja.

Thaly Kálmán, III. Béla I. Ferencz József egyenes öse. (Egyetértés és P. Lloyd, 1897. jún. 3., más lapok 4-ikén). Kimutatja, hogy I. Ferencz József kettős leszármazásban sarja III. Béla királynak. V. ö. egyébiránt: Századok 1897. 568—69. l.

Rákosi László verse a quóta ellen 1861-ből. (Hazánk. 1897. jún. 9.)

A Köztelek félszázados története. (Hazánk, 1897. jún. 6.)

Székely Mózes. (Budap. Hírl. 1897. jún. 6.)

Szana Tamás, Markó Károly festőművésznök kéziratai. (Magyarország 1897. jún. 10.)

Die Auffindung der Gebeine Béla's III. (N. P. Journal, jún. 6.)

Pütkösdői mulatságok a jelen század elején. (Pesti Hírl. jún. 6.) Szól a nádor által Lajos főherczeg és kir. herczeg tiszteletére rendezett ünnepélyről 1808-ban, továbbá az 1833 és 1837 évi főúri mulatságokról.

Die ungarische Legion im J. 1866. Aus dem Tagebuch eines preussischen Offiziers (P. Lloyd, 1897. jún. 5.) Kiegészíti *Abafi* cikkét a P. Lloyd 1897. ápril 16 és 17-iki számában. (V. ö. P. Lloyd, 1893. júl. 10.)

¹⁾ A *vitatkozást* ezennel befejezettek nyilvánítjuk s csakis a kérdést végkép eldöntő *positív* adatok közlésére engedünk még — esetleg — helyet folyóiratunkban.

Szerk.

Laczkovicsnak most lerombolt házáról az Új Idők közölt cikket. (1897. máj. 30. szám.)

Magyar Állam, 1897. jul. 2. *Kollányi Ferencz Péter Fer mendzsin* történetirőről közöl emléklapot. *Fermendzsin* megh. 1897. jun. 25. a nasicai kolostorban. (V. ö. *Pallas-Lexikon* VII. köt. 128 l.) — *Török Aurél, Honalapító királyaink ereklyéi.* (jul. 2.) — *A zsidó kérdés 1848-ban. Szedlák Mátvás Leleplezések cz. műve* nyomán. (máj. 14.) — *Békefi Remig, Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez.* Irta *Vágner József.* (aug. 11.) — *Batthyány József gróf.* (aug. 27.) — *Magyar Mithológia.* Irta *Kandra Kabos.* Ismertetés. (aug. 29.) — *A szabadkőművesség történetéből. Helfert I. S. nyomán.* (a szept. 3. s. köv. számokban.)

Pesti Hírlap, 1897. jul. 4. *Tóth Béla, A magyar török szent.* (Tárca b. *Splényi Béla* emigráns és íróról, ki Szkutariban szent hírében állott, különcz életet élt és elevenen meg akarta magát égettetni. — Jul. 31. szám. *Soós Antal, Hogy esett el Petőfi?* — Aug. 4. *Berzevicy Gergely, Egy magyar nemes vándor és tanuló éveiből.* Ismertetés. — Aug. 30. *d' Artagnan, Nyári multságok régen. A pesti főurak és polgárok nyaralása a jelen század elején.* — Aug. 31. *Futó Ferencz, Tata. A fejedelmek találkozó helye.*

Pester Lloyd. (1897. jul. 2.) *Aldásy A.* ismerteti *Lánczy Gyula* művét: *A magyarság az Árpádok korában.* — 1897. Jul. 8. *Kayserling M. Vasco da Gama.* — Jul. 9. *Himmel* százados: *Das Kriegsjahr 1697.* — Jul. 18 és 20. *Wertheimer Ede, Eine Reise durch Siebenbürgen im J. 1837.* Kiadatlan levelek nyomán. Ezek írója ugyan ismeretlen. de adatai éles megfigyelésről tanuskodnak. Az utazás a bécsi kormány megbízásából történt, mely az erdélyi közvélemény iránt tájékozást akart szerezni. — Aug. 12. *A. Schwarz, Gregor von Berzevicy.* (Aus d. Lehr- u. Wanderjahren eines ungar. Edelmannes. 1897. Ismertetés.) — Aug. 20. *Nicolaus Gablmann.* (Thallóczy L. műve nyomán.)

Pesti Napló. (1897. aug. 5.) *Arneth és a magyarok.* — *Tahy János, Ujabb adatok Petőfi diákkorából.* — Aug. 6. *Eötvös Károly, Kozma Sándor.* — Aug. 20. *Szent István napja a legendában.*

Horváth Gyuláról, az 1897. aug. 19-én elhunyt politikus és íróról az aug. 20 és 21-iki lapok közöltek nekrologokat.

Az elhunyt Pulszky Ferenczet a hírlapok 1897. szept. 9. és 10. számaikban méltatták. A *Neue Freie Presse* okt. 15. *Singer* tollából közölt *Pulszkyról* nagyobb cikket.

Tata multjából. (P. Hírlap, 1897. szept. 10.)

Tarczai György, Régi udvari élet Budán. (Egyetértés, 1897. szept. 11.)

Tata. (Magy. Hírlap, 1897. szept. 14.) V. Sz-tól.

Eugenio von Savoye. (Junius-tól. *Budap. Hírl.* 1897. szept. 11.)

A zentai csata. (Alkotmány, 1897. szept. 11.)

Répászký József. (Magyar Állam, 1897. szept. 12.)

Volf György. (Nekrolog. Az összes lapok 1897. szept. 14.)

Pálffy Móríc. (Nekrolog az 1897. szept. 16-iki hírlapokban.) —

Pálffy Móríc helytartósága. (M. Hírl. szept. 17.) — *Aus der Pálffy-Aera.* (Budap. Tagblatt, szept. 17.)

Thewrewk Aurél. Nyílt levél Steiner püspökhöz az Arpád-házi királyi sírok ügyében. (Pesti Napló, szept. 15.)

Junius. A Szögyény-Marichok. (Budap. Hírl. szept. 18.)

A nádorné. (Magy. Ujság, 1897. szept. 17.) Szól Hermináról. József nádor második nejeről.

Péchy Tamás. Nekrologok, a lapok 1897. szept. 18—19. számaiban.

A Hohenzollernek Budapesten. (Magyarország, szept. 19.) Emlégeti küll. Hohenzollern Frigyes nürnbergi várgrófnak 1389 évi látogatását és a nikápoli csatában való részvételét.

Balogh Miklós, A tatai országgyűlés. (Alkotmány, szept. 19.) Szól az 1510 évi országgyűlésről.

Tarczai György, Fejedelmi vendégek Budán. (Egyetértés, szept. 19.)

Fejedelmi látogatók magyar földön. (P. Hírlap, szept. 21.)

Tezner Fr. Die Österreichische Nothverordnung und die nach gleichen Grundsätzen zu behandelnden Angelegenheiten. Ezt a cikket dr. J. Sch(warcz) a Pest. Lloyd 1897. szept. 24-iki számában nemcsak ismertette, hanem meg is czáfolta.

Friedrich Theodor, Enthüllungen aus der Zeit der ungarischen Revolution. Széllák Mátyás honvéd tüzér-hadnagy új műve nyomán. (V. ö. P. Lloyd, 1897. okt. 2.)

A legrégibb pesti fürdő. (Nemzet, okt. 3.) Tárca a nyár-utczai vasfürdőről.

Szigethy Lajos, A XVI. század Petőfije (Balassa Bálint). P. Napló, okt. 5.

Ötven éve. (Budap. Hírl. 1897. okt. 16.) Szól István főhercegnek 1847. okt. 16-án végbement beiktatásáról a pestmegyei főispáni székbe, mely ünnepélyen *Ferencz József főherceg* mint kir. biztos szerepelt. — *50 év előtti megyegyűlés.* (M. Hírl. okt. 13.) — *50 év előtt.* (Hazánk, okt. 16.)

Jókai Mór, A nemzeti színű sipka. (Magy. Hírl. okt. 5.)

Rákóczi kardja valódi-e? (Pesti Hírl. 1897. okt. 5.) Azt állítja, hogy a Miklós czártól visszaküldött kard nem volt II. Rákóczi György tulajdona; de azért régi, a XVII. század közepéről való fegyver. Valószínű, hogy az erdélyi hölgyek a kardot Bennék ajánlották fel 1849-ben és hogy azután az oroszok prédául ejtették.

Friedrich List, der berühmte Nationalökonom über Ungarn. (Szemelvények műveiből. Pester Lloyd. okt. 5.)

Máriássy Béla. Máriássy régente deákparti képviselő. nagy munkát írt Magyarország történetéről és különösen alkotmányáról. Megh. 1897. okt. elején Zsadányban. (V. ö. Budap. Hírl. okt. 7.)

Rudolf trónörökös a mártírok sírján. (Pesti Hírlap, 1897. okt. 7.) Rudolf trónörökös 1872. ápril havában a Vérmezőn lefejeztetett Martinovics és társai sírját kereste fel (állítólag).

A keszthelyi Georgicon ünnepe. (P. Hírlap, 1897. okt. 8.) Megnyílt 1798. nov. 1. — Ugyancsak erről a centenarium-ünnepélyről szól *Arm. Schwarz* is: Die Säcularfeier cz. cikkében. (P. Lloyd. okt. 9.) — *A Georgicon.* (Budap. Hírl. okt. 10.) — *A Georgicon-jubilaeum.* (Egyetértés okt. 13.)

Komáromy András, I. József magyar király lakodalma 1699-ben. (Magy. Hírl. 1897. okt. 8.) Több magyar főúr is vett részt az udvari ünnepélyekben.

Jäger Alb. Bei Meister Fadrusz. (P. Lloyd. 1897. okt. 8.) Szól a készülő félben levő Mátyás-szoborról. Színtűgy *Ürmössy Lajos* a Nemzetben. (okt. 10.)

A magyar színészet bölcső korából. (Magyarország. 1897. okt. 9.)

Türr Lajos, A döntő pillanatban. (Magy. Hírl. és N. Pester Journal. 1897. okt. 10.) Ismerteti Bismarck és Cavour viszonyát a magyar emigrációhoz.

Helpy Ignác. Nekrológ. (Valamennyi lapban. 1897. okt. 11. és 12.)

Junius, Az utolsó Lantos-diák (Tinódi Sebestyén). (Budap. Hírl. 1897. okt. 14.)

50 év előtt. A márcziusi ifjúság. (Magyarország. 1897. okt. 16.)

A magyar játékszín. (M. Hírlap. okt. 16.)

Koloman v. Fest, Uskoken und Morlaken. (Neues Pester Journal, okt. 16.)

A kismegyeri csatahelyen felállított szobor leleplezése alkalmával megjelent cikkek:

Jókai Mór, A győri ütközet emléke. (M. Hírlap. 1897. okt. 17.) Védelmesítés. — *Czelesztin, Hősök emléke* (Magyarország. okt. 17.) *A kismegyeri csata* (Alkotmány, okt. 17.) *Jókai Mór, A magyar insurrectió emlékszóbra* (Nemzet, okt. 17.) *A kismegyeri csata.* (P. Napló, okt. 17.) *Die Kämpfe um Kismegyer.* (A tábornok kiadványai nyomán. P. Lloyd, okt. 17.)

50 év előtt. A vörös sapka. (A 9-ik honvédszázalalj.) Vitalist. Rácz századost. Sándor őrnagyot magasztaló reminiscentiák. (Magyarország, 1897. okt. 17.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

ÚJ KÖNYVEK.

— A KIEGYZÉÉS ÜGYE A KASSAI ORSZÁGGYŰLÉSEN 1606 TAVASZÁN. Ismét egy újabb munka, melylyel *Károlyi Árpád* nagybecsű köz- és alkotmánytörténeti tanulmányai számát szaporította. Valamint a kassai országgyűlés némikép a korponainak folytatása gyanánt tekinthető, a mennyiben a Rudolf császár és a magyar protestánsok közt folytatott béketárgyalásoknak Korponán elejtett fonalát itt újra felvették, tovább fonták s részben lebonyolították, részben még jobban összebogozták. — úgy ez a munka is folytatása a szerző másik, két év előtt (1896-ban) megjelent művének, melyet a korponai országgyűlésről írt. Ugyanaz a széles látkör és széles alapra fektetés, az eddig felhasználatlan levéltári anyagnak ugyanaz a gazdagsága és — a mit első sorban kellett volna emlitenünk — ugyanaz a tárgyszeretet, ugyanaz a lelkesült hang és világos, meggyőző előadás jellemzik e kötetet is. Miként az említett másik mű, úgy ez is különnyomat a *Magyar Országgyűlési Emlékek* sajtó alól nem sokára kikerülő XI-ik kötetéből, bevezetésül készülvén a kassai országgyűlésnek ott megjelenő aktáihoz. És ez a bevezetés is újra megerősít abbéli meggyőződésünkben, hogy e nagyfontosságú publicatio szerkesztése Károlyi Árpád kezénél jobb kézbe valóban nem kerülhetett volna; másfelől még élénkebbé teszi azon óhajtásunkat, vajha immár megjelenék a sajtó alatt lévő kötet, hogy aztán helyet adjon újabb és ismét újabb folytatásnak; bár készséggel elismerjük, hogy a késedelem okát e bevezető tanulmányok széles alapra fektetésében, beható részletességében és gondosságában megtaláljuk. E pár sorban csak a figyelmet akartuk felhívni e nagyérdékű tanulmány megjelenésére; ha az egész mű meg fog jelenni, lesz alkalmunk reá, hogy behatóbb ismertetésébe bocsátkozzunk.

— ALVINCZI PÉTER KASSAI MAGYAR PAP ÉLETE. Terjedelmes értekezés jelent meg e napokban ily cím alatt ifj. *Imre Sándor*-tól. Alvinczi-életrajzok dolgában eddig se szenvedtünk szükségét. Érdekes és becses tanulmányt írt róla épen e folyóirat boldogult szerkesztője is, különösen Bethlen Gáborhoz való viszonyát rajzolván meg benne nagy előszeretettel; mintegy hat évvel ezelőtt pedig részletes biographiáját írta meg Hegymegi Kiss Kálmán, mely egyik egyházi lapban jelent meg; — a kisebb czikkeket és értekezéseket nem is említve. Mindazonáltal nem végzett felesleges munkát a szerző ez újabb életrajz megírásával. Szilágyi Sándor Alvinczinek főleg politikai, Kiss Kálmán pedig különösen egyházi működésével foglalkozik: az ő munkáik mellett örömmel látjuk tehát oly mű megjelenését, mely ezen egyoldalúságtól ment s az életrajz keretén belül az író irodalmi működését irodalom-

történeti szempontok szerint méltatja. Ilyen az Imre Sándor munkája, mely — úgy látszik — doktori értekezésnek készült, de — sietünk utána tenni — nemcsak terjedelem, hanem tartalom s az adatok gondos összegyűjtése és feldolgozása tekintetében is felülhaladja az ily célra készült, rendszerint ephemer értékű dissertatiókat. Csupán a stylus darabossága s itt-ott ítéleteinek elhamarkodottsága árulja el a kezdő író: oly hiányok, melyeket az előbb említett előnyeiért szívesen megbocsátunk.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A M. TUD. AKADEMLIA második osztályának február 6-iki ülésén *Acsády Ignác* lev. tag bemutatta »*A karloviczi béke története*« című értekezését. A karloviczi béke két századdal ezelőtt, 1699. január 26-án köttetett s a magyar államterület legnagyobb részét felszabadította a török uralom alól. E százados évforduló alkalmából írta meg Acsády a béke-congressus előzményeinek s négy havi lefolyásának történetét a congressus saját irattára alapján, mely a bécsi cs. és kir. állami és udvari levéltárban őriztetik s követi utasításokból, hivatalos jelentésekből, magán levelekből, naplószerű följegyzésekből áll. Ezen aránylag igen nagy és gazdag gyűjtemény nem ismeretlen a történészek előtt; régi és újabb írók is átnézték már, de csak felületesen, s közleményeikben számos hiba és tévedés fordul elő a részletekre nézve. Másrészt magyar szempontból általában még senki sem kutatta át ezt az anyagot: pedig ha a congressus, melyben Lipót császárkirály, Velence, Lengyelország, Oroszország, Törökország, Anglia és Hollandia meghatalmazottai vettek részt, egész Európa szempontjából világtörténelmi fontosságú, egy országra nézve sem vált emlékezetesebbé, mint Magyarországra nézve, melynek egyenesen újjászületését készítette elő. Az értekezés megvilágítja a congressus előkészítésére irányuló tárgyalásokat s az 1698. nov. 18-án kezdődő tanácskozások minden fontosabb mozzanatát egész 1699. január 26-ig, a mikor a congressus a béke megkötésével ünnepélyesen befejeztetett.

Ballagi Aladár lev. tag elvégezte »*Művelődésünk képe a Nyelvtörténeti Szótárban*« cím alatt három folytatólagos felolvasásban tartott értekezését,¹⁾ mely voltaképen a Szótár kritikája s éles támadás annak szerkesztői ellen, a kiket Ballagi a hanyagság, felületesség, botlások és tévedések igen súlyos vádjai-

¹⁾ A megelőző két felolvasást múlt évi nov. 7-én és dec. 5-én tartotta.

val illet. Értekezésének erről az oldaláról nem szólunk, sem a kritikájából consequentiaképen levont azon indítványáról, melyben a Szótár összes példányainak megsemmisítését javasolja; hiszszük, hogy Ballagi ez indítványt maga el fogja ejteni; annyit azonban jelezniük kell e helyen, hogy az a roppant anyag, a mit az értekező több esztendő alatt hordott össze munkájához s a minek felolvasásai során csak kicsi részét mutathatta be az Akadémiának. — a Nyelvtörténeti Szótárra való minden vonatkoztatás nélkül — valóban becses, és ha megjelenik, hasznos gyűjteménye fog lenni a legtanulságosabb nyelvtörténeti és műveltségtörténeti adatoknak.

† BARTALUS ISTVÁN. A m. tud. Akadémiának február 27-én összes ülése volt, mely alkalommal Márki Sándor lev. tag mondott emlékbeszédet Finály Henrikről, a kinek haláláról és sokoldalú tudományos munkásságáról annak idején már megemlékeztünk.¹⁾ Ugyanazon ülésen jelentette be a főtítkár *Bartalus István* halálát, ki munkás élete 78-ik évében, február 8-án hunyt el. Bartalus István — legalább az utóbbi években — nem volt tagja társulatunknak, de azért mi is a magunkénak vallhatjuk őt és méltán csatlakozhatunk azokhoz, kik az érdemes tudós férfit gyászolják. Történész volt, egyik legkitűnőbb képzettségű történésze a magyar nemzeti zenének és gyűjtője a magyar nemzeti zene emlékeinek. Ő kezdte meg a magyar zenére vonatkozó történeti adatok rendszeres gyűjtését, ő fáradozott legelsőben a régi zenemaradványok megfejtésén s azon kurucz dalok megmentésén, melyeket azután Káldy Gyula országszerte oly népszerűekké tudott tenni nyilvános előadásaiival. A zenetörténet terén kiváló irodalmi munkásságot fejtett ki. Sajnos, hogy ide tartozó legérdekesebb munkája, a *magyar palotás táncz és zene eredetéről és fejlődéséről*, kéziratban maradt. Csupán egy részét bocsátotta közre tanulmányának: azt, melyet a Magyar Történelmi Társulat 1891 évi dec. 6-án tartott nyilvános felolvasó ülése alkalmával zenés előadás kíséretében mutatott be a közönségnek és a mely »*A magyar palotás zene eredete*« cím alatt a *Századok* 1892 évi január-havi füzetében jelent meg. Ezen egy előadás szép sikeréért is hálával adózunk Bartalus István emlékének.

¹⁾ Századok, 1898. 264. l.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE. IV. köt. Magyarország a Habsburg-házból s a Habsburg-Lotharingiai házból származott örökös királyok korában. 1. Magyarország I. József trónraléptétől a bécsi kongresszusig. Irta *Szalay József*, átdolgozta *Baróti Lajos*. 2. Magyarország a bécsi kongresszustól a kiegyezésig. Irta *Baróti Lajos*. Budapest, év n. 4-r. 560, XXII l. 248 szöveggel és 36 műmelléklettel.

— A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSEK eredete és szervezetük fejlődése a rendi országgyűlések alakulásának kezdetéig. Irta *Kérészy Zoltán*. Debreczen. 1898. 8-r. 111, 1 l. Ára 2 kor.

— EGYIPTOLOGIAI TANULMÁNYOK A CHRONOLOGIA KÖRÉBŐL. dr. *Mahler Edétől*. Budapest. 1898. 8-r. 12 l. (Értekezések a nyelvés és széptudományok köréből XVII. köt. 1. sz.) Ára 15 kr.

— FEJÉR VÁRMEGYE TÖRTÉNETE. A megye közönsége iránti tiszteletből írta *Károly János*. Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére kiadja Fejérvármegye közönsége. III. köt. Székesfejérvár, 1898. 8-r. XXI, 717, 1 l. egy szinnyomat és több képpel.

— KOLOSZVÁR SZAB. KIR. VÁROS TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGÁNAK az *unio-ünnepély* alkalmával 1898. május-hó 30-án a Vigadó nagytermében tartott ünnepi disz-közgyűléséről felvett jegyzőkönyv. Kolozsvár, 1898. 2-r. 40 l.

— KORPONA SZ. KIR. VÁROS BÍRÁI ÉS POLGÁRMESTEREI 1266—1898. Összeállította: *Matunák Mihály*, kiadta *Plachy Gyula*. Ipolyság, 1898. Kis 8-r. 15 l.

— KÖZSÉGI KIVÁLTSÁGLEVELEK JEGYZÉKE. A királyi könyvek-ből összeállította dr. *Illéssy János*. Budapest, 1898. 8-r. 41 l. (Különlenyomat a M. Gazdaságtört. Szemle 1898 évi folyamából.)

— MAGYAR SUPERINTENDENTIÁK A XVI. SZÁZADBAN. Irta *Zoványi Jenő*. Budapest, 1898. 8-r. 58 l. (Különlenyomat a Magy. Prot. Irodalmi Társaság »Egyháztörténeti Monographiák« című kiadványából.)

— NAGY KÉPES VILÁGTÖRTÉNET. Áldásy Antal, Borovszky Samu, Fogarassy Albert, Geréb József, Goldziher Ignác, Gyomlay Gyula, Mika Sándor közreműködésével szerkeszti *Marczali Henrik*. I. köt. A kelet ókori népeinek története. Maspero Gaston műve alapján átdolgozta *Fogarassy Albert*. Átnézte *Goldziher Ignác*. Budapest, év n. Kiadják a Franklin Társulat és a Révai testvérek. 8-r. XIX. 660 l. számos melléklettel.

— TEMESVÁR SZAB. KIR. VÁROS KÉPVISELETE AZ ORSZÁGGYŰLÉSEN. Irta *Bellai József*, Temesvár szab. kir. város levéltárnoka. Kiadta a városi tanács. Temesvár, 1898. 8-r. 164, 4 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

ig. választmánya

1899 évi febr. 16-án d. u. 4 órakor tartott rk. ülésében:

20. addig, míg a megüresedett titkári állás a május-hóra kitűzött választás által végleg betöltetnék, a titkári teendőkkel ideiglenesen Nagy Gyula társulati jegyzőt bízta meg.

Mint hogy pedig ennek következtében szükségessé vált a jegyzői teendők ellátásáról is helyettesítés útján gondoskodni:

21. helyettes jegyzővé Barabás Samut választotta meg a választmány.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1899 évi febr. 16-án d. u. 5 órakor tartott r. közgyűlésének

jegyzőkönyve.

Elnök: Gróf Teleki Géza.

A tagok elegendő számmal gyűlvén egybe, gr. Teleki Géza elnök a közgyűlést a nem rég elhunyt Szilágyi Sándor titkárnak a társulat körül szerzett halhatatlan érdemei méltatásával megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Hajnik Imre és dr. Vécsey Tamás t. tagokat kéri fel.

22. Napirenden lévén az 1899—1901-iki cycusra 16 kilépő, egy alelnökké választott és 2 elhalt, 1899—1900-ra pedig szintén két, időközben elhalt, összesen tehát 21 vál. tag helyének betöltése. —

elnök a választást elrendeli s a szavazatszedő bizottság elnökévé id. Daniel Gábor vál. tagot, tagjaivá pedig dr. Áldásy Antal vál. és Horváth Sándor r. tagot kérvén fel, fölszólítja a közgyűlés tagjait, hogy szavazataikat huszonegy vál. tagra adják be.

A szavazatok beadatván, mialatt a szavazatszedő bizottság a mellékteremben azok összeszámlálásával foglalatzkodott, —

23. Nagy Gyula h. titkár felolvassa a társulat mult évi működéséről szóló jelentését.

Tudomásül vétetvén a jegyzőkönyvhöz csatoltatik s a *Századok*-ban közzé fog tétetni.

24. A mult 1898 évi zárszámadásokra és pénztári kezelésre vonatkozólag előterjeszti az ig. választmánynak f. hó 4-én

tartott r. ülésében 8 jk. pont alatt a számvizsgáló bizottság jelentése alapján hozott határozatát, mely szerint a választmány a jelentést tudomásul vette s Karasszon József pénztárnokot az 1898 évi számadásokra nézve, a közgyűlés jóváhagyásának fentartásával, fölmentette.

Jóvá hagyatik.

25. Felolvassa az ig. választmánynak ugyancsak f. hó 4-én 9/a. jk. pont alatt kelt határozatát, melylyel a választmány a társulat 1899 évi költségvetését állapította meg.

Jóvá hagyatik.

26. Géresi Kálmán Véghely Dezsőről megleghangú emlékezésedet mondott, mely —

köszönettel fogadtatván, a *Századokban* fog megjelenni.

Ez alatt a szavazatszedő bizottság munkálatával elkészülvén, —

27. id. Daniel Gábor bizottsági elnök bemutatja a választási jegyzőkönyvet, mely szerint az ig. választmányban betöltendő 21 helyre beadott 75 érvényes szavazatból az absolut többséget a szavazatok sorrendjében, dr. Fraknoi Vilmos, br. Radvánszky Béla, Tagányi Károly, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Fejérpataky László, dr. Hajnik Imre, dr. Márki Sándor, Bunyitay Vincze, Géresi Kálmán, Zsilinszky Mihály, Dedek Cr. Lajos, dr. Schönherr Gyula, dr. Ballagi Aladár, dr. Lánczy Gyula, Lehoczky Tivadar, Zimmermann Ferencz, dr. Angyal Dávid, dr. Dézsi Lajos, Kollányi Ferencz és dr. Karácsonyi János nyerték el.

Ennek alapján az elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint 1899—1901-re dr. Fraknoi Vilmos, br. Radvánszky Béla, Tagányi Károly, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Fejérpataky László, dr. Hajnik Imre, dr. Márki Sándor, Bunyitay Vincze, Géresi Kálmán, Zsilinszky Mihály, Dedek Cr. Lajos, dr. Schönherr Gyula, dr. Ballagi Aladár, dr. Lánczy Gyula, Lehoczky Tivadar, Zimmermann Ferencz, dr. Angyal Dávid és dr. Dézsi Lajos, 1899—1900-ra pedig a gr. Esterházy János és Villányi Szaniszló halálával megüresedett két helyre Kollányi Ferencz és dr. Karácsonyi János választottak meg az ig. választmány tagjaivá.

A szavazatszedő bizottságnak fáradságos munkájáért a közgyűlés köszönetét nyilvánítván, jegyzőkönyve a közgyűlés jegyzőkönyvéhez csatoltatik.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést feloszlatja.

Kelt mint fent.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
h. jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Hajnik Imre s. k., Dr. Vécsey Tamás s. k.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1899 évi mart. 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán és dr. Pauler Gyula alelnökök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, id. Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, dr. Komáromy András, dr. Lánczy Gyula, szerémi herczeg Odescalchi Arthur, Óváry Lipót, Tagányi Károly vál. tagok, Nagy Gyula h. titkár, Karasszon József pénztárnok és Barabás Samu h. jegyző.

Elnök az ülést megnyitván jegyzőkönyv hitelesítőkül dr. Lánczy Gyula és dr. Angyal Dávid vál. tagokat kéri fel.

28. Évdíjas rendes tagokul ajánlatnak 1899-től: báró Ambrózy István Malonyán (aj. Vécsey Tamás), dr. Bernáth Géza kir. táblai elnök Szegeden (aj. Molnár Elemér), Haypál Benő ev. ref. lelkész Budapesten (aj. Borovszky Samu), ifj. Mailáth István m. főjegyző Aranyos-Maróton (aj. Vály Béla), Morvay Győző tanár Budapesten (aj. Angyal Dávid), Szalczser Sándor plebanus Bátán (aj. Kammerer Ernő), dr. Székely Dezső orvos Rákos-Palotán (aj. Miletz János), Bars-m. Casino-Egyesület Aranyos-Maróton (aj. Vály Béla).

Megválasztatnak.

29. Dr. Lánczy Gyula felolvassa »*A nemzetközi történelmi congressusról*« szülő beszámolóját, melynek végeztével bejelenti, hogy hazánkknak az 1900 évi párisi nemzetközi történelmi congressuson méltóképpen leendő megjelenéséről a választmány egyik közelebbi ülésén részletes javaslatot szándékozik tenni.

A felolvasás köszönettel fogadtatván, a *Századok*-ban ki fog adatni, a javaslatra vonatkozó bejelentés pedig tudomásul vétetik.

30. Nagy Gyula h. titkár előterjeszti a pénztárnok 1899 évi febr. havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	... ..	2709 frt 51 kr.,
» kiadás	... ..	2106 » 55 »
maradvány	... ..	602 frt 96 kr.,
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	... ..	4479 frt 25 kr.
követelést, 1899 febr. 28-án összesen	... ..	5082 frt 21 kr.

készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

31. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 5688/899.

számú értesítése szerint a febr. 5-én tartott rendes évi közgyűlés társulatunknak 100 frtot adományozott.

Köszönettel tudomásul vétetik.

32. Bemutatja néhai Szilágyi Sándor 1898. jul. 14-én kelt végrendeletének a IV. kerületi járásbiróság 1899. Ö. 71. sz. végzésével megküldött másolatát, mely szerint összes levelezéseit és a születése 70-ik évfordulója alkalmából tiszteletére vert aranyérmét a társulatnak hagyományozta.

Tudomásul vétetvén, további eljárás végett kiadatik a társ. ügyésznek.

33. Jelenti, hogy dr. Károlyi Árpád a megboldogult Szilágyi Sándor emlékezetére mondandó beszédet elvállalta.

Tudomásul szolgál.

34. Előterjeszti dr. Angyal Dávid, dr. Borovszky Samu, dr. Dézsi Lajos és br. Radvánszky Béla ig. vál. taggá választásukért köszönetet mondó leveleiket; a minék kapcsán dr. Lánczy Gyula előszóval ad kifejezést megválasztatásáért való köszönetének.

Tudomásul vétetik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést felosztja.

Kelt mint fent.

Gr. Telecki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
h. jegyző.

Hitelesítjük: Lánczy Gyula s. k., Dr. Angyal Dávid s. k.
vál. tag.

Siremléket Szilágyi Sándornak!

Budapest székes főváros tanácsa a kerepesi temetőben dísz-sírhelyet rendelt megboldogult titkárunk tetemeinek. E kegyeletes tény azt a kötelességet rója reánk, hogy halottunk sírját, ki ott a nemzet nagyjai sorában fekszik, a helyhez és az elhunythoz méltó díszes siremlékkal jelöljük meg. Felhívjuk s kérjük tagtársainkat, adakozzanak e célra, hogy kegyeletes szándékunk mennél előbb megvalósítható legyen. A kegyes adakozók szíveskedjenek adományaikat a M. Tört. Társulat pénztárába beküldeni.

A titkári hivatal.

MÁTYÁS KIRÁLY MAGYAR DIPLOMATÁI.

— NYOLCZADIK KÖZLEMÉNY. —

XIV.

Ifjabb Vitéz János.

I.

Zrednai Vitéz János, a nagynevű szerencsétlen primás, két kiváló férfit nevelt családjá köréből hazájának. Az egyik: nővérének fia, Csezmiczei János, a koszorús költő (Janus Pannonius); a másik: fivérének gyermeke, ifjabb Vitéz János.

Az utóbbinak születési évét nem ismerjük. De tudjuk, hogy tudományos kiképeztetése végett 1463 táján küldetett nagybátyjától Olaszországba, a bolognai egyetemre. Galeotti Márczius, ki 1450 körül Ferrarában Csezmiczei Jánost oktatta a latin klasszikusokban, ekkor (1463—6) Bolognában az ékesszólás- és költészettan tanára volt. Az ő gondjaira bízott és házában talált otthont Vitéz János, ki miután a humanista tanulmányokat elvégezte és a jogtudományi előadásokat hallgatta volt, mint a kánonjog tudora tért vissza hazájába.¹⁾

Nagybátyjának hatalmas pártfogása korán előkelő javadalmak birtokába segítette őt. Váradon a székesegyházi káptalan és a szent Jánosról címzett társas káptalan prépostságát nyerte el, a mely javadalmaknak egyidőben volt bir-

¹⁾ Galeotti írja róla, hogy *discipulus*-a és *contubernalis*-a volt. (De Mathiae regis . . . dictis et factis. XXVII. fej.) Ábel Jenő feltevése (Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon, 201. l.), hogy Vitéz János Ferrarában volt Galeotti tanítványa, egyidőben Csezmiczei Jánossal, tehát 1450 előtt, önkényes és valószínűtlen, mert ha Vitéz 1450 táján végezi egyetemi tanulmányait, szükségképen találkozunk kell vele a XV. század hatvanas éveiben a közélet terén. — Vitéz többször czímezte *De-cretorum Doctor*-nak.

tokosa; a javadalmak halmozása egy kézben, általános gyakorlat lévén. 1472-ben találkozunk vele mint kettős préposttal először.¹⁾ Azonban kétségtelen, hogy legalább két évvel korábban kellett a királyi adománylevelet elnyernie,²⁾ mert az 1471-ben Mátyás ellen szőtt összeesküvés után, melynek Vitéz János és Csezmiczei János fejei voltak és áldozatai lettek, rokonuk a király kegyében nem részesülhetett volna.

Az összeesküvésben nem volt neki része, s így javadalmait megtarthatta, hazájában is maradhatott. Azonban rokonai bukása az ő sorsára szintén visszahatott. Magára vonta Mátyás király bizalmatlanságát,³⁾ és míg egymás után külföldi származású egyének emelkedtek püspöki székekre, ő soká a váradi prépostságokban akadt meg.

Csak 1476-ban mutatkoztak kedvező fordulat előhírnökei, melyek Beckensloer primás szökésével esnek össze. Mátyás meggyőződven arról, hogy háládatlan árulót halmozott el kegyeivel, visszaemlékezett arra, hogy Beckensloernek Vitéz primás és Csezmiczei püspök elidegenedésében nagy része volt; most tehát, mintegy elégtételt óhajtván adni emléköknek, ifjabb Vitéz János felé fordult bizalmával.

A jelzett év őszén mint királyi követet küldötte Rómába, hol ezidőben egy olasz származású egri kanonok, Senilis Mariotto volt az ő ügyviselője.⁴⁾

Vitéznek, a részére kiállított megbízó levél tanúsága szerint, első sorban az volt föladata, hogy a kinevezett váradi püspök, a morvaországi származású Filipecz János részére a pápai bullákat kieszközölje.⁵⁾

Az a tény, hogy ilyen ügyben külön követ küldése mutatkozott szükségesnek, arra utal, hogy nehézségek forogtak fön,

¹⁾ Az Országos Levéltár 1472 október 24-iki oklevelében. *Bunyitay*: A váradi püspökség története. II. 51, 205.

²⁾ Ifjabb Vitéz Jánosnak a váradi székesegyház prépostságában közvetlen elődje Balázs volt, a kinek neve legutolszor 1466-ban fordul elő oklevelekben, *Bunyitay* id. m. II. 51.

³⁾ Ezt Galeotti említi.

⁴⁾ Senilis küldetéséről érdekes részleteket tartalmaz Stein Györgynek, Mátyás egyik német diplomatájának, 1476 október havában a pápához írt levele. — *Scriptores rerum Silesicarum*. XIV. 8.

⁵⁾ Mátyás levelei I. 361.

melyeket le kellett küzdeni. Ezeknek természete felől tájékozva vagyunk.

Mátyás 1470-ben Várad püspökévé Slanczi Stolcz Miklós egri kanonokot, előkelő sziléziai család sarját nevezte ki, s részére ugyanazon év nyarán a pápai bullát kieszközölte.¹⁾ A főpap, alig hogy székét elfoglalta, a következő év folyamán nagy kísérettel Bolognába ment, hogy ott az egyetemen tanulmányait befejezze.²⁾ Ezentúl nem találkozunk vele többé, mint váradi főpappal. 1471 és 1476 között több királyi oklevél a váradi püspökséget üresedésben levőnek mondja. 1475 és 1476-ban a váradi püspökség jövedelmeinek administratorságát, egyttal Bihar vármegyének a váradi püspöki székekkel összekapcsolt főispáni tisztét Egervári László viseli.³⁾

Ezt a tényállást ekkor úgy magyaráztuk, hogy Stolcz Miklós korán bekövetkezett halálával üresedett meg a püspökség.⁴⁾ Azonban egy nem rég (1897 decemberben) kinyomozott pápai okiratból tudjuk, hogy Stolcz Miklós 1478-ban egri prépost volt, és Boroszlóban kanonoki javadalmat kapott adományul.⁵⁾

Igy tehát azt kell föltennünk, hogy Stolcz Miklós 1471-ben Mátyás kegyét elvesztvén, megfosztatott a püspökségtől, mely azután több éven keresztül üresedésben maradt, míg azt 1476 elején a király Filipecz Jánossal töltötte be. Kétségtől a püspökség kánon-ellenes megüresedése miatt a szent-széknél a kinevezett főpap megerősítése akadályokba ütközött, a melyek

¹⁾ Az 1470 augusztus 8-ikán kelt bulla a vatikáni levéltárban. Regesta Datariae Pauli II. annus VI. Liber I. f. 145^t.

²⁾ Az egyetem anyakönyvében kíséretének tagjai között említetik »Joannes de Caschovia decretorum doctor, *paedagogus suus*.« (Magyar Könyvszemle, 1878 évf. 134.) Ezen utóbbi kifejezésből azt lehetne következtetni, hogy Miklós püspök kiskorú ifju volt. Azonban a pápai bulla kétségtelenné teszi, hogy a kánoni kort, vagyis a harminczadik évet már elérte volt.

³⁾ *Bunyítay Vincze*: A váradi püspökség története I. 304.

⁴⁾ Ezt a föltevést a teljes bizonyosság értékével látszott felruházni egy római jegyzőkönyv egykorú feljegyzése, mely szerint Filipecz János 1477 május 23-ikán az előde halálával (per obitum ultimi episcopi, extra Romanam curiam defuncti) megüresedett váradi püspökséget nyerte el. (Liber provisionum vol. 83. f. 48^t.)

⁵⁾ Az 1478 július 15-ikén kelt bulla a vatikáni levéltár Dataria-regestaiban. Sixti IV. anni VII. liber I. fol. 27^t.

csak úgy voltak elháríthatók, hogy Stolcz Miklós lemondását nyújtotta be.¹⁾

Az akadályokat, melyek a váradi püspök megerősítését késleltették, Vitéz nem volt képes rögtön elhárítani. Rómába érkezése után hónapok multak el, míg a bullák 1477 május 23-ikán végre kiállítottak.

Ezen ügy mellett a király, mint a megbízó levélből tudjuk, »más nehéz ügyek« tárgyalását is bízta Vitézre.²⁾

A »nehéz ügyek« egyike Beckensloerre vonatkozott,³⁾ a kinek az esztergomi érsekségtől elmozdítását kérte Mátyás a pápától. Azonban Vitéz, habár hivatalos buzgóságát a személyes ellenszenv és érdek sugallatai is élesztették: eredményt nem ért el. A pápa attól a jogi elvtől, hogy csak törvényes eljárás és ítélet alapján foszthat meg főpapot javadalmától, nem tért el. Ellenben teljesítette a magyar királynak egy másik óhaj-tását: Veronai Gábor egri püspököt 1477 december 10-én a bibornoki testületbe vette föl.

A következő 1478 év tavasza elején Vitéz és követtársa a királytól azt az utasítást kapták, hogy a pápánál jelentsék be azt az elhatározását, hogy a török szultánnal fegyverszünetre lép. Ez az üzenete kínos hatást tett IV. Sixtusra, a ki őt buzgón kérte, álljon el szándékától, és biztosította, hogy a törökök elleni háború folytatására segítséget fog neki nyújtani.⁴⁾

Hat nappal azután, hogy ez ügyben Mátyáshoz levelet intézett, oly esemény történt, mely a pápa figyelmét a török

¹⁾Az 1477 május 23-ikán Filipecz javára kiállított pápai bullában ez a lemondás ki volt emelve. Sajnos, a Dataria regestáinak az a kötete, melyben ez a bulla foglaltatott (Sixti IV. annus VII. l. I.), elveszett. Garampi vatikáni levéltárnok 1760 táján készített jegyzeteiben utal erre a bullára, melyet így jelez: »Johannes fit episcopus Varadiensis per cessionem.«

²⁾ »Pro meis quoque arduis negociis« küldi. A megbízólevélnek csak dátum-nélküli példánya van meg. Mátyás levelei. I. 361.

³⁾ Ezt következtetjük Mátyásnak 1478 augusztus 28-ikán a pápához írt leveléből. U. o. 396.

⁴⁾ A pápának 1478 ápril 22-ikén kelt levele Szamosközi István XVI. századbéli történetíró kéziratai között maradt fön. (Történelmi Tár, 1889-ik évf. 318.) — Ekkortájt (1478 ápril 9-ikén) eszközölte ki magának Vitéz a pápától azt a fölhatalmazást, hogy a váradi prépostság mellett más javadalmakkal is birhasson. (Supplicationes, vol. 995 f. 47.)

háború ügyétől elvonta, és melynek következményei őt arra kényszerítették, hogy Mátyástól segítséget kérjen.

Ápril 28-ikán Florenczben a Mediciek ellenségei orgyilkos merényletet hajtottak végre. Medici Julián megöletett. Azonban a nép föllázítására czélzó kísérlet kudarcot vallott, s a megmenekült Medici Lőrincz pártja véres boszút állott; az összeesküvés részeseit, köztök Salviati pisai érseket rögtön kivégezték, az épen ekkor Florenczben időző Sansoni Rafael hibornokot börtönbe vetették.

IV. Sixtus, kit alaptalanul gyanúsítottak azzal, hogy a merénylethez jóváhagyását adta, a merénylet fölött felháborodását fejezte ki ugyan, de egyszersmind az érsek kivégeztetésével és a bibornok elfogatásával az egyház törvényein ejtett sérelemért elégtételül Medici Lőrincz száműzetését követelte; mivel pedig ezt el nem nyerte, a köztársaság kormányának tagjait egyházi átokkal sujtotta, Florencz városát interdictum alá vetette.

A florencziek schismával fenyegetődztek, és háborura készültek.

Ekkor azon hatalmasságok, melyeket egyházi kérdések vagy politikai érdekek a szent-székkal ellentétbe helyeztek, támogatásukat ajánlották föl nekik. Velence, Milánó és Ferrara szövetséget kötöttek Florenczcel, XI. Lajos francia király is hozzájuk csatlakozott.¹⁾

IV. Sixtus a fenyegető veszély elhárítására a magyar királyhoz fordult. Teljes bizalommal tehette meg ezt a lépést; mert két esztendő előtt, mikor az ő letétele végett egyetemes zsinat összehívását tervezte a francia király, Mátyás önként ajánlotta föl neki közbenjárását és szükség esetén fegyveres segítségét.²⁾

Most is (július második felében) biztosította a pápát, hogy »megingathatatlan hódolatától, melyet mint engedelmes fiú a szent-szék iránt minden időben táplált, sohasem fog eltérni; és hogy lelkébe mélyen be lévén vésve a szent széktől

¹⁾ Pastor II. 490.

²⁾ 1476. márczius 13-ikán a pápához írt levele: Mátyás külügyi levelei i. h.

nyert jótétemények emléke, az apostoli szék becsületének megóvása és jogainak biztosítása érdekében semmit sem tud megtagadni a mit ereje megbír.«¹⁾

Rómában levő követeit pedig megbízta, hogy elhatározásai és tervei felől részletes jelentést tegyenek.²⁾

Ajánlkozott, hogy a pápával és a nápolyi királylyal, Florencz és Velence ellen, szövetségre lép; haladék nélkül megtette az előkészületeket, hogy mihelyt az alkalmas időpont elérkezik, erős sereg élén velencei területre nyomúlhasson.³⁾

Vitéz és követtársa, mikor uralkodójuk hűségének és szolgálatkészségének ezen újabb bizonyítékait bejelentették, egyúttal két kérését terjesztették elő. Az egyik Beckensloernek elmozdítására vonatkozott; a másik oda irányult, hogy a pápa a német lovagrendet, a lengyel király zaklatásaival szemben, pártfogása alá vegye.⁴⁾

Igyekezeteik ezen két ügyben nem voltak sikeresek. Másrésztől Mátyás sem váltotta be ígéreteit; a szövetséget nem kötötte meg, háborút Velence ellen nem indított. E helyett kísérletet tett, hogy mint közbenjáró a pápa és ellenségei között békét hozzon létre, s az összes olaszországi hatalmaságokat a török ellen szövetségbe egyesítse. A tárgyalások megindítása végett Fontana Ferenczet Velenczébe, Florenczbe, Rómába és Nápolyba, Cavitello Jusztiniánt Milánóba küldötte.⁵⁾

Ugyanakkor római követei közül az egyiket, Senilis Mariottót,⁶⁾ majd kevéssel utóbb Vitézt is visszahívta.⁷⁾

A váradi prépost római tartózkodásának emlékét egykori mestere, Galeotti Márczius »*Mátyás király jeles, bölcs és tréfás tetteiről*« írt könyvében föntartotta. Ez a sokoldalú

¹⁾ Mátyás 1478 augusztus 27-iki levele u. o. I. 386.

²⁾ Ezt az imént idézett levélben említi.

³⁾ Ezt Beatrix királynénak egy későbbi (1482 ápril 3-ikán kelt) leveléből tudjuk. Diplom. Eml. III. 10. — Mátyás annyira bizonyosnak tartotta a Velence elleni háborút, hogy a hadüzenő okiratot is megfogalmazta. (M. külügyi levelei I. 420.) Ez azonban nem expediátatott.

⁴⁾ Ezt Mátyásnak 1478 október 28-ikán a pápához intézett levelé-
U. o. I. 395.

⁵⁾ Diplom. Eml. II. 369, 374.

⁶⁾ Mátyás levelei I. 395.

⁷⁾ Az időpontot nem határozhatjuk meg.

és nyugtalan szellemű humanista ez időtájt (1477) nagy bajba keveredett »*De incognitis vulgo*« (a tömegek előtt ismeretlenekről) című munkája miatt, melyben különféle bölcsészeti és hittudományi problémákat fejtegetett. Nyomatásban nem bocsátotta ugyan közre, de egyik kézirati példánya ellenégeinek kezeibe került, a kik a velencei inquisitió előtt vádat emeltek, hogy eretnek tanokat hirdet. Galeotti ki ekkor a köztársaság területén tartózkodott, elfogott, és hat hónapi fogságra ítéltetett. Börtönéből leveleivel fölkereste pártfogóit, Medici Lőrinczet és Mátyás királyt, kik 1478 elején kieszközltek, hogy a pápa őt Rómába idézte, a hol könyve újabb vizsgálat alá vétetett, és ő az eretnekség vádja alól fölmentetett.¹⁾

Ezen viszontagságait, jelezett munkájában elbeszélvén, hálásan kívánt megemlékezni Vitéz Jánosról, mint a kinek az elért eredményben nagy része volt.

De háláját különös módon bizonyítja be.

Mátyás királyt dicsőítő könyvében ifjabb Vitéz Jánosnak egy fejezetet szentel, mely fölé »*bölcs cselekedet*« címet helyezett. Ebben elmondja, hogy a szálas, szép termetű főpap már ifju korában megöszült; kiváló jártassággal dicsekedett a kánoni jogban és a klasszikai irodalomban. Azután kiemeli, hogy ő (Galeotti) volt az, a ki egykori tanítványa és lakótársa részére a király kegyét megszerezte. Ugyanis, mikor a pápa ítélete szabadságát visszaadta, Mátyáshoz jött, és neki körülményesen elbeszélte üldöztetését, a római vizsgálat lefolyását és fölmentetését. Ezen alkalommal — úgymond — ámbár tudta, hogy a király nem szívesen veszi, ha előtte Vitézről szólnak meleg szavakkal emelte ki, hogy a váradi prépost, a királyra való tekintettel, az ügy kedvező elintézése érdekében mindent megtett, a mi hatalmában állott.

Ezek hallatára a király — folytatja Galeotti — mindjárt letette a gyűlöletet, a mit Vitéz iránt táplált; ²⁾ a Magyarországra visszatérőt nyájasan fogadta; biztosította, hogy soha sem fogja feledni, a mit az ő Galeottijának becsülete érdeké-

¹⁾ Ábel i. m. 266.

²⁾ »Rex statim omne in Joannem odium deposuit.«

ben cselekedett; és ezt tényekkel is bebizonyította: előbb Franciaországba fontos megbízással küldötte, azután gazdag püspökséget adományozott neki.¹⁾

E szerint Galeotti úgy tünteti föl magát, mint a kinek Vitéz János köszönhette rehabilitációját, a politikai és egyházi pályán emelkedését. Ezért elhallgatja azt, hogy Vitéz, mikor neki Rómában a magasztalt szolgálatokat tette, ott mint királyi követ tartózkodott; a mely tény kétségtelenné teszi, hogy a váradi prépost akkor már Galeotti pártfogására nem szorult.

Azonban habár, hiuságának sugallatára, a humanista valótlan dolgokat írt össze: azt, hogy Vitézt Rómából visszatérte után Mátyás Franciaországba küldötte, valónak fogadhatjuk el. És így megállapíthatjuk, hogy az a magyarországi követ, kinek a francia udvarhoz érkezéséről 1479 nyarán Florencz követe (a nélkül, hogy a magyar diplomatát megnevezné) jelentést tesz, Vitéz János volt.

Küldetését egy francia követ megjelenése Mátyásnál, előzte meg és vonta maga után. XI. Lajos rá akarta a magyar királyt bírni, hogy járuljon hozzá terveikhez, melyek az egyetemes egyházi zsinatnak a keresztény uralkodók által eszközlendő összehívására czéloztak, és viszont szövetségét ajánlotta föl a császár ellen.

Mátyás, ámbár most szintúgy idegenkedett a schismaticus törekvésektől, mint három év előtt: jónak látta válaszát oly módon formulázni, hogy a francia királyt ne foszssa meg minden reménységtől. Arra utalt, hogy a zsinat kihirdetését a pápa és a nápolyi király ellenzik; mivel pedig az utóbbira, mint nejeinek atyjára, tekintettel kell lennie, és az előbbi irányában a tőle vett jótéteményekért hálára van lekötelve: kijelentette, hogy tartózkodó állást kénytelen elfoglalni, bevárván, míg a többi keresztény fejedelmek nyilatkoznak, és az egyetemes zsinat tényleg megkezdette működését.²⁾

¹⁾ A XXVII. fejezet. *Schwandtner*: *Scriptores rerum Hungaricarum* (folio kiadás) I. 357.

²⁾ Ezt a florenczi köztársaság franciaországi követének 1479

A politikai helyzet új alakulása készítette Mátyást arra, hogy a francia királyhoz közeledjék. Ugyanis meggyőződött arról, hogy a hozott nagy áldozatok daczára, Frigyes császár őszinte jóakarátát nem biztosíthatja magának, s hogy köztök csakhamar a háború megújul. Ellenben mivel Merész Károly burgundi fejedelem halála után, leánya kezével egész öröksége Miksa főherczegre szállván, a francia és osztrák uralkodó házak között az érdek-ellentét még élesebbé vált mint eddig volt: a császár elleni küzdelemben Franciaország rokonszenvére és támogatására számítania lehetett.

A szövetség megkötése végett küldötte a francia királyi udvarhoz Vitézt, ki 1479 július végén érkezvén oda, kitüntető fogadtatásban részesült. Diplomatai körökben az a fel-fogás nyilvánult, hogy a szövetség megkötése nehézségekbe nem fog ütközni.¹⁾ A tárgyalások folyamáról nincs tudomásunk. A szövetség csakugyan megkötöttet.²⁾

II.

A következő 1480 évben Vitéz újból elfoglalta követi állását a szent-szék mellett.

Ebben az időben Veronai Gábor egri püspök és Aragoniai János esztergomi érsek, mint a bibornoki collegium tagjai, állandóan Rómában tartózkodtak s Mátyás szüntelenül megbízásokat adott nekik politikai és egyházi ügyek tárgyalására.³⁾ Mellettök két alsóbbrendű állandó ügyviselővel rendelkezett;

---

augusztus 6-iki jelentéséből tudjuk. *Makuscev*. Monumenta historica Slavorum meridionalium (Varsó, 1874.) I. 535.

¹⁾ Az idézett jelentésben.

²⁾ Erről csak egy adat szól. 1480 május 29-ikén Albrecht brandenburgi választó fejedelem követe Albrecht szász herczegnél megjelent, hogy »a francia királylyal szövetekezett magyar király ellen segítséget kérjen.« (Die politische Correspondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles, II. 622. jegyzet.)

³⁾ Az 1480—81 évekből Mátyás királytól Aragoniai Jánoshoz 13, Veronai Gáborhoz 10, mindkettőhöz 1 levelet bírunk. Id. m. II. 31, 42, 49, 50, 52, 88, 90, 97, 100, 104, 119, 122, 124, 129, 131, 139, 145, 146, 152, 161, 188, 191, 195, 198.

az egyik az olasz Roverella Florius,¹⁾ a másik a magyar Kosztolányi György.²⁾

Mindazáltal az 1480-ik év tavaszán szükségesnek látta, hogy két rendkívüli követet küldjön a pápához, kit május 15-ikén kelt levelében értesít, hogy Miklós knini püspököt bocsátja hozzá, a ki maga mellé vévén másik követét, Vitéz János váradi prépostot, »bizonyos ügyekben, előterjesztést fog tenni.«³⁾

A levél ezen szövege arra utal, hogy Miklós püspök nem Vitéz préposttal együtt kelt útra, hanem az utóbbit már Rómában találta, a hová talán egyenesen Franciaországból tért vissza.

Az ügyeket, a melyekre megbizatusuk vonatkozott, nem nehéz megjelölni.

IV. Sixtus ekkortájt Mátyás igényeivel és érdekeivel több ponton összeütközésbe jött. Beckensloer elmozdítását még mindig nem foganatosította; a modrusi püspökséget, a királytól kinevezett főpap mellőzésével, önhatalmulag töltötte be. És még inkább magára vonta a király neheztelését azzal, hogy abban a viszályban, mely Veglia sziget fölött a magyar korona és a velencei köztársaság között támadott, az utóbbit vette pártfogása alá.⁴⁾

A két követ, ámbár kétségkívül buzgó támogatásra talált a magyarországi bibornokok részéről, egyik ügyben sem bírt a pápától engedményeket kieszközölni. Mátyásnak a nyár végén Rómába küldött leveleit panaszok, vádak, szemrehányások töltik meg.⁵⁾

Miklós püspök és Vitéz, igyekezeteik sikertelenségét fölismerve, néhány hónap mulva Magyarországba tértek vissza.⁶⁾

¹⁾ Ez 1475 nyarán mint a nápolyi király követe járt Magyarországon, s mikor innen távozott, Mátyástól megbízólevelet vitt a pápához. Később is megbizásokat kapott tőle. 1482 őszén Mátyás őt követének (orátor) czimezi. Id. m. I. 316, 465. II. 199, 237.

²⁾ V. ö. ezen cikksorozat első fejezetét.

³⁾ II. 19.

⁴⁾ Mátyás levelei II. 17, 27.

⁵⁾ Mátyás levelei II. 46 és köv. 11.

⁶⁾ Ezt következtetjük Mátyásnak 1480 november 7-ikén a pápához intézett leveléből, melyben értesíti, hogy a török háború ügyében összehívott értekezletre a meghívás későn érkezvén kezeihez, követeket nem

Az egri bibornok-püspök különösen Vitéz távozását, Magyarország érdekeinek szempontjából, nagy veszteségnek tekintette, és ismételten kérte föl Mátyást, hogy mielőbb küldje őt vissza.¹⁾ A miből azt a következtetést kell levonnunk, hogy Vitéz személyében felfalálta mindazon tulajdonságokat, melyek neki a pápai udvarnál hatást, súlyt és sikert biztosíthattak. A mely felfogásnak kiváló értéket kölcsönöz az, hogy Veronai Gábor nem kevésbé volt híres vallásos buzgóságáról, mint államférfiúi tehetségeiről; így tehát elismerése az egyházi férfiura és a diplomatára egyaránt fényt áraszt.

Ezalatt Mátyás becsülése és bizalma Vitéz iránt mindinkább fokozódott. Az 1481-ik év elején a szerémi püspöki székre, mely épen ekkor üresedett meg, emelte;²⁾ azonban azzal a szándékkal, hogy őt oldala mellett tartja, míg egyházmegyéjében a főpapi teendőket segéd-püspök végezné. Az előterjesztésben, a mit erre nézve a pápához intézett, magasztaló kifejezésekkel szól Vitézről, »a kire — úgymond — okossága és tekintélye miatt, az ország ügyeinek intézésében nagy szükségé van; miért is a felmerülő fontos teendőket vele végeztetvén, őt oldala mellől el nem bocsáthatja.«³⁾

Mindazáltal néhány héttel utóbb (1481 márczius 10-ikén) értesíti Veronai Gábor bibornokot, hogy »az ő rábeszélésének és intelmeinek engedve nemsokára,« Vitézt mint királyi követet küldi Rómába, a hol az ő tanácsa szerint fog mindenben eljárni.⁴⁾

Május havában indult Vitéz harmadik római követségére.⁵⁾

A kapott megbízások egy részéről tájékoztatást nyujt a

küldhet; minélfogva a Rómában tartózkodó magyarországi két bibornok képviselheti őt az értekezleten. II. 70. (Ha a knini püspök és a váradi prépost ekkor még Rómában vannak, rájok ruházta volna ezt a tisztelet.)

¹⁾ Mátyás 1481 márczius 10-ikén a bibornokot értesíti, hogy »multis et frequentibus suasionibus et exhortacionibus paternitatis vestre per moti« küldi Rómába Vitézt. II. 108.

²⁾ A kinevezés idejét pontosan meg nem határozhatjuk.

³⁾ A dátum nélküli levelet tévesen helyeztem az 1482—84 időközbe. (II. 392.) Szükségképen előbb iratott, mint az alább idézendő 1481 márczius 10-iki levél.

⁴⁾ II. 108. Márczius 11-ikén a pápát is értesíti, hogy közelebb követet küld hozzá; de nevét nem említi. II. 116.

⁵⁾ Mátyás már augusztus 8-ikán válaszol Vitéznek, Rómából, tehát

királynak Rómába írt két levele. Az egyikben a pápát értesíti, hogy kész a törökök ellen folytatni a háborút, ha kellő segítséget kap; de miután a császár és a velencei köztársaság a szultánnal békét kötöttek, senki sem veheti neki rossz néven, ha a szükségétől kényszerítve, ő szintén követi példájukat; erre nézve szándékait és nézeteit követe tüzetesen elő fogja adni. A másikban a két magyarországi bibornoknak meghagyja, hogy Vitézzel egyetértőleg hassanak oda, hogy a közte és a császár között folyamathan levő béketárgyalások vezetését a pápa hagyja meg Caffarelli Prosper ascoli püspök kezeiben, és ne bízsa a másik legátusra, Orsini Orso teanoi püspökre, ki iránt bizalmatlanságot táplált.¹⁾

Vitéz, amikor Rómába megérkezett, első föllépésével nem igazolta Veronai Gábor várakozását. Az irányadó személyek jóakarátát nem tudta meghódítani. A pápa hivatkozva »beteges állapotára és elfoglaltságára,« az első audientiát napról-napra halogatta. A követ sértve érezte magát, panaszokkal fordult uralkodójához. Úgy tüntette föl a tényállást, mintha a pápa csak ürügyül használná gyengélkedését, valóságban pedig azért vonakodik a kihallgatást megadni neki, mert attól fél, hogy segítséget fog sürgetni.²⁾

Vitéz föltevése alaptalan volt. A pápa ugyanis néhány hónap előtt, a keresztény hatalmasságok követeivel tartott értekezletében, a törökök ellen indítandó háború költségeire önként másfél-száz ezer arany forintot ajánlott föl, a mely összeg két harmad része hajók felszerelésére fordíthatnák, egy harmad része pedig Magyarországra küldetnék; egyúttal a többi fejedelmek hozzájárulásával és a kivetett tized-adó jövedelméből kétszázezer forint évi segílyt kívánt Mátyásnak biztosítani.³⁾

Erről tudomással hírt Mátyás. Mindazáltal követének

---

legkésőbb július első felében írt levelére, melyben panaszodik, hogy a pápa még nem fogadta. Így tehát június vége felé érkezett valószínűleg Rómába.

¹⁾ II. 116, 131.

²⁾ Ezt Mátyás válaszából következtetjük.

³⁾ 1481 január 3-ikán Bologna városához intézett pápai iratból tudjuk ezeket. *Makuscev* id. m. I. 311.

jelentése által nagy mértékben fölingerelve, meghagyta neki, hogy »minden erejével sürgesse az audientiát« és egyúttal értesítse a pápát, hogy »nem segítség koldulása végett« küldetett. »Mi -- úgymond -- országunkat mások segítsége nélkül is megoltalmazzuk; nem vagyunk arra utalva, hogy ő szentségétől segítséget kolduljunk; elég hatalommal rendelkezünk, hogy magunkat bármilyen ellenség támadásával szemben megvédelmezzük.«

Ugyanakkor megbízta őt, hogy a pápának a hozzá intézett levelet nyújtsa át. Ebben az audientia megtagadásáról nem tesz említést; hanem oláhországi győzelmeit jelenti be, és ismételi azt a kérelmét, hogy a császárral megindult tárgyalásokból a teanói püspököt a pápa zárja ki.¹⁾

Mikor ezek a királyi levelek Rómába érkeztek, Veronai Gábor távol volt. Apuliában, a törököktől megszállott Otranto felszabadítására czélzó hadi munkálatok színhelyén időzött. Az ő higgadt bölcsességének támaszát nélkülözvén Vitéz, szolgálatkészségének túlságában, kiméletlen föllépésre ragadtatta magát. A pápa e miatt megneheztelt rá, és panaszos levéllel fordult Gábor bibornokhoz.

»Ismeretes előtted — írja — hogy Krisztusban kedvelt fiunk Mátyás király óhajtságait mindenkor, ha Isten sérelme nélkül tehetjük, örömmel teljesítjük. Azonban néha olyan követei fordulnak meg nálunk, kik ügyeinek tárgyalásában kevés szerénységet és mérsékletet tanusítanak. Ilyen az, a ki jelenleg tartózkodik udvarunknál. Óhajtanók, hogy audientiák kérésében és királya ügyeit illető eljárásában nagyobb mérséklettel járjon el. Oly magatartás ugyanis, a milyent ő foglal el, jóakarató szándékainkban könnyen megzavarhatna; csakhogy atyai szeretetünkben, melylyel a király iránt viseltetünk, semmi sem ingathat meg. Ezek után arra buzdítunk Tégedet, kérd föl leveledben a királyt, hogy vagy más követet küldjön, vagy bízson meg ügyei viselésével Tégedet, ki távolléted alatt is udvarunknál levő embereid által elvégezheted a teendőket.«²⁾

¹⁾ Az 1482 augusztus 7-ikén a pápához, Aragoniai Jánoshoz és Vitézhez írt levelek. M. L. II. 156—162.

²⁾ Az 1481 szeptember 2-ikán kelt pápai írat egykorú másolata a florenzi nemzeti könyvtár egyik codexében. (Sixti IV. Epistolae, f. 11.)

Egyébiránt a pápa közvetlenül is érezte Vitézzel nehez-
telését. A szerémi püspökségben való megerősítését soká halasz-
totta, és csak a következő (1482) év márczius 11-ikén rendelte
el a bullák kiállítását.¹⁾

Az egri bibornok kétségkívül nem mulasztotta el IV. Sixtus
panaszát tudomására hozni Mátyásnak, a ki azonban egy-
általán nem gondolt rá, hogy Vitézt visszahívja; csak arra
utasította őt, hogy ezentúl Veronai Gábor »tudta és bele-
egyezése nélkül semmit se tegyen.«²⁾

A politikai helyzet legfontosabb mozzanata ez időben a
nürnbergi birodalmi gyűlés magatartása volt. A gyűlés ugyanis
a magyar követeket, kik a császárral létesítendő béke ügyében
jöttek, elfogadni és meghallgatni vonakodott; a császárnak
Mátyás ellen segítséget ajánlott, és a pápához intézett levélben
a béketárgyalások meghiusulásáért, a háború megújulásáért a
felelősséget a magyar királyra hárította.

Mátyás ellenben megbízta Vitézt, hogy a szenvedett
kudarczot a teanói püspök cselszövényeinek eredménye gyanánt
tüntetvén föl, az ő visszahívását s helyébe egy bibornoknak
legátusi minőségben Németországba küldését kérje a pápától.³⁾

Majd november elején meghagyta neki, hogy a német
birodalmi gyűlés levelében ellene emelt vádakát czáfolja meg,
egyszersmind közölje, hogy szívesen veszi, ha a pápa a béketár-
gyalások végett egy-egy bibornokot küld hozzá és a császárhoz;
azt óhajtotta, hogy a pápa választása Barbo Márkra és Piccolo-
mini Ferenczre essék, kiknek tiszta jellemét és bölcsességét jól
ismeri; határozottan ellenezte, hogy az egyik legátusi meg-
bízás az egri püspökre ruháztassék, a kinek Rómában maradását
országa érdekében szükségesnek látta. Szokása szerint állás-
pontját a legerőteljesebb módon hangsúlyozta. »Mondja meg
a pápának, hogy az egri bibornokot, ha ő küldetik Magyar-

¹⁾ Liber Provisionum, Vol. 83. f. 76.

²⁾ »Nihil omnino agas sine scitu et consilio suo.« 1481 november
5-ikén. (A levél kelte mutatja, hogy ez az utasítás a szeptember 2-ikán
Veronai Gáborhoz intézett panasz következménye.) II. 188.

³⁾ Mátyás királynak a pápához 1481 szeptemberben írt két levele,
melyeknek egyikében utal a Vitézhez írt (sajnos, fen nem maradt) kime-
rítő levélre. II. 164, 166.

országba, nem bocsátom be, és kényszeríteni fogom, hogy gyalázzattal visszatérjen; az eгри bibornokkal pedig közölje, hogy ha bármily oknál fogva Rómából távozik, eгри püspöksége jövedelmeit elveszti.«¹⁾

Azonban a pápa a bibornokok küldetésétől nem várt sikert, és azt az ajánlatot tette, hogy ő maga személyesen vállalja el a közbenjáró és békebíró tisztét, minélfogva fölkererte Mátyást, hogy kellő utasítással ellátott követeket küldjön Rómába.²⁾

A király ebben is megnyugodott. Azt válaszolta, hogy kész követeket küldeni; csak arra nézve kért tájékozást, vajjon a pápa békebíróságát a császár elfogadja-e? és vajjon abban az esetben, ha nem fogadja el, küldjön-e mégis követeket?³⁾

Figyelmet érdemel a pápa azon kívánsága, hogy mikor békebírói tisztében fog eljárni, a király külön követeket küldjön hozzá; vagyis hogy ezen tárgyalásokat se Vitézre, se az eгри bibornokra ne bízza. Mátyás válaszából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a pápa kívánságának eleget tenni nem vonakodott.

Egyébiránt a viszonyok olyan alakulást vettek, hogy a pápának a békebírói tiszt betöltésére alkalma nem nyílt. Az 1482-ik évi tavasz elején a háború Mátyás és a császár között megújult. Amaz ekkor az eгри bibornok és Vitéz János által a pápa előtt igazolni igyekezett eljárását, és a béke felbomlásáért a felelősséget a császárra hárította.⁴⁾

*

Kapcsolatban ezzel a nagy küzdelemmel, mely Mátyást uralkodásának legnagyobb részén át elfoglalta, két németországi püspöki szék betöltésének ügyében bonyodalmak támadtak, melyek Vitéz János közbelépését tették szükségessé.

A passauai püspökség 1479 szeptember 2-ikán Nuszdorfi Ulrik halálával megüresedvén, a káptalan, régi gyakorlatra támaszkodva, Mauerkircher Frigyes passauai kanonokot, György

¹⁾ Mátyás november 5-iki levele. II. 185.

²⁾ A pápa december 18-iki levele. II. 201.

³⁾ Mátyásnak dátum nélküli (1482 elején írt) levele. II. 203.

⁴⁾ Mátyásnak a pápához intézett dátum nélküli levele. II. 210.

bajor fejedelem kancellárját választotta meg főpapjává; míg a császár, a pápától kieszközölt fölhatalmazás alapján, a püspökséget egykori titkárának, Haeszler György bibornoknak adományozta. A káptalan az adományozás törvényességét nem ismerte el, és lépéseket tett Rómában Mauerkircher megerősítése érdekében; egyúttal Mátyás király pártfogását és közbenjárását is kieszközölte, ¹⁾ a mi könnyen sikerült, mivel a magyar királynak érdekében állott, hogy a passauai egyházat, melynek Alsó-Ausztriában jelentékeny uradalmi voltak, ne a császár embere kormányozza.

IV. Sixtus a káptalan folyamódásait és fölebbezéseit elutasította, Mátyás közbenjárását tekintetbe nem vette; 1480 december 13-ikán kelt bullájában Haeszler bibornokot a passauai egyház törvényes püspökének nyilvánította; ²⁾ ugyanakkor Mátyást fölkérte, hogy vetélytársa pártolásával hagyjon föl.³⁾

Sem a káptalan, sem a király a pápai végzés előtt nem hajolt meg; sőt Mauerkircher a magyar királyljal szövetségre lépett, melyhez a káptalan és Passau városa csatlakoztak; ⁴⁾ majd 1481 nyarán a passauai egyházhoz tartozó Sanct-Pölten és Mautern alsó-ausztriai városokat zálogjog czímén Mátyásnak átszolgáltatták.⁵⁾

A császár ekkor erélyes rendszabályok alkalmazását sürgette a pápánál. Viszont Mátyás megbízta római követét, hogy ezt megakadályozni igyekezzék.⁶⁾ Mikor pedig Orsini teanói püspök, mint pápai legátus, a káptalant egyházi büntetések alkalmazásával fenyegette: a magyar király azzal a kéréssel fordult a pápához, hogy a passauai káptalan ellen indított eljárást függeszse föl addig, míg ő a császárral kibékül, igérvén,

¹⁾ Mátyás királynak 1480 elején a pápához és György bajor fejedelemhez írt levele. II. 6, 7.

²⁾ *Hansitz*: Germania Sacra I. 574.

³⁾ Ezt Mátyás válaszából tudjuk. II. 100.

⁴⁾ Ezt Mátyás királynak alább idézendő leveléből tudjuk.

⁵⁾ *Mayer*: Dreizehn Urkunden über die Verpfändung von Sanct-Pölten und Mautern an den König Mathias. (Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen I. 200 és köv. II.)

⁶⁾ Mátyás királynak 1481 végén a passauai káptalanhoz írt levele. II. 200.

hogy mihelyt ez megtörtént, a passauai kérdés helyes megoldást fog nyerni. Rómában levő bibornokait, követét és a nápolyi királyt is fölszólította, hogy ez irányban befolyásukat érvényesítsék.¹⁾

Eközben történt, hogy a császár rábeszélésére Rohr Bernát salzburgi érsek, 1481 november 29-ikén, a hűtelenül megszökött esztergomi érseket, Beckensloer Jánost, utódlási joggal felruházott segéd-püspökévé fogadta, s az érsekség kormányzását, a javadalom kezelését azonnal tényleg ráruházta.²⁾

Mátyás erről értesülvén, rögtön írt Vitéznek és meghagyta neki, hogy Beckensloer terveit hiúsítsa meg, a pápát bírja rá, hogy a gyűlölt főpapot a salzburgi egyház élére ne helyezze.³⁾

A szerémi püspök uralkodójának kettős kívánságát: hogy Beckensloer a salzburgi egyház birtokába ne jusson, és Mauerkircher a passauai egyház birtokában megmaradjon, legbiztosabban úgy vélte valósíthatni, ha a salzburgi érsekségre Haeszler bibornok mozdíttatik elő. Ezt a combinatiót Veronai Gábor bibornok is fölkarolta. Miután meggyőződést szereztek maguknak arról, hogy a pápa nehézséget nem támaszt, a király hozzájárulását kérték ki.

Azonban Mátyás fölháborodva utasította vissza ezt a tervet, és indulatos hangon írt róla Vitéznek. »Mi hasznom volna — úgymond — ha a salzburgi egyházból kiküszöböli egyik ellenségét, és helyét egy másik, és pedig még veszedelmesebb foglalja el? Inkább Beckensloert mintsem Haeszlert tűröm meg ott.« Szigorúan megparancsolta neki, hogy az egész ügyet hagyja pihenni, míg közelebb útnak indítandó új követe Rómába érkezik. »Tudd meg — írja — hogy ha ez ügyben bármit tenni merészelnél, legsúlyosabb haragunkat vonod magadra.«⁴⁾ A nápolyi királyhoz és Aragoniai János bibornokhoz írt leveleiben az egrí bibornokot és a szerémi püspököt azzal vádolja, hogy ebben az ügyben »magán érdekeik« sugallatára »hüte-

¹⁾ Mátyás király levelei II. 221—6.

²⁾ Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen LV. 215.

³⁾ 1481 december 10-ikén kelt levele. II. 198.

⁴⁾ II. 221.

lentül« viselték magukat s hogy más ügyekben is az ő szándékai-
val ellenkező módon jártak el, minélfogva attól tart, hogy
»praktikáikból« komoly baj fog származni.¹⁾

Ennek következtében a salzburgi és passauai egyházak
ügyének további tárgyalását az ő kezükből kivette és egy
új követre bízta.

Ez egy olasz főpap, De Probis Antal, atri püspök
volt, ki mint Ferdinánd nápolyi király követe tartózkodott a
magyar udvarnál, s annyira megnyerte Mátyás bizalmát, hogy
ez őt — uralkodójának hozzájárulását csak utólag kérvén
ki — bízta meg érkei képviselőjével a szent-széknél. Április
második felében bocsátotta el.²⁾

Azonban ekkor a politikai helyzetben beállott fordulat
lehetetlenné tette az atri püspöknek, hogy megbízásában
eljárhasson. Olaszországban a belső villongások lángja ismét
fellobbant. Egyrésztől IV. Sixtus nagyravágyó unokaöccse
Riario Jeromos szövetségre lépett Velenczével a ferrarai her-
czegség meghódításának céljából; másrésztől a nápolyi király
fenyegető állást foglalt el és követelte, hogy serege a pápai
területen át a ferrarai herczeg segítségére vonulhasson, amit
IV. Sixtus megtagadott. Ekkor, május 14-ikén, a nápolyi király
és a ferrarai herczeg római követei tüntető módon elhagyták
az örök várost, és egyelőre a közel Marinóba, Colonna herczeg-
hez, a nápolyi király párthívéhez vonultak. Mire a nápolyi
és pápai hadak között az ellenségeskedések megindultak, majd
miután velencei hadak érkeztek a pápa segítségére, augusztus
21-ikén Campo Morto közelében véres csatára került a dolog,
mely a nápolyi hadak vereségével végződött. A háború azonban
ezután sem szűnt meg. Végre 1482 december 12-ikén
IV. Sixtus a nápolyi királylyal és a ferrarai herczeggel békét
kötött.³⁾

Ilyen körülmények között az atri püspök nem jelenhetett

¹⁾ II. 222, 224.

²⁾ Mátyás királynak a nápolyi királyhoz intézett levele és a De
Probis részére kiállított két megbízó levél. II. 219—221.

³⁾ *Pastor*, II. 506—521.

meg Rómában.¹⁾ Vitéz pedig valószínűleg a nápolyi és ferrarai követekkel egyidőben távozott onnan.

Ettől fogva négy éven át nyomára nem akadunk. A fennmaradt történeti emlékekből azt kell következtetnünk, hogy ezen idő alatt nem tartózkodott az örök városban, vagy legalább nem képviselte a magyar királyt.

Ugyanis tudjuk, hogy Mátyás 1482 és 1483-ban Fontana Ferenczet, 1484-ben Sadoletto Miklóst küldötte volt Rómába, ugyanakkor a folytonosan ott tartózkodó Roverella Florius a királyi követ minőségét megtartotta, az aragoniai és egri bibornokok ismételten kaptak Magyarországból megbízásokat,²⁾ Vitézről ellenben említés sehol sem történik.³⁾

Vitéz visszatért Magyarországra és a királyi udvarnál elfoglalta korábbi állását mint tanácsos, uralkodóját hadjárataiban is kísérte. Oldala mellett találjuk őt 1485 elején Bécs ostrománál. A táborból barátjához Schönberg György pozsonyi préposthoz intézett levele az egyetlen emlék, mely az 1482—1486 évekből róla szól, és tanúságot tesz arról, hogy a király kegyeit kiváló mértékben bírta.⁴⁾

FRANKÓI VILMOS.

---

¹⁾ Még 1482-ben elragadta őt és Haeszler bibornokot is a halál. A passzai püspöki széken Mauerkircher megmaradt, szintúgy Beckensloer a salzburgi érsekség birtokában.

²⁾ Mátyás külügyi levelei II. 213, 237, 247, 253, 254, 278. Monumenta Vaticana, Series I. Tom. VI. 206, 208. Sadoletto követségére vonatkozó adatok a ferrarai herceg római követének 1484 január 25, márczius 11, 29, és május 7-iki jelentései a modenai állami levéltárban.

³⁾ 1482 márczius 19-ikén Vitéz pápai iratot eszközöl ki, mely őt több javadalom bírására hatalmazza föl. Supplicationes, Vol. 1036. fol. 61. — Egy 1490 május 5-ikén a milánói udvarnál készült emlékirat Vitézről kiemeli azt, hogy »mintegy tiz esztendőn át megszakítás nélkül« volt Mátyás király követe a szentszéknél. (Magyar Diplomáciai Emlékek Mátyás korából, IV. 194.) Azonban ezen állítást az alább idézendő adat megdönti.

⁴⁾ Az 1485 február 11-ikén kelt levél, mely a prépost és káptalana közt fenforgó s a király ítélete alá bocsátott perről szól, ki van adva: Magyar Sion IV. 609.

SZAMOSKÖZY MAGYAR HISTÓRIÁS ÉNEKE

az 1610-iki *Kendy-féle összeesküvés*ről.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III.

HISTORIA BÁTHORI GÁBORÉ.

1. Sok csudák közül halljatok egy csudát,¹⁾
Magyar nemzetnek nyughatatlanságát,
Erdély országnak újabb változását,
Vászon szobára²⁾ kívánkozott sorsát.
2. Immár sok üdő hogy semmit nem irtunk,
Az mit irtunk is, mindent benn tartottunk,
Talám ideje Musák, hogy vígadjunk,
Az szép tavasz is arra int, hogy szóljunk.
3. Jó szerencséjű csillagunk világát,
Báthori ágnak tündöklő csillagát,
Házi kigyóji ellen forgódását,
Kezd el Thalia beszélni dolgát.
4. Mondják hogy semmit nem szolgál az író,
És az poéta csak heában való,
De minden dolog úgy leszsz maradandó,
Ha számkivetett nem leszsz az Apolló.
5. Mars vitézségit hamar elfelejtik,
Hogy ha az Musák versben nem éneklik,
De most ezekről szóllanunk nem illik,
Tudjuk, az kiknek érteni kell, értik.

¹⁾ Ezzel a sorral kezdődik *Tinódi* éneke is »Az Vég-Temesvárbán Losonczy Istvánnak haláláról.« Látszik, hogy ő volt a minta még fél évszázad múltán is.

²⁾ A »*vászon szoba*« (vagy »*vászon-ház*«) alatt a sátort értették s itt jelképileg a *hadakozás* értendő.

6. Ezer és hatszáz tiz esztendő tájban,
Nedves Martius hónap forgásában,
Báthori Gábor Erdély országában,
Kegyelmes urunk vagyon vígasságban.
7. Imrefy János a ő főtanácsa,
Két császár toroka vagyon rájok tátva,
Újulton újul pegég az praktika,
Urát Imrefy mint Achates szánja.
8. Cancellarius urunk udvarában
Kendy István volt titkos dolgaiban,
Mig része nem lön Prága tanácsában,
És be nem lépék atyja nyomdokában,¹⁾
9. Senyey Pungrácz urak közül egyik,
Kornis Boldisár, az ki fogva,²⁾ másik,
Kornis Sigmond is Papmezőn harmadik,
Kovacsóczky is köztök az negyedik.
10. Több urakat is renden megmondhatunk,
De most ezekről csak ez okért szólunk,
Fundamentumot énekünknek rakunk,
Hogy homályoson ne essék írásunk.
11. Ez hat urakat két részre oszthatjuk,
Imrefy Jánost az hűséghez tartjuk,
Urunknak szolgált Ecsedben is³⁾, tudjuk,
Az mint ezt másutt bővebben meg írjuk.⁴⁾
12. Vala az többi sokáig éhező,
Kiket pad alól ránta urunk elő,
Kéért szolgálni lesz vala illendő,
És hírek nevek úgy lesz vala kellő.
13. De viperának ártalmas magzatja
Anyja hasát is írják hogy rágja,
Nem nézi, hogy úgy leszsz neki is dolga,
Az mi az hamis emberek virága.

---

¹⁾ Atyja Kendy Sándor volt, kit Báthory Zsigmond 1594-ben Kolozsvár piaczn lefejeztetett.

²⁾ Kornis Boldisár 1610. júl. 4-én Kolozsvárt lefejeztetett. A históriás ének tehát még ezelőtt 1610 tavaszán, mindjárt a beszterczei gyűlés után íratott.

³⁾ A kéziratban »Ecsedben is« van írva.

⁴⁾ A bővebben megírást valószínűleg tört. munkájára érti.

14. Az religiót az urak formálják,
 Urunk keresztyén¹⁾ azt igen orrolják,²⁾
 Pápistaságot behozni akarják,
 Urunkat ugyan szembe ők boszszontják.
15. Kornis Boldisár ugyan az gyűlésben
 Megmondta volt ezt tavaly üdőben,
 Most ti Lutterek vattok nagy örömben.
 Mi kegyég igen kesergünk sziünkben.
16. De vagyunk mü is még kilencz ezeren.
 Ez vigasságtok még siralom leszen,
 Az mü bánatunk akkor öröm leszen.
 És az misének akkor helye leszen.
17. Lón ez az beszéd nagy romlásnak oka.
 Árultatásnak nyilván való szava,
 Rá is gyültek volt akkor az divánra,
 De keresztyén úr egy sem vala abban.
18. Réday Ferencz váradi kapitán,
 Senyey Miklós Bethlen Gábor után
 Posonban voltak gyűlésben bocsátván.
 És országával urunk úgy akarván.
19. Imrefy János pegég akkor tájban,
 Fejedelmünkkel volt az belső házban,
 Hírével esék urunknak azonban,
 Mit beszéllenek urak az sinatban.
20. Alá bocsátá Imrefyt urunk is,
 Bemene osztán az gyűlésben ő is,
 Hát már erőssen kiált az ország is:
 Jönne be, úgy mond, Imrefy uram is.
21. Boldisár szavát megérté Imrefy,
 Kezdé szemében ötet pirongatni:
 Hány fejed? hogy azt mered beszélgetni.
 Mondásodért is meg kellene ölni.
22. Kilencz ezeren vattok, azt mondottad,
 Akkor urunkat minek alítottad,
 Mert hűsz ezért is ő mindjárt állathat,
 Veszedelmedre busítod urunkat.

¹⁾ *Keresztyén* alatt protestánst ért, mint alább is a 17. v. sz.

²⁾ Írva: *orolyak*; a latinban *dolent* áll.

23. Mit pártolkodtok, miért nem nyughattok?
Szép békességet miért nem mutattok?
Háborúságot hamar indíthattok,
De ti is úgy jártok, miként az atyátok.¹⁾
24. Ilyen gyűlésben így kelle szóllani,
Az az országot így kelle fenyegetni,
Ezen az ország megkezdzi zendülni,
Kit látván urak kezdenek hallgatni.
25. Mind az gyűlésben, s mind egyéb helyeken,
Urakat feddi Imrefy keményen,
És némelyeket inti szép gengéden,
Háborúságra hogy dolgok ne menjen.
26. De azok azért ugyan ólálkodnak,
Álnok tanácsot szívökben formálnak,
Ez dolgon akkor hogy nem alkhatának,
Szent György napjára mindent halasztának.
27. Karácson után az üdő fordula,
Ezer hatszáz s tíz esztendő újula,
Cancellarius felmene Parnóra,²⁾
Ott vala néki jegybeli mátkája.
28. Ott lón Kendinek felfualkodása,
Kegyehnes urunk ellen practikája,
Pápista urak vadnak az tanácsban,
Kik minyájinkot gyűlölnék valóban.
29. Azt mondhatná itt netalám valaki,
Ki mit tud abban mit végezett Kendy,
Ha nem voltunk mi tanácsában neki,
Versszerzöt kegit nem hitt oda Kendy.
30. Ugyan is nem hitt, s mü is azt akarjuk,
Mert csak kevesen vagyunk most is, látjuk,
Hogy ő áruló volt, még azt is bánjuk,
Alig vajózunk s mégis az port rúgjuk.
31. De mikor osztán az üdő fordula,
És kijelenék pártos urak titka,
Kornis Boldisárt megfogák futtában,
Sebesen hozák urunknak fogságban.

¹⁾ T. i. az 1594-ben lefejezett Kendi Sándor és társai.

²⁾ Parnó Zemplén vármegyében van. A már ekkor meghalt Rákóczi Zsigmond mostoha-leánya volt a mátkája.

32. Beszterczén osztán ország gyűlésében,
Semmi praktikát nem tartott szívében,
De meg beszéllett mindeneket éppen,
Miként estenek volt ők az mételyben.
33. Az mit ő tőlle hallottunk, azt írjuk,
Az mit írásban adott, még nem tudjuk,
De ha valóban megtudakozhatjuk,
Kedvezés nélkül azt is kikiáltjuk.
34. Hogy ez világon széllyel elhírhedjék,
Ártatlansága urunknak kitessek,
Álnokságokat pártosoknak értsék,
Magok mentését soha bé ne vegyék.
35. No Kendy István vagyon az Tiszán túl,
Urunk pegéglen vígan él hadastúl,
Az városokat járja mulatságul,
Ajándékozzák mindenütt országul.
36. Immár jutottunk vala farsangfarkra,
Hogy visszajöve urunk Fehérvárra,
Nehány magával vagyon udvarában,
Szélylyel oszlottak urak jószágokban.
37. Imrefy János is mellette nincsen,
Ha kívántatik ő mindenkor jelen,
Elméje Bethlen Gábornak is résen,
Udvarhoz jöve hamar ő is szépen.
38. Mondják. eljött volt Kornis Boldisár is,
De én nem láttam, kevés látta más is,
Mely hamar jött volt, mindjárt ment vissza is,
Csömörrel rakva volt talám immár is.
39. Nem kell az hamis embert iegetni,
Mert benne vagyon lelkiismereti,
Kit az kis bíró nem enged nyugodni,
Az sós viza is izetlen ő neki.
40. Még nem volt urunk Szeben városában,
Ez esztendőnek új fordulásában,
Készüle azért látogatni abban,
Jó kedvvel várják polgárok lakásban.
41. Böjtmás havának szinte negyed napján,
Szeben mezején megyünk urunk után.

- Lőni kezdenek az város kőfalán,
Hogy ez nagy dolgon gondolkodhatsz nyilván.
42. Vagy történetből esék, vagy szándékból:
Szinte harmincz lőn lövés az városból,
Kit taraczkokból lőttek s kit álgyúkból,
Mert nem szállunk itt puska ropogásról.
43. Mindjárt megmondám magam szolgálóimnak.
Harmincz pénzt adtak Krisztusért Júdásnak.
Harmincz szám bizony azulta magyarnak
Soha nem tetszik kevés numerusnak.
44. Ott egymás között többet is beszéllénk,
Kiket mű akkor csak tréfának vélénk,
Urunkkal osztán az városban menénk,
Tizenegy óra vala, hogy bemenénk.
45. Megtelepedénk kiki ő szállásán,
Igen hideg az konyha minden utczán
Ezt hírről hirre írhatom én bizvást,
Minuit mihi praesentia famam.
46. Sem bor, sem kenyér, sem széna, sem abrak,
Nincs egy summában semmi nemű marha,
Beborítottak mert mindent egy házba,
Az kinek adtak, ott adtak morogva.
47. Többet nem szállunk ilyen dolog felől,
Mert tisztafejű ember érthet erről,
Ott immár urunk tractál mindenekről.
De kiválképen Poson gyűléséről.
48. Imrefy János ott vagyon urunkkal.
Bethlen Gábor is néhányad magával,
Kendy¹⁾ István is posta állapottal
Quinta Martii juta el zúgással.
49. Réday pegég Senyey Miklóssal
Posonból immár megjöttek haraggal.
Miképpen jártak, s micsoda válaszszal.
Akarja urunk tudni országával.
50. Hirdete azért országában gyűlést,
Mindenféle rend menjen Beszterczére.

---

¹⁾ A kéziratban hibásan *Kenkj* áll.

- Rédayék is legyenek egyemben
Huszonötödik Martii gyűlésben.
51. Ott tréfálják ¹⁾ meg Mátyás király dolgát.
Miként viseli Erdélyhez ő magát,
Magyarországnak röllünk való voxát.
Hívó levélnek így adák fel módját:
52. Gábriel az mint az Isten akarta.
Erdélyországnak fejedelme tudva,
Magyarországnak részeinek ura.
Az székelyeknek pegég főispánja,
53. Kegyelmességet mindenféle rendnek,
És köszönetit írjuk híveinknek,
Summája pegég az mű levelünknek,
Kit értésére adunk mindeneknek,
54. Gyűlésnek napja szent György napja volna.
Minthogy ugyan az az ország szokása,
De bizonyos ok indit minket arra,
Hogy elébb legyen mostan az diaeta.
55. Sok dolgok vadnak, kirül kell tractálnunk.
Nem bátorságos pegég halogatnunk,
Azért az napra, kit mű praefigáltunk,
Minden rendeket Beszterczére hívunk.
56. Gyűlésnek ott leszsz alkalmas módja.
És kedve szerént mindennek szállása.
Minden rend azért magát ahoz tartsa,
És jelen legyen az praefigált napra.
57. Illyen levelet nem csak az uraknak
Foltata urunk, meg az városoknak,
De ide ki is az kapitányoknak,
Tizedeseknek s hajdu hadnagyoknak.
58. Ezeken kiül külön Rédaynak,
Külön viszontag Senyey Miklósnak,
Bihar vármegye nem reluctál annak,
Mert engedelmes urunknak szavának.
59. Az kapitányok urunk akarátját,
Mikor megérték ő parancsolatját,

---

¹⁾ A latinban *referant* áll.

Nagy hamarsággal öszvegyűjték egymást.
Közönségesen hogy értsék az írást.

60. Henczhida vala gyűléseknek helye,
Kapitán, hadnagy, tizedes begyüle,
Sibognak igen az szokatlan hírre,
Azelőtt őket nem hitták gyűlésre.
61. Némely azt mondja: talám mind megfognak,
És darakason (*így*) csak azért hivatnak;
Némelik pegég: talám hadban hínak,
Az volna pegég jó szegény hajdunak.
62. Ki azt kiáltja: minnyájon elmenjünk,
Ki pegég azt, hogy két kapitánt küldjünk.
Jobb lesz az dolgot előbb megértenünk,
Magunkra osztán gondot viselhetünk.
63. Végezéseknek ez lón az summája:
Néhán kapitánt választanak arra,
Az többi pegég házához eloszla,
Vigyázatlanság ne esnék dolgokban.
64. Ez lón gyűlésnek formája, kezdeti.
Itt lounk száját meg kell téríteni,
Lássuk immár azt, dolgát hogy kezdi,
Mikor Szebenből kiballaga Kendi.
65. Nem új praktika volt ez, minden hidje,
Régen volt ennek csomója megkötve,
De ő¹⁾ jobb módot most gondola ebben,
Melyet az Isten fordíta fejekben.
66. Ezt az előtt is ő az több urakkal
Régen traktálta pártos társaival,
Urunkat hogy elveszessék halálval
És Kendy István bírjon az országgal.
67. Hol nyulazásban akarták megölni,
Hol puskaporral házban felvettetni,
Méreggel ismét néha megetetni,
De az igazat Isten is őrizi.
68. Kornis Boldisárt csak most is untatta,
Az mint ő maga Boldisár megmondta,

---

¹⁾ A kéziratban *eok* (ök) van írva.

Mert úgy írhatjuk, az mint ő vallotta,
Kendy szavának ez volt az formája :

69. Szerelmes komám, meggyünk¹⁾ az Istenért,
Ne búsuljunk-é az mű életünkért,
Te igen hallgatsz, nem vigyáz(sz) fejedért,
Én nyughatatlan vagyok mind kettőnkért.
70. Ez az mű urunk mű reánk haragszik,
Te reád pegég ugyan szándékozik,
Ha nem vigyázunk, rövid nap megesik,
Az te életed hogy elvégeződik.
71. Engemet nem bánt, én bizonynyal tudom,
Mert okossággal eleit találok,
De az te fejed én szintén úgy szánom,
Mintha magamnak történnék halálom.
72. Régen akartam ezt én megmondani,
Állapatunkat néked hurré adni,
Immár pegég majd körmünkre kezd égni,
Azért nem mertem tovább halasztani.
73. Mit halgatunk²⁾ úgy tehát mű egy nyomban.
Ezt az ország is megunta valóban,
Senki ő mellé nem lesz támadásban,
Leszen énnekem jó módom azokban.
74. Hiszen jobb neki egyedül meghalni,
Hogy nem mű nekünk mindenkor rettegni,
Csak te akarjad, végeztünk immár mű,
Senyey Pongrácz uram is így érti.
75. Több urakat is mind elő számlála,
Az kik részesek voltak ez dologban,
Az hűséghez csak egy nehányat hagyta.
Az pártosokhoz kiket nem számlála.
76. Imreffy Jánost oda nem számlálá,
Az Bethlen Gábort is ő ott kihagyá,
Údvar vitézit semminek állitá,
Kékekkel együtt urunk mellé hagyá.
77. Eördeogh Boldisárt és Kamuti Farkast,
Komornikokat s bejáró ifjakot,

¹⁾ Írva : *meggyünk* ; a latinban : Chare compater, quaeso, quid agimus ?

²⁾ T. i. halogatunk. A latinban : Haec quae mora ?

Egy szóval mondván, udvari szolgálót,
Mond urunk mellett lenni egy nehányot.

78. Tisztesség legyen urunk híveinek,
Kikre nem ragad dögi az mételynek,
Meg nem írhatom nevét mindeniknek,
De egy summában ezt mondom mindennek :
79. Imreffy János neve alatt légyen,
Ki az hűségben megmaradott szépen,
Az pártosoknak feje Kendy légyen,
Az ki rebellis,¹⁾ az ő tagja léssen.
80. Bihar vármegye együtt az urakkal,
És benne való nemes városokkal,
És benne való minden hajdusággal,
Urunk hívei Imreffy Jánossal.
81. Csak Kornis Sigmond közüllök kiválék,
Mint apostolok közül egy kiesék,
Ő Kendi István mellé számláltaték,
És Papmezőről végre el is szökék.
82. Szaránd vármegye s Közép-Szolnok s Kraszna.
Váraddal együtt az hűséget tartja,
Semmit nem értvén ök az praktikában,
Nem lehettenek jelen az városban.
83. Ezen kívül is voltanak szolgálái,
Bizonynyal hiszszük urunknak hívei,
De minthogy eddég nem rettegett senki,
Nem tudta magát az üdöhöz szabni.²⁾
84. Felele Kornis kancelláriusnak :
Tudod-e dolgát Báthori Sigmondnak,
Egy gonosz lova vala tudod annak,
Kit magyar nyelven hittak Zalánczinak,
85. Mely ló ha kinek szemében tekintett,³⁾
Bátron szemében azután nem nézett,
Tekéntetivel mindent eliesztett,
Juthat eszedben koma, hogy ez így lött.

¹⁾ Írva : *Az kit ra bellis*. Bizonyára másolási hiba.

²⁾ Ezután a latinban hat olyan versszak következik, mely itt a magyarban nincs meg, s azt tartalmazza, hogy Kornis habozott összeesküdni s Kendi bátorította, hogy ő mint vitéz ember szúrja le a fejedelmet. Erre megint úgy folytatódik, mint a 84-ik versszak.

³⁾ A kéziratban *tecentett* áll, a latinban *vidit* ; tehát = tekintett.

86. Bár pegég ennek lovára ne szóljunk,
Maga szemétől tudod mint irtózunk.
Mikor előtte vagyunk mint sugorgunk.
Csak tekinteti előtt is izzadunk.
87. Hát még kezére ha kezdenénk kelni,
És hozzánk szablyát kezdene rántani.
Huszad magunkkal sem árthatnánk neki,
Nemhogy egyedül merném megpróbálni.
88. Igen félek én, hogy markunkban szakad,
Báthori nemzet ám, ezt jól meg lássad,
Isten is vele van, megarájozhad,¹⁾
Nemzetéről is szíve vagyon tudjad.
89. Az elkezdésit bezzeg én sem bánám,
Elégségünket reá ha láthatnám.
Cancellarius monda: édes komám,
Ennek én könnyebb módját is találám.
90. Kornis Boldisár kérdi: mint lehetne?
Cancellarius ezt felelé erre:
Im megindulunk innét az gyűlésben.
Hogy menten menjünk innét Beszterczére.
91. Az fejedelmet hiad te ebédre,
Menjen Radnótra hozzád vendégségben.
Mi is ott leszünk veled egyetemben,
Ott könnyű módunk leszen mindenekben.
92. Ott vagy méreggel, vagy törrel, vagy porral,
De végét érjük valami eszközzel.
Ha el nem megyen oda Imrefyvel,
Szamos-Ujvárbán hívom én vig szívvel,
93. Vadnak énnekem vitéz katonáim,
Erre választott vakmerő szolgálaim,
Bizonyos számú vakmerő drabantim,
Kik ez dologban lesznek párttartóim,
94. Abban is kegig leszen nekem módom.
Hogy az kékeket²⁾ széllyel eloszlatom.
Az udvarnépet elől elbocsátom,
Kevesed magával csak urunkat hagyom.

¹⁾ Arányozhatod.

²⁾ T. i. két drabantokat, a fejedelem testőrségét.

95. Öljük meg azért előszer ő magát,
Imrefy Jánost osztán, főtanácsát,
Imrefy Mihályt, az Imrefy fiát.
Igy találhatunk magunknak maradást.
96. Veszedelmére keseredett Kendy.
Mit vétett néked valaha Imrefy,
És kiválképen az ártatlan úrfi,
Az kinek sokkal tartoztál szolgálni.
97. Tudjuk az öreg Imrefy mit vétett,
Csak azt vétette. hogy veled sok jót tött.
Hogy urunk előtt néked szószöllőd lött,
És téged ilyen méltóságra szerzett.
98. Ezért érdemlett-e az úrfi halált,
Hogy az ő atyja néked sokat szolgált?
Kár hogy kevésse olvastad az írást,
És az Biblia continenciáját.¹⁾
99. Térjünk viszontag elhagyott dolgunkra,
Tetszék Kornisnak már Kendy tanácsa.
Az bölcsességet már ő is felkapta.
Igy már urunkat elvesztheti, látja.
100. Hiák urunkat ebédre Radnótra,
Hogy az nem foga, azután Ujvárbán,
És talám el is megyen vala oda,
Csalárdságokat mivel hogy nem tudta,
101. De vele vagyon Imrefy tanácsa.
Inté. ne menjen fel Szamos-Ujvárbán,
Hogy ha szereti életét valóban.
Kendy Istvánra ő magát ne bizza.
102. Szokatlan volt ez azelőtt ő nála,
Hogy fejedelmet vendégségben hía,
Lehet most ebben valami praktika.
Hogy ő felségét úgy sollicitálja.
103. Több beszéddel is urunkat Imrefy
Kéri. ne menjen Ujvárbán lakozni.

¹⁾ Oldalt későbbi, talán Cserey János írásával:

Jésus én édes reményem,
Bujdosásimban ösvényem,
Kérlek légy erősb sövényem,
El ne vedszsen veteményem.

- Székre s Kolosra ¹⁾ menjünk mulatozni,
Mert ott nem voltunk soha is, úgy mond, mi.
104. Útában immár jött urunk Tordára,
Akartak ott is ütni szállására,
Igyekeztenek porral is ők arra,
Hogy felvettessék urunkat ágyában.
105. De nem szállottak volt ők az Istennel,
Ki oltalmazza urunkat kezével.
Hogy ha felmegyen vala Imrefyvel,
Ujvárbán is volt Kendy ilyen szívvvel:
106. Mely palotában akarták bévinni,
Minden álgúit arra szegeztetni,
Nyugodalmason hogy már szállítani
Akarta és azt nyakában töretni.
107. Az vagy udvarhoz mikor mentek volna,
Fegyverrel ötöt általverték volna,
Volt erre néki választott szolgája,
Az ki urunknak lőtt volna hóhéra.
108. Képmutatásnak okaért pegéglen,
Kétszáz gyalogot gyűjtött volt egy seregben,
Másfél száz lovas vélek egyetemben,
Hogy már urunknak tisztelkednek ebben.
109. Maga az álnok ezekkel akarta,
Hogy ő urunkat feldaraboltassa,
Ezt pegég azok közül kevés tudta,
Az ki tudta is, nem minden akarta.
110. Ezt Kendy István hogy eszében vevé,
Hogy gazdaságát urunk nem szereté,
És hogy Ujvárbán fel nem beszélhetné,
Mételyes eszét forgatnia kezdé.
111. Búsul magában, haja elkoppadott,
Sok gondolkodás miatt megfáradott,
Kornissal együtt tanácsok elfogyott,
Féltik ²⁾ az koczkát, hogy ne hozzon vakot.

¹⁾ A latinban Szék és Kolozs helyett *Kolozsvár* (Clausenburgum)
áll. (110-ik versszak.)

²⁾ Írva: *feltígh*.

112. Fogák az dolgot meg más álnoksággal,
Indulnak immár Szék felé urunkkal,
Vadnak, úgy vagyon, szomorú bánattal,
De nem tettetnek bút ábrázatjokkal.
113. Az szállásosztó elől elnyargala,
Hogy csendes szállást kinek-kinek adna,
Kendy pegéglén izene Ujvárbán,
Sok bort és élest Székre szállítana.
114. Vagyon ott Széken egy udvarházacska,¹⁾
Azt szállásosztó urunknak foglalta,
Csak közel hozzá Imrefy szállása,
Mint azelőtt is vala annak módja.
115. Több főlegények és bejáró ifjak
Urunk szállása környül hadva vadnak,
Az kik előtte forognia szoktak,
Azoknak szállást közel közel adnak.
116. De Kendy mégis rakva álnoksággal,
Vagyon magában ily gondolkodással:
Ha vele leszen az gyalog urunkkal,
Markunkban szakad dolgunk nyilvánssággal.
117. Pártosok czéhi erről így végeze,
Fejedelmünkkel hogy azt elhitesse,
Az katonákat szállítsa más helyre,
És az gyalogat elől mind elküldje.
118. Nem győz felséged ballagni azokkal,
Hogy ha együtt jársz, úgy mond, az gyaloggal,
Údvarnépe is ha itt lesz az haddal,
Igen megromol az föld népe azzal.
119. Az katonákat azért bocsássad el,
Szállítsák őket távul földre széllyel,
Jobb módjok leszen élésekben ezzel,
Az szegénység is nem romol szintén el.²⁾
120. Az gyalog pegég elől hadd ballagjon,
Besztercze felé bennünket megvárjon,
Csak holnapután felséged induljon,
Az gyalogokat elérhetni gyorson.

¹⁾ Valószínűleg az 1577-ben megnótázott Széki Kálmánnak fennmaradt udvarháza. L. *Deák Farkas*. A széki merénylet 1610-ben. (Századok, 1876. 479. l.)

²⁾ Ez a versszak a latin szövegben a 124. és 125. között hiányzik.

121. Kendy tagai igen hizelkednek,
Hogy már urunknak jóvára beszélnek,
Mert az udvari néptől igen félnek,
Látják, hogy attól semmit nem tehetnek.
122. Isten akará s urunk azt elhivé,
Az katonákat széllyel mind elküldé,
Az gyalogot is elől elereszté,
Csak ötven kéket ¹⁾ hagyta maga mellé.
123. Ezeken kívül csak bejáró ifjak,
Az kik urunkkal s Imrefyvel vadnak.
Úgy mintegy harminczketten ha maradtak.
Az többi pegég széllyel eloszlottak.
124. Egyetértett itt Kendy az Istennel,
Urunkat hatta hogy ily kevés néppel,
De nem egy célra nézett az Istennel,
Júdás is így járt volt az kevés pénzzel.
125. Kendy Istvánnak mert ez volt tanácsa,
Hogy így urunkat könnyebben eloltja,
Isten pegéglen magát csudáltatja,
Hogy kevés néppel ötet megtartotta.
126. Meg akarta ezt mindennek mutatni,
Az fejedelmet hogy csak ő őrizi,
Urát embernek nem szabad itélni,
Veszedelemre nem jó tanácskozni.
127. Immár eloszlott mind az udvar népe,
Gyaloggal együtt urunk szép serege,
Másnap indulni akar ő is Székre,
Vele Imrefy mind fiával öszve.
128. Kis Ascanius mit jársz volt te is ott,
Az te ügyed is immár miben forgott,
Te véredre is Kendy szomjúhozott,
De jó az Isten, téged is megtartott.
129. Szentelt vitéz mert Kendy lészen vala,
Marokni véred ha kaphatja vala,
Méltó lött volna írni chronikában.
Hogy az Achilles Troillust megbírta.

---

¹⁾ T. i. két drabantot, a testőr seregből.

130. Még ez méltóbban lesz emlékezetben,
Fejedelmünket hogy jó egészségben,
Atyáddal és te veled egyetemben,
Megtartotta és tartsa meg az Isten.
131. No Kendy István urunkot nem várá.
Az szállásokat látnia akará,
Nem kedve szerént vagyon, meg aránzá,
És mindeniket ő maga elosztá.
132. Imrefy Jánost nagy távul szállítá,
Az ifjakot is mind szélyvel oszlatá,
Hirtelenséggel ha szükség kívánná,
Hogy egyiket is urunk ne kaphatná.
133. Magának szállást fenn az hegyoldalban.
Pártos urakkal foglala egy házban,
Az fejedelem szállására onnan
Néztek és mindent láttanak valóban.
134. Onnat az udvarházhoz alá jöve,
Hol már urunknak szállani kellene,
Ott mesterséges dolgaihoz kezde,
Mint ötet Júdás tanította vala.
135. Ház ajtainak reteszit, zárjait,
Kitekerteté reteszek fejeit,
Elvagdaltatá ablakok keresztit,
És egy summában minden erősségit,
136. Urunk ágyának hol kell vala lenni,
Ott egy tonna port akara elásni,
De nem lön ahoz ideje ő neki,
Mert, hogy urunk jó, hire kezde lenni.
137. Huszonnegyedik Martii bejuta,
Gábiel urunk Széknek városában,
Véle vagyon csak ötven kék gyalogja,
Azokkal együtt egy néhány ifja.
138. Kancellárius gazdálkodik igen,
De bort nem adnak mindennek ebéden,
Kinek adnak is, szükön és fösvényen,
Ravasz praktika elméjekben résen.
139. Hogy elérkezék oztán az vacsora,
Bóven kezdenek mindennek adnia,

- Még az ki rá nem küldött is az borra,
 Ő magok oda küldték¹⁾ szállásokra.
140. Hogy ebéden is eleget nem adott,
 Elszánt szándékból mivelte az dolgot,
 Hogy estve inkább megkívánják az bort.
 És ő találjon dolgaiban módot.
141. Mindent meg akar ő részegíteni,
 Étszaka akar dolgához kezdeni,
 Ravasz az róka, farkát rejtegeti,
 De az csávában kelletik kerülni.
142. Az ötven gyalog urunkkal ott vagyon,
 De azokról is oly végezés vagyon,
 Hajnalban ők is elmenjenek ozton,
 És urunk csak az urakkal maradjon.
143. Még sem ért urunk pegég semmi titkot,
 Sőt beteges is, feje bekötve volt,
 Kancellárius vacsorán másnál volt,
 Imrefy János szállására ment volt.
144. Ott sok dolgokról eleget tractála,
 Nagy porczogással igen is kaczaga,
 Noha Imrefy tartott alattomban,
 De most ezt ingyen gondolni sem tudta.
145. Immáron urunk lefeküdt s aluszik.
 Immár szállásán Imrefy is nyugszik,
 Kendy pegéglen azon gondolkodik,
 Kimeneteli dolognak mint esik.
146. Közli ő magát Kornis Boldisárral,
 Mint hatta urunk szállását jó móddal,
 Berohanásra kész kapu, csak azzal
 Éljenek hamar, külömb okossággal.
147. Kétszáz gyalogja volt akkor Kendinek,
 De Ujvárbán volt serege még ennek,
 Hát még délben elizent volt ezeknek.
 Hagyván, estvére hogy Székre jöjenek.
148. Az lovag pegég cancellariussal,
 Ott Sarmasági Senyey Pongráczczal,

---

¹⁾ A kéziratban *küültek* van írva.

Kovacsóczy is Kornis Boldisárral,
Ott Kornis György is néhány szolgálival.

149. Hogy az gyalogot Ujvárból behozák,
Azt egy pajtában az urak szállíták,
Sem gyalog s lovag az dolgot nem tudták,
Az gyalogokat igen czirkáltatják.
150. Ó magok pegég urak nem alusznak,
De egymás közt éjjel csak sibognak,
Nem kell alunni Kendynek s Kornisnak,
Cancellarius így szól Boldisárnak:
151. Megtetszik, úgy mond, hiszem édes komám,
Hogy hazám fia vagyok én igazán,
Mert im megmentem én nyomorult hazám,
És az tirannust felmészárlom nilván.
152. Még meg sem fogtad Kendy s már mellyezted,
Nem tirannus volt az te fejedelmed,
Mikor Ujvárat conferálá néked,
De mond el osztán mi lón több beszéded.
153. Noha pegéglen Kornisnak azt mondja,
Ilyen jót teszek az én hazámmal ma,
De megköszönni vajon s hogy hogy tudja,
Jótéteményem az ez es¹⁾ ország ma.
154. Ezes országa Erdély úgy lött volna,
Ha te kezedre Erdély kerjült²⁾ volna,
Lassan ballagva tovább el jutsz vala,
Várd el s eszednek majd meg lesz jutalma.
155. Kornis Boldisár felele Kendynek:
Ez az országnak nem lesz elfelejtve,
Még háláljuk ezt neked jövődöben,
Az mit hazádnak szolgálsz te ez igyben.
156. Cancellarius viszontag felele:
Hát kit választnak fejedelemségre?
Kornis azt mondja: nincsen méltóbb erre,
Nagyobb nemzet nincs náladnál Erdélyben,
157. De ha az dolog már ennyiben vagyon,
Hogy virattára az urunk meghaljon,

¹⁾ T. i. ez s ez (ilyen amolyan), a latinban: *nequam* regnum.

²⁾ A kéziratban *került* van írva.

- Kellene koma gondolkodnunk azon,
Ki által menjen véghez és mi módon.
158. Szólitá Kendy ottan egy szolgáját,
Egy Török János neű katonáját
Főlovainak ki viselte gondját,
Ő beszédének így adá fel módját:
159. Tudod azt, úgy mond, én jó vitéz szolgálám.
Hogy én jó urad voltam neked nyilván.
Te is énnékem szolgáltál igazán,
És sok dolgokban használtál is tudván.
160. Most is elhittem hozzám hűségedet,
Intlek is hogy megfogadd beszédemet.
Vedd fel az mire én kérlek tégedet,
Hogy ha szereted előmenetedet.
161. Hogy ha az dolgot te véghez viheted,
És ha akarod, el is végezheted,
Megöregbedik az te tisztességed,
És jószágod is bőven leszen néked.
162. Még Török János nem érti az titkot,
Kéri ő urát, jelentse az voxot.
Kendy azt mondja: végeztünk egy dolgot,
Hogy elveszessük mi Báthori Gábort,
163. Mód nélkül való dolgait meguntuk,
Általán fogva megöljük, elszántuk,
Kinek ez mai napot praefigáltuk,
Ezt pegég egész országuł akartuk.
164. Nem igaz Kendy, mert mü sem akartuk,
Sőt ő felségét ugyan meg sem untuk,
Több hívei is, azt bizonynyal tudjuk,
Hogy ezen hitben vadnak, az mint írjuk.
165. Ezt Török János hallván, megposdula,
Nem is támadna örömet urára,
De egy felől tűz, más felől viz úta,
Két gonosz közett nem tud mit szólnia.
166. Gyarló az ember, retteg az haláltól.
Igy gondolkodik Török János arról,
Ha vonogatom magam az dologtól.
Ezek engemet megölnek azontól.

167. Ne talám juta ilyen is eszében,
 Hogy kételen hit nem lesz büntetésben,
 Ország romlása forog pegég ebben.
 És fejedelmünk az veszedelemben.
168. Erről Bernárdus doctor im ezt mondja:
 Káros esküvést ember meg ne tartsa,
 Felebarátja kivel megromlana,
 Főképpen kegég egész ecclesia.
169. Reá ígéré Török János magát,
 Csak hogy érthesse mindenképpen módját,
 Szabadkoztatja Kendy ő szolgáját,
 Hogy ki nem mondja senkinek ő titkát.
170. Azt mondja Kendi Kornis Boldisárnak,
 És így beszélnek ők Török Jánossal:
 Hiszszük, hogy te bírsz Báthori Gáborral,
 Mert vitéz ember vagy, minden jól tudja.
171. Im az gyalogot reggel eleresztjük,
 Még hajnal előtt mi őket elküldjük.
 Az fejedelmet osztán megkémetjük,
 Mikor udvarhoz megyünk, azt műveljük,
172. Egy mezitelen pallos lesz mű nálunk,
 Im néked pegég egy hegyes tört adunk,
 Űsd által őtet, mi is rárohanunk,
 És mind egyszersmind hozzája csapkodunk.
173. Veszedelemnek mérges maradékja,
 Álnok tanácsát végben már így hadta,
 Aluszik urunk mégis bátorságban,
 És közelítnek pegéglen hajnalra.
174. Urunknak egyik szolgája kimene,
 Urak szállásán tüzet vón eszében,
 Tüzes kanódot¹⁾ forgatnak hát kezekben,
 Oda ballaga ő is az sötétben.
175. Meglátá őket, tehát darabantok,
 Lassu beszéddel kérdé: mit csináltok?
 Az előtt pegég lám nem czirkáltatok?
 Kiket őriztek, avagy hányan vattok?

---

¹⁾ Így; a *kanóc* mellett a *kanót* vagy *kanód* alak is járta.

176. Azok meg mondák, hogy két százan vadnak.
És hogy czirkálnak cancellariusnak,
De az többi az pajtákban volnának.
Bémene ifju, megmondá urunknak.
177. Urunk nem tudá ebből mit vélnie,
Csak poroncsola s Imrefit hivatá,
Felugrék mindjárt ágyából Imrefi,
Nagy hamarsággal sieté öltözni,
178. Megnyergelteté fia paripáját,
Csak hamarságnak okáért kis lovát,
Urunkhoz mene sietséggel mindjárt.
Itt immár lássuk Török János dolgát.
179. Szánja urunkat János ő magában,
Eltökéltette teljes szándékában,
Csak ő élete lenne maradásban,
Megbeszéllene mindent alattomban.
180. Szólitá Kendy Török Jánost ismét,
Monda: jó szolgám menj el és kémeld meg.
Az fejedelem hogyha aluszik még,
Senkinek ne szólj, de csak hallgass veszteg.
181. Elmene János szomorú orczával,
Volna urunkhoz immár jó szándékkal,
De ő életét félti óhajtással,
Igy gondolkodik szívében bánattal:
182. Meggyek ¹⁾ úr Isten én fejedelmemet,
Az kire biztad uram te népedet,
Felmészárljam-é én fejedelmemet,
Fertelmeztessen vérivel lelkemet?
183. Jobb volna nékem mindjára meghalnom.
Hogy sem ily romlást csak meg is gondolnom.
Hogy sem mint ebben ördögnek szolgálnom.
És így magamot kárhozatra adnom.
184. Gondolat után magában végezé,
Urunk életét hogy ő ne vesztené,
Az árultatást sőt kijelenté,
Urunk szállását azonban elére.
185. Két próba között mit tegyek, nem tudom,
Kötelességem mert arra is vagon,

---

¹⁾ A kéziratban: *Meggiek*, a latinban: *O mi deus*.

- Fogadásom is megszegnien szánom,
Mert azt is Isten megbünteti, tudom.¹⁾
186. Meglátá ötet urunknak egy híve,
Monda: mit keressz te itt az sötétben,
Kicsoda neved, miért vagy fegyverben?
Ezt hallván János, így felele erre:
187. Énnekem, úgy mond, Török János nevem,
Cancellarius az uram pegéglen,
Kérlek tégedet, engedj nekem ebben,
Az mint tenéked beszéllek én itten.
188. Esküdjél meg, hogy engem meg nem ölet,
De meg engedi urunk életemet,
Vagy juttass szemben urunkkal engemet,
Mert majdon léssen oly igen nagy eset.
189. Monda az néki: én meg nem esküszem,
Hanem urunknak ezt én hírré teszem,
Te addég légy itt, várj meg itt künn engem,
Az választ osztán neked megbeszéllem.
190. Ezt mondván oztán urunkhoz beméne,
Imrefi János székből ül előtte,
Csak megsugallá urunknak fülében,
Az mit beszéllett János ő nekie.
191. Imrefy még ezt nem értette vala,
Az fejedelem csak hirtelen monda:
Bocsássátok bé. Futamék a szolgál,
Hogy Török Jánost urunkhoz behija.
192. Mihelt urunkhoz János beérkezék,
Kegyelem kérni lábaihoz esék,
Urunktól néki kegyelem adaték,
Bizvást szállana, megbátorítotték.
193. Az dolgot oztán renddel megbeszélé,
Urak szándékát urunknak jelenté,
Hogy csak azt várnák, azt is hírré tevé,
Hogy az gyalogot urunk elküldené.
194. Ily kicsin spiczen az felséged dolga,
Mihelt az gyalog elmegyén hajnalban,

¹⁾ A két utóbbi versszak (a 184 és 185) a latinban megfordítva következik egymás után (l. 189 és 190), és úgy helyesebb is az értelem szerint.

- Életed urak elvégeztetik ma,
Én voltam arra választatott szolgál.
195. Mind megbeszélé az több dolgait is,
Hogy készen vadnak, megbeszélé azt is,
Hogy sok lovasok és sok gyalogok is,
Hogy nem aluttak semmit ez éjjel is.
196. Ezt hallván urunk, csak elámélnokodék,
Az csalárdságon igen háborodék,
Hertelenséggel ágyából felugrék.
Katona módra gyorsan felöltözék.
197. Igen poroncsol csak lassu beszéddel,
Hogy az ifjakot híjják sietséggel,
Az drabantok is legyenek kész szerrel,
Az kik még vele voltanak ez éjjel.
198. Meghagyá, hogy az dobot is felhozzák,
Valamiképpen de meg ne zajditsák,
Szörgés ne legyen senkitől, megmondják.
És mindeniket alattomban híjják.
199. Urunk ő maga voxol Imrefyvel,
Szablyát köttötek oldalokra renddel,
Esék az dolog az ifjaknak hírével,
Urunkhoz megyen kiki sietséggel.
200. Tractál már urunk Imrefy urammal,
Sibognak ott künn drabantok ifjakkal,
Mi dolog lesz ez, beszélnek egymással,
Az sötétségben vadnak vigyázással.
201. Még Török János urunk előtt vagyon,
Megesküdt igen urunk előtt azon,
Hogy semmit ebben Kendynek ne mondjon,
És hogy hűséget ő is urunkhoz tartson.¹⁾
202. Így elbocsátá cancellariushoz,
Megjuta János ő pártos urához,
Kendy felette bízik szolgájához,
Nem tudja, hogy már tart az igazsághoz.
203. Kérdezi Kendy az drabantokat,²⁾
Ha aránzák-é most indulásokat?

¹⁾ Így; egy szótaggal több a vers mértékénél.

²⁾ Egy szótaggal kevesebb; az eredetiben »darabantok« állhatott.

- János azt mondja: nem látom módjokat.
Az indulásra mostan szándékokat.
204. Már pegég, úgy mond, majdon meghajnallik,
Ha mit akarunk kezdeni, most illik,
Az mint én értem urunk mégis nyugszik,
Majd reánk virrad, ha késünk sokáig.
205. Dúl fül magában az cancellarius,
Mert nyughatatlan ő benne az vad hús,
Hogy az drabantok el nem indulnak, bús.
Fél hogy nyakában kerül az tekert gús.
206. János pegéglen untalan izgatja:
Ha mit akarnak, most vagyon az módja,
Látja már ő, hogy vakot vet az koczka,
És hogy megmerül Kendynek az orra,
207. Cancellarius isméglen elkülde,
Más szolgálját is kémleni ereszte
Az drabantokat, hogy eszében vegye
Készüléseket, hogyha hamar lenne.
208. Az drabantokhoz az szolgálja elére,
No készültök-e, úgy mond. Beszterczére?
Mü nem indulunk, azt felelték erre,
Mert még nem szálltak semmit is felölle.
209. Ez beszéd közben ötöt megragadák,
Az házban urunk eleiben hozák.
Fenyegetik is, hogy megkinoztatják,
Néha pegég szép szóval is biztatják.
210. Vagy félelemből esék, az vagy szánszándékból,
Isten akará azt is jó voltából,
Az is megmonda mindent olyan móddal.
Mint Török János szállott volt bizonynyal.
211. Itt urunk magát tovább nem tarthatá,
Főfő lovait ifjak alá adatá,
Darabantokat is készen lenni hagyá,
Hogy rájok menjen urakra, elszáná.
212. Mig oda juta Kendy István kéme,
Kornis Boldisár Kendyt inti erre:
Mi szándékunknak még meszsze az vége,
És egy dologban nagy az bökkenője,

213. Az lovag, gyalog még ezt nem értette,
Mü akaratunk mi légyen ez igyben,
És őket miért gyűjtöttük mi egyben,
Mint szolgáljanak s micsoda szükségben.
214. Jó volna koma nékik megbeszélned,
Végezésünket érté[sekre] ¹⁾ tenned,
És annak okát vélek elhíttetned,
[Nehogy hó]harmat lenne reménséged,
215. Mert ha most nékik ezt meg nem jelentjük.
És [azon közben] dolgunkat elkezdjük,
Úgy for[dulhat, hogy míg] eszünkben veszszük,
Mü életün[ket általok el veszjtük].
216. Azon félek én, hogy azok elállnak,
Az dolog [közben minket hogy] elhadnak.
Az fejedelem m[ellé átállanak]
[És] arczúl vissza mü reánk [támadnak].
217. Tetszék Kendynek Boldisár tanácsa,
Az lovag pegég immár felült vala,
Az gyalogok is fel voltak puzdrázva,
Mert immár Kendy csak az kimet várta.
218. Lovára azért Kendy is felüle,
Az két seregnek megállá közöttte,
És nagy festummal órálnia kezde,
Mert már kezében fejedelemsége:
219. Tudjuk, hogy országffiai mind vagytok,
És hazátokat vitézek szánjátok,
Azért ez dolgot vélünk ugy fogjátok,
Hogy hazátoknak most kell szolgálnotok.
220. A fejedelmet minden rend megunta,
És hogy megöljük ország akaratja,
Ti azért velünk jól forgódjatok ma,
Eleget regnált, méltó meghalnia.
221. [Lovag és gya]log ezen megposdula,
Magában kiki azt mondja [sut]ogva:
Attól az Isten ötet oltalmazza,
Fejedel[emn]ek hogy lenne hóhéra.

---

¹⁾ A zárjelbe foglaltak le vannak szakadva, a hiányos helyeket a latin után egészítettem ki.

222. [Nem azért hívtál] minket, úgy mond, öszve,
Hogy támasztanál az [feje]delemre,
De sőt hogy hívtad ötet vendégségben,
[Hogy] tisztelkednél mű velünk előtte.
223. Ilyen szóbeszéd közötték mind esék,
Mind kik azelőtt még azt nem értették,
Az árultatás sokaknak nem tetszék.
Kin az uraknak szivök megfélemlék.
224. Felkészült azért urunk is immáron,
Magában ilyen gondolatban vagyon,
Hogy megkeresse urakot szálláson,
Ő maga rájuk ütne vitéz módon.
225. De tartóztatja urunkot Imrefy,
És ő felségét esedezvén kéri.
Nem jó kezd abból végre is kijőni,
Ha szállásokra kezd uraknak menni.
226. Ők mindeneket osztán megtagadnak,
Semmi praktikát hogy ők nem tartottak,
Minket pegéglen mindenütt gyaláznak,
Hogy ágyokban is töllünk nem nyughatnak.
227. Nagyobb lesz osztán annak az ő szava,
Hogy hatalmasúl mentünk szállásokra,
Ha mi esik is rajtunk ez az úta (*így*),
Hogy cselekedtek magok oltalmában.
228. Ilyen tanácsot urunk jóvá hagyá,
Ismét Imrefy Jánost kérdi arra.
Mit kelljen tenni tehát az dologban,
Mert az tört sem jó fejünkre várnia.
229. Erre Imrefy urunknak ezt mondja:
Izenjen felséged nekik s hívassa,
Hogy ha dolgokban nem lészen praktika,
Udvarhoz jönnek felséged látnia,
230. Hivatalodra de ha el nem jönnek,
Igy kétségesek ők méltán lehetnek.
Lássuk azután osztán mit mivelnek,
Várjuk el őket, hogy ha reánk ütnek.
231. Ez tanácsot is urunk acceptálá,
Mindjárt egy jámbor szolgálját szólítá,

Egyik főlovát alája adatá,
 Instructióval ilyenell bocsátá :

232. Menj el, úgy mond, és mond meg az uraknak.
 Mi lehet oka ennyi mulatságnak,
 Nem csak felém is jöni nem akarnak,
 Én készen vagyok s indulnék az útnak ;
233. Hozzájok ezért közel ne menj szintén.
 Meg se állj pegég távul is egy helyben.
 Leselkedőktől te magadat féltvén.
 Az vagy lövéstől te magad megóván.
234. Megrugaszkodék az urunk szolgája.
 Urak szállása felé habokkolva,
 Hát már az urak felültek lovokra.
 Lovag és gyalog ott vagyon egy csoportban.
235. Monda nékiek : Nagyságtok mit késik,
 Immár indulni urunk igyekeznek,
 Nagyságtok pegég csak alá sem lépik.
 Ez haladékon urunk csudálkozik ;
236. Eddég is urunk régen elment volna.
 Nagyságtokon hogy ha el nem mult volna.
 Kornis Boldisár csak lassan így szólla :
 Mind készen vadnak ám csak Kendy koma.
237. Cancellarius monda : mit műveljünk,
 Szerelmes komám, így bizony elveszünk.
 Felele Kornis : három út előttünk,
 Egyebet ennél nem cselekedhetünk.
238. Hanem vagy víünk és kezünk halunk.
 Vagy pegég futunk s bujdosókká leszünk.
 Vagy pegég, az kit jobb leszen művelnünk.
 Én tanácsomból kegyelemhez térünk.
239. Azonban kegyég az urunk szolgája,
 Alá menjenek, szorgalmaztatja,
 Az lovat pegég előttek nyargalja,
 Megállapodni egy helyben nem hagyja.
240. Választ urunknak rövid szóval tőnek,
 Hogy ők is mindjárt el alá mennének.
 Ezt hogy megmondták, úgy megrettenének.
 Az ki hova lát, mind futni kezdenek.

241. Oroszlány hadnak ő szarvas hadnagya,
Hát nem néz vissza Kendy is az koncra,
Hát nincsen gondja már az vajdaságra,
Jobb királyságnál az bokor árnyéka.
242. Hová mégy Kendy? várd meg az glóriát,
Halld meg az ország salutatióját,
Majd néked adják az brachium regált
Az kire régen Békés is aspirált.
243. Hogy megfutamék az cancellária (*igy*),¹⁾
Lovag gyalogtól mindjárt meghasonla,
Lovag jobb kézre, gyalog balra tarta,
Pártosok hada lovasokkal vala.
244. Még pegyég urunk vigyáz az szálláson,
Serege kettő s ugyan jó csoporton,
Harminczkét ifju s kocsisokkal lovon.
Köztök Imrefy s fia is ott vagon.
245. Az ötven puskás más csoportban vagon,
Azok közt urunk az hegy oldalában,
Már az idő is villamaskodásban,
Urunk szolgálja megjuta azomban.
246. Mind elfutának az urak, azt mondja,
Lovag gyaloggal együtt, azt kiáltja,
Sőt őket ugyan kezével mutatja,
Hogy ám hol futnak, immár minden látja.
247. Tetszék egyszersmind udvari ifjaknak,
Utánnok menni s az drabantoknak,
De nem úgy tetszik kegyelmes urunknak,
És véle öszve Imrefy Jánosnak,
248. Mert netalántán még lesek is volna,
Kitől embernek méltó tartania;
Végezék azért ezt önne magokban,
Ifjak serege lenne csak utánnok,
249. De mindazáltal az nagy vérontástól,
És kiválképpen az emberhaláltól,
Magok megónák emberbeli kártól,
Csak az urakat fogdosnák azontól.

---

¹⁾ A latinban : cancellarius.

250. Fut immár Kendy urakkal az úton,
Nincs arra gondja, hogy még harcot álljon,
Inas és kocsis mind utánna vagyon,
Az kit hol érnek, vagdalják szabadon.
251. Egy keresztútra érének azonban,
Hol egy füves út megyen be Ujvárbán,
Megállapodván láttat *(így)* hogy állana
Az gyalogokkal urunk az hegyoldalban.
252. Azt mondja Kendy: ő maga ám amaz.
Felele Kornis: bezzeg ő maga az.
Kendy viszontag azt mondja: mit hallgatsz,
Most kell ám koma ha tanácsot adhatsz.
253. Felele Kornis: én mégis így értem,
Jer menjünk vissza, kész ott az kegyelem.
Igen kegyelmes ez az fejedelem,
Hogy megkegyelmez, én bizonynyal hiszem.
254. Cancellarius monda: jaj nem merek,
Bizony megölet koma, attól félek,
Ám ti lássátok az mit cselekesztek,
Én bizony Szamos-Ujvár felé tartok.
255. Téríté lovát az ujbári útra,
Vajdaságát ott hagyá az táborban,
Kornisnak pegég lova elfárada,
Karját is nyillal meglövék futtában,
256. Sőt ő magát is Boldisárt megfogák,
Fogva, mint rabot, őt urunkhoz hozák,
Az bátyját Györgyöt ugyan ott levágák,
Mert elevenen ők meg nem foghaták.
257. Több lovag gyalog mind széllyel eloszla,
Senyey Pongrácz szalada Szakmár-ra,
Sarmasági is vele társaságban,
Többen is vadnak, kik részesek abban.
258. Mivel hogy Kornis Györgyöt mentegetik,
Hogy híre nem volt ebben, azt reménlik,
És hogy büntelen halt meg, azt beszéllik,
Egy néhány szóval erről írunk illik.
259. Kornis Boldisár vala még útában,
Cancellarius már pegég Ujvárbán,

Akkor Kornis György Besztercze városban,
Bement volt immár ország sinatjában.

260. Cancellarius levelében kéré,
Hogy hozzá menjen, Kornis Györgyöt inté,
Beszterczéről György indula Szék felé,
És nem sokára Széket is eléré.
261. Azonban Kornis Boldisár is juta,
Kivel Kornis György szemben lón az bátyja,
Bátyját Boldisár gonosz kedvvel látja,
Mit jársz itt? úgy mond, nékie azt mondja.
262. Mihelt megmondá, hogy Kendy hívhatja,
Bátyját Boldisár ottan félrehíva
Mind megbeszélé, mi szándékok volna,
Távozzék onnat. kéri fohászkodva.
263. Erre Kornis György öcscsének ezt mondá,
Az ő feje is hogy nem drágább volna,
Ő is ő vélek mind egyet akarna,
Viszsa nem menne, vagy élne vagy halna.
264. Ebből megérted, hogy ah vétke nem volt,
Ha ártatlanul esett, hogy ő megholt.
Az mint kereste, fizetése úgy volt,
Gonosz társaság jutalma mert ez volt.
265. Huszonötödik napján Böjtmás hónap,
Kit Gyümölcstó napjának is hinak.
Kit praefigált volt az gyűlés napjának.
Igy tartá Isten meg fejét urunknak.
266. Cancellarius már Szamos-Ujvárbán,
Szégyenvallásán búsul ő magában,
De nem mer késni, hanem éjfélkorban
Illanta ő is ki Magyarországbán.
267. Az mint elmehet, posta módon mégyen,
Tiszán elkéle Tokajnál az réven,
Az ország küldi őtet követségen,
Mindenütt csak azt mondá hol elmégyen.
268. Feleségéhez felmene Szerencsre,
Az ki pénze volt, azt vele elvitte,
Ország kécse is volt nála letéve,
Ki az portára vala elrendelve ,

269. El kotrá azt is, de az semmi volna,
Noha az lopás úrnak szégyen volna,
De más dolga is nékie nagy vala,
Ki ez ideig még titokban vala.¹⁾
270. Ez sententiát kipronunciálák,²⁾
És egynehányan meg is bizoníták,
Mert némelyeknek jutalmát megadák.
Fogságban Kornist Kővárban iktaták.
271. Gyalut, Papmezőt, Szamos-Ujvárat is.
Az pártosoknak több jószágokat is
Elfoglaltatá azután urunk is.
Megadák hamar az benne valók is.
272. Thorday János deák akkor tájban,
Vala az ország directorságában.
Egy vasárnapon Besztercze városban,
Udvarhoz mene fel az palotában,
273. Leüle ő is ott nagy gondolkodva,
És akkor szinte azt beszéli vala.
Ha haza mehet az egyszer Tordára.
Nem búsul többet az directorságban.
274. Ez szavát még el nem végezte vala.
Mikor egy darabant hozzája járula,
Monda nékie: árvák búsitója
Kelj fel onnat, mert vagy urunknak rabja.
275. Az palotából directort kihozák,
Az nap fényétől néhány nap megfoszták,
Szombaton, mikor már az hajnalt látnák.
Az kapun kívül ötet felakaszták.

---

¹⁾ Ez után a magyar kéziratban nagy kihagyás van, a latin szöveg szerint 15 (274—288) versszak, a melyben el van mondva, hogy Kedy Ujvárban egy nagy ágyúból hamis pénzt veretett. Menekvése közben azzal vizsgáltatta magát, hogy Mátyás király védelmét kéri ki s a felső-magyarországi hadakkal elfoglalja Erdélyt. A fejedelem pedig elhatározta, hogy felségsértésért törvény szerint elítélteti. Beszterczére megy, a hol az összegyűlt rendek örvendezve fogadják. A fejedelem a gyűlésben előterjeszteti az összeesküvést és mielőtt egyebet végeznének, ítéletet kíván hozatni a bűnösökre. A fiscalis director írja össze, hogy mivel vádolhatnak a hűtlen főnemesek (nem gondolván, hogy magát is csakhamar ugyanazon bűnvád alá fogják). A gyűlés az összeesküvést mérlegelvén, a törvények értelmében fej és jószágvesztésre ítélte az összeesküvőket.

²⁾ A kéziratban *pronuctialac* áll.

276. Szombaton reggel, mikor felkelének,
És az gyűlésből oszlani kezdének,
Az directorral már nem beszélhetnek,
Hát talpa alját szél fújja szegénynek.
277. Igy jára azért az pártosok czéhi,
Ki nem akara szomnyában¹⁾ nyugodni,
Mindennek példa, hogy felfualkodni
Nem jó embernek urára támadni.
278. Állhatatlanság urakhoz nem illik,
Mert az szolgálkban azt ők sem szeretik,
Ha az planéták nagy polezra ültetik,
Miért magokat hogy meg nem becsülik.
279. Urunk hívei tudom, hogy nem bánják
Ez kis krónikát, de jó szemmel látják,
Kik pegég bánják, azok Kendit szánják,
Isten ne mentse sorsától, kik várják.

Finis.

Finis Huius historiae. Per me *Georgium Tatrosy* scripta
anno 1618, incepta die 9. Junii, finita die 12. Junii. Laus Deo
semper. mp.

(Kézirata az 1618-iki másolatnak, egy kis könyvbe kötve, báró Apor
István úr birtokában Abosfalván, Kis-Küküllő vármegyében.)

DR. SZÁDECZKY LAJOS.

---

¹⁾ Írva somniában: *szomjában*, vagy talán *honnyában* helyett, mert
a latinban *domi* áll.

A DUBNICZI KRÓNIKA.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Nagy Lajos korára codexünknek két különböző előadása van: *Küküllei János* műve, melyet Thúróczi tartott fen korunkra, de a mely a Budai Krónikába is belekerült, a honnan azután a Dubniczi Krónika írója is átvette; és egy más, az 1345—1355 évekre kiterjeszkedő elbeszélés, melyet csak ez a codex őrzött meg.

Igy a krónika azon különös helyzetbe jut, hogy tíz év történetét kétfélekép, néha egymásnak ellentmondva adja elő. Ezért ki kell terjesztenünk figyelmünket Kükülleire is, hogy összehasonlíthassuk az ellentétes tudósításokat, és hitelességüket is eldönthessük. Sőt a mennyiben oly hangok is merültek fel, melyek Küküllei ránk maradt munkáját csak kivonatnak tartják, még abban az alakban is, a melyben Thúróczinál fenmaradt, és épen a Dubniczi Krónika ezen töredékében vélik feltalálhatni Küküllei eredeti művének egy részletét, szükségesnek tartom legalább röviden Küküllei életrajzát is ösmertetni, épen azért, hogy ezen kérdés megvitatásához is hozzá szólhassak.

Küküllei János művét — mint már fentebb is említettem — Thúróczi tartotta fen a maga teljességében, ha nem is hibátlanul. Fenmaradt még egy harmadik példányban is, a Budai Krónikában, de az átírók közül csak Thúróczi nevezi meg a szerzőt és veszi át annak előszavát.

Az előbeszéből tudjuk pedig meg, hogy Küküllei tulajdonképen ki volt? Itt ugyanis a szerző így szól magáról: »*ego Johannes nunc archidiaconus de Kikullew, in ecclesia Transilvana, vicarius Strigoniensis in spiritualibus generalis. tunc licet indignus, suorum secretorum notarius.*«¹⁾ — Ennek alapján először Podhraczký József közölt néhány adatot Kükülleiről, majd Steinherznek²⁾ sikerült történetírónk kilétét felderítenie

¹⁾ Thúróczi III. k. előszó.

²⁾ *Steinherz*: Zur Biographie des Johannes Archidiaconus de

és életrajzára vonatkozólag bővebb anyagot összeállítania, melyet azután legutóbb Pór Antal¹⁾ egészített még ki, több becses adattal járulván az előbbi kutatók eredményeihez.

Ezek szerint tulajdonképeni neve: *Tótsolymosi Apród János*. Atyja Apród Miklósnak nevezte magát, valószínűleg, mert Károly király mellett apród volt. Mint ilyen híven szolgálta urát, részt vett a rozgonyi ütközetben, és Sáros vára bevételénél, hol testvére, Péter, el is esett, oly érdemeket szerzett, hogy a király neki adományozta a Sáros megyei *Tót-Solymost*.²⁾ De a birtok több ízben is pert hozott nyakára, mert az adománylevelet a királyi pecsét elveszte után elmulasztotta megerősítés végett benyújtani, s így Tót-Solymost mint jogtalan szerzeményt elvették tőle és *Jeskó* szándeczi grófnak adták, ki *Abajdócz Gál* nevű cselédjének adta el 200 márka garasért.³⁾

Apród Miklós csak akkor kapta vissza birtokát, mikor 1349-ben fia, János kérésére, ki ekkor a királyi kancellárián íródeákuskodott, Nagy Lajos újra neki adományozta azt.⁴⁾ Abajdócz Miklós — Gál fia — azonban nem hargyta békén a birtokába visszahelyezett Apród Miklóst, a miért is az ügy bíróság elé került. Abajdócz Miklóst az adománylevélen eszközölt hamisítások miatt halálra ítélték s 1351 óta már zavartalanul élvezhették birtokukat a Tótsolymosi Apródok.⁵⁾

Nem sokára rá, 1352-ben, Apród János az aradi káptalan lectora lett⁶⁾ s mint ilyen megvált a kancellárián viselt litteratusi állásától. 1353-ban már az egri káptalan lectora volt s az erdélyi, zágrábi, székesfehérvári káptalanokból húzott kanonoki javadalmakat, majd pedig kükküillei főesperessé lépett elő.⁷⁾ De mivel kineveztetése idején András erdélyi püspök méltóságától föl volt függesztve és ki volt közösítve, kétsége támadt az iránt, hogy vajjon kineveztetése e miatt, vagy talán azért, mert a pápa a főesperesség adományozását netalán fön-tartotta magának vagy talán már másnak is adta azt, — nem támadható-e meg? Lajos király kérte a pápát, hogy erősítse meg állásában a főesperest⁸⁾, mit ez meg is tett.

Valószínűleg ekkor tért vissza a kancelláriához és lett a király titkos jegyzője, mert a kükküillei főesperesség nem járt

Kikullew. Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 1887. 253. l.

¹⁾ *Pór Antal*: János kükküillei főesperes. Nagy Lajos király történet-írója. Századok, 1893. 1. l.

²⁾ Fejér C. D. VIII. 1. 536—539. l.   ³⁾ Fejér C. D. IX. 3. 648. l.

⁴⁾ Fejér C. D. IX. 1. 655. l.   ⁵⁾ Fejér C. D. IX. 3. 662. l.   ⁶⁾ Fejér C. D. IX. 3. 663. l.   ⁷⁾ Fejér C. D. IX. 4. 63. l.

⁸⁾ Vatikáni levéltár. Regesta Supplicationum Innoc. VI. anni III. pars. III. fol. VI. XV. (135.) Századok, 1893. 8. l.

helyhez kötött hivatallal. Steinherz¹⁾ azt hiszi, hogy már előbb eltávozott a kancelláriáról, mert művében az 1352 évig használ okleveleket és mert az 1352 utáni oklevelekben már nem nevezik őt litteratusnak.

Csakhogy nem csupán írdeák volt a kancellárián, hanem a király titkos jegyzője is, és Pór Antal szerint²⁾ ezen hivatalát ekkor viselhette, mert 1385. július 6-án az esztergomi érsek, azaz a kancellár jegyzőjeként is szerepel, a mi tulajdonkép egy és ugyanaz.³⁾

De nemsokára ismét meg kellett válnia a kancelláriától, mert már 1359-ben esztergomi érseki vicarius lett,⁴⁾ mely tisztét 1366-ig Miklós érsek haláláig viselhette; kanonoki jövedelmei pedig az esztergomi kanonoki jövedelemmel gyarapodtak. 1371-ben mint Dömötör erdélyi püspök helyettese említették;⁵⁾ majd 1378 után, mikor Dömötör zágrábi püspök lett, visszatért az udvarhoz, s ezután mint a király káplánja működött.⁶⁾ 1379-ben Dömötör az esztergomi érsekségre emelkedett s Jánost »vicarius in spiritualibus generalis«-nak tette meg.⁷⁾ Ekkor Esztergomba vonult Küküllei,⁸⁾ hol csöndesen élte hátralevő napjait. Mikor halt meg, nem bizonyos; 1383-ban még történik róla említés,⁹⁾ de 1397-ben már nem élt.¹⁰⁾

Krónikáját, minthogy Máriáról és Zsigmondról említi: »*Qui nunc conregnant in Regni solio sublimati*,« — Zsigmond koronázása, 1387. márcz. 31-ike után, és Mária halála, 1395. máj. 17-ike előtt kellett írnia.

Már Steinherz osztotta a krónikát két részre, melyek közül az első Thúróczi XXV. fejezetéig terjed, — szerinte — szigorúan chronologiallag rendezett és az 1342-től 1352-ig terjedő eseményeket tárgyalja, azt a kort, melyben Küküllei mint litteratus működött a kancellárián.¹¹⁾ Ezt a kettéosztást elfogadta Pór Antal is, de ő még tovább ment, azt állítván, hogy a két részt Küküllei különböző korokban írta volna.¹²⁾ míg Steinherz csak abból a szempontból különbözteti meg a két részt egymástól, hogy az elsőben Küküllei oklevelek után dolgozik, a másodikban pedig nem is hivatkozik ilyenekre.

¹⁾ Mittheilungen d. Inst. f. oest. Gesch.-Forsch. 1887. 253. 1.

²⁾ Századok, 1893. 9. l.

³⁾ Anjoukori Okmánytár VI. 356. 1.

⁴⁾ Memoria Consecrationis Basilicae Strigoniensis, 124. 1.

⁵⁾ Szabó Károly: Az Erdélyi Muzeum eredeti okleveleinek kivonatai. 144-ik regestája.

⁶⁾ Fejér C. D. IX. 5. 252. 1. ⁷⁾ Fejér C. D. IX. 5. 426. 1. ⁸⁾ Fejér C. D. IX. 5. 412. 1. ⁹⁾ Fejér C. D. X. 1. 103. 1.

¹⁰⁾ *Batthyány*: Leges III. 330. 1.

¹¹⁾ Mittheilungen d. Inst. für oest. Gesch.-Forsch. VIII. 256. 1.

¹²⁾ Századok, 1893. 100. 1.

Pór szerint az író a XXV. fejezettel már be akarta végezni történetét, s ezt az állítását azzal támogatja, hogy Küküllei ebben a fejezetben bocsánatot kér, hogy az események előadásában nem tartotta meg a sorrendet s a többi események megírását azokra bízta, kik Lajos tetteit jobban ismerik: »*Cetera scribenda uel narranda illis relinquo, qui plura sciunt, quam hic scripta sunt, de gestis eius tam prosperis quam aduersis, scribere uel tractare.*«¹⁾

A krónika második részének megírására — Pór szerint — az adott valószínűleg alkalmat, hogy később Tamás, Miklós esztergomi érsek († 1366.) testvére, elbeszélte neki a második velencei háború történetét, a miért is első sorban Tamás vitézi tetteit írja le s aztán pótolni igyekszik az ez előtt történeteket, majd Lajos jellemzésére tér át. — »Más szellem, más írómodor húzódik innen kezdve a szerző művén keresztül. Ha előbb inkább krónikás koríró volt, innentúl memoir-író kezd lenni, ki az összeillő eseményeket emlékezetéből egybeállítja s egy füzérbe illeszti.«²⁾ Ha azonban a kettéválasztást elfogadnók, azt csak oly föltétellel tehetnők, hogy az előszót a második rész írásakor függesztette a mű elé, mert abban már »*vicarius Strigoniensis in spiritualibus generalis*«-nak nevezi magát s ezt a méltóságot csak 1379 óta viselte.³⁾

Chronológiája meglehetősen hibás; de az, hogy nem jelöli meg az események idejét, nagyobb hiba annál, hogy fölforgatja azoknak sorrendjét. Az időrendet nem tartotta meg: Erzsébet nápolyi útját (IV. fej.) Lajosnak a szászok ellen vezetett hadjáratát (II. fej.) és a havasalföldi vajda hódolása (III. fej.) után teszi; pedig Erzsébet Nápolyból 1344-ben, — mikor Lajos a szász zavarok lecsillapítására Erdélybe ment s ott a havasalföldi vajda hódolatát is fogadta, — már visszatért. Lajos szomorú hadjáratát Zára megvédésére a velenceiek ellen (VIII. fej.) Endre meggyilkoltatása (IX. fej.) előtt mondja el, pedig az már az aversai merénylet után történt. Hasonlóképen tévesen helyezi az 1356-iki Velence elleni hadjáratot (XXVI—XXVIII. fej.) a lithvánok ellen viselt 1351—1352 és 1354-iki hadak (XXIX—XXX. fej.), s az 1370-iki lengyel hadjáratot és Lajos lengyel királylyá való megkoronáztatását (XXXVII. fej.) az 1369-iki havasalföldi hadjárat (XXXVIII. fej.) elé. De ez még nem volna baj, ha kitenné az évszámokat, — valamint az események csoportosítását sem lehet hibául felróni, — hanem az már sokkal nagyobb baj,

¹⁾ Küküllei XXV. c. Thúróczi számozása szerint.

²⁾ Századok, 1893. 101. l. ³⁾ Fejér C. D. IX. 5. 426. l.

hogy az egész krónikában csak öt évszámmal való megjelölés van: Károly halála és Lajos megkoronáztatása 1342-ben,¹⁾ Erzsébet elindulása nápolyi útjára 1343-ban, Erzsébet visszatérése 1344-ben, Lajos háborúja a lithvánok ellen 1345-ben²⁾ és Lajos halála 1382. szept. 11-én, temetése pedig szept. 16-án.³⁾

Legpontosabban különben Erzsébet nápolyi útját írja le; ebben hét eseménynek a napját is tudja, a miből Pór azt következteti, hogy talán ő is Erzsébet kíséretében volt, és következőkép magyarázza e fejezet feltűnő pontosságát: »Hajlandók vagyunk hinni, hogy ez útjában naplót vitt. Valószínűbb azonban, hogy Olaszországból adott alkalommal missiliseket küldött, tudósításokkal kedveskedett valamely főpapnak és pedig már oly alakban, hogy a címzett e becses ujdonságokat másokkal is közölhette, mint ez azon időben divatos vala. E levelek fogalmazásai feküdhetnek Küküllei János előtt, midőn Lajos király életrajzát összeállította.«⁴⁾ De ennyire talán nem is kell mennünk, e fejezet a legtökéletesebb és akaratlanul fölkelte bennünk azt a gondolatot, hogy az író maga is szemtanu volt, de ha írásbeli feljegyzései lettek volna, talán nem tárgyalta volna az egészet oly szép egyöntetűen, hanem egyes részletekre bővebben terjeszkedett volna ki.

Erről a fejezetről különben Pór azt véli, hogy a II-ik volt és a másolók cserélték föl, mely véleményét azzal támogatja, hogy így helytelen a chronologia s hogy Küküllei korrendi történetet akarván »akkor (a föltételezett első rész írásakor) még írni, oly nagyot nem véthetett ifjúkori emlékezései ellen, hogy a chronologiát annyira felforgassa, annál kevésbé, minthogy Erzsébet királyné olasz útja, melyben ő is részt vett, fontos esemény, úgyszólván határhő volt életében.«⁵⁾ De ezt el nem fogadhatjuk, minthogy a következtetés föltételeken alapszik, minthogy semmi okunk sincs azt hinni, hogy az átíró megváltoztassa a sorrendet, különösen, ha két oly lényegesen eltérő átíró, mint Thúróczi és a Budai Krónika, megegyeznek ebben; és végül azért, mert — ha el is fogadnók a krónika két részre osztását az iratási kor szempontjából — még akkor is ezen rész utolsó szavai közt a szerző maga mondja: »*Hoc non pretermissio, quod tam luculenter et clare rerum gestarum seriem per distinciones annorum et dierum prepedientibus interuallis temporum referre non potui.*«⁶⁾

A chronologia gyarlósága nem is egyedüli hibája a különben becses munkának, melyet Huber így jellemez:

¹⁾ Thúróczi I. fejt.   ²⁾ Thúróczi IV. fejt.   ³⁾ Thúróczi LV. fejt.

⁴⁾ Századok, 1893. 103. l.   ⁵⁾ Századok, 1893. 98. l.   ⁶⁾ Thúróczi XXV. fejt.

»derselbe hat nicht so sehr eine Geschichte, als ein Lebensbild des Königs Ludwig in grossen Zügen geschrieben, viele der wichtigsten Ereignisse nur kurz berührt und Angaben über die Zeit derselben ganz unterlassen, ja sich nicht einmal an ihre chronologische Ordnung gehalten.«¹⁾ — A harmadik és negyedik velencei hadjáratot meg sem említi Küküllei; és ha művét életrajznak vesszük is, mint olyan is nagyon gyöngé; Lajos alakját nem képes kidomborítani, sőt néhol teljesen megfeledkezik róla és István vajda vagy Tamás vitéz lép helyette előtérbe.

Ami a Küküllei által használt forrásokat illeti, e tekintetben eléggé tájékozva vagyunk. A XXV. fejezetben maga mondja: »*aliqua per meipsum didici et aliqua per alios fidedignos rerum noticiam habentes intellexi.*« Az író tehát visszaemlékezéseit és más hites tanúk elbeszélését mondja forrásának; de ezen kívül több helyt említ okleveleket is; így a XVIII. fejezetben elbeszéli, hogy a király az áruló zsoldosokkal békét köt bizonyos föltételek alatt »*et hoc suis literis instrumentis et Juramentis firmauerunt*«; a XXII. fejezetben Aversa ostromát tárgyalva említi, hogy a vitézek hősi tettei »*in literis donacionum eis concessarum enarrantur*«; a király Olaszországból való visszatérésénél a XXIV. fejezetben azt írja: »*Capitaneos ad se vocavit et per remunerationem suorum obsequiorum, largifluis regis donatiuis ipsos exaltauit. quorum gesta et seruicia in privilegys eis concessis explanantur*«; végül pedig az Olaszországban hátrahagyott kapitányok cselekedeteiről²⁾ sem szól bővebben, hanem utal oklevelekre: »*sicut de gestis et exercicijs eiusdem Andree voyuode, que causa breuitatis ad presens obmitto in privilegio sibi super possessionarijs donacionibus concesso, poterit, qui vult experiri.*« Mindezen okleveleket neki, ki a királyi kancellariában két ízben is alkalmazva volt, ismernie is kellett.

Mind ennél azonban sokkal fontosabb az, hogy az *István vajda részére kiállított adománylevelet* Küküllei műve írásánál erősen használja. Ezt már Podhraczký észrevette s az ő nyomán Steinherz és Pór is kifejtették.³⁾ Már Küküllei IX. fejezetén meglátszik ez oklevél hatása és belőle van átvéve az *Aversa-subversa* szójáték is; sokkal föltünőbb még e hatás a XIII.

¹⁾ Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer. Archiv für österreichische Geschichte, LXVI./I. 7. 1.

²⁾ XXV. fej.

³⁾ Podhraczký: Chronicon Budense, 297. 1. Mittheilungen des Inst. f. oest. Gesch.-Forsch. VIII. 256. 1. Századok, 1893. 104. 1. Fejér C. D. IX. 1. 482—490. és 756—764. II.

fejezetben, mely ezen oklevél kivonatát adja, a XIV. és XV. fejezetek pedig kevés változtatással és kihagyással majdnem szó szerinti átvételek az adománylevélből, melyre a XV. fejezetben hivatkozik is. Hogy mily forrásokból meríthetett Erzsébet nápolyi útjára vonatkozólag, már föntebb említettem.

Mindenesetre igen föltűnő az a körülmény, hogy a XXV. fejezet után már sem nem hivatkozik oklevelekre, sem azok használata ki nem mutatható. A következőkben csak Tamás vitéz elbeszélését és saját emlékezéseit tekinthetjük forrásainak.

Hitelességéről a másik, Nagy Lajos korabeli részszel való összehasonlításnál lesz még szó; e helyen csak annyit akarok említeni, hogy daczára forrásai megbízhatóságának, gyakran nagyobb tévedéseket követ el, a személy és helynevek írásában pedig megbízhatatlan.

Hogy a két változathól, melyik felel meg inkább az eredetinek, csak pontos összehasonlítás útján dönthető el.

Természetesen itt nem lehet tekintetbe venni az orthographiai különbségeket, hogy a Dubniczi Krónikában *solemnitas* van *solenntas* helyett, *dampnum* e. h. *damnum*, *violencia* e. h. *violentia* ¹⁾ stb., sem azon sajátságát, hogy *eius* helyett mindig *suus*-t használ, a miben különben csak a Budai Krónikát követi.

A legfőbb eltérések a két fentartó közt, — a Dubniczi Krónikát nem lehet külön számítani, — hogy az I. fejezetben ²⁾ a Budai és Dubniczi Krónika Károly halálát rövidebben említi, mint Thúróczi, de viszont elmondja a Lajos koronázásánál jelenvolt főurak és főpapok neveit, a mi Thúróczinál hiányzik; hogy az V-ik és XIV-ik fejezetet mind a Budai, mind a Dubniczi Krónika elhagyja; hogy továbbá a VII-ik fejezetben szintén mindkét krónika kihagyja a »*cuius preclaram filiam, dominam Elizabeth, nunc reginam, postea duxit matrimonialiter in consortem*«, az LV-ik fejezetben pedig a »*sed postea eius consors Regina Elizabeth, ipsam dotavit XVI. eiusdem mensis die*« és ugyanezen fejezet végén a »*Fuit autem homo compotentis proceritatis, oculis elatis, crinibus et barba crispis, sereno vultu, labiosus et aliquantulum in humeris curvus*« passusokat. De e mellett vannak olyan helyek is, a hol a Budai és Dubniczi Krónikák bővebbek; így a XVII. fejezetben, melyből Thúróczinál hiányzanak az »*et cum pauca*

¹⁾ Az orthographiai sajátságokat összeállította Kurtz Sándor »De latinitate chronici Dubnicensis« cz. értekezésében, melynek csak az a nagy hibája, hogy mint nyelvészeti szempontból egységes művet tárgyalja a krónikát

²⁾ A fejezetek számait Schwandtner Thúrócziya után idézem.

comitiva in una galea et quibusdam barcis» szavak. Már ezek az eltérések Thúróczinak adják az elsőséget a másik két krónika szövege fölött. A Budai Krónika imént említett bővítése könnyen lehetne későbbi betoldás, de kevésbé állíthatjuk ezt azokról a részekről, melyek Thúróczinál megvannak, a másik két krónikában azonban nincsenek. Legfeljebb a Lajos házasságára és Erzsébet donatiojára vonatkozó helyekről lehetne feltételezni, hogy későbbi betoldások, de Lajos személyleírásáról nem.

Fontos a tulajdonnevek írása is, a miben Thúróczi és a másik két krónika szintén nagyon eltérnek egymástól. Míg Thúróczinál *Laczk* (VI.), *Croacos* (VII.), *Scekach* (VIII.), *Corradum de Kathancis* (IX.), *Furlivo* (X.), *Bebeck* (XVII.), *Bari* (XVII.), *Stafach* (XXI.), *fratrem monialem* (XXII.), *de Angulo* (XXVI.), *Rotkaneruis* (XXVII.), *Elderbah* (XXVIII.), *Brodam* (XXXV.), *Iluncza* (XXXVIII.), *Brassou* (XXXVIII.), *Rachie* (XXIX.), *Peliso* (XLII.), *Noztre* (XLIII.), *Chomanorum* (XLVI.), *Lippna* (XLVIII.) áll, a Budai és utána a Dubniczi Krónika is, ezeket *Lachk* (173.), *Croatos* (174.), *Sticatum* (175.), *Conradum de Katancys* (176.), *Furlino* (179.), *Bubek* (185.), *Borii* (185.), *Scaffad* (189.), *fratrem Morialem* (190.), *Damdulo* (194.), *Rockaneruis* (195.), *Elderbah* (196.), *Brunnam* (203.), *Iloncha* (206.), *Brasson* (206.), *Racie* (207.), *Pylisio* (210.), *Naztre* (210.), *Cumanorum* (212.), *Lippua* (213.) változatokban írják. Itt ugyan számot kell vetnünk azzal, hogy a középkori nyomdáknak megvolt a saját külön megcsontosodott helyesírásuk, hogy többnyire hangtani változatokkal állunk szemben és hogy több eltérés sajtóhibából is származhatott, de mindamellet világos, hogy a két szöveg lényegileg különbözik egymástól s hogy egyik sem lehet a másik átírása. Itt kell megemlítenem azt is, hogy a IV. fejezetben Thúróczinál hibásan van »*Poloniam*« és »*rege Polonorum*« írva »*Bohemiam*« és »*rege Bohemorum*« helyett, a mint a Budai és Dubniczi Krónikák¹⁾ helyesen írják. Tehát, ha Thúróczi bővebb, sőt jobb szöveget ad is, némely helyen mégis a másik verzió a helyes.

Különösek az állandó eltérések is a krónikák közt. Így Thúróczinál mindig »*dux Venetiarum*«, a Budai és Dubniczi Krónikában pedig »*dux et commune Venetiarum*«²⁾ olvasható. Thúróczi csak egyetlen egyszer említi a communitást is, a XXVII. fejezetben: »*contra ducem Venetiarumque communi-*

¹⁾ 153. fej.

²⁾ 194—195. fej. XXVI—XXVII.

tatem.« Továbbá míg Thúróczi mindig »olachos«-t ír, a Dubniczi Krónika »wolachos«-t (Budai Krónika: *vlachos*) használ,¹⁾ s míg Thúróczi »regulos«-okat emleget, a Dubniczi és Budai Krónikák »regales«-ekről beszélnek,²⁾ a mi szintén megerősíti előbbi állításunkat.

Nevezetesebb eltérések még, hogy a III. fejezetben Thúróczinál »*suum dominium ac sanctam coronam recognoscendo*« áll, a Budai és Dubniczi Krónikákban pedig »*suum dominium sub sacra corona*»³⁾ *recognoscendo*«;⁴⁾ hogy a VI. fejezetben a tatárok elleni harcznál Thúróczi egyes számban beszél: *decapitavit, transmisit*, csak a vezért tekintvén az alanynak, a Budai és Dubniczi Krónikák pedig az egész seregéről mondva ezeket, többes számat használnak: *decapitauerunt, transmiserunt*;⁵⁾ hogy a IX. fejezetben Thúróczi szerint az aversai merénylet »*ex procuratione militis Chensa*« történt, a másik két krónika szerint azonban »*ex procuracione mulieris Johanne*.«⁶⁾ Mindezeknél -- úgy látszik -- Thúróczi írása a hibás, de már a XVII. fejezetben mind a Budai, mind a Dubniczi Krónikában⁷⁾ hiányzik ez a mondat: »*Item Nicolaus filius Laurentii Toth, cum fratribus suis Leukes et Bartholomeo*.« A XXV. fejezetben viszont Thúróczinál hiányzik⁸⁾ az »*et omnia Regia*»⁹⁾ *Negocia prospere successissent*« passus. A XXX. fejezetben Thúróczinál *bina vice* áll, a Dubniczi és Budai Krónikában pedig hibásan *una vice*¹⁰⁾; a XXXVIII. fejezetben is Thúróczi írása látszik helyesebbnek: »*in locis lutosus et paludosis indaginosus conclusus*«, a másik két krónika írása: »*in locis lutosus paludosis indaginosus et conclusus*«¹¹⁾ helyett; a XXXIX. fejezetben pedig megint a Dubniczi és Budai Krónika írja helyesebben: »*in quolibet tertio anno*«¹²⁾ a Thúróczinál olvasható »*in quolibet anno*« helyett; az I. fejezetben is Thúróczi hibázik, kihagyván az »*et per siccitates temporum, ac aeris tempestates invaluerunt*«¹³⁾ közbevetett mondatot; az LV. fejezetben pedig a Dubniczi és Budai Krónika versiója a hibás, a hol »*regnavit autem quadraginta uno annis et viginti duobus diebus*« áll, »*regnavit autem quadraginta annis et mense uno et viginti duobus diebus*« helyett.

Ezenkívül tele van még a két krónika más kisebb-nagyobb értelemzavaró és jelentéktelen eltérésekkel, a melyek a szöveg helyességének eldöntésénél fontosak lehetnek, de a melyekre itt ki nem terjeszkedhetem. Egyszer Thúróczi, másszor a Dubniczi Krónika ír helyesen; kihagynak néha egy-két szót, felforgatják

¹⁾ 206—XXXVIII. fej.   ²⁾ 180—XI. fej.   ³⁾ coronona D.   ⁴⁾ 152-ik fej.
⁵⁾ 173-ik fej.   ⁶⁾ 176-ik fej.   ⁷⁾ 185-ik fej.   ⁸⁾ 193-ik fej.   ⁹⁾ regni BK.
¹⁰⁾ 198-ik fej.   ¹¹⁾ 206-ik fej.   ¹²⁾ 207-ik fej.   ¹³⁾ 215-ik fej.

a szórendet, egy szót synonymával helyettesítenek, máskor megint rosszul olvasva a szót, rokonhangzású más szót írnak helyette. Mindez azt bizonyítja, hogy egyik sem gondos másolat.

Hogy mindazáltal a Budai Krónika szövege a hibásabb, mutatja az, hogy az I. fejezetben Thúróczinál *maturitatem*, a Budai és Dubniczi Krónikában pedig *nativitatem*¹⁾ van írva; hogy a míg a IV. fejezetben Thúróczinál »*Cum autem Roman infra paucos dies*« áll, a Budai Krónika az *infra* helyet *inter*-t ír, a miből a Dubniczi Krónikában *in terra*²⁾ válik; hogy a XIII. fejezetben a Budai és Dubniczi Krónikában *militēs Capitanei*,³⁾ míg Thúróczinál helyesebben *militēs Cappuani* áll; hogy a XV. fejezetben a Budai és Dubniczi Krónikában »*uolens potius post mortem uenire*«⁴⁾ van, míg Thúróczinál helyesebben »*uolens potius post mortem vivere*«; hogy a XVIII. fejezetben Thúróczi »*equos balistas*«-t ír, a Budai és Dubniczi Krónika »*equos valisias*«-t,⁵⁾ a XXXVIII. fejezetben pedig Thúróczinál *brigantīs*, a két másik Krónikában meg *bugancys* olvasható stb.⁶⁾

Ha a Budai Krónika és Thúróczi Kükülleijéről nem mondhatjuk is, hogy gondos másolat, annál gondosabban másol a Dubniczi Krónika, noha néha meglehetősen ész nélkül, a mennyiben hibáiban is vakon követi a Budai Krónikát. Mindazonáltal vannak oly esetek is, mikor az író eltér az előtte fekvő szövegtől és igyekszik azt kijavítani; így a IV. fejezetben, hol a Dubniczi Krónikában *munificenciam*⁷⁾ van *magnificentiam* helyett; továbbá a VIII. fejezetben, a hol »*harsandorfer teutonicus de parte*«-t kiegészíti »*de parte Regis*«-szé⁸⁾ és az »*in pugna sunt occisi*« helyett »*in pugna mortui sunt et occisi*«-t⁹⁾ ír. Ily eltérés még, hogy a XXXVI. fejezetben a »*ducem Opolie*«-t »*ducem Opolie*«-re¹⁰⁾ javítja, és végül, hogy a IX. fejezetbe betoldja: »*Est autem sepultus in neapoli in Cathedrali Ecclesia iuxta Avum suum*«,¹¹⁾ a mit kétségkívül a másik, Nagy Lajosra vonatkozó elbeszélésből vett.¹²⁾ Ezek az eltérések az író gondosságára vallanak, a mennyiben többször javít vagy bővít is a szövegen s csak ritkán követ el hibát a leírásnál.

Mindezek után visszatérek még egyszer arra a kérdésre, hogy melyik szöveg áll közelebb az eredetihez. Eddig is igyekeztem érvényre juttatni azon nézetemet, hogy Thúróczi szövege nemcsak teljesebb, hanem jobb és az eredetinek megfelelőbb

¹⁾ 149-ik fej. ²⁾ 152-ik fej. ³⁾ 152-ik fej. ⁴⁾ 182. fej. ⁵⁾ 183. fej. ⁶⁾ 186. fej. ⁷⁾ 152. fej. ⁸⁾ 175. fej. ⁹⁾ 175. fej. ¹⁰⁾ 204. fej. ¹¹⁾ 176. fej. ¹²⁾ 154. fej. »ductumque est funus Regis Andree Neapolim et sepultum in cathedrali ecclesia iuxta Avum suum et Karolum Marcellum.«

is. Még egy argumentumot akarok erre felhozni. Említettem már, hogy az első fejezet lényegesen eltér a két krónikában. Hogy Thúróczi jelzőkkel ékesíti föl Károlyt s hogy a Budai és Dubniczi Krónikák ezeket elhagyják, még nem nagy eltérés, és hogy ott, hol annyit beszéltek Károly haláláról, ennek ismétlését lehetőleg megrövidítik, nem csodálható. Fontosabb már Lajos koronáztatásának a datuma. Thúróczi ezt írja: »*dominice incarnationis 1342 sue vero etatis decimo septimo*¹⁾ *anno die dominico proximo post festum diuisionis apostolorum,*« míg a másik két krónika csak annyit említ, hogy: »*sequenti* (mortuo tumulatoque rege Carolo) *die dominico proximo.*« A téves kétségtelenül az utóbbi, hol kimaradt a »*post festum diuisionis apostolorum,*« vagy — a mi ugyanaz — »*ante festum beati Jacobi apostoli.*« (jun. 16.)

Legfontosabb azonban, hogy a Budai Krónika közli a koronázáson jelenvolt főurak és főpapok jegyzékét. Ez a jegyzék pedig megvan még Dlugossnál és a Kaprinai Codexben is. A Budai Krónika nem Dlugossból veszi át, hanem a Bécsi Képes Krónika családjához tartozó valamely codexből. Mert, hogy ez a Bécsi Képes Krónikában tényleg megvolt, megérthető abból is, hogy Dlugoss teljesen úgy veszi át, a mint a Kaprinai-codex hozza. A Kaprinai-codex ugyanis a Bazarád elleni hadjárat után megemlíti, hogy Károlynak fia született, kit Istvánnak keresztelt, hogy azután betegeskedni kezdett »*maxime in pedibus,*« és hogy 1342-ben boldogságos Margit ünnepe utáni szerdán Visegrád várában meghalt. Azután elmondja Lajos megkoronáztatását, felsorolja a jelenvolt főpapságot és végre azzal végzi, hogy Lajos a koronázás után Visegrádra tért be. Dlugoss ugyanebben az összefüggésben, ugyanezen szavakkal — csak hosszabb lére eresztve — mondja mindezt: a Bazarád elleni hadjáratból való hazatérést, Károly betegségét, halálát, Lajos megkoronáztatását, a koronázáson jelenvolt főpapok jegyzékét, és végül, hogy Lajos ezután Visegrádra ment. Mindenesetre nagy kár, hogy ez a rész csak egy oly romlott szövegű codexben maradt fen, mint a milyen a Kaprinai-codex.

Íme a szövegek:

<i>Dubniczi Krónika:</i>	<i>Kaprinai-codex:</i>	<i>Dlugoss:</i>
	Porro sepe nomi-	Post miserabilem
	natus Rex Carolus	cladem in terra Mol-

¹⁾ Chronicon Leibitzerianum szerint: »quum esset annorum XVI.« Wagner: Anal. Scep. P. II. p. 47. mire Katona megjegyzi, hogy 16 éves, 4 hónapos és 16 napos volt. Hist. Crit. T. II. Ord. IX. 279. 1.

presentibus domina Elizabeth matre eius regina Hungarie ac domino Thoma uaynoda Transsiluano, Dominico Villermo palatino, ceterisque iam dictis baronibus ac regni nobilibus uniuersis congregatis, per dominum Chanadinum archiepiscopum Strigoniensem, astantibus

continuis et grauissimis infirmitatibus laborans, quas maxime in pedibus a longo tempore paciebatur et per eas nimium afficiebatur, ad extremum deueniens, anno Domini millesimo CCCmo XLmo secundo illucescente feria tertia proxima post festum Beate Margarethe Virginis in suo castro loco scilicet habitacionis sue, de Wisegrad, fine laudabili migravit ad Dominum; cuius corpus in Albensi Ecclesia terre gremio conditum est. Regnavit autem a tempore sue coronacionis XXX-ta II annis. Cui successit prenominatus Dux Lodouicus, filius eius, quem in eadem Ecclesia Albensi tercio post tumulacionem Patris sui videlicet die dominica proxima ante festum Beati Jacobi Apostoli, Reuerendi in Christo Patres, Domini, Chanadinus Archiepiscopus Strigoniensis, Ladislaus Quinque-Ecclesiensis, Nicolaus Agriensis, Mescio Westprimiensis, Petrus Sirimiensis, Vitus Nitriensis, Colomanus Jauriensis et Canon

daviae . . . Carolus Rex siue dolore acceptae stragis siue naturali deficiente vigore, crebris variisque morbis implicitus . . . doloribus suis, praesertim podagriticis vexationibus consulturus. Ingraescente tandem valetudine aduersa, sensimque illum vitali potentia deficiente feria tertia proxima post festum S. Margarethe, decimo septimo Calendas Augusti in castro suo Vischegradensi . . . rebus exutus est humanis . . . Cuius corpus in Albam Regalem delatum . . . Regio honore tumultatum . . . Praelati ac Barones Hungariae . . . unanimi voto ac consensu Elisabeth Regina praesente seniore filium Caroli mortui Regis Lodovicum, decimum septimum aetatis annum agentem decernunt coronandum. Dominico itaque die, festum S. Jacobi Apostoli immediate antecedente duodecimo Calendas Augusti Ludouicus Dux per Chanadinum Strigoniensem Archiepiscopum, assistentibus sibi Wladislao Quin-

sibi dominis episcopis, scilicet Nicolao Agriensi, Ladislao quinqueecclesiensi, Petro syriensi, Fratre Vito Nitriensi, et Laurencio boznensi cum solemnitate magna et gloria corona sancti regis Stephani coronatus est.

Boznensis Ecclesiarum Episcopi, ceterique Prelati cum consensu et voluntate unanimi omnium Baronum Nobilium universorum, totius Regni Hungarie in Regem inungentes, cum Sancta Corona gloriose coronarunt. Ubi ipsum Regem Vir Magnus, Thomas, Vayvoda Transsiluanus, quo tunc temporis potior nemo habebatur, et quem etiam dictus Rex Carolus. p. y. memorie Pater ejus omnes alios Barones Regni ultra modum dilexerat, ac exaltauerat, gladio accinxit, et ab ipso rege regali beneficio est remuneratus. Tandem ipsum Regem sacris insignibus, Sancti Regis Stephani indutum ac decoratum, habentem Sanctam Coronam in capite deducetes, in regali throno sedere fecerunt; promittens nichilominus supradictus Rex Lodouicus assistentibus ymo petentibus omnibus Prelatis et Baronibus, ac Nobilibus supranominatis, quod omnes Nobiles sui regni in speciali dilectione haberet, et in suis liber-

queecclesiensi, Nicolao Agriensi, Mieczslao Vesprimiensi, Colomanno Jauriensi, Petro Sirmiensi, Vito Nitriensi et Laurentio Bosznensi Episcopis Baronumque et nobilium multitudine copiosa, in Regem Hungariae in Ecclesia Albae Regalis, iuxta ritum et obseruantiam veterem vnctus et coronatus est, cum magno omnium assensu et favore.

tatibus conseruaret. Deinde ipse Rex Lodouicus Budam ve- niens, ibi ab omni po- pulo, ac Ciuibus, et Clero, Virisque Reli- giosis omnibus cum magna reuerencia et honore est susceptus prout Regiam decet Maiestatem. Qui eciam in breui abinde iterum in Visegrad se trans- tulit moraturum.	Abinde Budam ve- niens honore proces- sionum et occursu singulorum Statuum exceptus . . . in Vi- schegrad patris mor- turus illic diuertit. ¹⁾
--	---

Hogy a szövegek egymást nem használták, az világos, de ép oly világos az is, hogy egy forrásra vezethetők vissza, mely — nézetem szerint — a Bécsi Képes Krónika elpusztult vége. A Bécsi Képes Krónika máig is fenmaradt codexei azonban — az egy Kaprinai-codex kivételével — nem ismerték már a meg nem csonkult szöveget, nem ismerte azt maga a Bécsi Képes Krónika sem, mert máskép nem volna magyarázható, hogy noha könyvészetileg teljesen befejezett, mégis mondat és sor közepén szakad meg.

A névsor átvétele egy másik codexből pedig világosan mutatja, hogy a Thúróczi Kükülleije felel meg inkább a mű eredeti alakjának, mert, ha ez ellen valamit komolyan felhozni lehetett, úgy az e jegyzék hiánya volt. Ez egyszersmind megdönti Pór Antal azon nézetét is: »hogy szerzőnk a Lajos király koronázásánál jelen volt, tehát az I. fejezetet, melyben reflexiók is vannak, szemlélet után írta, annál is inkább, mint-hogy a jelenvolt főpapokat és főurakat felsorolja.«²⁾

Pór Antalnak még egy nézetére akarok csak itt reflektálni. Ő valószínűnek tartja ugyanis, hogy a névsor Küküllei művében megvolt, minthogy Dlugoss, ki Küküllei művét szintén használta, adja azt, és pedig két főpappal kibővítve. Azt hiszem, az összehasonlítás kétségtelenné tette, hogy Dlugoss nem Kükülleiből, hanem a másik krónikából merített, annál is inkább, mert ama két főpap, a veszprémi és győri püspök neve, a Kaprinai-codexben is megvan.

DOMANOVSKY SÁNDOR.

¹⁾ Liber IX. p. 1063—1064.

²⁾ Századok, 1893. 102. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar országgyűlések eredete és szervezetük fejlődése a rendi országgyűlések alakulásának kezdetéig. Irta Kérészy Zoltán. Debrecen, 1898. 8-r. 111 l.

Az egész értekezés inkább ismerteti, mint fejtegeti a magyar országgyűlések eredetét és fejlődését, kezdve a hunok és avarok gyűlésein s mintegy azok folytatásaképen tüntetve fel a vezérek korabeli magyar nemzetgyűléseket. A kiindulási pont már magában véve téves, mert figyelmen kívül hagyja azt, hogy akár nyelv- akár fajrokon népek rokonságából csak annyiban lehet az intézmények és az állami szervezet rokonságára következtetni, a mennyiben azok egy időben és szomszédos viszonyban játszottak történeti szerepet s a mennyiben fejlődésüknek még csak kezdetleges stadiumában voltak. Ezt bizonyítja legalább a görög államok eltérő állami szervezete, ezt Oroszország és Lengyelország példája, míg ellenben az alakuló germán népek kezdetleges törzs-szervezete sok analogiát mutat fel más, velök szomszédos, de nem rokon népek egykorú törzs-szervezetével. S a mint a germán népek tömörülési stadiumában a fegyveres népgyülekezetek döntenek az összességet érdeklő dolgok felett, épen úgy más, hasonló fejlődési stadiumban lévő népeknél is lehet ezt észlelni, a nélkül, hogy ezen jelenségből positivebb következtetést lehetne vonni azok állami szervezetének további fejlődésére.

Szerző az I-ső fejezetben részint az egykorú írók adatai, részint Kovachich nézetének alapján arra a következtetésre jut, hogy a vezérek korában a törvényhozó hatalom a nemzetgyűléseknél volt, valamint hogy ezek választották a vezért, a nagybírákat, felülbírálták azok ítéleteit s határoztak a béke és háború ügyében; egyszóval a főhatalmi jogosítványok birtokosa a nemzetgyűlés volt, de Gejza vezér ezen jogokat a vezéri hatalomban igyekszik öszpontosítani. Ezzel körülbelől el van mondva minden, a mi azon kor gyűléseiről elmondható.

és csupán arra lett volna még szükség, hogy kiemeltessék és megmagyaráztassék ugyanitt, hogy a jogalkotás normális módja a szokás volt, és a nemzetgyűlésen csak kivételesen, különös okokból alkothattak jogszabályokat.

A II-ik fejezetben azonban szerző 8 lapon át ismét a nemzetgyűlés szervezetéről, összehívásának módjáról és hatásköréről értekezik, és bár helyesen fogja föl a tömeges fegyveres gyűlések célját, rendeltetését, mégis oly szempontból tárgyalja azokat, mintha a hatáskörök már azon időben is praecis jogszabályokkal lettek volna megállapítva. Így pl. a 17-ik lapon azon tűnődik, hogy minő jogai lehettek a vezérnek? — holott, hogy azon korban és viszonyok között a hatáskör nem csak az állástól, hanem az azt betöltő egyéntől is függött, mutatja az, hogy Árpád mint fejedelem jelentkezik, míg utódai csak névleges vezérei a magyarnak, s Bulcsu, Lehel és Botond az igazi vezérek, de viszont utánuk Gejza már valóságos monarcha, még inkább az, mint Árpád.

A III-ik fejezetben — melynek címe: »Az István-féle államszervezet különös tekintettel a törvényhozó hatalom gyakorlatára« — 8 lapon át válaszolja István intézményeit és azoknak eredeti mintáit, és okait keresve azon különbségnek, mely István királysága és a Karolingoké közt fennállott, ez okokat a magyar nemzet szabadságszeretetében és közjogi felfogásában találja föl. Kiemeli, hogy a míg nyugaton a királyság magánhatalmi természetű, és így hatalmának egy része idővel az országnagyokra ruháztatott át, addig nálunk soha sem veszítette el közhatalmi jellegét, a miért itt »csakis országos törvényhozással és nem particularis törvényalkotással találkozunk.« (27. l.)

Ez utóbbi állítás azonban épen az Árpád-korra, különösen annak második felére nem talál egészen. Mert igaz ugyan, hogy az országos jogalkotásnak is a király a tényezője, de hogy a király nemcsak országos, hanem particularis jogot is alkot, azt a szászok külön privilegiuma s egyes területek lakosainak (székelyek, kunok) némileg eltérő jogállása mutatja.

A IV-ik fejezetben 21 lapon át Szent István gyűléseit, különösen a királyi tanácsot tárgyalja. Mint Kovachich, Cziráky, Bartal, Kollár és más régibb írók, kiknek nézeteit egybeveti, úgy szerző is meglehetősen mai szempontokból kiindulva vizsgálja a kérdést és fejtegeti azt, vajjon kit illetett akkor a törvényhozó hatalom. A ránk maradt emlékek szavaiból, nem pedig az akkor fennállott társadalmi, gazdasági, politikai és egyéb viszonyokból iparkodik azon kor alkotmányi állapotára

világot vetni. Ez az oka annak, hogy bár valótlanságot nem állít s következtetései logice helyesek, a kérdést még sem viszi előbbre mint idézett elődei.

A jogalkotó hatalom azon korban ugyanis nem aanyira a törvényhozáson, mint inkább a szokáson nyugodott; a törvényhozásra a nemzet sem helyezett még súlyt s a királyi hatalom korlátját sem a törvényhozás által való korlátozásban, hanem inkább abban kereste, hogy tekintélyes, népszerű alakjai az ország kormányzásában részesedjenek a király mellett, s ha a király ezeket mellőzte, akkor a nemzet fegyverrel érvényesítette a maga igazait. Az országgyűlések azon korban nem törvényalkotással, hanem a konkrét nemzeti akarat érvényesítésével foglalkoztak, s mint ötletszerű gyülekezeteknek nem is lehetett határozott szervezetük, a királyság pedig legkevesebbé irányította politikáját azoknak szervezésére. A nemzet és a királyság nem volt összeforrvá, a kettő külön életet élt egész szent Lászlóig, illetőleg Kálmánig, s a királyság csak önmagát szervezte a királyi tanácsban, de nem a nemzetet. A nemzetnek a királyság alapján való szerveződése csak akkor indul meg, mikor a kettő összeforr, mert a nemzet erkölcsében is kereszténynyé lesz, t. i. Lászlótól kezdve. Az István királyi tanácsában keresni tehát az országgyűlések eredetét, ez felesleges fáradozás, és nohaszerző ezt maga is érzi, sőt itt-ott ennek kifejezést is ad, ezt a körülményt nem domborítja ki elég határozottan. Sőt maga is azon hibába esik, hogy a két-táblás rendszer alapját Szent Istvánnak a *seniores* és *juniores* között tett megkülönböztetésében keresi. (45. l.)

Az V-ik fejezetben ellenben, a hol a XIII. század közepéig tartott gyűléseket tárgyalja, épen az ellenkező túlzásba esik, midőn azt mondja, hogy az 1222-ik, 1231-ik, 1267-ik és 1290-ik évi decretumok megalkotásában a nemzetnek része nem volt, mert kérte a törvényt, de nem hozta. (55. l.) Hiszen az országgyűlések a későbbi korban sem hozták a törvényt, hanem csak kérték a királyt, hogy tegye az ő javaslatukat törvénnyé (legalább ez volt a forma s Werbőczy is így tanítja H. K. II. 3.); de vajjon lehet-e azért abban kételkedni, hogy a Werbőczy korabeli országgyűlések nem tényezői a törvényhozásnak?!

A VI-ik fejezetben szerző 7 lapon át a fejevári törvénynapokkal foglalkozik s helyesen kiemeli azt, hogy ezek nem csupán törvénykezéssel, de országos ügyek (sérelmek) elintézésével is foglalkozván, ezen gyűléseknek és más országos gyűléseknek hatásköre között szoros határvonalat vonni nem lehet. Ennélfogva az 1290 évi törvény XXXI-ik cikkét mint olyat

tünteti fel, mely ezen törvéynapok reminiscenciájának hatása alatt, mintegy azokból fejleszti ki a tömeges országgyűléseket.

Ugyanitt kimutatja azok nézetének tarthatatlanságát is, kik az angolországi fejlődés analogiája alapján az 1267 évi törvény VIII. cikkében — mely szerint a törvéynapokon minden megyéből két vagy három nemes megjelenni tartozik — a megyéknek az országgyűlésen követek küldése által való részvételét, illetve ennek első példáját keresik. De hogy szerző nem képes magát beleélni a tárgyalt kornak politikai viszonyaiba, mutatja az, hogy az 1222 és 1231 évi decretumokat 1267-ben is érvényes törvényeknek tekinti, midőn mondja, hogy az 1267 évi VIII. t. cz. rendelkezése nem törölte el az említett törvények azon rendelkezését, hogy a gyűlésen a többi nemesek, sőt egyéb országlakosok is megjelenhessenek. (58. l.) Hiszen 1267-ben sem a bulla, sem az 1231 évi decretum nem tekintetett már érvényesnek, s az országlakóknak a törvéynapon való megjelenése szokásjogon nyugodott.

Épen így a kor félreértésén alapúl azon állítása is, hogy a tulajdonképeni országgyűlések a XIII. század második felében kezdenek a nemesség tömeges gyűléseivé átalakulni; a helyett hogy azt mondaná: a tömeges országgyűlések ekkor kezdenek törvényhozó gyűlésekké fejlődni. De akkor mi a különbség a törvéynap és az országgyűlés között? Szerző valószínűleg a hatáskörben keresi a fő különbséget s azért nem meri következtetéseit az általunk előadott módon levonni. Pedig van lényeges különbség, és ez az, hogy a törvéynapon az jelent meg, a ki ott panaszt adott elő, azaz a ki akart, és így az ott összegyűltek nem képviselheték a nemzet egyetemét; holott a tömeges gyűlésre összehivattak és kötelesek voltak megjelenni az összes nemesek, és így ők a nemzet egyetemét képviselvén, a mit határoztak, az a nemzet akarata vala.

A VII-ik fejezetben 30 lapon át az Arpád-kor végén meginduló és az Anjou-kori alkotmányfejlődéssel foglalkozik, az Arpád-kor utolsó szakában tartott tömeges országgyűlésekben látva a későbbi rendi országgyűlések alapját. Egyenkint sorolja fel az V. Istvántól kezdve tartott országgyűlések helyét és idejét, és itt helyesen utal arra, hogy azon országgyűlések között, melyeken a részek részt vettek, s azok között, melyeken részt nem vettek, jogi különbséget tenni nem lehet.

Azután a trónválság idejére eső gyűléseket tárgyalja, de ezeket nem tartja tulajdonképeni országgyűléseknek, hanem csak pártgyülekezeteknek, és ennek oka az, hogy ezeket is a későbbi közjog elvei alapján bírálja meg.

Majd azt kutatja, vajjon Károly uralkodása alatt tar-

tattak-e országgyűlések? és Károly absolutisticus irányú uralkodását magyarázva, azon eredményre jut, hogy ezen királyunk nem tartotta meg azon országgyűlést sem, melyet 1318 évi keresztelő szent János napjára hívott egybe, és így más országgyűlést annál kevésbbé tartott, hanem e helyett »*auctoritate regia*« a főpapokból és bárókból álló nagyobb királyi tanácsal tanácskozva adta ki rendeleteit. De szerző annak, hogy a nemesség, jobban mondva a nemzet, eltúrte Károlytól, hogy az Arpád-kor végén már eléggé kifejlődött magyar alkotmányt semmibe sem vette, okait kifejtteni meg sem kíséri. Pedig ha a főpapok 1338-ban a miatt a pápánál is panaszt tesznek, érdekes volna tudni azt, hogy miért nem talál az ő elégedetlenségük visszhangra az országban. E helyett azonban szerző úgy tünteti fel a kérdést, mintha Károly az 1290 évi XXXI. t. cz. azon rendelkezését, mely szerint évenként tömeges országgyűlés tartandó, megszegte volna (79. l.), s nem veszi figyelembe, hogy annak megtartására magát az akkori felfogás szerint nem is érezhette kötelezve, mert III. Andrásnak decretumait meg nem erősítette.¹⁾

Az 1351 évi országgyűlést már valódinak tartja, de a valódi országgyűléseknek kezdetét csak Mária és Zsigmond uralkodása alatt keresi, ugyanazon okokat látva azok kifejlődésére itt, mint a nyugati országokban, s mintegy összefüggésben látva e kérdést a megyék követküldési intézményével s azzal, hogy 1397 óta a tárnoki városok is meghívatnak az országgyűlésre.

Csakhogy a magyar országgyűléseknek rendszeressé válására nem a nyugati országok példája vagy az ott előforduló okok az indító rúgók, hanem a belső zavarok, a gyakori dynastia-válságok és a nemzeti character, melynél fogva a közügyek iránt az érdeklődés mindig csak válságos időkben ébredt föl, mint az utolsó Arpádok, majd Mária, Zsigmond és a Jagellók alatt, míg a nagy királyok idejében elszunnyadt; a városok megjelenése pedig csupán érdekes jelenség, de nagy jelentőséggel még a jelen században sem bírt, annál kevésbbé akkor.

A VIII-ik fejezetben 19 lapon át az eddig tárgyalt kérdéseket összegezi, foglalkozva az országgyűlések elnevezései, alkatelemei, helye, ideje, tartama, hatásköre és tanácskozási rendjével 1405 előtt, mint a mióta szerinte azok szervezete megállapodott.

Szerző itt országgyűlésnek tartja a királyi tanácsot is,

¹⁾ V. ö. »*Az arany bulla*« című munkám 113, 130, 131 és különösen 142 lapjaival.

holott ez nem volt országgyűlés, hanem tanácsülés, melyre az ország nem volt meghíva. Az országgyűlések az Árpádkor elején, mint mondtuk, még nem a törvényhozás tényezői, de hogy ilyenek is tartattak, az szerző szerint is kétségtelen. Elavult felfogás az is, a mit szerző állít, hogy az előkelőknek a tanácsban való részvételének jogalapja a vérszerződés 3-ik pontja volt. Hiszen minden valószínűség szerint a királyság első századaiban a köztudat mit sem tudott már arról, hogy volt vérszerződés. De igen is, ugyanaz volt a nemzet felfogása a közkormányzatról akkor is, a mi a honfoglalás előtt, és így ugyanazon elv jutott kifejezésre a királyi tanács megalkotásában, a mi a vérszerződés 3-ik pontjában.

A királyválasztás sem volt még azon korban formális, és így nem lehet kutatni azt, hogy kinek volt joga abban résztvenni. De szerző itt is hijával van a történelmi érzéknek. Képesítést keres, mely megállapítja, hogy kik voltak jogosultak megjelenni az országgyűlésen, s ilyet lát abban is, hogy Mária megyei követekül »*nobiles bene possessionatos*«-okat kíván. De ennek gazdasági oka volt, az t. i. hogy a nem ilyeneket fölmentse az országgyűlésre utazás súlyos terhe alól, arra az esetre is, ha ilyeneket küldene a megye.

Épen így abban, hogy az összehívási határidő a szentek ünnepei szerint volt kitűzve, nemcsak régi naptáridézési módot lát, hanem törekvést arra, hogy a királyválasztó és koronázó országgyűlések ünnepekre hívassanak össze. A szent Mihály és szent György nap ma is nevezetes terminusok a mezei gazdasággal foglalkozók körében, a nélkül hogy ünnepek volnának.

Szerző helyesen mondja, hogy alakilag törvény és privilegium között Zsigmond előtt különbséget teni nem lehet. (102. l.) De akkor miért nem indul ki ebből és miért nem fejtegeti a kérdést azon alapon, hogy hogyan vált az ország összes népességének privilegiumaiból törvény, a midőn annak kiadatásánál az országgyűlés követelései (vagy hivatalosan *könyörgései*) is szerepet játszanak.

Helytelen következtetés az is, hogy, mivel Kálmán törvényeinek compilátora, Alberik, beismeri, hogy nem jártas a magyar nyelvben, ennél fogva a papok általában jobban tudtak latinul, mint magyarul. De azon állítása, hogy a latin nyelvet a nemesség is bírta, ezen egész korra nézve épen nem felel meg a valóságnak.¹⁾

¹⁾ V. ö. »*A magyar nyelv szerepe a múlt idők országgyűlésein*« című értekezésemet (Budapesti Szemle, 1893.) és Berkeszi István »*Rendi*

Az egész munka a régi emlékek és írók alapos tanulmányozásának eredménye. De mivel csakis a régibb írók nézeteinek alapján indul el, az újabb irodalmat pedig számba nem veszi, továbbá mivel csakis az emlékeket tanulmányozta, de nem egyúttal azoknak korát s a kornak politikai, társadalmi és gazdasági viszonyait is, — nem képes a kérdés tárgyalását helyes irányban megindítani, s ez az oka annak, hogy az adatokat nem kellő jelentőségük szerint mérlegeli, hogy azok tartalmát több helyütt félreérti, hogy a különböző idők termékeit egy és ugyanazon szempontból fogja fel és nem képes előbbre vinni a kérdést mint felhasznált elődei.

Reméljük azonban, hogy szerző jelen bírálatunk tárgyilagosságát nem vonva kétségbe, rendszerét megváltoztatja s a jövőben sikerültebb dolgozatokkal fogja meglepni a magyar jogtörténeti irodalom iránt érdeklődő közönséget.

FERDINANDY GEJZA.

Székely Oklevéltár. Szerk. Szádeczky Lajos. VII. köt. 1696—1750. Csik vármegye költségén kiadta a Székely történelmi pályadíj-alap felügyelő bizottsága. Kolozsvár, 1898. 8-r. VIII, 459 l.

Nemrég mult egy éve, hogy a *Székely Oklevéltár* VI-ik és »egyelőre utolsó« kötetét ismertettük.¹⁾ Valóban csak egyelőre volt utolsó, mert most Csik megye áldozatkészségéből a VII-ik követi.

Magától érthető, hogy az oklevelek nagy része Csik-székre vonatkozik s jórészen annak levéltárából is került ki; de vannak Udvarhely megye levéltárából, a Székely Nemzeti Múzeumból, néhány magányijteményből és levelesládából származó közlemények, sőt van kettő vagy három a bécsi közös pénzügyminiszterium levéltárából való is. A kötet 1696-tól 1750-ig (1358—1641 sz. a.) mintegy 300 oklevelet foglal magában. Néhol azonban a főkormányzéki rendeletek közös neve alá három-négy, sőt több kivonat is kerül, úgy hogy ezekkel együtt az összes közlemények száma 400-ra mehet. A könyvet a szerkesztő előszava nyitja meg, az oklevelek pedig *gubernialis rendeletekkel* kezdődnek, melyeknek a katonaság és a nyomorúság a legkiemelkedőbb tárgya. Az elsőben Csik-szék főtiszteinek, mint a katonai téli szállások felügyelőinek adnak 11 pontban utasítást 1696. szept. 28-án. Bizonyos emberiségre, de egy-

országgyűléseink magyarsága című munkáját, valamint erről szóló bírálatomat. Századok, 1899. 61. l.

¹⁾ Századok, 1897. 825 és köv. ll.

szersmind a csiki viszonyok alapos ismeretére vall az a figyelmeztetés, mely a felügyelők szoros kötelességévé teszi, hogy mind magok vigyázzanak s mind alárendeltjeikkel vigyáztassanak arra, hogy »a szegénységet ne terheljék túl, ne húzzák, vonják.« Vegyék fel a felmerülő panaszokat. Legyenek méltányosak s a szegénység kárára ne alkudjanak meg. (1358.)¹⁾ Kevéssel utóbb — de még abban az évben — hasonló tapintattal rendelkezik a fő hadi biztosság a katonaság ellátása és a lakossággal szemben követendő magaviselete felől. Megtiltja a tulságos követelőzést, a telhetetlenkedést és kapzsiságot, melyek a természetben szolgáltatott takarmány és gabona beadásánál nyilvánultak. Mindez intézkedések szomorú tapasztalatok következményei voltak. Ugyanez a rendelet hangsúlyozza, hogy mennyi visszaélés történt. »Eddig — írja — oly nagy szabadságok volt a vitézeknek, hogy a szegény paraszt embereket magok tulajdon szolgálatjára hajtották, az urak szolgálatjától elvonták, nyomorgatták, verték, és nem emberekhez illendő helyekbe tartották, míg mindeneket a vitézeknek kívánságok szerént meg nem teljesítettek és meg nem cselekedtek.« Kijelenti, hogy ezeknek és hasonlóknak, egyszóval »a szegénység szorongatásának már egyszer meg kell szünni.« (1359.) Ő felsége is megtiltotta a tisztviselőknek, azok szolgáltnak s a közkatonáknak az »ingyen élődéseket.«

Ismét más rendeletben szabályozzák a katonák és szállásadók viszonyát, az élelmezést, és kimondják, hogy a jobbágyoknak tilos a földesúr iránt való bosszúból katonának állani, a katonáknak pedig nem szabad a birtokosok helyein vadászni. A templomok, papok, mesterek és egyházi személyek házai, — valamint a régi nemesi udvarházak — mentesek a szállásolás terheitől, s végül meghagyják, hogy a katonák a lakosokkal kölcsönösen becsüljék egymást. (1360.)

E három fő rendelet után kevéssel (1698. ápr. 18.) maga a gyulafejérvári országgyűlés hoz végzéseket a katonák ellátásáról (1364), s a főkormánysház is újlag bocsát ki utasításokat. (1369—70.) De mire ezek megjelennek, Gyergyó-székből jönnek a panaszok a katonák ellen. Itt folytatták a régít. Sadmaranczky — vagy mint az oklevél nevezi: *Szamaranczki* — kapitány 163 emberből álló kompániája tizenöt napig élődött ingyen. A másik tiszt 300 forintot vett fel Csik-széken, a harmadiknak és negyediknek 30—40 ökrét és béreseit tartották fizetés nélkül. A szék tehát méltányosan kívánhatta, hogy költségeit számítsák bele az adóba (1363), a melynek és a

¹⁾ A zárjelezett számok az oklevelek sorszámát jelentik.

katonatartás terheinek könnyítését különben utóbb, 1698-ban, az összes székely követek kérték az országgyűléstől. Feliratuk szerint a nyomor általános. Aranyos-szék képtelen a további fizetések teljesítésére, Csik alig bírja terheit s Három-továk sem áll sokkal különbül. Ez tényleg így volt. A válassz is elismerte, hogy a székelységet »az elmúlt zürzavaros időben« erején felül terhelték (1371), s közben a szegénység folyton panaszzkodott. (1372.) Megnyugtató lépések történtek a visszaélések korlátozására s a gubernium úgy vélekedett, hogy, ha a katonaság kellő időben pénzhez jut, könnyű lesz rászorítani, »hogy az egy szálláson kívül a gazdát semmire ne erőltesse« és »mindent pénzen vegyen.« (1381.) De a panaszok nem szűntek meg: 1700 június havában a Steinville regimentjéből egy kompánia kapitányostól beszállott Csik-Rákosra. Csak egy éjet töltöttek ott s azalatt csupán a kapitány konyhájára — a Cserey udvarba — 8 font húst, 5 tyúkot, egy kupa vaját, egy malaczt, 30 tojást, egy fehér kenyeret és 5 kupa bort kellett a falunak ingyen vinni. Tapolczán szintén »minden étellel és itallal csak ajándékon kellett tartani az egész kompániát.« (1387.)

Végre — 1701-ben — a kihágások megvizsgálására bizottságot küldenek ki, s ez április 14-én megkezdli a vallatásokat, melyek eredményeképen Csik falvaiból a zsarolások, hatalmaskodások és erőszakosságok hosszú sorozata kerül napfényre. Lássunk mutatónak néhányat: Szent-Domokoson a katonák hadnagya új istállót építtetett; disznainak pajtát s a háza részére veteményes kertet csináltatott, melyekben együtt volt legalább 100 ember munkája. Dánfalván a kapitánynál vetés, kaszálás, aratás idején mintegy 200 napszám ment házépítésre, konyhaszínálásra, udvarfeltöltésre, veteményes állításra, és mindezekért nem fizettek semmit. Azonkívül Dánfalván a szegénységet még az aratásból is bekergették *tolutépésre*, mely eltartott egy hónapig, s minden nap 10—12 embernek kellett a munkáját félbe hagyni miatta. Ugyanott a szállásadóktól »vaját, olajat, káposztát, túrórt, sajtot, ordát, tojást, kását, lencsét, borsót, hagymát, lisztet és sört« erőszakoltak ki. Több helyen megverték a házigazdát vagy a feleségét, másutt elpocsékolták a takarmányt, a gabonamérésnél csalnak, a hova beszállottak, ott az élelemért nem fizettek. Néhol elkínózták a gazdák lovait; elvitték a háztól a disznót, a pulykát és egyéb majorság-féléket. Az is megtörtént, hogy vadászatról állítottak be egyes házakhoz s még kutyáikkal is árpa- és zablisztet étettek. A fizetés aztán vagy mindig elmaradt, vagy igen-igen kevés volt. (1393.)

Talán a súlyos panaszok miatt jön 1701. aug. 9-éről a katonasághoz újabb rendelet, mely ismét megszabja, hogyan

viselkedjék a néppel szemben. (1396.) A felügyelő biztosok pedig 1702-ben szintén utasításokat kapnak a panaszok megvizsgálására vonatkozólag. (1406.) Mindazonáltal ezután is vadolják a katonákat embertelen bánásmódjukról. (1411.)

Ily helyzetben találta 1703 végén Csik-széket az országos felkelés, s az elsanyargatott nép mingyárt kezdetben Rákóczi pártjára állott. (1530.) Thoroczka István Gerendről 1704 évi mart. 6-án írott levelében örvendez azon, hogy a szék »még a fegyvert le nem tette.« (1417.) Segélyt ígér, bő és megbízható tudósítást kér s ápr. 22-ről siet közölni a porumbáki győzelem hírét. (1418.) Azalatt Teleki Mihály jelenti, hogy a fejedelem őt nevezte ki fiscalis directornak, s Horváth György főhadnagyot beküldi Csikba a kincstári jószágok és a harminczadok felügyelőjének. (1416.) De a felkelés újabb terhet is rótt a szék lakosságára, mert Thoroczka István 1704. május 20-án 300 lovasat kér. (1419.) Közvetetlen ezután Rákóczi rendelkezik a káromkodások és zsarolások ellen (1420); az ezt követő feljegyzések pedig a három-széki Uzon szomorú sorsát vázolják. (1421.) — E közben Forgách Simon gróf, az erdélyi hadak fővezére, 1705. aug. 5-én nyílt rendeletben menti fel a fejedelem hadaiban szolgáló jobbágyok családjait a jobbágyszolgálatok alól, azokat pedig, a kik a rendeletet a maguk hasznára akarják kijátszani, szigorú büntetéssel fenyegeti. (1423.) Az év végére azonban, Rabutin kívánságára, már a gubernium hirdet országgyűlést Segesvárra; az ígér a király nevében közbocsánatot, az határozza meg a pénz értékét. (1424.) December 30-án Graven ezredes Csikban táboroz s ott szedet be zászlót, dobot, fegyvert, és halálbüntetéssel fenyegeti azokat, kik az effélel elrejtik, vagy a lappangó kuruczokat nem jelentik fel. (1426.) A csiki székelyek meg sem moczczanhattak, s miután »a király hűségére visszatértek,« a gubernium 1706. jan. 4-én megküldi számukra a királyi kegyelemről biztosító levelet, és martius 1-én tudósítja őket, hogy ifj. Toldalaghi János közéjük megyen a katonatartás ügyének megvizsgálására. (1428.)

Az 1706 év alkonyán ismét fordult egyet a koczka. Csik, Gyergyó és Kászon székek Petki Dávid személyében megint kurucz főkapitányt nyernek (1429) és 1707-ben alatta hoznak Csik-Szeredában földjük védelmére három rendbeli végzést. (1430.) Ez egyszersmind az utolsó erőfeszítés. Nemsokára megint a gubernium rendelkezik, s 1709. ápr. 27-én Udvarhelyszékről beküldik hozzá a »kuruczásra elment és oda maradott jobbágyok« névsorát (1435), majd 1710. ápr. 16-án a gubernium bocsát ki rendeletet a lappangók ellen. (1442.) Rákóczi hívei elbujdostak, vagy elállottak mellőle. Horváth György,

a volt harminczados, szintén az utóbbiak közt van. Leginkább a nehéz börtönből akar kiszabadulni, midőn esküdjök, hogy »soha kuruczczá nem lesz,« s kilencz csiki nemes és lófő székelly áll jól érette. (1443.) A bujdosókat Csik és Kászon tisztviselői levélben hivogatják haza. (1444.)

Néhány kizárólag Csik, Gyergyó és Kászon-székre tartozó oklevél után egyes sérelmek, kérések, egy követi utasítás és a főkormányshékeknek az országos rendre vonatkozó intézkedései sorakoznak. (1451—1463.) Ezek után a csikmadarasi és dánfalvi — azóta megszűnt — *vashámorok* tulajdonjogáról folyó vallatás, melyek közül az utóbbi hámososainak egyik számtartó vallomása szerint »Zsigmond király ideitől fogva« voltak kiváltásai. (1464—65.) A bányákra, és pedig kizárólag a sóbányákra vonatkozólag 1701-től kezdve öt oklevelet találunk a könyvben (1389, 1414, 1483, 1560 és 1562); de mellékesen gyakran emlegetik azokat, kivált a parajdit, mert a sérelmek közt mindegyre ott van az is, hogy a székelységnek az őt megillető sőt nem adják ki, vagy a rendesnél kisebbre vágják. (1438, 1461, 1481, 1525, 1570, 1601 stb.) Itt említhetjük meg azt a hosszú névsort is, mely Al-Csik lakosságából azokat sorolja fel, a kiket só illetett a parajdi aknából. (1392.)

Visszatérve a köztörténeti oklevelekhez, ezek közül néhány az 1717—1718 évi török háborúra és táborozásokra nyújt adatokat (1484—1496), 1717-től 1720-ig pedig egész sorozat csaknem kizárólag a székelly földön uralkodó folytonos szárazságról, éhségről és pestisről beszél. — Legnagyobb szárazság volt 1717-ben. Ekkor Csikban pünkösöd után nem esett több eső. Fák és füvek gyökerestől kiszáradtak. Források, kutak és patakok vizei apadtak el, beljebb Erdélyben a Mezőség tavai pocsolóvá váltak, sőt némelyik el is tűnt egy időre. (1498.) Így már 1718-ban beállott az éhség. De a nyomor tetőpontján is tartani kellett a katonaságot és dühöngött a pestis. Ez már régebben dult Erdélyben, csak hogy nem volt általános. Maroszéken azonban rémitően pusztított,¹⁾ s 1717-ben már Csikban is százával szedte áldozatait, úgy hogy a legtöbb faluból a lakoságnak csaknem a fele kihalt.²⁾ A gubernium megtette az óvó intézkedéseket, de a gyilkos járványnak nem lehetett útját állani, s a veszedelem csak 1720 tavaszán szűnt meg. A kötetben mintegy 15—20 oklevél szolgáltat részletesebb adatokat róla.

Az 1720 évből ott találjuk még Udvarhely-szék általános leírását latin nyelven; lakóinak, tenyésztett állatainak és ter-

¹⁾ I. *Orbán B.* Marosvásárhely leírása 12. l.

²⁾ Részletesebb kimutatás az 1498 sz. oklevélben.

mesztményeinek táblázatos kimutatását, és a széknek azon kérelmét, melyet az adózás könnyítése és a sérelmek orvoslása végett nyújtott be a guberniumhoz. (1524—25.) Ettől fogva azután 1750-ig a kérelmek és követi utasítások nagy részének ezek az állandó tárgyai.

Csak kósza hírként terjed el 1734-ben, hogy a tatárok be akarnak törni. Hivatalosan megczáfolják, de óvatosságból mégis bevágatják a Csik, Gyergyó és Kászonszéki mellék-szorosokat s összeiratják a katonaköteleseket és a tisztségre alkalmas nemeseket. (1592—94.) Általában azonban csendes volt minden. A székelység kifáradt. Nem sok vizet zavart a *Rákóczi József* ügye sem. Az oklevéltár közli erre vonatkozólag III. Károly nyílt rendeletének egykorú magyar fordítását s mellette a guberniumnak azt a parancsát, melylyel a királyi rendeletet kihirdettette. (1604—605). Majd 1739. jan. 16-án ismét a gubernium adja tudtúl, hogy a Rákóczi-összeesküvés gyanuja miatt elfogott néhány előkelő urat felmentették és szabadon bocsátották. (1610.) Ezzel vége az országos ügyeknek.

Közben az egész kötetben sok érdekes apróságot találunk. Ilyenek: 1697-ből Rabutin levele Pekri Lőrinczhez a zentai győzelemről (1360), egy gubernialis végzés a maros-széki királybírák választása és eskütétele körül gyakorolt »régi szabadság« megtartása felől (1373); ott látjuk a csiki és gyergyai *solymárok* kiváltságainak megerősítését (1379), majd a sófalvi solymárok névsorát, a kik összesen ötvennyolczan voltak. (1401.) Általánosabb érdekűek ezeknél a *törvények és jogszokások* a XVIII. század elejéről (1386), majd Udvarhely-széknek 1740-ben az országgyűlésen megerősített jogszolgáltatási törvényei, Csik, Gyergyó és Kászonszéki tiltakozása a királybíró választásnál uralkodó régi szokás érdekében (1619 és 1629), Zetelaka kiváltságai (1394), továbbá *Cserei Mihály* levele, melylyel nyolcz bujdosót hivatgat haza Moldvából (1456); magánleveleiből is kapunk hármat (1571, 1584, 1596), s három más oklevél nagyrészből szintén reá vonatkozik. (1477, 1522, 1526.) Találunk vallás-erkölcsi végzéseket (1445,¹⁾ 1490); három oklevél Sepsiszentgyörgy városát érdekli (1374, 1589, 1590), kettő tatár-rabokról beszél, egy harmadik 1699-ből felsorolja az udvarhelyi várban szükséges javításokat (1380), 1727-ből pedig ott van Szemerja falu törvénye. (1564.) Végül néhány székely családra nézve is bukkanunk adatokra. Az al-csiki székelyek névsora több száz család-nevet foglal magában. (1392.) Külön

¹⁾ Sajtóhibából 1448-nak számolták.

említhetjük meg a felső-benczédi Firtosokat, kik nemességök megújítását kérik és Bonfiniusra hivatkoznak. (1399—1400.) A Becze család 1741-ben mutatja ki Csik, Gyergyó és Kászonszék előtt régi nemességét. (1622.) A kötet csik-bánkfalvi Kovács Tamás, József és Pál nemeslevelével záródik, melyet nagyatyjuk, Bocskor János érdeme, és atyjuk, Kovács Tamás sokrendbeli vitézkedése szerzett meg nekik.

Ez nagyjából a kötet tartalma, melyhez részletes név- és tárgymutató csatlakozik. Anyagának értékét emeli az, hogy a gubernialis korszakból — kivált a székelyföld történetére nézve — ez az első nagyobb és általánosabb oklevél-közlés. Kívánatos lenne, hogy a korszak hátralevő részének, kivált a *Siculicidium* történetének megvilágítására is nyerjünk legalább egy új kötetet. Anyag van hozzá, s ha a többi székely vármegyék követnék Csik példáját, nemsokára a Székely Oklevéltár nyolczadik kötete is napvilágot láthatna.

KELEMEN LAJOS.

T Á R C Z A.

GLOSSÁK ÉS BÍRALATI MEGJEGYZÉSEK

az 1848—49-iki szabadságharcunk történelmét tárgyazó cikkekre és művekre vonatkozólag.

X.

Ötven év előtt.

1848 márczius 15-től Világosig.

Hatala Péter dr. egyetemi tanár s volt honvédtüzér három ivre terjedő reminiscenciáit tartalmazza ez a kis füzet, melyet az országos központi községi nyomda részvénytársaság adott ki.

Jóízűen beszéli el a szerző honvédvilági élményeit, ki mint az egyetemi legió tagja állott be honvédtüzérnek, s előbb a Zichy, azután a Kmety-hadosztályban, végig küzdötte a harcot a Balatontól egész Lugosig, végül pedig a Lázár dandárához csatlakozva, Hátszegen kapitulált. Ennyiben tehát a füzet cízme nem felel meg a tartalomnak.

Nagyon fiatal gyermek volt még Hatala akkor, s így csak természetes, hogy látköre nem lehetett tág, a miért is az ő hadtani nézeteire súlyt egyáltalán nem fektethetünk. Az is kár, hogy nagyon szűkre szabta a füzet terjedelmét, sok érdekes dolgot belefoglalhatott volna még elbeszélése keretébe.

Azonban így is találunk elbeszélésében egy-egy közérdekű mozzanatra. Elmondja nevezetesen, mint szem- és fültanu, hogy Gáspár a Tisza-Füredre való visszavonulás elrendeléseért oly haragra lobbant Dembinski ellen, hogy hangosan szidta az élhettelen polyák teremtését, csakhogy ez nem értett magyarul; továbbá, hogy Kmety az isaszegi napon az ágyuszó hallatára kérvérte Gáspárt a Gödöllőre való előnyomulásra, de eredménytelenül. Megemlíti azt is, hogy márczius 15-én Petőfiék a Ferenczikerén levő mérnöki osztály előtt is megállottak: hogy a jogi

karon akkor Tipula nevű tanár tartott előadást; hogy a Landerer-nyomda a mostani Kammon-kávéház helyén volt; hogy a honvédtüzérséget az Ujépületben helyezték el; hogy Pesten s kivált Budán már 1848 december-havában pusztított a cholera; hogy a bán fő hadi szállása 1849 elején a Tigrisben volt; hogy Klapkát ápr. 6-án többször sürgette Bayer a Kerepesig való előnyomulásra; hogy Görgei kijelentette Schulcz Bódog előtt, hogy Hentzit, ha az halálos sebet nem kap s bele nem hal, másnap felakasztatta volna.

De tévedés is sok van a visszaemlékezésekben, a mit a volt lelkes honvédtüzér könnyen elkerülhetett volna, ha utána néz annak, hogy helyesen emlékszik-e az egyes epizódokra vissza.

Táncsics például nem ment márcz. 15-én a színházba; István nádor nem márcz. 15-én indítványozta az ellenzéki felirat elfogadását; Batthyány nem márcz. 10-én neveztetett ki miniszterelnökké; Jellacsich (kinek nevét mindig helytelenül írja) nem márcz. 28-án lett bánná; az első 10,000 honvédet nem az országgyűlés szavazta meg, mely akkor nem is volt; a 61 millió sem aug. 26-án, hanem 24-én szavaztatott meg; továbbá, Görgei még nem volt ezredes, midőn Zichyt felakasztatta; a czibakházi februári harc nem 25-én, hanem 24-én történt s abban Damjanich nem vett részt; az első váczi ütközet sem április 9-én, hanem április 10-én volt; a 3-ik zászlóaljnak nem volt veres sipkája; s Hentzinek nem 3000, hanem 4500 embere volt Buda várában.

Kevés igényű ugyan ez a füzetke, de ilyen hibáknak még oly igénytelenség mellett sem volna szabad benne előfordulni. Ezen nézetünk kijelentésével Hatala Péter írói nevét akartuk honorálni.

XI.

Bem tábornok téli hadjárata 1848—49-ben Erdélyben.

Irta *Dercsényi Kálmán,*

1848—49-iki Mátyás-huszár főhadnagy.

A Kilián Frigyes könyvkereskedésében megjelent ezen 10 ívnyi munkáról úgy nyilatkozik a szerző, hogy azt bátyjának táborig naplójegyzetei alapján még az 50-es évek elején, friss emlékezetből állította egybe, s most többek óhajára azért bocsátja közre, mert ezen téli hadjáratnak ily részletekbe menő leírását sehol sem olvasta. S megtoldja ezt bevezetésképen az 1848 évi márczius 13—16-iki események elmondásával.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy Bem téli hadjáratáról, nem is említve az ellenséges párti írók műveit, kimerítően írtak

Czecz tábornok, Bauer és Szigethy Miklós őrnagyok; sokkal kimerítőbben mint szerző, kinek alárendelt állásában nem is lehetett nagy áttekintése a körülötte folyó eseményekről. Ezzel azonban csak azt akartam jelezni, hogy a munka közrebocsátására felhozott egyik ok tévedésen alapúl, de távol van tőlem kétségbe vonni, mintha az ilyen visszaemlékezések is ne lennének hasznára a történetírásnak.

Van ebben is elég figyelemre méltó mozzanat felemlítve.

Érdekes nevezetesen az, hogy Bécsben a magyar küldöttség ott léte idején az a hír volt elterjedve, hogy Esterházy Pál herczeg 10,000 frtot osztatott volna szét a táborszó katonaság között, s hogy Windischgrätz herczeg azt az ajánlatot tette volna a kamarillának, hogy másnap reggelre, ha megengedik neki, az egész magyar küldöttséget kíséretével együtt felakasztatja, minék következtében a küldöttség tagjai nemcsak magok fegyverkeztek fel, de felfegyverkezették az őket kísérő fiatalságot is, sőt még 300 fiatal embert hozattak fel kíséretök megerősítése végett Pozsonyból Bécsbe.

További megemlítésre méltó följegyzések a következők:

Szemere, hogy jó példát mutasson, mint belügyminiszter is teljesített nemzetőri szolgálatot. A Mátyás-huszároknak egy napi zsoldjuk egy huszas volt. Baldaccinak csak egy szavába került volna ezredét, a Károly-Ferdinánd gyalogezredet Magyarország felé indítani s így azt a hazának megmenteni. Bem, gyöngé és összeesett testalkatával s lengyel-zsidó kinézésével először rossz benyomást tett a honvédekre. Ugyan ő a szerző által küldötte január 21-én Nagy-Szeben alól a parancsot Czeczhez az előnyomulásra, mit ez nem teljesített. A határőr székelyeket, rimánkodásukra, a miért szerző nagyon élesen kikel ellenök. ezen csata után Bem haza bocsátotta. A vizaknai erős állás elhagyásáról azt mondja szerző, hogy azt nagy bolondúl tették. Zsurmay azért hagyta el Bem seregét, mert ez nem adott kegyelmet egy őrmesterének. A Károlyi-huszárok márcz. 11-én érkeztek meg Meggyesre a Magyarországból jövő 4000 emberrel Bem táborába. (Ez azonban tévedés.) Kossuthnak szerző előtt csak az a kifogása volt Bem ellen, hogy bőven költekezik. Szerző szerint egy osztály huszárság a tiszteket a capitulatio aláírásában (?) meg akarta akadályozni, de Nagy Sándor ezen szándék végrehajtását megakadályozta.

A tábori tűznél, különösen az ellenség halottainak számát szaporító nagyítások nem egy helyen találnak hitelre szerző elbeszélésében. De még ez hagyján, mert épen ez mutatja, hogy élményeit rajzolja előttünk. Azonban az már nagyobb hiba, hogy sok helyen téved az eseményekre vagy legalább azok idejére nézve.

A pozsonyi országgyűlés küldöttsége például nem márczius

13-án, hanem 15-én ment fel Bécsbe, s Beóthy Ödön nem lehetett a küldöttség tagja, nem is mehetett azzal, mert akkor nem volt követ; a szamos-ujvári összecsapás nem november 10-én, hanem 13-án, a szamosfalvai pedig nem november 17-én, hanem 16-án volt; november 30-án még nem kaphattak Bemtől semmiféle parancsot, mert az ő kinevezése csak decz. 1-én történt, és csak decz. 6-án érkezett meg a táborba. Petőfit, kinek, valamint Görgeinek a nevét is hibásan írja y-nal, nem láthatta január 3-án Borgó-Prundnál a szerző, mert Petőfi csak január közepén indult el Nagy-Szalontáról Aranyéktól Erdélybe, s csak január 25-én találkozott Szelindeken Bemmel először.

Ezeket tehát nem írhatta szerző akkori tábori naplójegyzetek alapján, hanem csakis téves visszaemlékezésből; és noha, mint említ is, friss emlékezetből még az 50-es évek elején írta feljegyzéseit, már akkor is hibázott emlékező tehetsége; a miből aztán sok tanulságot lehet levonni.

Szerző azt mondja előszavában, hogy ezen memoire-szerű jegyzeteket eleinte csak családja tagjainak s jó embereinek szánta emlékül. Kiadásuk után is csaknem ezt mondhatja. Ezen könyvecske ugyanis tudtommal egyetlen egy lapban vagy folyóiratban sem volt nem hogy ismertette, de még megemlítve sem; pedig évtizedek óta a legnagyobb figyelemmel kísérem a szabadságharc történetére vonatkozó irodalmat.

Eddig az ismeretlenség homálya fedte el a nagy közönség előtt e munkát, holott legalább a felemlítést bizvást megérdemelte volna. Ez az oka, hogy magam is csak véletlenül, egy antiquariusi könyvjegyzékből szereztem tudomást létezéséről, s hogy szükségesnek láttam a glossákkal kísérendő munkák közé sorozni, jöllehet még 1896-ban megjelent.

HEGYESI MÁRTON.

LALA MOHAMMED HALÁLA.

Thúry József tagtársunk, egy rövidke jegyzetben, melyet »*Bocskaý István fölkelése*« című dolgozatához fűzött (*Századok*, 1899. 42. 1.), a Lala Mohammed nagyvezér állítólagos megmérgezéséről szóló régi mende-mondát eleveníti föl. Ámbár az egykorú Pecsevi és a közelkorú Hádsi Khalfa úgy beszélnek el a dolgot, a mint azt Thúry József előadja, be fogom bizonyítani, hogy a jelen esetben is Hammernek van igaza, a ki Naima nyomán helyesen azt írja, hogy a nagyvezért gutaütés ölte meg, nem pedig portugall orvososa, Dervis Kapudán pasa ösztökélésére, mint ezt a szintén egykorú Sziná-allah efendi, a mufti, hamisan híresztelte.

A megmérgezésről szóló álhírt legalább nem hitték el, de

még figyelemre sem méltatták a konstantinápolyi franciaia követ-ségnél. Az akkori követnek, báró Salignac-nak, 1606. június 4-éről kelt levele, melyben a nagyvezér halálának hírére haza megírta, tudtommal még nem került napfényre, de van más két egykorú tanutól származó följegyzésünk, mely ép oly hitellel bír, mint a követ hivatalos tudósítása királyához, t. i. egyik a titkárától, a másik pedig főlovászmesterétől.

Előre kell bocsátanom azt, hogy midőn Cicala pasa nagy vereséget szenvedett Persiában és a vallott kudarcz után csakhamar meghalt, s erre a győztes Lala Mohammedet visszahívták Magyarországból és a persa *eretnekek* ellen működő török hadsereg vezetésével bízták meg: a nagyvezér már betegeskedett és roncsolt egészsége miatt csak nagyon lassan folytathatta útját haza Stambulba. A hosszas huza-vonát ellenségei és rosszakarói otthon arra magyarázták, hogy a nagyvezér *nem akar* Persia ellen indulni, s ezért betegséget szinlel, czélja lévén magyar földön maradni, hogy kedvencz tervét: Bocskayval együtt az osztrák ház ellen támadást intézni, Bécsset elfoglalni és a Habsburgok hatalmát a magyar hazában tönkre tenni, — keresztülvihesse. Salignac már 1605. decz. 12-én jelenti urának, hogy a nagyvezért két-három hét múlva várják haza, de a következő évi márczius 14-én, tehát három hónappal utóbb is csak azt írja, hogy Lala Mohammed még nem érkezett vissza. »Tegnapra várták, — így folytatja levelét — de rosszul lett az úton. Bocskay emberei azonban már megérkeztek, kik oly czélból jöttek el a portára, hogy a szultánt urok hűségéről újból megnyugtassák.« A követnek márcz. 29-ről kelt levele szerint a nagyvezér u. a. hó 16-án érkezett meg Stambulba. Bocskay emberei az ő sugallatából jöttek volt a portára oly megbízással, hogy a szultánt az osztrák ház elleni hadjáratra rábeszéljék. A hadi terv szerint maga a szultán vezette volna hadseregét Magyarországba, melynek főadata lett volna Gyórt (*Savarin*, tehát *Javarin*, nem pedig *Samaria*) és Pozsonyt (Prisbourc) »egy Komárom és Bécs közt fekvő kis helyet« elfoglalni, és ennek elestével Komárom is eo ipso kapitulálni lett volna kénytelen, s így tovább. A szultán azonban, mint más forrásból tudjuk, hajthatatlan maradt, és Lala Mohammed ura parancsának engedve, akarva nem akarva. Skutarinál táborba szállott, hogy Persia ellen tovább folytassa a hadi műveleteket. »Az Isteni gondviselés azonban úgy rendelte — írja Naima, a már idézett török író — hogy a nagyvezért saját divánjában gutaütés érte.« Agái elvitték őt sátorába s rögtön elküldtek orvosaiért, kik mindent megtettek tehetségök szerint életének megmentésére. A fondorkodó Kapudán pasa azoban még most is váltig csak azt sugdosta a szultán fülébe, hogy

Lala Mohammed folyvást szinlel, s azért a nagyúr szigorúan ráparancsolt, hogy minden további halasztás nélkül induljon a háborúba. A beteg ember esdekléseire azonban mégis elküldte hozzá egyik agáját, ki saját szemeivel győződött meg róla, hogy a nagyvezér gutaütéstől megbénítva, tehetetlenül fekszik nyugágyán, s jelentése után nem zaklatták többé a már haldokló pasát.

A francia követ főlovászmesterének, Bordiernek elbeszélése szerint »Mohammed pasára nagyon agyarkodtak irigyei, kik halomlás szerint megbabonázták őt, a minek következtében hosszú és igen súlyos nyavalyába esett, melybe hat hónapi kínlódás után belehalt Konstantinápolyban, minden barátainak és még a nagyúrnak is sajnálatára, ki vitézségeért szerfölött megkedvelte volt őt.« Kincseit azonban elkobozta, még mielőtt a szerencsétlen ember örökre behunyta volna szemét.

Salignac titkárának, Le Sieur d'Angussenek naplója szerint pedig Lala Mohammed »május 24-én megholt betegségben (mourut de maladie) Konstantinápolyban. Mielőtt kiszenvedett volna, a nagyúr lefoglaltatta minden javait a maga számára.«

Naima elbeszélésehez magyarázatul csak annyit szükséges megjegyezni, hogy Skutari, hol a nagyvezér táborozott, a török fővárosnak külvárosa, és Stambullal szemben a Bosporus ázsiai partján fekszik. E közelkorú történetíró véleménye szerint a nagyvezér betegségeért alapos okunk van a szultán kíméletlen bánásmódját okolunk. Különben Naima egy más helyen is, Akhmet halála után (A. H. 1024), fölsorolja az elhalt szultán nagyvezéreit s ezek közt Gházi Lala Mohammed pasát is, Esztergom megívóját, ki »gutaütéstől halt meg.«

A francia forrásokból merített adatokat még 1888—89-ben a követ családjának egyik tagja közölte nyomtatásban »*Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut Biron, Baron de Salignac* (1605—1610)« cím alatt az *Archives historiques de la Gascogne* 16. és 19. fascicules-jeiben (Auch és Páris) két kötetben. Ezekben Bocskayra nézve nem találunk sok új dolgot, részint azért, mert Salignac számos levele még lappang vagy talán elveszett, részint pedig azért, mert az erdélyi fejedelemnek a portán járt emberét a követ két vagy talán több ízben is meghitta ugyan ebédre magához, de annak nyelvét a jó francia bor sem oldotta meg. Tehát Salignac báró nem volt oly szerencsés, mint később Sieur de la Croix, ki 1673-ban azt jegyezte föl naplójába, hogy a Konstantinápolyba érkezett magyarokkal (alkalmasint Apafi követeivel, véli Simonyi Ernő) akarván értekezni, őket egy kis szigeten, hol szállva voltak, fölkereste, és ki akarván fürkészni küldetésök okát, őket előbb jól leitatta, »mert — úgymond —

csak ily módon lehet ezen nemzetbelieket beszédesekké tenni.« Különben az említett két kötet kiadója, Théodore de Gontaut Biron, a rendelkezésére álló gazdag anyagnak csak egy részét közölte hosszú kivonatokban, s lehetséges az, hogy még sok érdekes adatot rejtenek az általa fölhasznált kéziratok, melyeket a párisi nemzeti könyvtárban őriznek.

Befejezésül még néhány szót az azon időbeli török politikát illetőleg. Károlyi Árpád a *Magyar Országgyűlési Emlékek* sajtó alatt levő XI. kötetéhez irt bevezetésében, mely külön lenyomatban már megjelent »*A kiegyezés ügye a kassai országgyűlésen 1606 tavaszán*« cím alatt, röviden érinti a budai pasa részéről megjelent török ágensek üzelmeit is az említett országgyűlésen, melyek a kiegyezés létrejötté ellen valának irányozva ugyan, de mint az a föntebb mondottakból is kiviláglik, a portáról nem részesültek valami erélyes támogatásban. Ennek magyarázatát abban kell keresnünk, hogy — mint azt a francia követség jelentéseiből is tudjuk, — a persák és a hozzájuk szító török fölkelők ellen Ázsiában folytatott hosszas meddő hadakozás majdnem teljesen kimerítette volt a szultán kincstárát, s ennek következtében Akhmetnek nem állott rendelkezésére a magyarországi háború viseléséhez és Lala Mohammed nagyraszabott terveinek megvalósításához szükséges pénz, ha különben hajlandóságot érzett volna is kedvelt nagyvezérének politikájához saját beleegyezését megadni.

KROFF LAJOS.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA második osztályának márczius 6-iki ülésén *Schvarcz Gyula* r. tag a hellén ó-korra vonatkozó tanulmányai köréből *Anytos psephismájáról* értekezett, s élesen bírálva némely német tudósok Herodotos-cultusát, kimutatta, hogy a hírneves görög történetíró pénzért dicsérte az athéneiek vitézségét a persa háborukban, a miért is, bár könyvei örökbecsű forrása fognak maradni az ó-kori történelemnek, Athénéről szóló feljegyzéseit nem tartja megbízhatóknak.

Utána *Békefi Remig* levelező tag »*A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei*« című nagyobb munkáját mutatta be, mintegy folytatásaképen a sárospataki főiskola 1621-iki törvényeiről jan. 9-én tartott értekezésének. Fejtegetése szerint Debreczen iskolája a ferencz-rendiek kolostora helyén jött létre a XVI-ik században, és a wittenbergi egyetem törvényei alapján szervezkedett. Midőn azonban belátták, hogy e törvények nagyon általánosak, 1657-ben részletesebbeket készítettek helyettök.

Ezeket Komáromi Csipkés György fogalmazta, kinek eredeti kézírata a debreczeni ev. ref. collegium levéltárában van. Forrásul a witterbergi 1571-iki, a debreczeni régibb és a sárospataki 1621-iki törvényeket használták s főleg ez utóbbiakból egész czikkelyeket vettek át, miként az értekező a párhuzamos helyek egybevetésével kimutatja; minthogy pedig az 1704 és az 1792-iki debreczeni törvények gerincze is az 1657-iki törvény, a sárospataki kölcsönzés jelentősége szemmel látható. Ezen törvények kapcsolatuknál és tartalmuknál fogva kiváló kútfői a magyar művelődés-történetnek, miért is kiadásuk nagy fontossággal bír. Ezekből látjuk, hogy a nevelés egészen vallás-erkölcsi volt. Szigorúan meghagyja a törvény, hogy az ifjak az isteni tiszteleltre eljárjanak, imádkozzanak, engedelmeskedjenek, mértékletesek, szerények és békések legyenek, tisztességesen szórakozzanak s kerüljék mindazt, a mi a jó erkölcsökbe és jó ízlésbe ütközik. Hajokat nem fodoríthatják, fejüket török módra nem nyírhatják, bokrétát, csapott kalapot, széles övet, katona köpenyt, s más, mint fekete vagy szegszínű tatár keztyűt nem viselhetnek. A közszellem ápolására és kifejlődésére nagy hatással volt, hogy az iskolai hivatalokat, minők a senior, bibliothecarius, contrascriba, oeconomus, coquus, explorator, lotor, vigil, janitor, dispensator, praebitor, provisor és apparitor tiszte, mind a tanulók viselték. Érdekes jelenség, hogy az ifjuság csupa hálából a városi polgárság iránt, a tűzoltás terhes és veszélyes feladatát is magára vállalta, s tudjuk, mily tevékenységet fejtett ki e téren a debreczeni diákság majdnem napjainkig.

Harmadikúl *Marczali Henrik* 1. tag mutatta be még Domanovszky Sándornak a *dubniczi krónika kéziratáról és kiadásairól* írt dolgozatát,¹⁾ melyben a szerző különösen Mátyás Flórián kiadását (M. Florianus: Fontes Domestici. Script. III.) teszi gondos vizsgálat és kritika tárgyává. E kiadásban szembetűnőleg két irányzat küzd egymással: a kiadó javítani akarja az önkényes orthographiát, és az eredetinek sajátságait is meg akarja őrizni. Ez által igen sok következetlenségbe esik. De nagyobb baj, hogy sok szót hibásan olvasott, s néha épen jegyzetben emliti mint más krónikák variánsát, a mi a Dubniczi Krónikában is úgy áll. Még nagyobb hiba a tulajdonnevek orthographiájának megváltoztatása. az értelemzavaró kihagyások, melyek néha egész mondatokra terjednek, és a más krónikákból való önkényes betoldások. Jegyzetei hiányosak, hibásak s a jelek különböző és nem pontos

¹⁾ E dolgozat kivonata, mely szerzőjének a *Dubniczi Krónikáról* közlönyünkben épen most folyó kútró-tanulmányát egészíti ki, az *Akadémiai Ertesítő* egyik közelebbi számában fog megjelenni.

használata miatt sokszor érthetetlenek is. Sok hibája menthető volna, ha a kiadás a Budai Krónika családjához tartozó krónikák kiadásának lenne tekinthető, de e föltevés ki van zárva, s különben is a Dubniczi Krónika annyira magában álló, hogy *ily címen* csak pontos lenyomatban adható ki.

— KNAUZ NÁNDOR EMLÉKEZETE. Az *Esztergom-vidéki régészeti és történelmi társulat*, folyó évi márczius-hó 5-én tartott közgyűlését Knauz Nándor emlékezetének szentelte. A közgyűlésen *Walter Gyula* esztergomi kanonok mondott gonddal írt emlékbeszédet a néhai tudós főpapról, hű képét adva életének és eredményekben gazdag irodalmi munkásságának, a *Pozsonyi krónika* újra feltalálásától kezdve a magyar diplomatikai *Kortan* megalkotásáig, és utolsó műve: a *Garan-melletti szent-benedeki apátság* története megírásáig, melynek II-ik kötetét azonban, a *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* III-ik kötetével együtt, már csak kéziratban hagyhatta a M. Tudományos Akadémiára. Dr. *Walter Gyula* úr nemcsak a kegyelet munkáját végezte, hanem az irodalomnak is hasznos szolgálatot tett emlékbeszéde kiadásával, melyhez Knauz Nándor összes műveinek, nagyobb és kisebb dolgozatainak pontos bibliographicus jegyzékét csatolta. Az emlékbeszéd »*Dr. Knauz Nándor*« cím alatt, az elhunytak arcképével, Esztergomban jelent meg.

— AZ EPERJESI SZINYEI-MERSE CODEX. Érdekes kéziratot mutatott be a *Philologiai Társaság* márczius-havi ülésén *Latkóczy Mihály* losonczy főgymnasiumi tanár, melyet a Szinyei-Merse család levéltárában fedezett fel Eperjesen. A codexben megvannak azok az album-lapok, melyekkel a wittembergi egyetem professorai kedveskedtek a tőlük búcsuzó *Thurzó Imrének*, kit ottan tiszteletből az egyetem rectorává is megválasztottak. A codex többi része *Beniczky Péter* költeményeit foglalja magában. Másolójuk óvári és szentmiklósi *Pongrácz Ferencz*, a kiról *Latkóczy* azt véli, hogy nem lehet más, mint *Thököly Imrének* az eperjesi collegiumban iskolás társa, a kiben most már a kuruczkor egyik főrangú codex-íróját tisztelhetjük.

— ANONYMUS ROMÁN NYELVEN. Bésán *Mihály* lugosi kir. közjegyző, társulatunk tagja, román nyelvre fordította Béla király Névtelen jegyzőjének »*Gesta Hungarorum*« krónikáját. Fordítása az eredeti latin szöveg kíséretében a *Transilvania* folyóirat ez évi január-február havi füzetében jelent meg.

ÚJ KÖNYVEK.

— A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE AZ ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK ALATT. I. II. kötet. *Pauler Gyula* kétszer koszorúzott munkája második javított kiadásban jelent meg a könyvpiaczon; de alig mondható róla, hogy lényegében valami javításon ment volna keresztül, vagyis, a munka javításra alig szorult. Jóllehet, a szerző — miként az új kiadáshoz írt előszavában maga mondja — mindazt, a mi műve első megjelenése, az az 1893 óta itthon és külföldön, kisebb-nagyobb értekezés, adalék, oklevél, összefoglaló munka napvilágot látott, lelkiismeretesen átnézte. több adatot felhasznált, némely előbbeni állítását elhagyta, némelyiket módosította, az 1063-iki hadjárat idejére, a IV. Béla, V. István és IV. László királyok korában szereplő Egyed mester nemzetségére nézve véleményét megváltoztatta stb., — egészben véve mégis kevés az a mit igazított, és épen semmi, a mit új adatok alapján új felfogással átdolgozni szükségesnek látott volna. Egy megjegyzésünk van csak ez alkalommal, de ez sem a munka tartalmára, hanem a kiadás oeconomiájára vonatkozik: kár, hogy a jegyzetek, melyek az egész műnek oly véghetetlenül becses és nagyfontosságú részét teszik, nem a szöveg alatt vannak adva, hanem épen úgy mint az első kiadásnál, megint külön a kötetek végére kerültek. Mennyire nehezíti e czélszerűtlen rendszer a könyv használatát, kiváltképen pedig annak behatóbb tanulmányozását, mindenki tapasztalhatta, a ki valaha ily kiadványt forgatott; és ha e jegyzetek olykor egész értekezéssé növvő terjedelme a kisebb alakú első kiadásnál menthető is némileg a kifogásolt eljárást, már a második kiadás nagy nyolczad-rétű formátumában, azt hiszszük, minden nehézség nélkül alkalmazható lett volna a jegyzetek szöveg alatti közlésének sokkal helyesebb s az olvasóra nézve mindenesetre nagy könnyebbséggel járó módja.

— OKLEVÉLTÁR A MAGYAR KIRÁLYI KEGYÜRI JOG TÖRTÉNETÉHEZ. Ezen cím alatt bocsátotta közre a Magyar Tudományos Akadémia azt a nem nagy terjedelmű, 1338-tól 1776-ig a bevezetésben közölt hét darabbal együtt mindössze 241 oklevélből álló, de válogatott tartalmú gyűjteményt, melyet *Fraknói Vilmos*, a magyar királyi kegyüri jogról írt s még 1895-ben megjelent történeti tanulmányában feldolgozott nagyobb jelentőségű és eddig kiadatlan emlékekből állított össze. De nem csupán ezekből, mert folyton folyó levéltári kutatásai közben sikerült még több fontos okiratra akadnia, mely a kegyüri jog történeti kifejlődésére új világosságot vet. Az oklevéltárba oly darabokat is fölvetett tehát, melyek említett munkája megírásakor még nem állottak rendelkezésére, s ezek között Kassa városa és a Batthyány herczegek körmendi levéltárából való néhány oklevél különösen a királyi kegyüri jognak a trón-üresedés

idején való gyakorlása szempontjából bír kiváló fontossággal. Az ilyeneket a szerkesztő nemcsak közli, hanem egyenkint méltatja is, mi által az egész publicatio valóban kiegészítő kötetévé válik a kegyüri jog történetéről írt munkájának.

— ERDÉLYI ORSZÁGGYÜLÉSI EMLÉKEK. XXI. kötet. Utolsó az akadémiai Monumenták e beces sorozatában, melyet a megboldogult szerző és szerkesztő, *Szilágyi Sándor*, élete végén még befejezhetett, de a mely már csak halála után hagyhatta el a sajtót. Az 1692—1699 évek alatt folyt országgyűlések tárgyalásaiban Erdély legválságosabb korszakát ismerteti meg velünk e kötet: azt a korszakot, mely a Leopoldi diploma kiadásától a karloviczi béke megkötése évéig terjed s a császári provinciává vált ország önállóságának utolsó nyomait is eltemette. Ezúttal csupán jelezni kívántuk a könyv megjelenését; bővebb ismertetést legközelebb fog hozni folyóiratunk róla.

— IGLÓ KIR. KORONA- ÉS BÁNYAVÁROS LEVÉLTÁRA. E hasznos kis füzetet, mely e napokban jelent meg, Igló város tanácsa megbízásából *Illéssy János* társunk állította össze. Tizenkét lapra terjedő bevezetésében, mit felolvasásul szánt volt társulatunk folyó évi január-hó 5-ikére kitűzött, azonban közbejött akadályok miatt meg nem tartott választmányi ülésére, tüzetesen ismerteti az egész levéltárat, annak anyagát, helyiségeit, s a szerző által a belügy-miniszterium és a város egyetértő intézkedéséből végrehajtott újra rendezését. A bevezetést a levéltár 1700-ig terjedő iratainak részletes lajstroma követi, mely nemcsak az oklevelek megfejtett dátumait és tartalmát adja, hanem eddigi kiadásuk iránt is pontos tájékoztatást nyújt az olvasónak. Chronologiai tanulságul megemlítjük, hogy a *conductus paschalis* keletjelzéssel, melyről Knauz azt mondja Kortanában, hogy csak Horvát Árpádnak egy adatából ismeri, az iglai levéltár három oklevelében (mind a három a szepesi káptalan kiadványa) találkozott a szerző.

FOLYÓIRATOK.

— BUDAPESTI SZEMLE. A m. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti *Gyulai Pál*. Kilenczvenhatedik kötet, 1899. január—márczius. 265—267. szám. — A januári és februári számok történeti tanulmányt hoznak *Acsády Ignác* tollából a híres lantos *Tinódi Sebestyén*ről, kivel a tanulmány írója főleg mint a kora eseményeire vonatkozó történeti adatok gyűjtőjével, mint krónikással foglalkozik. Azt fejtegeti, hogy Tinódi a török hódítás terjedésével megváltozott viszonyok közt a szó tulajdonképeni értelmében vándor lantos nem lehetett, s az országban tett utazásai célja nem annyira verses szerzeményeinek előadása, mint

inkább az volt, hogy anyagot gyűjtsön és a fontosabb események színhelyét személyesen megtekinthesse: énekei tehát igazi krónikák. tele oly hiteles történeti adatokkal, melyek különben vagy elvesztek vagy lappanganak valahol, vagy másutt talán feljegyezve sem voltak. — A márcziusi számban *Wertheimer Ede* a magyar Országos Levéltár s a bécsi állami és közös pénzügyi levéltárak kiadatlan irataiból merített adatok alapján az *1811|12-iki magyar országgyűlés* azon küzdelmeit tárgyalja. melyeket a rendek, a bécsi udvarnak Ausztria pénzügyei helyreállítására irányuló törvénytelen kívánságai ellen, alkotmányos jogaik védelmében folytattak. Ezen értekezést követi ugyanazon számban P. czikke »*Herczeg Windisch-Grätz*« cím alatt, mely a magyar szabadságharcban oly nevezetes szerepet vitt osztrák fővezérnek a bajor királyi Akadémia kiadásában (Allgemeine deutsche Biographie. Lieferung 212—213.) megjelent életrajzából a minket magyarokúl közelebb-ről érdeklő részleteket ismerteti.

— ERDÉLYI MUZEUM. Az erdélyi muzeum-egylet bölcselet, nyelv- és történet-tudományi szakosztályának kiadványa. Szerkeszti *Szádeczky Lajos*. XVI. köt. I. II. III. füzet. — Kiemeljük e füzetek változatos tartalmú közleményei közül *Moldován Gergely* cikkét: *A románság balkáni eredetéhez* (II. füzet), melyben a szerző Alsófehér-vármegye román népére vonatkozólag tett kutatásai eredményét foglalja össze s kimondja, hogy Thunmanntól kezdve Hunfalvy Pálig mindazok, a kik a román nép eredetét a Balkánban keresték, helyes úton jártak, mert e nép jóformán egész néprajzi berendezkedését, jelesül nyelvét, nevét, hitvilágát, községi szervezetét, pásztori foglalkozását, ruházatát, zenéjét, tánczeit, mind a Balkánból hozta magával, e mellett szól a görögkeleti egyházhoz való tartozósága is, és minden vizsgálódás vég-eredménye az, hogy a dáciai eredetűség tana fen nem tartható. — Az első füzet kivonatot hoz gr. *Kuun Géza* beszédéből, melyet a Hunyad-m. tört. és rég. társ. 1898 évi közgyűlésén néhai *Torma Károly* emlékezetére mondott. — Történeti érdekű közlemények még az első füzetben: *Debreczeni Márton emlékezete* Versényi Györgytől, *Az enyedi tanárok régi fizetése* Török Istvántól; a második füzetben: *Kemény Simonné Perényi Kata halotti dicsérete* Balló Istvántól; a harmadikban: *Petőfi halálának emlékezete* Ferenczi Zoltántól. — Ezekon kívül a legújabbban megjelent történelmi munkákról találunk ismertetéseket mind a három füzetben.

— KATHOLIKUS SZEMLE. A Szent-István társulat megbízásából szerkeszti *Mihályfi Akos*. XIII. köt. I. II. füzet. — A folyó évi két első füzetben (január-február és márczius-április) két nagyobb történeti tanulmányt találunk: Az egyikben »*Török-magyar har-*

czok az északnyugati Magyarországon» czim alatt *Matunák Mihály* értekezik a Pozsonytól Szepességig terjedő részeken 1530-tól kezdve folyt hadi eseményekről s azon intézkedésekről, melyeket a honvédelem a mindinkább terjeszkedő török hatalommal szemben, 1564-ig a *bányavidéki kapitányság*, majd azontúl a *dunán-inneni főkapitányság* szervezésével léptetett életbe. A másik tanulmány szerzője *Bartha József*, tárgya a *Toldi-monda*, tehát inkább irodalomtörténeti; szerző a monda eredetéről eddig nyilvánított vélemények megvitatása után, Toldi Miklóssal mint történeti alakkal a második közleményben foglalkozik. — Érdekes közlés még az I-ső füzetben: *Eszterházy Miklós nádor paraenesise* (a nádornak elsőszülött fiához Istvánhoz, 1634-ben írt intései), melyet *Merényi Lajos* a kismartoni főlevéltárból tesz közzé. — Ugyancsak az I-ső füzet ismertető bírálatokat is hoz a következő történelmi művekről: *Kandra Kabos Váradi regestrum*-áról *Karácsnyi Jánostól*, a *Marczali-féle Nagy képes világtörténet* első kötetéről *Giesswein Sándortól*, s végül *Horn E. »Saint Étienne roi apostolique de Hongrie«* czimű munkájáról (Páris, 1899.) *Mihályfi Ákostól*.

— A LUDOVIKA AKADÉMIA KÖZLÖNYE. Szerkeszti és kiadja a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia tanári kara. XXVI. évf. I. II. III. füzet. — A második füzet *Irodalom* rovata a »*Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine*« nyomán érdekes adatokat közöl azon részint keresztényen vallásos jellegű, részint a régi pogányságból származó babonás szokásokról és hiedelmekről, melyek a katonaságnál különféle varázsmondásokban, áldásokban, védő vagy ártó szerek stb. használatában minden fegyvernemnél jóformán napjainkig fenmaradtak s nem régen még irodalmilag is terjesztettek. — A harmadik füzet a *régi magyar fegyverzet* rövid történetét adja azon előadások alapján, melyeket *Nagy Géza* ez évi január-hó 8-án és 15-én a Nemzeti Muzeumban tartott.

— MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNELMI SZEMLE. Kiadja az orsz. m. gazdasági egyesület. Szerkesztik *Paikert Alajos* és *Tagányi Károly*. VI. évf. 1. 2. 3. füzet. — Az *Adatok és Vegyesek* rovatában olvasható sok becses gazdaságtörténeti közléseken kívül mindegyik füzet hoz egy-egy feldolgozott értekezést. Így az első füzetben *Takáts Sándor* ismerteti az *ecsedí láp kiszáritásának* több mint száz éves történeti előzményeit s méltatja azokat a lápi munkálatokat, melyeket a múlt század 70-es meg 80-as éveiben *Mezey Czirill*, a magyar mérnöki tudományok e nagytehetségű, de eddig alig ismert bajnoka végzett. — A második füzetben *Kropf Lajos* fejtegeti *Wolfer passauai püspök* 1203—1204-ből származó úti számadásából a *középkori pénzlábak* történetére nézve meríthető adatokat; a harmadikban pedig »*Paar Péter és fiai mint pozsonyi*

postamesterek» czim alatt *Munkás László* a magyarországi posta-intézmény története köréből közöl érdekes dolgozatot.

— NAGY IVÁN. Család-történeti értesítő. Szerkesztik és kiadják *Komáromy András* és *Pettkó Béla*. I. évf. 1. füzet. — Nemrég jeleztük ez új folyóirat megindítását és ismertettük annak a szerkesztők által közrebocsátott programját. E programnak megfelelő tartalommal jelent meg most — technikai nehézségek miatt kissé megkésve — az első füzet. Czikkei sorát az egyik szerkesztő, *Komáromy András* nagyobb genealogiai tanulmányából az első közlemény nyitja meg, melyben a mohácsi vész előtt három testvér-ágon virágzó *Perényi nemzetség* leszármazásával és — a mi ettől, kivált a régibb korban, elválaszthatatlan — birtokviszonyaival foglalkozik, s a nemzetség eredetének kérdését, a mennyire hiteles oklevelek alapján lehetséges, tisztázza. Utána »*Czímerteirások a Királyi Könyvekből*» czim alatt a másik szerkesztő, *Pettkó Béla* kezdi meg a Királyi Könyvekben foglalt összes czímerek betűsoros közlését, az egyes betűkön belül mégis a czimer-adományozások időrendjét követve. Úgy véljük, hogy a közlés ezen módjával a chronologiai rend elve, már az egész munkát tekintve, voltaképen mégsem fog érvényesülni; czélszerűbb lenne tehát egészen a betűsoros közléshez ragaszkodni s azt az egyes betűk csoportján belül is következetesen alkalmazni. — Külön állandó rovatot nyitnak a szerkesztők a nemes magyar családok genealogiai történetének s »*Magyarország családai*» czim alatt ezúttal a vérteszaljai *Vértesy*, *bátori Sigray*, *Vörösmarty*, *Benkó*, *alsódraskóczi Morvay* és *Lászlóffy* családokról adnak rövidebb-hosszabb közléseket. Ezeket követi *Illéssy János* cikke, melyben a mult század folyamán ismételve is elrendelt nemességvizsgálatokról értekezik s megkezdi az 1754—55-ben befejezett harmadik investigatio alapján készült *országos nemesi összeírás* közlését *Abauj vármegyével*. A füzetet *Tárcza* rekeszti be.

— PROTESTÁNS SZEMLE. A m. prot. irod. társ. kiadványa. Szerkeszti *Szóts Farkas*. XI. évf. 1. 2. 3. füzet. — Kár, hogy e különben jóraival és pártolásra érdemes folyóiratunk nem szentel (vagy nem szentelhet?) több tért az egyház-történelem művelésének. Az előttünk fekvő három füzetben is mindössze néhány könyvismertetésből áll az, a minek történeti vonatkozása van. Az ismertetett munkák ezek: *Dézi Lajos*: *Szenci Molnár Albert* naplója, levelezése és irományai; *ifj. Imre Sándor*: *Alvinczi Péter* kassai magyar pap élete; *Földváry László*: *Adalékok a dunamelléki egyházkerület történetéhez*; *Bernstein Béla*: *Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók*.

— KERESZTÉNY MAGVETŐ. Szerkesztik és kiadják *Péterfi Dénes* és *Kovács János*. XXXIV. évf. 1. füzet. — *Kováry László*

folytatja benne »*Szellemünk képviselői a millenium századában*« cím alatt megindított család-történeti közleményeit, s ez alkalommal a homoród-szentmártoni Gedő, káli Nagy, sepsi-szentiváni Szentiványi és magyar-déli Jármy családok rövid genealogiai történetét adja.

— ADALÉKOK ZEMPLÉN-VÁRMEGYE TÖRTÉNETÉHEZ. Szerkeszti *Dongó Gyárfás Géza*. Ötödik évf. 1. 2. 3. szám. — Nagybárára még a múlt évben, sőt régebben megkezdett közlemények folytatását vagy befejező végét találjuk mind a három számban; de mindegyikben egy-egy új közlemény is indul meg, tanúságot tenni a szerkesztő és munkatársai dicséretes buzgalmáról. Az új közlemények ezek: *Zemplén-vármegye követi utasításai 1825-től 1848-ig* (1. 2. 3. sz.) Kerekes Györgytől, *A zempléni nemzetőrség* (2. 3. sz.) Beke Lajostól, *Adatok a leleszi prépostság történetéhez* (3. sz.) Soós Elemértől. A nagyobb cikkekken kívül érdekes apróságok vannak a *Levelesláda* és *Tárcza* rovatokban.

REPERTORIUM.

c) Hazai hírlapok.

(1897. jun. — 1898. jun.)

- A campoformiói béke.* (Egyetértés, okt. 17.)
Kovács Márton, Szentanu Győr ostromáról. (Budap. Hírl. okt. 17.)
Peiser J. Das Neugebäude. (N. P. Journal, okt. 20.)
Kabos magyar mythológiája. (Nemzet, 1897. okt. 22.)
Tarczai György, Emlékezzünk Tinódyra és a Lantosok rendjére. (Egyetértés, okt. 27.)
Az Újépület körül. (P. Hírl. 1897. okt. 27.) Hasonló cikk jelent meg a Nemzetben is, okt. 31.
Beöthy Zsolt, A királyszobrok. (Budap. Hírl. okt. 28.)
Szana Tamás, Szeben ostroma. Az új leMBERGI körkép ismeretése. (Magyarország, 1897. szept. 28.)
Rombauer Ferencz. (N. P. Journal, 1897. szept. 28.) R. F. fegyvergyáros és őt fia részt vett a szabadságharcban. 1849-ben Amerikába vándorolt ki, hol ujságot alapított. Megh. 1854-ben, özvegye 1897-ben.
Tarczai György, Balkán-fejedelmek Budán. (Egyetértés, 1897. szept. 28.)
A Hohenzollernek és a Habsburgok. (Magy. Hírl. 1897. szept. 28.)
Peisner J. Aus der guten alten Zeit. (N. P. Journal, 1897. szept. 29.)

A Károlyiak otthona. (Magyarország, 1897. okt. 1.) Közli gr. Batthyány Lajos miniszterelnök elfogatásának hiteles történetét. *A Károlyi grófok.* (Hazánk, okt. 1.) — *Károlyi-Häuser.* (Budap. Tagblatt, okt. 2.) Ez a 3 cikk *Éble* könyve nyomán készült. Ugyszintén a P. Lloyd okt. 13-iki cikke: *Altungarische Residenzen.*

A magyar katonai nevelésért. Vajjon kik áldoztak 1808-ban a Ludovica felállítására. Megjelent valamennyi lapban 1897. okt. 28—30-ikán.

Koch Ede, A pécsi püspöki szék története. (Alkotmány, 1897. okt. 31.)

Tarczai György, Magy. kir. udvari muzeum. (Idegenben levő magyar műkincsek.) Egyetértés, 1897. okt. 31.

Kossuth Lajos és Szemere. (Alkotmány, 1897. nov. 3. és köv. szám.)

A pesti rokkantak háza. (Károly-kaszárnya) P. Hírlap, 1897. nov. 3.

Graf Stefan Széchenyi. (Zichy Antal monographiája nyomán. P. Lloyd, 1897. nov. 4.)

Tóth Béla, Budapest ereklyéi. (Pesti Hírlap, 1897. nov. 7.) Felsorolja a ritka és legendás ereklyéket a régi Pestről és Budáról, így Toldi Miklós lánczos buzogányát és nagy öklelő fáját, mely 1830-ig a budai bécsi kapu boltozata alatt függött, de később onnan eltűnt.

Milassin Vilmos, A világosi tragédia a czári palotában. (Egyetértés, 1897. nov. 8.) Ismerteti a szt. pétervári téli palota marsall-termében függő képet, melynek tárgya a világosi fegyverletétel.

Mária Terézia levele Esterházy Imre primáshoz 1741. okt. 31. (P. Hírl. 1897. nov. 9.) Köszönetet mond a rendeknek a felajánlott buza és zabért meg takarmányért. A »sed avenam non« féle szálló igének nincsen alapja.

Tarczai György, Hunyadi János szobra és emlékezete. (Egyetértés, 1897. nov. 9.)

Eperjesi ösnyomtatvány. (Alkotmány, 1897. nov. 10.)

Schédy Sándor, Régi magyar patikáriusok. (Hazánk. 1897. nov. 10.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

— **Igazítás.** A Századok f. évi márczius-havi füzetében a 257-ik lapon az »*Ézernyolczszáznegyvennyolcz*« című képes kiadványt ismertető cikk 1-ső sorában »a *mult* év novemberében« helyett »az *1897* év novemberében«, — 3-ik sorában »a *mult* évi november« helyett »az *1897* évi november« olvasandó.

HIVATALOS ÉRTESEÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1899 évi ápr. 6-án d. u. 5 órakor tartott v. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Pauler Gyula alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, id. Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, dr. Kammerer Ernő, Kollányi Ferencz, szerémi herczeg Odescalchi Arthur, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula h. titkár, Karasszon József pénztárnok, Barabás Samu h. jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül szerémi herczeg Odescalchi Arthur és dr. Békefi Remig vál. tagokat kéri fel.

35. Nagy Gyula h. titkár jelenti, hogy báró Hornig Károly veszprémi püspök, alapító tag, eddigi 100 frtos alapítványát 200 frtra emelte, s báró Ambrózy István évdíjas rendes tag 100 frittal az alapítók sorába lépett.

Örrendetes tudomásul vétetik.

36. Előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltnak: a) *alapító tagul:* Karczag István Götzenorfban 100 frt alapítvánnyal (aj. Nagy Gyula); b) *évdíjas rendes tagokul 1899-től:* Bajkó Győző tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Rácz Miklós), dr. Baltazár Dezső Budapesten (aj. Dézsi Lajos), Beniczky Elemér szolgabíró Tisza-Füreden (aj. Heves vm. alispánja), dr. Czaich Á. Gilbert apostoli magyar gyóntató Rómában (aj. Nagy Gyula). Czeizel László bölc. hallgató Budapesten (aj. Dézsi Lajos), Ferdinandy Gejza honvéd. min. titkár Budapesten (aj. Nagy Gyula), Kilián Frigyes utóda (Noséda Tivadar) könyvkereskedő Budapesten (aj. Karasszon József), Pálfi György a Nemzeti Színház tagja Budapesten (aj. Somló Sándor). özv. Sváby Pálné igazgatónő Réthén (aj. Mangold Lajos). Török Andor ügyvédjelölt Budapesten (aj. Baka Endre), Veress Béla főgymn. tanár Kis-Ujszálláson (aj. Karácson Béla), Wodiáner Béla

Antal máv. tisztviselő Budapesten (aj. Baka Endre), Zsák J. Adolf róm. kath. papnövendék Nagyváradon (aj. Nagy Gyula), a brassai róm. kath. főgymnasium igazgatósága (aj. Karasszon József), a hajduszoboszlói Casino-Egyesület (aj. Nagy Gyula).

Megválasztatnak.

37. Lovas Imre t. tag az új parlamenti palota »Moriatur« freskójának vázlatairól értekezik.

Az értekezés, mely kivonatossan a »Századok«-ban fog megjelenni, köszönettel fogadtatik, melynek kapcsán Thaly Kálmán azon általános helyesléssel fogadott megjegyzést teszi, hogy a freskó megjelölésére a különben is kétségbe vont jelenet helytelenül fűződő »Moriatur« helyett a történelmileg s épen a Századokban bizonyított »Vitam et sanguinem« volna használandó; herczeg Odescalchi Arthur pedig Thaly Kálmánnal egyezően a szereplők arcképeinek hűsége szempontjából tesz utbaigazító észrevételeket.

38. Helyettes titkár előterjeszti a pénztárnok martius-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 1973 frt 61 kr.,

» kiadás ... .. 233 » 64 »

maradvány 1739 frt 97 kr.,

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénz-

tárnál folyó számlákon levő ... .. 4479 frt 25 kr.

követelést, 1899. mart. 31-én összesen ... .. 6219 frt 22 kr.

készpénz áll a társulat rendelkezésére, miből azonban a báró Ambrózy István és Karczag István által befizetett 100—100 frt, összesen 200 frt alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 200 frtra nézve pedig határozatlik, hogy ennek megfelelő névértékben 4.5⁰/₀-os kisbirtokosok orsz. földhitelintézete-féle záloglevél vásároltassék; egyuttal az Első Magyar Ált. Biztosító-társaságnak a bevételek közt előforduló 100 frtos adományáért a választmány hálás köszönetét nyilvánítja.

39. Jelenti, hogy a »Báthory Endre emlék végrehajtó bizottsága« felhívást küldött a társulatnak, melylyel a Csik-Szent-Domokos határán meggyilkolt Báthory Endre erd. fejedelemnek állítandó emlékre adakozásra szólítja fel a közönséget.

Tudomásul vétetik s a titkári hivatal megbizatik, hogy az esetleges adományokat annak idején juttassa rendeltetésük helyére.

40. Előterjeszti, hogy a nagyszombati »Román irodalmi és közművelődési Egylet« társulatunkkal csereviszonyba óhajtván lépni, társulatunk kiadványaiért »Transilvania« című havi folyóiratát s esetleg egyéb irodalmi és történelmi kiadványait ajánlja fel.

Az ajánlat szívesen fogadtatik s a f. évtől kezdve a

»Századok« és »Történelmi Tár« megküldése elhatároztatik; egyéb kiadványokra nézve, azoknak májusban leendő leltározása után fog határozni a választmány.

41. Jelenti, hogy Igló város tanácsa a város levéltáráról dr. Illéssy János által készített ismertetés harmincz példányát bocsátotta a társulat rendelkezésére, hogy igazgató választmányi s más, érdeklődő rendes tagjai között szétosztassék.

A felajánlt példányok köszönettel fogadtatnak.

42. Thaly Kálmán elnök bejelenti a választmánynak, hogy az elnökség Hegedüs Sándort, a társulat buzgó tagját s gazdasági bizottságának nagyérdemű elnökét, kereskedelmi miniszterré kineveztetése alkalmából üdvözölte, s egyuttal az elnökség felhatalmaztatását javasolja arra nézve, hogy a társulat részére a portómentesség kieszközlése végett a miniszter urnál a szükséges lépéseket megtehesse.

A bejelentés helyeslőleg tudomásul vétetik s a portómentesség kieszközlése végett teendő lépésekre az elnökség felhatalmaztatik.

Zárt ülésben —

43. helyettes titkár a »Magyar Történelmi Életrajzok« ügyében tesz előterjesztést a választmánynak.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést feloszlatja.

Kelt mint fent.

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
h. jegyző.

Hitelesítjük: Szerémi Odescalchi Arthur hg. s. k. Dr. Békefi Remig s. k.
vál. tag. vál. tag.

PÁLYÁZATI HIRDETÉS.

(l. 1898 évi 31 jk. p.)

Kívántatik a honfoglalásról szóló egyik hazai vagy külföldi kútfő keletkezésének, tartalmának és irodalmának kritikai ösmeretése.

Jutalma gróf Zichy Jenő adományából 100 db körmőczi arany.

A pályázat nyílt, melyen a határidőn belül *megjelent művek is* részt vehetnek.

A pályaművek (kéziratok lapszámozva és bekötve) *1899. szeptember 30-ig* küldendők be a M. Történelmi Társulat titkári hivatalához.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el.

A jutalmazott munka — ha még meg nem jelent — a társulat tulajdona marad s külön tiszteletdíj mellett fog kiadatni.

Siremléket Szilágyi Sándornak!

Budapest székes főváros tanácsa a kerepesi temetőben dísz-sirhelyet rendelt megboldogult titkárunk tetemeinek. E kegyeletes tény azt a kötelességet rója reánk, hogy halottunk sírját, ki ott a nemzet nagyjai sorában fekszik, a helyhez és az elhunythoz méltó díszes siremléssel jelöljük meg. Felhívjuk s kérjük tagtársainkat, adakozzanak e célra, hogy kegyeletes szándékunk mennél előbb megvalósítható legyen. A kegyes adakozók szíveskedjenek adományaikat a M. Tört. Társulat pénztárába beküldeni.

A titkári hivatal.

MÁTYÁS KIRÁLY MAGYAR DIPLOMATÁI.

— KILENCZEDIK KÖZLEMÉNY. —

XIV.

Ifjabb Vitéz János.

III.

Ujból az 1486-ik év tavaszán tűnik föl Vitéz János mint királyi követ Rómában, kényes és nehéz ügyet érdeklő tárgyalások közepett.

Időközben IV. Sixtus meghalt, és 1484 nyarán szent Péter székét VIII. Incze pápa foglalta el. Alatta a viszony Magyarország és a szent-szék között még feszültebbé lett, mint elődje alatt volt, sőt a nyílt szakadás küszöbéig jutott el. Ugyanis a pápa mindjárt trónralépte után kényszerítve látta magát arra, hogy Ferdinánd nápolyi királylyal szemben, — a ki mint a szent-szék hűbérese, kötelezettségeinek meg nem felelt, országában az egyház jogain sokféle sérelmeket ejtett, és erőszakoskodásaival a világi urakat arra utalta, hogy a pápánál keressenek védelmet, — erélyes intézkedéseket tegyen. Ferdinánd ekkor vejéhez, a magyar királyhoz fordult, a ki segítséget ajánlott föl neki, sőt fenyegetődött, hogy a pápának az engedelmességet felmondja, és az ügyet egyetemes zsinat elé hozza.¹⁾

Ilyen körülmények között válságos következményeket vonhatott maga után az az összeütközés, melyet az esztergomi érsekség betöltésének kérdése Mátyás és a szent-szék között támasztott.

---

¹⁾ Erről tüzetesebben szólok »*Hunyadi Mátyás király élete*« című, 1890-ben megjelent könyvemben, 310.

Aragoniai János bibornok, 1485 október 17-ikén, huszonegy éves korában, rövid betegség után Rómában elhalt. VIII. Inceze, azon régi joggyakorlat alapján, mely szerint a »római curiánál megüresedett« javadalmakkal a pápák szabadon rendelkeztek, az esztergomi érsekséget Sforza Ascanio bibornoknak, a milánói fejedelem nagybátyjának szánta. Joggal föltehetette, hogy ezen szándékát javallani fogja Mátyás, ki a milánói uralkodó házzal benső viszonyban állott, s épen ekkor alkudozásokat folytatott, hogy Sforza Bianca hercegnő kezét Corvin János részére megnyerje. Mindazáltal a pápa óvatosan járt el, és mielőtt jogával élne és Ascaniót esztergomi érsekké tényleg kinevezné, Mátyás hozzájárulását kérte ki.¹⁾

Azonban Mátyás, a mikor Aragoniai János haláláról értesült, Beatrix kérését meghallgatva, arra a merész lépésre határozta el magát, hogy az érsekséget a hét éves Estei Hippolyt hercegnek, Beatrix nővére, a ferrarai hercegné fiának adományozta,²⁾ s 1486 április elsején kiállította részére az adománylevelet.³⁾

Néhány héttel utóbb megbízta római követét, Vitéz Jánost, hogy Veronai Gábor bibornokkal a pápa előtt jelenjék meg, a bemutatató iratot nyújtsa át, és Hippolyt részére a megőrsítést kérje.⁴⁾

A két magyar főpapnak az önmegtagadás legnagyobb mértékére volt szüksége, hogy uralkodójuk parancsa előtt meghódolva, lépéseket tegyenek a végett, hogy gyermek emeltessék hazájuk első főpapi székére, melyet elfoglalni önmagukat joggal méltóknak tekinthették. De emellett a király szándéka az egyházi jog általános törvényeivel és a szent-szék jog-

¹⁾ Ezt maga a pápa mondja el 1487 január 31-ikén Hercules ferrarai herceghez intézett brevéjében. (Eredetije a modenai állami levéltárban.)

²⁾ E helyen ezen kinevezés történetét részletesen előadni nem lehet föladatom. Az ügynök csak azt a részét lehet itt tárgyalnom, mely Vitéz Jánossal vonatkozásban áll.

³⁾ Eredeti példánya a modenai levéltárban. Tartalmát ismertetem »Mátyás élete« című munkámban.

⁴⁾ Sem a pápához, sem a követhoz intézett királyi iratot nem ismerjük. Amarra utal a pápa válasza. Vitéznek Beatrix is írt, a miről az utóbbi május 2-ikán a ferrarai hercegnéhez intézett levélben említést tesz. Diplom. Eml. III. 94.

igényeivel, az egyház javának és hatalmas magánérdekeknek követelései-vel is ellentétben állott.

Mindazáltal jól ismerték uralkodójuk hajthatatlan szilárd-
ságát és egyúttal Beatrix befolyásának erejét. Ezért nem
gondolhattak arra, hogy kísérletet tesznek a királyt elhatározá-
sának megváltoztatására bírni. Haladék nélkül engedelmes-
kedniök kellett.

Előterjesztésükre a pápa azt válaszolta, hogy a király
óhajtását nem teljesítheti, s hogy elhatározását a királylyal
levélben is közölni fogja. Ebben megnyugódtak és nem eről-
tették a dolgot.¹⁾

A pápai bréve, mely június 6-ikán van keltezve, így
hangzott:

»Vettük felségednek az esztergomi egyház betöltésére
vonatkozó levelét, és értesültünk kedvelt fiunk Hippolyt ferrarai
hercegi javára irányuló óhajtásáról. Hogy teljesítsük ezt
az óhajtást, nem lett volna szükség azokra a kérésekre, melyeket
nagy esdekléssel Gábor egri bíbornok és János szerémi püspök,
a te követed, terjesztettek eléink, ha az egyáltalán teljesíthető
volna, a mire nézve előttük tüzetesen kifejtettük nézetünket.
Mi néked, mint a szent-szék és a keresztény vallás körül nagy
érdemekkel ékeskedő fejedelemnek, mindig, amennyiben Isten
engedi, kedvedben járni kívánunk. Ezt azzal is bebizonyítottuk,
hogy a nevezett egyház betöltése körül a te bemutatásod
alapján akarunk rendelkezni. Csak is a dolog méltatlansága
és az az aggodalom, hogy a bíbornokok hozzájárulását nem
nyerhetjük meg, tartottak vissza attól, hogy felséged levelét a
consistoriumban bemutassuk; mert nem válnék becsületedre,
ha ez a levél ott felolvastatnék, és oly ügy, a melyben a te
kérséged teljesítése lehetetlen, tárgyalatnék. Ezért inkább arra
buzdítottunk téged, hogy tekintetbe véve országod első egyházá-

¹⁾ Ezen audientiáról a pápa alább idézendő brévéjében szól. Beatrix
pedig említi 1486 augusztus 13-ikán nővéréhez írt levelében: »Si lo ora-
tore nostro et lo rev. signor cardinale de Agria . . . havessero voluto
fare el devere et sollicitare come se devea, la santità prefata se serria
contentato; ma solum (secondo ne hanno scripto) restaro patienti quando
per nostro signor li fo risposto: che ne voleva rispondere per uno suo
breve ad esso signor re.« Diplom. Eml. III. 167.

nak méltóságát, figyelmedet országod méltó férfaira, a kikben nincs hiány, irányozzad, olyanra, a ki az egyház és az ország várakozásának megfelelhet. Esztelen (absurdum) és menthetetlen eljárás volna, gyermekre, úgyszólván csecsemőre ruházni ilyen vagy akármilyen más egyházat, a melyet minden kifogáson felül álló férfira illik bízni. Ha tehát valamely buzgó férfit, akár országod szülötte, akár külföldi legyen, belátásod szerint nekünk bemutatasz, azon leszünk, hogy amennyiben Isten engedi, felségednek eleget tegyünk.«¹⁾

Ezt a pápai iratot csak két hónap mulva, augusztus elején hozta meg a Stomfán időző királynak a szerémi püspök futára, az ő jelentésével és az eгри bibornok levelével.

Mátyást és Beatrixot a tagadó válasz nagy mértékben fölháborította. Neheztelésök első sorban a két magyar főpapra irányult. Kötelességmulasztással vádolták őket, azzal, hogy nem elég erélyesen léptek föl; sőt gyanúsították, hogy »magán érdekeik sugallatára ármánykodnak« Hippolyt ellen.²⁾

A király el volt határozva, hogy nem enged. Vitéznek meghagyta, hogy az eгри bibornok társaságában újból menjen a pápához. Nem bízván bennök, hogy az ügyet az ő intencióinak megfelelő módon terjesztik elő, erre nézve részletes utasítást küldött. Ebben álláspontját a következőkben fejt ki:

»Ő szentsége értéktelen, hiú kifogásokat és nehézségeket támaszt. Kívánságunkat könnyen teljesíthette volna, és teljesíthetné most is, ha akarná. Azonban annyira megkeményedett, felháborodott és felingereltetett ellenünk, hogy minket semmiféle kegyelemben nem hajlandó részesíteni. A kegyelemben, a mit mi kérünk, a pápák alacsonyabb állású egyéneket is gyakran részesítettek; megérdemelnők tehát, hogy ezt tőlünk se tagadja meg. Nem értjük, miért kellene épen nekünk tagadó választ kapni hathatós kérésünkre? Sixtus pápa ilyen kegyelemmel emelte Erneszt szász herczeg fiát a mainzi érsekségre, a mely az esztergomi érsekségnél sokkal nagyobb, előkelőbb, híresebb javadalom; ugyanis a mainzi főpap egyúttal választófejedelem,

¹⁾ Diplom. Eml. III. 169.

²⁾ Beatrix ezt augusztus 10 és 13-ikán a ferrarai herczegnéhez írt levelekben említi. Id. m. III. 164, 167.

sőt a választófejedelmek collegiumának elnöke, melyet összehívni, szintúgy mint a császár, fel van jogosítva. Hogy az esztergomi érseknek milyen a hatalma, s mennyiben kötelesek előtte az ország többi főpapjai meghajolni, az köztudomású dolog. Továbbá ismeretes, hogy a pápák nemcsak fejedelmek, hanem mások fiainak, sőt még törvénytelen születésű csecsemőknek is megadták a kor-fogyatkozás eseteiben a dispensatiót. Ezt tehát a mi kérésünkre is meg lehetne adni. Azonban ő szentsége ellenünk annyira föl van háborodva és föl van ingerelve, hogy minket kegyelméből teljesen kizár. Ilyen körülmények között az egyenes tagadó választ sokkal szívesebben vettük volna, mint a Hippolyt korára utaló mentegetődzést. Ha tehát ő szentsége beleegyezését megadni semmiképen sem hajlandó, jelentse be neki, hogy mi annak daczára az esztergomi érsekséget Hippolytnak adományozzuk, a mint hogy már tényleg neki adományoztuk, és őt, mihelyt megérkezik, az esztergomi érsekség birtokába behelyezzük. Mindazáltal nagyon szívesen vennők, ha ő szentsége beleegyezését megnyerhetnők, mivel ezzel kitüntetné, hogy minket kegyelméből még nem zárt ki teljesen, a mit hódolatunkkal és engedelmességiünkkel meghálálni igyekeznénk.«¹⁾

Mátyás ezen utasítása szeptember közepe táján jutott el Rómába. Vitéz az abban foglalt rendelet értelmében járt el. Azonban a pápára hatást nem gyakoroltak a király érvei, újból kinyilatkoztatta, hogy »olyan jelentékeny egyházat, a milyen az esztergomi, gyermeknek nem adományozhat.«²⁾

Veronai Gábor bibornokot attól a meggyaláztatástól, hogy egyházas szellemének és egyéni önérzetének sugallatait elfojtva, uralkodója méltatlan kívánsága érdekében tekintélyének súlyát a mérlegbe vesse, — fölmentette súlyos betegsége, mely őt sírba volt viendő. Azonban a helyzet úgy alakult, hogy a gyűlöletes ügy sikerének betegségével többet használt, mint befolyásával használhatott volna. Ugyanis halála esetén a gazdag egri püspökség elnyerésére a hatalmas Borgia

¹⁾ Egykorú másolat a modenai állami levéltárban.

²⁾ Vitéz János 1486 szeptember 22-ikén a ferrarai hercegnéhez intézett levele. A modenai állami levéltárban.

Rodrigo bibornok számított, a ki most Hippolyt megerősítésének előmozdításával Mátyás kegyeire jogczímet vélt szerezhetni. Vitéz a püspökség elnyerését biztos kilátásba helyezte neki; viszont azt az ígéretet vette, hogy Borgia őt »magasabb méltóságra« segíti.¹⁾

Borgia bibornok módot talált arra, hogy VIII. Incze magatartásában fordulatot idézzon elő.

A pápa szeptember 22-ikén magához hívatta Mátyás és Hercules herczeg követeit, kiket Borgia jelenlétében fogadott. Így kezdett szólni: »Nagy, komoly és nehéz dologhoz fogok hozzá.« Azután kimerítően tárgyalta az okokat, a mik a gyermek Hippolytnak esztergomi érsekké kineveztetését ellenzik. »Mindazáltal — így folytatá — tekintettel Magyarország királya és királynéja folytonos esdekléseire, úgy szintén az ő *buzgó pártfogójuk* Borgia bibornok közbejárására, végre a ferrarai herczeg és herczegné iránt táplált atyai szeretetüinktől indítatva: elszántuk magunkat arra, hogy ezen uraságok kívánságát teljesítjük. Azon leszünk és minden erőnket megfeszítjük, hogy ebben a bibornok urak is megnyugodjanak.«

Ehhez még a következő nyilatkozatot csatolta: »Mivel a javadalmak, a mikkel Hippolyt úr eddig bírt, az ő előmozdításával, a kánonok értelmében, megüresednek, megengedjük, hogy a pomposai apátságot megtarthassa; csak a másik, gyengébb javadalmazású apátságot (a gavelloit) tartjuk fön rendelkezősünknek.« És nevetve, tréfásan megjegyzé: »A mióta pápa vagyok, semmiféle apátságot nem tartottam meg magam számára; de ezt az apátságocskát bírni óhajtom.«

A reggioi püspök a pápa lábaihoz borult, és fejedelmének háláját tolmácsolta az esztergomi érsekségre vonatkozó elhatározásért. Az apátság tárgyában — úgymond — nincs fölhatalmazva nyilatkozni; hanem jelentést fog tenni Ferrarába.

»Bizonyosak vagyunk a felől, — jegyzé meg a pápa — és írjátok meg ő herczegségeknek, hogy meggondolva, milyen nagy és szép javadalmat juttatunk mi nekik, szívesen lemon-

¹⁾ A ferrarai herczeg római követének, a reggioi püspöknek szeptember 22 és 24-ikén kelt jelentései, u. o.

danak arról a kis javadalomról.« Azután Borgia bibornokot megbízta, hogy az esztergomi érsekség betöltése ügyében a kánoni eljárást indítsa meg.¹⁾

Ezen részleteket a ferrarai herczeg római követének jelentéseiből tudjuk. A jelentések, a miket Vitéz a magyar királynak küldött, sajnos, nem maradtak ránk. De megvannak levelei, a miket az audientia napján a ferrarai herczeghez és herczegnéhez intézett. Örvendve tudósítja őket, hogy »az ügy, melynek kedvező elintézése kivihetetlennek látszott, a legjobb kerékvágásba jutott, és a cél elérése biztosítottnak tekinthető.« Ezt a sikert tartózkodás nélkül első sorban Borgia érdeme gyanánt tünteti föl; de abból maga számára is részt igényel. »Herczogséged csodálkoznék — írja — ha elbeszélhetném, hogy milyen fáradságot és ügyességet kellett kifejtenünk, míg korábbi elhatározásának megváltoztatására bírhattuk ő szentségét, s míg őt, mint a bűvész titokszerű mestersége a kígyót, megszelidítettük.« »Mintegy kényszerítette adta ő szentsége beleegyezését ahhoz, a mit hogy semmiképen sem tesz meg, el volt határozva.«

Épen ezért szükségesnek látta Vitéz, hogy a ferrarai herczeg a gavelloi apátság tárgyában a pápa kívánságát azonnal teljesítse, és a bullák kiállítását a díjak lefizetésével siettesse. »Minden halogatás — úgymond — veszedelmessé válhatik.« »Több itt az ellenségünk, mint jóakarónk.«²⁾

A ferrarai herczeg nem késett a gavelloi apátságot a pápa rendelkezésére bocsátani. De ugyanakkor római követét megbízta, hasson oda, hogy az apátságot a pápa Hippolytnak adja vissza, vagy az Este-ház valamelyik más tagjának adományozza.

Október 10-ikén, Roverella Flóris nápolyi követ és Arlotti Buonfrancesco reggioi püspök ferrarai követ kíséretében, Vitéz megjelent a pápa előtt, és átnyujtván a ferrarai herczeg levelét, élőszóval előterjesztette a gavelloi apátságra vonatkozó kérelmet, melyet utána a nápolyi és ferrarai követek szintén a szent atya figyelmébe ajánlottak.

¹⁾ A reggioi püspök szeptember 22-iki jelentése.

²⁾ A szerémi püspök szeptember 22-ikén kelt két levele u. o.

VIII. Incze válaszában utalt a nagy nehézségekre, melyeket leküzdött, hogy az esztergomi érsekséget Hippolytnak adományozhassa, és csodálkozását fejezte ki a fölött, hogy a herczeg levelének tartalma a követek előadásával ellentétben áll. Nevetve jegyzé meg: »Azt vártam, hogy a herczeg megköszöni nékem, hogy a gavelloi apátságot elfogadni kegyeskedtem, és ráadásul még a pomposait is felajánlja.«

A reggioi püspök kifejtette, hogy a herczeg levelében kifejezett készség a követek útján előterjesztett óhajlásának teljesítését nem gátolhatja, sőt inkább ajánlhatja.

A pápa azonban megmaradt a mellett, hogy a gavelloi apátsággal szabadon kíván rendelkezni. Egyúttal felhívta a három diplomatát, lépjenek érintkezésbe Borgia Rodrigo, Sforza Ascanio és Caraffa Olivér bibornokokkal, a kiket megbízott, hogy az esztergomi érsekség betöltése ügyében jelentést tegyenek a bibornoki collegiumnak; ő maga is — úgymond — azon lesz, hogy őket kedvezően hangolja.¹⁾

Borgia bibornok a követekkel folytatott bizalmas társalgásban fölemlíté, hogy nincs tudomása arról, mi szándéka van a pápának a gavelloi apátsággal. Ekkor Vitéz Jánosnak jutott eszébe, hogy talán ő nyerhetné el. A ferrarai herczeghez folyamodott, hogy ajánlja őt a pápának. Hercules herczeg erre kész volt. Ha már le kell mondania az apátságról — írja követének — legszívesebben látná azt a szerémi püspök kezében, mert így leghamarább szerezheti vissza, ha a szerémi püspöknek Magyarországból más megfelelő javadalmat eszközöl ki, vagy évdíjat utalványoz részére.²⁾

E szerint Vitézt most személyes érdek is arra készítette, hogy Hippolyt ügyének végleges élintézését siettesse; azonban a pápa függőben tartotta azt a végből, hogy a Veronai Gábornak szeptember 28-ikán bekövetkezett halálával megüresedett egri püspökség betöltése tárgyában Mátyásra nyomást gyakorolhasson.

Ugyanis VIII. Incze ezt a javadalmat, mely szintén »a római curiánál jött üresedésbe,« ezen alapon azonnal Borgia

¹⁾ A reggioi püspök 1486 október 10-iki jelentése ugyanott.

²⁾ A ferrarai herczegnek október 23-ikán római követéhez intézett jegyzéke. Fogalmazata ugyanott.

bibornoknak adományozta, és már október elsején külön követet indított útnak Mátyás királyhoz, hogy hozzájárulását kieszközölje.¹⁾

Mielőtt ez a követ az udvarhoz eljuthatott, Mátyás király azon napon, a melyen ausztriai táborában Veronai Gábor haláláról értesült, október 27-én, az egri püspökséget kincstárnokának, Dóczi Orbán győri püspöknek adományozta.²⁾ Így tehát, mikor a római követ november közepe táján megérkezett, vele szemben bévégzett tényre utalt.

Arra, hogy a király visszavonja elhatározását, senki sem gondolt; még Beatrix sem, a ki pedig most már tisztában volt az iránt, hogy az esztergomi érsekség ügyének elintézésében beállott késedelem az egri püspökség betöltésének kérdésével szoros kapcsolatban áll. Valentini Caesar, a ferrarai hercegnek a magyar udvarnál levő követe, csak azt igyekezett elérni, hogy a római követet lehetőleg hosszú ideig tartsák vissza, s így Borgia ügyében a tagadó válasz minél később érkezzék Rómába, mert remélte, hogy ezalatt a pápai bulláknak Hippolyt javára kiállítását kieszközölheti.³⁾ Azonban Mátyás ilyen apró fogásoktól idegenkedett. Teljesen meg volt győződve arról, hogy nyílt, erőteljes, ha kell, erőszakos föllépéssel mindent biztosan elér. Attól, hogy Hippolyt ügyét kockára teszi, nem félt többé.

Deczember 23-ikán már Rómában volt futára, a ki Dóczi Orbán javára kiállított bemutató-iratát Vitéz Jánosnak megvitte, azzal az utasítással, hogy azt a pápa elé terjeszszze.

A szerémi püspök nehéz helyzetben volt. A magyar királyi udvarnál azzal gyanúsították, hogy Borgia érdekében fondorkodik Hippolyt hátrányára;⁴⁾ és most attól félt, hogy

¹⁾ A Lopis részére 1486 október elsején kiállított útlevel a vatikáni levéltárban. A szerémi püspöknek deczember 24-ikén Ferrarába írt leveléből tudjuk, hogy Lopis csakugyan az egri püspökség ügyében volt hivatva eljárni.

²⁾ A királyi adománylevelé eredetije az Országos Levéltárban.

³⁾ Valentini 1486 november 23-iki jelentése Reczből. Diplom. Eml. III. 216.

⁴⁾ Ezt Valentini említi idézett jelentésében.

ha a király parancsát haladék nélkül teljesíti, Hippolyt ügyének árthat. Caraffa nápolyi bíboros érsekkel és a ferrarai követtel tanácskozott a teendők iránt. Abban állapodtak meg, hogy az egri kinevezést tíz napig titokban tartják, s azon lesznek, hogy ezen idő alatt a bullák kiállítását kieszközöljék.¹⁾

Vitéz egész loyaltással és buzgósággal azon volt, hogy ezt lehetővé tegye. Mindenekelőtt arról gondoskodott, hogy az annáták lefizetésére szükséges pénzösszeg rendelkezésére álljon. A ferrarai herceg, kinek kincstára a 6000 forint előteremtésére képtelen volt, felhatalmazta őt, hogy ezt az összeget kölcsön vehesse. Vitéz egyik római bankháznál 23°/_o kamat fizetés mellett a kölcsönt megkötötte. Ekkor a bullák kiállításának elrendelését kérte. A pápa utasította Borgia, Caraffa és Sforza bibornokokat, hogy a legközelebbi consistoriumnak Hippolyt kineveztetése tárgyában a szokásos előterjesztést tegyék meg. Ekkor azonban a bibornoki collegium kebeléből támadtak nehézségek.

Sforza Ascanio, ki szintén számított arra, hogy az egri püspökséget elnyerheti, ez ügyben Magyarországra küldött futárától Dóczy kineveztetése felől értesülvén, nyíltan czélül tűzte ki magának, hogy Hippolyt kinevezésének megerősítését megakadályozza vagy legalább késlelteti. Éreztetni akarta neheztelését Beatrixszal, a ki ellen heves kifakadásokat hallatott. És nem hallgatta el Vitéz előtt azt a reményét, hogy Mátyás, mivel Hippolyt kinevezésére nem jó szántából, hanem Beatrix tolakodó esdekléseinek engedve határozta el magát: elhatározását megváltoztathatja és az érsekséget néki adományozhatja. Ebben a felfogásban nem bírta őt megingatni Vitéz azzal sem, hogy a királynak ő hozzá intézett leveleit előmutatta.

Azonban ugyanakkor azzal az eshetőséggel is számolt, ha ellenzése daczára Hippolyt a pápai megerősítést elnyeri.

Sforza Ascanio bibornok tehát nyíltan kijelentette, hogy a megerősítéshez beleegyezését csak azon föltétel alatt adja meg, ha a pomposai apátságot megkapja, vagy az esztergomi érsekség terhére jelentékeny évdíjat biztosítanak neki.

¹⁾ Vitéz Jánosnak december 24-ikén, a reggioi püspöknek december 23 és 24-ikén kelt jelentései nyanyantott.

Ezen magatartása veszélyes volt azért, mert a Rómában tartózkodó bibornokok — Borgia és Caraffa kivételével — Hippolyt megerősítését mindnyájan ellenezték, némelyek azért, mert az egyház törvényeit és érdekeit tartották szem előtt, mások Sforza Ascanio kedvéért.

A pápa Vitézt biztosította ugyan arról, hogy a fenforgó ügyben az ő jóakarataira számíthat; de egyúttal úgy nyilatkozott, hogy a bibornokok hozzájárulása nélkül semmit sem tehet, amiért is azt ajánlotta, hogy Sforzát igyekezzen lefegyverezni.

Azonban a szerémi püspök mind a pápa, mind Sforza előtt azt hangoztatta, hogy a ferrarai herceg »készebb akár két esztergomi érsekségről lemondani, mint Pomposát átengedni». Igyekezetei, hogy Ascanio befolyását ellensúlyozza, sikertelenek maradtak. Az utóbbi a január 29-ikén tartott consistoriumban rábírtá VIII. Inczét, hogy az esztergomi ügy elintézését elhalaszssa, és a ferrarai herceget a pomposai apátság átengedésére szólítsa föl.

Vitéz érről értesülvén, azt javasolta Hercules hercegnek, hogy udvariasan válaszoljon, de ne engedjen; biztatta, hogy nem szükséges áldozatot hoznia, mert ő a nélkül is az esztergomi érsekség ügyét kedvező elintézés elé viszi. Mindazáltal javasolta, hogy Beatrix királyné Sforza Lajos herceg által igyekezzen testvéreire Ascaniora hatni.¹⁾

Kétségtől azért tanácsolta a ferrarai hercegnek, hogy engedményeket ne tegyen, mert tudta, hogy Mátyás az engedekenységben az ő méltóságán, tekintélyén és jogain ejtett sérelmet látta.

Csakugyan a király, a mikor Vitéz jelentéseiből a tényállás felől értesült, esküvel erősített nyilatkozatot tett, hogy ha a ferrarai herceg Sforza bibornok igényeit kielégíti, s neki akár az apátságot adja át, akár évdíjat biztosít: Hippolyt az esztergomi érsekséget nem kapja meg, mert — úgymond —

¹⁾ Vitéz Jánosnak 1487 január 27 és 29-ikén, a ferrarai követnek január 1, 16, 20, 25, 29-ikén a ferrarai herceghez intézett levelei. Vitéz Jánosnak Mátyás királyhoz küldött jelentésére utal Beatrixnak a ferrarai hercegnekhez 1487 márczius 3-ikán írt levele. Diplom. Eml. III. 266.

nem engedheti, hogy országában »ilyen exorbitans szokás lábra kapjon.« Fenyegetődzött, hogy »majd megtanítja a pápát és Sforza bibornokot, hogy nem ők Magyarország királyai.« Leveleitől, melyeket ápril elején Rómába írni készült, biztos sikert »győzedelmet« várt. És ugyanakkor az esztergomi érsekség javait Hippolyt részére a ferrarai herczeg meghatalmazottjának tényleg átadta.¹⁾

Mátyás csakugyan kivívta a »győzedelmet.« VIII. Incze 1487. május 27-ikén kiállította a bullákat, melyekben Hippolytot az esztergomi érsekség administratorává rendeli, s megengedi, hogy a javadalomnak azonnal birtokába léphessen, az érsekség kormányzására helyettesül valamely főpapot rendelhessen, mihelyt pedig huszonötödik esztendejét elérte, magát püspökké szenteltethesse és az érsekség kormányzását átvehesse.²⁾

Sforza Ascanio a magyarországi és ferrarai udvarok hangulatáról tudomást nyervén, felhagyott a pomposai apátság sürgetésével. A pápa ezt Hippolytnak meghagyta;³⁾ ellenben a gavelloi apátságot adományozta Sforzának, a ki a javadalmat azonnal a ferrarai herczegnek haszonbérbe adta.⁴⁾

Ugyanakkor Borgia bibornok lemondott az egri püspökségről, és 1487. ápril 27-ikén Dóczy Orbán javára kiállítottak a pápai bullák.⁵⁾

Mátyás utólagosan kárpótlásul Sforza Ascanionak a pécsváradi, Borgia Rodrigónak a péterváradai apátságot adományozta.

IV.

Vitéz János a gavelloi apátságtól elesett, és a ferrarai udvartól semmiféle elismerésben nem részesült.⁶⁾ Azonban szintén megkapta jutalmát az olműczi püspökségben; csakhogy ez

¹⁾ Beatrix királynénak 1487 márczius 3 és ápril 17-ikén, Valentini Caesarnak ápril 6 és 21-ikén Ferrarába írt leveleik. Diplom. Eml. III. 266, 291, 275, 287.

²⁾ A bullák a modenai állami levéltárban.

³⁾ Eleonora herczegnő 1487 június 9-ikén tudósítja erről Beatrixet. Diplom. Eml. III. 305.

⁴⁾ A ferrarai herczegnek 1487 szeptember 5-ikén római követéhez intézett levele Modenában.

⁵⁾ Ezek megvannak az Országos Levéltárban.

⁶⁾ Pedig ezután is az annáták kifizetése tárgyában sok fáradság és

nem előnyöket hozott számára, hanem kínos bonyodalmakba keverte.

Az olmüci püspökség 1482. augusztus 24-ikén, Boskovicz Protáz püspök halálával üresedett meg. Az olmüci káptalan megtartotta és folytonosan gyakorolta a püspök-választás jogát, a melytől a magyarországi káptalanok több évtized óta elestek. Mátyás, mint Morvaország uralkodója, nagy súlyt fektetett arra, hogy a tartomány egyetlen püspöki székét olyan főpap foglalja el, kinek hűségében megbízhatik; ezért az olmüci káptalant arra szólította föl, hogy a választást »az ő tudta, előleges hozzájárulása és beleegyezése nélkül« ne foganatosítsa.¹⁾

A káptalan türelemmel bevárta, míg Mátyás közölte, hogy kit óhajt megválasztatni. A morvaországi származású Filipecz János váradi püspökben a király és a káptalan bizalma találkozott. Az 1484-ik év folyamán megválasztatott, s a váradi püspökséget is megtartván, az olmüci püspökség javadalmát és az egyházmegye kormányát tényleg átvette.²⁾

Azokban sem ő maga, sem a király és a káptalan, a pápai megerősítés kieszközlésére nem tettek lépéseket. A választásról és Filipecz olmüci püspökségéről Rómában nem nyertek, vagy legalább nem vettek tudomást.

Az 1486-ik év folyamán a király bizalmatlanságot kezdett táplálni Filipecz iránt, és attól tartott, hogy a hatalmat és befolyást, a mit az olmüci püspökség nyújt neki, nem az ő javára érvényesíti.³⁾ De rendes eljárásától eltérve, a helyett, hogy nyíltan föllépne ellene, őt bizalmának és kegyeinek nyilatkozataival elhalmozta, a legfontosabb küldetésekkel bízta meg, — ellenben ugyanakkor tudta nélkül abban állapotott meg, hogy az olmüci püspökségtől megfosztja.

---

kellemetlenség várakozott rá. (1487 október 11-ikén a ferrarai herceghez írt levele és a reggioi püspök több jelentése szól erről.)

¹⁾ 1482 augusztus 27-ikén kelt levelének eredetije az olmüci káptalan levéltárában.

²⁾ Legelső ismert oklevele, melyet mint váradi püspök és választott olmüci püspök állít ki, 1484 augusztus 2-ikán van keltezve. Ez és több más oklevele az olmüci káptalani levéltárban.

³⁾ Később, az 1488-ik év végén és a következőnek elején a pápai legátussal folytatott társalgásban ismételtén szóltott gyanujáról.

E végből VIII. Incze pápához folyamodott, hogy Vitéz János szerémi püspököt az olműczi püspökség administratorává nevezze ki.¹⁾ Kívánsága az 1487 július 4-én tartott consistoriumban teljesült.²⁾

Vitéz, kit követi teendői Rómában visszatartottak, meghatalmazottakat jelölt ki az olműczi püspökség átvételére. De ezek megbízatásukban nem járhattak el.

Ekkor ugyanis Filipecz János, mint királyi követ Milanóban és Franciaországban járt és egész éven át távol volt.

Vitéz embereinek be kellett várniok az ő visszatérését. Ekkor azután Filipecz János a kezei között levő püspöki javak átadását s ezzel a ténynyel Vitéz kineveztetése érvényességének elismerését megtagadta.

Mátyás ezzel szemben rejtélyes magatartást foglalt el. Nem ellenezte, hogy legbizalmasabb diplomatája a szent-szék ellen mintegy a nyílt lázadás terére lépjen. Másrészről semmit sem tett, hogy akár ő mellette a szent-széknél szavát emelje, akár Vitézt visszalépésre bírja. Semlegesnek mutatta magát, kétszínű szerepet játszott.

A szerémi püspök, abból a körülményből, hogy a király rá pressiót gyakorolni meg sem kísérlé, azt a következtetést vonhatta le, hogy nem lesz neki kifogása az ellen, ha ő jogainak védelmére a szent-széket actióba viszi.

Pápai rendeletet eszközölt ki, mely a váradi püspöknek meghagyta, hogy egy hónap lefolyása alatt a püspökséget adja át; engedetlenség esetén súlyos egyházi büntetéseket (suspensionis et interdicti ingressus ecclesiae poenam) vonván magára.³⁾

És miután a váradi püspök engedelmeskedni makacsul vonakodott, a pápa június 12-ikén Dóczi Orbán egri püspököt

¹⁾ Pecchinello Angelo ortei püspök, pápai legátus, 1489 január 31-ikén kelt jelentésében adja Mátyás nyilatkozatát, melyben bevallja, hogy ő ajánlotta volt a pápának Vitézt az olműczi püspökségre. (Eredetije a velencei Szent-Márk könyvtárban.)

²⁾ Provisiones. Vol. 83. fol. 111. Vitéz 1487 szeptember 23-ikán állítja ki a szokásos kötelezvényt az annáták (3500 forint) lefizetéséről. Obligationes. Vol. 83. fol. 76. A vatikáni levéltárban.

³⁾ Ezt a pápai rendeletet nem bírjuk. Utal rá az egri püspökhöz 1488 június 12-ikén intézett rendelet.

utasította, hogy újból intézzen hozzá felszólítást, és ha ez is eredménytelen maradna, a kiközösítést a váradi püspök ellen hirdesse ki és az egész váradi egyházmegyét vesse egyházi tilalom (interdictum) alá.¹⁾

Ugyanakkor a királyt fölkérte, rendelkezék, hogy Vitéz János mielőbb az olmücsi püspökség birtokába léphessen.²⁾

A kiközösítéssel és egyházi tilalommal való fenyegetés megdöbbsentette a váradi püspököt, sőt még a királyt is. Július 15-ikén Mátyás Bécsből azt válaszolja, hogy az olmücsi püspökség ügyében kérelmét Bocskai Miklós egri főesperes élő szóval fogja előadni.³⁾

A király feltűnő gyorsassággal indította útnak a követet, s ez kivételes sebességgel tette meg az utat és járt el megbízatásában. Július 17-ikén még Bécsben volt;⁴⁾ augusztus 11-ikén már az ő előterjesztése alapján el volt intézve az ügy, mely miatt küldetett.

A királyi kérelem nem az ügy érdemére vonatkozott. Mátyás a két vetélytárs egyike mellett sem foglalt állást. Csak is azt kívánta, hogy a pápa az egyházi büntetéseket, melyekkel a váradi püspököt sújtotta, illetőleg fenyegette, hat hónapra függeszsze föl.⁵⁾

Bocskai megnyerte Borgia bibornok támogatását. Vitéz kénytelen volt megnyugodni a király akaratában. Mindhárman együtt jelentek meg VIII. Incze előtt, a ki azonban csak három hónapra engedett haladékot, és azt a reménységét fejezte ki, hogy ezen idő alatt a váradi püspök az olmücsi püspökséget Vitéznek átadja.⁶⁾ Ezt a választ Bocskai vitte meg Bécsbe.

Három héttel utóbb a pápa Pecchinello Angelo ortei

¹⁾ Az 1488 junius 11-iki pápai irat Theinernél. II. 513.

²⁾ Az ugyanazon napon kelt pápai irat ugyanott. -- A pápa Beatrix királynéhoz azzal a kérelemmel fordult, hogy a királynál Vitéz érdekében járjon közben. Ezt a királynénak 1488 július 17-ikén kelt válasziratából tudjuk. (Eredetije a velencei államlevéltárban.)

³⁾ Az 1488 július 15-ikén kelt királyi megbízólevél: Mátyás király külügyi levelei, II. 327.

⁴⁾ A királynénak e napon kelt, imént idézett levelét Bocskai vitte Rómába.

⁵⁾ Ezt a pápa válaszából tudjuk.

⁶⁾ A pápának 1488 augusztus 11-ikén a királyhoz intézett irata. *Theiner*, II. 514.

püspököt mint legátust küldötte Mátyáshoz. Sokféle ügyek tárgyalásával, egyebek között az olmüci püspökség ügyének rendezésével is megbízta. Az egri püspöknek adott megbízást visszavonván, meghagyta a legátusnak, idézze maga elé a váradi püspököt s tüzzen ki neki határidőt, a melynek leteltéig az olmüci javadalmat és az abból húzott jövedelmeket Vitéznek szolgáltatassa ki, ha pedig az engedelmességet most is megtagadja, őt, büntársait és pártfogóit egyházi büntetésekkel sújtsa.¹⁾

A legátus, a mikor az 1489-ik év vége felé Bécsbe eljutott, mindjárt az első audientiák egyikén közölte a királyljal a pápa rendelkezését.

Mátyás elismerte, hogy ő maga volt az, a ki Vitéz kinevezését a pápának javasolta, és nem tagadta, hogy a váradi püspök iránt bizalmatlanságot táplál; de mivel szolgálatait — úgymond — nem nélkülözheti, kimélnie kell őt; s mivel most is Csehországba és Sziléziába volt menendő, arra kérte a legátust, hogy a kánoni eljárást ellene visszatértéig napolja el; akkor azután — úgymond — tehet vele, a mit akar. Hangsúlyozta, hogy az olmüci püspökséget nem akarja Filipecz kezei között hagyni. »Inkább orromat engedem levágnatni — mondá — mintsem megnyugodjam abban, hogy az olmüci püspökséget a váradi püspök bírja.«

A legátus magával a püspökkel is tárgyalt, a ki most kész volt az olmüci püspökségről lemondani, úgy, hogy a javadalmat az olmüci káptalan kezeihez bocsáthatja vissza; csak a befektetett összegek megtérítését követelte.

Az ortei püspök figyelmeztette, hogy a javadalmat a pápai rendelet értelmében a szerémi püspöknek kell átadnia, s csak ha ezt megtette, oldható föl az egyházi büntetésektől, melyeket engedetlenségével magára vont. Erre a püspök nem állt rá ugyan, mindazáltal a legátus a király kívánságát teljesítette, és december végén az egyházi büntetések hatályát február végéig felfüggesztette.

Ezen határidő eltelt, és a váradi püspök az olmüci javadalom átadásáról tudni nem akart. A szerémi püspök

¹⁾ Az 1488 szeptember 1-én kelt pápai irat: *Theiner*, II. 517.

megbizottai pedig, a helyett hogy az egyházi büntetések alkalmazását követelnék, magok kértek folytonosan újabb és újabb halasztást. Ezt a király parancsára tették.¹⁾

Ugyanis Filipecz János püspök befolyása és tekintélye épen ekkor tetőpontját érte el. Mátyás, a Miksa római királylyal folytatott alkudozásokban, és egyúttal azon actióban, mely Corvin János örökösödésének biztosítására Morvaországban és Sziléziában megindult, leginkább Filipeczet használta. Hogy őt lekötélje és kielégítse, most az olműczi püspökség birtokában meg akarta őt tartani.

Ezen czél elérése végett Vitézt a három év óta üresedésben levő veszprémi püspökségre mozdította elő, azzal a föltétellel, hogy az olműczi püspökségről önként lemondjon. Vitéz kétségkívül örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy a kellemetlen helyzetből szabaduljon, és kieszközölte a pápánál, hogy őt június 3-ikán a veszprémi püspökségre áthelyezze.²⁾ Azonban azt, hogy helyébe az olműczi püspökség administratorává Filipeczet rendelje, nem tudta kivinni.

Mátyás ennek daczára nem mondott le a reménységről, hogy a pápát engedékenységre hajlíthatja. Hogy Vitéz buzgóságát fokozza, közlé vele, hogy a veszprémi javadalmat csak akkor adja neki át, a mikor Filipecz az olműczi püspökségre a pápai megerősítést elnyeri.³⁾

VIII. Incze állhatatosan megmaradt elhatározásánál. Az 1490-ik évi márczius 22-ikén — néhány nappal Mátyás halála előtt — Ardicinus bibornokot nevezte ki az olműczi püspökség administratorává.⁴⁾

Ezalatt Vitéz János követi működése Rómában, királyi üzenetek közvetítésére,⁵⁾ előterjesztések, ajánló iratok átnyuj-

¹⁾ A pápai legátus 1489 január 31 és aprilis 17-iki jelentései, a velencei Szent-Márk könyvtárban.

²⁾ Liber Provisionum Innocentii VIII. et Alexandri VI. fol. 5^t (A *Congregatio Consistorialis* levéltárában.)

³⁾ A legátus 1489 deczember 26-iki jelentése.

⁴⁾ A pápának Mátyáshoz intézett levele: Monumenta Vaticana Series I. Tomus VI. fol. 244. (Tévesen 1489-re téve.)

⁵⁾ Ilyenekről szól a király 1489 október 10-ikén a pápához írt levelében. Mátyás levelei, II. 361.

tására¹⁾ és az egyházi ügynökség teendőire szorítkozott;²⁾ sőt még az utóbbiak tekintetében is a király gyakran a vele bizalmas összeköttetésben álló Borgia és Ardicinus bibornokok közbenjárását kérte ki.³⁾

Azon fontos diplomatiái ügyeket, melyek ekkor Magyarország és a szentszék között fenforogtak, Mátyás részint közvetlenül az udvaránál tartózkodó pápai legátussal, részint külön Rómába küldött követek által tárgyalta.

Igy az 1489 évi február elején Drági Tamás országbíró bocsátotta Rómába.⁴⁾ Első sorban az volt föladata, hogy a szent-szék fenhatósága alá tartozó Ancona városának a magyar korona védnöksége alá fogadásával keletkezett bonyodalmat megoldja. De ennél még nagyobb jelentőségű megbízást is kapott. A Rómába szállított Dsem török trón-praetendensnek kiszolgáltatása érdekében tett lépéseket; sőt egyúttal a pápának Mátyással kötendő szoros szövetség tárgyában titkos ajánlatot tett. Majd az 1490-ik év elején Fontana Ferencz jött Rómába, hogy Mátyásnak Anconával kötött szövetsége felbontását fogadatosítsa, és némely olaszországi condottierikkel történt szerződéseiről felmerült aggodalmakat eloszlassa.⁵⁾

Mindez arra utal, hogy Vitéz vagy a magyar király bizalmát, vagy pedig súlyát a római curiánál, vagy mind a kettőt elvesztette.

Még a ferrarai herczeg római követe, Arlotti reggioi püspök is gyanús szemmel nézte őt. Mikor 1489 elején szóba került, hogy Hippolytnak bibornokká neveztetése ügyében lépéseket lehetne tenni, — a reggioi püspök a siker feltételül tekintette azt, hogy a tárgyalásokat Mátyás bízta Drági

¹⁾ Beatrix 1490 márczius 20-ikán írja a pápának, hogy Vitéz elő fogja terjeszteni kérelmét De Foix bibornoknak salzburgi érsekké neveztetése tárgyában. (Eredetije Velenczében.)

²⁾ Hyenekről szól a pápa 1490 márczius 1-én a magyarországi legátushoz intézett két brevéjében. (A vatikáni levéltárban.)

³⁾ Ezek közbenjárásáról említést tesz a pápa az imént idézett brevéék egyikében.

⁴⁾ Az 1489 február 3-ikán kelt megbízó levél M. L. II. 352.

⁵⁾ Diplom. Emlékek IV. 50, 85, 88, 129. És a florenczi köztársaság római követének 1489 július 3, 1490 január 19 és 25-ikén kelt jelentései a florenczi állami levéltárban.

Tamásra és nem Vitézre; sőt azokról Vitéz egyáltalán tudomást sem nyert.¹⁾

Vitéz helyzete e szerint Rómában nem volt kellemes. Ugyanakkor Magyarországból szüntelenül fenyegetve látta érdekeit.

Igy tehát, a mikor Mátyás király 1490 április 6-ikán bekövetkezett halála hírére Bécsből gyors futár Rómába meghozta, úgyszólván egy órát sem késett, már április 27-ikén útra kelt, hogy Magyarországra siessen.²⁾

*

Hosszu tartózkodása alatt Rómában, hivatalos állása küzdelmei és sokféle csalódásai közepett, enyhülést és felderítést házi körében, melyet az örök város iskoláit látogató ifjú rokonai elevenítettek föl,³⁾ és a tudomány, irodalom és művészet kiváló férfiainak társaságában talált.

Az a másfél évtized (1476—1490), melynek túlnyomó részét a pápai udvar mellett töltötte, a renaissance első virágzásának fénykora volt, mikor IV. Sixtus pápa és biboros rokonainak, úgyszólván a bibornoki collegium egyéb tagjainak fenkölt szelleme és bőkezősége a művészet nagynevű munkásait hívta Rómába és foglalkoztatta méltó alkotásokban. Fényes templomok, kápolnák és paloták emelkedtek, melyeket Botticelli, Filippino Lippi, Ghirlandoja, Mantegna, Perugino és Pinturicchio ecsete népesített be örökbecsű remekekkel.

¹⁾ Arlotti 1489 márczius 14-ikén a ferrarai hercegnek írja: »In le lettere se scrivano et messi di Ungaria li sia adhibita bona cautione de non conferire ne per alcuno modo fare nota questa cosa al reverendo vescovo Syrimienese ambasciatore qui. Et questo per bon et necessario respecto senza dire poi oltra.« (A modenai állami levéltárban.)

²⁾ Roverella Florius 1490 április 28-ikén Fontanához írt levelében említi azt. (A modenai állami levéltárban.)

³⁾ Ezeknek egyike Vitéz Mihály, kinek Mancinelli Antal »*Carmen de figuris*« című könyvecskéjét 1489 június 5-ikén ajánlja. Az ajánlólevél »generosissimo adolescenti Michaeli Vitéz« van czímezve; a szövegben »Michael inclyte« nevezi őt, a végén »Vale dulcissime« áll. Hogy nemcsak ez a Mihály, hanem Vitéz János több rokona tartózkodott házában és tartozott Mancinelli tanítványaihoz, hirdeti ennek a püspökhöz intézett költeményében a következő hely:

»Cum tibi sunt dociles pueri, clarique nepotes,

Pars quorum studiis erudienda meis.«

(A könyvről alább tüzetesen szövegek.)

Ugyanakkor emelkedett a vatikáni könyvtár, tudós öre Platina vezetése alatt Európa első könyvgyűjteménye magaslátára, és a leghíresebb humanisták: Argyropulos, Filelfo, Fontius, Gaza, Polizianus és Pomponius Laetus részint tanzékeket foglaltak el Róma iskoláiban, részint irodalmi munkásságuknak élhettek bőkezű pártfogók támogatása mellett.

Sajnos, azon összeköttetésről, melyben ezekkel a szellemi nagyságokkal Vitéz állott, írott emlékek nem szólnak. Hogy műveltsége és ízlése közelükbe vonzotta, és hogy Maecenas dicsőségére ő is jogzímnet szerzett magának, kétségtelenné teszi egy másodrangú íróhoz való viszonya.

Ez Mancinelli Antal nevezetű humanista, ki 1452-ben Velletriben tanult, Pomponius Laetus tanítványa volt, éveken át Velletri, Sermoneta, Róma és más városok iskoláiban tanított, élete végső éveit 1506 táján bekövetkezett haláláig az örök városban töltötte. Költői műveket nagy számban írt, és epigrammáit méltóknak találták később arra, hogy a »*Deliciae poetarum*« című gyűjteményekbe felvétessenek. A klasszikai filologia körébe tartozó számos munkát bocsátott közre.

Vitéz az ő unokaöccseinek oktatását bízta Mancinellire, a ki hálából ezért és a magyar főpaptól élvezett pártfogásért, 1489-ben Rómában kinyomatott egyik munkácskáját¹⁾ az ifju Vitéz Mihálynak ajánlotta²⁾ és a nyomtatvány élére epigrammát helyezett, melyben a veszprémi püspököt a humanisták szokott túlzó modorában, Cicerónál is ékesszólóbbnak hirdeti! Az epigramma így hangzik:³⁾

»Pannonios inter fama celeberrime praesul,
Romano eloquio vel Cicerone prior,
Cum tibi sunt dociles pueri clarique nepotes,
Pars quorum studiis erudienda meis.

¹⁾ »*Carmen de figuris*« a czíme. Czimlap és kolofon nélkül, nyolczadretű 24 levélből áll. (A római Biblioteca Vittorio Emanuele példányát használtam.)

²⁾ Az ajánló levél czíme: Antonius Mancinellus generosissimo adolescenti Michaeli Vites Pannonio.« Vége: »Vale dulcissime. Nonis Sextilibus 1489.«

³⁾ Czíme: »Antonius Mancinellus praestantissimo viro Joanni Vites episcopo Vesprimiensi regis Hungariae Bohemiaeque oratori dignissimo.«

Scripsimus haec, valeant cultum quis nosse poema,
 Quis veterum passim scripta referta notent.
 Cultior his etenim quaecumque oratio fiet,
 Sive soluta jacet, sive notata modis.
 Utque per ora virum possint audentius ire,
 Nec famas metuant auriculasve sibi,
 Eligo tutorem summa gravitate verendum,
 Eligo quem procerum pectora saeva tremunt,
 Qui nulli ingenio, nulli virtute secundus,
 Quo nullus toto gratior orbe manet.
 Hinc ad te properant nostri monumenta labores,
 Hinc velut ad numen missa libenter eunt.
 Sumito parva licet; minimo quoque numina gaudent,
 Sumito, sic voti spes tua compos eat!«

*

Hazájába visszatérve, Vitéz részt vett a királyválasztó országgyűlésben,¹⁾ Ulászló megválasztása után pedig püspöki székhelyére vonult vissza. Itt csakhamar válságos körülmények közé jutott.

Az 1490-ik év őszen Miksa római király, Magyarország trónjára emelt jogigényeit érvényesítendő, serege élén az országba nyomult, és útjában Fehérvár felé, ostrom alá vette Veszprémet. Vitéz egy ideig ellenállott; de miután Ulászlótól a várt segítség meg nem érkezett, alkudozásba bocsátkozott, és megnyitotta Miksa előtt a várat, azon ígélet fejében, hogy a bécsi püspökséget fogja tőle adományul nyerni.²⁾

Az árulás ezen tényével elpártolt Ulászlótól, és azon esetre, ha Miksának nem sikerül a magyar trón birtokába jutni, a veszprémi püspökség elvesztéseért Ausztriában biztosított magának kárpótlást.

Miksa csakugyan nem volt képes Ulászlót megsemmisíteni, és a következő évben egyezséget kötött vele, a melynek föltételeiben a hozzácsatlakozott főpapok s világi urak részére teljes amnestiát biztosított. Így Vitéz a veszprémi püspökséget megtarthatta, sőt részt vehetett ezentúl is hazája politikai közéletében. Az 1495-ik évi országgyűlésen kiküldött bizottságok

¹⁾ Nevét az 1490 június 8-ikán kelt oklevélben a jelenlevő főpapok között találjuk. *Katona*: *Historia Critica* XVII. 20.

²⁾ Bonfin előadása: *Rerum Hung.* Dec. V. Lib. I.

egyikébe beválasztatott, és 1497-ben mint királyi követ Lengyelországban járt, hol a törökök és tatárok ellen, uralkodója nevében, a lengyel királylyal szövetséget kötött.

Időközben Miksa megtartotta ígétét s a bécsi püspökséget adományozta neki, a mit a pápai trónra lépett barátja, Borgia Rodrigo, VI. Sándor, oly módon hagyott jóvá, hogy a veszprémi püspökség megtartása mellett a bécsinek adminisztratorává rendelte.

Két ország és két püspökség között oszlott meg ezentúl tevékenysége. E mellett meleg érdeklődéssel irányult figyelme a humanista irodalomra, melynek munkásai vendégszerető fogadtatásra találtak palotáiban. Egyikök, az olasz Balbi Jeromos — később II. Lajos nevelője — ékes versekben örökítette meg a Veszprém-ben és Sümegen (1493) töltött derült napok emlékezetét.

És mikor a német Celtés Konrád, a bécsi egyetem hírneves tanára, 1497-ben Német- és Magyarország humanistáit irodalmi társaságba (Sodalitas litteraria Danubiana) egyesítette, védnökévé Vitéz János választatott meg. Ennek a meg-tiszteltetésnek rövid ideig örvendhetett. 1499-ben halt el.¹⁾

FRANKÓI VILMOS.

---

¹⁾ *Abel Jenő*: Magyarországi humanisták és a dunai társaság. Budapest, 1880. 15, 16, 49, 50, 102—110.

A DUBNICZI KRÓNIKA.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A másik, Nagy Lajos tetteit tartalmazó elbeszélés nem tárgyalja Lajos korának történetét egészen haláláig, hanem csak tíz év eseményeit mondja el 1345—1355-ig, de erre a korra vonatkozólag sokkal bővebb, mint Küküllei; az eseményeket részletesebben tárgyalja, megjelöli az éveket, sőt igen gyakran a napot is, melyen azok történtek. Szerzője nincs megnevezve, Toldy¹⁾ szerint a szerző clericus, de Endlicher²⁾ és Florianus³⁾ már arra a meggyőződésre jutottak, hogy e költői színezetű szép elbeszélést *János minorita szerzetes* írta, a ki kezében tartotta Lajos fejét, midőn Aversa előtt megsebesülvén, lábából a nyilat kihúzták,⁴⁾ s hogy ez a János azonos azon János lectorral, kinek szenvedéseit a tatárok elleni expedícióban ez a töredék bőven elmondja.⁵⁾

Nemcsak becses adatai, hanem eleven költői lendületű előadása miatt is teljes mértékben megérdemli e rész méltánylásunkat. Krónikáink között több ily igazán poetikus mű nincs. Az Endre megöletéséről szóló fejezetekhez csak a Bécsi Képes Krónika szent Lászlóról szóló elbeszélése hasonlítható, s valóban nem csodálható, hogy *Arany János*, ki oly ritkán alkalmaz a történeti vagy mondai hitel mellőzésével inventiót, igazán szereti ezt az elbeszélést és annyira ragaszkodik is hozzá.

A Dubniczi Krónika ezt a részt a Küküllei IV. fejezete után szúrja be s azután kihagyva az V. fejezetet a VI-iktól kezdve veszi fel újra Küküllei elbeszélését. Minthogy a két előadás egymástól lényegesen eltér, azon kérdés merül már most föl, melyik hitelesebb? micsoda forrásból merít a minorita? s ismerte és használta-e Küküllei krónikáját? Hogy e kér-

¹⁾ Pozsonyi Krónika. Bev. XV. l.

²⁾ Wiener Jahrbücher der Litteratur, 1826. Anzeige-Blatt XXXIII. 4. l.

³⁾ Fontes III. Bev. II. l. és a 143. l. jegyzetében.

⁴⁾ 167. fej. ⁵⁾ 170. fej.

désekre válaszolhassak, fejezetről fejezetre haladva fogom a két szöveget összehasonlítani s mindjárt hitelességüket is megvitatni.

Az első fejezet, Florianus számozása szerint a krónikának 154-ik fejezete, mint fentebb is említettem, Endre herceg megöletését tárgyalja valóban költőiesen. Elmondja, hogy Lajos a testvéri szeretettől indítatva kéri a szentszéktől Endre megkoronáztatását: »*Sed prochi dolor, expectauimus pacem et non venit, quesiuimus tempus curacionis et ecce turbacio.*« A herceg kevély neje dőre nagyravágyásból megöli férjét. Keserű szemrehányásokkal és szidalmakkal halmozza el a gonosz asszonyt, a ki kegyetlenebb Jezabelnél és Medeánál, a ki vétkezett emberek és isten ellen, a ki megölte saját hitves társát és urát, a ki gyalázatos tettével befeketítette az anyaszentegyházat, bemocskolta saját fejét, a ki felségsértési bűnbe rohant, a ki véghezvitte mindezt pirulás nélkül. Kitérőesei erőteljesek és kemények, hogy azután hirtelen fordulattal annál lágyabb, annál szívből fakadóbb, fájóbb szavakkal sirassa el kisebbik urát.

Ezen elegikus bevezetés után áttér a tényekre és elmondja, hogy 1345. szeptember 19-én neje és annak czinkostársai a halál martalékává tették. A versában, Nápolytól nyolcz mérföldre ölték meg. Hottestét azok a magyarok vitték Nápolyba, a kiket Erzsébet, a gondos anya hagyott ott fia őrzésére s a kik a gyilkosság alkalmával azért nem voltak Endre mellett, mert az maga küldte el őket, hogy ezáltal megczáfolja azt a föltevést, hogy hitelt ad a besugásoknak, melyek szerint neje részéről veszély fenyegeti. Holttestét nagy tömeg kísérte »*et ipsum inconsolabili planctu deplorabant.*« A nápolyi székesegyházban őse, Martell Károly mellé temették. »*Statimque post mortem suam dicitur diuinitus miraculis claruisse. Et quasi omnes, qui in mortem eius conspirauerunt mares et femine miserabili morte consumpti sunt etiam uisione sanguinis Innocentis.*«

Ide tartozik még a következő 155-ik fejezet is, mely az előbbi elegikus hangulatban mondja el a megtört anya és Magyarország gyászát s végül átokkal zárul: »*O domine deus fac ut terra non operiat*¹⁾ *hunc sanguinem innoxium, qui*²⁾ *clamat ad te, sicut clamauit sanguis Abel iusti pueri tui, Aba! aba!«*

Eltékintve a költői részletektől, magáról az eseményről csak röviden emlékezik meg s a gyilkosság részleteire nem is terjeszkedik ki. Nevezetes azonban az, a mit az Endre őrizetére ott hagyott magyarokról mond. Küküllei erről nem

¹⁾ aperiat D.   ²⁾ quod D.

tud semmit, sőt Erzsébet elutazásánál Nápolyból, ezt mondja: »*recessit de Neapoli cum omnibus suis.*« Gravina azonban szintén említi a magyarokat, hogy összefutottak a holttest köré és azután gyorsan menekültek arról a földről, hol csak ellenségeik voltak.¹⁾

A datum is valószínűleg helyes, noha Gravina 20-ikára teszi a gyilkosságot,²⁾ *Giovanni Villani*,³⁾ a *Chronicon Senense*⁴⁾ és az *Anonymus Jadrensis*⁵⁾ pedig 18-at írnak. 18-at ír különben a sírfelirat és Johanna a firenzeiekhez intézett levélben is,⁶⁾ és így minden valószínűség szerint a sept. 18-ról 19-re virradó éjszakán történt a merénylet, a mi a minorita adatát nem hazudtolja meg.

Figyelemre méltó azonban az is, hogy mily pontosan tudja, hogy Aversa mennyire van Nápolytól,⁷⁾ és a fejezet vége is, mert noha elfogult az az állítása, hogy az összeesküvők legtöbbször férfiak és nők egyaránt nyomorultul pusztultak el, a csodatételek pedig éppen csak hangulatkeltés kedvéért kerültek bele, mégis világosan a *Bertrand de Beaux* ítéletein alapszik ez az elbeszélés, annál is inkább, mert tudjuk, hogy nőket is végeztetett ki. Es érdekes az is, hogy szemére veti Johannának: »*Totam ecclesiam dei tuo scandalo denigrasti*«, midőn más írók az egyházat még sem merik annyira belevonni a dologba.

Kükkillei⁸⁾ előadása sem mond többet a gyilkosságról; csak constatalja a tényt, azután megnevezi a gyilkost: *Conradum de Katancys*, a ki alatt Corrado de Catanzanot⁹⁾ érti, és hogy e dolog »*ex procuracione mulieris Johanne*«, Thúróczi szerint hibásan »*militis Chensae*«¹⁰⁾ történt.

Említi, hogy a gonosztevők elvették méltó büntetésüket, de a bosszuálló gyanánt *Novelli comest*¹¹⁾ nevezi meg. A mit azután még itt szól Lallus szerepléséről és Konth Miklós küldetéséről, azt a minorita másutt említi s így ezt is ott fogjuk tárgyalni.

¹⁾ Muratori XII. 561—562. p. ²⁾ Mur. XII. 562. c. ³⁾ Mur. XIII. 931. l. ⁴⁾ Mur. XV. 113. b. ⁵⁾ Schwandtner III. 680. l. ⁶⁾ Anj. Dipl. Eml. II. 97. l.

⁷⁾ »*appresso a Napoli a otto miglia*«. Bartholomei Ferrariensis Polyhistoria c. XXVI. Muratori XXI V. 782—786. l. »*che e presso a Napoli a otto miglia*« Chronicon Senense, Muratori XV. 121. l. Matteo Villani, Muratori XIV. 47. l.

⁸⁾ IX. 176—178. fej.

⁹⁾ Gravina: Conradus de Catanzano, Comes Catanzanus. Muratori XII. 554. 584. l. Istorie Pistolesi: Currado Catanzano. Mur. XI. 514. a.

¹⁰⁾ Katona szerint: »*Improbe mulieris Chanciae, quam male librarii Thurotziani militis Chensae nomine vocarunt*«. Hist. Crit. IX. 404. l.

¹¹⁾ Így említik: a Polyhistoria. Mur. XXIV. 784—786. l. Chron. Estense, Mur. XV. 422—424. l. Giovanni Villani, Mur. XIII. 932—933. lap is.

Endre eltemetéséről is csak a minorita tud, de ő is tévesen mondja, hogy a magyarok vitték Nápolyba, holott Durazzoi Károly temettette el. Ezt különben átveszi a minoritától a Dubniczi Krónika írója Kükülleibe is, de Thúróczi és a Budai Krónika Kükülleije nem szólnak a temetésről.

A 156-ik fejezetben a Velenceiek ellen Zára birtokáért vívott harc van leírva. Thúróczinál ez a VIII. fejezetnek felel meg, melyet a Dubniczi Krónika a 175-ik fejezetben ír át. Itt már lényeges eltérések vannak a két író között.

A velenceiek fa-váráról mindketten tudnak, de míg Thúróczi Kükülleije ezt *Seekach*-nak¹⁾ nevezi, a másik két krónika és a minorita is *Sticatum*-nak mondja. Küküllei tudja, hogy Lajos »*cum multis principibus circumpositorum Regnorum ac Baronibus, Militibus et regnicolis suis*« jött Zára alá s hogy a velencei seregben német, francia és olasz zsoldosok voltak, a mit a minorita nem említ. A fa-vár megostromlását és az ütközet lefolyását azonban mind a ketten elbeszéli, de itt már nyílt ellenmondásban vannak egymással. Küküllei szerint ugyanis azért vesztették el a magyarok a csatát, mert a velenceieket védte a bástya és váratlanul támadták meg Lajos seregét, a mi ugyan tény,²⁾ de nem egyedüli és nem fő oka volt a veszteségnek.

A minorita ezzel szemben elmondja, hogy Lajos, mielőtt támadásra vezette seregét, bátorító beszédet tartott a vezérekhez s figyelmeztette őket a tőle és atyjától kapott jótéteményekre, mert már hallott róla, hogy a bánokat megvesztegették a velenceiek biztosai. Az ütközet igazolta a hír valóságát, az urak meg sem mozdultak helyeikről: »*Dominus autem Rex Ludovicus in hac sua deiectione multum se prudenter rexit et habuit, quia quamvis per suos principes et Barones honorem tunc non reportauerit, tamen omnia facta eorum sapienter dissimulavit, Ne eorum animos ad maius malum concitaret.*« Itt Küküllei már nem hiteles, itt már valami mellékes szempont vezeti őt az igazság eltagadására, mert, hogy a hadjárat az urak, különösen István bosnyák bán megvesztegetése miatt szenvedett hajótörést, kétségtelen; nemcsak *Lucius*, az *Anonymus Jadrensis* és az olasz írók igazolják az árulást, hanem oklevelek is.³⁾

¹⁾ Az *Anonymus Jadrensis* említi, hogy a magyarok a favárat Seecachnak nevezik. I. I. c. 18. Ugyanezt mondja *Lucius* is: *Seekach*. Schwandtner III. 349. l.

²⁾ *Anonymus Jadr.* I. II. c. 11. *Lucius* I. IV. c. 15.

³⁾ *Anonymus Jadr.* I. II. c. 10. *Anonymi Itali Historia* c. 28. *Muratori XVI. 285. b. Villani I. XII. c. 58. Muratori XIII. 940. l. Caroldus Schwandtner III. 361. l. Lucius I. IV. c. 15. Anj. Dipl. Eml. II. 167. és 170. l.*

A továbbiakban azonban megint Küküllei tud többet. A minorita csak annyit említ, hogy az záraiak az események kényszerítő súlya alatt kegyelemre adták meg magukat. Küküllei azonban elmondja, hogy a város tovább is ellentállt és hogy árulás útján — ami ugyan nem egészen áll — jutott a velenceziek kezére, és megemlíti az új urak kegyetlenkedéseit: a behörtönzéseket, kínzításokat és a nemesek kivégeztetését is.¹⁾

Van azonban Kükülleinek ebben a fejezetben még egy másik nagy hibája is — mint azt már Pór is kimutatta — t. i. hogy »mintán *Tót Lőrincznek Bertalan* nevű fiát 1346. július 1-én Zára alatt megölette (VIII. fej.), 1350-ben ugyanazon Bertalannal Lajos királyt Apuliába kísérteti (XVII. fej.), a mint hogy Tót Lőrincz ezen fia 1352-ben is előfordúl még okiratainkban, mint a királyi pinczések mestere.«²⁾

Végül az időre vonatkozólag kell megjegyeznem, hogy Küküllei Zára ostromát Endre megöletése elé teszi, a minorita ellenben így vezeti be a fejezetet: »*Rex autem Lodovicus terminato luctus sui tempore super morte fratris Regis Andree, Anno domini millessimo trecentesimo quadragesimo sexto In festo sancti Georgy processit*« . . . A minorita időmeghatározása itt nemcsak helyesebb, hanem legalább megközelítő is, mert április 27-ikéről ugyan még Visegrádról keltezett királyi oklevelet bírunk,³⁾ de máj. 4-én János pécsi prépost és királyi titkos kanczellár azt írja, hogy a király már elutazott a hadjáratra,⁴⁾ és az Anonymus Jadrensis szerint *Marino* minorita, a záraiaknak a királyhoz küldött követe, máj. 27-ikén már itthon találta Lajost.⁵⁾

A 157-ik fejezetnek Thúróczi IX. fejezetének második része felel meg, melyet a Dubniczi Krónika a 178-ik fejezetben ír át. A minorita itt is jóval többet tud, mint Küküllei, a ki itt csak Tót Lőrincz fiának, *Konth Miklós*nak küldetéséről s a *Konth Miklós* és *Lallus* közötti tanácskozásokról — mit a minorita már más fejezetben tárgyal — tudósít.

Noha a minorita nem annyira adatokat, mint inkább általánosabb, kissé fellengző stílusban tartott elbeszélést nyújt, frázisai mindenütt kézzelfoghatóan a tényeken alapulnak. Ha nem említi is az osztrák hercegekkel való szövetséget, az

¹⁾ Anonymus Jadr. I. II. c. 22. Lucius I. IV. c. 15. Bartholomeus della Pugliola: Cronica di Bologna, Muratori XVIII. 399. I. Chronicon Estense, Murat. XV. 433. I. Bartholomeus Ferrariensis: Polyhistoria, Muratori XXIV. 781. I.

²⁾ Századok, 1893. 105. I. ³⁾ Anj. Okmt. IV. 584. I.

⁴⁾ Anj. Okmt. IV. 589. I. »de presenti exercitu, ad quem iam ivit.«

⁵⁾ Anonymus Jadr. I. II. c. 6.

egyértéket a császárral és az angol király biztatását, azért e szavai: »*Omnes (mundi magnates, reges et principes) igitur unanimiter dei omnipotentis iusticiam flagitabant et ad eius maiestatem suspirabant, Ut huius tanti sceleris auctores pena condigna vindicarent*« mégis erre utalnak.

Küküillei azt sem említi — a mi azonban a közbeszúrt elbeszélésben megvan, — hogy magából Olaszországból, különösen Apuliából is hívták Lajost,¹⁾ hogy jöjjön bosszút állani és foglalja el a trónt, mert nekik sem tetszett a nőuralom.²⁾

Konth Miklós küldetését mindketten említik, de míg a minorita két vezérről tud: János veszprémi püspökről és Miklós-ról, a Lőrincz fiáról, Küküillei csak egyet említi; igaz, hogy arról többet mond: »*Nicolaum filium laurencii toth, qui postea Konth fuit cognominatus.*«³⁾ Csakhogy itt a minorita — úgy látszik — a veszprémi püspököt a pécsi püspökkel cserélte fel.⁴⁾ Az olasz kútfók tanúsága szerint a veszprémi püspök magával a királylyal ment Itáliába és elsőrangú szerepet játszott Lajos mellett, a miért Mutinában *Obizzo* hibortakarós paripával ajándékozta meg,⁵⁾ a firenzeiek Lajoshoz menesztett küldöttségének meg éppen ő válaszolt a király nevében.⁶⁾ A pécsi püspökről ellenben *Giovanni Villani*⁷⁾ tudósít, hogy éppen Aquila ostroma idejében érkezett meg. A minorita azonkívül a sereg elindulásának idejét: »*Anno domini millesimo tricentesimo quadragesimo septimo Circa medium quadragesime*« (márcz. 7.) is tudja, és említi azt is, hogy a király meghagyta seregeinek, hogy rendben vonuljanak át az idegen országokon, hogy ellenszenvet ne keltsenek a vállalkozás ellen; a mit, úgy látszik, meg is fogadtak, mert a *Chronicon Estense*, *Bartholomeus Ferrariensis* és a *Cronica di Bologna* — kiknek előadása ugyan mindig teljesen megegyezik — leírásából kitűnik, hogy zavar nélkül jutottak el Aquilába.⁸⁾

¹⁾ Az *Istorie Pistolesi* szerint a Conte Paladino Lajosért jött. Muratori XI. 522. Gravina szerint Durazzói Károly is hívta. Dux Duratii miserat causa adventus Regis Hungariae ad hoc Regnum de sui fratris nece vindictam sumturi. Muratori XII. 564. l. Firenze is írt. Anj. Dipl. Eml. II. 225. l. A collaltói grófok pedig szövetkeztek Lajossal. Anj. Dipl. Eml. II. 227. l.

²⁾ O quam miserum Regnum istud, quod ad regimen mulierum et infantium est deductum. Gravina, Muratorinál XII. 563. l.

³⁾ Anj. Dipl. Eml. II. 239. l.

⁴⁾ *Koller*: Episc. Quinqueeccl. T. III. p. 3.

⁵⁾ Bartholomeus Ferrariensis: Polyhistoria. Mur. XXIV. 804. l. Chron. Estense, Mur. XV. 445. l.

⁶⁾ Muratori XIII. 989. l. ⁷⁾ Muratori XIII. 968. l.

⁸⁾ Chron. Estense, Muratorinál XV. 434. l. Barth. Ferrariensis, Mur. XXIV. 810. l. Cron. di Bologna, Mur. XVIII. 404. l.

A közbevetett rész már a következő 158-ik fejezetben mondja el a magyarok fogadtatását Aquilában *Lallus* által, a mit Küküllei még a IX. fejezet végén említ meg. Küküllei itt csak annyit mond, hogy Konth Miklós tanácskozott Lallusszal, az urakat Lajos pártjának megnyerte s erről a királyt levélben tudósította. A minorita azonban többet tud. Miután megdicsérte Lallus¹⁾ hűségét és viselkedését, ezt mondja: »*Regis vero Lodovici Ambasiatores Ad diversas partes Regni Apulie miserunt nuncios et ipsos in fidelitate Regis hungarie fortes et stabiles ac perseuerantes repererunt. Tandem per literas dominum Regem certificarunt. ipsum Regnum feliciter posse intrare.*« a mi megint megegyezik a Chronicon Estense és Bartholomeus della Pugliola előadásával: hogy látván a jeledelmek és urak jóindulatát, hajón követet küldöttek Magyarországra »*quod venire deberet ad sua beneplacita versus Apuliam, quoniam omnes libentes obedissent ei.*«²⁾)

Bartholomeus Polyhistoriája még a követ nevét is tudja: ez *Miklós*, nyitrai püspök volt,³⁾ kit a minorita szerint Lajos sereggel küldött Itáliába. Tudja a közbevetett elbeszélés, hogy a seregek apró csapatokban vonultak Nápoly felé, tudja az egyes csapatok vezéreinek nevét, átvonulásuk idejét, Miklós nádor küldetését,⁴⁾ tudja, hogy Lajos eddig azért nem mehetett Olaszországba, mert a tatárok és törökök fenyegették az országot, de most a pestis megtizedelte a tatárokat s így Lajos a kormányzást anyjára Erzsébetre bízva, 1347. nov. 14-én⁵⁾ szintén elindulhatott. Tudja, hogy azalatt Tarentói Lajos megtámadta Aquilát,⁶⁾ de az ellentállott, tudja, hogy útközben német és osztrák seregek csatlakoztak a királyhoz.

Elmondja, hogy minekutána *Cillyn* és *Sacilen*, az aquileai

¹⁾ Az olasz írók korántsem tulajdonítanak oly fontos szerepet Lallusnak, mint a magyar krónikák, de hogy mégis megérdemli a dicséretet, onnan következtethetjük, hogy Lajos kamarássá tette meg: »*lo conte Lallo dall' Aquila fece Conte Camarlingo.*« *Istorie Pistolesi*, Mur. XI. 523. l. Működését leginkább még Giovanni Villani méltatja. Mur. XIII. 967—8. azután Gravina, Mur. XII. 580. l.

²⁾ Chron. Estense, Muratori XV. 434. l. Polyhistoria, Mur. XXIV. 810. l. Cron di Bologna, Mur. XVIII. 404. l.

³⁾ Muratori XXIV. 810. l.

⁴⁾ A kisebb csapatok közül az olasz írók csak egyet említenek, a melynek követe azután hitta Lajost.

⁵⁾ G. Villani szerint nov. 3-án. Mur. XIII. 984. l. Ez tán a nádor elindulására vonatkozik, az indult a minorita szerint: »*circa festum Omnium sanctorum.*«

⁶⁾ Gravina, Mur. XII. 572. l. Chron. Estense, Mur. XV. 439. l. G. Villani, Mur. XIII. 968. l.

patriárcha birtokán átmentek,¹⁾ Velencez békét akart kicsikarni, de Lajos Laczfi István tanácsára nem ment bele a dologba, hanem rendezett csatasorban vonulva át Velencez földén, Trevison át Veronába ment; csakhogy ez a tudósítása téves. Velencez ugyan folytatott béketárgyalásokat, de az átvonulás elé akadályt nem gördített.

Tudja a minorita ezután, hogy Verona ura, *Mastinus della Scala*²⁾ ünnepélyesen fogadta,³⁾ hogy itt a nép összegyűlt Lajos király iránti hűségét kifejezni, tudja, hogy Lajos *in vigilia Nativitatis domini*⁴⁾ érkezett Aquilába és hogy az apuliai fejedelmek, comesek és nemesek uroknak ismerték el.

Mindezen eseményekről, melyeknek hitelességét az olasz kútfők kétségtelenné teszik, Küküllei⁵⁾ nem tud semmit. Ő csak annyit mond, hogy Lajos Nápolyba ment és hogy *Maletesta de Maletestis*,⁶⁾ *Franciscus de Furlino*⁷⁾ és *Philippus de Mantua*⁸⁾ csatlakoztak seregéhez, s hogy ezek »*ab ipso Rege honore et cingulo militari insigniti sunt.*«⁹⁾ Ezen ép oly hiteles tényeket azonban megint a minorita nem említi meg.

A 159-ik és 160-ik fejezet azt beszéli el, a mit Küküllei Thúróczinál a XI. fejezetben tárgyal s a mit a Dubniczi Krónika a 180-ik fejezetben ír át: Lajos igazságszolgá-

¹⁾ Cron. di Bologna, Chron. Estense, Polyhistoria, Secelt említi első állomásának. Mur. XVIII. 408. l. XV. 444. l. XXIV. 804. l. Vitae patriarcharum Aquilegensium szerint Bertrand megparancsolta, hogy Lajos »*Utinenses benigne hospitio exceperissent.*« Mur. XVI. 56. a.

²⁾ de Laffkal D.

³⁾ Cronica di Bologna, Muratori XVIII. 408. l. Polyhistoria, Mur. XXIV. 804. l. Chronicon Estense, Mur. XV. 444. l. szerint Alberto della Scala fogadta, Vicenzában. Hogy Veronában Mastino Della Scala fogadta, csak G. Villani említi. Mur. XIII. 984. l. A többi csak annyit ír, hogy itt több napig időzött.

⁴⁾ Chron. Senense, Mur. XV. 121. l. Barth. Ferrar. Mur. XXIV. 804. l. G. Villani, Mur. XIII. 990. l. Ez utóbbi szól a hódolatról (omagio) is.

⁵⁾ X. 179. fejt.

⁶⁾ Maletesta Faenzában járult eléje. Polyhistoria, Cron. di Bologna, Chron. Estense, Muratori XXIV. 804. l. XVIII. 408. l. XV. 444. l.

⁷⁾ U. o. és »*Millesimo CCCLVII Indictione XV die XII Decembris Magnus Rex Ungariae cum magna comitiva venit Forliuium, et ibi creavit milites Dominum Franciscum de Ordelaiffis, et dominos Johannem et Ludovicum ejus filios.*« Annales Caesenates, Muratori XIV. 1178. d. »*Accessit Dominus Franciscus de Ordelaiffis ad Apuliam et ibi cum Domino Rege Ungariae et in ejus servitio per unum mensem stetit.*« U. o. 1179. a.

⁸⁾ Filippo Gonzaga.

⁹⁾ A Polyhistoria, Cronica di Bologna és Chronicon Estense (mindhárom ugyanazon előadást adja) felsorolják a lovaggá ütések is az idézett helyeken.

tatásit a nápolyi királyságban. A minorita itt is bővebb; ő tud a capuai ütközetről is, melyet Küküllei meg sem említ, de abban már téved, midőn azt állítja, hogy Lajos maga is részt vett a csatában.¹⁾ Johanna és Tarentói Lajos szökésére vonatkozólag azonban Küküllei tud többet; a minorita csak annyit mond: *versus Franciam*. a mi helyett Kükülleinél »*versus provinciam et Avinionem*« áll. Sajátságos azonban mindkettőnél az, hogy tudják, hogy Johanna három gályával menekült Avignonba, a mi egybehangzik az olasz kútfők tudósításaival is.²⁾

Az aversai és nápolyi eseményeknél a durrazzói herczeg kivégeztetésénél a két rövid elbeszélés eléggé megegyezik. A minorita csak annyival tud többet, a mennyiben említi, hogy *Durazzói Károly* és a herczegek önként jöttek Lajoshoz — a mi ugyan csak Károly herczegről áll, — hogy megnevezi azt a katonát, a ki Károlyon a halálos ítéletet végrehajtotta: »*nomine velleus filium Emerici de Bechei*«. — a miben azonban nem egyezik meg az olasz kútfőkkel,³⁾ — és hogy itt is megadja a pontos dátumot: 1348. jan. 23.⁴⁾ A herczegek elfogatását is egyformán mondják el, csakhogy a minorita a tarentói herczeg nevét is megmondja. Hogy a foglyokat és *Martell Károlyt* Magyarországra vitték, mindketten tudják, a Budára érkezés idejét és Martell Károly nevelőinek neveit azonban csak a minorita közli, míg azt, hogy a foglyokat Visegrádon őrizték, ismét egybehangzóan beszél el.

A következő 161 és 162-ik fejezetek a tatárok elleni 1345-iki harczt mondják el. Ez Küküllei⁵⁾ elbeszélésétől annyiban tér el, hogy nem tudja a magyar sereg vezérének, *Laczi András*-nak nevét,⁶⁾ de tudomása van arról, hogy *Athlamost* élve fogták el, hogy ez a khánnak veje, hogy a tatárok nagy váltságdíjat ígértek érte, hanem a magyarok lefejezték; míg ebből Küküllei csak annyit mond, hogy »*ipsum principem*

¹⁾ Gravina, Mur. XII. 576—578. l.

²⁾ »*paratis tribus galeis*« Chron. Estense, Mur. XV. 447. l. »*teneva sempre tre Galere armate e apparecchiate*« Cron. di Bologna, Mur. XVIII. 409. l. G. Villani szerint is három gályával menekül. Mur. XIII. 991. l. Csak Gravina említ egy gályát: »*galeam unam tenebant in subsidium suae fugae*« Mur. XII. 578. l.

³⁾ *Vocatis autem duobus sui militibus Cumanis et duobus scutiferis*. Gravina, XII. 583. c. »*uno Messer Filippo Ungaro*« G. Villani, Mur. XIII. 992. l.

⁴⁾ Jan. 23. Polyhistoria, Mur. XXIV. 806. l. Cron. di Bologna, Mur. XVIII. 410. l. Chron. Estense, Mur. XV. 447. l. — Jan. 21. Chron. Senense, Mur. XV. 121. l.

⁵⁾ VI—173-ik fej.

⁶⁾ Küküllei itt Laczi András erdélyi vajdának nevezi, pedig erre a méltóságra csak 1356-ban emeltetett.

eorum decapitauerunt.» A mit azután a minorita még e hadjárat kapcsán elmond, legszebb mondáink egyikének fentartása oly sikerült alakban, hogy Arany János »*Szent Lázsló legendája*« című költeményében teljesen erre az előadásra támaszkodik s alig változtat valamit rajta. A legenda után a minorita még a székelyeknek a tatárokon kivívott 1346-iki győzelmét mondja el, mit Küküllei csak röviden említ. Hogy a tatárok ezután a tengerparti vidékre költöztek, mint azt Küküllei állítja, — arról a minorita semmit sem tud.

Lajos király visszavonulását és *Wolfardt Ulrik* helytartóságának történetét a minorita a 163-ik fejezetben mondja el, Thúróczi pedig a XII. fejezetben, melyet a Dubniczi Krónika a 108-ik fejezetben ír át. Küküllei elbeszélésének vége azonban átnegy a XIII. fejezetre is. A visszatérésről a minorita tud többet, a mennyiben tudja, hogy Erzsébet Szegedig ment fiának eléje, és hogy a király 1348. jun. 11-én vonult be Budára.¹⁾ Elmondja Endre fiának halálát is²⁾ — a mi Kükülleinnél teljesen hiányzik — a pontos datum (jun. 19.) hozzáadásával. Itt szól *Johanna* visszatéréséről is, a mit Küküllei csak később tárgyal, azután megemlékezik Tarentói Lajos és *Wolfardt* küzdelmeiről, Nápoly ostromáról, hogy *Wolfardt* különösen a szükség miatt volt kénytelen visszatérni,³⁾ sőt arról is van tudomása, hogy a király kegyesen fogadta a visszatérő helytartót és a Mosony megyei *Óvár* adományozásával jutalmazta meg. Ezek után még említi *Laczfi István* erdélyi vajda Apuliába küldetését is s elmondja, hogy a *Laczfiak*, kiket felsorol, mindig hűek voltak a szent koronához.

Küküllei a két helytartót teljesen összezavarja s azt állítja, hogy *Wolfardt Ulrik* — kit ő tévesen *Volphardus de wolfart*-nak nevez — és *Laczfi István*, mindketten Lajos visszavonulása alkalmával maradtak kint, de míg *Wolfardt*ot kiűzték, *Laczfi*t nem tudták legyőzni.⁴⁾

A 164-ik fejezetben a minorita *Laczfi István* elindulását beszéli el (1348. szept. 29-ike körül) és felsorolja a vele menő többi urakat is. Azután áttér *Fólia* ostromára⁵⁾ s végre kissé sovínistikusan dicsőíti a magyar vitézséget: »*deinceps enim*

¹⁾ Jun. 18-ról már Budáról keltezett oklevelet bírunk tőle. Anj. Okmt. V. 205. l.

²⁾ Az olasz kútfők közül ezt csak Matteo Villani említi. Mur. XIV. 20. l. Dlugoss I. 1085. l.

³⁾ Gravina, Mur. XII. 587—590. l.

⁴⁾ Lajos tényleg először István vajdát akarta helytartó gyanánt Itáliában hagyni, de ez nem vállalta el a tisztséget. Gravina, Mur. XII. 586 l.

⁵⁾ Gravina említi, hogy Corrado de Lupoval (*Wolfardt* Konrád) egyesülve »apud Fogiani se feliciter contulit triumphare.« Mur. XII. 598. l.

ceperunt hungari adiuvante domino deo et Stephani austucia ubique aduersarys preualere et mirabiles victorias exercere In tantum et viginti hungari vel pauloplus Sexaginta Armatos ex inimicis in pugna deuincerent, et sine sua lesione captiuarent.» Küküllei azonban mindezekről mélyen hallgat.

A 165-ik fejezet Thuróczi szerint Küküllei XIII. fejezetének felel meg, melyet a Dubniczi Krónika a 182-ik fejezetben ír át. Ez elmondja István vajdának Tarentói Lajossal Nápoly és Aversa közt 1349. júniusában¹⁾ (in die communi voluntate)²⁾ vívott csatáját. Minekelőtte azonban erre rátérne, elbeszéli, hogy *Werner* zsoldos kapitányt, kit Lajos király az első hadjárat alkalmával azon ígéret mellett bocsátott el, hogy fegyvereit ellene nem fogja használni, *Johanna* és férje megnyerte a maga részére.³⁾ Ezt Küküllei nem említi, de legalább az egyesülésről kellett tudomással bírnia, mert a következő fejezetben elmondja, hogy István vajda *Wernert* 500 fegyverrel egyetemben »in civitate *Cornechii*«⁴⁾ elfogta, miről viszont a minoritánál nincs szó.

Magáról az aversai ütközetről a minorita tud többet, a mennyiben az elfogott vezérek neveit is felsorolja: »*dominus Robertus de sancto Seuerino, dominus Remundus de Baucio comes Sancti Angeli et alij duo Comites ralde solemnes, Quorum nomina in literis eiusdem Stephani filij Laczk domino Regi transmissis habere non potui.*«⁵⁾ Küküllei ennek kapcsán a XV. fejezetben még egyszer szólva az ütközetről, kiterjeszkedik azon adományokra is, melyeket *Laczfi* hűsége és vitézsége megjutalmazására *Lajostól* kapott.

¹⁾ 1349. jun. 5. *Chronicon Estense*, Mur. XV. 453. l. *Polyhistoria*, Mur. XXIV. 811. l. *Cronica di Bologna*, Mur. XVIII. 414. l. jun. 6. M. Villani, Mur. XIV. 48—49. l. Nem mond ennek ellent *Gravina* sem, ki szerint apr. 28-án még csak *Gravina* ellen készültek (Mur. XII. 629. l.) és máj. 23. körül még csak *Baritól* vonultak el. Mur. XII. 651. l.

²⁾ *Gravina*, Mur. XII. 647—649. l.

³⁾ *Alberti Argentinensis Chronicon*. *Urstisii Germ. Hist. T. II. p. 147. Gravina*, Mur. XII. 599—601. l. M. Villani, Mur. XIV. 43. l.

⁴⁾ *Corneto*. A donationalis levélben *Gornech*. *Fejér. IX. 1. 760. l. Corneth. IX. 1. 486. l.*

⁵⁾ *Gravina*: »*universi captivi coram Domino Vayvoda praesentantur, inter quos inventi sunt esse captivos Corporales subscriptos, videlicet praefatum Dominum Raymundum de Baucio, praefatum Dominum Robertum de Sancto Seuerino, Rogeronum Comitem Tricarici, Dominum Adam de Vicecomitibus et infinitos alios Nobiles milites Theotonicos et Latinos.*« Mur. XII. 650. l. »*Roberto da San Severino, Conte di Armignach, Conte di Santo Angiolo, di Asper, Messer Guglielmo da Fogliano, Giovanni Malatesta, Paolo de' Manfredi da Reggio.*« *Cron. di Bologna*, Mur. XVIII. 414. l. Ugyanezek *Polyhistoria*, Mur. XXIV. 811. l. *Chronicon Estense*, Mur. XV. 453. l.

A két elbeszélés tehát lényegesen eltérő. Küküllei az István vajdának adott *adománylevel*¹⁾ alapján áll s azt egyes helyeken szóserint kiírja; így történik az is, hogy miután saját szavaival elmondta az aversai győzelmet, rátér az oklevélre s kiírja abból Werner elfogatását és azután Laczfí győzelmét is, mintha merőben más ütközetről volna szó.

A minorita ellenben a vajdának a királyhoz írt missiliséből veszi adatait: »*Quorum nomina in literis eiusdem Stephani filij Laczki domino Regi transmissis habere non potui,*« tehát hitelesebb, az eseményekhez közelebb álló forrásból merít.

Még feltünőbbé válik a két író közt az ellentét a *második nápolyi hadjárat* előadásánál. Ezt a minorita a 166-ik fejezetben kezdi tárgyalni, Thúróczi pedig a XVII—XXI. fejezetekben mondja el, melyeket a Dubniczi Krónika a 185—186-ik fejezetekben ír át. Küküllei már előbb említette meg, hogy Laczfí hittá a királyt Apuliába, a minorita szerint a vajda maga hazajött, hogy a királyt személyes hadviselésre bírja. Erről sem Küküllei, sem az olasz kútfők nem tudnak semmit, csak Gravina elbeszéléséből tűnik ki, hogy a minorita itt is jól volt informálva.²⁾ Lajos ápr. 5-én³⁾ meg is indult Budáról és ápr. 24-én már *Segniában* hajóra szállott.⁴⁾ Itt még Küküllei többet tud, a mennyiben felsorolja azon főurak neveit, kik Lajost ezen útjában kísérték, de azután megint a minorita ad kimerítőbb tudósításokat, nemcsak a városokat jelölve meg, melyeket útjokban érintettek, hanem mindig az események pontos dátumát is közölvén, habár az elindulás dátumai minden valószínűség szerint hibásak is. Küküllei is tudja, hogy Lajos Apuliában, Manfredoniából indulva ki, Teanót és Barlettát leigázva, *Bariban* ütötte fel hadiszállását, de a minorita azt is tudja, hogy máj. 1-én Ortonát érintve érkezett meg a magyar sereg Manfredoniába, hogy május 3-án vonult be Barlettába, hogy május 6-án látogatta meg Bariban Sz. Miklós templomát, és hogy azután — s ebben eltér Kükülleitől —

¹⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. IX. I. 482—490. l. és 756—764. l.

²⁾ Gravínánál István vajda visszatérése. Mur. XII. 682. l.

³⁾ Ápr. 11-ről Budáról kelt oklevelet bírunk átiratban. Anj. Okmt. V. 367. l.

⁴⁾ Ápr. 24. Cronica di Bologna, Mur. XVIII. 416. l. Barth. Ferrariensis Polyhistoria, Mur. XXIV. 811. l. Cronicon Estense, Mur. XV. 455. l. Gravina szerint a távozó Laczfí szent György napra ígérte a visszatérést. Mur. XII. 691. l. De Lajos azt írja a velencei kormánytanácsnak ápr. 18-án Segniában kelt levelében, hogy e napon szállt hajóra. (Anj. Dipl. Eml. II. 380. l.) A Copia di Commemoriali IV. kötetének következő lapján pedig Lajosnak egy ápr. 19-én Budán kelt levele foglaltatik. (Anj. Dipl. Eml. II. 381. l.)

újra visszatért Barlettába. Ezek után Küküllei *Wolfdart Konrád* zsoldosainak kifizetését említi, míg a minorita *Leustasius* udvarmester¹⁾ megérkezését beszéli el (máj. 25.), egyszersmind felszámllálva a kincset, melyet a királynak hozott, és dicsérve hűségét is.

Itt már azon olasz kútfők, melyek az első hadjárat adatai hitelességének megállapításánál nagy fontossággal bírtak, mint a *Polyhistoria*, *Cronica di Bologna*, *Chronicon Estense*, csak igen sovány tudósításokat adnak, *Giovanni Villani* pedig már előbb megszakad s így az apróbb részletek hitelessége nehezebben bizonyítható. Ortona érintését csak a minorita, Teanó meghódolását csak Küküllei említi, s a fent nevezett olasz kútfők sem a barii, sem a barlettai eseményekről nem emlékeznek meg. Az udvarmester érkezése s a zsoldosok kifizetése — a mi valószínűleg szorosán összefüggő két adat — nincs meg egyik más krónikában sem.

Ezután mindketten a zsoldosok lázadására térnek át. Az ok mindkét író szerint ugyanaz: a magyar seregek nagy növekedése a tengeren érkező új csapatok által; csakogy a minorita concretebb alapon áll, ő tudja, hogy a közvetlen kitörést öt 400—400 harczossal megterhelt gálya érkezése idézte elő. *Gravina* azonban, az egyedüli olasz kútfő, mely a lázadásról megemlékezik, más okot hoz fel: játékból kifejlődött verekedést.²⁾ Tudja a minorita a lázadás napját is (jun. 13.), tudja, hogy a király akkor épen ágyban feküdt, — *Gravina* szerint a várban volt, — hogy félreverték a harangokat, hogy Laczi István maga vezette a magyarokat és a városiakat a lázadók ellen, s hogy mellette különösen fia: Miklós, *Moroczok* és *Soós László* tüntették ki magukat. Viszont a harcz módjáról, a legyőzött zsoldosok elbocsátási feltételeiről és hitleveleikről csak Küküllei tesz említést, de egyikök leírásából sem tudjuk meg, hogy mily komoly és elkeseredett volt a küzdelem s hogy a kiűzött németek még egyszer elfoglalták a kaput.³⁾ Hogy a lázadók főleg *Wolfdart Konrád* seregei voltak, mindketten tudják, de míg Küküllei szerint Lajos azokat tartotta csak továbbra zsoldjában, »*qui sibi videbantur esse inculpabiles in sedicione concitata*,« a minorita csak arról tud, hogy a király »*Corradum fratrem wolphardi cum dietis soldatis abire permisit*.«

Erre Küküllei egy teljes fejezetet szán *Canossa* ostromának és a király megsebesülésének, a miről a minorita úgy

¹⁾ Rátóti Lesták, Loránt fia.   ²⁾ *Gravina*, Mur. XII. 698. l.

³⁾ *Gravina*, Mur. XII. 698—701. l.

szólva meg sem emlékezik.¹⁾ (*Rex movit exercitum et venit in Cosiniam*) Majd megint a minorita mond el oly tényeket, melyekről Küküllei hallgat: hogy Tarentói Lajos párbajra hívta ki a királyt s hogy Lajos »*coram Regibus Francie ac Anglie Anno domini millesimo trecentesimo quinquagesimo In octava Epiphanie domini perusius se dictum Certamen pugnaturus sponndit,*« a miben ugyan többszörösen téved.²⁾

A Tarentói Lajos zsoldosainak elfogatását mindkét író elmondja, de a minorita leírása itt is közvetlenebb, élénkebb, részletesebb. A minorita azon kezdi tudósítását, hogy híre jött háromszáz német zsoldos esküjének, melynek értelmében azok kötelezik magokat Lajost megkötözve Nápolyban Johanna színe elé vezetni. Erről Küküllei nem tud semmit, a csatát magát azonban a minoritával egyértelműleg adja elő. Mindkettő a Laczfiaknak tulajdonítja a dicsőséget, — csak hogy míg Küküllei *Miklóst* és *Pált* emlegeti, a minorita Pálról meg sem emlékezik, hanem *Miklóst* és *Andrást* dicséri. Eltérnek azonban a helyre s a seregek nagyságára vonatkozó adataikban. Küküllei szerint a király akkor *Luceriában* időzött s az ütközetben százhúsz német ellenében ötven magyar vett részt; a minorita szerint Lajos *Ascoliban* volt, maga az ütközet *Benecentum* felé folyt le s a foglyokat *Melfiben* vezették a király elé, az ütközetben pedig százötven magyar küzdött háromszáz némettel, kik közül százötvenet elfogtak, sokakat pedig halva vagy sebesülten hagytak a csatatéren. Az elfogottak megvendégléséről azonban — a mit Küküllei elmond — a minorita nem szól semmit, csak elbocsáttatásukat említi meg.

Ezen ütközet emlékét csak a két magyar író tartotta fenn; elbeszéléseik hitelességét csak egymásból lehet bebizonyítani, noha adataik erősen eltérők. Gravina említi ugyan, hogy midőn a király Melfiben időzött, Laczfi András visszaérkezett seregével — ki még Canossánál hagyta el urát — s *Potentia* vidékén és irányában több várost hódolatra kényszerítván, visszatérésekor 34 foglyot adott át a királynak, kiket Lajos fegyverük letétele után szabadon bocsátott,³⁾ de ha a két magyar író ebből a hadjáratból csinálta amaz ütközet elbeszélését, ez mindkettőjük hitelének csak kárára lehet. Igaz, hogy Küküllei nem említi az összeesküvést, de azért ő is nyílt harc-

¹⁾ Gravina, Mur. XII. 701—703. l.

²⁾ Az erre vonatkozó levélváltás Gravinánál, Mur. XII. 706. l. és Fejérnél, IX. l. 775—776. l. Tarentói Lajos küldötte Gravina szerint: »*Tubecta Regis Lodovici Latini*« (Mur. XII. 706. l.), a minorita szerint: »*quidam drombetarius.*« (156. l.)

³⁾ Mur. XII. 706. l.

ról »*in campo, in pugna*« szól és nem városok megvételéről. Hitelesebb mindazonáltal a minorita előadása volna, ki Laczfí Andrást és Miklóst emeli ki, nem pedig — mint Küküllei — Pált és Miklóst, és azért is, mert tudja, hogy a király Canossából Ascolin át Mellibe ment, holott Küküllei szerint ekkor Luceriában tartózkodott, pedig Luceriát ezen hadjárat alkalmával nem is érintette.¹⁾

Küküllei azután csak futtában említi *Salerno, Scafati* és *Sumpnia*²⁾ ostromát. A minorita ellenben a zsoldosok elfogatása után *Ricardoch*³⁾ elfoglalását, lakosságának lemészároltatását, a minorita kolostor felgyújtását (jun. 24.), továbbá *Salerno* és *Scafati* megostromlását (jun. 27 és 29.) mondja el, mindenütt megemlékezve a napról és a magukat kitiintetett vitézekről, s Gravina kimerítő előadása is az ő tudósításának hitelességét bizonyítja, nem czáfolva meg Küküllei állításait sem.⁴⁾

Aversa ostromát, melyet a minorita még a 166-ik fejezet végén és folytatólag a 167-ik fejezet első felében mond el, Küküllei a XXII. fejezetben tárgyalja.⁵⁾ A minorita az ostrom sebesültjeinek felsorolásánál kezdi tudósítását. A vezérváltozásról, melyről Küküllei szól, hogy t. i. Lajos elmozdította István vajdát a fővezérségtől s helyébe *Konth Miklóst* nevezte ki s hogy ez nagy visszatetszést szült, arról a minorita, valamint a többi kútfő sem tud semmit.

Küküllei valószínűleg téved ebben; vezérváltozásról nem, csak sereg felosztásról lehet szó. A király Ascoliból rendelte *Konth Miklóst* és *Wolfardt Konrádot Aversa alá*,⁶⁾ míg Laczfí István vele maradt. Ezért nem lehetett oka a vajdának nehezeltnie; kegyvesztett sem lett, hisz Salernónál gazdag adományban részesíti őt a király.⁷⁾ Lajos maga is csak később vonult Aversa alá s úgy üzent csak a Salernónál hátramaradt Laczfínak, hogy siessen ő is seregével a város ostromlására.⁸⁾ Mind-ebben nem látok okot a nehezeltésre; ha valami akadályozta

¹⁾ Karácsonyi hitelt ad a minorita tudósításának. Délm. tört. és rég. értesítő, 1887. 142. l. Pór pedig erre vonatkozólag megjegyzi: »Még lehet, hogy ez a két esemény ugyanegy; meg lehet az is, hogy nem egy. Nekem úgy tetszik, nemcsak itt, de másutt is, hogy János atyust, a krónikást, a jókedvű vitéz urak néha felültették.« Nagy Lajos 228. l. jegyz. Luceriában csak István vajda volt, ki azt ostromolta. Fejér, IX. 1. 759. l.

²⁾ *Sumpnia* ostromában csak Laczfí serege vett részt. Gravina, Mur. XII. 714—716. l.

³⁾ Gravinánál *Contursium* (Mur. XII. 707. l.) Pór *Contarzonak* tartja. (Nagy Lajos 228. l. jegyz.) A kolostor felgyújtásáról Gravina nem tud.

⁴⁾ Gravina, Mur. XII. 707—713. l. ⁵⁾ XXII—190. fej. ⁶⁾ XII. 704. l. ⁷⁾ XII. 712. d. ⁸⁾ XII. 714. c.

az ostromot, az esetleg valamely Laczfi és Konth közt kitört ellenségeskedésnek tudható be. A vajda ezután sem veszette el a király kegyét, a nyilat is ő húzta ki a király lábából.

A *király megsebesüléséről* azonban, melyről Küküllei csak röviden emlékszik meg, a minorita sokat tud: a király jul. 26-án közeledett azon helyhez, a honnan Endrét ledobták; ekkor a falon egy őr megismerte, rányilazott és bal lábán megsebesítette. A király egész éjszaka nem hunyta be szemét a nagy fájdalom miatt. Reggel azután eljött Laczfi István és Wolfardt, kik a tizenkettedik rántásra kihúzták a vasat. Lajos eközben borzasztó fájdalmakat állott ki és erősen jajgatott. Azt, ki fejét kezében tartotta, kérte, hogy ha meghal, vigye el testét édes anyjának s azután temesse el Esztergomban a minoritáknak a Szent-Szűzről nevezett templomában Béla király mellett, s ennek bizonyítására a király egy ajándékát is felhozza, melyet azért adott az ottani minoritáknak, hogy testét majdan templomukban temessék el.¹⁾ A nyíl szerencsés kihuzatása után a király, Laczfi tanácsára, körüllovagolt a táborban a magyarok nagy örömére.²⁾

Nemsokára ezután, aug. 3-án, *Jacopo Pignataro*, Aversa kapitánya, feladta a várat. Küküllei az okot is tudja: a katonák élelmi szerekben már nagy szükségét szenvedvén, nem akartak tovább küzdeni.³⁾ De tévesen teszi Küküllei az ostrom tartamát három óra, mert junius közepén kezdődvén, alig tartott tovább másfél hónapnál.

A minorita szerint a király szept. 8-ig maradt Aversában s minekelőtte visszaindult, megkérdezte az urakat, ki akar helytartó gyanánt Apuliában maradni? Mindenki mentegette magát, csak *Laczfi András* vállalkozott s vele maradt ott *Tóth Bertalan* is. Küküllei ezzel ellentétben azt állítja, hogy a király *Laczfi Andrást* helytartóvá, *Drugeth Miklóst* Salerno, *Morialis* johannita vitézt pedig — ki később áruló lett — Aversa kapitányává nevezte ki.

A visszavonulást a minorita a 168-ik fejezetben, Küküllei pedig a XXIII—XXIV. fejezetekben tárgyalja, melyeket a Dubniczi Krónika a 191—192-ik fejezetekben ír át. Itt is

¹⁾ . . . quod aliquam diu ante mortem a curis vacaverit (Lodovicus) inter Minoritas, diuinis in Choro interfuerit officis, habitum sub mortem petierit, in coque sepeliri voluerit in Monasterio Clarissarum Veteris Budae. . . sed regni Proceres et Elisabetha conjux Albae ad Basilicam D. Stephani in sacello . . . tumulari voluerunt. Waddingus, IX. 50. l. Cherubin. Spoletan. serm. de laud. B. Mariae, Tom. 7. an. 1334. n. 36.

²⁾ Az olasz kútfők nem említik a megsebesülést, Gravina is már előbb megsebesült.

³⁾ Matteo Villani, Mur. XIV. 86—87. l.

Kükülei tud többet; tudja, hogy a király Capuán, Monte Cassinon, Campanián át vonult Róma felé. A Rómában történekről: a fogadtatásról, a templomok látogatásáról, a veronica megtekintéséről, a pápai palotába való szállásolásról, az absolutióról és adományairól is ő szól bővebben. A minorita itt csak röviden említi mindezeket, de utal egy bővebb leírásra: »*Quali autem honore et reuerencia ibidem fuerit receptus, et qualiter permissus fuerit omni die visitare weronicam, et quanta donaria Ecclesys omnibus et claustris tribuerit superius intueri poterit, qui vult.*« A mi azonban teljesen hiányzik nála, az az, hogy Lajos a pápai palotában lakott, — a mit különben az olasz kútfők sem említenek, — ellenben a Rómába érkezés napját (sept. 15.) szokott pontosságával itt is említi.¹⁾

A további útról, a fogadtatásokról, zsoldosok elbocsátásáról és a megérkezésről szintén Kükülei szól többet, ha többnyire nagy általánosságban is, de a Budára érkezés napját megint csak a minorita említi: »*in festo Crisancy et darie martirum.*«²⁾

Még az olaszországi eseményeknél is bővebbek tudósításai a *lithván hadjáratokról*. Ezekre vonatkozólag már Huber Alfons³⁾ mutatta ki a krónika hitelességét, s az ő kutatásaihoz nincs mit hozzátenni, csak eredményeit vehetjük át.

A 169-ik fejezet, mely az 1351-iki hadjáratot tárgyalja, megfélel Kükülei XXIX. fejezetének, melyet a Dubniczi Krónika a 197-ik fejezetben ír át. Míg Kükülei csak futólagosan említi ezt a háborút s az elfogott vezér szabadon bocsátásáról is — kinek nevét sem tudja — csak homályosan tudósít, a minorita lehetőleg bőven tárgyalja, az események napját is szorgalmasan feljegyezve. E szerint Lajos 1351. jun. 19-én indult el,⁴⁾ jun. 24-én Kassára érkezett, a honnan Krakkóba ment. Julius 13-án⁵⁾ Sandomirt érintette s azután Lublinba vonult, a hol nagybetegen találta Kázmért. Így Lajos vezette az egyesült magyar-lengyel sereget s nyolcz napi út után elérte a lithván határokat. Innen a fejedelmekhez küldte Moroczokot, Tamás fiát Konyát és Rikalf fiát Lászlót, kik

¹⁾ Chronicon Estense, Mur. XV. 461—462. I. M. Villani, Mur. XIV. 88—90. I. Polyhistoria, Mur. XXIV. 812 l.

²⁾ Nov. 1-én már Budáról keltez oklevelet. Anj. Okmt. V. 413. I.

³⁾ Archiv f. österr. Gesch. LXVI./I. 10—16. l.

⁴⁾ Jun. 24-ről még bírunk Budáról keltezett oklevelet. Fejér IX. 2. 70. I. Huber erre megjegyzi: »Allein das Datum wird wohl auch in den ungarischen Urkunden nicht immer mit dem Actum zusammenfallen.« Jun. 25. és jun. 27-ről is bírunk Budáról kelt királyi okleveleket. Anj. Okmt. V. 503. 504. l.

⁵⁾ Huber tévesen ír 29-ikét.

rábírták *Kieystutot*, hogy maguk túsokúl maradván, ő a királyhoz menjen. Itt Konth Miklós közbenjárására meg is kötötték a békét. Kieystut megígérte, hogy testvéreivel és egész népével áttér a keresztyénségre, ha Lajos a pápától királyi koronát eszközöl ki neki, ha visszakapja a német lovagrend által elfoglalt területeket és segílyt kap a tatárok elleni védelemre. Ez esetben maga megy Budára a keresztség felvételére, kikötvén még, hogy a három ország békét köt s hogy a magyarok hadi sarcz és sérelem nélkül vonulnak vissza. Aug. 15-én Kieystut erre »*lythwanico modo*« meg is esküdt. A ceremóniát, melylyel ez történt, megerősíti *Heinrich von Diessenhofen*¹⁾ leírása is. De nemsokára az eskü után, midőn a lengyel király által elfogott Lubartot kiadták, Kieystut éjnek idején megszökött a táborból s a király után küldte a magyar túsokat.

Ettől az előadástól eltér *Dlugoss*, ki szerint Kázmér személyesen ment a háborúba és Kieystutot ütközet közben fogták el. Azt azonban Dlugoss is tudja, hogy a lithván fejedelem megesküdt, hogy testvéreivel megkeresztelkedik, s hogy az esküt megszegve, éjnek idején megszökött.²⁾

Fényes bizonyítékai azonban a Dubniczi Krónika hitelességének *Suchenwirt* költeményei, melyek többször tárgyalják ezt az esetet s szintén mindig a pogány esküt emelik ki s csata helyett is megadásról szólnak.³⁾ Nevezetesen:

In Rewzzen lant der mutes vrut
 Fur tzwir mit manigem helde wert,
 Daz er (Lajos) der Litaw schaden mert.
 Dem chunig er daz ze laide fur
 Und den bedwanch, daz er im swur
 Noch haydenischen siten.
 Di trew di wart versniten,
 Daz er an im geprochen hat.⁴⁾

vagy:

In Lytaw fur der mutes frut
 Von Ungarn mit dem chunig wert,
 Des hertze trew und manhait gert,
 Dem sich der Lytaw chunik geporn
 Ergab, der ayde het gesworn

¹⁾ Böhmer, Fontes IV. 82. 1.

²⁾ Dlugoss I. 1093. 1.

³⁾ Suchenwirts Werke, ed. Primisser. Wien, 1827.

⁴⁾ Dicsőítő ének Lajos királyra, (I.) 104—111. sor.

Auf dem plut nach seiner art,
Di trew gar zerprochen wart.¹⁾

Ezek után a Krakkóba érkezésnél még elmondja a minorita *Cornis Jaskonak* — ki a királyi kincstárt meglopta és Czudar Pétert és Jakab fiát Miklóst megsebesítette — megöletését is, melyben a három nap előtt megcsúfolt minorita szerzetesek átkának teljesülését látja.

A következő 170-ik fejezet, melynek Küküllei XXX-ik. a Dubniczi Krónika által a 198-ik fejezetben átirrt szakasza felel meg, az 1352-iki lithván hadjáratot tárgyalja. Küküllei összefoglalja az 1352 és 1354-iki hadjáratokat, — mindkettőt csak a legnagyobb általánosságban említve meg, — s azután felsorolja az egymásután következett lithvai helytartókat.

A minorita ellenben csak az 1352-iki hadjáratot ismer-teti; az 1354-ikit, noha még 1355-ben történt eseményeket is feljegyez, meg sem említi. A hadjárat oka a mult hadjárat eredménytelensége volt. A király febr. 22-én indult el — a minorita szerint — Budáról s márcz. 12-én Sanokba érkezett.²⁾ Belz alá, a hol a lengyel királylyal találkozott, márcz. 21-én ért. A két király tárgyalásokba bocsátkozott Drozgéval, a vár kapitányával, a ki azonban ezzel csak időt akart nyerni a vár megerősítésére. Márczius 31-én végre rohamot intéztek az erősség ellen. Lajos maga is részt vett az ostromban, de egy ledobott »*Sulyok*« által fején megsebesítettven, Perényi Miklós vitte el a küzdelemből. Délig folyt a küzdelem, melyben igen sok vitéz lengyel és magyar harczos sebesült meg; — a megsebesült magyar urak neveit fel is sorolja a minorita. A következő napon, ápr. 1-én, virágvasárnapján,³⁾ belátva, hogy semmire sem mehetnek, elhatározták a visszavonulást. Csak annyit tudtak kieszközölni Konth Miklós közbenjárására, hogy a várnagy kitűzi a magyar zászlót, a mit a magyar seregek nagy örömmel fogadtak.

Míg *Dlugoss* ezen eseményeket el sem mondja, — csak más helyt utal rájuk egész röviden,⁴⁾ — *Suchenwirt* költe-

¹⁾ Dicsőítő ének Ellerbachra, (IX.) 136—142. sor. Továbbá a második dicsőítő énekben az ifjabb Ellerbachra, (X.) 89—94. sor, és Chreuzzpekchről szóló dicsőítő énekben, (XIV.) 268—272. sor.

²⁾ Ezt bizonyítani látszik egy márcz. 7-én Bártfán kelt oklevél. Fejér IX. 2. 142. l., viszont ellentmond neki egy márcz. 18-án Budán kelt királyi oklevél. Anj. Okmt. V. 559. l.

³⁾ Ápr. 1-ről bírunk Welk-ről (mi alatt valószínűleg Belz értendő) datált oklevelet. Fejér IX. 2. 151. l.

⁴⁾ *Dlugoss* I. 1097. l.

ményei itt is megerősítik a minorita tudósításait, legalább néhány nevezetes pontban. Így:

Vor Wels man in do stürmen sach
 Fur ander leut, piz daz geschach
 Ein wurf mit swinden ungefug,
 Daz man in unversunnen trug
 Von den planken laider dan.
 Darnach der edel sich versan.
 Der sturm nam ein ende,
 Daz chastel so behende
 Des males ungewunnen wart.¹⁾

Továbbá:

Mit phailen und mit stainen
 Wart im ertzaigt der veinde haz.²⁾

Es:

Doch plaib gar unbedwungen
 Daz chastell von der veinde chraft.³⁾

Sokkal több bajjal jár a visszavonulásról szóló elbeszélés hitelességének megállapítása. A fehér oroszok földjén át Lodomériához közeledett, minthogy azonban ott a tatárok és lithvánok pusztulásai miatt élelmet nem talált, Londniába ment, majd Pridiproch mellett elhaladva, ápr. 4-én átusztatott seregével az Olton, a következő napon pedig az Ethelen (circa cuius Rippam olim Atila natus fuisse perhibetur). Itt jelentették neki, hogy kétezer tatár és kétezer orosz van nyomában. A király buzdította seregét, az üldözők azonban más irányba tértek. Az éjet Dobravihwczában töltötte, itt azonban feje fölött felgyújtották a házat. Másnap az orosz alpeseken át folytatták útjokat, hetvennégyszer usztatták át a Zereth folyót, s az éhség által is borzasztó sokat szenvedve, nagypénteken, ápr. 6-án érkeztek Munkácsra.

Ezen tudósítás hitele ellen már Pór Antal felemelte szavát: »Nincs kétségünk benne, hogy János barát mindent híven úgy elmondott, a mint tapasztalta. De a jámbort az éhség és fáradtság úgy elcsigázta, hogy a napokat se tudta helyesen számba venni. Ha nyomról-nyomra követjük előadását, nem április 6-án, azaz nagypénteken, hanem 10-én kellett megérkezniök Munkácsra. S ez hagyján! De hol az Olt, Etel és

¹⁾ Dicsének Nürnbergi Albrechtre, (VII.) 127—135. sor.

²⁾ Dicsőtő ének az ifjabb Ellerbachra, (IX.) 126—127. sor. A minorita szerint: »et ligna grandia et lapides in tanta copia proicientes . . .«

³⁾ U. o. IX. 130—131 sor.

Szeret, midőn Lajos a vereckei szoroson jön át a Kárpátokon? Kitől hallotta János atyus e neveket a históriai reminiscenciákkal együtt? Úgy látszik, ártatlan tréfát űztek a jó emberrel, melynek az ifju király sem lehetett ellenzője. Mert az a nagy készség negyven vitézzel megütközni kilenczezer oroszszal és tatárral, aztán az elmaradt találkozás: aligha egyéb ijesztgetésnél, melyekkel a király »*exhilarescens suos*« maga is fölvidult. Mindamellett még így is fölötte érdekes a krónikás előadása.«¹⁾

Bizony el kell ismernünk, hogy legalább is különös, ha egy krónikás, ki a dátumokat oly pontosan szereti feljegyezgetni, ápr. 4-ike után és »*die autem sequenti*«, »*de mane autem*« és »*Super illis quatuor diebus, quibus in Alpibus equitauerunt*« fordulatok után ápr. 6-ára²⁾ jelzi a Munkácsra való megérkezést. Az Olt, Etel és Szeret is különösen hangzik e helyen. Kétségtelen, hogy a Bug³⁾ mellett fekvő Belz-től kissé keleti irányban vonulván vissza, át kellett kelniök a Dnyeszteren, de különösen a Szereten való hetvennégyezeres átkelés bizony nagyon mesésen hangzik. Igaz — nem szabad feledniük — hogy ez másolat, sőt ki tudja, hanyadik másolat, hanem ezek még sem igen tudhatók be a másolók hibájának.

A mi azonban a negyven vitézzel való visszavonulást illeti, ezt vagy úgy kell érteni, hogy mindegyik kisebb-nagyobb banderiummal kísérte a királyt, — hisz a minorita maga mondja, hogy útközben »*plusquam quadringenti Equi remanserunt*« negyven lovas pedig nem megy négyszáz lóval, — vagy pedig a másolónak kellett hibáznia; az előbbi azonban valóbb-szerű.

A legkülönösebb mindenesetre, hogy ép ott merül fel kétség a hitelesség, vagy inkább a pontosság ellen, a hol a szerző állítólag szemtanu, mert már Endlicher kifejezte azon nézetét, hogy a szerző ama *János minorita lector*, a kinek a király az Olt átusztatásakor lovat adott s a kinek az éhség következtében elviselt szenvedéseit is elmondja.⁴⁾

A 171-ik fejezet teljesen magában álló adat s *Besseneu János* allovázmester vitéz önfeláldozását mondja el, midőn a királyt 1353. nov. 26-án a zolyomi vadászaton egy medve körmei közül szabadította ki. Hitelessége mellett legfeljebb Küküllei egy mondatát hozhatjuk fel, hogy t. i. a király a vadászatokat szerfelett kedvelte: »*venaciones nimium frequentaret.*« Hozzáteszi a krónikás azt is, hogy a lovázmester ezért »*nul-*

¹⁾ Nagy Lajos, 274. l. jegyz. ²⁾ In die parasceue. ³⁾ A Vistula mellékfolyója. ⁴⁾ Anzeige Blatt XXXIII. 4. l.

lam recepit remunerationem — propter incusancium rabietatem. et specialiter Nowak de Croacia,» a ki akkor jött a király segítségére, mikor Bessenyó (v. Bessenyei?) János már megölte a medvét.

Úgy látszik, a minorita itt nem egészen elfogulatlan, szereti kiemelni Bessenyew vitézi tetteit, — a második nápolyi hadjáratnál is, Tarentói Lajos zsoldosainak elfogatásánál, kiemeli, hogy három vitézt győzött le, mialatt a lovat is kiszúrták alóla,¹⁾ — s az »*incusancium rabietas*« kitétel is azt engedi következtetnünk, hogy a minorita szorosabb összeköttetésben lehetett vele.

Az utolsó 172-ik fejezet Laczfí Pál Zürich melletti győzelméről szól. Küiküllei a XXXII. fejezetben, melyet a Dubniczi Krónika a 200-ik fejezetben ír át, csak futólag említi, hogy a király Laczfí Pált küldte az osztrák herczeg segítségére »*ad obsidendam civitatem Tinegmensem*«,²⁾ s hogy a magyarok ott győztek is. A minorita itt is tud dátumot: hogy 1355. jul. 26-án küldte el a király Laczfít négyszáz magyar nyilassal az ausztriai herczeghez, hogy azt a svévek ellen segítse, s hogy aug. 11-én volt Zürich mellett az a borzasztó csata, melyben több mint 300 német esett el »*sicut boues in Maccello*«. A németek könyörögtek is: »*O lyeber her foh mych nycht theicth nych*«, de a magyarok csak tovább mészároltak káromkodva: »*Wezteg kurwaneufya zaros Nemeth, Iuttatok werenkewth Ma zywnk thy wertheketh*«. Sovinista magyarságának legfényesebb jele e fejezet, melynek végén elmondja, hogy a herczeg megköszönve a segélyt, ezt írta Lajosnak: »*Vestre regraciamur fraternitati, Quia cum quinque milibus armatorum facere non potuimus per totum Annum laborando, hoc paulus filius Laczk cum hungaris quadringentis optinuit gloriose*«. ³⁾

* * *

Általánosságban szólva már most e rész *hitelességéről*: hogy rendkívül becses emléke a Lajoskori történetnek, azt még Pór Antal is elismeri, — ki pedig ismételten nyilvánítja abbéli véleményét, hogy a minoritát gyakran félrevezették. Allításait kétségtelenül az első nápolyi hadjáratnál ellenőrizhetjük leginkább s itt bámulatos pontosságot tapasztalhatunk még a legkisebb részletekben is. Pontosán határozza meg a dátumokat, tud apró részleteket, mint például, hogy Johanna három gályáú menekült Avignonba, hogy Aversa nyolcz mérföldre van

¹⁾ 166. fej. 157. l. ²⁾ Tinegmen, D. Turegum.

³⁾ Müller: Gesch. schweizerischer Eidgenossenschaft. Leipzig, 1786. II. 245—246. l.

Nápolytól, s mindez állításait és dátumait az olasz kútfók a legfényesebben igazolják. És nemcsak azt lehet lépésről lépésre bizonyítani, hogy adatai igazak és pontosak, hanem azt is, hogy a hol általánosabb kifejezéseket használ, ott is szorosán a tények alapján áll. Ez nagyban emeli bizalmunkat a további eseményekre vonatkozólag is, melyeknél már, sajnos, nem bírnak oly bő, részletes és sokféle tudósításokat, mint épen az első nápolyi hadjáratnál. Bár a továbbiakban sincs okunk kételkedni szavahihetőségében, mégis már oly adatok merülnek fel, melyek magukban állván, nem bizonyíthatók. A legnagyobb kétségek a Bessenyő Jánosra vonatkozó részletelnél s a második lithván hadjárat előadásánál merülhetnek fel.

Különösen ez utóbbi nagyon fontos. Már Endlicher kifejezte azon nézetét, — mint ismételten említettem is — hogy a szerző »ein Franziskanermönch, derjenige, welcher bey Herausziehung des Pfeiles aus des Königs Fusz vor Aversa, Ludwig in seinen Armen hielt, derselbe Frater Johannes Lector, dessen Leiden auf der Ritterfahrt in das Land der Tataren hier erzählt werden.«¹⁾ E nézetet elfogadták Pór,²⁾ Florianus³⁾ és Huber⁴⁾ is, noha Huber csak a lithván hadjáratokat tárgyalván, csak azt jegyezte meg, hogy a krónikás valószínűleg az 1352-iki hadjáratban szereplő János lector, »oder ein diesem Nahestehender.« Florianus azonban már tovább megy, ezt mondván: »aliam rerum per regem gestarum narrationem Joannis cuiusdam, qui ex ordine Fratrum minorum, regi a confessionibus fuisse videtur.«

Még tovább haladt a következtetésekben Pór Antal. »Ezen János így nevezi magát: Frater Johannes de Agria, lector ordinis fratrum minorum, confessor regis Ungarie ac capelle sue predicator. Atyja Pál ispán volt, kinek számára 1359. febr. 10-én, midőn VI. Incze pápánál mint a királyné követe (ambasiator specialis) működött, kegyeket kér. (Suppl. Innoc. VI. ann. VII. f. 31.).«⁵⁾

Igy a legconcrétebb adatokig jutottak a nélkül, hogy megkísérelték volna a hypothesis, melyből kiindultak, bizonyítani. Azt, hogy az író az aversai baleset alkalmával a király fejét kezében tartotta volna, teljesen kizártnak vélem. A krónika csak annyit mond: »caput suum inter brachia sua

¹⁾ Anzeige Blatt XXXIII. 4. l.   ²⁾ Nagy Lajos, 9 és 272. l.

³⁾ Fontes III. II. és 143. l.   ⁴⁾ Archiv f. österr. Gesch. LXVI. I. 10. l.

⁵⁾ Nagy Lajos, 9. l. jegyz. Az illető oklevél Supplicatio Register, Innocentii VI. An. VII. vol. 30. fol. 31. a. Előfordul e korban egy Johannes de Agria, mint budai esküdt is. Anj. Okmt. VI. 269. l.

amplexionaliter tenenti dixit Rex,» már pedig aligha hallgatta volna el, ha ő neki mondja el a király utolsó kívánságait. S ha ő a király szájából hallotta volna a végrendelkezést, nem mondaná: »*Cuius probacio manifesta ex hoc habere dinoscitur,*» nem kívánná valószínűségét bizonyítani.

De még azon feltevés is kétséges, hogy a lithván hadjáratban szereplő János lector volna az író. Sőt ha meggondoljuk, mily pontosak e rész értesülései, mennyire igazolhatók adatai minden eseménynél, s hogy épen ezen hadjáratnál vannak lényegesebb tévedések és dátumbeli ellenmondások, azt kell hinnünk, hogy nem János lector a szerző, hanem, hogy az ő elbeszélései alapján írta — talán valamelyik rendtársa.

Mert, hogy a szerző *minorita* lehetett, nemcsak az bizonyítja, hogy János lector szenvedéseit elmondja, hanem az is, hogy kiemeli a contarzoi minorita kolostor elfoglalását, különösen pedig, hogy síkra száll azon traditio mellett, mely szerint Lajos a minoritáknál akarta magát eltemettetni, és hogy Cornis Jasko megöletésében is a megcsúfolt minorita barátok átkának teljesülését látja.

Az *egykorúságot*, hogy t. i. az író az elmondott események kortársa és szemlélője volt, senki sem vonta kétségbe; az a mély fájdalom Endre herczeg halálánál, az az erős gyűlölet Johanna ellen, csak kortárs tollából és szívéből eredhetett. De konkrét adatokat is hozhatunk fel: az író forrásait és tendenciáját.

Habár személyi értesülései nem vonatkoznak csak bizonyos szűkebb körre, mégis feltűnő, hogy mindenfelé mily nagy szerepet juttat a Laczfiaknak, különösen István vajdának, Moroczoknak, de leginkább Bessenyő János allovászmesternek. Nem áll ugyan oly egyoldalúan személyi alapon, mint Küküllei, kinél az első nápolyi hadjárat teljesen Laczfi István, a második pedig Tamás, Miklós esztergomi érsek fivére körül fordul meg, de mégis jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít például Laczfinak, mint Konth Miklósnak. Bessenyő János tetteinek emlegetése pedig — mint az illető helyen már említettem — határozottan szorosabb összeköttetés eredménye lehet csak.

A *hitelt* nagyban emeli az a körülmény, hogy az író forrásai közül egyet meg is nevez: »*Quorum nomina in literis eiusdem Stephani filij Laczk domino Regi transmissis habere non potui.*» Már pedig, ha Laczfinak a királyhoz írt missiliseihez hozzájuthatott, oly állást kellett elfoglalnia — talán épen a kancelláriánál — hogy más esetekben is hiteles forrásokból meríthette adatait. Hogy mindazonáltal elbeszélések, szóbeli

tudósítások is szolgáltak műve alapjául, kiténik a Szent László legendájából, a Bessenyő és János lector-féle epizodokból és a Züriich melletti ütközetnél említett német fohászkodásból és magyar káromkodásból.

Ha János minorita szerzősége elfogadható volna, könnyen felmerülhetne az a kérdés, vajjon ez a János, ki 1352-ben mint lector szerepel s ki Pór szerint egri lector volt, nem azonos-e *Küküllei* Jánossal, ki 1352-ben tényleg egri lector-ságra emelkedett; hogy e rész nem *Küküllei* művének — melyet Thúróczi s a Budai Krónika csak kivonatban tartott fen (?) — töredéke-e? Azonban így is nyomós argumentum szólna ez ellen, t. i. hogy míg *Küküllei* világi lector volt, János barát az egri minorita kolostorban viselte a lectori tiszteletet.

Sokkal nyomósabbak azonban a belső, tárgyi argumentumok, melyek nemcsak a közös szerzőséget, hanem az egymás ismeretét, illetve használatát is kizárják. Ezek közt elsőrangú helyet foglal el Zára ostroma, az első Velence elleni hadjárat. A minorita határozottan árulásnak tulajdonítja Lajos kudarczát, míg *Küküllei* a gyalázatos hűségsgégés fölött hallgatással akar átsiklani. Nem kevesebb fontossággal bírnak a nápolyi hadjáratok. *Kükülleinél* az első hadjárat központja, hőse, Laczfí István, a másodiké Tamás, Miklós esztergomi érsek fivére; a minorita azonban soha sem téveszti szem elöl, hogy minden a király körül fordul meg. A két hadjárat közti kormányzóságra vonatkozólag is ellentmondanak egymásnak: a minorita tudja, hogy eleinte Wolphardt volt a kormányzó s hogy Laczfí csak ennek visszatérése után vette át a királyság kormányzását, míg *Küküllei* szerint Laczfí mindjárt elejétől fogva viselte e méltóságot. De nem sorolom fel tovább az ellentmondásokat, elmondottam már azokat az illető helyeken s nem akarom itt újra ismételni.

A minorita műve általában részletesebb, bővebb és pontosabb. Míg *Küküllei* krónikájának fő hibája a chronologia gyengesége, illetve hiánya, a közbeszúrt rész épen chronológiájának pontosságával tűnik ki. *Küküllei* életrajzot akar adni, de ez legkevésbé sem sikerül neki, Lajos helyett mindig más alakok nyomulnak az előtérbe, életrajza inkább száraz adatok összehalmozása és elég lapos előadása, mintsem az adatok feldolgozása. Ezzel szemben a minorita nemcsak adatokat gyűjt, hanem azokat ügyesen csoportosítva, elég vonzón, sőt olykor költői lendülettel adja elő.

Ha azonban a minorita krónikája általában bővebb is, mégis *Kükülleinék* is vannak egyes részletei, adatai, melyek a minoritánál hiányzanak: hogy többet ne említsek, Lajos vissza-

térése a második nápolyi hadjáratból, Rómában időzése, a lithvai helytartók felsorolása stb. Semmi sem bizonyítja inkább a két mű egymástól való függetlenségét, mint épen ezen különbségek.

Küküllei teljes objectivitásával — helyesebben laposságával — szemben, még a minorita *sovínista magyarságát* kell kiemelni. Tárgyilagosan ír ő is, épen csak a Bessenyő János-féle epizodoknál jutnak elbeszélésébe subiectiv elemek is, és Johannát emlegeti gyűlölettel. De soha sem mulasztja el a magyar vitézséget dicsérni, akár egész seregről, akár egyesekről szól, s mindig kiemeli, hogy mily kevés magyar kellett ahhoz, hogy ennyi idegent legyőzzön, annyira, hogy néha el is hagyja a középkori írók rendes szokását: Istennek tulajdonítani a győzelmet. *Vallásossága* nem erősebb hazaszereteténél; még azon sem haborodik fel, hogy Lajos Olaszországban kolostort gyújtat fel és barátokat ölet meg.

Noha Küküllei krónikája is fontos kütfő Nagy Lajos történetére, a minorita művének töredéke még jóval nagyobb jelentőséggel bír e kor kutatóira nézve, még csonkasága mellett is.

Mint hogy a minoritának az udvarhoz közel kellett állania, valószínű, hogy krónikáját a budai kolostorban írta, s *Waddingus* tartott is fen egy adatot, mely szerint Nagy Lajos életrajzát ott őrizték: »*cuius* (Ludovici) *historiam coloribus descriptam posteris ibidem in Ecclesia Fratrum Minorum voluit: ultimis tamen his temporibus Fratres dealbata Ecclesia, eam deleverunt.*«¹⁾

Nincs kizárva, hogy ez az adat ezen töredékre vonatkozik. Arra, hogy Küküllei művét őrizték volna a minorita barátok, kevés a valószínűség; a Bécsi Képes Krónika pedig, a Kaprinai-codex tanúsága szerint, Lajos megkoronáztatásával végződött s így erre sem vonatkozhatik.

És az említett Nagy Lajos históriája nem sokkal a Dubniczi Krónika iratása előtt pusztulhatott el. A minoritának akkor két kolostoruk volt Budán, egyik a várban Sz. János evangelistáról nevezve, a másik Ó-Budán, azonkívül egy a Nyulak szigetén és egy Pesten; itt, semmi kétség benne, a legfontosabbat, *Sz. János evangélista egyházát* kell érteniünk.²⁾

A »*dealbata ecclesia*« csak az egyháznak az *observansok* kezébe való jutására vonatkozhatik, a mikor is vagy a haragvó

¹⁾ Supplementum P. Antonii Melissani de Macro. Waddingus, Annales minorum VIII. 20. l.

²⁾ *Schier*: Buda Sacra, 47. l. *Knaisz*: Cronologo Provinciale ordinis FF. minorum S. Francisci, 235. l. Adatok a sz. Ferenczrendiek történetéhez honunkban. Religio, 1850. II. 3. sz. 19. l.

conventualisok, vagy az apostoli szegénység tanát még a könyvekre is kiterjesztő observansok pusztították el a krónikát. Magyarországhan *Cesarini Julian* bibornok karolta fel nagy buzgalommal az observansokat; sorra foglalta el a conventualisok conventjeit, hogy az observansoknak adja át azokat, s ehhez a pápa megerősítését is kieszközölte. IV. Eugén 1444. febr. 1-én kelt »*Sacrae Religionis*« kezdetű bullájában többek közt a budai és pesti conventeknek az observansok kezébe való átadását¹⁾ is megerősítette. Ekkor kellett elpusztulnia a Waddingus által említett életrajznak, s nem lehetetlen, hogy ennek töredékét őrizte meg a Dubniczi Krónika a most tárgyalt részben.

* * *

Nagy Lajos halála után a Dubniczi Krónika még két részt tartalmaz: a Lajos halálától Mátyás moldvai hadjáratáig terjedő kor történetének rövid összefoglalását és Mátyás uralkodásának 1474—1479-ig terjedő szakaszát.

Az előbbi nem annyira az ország vagy a nemzet történetét adja elő Nagy Lajostól Mátyásig, hanem inkább csak az uralkodókra vonatkozó följegyzéseket tartalmaz. Megemlékezik a királyok koronázásáról és haláláról, feljegyzi azok pontos dátumát, meghatározza, hogy mennyi ideig uralkodtak, felemlíti: hol temették el őket, melyiknek ki volt a neje, és voltak-e gyermekei. Hunyadi János kormányzóságánál ezeken kívül elmondja, hogy sokszor legyőzte a törököket, de a törökök őt csak kétszer, és hogy mikor átadta az országot V. Lászlónak, ez őt beszercezi gróffá tette. Egy-két sorban kis jellemzést ad a királyról, de az alatta történt eseményekről, még Kis Károly királyságáról, a Horváthiak lázadásáról, Nápolyi Lászlóról és Hunyadi László kivégeztetéséről is mélyen hallgat. Sőt Mátyás királyról is igen röviden ír, csak megválasztásáról, boszniai hadjáratáról, koronáztatásáról és az 1468-ki moldvai hadjáratról emlékszik meg.

Ez a rész, mely az eseményeket annyira mellőzi, lehet mondani, tisztán csak genealogiai és chronologiai följegyzéseket foglal magában, mely egészben véve nagyon lapos és csak ott vesz magasabb lendületet, a hol Mátyásról szól; úgy látszik, a Budai Krónikának önálló alkotása s talán csak azért készi-

¹⁾ Blasii de Zalka et continuatorum cron. fratrum Minorum de Observantia. *Toldy*: *Analecta*. 242. I. Kézirata Gyöngyösön. *Friedrich*: *Hist. prov. Hung. ordinis minorum S. P. Francisci*. 11. I. *Schier*: *Buda Sacra* 47. I.

tette Hess,¹⁾ hogy Mátyást, a Budai Krónika kiadásakor uralkodó királyt, dicsőíthesse, s ez által Karai Lászlónak,²⁾ Mátyás hú emberének vagy Karai által Mátyásnak hízelkedjék, talán anyagi segílyt is remélve ezért pangó nyomdája részére.

Ezt bizonyítják az utolsó, Mátyást dicsőítő szavak is: »*Reliqua autem preclara ac memorabilia facinora serenissimi atque inuictissimi domini nostri Regis, quia tanta sunt, quod breuiter comprehendere nequeunt. in aliud tempus differenda ac lacius prosequenda erunt. Pro quo domino nostro Illustrissimo atque gracioso optimus maximusque deus eciam atque eciam rogandus est, ut eum in pace tranquilla, Iusticie obseruatione, suorum dilectione, Regni incremento. et diuturna demum uite incolumitate tenere, seruare et augere dignetur.*«³⁾

A krónika következő, utolsó része épen ez előbbi rész utolsó fejezetére, vagy inkább annak utolsó soraira válaszoló határozott pártírat, mit már első szavai is elárulnak. Az író ugyanis így kezdi ezt a részt: »*Huius itaque Mathie Regis tempore post varios infelicesque euentus Istud precipuum huic Regno accidit lamentabile infortunium Quod . . .*«⁴⁾ és ezután az 1474–1479-iki évek történetének oly előadását adja, mely igyekszik Mátyáson egy tiszta foltot sem hagyni. Nem hamisítja ugyan meg az eseményeket, csak a szín s a szerencsétlen események hajhászása adja meg a pamphletszerű krónika erősen pártos ízét.

Az első, a mi feltűnő, hogy az író az 1468–1474 évek történetét teljesen elhallgatja; még csak vonatkozás sincs reá. Mi ennek az oka? talán az, hogy Hess András 1473-ban fejezte be a Budai Krónikát s így az átíró csak 1474-től fogva írja hozzá megemlékezéseit? Ez esetben Mátyás küzdelmének Fridrik hiveivel: Szilágyival, Garaival és Ujlakival, a Podiebrad elleni háborúnak s a Mátyás elleni összeesküvésnek kihagyásával Hesst kell vádolnunk, hogy ezzel is hízelkedni akart, s 1473-ban adván ki a krónikát, csak azért, hogy Mátyásnak dicsőítő hymnust zenghessen, a Nagy Lajos haláláig terjedő irathoz egy rövid összefoglalását adja a Lajostól Mátyásig uralkodott királyok történetének, elmellőzve a Mátyás ellen mindjárt uralma elején támadt ellenségeskedést, a csehországi háborút, mely a Mátyás elleni gyűlölködés fő oka, és a Mátyás elleni összeesküvést és Kázmér behívását, — mert ez meghazudtolná az ország Mátyás iránti osztatlan szeretetét

¹⁾ Finita Bude Anno Domini M.CCCC. LXXIII. in vigilia Penthecostes, per Andream Hess. Bud. Krón. ed. Podhraczký, 355. l.

²⁾ *Frañkói*: Karai László. Akadémiai értekezések a tört. tud. köréből. XVII. 7. szám. ³⁾ 227. fej. ⁴⁾ 228. fej.

és tiszteletét, — s csak a dicső dolgokat említi, azokat, a melyekért szerették: a törökök elleni győzelmes hadjáratokat Boszniában és Moldvában.

A mint Hess csak a Mátyásra dicsőséges eseményeket mondja el, épúgy a Dubniczi Krónika írója csak a Mátyásra kedvezőtlen eseményeket beszél el, azokat, a melyek miatt gyűlöltek, mert a nép, különösen a délibb vidékeken, melyeket a törökök becsapásai leginkább sujtottak, haragudott, hogy Mátyás Osehországban, Sziléziában és Ausztriában hadakozik s nem a török ellen visel háborút. Mátyás ellenében, ki elhagyta az országot,¹⁾ az író Báthori István vajdát, Drágffy Bertalant és Kinizsi Pált, mint a haza és nép jólelkű oltalmazóit dicsóíti. A *Beatrice*-szel való házasságát rossz szemmel nézi, talán a Mátyás udvarában becézett olaszok elleni gyűlöletből is, s mindenképen azt akarja kimutatni, hogy Mátyás alatt mily sanyarú viszonyok közt volt az ország, s ezért még a sáskajárásokat is feljegyzí. Feltűnő tehát, hogy ez az író, a ki annyira hajhászsa azon eseményeket, melyekkel Mátyást rossz színbe hozhassa, nem beszél el, a mit Hess kihagyott, vagy legalább is nem kezdí a Mátyás elleni összeesküvéssel, mely 1470-ben, s így az 1468-iki moldvai hadjárat, mint a Hess által utolsónak említett esemény után történt. Hiszen, ha Hess pártszínezetű iratúra pártirattal akar válaszolni, az összeesküvéssel mutathatja ki leginkább, hogy Mátyást tényleg nem szerették.

A másik, mindjárt szembetűnő dolog, hogy az író nem időrendben mondja el az eseményeket. Elmondja az 1474-iki török betörést, Várad elpusztítását, az 1474—1479-iki nagy sáskajárásokat, a török 1475-iki új becsapását és a kalocsai érsek seregeivel Szabácsnál vívott harczát, ezután Mátyás békekötését a cseh és lengyel királyyal s hadakozását Fridrik ellen csak röviden érintve, elbeszéli Mátyás követküldését Ferdinánd nápolyi királyhoz 1474-ben, hogy a követség megkérje számára Beatrix kezét, Ferdinánd választhozó követségének megérkezését 1475-ben, István moldvai vajda győzelmét a törökön, mi szintén 1475-ben történt, és az 1479-iki kenyérmezei diadalt. Ezek után közli Ferdinánd nápolyi király Mátyáshoz intézett levelét 1475. nov. 22-ről, végül pedig az 1476 év néhány eseményét, a Beatrixszel való esküvőt, Beatrix koronáztatását és Beckensloer János esztergomi érsek szökését említi meg.

Az első fejezetben az író elmondja, hogy 1474-ben

¹⁾ Hungaria ipsa, quasi principe destituta . . .

Mátyás Lengyelországot pusztítja, az országot elhanyagolja, javával nem törődik;¹⁾ így történhetik meg, hogy a törökök betörnek az országba, Nagy-Váradot és vidékét elpusztítják és sok rablott kincsel és fogolylyal bántatlanul térnek vissza hazájukba. Ez a fejezet a krónika utolsó szakaszának legérdekesebb része. A váradai veszedelem Mátyás korának oly eseménye, melyre adatokat krónikákban és oklevelekben hiába keresünk. *Bonfini* csak futólag említi, mások említésre se tartják érdemesnek. A Dubniczi Krónika azonban részletesen leírja, s leírása — mint Endlicher mondja²⁾ — becsúszott *Nyirkállai Tamás Stylus curialis*-ába³⁾ is. Nyirkállai adja a másik leírását Várad elpusztításának, még pedig úgy, hogy világosan észlelhető, hogy a két leírás közül valamelyik a másik után ír, vagy pedig hogy mindkét elbeszélés egy közös forrásra vezethető vissza. Katona⁴⁾ már ismeri ezt a leírást. A szerzőről csak annyit mond, hogy »*scriptor vetustus*,« de említi, hogy ott az elbeszélés »*Epitaphium super excisione urbis Varadiensis*«⁵⁾ cím alatt van, a mi arra mutat, hogy azt Nyirkállai Tamástól vette át. Tüzetesen összehasonlítva a Katona által idézett és a Nyirkállai által adott elbeszéléseket, ez kétségtelenné is válik: a *Historia Critica* alig egy-két szót változtatva veszi át Nyirkállai előadását.

A kérdés tehát az, hogy a két leírás közül melyik az eredeti? A Dubniczi Krónika sokkal részletesebb leírást ad; tudja azt is — a mit Nyirkállai nem említ — hogy a török a Dunán és Maroson átkelve jön Váradhoz, hogy a Dorottya ünnepére következő hétfőn hajnalkor érkeznek a városhoz, továbbá bővebb adatokkal szolgál a rablásokról és részletesen írja le a vár védelmét, a mi Nyirkállainál teljesen hiányzik; a mit pedig Nyirkállai elmond, az — ha nem is szószerint — mind benne van a Dubniczi Krónikában. De Nyirkállai elbeszélésének végén van egy rész, mely vers akar lenni s mely a Dubniczi Krónikából hiányzik; ebben megjelöli a betörés idejét, mit fentebb kihagyott, s megemlíti, hogy a törökök vezére Ali

¹⁾ Nec pro tunc commodum et utilitatem reypublice Regni sui curaret. 228. fej.

²⁾ Wiener Jahrbücher der Litteratur. Anzeige-Blatt XXXIII. 5. l. 1826.

³⁾ *Kovachich*: *Scriptores rerum Hungaricarum minores*. Tom. II. pag. 11.

⁴⁾ *Katona*: *Historia Critica*. Tomulus VIII. Ordine XV. CXXXV. fej. 725. l.

⁵⁾ *Kovachich*nál a cím: *Epitaphium super excisione urbis Varadiensis*. Ex eodem stylo. (Scilicet ex stylo Cancellariae Mathiae I. R. Thomae de Nyirkálló, qui asservatur in Bibliotheca publica Quinque-Ecclesiensi.)

bég volt és hogy István moldvai vajda bosszút állt a törökön, a mit a Dubniczi Krónika e helyen szintén nem említ. Ez lehetne az egyedüli ok, hogy Nyirkállai elbeszélését ne tartsuk a Dubniczi Krónikából kiírtnak, de ép ez a vers azt a hatást tette reám, hogy későbbi toldalék, s ebben még inkább meg erősített Katona, ki ezt a részt ugyan még az idéző jelen belül közli, de már nem dőlt betűkkel, mint az elbeszélés többi részét. Az e versben foglaltak hitelessége mellett sem hozhatunk fel semmi adatot. Ali béget egy forrás sem említi, és István vajda bosszuját sem bizonyítja egyetlen adat sem. S ha e verset (?) későbbi toldaléknak vesszük, úgy a megmaradt rész tisztán csak kivonata a Dubniczi Krónika elbeszélésének.

És van még egy ok, a miért a Dubniczi Krónika előadását eredetinek tekinthetjük, s ez a fejezet bekezdése. A Dubniczi Krónika ugyanis, mint fentebb is említém, mintegy az előbbi részre válaszolva, így kezdi a fejezetet: »*Huius itaque Mathie Regis tempore . .*« stb. Nyirkállai elbeszélésének kezdete szószertint ugyanez, a mi oly leírásban, mely az előtte álló fejezettel semmi összefüggésben nincs, nem állhat meg és világosan az átírás mellett bizonyít. Az igaz, hogy nem tudhatjuk, vajjon mi állott előtte Nyirkállai művében, minthogy a pécsi püspöki könyvtárban őrzött kézirat elveszett,¹⁾ de a mű nem oly természetű, hogy egyes darabjai közt összefüggést kellene feltételeznünk. S az egész első mondat oly éles ellentétben áll az előbbi rész utolsó mondatával, hogy alig hihető, hogy nem annak hatása alatt válaszként keletkezett.

Végre a stylus is teljesen egyezik a Dubniczi Krónikáéval; különösen a törökökre alkalmazott melléknevek egyeznek feltűnően; a váradí veszedelemmel ugyan ezt mondja: »*immanissimi turci illi christianitatis emuli*,« míg a 232-ik fejezetben így szól a törökről: »*turci illi immanissimi hostes nostri*,« a 233-ik fejezetben pedig: »*sevissimi turci illi immanissimi hostes nostri*.« A könnyebb összehasonlítás kedvéért itt közlöm a két varianst:

¹⁾ A kéziratot az egyetemi könyvtár útján néhai Szilágyi Sándor igazgató úr szives közvetítésével felkértem Pécsről. Onnan azonban egy egészen más, hasonló című kéziratot küldtek a következő levél kíséretében: Pécs. 2. XI. 97. Méltóságos Úr! 306. sz. a. k. becses sorai kapcsán van szerencsém % alatti kéziratot 4 heti használatra azon megjegyzéssel átszolgáltatni, hogy könyvtárunk jegyzékei szerint ily című mű még egy példányban nálunk őriztetett, azonban a könyvtár újabb rendezése óta már éveken át nyomtalanul eltűnt. Kitűnő tiszteletem nyilvánításával vagyok Méltóságod kész szolgája dr. Wurster József, püsp. könyvtárnok.

Dubniczi Krónika: 1)

Huius itaque Mathie Regis tempore post varios infelicesque euentus Istud precipuum huic Regno accidit lamentabile infortunium. Quod cum Idem Rex Regnum vastaret polonie, eidemque admodum esset infestus, nec pro tunc commodum et vtilitatem reypublice Regni sui curaret, hungaria ipsa quasi principe destituta, media pace atque taciturnitate dies duceret iocundos: Tunc inmanissimi turci illi christianitatis emuli explorata parte Regni sub medio silencio tansuadato Danubio atque Marusio, feria secunda post festum beate dorothee virginis In Anno domini Millesimo quadringentesimo septuagesimo quarto, Agili cursu ante diluculum surgentis aurore Civitatem illam opulentissimam Waradiensem, Civibus et diuicys omnibus plenam, cui inter ceteras Regni vrbes in rebus vix erat par, insidiosè inuadendo, eam penitus expoliantes innumerabilem Thesaurum atque copiosum tam in auro quam in argento, Sed et mercancys et rebus inde haurientes, necnon de ipsa et circumiacentibus suis provincys quamplurimos Nobiles, proceres, Ciues et inhabitatores ipsius terre, Sexus discrecione non habita honestissimas preclarasque virgines et mulieres cap-

Nyirkállai: 2)

Dor Febru factis succumbit plebs pia Thurcis Peccatum populi plangit clades Varadini.³⁾ Huius itaque Mathiae Regis tempore post infelices, varique temporis euentus istud praecepue huic Regno Hungariae lamentabile accidit infortunium, quod dum idem D. Rex⁴⁾ Regnum vastaret Poloniae et eidem admodum⁵⁾ esset infestus, nec commode utilitatem Reipublicae⁶⁾ Regni sui curaret, Hungaria namque ipsa quasi principe destituta media pace, atque sub taciturnitatis tempore, quam plures⁷⁾ immanissimi rabidi Turci, illi Christianitatis aemuli,

illam opulentissimam civitatem Varadiensem, quae felix appellabatur et nuncupata est,⁸⁾ cui in tota Pannonia vix par erat invadendo⁹⁾

quam plures senes, et iuvenes masculinos, et faemineos,¹⁰⁾ soboles, formosas virgines, praeclarasque mulieres dominas et servulas perturbarunt, deporta-

1) *Florianus*: Fontes. III. 197. l.

2) *Kovachich*: Script. Min. II. 11. l.

3) E két sor Katonánál hiányzik. Tom. VIII. Ord. XV. 725. l.

4) D. Mathias rex. 5) eidem rex admodum. 6) Reipublicae om.

7) complures. 8) erat. 9) in eadem. 10) femineas. Katona.

tuantes, et vinctos in misericorditer perpetuam duxerunt in captiuitatem. Bona et Res eiusdem terre prede rapaci omnino exponendo paucis autem fuge et alie tutele cautela euadentibus, Fletus fit maximus atque ululatus, super captiuitate christianorum, et amissione tantorum bonorum direptorum. Modo sternuntur senes, Jugulantur vidue, decapitantur adulte, proiciuntur infantes et moriuntur frigore. Depredata igitur et spoliata Civitate predicta, Que prius felix Civitas vocabatur, Non tamen felix, sed infelicissima dici potest, Feria Tercia sequenti capta preda Turci predicti eandem Ignis voragine funditus combusserunt. Ruunt Claustra et Ecclesie in ea constructe. Modo non apparent nisi lapides exusti. Detulerunt etiam quasi vniversa ornamenta Ecclesiarum predictarum, puta indumenta Sacerdotalia gemmis atque lapidibus preciosis Regia facultate conserta, Cruces, Calices, Reliquias, Tabulas et Reliquiarum diuersarum Capsas ex auro et argento factas proieceruntque abominabiliter tam Reliquias domini corporis in pixidibus repertas, quam Sanctorum in eisdem repositas. Quid modo restat Nisi Castrum et Monasterium Ecclesie Basilice, non tamen integrum, quia metu ignitarum telarum Tectura est priuatum. Et sic tandem incinerata Civitate predicta, et circum-

runtque, et voluntati eorum subiugarunt.

Sternuntur ¹⁾ senes, depopulantur adultae, decollantur iuvenes et virgines, praeclaraeque dominae, et mulieres occiduntur et moriuntur parvuli, heu tantorum chisticolarum validissimus clamor, ululatus et maximus fletus, tremet terra,²⁾ iam timet populus in ea, rubicundatur terra sanguine, quasi rivulo fluctuat,³⁾ die cuius tertio Dorotheae transacto festo ignis voragine combussere et sic ab inde

¹⁾ Interimuntur. Katona.

²⁾ tremet terra helye Katonánál kipontozva. ³⁾ fluctuat. Katona.

vicinis suis provincys depredatis et exustis ydem Turci cum innumerabili, glomerosa hominum captiuorum caterua et preda indicibili versus propria redierunt, nemine eis obstante. Sed O infelix hungaria, recte non hungaria, sicut olim, sed iam angaria dici vales, decidit scutum, modo cuius cor in te est tutum. Rimari etenim posses quanto discrimine hac vice es inuoluta. Certe post expulsionem e Regno gencium tartarorum, nulla eis vis, nulla potencia in te taliter arridere valuerat, nec tanta sibi inflixerat dampna, quanta hodie miserabiliter accepisti etc.

Epitaphium.

Dor febru sanctis succumbit plebs pia treueris Peccatum populi plangit clades varadini.	}	MCCCLXXIII.
--	---	-------------

ad propria rediere, sed o civitas praeclara sacri corporis ossa fuerunt in te recondita, felix appellabaris nunc infelicissima dici vales, decidit tibi scutum, modo in te nullum cor tutum, rimari etenim possis quanto discrimine hac vice es circumvoluta post expulsionem Tartarorum¹⁾ gentium per felicissimum defensorem et tutorem nostrum, nulla vis, nullave potencia, magna in te taliter arridere²⁾ valuerat, quantam nunc miserabiliter accepisti.

O Varadinum | virgineae solis iam tot labentibus annis millesimus quadringentesimus septuagesimus quoque³⁾ quartus dum scribebatur annus Alibeg⁴⁾ Varadinum devastavit Turcus, adventus eius primus, quem notat festum Dorotheae, die cuius tercio transacto abindeque recesere,⁵⁾ | praedam fecit in Hunnis, divisit spolia Huszaris, Huszari dire pugnant, et Hunni fugam dant, | nam per Stephanum Moldaviensem Vajvodam | quod patrarant, hoc collo solvebant

A mi az elbeszélés hitelességét illeti, a tényt más források is megerősítik s az előadás módjában is teljesen megbízhatunk.⁶⁾ A betörés idejét pontosan 1474. febr. 6-ra hatá-

¹⁾ Tartaricarum. ²⁾ accidere. ³⁾ septuagesimusque. ⁴⁾ Alibek. ⁵⁾ discessere. Katona.

⁶⁾ Dlngoss. Annales Coronenses, Schwandtner I. 886. l. Ranzanus u. o. I. 333. l. Országos Levéltár, kincst. oszt. 151. fasc. Suppl. 2, 3. és 6. Bunyitay a Váradi püspökség Történetében teljesen elfogadja ezen előadást. I. 305. l.

rozza meg. Ennek ugyan több adat ellentmond: az *Annales Coronenses* 1473-ra teszi,¹⁾ *Dlugoss* ²⁾ pedig 1475-re; ez utóbbi dátumot fogadja el *Palacky* ³⁾ és *Fraknoi* is Mátyás király életrajzában,⁴⁾ de a *Hunyadiak és Jagellók korá*-ban már megjegyzi, hogy azóta kezébe került a velencei dogának 1474. jun. 15-én a magyarországi követhoz intézett jegyzéke, a melyben részvétét fejezi ki a váradi catastropha alkalmából, a mi kétségtelenné teszi, hogy az 1474-ben történt.⁵⁾

A következő fejezet⁶⁾ a *sáskajárásokról* szól, melyek már 1474-ben kezdődtek, s 1479-ig tartva, sok kárt okoztak. Az író ezt sem akarja elmellőzni⁷⁾ az ország sanyarú állapotának festésében, mintha a sorok közt ezért is Mátyást okolná.

Elután⁸⁾ elmondja, hogy míg Mátyás Sziléziában harczol, a törökök újra becsapnak s a Fehér-Körös mentén pusztítva. Mező-Túrig hatolnak. Senki sem állja útjokat s csak ismételt rablásaikra veszik őket üldözőbe a kalocsai érsek hadai. *Szabácsnál* ütköznek meg; a magyarokat, kik csak kétezeren voltak, legyőzi a körülbelül 10,000 főnyi török sereg, de mondják erről az ütközetről — így szól az író — hogy többen estek el a törökök közül, mint a mieinkből (1475? sept. 1-je körül). Erről a szabácsi ütközetről, mely valószínűleg csak jelentéktelen portyázásból keletkezett csetepaté lehetett, nem szól a többi kútfő, míg a mi krónikánk — elég sajátosságos — épen Szabács híres megvételeét hallgatja el. Hanem alkalmat ad neki e szabácsi vereség, hogy újra előhozakodjék az ország sanyarú állapotával: a török pusztítás nemcsak közvetlenül okoz az országnak megmérhetetlen károkat, hanem közvetve is, mert a nép nem mer vetni, nem tudja szükségleteit megszerezni s a vidék kezd elnéptelenedni, a mihez hozzájárul még a törvénytelen adó, mely miatt elég hevesen kel ki a király ellen: »... *propter continuas contributarias vnius floreni exacciones, per Gubernatorem condum Johannem de hunyad voyuodam Transsiluanarum, inordinate et inconsuete appositas, quas singulis Annis incessanter ab incolis Regni et eciam Nobilibus vnius Sessionis, pluribus iteratisque vicibus Idem Rex absque vlla compassione exigi facit; de quibus nullum ipsi Regno comodum vidimus reportasse, ac de quibus nunquam brauium triumphu victoriarum speramus;*

1) Schwandtner I. 886. l. 2) Dlugoss. II. 540. l. 3) Palacky. V/I. 136. l. 4) Mátyás király. 235. l.

5) A Magyar Nemzet Története (szerk. Szilágyi S.) IV. 254. l. 1. jegyzet. 6) 229. fej.

7) »Nec hoc tacendum esse putauit.« 8) 230. fej.

certissime per orphanorum orbatorum et oppressorum malecicciones continuus accipi potest. Quin potius maximam huius Regni desolationem.» Haragja Mátyásról még Hunyadi Jánosra is átmegy. De ez még nem elég, még egy vádat hoz fel e fejezetben Mátyás ellen: hogy a cseh és lengyel királylyal békét kötve, nem a török ellen fordult, hanem Fridrik ellen indított újra háborút, újra csak az északnyugati területen maradva. Csupán ezen egy fejezetben három vád!

Mátyás házasságát sem nézi jó szemmel. Elbeszéli,¹⁾ hogy a király »*uolens suam Iuuenilem lasciuam temperare*« alsó-lindvai Bánffy Miklóst és Pongrácz Jánost Nápolyba küldte, hogy kérjék meg számára *Beatrix* kezét. A választhozó nápolyi követek nem találván Budán a királyt, elmentek sziléziai táborába, honnan csak 1475-ben szent Antal hitvalló ünnepe körül tértek vissza Budára.

A 232-ik fejezetben elmondja István moldvai vajda győzelmét a Moldvába berontó törökön. Örül a győzelemnek, mely a törököt majdnem teljesen tönkretette,²⁾ s hála ad az istennek, ki megmentette őket legnagyobb ellenségeiktől; István vajdát pedig — ki ekkor Mátyással ellenséges lábon állott³⁾ — »*bonus protector patrie et gentis sue*« névvel díszíti. Ez a fejezet egy kis pillantást enged vetnünk az író műhelyébe: a többiekben annyira általánosságban marad, csak tendenciáját emelve ki, hogy még adatait sem igen bírálhatjuk meg, itt azonban a puszta ténynél kissé többet mond el. Mindenkép dicsőíti a vajdát, ki Mátyás engedetlen hűbérese és ép e hadjárat alkalmával is kimutatja hűtlenségét, s annyira lelkesült, hogy egész meseszerűen három nap és három éjjel tartó csatát emleget.⁴⁾ Míg *Dlugoss*⁵⁾ és az *Annales Coronenses*⁶⁾ egyhangzó tudósítása szerint a vajda a törököknek négy vezérét fogta el, a Dubniczi Krónika írója megkettőzteti e számot: »*Vbi et Bassa vice Imperator, sed et aly potiores octo uoyuode . . . capti sunt.*« De e mellett épen ezen fejezetnél constatálhatjuk leginkább, hogy az író jól értesült forrásból merített. Bírjuk az ezen betörésről Mátyás királyhoz intézett jelentést,⁷⁾ s ez is megerősíti, hogy a vajda erdélyi, különösen székely segítséggel harczolt, hogy — bár nem nyílt ütközetben

¹⁾ 231. fej.   ²⁾ »Turcos ipsos pene excidio finali tradidisset.«

³⁾ Mátyás csak 1475. aug. 15-én kiadott levelében fogadja vissza kegyeibe a vajdát. *Teleki*: Hunyadiak kora XI. 539—542. l. *Dlugoss* II. 534. l.

⁴⁾ »... habito trium dierum et nocuum Acerbissimo conflictu . . .«

⁵⁾ II. 526. l.   ⁶⁾ *Schwandtner* I. 886. l.   ⁷⁾ Mátyáskori Dipl. Eml. II. 299. l.

de a hegyekből három nap és éjjel ostromolták a völgybe csalt törököket, és hogy »*Bassam Turcorum, filium imperatoris et Alibeg cum nonnullis Vajvodis turcorum*« fogságba ejtették, továbbá, hogy a török sereg 120,000 főből állott. Ha tekintetbe vesszük, hogy az író a fejezet elején azt mondja: »*ut accepi in scriptis*«, nem tarthatjuk kizártnak azt sem, hogy az író épen a Mátyáshoz írt relatióból szedte adatait.

Innen nagy ugrással a három évvel később kivívott *kenyérmezei diadalra* tér át.¹⁾ A törökök Havasalföld felől *Kisbazarád* vajdával egyetemben törnek be Erdélybe, de 1479. okt. 13-án²⁾ *Szászváros* mellett a *Kenyérmezőn* feltartóztatják és teljesen leverik *Báthory István* vajda, *Kinizsi Pál* temesi ispán, és kit ezek mellett nagyon kiemel, — a kiről azonban a többi író hallgat — *Drágyffy Bertalan*. Csak alig néhányan menekülnek a hegyeken át, s az elesettek közt van *Skenderbég* és *Ezebég* is. Ezen a győzelmen tán még inkább örül mint az előbbin, s hálákat ad érte Istennek.

Rögtön ezután³⁾ minden bevezetés nélkül, közli *Ferdinand* nápolyi király 1475. nov. 22-ről keltezett levelét Mátyás királyhoz. Hogy ez a levél egyáltalán létezett-e, vagy csak az író compositiója, nem lehet határozottan eldönteni. — A mennyire tehettem, kerestem mind a hazai, mind az olasz okmánytárakban a levelet, de sehol nyomára nem akadtam, a levélből magából pedig igen nehéz eldönteni eredetét. Az üdvözlét, megszólítások, szóval a formuláris részek — a mennyiben levélnél ilyenekről szó lehet — ha nem is bizonyítják a levél hitelességét, de legalább arra a nézetre hajlítanak, hogy ha hamisítás is, elég ügyes hamisítás. A feltűnően hibás szöveg azonban — így a datálás is: »*Datis in Terra nostra sancti Seneny*« — rossz másolatot árul el; a stylus és tartalom pedig valószínűvé teszi, hogy nem az író compositiója. A stylus teljesen eltérő a Dubniczi Krónika ezen részétől; ennek írója nem tud oly rövid, tömör és világos mondatokban beszélni, mint a melyekben a levél íratott. És mit akarna a Dubniczi Krónika írója elérni a levéllel? mi köze neki a fehérvári cardinalatushoz? És ha ezt a levelet a Dubniczi Krónika írója szerkesztette volna, meg vagyok róla győződve, hogy nem írta

¹⁾ 233. fej.

²⁾ »*feria quarta proxima ante festum Beati Galli confessoris.*« Ugyanígy Dlugossnál, ki azonban téved, midőn ezt okt. 14-re magyarázza. »*In festo S. Colomanni*« — a mi ugyanaz — *Chronicon Mellicense*, Pez. I. 267. l. *Annales Coronenses*, Schwandtner I. 886. Bonfin tévesen 1480-ra teszi. ³⁾ 234. fej.

volna bele, hogy Mátyás Ferdinand közbenjárásával a pápától segílyt akar kieszközölni a török ellen viselendő hadjáratra.

Az utolsó fejezetben ¹⁾ — úgy látszik e levél magyarázatául — rátér Mátyás és Beatrix esküvőjére, melynek idejét azonban hibásan teszi 1476 Vizkereszt napjára vagy Vizkereszt tájára.²⁾ Röviden említi Beatrix koronáztatását és a Budára vonulást, érintve *Beckensloer János* esztergomi érsek szökését és hűtlenségét is. A krónikát »*hic scribere seriatim omisi etc.*« szavakkal végzi.

Fel kell vetni azt a kérdést, hogy miért csap át oly hirtelen, minden átmenet nélkül, az író a kenyérmezei diadalról Ferdinand levelére és Mátyás házasságára, mi által a különben elég jó időrendet is teljesen megzavarja. Endlicher ezt úgy akarta magyarázni, hogy a krónikából a levél előtt — mely épen új lapon kezdődik — két oldal hiányzik.³⁾ Ezt támogatná, hogy az utolsó fejezetben az esküvőnél azt mondja az író: »*Tandem qualiter . . . Matrimonium . . . exitit, alibi satis recitavi*«, de ez vonatkozhatik Beatrix kezének megkerésére s a választhozó nápolyi követségre is, mit a 231-ik fejezetben tárgyal.

Magam részéről egészen más véleménynyel vagyok e kérdésben. A levelet s az utána következő commentárt az előbbi fejezetektől különállónak, utólag hozzáírtnak tartom. Az okok erre a következők: hogy az időrend eddig helyes, míg itt hirtelen visszaugrás történik; hogy hiányzik a kapcsolat; hogy az utolsó két fejezetben az előbbi fejezetnek éles tendenciája már nem látható, s főleg, hogy a röpiratszerű rész a kenyérmezei diadallal logikus befejezést nyer. Ha a Mátyás-kori eredeti részt, az előbbi rész utolsó: »*Pro quo domino nostro Illustrissimo atque gracioso optimo maximoque deo eciam atque eciam rogandus est, ut eum in pace tranquilla, Iusticie obseruacione, suorum dileccione, Regni incremento et diuturna demum uite incolumitate tenere, seruare et augere dignetur*«, mondatára adott válasznak vesszük, úgy nagyon valószínű, hogy miután Mátyást mindenképen rossz szímben igyekezett feltüntetni s vele szemben a moldvai és erdélyi vajdákat, Kinizsit és Drágffyt dicsőítette, ezeknek nagy kenyérmezei diadalával végzi: »*Pro qua quidem victoria reoptentu sit benedictus ipse deus, qui dedit seruis suis contra inimicos gloriosum victoriam. Amen.*« Az *amen* a krónika végét jelzi

¹⁾ 235. fej.   ²⁾ »circa festum Epiphaniarum domini aut ipso die . . .«

³⁾ Anzeig-Blatt XXXIII. 5. 1.

s nem az előtte álló hálaadáshoz tartozik; hisz az előbbi fejezet is hasonló hálaadással végződik, de amen nélkül.

A krónika utolsó részét a maga egészében áttekintve, még egy dolog tűnik szembe, hogy t. i. nem mondja el az 1474—1479 évek összes eseményeit. Az egész csehországi, sziléziai és ausztriai hadjáratot csak érinti, elhallgatja Szabács viadalát, a török 1474-iki becsapásait a Dráva-Száva közére, az 1476-iki becsapást Szendrő vidékére és Erdélybe, az 1477-ikit Horvátországba s az 1478-ikit Vas- és Zala-megyébe. Ezen események elhallgatásának nem lehet egyedüli oka a pártosság; végre, ha Szabács viadalát elhallgatja, mint a melynél Mátyás a török ellen diadalmasan harczolt, azt még értjük, de hogy az 1474, 1476, 1477 és 1478-iki betöréseket, melyekkel pedig még inkább bizonyíthatná — a mi tendenciája — hogy az ország el van hagyatva s a török büntetlenül kalandozhat annak szívéig, elhallgatja, annak más oka van.

Azt hiszem tehát, hogy ezt az okot az író *tartózkodási helyében* kell keresni. Az író ugyanis 1479-ben lemásoltatván a Budai Krónikát, hozzáfűzi saját pártiratát is, és ebben természetesen azon események játszanak szerepet, melyek az író körül történtek, míg a többiről tán nem is igen hall. Az első fejezet Nagy-Váradon és vidékén történik s a szemtanu leírásának benyomását teszi; a második, a sáskajárásokról szóló fejezet, egész Magyarországra vonatkozik, s így következtetéseinket nem viszi előbbre; a harmadik a Fehér-Körös vidékén történt rablásokat tárgyalja a szabácsi vereséggel; a negyedik Mátyás követküldését Nápolyba és a választhozó követek visszatérését Budáról; az ötödik a moldvai győzelmet, melyről azonban azt mondja »*ut accepi in scriptis*«, minél fogva ezt is számításon kívül kell hagynunk; végül a hatodik a kenyérmezei diadalt tartalmazza. A két utolsó fejezet, Ferdinand levele és Mátyás házassága, mint később hozzátoldottak, szintén nem játszhatnak fontosabb szerepet.

Az események egy része tehát *Buda* körül csoportosúl. De tényleg kevés az, a mit a budai események közül elmond, és nem valószínű, ha Budán tartózkodott volna, hogy az északnyugati eseményekről ne írt volna többet, különösen, mikor azok nem ellentétesek tendenciájával. És általában a központban az ily feljegyzések helyi jellege még sem szokott annyira érvényre jutni.

A másik központ, a mely körül történő eseményeket elmond: *Nagy-Várad*, hol mind a Fehér-Körös menti portyázásokról, mind a kenyérmezei diadalról eleget hallhatott. Ha pedig számításba vesszük, hogy a váradi veszedelmet mily

részletesen mondja el, míg a többinél mindig csak nagy általánosságban beszél, s hogy az író váradi vagy legalább váradvidéki ember volt, ez esetben az sem lehetetlen, hogy a Nagy Lajos korabeli rész, *Szent-László legendája* is az ő betoldása. Hogyan kerülnek bele iratába a budai dolgok. arra maga adja meg a magyarázatot: »*ut accepi ab eisdem (ambasiatoribus)*.« Minthogy pedig Budáról Nápolyba való visszaindulásuk idejét tudja: »*circa festum beati Anthoni confessoris in Anno domini Millesimo quadringentesimo septuagesimo quinto*,« — valószínű, hogy ekkor Budán járván, beszélt velök.

Valami összeköttetésben kellett lenni az írónak *Drágffy Bertalannal* is. Már előbb említettem, hogy Mátyással szemben István moldvai vajdát »*bonus protector patrie et gentis sue*.« Báthory István erdélyi vajdát »*bonus protector gentis*« cognomennel illeti. De míg a kenyérmezei ütközetnél Báthory csak »*bonus protector*,« Kinizsi pedig »*magnificus comes*,« Drágffyra pazarúl szórja az epitheton ornansokat: »*cum Magnifico et potenti, strenuissimo, animositatis audacissimo in Belloque invictissimo principe Bartholomeo dragffy de Belthewk*.« Míg a kenyérmezei csata más leírásai *Drágffyt* meg sem említik, a Dubniczi Krónika éppen őt dicsőíti leginkább s az ő dicsőítése mintegy az utolsó rész pointje. Ha e mellett tekintetbe vesszük, hogy a későbbi bejegyzések is éppen a Drágffyakra, sőt éppen Drágffy Bertalan fiára *III. Jánosra*, unokájára *Gáspárra*, és dédunokájára *IV. Györgyre* vonatkoznak,¹⁾ senki sem fogja kétségbevonni annak valószínűségét, hogy a krónika iratására az impulsust Drágffy Bertalan adta meg s hogy azt azután is a Drágffyaknál vagy valamely velök összeköttetésben levő kolostorban vagy káptalannál őrizték.

A mi végül az író *Mátyás elleni ellenséges indulatának* okát illeti, azt nehéz meghatározni. Azon vádja, hogy a király nem harczol a török ellen: nem viszi előre tudásunkat, hiszen ez általános panasz volt. Ugyanez áll a nagy adóbehajtásra nézve is. Esetleg az összeesküvők pártjához tartozhatott volna, de ezt sem lehet bizonyítani. Kereshetnők az okot a Drágffy Bertalanhoz való viszonyban is; egy kedvezőtlen kimenetelű per — s Drágffynak ekkor is több pere folyt²⁾ — elég ok lehetett volna. Viszont — s ez még a legvalószínűbb — helyi gyűlölet is szólhat belőle. Mátyás király nem egyszer ítélte a váradi káptalan ellenére, megfenyítette a jogtalanul

¹⁾ *Nagy Iván*: Magyarorsz. Csal. II. 379—381. 1.

²⁾ Országos Levéltár, M. O. D. L. 34234. Leleszi conv. levéltára Fasc. Act. Anni 1484. Nro. 4. *Kereszturi*: Descriptio episcopatus M. Varadiensis, I. 244. 1.

behajtott adók és vámok miatt,¹⁾ sőt mivel a vám dolgában az ügyvédekkel semmiféle kiegyeztetést el nem fogadtathatott, a Váradon megtartatni szokott vásárokat is Debreczenbe tette át, minden szabad királyi városi polgárt szigorúan eltiltván attól, hogy áruit Váradra vigye,²⁾ mi által a várost nem kevésbé sújtotta. Egyszerűen a gyűlölködésre sok ok lehetett, de hogy ezek közül melyik bántotta a Dubniczi Krónika íróját, eldönteni nem lehet.

Ugyszintén nem lehet eldönteni azt sem, hogy Ferdinánd levelét s az utána következő fejezetet a Mátyás ellenes rész szerzője, — ki valószínűleg nem maga írta le a codexet, — vagy esetleg a másoló scriptor fűzte-e hozzá. A levél a Mátyás ellenes írónak talán könnyebben juthatott volna kezébe, hiszen 1475-ben a nápolyi követekkel is beszélt és a moldvai betörést is valami jelentésből, levélből vette. Viszont az, hogy itt a tendenciának nyoma sincs, sőt Mátyás esküvőjéről azt mondja: »*felíciter extitit*«, inkább a mellett szól, hogy itt az író is más.

Az egész rész különben nem pontos történeti munka, — részletekről csak a váradi veszedelem s a moldvai betörés elbeszélésénél szól, — inkább csak irányzata miatt iratott s úgyszólván *röpirat* jellegét viseli magán. *Forrásairól* ép ezért nem is lehet szigorúan véve szó; a két részletesen előadott esemény forrásaira vonatkozólag már előbb nyilvánítottuk véleményünket. *Hitelességét* sem ellenőrizhetjük alaposan; a mit részletesen elmond, azt bizonyíthatjuk, a mit csak általánosságban említ, az mind megtörtént. *Pártosságát* az egyes cselekedetek helyességéről való felfogás nyilvánítása, a csoportosítás, kiemelés vagy esetleges elhallgatás adja meg, s mint a Mátyás-ellenes irányzat egy jellemző és nem jelentéktelen emléke, kétségtelenül nagy beccsel is bír.

De bármily becses, érdekes és tanulságos is ez a rész: a krónika írójának vagy scriptorának legnagyobb érdeme, magának a krónikának legnagyobb beccse, a Nagy Lajos korabeli töredék fentartásában rejlik.

DOMANOVSKY SÁNDOR.

¹⁾ *Kereszturi* id. m. I. 233 és 231. l.

²⁾ *Teleki* id. m. XII. 26—28. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Történeti bevezetésekkel. A. m. tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából szerkeszti Szilágyi Sándor. XXI. köt. (1692—1699.) Budapest, 1898 (a borítékon 1899). 8-r. 472. l.

Thavonat commissiójának idejével végződik e kötet. Erről a commissióról mondja Bethlen Miklós, hogy »kimosdatta az országot szabadságából, diplomájából«. Erdélyben a dolgok új rendje kezdődött — mondja Szilágyi Sándor bevezetése végén, és ezek utolsó munkájának utolsó szavai. A halál verte ki a tollat kezéből, mert a haldokló erdélyi önállóság okiratait egy haldokló történetíró rendezte és magyarázta. Szelleme nem ismerte a fáradságot, a dolgok »új rendje« is érdekelte volna mint történetírót, bár abban nem lett volna annyi öröme Erdély hú fiának, mint Bethlen és a Rákócziak korában. Szellemeinek élénkségét a halálos betegség nem csorbította, a huszonegyedik kötethez írt bevezetés mind alaposság, mind az események áttekinthető csoportosítása tekintetében méltán sorakozik az előbbi kötetek bevezetéseivel, melyek oly megérdemelt elismerésben részesültek. Megható volt hallgatni, midőn ez utolsó kötet egy-egy okiratának érdekességét, fontosságát fejtegette. Ilyenkor annyira megelevenült, hogy a hallgató szinte megfeledkezett a katasztrófa közelségének gondolatáról.

Az okiratgyűjtemény 1691 végével kezdődik, vagyis az ünnepélyes formában kiadott Leopold-féle diploma kelte után. Tudjuk, hogy a diploma harmadik pontja felhívja a rendeket a barátságos alkura bizonyos kérdésekről, királyi jóváhagyás fentartása mellett. E kérdések közt a vallási volt a legégetőbb.

Szász Károly *Sylloge*-jában közölte az 1692-iki izenetváltásokat a vallási kérdésben. A barátságos alku nem jött létre a katolikus status és a *három religióban lévő atyfiak* közt. Szilágyi közleményei igen tanulságosan egészítik ki a Sylloge tartalmát.

Ezekből úgy látjuk, hogy a katolikus status az udvar szándéka értelmében járt el, midőn nem alkudott meg a három religióval. Dunod jezsuita ily félre nem érthető módon utasítja a kolozsvári plébánost 1692 június 25-én: »ne quidquam acceptate ab haereticis oblatum, *quantumcunque favorabile*, ne quidquam illis ulterius petite, sed totum ad iudicium caesaris remittite, si religionis et caesaris honorem et utilitatem desideratis.« (105. l.) S hogy mire való volt a meg nem alkuvás, azt Siserus jezsuita így magyarázza meg 1692 május 11-én, midőn azt hitte, hogy a rendek mégis megkötötték a diplomában állítólag óhajtott alkut: »Si absque tali contractu ad caesarem provocassent catholici, campus aulae ex ipsarum partium consensu amplissimus fuisset factus de religione pro libitu statuendi.« (101. l.) Hogy Dunod és Siserus szavai nem voltak holt betűk, arra nézve kétségtelen bizonyosság a katolikus status 1692 július 10-iki felterjesztése Kollonics bibornokhoz, mely így kezdődik: »Juxta instructionem eminentiae vestrae oretenus datam illustrissimo Ladislao Gyulaffi, in decursu totius negotii religionis perreximus, *ne scilicet contractum faceremus perpetuum*, abrenunciando iuribus ecclesiasticis.« (107. l.)

Mindezekből könnyű belátnunk, hogy az 1693 április 9-én kiadott *diploma suppletorium de negotio religionis* bevezetésében minő őszinteséget rejtenek Leopold e szavai: »optasse nos quidem, juxta appendicem articuli tertii diplomatis a nobis 4-a Decembris anni 1691 Statibus et Ordinibus benignissime concessi, controversias de exercitio et bonis inter catholicos, et aliis in Transsylvania receptis religionibus addictos, potuisse amicabiliter inter ipsos componi.« (145. l. *Szász*: Sylloge 389. l.)

Mivel a XVII-ik század utolsó évről van szó, természetes, hogy a kötet telve van a katonaság ellátása címén kivetett nagy terhek felosztására vonatkozó adatokkal. Cserei élelken rajzolja a »rettenetes portiózással« járó nyomort. A Szilágyi kötetében közölt iratok és törvényczikkek jellemző vonásokkal egészítik ki Cserei rajzát.

Még hagyján, ha a német vitézek megelégedtek volna azzal, a mi járt nekik.

»A statiókban lévő német tisztviselők konyhájára — írják a vármegyék 1694-iki márcziusi postulátumokban — úgy látjuk, mindenütt fával s egyéb konyhatartásra kívántató mindenféle accidentiákkal s requisitumokkal kényszerítették az szegénység ingyen gazdálkodni, mely is majd az portiónál is nehezebb dolgoknak látszik lenni.« (172. l.) E száraz szavak sok nyomorúságnak emlékét hagyták reánk.

A német tisztkek kapzsiságát jellemzi az 1695-iki postu-

latumok következő pontja: »Az victualékat sok helyekről administrálták s készek administrálni, de az német tisztek nem akarják bévenni, halasztják, hihető arra nézve, hogy az út felbomlásával, vagy az victualék árának növekedésével több pénzt leválhassanak érettek, az alatt pedig sokan ingyen élődnek, magok portiójokat is eladván, sok helyeken feles marhá-jokat is az egyházi nemességgel akaratjuk ellen teletetik. Némely vitézek ez hybernium alatt is egy szekér szénáját sem étette meg.« (225. l.)

A törvénykönyv is megörökíti a német tisztek kapzsi-ságának emlékét. Különös benyomást tesz, midőn ő felsége katonáinak ily jellemzését olvassuk az 1695-iki deczemberi országgyűlés törvénykönyvében:

»*Articulus nonus.* Sok kárunkkal tapasztaltuk, hogy az német vitézek mind quártélyokban, mind utazásokban sokat lopnak, húznak, vonnak, és efféle húzott, vont marhának mentest megvevői találkoznak, melylyel az efféle keresetet szerető vitézek annál inkább neki édesednek az latorság cselekedésének.« (249. l.)

A portiózás és a mindenféle zsarolás következtében beállott közgazdasági állapotokat jellemzi a »mordax uzsora« elharapózása. Tíz százalék volt a törvényes kamat Erdélyben, mert a gubernium szerint »sex pro cento nem ilyen szűk, hanem bő pénzü országokban való.« Igen ám, de 1687 óta, »midőn a súlyos portióknak ideje kezdődött,« a törvényhatóságok és egyesek adósságokba kezdték verni magokat és tíz százaléknál is többet fizettek. A szászok panaszkodtak a nagy uzsora miatt, de a magyarok és székelyek erre azt mondták, hogy a szászok is uszoráznak. Az 1695-iki márcziusi országgyűlés tehát törvényt hozott, mely szerint »senki több interest ne kívánjon s ne is adjon, hanem decem pro cento.« (240. l.)

Mennél közelebb jutunk a karloviczi béke évéhez, annál nagyobb a nyomor. A jobbágyok elszöktek, elbujdostak a nagy terhelés miatt. »Óránként és naponként oszolnak — írják a rendek 1698-ban — kik az Oláhországokra, kik Karán-Sebes vidékére, kik a Körösbe, kik Magyarországra, kik egyfelé, kik másfelé.« (357. l.) Az 1695-iki törvénykönyv is megemlíti, hogy »az rajtunk és szegénységünkön fogó külömbkülömbféle terhelés annyira elnyomott és szomorított bennünket, hogy remétségünk is úgy tetszik meg kezdett homályosodni.« (239. l.) Még a jobb módú szászok is kijelentik 1698-ban: »hogy végső romlott állapotukban s ügyefogyott éhel haló szegény voltukban az ez idén felvetett súlyos contributiókat praestálják, oly teljes lehetetlenség, hogy immár sok

helyeken az oltárhoz és templomhoz szenteltetett és tartozó eszközök eladásához s zálogosításához kellett nyulni szegény-ségüknek.« (372. l.) Nem pogány érzelemből fakadt tehát az erdélyieknek az a sóhajtása, hogy kár volt összetörni a török *fa-jármát*.

Bethlen Miklós dolgairól is sok érdekes adatot olvassunk e kötetben. Ez adatok újabb bizonyosságai Bethlen hirtelenkedő s összeférhetetlen természetének. Nagyon személyeskedő és hiu ember volt a mi jeles emlékirónk; kötve higgyünk neki, ha kortársait leszólja s a maga érdemeivel, melyek különben elég nagyok voltak, dicsekszik. Részletesen le van írva e kötetben Bethlen összeszólalkozása Apor Istvánnal 1699. szept. 14-én. Apor ekkor ilyet mondott kollegájának: »Ha becsületet tudó és szerető emberrel volna dolgom, azt mondanám, hogy hazud, de minthogy az ő kegyelme orczájára minden felfér, azt mondom, hazugon és hamisan mondja.« (425. l.) Ilyen nem parlamentáris, vagy talán inkább parlamentáris beszélgetésekkel töltötték az időt az urak a guberniumban, mialatt az állami terhek földönfutóvá tették a szegénységet.

Vannak még értékes adatok e könyvben Csáky Lászlóról, az oláh unióról, az utolsó Apafiról, egyszóval Erdély akkori történetének majdnem minden nevezetesebb mozzanatáról, kérdéséről és szereplőjéről.

Ismeretes dolog, hogy Szilágyi Sándor kissé bőven értelmezte az »országgyűlési emlékek« fogalmát; a mi ellen egyfelől lehetne ugyan kifogást tenni, de másfelől ki tagadná, hogy e bővebb fogalom-értelmezés nem vált hasznára történet-irodalmunknak.

A. D.

Az 1848-49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók. Irta Dr. Bernstein Béla szombathelyi rabbi. Budapest. 1898. Kis 8-r. VIII, 344 l. (Az izraelita magyar irodalmi társulat kiadványai. X.)

Mindig bizonyos aggodalommal veszek a kezembe olyan könyvet, mely az országos eseményeket faji vagy felekezeti szempontból tárgyalja. Félttem az ilyen könyv íróját, hogy az igazság ösvényéről fajszeretete, felekezetiisége félrevezeti. Félttem, hogy a maga elé tűzött szeparatiztikus czél elkápráztatja látását, ítélőképességét megvesztegeti. Az ilyen író rendszerint erősen színez, adatait úgy csoportosítja, hogy vagy szembántó fényt árasztanak, vagy feketítenek.

Aggodalmamat az előttem fekvő könyv írója sem tudta eloszlatni. Hirdeti ugyan, hogy kezdettől fogva nem vezetett más, mint az igazi történeti érdeklődés, hogy nem volt szán-

déka, se oka a tényeket bármely irányban is nagyítani vagy szépíteni, s hogy tisztán az adatok igazságához ragaszkodott. Szép szavak, s bizonyára örvendenénk neki, ha úgy volna. Amde a könyv, olvasás közben — *a cím lap nélkül is* — elárulja szerzőjét.

Ez pedig öreg hiba. Nem azért, mert az író annak a bebizonyítására vállalkozott, hogy a magyarországi zsidók már 1848-ban beolvadtak a magyar állam-eszmébe, hogy Magyarországot édes hazájuknak tekintették, hogy hazánk szabadságharczából, mint harczosok, becsületesen kivették részökét; — nem ebben van a hiba, hanem a bizonyítás módjában és hangjában, és az anyag kezelésében. Jól tudom, hogy a teljes igazság csak ábrándszerű jámbor óhajtás, de a legkevesebb a mit a történetírótól elvárunk: az igazságra való törekvés. Már pedig ne higgye el, vagy ha maga hiszi is, ne akarja másokkal elhitetni, hogy »tisztán az adatok igazságához ragaszkodott« az, a ki Kossuthot és kormányát reactionariusnak, a korszakleletet szüklátkörűnek, nyárspolgáriusnak tartja, a ki az 1848 szülte *szabadságot* úgy magyaráztatja, hogy *szabad* a zsidót ütni.

A szerző általában nem tud kellő mértéket tartani; nincs érzéke a tér és időbeli méretek iránt. A jelen kor szemével néz és eszével gondolkodik. Ez az oka, hogy az 1848-iki vívmányokkal nincs kibékülve. Bántja, szörnyen bántja, hogy a zsidók már 1848-ban meg nem kapták mind azokat az előnyöket és szabadsalmakat, a teljes polgári, társadalmi, egyházi egyenjogúságot, melyeket ma korlátlanul élveznek. S ebbeli bánatában és haragjában lenézi, becsmerli a törvényhozás, a kormány, a társadalom minden intézkedését, a mit csak tett a zsidóság érdekében.

Hiányzik művéből a történetírás első kelléke: a szigorú tárgyilagosság, mely megköveteli, hogy az elmúlt események *mindig* a saját koruk szempontjából és az előző korok összehasonlításával ítéltesse meg. Ha a szerző így jár el, lehetetlen észre nem vennie az 1848-iki vívmányok nagyszerűségét az azelőtti viszonyokhoz képest. Ha a szerző e szerint jár el, sok olyan dolgot megért és meg tud magyarázni, a mit különben gáncsol s a miért annyira békétlenkedik.

Vegyük csak például a hirhedt zsidó üldözést, mely mindjárt a szabadság hajnalhasadásán tört ki. Sokan és sokat hánytorgatták már az 1848-iki dicsőségnek ezt a szennyfoltját, de még eddig senki sem vette magának azt a fáradságot, hogy utána járt volna: mi is igaz hát belőle? A jelen könyv szerzője is hosszasan foglalkozik vele, de speciális faji és felekezeti álláspontja nem engedti oly magaslatra emelkedni, honnan

az eseményeket a magok valójában és hamisítatlanságában tekinthetné át.

Szent igaz: gyalázatos, minősíthetetlenül gyalázatos dolog volt a felbujtogatott értelmetlen tömegnek az a fékevesztett kitörése, mely jobbra a zsidók személy és vagyónbiztonsága ellen irányult, nyomban a márcziusi napok hatása alatt. Ha ez a vadság csak Pozsony városában és csak Vágújhelyen tombolja ki magát, még csak elhinnénk, hogy csupán a zsidók ellen tört ki, mert mind a két városban sokan voltak, Vágújhelyen a lakosság felénél többen, az új honpolgárok; elhinnénk azt is, hogy abban a zsidók teljesen ártatlanok voltak, s bűnös egyedül a többi buta tömeg. Ámde mikor azt látjuk, hogy Pozsonytól Máramaros-Szigetig s másfelől Pécsig és még odább az ország északi és nyugati része csaknem lángba borúl, s Erdélyből is nyugtalanító hírek érkeznek, és ha látjuk, hogy az ingerültség, legalább kezdetben, jóformán a zsidóság ellen mutatkozik, nem támad-e fel agyunkban önkéntelenül is az a föltevés: hátha ennek oka nem csupán a buta keresztyén tömegben lappang, hanem a százados elnyomatásból imént felszabadult zsidóságban is?

És a szerző itt követte el a végzetes hibát. Faji elfogultságában — mert másnak nem róhatom fel — hitsorsosait mind csupa derék, becsületes, jámbor, ártatlan embereknek látta, és minden hibát, bűnt, rosszaságot csak a keresztyén pórnépben keresett. Pedig az igazság a középben van. Verjük együtt bűnbánólag a mellünket, mert hát: peccatur intra et extra muros!

Allítsuk csak szerbe az ellenfeleket. Mindenik most jutott szabadságához, emberi méltóságához. Mint a kalitkából kiröppent madár, mely nem győz betelni a friss, üde, határtalan levegővel, megittasúl, megszedül: úgy ittasult és szédült meg a zsidóság és parasztság egyaránt. Csak a hatás volt különböző. A paraszt azt hitte, hogy neki most már nem kell dolgoznia, a mi a másé, az az övé, adót nem fizet, adósságot még kevésbé. A zsidó pedig azt hitte, hogy egy ugrással ott teremhet, a hová a magyar nemesség százados küzdelmek árán jutott: hivatal, rang, mód, tisztesség, közbecsülés egyszerre kellett volna neki. Mindegyik elfelejtette, hogy a természetben nincs ugrás, és százados mulasztásokat nem lehet egy szempillantás alatt jóvátenni. Ne rázza Bernstein úr a fejét, hanem ismerje meg, hogy hitsorsosai el voltak maradva s legnagyobb részüket készületlenül találta a felszabadulás. Ne gondoljon csupán Löw rabbira, vagy a Kunewalder, Steinitzer-féle nagykereskedőkre, hanem gondoljon azokra az istenverte

elhagyott községekben tengődött hitsorsosaira, a kik az együgyű földműveseket csak szorgalmukkal, üzleti élelmességükkel multák felül, és semmivel mással. Mikor ez a népség beözönlött a polgárság közzé, a czéhekbe, az administratióba, és újonnan szerzett jogait a falánk gyermek mohóságával és az idegbeteg türelmetlenségével sietett élvezni: ne csodálkozzék rajta Bernstein úr, ha a visszahatás, a visszautasítás durva és szenvedélyes volt. Egy kis türelem, egy kis szerény várakozás a zsidók részéről megóvta volna őket a bekövetkezett véres és káros eseményektől. Ezt nem csak én mondom; megmondták mások is, megmondta Horváth Mihály is, hiába helyteleníti érte e könyv szerzője. De hát a zsidók izgatottak voltak, izgatott volt a polgárság, a paraszt, örege, ifja, a magyar, a tót, az oláh, a rác, a horvát; mindenkit elbódított a márcziusi levegő, a nagy szabadság; a bódult ember pedig soha sem cselekszik okosan.

Ha a szerző mind ezeket s még sok mást, a mit itt elmondani nincs alkalom, figyelembe veszi, megérti, hogy Kossuth és más irányadó politikusok miért tartották időszerűtleneknek a zsidók töméntelen követeléseit, és nem vádolja se Szemere belügyminisztert, se Tarnóczy kormánybiztost, se más erélytelenséggel s csak kenetteljes de fogatlan rendeletek kibocsátásával. Megértette volna a zsidók összeírásának célzatát, mely nem volt semmi egyéb, mint a mit minden rendezett államnak meg kell követelnie, mert a békés polgárok viszont az államtól követelik meg, hogy t. i. az ország ne legyen kétes eredetű, rovott életű, vagyontalan szerencsevadászok menedékhelye. Hogy pedig ilyenek a zsidók közt fölös számmal voltak, azt az összeírások mutatják. Hogy az ilyenek vagy a honosság megszerzésére szorítottak vagy kiutasítottak, azt csak helyén valónak fogja találni minden rendszerető és törvénytisztelő ember.

Különben a kiutasításokról túlzott felfogása van a szerzőnek. Ha olvasta volna a vármegyék és városok jelentéseit, tapasztalhatta volna, hogy azok rendszerint maguk kérték a minisztériumot, hogy a kiutasításra méltóknak félév, sőt egy egész év adassék dolgaik rendezésére. Legtöbbször nem is ismeri az okokat, a melyek miatt ez vagy az lakhatási engedélyt nem kapott vagy kiutasították. Hogy Pest városa Policzer Ignác vagy Augenstein Ágoston és más hasonló többszörösen büntetett tolvajokat és orgazdákat nem fogadta be kebelébe, — azon nincs miért megütközni. A híres Löw Lipót veszprémi rabbi kiutasítását is furcsának találja a szerző. Hát még ha ismerné a dolgot? Az pedig valósággal úgy történt, hogy a

morva-sziléziai kormányozók 1848. ápr. 8-án 14218 sz. a. arra kérte a magyar kormányt, hogy a még 1841-ben Nagy-Kanizsára eltávozott Löbl Löw boskoviczi családfőt, miután sem útlevelét meg nem hosszabbította, sem a végelbocsátást nem kérelmezte s különben is adós a községnek, — utasítsa illetőségi helyére. És a rablósőcseleket pártfogoló erélytelen Szemere ím ezt válaszolta vissza: »A műveltség, felvilágosodás és szabadság jelen korszakában, midőn a népek természeti és polgári jogai Európa szerte alkotmányos intézkedések által biztosítottak, — oly egvént, ki semmi büntényt nem követett el, és állásánál fogva mint lelkész, hívei szellemi és erkölcsi haladásának vezére, önkakarata és beleegyezése ellen arra, hogy előbbi elhagyott lakhelyére visszatérni köteles legyen, tetteleg kényseríteni nem lehet« stb.

A tárgyára vonatkozó adatokat általában fogyatékosan gyűjtötte össze a szerző. A zsidó üldözésekről p. o. amúgy a nagyjából beszél. Nem tud, vagy nem akar tudni arról semmit, hogy az a vandalság szorosán összefügg az urbéri viszony minden átmenet nélküli megszüntetésével, még inkább a Hurbán hlubokai pap szította tót lázadással, mely a magyar keresztényekre ép úgy halált üvöltött, mint a zsidókra. A Nagyszombat vidékén pusztító tótok *le az urakkal!* jelszóval jártak faluról falura. Buzinkay Ignác főszolgabíró és Szőlősy János esküdt házát Nagyszombatban a földdel egyenlővé tették, a községi bíró házát kifosztották, feleségét félholtra verték. Szereden Thebery Ferencz főszolgabíró házát kirabolták, a nagysúri pap csak bor osztogatásával tudott karmaikból megszabadulni. Vagy, hogy más vidékről is vegyünk példát: Kőszegen csak egy gabonakereskedő zsidónak hordták el a kerítését, de ugyanakkor a Turesányi professor házát is megstromolták.

Igazán nagy és káros tévedés ezt a *socialis* mozgalmat tisztán *felekezeti*nek minősíteni. A következmények megmutatták, hogy a nemzetiségek dühének több keresztény esett áldozatul, mint zsidó.

Sok, nagyon sok szó eshetnék még erről a könyvről, de nem akarom én a zsidóság 48 49-iki szereplését újból megírni. Kívánatos pedig, hogy e tárgy más elfogulatlanabb feldolgozóra találjon.

Bernstein könyvének leghasznosabb része a 4-dik fejezet, melyben a szabadságharcban tényleg részt vett izraeliták névsora van összegyűjtve. Ez a névsor nagyon messze van attól a 20,000 főtől, a mennyire a túlbuzgók tenni szeretik a fegyveresen küzdött zsidók létszámát. Ez a névsor minden-

esetre hiányos. Egyben másban módosulni, szaporodni fog az, a későbbi beható kutatással. De csak a hivatalos és hiteles adatokra építsünk; az »azt mondják« meg a »szíves közlés« iránt nagyon óvatosak legyünk. A Hári Jánosok nem halnak meg soha, csak megveddenek. Egyszer a nagy Napoleonnal harcznak, másszor Buda falát hágják meg elsőkül; ott küzdenek Solferinonál, Königrätznél, legutóbb meg Boszniát retteggették.

Emlékezzünk reá, hogy 1890-ben egy Kohn Zsigmond nevű állítólag bécsi bankár az aradi vértanúk szobrának leleplezésénél czibaki hősként, Leiningen élete megmentőjeként ünnepeltette magát. De az idegen tollakkal kevélykedő jó madarat hamarosan megmelyesztették. Egy zsidó honvédtiszt, Aranyi — Goldner — Márk (és nem *Mór*, mint Bernstein írja) fia volt az egyik melyesztő. Aranyi Márk tényleg ott volt a czibakházi ütközetben (l. Közlöny, 1849. 39. sz.), vitézül viselte magát, de Kohn Zsigmond? . . . Historikus urak! óvakodjunk a műhősöktől.

I. J.

Békésvármegye Története. Magyarország ezredéves fennállásának ünnepére Békésvármegye törvényhatósági bizottságának megbízásából írta *Karácsonyi János*. Kiadja Békésvármegye közönsége. I—III. kötet. Gyula, 1896. 8-r. VIII+522, 352, 264 l. Számos önálló melléklettel és szövegképpel.

Békés vármegye közönségének a maga multja iránt érzett kegyeletét egész kis irodalom hirdeti. Még a hetvenes években megírta a vármegye történetét »*Békésvármegye hajdana*« czím alatt (külön kötet oklevéltárral), nem ugyan a megye megbízásából, hanem nemes localis patriotismusból *Haan Lajos*, Békés-Csaba néhai nagytudományú és fíradhatatlan munkáságú lelkésze. Ez a maga idejében egyike volt legjobb monographiáinknak s még ma sem avult el teljesen. Azután a vármegyében fekvő városok történetéről is számos monographia áll az olvasó rendelkezésére. Békés-Csaba (1845 és 1866), Gyula (1858), Szarvas (1872), Orosháza stb. multjával önálló művek foglalkoznak, melyeket egyben-másban a Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Egylet 1875-ben megindított Évkönyveinek közleményei egészítenek ki.

A folyton felszínre kerülő, eladdig ismeretlen oklevelek, a fel nem használt gazdag levéltári anyag, főleg pedig az akkor még figyelemre alig méltatott, de azóta általánosan elfogadott, sőt elengedhetetlen szempontok mindazáltal szükségessé tették a vármegye történetének újra való megírását.

Az első monographus, kire a vármegye törvényhatósági

bizottsága e feladatot bízta, munka közben kidőlt; ekkor fordult a figyelem a vármegye másik történetíró fia, dr. *Karácsonyi János* felé.

Az egészen újonan, új adatok és levéltári kutatások alapján írt nagy mű, mely az éles kritikus főnek, a fáradhatatlan kutatónak és alapos történetismerőnek egyik legbecesebb munkája, három kötetre terjed. Az első a vármegye általános történetét tárgyalja 1867-ig; a második a vármegye mai területén lévő vagy korábban létezett városok, községek történetét, a harmadik végül azon nemes családok multját ismerteti, a melyek 1848-ig többé-kevésbé a vármegye sorsát intézték.

A vármegye őskorán igen helyesen gyorsan surran át a szerző, hogy azon időszakról, melyre csak a leletek vetnek gyéren derengő világosságot, mentül hamarabb annak a kornak ismertetésére térjen át, melyről már írott emlékek beszélnek. De itt is nagyon szűkre van szabva a honfoglalást megelőző idők ismertetése; szerző nem fejtegeti, csak megemlíti, — mellesleg megjegyezve, alig lehetne jobb példa komoly történetírói irányának jellemzésére, — hogy miért nem lehetett e megyében Attila székhelye, a mit még Desericus és Mogyoróssy János váltig erősítgettek, s ugyanígy tesz a megye főfolyójának a *Körözs*-nek nevével, melyet a kalandos magyarázatok elvetésével az ó-felnémet *Gries*-ből (homok) származtat.

A vármegye kiterjedése és területi viszonyainak ismertetése következik ezután. Itt már teljesen otthonosnak érzi magát a szerző, mert oklevelek, helynevek stb. igazítják útba, melyek kalauzolására, az őt jellemző óvatosság mellett az eltévedés veszélye nélkül, bátran rábízhatja magát. Nem lehet feladunk, hogy részletekbe menve ide is kövessük őt, csak nem mulaszthatjuk el annak megjegyzését, a minek igazságáról e fejezet elolvasása bárkit meggyőzhet, hogy t. i. a helynevek változásaiból mily nagy hasznot húzhat a nyelvészet, és viszont megfordítva, a területi viszonyok ismertetésénél, a határok megvonásánál ennek kalauzolása hányszor igazít útba bennünket.

Karácsonyi a vármegye megalapítását Szent Istvánnak tulajdonítja, nevét pedig a krónikáinkban említett *Belus* vármegyéjével hozza kapcsolatba, a mit tollhibának tart *Bekus*, azaz *Békés* helyett. Ez azonban ne szolgáljon például azon óvatosság feltüntetésére, melyet számos helynév magyarázásában, s tegyük hozzá, értelmének megfejtésében tapasztalunk a szerzőnél, mivel egyéb conjecturái korántsem ily merészek.

A vármegye további történetének kiemelkedő s talán legérdekesebb részei: egyes családok torzsalkodásai hol valamely birtokért, hol a hatalomért, mint pl. a főispánságért, s ez

utóbbiért különösen akkor, mikor Corvin János, majd Kinizsi és ismét Corvin, majd ennek özvegye és leánya, azután meg Brandenburgi György állíttatik a megye élére, illetőleg ruháztatik fel a főispáni méltóság czínével.

Hogy Békésmegye történetében a gyulai vár építése s politikai és hadászati nagy jelentősége, az újabb időből — hogy egymástól messze eső korokból csak egy-egy példát említsünk — Harruckern János Györgynek, a megye újjászervezőjének érdemei, valamint a politikai történet mindazon nevezetesebb eseményei, melyeknek e földterület volt színtere (a Dózsa, Fekete Iván, Péro-féle lázadások stb.), nemcsak alaposan és behatóan vannak fejtegetve, hanem levéltárakból felszínre hozott új adatok által számos részleteikben is meg vannak világosítva: szinte következik azok után, a miket a mű komoly történeti irányáról, objectivitásáról és alaposágáról előrebocsátottunk; valamint az is, hogy a politikai és hadi történetet korszakokként nyomon követi — hogy annak okát adja, megmagyarázza, vagy hatását rajzolja, s csak néha-néha azért, hogy sivárságát feledtesse — a kulturtörténeti rész: az egyháztörténet, iskolák, igazságszolgáltatás, birtokviszonyok, nemzetiség, népesség, gazdálkodás, ipar, kereskedelem és egészségügy ismertetése is.

Az első kötetben foglalt adatok az egyes városok, falvak és községek szerint vannak rendezve, — természetesen, a tárgyalás folyamatosságának megzavarása nélkül oda be nem illeszthető számtalan részletekkel kiegészítve a második, s a családok szerint a harmadik kötetben. Hány család története van itt először tárgyalva, azoké pedig, melyekről régibb genealogusaink is szólnak, mennyi új adattal van kiegészítve vagy helyre igazítva: arról bárki meggyőződhetik, a ki — ha csak futólagosan is — összeveti e kötetet Nagy Iván ismeretes művével.

A Magyar Történelmi Társulat 1872-ben monographia-tervezetet dolgoztatott ki, melyről huszonkét évvel később egy szakíró szellemesen mutatta ki, hogy egyetlen egy monographus sem követte, és pedig azért nem, mert megvalósíthatatlan feltételeket szabott az író elé, s az említett szakíró egyszersmind azt is hangoztatta, hogy az efféle tervezetben a legfontosabb szempontok kitzúásával kell megelégedni, egyebekben tért kell engedni a monographus történetírói egyénisége érvényesülésének. E szakírónk akkor még erre sem tudott — számra nézve különben elég gazdag — monographia-irodalmunkban példát találni, ma talán Karácsonyi munkáját ajánlaná követés végett.

Egyes részletekben Karácsonyinnál is lehetnek tévedések. Így pl. azt mondja egy helyen (I. köt. 280. l.), hogy Heidelberg

egyetemi tanulóinak névsora ismeretlen, holott az összes egyetemi tanulói névsorok közt ennek van leghibátlanabb és leghasználhatóbb (kettős index-szel ellátott) kiadása. (*Toepke*: Die Matrikel der Universität Heidelberg 1386—1662. I—III. köt.) A harmadik kötetben a három korszakra osztás helyett talán a könnyebben kezelhetőség szempontjából is helyesebb lett volna az egyszerű (nem háromszor ismétlődő) betűrendet követni. De ezek — mint talán említeni is felesleges — nem a lényegét illetik s nem akadályozhatnak minket, hogy Karácsonyi művét a legjobb vármegyei monographiák közzé sorozzuk, sőt a monographusok elé követendő például ne állítsuk.

Megemlítjük még, hogy a munkát másfélszáznál több melléklet, oklevél-hasonmás, czímer és pecséttrajz, arczkép, térkép stb. diszíti.

D. L.

T Á R C Z A.

AZ ÚJ PARLAMENTI PALOTA »MORIAMUR« FRESKÓJÁRÓL.

Kivonat *Lovas Imre* t. tagnak a f. évi ápr. 6-iki vál. ülésen tartott felolvasásából.¹⁾

Az a fejedelmi palota, mely a Duna bal partján oly méltóságosan emelkedik a pesti háztenger fölött, immár közel van befejezéséhez. — 1901-ben átadható lesz rendeltetésének.

A komolyságában is könnyed arányú hatalmas épület főpontjai, tulajdonképeni czéljának megfelelőleg, — az összekötő kupola-csarnokon kívül, mely az architektonikus kiképzés középontját képezi, — a főrendi és képviselőházi üléstermek. Amaz díszesebb, felséges hatású oszlopsoros szegélyével, magasba szűkő íveivel, valóságos fejedelmi tanya; emez egyszerűbb, de nemes kifejtésével Klio és Themis, a két legkomolyabb múzsa méltó otthona. A város felőli főhomlokzat rejti magában a magyar delegáció szintén klasszikus szépségű üléstermét.

Mind e monumentális termekben, mind más jelentősebb

---

¹⁾ A felolvasó a fönti czímet adta értekezésének. Meg kell jegyeznünk, hogy a »*Moriamur pro rege nostro Maria Theresia!*« felkiáltásnak, ámbár nem kisebb ember mint Voltaire (*Précis du Siècle de Louis XV.* Genf, 1770. I. 64.) hagyta reánk, nincs történeti bizonyossága. A rendek lelkes ajánlatát a *Corpus Juris* (Mariae II. Reginae Decr. I. Anni 1741. Art. 63.) a következő szavakkal fejezi ki: **Vitam et sanguinem sese impensuros unanimes assensu polliciti sunt.** A sokszor emlegetett híres pozsonyi jelenet megnevezésére tehát a történetileg nem bizonyítható »*Moriamur*« helyett, főleg mikor épen a törvényhozás házáról van szó, inkább a törvénybe iktatott »*Vitam et sanguinem*« kifejezés lenne használandó. E mellett szól azon adat is, melyet Thaly Kálmán közölt (*Századok*, 1886. 913. l.) magának Mária Teréziának 1742. máj. 18-án gr. Esterházy Imre nyitrai püspökhöz intézett eredeti leveléből, a hol a királynő a *Corpus Juris* szövegével majdnem egyezőleg így emlékezik meg a magyarok buzgalmáról: *Pro mea domusque meae conservatione vitam et sanguinem profundere tam alacriter sese obtulit bellicosa hungarica gens.* Szerk.

pontjain az épületnek, alkalmazásba vették és fogják venni a művészet egyik szintén kiválóan monumentális ágát, a falfestészetet is.

A kupola-csarnokba vezető folyosó mennyezetén *Lotz* freskóinak hatalmas szép sorozatával találkozunk, melyek a törvényhozás allegoriáját, áldásos hatását a népre, s a magyar korona országainak nagy czímerképét ábrázolják. A társalgó-terem mennyezetére *Vajda Zsigmond* az ősmagyar mondakör néhány jelenetét s ősmagyar alakok képmásait festette. A delegatió üléstermének falára *Dudits Andor* falfestménye, a 67-iki koronázás *kardvágás* jelenete kerül.

Most azt a kérdést vethetjük fel: mily művészeti alkotásoknak lehet helyet szánni az új országház két főtermében, a képviselőházi és főrendiházi üléstermekben?

Munkácsi Mihály kapta azt a fényes feladatot, hogy a képviselőházi terem ékeül egy hatalmas függő képet alkosson, s ez a *Honfoglalás* ismert óriás festménye. — A gothikus építészeti törvények egyik legnehezebb problémája lesz: e roppant képet szerencsésen elhelyezni akármelyik fő ülésterem falára. — A sikeres elhelyezést sokan lehetetlennek tartják. De föltéve azt a megtörténhető esetet, hogy *Munkácsi* nagy műve csakugyan nem e pompás termekben lenné fel állandó helyét: akkor annál nagyobb energiával kell ragaszkodnunk az építő bizottság azon eredeti tervéhez, hogy a képviselőházi és főrendiházi termekben még meglévő alkalmas tért a *magyar történelmi festészet* nagyobb alkotásaival díszítsük fel, s ezzel mind a történelmi festészet nehezen haladó ágának lendületet adjunk, mind pedig a nemzeti alkotmányos élet e fő színhelyén a nemzet történetének, nagy multjának lélekemelő jeleneteit megörökítve láthassuk, hogy ezáltal ne csak a szóban forgó termek megfelelő díszítése legyen kivihető, hanem azon fontos kulturális célért is tegyünk valamit, hogy a magyar történet iránti érzéket és lelkesedést a nemzet minden rétegében, fent és lent egyaránt a leg-hathatósabban fejleszthessük.

Az építő bizottság dicséretes terve, tagadhatatlan, megvolt, de mint halljuk, újlag nehézségek merültek fel arra nézve, hogy a delegatiós terem falfestményén kívül, mely a 67-iki *kardvágás* jelenetét ábrázolja, kivihető lesz-e a legutóbbi pályázat alkalmával kitüntetett többi festők műveinek felhasználása az országház két legnagyobb termének díszítésére.

Igy valószínűleg elejtik azt a tervet is, hogy a nagy buffet-terem falaira freskók kerüljenek; — el pedig leginkább azon oknál fogva, mivel az illető falterületek valamely festmény kivitelére nagyon alkalmatlan alakúak, ugyannyira, hogy a legutóbb lejárt pályázaton nehezen is bírtak e miatt festőink valamely nagyobb-szerű feladattal megbirkózni.

De ha már a kisebb jelentőségű helyeken nem találkozunk

is kitünőbb művészeink nevével, jóformán elengedhetetlenek tartjuk, hogy festészetünk, jelenlegi magas színvonalán ne találhasson helyet nehány szép alkotása számára a két legfontosabb teremnek díszítésében.

Az építő bizottság által legutóbb (ez év tavaszán) hirdetett pályázat alkalmával oly szép s általában elismert történet-festészeti művekkel találkoztunk, hogy azok mellözése a kivitelben határozott veszteség lenne történeti monumentális festészetünkre nézve.

Csak nemrég jellemeztük *Jantyk* jeles művészünknek *Az aranybulla kiküldetése* című freskó-vázlatát,¹⁾ melyben, ha a jelzett fontosabb történelmi követelményeket a festő a kivitel előtt kellő figyelemre méltatja, oly szép és alapos művet nyerünk, hogy mind történeti, mind festészeti szempontból valóságos studiumként állhat előttünk.

Az építő bizottság eredeti előleges tervei szerint ez az *Aranybulla* vázlat és a *Moriamur* jelenete jönnének a képviselők termének falára, hosszukás csíkot alkotva az elnöki emelvénytől jobbra és balra, épen szemben a képviselők félkör alakú ülőpadjaival.

A felsőház üléstermében ugyanilyen helyre, épen ily alakban, ugyancsak az elnöki emelvény mellett jobb- és balfelől elnyúlva, hosszukás (kb. 2: 5 m. arány) térben jöhetne szintén egy-egy *történeti* freskó.

Azt hisszük, mikor az országgyűlés nagy palotájáról van szó, pénzügyi tekintetek miatt nem szabad a dolgokat oda fejlődni engednünk, hogy milliók elköltése után, végre is csak a palota architektonikus hideg szépségeiben gyönyörködjünk; hanem arra kell törekednünk, hogy az országház belső, meleg, élettelijes művészete is jóltevéleg, lelkesítőleg, vonzólag hasson a szemlélőre.

Lehet-e például valami szebb, vonzóbb és odaillőbb jelenet az országház ezernyi díszítményei közzé, mint a *Moriamur* jelenete, mely az 1741-iki nevezetes országgyűlésünkön, annak szept. 11-ikén tartott ülésén játszódott le? — Hol találja e jelenet párját ezer éves történetünkben, midőn a veszélyben forgó király és haza megmentésére egy nagy elhatározásban, egy nagy lelkesítő tényben nyilvánult a nemzet és uralkodója egyetértése?

De jöhet az az ellenvetés, hogy ha már jelentékeny költséggel a képviselőház freskóit megalkottuk, akkor a kellő egyenlőség kedvéért a hasonlóképen berendezett felsőházi terem falán is meg kell alkotnunk a szükséges freskókat.

Nagyon természetesen; ez a mi feleletünk is, és nem is szabad attól kicsinyes ok miatt visszariadnunk.

Nagy tettekben gazdag nemzeti multunk az *Aranybulla* és

¹⁾ Századok, 1898. okt. 677 és köv. 11.

a *Moriamur* képén kívül is elég tárgyat kínál, méltót a legjelesebb művészek ecsetjére.

E művészi dolgokban azonban a főszabály az, hogy a mit tervezünk és alkotunk, az minden ízében a magyar nemzeti történelem hamisítatlan szellemének megfelelő legyen.

Hazai élet és lélek: e kettő nélkül nem születethet semmi szép, semmi nagy.

A nemzeti eszme szolgálatába állva, óhajtottam az új országház fő helyeire jövő falfestményeket megbeszélés tárgyává tenni, s mindenütt azokra a fontosabb, bensőbb történeti követelményekre figyelmeztetni művészeinket, melyek nélkül a kép sem igaz, sem magyar nem lehet.

Ha valahol, úgy az ország legelső épületénél kell e szempontokra ügyelnünk, hogy a történeti ferdtések, hibák, tévedések ily nevezetes helyen elkerültsenek.

Előttünk áll a parlamenti freskó-vázlatok két legjelesebbikében a *Moriamur* jelenete, *Zemplényi* és *Jantyik* ecsetjéből. — Jantyik az építő bizottság pályázati díját nyerte el, Zemplényi vázlatát pedig ugyancsak a bizottság ezer koronáért tette tulajdonává.

Mindkét festmény jeles, elismert művésztől való, mindkettő kitüntetésben részesült, mindkettő, bár még csak vázlatban, élénken megragadja kedélyünket, képzeletünket; — a művészek erős fegyverekkel küzdenek az első hely babérijáért.

Felolvasásomban a történetileg már elég jól ismert szept. 11-iki esemény fontosságát bővebben méltattam, s különösen azt igyekeztem kimutatni, a mire ezen kor történészei kevesebb gondot fordítottak, hogy mi a Mária Terézia elhatározásában, melylyel az egész magyar nemzet fegyveres erejét hívja fel védelmére. — azon nagy alkotmányos jogunk elismerését is látjuk, hogy a magyar nemzet mint független, önálló ország *csak országgyűlésileg* és saját vezérei — *a nádor fővezérlete* — alatt volt felhívható a nagy nemzeti felkelésre. E jogunk elismerését az akkori német udvari tanácsosok váltig vonogatták, halogatták, míg végre a fenyegető veszély s a királyné tapintata és energiája kifejezésre juttatta. Rámutatam röviden arra is, hogy Mária Terézia, szerencséje és hatalma növekedtével a magyar alkotmányos jogok és magyar állami önállóság felől megint csak mostohábban kezdett gondolkodni az összmonarchia örökké kísértő szellemében, s főként ez volt az oka, hogy a magyar nemzet, elévülhetetlen jogai kitartó védelmében újra az ellenzéki táborba jutott és maradt — egy újabb Rákóczi-féle fegyveres erőpróbáig.

A magyar történet eme nagy nevezetes eseménye, a szept. 11-iki jelenet felett kissé talán messze tekintő, de szükségesnek

vélt politikai és történeti szemle után, — visszatérve kitűzött célunkhoz, — azt kérdezhetnők: visszatükröződik-e a Mária Terézia királysága első éveiben uralkodó s ama nevezetes napot is jellemző magyar nemzeti szellem, a nagy jelenet heve, élete, festőink előttünk levő műveiben? A két versenyző mű közül melyik fejezi ki e momentumokat sikerültebben?

Mert hiszen a történeti festőnek sokszor épen az a nehéz feladata van, hogy ha nem is jobb, de épen oly jó történésznek kell lennie, mint művésznek.

A legfőbb kérdésre nézve, hogy t. i. a szept. 11-iki nagy nap szelleme, magas lelkesültsége, a nemzet s a király érzelmeinek egymásra találása, — benne van-e a festményekben? — erre csak örvendetes feleletet adhatunk.

A magyar szív gondolata, a nagy idők lelkesültsége, az élni-halni kész nemzet hű fiainak túláradó heve a hozzá folyamodó királyné személye iránt, — igazán elmondhatjuk, — mind a két műben művészileg és nagy hatással nyilatkozik.

Ákármelyikről legyen szó, hogy az országház falát díszítse, hogy ott nagyban feldolgoztassék, — magát a főeszmét illetőleg bármelyiket méltónak tartanók e kitüntetésre; mindkettő előhaladást jelentene történeti festészetünkben.

Hangsúlyozom azonban, hogy az igen sikerült főgondolat mellett még néhány erős történeti hibában leledzenek festőink, mit megértve, azt hiszem, igyekezni fognak e hibákat ügyesen eltüntetve, festményeik értékét a lehető legmagasabbra emelni.

Történeti szempontból igen fontos dolog, — s úgy látszik, erre egyikök sem gondolt, — hogy mikor a szept. 11-iki jelenet történt, Mária Terézia az országgyűlés mindkét tábláját magához a pozsonyi várba hívatta s annak nagy kihallgatási termében fogadta a rendeket. Sajnos, hogy az egész királyi palotai berendezés, épületeivel együtt, e század elején tűzvész martaléka lett, s így a terem hű képét eredetileg már nem bírhatjuk.

Az országgyűlés mindkét háza megjelent tehát a királynő trónja előtt, s maga az egész jelenet tulajdonképen az országgyűlés egy részének tekintendő. Jobbra a királynőtől a *felsőtábla* helyezkedett el a nádorral és a primással, balra az *alsótábla*, elnökével a királyi személynökkel, az ekkor még csak báró, később herczeg *Grassalkovics* Antallal. A királynő mellett a magyar udvari méltóságok állottak, úgyszintén *Batthyány* Lajos kancellár, ki először szólott a rendekhez, és néhány osztrák miniszter.

E beosztást más fontos okból kifolyólag is, legalább nagyjából, szeretnők látni képeinken.

Az alsó- és felsőtábla némi felismerhetését egy más neve-

zetes körülmény is elősegitené, melyet nagyon helyes volna figyelembe venni, daczára a jelenet hatása alatt könnyen felbomolható vagy tán fel is bomlott rendnek. Az alsótábla akkor is, mint mindég, legerősebben harczolt a nemzet ősi jogai mellett, s így már jellemileg is különbözött a felsőtáblától; — jól esnék tehát az ő erőteljes soraikban egy-egy *Okolicsányi*, *Jeszenák*, *Csúzy* s mások lelkes tüzes alakját keresni, — csak keresni s nem felismerni is egyszersmind, mivel sajnós, minden fáradozásom után sem sikerült az alsótábla követeiről — az egy *Kolinovics*-ot kivéve — egykorú arczképeket felfedeznem.

De mint mondtam, egy más külső körülmény is elősegitené az alsótábla tagjainak felismerését e nevezetes eseménynél, t. i. a külső viselet, a külső megjelenés.

És itt mindkét festőnél nevezetes eltérő történeti tévedésre találunk.

Jantyik jóformán valamennyi alakját parókásan, fodorított hajjal, itt-ott németes ruhákban helyezte el, Zemplényi pedig ellenkezőleg, az ismert régies, magyaros hajhordozással és ruhákban.

Alapjában és magában véve azonban egyik felfogás sem helyes. Abban a korban ugyanis a közép nemesség, tehát az alsótábla túlnyomó része úgy járt, oly viseletben, mint a Zemplényi képen látjuk, — ellenben a felsőtábla mágnásai körülbelül úgy öltözködtek, mint Jantyik képe mutatja.

Az egyik kép tehát tisztán az alsó-, a másik pedig tisztán a felsőtáblát örökítené meg az új parlamenti palota falán. Hogy ez így nem helyes és hogy ezen jelenetnél a kétféle viseletet mindenesetre *vegyíteni* kell, — ha némi történeti hűséget meg akarunk őrizni. — az kétségtelen.

Hogy a németes, parókás viselet akkor még nem volt általános, erre nézve hivatkozunk egyebek közt *Horváth Mihály* következő szavaira: »*nyelve, öltözete, viselete kizárólag nemzeti volt a nemes úrnak szintágy mint magyar nejeinek*, a franczia vagy német divat még a hazafiatlanság jelének tartatott, mint ezt néhány külföldieskedő úr az 1741-iki országgyűlésen tapasztalhatta.« (Magyarorsz. Tört. VII. 293 l.) Az egykorú *Altorjai Apor Péter* is († 1751), midőn Erdély ezidőbeli viseletét festi, a »*czifra gyomru és czifra köntösű*« világot, még nem jelzi a németes divat teljes uralmát, mely nagyon természetesen elsőben is csak a főurak soraiban terjedett el. »*Nem viseltek idegen haját — így szól a derék és szintén puritán viseletű főúr — az kit most bárókának hínak. Az bajusza az száját némelyiknek egészen befogta, abban soha semmit el nem vágtak, sőt mikor ivutt némelyik, megtelt a bajusza s beszoppantotta.*« A házas emberek pedig szerinte mind szakállt növesztettek.

A viseletre nézve Jantyik tévedése valószínűleg onnan származik, hogy az ezen korból felmaradt, többnyire *mágnás urak* arczképein mind az általa festett viselet látható, míg a magyaros viseletű alsótábla tagjairól, úgy látszik, csak kevés és nehezen hozzáférhető arczképünk van, a mihez ő nem juthatott. — Az országos képtárban mindamellett az egykorú *Kolinovics*, ez események naplóírója s az alsótábla tagja, és egy *Jeszenák* arczképe ugyanazon időből, egészen az imént jelzett magyaros ruhában s magyar hajviselettel van felvéve.

A külső viselet megfestésében mutatkozó tévedés tehát már csak azért is megigazítandó volna, mert a kétfajta viselet okos elosztása által a *két tábla* közti különbség s mintegy az egész országgyűlés hullámzása lenne ügyesen feltüntethető.

A viseletek egyhangúsága s különben is nem megfelelő törtenetszerűsége különösen a Jantyik képét nagy mértékben idegen-szerűvé s nem magyarossá teszi; — a magyar világ — s ez, azt hiszem, általában elfogadható tétel, — még Mária Terézia legutolsó éveiben sem, a mikor Gvadányi szatirái keltek ellene, még akkor sem volt *egészen* parókás világ.

A királynő közelebbi környezetének megfestését Jantyik már sokkal több alakkal és több gonddal csinálta, mint társa Zemplényi.

Különben ez némileg jelentéktelen kérdés is; de ha akarjuk, jelentékenyebbé tehető, — és pedig épen történeti visszaemlékezések alapján.

A királynő beszéde végeztével ugyanis egy udvaronc a többi közül előre rontva, mint Kolinovics beszéli (szept. 11-iki ülés), az ülés alatt gyalázó szóval illette a magyarokat, de a magyarok felzúdult kiáltásaitól megijedve, társaival gyorsan a háttérbe vonult.

• Jantyik képen ez a meghunyászkodás, sőt megszeppenés elég jól van az udvaroncok arczára festve, de mi megvalljuk, jobban szeretnők, ha a királynőt egy udvaronc sem, hanem tisztán a magyarok vennék körül, igazat adva az akkori magyaroknak, a kik, mint Kolinovics írja, még a lépcsőn lementőkben is átkozták a királynő tanácsosait, hogy nem engedik a királynő igazi benső érzelmeit a magyarokhoz eljutni. Zemplényinek van egy másik szintén igen sikerült vázlata, melyen az udvaroncok egészen el vannak hagyva. (*Szilágyi S. M. Nemzet Tört. VII. köt. élén.*)

Fontosabb mondandóinkból hátra van még egy igen fontos és igen nehéz kérdés: *az egykorú arczképek kérdése.*

E korszak jelesebb szereplőiről, magán Mária Terézián kezdve, nemcsak sok jellemző történeti adat, hanem sok egykorú s még több későbbi keletű, de az illetőket híven ábrázoló arcz-

kép maradt fen. Vajjon az ősök iránti kegyeletből nem következnek-e az, hogy ily nagyszabású múnél, a parlamenti palotát diszitendő freskónál, a portrait-szerúség, a mennyre lehet, kifejezést találjon?

Igaz, hogy ezzel a munkát sokkal komplikáltabbá, a festőre nézve nehezebbé és költségesebbé is tesszük. De hiába, nagy czélt nagyobb eszközök alkalmazása nélkül elérni nem lehet.

Az országos képtárban, az Ernst-féle gazdag és becses gyűjteményben, elkezdve Mária Terézián a korszak összes főbb szereplőiről találunk arczkép-metszeteket, sőt eredeti olajképeket is. *Pálffy nádor*, az *Esterházyak* a *Batthyányak* arczképei mind megvannak. Igaz, hogy nagy részök nem épen az 1741-iki évből való arczot adja, hanem hiszen későbbkori arczképek nyomán is megteremtheti a festő különben is idealizálva felfogott alakjait.

Kiváló helyet kellene szerintem biztosítani a képen az 1741—48 évek hírneves *katonai szereplőinek* is, kik »életüket és vérüket« nemcsak kiáltották, hanem ontották és koczkáztatták a harc mezőin. — *Batthyány Lajos*, *Nádasdy*, *Hadik*, *Baranyai*, *Esterházy*, *Ghüllányi* magyar vezérek igazán dicső harci babérajait nekünk kell felfrissítenünk, mert ha mi nem tesszük, — német szomszédaink bizonyára nem teszik, sőt inkább örök hallgatással fogják őket eltemetni. A hadi események ezen hírneves magyar szereplőit *külön csoportban* kellene feltüntetni a végleg kiviendő freskó-képen.

Bármily sikerültek is Jantyk és Zemplényi vázlatai, igazi becsök és jelentőségök csak akkor lesz valóban megadható, ha az új országház építő bizottsága a fontosabb történeti szempontok érvényesülését a képek lehetőleg tökéletes, és a magyar nemzeti eszmények szerint való gondos kivitelében biztosítja.

GLOSSÁK ÉS BÍRÁLATI MEGJEGYZÉSEK

az 1848—49-iki szabadságharcunk történelmét tárgyazó czikkekre és művekre vonatkozólag.

XII.

Levél a szerkesztőhöz.

Lapozgatván a *Századok* ápril 15-iki füzetét, olvasom, hogy Dercsényi Kálmán, vonatkozással Bem tábornoknak erdélyi hadjárata: bevezetésében foglalkozik a nevezetes 48-iki márcziusi napokkal is, melyeket a pozsonyi diéta vegyes küldöttsége, miként ő mondja, 13—16-ika között Bécsben töltött. Már ez a följegyzése is téves, mert a küldöttség márcz. 15-én reggel indult

Pozsonyból¹⁾ s délután három órakor ért Bécsbe, és 17-ikén ugyancsak délután három órakor indult vissza gőzhajóval Pozsonyba.

Azt beszéli továbbá a szerző, hogy a küldöttség Bécsben léte alatt az a hír terjedt el, miszerint Windischgrätz herczeg bizonyos merényletet tervez a küldöttség tagjai ellen, s ez okból a küldöttség fel is fegyverkezett, a kíséretében levő fiatalságot is felfegyverezte, sőt Pozsonyból 300 fiatal embert hozatott fel biztonságul. Hát én ezt mesének tartom, mert magam is ott lévén Szemere Bertalan kíséretében, az ott töltött napok alatt folytonosan érintkeztem vele, egy szállásunk volt, de semmit nem hallottam valamely kőszá hírről, sem arról, hogy a küldöttség fölfegyverkezett volna, vagy éppen Pozsonyból fiatalságot rendelt volna fel önbiztonságára. De mire is ment volna mind ezen védelmi rendszabályokkal? ha csakugyan fenyegetve lett volna. Ez a hír tehát csak az elbeszélő képzeletében keletkezett, de semmi alappal nem bírt. Ezzel éppen ellenkezőleg nyilatkozik Kossuth Lajos emlékirataiban, mondván: hogy a márcziusi napok alatt ő tartotta kezében az uralkodó ház sorsát. Így Kossuth nem nyilatkozhatik, ha tudomása lett volna az említett fenyegető veszedelemről. Részemről ugyan ezt a nyilatkozatot is mesés fantázia játéknak tartom. Mert a bécsi forradalom nem az uralkodó ház, hanem a mult kormányrendszer képviselői ellen irányult; az uralkodó ház tagjai csak megijedtek. Ennyit voltam bátor megjegyezni a Dercsényi adataira.

Miskolcz, 1899. ápril 20.

ID. ORCZY GYULA.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A M. TUD. AKADÉMIA második osztályában április 10-én *Tagányi Károly* levelező tag foglalt székét »*Megyei önkormányzatunk keletkezése*« című értekezésével. Rövid visszpillantást vetve a Szent István által alapított vármegyékre, melyek merőben *királyi uradalmak* voltak, azokat az okokat fejtegette, melyeknek következtében e *királyi* vármegyék *nemesi* megyékké, a helyi önkormányzat szerveivé alakultak át. Fejtegetése szerint a nemesek, azaz a honfoglaló nemzet tagjai teljesen kívül álltak a vármegyén. Nemzetségek szerint zárt tömegekbe sorakozva éltek, mindegyik nemzetség a maga közös földjén, s az ily területeken nem Szent István törvénye, hanem az *ősi magyar szokásjog* uralkodott. A XII-ik század folyamán azonban a nemzetségek előbbkelői

¹⁾ Ezt már Hegyesi Márton társunk is megjegyezte.

Szerk.

kiválnak, s királyi adományból szerzett birtokaikkal mintegy új *arisztokracziává* fejlődnek, mi által mind a királyi vármegyék, mind a nemzetségek eddigi élete bomlásnak indul s mindkettő új formákat kezd öltetni magára. A királyi adományozások a vármegyék birtok-testét foszlányokra tépik, s a vár-birtokok rohamos fogyása következtében az azokon élő királyi népek sorsa is bizonytalanná válik. Másfelől a régi honfoglaló nemzetségek külön világában az a változás áll be, hogy a mióta községekiből az előbbkelő elem kivált: felbomlik a közös élet, az ősi szokásjog ereje, a nemzetségi bírák tekintélye elhanyaglik, s miután a nemzetségi közösség válsága annak gazdasági alapjait is megintgatta, kénytelenek mindinkább a király megyéjéhez közeledni. Ekként a külön *nemesi* és *vármegyei* területek közti válaszfalak lassankint megdőltek, s a nemesség és a régi királyi megyék várjobbágysága egymással összeolvadva, közös érdekei tudatában országszerte szervezkedni kezdett. A tatárjárás után tűnnek fel a köznemességnek, azaz a *király szolgálóinak* állandó rendes bírái: a *szolgabírák*. Ezeket a köznemesek választják, az ő megjelenésök jelzi az *önkormányzat* kezdetét a magyar vármegyékben. *Erdélyben* és *Szlavóniában*, a mely országrészek nem honfoglaló nemzetségektől megszállott, hanem a királyság által meghódított területek voltak, másképp fejlődött a dolog. Az itt alakult köznemesség nem volt elég erős és független arra, hogy önkormányzati szabadságát maga vívja ki. Mindkét helyen *tartományi önkormányzat* jött létre, mit a vajdák és bánok saját érdekekben valósítanak meg, s csak miután ez megvolt, következett el annak kiépítése az egyes megyékben. Ennek a megyei önkormányzatnak az anyaországitól eltérő nevezetes vonása az, hogy a szolgabírákat, és pedig megyénként négy helyett csak kettőt, nem az egyes megyék nemesei, hanem a *tartományi gyűlés rendei* választották. A különböző eredet és fejlődés különböző önkormányzatot hozott létre, a honnan van az is, hogy a tartományi megyék *közjogi* szerepet soha sem játszottak a nemzet politikai életében.

Ugyanazon ülésben *Mátyás Flórián* r. tag »*Kronologiai megállapítások hazánk XI és XII-ik századi történeteihöz*« cím alatt a pozsonyi évjegyzékek adataival s a krónikáknak királyaink országlására vonatkozó időszámításával foglalkozva, különösen a Salamontól III. Béláig terjedő száz esztendő némely eseményeinek idejére nézve legújabbán felmerült s az eddigi megállapodásoktól eltérő nézeteket és meghatározásokat¹⁾ czáfolta. Értekezése ezekkel szemben pontos — de megjegyezzük, hogy II. Geiza és

¹⁾ *Marczali H.* Magyarország története az Árpádok korában. (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. II. köt.)

III. István halála évére nézve Pauler Gyula számításaival¹⁾ nem egyező — megállapítását adja tizenegy Árpádházi királyunk uralkodása idejének; annakutána a *Geiza* királynév valószínű hangoztatását keresi s azt a *Gyécza* alakban találja fel; végezetül pedig rámutatva az Árpádházi király-genealogiát illető ismereteink hiányos voltára, annak tüzetesebb tanulmányozását ajánlja történezeink figyelmébe.²⁾

— TÖRTÉNELMI CONGRESSUS. Cividaleban, a régi Forum Julii (Friaul) városában, mint a Századok 1897 évi folyamának június-havi füzetében (483—494. ll.) már előre jeleztük, f. évi szeptember 3-án, *Paulus Diaconus* longobárd történetíró halála 1100-ik évfordulóján, az olaszok történelmi congressust tartanak, melyre az európai egyetemek, tudományos intézetek és tudósok már is nagy számmal jelentkeztek. Hazánkból ezideig a kolozsvári egyetem nevezte meg képviselőjét dr. *Márki Sándor* választmányi tagtársunk személyében, a m. tud. Akadémia pedig — mint értesülünk — *Thallóczy Lajos* és *Óváry Lipót* akadémiai tagokat fogja megbízni képviselétével a congressusra. A longobárdok itáliai honfoglalása összeesvén az erdélyi gepida birodalom megdőlésével s a magyarországi avar birodalom megalapításával, a kolozsvári egyetem saját kebelében is több intézkedést tett mindez események történetírója emlékének felújítására. Dr. *Schilling Lajos* egyetemi tanár semináriumi gyakorlatokat tartott Paulus krónikája olvastatásával és commentálásával, *Márki Sándor* pedig a jelen félévben értekezik a longobárdok magyarországi tartózkodásáról és Paulusról. Az egyetem pályázatot is hirdetett Paulus fordítására és írói jellemzésére. A pályanyertes művet annak szerzője, dr. *Gombos Ferencz* brassai főreáliskolai tanár, az egyetem támogatásával legközelebb kiadni szándékozik, ezzel akarván megindítani a fontosabb középkori krónikások fordításának gyűjteményét. Óhajtható lenne, hogy szélesebb körökben is érdeklődés nyilvánuljon a cividalei congressus iránt, melynek patronusa az olasz király, elnöke az olasz közoktatásügyi miniszter, az intéző bizottság elnöke pedig Morgante Rogerio cividalei polgármester, kihez a jelentkezések is intézendők.

— A RÁKOSI ORSZÁGGYŰLÉS SÁTORA. A Magyar Ujság 1899 évi ápril 26-iki száma névtelen cikket közöl *Mátyás király pesti*

¹⁾ A m. nemzet tört. az Árpádházi királyok alatt. Második kiadás. I. köt. 294 és 496, illetőleg 320 és 502. ll.

²⁾ A tudós értekezőnek — úgy látszik — nincs tudomása azon, jóllehet csak alkalomszerű, de mindenesetre széles kiterjedésű genealogiai tanulmányról, melyet *Nagy Géza* tagtársunk »III. Béla király és Antiochiai Anna Agnes mint I. Ferencz József ő felségének ősei« című alatt a *Turul* 1898 évi folyamában tett közzé. Szerk.

kertjéről, melynek főbejárata a hatvani kapuval szemközt lett volna. A czikk írója egyebek közt valószínűnek tartja, hogy a királyok ottan állandó kastélyt is építettek a végből, hogy az országgyűlések alkalmával ne kelljen naponként visszatérniök Budára, s valószínűnek tartja azt is, hogy a gyűléseket magában a kertben tartották meg, míg a nemesség a Rákos pusztáin sátrak alatt táborozott. Nem lesz talán érdektelen felemlitenünk azt az adatot, mely II. Ulászló királynak egy oklevelében (Orsz. Levéltár dipl. oszt. 20629.) olvasható: hogy 1497-ben, a Bánfi Miklós és Dengelegi Pongrácz Mátyás ügyében érdekelt felek »ad campum dicte civitatis Pesthiensis, consequenterque prefatos dominos juratos in prefata dieta sive congregatione generali electos, tunc in *tenitorio* eis deputato et assignato more eorum solito congregatos et constitutos, pariter accessissent« stb. A tanácskozás tehát sátor alatt folyt, s az itt idézett oklevél sem említ sem kőépületet, sem kertet, mely a tanácskozás helyét körülvette volna. Az említett czikk egyébiránt sok adattal járúl a kert hol-fekvésének meghatározásához.

— TÖRÖK TUDÓS A MAGYAROK EREDETÉRŐL. Karácson Imre tagtársunk Győrött nemrég egy könyvecskét bocsátott közre *Keletről* cím alatt, melyben újabbkori török írók műveiből közöl szemelvényeket magyar fordításban. Többi közleményei közt különösebben érdekelhet bennünket *Nedsib Aszim bej* tekintélyes török tudós *Madsarlar* (a magyarok) című értekezése, mely a *Mekteb* folyóirat 1311 (1893) évi folyamában jelent meg. Az érdekes bej mindenekelőtt a *madsar*, *hongroa* (hongrois) és *üngürusz* nép-nevek eredetét és jelentését kutatja; azután a magyarok őstörténetét és vándorlásait adja a bizanczi írók nyomán, de ezt a részt a fordító mellőzte; végül szól a magyarok eredetéről nyelv és faj tekintetében. Érdekesnek tartjuk itt a következő nyilatkozatát feljegyezni: »A nyelvtudomány bizonyítékaival ellentétben faji szempontból az mutatható ki, hogy a magyarok és finnnek közt nincs hasonlóság; ugyanis a magyarok előkelő szépsége minden nemzetnél híres és e hír teljesen igaz is. Ámde e híresség nem régi, csakis a honfoglalás után keletkezett. A jelenlegi szép magyarok származásának, nem tekintve a különböző népfajokat, a régi római császárság lakóival való sokszoros vegyülés után kellett történni« . . . stb. Csodálatos azonban, hogy a derék tudós, a ki pedig a tárgyalás kérdés irodalmában meglehetősen tájékozottnak látszik, olyat is mond azután, hogy »a magyar irodalom kezdete *Petőfi* és *Kossuth* korára esik«. Majd ha az ozmán ifjak — a mire Aszim bej az értekezése végén buzdítja őket — megtanulnak magyarul, tapasztalni fogják, hogy magyar irodalom akkor is volt már, mikor Budán török zászló lengett a Boldogasszony temploma keresztjén.

— MERSEBURG A TIZEDIK SZÁZADBAN. A merseburgi gymnasium programjában (1898. 31. l.) *Rademacher* tanár, ki már több ízben foglalkozott a magyar történet Árpád-kori forrásaival s nevezetesen a kalandozások korával, legutóbb »*Die Urbs Merseburg im X. Jahrhundert*« című dolgozatát tette közzé, melyben a régi Merseburg terjedelmének és belső életének képét iparkodik rekonstruálni. A Geisel és Klie patakok között emelkedő dombháton már a VIII-ik században épült két kisebb vár, és ezek között keletkezett maga a városi telep. Henrik király 926 táján a két vár körül falgyűrűt emelt és ily módon a várost magát is várrá alakította át. I. Otto pedig 955 után a lechmezei diadalra tett fogadalmát beváltandó, szent Lőrincznek épített templomot és kolostort Merseburgban. A munkához a szerző tervrajzot is csatolt.

— LEHOCZKY TIVADAR választmányi tagtársunknak új munkájára hirdet előfizetést Kroó Hugó könyvnyomda tulajdonosa Munkácson. A munka mintegy tizenkét ívnyi terjedelemben május-hó folyamán hagyja el a sajtót. Címe: *Beregmegye és a munkácsi vár 1848/49-ben*. A szerző eddig sehhol fel nem használt adatok alapján állítja össze benne mindazt, a mi foradalom idején Beregben s a vele szomszédos vármegyékben történt; összeállítja általa felfedezett eredeti tiszti számadásokból és jelentésekből a Bereg, Ung, Zemplén és Szabolcs vármegyei honvédek névsorát, s szintén véletlenül megtalált hivatalos iratok nyomán a munkácsi várnak akkori életét és világát, a mi bizonyára méltó tárgy a megörökítésre. Érdeklődéssel várjuk a könyv megjelenését.

— NAGY-GYÜLÉS AZ AKADÉMIÁN. A m. tud. Akadémia ez évi nagy-gyűlése a P. H. E. Takarékpénztár-Egyesület Fáy-jutalmára a magyar nemzet történetének 1301-től I. Mátyás haláláig terjedő megírásával Thallóczy Lajos rendes tagot, a Bük László-féle jutalomra megírandó munkával pedig, melynek tárgya: *Erdély históriája a nemzeti fejedelmek alatt*, Komáromy András levelező tagot, társulatunk választmányi tagjait bizta meg. Az Akadémia egyébiránt másképp is sűrű kitüntetésben részesíté ez idén társulatunkat. Jelesül: gróf Teleki Géza és Pauler Gyula elnökeinket az igazgató-tanács tagjaivá, többi tagtársaink sorából pedig Szász Károlyt, Forster Gyulát, gróf Zichy Jenőt tiszteleti, Zsilinszky Mihályt, Czobor Bélát rendes, id. Szűnnyei Józsefet, Borovszky Samut és Endródi Sándort levelező tagokká választotta. Örömmel üdvözljük őket a megérdemelt kitüntetés alkalmából.

ÚJ KÖNYVEK.

— ZRÍNYI MIKLÓS A SZIGETVÁRI HŐS ÉLETÉRE VONATKOZÓ LEVELEK ÉS OKIRATOK. A legközelebbi múlt napokban jelent meg e becses kiadvány második kötete,¹⁾ melyet a m. tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából, épen oly gonddal és szakértelemmel mint az elsőt, *Barabás Samu* társunk szerkesztett. A kötet három részből áll. Az első rész 1566—1574-ig *leveleket*, a második 1534—1602-ig *okleveleket*, a harmadik pedig *Pótlék* cím alatt 1535—1567-ig adalékokat tartalmaz a két első részhez. A mint látható, az első rész az 1566-ik évvel, Szigetvár örökre emlékezetes védelmének és elvesztésének évével kezdődik, a mely eseményre nézve a szerkesztő sok eddig ismeretlen adattal gyarapítja történeti ismereteinket. A bécsi spanyol követ nagyfentosságú jelentéseinek kivonatai mellett nem kevésbé fontosak az özvegy nádorné, Nádasdi Tamásné praefectusaitól származó tudósítások a vár ostromáról, a melyekből egyebek közt azt is megtudjuk, hogy a szigetvári nők az egriekhez hasonlóan, halálmegvetéssel osztottak a halhatatlan hős katonáival a védelemben. A második rész jobbra a Zrínyi Miklós birtokviszonyaira vonatkozó okleveleket foglalja magában, melyek közül kiválóan fontosak a Csáktornya és Monyorókerék s ezek tartozékainak megszerzéséről szólók, melyek a Forgács Ferencz gyűlöletes színezetű elbeszéléseitől eltérőleg tüntetik fel a dolgot. Nagy érdekességű darabjai még e résznek: a Szigetvár 1556 évi ostromakor Nádasdi Tamás elnöklete alatt tartott hadi tanácskozás jegyzőkönyve, Zrínyi 1566. apr. 25-én kelt végrendelete, melynek Salamon csak egyetlen pontját ismerte, továbbá Zrínyi dunántúli főkapitányi bandériumának névsora 1564-ből, s a Budina-féle krónika egy eddig ismeretlen német fordításának töredéke. A *Pótlék* főképp Zrínyi Miklósnak a bosnya pasával vívott párviadalára vonatkozólag szolgált adatokat.

— AZ ARANY BULLA. A m. tud. Akadémia 1896. évi nagy-gyűlése az ifj. bojári Vigyázó Sándor-féle alapítványból jutalmat tűzött ki erre a kérdésre: mikor és mennyiben vált az 1222-iki aranybulla a magyar közjog egyik alaptörvényévé? A pályázat sikeres volt. *Ferdinandy Gejza* az elől idézett címet viselő pályanyertes tanulmányában, melyet az Akadémia most adott ki, helyesen fogta fel és oldotta meg a kérdést. Szerző az *alaptörvények* és más *törvények* különböző fogalmának meghatározása után ősi alkotmányunk s a királyság három első századának alkotmányjogi forrásait kutatva, a bulla létrejöttelének körülményeit vizsgálja, tartalmát magyarázza, nyomon követi azokat a történeti fejlemé-

¹⁾ Az első kötet megjelenéséről l. *Századok*, 1898. 176. l.

nyeket, melyek egyes cikkelyeinek értelmét, jelentőségét, időről időre módosították, és kimutatja azt a sajátságos folyamatot, hogy a bulla, mely az Árpádok alatt jóformán életbe sem lépett, mennél távolabb keletkezése korától, annál értékesebb lesz, és tulajdonképen csak a mohácsi vész után, a Habsburgok alatt, mióta megtartására minden király esküvel kötelezte magát, válik a magyar közjognak kétségtelenül alaptörvényévé. Fejtegetéseinek végeredménye az, hogy az aranybulla, mint kifejezése egyfelől a királyság közhatalmi erejének, mely az egész ország minden rendű lakosa felett, de csak az összesség javára érvényesülhet, másfelől az egyén jogainak és a személyes szabadságnak: az 1848 évi törvényhozás által, mely a nemesség kiváltságait el nem törölte, hanem a haza összes lakosaira kiterjesztette, legsarkalatosabb alkotmányi és állampolgári jogaink biztosítását foglalja magában. Szerző e jogokat munkája végén tüzetesen felsorolja s ezzel a kitűzött kérdést minden irányban tisztán megfejtji.

— ADALÉKOK BUDAPEST SZÉKES FŐVÁROS TÖRTÉNETÉHEZ. Budapest multjáról több kisebb-nagyobb munka van már irodalmunkban, de teljes monographiája fővárosunknak még el nem készült. Salamon Ferencz széles alapokra fektetett nagy műve félben maradt; nem tudjuk, ki fogja befejezni; akárki legyen azonban, az előttünk fekvő tartalmas munkának, melyet *Schmall Lajos* nyugalmazott fővárosi allevéltárnok a fönti czím alatt állított össze, bizonyára jó hasznát fogja venni. Schmall munkája, mely a két testvérváros történetének Buda visszafoglalásától a legújabb időkig terjedő korát öleli fel, két egybefűzött derék kötetből áll. Ismerteti Pest városának és Budának első hatóságait s azok szervezetét, a város egyes részeinek, külső tartozékainak, utczáinak, tereinek, épületeinek keletkezését, fejlődését; közli a tisztviselők, a bizottsági és tanács-tagok, a választó és választott polgárság névsorait, s mindezt hiteles levéltári adatok és okiratok alapján, melyek közül a fontosabbakat a kötetek végéhez csatolt két *Oklevéltár* foglalja magában. A szerző, kinek már állásánál fogva is bő alkalma lehetett a fővárosi levéltárak anyagának átkutatására, — leszámítva kisebbszerű botlásait, mint p. o. hogy az *unitus* ráczokat ismétlten is *unitáriusoknak* nevezi, — mindenestre érdemes munkát végzett.

— AZ EGRY ÉRSEKI JOGLICEUM TÖRTÉNETE. Nagy terjedelmű és gazdag tartalmú munkát írt *Udvardy László* egri jogliceumi tanár a jelzett czím alatt. Munkája, mely díszes negyed-rét kiadásban az egri érseki liceum könyvnyomdájából került ki, a Foglár György kanonok által 1740-ben alapított jogi iskola külső és belső történetét adja hat időszakon keresztül 1896-ig. Tüzetesen tárgyalja és ismerteti a különböző tanrendszereket.

melyeknek hatása alatt az iskola másfél századon át — bár sok viziontagtság között s működésében egyszer II. József császár, másszor a forradalomra következő absolut korszak alatt ismételten megakasztva — fejlődött. Szerzőnek az a célja is volt munkájával, hogy mindent összeírjon benne, a mi érdekest vagy fontosat az intézetre vonatkozólag levéltáraink rejtene, hogy könyve egyszerűsmind adattár és repertorium is legyen azok számára, kik a hazai közoktatás-ügy történetének tanulmányozásával vagy megírásával foglalkoznak. Adatait leginkább magának a liceumnak, az egri egyház-megyének és főkapitálnak. Heves vármegyének és Eger városának levéltáraitól gyűjtötte. Függetlenségben közli az igazgatók, tanárok s egyéb intézeti tisztviselők, valamint az összes tanulók névlajstromát évről-évre; a kötet végéhez pedig *Okmánytárat* csatol, mely a tárgyára vonatkozó fontosabb okiratokat, alapító leveleket, rendeleteket stb. tartalmazza.

— **WERBŐCZY ISTVÁN ÉS HÁRMASKÖNYVE.** Az *Olcso Könyvtár* egyik füzetében jelent meg *Csiky Kálmán* e rövidke dolgozata, mely eredetileg bevezetésül készült szerzőnek a Tripartitum latin szövegét s annak magyar fordítását magában foglaló, 1894-ben közrebocsátott munkájához. Most, midőn Történeti Életrajzaink során épen Werbőczy életét várjuk Fraknoi Vilmos kitűnő fel dolgozásában; csak annál inkább érdekelhet bennünket minden, a mi Werbőczyre vonatkozik. Csiky tanulmánya nem tartalmazza magának a Hármaskönyvnek ismertetését vagy exegetikai fejtegetését, hanem a magyar jogi irodalom e legelső és alapvető termékének külső történetét adja elő, lehetőleg teljes összeállításával a keletkezésére, kiadásaira és fordításaira vonatkozó adatoknak. A szerző célja: ösztönözni másokat arra, hogy a nehezebb feladat megoldására, a Hármaskönyv forrásainak felkutatására s a nemzetközi jogi irodalommal való kapcsolatainak megállapítására vállalkozzanak.

— **ADATOK A MAGYARORSZÁGI JÁRVÁNYOK TÖRTÉNETÉHEZ, TEKINTETTEL SZÉKESFEJÉRVÁR VÁROSÁRA.** Fejér vármegye tb. főorvosa, dr. *Lauschmann Gyula* tagtársunk írta e 67 lapra terjedő füzetet, melyben régi krónikákból, régi feljegyzésekből, történelmi művekből, naplókából és anyakönyvekből évek óta gyűjtött adatok alapján chronologiai sorrendben beszéli el a magyarországi járványok történetét a XI-ik századtól kezdve napjainkig. Forrásai s az azokból merített adatok — kivált a régibb korra nézve — nagyrészt ismeretesek ugyan, de specialis vonatkozásukban így együtt, összeállítva, kétségkívül hasznára lesznek az orvosi tudománynak is, mely a járványos betegségek ellen való sikeres védekezés szempontjából szintén rászorul a történelem tanulságaira s azon törvények ismeretére, melyeket e betegségek fellépése, fejlődése és

lefolyása mutat. A szerző különös figyelemmel van, a hol lehet, a Székesfejérvárra vonatkozó feljegyzésekre s ezeket esetenként részletesen közli munkájában.

— ACTA CROATICA (Hrvatski Spomenici). Ezen cím alatt *Šurmin György*, a zágrábi délszláv Akadémia megbízásából, a régi Kukuljević-féle *Acta Croatica* bővített alakban való újra kiadását kezdte meg. Ennek jelent meg most az első kötete, mely 1100—1499-ig terjed s a mely egyúttal a »*Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium*« című sorozat VI-ik kötetét képezi. E gyűjtemény a horvát nyelven cyrill vagy glagol betűkkel írt összes régi okleveleket s egyéb iratokat tartalmazza. Alapjául természetesen az 1863 évi Kukuljević-féle kiadás szolgált, de lehetőleg mindig az eredeti oklevelek után. Sok azonban a kiadatlan anyag is benne, főleg az elhunyt neves horvát történetíró, Lopasić hagyatékából, továbbá a budapesti Országos Levéltárból és a zágrábi Akadémia újabb szerzeményeiből. A lehető teljességen kívül, ennek az új kiadásnak még az a nagy előnye van a Kukuljević-féle kiadás fölött, hogy a még nyomtatásban is oly rendkívüli fáradtsággal olvasható *glagol* írás helyett tisztán *cyrill*, helyesebben *szerb* betűs átírást használ, mi által e nagy-érdekű okiratok tanulmányozását nekünk is megkönnyíti.

REPERTORIUM.

c) Hazai hírlapok.

(1897. jun. — 1898. jun.)

Gyömörey Zsigmond, A nemesség régente. (Alkotmány, 1897. nov. 16.)

Marcziányi, A francia Esterházyak. (Budap. Hírl. nov. 16.)

Komáromy András, Vass György uram Bécsben 1698—99. (Magy. Hírl. 1897. nov. 19.)

Batthyány czellája a Neugebäude-ben. (Magy. Hírl. 1897. nov. 20.)

Cruciferi de Gyboltho. (Alkotmány, nov. 30.) Sáros vármegyében Gábolt és Tvarosz között a XIII. században a fehér barátok (keresztes-rend) kolostora állott.

Sajó Aladár, A piaristák. (Magy. Hírl. 1897. decz. 7.)

A kegyes tanítórend 300 éves jubilauma. (Alkotmány, decz. 9. Pester Lloyd, decz. 9.)

Komáromy András, Nadányi János peregrinációja. (Magyar Hírl. 1897. decz. 11.)

Tarcai György, Fejedelmi temetések Magyarországon. (Egyetértés, 1897. decz. 12.)

Magyarország 1866-ban. Az olasz táborokar hivatalos jelentése. (Budap. Hírl. decz. 17.) Szól az olasz és porosz kormányról, meg a Klapka-féle magyar legió alakításáról. — *Chiala, Über die auswärtige Politik Italiens.* (Pester Lloyd, 1897. decz. 14. és 21.)

Komáromy András, Gr. Bethlen Miklós házassága 1686-ban. (Magy. Hírl. 1897. decz. 22.) E cikk Bethlen második nejéről. Rhédey Juliáról szól.

Pest régi polgármesterei. (Magy. Hírl. 1897. decz. 23.)

Püspöky Gráciaán, A költő Zrínyi halála. (Hazánk, 1897. decz. 25.) Az udvar által megrendelt orgyilkosság színében tünteti fel Zrínyi halálát.

Deák Ferencz levele. (Budap. Hírl. 1897. decz. 25.) Deák ezt az eddig ismeretlen levelet rokonához Háczky Ferencz Vasmegyei táblabíróhoz intézte és az 1825 évi országgyűlésről emlékezik meg benne. Kelt Pozsonyban, 1825. szept. 22-én.

Junius, A két Bólyai. (Budap. Hírl. 1897. decz. 25.)

Turgyán Alajos, Janku a magyarok királya. Adalék az 1848—49-iki oláh lázadás történetéhez. (Budap. Hírl. 1897. decz. 25.)

V. S. Egy erdélyi államférfü élete és bukása. (Pesti Hírl. 1897. decz. 25.) E cikk *Zabanius János* tragikus haláláról szól. *Abafi-Aigner, Aus dem Leben Klapkas.* (P. Lloyd. 1897. decz. 25.)

Hentaller Lajos, A vörös-sapkás naplója. (Magyarország, 1897. decz. 25.) A közlött napló *Sóhalmy György*, 9-ik honvédszázalóaljbeli honvéd műve (jelenleg Tállyán postamester) és kiterjed 1848. szept. 1-étől 1849. szept. 15-ig.

Jókai Mór, Papír-rongyok. Naplóból. (Nemzet, 1897. decz. 25.) Jókai, id. *Pázmány Dénesre* hivatkozva, elmondja, hogy 1848. okt. Pozsonyban Kossuthnál, a bécsi angol követség egyik tagja jelent meg, a ki Anglia nevében azt sürgette, hogy Kossuth Ausztriával oly közjogi viszonyt kössön, a milyen Svédország és Norvégia között áll fenn; Kossuth azonban ezt keveselte volna.

Goldzieher, Püspök mint medicus. (Nemzet, 1897. decz. 25.) Szól Dudits Endre pécsi püspökről. (1533—1589.)

Özvegy Kolozsváry Lajosné, Nagyanyám özv. Bónis Sámuelné naplójából. (Nemzet. 1897. decz. 25.)

Marczali Henrik, Grassalkovich végrendelete. (Országos Hírlap. 1897. decz. 25.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1899 évi máj. 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán, dr. Pauler Gyula alelnökök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Aladár, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, id. Daniel Gábor, Dedek Crescens Lajos, dr. Dézsi Lajos, Emich Gusztáv, dr. Fejérpataky László, dr. Illéssy János, dr. Karácsonyi János, Kollányi Ferencz, dr. Komáromy András, dr. Lánczy Gyula, Majláth Béla, dr. Marczali Henrik, Némethy Lajos, Óváry Lipót, Pettkó Béla, dr. Szendrei János, id. Szinnyei József, Tagányi Károly vál. tagok, Nagy Gyula h. titkár, dr. Kovács Pál ügyész, Karasszon József pénztárnok, Barabás Samu h. jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Fejérpataky László és dr. Váczy János vál. tagokat kérvén fel, —

44. a választmányynal egyetértőleg a napirend többi tárgyai előtt a titkár-választást kitzüzi s h. jegyzőt a szavazatok beszédésére fölkérvén, felhivja a tagokat, hogy szavazataikat a megválasztandó titkárra adják be. A beadott huszonnégy szavazatból húsz Nagy Gyula h. titkárra, három dr. Borovszky Samura és egy szavazat Tagányi Károlyra esvén. —

elnök Nagy Gyula h. titkárt általános szótöbbséggel megválasztott titkárnak jelenti ki s a választmány nevében üdvözli, mire ez köszönetet mond megválasztásáért a választmánynak. Az ekként megürült jegyzői állás betöltése a f. évi máj. 8-án tartandó rk. választmányi ülésre kitüzetik.

45. Nagy Gyula titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltnak *évdíjas r. tagokül 1899-től:* Buday Árpád tanárjelölt Kolosvárt (aj. Rác Miklós), Jakab Ferencz tanítóképezdei tanár Győrött (aj. Karácson Imre), Kovács István tanárjelölt Kolosvárt (aj. Rác Miklós), Nickmann Ottó egyetemi iroda-

tiszt Budapesten (aj. Dézsi Lajos), a szegedi m. kir. állami főgymnasium (aj. Nagy Gyula).

Megválasztatnak.

46. Récsey Viktor t. tag »a Pannonhalmára került Guarylevéltár« anyagát ismerteti.

Az ismertetés köszönettel fogadtatik.

47. Titkár előterjeszti a pénztárnok f. évi április-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 4038 frt 51 kr.,

» kiadás ... .. 3391 » 18 »

maradvány 647 frt 33 kr.,

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ..

6775 frt 22 kr.

követelést, 1899 évi április 30-án összesen 7422 frt 55 kr.

készpénz áll a társulat rendelkezésére; ebből azonban a báró Hornig Károly és Görög Gyula által befizetett 100—100 frt, összesen 200 frt alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetik s a jegyzőkönyvhöz csatolattik; a 200 frtra nézve pedig, annak megfelelő névértékben kisbirtokosok orsz. földhitelintézete-féle 4·5°/_o-os záloglevél vásárltatását a választmány elhatározza.

48. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 10379. számú értesítése szerint a társulat pénzéből 200 frt a f. évi 38 jk. p. alatt kelt vál. határozatnak megfelelően tőkésített.

Tudomásul vétetik.

49. Előterjeszti, hogy dr. Samassa József egri érsek az »Egri érseki jogliceum története« című munka egy példányát megküldötte a társulatnak.

Köszönettel fogadtatik.

50. Bemutatja Trencsénmegye alispánjának 10494/899. számú átiratát, melyben Szombathy Ignácznak Beczkó ostroma és fölmentése 300-dik évfordulójának megünneplése tárgyában hozzá intézett javaslatáról véleményt kér a társulattól.

Nem országos érdekű, hanem abban a korban úgyszólván, mindennapos, kisebb jelentőségű eseményről lévén szó, a választmány a javaslat visszaküldése mellett úgy vélekedik, hogy csak localis ünnepély volna tartandó.

51. Felolvassa a dévai m. kir. áll. főreáliskola igazgatóságának 212/899. sz. a. kelt kérvényét, melyben a nemzetiségi vidéken hazafias és culturalis missiót teljesítő főreáliskola növénydekeinek megjutalmazása céljából, jutalomkönyvek adományozását kéri a társulattól.

A társulat kiadásában megjelent művekből »Balassa Bálint Költeményei«-nek s a »Magyar Történeti Életrajzok« egy pár példányának megküldése elhatároztatik.

52. Előterjeszti a múlt évi 69 jk. p. alatt kelt vál. határozat értelmében, a dr. Nizsnyánszky István t. tag »Árpád sirja« című értekezésének megbírálására fölkért dr. Pauler Gyula és dr. Nagy Géza jelentéseiket.

A választmány teljes elismeréssel adózik értekező érdeklődésének, melylyel költséget, fáradságot nem kímélve Árpád sirját keresi, de tekintettel arra, hogy a békásmegyér-kalázi határon kutatásai közben újra föltalált templomromok megvizsgálása, a melyekről már Podhradszkynak is volt tudomása, inkább a »Műemlékek országos bizottsága« hatáskörébe tartozik: az értekezésnek a szerző beléegyezésével az említett bizottsághoz leendő átküldését határozza el. A bírálóknak fáradságukért köszönet szavaztatik.

Zárt ülésben:

53. a társulat részére kért postai porto-mentesség; —

54. Jankovics István alapító tag beadványa; —

55. a *Történelmi Tár*; —

56. a *Magyar Történeti Életrajzok* ügyében tétettek előterjesztések a választmánynak.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

K. m. f.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
h. jegyző.

Hitelesítjük: *Dr. Fejérpataky László* s. k. *Dr. Váczy János* s. k.
vál. tag. vál. tag.

Siremléket Szilágyi Sándornak!

Budapest székes főváros tanácsa a kerepesi temetőben dísz-sirhelyet rendelt megboldogult titkárunk tetemeinek. E kegyeletes tény azt a kötelességet rója reánk, hogy halottunk sirját, ki ott a nemzet nagyjai sorában fekszik, a helyhez és az elhunythoz méltó díszes siremlékkal jelöljük meg. Felhívjuk s kérjük tagtársainkat, adakozzanak e célra, hogy kegyeletes szándékunk mennél előbb megvalósítható legyen. A kegyes adakozók szíveskedjenek adományait a M. Tört. Társulat pénztárába beküldeni.

A titkári hivatal.

AZ 1485-İK ÉVI NÁDORI CZIKKELYEK.

A magyar országgyűlések végzeményeinek a XVI-ik század első felében készült több kézirati gyűjteményében helyet foglalnak »a nádori méltóságról« szóló cikkelyek, melyek — az élükre helyezett cím tanúsága szerint — 1485-ben, Zápolyai Imre nádorrá választatása alkalmával állapították meg, a végből, hogy a nádor jogai és kötelességei szabatosan formulázva törvénybe iktattassanak.¹⁾

Azok a főpapok és világi urak, kiket az 1548-ik évi országgyűlés egy országos jogkönyv szerkesztésével bízott meg, munkálatuknak a nádor hatáskörét ismertető fejezetében ezen cikkelyeket, mint országgyűlésen alkotott és királyi szentesítéssel ellátott törvényt vették föl.²⁾

Hasonló módon járt el Mosóczi Zakariás nyitrai püspök, ki az országgyűlési végzemények gyűjteményét 1584-ben először bocsátotta közre sajtó útján. Példáját a *Corpus Juris* későbbi kiadói mindnyájan követték.

Igy tehát nem merült föl kétség az iránt, hogy a nádori méltóságról szóló cikkelyek 1485-ben alkotott és szentesített törvényt tartalmaznak. I. Lipót király, mikor az 1681-ik évi országgyűlés első törvénycikkelyében arra kötelezte magát, hogy a nádor »régí hatáskörét és tekintélyét« tiszteletben fogja tartani: az 1485-ik évi cikkelyekre utalt.

¹⁾ Ezen kéziratokat ismerteti Kovachich József Miklós »*Notitiae praeliminares ad Syllogem decretorum comitalium*« című (Pest, 1820.) munkájában, 337—399.

²⁾ Az 1553-ban elkészült munkálat: *Quadripartitum juris consuetudinarii regni Hungariae*, királyi megerősítést nem nyert, és csak 1798-ban látott sajtó útján napvilágot. A nádori cikkelyek a 246. lapon találhatók.

Ennek daczára 1820-ban Kovachich József Miklós azzal a merész állítással lépett föl, hogy az 1485-ik évi czikkelyek az országgyűlési végzemények között helyet nem foglalhatnak. törvénynek nem tekinthetők.¹⁾ A következő érveket hozta föl:

Az 1485-ik évben országgyűlés nem tartatott.

Az 1486-ik évben tartott nádorválasztó országgyűlésnek sem tulajdoníthatók a nádori czikkelyek, mivel ezeket az egykorú nyomtatásban közzétett országgyűlési végzemény nem foglalja magában; arra pedig nincs példa, hogy egy országgyűlés két végzeményt alkotott volna.

A nádori czikkelyek az országgyűlési tárgyalásra utaló bevezetést és a királyi megerősítési záradékot nélkülözik.

A nádori czikkelyekben formulázott jogok legnagyobb részét a nádorok soha sem gyakorolták.

A nádori czikkelyek egykorú hiteles példánya nem maradt fön. s azokat csak magántermészetű kéziratok őrizték meg.

Végre, a nádori czikkelyek bevezetése az emlékiratok értekező, nem a törvények rendelkező modorában van fogalmazva.²⁾

Kovachich fejtegetései hatástalanul hangzottak el. A jelen században közzétett közjogi és történeti munkák a nádori czikkelyeket az 1486-ik évi országgyűlésen alkotott törvények gyanánt ismertetik.³⁾

Pedig Kovachich kifogásainak súlya azóta jelentékenyen növekedett. A történetnyomozás a kérdéses czikkelyek hiteles

¹⁾ A főntebb idézett munkában, 125—132.

²⁾ Ez a bevezetés így hangzik: »Quoniam praesens dieta . . . pro eligendo . . . palatino constituta est, ob eam rem qualis eligi debeat. et quae ad ejus officium ex antiqua ordinatione pertineant, ante omnia diligenter consideranda et adnotanda sunt, ut his cognitis, saniori maturiorique consilio electio ipsa tractari . . . possit.«

³⁾ Kivételt képez Madarassy Ferencznek 1832-ben Pozsonyban névtelenül megjelent könyve: *Dissertationes historico criticae*, mely a nádori czikkelyek egyikét, a tizenkettediket tárgyalja (134—140). — Bartal György »*Commentarii ad historiam status jurisque publici Hungariae*« című művében (Pozsony, 1847. III. 273.) figyelmeztet, hogy a nádori czikkelyek voltaképen »értekezősnek« tekintendők, s lehetetlennek tartja, hogy Mátyás életében törvény erejére emelkedhettek volna, és azzal a föltevessel lép föl, hogy II. Ulászló vagy II. Lajos alatt lettek törvényekké; azonban ez a föltevés teljesen önkényes és alaptalan.

példányát nem hozta napvilágra; nem derített föl történelmi emléket, melyből kitűnnék, hogy 1486-ban a nádori méltóságra vonatkozó törvények alkottattak. Ellenben most már híven és részletesen ismerjük azt a jogi felfogást, mely a nádor hatásköre felől a mohácsi vést megelőző és rá következő időkben uralkodott; annak alapján kétségtelennek tekinthetjük, hogy a nádori czikkelyek törvényerőre soha sem emelkedtek.

Ezt minden egyes czikkelyre vonatkozólag ki fogom mutatni.

I.

Az első czikkely *a nádor teendőit a királyválasztásnál* állapítja meg. E szerint a király halála után az országgyűlést a nádor hívja egybe, a választásnál az első szavazatot ő adja.

A mohácsi vést megelőző időkben az utolsó három királyválasztás felől tüzetesen szólnak a fönmaradt emlékek

Albert király halála után, az 1440-ik év első napjaiban tartott országgyűlést Erzsébet özvegy királyné hirdette ki. A választás egészen kivételes formában történt. Az országrendei Lengyelországba hat tagból álló küldöttséget bocsátottak, mely a nyert megbízásnak megfelelően, Ulászló királyt, miután a választási föltételek iránt vele megegyezett, »Magyarország összes rendének nevében« királylyá megválasztotta. A küldöttségnek nem volt tagja a nádor, kinek e szerint a választásban szerep nem jutott.¹⁾

V. László halála után, 1457 végén, az országgyűlési meghívó iratot »a Budán együtt levő főpapok és zászlós urak« — négy főpap, a nádor és hat más világi zászlós úr — állították ki.²⁾

Mátyás választásáról a velencei követek jelentései és egyéb egykorú emlékek bőséges részleteket tartalmaznak.

Köztudomású, hogy a szavazás mellőzésével, közfelkiáltás útján történt a választás.

¹⁾ Ezen választásról tüzetesen szölok: *A magyar nemzet története* IV. kötetében. 9—16.

²⁾ *Kovachich Vestigia Comitiorum.*, 290.

Mátyás halálakor a nádori méltóság üresedésben volt; ennek következtében az országgyűlés összehívása és a királyválasztás a nádor közreműködése nélkül ment végbe.

Jelentékenyebb világosságot vetnek a nádort a királyválasztásnál megillető jogok természetére a mohácsi vész után bekövetkezett események.

Báthori István nádor, ki Mohácsról Pozsonyba menekült, egyáltalán nem bírt annak tudatával, hogy a királyválasztó országgyűlés összehívása az ő hatásköréhez tartoznék. Erre a feladatra az özvegy királynét tartotta hivatottnak. Ebben a felfogásban találkozott vele a nemzeti párt vezére Zápolyai János, ki az országgyűlés összehívására Máriát szólította föl; ¹⁾ de ezt a véleményét csakhamar megváltoztatta, és a körüle csoportosult rendekkel együtt meghívólevelet bocsátott ki, melyben november 5-re Székesfehérvárra királyválasztó országgyűlést hirdettek.²⁾ Ebben a meghívólevélben sem a királynéről, sem a nádorról említést nem tesznek; feleslegesnek tartják okadatolni azt, hogy miért nem várják be, míg Mária vagy Báthori az országgyűlést kihirdetik. Ha a negyven esztendő előtt alkotott törvény a királyválasztó országgyűlés egybehívását a nádor kizárólagos jogának nyilvánítja: a tokaji rendek az ő eljárásukat szükségkép igazolni és megmagyarázni iparokodnak; mert attól félhettek volna, hogy a törvényellenes meghívást az ellenpárt meg fogja támadni. Az igazolás és magyarázat elől pedig kitérniük nem volt okuk; mert Báthori Istvánnak a hatvani gyűlésen történt letételére hivatkozhattak.

A tokaji értekezlettel egy időben Mária királyné és Ferdinánd, magyar tanácsosaik meghallgatása után, abban állapodtak meg, hogy a királyválasztó országgyűlést november 25-ikére Komáromba »a királyné, a nádor és a többi urak« hívják össze.³⁾ E szerint az 1457 és 1490-ik évi eljárást kívánták követni.

¹⁾ A királyné írja Zápolyainak 1526 október havában: »Consilium vestrum intelleximus, . . . ut conventum generalem indiceremus.« *Pray: Epistolae Procerum*, I. 274.

²⁾ Magyar Országgyűlési Emlékek, I. 9.

³⁾ Mária egyik legbizalmasabb híve, Thurzó Elek értesíti a lengyel királyt a határozatról, hogy »eadem regina cum domino palatino . . . et

Ettől a határozattól a királyné eltért. A meghívó iratot maga, a saját nevében állította ki. »Gondoskodásunkat — úgy mond — oda irányoztuk, hogy Magyarországot békésebb és nyugalmasabb állapotba helyezzük vissza. Hogy ez iránt az ország rendeivel tanácskozhassunk, jónak láttuk az országgyűlést összehívni.«

Ugyanakkor Báthori István szintén szétküldött az országgyűlés tárgyában leveleket. »A királyné ő felsége — így ír Kassa városához — különös kegyelmessége sugallatára országgyűlést hirdetvén, intünk titeket, hogy a felséges királyné által kijelölt napra és helyre néhányat a polgárok közül küldjetelek... Az ellenségnek az ország területén időzése miatt korábban ő felsége nem hívhatta össze a gyűlést; alkalmasabb helyet pedig a mostani viszonyok között nem talált. Újból kérünk tehát titeket, hogy a gyűlésre követekeket küldjetelek.«¹⁾

Ennek a levélnek szövege kétségtelenné teszi, hogy a nádor a királyválasztó országgyűlés összehívását nem tekintette a maga jogkörébe tartozónak; a miért arra szorítkozik, hogy a királyné meghívó iratát a rendek figyelmébe ajánlja; a mit bizonyára azért tartott szükségesnek, hogy a Zápolyai-párt hatását ellensúlyozza.

Néhány nappal utóbb merült föl Ferdinánd híveinek körében az a gondolat, hogy a tokaji gyűlésből kihirdetett királyválasztó országgyűlés törvényességének megtámadására a nádor mellőzéséből fegyvert lehetne kovácsolni. Erre utal Mária királynénak október 31-ikén a magyarországi rendekhez intézett irata, melyben a meghívó levéltől egészen eltérő módon így ír: »Mi, az erdélyi vajda, számos főpap és zászlós úr tanácsára, az ország szabadságainak és törvényeinek megfelelően, a nádor úrral együtt összehívtuk az országgyűlést; ellenben az erdélyi vajda, néhány kevés úr és némi nemesség, az ország

---

reliquis optimatibus . . . conventum indiceret.« Ezt a király a válasziratban említi. Acta Tomiciana, IV. 256.

¹⁾ Országgyűlési Emlékek, I. 56, 57. — Mindkét irat az október 9-iki dátumot viseli. Azonban Smolka Ferencz kimutatta, hogy autedatálva vannak. »Ferdinand I. Bemühungen um die Krone von Ungarn« című értekezésében, mely az *Archiv für Österreichische Geschichte* I.VII-ik kötetében (1—172) jelent meg.

törvényei és a nemesség szabadságai sérelmére, más országgyűlést hirdetett ki . . . . Ezért felhívunk, hogy arra az országgyűlésre, a mit a megszokott módon mi és a nádor hívtunk egybe. küldjetelek követeket.«¹⁾

Azonban Sopron városával szemközt már nem találta szükségesnek erre az álláspontra helyezkedni. November 25-ikén a tanács kérdésére következőképen válaszol: »Tudni akarjátok, vajjon küldjetelek-e követeket az országgyűlésre, a mit mi hirdettünk ki? *Elhatároztuk*, hogy a komáromi országgyűlést itt (Pozsonyban) tartjuk meg. *Akarjuk* tehát és hűségteknek meghagyjuk, hogy kebeletekből néhány polgárt küldjetelek ide.«²⁾

Báthori István ekkor sem volt még áthatva attól a meggyőződéstől, hogy az ő közreműködése a királyválasztó országgyűlés és a királyválasztás érvényességének lényeges kelléke. Különben nem mulasztotta volna el, a székesfehérvári országgyűlés megtartása ellen előlegesen óvást emelni.

A székesfehérvári országgyűlés pedig könnyű szerrel túltette magát a nádor távolmaradásán. Ha az ő közreműködését törvény és szokás alapján mellőzhetetlenül szükségesnek látja: ezen közjogi igény kielégítésére kétféle eljárást követethetett. Vagy kijelentheti, hogy a Hatvanban megválasztott Werbőczit törvényes nádornak tekinti; vagy pedig a tokaaji meghívó levélben az országgyűlésen meg nem jelenőkre szabott büntetést alkalmazva, Báthorit a haza ellenségének nyilváníthatja és új nádort választhat. Sem az egyiket, sem a másikat nem tette. A miből következik, hogy János király és Werbőcz az országgyűlés és a királyválasztás törvényességét a nádor közreműködése nélkül is biztosítottának vélték.

János király megválasztatása és koronázása után sem emelte fel Báthori tiltakozó szavát. A pozsonyi királyválasztó országgyűlésen pedig a megnyitó beszédben a székesfehérvári országgyűlés törvénytelenységének kérdését nem vetette föl.³⁾ Ellenben Ferdinándnak az országgyűlésre küldött követei erre

¹⁾ Országgyűlési Emlékek, I. 25.

²⁾ Ugyanott, 59.

³⁾ Beszédét ismerteti a »*Declaratio electionis Ferdinandi*« című egykorú emlékirat a bécsi állami levéltárban.

az ügyre is kiterjeszkedtek. Szerintök »a királyné ő felsége és a nádor, kinek ezt az ország ősi szokása szerint tiszte hozza magával, az erdélyi vajda és más urak javaslatára országgyűlést hirdetett; ... azonban a vajda ... az ország törvényei és régi szokásai ellenére más gyűlést hirdetett.«¹⁾

Révai Ferencz nádori ítélőmester ezután beszédében éppen a székesfehérvári királyválasztás érvénytelenségének kimutatását tűzvén ki feladatául, a felhozott érvek sorában kiemelte, hogy az országgyűlést nem a nádor hívta össze, a ki egyedül volt arra feljogosítva; továbbá hogy az országgyűlésen hiányzott a törvényes elnök, kit a választásnál az első szavazat illet meg.²⁾

Ezt a jogot most Ferdinánd választásánál Báthori csakugyan érvényesítette, és ő nyitotta meg a szavazást.

Ferdinánd később a János király elleni actióban ismételten tért vissza arra a kifogásra, a mit választásának érvényessége ellen a nádor mellőzése miatt emelt.

1527 márczius 11-ikén az angol király követének előterjesztésére adott válaszában tüzetesen ismerteti a nádor hivatalának fontosságát, a kivételes ünnepélyességet, melylyel az ő megválasztatása történni szokott, a széles kiterjedésű jogkört, melylyel rendelkezik. Egyebek között elmondja, hogy a nádor a trónüresedés idején és a királynak az országból távolléte alatt a kormányzó, illetőleg helytartó tisztét viseli, a királyválasztó országgyűlést egybehívja, a választásnál a szavazást megnyitja. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy János megválasztatása a törvényesség kellékeit nélkülözi.³⁾

Ugyanezt fejtegették Ferdinánd biztosai az olmczi congressuson a lengyel király követei előtt, kik mint közbenjárók hivatva voltak a két ellenkirály között a kiegyenlítést megkísérteni.

Előterjesztésök idevágó része így hangzik: »A nádornak főképen az a rendeltetése, hogy, ha a király akár kora, akár

¹⁾ Országgyűlési Emlékek, I. 46.

²⁾ Ugyanott, 47.

³⁾ A királyi válasz szövegének egykorú példánya a bécsi állami levéltárban. A nádori hivatalra vonatkozó részt alább függelékben közlöm.

valamely más ok miatt a kormányzásra képtelen, úgyszintén a király halála után, az ország ügyeit intézze, új király választása vagy elfogadása végett országgyűlést hirdessen, azon elnököljön, az első szavazatot adja. A miből következik, hogy a székesfehérvári országgyűlés test fej nélkül, vagyis torzszülött volt, és az ott történt királyválasztás érvénytelennek tekintendő.«

A lengyel biztosok ezeket a kifogásokat közölték János király biztosaival, kik azokkal szemközt így okoskodtak:

»János király választásának érvényességét nem ingatja meg az a tény, hogy a nádor az országgyűlést nem hívta egybe, ott meg nem jelent, nem adta az első voksot, a voksokat nem szedte össze. Mindennek ő maga az oka, mert az országból az osztrák határszélég illant el. Továbbá Mátyás választásánál szintén nem a nádor hirdette ki az országgyűlést. És ha létezik is törvény, mely a királyválasztásnál a nádor jelenlétét követeli, az ország rendei ezt a törvényt eltörölhették, mivel a törvényt az, a ki alkotja, eltörölheti. Végre tekintetbe veendő, hogy Báthori István nádor Lajos király életében méltóságától megfosztatott.«

Ezen ellenérveik közül az első a legjelentékenyebb, de nincs kellő szabatosággal formulázva. A magyar biztosok nem ismerik el és nem is tagadják, hogy a nádornak a királyválasztásban való közreműködésére vonatkozó törvény létezik: a kérdés tisztázása elől kitérnek.

Előadásuk további folyamában a komáromi, illetőleg pozsonyi országgyűlés törvényességét, azon az alapon, hogy azt a királyné és nem a nádor hirdette ki, megtámadván: önmagukkal keverednek ellenmondásba, a saját álláspontjuk megtámadására nyújtanak fegyvert, és egyúttal azt vallják, hogy törvény vagy törvény erejével bíró szokás értelmében a királyválasztó országgyűlés összehívása csakugyan a nádor jogaihoz tartozik.

Ferdinánd biztosai nem ismerték föl ellenfeleik okoskodásának gyenge oldalait, és más pontokra helyezték a súlyt. Viszónválaszukban így nyilatkoztak:

»Általánosan elfogadott jogelv az, hogy minden eljárás

érvénytelenné és semmissé válik, ha a meghívás nem attól ered, a kinek arra joga van, vagy mellőztetik az, kihez az ügy intézése tartozik. Már pedig azt, hogy Báthori István, mikor Lajos király meghalt, a nádori méltóságtól meg volt fosztva. határozottan tagadjuk. A dolog úgy áll, hogy néhány esztendő előtt, Lajos király, az ország rendeinek kérésére, a nádori hivatalt maga vette át, de azt a következő országgyűlésen, ugyancsak a rendek kérésére, Báthorinak visszaadta. Később a hatvani gyűlésen, a szepesi gróf és Werbóczi István, három-ezer fegyverestől környezve, ármány és erőszak segítségével. a nádori méltóságba mást helyeztek be; de utóbb, a rendek beleegyezésével, Báthori harmadízben foglalta el hivatalát, melynek teendőit azóta végezte, parancsainak az ország rendei engedelmeskedtek, s ő hivatalát, királyát, hazáját el nem hagyta. A mohácsi csatavesztés után Pozsonyba kísérvén a királynét, helyesen járt el. Mivel pedig köztudomás szerint, törvény értelmében, nádor választása és letétele csak király elnöklése alatt tartott országgyűlésen történhetik meg: Lajos halála után a nádori méltóságban változás nem állhatott be, sem Báthorit letenni, sem új nádort választani nem lehetett. Így tehát Báthori Istvánt most is törvényes nádornak kell tekinteni.

»Arra az állításra pedig, hogy Mátyás választásánál az országgyűlést szintén nem a nádor hívta össze, megjegyezzük, hogy köztudomás szerint Mátyás választását erőszakkal és fenyegetésekkel vitték ki, a miért is Frigyes császár azt megtámadta, s ő választatott meg törvényes királylyá; csakhogy később az ország rendeinek közbenjöttével egyezés jött létre köztük. János szepesi gróf választásánál és a voksok összeszedésénél szintén helytelen és erőszakos eljárást követtek, miről azok, a kik jelen voltak, bizonytságot tehetnek.«

A komáromi országgyűlésre szóló meghívólevél tárgyában azt jegyezték meg, hogy több rendbeli ilyen irat küldetett szét, s néhányat »a királyné és a törvényes nádor együtt« állítottak ki; de ezekben is a nádor úgy beszél, mint a kit az országgyűlés összehívásának joga megillet, és csak hatásosabb buzdítás végett csatlakozik hozzá a királyné, a kit egyébiránt »az

országgyűlés egybehívására maga az erdélyi vajda is felszólított.«¹⁾

Mennyiben felelt meg az együttesen kiállított meghívó iratokra vonatkozó állítás a valóságnak, nem határozhatjuk meg; azokból egy sem maradt fön.

Ferdinánd biztosainak ezen előadására a magyar biztosok már nem válaszolhattak, mert a lengyel közbenjárók meggyőződésén arról, hogy az ellentétes álláspontok áthidalása nem lehetséges, az értekezletnek véget vetettek.

Néhány nappal utóbb, június 27-ikén, Ferdinánd manifestumot bocsátott ki, a melyben korábbi állításait föntartja: hogy t. i. »míg a fenséges Mária királyné a nádorral együtt, az ország szokásai és törvényei értelmében, országgyűlést hirdetett . . . . János szepesi gróf, az ország kiváltságait, szabadságait és régtől fogva dicséretesen megtartott szokásait megsértve, országgyűlésnek nevezett zug-gyűlést hívott össze; ámbár trónüresedés idején az országgyűlés egybehívása senki máséhoz, hanem csak a nádorhoz tartozik.«²⁾

János királytól erre a manifestumra hivatalos válasz nem jött.

Mindkét uralkodó a maga álláspontjának támogatása végett *a törvényekre és szokásokra* hivatkozik; azonban nyilatkozataik a tárgyilagosság és elfogulatlanság jellegét nélkülözik. Mindazonáltal Ferdinánd királynak egész általánosságban tartott utalásaiból következtethetjük, hogy tanácsosai az 1486-ik évi nádori cikkelyekről semmit sem tudtak; mert különben azokra szabatosan hivatkoztak volna, sőt azokat szintűgy felmutatták volna, a mint az örökösödési szerződések eredeti példányaival cselekedtek.

II.

A második cikkely szerint *a nádor a kiskorú király gyámja.*

Nem tehető föl, hogy 1486-ban az ország rendei »*a régi*

¹⁾ Ferdinánd biztosainak az olmücsi congressusról szóló jelentései a bécsi állami levéltárban.

²⁾ *Pray* id. m. I. 298.

gyakorlatra» hivatkozva, a kiskorú király fölött a gyámságot a nádor hatáskörébe tartozónak állították.

Mert ha nem is volt többé tudomásuk arról, hogy IV. László kiskorúsága alatt az anyakirályné viselte a gyámi és kormányzói tiszte¹⁾, szükségkép ismerték a közelmúlt idők történetét.

Albert király 1439-ben bekövetkezett halála előtt, leányának és születendő gyermekének gyámjává Frigyes német királyt rendelte, a ki az utószülött V. László fölött a gyám hatóságát tényleg átvette, és a gyermeket anyja halála után közvetlenül gondjai alá fogadta.

Mikor a várnai csata után, 1446 tavaszán a királyi szék betöltéséről tanácskozott az országgyűlés, a rendek abban állapodtak meg, hogy V. Lászlót elfogadják királyul »azon föltétel alatt, hogy őt a római király úr, kinek kezei között van, átadja és nekik kiszolgáltatja.« Ezen követelést később ismételten megújították. Azonban míg folytonosan azt hangoztatták, hogy a törvények és az ország ősi szokása szerint a királynak az ország területén kell tartózkodnia, és külföldi gyám hatósága alatt állania nem lehet: soha sem hozták föl azt, hogy a kiskorú király fölött a gyámság a nádort illeti meg.

Az 1446-ik évi országgyűlés attól a föltételtől, hogy Lászlót Fridrik kiszolgáltassa, eltekintett, és őt királyul elismerte; de egyúttal teljhatalmú kormányzót választván, erre a méltóságra nem a nádort, hanem Hunyadi Jánost emelte, ki »László király nevében és személyében« viselvén a kormányzói tiszte²⁾, Lászlónak gyámjává lett.

Az 1486-ik évi országgyűlés után, legelsőben harmincz év multával merült föl a gyámság ügye. II. Ulászló király 1506 márczius 28-ikán kelt oklevélben gyermekeinek gyámjává Miksa császárt rendelte.³⁾

Az ország rendei ez ellen nem emeltek óvást; azonban mikor két évvel utóbb Ulászló megkoronáztatni kívánta a két esztendő^s Lajost, azt az ígéretet eszközölték ki tőle, hogy fiát

¹⁾ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, II. 391. l.

²⁾ Eredetije a bécsi állami levéltárban.

külföldi fejedelem felügyelete, gyámsága alá nem bocsátja, hanem Magyarországon, a rendek kezei között és gondviselők alatt hagyja.¹⁾

Ha létezik törvény, mely a kiskorú uralkodó gyámjává a nádort rendeli: az országgyűlés vagy feleslegesnek tartja a jelezett ígéret kieszközlését, vagy pedig úgy formuláztatta volna azt, hogy Lajos a nádor gyámsága alá fog helyezettetni.

II. Ulászló túltette magát ígérétéen. 1515-ben Miksa császárral és Zsigmond királylyal Bécsben találkozáván, a gyámság elvállalására kérte föl őket, és ez ügyben tárgyalásokat folytatott velök. A lengyel király nem helyeselte ezt a szándékát, mert előre látta, hogy a magyar rendek a császár gyámságát soha sem fogják elismerni; azt javasolta, hogy a király bízva halála esetére országát és fiát hat tagból álló kormánytanácsra, melynek tagjai volnának: a prímás, a kalocsai érsek, a pécsi püspök, a nádor, az országbíró és az erdélyi vajda.²⁾

Azonban Ulászló nem hallgatott ezen tanácsra. Halálos betegsége alatt levélben fordult a két uralkodóhoz azzal a kéréssel, hogy a gyámságot vállalják el.³⁾ Egyúttal az udvaránál egybegyűlt egyházi és világi urak jelenlétében fiát Brandenburgi György örgrófra és Bornemisza János budai várnagyra bízta,⁴⁾ a kincstárt a prímásnak adta át.⁵⁾ A nádorra egyáltalán nem volt tekintettel.

Halála után a Budán levő egyházi és világi urak vették át az ország kormányát⁶⁾ és hívták össze az országgyűlést.⁷⁾ A nádor nem lépett előtérbe.

Az országgyűlésen az udvari párt, az elhunyt király vég-

¹⁾ *Kovachich*: *Vestigia*, 455.

²⁾ Ezekről a leghitelesebb részleteket tartalmazza Zsigmond király utasítása, a mit 1516 tavaszán a magyar országgyűlésre küldött követeknek adott. *Acta Tomiciana*, IV. 33.

³⁾ 1516 márczius 6-ikán a császárhoz írt levele a bécsi állami levéltárban.

⁴⁾ Ezt leghitelesebben az általok kiállított, alább idézendő nyilatkozatból tudjuk.

⁵⁾ Velenceze magyarországi követének 1516 márczius 24-iki jelentése.

⁶⁾ 1516 márczius 16-ikán Batthyány Benedekhez intézett rendeletök a Batthyány hercegek körmendi levéltárban.

⁷⁾ A velencezi követ márczius 29-iki jelentése.

akarata értelmében, a két uralkodónak gyámságát kívánta elismertetni, oly módon, hogy ezek Budára nehány tanácsost küldenének, kik nevökben a király nevelésére és az országos ügyek intézésére befolyának.

A nemzeti párt ellenben azzal a tervvel foglalkozott, hogy Lajos kiskorúsága idejére Zápolyai Jánost az ország kormányzójává választatja meg.

Arra, hogy a nádor viselje a gyámi tisztet, senki sem gondolt.

A két párt között compromissum jött létre. Az egyik a külföldi gyámok elfogadását nem eröltette, a másik a kormányzóválasztást nem indítványozta. Megegyeztek abban, hogy a királyt nagykorúnak tekintik, és az ország ügyeit, az ő nevében, hat főpapból, hat országnagyból és tizenhat köznemesből alakított tanács intézze; ¹⁾ a király személye Brandenburgi Györgyre és Bornemisza János gondjaira legyen bízva; ²⁾ végre Zápolyai János erdélyi vajda és Báthori István temesi gróf, az országos főkapitányok tisztét viseljék. ³⁾

Ezen rendelkezésekben a császár és a lengyel király nem nyugodtak meg. Az 1517 tavaszán tartott országgyűlésre küldött követeik által azzal a követeléssel állottak elő, hogy két-két tanácsosuk, kiket Budára fognak küldeni, a királyi tanácsban helyet kapjanak.

Az országgyűlés erről értesülvén, fölkérte a királyt, hogy »az ország szabadságait és atyja esküjét tiszteletben tartva«, az idegen tanácsosok befogadásához megegyezésével ne járuljon. ⁴⁾

Lajos mindazáltal a követek előterjesztésére kitérő választ adott. Ambár — úgymond — a két uralkodó gyámságának örömmel alárendelné magát, ebben az ügyben jelenleg nem

¹⁾ A velencei követ május 14-iki jelentéséből, és a lengyel királynak a császári követ előtt tett nyilatkozatából ismerjük az országgyűlés megállapodásait. Az utóbbi: Acta Tomiciana, IV. 41.

²⁾ Az ezek által kiállított okirat, mely a nádor kezeibe letett esküjük szövegét tartalmazza, a müncheni kir. levéltárban, Brandenburgi György irományai között.

³⁾ A velencei követ 1516 május 14-iki jelentése.

⁴⁾ Ezt a király a következő évben tett, alább idézendő nyilatkozatában említi.

nyilatkozhatik, mivel az országot fenyegető török támadás miatt a rendeknek csak kis része jelent meg az országgyűlésre.¹⁾

Ennek következtében a két uralkodó az 1518-ik év tavaszán megújította követelését. Erre most a királyi tanács érdemlegesen és határozottan válaszolt:

»Ő felsége háláját fejezi ki a császárnak és a lengyel királynak, mint szeretett rokonainak, apáinak és gyámjainak, kik sokféle gondjuk és elfoglaltságuk közepett az ő jólétéről és országainak érdekeiről meg nem feledkeztek . . . . Soha sem volt szándéka magát védnökségek és gyámságuk alól kivonni, sőt ellenkezőleg, mint testvéreibe, apáiba, védnökeibe és gyámjaiba, minden reménységét és bizalmát helyezi beléjük. Mivel kívánataikat mindenkor kész teljesíteni, megbizottaiknak szívesen adna helyet a királyi tanácsban; azonban tiltják ezt nyomós okok . . . . Ugyanis ő felsége koronázása alkalmával, az ő nevében atyja, Ulászló király, esküvel kötelezte magát arra, hogy sértetlenül tartja fön az ország szabadságait; már pedig ezek közé az is tartozik, hogy a királyi tanácsba idegenek ne bocsáttassanak.« Azután utal a mult évben tartott országgyűlésnek ez ügyben előterjesztett kérésére. »Ezek után ő felsége arra kéri gyámjait, ne vegyék mentegetődzését rossz néven, és legyenek meggyőződve, hogy kívánságuk teljesítését megtagadva, csak a kényszerűségnek enged.«²⁾

Ezen tárgyalások arról tanuskodnak, hogy a kik azokban részt vettek, olyan törvényről, mely a kiskorú király gyámjául a nádort rendeli, tudomással nem bírtak.

III.

A harmadik cikkely szerint, *a királyi trón üresedésének és a király kiskorúságának ideje alatt, a nádor hívja össze az országgyűlést.*

Ezen rendelkezés lényege az első és második cikkely tartalmában benfoglaltatik.

¹⁾ Zsigmond király utasítása Magyarországra küldött követe részére, — a császár és a lengyel király követeknek előterjesztése; Lajos válasza: Acta Tomiciana, IV. 108—119.

²⁾ Acta Tomiciana, IV. 334.

IV.

A negyedik cikkely értelmében *a nádor a hadsereg főkapitánya vagyis fővezére.*

Történelmünk lapjai nem igazolják azt az állítást, hogy a fővezéri tisztt a nádori méltóság attributumaihoz tartozott. Sűrűn fordulnak elő esetek, a mikor nem a nádor állott a hadsereg élén. Ezen tények felsorolásától tartózkodva, csak néhány rendelkezést említek meg:

1453-ban V. László, mikor a kormányt átvette, az ország főkapitányává Hunyadi Jánost, és nem a nádort nevezte ki.

1513-ban az országgyűlésen Perényi Imre nádor és Zápolyai János erdélyi vajda, a következő évben Zápolyai János és Báthori István temesi gróf választattak meg főkapitányokká.¹⁾

1518-ban a Lajos udvarához küldött pápai követ azt ajánlotta, hogy a törökök ellen indítandó hadjáratban a magyar sereg élére külföldről hívassék meg hadvezér. Lajos király azt válaszolta, hogy személyesen fogja seregét vezetni, a mennyiben pedig erre kora miatt még alkalmatlan volna, a fővezéri tisztre alkalmas egyénekkal rendelkezik, de idegen vezért nem fogadhat el.²⁾ Ha létezik törvény, mely a nádort főkapitánynya rendeli, ezt mint legnyomatékosabb érvet felhozni el nem mulasztotta volna.

Ilyen törvényről az 1521-ik évi országgyűlésnek sem volt tudomása, mert egyik cikkelyében elismeri, hogy a hadak fogadása és vezetése a király jogköréhez tartozik; de fölkéri egyúttal, hogy »mivel mindent maga nem végezhet, egy vagy két főkapitányt nevezzen ki.« A király csakugyan két főkapitányt nevezett ki: Báthori István nádort és Zápolyai János erdélyi vajdát.³⁾

Az 1526-ik évi országgyűlés egyik cikkelye ismételte az 1521-ik évi kérést. És a mohácsi csata előtt, köztudomás szerint,

¹⁾ A velencei követ 1513 február 15-iki és 1514 december 10-iki jelentései.

²⁾ Acta Tomiciana, IV. 355.

³⁾ Szalkai Lászlónak 1522 márczius 6-án hozzájok írt levele az Országos Levéltárban.

Lajos király nem a nádorra, hanem Tomori érsekre és Zápolyai Györgyre ruházta a fővezérletet.

V.

Az ötödik cikkely szerint *az ország rendei között támadó viszályokat a nádor egyenlíti ki.*

Nincs annak nyoma, hogy a nádor, ezen hivatali minőségében, ilyen actiót kifejtett volna.

VI.

Ugyanez áll a hatodik cikkelyben foglalt azon rendelkezésről, mely szerint *a király és az ország között keletkező egyenetlenségekben a nádor a közbenjáró.*

Mátyás király egyik levelében ezt a nyilatkozatot találjuk: »Ha valaki személyünk ellen pert akar indítani, megtalálja a bírót a nádorban, a ki a nemzetet képviseli.«¹⁾

És ezzel összhangzásban áll Werbőczy Hármaskönyvének következő tétele: »A királyi felség minden panaszossal és perlekedővel szemben, az ország nádora előtt tartozik törvényt állani.«²⁾

Azban ez a két nyilatkozat magánjogi keresetre, nem politikai viszályra vonatkozik.

Csak egyetlen esetet ismerünk, mikor a nádor ilyen viszályban közbelépett; ez 1494-ben történt, mikor II. Ulászló a törvényes eljárást mellőzve, az engedetlen Ujlaki Lőrincz ellen fegyver hatalmával lépett föl, és Zápolyai István nádor a királyt figyelmeztette, hogy az ő bírói hatóságához kellett volna fordulnia.³⁾

VII.

A hetedik cikkely értelmében, *ha a király gyenge elméjű vagy hanyag, a külföldi követeket a nádor hallgatja ki.*

Feltűnő, hogy az uralkodói teendőknek csak egyikéről, és pedig nem a legfontosabbikról intézkedik; ellenben a többitől hallgat.

¹⁾ Epistolae Matthiae Corvini, III. 41.

²⁾ II. rész, 39. cím.

³⁾ Ezt Bonfin elbeszéléséből tudjuk. Decas IV. Liber V.

Történelmünk lapjain csak két uralkodót találunk, a kikkel szemben a nemzet szükségét érezte annak, hogy »gyenge elméjük vagy hanyagságuk« miatt rendkívüli intézkedéseket tegyen.

Az 1505-ik év elején tartott országgyűlésen a köznemeség szónokai először fenyegetődztek, hogy »a tehetetlen király« kezeiből a kormányt kiveszik és Zápolyai Jánost kormányzóvá megválasztják.¹⁾

Hét évvel utóbb az ország rendei ugyanezen irányban tettek a király »gyávasága és folytonos betegeskedése miatt« készületeket.

A nádor és az erdélyi vajda voltak a kormányzó-jelöltek, de az előbbi nem helyeselte a tervet és azt kívánta, hogy az ország kormánya három főpapból, három zászlós úrból és három köznemesből álló tanácsra bízassék. Mire az 1513 február havában tartott országgyűlésen a pártok a kormányzó-választást elejtették, hanem a nádort és az erdélyi vajdát főkapitányokká választották meg.²⁾

Az 1524-ik év nyarán az a terv merült föl az ország rendei körében, hogy Lajos király mellé kormányzót választanak. De ez sem valósított meg.³⁾

E szerint a XVI-ik század első negyedében senki sem tekintette törvénybe ütköző eljárásnak azt, hogy a nádor mellőzésével más választassék meg kormányzónak; a nádorok sem tudtak arról semmit, hogy az uralkodásra képtelen király mellett a kormányzó tiszte őket illeti meg.

VIII.

A nyolczadik cikkely szerint *a király helytelen vagy törvénytelen jószágadalományszásainak visszavételét a nádor eszközli ki.*

Az 1486-ik évi országgyűlés nyomtatott végzeményének egyik cikkelye részletesen szabályozza az ilyen esetekben

¹⁾ A velencei követ február 20-iki jelentése.

²⁾ A velencei követeknek 1512 márczius 7, május 1, 1513 február 15 és 21-iki jelentéseik.

³⁾ A pápai nuncius 1524 augusztus 15—17-iki jelentései.

alkalmazandó jogorvoslat módját, a nélkül, hogy a nádorról említést tenne. Lehetetlen, hogy egy ügy ugyanazon országgyűlésen kétféle elintézést nyert volna.

IX.

Ellenben a kilencedik cikkely, mely szerint *a nádor az ország bármelyik lakosát, a ki előtte bevádoltatik, maga eleldézheti*, a százados gyakorlattal összhangzásban áll.

X.

A tizedik cikkely szerint *az ország határain kívül tartózkodó királynak a nádor a helytartója*.

Ezzel ellentétben gyakran fordultak elő esetek, mikor nem a nádor vagy nem egyedül a nádor viselte a helytartói tiszteletet.

1414-ben Zsigmond király a nádort és az esztergomi érseket rendelte helytartóivá.¹⁾

1444-ben Ulászló, mielőtt a szerencsétlen kimenetelű hadjáratra elindult, négy zászlós úrból álló kormányzóságra bízta az országot.²⁾

1445-ben, a várnai csata után, mikor még Ulászló kimulta ránt kétségben volt a nemzet, köztudomás szerint hét főkapitányra bízott az ország kormányát.

II. Ulászló Csehországba távozván, 1503-ban és 1509-ben a nádort külön rendeletekkel nevezte ki helytartójává és értesítette erről az ország rendeit. »Távollétünk idejére — így szól az egyikben — magunk helyett hagyjuk . . . a nádort, azzal a hatalommal, a melylyel máskor is távollétünkben elődeit felruháztuk, a végből, hogy felségünk helyett, a mi tekintélyünkre támaszkodva, a főpapokkal és zászlós urakkal, országaink védelmére, megtartására és az igazság kiszolgáltatására gondja legyen.«³⁾

¹⁾ *Fejér*: Codex Diplomaticus, X. 8. 546.

²⁾ A velencei doge 1444 november 23-ikán válaszol a magyarországi követnek, ki »pro parte . . . regis et quatuor principalium baronum regni Hungarie, regentium ad presens illud regnum« tett előterjesztést. (A velencei állami levéltárban.)

³⁾ *Pray* id. m. I. 73.

Ezen szöveg nem nyújt egészen biztos alapot annak eldöntésére, vajjon az udvarnál az a felfogás uralkodott-e, hogy a helytartói tiszt a nádori méltósághoz van kapcsolva, avagy pedig az, hogy a király szabadon választhatja meg azt, a kire a helytartóságot ruházni kívánja.

1520-ban, mikor II. Lajos készült Csehországba, a helytartói hivatalért a nádor, az erdélyi vajda és a kancellár versengettek.¹⁾ Ekkor az ügy eldöntetlen maradt, mert a király elejtette útitervét; ezt csak két év múlva hajtotta végre, s ekkor Báthori István nádort rendelte helytartóvá.²⁾

Ellenben, közvetlenül a mohácsi vész után, Ferdinánd király nem Báthorira, a ki pedig pártjának főtámasza volt, hanem Mária királynéra bízta a helytartói tisztet.³⁾

XI.

A tizenegyedik cikkely szerint *a nádor a kunok főbírája, s tőlök 3000 arany évi tiszteletdíjat kap.*

A kunok bírájának tisztét nem mindig a nádor viselte; így például 1448-ban Ujlaki Miklós, 1456-tól 1469-ig Marczali János,⁴⁾ pedig a nádori méltóság ezen időben be volt töltve.

XII.

Az utolsó cikkely szerint *egész Dalmácia a nádor alatt áll, ki bizonyos szigetek jövedelmét élvezi.*

Köztudomású, hogy 1486-ban, a mikor ezek a cikkelyek állítólag alkottattak, Dalmácia már egy század óta a velencei köztársaságot uralta. Csak a raguzai köztársaság és Veglia sziget ismerték el a magyar korona főnhatóságát; de amaz administratív és törvénykezési tekintetben teljes autonomiával rendelkezett, emez pedig egészen a Frangepánok hatalmában volt.

Sőt a velencei foglalást megelőző időkből sem mutatunk föl történeti emléket, melyből következtetni lehetne

¹⁾ A velencei követ 1520 márczius 28-iki jelentése.

²⁾ Ezen minőségében kiállított több oklevele az Országos Levéltárban.

³⁾ 1527 január 19-ikén Pozsony városát értesíti, hogy a hűségeskü átvételére »*Mariae reginae, tanquam in regno illo locumtenenti nostrae*» adott megbízást. Eredeti fogalmazata a bécsi állami levéltárban.

⁴⁾ Több oklevelük az Országos Levéltárban.

hogy a nádor Dalmáciában kormányzati vagy bírói hatóságot gyakorolt, és szigetek jövedelmét élvezte.

Ki van zárva annak lehetősége, hogy 1486-ban a nádor hatóságát Dalmácia fölött és igényeit bizonyos szigetekre, törvényben megállapították.

*

Ezek után nem merülhet föl kétség az iránt, hogy az 1485-ik évi nádori cikkelyekben országgyűlési végzeményt, törvényt nem láthatunk.

Arra a kérdésre, hogy ezeknek a cikkelyeknek mi a természete? — nem lehet más a válasz mint az, hogy az 1486-ik évi nádorválasztó országgyűlés előtt szerkesztett emlékirat áll előttünk.

Szerzője nem azt a hatáskört tartotta szem előtt, a mit a nádor az ő korában töltött be, hanem lényegesen kiterjesztette azt. Kettős szándék vezérelte. A nádort a nemzet jogainak őrévé, szabadságainak oltalmazójává, érlekeinek képviselőjévé kívánta avatni. Együttal oda célzott, hogy a király halála esetére és a trónörökös kiskorúsága alatt minden jog és hatalom a nádor kezeibe összpontosuljon, így tehát az özvegy királyné az ország kormányzásából — melyre a mult időkben rendszerint jelentékeny befolyást gyakorolt — teljesen kizárassék.

Mindkét célzat teljesen megfelel azon iránynak, a mely Mátyás király politikáját 1485-ben jellemzi; a mikor azon volt, hogy Beatrix királynénak a trón elnyerésére célzó törekvéseit meghiusítsa, Corvin Jánosnak a trónöröklést biztosítsa, s ugyanekkor e végből megnyugtassa, megnyerje a nemzetet, mely az ő korlátlan hatalmú kormányzatának igáját már elviselhetetlennek kezdette találni.

Ezen célok szolgálatában, kétségkívül az ő befolyásával készültek a nádori cikkelyek, a melyeknek törvény erejére emeltetését valószínűleg éppen Beatrix hiusította meg.¹⁾

FRAKNÓI VILMOS.

---

¹⁾ A Magyar Nemzet Története IV. kötetének 304—306. lapjain tüzetesen kifejttem ezen felfogásomat a nádori cikkelyekről; de mikor ezt a könyvet megírtam, még abban a véleményben voltam, hogy a nádori

FÜGGELEK.

I.

1527. márczius 11.

Ferdinánd királynak VIII. Henrik angol király követe előterjesztésére adott válaszából:

. . . Post gloriosum decessum sancti Stephani . . . Regis, adeo sacrosancta mansit semper autoritas et potestas regia, ut quilibet Rex Hungariae . . . magistratus omnes arbitrato suo instituere et destituere posset, praeter Palatinum. Quo solo magistratu vacante, debet Rex comitia omnibus Ordinibus per litteras indicare, in quibus litteris Rex debet diserte ponere, quod conveniant ad novum Palatinum eligendum. Congregatis autem Ordinibus, Rex in solio, regali splendore ornato residet, quem Praelati et Barones et Comitatus, pro loco et dignitate quisque sua, singuli adeunt, flexisque genibus, praestito juramento, quemcumque aptiorem dignioremque cognoverint, nominant, recensitis benemeritis et virtutibus illius; ubi Cancellarius regni, ad pedes Regis sedens, singulorum vota excipit conscribitque; quibus tandem suffragiis cognitis, Rex quemcumque maior pars elegerit, Palatinum pronuntiare jubet. Qui tandem Regi et omnibus Ordinibus regni, incolisque arctissimum praestat juramentum, de diligenti et fideli administratione magistratus sui, et recto iudicio citra delectum personarum. Huius magistratus officium principale est: vices et munia Regis obire, si Rex aut per aetatem, aut aliquem naturae defectum, regnum administrare aut defendere non posset; item ut decedente Rege, vices Regis suppleat, castra ad sacram coronam pertinentia tempore interregni teneat, comitiaque pro novo Rege eligendo omnibus regni Ordinibus provinciisque circumjacentibus indicat, ubi ipse in eligendo Rege semper primam vocem habet; item Rege extra limites regni et provinciarum agente, semper generalis locumtenens est Palatinus; item Rege in bellum progrediente, generalis capitaneus Regis est Palatinus . . . . .

(Egykorú irat a bécsi állami levéltárban.)

II.

1527. június 2.

Ferdinánd király biztosainak, az olmücsi értekezleten, a lengyel követekhez intézett előterjesztéséből.

. . . Mos et ordinatio regni Hungariae est: habere Pala-

czikkelyek törvényekké lettek. Legújabbán, a Werbőczy István élettörténetének megírása alkalmával tett tanulmányaim világosítottak föl tévedésem felől, melyben az újabb magyar történetírók és jogtudósok hosszú sorozatához csatlakoztam.

tinum regni. Hic est post Regem summus magistratus. principaliter ad hoc ordinatus, ut in vita Regis, Rege aetate vel alio modo ab administratione regni impedito, aut eo exeunte, Palatinus vice Regis negotia Regis expediat; post mortem autem Regis, ut conventum generalem indicat et celebret, aut pro electione, aut pro assumptione et susceptione Regis; et quod Palatinus regno vacante sit praesidens conventus, atque primus omnium dicat suffragium. Hoc officium tantae est auctoritatis, quod non per Regem solum, aut temere potest creari. sed moriente Palatino. Rex ad electionem novi palatini teneatur indicere conventum generalem, inserta causa convocationis, in citationis seu convocationis litteris, scilicet, ut novus Palatinus eligatur. In die conventus cavetur decretis et ordinationibus regni, quod omnes Status, secundum ordinem dignitatis, flexis genibus ante Regem, praestent juramentum de eligenda persona digna et idonea ad id officium; vota quoque singulorum colligantur per summum regni Cancellarium, scabello pedum regionum insidentem. quibus collectis, Rex, calculatis votis. tenetur eum declarare Palatinum, in quem major pars suffragiorum concurrerit; et solus is, qui ita rite eligitur, gaudet illo magistratu . . . .

(Egykorú irat a bécsi állami levéltárban.)

A NEMZETKÖZI TÖRTÉNELMI CONGRESSUSRÓL.

BESZÁMOLÓ.

(Felolvastatott a M. Történelmi Társulat 1899 márczius 2-iki
r. vdl. ülésén.)

Németalföld politikai székvárosa, *Hága*, egy nagyérdékű kísérletnek volt színhelye a közel mult ősszel.

Bár a *diplomatiai* történet megszorító minősítésével, egy nemzetközi congressus székel ottan, a mely megbontotta az országos határok korlátait s az egyetemességre törekedett azon tanulmányok területén, melyek épen az utolsó emberöltő alatt talán leginkább specialisálódtak s a belterjes művelés fokozását az országonkénti elszigetelés és a különlegességek részletező kidomborítása által látszanak elérni. Eszembe jut, a mit egy öreg, most már egy jobb világba költözött ismerősöm, *Ruggiero Bonghi*, azon állandó irodalmi szemlék egyikében jegyzett, a melyeket az olasz irodalomról a londoni Athenaeumban szokott volt közrebocsátani. Egy sor kisebb-nagyobb becsű okmány-gyűjteményről emlékezett volt meg, és azon végezte, hogy bár értékesítenék is. Mert korunk gazdag a történelmi kutatás anyagainak felkutatásában, de feldolgozásuk késik, annyira, hogy néha teljesen feledésbe merülnek. S azért minden kísérlet, mely az összefoglalást, valaminő kapcsolat létesítését igyekszik előmozdítani, már magában véve is nevezetes, és érdeklődésünket s elismerésünket kell, hogy hívja, még ha célját nem is érte volna, de némileg legalább megközelíteni bírta azt.

Kétségtelen, hogy a *Société d'histoire diplomatique*, melynek kebeléből a kezdeményezés indult, egész alkatánál fogva erre első sorban hivatva volt. Ha valamely szak, úgy a diplomatiai, az államok külügyi politikájának és hatalmi törekvéseinek, nemzetközi érintkezéseinek története az, mely annak művelőit a nemzetközi solidaritásra, a kölcsönös kiegészítésre és közlésre utalja. A párisi társulat, alapításától fogva bizonyos egyetemes charac-

terre törekedett s egybealkotásánál igyekezett minden országhól kiváló tudományi képviselőket megnyerni. Így Magyarországhól Fraknoi püspököt, és ha emlékezetem nem csal, néhai Tréfort Agostont, Ausztriából Arnehet stb. És szabadjon e helyütt még azon tényre mutatnom, hogy e társulat maga csak egyike azon hajtásoknak, melyek a társadalmi tudományok összehasonlító s egyetemes művelésének talaján a hatvanas és nyolcvanas évek alatt Párisban kisarjadoztak.

Ilyen a *Société de législation comparée*, ilyen az *Institut du droit international*, mely utóbb hatalmas és tekintélyes intézménnyé nőtte ki magát s a melynek időnkinti gyülekezései Európa különböző pontjain, a nemzetközi jogelvek tanszerű érlelésének jelentős haladási etappejait jelzik. Talán nem vétek sem az igazság sem az udvariasság ellen, midőn úgy vélekedem, hogy ezen intézmények között tartalomra, munkásságának belértékére nézve a történelmi társulat a leggyengébb, a fényes társadalmi és politikai nevek daczára, melyeket tag-lajstroma fölmutat.

E társulat főtitkára: *René de Maulde de la Clavière*, a magyar Akadémiának is kültagja már tíz év óta. Szakszerűen képzett historikus, az *École des Chartes*-nak neveltje, ki azonban a közszolgálat terén mindig politikai, közigazgatási állásokban működött. Mégis fáradhatlan tollának történelmi termékeit felsorolni egy füzetet venne igénybe. Pedig e munkák között nagy terjedelműek, nemükben kimagaslók foglaltatnak: mint a *Histoire de la diplomatie aux temps du Macchiaavel* három nagy oktáv kötetben, mely a nemzetközi érintkezés módjainak s a modern diplomacia eredeteinek a XIV. századtól a XVI. századig rendszeresen csoportosított történetét nyújtja, gazdag adatbeli apparatus alapján. Ilyen a XII. Lajos francia király (1498-1515) élete, mely azonban hőse történetét csak orleansi herceg korában rajzolja, tehát nyugtalan tettvágyának, uralomsóvárgásának lázadó ifju évei alatt, a mi voltaképen magának Franciaországnak széles ecsetű történelmi rajza VIII. Károly király (1483-1498) korában. Távolról sem olyan sokoldalúan tájékoztató, mint az előbbi, de a részletek gazdagsága és tisztázó, szabatos jellegénél fogva, az utóbbi évtized egész historiographiájában, mely e fontos átmeneti vajúdási korszakkal foglalkozott, sokszoros nyomokat hagyott. Legutóbbi műve: *Les femmes de la Renaissance* (Paris, 1899), már tárgyának rendkívüli varázsánál fogva is, Európaszerte mind szélesebb körökre terjedő érdeket fog kelteni, ha majd egyszer a szak tudósok ráérték keresztülhatolni e gazdag adatsoportosításon és számot adni róla a közönségnek.

Talán nem fogják annyira feleslegesnek ítélni ezeket a futólagos könyvészeti jegyzeteket, ha mondom, hogy de Maulde úr volt a hágai congressusnak a megteremtője, és most is lelke annak az alakuló félben levő második congressusnak, mely a jövő évben a világiállítás alatt Párisban fog megtartatni s a melynek megalakítására nézve e t. választmány kebelében legközelebbi időben némi előterjesztéseim lesznek.

De térjünk vissza Hágára s a mult szeptember-havi gyülekezetre. Mert mellőzhetni vélem ama szervezeti előkészületeket, a melyek a M. Tud. Akadémia, illetve tört. bizottságának aegise alatt Magyarország képviseltetése céljából folytak, s a melyekben társulatunk is egy kiküldöttje, Kammerer Ernő tagtársunk által részt vőn.

A csatlakozási névjegyzék, mely m. é. augusztus hóban kezünkhez érkezett, a fényes nevek sorozatát mutatta fel, úgy a diplomatiái világ s a magasállású történetkedvelők, mint a sajátképeni szakszerű történetirodalmi művelők és kutatók sorából, — mely utóbbi a fődolog. A nagy culturnemzetek között e körben jóformán csak Olaszország nem volt képviselve, ellenben aránylag elég jelentékeny számmal Európa észak- és délkelete s a tengerentúli világrészek.

A bejelentett előadások, értekezések száma az 50 körül járhatott. De a míg ez utóbbiak nagy részükben tényleg megtartattak vagy legalább is beküldettek, addig a nagyszámú és javarészen fényes nevű résztvevők sorából csak egy töredék jelent meg. Ha a megnyitó közgyűlésen, de a későbbi összüléseken is százon felül lehattünk jóval, úgy az főképen a Hágában acreditedált diplomáciai testület és kistrészen a hollandi kormány egyes elemei jelenlétének volt köszönhető. A congressus *tényleg* résztvevő tagjainak számát mintegy 90—100 közöttinek tehetjük. Nem nagy szám, ha a keretnek széles arányait tekintjük. Késői dolog lenne e helyütt ezen gyér számnak okait felfedni, melyek a tavalyi vállalkozás eredendő, alkati viszonyaiiban rejlettek, s a melyeknek ismétlődése ellenében a jövő évi congressus egész conceptiójában komoly biztosítékokat látok fenforogni, — különben az egész dologgal jövőre nem foglalkoznám s azt végleg abban hagytam volna . . .

Szószertint le kellene fordítanom azt a beszédet, melylyel *de Beaufort*, a hollandi külügyminiszter, megnyitotta a congressus munkálatait. Az szolgálta voltaképen a legpragmatikusabb bevezetésül. Ez az ember, a ki különben csekély személyzetű miniszteriumával együtt rendkívül únta az egész congressust, mely nekik igen alkalmatlanul jött, ők lévén első sorban elfoglalva a 18 éves királyné trónfoglalása és beiktatása ünnepsé-

geinek intézésével, — mint ahogy az egész hollandusság únta a congressust és általában minden idegent, — nos, a külügy-miniszter úr voltaképen azt kívánta menteni s egy kicsinyt éreztetni is, hogy a congressus munkásságától távol fogja tartani magát. Csakhogy sok izléssel, esprit-vel s egy történésszerek szakszerű biztonságával és motívum-gazdagságával cselekedte azt. Mert ő történész, a kinek tárgyára nézve oly alapvető tanulmányát ismerem, mint: *Oranje en de Democratie* (1784—87), nem szólva a Societé d'hist. diplom. közlönyében olvasható cikkeiről. És tényleg nagy emlékeket idézhetett fel, midőn szólt azon Hágáról, »melyet a XVII. századi diplomacia Európa legszebb falujának nevezett el s a mely szép avenue-iben és nagy erdejében (nyilván a Bosch-ra czélt) fentartotta eredetének emlékét, mint a régi hollandi grófok nyaralóhelyét. Midőn azután a Stadhouderek s a nagy állami gyülekezetek székhelyévé lőn, egy félszázadon keresztül Európa egyik politikai központjává vált.« S azután a németalföldi történet legkiemelkedőbb mozzanataival illusztrálta a tételt, levezetve azt egészen Oraniai III. Vilmosig, a ki az angol koronát végleg elhódította a Stuartoktól, s a kiről titkára naplójában feljegyezte, hogy valahányszor elérkezett a hágai vásárnak hete, felsóhajtott: »100,000 frtot adnék annak, a ki szárnyakat szerezne nekem, hogy átszállhassak a tengeren, hogy csak néhány órára is viszontláthatnám a hágai kermeszt.«

Azon sok közhelyi szólam között pedig, mely a congressuson elhangzott, a történet tanulságai értékéről a diplomata államférfira nézve, jól esett a külügyminiszternek következő megjegyzéseit hallgatnom: »Egy amerikai publicista, Godkin, a ki legutóbb egy igen ügyesen írott és igen suggestiv könyvében a democratia jövőjének kérdését tárgyalta, panaszkodik, hogy bárha a történelem tanulmánya folyton fokozódó buzgalommal emelkedik, befolyása a politikára folyton csökkenőben van. Meglehet — folytatja de Beaufort — hogy valamelyik országban, a hol a demokratiai áramlat igen erős, ez a tünemény időleg jelentkezik. Amde, ha a democratia csakugyan azt az általános tendenciát árulná el, hogy a népeket a történelem megkérdezése nélkül kívánná kormányozni, vajmi hamar kénytelen lenne felismernie tévedését és megváltoztatnia irányát.«

S a diplomatiáról: »Praecedenseket találni, ez a legfontosabb pont azon viszályokban (démélés), melyek a kormányok között támadnak; eh bien, hogy ezeket a praecedenseket megtalálják, a történelemben kell azokat megkeresniök. A diplomataák nem lehetnek elég hálásak azok iránt, kik ezeket a kutatásokat előkészítik.«

De Beaufort úrral ezentúl csak egy conventionális fogadó estéjén (réception) találkoztunk. De a congressusnak munkássága éppen nem volt egyoldalúan diplomatai, hanem a nemzetközi, általános történelem legváltozatosabb mezőit kalandozta be, sőt helylyel-közzel igen félreeső szegletekben látszott megrekedni, -- de csak pillanatokra, mint azt e munkásságnak futólagos áttekintése tanusítani fogja.

S e végből ismét vissza kell térnünk a megnyitó ülésre, melyben általános beköszöntőkön kívül, bekövetkezett az, mit egy összevont szemöldökű bíráló egyik előkelő német történeti folyóiratban következőleg jellemzett: »Eine langathmige Bericht-erstattung von Vertretern der verschiedenen Länder über die bereits vollzogenen oder noch geplanten Veröffentlichungen von diplomatischen Aktenmaterial.« Bizony ezt nem volt nagyon mulatságos hallgatni. Ez alkalommal szólalt fel Óváry Lipót országos levéltárnok hazánkfia, néhány rövidke mondatban megemlékezvén a hazai okmánygyűjteményekről. Nyilvános szereplése mindössze erre szorítkozott. De utólag volt alkalmam meggyőződni, hogy t. tagtársam magán értekezletben, tájékoztatásokban igen hatályosan képviselte a magyar történeti kutatás ügyét, és hogy a congressusnak a nemzetközi vagyis inkább államonkénti publikáló tervezései, actiója terén vele és benne Magyarországgal komolyan és szeretetreméltóan számoltak a nemzetközi s első sorban a francia intézők, s így Óváry t. tagtársunk itt is, mint mindenütt a hol szerepel, sikeresen képviselte a magyar ügyet.

De hogy visszatérjek azokra az állami, történeti okmány- és munka-kiadványokra: *olvasva* ezeket, úgy látjuk, hogy voltaképen igen becses áttekintések, tájékoztatások birtokába jutottunk, különösen Anglia, Amerika, Svédország tekintetében. De a magyar történetre nézve éppenséggel rendkívüli érdekű matériáknak jelzését látom azon jegyzékben, melyet az orosz hivatalos képviselő, Simson Eduard egyetemi tanár (beosztva a külügyminisztériumba) nyújtott be egy beszéd kíséretében, mely általánosságban az orosz nemzetközi jog forrásairól s a külügyi levéltár publicatióinak külső mozzanatairól emlékezett meg. Ezen közrebocsátások jegyzéke 64 külön czikket, kiadványt sorol elé egy 1813-tól 1898-ig terjedő korszak alatt. Ezek között egyeseknek esetleges vonatkozása vagy közvetlen összefüggése a magyar történet eseményeivel, mozzanataival vagy keleti határterületeivel oly szembeszökő, hogy voltaképen elég a puszta címet feljegyezni. Társulatunk tagjai között, a *Századok* széles olvasó körében sokkal többen lesznek, kik szláv történeti vonatkozásokkal foglalkoznak, nehányan esetleg az

orosz forrásokot s irodalmat is nyilvánlatban tartják, hogys em ezen daraboknak felsorolása, és közlönnyünkben reproductiója ezen ritkán nyíló áttekintésből további indokolásra szorulna.

E beszámoló végén, külön függelékben kivonatilag közöljük azokat.

A legközelebbi közgyűlés azután egy határozati javaslatot (voeux) fogadott el, melynél fogva az említett okmánykiadványokról beszámoló urakból egy külön bizottságot alakítva, felkérte őket, hogy behatóbban tanulmányozzák azt a kérdést: vajjon a különböző minisztériumok és állami levéltári igazgatóságok közreműködésével miként volnának a diplomatiái okmánygyűjtemények kiadásai egyelőre az 1789—1815 évekre terjedőleg létesíthetők.

Még az első összes ülés (sept. 1.) délutánján megkezdődött az osztályülések tárgyalása, a melyben az előadások, felolvasások özöne vagyis a congressus részletesebb munkaprogrammja találta medrét. Kezdte pedig a 2-ik osztály, melynek elnökéül az én csekélységem, nyilván mint Magyarország képviselője volt kijelölve.

Az osztályoknak meghatározása ugyanis a következő igen érdekes felosztási terv szerint történt: Az I-ső osztályban a nyugat-európai államok nemzetközi és köztörténete; a II-ikban Európa keleti népei, tehát orosz, török, szerb, görög és magyar történeti kérdések. A III. o. tüzetesen a diplomatiái történetnek látszott fentartva lenni, de értekezései túlnyomólag a szent-széknek egyes államokhoz való viszonyát tárgyalták. A IV. o. azután a távoli, tengerentúli kelet: indiai, chinai, japán-ügyek s európai államok érintkezése ezekkel. Mert a congressusnak volt egy kicsiny és mégis nagyon észrevehető japáni csoportja; ifju juris doctorok német egyetemekről és követségi vagy japán kormányi kiküldöttek, — bátran mondhatni: a congressusnak egyik kellemes sensációja és nemzetközi érdekessége.

A két utolsó osztályon könnyen túleshetünk. Csak egy-egy ülést tartottak. Nem voltam jelen és nem is érzek magamban hivatást részletezni, hogy micsodák is voltaképen Takatashi japán nyugdíjazott tanár úr nézetei a nemzetközi jog alkalmazásáról az utolsó chinai-japán háborúban (angolul),¹⁾ vagy Toru-Terao doctor úr mit mondott Európa és Japán érintkezéseiről a legrégibb időktől a XIX. század közepéig.

A harmadik osztályban pedig a római Monsignorok és pápai Camerierék meg nem jelenvén, beküldött értekezéseik csak az *Annales* későbbi füzetekben fognak napvilágot látni. A franciaia régészeti társulat elnöke *Marsy gróf* olvasott egy

¹⁾ Azóta önállóan megjelent és figyelmet keltett dolgozat. L. Gy.

áttekintő tanulmányt a külföldi követek fogadásáról Compiègneben — maga is ott lakik — a XV. és XVIII. században; a mely felolvasásban több volt a régészeti- és culturtörténetből, mint a diplomatiából.

A congressusnak egyik legkiválóbb írói alakja, t. i. *Waliszewski* úr, az a Párisban lakó lengyel író, kinek művei Katalin császárnéről, Nagy Péterről, *Le Secret d'une Impératrice*, *Marsyenka* stb. világszerte feltűnést keltettek, mellesleg brilliáns causeur, ezen osztályban is ragyogtatta szabadon csapongó, pointirozott előadó művészetének varázsát.

De ő vele közelebbről volt szerencsém megismerkedni azon keleti osztályban, melynek én voltam első elnöke, *Mjr. Tarnassi*, a hágai internuncius lekötelező segédlete mellett. Szabadjon megjegyezmem, hogy a nevezett egyházi diplomatában, a ki évekig volt uditore a bécsi nunciaturánál és Magyarországot jól ismeri, hazánknak egy ép oly rokonszenves mint rokonszenvező barátjával volt szerencsém találkozni.

Ezen az első ülésen is két dolgozat csak bemutatóra került, mely nyilván többet ígért egyik-másiknál, melyet a szerző jelenléte következtében teljes terjedelmében meghallgathattunk.

Az egyik *Aristarchi bey* inkább jogtörténeti értekezése: *Les Protégés en Turquie*, a másik *Wéniwitinoff* orosz államtanácsosé: *Nagy Péter Németalföldön*, mely utóbbit kéziratban olvashattam. Nagy gonddal és történelmi szabatossággal készült dolgozat; de a megállapodás szerint mint távollevőtől, még bevezetését sem engedék, mint javasoltam, felolvasatni. Ellenben egy óra hosszant meg kellett hallgatni egy memorandumot, mely *Mac-Mahon* marsall s a francia-orosz szövetség kezdeményeit septennátusa alatt, tárgyalta a napjaikbeli francia sajtónak elismert megbízhatóságú közleményei alapján, s a melyre én nyugodtan napirendre tértem, bárha egy Magyarországgal igen benső baráti viszonyban élő keleti nagyhatalomnak követe felháborodott és bosszuságában otthagytá az ülést. De hát diplomatiái történeti congressuson ilyen episodokra is el kell készülnie lenni, — a praeventiv censura gyakorlása eleve ki lévén zárva, holott biz' az néha ráférne bizonyos gyártmányokra. Egyébiránt konstatálhatom, hogy ilyenek Hágában csak kivételesen bukkantak a felszínre; ámbátor épen ez a II-ik (európai) keleti osztály telve volt veszedelmes gyűánnyal.

Igy *Waliszewski* úrnak causerie-ja, mely bezárta ezt az ülést, Nagy Péter örökségének ártatlan czíme alatt voltaképen az orosz fejedelmi történetnek azt a legsajátságosabb és talán legerkölcstelenebb korszakát tárgyalja, melyet rövideden a

Császárnék korának szoktak nevezni, — néhai Leó Henrik olasz történelmében sokkal drastikusabb némbéri czímen nevezte el a IX—X. századi római Senatrixek, a Theodorák és Marozziák felülkerekedése idejét, — s a mely Nagy Péter halálától II. Katalin császárnő trónfoglalásáig terjed. (1725—1762.) Hát a palota-forradalmak, bomlott erkölcsű nők és czinkosaik felülkerekedésének merész kockajátéka az, s a lengyel eredetű író, ki a történetben specialitása szerint a személyest keresi, nem épen az enyhítő vonások erőltetett kiemelése által fog véteni. De hiszen elég, a mit finoman leplező előadása sejtet és szelid sarcasmusok villanásai látni engednek. Így midőn 1741-ben Erzsébetnek, Nagy Péter második leányának trónra emeléséről szólt: »A császári gárda két testőre ragadta meg és kapta fel a hercegnőt, — mondá. A nemzeti érzület lelkes felbuzdulását szemlélhetnők e felemelésben, ha véletlenül nem ismernők a két testőrtiszt nevét. Az egyiket Schwarzrnak hívták, a másikat Grünsteinnak.« Talán nem felesleges figyelmeztetnem a t. olvasót, hogy ezen nevek alatt *árya-németek* lappanganak.

Egyébiránt ezen ülésnek reánk magyarokra nézve legnevezetesebb mozzanatát, *Vesnitch* Milán belgrádi jogtanárnak és volt miniszternek ily című előadása képezte: *Obrenovich Mihály fejedelem s eszméi a balkán-államok confoederatiójáról*. Társulatunk tagjai, t. olvasóim, már ismerhetik ezen előadás tartalmát azon velős összegezés alapján, mely a *Századok* f. é. februári száma *vegyes* rovatában, kivonatúl Óváry Lipót tagtársunk hasontárgyú akadémiái beszámolójából megjelent. Kossuth Lajos Obrenovits Milossal — mint Irataiban előadja — Londonban 1859-ben személyesen találkozott, s e két tényező, ki oly távoleső kiinduló pontokból convergált a dunai confoederatio irányában, megvitatta volt a magyar forradalmi politika egész nemzetközi rendezkedésének eme nevezetes megoldási eszméjét. Nem térek ki azon részletekre, melyeket *Vesnitch* úr ezen eszme fejleményeire nézve a keleti szláv népek közel mult diplomatiai történetéből idézett. Ő maga ezen balkán népek nemzetközi állása szempontjából bizonyos panacaeának s eszménynek látszott feltüntetni azt, mely őket az osztrák, illetve most osztrák-magyar, s az orosz hatalom közötti ingadozásuk, kényszerű vonzásuk fatalitása alól felszabadítaná.

Óváry t. tagtársunk akadémiái értekezésében volt szíves reámutatni — a mire a *Századok* kivonatos jegyzete nem terjedt ki — miszerint én elnöki jogommal élve, a felolvasás befejezte után annak tartalmára megtettem megjegyzéseimet, melyek nem hangzottak el nyomtalanúl, s a congressus köz-

lönyében, az *Annales d'Histoire Internationale* legközelebb megjelent első füzetében is — némi helyreigazítandó kihagyásokkal — lényegileg reprodukáltattak.

Utaltam a nagy szerepre, melyet Magyarország, mint a 48-as forradalmi korszaknak protagonistája, a dunai conföderáció eszméjének érlelésében játszott; mert ezen eszme *eredete* tekintetében hivatkoztam az újabb magyar publicistika által kiderített azon tényre, miszerint *oláh* politikai emigránsok tekintendők első propagátorai gyanánt, kik még a hazában 1848—49 folyamában léptek érintkezésbe Kossuthal. Említém továbbá, hogy Kossuthnak ebbeli tervezései a részletekig egy francia nyelvű műben is olvashatók, t. i. az Irányi-Chassinféle *Histoire de la révolution politique de Hongrie*-ban. (De az *Annales*-ok persze csak Chassint említik!) Idéztém továbbá Kónyi Manó »Deák Ferencz Beszédei« cz. műve V-ik kötetének kitünő összefoglalását, melynek adalékaiból tudjuk, hogy a magyar emigráció legelőkelőbb tényezői, Kossuth szűkebb környezetén kívül, mily erőlesen tiltakoztak e tervrel ellen; így b. Jósika Miklós még 1862-ben Brüsszelből. Kifejtém, hogy a magyar politika egész irányzata, mely 1867 óta érvényesült, ellentétben állott ezen eszmével, elannyira, hogy maga Kossuth is idővel desavouálta, mindenesetre visszavonta azt. S itt ismét azon eszmemenetre és történeti analogiára mutathattam, mely gr. Andrassy Gyulának »Az 1867-iki kiegyezés« cz. könyvében e tervre nézve foglaltatik. Az uralkodó magyar politika, mondom, melegen óhajtja a balkán államok *autonom* fejlődését. »Enfin M. Lánoczy conclut en disant que la Hongrie forme les vœux les plus propices pour le développement des États balkaniques — mondja az *Annales*-ban közölt jegyzőkönyv, kihagyván épen azt, a mire én felszólalásomban a legnagyobb súlyt fektettem, t. i. az *autonome* jelzöt (a *développement* előtt) — en confédération de paix, mais que l'idée d'une confédération danubienne, au sens propre du mot, est repoussée par les hommes d'État hongrois de tout parti.«

Bocsánatot kérek ezen politikai kitérésért, mely egy közeli bár, de lejárt s így történetivé vált korszakra vonatkozik. Ha erre bővebben kiterjeszkedtem, úgy szándékosan tevém azt, meg akarván mutatni, hogy magyar embernek, nemzetközi tényezők találkozásánál, összeműködésénél, mire nem kell elkészülve lennie. Vesnitch értekezésének természetesen csak czimét ismertem s így helyreigazító felszólalásom rögtönzött vala. De ha abban némi látszólagos pedanteriával ekkora irodalmi segédanyagot említettem, ezt szándékosan tevém. Mert a külföldre és értelmiségi közvéleményére semmivel

sem gyakorolhatunk hatékonyabb benyomást, mint ha valamely kérdést, szakot illetőleg, valaminő rendszeres irodalmi tárgyalásra, szakirodalomra hivatkozhatunk.

A II. osztály utolsó ülésén magam is némi önálló tanulmánynyal léptem elő, szabad francia előadásban, melynek czíme: *Le Nom d'une Dynastie: les Corvins*. E témával való foglalkozásomnak rugója az volt, hogy az elmúlt tavasszal egy ismert angol történész részéről azon felkérés érkezett hozzám, hogy egy készülő munkájához közölném vele a Hunyadiak *Corvinus* nevezetének eredetét, magyarázatát. Mult évi egyetemi előadásaimban is, bárha azok a korabeli nyugat-európai történetre vonatkoztak, részletesebben foglalkozhattam Mátyás királynak nemzetközi szereplésével s annak a magyar historiographiában még teljesen fel nem fedett proteusi ubiquitásával, egyetemes mozgató hatályával. Angol nyelvű jegyzéseim egy kis tanulmánynyá kezdték magukat kinőni, mely még nem volt teljesen lezárva, midőn a congressus augusztus végén az igazgatóválasztmány tanácskozásaival működését megkezdette volt. Még a hágai állami könyvtárban böngésztem Janus Pannonius Poemáit, abban a legtökéletesebb kiadásban, melyet néhai gr. Teleki Sámuel a közeli Utrechtben nyomtattatott.

Bárha a congressus első össziülésében kimondatott, hogy annak tárgyalási s előadási nyelveiül a francia, német és angol nyelvek egyenrangúan szolgálhatnak, — mégis, meghallgatásra csak francia nyelvű felszólalások, közlemények számíthattak, s az angol és angol-amerikai résztvevők — egyetlen jelentéktelen kivétellel — meg sem kísérelték hatalmas anyanyelvük használatát. A németről még lesz alkalmam szólni. Így esett, hogy egy elsőrangú nemzetközi nyelven szóló kéziratom mellett, ismét az élőszóbeli előadáshoz kelle folyamodnom.

Bevezetésül fejtegethettem, hogy a XV. századi Európa történetében mily határozó szereplés jutott a Hunyadiaknak, és hogy ennél fogva minden mozzanat, mely lényükre, család-történetükre vonatkozik, történeti fontossággal bír s általános érdeklődésre tarthat számot. Azután a család eredetének főbb adalékait feltüntetve, nevének kérdésével foglalkozám és sorba állítám különösen azokat, melyek a *Corvinus* dynastiai név használatának eredeteire és körülményeire vonatkoznak.

Ugyanis ama fentemlített tájékoztató tanulmányaim fonalán egy sajátos eredményre jutottam, melyet lesz szerencsém az első sorban illetékes magyar szakközönség előtt a t. társulathban bemutatni. Magának az állító tételnek jelzése, a kísérő bizonyítási anyag s érvelés nélkül, teljesen érték nélküli volna. De a

skepsis, melylyel a saját összesítéseimnek is feltételes eredményeit kíséрни szoktam, meg nem engedte, hogy ezen magában véve csak accidentális jellegű kérdésben, a vizsgáló ellenőrzést, a közvetett bizonyítékok kritikáját részemről végleg lezártnak tekintessem. S azért ezen nem érdektelen mellékkérdésre, mint mondtam, annak rendszeres kifejtésével óhajtanék e helyütt lehető korán visszatérni.

Előadásomhoz egyébiránt ott Hágában egy kis discussio is fűződött, melyet *Frederic Harrison*, a híres angol író és történelmi essayista támasztott a dynastiai családnevek használatára vonatkozólag, s a melyben *Bikélas* úr, egy igen számottevő (francia nyelvű) tanulmányok szerzője a középkori Görögországról, a dynastiai vagy patronimikus családnevek használatát jelezte a keleti államok, különösen a keleti görög-római császárság történetében. Még az elnöklő *Holban* úr, Romániának egyetlen megjelent képviselője, egy művelt és higgadt-itéletű gentleman (volt consul), teljes tárgyilagossággal sőt némi kétkedő rezervával, a Hunyadiak oláh eredetének kérdését pedzette, a melylyel, mint mondtá, ő is esetleg adat-szerű vizsgálatban foglalkozni szándékozik.

Ugyanez ülésen mutattam be azután *Marczali Henrik* t. tagtársunk — a kit egy családi gyászset a személyi megjelenésben az utolsó perczben gátolt — tanulmányának kéziratát: *Dalmátia és Magyarország viszonya a XI–XIII. században* (francia fordítás); mely szintén a congressusnak füzetes közlönyében — a szokásos vastag »Irományi« gyű-kötet helyett, a melyre senki reá nem szokott nézni, — az *Annales d'Histoire Internationale*-ban fog megjelenni.¹⁾

Végül hadd érintsem itt futólag, hogy a congressus bezáró közgyűlésén egy diplomatikus halasztó indítvánnyal ellárántanom sikerült azt az eshetőséget, hogy a congressus legközelebbi székhelyéül *Bukarest* jelöltessék, mely irányban formális meghívás-szerű indítvány történt.

S ezzel nagyjában beszámoltam Magyarországnak képviselőivel, részvételével a congressuson; de még nem az utóbbinak magának működésével, egész lefolyásával. Mert még hátra van a fekete leves — t. i. azon osztályról való megemlékezés, a melyben a congressusnak szaktörténelmi szempontból kétségkívül legértékesebb csoportja, a német történészek s előadásaik domináltak. Értekezéseik is, a melyekről az alábbi jegyzetben adok röviden

¹⁾ Időközben *Marczali* úrnak ezen francia nyelvű kiadványát egy külömyomatban vettem, nyilván a *Revue d'Histoire Diplomatique*-ból. (Paris, 1899.)

számot,¹⁾ kétségkívül mind a szakszerű tudományos módszer és anyagismeret alapján készültek, és oly nevek, mint az *Erdmannsdörfer*, *Gothein*, *Sternfeld*-é, már magukban véve biztatók, hogy tanulságost s esetleg újat is várjunk. (Georg v. *Below*, Hans *Delbrück* és v. *Weech* előkelő neveik is felemlítést érdemelnek a résztvevők sorából, bárha bejelentett előadásaitak nem is tartották meg.) Rendszeres akadémiai előadások valának a hallottak, melyek akármelyik egyetemi katedráról vagy történet-társulati ülésen hangozhattak volna el; egynémelyik nem épen általános érdeket keltő módon. Már az a külső tény, hogy német nyelven tartattak, megfosztotta őket a közérdeklődés lehetőségétől. S e körülményt már jövődó alkalmak miatt is ki kell emelnem. A német nyelvismeret és szakirodalom ma már kétségkívül az egész művelt világot meghódította, midőn Magyarországon épen ennek csökkentése, elhanyagolása tűzetik czélül. Nincs az a félreeső sicíliai vagy orosz vagy délfrancia városban megjelent szakdolgozat, mely ne számolna a német irodalom odavágó termékeivel. De mint a nemzetközi közvetlen érintkezés nyelve, még mindég keveset hódított, és miután honi nyelvünk, fájdalom, nem jöhet tekintetbe, szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy ne mondjam, inteni honfitársainkat, nehogy p. o. egy jövő történeti congressuson a német nyelv használatára reflectáljanak vagy gondoljanak. Az érvényesülésnek már magában véve bizonyos biztosítéka a francia nyelvnek legalább *possibilis* irodalmi kezelése s élőlősbeli alkalmazása.

A németek egyéb tekintetben is meglehetősen exclusive, elszigetelve tartották magukat, végig egy külön csoportot képez-

---

¹⁾ *Dr. Meinardus*: Die Opposition gegen Karl V. (Hassiai Fülöp landgraf támadása egyházpolit. téren területi hódítás okából.)

Erdmannsdörffer tanár (Heidelberg): *Mirabeau und Mauvillon*. (Nagyérdékű tárgy *Mirabeau* írói jellemé s a plágium története szempontjából.)

Sternfeld tanár (Berlin): *Griechen, Normannen und Kreuzfahrer*.

De Crue (genfi egyet. tanár): *Les relations diplomatiques de Genève avec la France sous Henri IV.*

Laforge de Vitanval gróf: *Ordonnance royale inédite touchant le commerce extérieur de la France sous le règne de Louis XIV.*

Gothein (Bonn): *Német-hollandi kereskedelmi viszonyok a XIV—XVII. században.* (Melyet a jelenlevő hollandusok is ujdonságánál fogva dicsérték.)

G. Salles (párisi levéltárnok): *Une médiation des protestants d'Allemagne entre la France et l'Angleterre au milieu du XVI-ème siècle.*

Dr. Panzer: *Die Aufrichtung des Römischen Reiches durch Karl den Grossen.* (Mely szerinte már koronáztatása előtt, 797-ben következett volna be.)

tek, melyhez néhány hollandi és skandináv történész csatlakozott. Mert az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy ezen congressustól, melyet francziák rendeztek volt hollandiai földön, épen a franczia és hollandi történészek zöme és törzs-kara távol tartotta volt magát; mely tény okainak fejtegetésébe most már késő s felesleges lenne bocsátkozni.

Ezen elszigetelő viszonyoknak megfelelő volt azután a német szaksajtó, a nagy történeti folyóiratok magatartása. Egészben véve ridegen ítélő, hogy ne mondjam elitélő, a német részvétel mértékével mérve mindent. Kizárólag a német tényezők találtak ott méltánylást; s azon egy-két más nemzetbeli, ki hozzájuk csatlakozott, megemlített. Minden egyéb, szerintök silány vagy legalább szót sem érdemlő.

A t. olvasó az előadottakból is véleményt formálhatott magának arról, vajjon ezen ítélet mennyiben felel meg az igazságnak és mennyiben méltánytalan. Voltak ott nagyon becses elemek és nagyérdekű közlemények, mozzanatok, melyekről a németiség nem vett tudomást.

Mégis kétségtelenül nem egészen indokolatlan annak a kérdésnek felvetése: vajjon volt-e ezen congressusnak általában létjogosultsága. és a siker megfelelt-e a czélnek?

Erre válaszom rövideden a következő:

Itt egy első kezdeménnyel állunk szemben, mely természet-szerűleg a kísérletezés stádiumában volt, de ez a tökéletlenül organisált kezdet is elég érdekesnek, tartalmasnak bizonyult a végre, hogy egy gondosabb előkészületű, fejlettebb folytatást várjunk be, míg végleges ítéletet mondunk.

Azután nekünk magyaroknak ezekben némi különleges álláspontot szab nemzetközi állásunk. Mi nemzetközileg még kevéssé, mindenesetre pedig mai tartalmunk, fejlettségünk jogos mértékén *alól* ismertek vagyunk. Rendszeres, önálló nemzetközi képviselőtünk pedig nincsen; mit minden politizálási viszketeg nélkül egyszerű tény gyanánt constatálni kényszerülünk. Irodalmunk is, a nyelvi viszonyok következtében, meglehetősen elzárt, — nem az a nyílt csatorna, a melyen Európának több másodrangú népe s állama is közlekedik a nagyvilággal. Szellem-erkölcsi individualitásunkat jóformán magunknak kell, minden adott nemzetközi alkalommal, mintegy esetről-esetre bemutatni, érvényesíteni, úgyszólván kiküzdeni. *Ez azután a mi saját-képi külképviseletünk.* Ez a látszegt az, a melyből én a Hágában lefolyt nemzetközi congressust tekintem s a melynek kilátásai eleve reabírtak ezen nem minden munka és áldozat nélkül járó részvételre engemet, a ki sokkal visszavonultabb és magamban állóbb vagyok, hogysen egyéb mint ezen általános hazafisági

szempontok bírhatnának reá arra, hogy sorompó elé lépjek. Bár nem titkolhatom el, hogy a külföldi körökkel való érintkezésben tapasztalt figyelem és hason alkalmakból eredt tartós érdekes összeköttetések, eljárásomnak önös, kedves jutalmazását képezik.

De bocsánatot kérek ezen személyes kitérésért. Úgy vélem, a fentebbiek is eléggé indokolták azon nézetet, hogy Magyarország minden nemzetközi nyilvánulásnál, melynél szellemi erők mérkőzése folyik, valami módon részt kell vennie.

Reméljük, és én őszintén kívánom, hogy ez, már az 1900-ik évben tartandó második Nemzetközi Történelmi Congressuson hatályosabban, szerencsésebben érvényesüljön, mint a hogy a mult esztendőben a hágai összejövetelen történt.....

Mint a Párisban székelő nemzetközi központi választmány-nak a magyar országos bizottság és részvétel szervezésével megbízott tagja, leszek szerencsés annak idején társulatunk kebelében ez irányban közelebbi tájékoztatást nyújtani, igénytelen javaslataimat megtenni.

LÁNCZY GYULA.

FÜGGELÉK.

Simson Eduard kormányküldöttnek az orosz külügyministerium kiadványairól szóló jelentéséből tárgy szerint esetleg a magyar történetírást érdekelhető némely czikkelyeknek kivonatos jegyzéke.

Ismételve kiemeljük, hogy csak a hely szűke kényszerít e kivonatos közlésre. Mert kétségtelen, hogy az eredeti jegyzék összességében teljesen lekötne minden történetkedvelő figyelmét. Tényleg, oly kiadványokat kelle mellőznünk, melyek úgy az orosz, mint az európai történetre nézve kitünő fontossággal bírnak és nálunk aligha ismertek. Tekintve, hogy az eredeti kiadványok már az előadó által is idegen — francia — nyelven, tehát közvetett módon lettek elősorolva, s oly forrásokról van szó, melyeket magunk nem ismerünk, nem véltük tanácsosnak e közlés alkalmával egy újabb — magyar — fordítással esetleg árnyalati eltérések árán e felsorolás adatszerű hitelességét s így netaláni hasznavehetőségét csökkenteni. Ez okból ragaszkodunk az előttünk fekvő francia szövegnek czímenként szószerinti reproductiójához.

Recueil des lettres patentes et des traités, 4 vol. et le commencement du 5me avec des gravures de beaucoup de cachet. avec des reproductions paléographiques de quelques lettres patentes du XIIIe—XVIIIe siècle, et des fac-similés de deux Pseudo-Démétrios, Marina Mnichek, Bogdane Chmelnicki, etc. Moscou, 1813-41. in folio (en russe).

Études servant à l'explication de l'ancienne histoire de la Russie, par A. Lehrberg, édition allemande par F. Krug. traduites par J. Jazykoff. Saint-Pétersbourg, 1819.

La chronique de Sophie ou Chronique russe de 862-1534. 2 parties. Moscou, 1820-21. Edition de P. M. Stroïeff, avec trois fac-similés des manuscrits de la Chronique de Sophie (en russe).

Mémoire sur quelques peuples et pays de l'Asie centrale, par F. Nazarov, traducteur du corps sibirien envoyé à Cocande en 1813-14. Saint-Pétersbourg, 1821 (en russe).

L'Archive des anciennes lettres patentes de la Russie Blanche de 1463-1768. avec des reproductions de différentes signatures autographes. Moscou, 1824 (en russe).

Indicateur des cartes géographiques et des plans de différentes parties de l'Asie, appartenant à la collection cartographique de la bibliothèque des archives principales du ministère des affaires étrangères à Moscou, rédigé par A. Ratchinski, employé aux archives, 1876 (en français).

Table des affaires et manuscrits concernant la Sibérie et appartenant aux archives principales du ministère des affaires étrangères à Moscou, par M. P. Poutzillo. Moscou, 1879 (en russe).

Registre des atlas de géographie, cartes, plans et théâtres de guerre de la bibliothèque des archives principales du ministère des affaires étrangères de Moscou, dressé en 1816, corrigé et complémenté en 1877. Saint-Pétersbourg, 1877 (en russe).

Catalogue des manuscrits concernant l'histoire de l'église. Moscou, 1880 (en russe).

Recueil des archives principales du ministère des affaires étrangères de Moscou, 5 livraisons. Moscou, 1880-1892 (en russe). Ce recueil contient des études et articles concernant l'histoire diplomatique de la Russie aux XVIIe et XVIIIe siècles.

Fac-similé des anciens sceaux russes: de l'état, des czars, des patriarches, des provinces, des villes et des cachets personnels, avec 126 gravures et texte explicatif en langue russe et française, liv. I. Moscou, 1880.

Le commencement des relations de la Russie avec la Turquie. L'ambassadeur de Ivan III. Plechtscheeff. par A. V. Nékliouhoff. Moscou, 1883 (en russe).

Matériaux pour l'histoire des relations de la Russie avec la Pologne, la Moldavie, la Valachie et la Turquie, dans les XIVe — XVIe siècles. par V. A. Oulianitzki. Moscou, 1888 (en russe).

Les relations de la Russie avec l'Asie centrale, pendant les XVIe — XVIIe siècles, par V. A. Oulianitzki.

Tagebuch des Generalen Patrick Gordon, während seiner

Kriegsdienste unter den Schweden und Polen von Jahre 1655 bis 1699. zum ersten Male vollständig veröffentlicht durch Fürst M. A. Obolenski und Dr. phil. M. Posselt. Erster Band. Moskau, 1849. Avec une préface de M. Posselt. avec suppléments et deux portraits de Gordon et de sa femme, 3 vol.

Lettre du khan de la horde d'or Tochtamysch au roi de Pologne Jagail 1592-1599, publiée par le prince M. A. Obolensky. Kazan, 1850.

Le Chroniqueur de Péréasslavl Soudalsky, composé au commencement du XIIIe siècle (entre 1214-1219). publié par le prince M. A. Obolensky. Moscou, 1851.

Le Nouveau Croniqueur, composé sous le règne de Michel Théodorovitch, publié par le prince M. A. Obolensky. Moscou, 1853.

La chronique universelle russe, 2e partie.

Études historiques sur la Petite-Russie et les Petite-Russiens, conservées aux archives principales du ministère des affaires étrangères de Moscou, par G. F. Miller. Moscou. 1847.

Ambassade au Choun-Taïtschi-Tsévané Rabtane de Songarie, du capitaine J. Ounkovski, et son journal de voyage pour 1722-1724. Documents avec des notes et une préface. publiés par N. J. Véssélovsky. Saint-Pétersbourg. 1887 (en russe).

Monuments des relations diplomatiques et commerciales de la Russie Moscovite avec la Perse, publiés sous la rédaction de N. J. Véssélovsky. t. I. Saint-Pétersbourg, 1890; t. II. Saint-Pétersbourg. 1892.

Monuments des relations diplomatiques du khanat de Crimée avec l'empire de Moscou aux XVIe et XVIIe siècles. conservés aux archives principales du ministère des affaires étrangères de Moscou, par Th. Laschkoff. Simphéropol, 1891.

Registre des affaires de la cour de Crimée de 1474-1779, par N. N. Bantysch Kamensky, en 1808. avec préface de Laschkoff. Simphéropol. 1893.

Aperçu sur les relations extérieures de la Russie (jusqu'à 1880), par N. N. Bantysch Kamensky. Cette édition contient des données concernant les ambassades entre les monarques russes et les cours européennes, des correspondances et traités qui sont conservés aux archives de Moscou, de 1481-1801. I^e partie, Moscou, 1894 : Autriche, Angleterre, Hongrie, Hollande, Danemark, Espagne. IIe partie, Moscou, 1896 : Allemagne et Italie. IIIe partie, Moscou, 1897 : La Courlande, Livonie, Esthonie, Finlande, Pologne et Portugal.

Dès 1874 commençait à paraître le *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie avec les puissances étrangères*,

publié par F. Martens. Cette édition contient des notices historiques et le texte des traités en langue originale avec une traduction russe. De ce recueil, qui est bien connu en Europe. ont paru jusqu'à présent trois séries.

Traités avec l'Autriche.

Tome I	Saint-Pétersbourg	1874	(1675-1762).
— II	—	1875	(1772-1808).
— III	—	1876	(1808-1815).
— IV, 1	—	1878	(1815-1849).
— IV, 2	—	1878	(1849-1878).

A folytatólagos kötetek V—VIII-ig *Németországgal*, IX—XII-ig *Angliával* kötött szerződések kiadványa 1656-tól a legújabb időkig.

SÁMBOKY JÁNOS TÖRTÉNETÍRÓRÓL.

Hazai történetírásunk egyik termékeny munkása. a XVI-ik században élt Sámbock János, még mindig nélküli életírását. A mit itt-ott írtak róla, igen hézagos. Földije és csaknem kortársa, Szenczi Molnár Albert, néhány száraz életrajzi adatot sorolt fel róla a *Postilla Scultetica* ajánló soraiban. Nevezetesen, hogy először Wittembergben tanult 1545-ben Melanchton Fülöp idejében, annakutána Argentínában (1550), Párisban (1552), Páduában (1555) és egyéb főhelyeken bujdosásban kezdett könyveket kibocsátani, végre sok munkái után a császár udvara mellett 1584-ben halt meg a bécsi akadémiában. Hivatkozik Molnár a Tigurumbeli Gesner Konrád *Bibliotheka* című könyvészeti munkájára, melyben közel ötven, Sámbocktól kibocsátott könyv van felsorolva.¹⁾

A hazai irodalomban a *Magyar Kurir* 1789-ik évfolyamában van még Sámbockról rövid emlékezés (972. l.), melynél a *Magyar Néplap* 1857 évi 83-ik számában *Remellay Gusztáv* cikke már bővebb. Ez a hirtlap közli az arcképét is, valószínűleg arról a rézmetszetről, melyet — a *Gemeinnütziye Blätter* 1826 évi 69-ik számában foglalt híradás szerint — Ehrenreich A. hazai művész a bécsi cs. és kir. könyvtárban levő festményről készített, vagy talán arról a metszetről, melyet 1564-ben Antwerpenben megjelent s később még hét kiadást ért *Emblemata* című munkájában maga Sámbock tett közzé s a mely őt 33 éves korában ábrázolja. A cikkíró Remellay elmondja Sámbockról, hogy 1531 jul. 1-én született Nagyszombatban. Tanulmányait itthon és Olaszországban végezte. Megszerezte a bölcsészeti- és orvostudori okleveleket. Az, hogy 26 éves korában a bolognai egyetem tanára volt, nem minden-

---

¹⁾ *Sz. Molnár A.* naplója, levelezése és irományai. Szerk. Dézsi Lajos. 436, 437 ll. — A Szabó-Hellebrant *Régi Magyar Könyvtár* Sámbockynak 44 munkáját sorolja fel 69 kiadásban. Némely kisebb művét Kovachich M. G. nyomatta ki *Scriptores rerum hung. minores* című könyvében.

napi képességének tanubizonysága. Olaszországot hamarosan ott hagyván, Bécsbe költözött; nagy tudományával megnyerte I. Ferdinánd császár és király nagyrabecsülését; tanácsosává, Miksa és Rudolf császároknak pedig udvari orvosává és történetírójává lön. Életét 1584 jun. 13-án fejezte be Bécsben.

Emyi röviden az, a mit Remellay Gusztáv tud Sámbookyról. Nagy Iván, ismeretes családtani munkájában (X. köt. 29. l.) ez adatokat Kőlcsey Vinczének *Nemzeti Plutárk* című biographikus munkája nyomán (I. köt. 150. l.) azzal egészíti ki, hogy megnevezi Sámbookynak az apját is. Pétert, továbbá megemlíti azt, hogy egyik nővére Panny Jánoshoz ment férjhez. Nagy Iván fölveti azt a kérdést is: vajjon nem a franciaországi champagnei tartományból még az Árpádok korában hozzánk szakadt Sámbooki nemzetségből származott-e történetírónk?

Régi okleveleink tényleg emlékeznek egy Sámbooki családról, a nélkül azonban, hogy annak francia eredetéről felvilágosítanának. Így pl. tudjuk, hogy Sámbook-i Lénárd fiának a leánya Aglent asszony, a Rátolt nemzetségből való Purch István comes özvegye, 1327-ben a budai káptalan előtt nyugtatja fivéreit, Lénárd mestert és Kopasz László mestert, nem különben elhalt testvérének Bekének fiát Domokost, a leányi negyed kiadása iránt.¹⁾ Az itt említett Sámbookiaknak közeli atyjokfia volt az a Sámbooki Márton fia Jakab, a kinek felesége Margit, a Szolnok vármegyei Szentmártoni Lászlónak volt a leánya s a ki 1361-ben a budai káptalan előtt Sámbooki István fiával Péterrel a békásmegyeri birtokon megosztzkodván, a neki és leányainak: Ilonának és Annának jutott részt 1362-ben eladta Erzsébet királynénak.²⁾ Ez a Sámbooki család a nevét bizonyosan nem Franciaországból hozta, hanem inkább a Pest vármegyei Zsámbooktól vette.

Zsigmond király uralkodása idejéből Sámbooki Domokos fiát Jánost ismerjük, a ki hűtlenségbe esvén, somogyi jószágait a király 1404-ben Maróthi János macsói bánnak adományozta s a beiktatással a boszniai káptalant, majd a somogyi konventet bízta meg.³⁾

Tíz évvel későbbben (1414-ben) Nyitra vármegyében találkozunk egy Sámbooki- vagy Zámbookival: Simon mesterrel, a ki Rozgonyi Simon országbíró előtt Csitneki Miklós felesége Ilona asszony ellen azt a panaszt emelte, hogy 150 frt értékű

¹⁾ Orsz. Levéltár, dipl. oszt. 2469.

²⁾ U. o. 5072, 5101. 5142.

³⁾ U. o. 8938 és 8953.

arany-ezüst marháját hatalmasul magánál tartja.¹⁾ 1423-ban meg Csitneki György leánya Katalin (özv. Hosty Lászlóné) pereskedik Simon mesterrel, kovarcsi (Nyitra vm.) birtokrészének elfoglalása miatt.²⁾

Ha már most az itt felsorolt Sámbokiak valamelyikével akarnók a történetíró tórségi kapcsolatba hozni, azt az utóbb említett Simon mesterrel tehetnók legalkalmasabban. Simon mester utódai könnyen áttelepedhettek Nyitra vármegyéből Nagy-Szombatba, a történetíró szülővárosába. Ezt ugyan családi leszármazás hiányában nem állítjuk bizonyosan, csak föltételezzük. Mert azért, hogy Nagy-Szombat nem volt nemes fészek, s azért, hogy Sámboky Péter, a történetíró atyja, *civis et inhabitator Tyrnaviae*-nek neveztetik, némely oklevél határozottan *nobilis*-nek is írja.³⁾

De áttérve magára a történetíróra, az első írásos adatot, melyben *aulae familiaris*-nak mondatik, I. Ferdinánd királynak Prágából 1557 decz. 31-én a pozsonyi kamarához intézett rendeletében találjuk, melylyel Sámboky Jánosnak életfogytig tartó fizetésül 50 magyar frtot rendel.⁴⁾ E fizetést alig egy fél hónap múlva (1558 jan. 19-én) 50 frttal fölemeli *ob certos meritorum suorum respectus*.⁵⁾

I. Ferdinánd utóda, Miksa császár, szintén kegyelmébe fogadta Sámbokyt. Udvari orvosává tette s 1565 jan. 6-án, illetőleg 1566 ápr. 24-én eddigi 100 frt évi fizetéséhez még másik 100 frtot rendelt.⁶⁾

Ez időben történetírónk atyja Péter még élt és Nagy-Szombatban lakott. Ezt abból a perből tudjuk, melyet Sámboky Péter 1564-ben Bekényi Alaghy János ellen indított. Ugyanis I. Ferdinánd király még 1555 máj. 30-án a Pozsony vármegyei Grünau és Ivány falukban bizonyos pusztatelleket, és Szentgyörgy városában egy nemesi udvarházat, melyek Szentgyörgyi és Bazini Kristóf gróf magvaszakadtával a koro-

¹⁾ U. o. 10171 és 10200.

²⁾ U. o. 11319, 11339 és 11506.

³⁾ Sámboky már említett *Emblemata* című könyvének 200-ik lapján le van ábrázolva czímere. A balra dőlő kerék talpú tárcsa-pajzsban két egymásnak forduló daru, csőrében közösen egy gyűrűt, fölemelt jobb lábában pedig egy követ tart. A balra forduló sisakot nem fedi királyi korona, hanem keresztbe fektetett két rózsza díszíti. A színjelzés nincs feltüntetve a foslányokon sem; az ábrát magyarázó »*In labore fructus*« distichonokból is csak annyit tudunk meg, hogy a két rózsza *bicolor* = kétszínű.

⁴⁾ Orsz. Levéltár, Ben. Resol. 1557. fol. 5.

⁵⁾ U. o. 1558. fol. 6.

⁶⁾ U. o. 1565. fol. 13, és 1566. fol. 49.

nára háramlottak, Bekényi Alaghy Jánosnak és fogadott testvérének (frater adoptivus) Gávai Balaskó Istvánnak, a kit az oklevelek *Gávai* máskép *Balaskó*-nak is neveznek, adományozott.¹⁾ Gávai István szentgyörgyi lakos volt s már előbb is Iványban birtokos nemes. Az erdélyi királyi jövedelmek ellenőrének Vas Lászlónak halála után I. Ferdinánd őt nevezte ki 1555. márcz. 1-én ellenőrnek.²⁾ Gávai a királyi kinevezést és adományt nem sokáig élvezhette. Alig utazott el Erdélybe, új állomása helyére, a halál utólérte. Gyermekkei nem maradván, adományos javaiban, egy szerződés alapján, Alaghy János örökösödött, a kinek birtokba vezetése iránt a király 1555 szept. 12-én rendeletet bocsátott ki a pozsonyi káptalanhoz.³⁾

A beiktatásnak csak az esztergomi érsekség tisztartója mondott ellen, a memyiben az érsekség grünaui birtokjogát sértené az adomány. Ez az ellenmondás nem akadályozta Alaghyt, hogy mostoha testvére birtokaiban, melyekben különben is adományostárs volt, bele ne üljön. Pár év múlva azonban veszedelmes ellenfele támadt Sámbooky Péterben. Ugyanis Sámbooky leányát Magdolnát Gávai Balaskó István bírta nőül, s most, hogy Balaskó meghalt, az özvegy, illetőleg ennek atyja Sámbooky Péter, az özvegyi hitbér kiadását követelte. Egy súlyos váddal is lépett fel Sámbooky Alaghy ellen. Azt panaszolta ugyanis, hogy Gávai Balaskó István, Erdélybe utazása előtt, egy ládát bízott Alaghy János gondozására, melyben aranyezüst marhák, köztük két értékes kupa, 500 darab 1000 frt értékű ezüst pénz, a mit Balaskó Olaszországból hozott magával, továbbá feleségének a kiházásításkor kapott 300 frt készpénze volt elhelyezve. Ezen értékes ingóságokat Alaghy a Balaskó halálával sem akarja kiadni, hanem hatalmasul magánál tartja.⁴⁾ Alaghy Jánosnak bizonyosan oka volt erre az önhatalmú eljárásra. Tette azt talán azon kölesön biztosítása fejében, melyet lakodalma alkalmából adott Balaskónak.⁵⁾ A dolog perre került és Báthory András országbíró 1564-ben megítélte a Sámbooky követelését. De mikor a pozsonyi káptalan 1565 jan. 29-én Sámbookyt a veje grünaui és iványi birtokrészeibe és a szentgyörgyi kúria birtokába be akarta iktatni, azt Alaghy János szolgálai fegyveres erővel meghiúsították.⁶⁾

A pereskedés újra kezdődött még nagyobb erővel. A

¹⁾ Orsz. Levélt. Neoreg. Acta fasc. 357. nr. 25.

²⁾ U. o. Ben. Resol. 1555. fol. 12.

³⁾ U. o. Neoreg. Acta fasc. 32. nr. 5.

⁴⁾ U. o. fasc. 562 nr. 13.

⁵⁾ U. o. fasc. 266. nr. 17.

⁶⁾ U. o. fasc. 538. nr. 39.

viszállkodó felek, mind Alaghy János, mind Sámbock Péter, a következő évben befejezték életüket. Alaghyról a Pászthói Katától született fiára Andrásra, és leányára Juditra szállott át a per, Sámbock Péterről szintén a fiára, a történetíró Jánosra. Az Alaghy gyermekek kiskorúak lévén, őket gyámjuk, egyszersmind mostoha apjuk Thallóczy Bánffy Bálint, a szatmári magyar katonaság kapitánya, képviselte.

Az 1569 jun. 11-iki tárgyaláson már Sámbock János és Bánffy Bálint állottak egymással szemben. Az utóbbi, mint alperes, tagadta a követelés jogosságát, és miután az egrí káptalan korbizonyítványával igazolta, hogy Alaghy András mintegy kilencz, Alaghy Judit pedig csak négy esztendő, Báthory Miklós országbíró úgy ítélte, hogy mihelyt Alaghy András a törvényes tizenkettedik életévét eléri, esküvel tartozik erősíteni, hogy a követelt ingók és ingatlanok nem voltak atyjánál s nincsenek ő nála sem.¹⁾

Az eskütétel idejéül 1571 máj 11-ikét, helyéül pedig a jászai konventet jelölte ki az országbíró. Míg ez az idő elkövetkezett, az Alaghy gyermekek anyja Pászthói Katalin meghalt, mostoha apjuk Bánffy Bálint pedig oly hanyagúl vitte gyámi tisztét, hogy Mágóchy Gáspár Torna vármegyei főispán, mint a néhai Alaghy János végrendeletének végrehajtója, Bánffyt a gyámságtól megfosztani kényszerült s a végrendelet értelmében maga vette gondjaiba a két árvát.

Az új gyámnak első dolga volt, hogy midőn az Alaghy Andrásra kiszabott eskütétel ideje közelgett, a jászai konventtől új korbizonyítványt vett ki²⁾ s azzal az országbíróhoz sietett. Ott előadta, hogy az egrí káptalan 1568 apr. 28-ki korbizonyítványa, melyet Thallóczy Bánffy Bálint állított ki, nem felel meg a valóságnak, mert Alaghy András nem 1571-ben, hanem 1573-ban lesz tizenkét éves. Előadta, hogy Bánffy nemcsak ebben hibázott, hanem a kiskorú Alaghy árvák érdekeinek megóvásában is. Az ő gondatlanságának és együgyűségének kell felelni, hogy az 1569 évi tárgyaláson az országbíró Alaghy Andrást elmarasztalta. Perújításért folyamodik tehát, mert reméli, hogy a kezében levő bizonyítékok alapján kedvező ítéletet fog nyerni.

Báthory Miklós országbíró helyt adott Mágóchy kérelmének; a per újra fölvetését megengedte, a jászai konventnek pedig meghagyta, hogy ha máj. 11-én Alaghy András az esküt nála le nem teszi, arról Sámbock Jánosnak ne állítson

¹⁾ U. o. fasc. 9. nr. 51., fasc. 32. nr. 6., fasc. 538. nr. 3. és fasc. 984. nr. 12.

²⁾ U. o. fasc. 537. nr. 38.

ki bizonyítványt.¹⁾ egyidejűleg pedig utasította az esztergomi káptalant, hogy nemes Sambucus János kir. történetíróat az új tárgyalásra idézze meg.

A káptalan máj 3-án jelenti, hogy emberét a parancs következtében Bécsbe küldötte *ad domum habitationis et solitae residentiae Joannis Sambucci*, és öt tizenötöd napra perbe idézte.²⁾

Mágóchy Gáspár a perújítással tulajdonképen csak időhaladékokat akart nyerni. Jól tudta ő, hogy Sámbock követelése jogos alapon nyugszik s épen azért a békés egyezséget kereste. Viszont a Sámbock vagyoni helyzete nem engedte meg a költséges pereskedést s a sovány egyezséget ő is elébe tette a kövér pernek. A felek kölcsönös békülékenységi hajlama következtében tehát új tárgyalásra nem került a sor. 1571 jun. 8-án Mérey Mihály nádori helytartó előtt barátságos egyezsége léptek egymással. Alaghy András kötelezte magát, hogy szept. 8-ikáig 500 frttal kielégíti Sámbockyt, mit ha nem tenne, Sámbockynak fennmarad a joga bírói úton szerezni érvényt követeléseinek.³⁾

Alaghy András állott szavának. Az 500 frtot kifizette s erről Sámbock János öt Báthory Miklós országbíró előtt törvényes alakban nyugtatta.⁴⁾

Nem tudjuk tehát — adatok hiányában — kellőleg megmagyarázni, hogy Sámbock miért folytatta a pert a Pozsony vármegyei birtokokért. Az 1573 évi szent Mihály napi nyolczados törvényszéken meg is nyerte ugyan a pert, azonban Alaghy András és testvére Judit, a ki később Mágóchy András, majd Rákóczi Zsigmond felesége lett, perújítással éltek, s az országbíró annak helyt adván, 1573 dec. 5-én Sámbock Jánost a pozsonyi káptalannal törvénybe idéztette. A káptalan kiküldöttje Sámbockyt, mint hogy nem tartózkodott Magyarországon, Bécsben az apósa, *Egyrer Kálmán házában* találta föl s ott kézbesítette neki az idézést.⁵⁾

A pernek — úgy látszik — nem lett folytatása; adataink legalább nincsenek reá. Sámbock az elvesztett pozsonyi javakért más úton akarta magát kárpótolni. 1576-ban a nem rég meghalt Torda Zsigmond birtokait kérte föl a királytól, kérése azonban sikertelen maradt. Torda Zsigmondnak voltak

1) U. o. fasc. 538. nr. 7.

2) U. o. fasc. 993. nr. 18. Esztergomi kápt. lt. Capsa 4. fasc. 3. nr. 18. és Capsa 10. fasc. 7. nr. 9, 10.

3) Orsz. Levélt. Neoreg. Acta fasc. 538. nr. 5.

4) U. o. fasc. 537. nro. 54.

5) U. o. fasc. 537. nr. 48.

törvényes örökösei: Torda Ferencz, Miklós és Was Jakab; ezeket nem lehetett a hagyatékából kitudni.¹⁾

A király által rendelt 200 frt évi fizetésre volt tehát utalva Sámbock, a kit az oklevelek ekkor állandóan doktornak, kir. udvarnoknak és királyi történetírónak czímezgetnek. A pozsonyi kamara azonban sehogy sem, vagy nagyon hanyagúl teljesítette a fizetéseket. Már három esztendei hátralékkal tartozott Sámbockynak, midőn 1579 jul. 23-án Ernő főherczeg szigorúan ráparancsolt, hogy a Sámbocky járandóságát pontosan fizesse, hogy *labores suos opusque quoddam inchoatum eo alacrius urgere queat.*²⁾

Az *opus inchoatum* alatt valószínűleg azokra a magyar decretumokra és articulusokra czéloz a főherczeg, melyeket Sámbocky, főleg Mosóczi Zakariás váczai püspök ösztönzésére és támogatásával gyűjtött össze s a melyek 1580 január hónapban már sajtókészen állottak, de — valószínűleg költség hiánya miatt — csak 1581-ben készültek ki Wechelus András frankfurti nyomdájából Bonfin Decadeseivel együttesen, melyek ekkor a második kiadást érték.

E két terjedelmes és minden bizonynyal sok utánjárással és gonddal szerkesztett munkát egy 6200 rhénes frtról szóló utalványnyal jutalmazta az uralkodó. Az utalvány az óvári harminczadra szólott, de minthogy annak jövedelme más czélokra már le volt kötve, 1580 jul. 7-én Ernő főherczeg akként rendelkezett, hogy 2500 frt mindenekelőtt fizetessék ki a nagyszombati és galgóczi harminczadok által.³⁾ 1580 aug. 8-án, 1581 márcz. 2-kán és jun. 22-én újabb sürgető parancsok mentek a pozsonyi kamarához, de az a legjobb akarattal sem tehetett eleget azoknak.⁴⁾

A harminczadok jövedelmei, melyek ebben az időben a kincstár legfőbb pénzforrásai voltak, a minden téren fölmerült országos közszükségek fedezésére csak igen csekély mérvben voltak elegendők, úgy hogy a várak ellátására s a katonaság zsoldjára szükséges pénzre is hónapokon át kellett várni, jóllehet ezen követelések elsőbbséggel bírtak a magánosok követeléselei felett. »Gratum profecto nobis esset, — mentégeti magát a pozsonyi kamara 1581 decz. 29-kén Sámbockyhoz intézett levelében — si petito Dominationis Vestrae satisfacere possemus, sed nunquam incommodiore tempore Dominationis Vestra nos de pecunia requirere potuisset, si quidem ne

1) Orsz. Levélt. Ben. Resol. 1576. in orig.

2) U. o. Ben. Resol. 1578. fol. 150 és 176., 1579. fol. 112.

3) U. o. Ben. Resol. 1580. fol. 80.

4) U. o. Ben. Resol. 1580. fol. 95., 1581. fol. 36, 43.

tantum sumptum ex aerario hujus camerae nunc temporis praestare possumus, quantum requireret eorum reparatio, quae de mandato suae Majestatis in palatio arcis Posoniensis ad adventum suae Majestatis sunt restauranda. . . . Novit enim Dominatio Vestra hiberno tempore suae Majestatis proventus perexiguos vel potius nullos esse.« . . Biztatják, hogy mihelyt lehet, »Dominationis Vestrae antè alios memores simus.«¹⁾

A kamara örökös biztatása sovány vigasztalás volt Sámboekynak. Mert habár — úgy látszik — szerencsés házassága révén magának és családjának megélhetése napról napra biztosítva volt is, a honorariumot és a hátrálékokkal egyre szaporodó évi pensióját még sem nélkülözhetette, mert tudományos törekvéseit csak ezek segítségével valósíthatta meg. Sőt úgy látszik, hogy irodalmi munkássága s a csaknem minden évben megújuló könyvkiadások, még ha lelkes műpártolók egyben-másban anyagilag támogatták is, a felesége magánvagyonát annyira igénybe vették, hogy ura királya anyagi segédelmét már valóban nem nélkülözhetette.

Akkép segített tehát magán, hogy a magyar kincstáron való követelését átruházta két nürnbergi polgárra, Schmierl Györgyre és Schorger Andrásra, a kik Magyarországon élénk marhakereskedést űztek. A két kereskedő a király 6200 frtos utalványát magához váltotta s azt oly módon törlesztette, hogy a Magyarországon vásárolt és külföldre hajtott marhák harminczadajába betudatta. Ez a manipuláció a harminczadosoknak sehogy sem volt inyére, mert ilyen módon készpénzhez nem juthattak. E miatt Sámboeky hitelezőivel folyton kellemtelkenkedtek, ellenök nehézségeket támasztottak, úgy, hogy Rudolf két ízben is megdorgálta és figyelmeztette a kamarát, hogy harminczadosai ne akadékoskodjanak.²⁾

A parancsnak csak részben lett foganatja; t. i. annyiban, hogy a harminczadosok most már csak felét követelték a harminczadnak készpénzben, másik felét pedig betudták a Sámboeky követelésének illetőleg adósságának törlesztésébe. Ily módon természetesen lassan ment a dolog. A császár 6200 frtos utalványából 1582 szept. 16-án még 3500 frt állott fen, s ebbe nincs beleszámítva az évi 300 tallér pensió, melylyel következetesen hátrálékban volt a kamara, s nincs beleszámítva az az 500 frt, mely a császár újabb utalványára szintén fizetendő volt.³⁾ A szempeczi, nagyszombati és galgóczi

¹⁾ Orsz. Levélt. Pozsonyi kamarai fogalmazvány.

²⁾ Orsz. Levélt. Ben. Resol. 1582. fol. 72, 97.

³⁾ U. o. Ben. Resol. 1582. fol. 29.

harminczadosok 1583 ápr. 12-én rendeletet kaptak, hogy 2000 frtot a jövő szent Vitus napig okvetetlen kifizessenek; ¹⁾ de bizony 1584 jun. 12-ikén a király 4000 frtos utalványa még teljes értékében fennállott, úgy hogy Ernő főherczeg elrendelni volt kénytelen, hogy a Schmierl György és Schorger András által hajtandó ökrök harminczadja kizárólag erre a czélra fordítassék. ²⁾

Ezt a rendeletet még meg se kapta a pozsonyi kamara, mikor Sámbock János megszűnt élni. 1584 jun. 13-kán bevégezte tevékeny életét. Az árvaikkal magára maradt özvegy, Egrer Krisztina, ³⁾ folytatta tovább a küzdelmet a kincstárral, a mely most még könnyebben vette a dolgot. Az özvegy egyre ostromolta kéréseivel, panaszaival az udvart, s a pozsonyi kamarához intézett fizetési meghagyások egymást érték. ⁴⁾ Ot éven keresztül alig ért el valamit az özvegy. Nem hogy a tőkét törlesztette volna, hanem még a kamatokat is alig fizette a kamara. Mikor 1590 augusztus havában Ernő főherczeg computust csinált a kamarával, kiderült, hogy a 4000 frtból és kamataiból 2759 frt $31\frac{2}{3}$ denár, az udvari provisió, illetőleg évi fizetés czímén pedig 1817 frt $18\frac{2}{3}$ denár, összesen tehát 4576 frt $50\frac{1}{3}$ denár tartozás áll még fen. ⁵⁾

Az özvegy végre is belefáradt az áldatlan vesződésbe. Hogy pénzéhez valahára hozzájusson, követelését — veszteséggel bár — átruházta Croy Jodok bankárna, Croy pedig 2500 frtot Henkel Lénárt bécsi kereskedőre ruházott át. Ez a két gazdag nagykereskedő folytonos elszámolásban állott mind az osztrák, mind a magyar kincstárral; könnyebben hozzá juthattak követelésükhöz, mert jobban értettek a pénzügyi műveletekhez, mint a könyvmoly humanista és annak árva özvegye.

ILLÉSSY JÁNOS.

¹⁾ U. o. Pozsonyi kam. fogalm.

²⁾ U. o. Ben. Resol. 1584. fol. 59.

³⁾ Egrer Krisztinát 1566-ban vagy 1567-ben vette nőül Sámbock. Lakodalmára Purkircher György irt üdvözlő verset, mely 1567-ben Bécsben »*Epithalamium metamorphosicum*« czímmel nyomtatásban is megjelent. A dagályos és erőltetett allegoriáktól és mythologiai vonatkozásoktól hemzsegő distichonokból nem halászható ki semmiféle történeti adat; a menyecskének még a családi nevét sem ismernők, ha a *Neoreg. Acta fasc. 537. nr. 48.* jelzetű perbehívó levél fön nem tartotta volna az apja, Egrer Kálmán emlékezetét.

⁴⁾ U. o. Ben. Resol. 1585. fol. 106., 1586. fol. 97, 162, 217., 1588. fol. 141, 180, 186, 232, 245., 1589. fol. 186, 256.

⁵⁾ U. o. Ben. Resol. 1590. fol. 176, 177.

EGY SZINLAP 1669-BŐL.

A millennium alkalmával megírt gymnasiumi monographiák egynémelyikében az iskolákban színre hozott régi iskolai drámák címeivel is találkozunk. A besztercebányai gymnasiumnak általam megírt monographiájában én is szenteltem ezen drámáknak néhány sort, adván a jesuiták még fennmaradt diariumai és a bécsi udv. könyvtárban őrzött *Annuae Litterae* alapján az illető, itt színre hozott drámák címeit és az időt, a mikor az itteni deákság azokat eljátszotta. A nevezett forrásokból mintegy 22 címet szedtem össze, a melyekből az tűnik ki, hogy ezek is nagyobbára bibliai tartalmúak voltak; egy-kettő van olyan is, a melynek tárgya a *Vita Sanctorum*-ból van véve, de a hazai történelemből vett tárgyúak előadásával, úgy mint más intézetekben, nem találkozunk. Tudtam, hogy az általam adott elenchus semmi esetre sem teljes, mert olykor több év is elmúlt a nélkül, hogy az idézett forrásokban csak egy címmel is találkoztam volna, s így bátran feltehettem, hogy az előadott, de fel nem jegyzett darabok közt hazai tárgyú is volt. Nagy hézag mutatkozott egyebek közt az 1649 és az 1674 évek között, a mikor pedig szintén kellett színi előadásnak lenni, ha figyelembe vesszük, hogy a jesuita rendnek 1648-ban történt itteni letelepedése után a következő tanévben már három ízben is játszik a deákság; hisz itt sem játszott a deákság pusztán azért, hogy magát a latin nyelvben gyakorolja, hanem főleg térítési czélból, a mi első sorban abból világlik ki, hogy az előadási nyelv mind a három esetben a német volt. De daczára ennek, egész 1674-ig hiányzanak az ide vágó adatok.

Nem régen azonban kezem közzé került egy érdekes, három lapra terjedő feljegyzés, mely azt bizonyítja, hogy bizony az említett évek alatt is adtak itt iskolai drámákat. De nem is ezen szempontból érdekes a három lapnyi kézirat, hanem főleg azért, mert benne egy, az akkori időkből, az az 1669-ből való színlapot látunk.

Az octav-alakú kézirat első lapján a darab címét rövid tartalmának jelzésével, s az előadási helyet találjuk feljegyezve; a második és harmadik lapon megvan a kilencz actusra terjedő színdarabnak *végzése* vagy *actusok* szerinti rövid tartalma, a melyből azt vesszük észre, hogy a tárgy már nem bibliai vagy legendai.

Az érdekes kézirat másolata a következő:

*

Aurea Pax Mundi.

Tot seculis expedita, tot exoptata suspiriis, toti
tandem orbi oblata, sed non nisi
inter petrosa montium recepta spelea,
felici non interiturae aureae bene-
dictionis montanae augurio
proponitur.

*

Ab Illustrissima Nobili ac ingenua
Neosoliensis Gymnasii
Juventute
1.6.6.9.

*

Actus Primus.

Philocharistius, seu Pacis Amator, inter aestuantia
Pacis desideria, amico ab eadem amplexu donatur.

Actus Secundus.

Pax omnibus se profundens ab ingrata voluptaria
Juventute exclusa ad spinas relegatur.

Actus Secundus (*hibásan: Tertius helyett*).

Cyclopes in Aetna Marti tela fabricantes Pacem sibi
contrariam respuunt. Proinde Mars lancea et manica ferrea,
Cyclopes vero clavis et malleis dehonestatam a se ablegant.

Actus Quartus.

Synagoga Pacem admitti cupientem calumniis proscissam
fatali odio persequitur.

Actus Quintus.

Pax diversorium inquirens spongiam felle et aceto in
clamoris proemium accipit.

Actus Sextus.

Pax Gentibus stultitia a (*hibásan: ac helyett*) Romano fastu abiecta, purpura et canna in fatuitatis indicium deturpatur.

Actus 7-mus.

Seducta a Pamona mortalitas in Mortis et inferni casses incidit, liberatur a Pace, sed ipsa gratitudinis loco eam flagellis male acceptam a se rejicit.

Actus 8-vus.

Pax a toto orbe exclusa, inter petrosa montium spelea demum recipitur.

Actus 9-nus.

Sylvicolae ex cruentis mundi ingrati donis lectulum Paci construunt, ubi demum suam non sine felici aureae benedictionis augurio quietem invenit.

O. A. M. D. Gloriam.

A mi már most a darab tartalmát illeti, úgy az, a *végzések* után következtetve, alig ha nem actualis, a mi pedig abban a korban, legalább a jesuitáknál, még ritkaság; az események azonban, a melyekre a szerző reflektálni látszik, indokolttá teszik véleményemet.

Philocharistius szereti Paxot, a béke geniusát, de az élhajnászó ifjuság a pusztába űzi az istennőt. A kyklopsok fegyvert kovácsolnak Marsnak, s ezzel egyesülten újra tovább üldözik a nemtőt, kit a Synagoga is ellenségei közzé számít. A világgá kergetett szegény Paxot egy kocsmában megitatják epével, majd ismét kigúnyolva menekülni kénytelen. Bolyongásai közben megszabadítja a halál hálójából Mortalitast, kit Pamon juttatott oda, de ez is csak rosszal fizet. Elkergetve s kicsúfolva az egész világtól, végre a hegyek közt, egy barlangban vonja meg magát, a hol a lakók nyugágyra fektetik, a hol azután a lakosság foglalkozására, a bányászatra, áldást mondva és jósolva megpihen.

Vonatkozást keresve az akkori események s a vontatott menetű darab tartalma között, Paxban esetleg a vassvári békét első üldözőiben pedig, az »ingrata voluptaria juvenus«-ban, a békével elégedetlen magyarságot érthetjük, a mely az erősen császárpárti jesuita szerző szemében elég vakmerő, Paxot magától elűzni s kyklops módjára ellene fegyvert kovácsolni. De a Synagoga, a protestantismus is visszautasítja a békét,

nem akarja önszántából a birtokában lévő templomokat visszadni, a melyeket most a katolikus párt erőszakkal kezd visszavenni, így pl. e vidéken Selmeczbányán, Tajón és Urvölgyön, a hol azonban a visszavétel ugyan ekkor még nem sikerült. De az eperjesi gyűlésre is lehet gondolni, a hol a protestans rendek első sorban vallási sérelmeik orvoslását követelték. Az 5. 6. és 7. actus cselekvénye valószínűleg már a szerző inventiója, de a 8-ikból folyó 9-ik actus, vagyis a bányák megáldása, megint a valóságból látszik merítve lenni, s mint ilyen localis érdekű is lehetne.

Beszterczebánya tanácsa ugyanis 1664-ben átveszi Furtini Mihálytól a bukoviczi bányákat s jókora befektetéssel művelni kezdi azokat. Még 1666-ban igen csekély a haszon, de 1669-ben s főleg a következő évben már bőven megtérül a rájuk fordított pénz, a mint ezt a kiküldött szakértők a polgárság nagy örömeire a tanácsban jelentették. Meglehet tehát, hogy ezt az örömhírt tartotta jó befejező actusnak a szerző, s összefüggésbe hozta azt a sokat üldözött Pax szenvedéseivel, megpihentetve őt ott, a hová a világ zaja el nem hat, az egyszerű bányász nép között.

Meglehet, hogy magyarázataimmal tévedtem, s hogy itt ok nélkül akartam actualitást kimutatni, de azért tévedésem mit sem von le a közölt színlap érdekességéből.

JURKOVICH EMIL.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Cenni storici della guerra dell' indipendenza d' Ungheria nel 1848—49.
Compilati dal cav. Gustavo Massoneri già capitano nell' armata
magiara degli Honvéd 1848—49, decorato dell' ordine al valor
militare d' Ungheria, condannato a morte dal giudizio statario
in Presburgo nel Marzo 1849. Fiume, 1899. 4-r. 240 l.

A magyar szabadságharcz történetére nézve nem érdek-
telen munka fekszik előttünk, melynek szerzője kezdettől fogva
lelkesen részt vett igaz ügyünk védelmében, s csak néhány
hónappal ezelőtt halt el Velenczében, hol állandóan lakott. —
Könyve nemcsak azért érdekes, mert saját tapasztalataiból
írja le számos episódját önvédelmi harcunknak, hanem külö-
nösen azért, mert — tudtommal — ez az első munka a sza-
badságharczra vonatkozó hazai és külföldi irodalomban, mely
az eddig alig valami figyelemre méltatott olasz legió magyar-
országi szereplésével foglalkozik, bár távol áll attól, hogy azt
teljesen ismertetni. Milanóban a Treves-testvérek kiadásában
még 1887-ben jelent meg *gróf F. Bettoni di Brescia* munkája,¹⁾
melyet szerzőnk ismert, s épen ennek hiányossága adta kezébe
a tollat, valamint az a körülmény is, melyről a 66-ik lapon
maga így nyilatkozik: »Nem tudom, hogy leírásom teljesen meg-
egyezik-e a magyar történetírók különböző leírásaival, de azt
állíthatom, hogy az e tárggyal foglalkozó írók valamennyien,
míg egyrészt mindig készek honfitársaikat dicsőíteni, másrészt
majdnem teljesen megfeledkeznek az idegenekről, kik szabad
elhatározásból keltek védelmére ügyöknek, kik mártir halált
szenvedtek értök s verőkkel öntözték a magyar földet.« Talán
arra is czéloz itt a szerző, hogy az olasz szabadságharczban
elesett magyar katonák nevei márványtáblán vannak meg-
örökítve azon a helyen, a hol elesetek.

Némi részben a szerző akarja munkájával nálunk a
tapasztalt mulasztást pótolni, midőn a szabadságharcz alatt
viselt dolgait és élményeit közre bocsátja. Munkája 35 feje-

¹⁾ Gli Italiani nella guerra d'Ungheria 1848—49. Storia e Documenti.
Milano, 1887. 4-r.

zetből áll. O maga 1848-ban a Budán állomásozó Ceccopieri-féle ezredben szolgált mint tiszthelyettes. Tényleges szereplése szabadságharcunkban 1848 május 10-ikén kezdődik a budai Commandirender-téren (ma Szentgyörgy-tér), hol egyike volt azon tiszteknek, kiknek a mai Dísz-térre nyíló utczáat az e téren egybegyűlt s a Don-Miguel ezred két százada által megtámadott ifjuság előtt elzárniok kellett volna. A helyett azonban, hogy ezt tegye, inkább szabad utat engedett a menekülőknék, miért is ezredese felsőbb parancsra azonnal a Három-nyúl kaszárnyába záratta el. Nagy büntetést várt, de kellemesen csalódott, mert másnap 11 óraker az egész ezred színe előtt megdicsérte tetteért Boineburg (?) divisionárius. Ezen esetnek eredménye azonban az lett, hogy az olasz Ceccopieri-ezredet horvát tisztikarával együtt, abból a félelemből, nehogy az egész ezred a magyarokhoz pártolna, Pozsonyba helyezték át. Időközben az olaszországi zavarok és édes anyja buzdító levele azt a gondolatot érlelék meg benne, hogy megszökik. Tervét okt. 12-én hajtá végre mintegy 300 közlegény bajtársával. Szökésüket egy Rosenzweig nevű magyar születésű tiszthelyettes elárulván, a Walmoden ezred egyik százada százötvenet elfogott közülök. Szerzőnk azonban szerencsésen megmenekült és Pozsonyba érkezett, hol a legnagyobb örömmel fogadták, mert az a hír volt elterjedve, hogy a szökevények példáját a Ceccopieri ezred hátralevő része, valamint a gróf Zanini s a gróf Wimpfen ezredek is követni fogják. Pozsonyban a Zöldfa-vendéglőben bízta meg őt Kossuth az olasz menekülők összegyűjtésével. Ez meg is történt, s az olasz csapatot a szerző és két más olasz tiszt vezetése alatt már okt. 14-én a March folyó azon hídjának elpusztítására küldik, melyen Rapaich horvát generálisnak kellett volna átkelnie. A vállalat szerencsésen sikerült. Visszatértök után alakítják meg az olasz zászlóaljat, mely a *Frangepán* nevet veszi fel, három századból, 600 emberből áll, s szerzőnk, továbbá a bécsi születésű *Scoboda* és a fiumei születésű *Baldini* pozsonyi mérnök a század parancsnokok. Egyenruhájok osztrák fehér, melőlön nagy nemzeti színű kokárdával. Okt. 18-án, kiegészítve egy huszár szakasszal, már Kizénél (?) vitézkednek. Massoneri könyve talán az összes eddig megjelent munkák között legszebben írja le a schwechati csatát, hol a Frangepán-zászlóalj mint elő- s mint oldal-véd szerepelt. Nagyon lesújtó ítéletet mond Mogáról a VI-ik fejezetben: »Isten, ki a szívekben olvashat s a cselekedetek rugóit ismeri, megbocsáthat neki, de nem a történelem; bármint legyen is, akár a véletlen, akár a tehetség hiánya okozta ezt a szerencsétlenséget, egyet

tiszta lelkiismerettel lehet állítani, s ez az, hogy Moga hazaáruló.«

Schwechattól Pozsonyba huzódnak vissza, hol az olasz legió Guyon parancsnoksága alatt azt a megbízást kapja, hogy akadályozza meg Simunich generálisnak az országra való benyomulását. Ez a vállalat azonban nem sikerült. Innét Nagy-Szombatba mennek, a hol szintén csak rövid ideig tudják tartani magokat s nemsokára a Gruber Fülöp tüzér-kapitánytól megerősített Lipótvárba (Leopoldstadt) vonulnak, melynek őrsége velök együtt tizenegy századból állott.

Szépen írja le itt a szerző egy Simunich táborában szolgáló magyar tüzér-kapitánynak önfeláldozó cselekedetét, ki mint a tüzérség laboratoriumának főnöke, olyan lövegeket készített, melyek a decz. 4-iki ostrom alkalmával semmi kárt sem tettek a várban. — Tette kitudódott, de mielőtt elítéltek volna, magával együtt az egész laboratoriumot légbe röpítette. Kár, hogy szerző nem tudja az elszánt magyar katona nevét. — Simunich egyelőre Mészáros ellen indult, de Ordódy őrnagy s várparancsnok, a kit maga Kossuth is hitvány embernek nevezett, január 20-án báró Mednyánszky László és Gruber Fülöp legnagyobb ellenzése mellett is feladta a várat. Ezzel az egész olasz zászlóalj Simunich fogságába került, ki a szökevényeket részint Brünnebe, részint Nagy-Szombatba küldte, hol Grubert, Massonerit (a szerzőt) és báró Mednyánszky Lászlót külön zárkában csukták el.

Ezzel az olaszok szereplése egyelőre véget ért.

Nagy-Szombatból Pozsonyba vitték a foglyokat, a honnan szerző bizonyos Stockinger Ferdinánd segélyével márcz. 21-én szökve menekült, miután előbb márcz. 19-én a hadbíróság már halálra ítélte volt. Ez ítéletet utóbb kegyelemből tíz évi várfogságra változtatták. — Pozsonyból Stockinger szolgálójával, mint ennek testvére, Komáromba akart bejutni, de ezt a célját el nem érhetve, hanem Galgócson, Nyitrán, Körmöczbányán, Losonczen át, sok veszedelem közt és viszontagság után végre Gyöngyösre vergődött. — Az itteni térparancsnok először nem a legkedvezőbben fogadta, de utóbb mégis Kossuthhoz vezette őt, a kivel azután együtt ment Debreczenbe, hol a Wimpfen-ezred Losoncznál elfogott két századát bízta rá. Debreczenből csakhamar Tiszafüredre, onnan Szegedre küldték, hol a báró Monti által időközben újra szervezett olasz legióhoz csatlakozott, melynek létszáma ekkor a 2000 főt már meghaladta.

Érdekesek az olasz legió alakítására vonatkozó megjegyzései is a szerzőnek. — Okiratokkal kíséri báró Montinak

Magyarországra való küldetését, s felsorolja utasítása pontjait, melyek szerint itt működnie kellett.¹⁾ Az ezen küldetéshez kötött szép reményeket azonban mind megdönté Novarra. Montit 1849 április havában kormánya vissza hívta; de ő Gioberti minisztertől azt kérte, hogy mivel Magyarországon kilátás van a győzelemre, — hagyják őt itt mint agenszt, s az ügyek jobbra fordultával újra lehet diplomáciai küldött, mert, szerinte »szövetkezni kell e hős nemzettel (a magyarral), ha nem akarjuk, hogy még sokáig a szolgaság járma alatt nyögjünk.«

Kossuth Görgeivel egyetértve, május 12-én bízta Montira az olasz legió megalakítását és vezetését, ki e megbízásnak szépen meg is felelt. A legió Dembinszki hadtestéhez csatlakozott. Szerzőnk élesen elítéli e fővezért, de még élesebben azokat, kik kinevezték. A legió részt vett ezután az ó-kanisai és szőregi csatákban, mindenütt derekasan megállva helyét, de a rossz vezetés miatt vesztenie kellett. A szőregi csata után Monti szabadságot kapott, teljesen a maga belátása szerint operálni. Így vett részt a temesvári ütközetben is, hol szintén nagy vesztesége volt. E csapás után megmaradt 400 emberével, kevés lengyel és magyar meneküléssel, Verseczen, Oraviczán át Orsovára érkezett, a hol aug. 20-án szép levélben búcsuzott el a magyar csapatoktól. Innen az olaszok szerb földre mentek át, hol azonban nem a legbarátságosabb fogadtatásra találtak. De kárpótolta őket a török vendégszeretete Viddinben, majd Gallipoliban, hol négy hónapnál tovább élvezék a török nép becsületes barátságát.

Törökországból 1850 márcz. 14-én indultak hazafelé, s Máltán keresztül jutottak végre szülőföldjökre Cagliariába.

A munka végéhez van csatolva azoknak névsora, kik a szabadságharc alatt megsebesültek vagy elestek. Számuk ötvenhárom. E névsor korántsem teljes, mert hiszen csak emlékezetből írta össze a szerző. Tökéletesebb ennél a Bettoninál olvasható lista.

Nem a szabadságharc történetének megírása volt — mint láthatjuk — célja a lelkes szerzőnek, hanem inkább részletes elbeszélése azon eseményeknek, melyekben maga is részt vett. Ezért adta művének a »*Cenni storici*« czímet. Közül több okiratot, mely eddig — legalább szerinte — közölve nem volt. Ez okiratok jelenleg részint Velenczében élő Camillo nevű fiának birtokában, részint pedig a báró Monti családnál vannak.

¹⁾ Ezekről bővebben *F. Bettoni* főntebb említett munkájában és *Klapka* Emlékirataiban van szó.

Hibája a szerzőnek, hogy nem emlékezik jól a dátumokra, vagy rosszul közli azokat; a városok neveit németül s még így is helytelenül adja; elferdíti a családneveket is. Ítéleteiben gyakran merész, néha túlságba menő, s leggyakrabban subjectiv felfogással ítél. Nem oldja, de nem is oldhatja meg tökéletesen kitűzött feladatát: megírni az olaszok szereplését a magyar szabadságharcban, — annyira elmerül a részletekben.

Egyébiránt szerző megtette kötelességét. Mint jó öreg harcos, megírta emlékeit, Magyarországon szerzett tapasztalatait és élményeit; néhol a legnagyobb dicséret, néhol a megérdemelt feddés hangján, de mindenkor szeretettel, a mint csak egy oly idegen embertől várható, ki jól ismert bennünket, ki lelkesedett értünk, s ifjúkori lelkesedése emlékeit élete végéig híven megőrzé szívében.

CSEPREGHY K.

Geschichte des k. u. k. ungarischen Infanterie-Regimentes Nro. 37. Erzherzog Joseph. Auf Veranlassung des Regimentes verfasst von Edmund Fínke, k. u. k. Oberst im Ruhestande. I. II. Bd. Wien, 1898. Nagy 4-r. 754 l., 1478 l. Arczképekkel.

E szép kiállítású vaskos két kötetből álló hadtörténeti munka a 37-ik magyar gyalog seregre százötven éves történetét tartalmazza, az ezrednek 1741-ben Szirmai báró Szirmay Tamás ezredes által legfelső megbízásból történt szervezésétől 1898 február 26-ig, vagyis József főherceg ő fensége 40 éves ezredtulajdonosi jubileumának a mondott napon Nagyváradon végbe ment megünnepléséig. Másfél századra visszamenő harci dicsőségről, a magyar nemzet fiainak bátor, vitézi szelleméről tesznek e két kötet lapjai tanuságot.

A nagyváradi gyalogezred története méltán állítható az e nembeli legjobb monographiák sorába. Becsületére válik szerzőjének, a ki nagy gonddal, pártatlansággal, alapos históriai készültséggel, s az óriási anyag tájékoztató földolgozásával írta meg, valamint az ezred derék tisztikarának, melynek áldozatkészsége a költséges kiállítású munka megjelenését lehetővé tette. Tudjuk, hogy ezredeink hadtörténeti monographiái német nyelvezetük és kizáróan katonai ízük miatt, de meg azért is, mert a könyvpiacra nem igen jutnak, — csak elvéve kerülnek a nagy olvasó közönség kezébe.

Fínke Ödön jelen monographiája a legszélesebb elterjedést érdemelné meg. Szakszerűsége, első sorban pedig a hadsereg művelődésének történetére vonatkozó háttere, kulturális becsü

művé avatják. Nemes fölfogással, melegen érző szívvel s az osztrák hagyományos szellemtől elütő őszinteséggel van megírva.

Magyarúl gondolkozó, hasonló diszpozíójú és tehetségű író bizonyára meg nem állta volna, hogy a munka folyamában itt-ott, akár jogosult sovinizmusból, akár a helyesen alkalmazott kritika sarcasmusával, egy-egy megjegyzést ne kockáztasson, hiszen ettől szerzőnk sem bírt egészen megtartózkodni, de nem szabad felednünk, hogy Finke ezredes szorosán és szigorúan a 37-ik gyalogezred viselt dolgaihoz tartotta magát, és dicséretére legyen mondva, tárgyát történeti hűséggel és igazsággal merítette ki.

A 37-ik magyar gyalogezred szervezése, még más öt magyar gyalogezreddel egyetemben, a pozsonyi országgyűlés amaz emlékezetes fölbuzdulásának eredménye, midőn a karok és rendek 1741 szept. 11-én tartott ülésükön, egyértelműen elhatározták, hogy 30,000 rendes gyalogost tizenhárom ezredbe osztva, az insurrectionális sereghez pedig 100,000 embert készek kiállítani.

Tényleg azonban csak 21,622 embert toborzottak és fogdostak össze. Kit szép szóval, angáriával, verbung útján, kit meg kötéllel, az akkor járta divat szerint, élethosszigan tartó kemény katonai szolgálatra.

Ebből a 21,622 főből alakítottatott meg a hat új magyar gyalogezred, egyenként 3000 emberrel, húsz-húsz kompániába osztva.

A legénység zsoldját a rendek az országos adóalapból szavazták meg. A törzstisztek ő felsége, a többi tisztek a kapitánytól lefelé, az ezredes hozzájárulásával, a vármegyék által voltak kinevezendők. A legénység uniformisáról s egyéb szerelvényeiről szintén a megyék és városok tartoztak gondoskodni. A fegyvereket, zászlókat, dobokat és sátrakat a hadi kincstár szolgáltatta ki. Együttal kijelentették a rendek, hogy ezen rendkívüli újoncz-megajánlason túl, soha többé, semmiféle ürügy alatt újonczok adására vagy a háboruban megfogatkozó létszám pótlására kötelezhetők nem lesznek.

A tisztek sorában előforduló tősgyökeres magyar nevek világosan bizonyítják, hogy az újonan szervezett magyar gyalogezredek, nemcsak *névleg*, de *tényleg* is tiszta magyarok voltak. A legénységre nézve ez természetesen nem áll. Így a Szirmay Tamás által alakított mai 37-ik gyalog serezed legénysége sem lehetett tisztán magyar, melynek létszámához Nagy-Bánya 21, Felső-Bánya 14, a Kis-Kunság 66, Heves megye 400, Eger városa 36, Borsod m. 330, Torna m. 52, Abauj m. 308, Kassa városa 58, Zemplén m. 720, Sáros m. 560,

Eperjes városa 38, Bártfa 24, Kis-Szeben 6, Szepes m. 404, Lőcse városa 34, Késmárk 36, Gömör m. 466 újonczsal járult.

A tisztek kinevezésére gyakorlandó befolyásról a vármegyék csakhamar önként lemondtak és e jogukat a bécsi udvari haditanácsra ruházták. A haditanács azután hozzá is fogott a tisztek áthelyezéséhez, ámbar egy ideig még mindig tekintettel voltak arra, hogy a magyar ezredekhez magyar nemzetiségű tisztek legyenek beosztva. A Szirmay-ezredben 1742 december 31-ikén és 1743 január 19-én végzett mustráláskor a tisztek között csak négy külföldi születésűt találunk.

Az ezred, felállíttatása óta napjainkig a következő háborúkban küzdött és vérzett, százötven csatában és ütközetben: Az örökösödési háboruban 1741—1748; — a hét éves háboruban 1756—1763; — a bajor örökösödési háboruban 1778—1779; — a török háboruban 1788—1790; — a francia háborúkban 1792—1797, 1799—1800, 1805, 1809, 1813, 1814, 1816; a magyar szabadságharcban (részben velünk, részben ellenünk) 1848—49; az olasz-francia háboruban 1859; a porosz háboruban Csehországban 1866; és utoljára Bosznia elfoglalásában 1878-ban.

Mennyi magyar vér folyt el e nagy és hosszú harcok alatt; hányan hullottak el a rossz vezénylet, az óriási fáradalmak, az emberirtó időjárás pusztító hatása miatt; mennyit szenvedtek úttalan utakon, olykor heteken át silány élelmezés mellett, tizenegy fontos kovás puskával a vállukon, télvíz idején, köpönyeg nélkül, sárban, vízben, hóban; és mégis ez a rosszúl vezetett, oktalan rendelkezések miatt gyakran félnapokon át kartácsolt magyar gyalogság volt az, mely a csatamezőn akárhányszor megtizedelve, a kaszárnyában a regulamentum nyügeinek alávetve, nem egyszer megvesszőzve, megbotozva: személyes vitézségével és halálmegvető bátorságával a legelső hadvezérek csodálatát kiérdemelte s kitűnő katonai tulajdonságait minden alkalommal fényesen bebizonyította.

Milyen volt a magyar katona: arra jeles példát szolgáltatnak a 37-ik gyalog serezed tulajdonosai mindjárt az ezred szervezése korának első évtizedeiben. Így a többek között *Siskovics József*, ki 1719-ben, mint egyszerű polgár ember fia Szegeden született, 19 éves korában beáll katonának, és 1742-ben, az akkori nehéz előléptetési viszonyok mellett is, már kapitány, 1767 október 23-ikán pedig egy *bizodalmas jóakaró uram*-hoz címzett és hibátlan magyarsággal írott sajátkezű levelében már ezt írja: »Mivel Főlséges Asszonyunk még ezen esztendőnek elein Generális Feldzeugmesterségre

kegyelmesen fölemelt, azért újabb titulusomat idezárni kívántam, pro futura correspondentia.«

A szegedi polgár fiának titulusa pedig így hangzék: *A son Excellence Monsieur le Baron de Siskovics, Commandeur de l'ordre militaire de Marie Thérèse, Conseiller actuel de Guerre, General d'Infanterie, et Colonel Propriétaire d'un Régiment d'Infanterie* — — stb.

Igaz, hogy az ajaccioi ügyvéd egyik fiából Nagy Napoleon lett, de az is igaz, hogy a bécsi Hofkriegsrath idejében nagyobb csoda volt polgári származású közkatonából táborszernagygyá és báróvá lenni.

Báró Siskovics József volt a 37-ik magyar gyalog sorozred tulajdonosa 1762-től 1784-ig. Meghalt mint parancsnokló tábornok 1783 decz. 28-ikán Prágában. Dicsőséggel teljes hadi pályájának jelentékenyebb eseményeiről Finke munkája híven beszámol.

Az ezred tulajdonosai sorban a következők:

- 1741. Szirmai Szirmay Tamás,
- 1744. Galánthai gróf Esterházy József,
- 1762. Báró Siskovics József,
- 1784. Báró de Vins József,
- 1803. Báró Auffenberg Ferencz,
- 1808. Báró Weidenfeld Károly,
- 1808. Gróf Auersperg Ferencz,
- 1813. Márkus- és Batizfalvi báró Máriaassy András,
- 1846. Mihály orosz főherczeg,
- 1850. Paskievics Iván Fedor varsói herczeg,
- 1856. József főherczeg.

Bátran állíthatni, hogy ilyen, a legkisebb hadi eseményt, a legcsekélyebb személyváltozást, előléptetést, elhalálozást, az ezredbeli létszám folytonos változását 150 éven át szakadatlanul számontartó, az ezred külső és belső életét másfél század eseményeivel szálanként, nyomról-nyomra egybefűző monographia megírására talán csak oly katona képes, kinek egész élete pontos időbeosztás, szabatosság és kötelesség teljesítés.

De az ezred történetéből természetsszerűen ki nem hagyható sok száraz adat mellett, a hadi taktika, a harzi védelem s általában a katonai kultúra fejlődését feltüntető számos érdekes fejezettel is találkozunk Finke munkájában. Az osztrák czopf-rendszer maradisága, a haditanács észjárásának marasmusa, a holt sablon az ő százféle maskaráival, a katonák viseletében, gyakorlataiknál, a tisztek egymás között való érintkezésében, a fejvesztettség a hadi dispositiókban, az egymást folytonosan keresztező, megmásító parancsok, a minden hala-

dást megakasztó hagyományos szellem Mária Terézia korától kezdve hosszú időn át, mindez megfelelő méltatásban részesül az előttünk fekvő monographiában, a mi e könyvet kitűnő forrásmunkává avatja.

Jellemző adat a magyar ezredek szellemének helyes megítélésére nézve, hogy mind a huszárságot, mind a gyalogságot általában a könnyű katonasághoz számították, vagyis kifejezetten azon hadcsapatokhoz, melyeknél a legénység természete miatt a dívó kemény katonai fegyelemből engedni kellett; mert a puszták szabadságszerető fiaí nehezen hajták fejökét a katonai járom alá. A honvágy, mely a szabad természet fiainál oly élénken szokott nyilvánulni, a terhes katonai szolgálat, a kegyetlen bánásmód, gyakorivá tették a szökést, a minek minden áron elejét kellett venni; különösen a hét-éves háborúban, mikor a poroszok azzal kecsegtették a magyar bakkancsost, hogy ha átszökik, nyomban megteszik huszárnak.

A magyar nemzet fiaiban élő vitézi szellem azonban beletalálta magát a keserű sorsba akkor is, és beletalálja magát most is. A magyar katona küzd bátran, elszántan, és olyan halálmegvetéssel, mely sokszor csodálatra ragadta a világot.

Pedig milyen lelkiismeretlenül pocskolák ezt a nemes *anyagot* a Hofkriegsrath emberei. »Nekem úgy tetszik — írja 1778-ban Mária Terézia a főhaditanácsnak — hogy a tisztek a gyakorlatok hasznát illetőleg nagy illuziókban ringatóznak. Mindaz, a mi a harcban czéltalannak bizonyúl, a gyakorlatoknál mint haszontalan dolog mellőzendő. A legénység akkurátussága nagyon szép, de a mint én elképzelem, haszontalan. Alig kezdődik el a háború, az ezredek a sok szökés és betegség miatt egészen más alakzatot kapnak. Az újonczokat nem lehet a háborúban elég jól és gyorsan harczképesekké tenni, és az öreg katonák kénytelenek a tömeget követni. Ilyenkor a sokféle mesterkedés (Künstelei) önként megszűnik.«

De hát mit törődtek a bölcs szavakkal ott, a hol a katona főszabálya az volt, hogy a czopf (megszűnt 1805-ben) 5 czoll hosszú legyen; a hol a katonát még 1807-ben is hóhérral korbácsolatták, tüzes vassal bélyegezték; a hol 1748-ban az »*Uj regulamentum*« elrendeli, hogy a bakának a kalapját szorosán a balszemére kell vágni, bajszát feketére kikenni, czopfját helyesen befonni; tisztnek tilos köpönyeget, bundát, a kalap alatt pedig hálósípkát viselni.

Mária Terézia királyné sógora, Lotharingiai Károly, nagyra tartotta nemcsak a magyar lovasságot, hanem a magyar gyalogságot is. Komáromban 1808 szeptember 18-ikán kelt

szemle-parancsában kijelenti, hogy a magyar ezredeket nemzeti szellemöknél, velök született bátorságuknál és a legénység szépséges voltánál fogva, a gyalogság magvának tekinti, a kiket azonban észszel kell vezényelni.

A magyar nemesség még szeretett is katonáskodni. Valóban meglepő hogy a múlt században a magyar nemes családok fiai mily ifjan léptek a katonai pályára. A mai 37-ik, 1755-ben Esterházy nevét viselő magyar gyalogezred 1755 évi november-havi állományjegyzékéből csak a feltűnőbb adatokat soroljuk föl erre nézve: Szentiványi László ezredesnek 48 éves korában $23\frac{1}{2}$ évi, Kempelen János századosnak 31 éves korában $10\frac{3}{4}$ évi, Mihályfi János főhadnagynak 35 éves korában $12\frac{1}{2}$ évi, Végessy Imre kapitány-hadnagynak 33 éves korában $13\frac{1}{2}$ évi, Lányi György alhadnagynak 33 éves korában 13 évi, Görgey Kristóf alezredesnek 36 éves korában már $21\frac{1}{2}$ évi szolgálati ideje volt.

Sok elbeszélni valónk még Finke könyvéből. De ha magyar vitézségről van szó, végig vonulhat szemünk előtt a hét éves háborútól kezdve, az 1866-iki öldöklő porosz hadjáratig vagy az 1878-iki boszniai megszállásig elmúlt hosszú időszak, és minden csatának, minden ütközetnek meg fogjuk a maga hőst találni.

1891 szept. 8-kán ünnepelte meg a 37-ik magyar gyalogezred 150 éves főnnállásának jubileumát. Finke e fényes ünnepélyt is leírta.

Bihar megye és Nagyvárad fiai több mint százötven csatára, ütközetre és ostromra tekinthetnek vissza. »És a történelem — mondá az ünnepély napján Wolf Antal ezredes — nem feledkezik meg senkiről. Ércztáblájára minden érdem föl lesz jegyezve, hadd tudják meg az utódok elődeik tetteit.«

A derék ezredes lelkes szavai igazat mondanak, de valósággá csak akkor válnak, mikor egy-egy lelkiismeretes író, mint az ismertetett mű szerzője, napvilágra hívja a levéltárak poros aktáit és áttanulmányozza azokat, hogy történeti hűséggel adjon számot a multakról a jelennek és jövőnek.

ID. BARTA LÁSZLÓ.

T Á R C Z A.

HIBÁS ADATOK BETHLEN GÁBOR IFJUSÁGÁRÓL.

Nem ismerjük eléggé Bethlen ifjuságának történetét Bocskay koráig. Adataink gyérek e korszakról s nincsenek is eléggé megrostálva. Azért hisszük, hogy nem végzünk felesleges munkát, midőn néhány adalékkal akarunk járulni a Bethlen ifjuságára vonatkozó adatok kritikai rendezéséhez.

Bethlen Gábor genealogiájára nézve Karácsonyi Jánosnak a *Turul* 1897 évi folyamában megjelent alapos értekezésére hivatkozunk. Ez az értekezés szépen tisztázza e kérdést, melyet Bőjthi Gáspár hézagos tudásával összezavart. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Bethlen Gábor atyja, Farkas, nem 1590-ben halt meg, mint Bőjthi írja. A neczpáli Justh család levéltárában olvasható Bethlen Farkas levele Justh Andráshoz, mely Illyén, 1591 évi december 28-án kelt. Bethlen Farkas tehát 1592-ben vagy talán 1593 elején halt meg, mert Bethlen Gábor 1593 nyarán már apátlan árvának mondja magát. Így tehát Bethlen nem tíz, hanem körülbelül tizenkét éves korában került nagybátyjának, Lázár Andrásnak gyámsága alá.

Ugyancsak a neczpáli Justh család levéltárából közölte ifj. Kubinyi Miklós Bethlennek 1596 augusztus 16-án kelt levelét (*Századok*, 1889. 239. l.), melyben a gyermek értesíti Justh Andrást, a maga és testvére állapotáról. E levél kelte hibásan van közölve. A Justh-levéltárban őrzött eredetiben egészen világosan 1593 augusztusa olvasható. Ez a helyreigazítás már azért sem érdektelen, mert Bethlennek első leveléről van szó. De másrészt Bethlen e levelében azt írja magáról és testvéréről: »Még eddig tanultunk. Uram, Isten segítségéből én, ha módom leszen benne, valakihez el szereztetem magamat, vagy urunkhoz ő felségéhez, vagy egyébhez.«

Ezt Bethlen tizenhárom éves korában írja; valószínű is, hogy ekkor fejezte be iskoláztatását, nem pedig tizenhat éves korában, mint eddig hittük. E föltevés mellett szól Bőjthinek az a meg-

jegyzése is, hogy Gábor és István. Bethlen Farkas árvái, közép-szerű iskolai nevelést kaptak. Nem ok nélkül mondja később Bethlen Gábor, hogy »deákul soha sem tanult s magyar írásnál egyebet nem tud.«

Böjthi hosszasan elmondja, hogy Bethlen Gábor részt vett Báthory Zsigmondnak hadjárataiban a török ellen Oláhországban, Facsád körül, Lippa és Jenő ellen. Megingatja ez elbeszélés hitelét az, hogy Böjthi szerint Bethlen ez eseményekben mint huszonöt éves ifju vett volna részt. Pedig 1595-ben csak tizenöt éves volt.

Azután elmondja Böjthi, hogy Bethlen megsebesült a sellenberki csatában. Kissé határozatlanabbul beszél a miriszlói csatában való részvételéről, ellenben többet tud a goroszlói harcztérről való meneküléséről. Mindeddig Bethlen szereplésére nézve leginkább Böjthi előadására szorultunk. Nem valószínűtlen mindaz, a mit elbeszél, de úgy látszik, hogy erről az időszakról nem elég gondolat szerezte össze az adatokat s így csak kételkedve követhetjük a részletekben. Általában véve azonban jó nyomon vezet. Mert elbeszéléséből is kivehetjük, hogy Bethlen kezdetről fogva Székely Mózes pártján volt, vagyis Báthory Zsigmond táborában maradt, a meddig lehetséges volt, de nem akarta feláldozni a török fenhatóságra támaszkodó nemzeti fejedelemség eszméjét.

1602-től, vagyis határozottabban szólva, a tövisi harcztól kezdve már részletesebb tudósításaink vannak Bethlen ifjuságáról. De van e tudósítások közt is olyan, mely zavart okozott. Tudjuk, hogy Bethlen a tövisi harc után elhagyta hazáját és Székely Mózeset követte a számkivetésbe. »Nem bizonyos — írja Gindely Bethlen életrajzában — azért-e, mert szülőföldre szomorú állapotai keserítették el, vagy azért-e, mert valamely okból büntetéstől kellett félnie?« Gindely itt Strassburg Pálnak Gusztáv Adolphhoz küldött jelentésére hivatkozik, megjegyezvén, hogy »Strassburg igen barátságos indulattal viseltetett Bethlen iránt, miért is állítását alig lehet merően rágalomnak venni.« Strassburg jelentése 1882-ben jelent meg a *Történelmi Tár*-ban. Gindely hivatkozhatott volna még Csiky István püspöknek Pázmány Péterhez írt levelére, melyet Podhradszky már régebben közölt a *Magyar Történelmi Tár* VI-ik kötetében. (248. l.) Csiky 1620-ban kelt levelében, a tövisi harc után való menekülésre célozva, így nyilatkozik: »Emlékezem rá Székely Mózes (pünkösdi) erdélyi fejedelemsége előtt, Erdélyben az mi kevés attyátul maradt maga részére való jószágocskája vala, elvesztegetvén, tékozolván, lator szolgálkat kezde tartani, és sok tolvajságokat, nemes emberek házok felverését, és egyéb törvénytelen húzás-vonásokat kezde exerceálni. Azonban egy kis békeség kezde lenni Erdélyben, és az törvények szolgáltatni, kezdék a gonosztévőket kergetni s törvény szerint büntetni, ötet is, tam-

quam publicum malefactorem, abban az időben megbüntetik vala; kit eszében vévén, Törökországba szöke be, oda lappanga sokaig.«

Az egész levél ilyen hangon van írva. Csiky, a ki Homonnai érdekében II. Mátyás megbízásából Lengyelországban járt, a Homonnai-párt féktelen gyűlöletével festi le Bethlent. Jól tudta a püspök, hogy szívesen olvassák, ha biographikus vázlatában mennél nyomorultabb embernek tünteti föl a fejedelmet. Nem nagyon bántja, ha az igazsággal összeütközik is. Egyebek közt azt állítja, hogy Bethlen tanácsából foglalta el Báthory Gábor Szebent, pedig jól tudjuk, hogy Bethlen ellenezte a szászok ellen indított vállalatot. Csiky »szavameghitt emberektől« értette, hogy Bethlen bízta fel Báthory gyilkosait, pedig jól tudjuk, hogy a gyilkosok bujtogatóit azok közt kell keresnünk, kik ellenségei voltak Báthorynak, s később Homonnai barátjai lettek. A ki így becsüli az igazságot, nem érdemel hitelt, ha rejtettebb s kevesektől ismert dolgokról beszél.

De vajjon nem erősíti-e meg Strassburg értesítése a Csikyét? Igaz, hogy Strassburg jóakarója volt Bethlennek, de meg kell fontolnunk, hogy mily körülmények közt írta jelentését. Nem sokkal Bethlen halála előtt hagyta el Erdélyt. Már ekkor »szibongtak« Brandenburgi Katalin hívei a Bethlenek ellen. Lehetetlen, hogy Strassburg, a ki azzal is meg volt bízva, hogy királya sógornőjének érdekeit védelmezze, ne merítette volna információjának egy részét Brandenburgi Katalin meghittjeinek beszédeiből. Már pedig e körben nem egy ellensége volt Bethlennek s a Bethlen családnak. Strassburg és Csiky értesítéseinek összevetéséből csak azt az eredményt vonhatjuk le, hogy Erdélyben némelyek Bethlennek 1602-iki menekülését szükségesnek híresztelték, melylyel a menekült ki akarta volna kerülni a gonosz tetteiért várható büntetést.

Nem azt akarjuk mondani, hogy Bethlen ifju korában asketikus életet élt. Lehetséges, hogy elkövetett oly erőszakosságot, melyet politikai ellenfelei, kik aligha riadtak vissza hasonló dolgok elkövetésétől, szívesen felhasználtak volna Bethlen elvesztésére. De a lehetséges messze van a bizonyostól. Milyen könnyen keletkeznek az ily hírek. Milyen könnyen keletkezhetett volna például a Csikytól és Strassburgtól említett hír a következő módon. A tövisi harcz után Bethlen menekülésével egy időben Nagy Albert és Császár György is Székelyhez futottak. Basta e két menekültnek kegyelmet ígért, de lelkiismeretüket a két Genga megöletése terhelte s így nem mertek Erdélyben maradni. Milyen könnyen ruházhatta át az ellenfél hamar ítélő rosszakarata Nagy és Császár motivumait Bethlenre.

Akárminth keletkezett a hír, nagyon bizonytalan alapja van. Bethlen bizonyára vegyes motivumokból cselekedett. Lelkiismeret-

lenség volna e motívumok csoportjából ezt a személyes természetűt kiemelni, mert arról több embernek kétes hitelű beszéde maradt ránk, s elmellőzni azt, melyről kevesen szólnak, de a mely a dolgok természetéből meggyőző világossággal következik. Ezt az okot elmondja Szamosközy, midőn Bethlen tetteről így nyilatkozik: »Cui tam alte odium germanicae dominationis insederat, ut castellum suum Illye, amplisque possessiones quas in Transilvania tenebat, maluerit Germano in praedam relinquere, patriam exilio commutare . . . quam fastum et tyrannidem hostis in patria sustinere.« Igaz, hogy Szamosközy töredékei közt egy jegyzet ellenkezik az idézett szavakkal, mert ott a történetíró gonosz ifjui könnyelműségnek bélyegzi Bethlen menekülését. De melyik tehát Szamosközynek igazi véleménye? Nem tudjuk. Mind a kettő nem lehet az. Szabad tehát választanunk a kettő közül. Mi az elsőt választjuk, mert azt hisszük, hogy Bethlen hű maradt önmagához, midőn Székely Mózeset követte. Ahoz a táborhoz csatlakozott huszonkét éves korában, melyhez már előbb is tartozott s melyhez hű maradt egész életén át.

Van még egy »terhelő« értesítés Strassburg jelentésében. Azt állítja Gusztáv Adolf követé, hogy Bethlen 1603-iki belgrádi számkivetésében egy igen gazdag olasz feleségének a költségén élt, kit azután cserben hagyott. Erre mindenekelőtt azt jegyezzük meg, hogy Bethlen Belgrádban egy arany forintot kapott naponként a török kormánytól. Igaz, hogy többet is kért, mert szerette volna jobban fizetni a hozzá gyülekező katonákat, de még sem volt oly koldus, hogy éhen halt volna szerelmes olasz asszonyok pénze nélkül. Különben nem tévedhetett-e Strassburg? épen úgy, mint akkor tévedett, midőn azt írta, hogy Bethlen 57 éves korában halt meg. S ha nem tévedett, nem feltűnő-e, hogy Bethlent eléggé előkelő emigrans társainak egy része, fiatalsága ellenére is fejedelemmé választotta? E fejedelemlésválasztás bizonyítja, hogy előkelő erdélyi urak azt az asszony-históriát — ha ugyan megtörtént — nem tartották becstelenségnek.

Kapcsolatban ez adattal megemlítjük, hogy szász forrás nyomán a régi történetírók elvették Bethlen Gáborral Székely Mózes özvegyét, s így Károlyi Zsuzsanna a fejedelem második felesége lett volna. Ma már annyi okiratból bizonyíthatjuk ez adat alaptalanságát, — különösen a Székely Oklevéltár IV. kötetére hivatkozunk, — hogy feleslegesnek tartjuk a részletes czáfolatot. De ez is tanulságos példa arra, hogy mily kötte kell hinnünk a Bethlen ifjúságára vonatkozó hirteléseknek.

Bethlen bujdosásáról s különösen Bocskay felkeléséhez való viszonyáról bőven s igen tanulságosan értekezett Thúry József a *Századok* ez évi első két füzetében. Kár, hogy nem vette figyelembe

Bethlennek 1604-iki levelét Bocskayhoz, melyet Szilágyi Sándor közölt a *Századok* 1885 évi folyamában. (69. l.) E levélben Bethlen Bocskay Murát nevű rabjának küldetéséről beszél, s szavaiból kiviláglik, hogy Bocskay már 1604 tavaszán megizente kívánságait Muráttól a portának.

A levél különben újabb bizonyosága annak, hogy mily kiváló része volt Bethlennek Bocskay támadása előkészítésében. Ennyire egységes a fejedelem sokat rágalmazott ifjusága. Annyi változás közepett már ekkor is mindig azon a párton találjuk, melynek férfi korában annyi dicsőséget szerzett. Ez egyszerű, világos és biztos tény; ellenben mindaz, a mit ifju korának elrágalmazására felhoztak, alig állja meg a kritikát.

ANGYAL DÁVID.

NEHÁNY ÉSZREVÉTEL

Ferdinandy Gejza bírálatára.

Ferdinandy Gejza úrnak »*A magyar országgyűlések eredete és szervezetük fejlődése a rendi országgyűlések alakulásának kezdetéig*« című tanulmányomról a *Századok* f. é. április-havi füzetében megjelent bírálatára, a bíráló leglényegesebb kifogásaira szorítókozó néhány észrevételt kell tennem.

Ámbár a bíráló elismeri, hogy »az egész munka a régi emlékek és írók alapos tanulmányozásának eredménye«, mindazáltal azt állítja, hogy mivel csakis a régiebb írók nézeteinek alapján indulok el, az újabb irodalmat pedig számba nem veszem, továbbá mivel csakis az emlékeket tanulmányoztam, de nem egyúttal azoknak korát s a kornak politikai, társadalmi és gazdasági viszonyait is: nem voltam képes a tárgyalt kérdést előbbre vinni, mint felhasznált elődeim.

Hát igaz, hogy az újabb irodalom termékeinél szükségesnek láttam bizonyos kritikát alkalmazni s közülök csupán azokat kiválasztani, melyeket tanulmányom érdekében czélszerűen felhasználhatónak véltem; de aztán az újabb jogtörténeti s közjogi irodalom ezen jeles termékeit, így Knauz, Hajnik, Schvarcz Gyula, Ladányi, Kállay Béni stb. idevágó nagybecsű dolgozatait, behatóan át is buvároltam. Tehát bírálónak az a kifogása, hogy az újabb irodalmat számba nem veszem, teljesen alaptalan.

Hasonló az a kifogása is, — mely pedig a legnagyobb súlyúnak látszik, — hogy t. i. nem tanulmányoztam a korszakot, melyet az országgyűlésekre vonatkozó tanulmányomban felöleltem, s e kornak politikai, társadalmi stb. viszonyait.

Ugyan kérem, hát nem utalok-e az ősalkotmány intézmé-

nyeinek Gejza vezér korában kezdődő átalakulásánál — Kállay Béninek »*Az Árpádok és a magyar állam*« című értekezésében kifejtetett álláspontjára helyezkedve — a gazdasági és társadalmi életviszonyokban történt változásokra, s nem ezek alapján bizonyítom-e a nemzeti szervezet átalakulásának szükségességét? Hát nem az akkori társadalmi, politikai és kulturális viszonyoknak beható mérlegelése s a nyugat-európai hasonló viszonyokkal való egybevetése alapján vezetem-e be az István-kori törvényhozásról szóló fejtegetéseimet? Hát nem utalok-e a városi képviselőlet keletkezésének tárgyalásánál az e részben közrehatott gazdasági, sociális és művelődési tényezőkre?

Bocsánat, de Ferdinandy úrnak ezen vádját igazán nem érdemlem meg.

De a bíráló téves és hiányos felfogással vádolja fejtegetéseimet még ott is, a hol azok világos szavakkal épen azt fejezik ki, a mit ő is hangsúlyozandónak nyilvánít. Így mindjárt bírálata elején ezt mondja: »A kiindulási pont már magában véve téves, mert figyelmen kívül hagyja azt, hogy akár nyelv- akár fajrokon népek rokonságából csak annyiban lehet az intézmények és az állami szervezet rokonságára következtetni, a mennyiben azok egy időben és szomszédos viszonyban játszottak történeti szerepet s a mennyiben fejlődésüknek még csak kezdetleges stádiumában voltak.«

Nem ugyanezt mondom-e én művem 4-ik lapján világosan, határozottan, jóformán a bíráló által használt szavakkal? Hiszen hangsúlyozom, hogy a magyar ősalkotmány intézményeinek tárgyalásánál »folytonos figyelemmel kell lennünk az *egykorú* népek, főleg a *szomszédos* és rokon nemzetek politikai és társadalmi életének jelenségeire.« Avagy talán azt kifogásolja, hogy a hunok és avarok közéleti viszonyainak a magyarokéival való rokonságát figyelembe veszem? De hát van-e hazai történetíróink között csak egy is, ki e rokonságot állam- s jogtörténeti szempontból irrelevansnak állítaná?

A Szent István gyűléseiről s a királyi tanácsról szóló fejtegetéseimre azt mondja, hogy meglehetősen mai szempontokból kiindulva vizsgálom a kérdést, s hogy a reánk maradt emlékek szavaiból, nem pedig az akkor fennállott társadalmi, politikai, gazdasági és egyéb viszonyokból iparkodom azon kor alkotmányi állapotára világot vetni; miért is, bár valótlanságot nem állítok s következtetésem logice helyesek: a kérdést még sem viszem előbbre, mint az azzal foglalkozó régibb közjogi és jogtörténeti írók.

De hát kérdem: hogy minden jogtörténeti, sőt köztörténeti kutatásnak nem a ránk maradt emlékek s azokból — a társa-

dalmi, kulturális és gazdasági viszonyoknak figyelembe vételével — levont logikus következtetések alapján kell-e történnie? S hogy az a vád, mintha én következtetéseiimmél az említett viszonyok mérlegetését elmulasztottam volna, mennyire alaptalan, azt már föntebb volt alkalmam kimutatni.

Majd azt az állítást imputálja nekem, hogy »az 1222-ik, 1231-ik, 1267-ik és 1290-ik évi decretumok megalkotásában a nemzetnek része nem volt, mert kérte a törvényt, de nem hozta.«

Bocsánat! de méltóztassék vagy szóról szóra idézni művem-ből a kifogásolt részt, vagy legalább hiven visszaadni annak tartalmát. Én azt mondom (55. l.), hogy a nemzet a XIII. század második feléig »előkelői útján a királyhoz intézett kérelmei s panaszaival által érvényesíti befolyását a rendeletek kiadásánál.« Tehát korántsem állítom, hogy a nemzetnek semmi része, befolyása nem lett volna a törvények alkotásánál.

A kor félreértésén alapulónak mondja azt az állítást, hogy a tulajdonképeni országgyűlések a XIII. század második felében kezdenek a nemesség tömeges gyűléseivé átalakulni, a mi helyett — úgymond a bíráló — ezt kellett volna mondanom: »a tömeges országgyűlések ekkor kezdenek törvényhozó gyűlésekké fejlődni.«

De hiszen kérem, világosan hangsúlyozom művem 55. lapján, hogy a XIII. század végén tartott ezen gyűlések *szabályalkotó, törvényhozó*, illetve *a szó valódi értelmében országgyűléseknek* nevezhető tanácskozmányok voltak.

Kifogásolja, hogy a városi képviselőlet kifejlődésénél a nyugati országokban előforduló tényezőket kutatom s azokkal hasonlókra viszem vissza a városok országgyűlési megjelenésének eredetét Magyarországon. Nálunk nem a nyugaton előfordulókhöz hasonló tényezők voltak e részben az indító rugók, — mondja a bíráló, — hanem a belső zavarok, a gyakori dynastia-válságok stb.

Hát igaz, hogy ez utóbbiak is közrehatottak nálunk a városi képviselőlet megalakulására, de hogy a nyugat-európai államokban szerepelt tényezők és előzmények (subsidiумok kérése, a városok gazdasági és kulturális jelentőségének emelkedése stb.) ez irányban szintén döntőleg hatottak közre: azt az újabb jogtörténeti nyomozások kétségtelenné teszik. Különben e részben a munkámban kifejtett érvek mellett oly kitűnő joghistorikusoknak, mint Ladányinak, Schvarcz Gyulának, Timonnak hasonló nézetére utalhatok.

Művem VIII-ik fejezetére vonatkozólag azt állítja, hogy országgyűlésnek veszem a királyi tanácsot; holott más helyen a bíráló maga beismeri, hogy a királyi tanács és országgyűlés között elég szabadsággal megvonom a különbséget. Igaz, hogy a VIII-ik

fejezetben a királyi tanács szervezetéről is szólok, de ezt nem azért teszem, mintha azt országgyűlésnek tekinteném, hanem mert a királyi tanácsban — az Árpádkori decretumok jórészt annak meghallgatásával adatván ki — nem lehet a törvényhozás szempontjából merőben irrelevans intézményt látnunk.

Kifogásolja, hogy kutatom: volt-e valami képesítés előírva az országgyűlésen való megjelenhetésre? Azonban azt hiszem, Ferdinandy úr sem vonhatja kétségbe, hogy erre vonatkozó kutatásaim nem elvont okoskodásokra, hanem a források által feltárt adatokra építvék. Hiszen épen az képezi tanulmányom legfőbb erősségét, — ezt a bíráló is elismeri, — hogy fejtegetéseim a történeti emlékek adatain s azokból levont logicus következtetéseken alapulnak. Különben érdekesnek tartom felemlíteni, hogy a művemről megjelent többi bírálatok és ismertetések épen a VIII-ik fejezetet, s különösen annak az országgyűlés tagjaira nézve megkívántató képesítésről szóló fejtegetését, tanulmányom egyik legbecsesebb és »nagyon érdekes részének« tekintik.*)

Ezen, habár csak a leglényegesebb ellenvetésekre reflectáló megjegyzéseim alapján is teljes joggal adhatok — úgy vélem — azon nézetemnek kifejezést, hogy a bírálónak igénytelen dolgozattal szemben követett tárgyilagossága aligha felel meg a hazai tudományosság érdekének épen a jelen korban, midőn a hazai alkotmány- és jogtörténet művelésének a század harmadik és negyedik tizedében megindult fellendülése után határozott visszaesést kell tapasztalnunk, midőn egy-egy jogtörténeti tanulmány megjelenése valóságos esemény, midőn tehát minden e téren felmerülő jóra való törekvést és komoly tanulmányt nem *lebírálni*, hanem legalább igaz értéke és érdeme szerint mérlegelni lenne kívánatos.

DR. KÉRÉSZY ZOLTÁN.

ELLENÉSZREVÉTELEK

Kérészy Zoltán úr észrevételeire.

Kérészy Zoltán úrnak fönti észrevételeire lehetőleg röviden válaszolok.

Mindenekelőtt arra figyelmeztetem, hogy a hazai tudományosságunk nem az tesz szolgálatot, a ki dicséretét ahoz méri, hogy miről szól a mit bírál, hanem az, a ki szigorú kritikát fejt ki, s a bírált munkát tartalma, nem pedig tárgya szerint ítélve meg, csak annyiban illeti elismeréssel, a mennyiben az a tudományt előbbre viszi. Ez a meggyőződés vezetett bírálatom megírásában.

*) *Magyar Kritika* f. évi ápr. 15-iki szám.

És a mit művéről mondtam, azt csak az nevezheti lebírálásnak, a ki csak baráti tömjénezéshez, nem pedig a komoly kritikához van hozzászokva.

Szerző neheztel azon állításomért, hogy az újabb irodalmat számba nem veszi, s ennek ellenében hivatkozik a 60-as és 70-es éveknek általa felhasznált irodalmi termékeire. Ezzel csak arról tesz tanúságot, hogy az újabb irodalmat nem is ismeri. Mert ha jogosnak és indokoltnak elismerem is azt, hogy az én közjogi műveimet teljesen figyelmen kívül hagyja, mégis föltűnő, hogy a többi közt nemcsak Kossutányinak Alkotmány-történetét, hanem Pauler Gyulának az Árpád-házi királyok koráról szóló munkáját is egészen mellőzi.

Azon állításomat, hogy szerző nem tanulmányozta az emlékek korát s annak politikai, társadalmi és gazdasági viszonyait, vagy legalább hogy ennek művében kifejezést nem ad: kénytelen vagyok védekezésével szemben ezúttal is fentartani. Mert arra, hogy erről tanúságot tegyen, nem elégséges néhány ide vonatkozó s mások által is gyakorta használt frázisnak oda vetése, mint pl. hogy a keresztyén vallásnak államvallássá tétele első sorban társadalmi és kulturális jelentőséggel bírt, vagy, hogy a királyi hatalom szervezése a politikai élet teljes reorganizációját eredményezte, s más effélék; hanem azt is szemléltetnie kellett volna, hogy mikép és mennyiben, és hogy ez minő befolyással lehetett a nemzet tagjainak az alkotmányban, a politikai életben való érvényesülésére.

Oly kérdést, minő a magyar országgyűlések fejlődése, nem lehet minden történelmi háttér nélkül, csak úgy kiszakítva, és egyedül az *ide* vonatkozó emlékekre támaszkodva tárgyalni, ha nem akarunk abba a hibába esni, a melybe elődeink estek, s ha Kovachichot, Czirákyt, Bartalt stb. nemcsak reproducálni akarjuk, hanem a tudományt előbbre is kívánjuk vinni, s a régi kort nem a jelen század prókatori szemüvegén át akarjuk vizsgálni.

Bírálatomban azt neveztem téves kiindulási alapnak, hogy szerző a hunok és avarok ősi intézményeivel vezeti be tanulmányát, és ennek szükségességét a magyarnak e népekhez való rokonságával indokolja. Szerző ezzel szemben azon szavakra hivatkozik, melyek művének 4-ik lapján olvashatók. Hát az V-ik század hunjait, a VIII. század avarjait és a X. század magyarjait *szomszédos és egykorú* népeknek tartja?

Szerző azzal vádol, hogy a műve 55. lapján mondottakat nem adom hiven vissza bírálatomban, midőn azt mondom, hogy felfogása szerint »az 1222-ik, 1231-ik, 1267-ik és 1290-ik évi decretumok megalkotásában a nemzetnek része nem volt, mert kérte a törvényt, de nem hozta«. Ez állításom megczáfolására

idézi szószerint az 55. lapon mondottakat. De az idézet csonka, mert az 55. lapon ezen szavak is olvashatók: »A XIII. század végéig azon sarkalatos közjogi principiumot, hogy a törvényhozó hatalom gyakorlata meg van osztva a király és nemzet között, hogy tehát e kettő a törvényhozásnak egyenrangú és egyensúlyú factora, megvalósulva nem találjuk«. Azután ezek: »úgy a II. Endre előtt hozott törvények, valamint az ő s IV. Béla uralkodása alatt, sőt egész III. Endre koráig tartott gyűlések decretumai, azoknak nem a király és nemzet által együttesen történt alkotását, hanem a király által a nemzet kérelmére történt kiadását hangsúlyozzák« — stb. Ez mutatja, hogy bírálatomban a szerző felfogását nem elferdítve adtam vissza.

De Kérészy úr igen is ahoz folyamodik, hogy bírálatom tartalmát itt-ott tévesen reprodukálja, mondván: »kifogásolja (a bíráló), hogy a városi képviselőt kifejlődésénél a nyugati országokban előforduló tényezőket kutatom s azokkal hasonlókra viszem vissza a városok országgyűlési megjelenésének eredetét Magyarországon. Nálunk nem a nyugaton előfordulóhoz hasonló tényezők voltak e részben az indító rügök, — mondja a bíráló, — hanem a belső zavarok, a gyakori dynastia-válságok stb.«

Ezzel szemben kénytelen vagyok bírálatom ide vonatkozó részét szó szerint idézni: »Az 1351 évi országgyűlést már valódinak tartja, de a valódi országgyűléseknek kezdetét csak Mária és Zsigmond uralkodása alatt keresi, ugyanazon okokat látva azok kifejlődésére itt, mint a nyugati országokban, s mintegy összefüggésben látva e kérdést a megyék követségügyi intézményével s azzal, hogy 1397 óta a tárnoki városok is meghivatnak az országgyűlésre. Csak hogy a magyar országgyűléseknek rendszeressé válására nem a nyugati országok példája« — stb. Azután tovább: »a városok megjelenése pedig csupán érdekes jelenség, de nagy jelentőséggel még a jelen században sem bírt. annál kevésbé akkor.« A városokról több szót nem teszek. Arra nézve, hogy szerző észrevételei mennyire objectívek, azt hiszem, felesleges többet fölhoznom.

Bírálatomnak a VIII-ik fejezetről szóló részében az észrevételek szerint hamisan imputálom szerzőnek, hogy országgyűlésnek veszi a királyi tanácsot. Beszéljen hát a VIII-ik fejezet: »A királyság három első századában az országgyűlések, melyek ez időszak alatt concilium, concilium commune, concilium regale, synodus, conventus. *conventus primatum*, congregatio generalis — — — stb. elnevezések alatt említettnek a decretumokban« — — — stb.

Szerző észrevételeiben műve legfőbb erősségének épen a VIII-ik fejezetet tartja s annak különösen azt a részét, melyben

az országgyűlési tagokra előírt képesítést keresi. Ezt emelte ki mint legbecsesebb részt a *Magyar Kritika* is.

Bocsánat a megjegyzésért, de akkor az én bírálatom talán mégis kedvezőbb, mert abban nemcsak tizenhárom sorról nyilatkozom elismeréssel; noha azt, a mi nézetem szerint téves, kifogásolom is.

A ki elolvassa bírálatomat, látni fogja, hogy a szerző iránt semmi animozitás nem terhelt, hanem csakis az igazságra való törekvés vezetett. Ha Kérészy úr félreértett, az csak azt mutatja, hogy komoly kritikához szokva nincsen, hogy a bírálatot nem okulásért, hanem azért kívánja, hogy dicsőítessék. Hogy pedig bírálatomat nem megczáfolni, hanem félremagyarázni törekedett, ez csak megerősít abban a meggyőződésben, hogy nem voltam túlszigorú.¹⁾

FERDINANDY GEJZA.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— DICTIONARIUM LATINITATIS HUNGARORUM. Minden történetkutatót és különösen mindenkit, a ki régi okleveleink vagy másnemű latin kútforrásaink tanulmányozásával foglalkozik, örömmel tölthet el annak híre, hogy a *magyarországi latinság szótára* sajtó alatt van. Régen érzett szükség volt, hogy nemzeti életünk, egyházi, iskolai, törvénykezési és egyéb polgári intézményeink sajátos latin nyelvéről, mely hosszú századokon át fejlődött, alakult és uralkodott az országban, számot adjunk magunknak és a tudományos világnak. *Bartal Antal* philologus tudósunk érdeme, hogy a honi latinság szótárának megteremtését évek óta sürgette, s miután annak szerkesztésével a m. tud. Akadémiától megbízott: a nagyfontosságú munka tervét, megküzdve az előtte álló roppant nehézségekkel, megvalósította. Bartal Antal 1894 óta több ízben is tett jelentést az Akadémiának a szótár ügyében, beszámolván a felhasznált forrásokról, a feldolgozásban követett elvekről, a szerkesztés módjáról s folyton folyó munkássága időnkénti eredményeiről.²⁾ Legutóbbi jelentését az első osztálynak május 1-én tartott ülésében terjesztette elő, bemutatva a szótár kinyomott íveit, melyekből — Du Cange új kiadásának formájában — eddigelé hatot készített el a sajtó. Az elkészült ívek anyagából számítva, az egész munka mintegy 50,000 szó óriási kincsét fogja magában foglalni.

¹⁾ A szerző és bíráló vitáját kölcsönös észrevételeik közlésével folyóiratunkban befejeztük. Szerk.

²⁾ Akadémiai Értesítő, 1894. 503. l., 1895. 147. 640. ll.

— A HUNYAD-MEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT három utolsó üléséről a következő rövid értesítést adhatjuk: A múlt évi deczemberi ülésen *Issekutz Antal* ny. polgármester a dévai piacon állott hajdani kápolnáról értekezett, melyet Mária Terézia engedelméből 1766-ban építtetett két vallásos örmény kereskedő s különösen a vár helyőrsége látogatott, de 1886-ban le kellett rombolni. — A január-havi ülésen *gróf Kuun Géza* »A Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat előzményei és előjelei« czim alatt a múlt századig visszatekintő szemlét tartott azon törekvések és kezdeményezések felett, melyek e tevékeny társulat megalakulását Hunyad megyében megelőzték; az április 22-iki ülésen pedig Veress Endre titkár *Koncz József* marosvásárhelyi tanárnak »Maros-Illye vára és uradalma« cz. dolgozatát mutatta be, melyet a várnak I. Rákóczi György idejében, 1640 febr. 1-én készült érdekes inventáriumához írt bevezetesképen. — Ugyanazon ülés alkalmával róttá le a társulat néhai *Szilágyi Sándor* iránti kegyelete adóját is azzal, hogy emlékéért jegyzőkönyvébe iktatta. Egyébiránt *Sólyom-Fekete Ferencz* alelnök a társulat sajtó alatt lévő legújabb Fvkönyvében fogja közölni Szilágyi Sándorra vonatkozó visszaemlékezéseit. — A társulat résztvesz gyűjteményével abban az erdélyi nép- és tájrajzi kiállításban, melyet Kolozsvárt a Mátyás-szobor ez év őszén történendő leleplezése alkalmára Mátyás király szülőházában rendeznek; másfelől pedig mozgalmat indított *Hunyad megye nemes családjai története* megírása érdekében.

— Az UNG-MEGYEI KÖZMŰVELŐDÉSI EGYLET Ungvárt, május-hó utolsó napjaiban tartotta alakuló gyűlését, melyet a vezető férfiak: Firczak Gyula püspök, gróf Török József főispán, Kende Péter alispán, dr. Novák Endre egyleti titkár s mások hazafias lelkesedése valódi nemzeti ünneppé avatott. Mellözve a résztvevők érkezésének, ünnepies fogadtatásának, a megyeházán és a püspöki palotában rendezett disztrakomáknak leírását, mint történeti jelentőségű momentumot emeljük ki a gyűlés folyamából azt az alkalmi előadást, melyet a gyűlésen szintén résztvevő alelnökünk *Thaly Kálmán*, május 28-án délelőtt az ungvári kaszinó nagytermében tartott. Tárnya volt: *Ungvár a Homonnai Drugethek és a Bercsényiek korában*. A helyhez és alkalomhoz választott érdekes tárgyú szabad előadás két egész órán át (d. e. 11-től 1-ig) tartá lekötve a nagyszámú, de válogatott közönség lankadatlan figyelmét. Érdekesnek tartjuk még feljegyezni, hogy Thaly Kálmán, ott időzése alatt két ízben is tüzetesen megszemlélte az ungvári várat, a hol egy Drugeth Györgyre vonatkozó ismeretlen feliratot talált és megvizsgálta az 1707—1710 évekből való Le Maire-féle erődítményeket. A püspöki könyvtárban, mely sok régi jesuita

könyvet őriz, látta a *Sodalitas Mariana* albumát Báthori Zsófia és I. Rákóczi Ferencz sajátkezű beírásaival és családi czimereikkel. Egyik alkalommal a vár udvarán a papi seminarium növendékei a »*Haj Rákóczi, haj Bercsényi!*« régi kurucz nótával lepték meg a gyűlés látogató tagjait. Kellemesen egészíté ki a szép emlékü napok programját két nagyobb kirándulás: egyik Szobránczra máj. 29-én, a másik 30-án Perecsenybe és Nagy-Bereznára a Beszkidék alá, mely utóbbi helyen magyar iskolai ünnepély tartatott a kirándulók tiszteletére. Thaly Kálmán Ungvárról hazatérő útjában II. Rákóczi Ferencz szülőházát is meglátogatta Borsiban.

† BOCK FERENCZ kanonok és jeles mütörténész Aachenben, 1872 óta a m. tud. Akadémia külső tagja, az aacheni osztrákmagyar segélyegyesület buzgó elnöke. május 5-én meghalt. Mütörténeti munkái sorában kiváló helyet foglalnak el a magyar szent koronára és koronázási jelvényekre vonatkozó tanulmányai, melyek közül az első »*Die ungarischen Reichsinsignien*« czím alatt még 1857-ben a bécsi *Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* közleményeiben látott napvilágot. Utóbb a 60-as évek elején I. Ferencz József ő felsége megbízásából ismertette a magyar szent koronát és koronázási jelvényeket »*Die Kleinodien des heiligen Römischen Reichs deutscher Nation, nebst den Kroninsignien Böhmens, Ungarns und der Lombardei*« czímű munkájában, mely Bécsben, 1864-ben jelent meg; három év előtt pedig ismét felszólalt az István-korona hitelessége és eredetisége mellett, a mit újabb időben többen kétségbe vontak. Idevágó dolgozatát »*Die ungarische Königskrone* (Corona Sancti Stephani) *im Kronschatz der königlichen Burg in Ofen*« czím alatt, Aachenben 1896-ban adta ki, mint külön lenyomatot »*Die byzantinischen Zellschmelze der Sammlung des H. Al. Swenigorodskoi*« czímű nagyobb munkájából. A lenyomat néhány példányát annak idején a m. tud. Akadémiának is megküldötte. Hagyatékából még egy műve (*Das Aachener Münster*) vár kiadásra, melyben egyebek közt az 1367-ben épült aacheni magyar kápolnának Nagy Lajos királyunktól ajándékozott mükincsek vannak leírva. (M. L.)

† ZEISSBERG HENRIK történetíró elhunytáról is meg kell emlékeznünk néhány szóval. Zeissberg Henrik lovag, udvari tanácsos, egyetemi tanár és az udvari könyvtár igazgatója, május 27-én halt meg Bécsben, hatvan éves korában. Munkái közül, melyeket általában objectiv irány és a források alapos ismerete jellemez, Magyarországot különösen a következők érdeklik: *Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters* (1873); *Oesterreichische Geschichte im Zeitalter der Babenberger* (1864); *Blüthe der Nationalen Dinastien* (1866), melyben az Árpádokkal is foglal-

kozik; *Das älteste Matrikelbuch der Universität Krakau* (1872); *Johann Laski Erzbischof von Gnesen* (1674) stb. Újabban a »*Quellen zur Geschichte der deutschen Kaiserpolitik*« című kútfő-gyűjteményt adta ki, mely magyar történelmi szempontból is becses forrás. Mint egyetemi tanár s az *Institut für österreichische Geschichtsforschung* igazgatója, különben is behatóan foglalkozott a magyar történelem forrásaival; mint könyvtár-igazgató pedig sok jó szolgálatot tett a magyar történettudománynak, a mihez bő alkalma nyilhatott, minthogy a bécsi udvari könyvtár hazánk történetére vonatkozólag — mint tudjuk — igen sok értékes kézirati anyagot őriz.

ÚJ KÖNYVEK.

— A MAGYAR BÍRÓSÁGI SZERVEZET ÉS PERJOG AZ ÁRPÁD- ÉS A VEGETYES-HÁZI KIRÁLYOK ALATT. Kevés könyv jelent meg a m. tud. Akadémia kiadásában, melyet a hazai jog- és történettudomány művelői oly vártak s megjelenésekor oly meglepéssel fogadhattak volna, mint *Hajnik Imre* nagybecsű munkáját, mely a fenti címmel csak a legközelebb mult napokban került ki a sajtó alól. Tárnya a középkori magyar igazságszolgáltatás és kiválóan azok a perjogi állapotok, melyek hazánkban a XIII-ik századtól, illetőleg a tatárjárástól innen a mohácsi vészig állottak fen; azokra van alapítva a munka egész rendszere és beosztása. Hogy mennyire hézagpótló e mű, erre nézve elég annyit tudunk és megemlítenünk, hogy a tulajdonképeni középkori magyar perjog anyaga saját korában rendszeres jogkönyvi összefoglalást nem látott és tudományos feldolgozásban mind ez ideig nem részesült. A Kitionich-féle *Directio methodica* a tizenhetedik század elején készülvén, a magyar perjogot középkori sajtáságaiból már nagyrészt kivetkőzött alakjában tárgyalja; Werbőczy *Hármaskönyve* pedig az ő perjogi tanaival nem nyúlik régibb multba vissza Mátyás király uralkodásánál. A szerző tehát úgyszólván semmiféle előmunkálatra nem támaszkodhatott, hanem egész középkori perjogunk rendszerét közvetlenül a törvényekből és a korunkra jutott okiratok nagy tömegéből kellett előteremtenie. De ez a körülmény jelenti egyszersmind munkája fő érdemét és teszi azt oly alapvető munkálattá, melynek a hazai történettudomány legfontosabb segéd-ága, a *specialis magyar diplomatika* megalkotását fogjuk köszönhetni. A diplomatikusra nézve a középkori jogi intézmények ismerete egyáltalában nélkülözhetetlen; és Hajnik Imre könyve nemcsak pótolja e részben hiányos ismereteinket, hanem, minthogy

egész rendszerét — kezdve a bíróságok szervezetén, a perbeli személyeken, folytatva az idézésen, a határnapokon, perhalasztásokon és bizonyításon, végezve az ítéleten és perorvoslatokon, — mind az oklevelekből fejtí ki: az oklevelekhez vezet is vissza bennünket s biztos kalauzunk azok tanulmányozásában és helyes megértésében. Csak jelezni kívántuk ezúttal azt a szempontot, a melyből e perjog-történeti mű főképen érdekel minket; bővebb méltatását — reméljük, nemsokára — egyik arra leghivatottabb munkatársunk tollából fogjuk adni.

— MAGYAR ORSZÁGGYÜLÉSI EMLÉKEK. Szerkeszti és történeti bevezetésekkel ellátja *Károlyi Árpád*. Tizenegyedik kötete jelent meg e becses akadémiai kiadványnak, mely a hozzá gondosan gyűjtött anyagnak egyszersmind kitűnő feldolgozását hozza a szerkesztőtől. E kötet egyes részeit, mint a *korponai országgyűlés 1605-ben*, azután a *kiegészítés ügye a kassai országgyűlésen 1606 tavaszán*, melyek már előbb külön lenyomatban is megjelentek, ismerjük. Az utóbbinak megjelenése alkalmával szólunk röviden ezen széles alapokra fektetett alkotmánytörténeti tanulmányokról,¹⁾ melyekkel Károlyi Árpád az egyes országgyűlések aktáit kíséri. A jelen vaskos kötet öt magyar országgyűlés: u. m. az 1605 január havában megghiusult pozsonyi, az április havában tartott szerencsi gyűlés, a november-decemberi korponai országgyűlés, az 1606 január-havi sárvári országgyűlés, az április-májusi kassai országgyűlés, és ezeken kívül még négy tótországi tartomány-gyűlés történetét és irományait foglalja magában. Egész sorozata oly történelmi dolgozatoknak, melyek külön-külön méltatást érdemelnek. Vissza fogunk térni a kötet tüzetes ismertetésére.

— A FÜLEI EV. REF. EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE. A székelyföldi Hargita hegység sziklatömegéből eredő Kormos völgyében, az úgynevezett Erdővidéken, Udvarhely megyében fekszik *Füle* községe, melynek történetét *Karácson Béla* tagtársunk, hozzánk beküldött ötödfél ivnyi kis munkájában megírta. Könyvét a fülei ev. ref. egyházközség történetének nevezi, de nemcsak az egyház történetét, hanem a polgári község régebbi multját és topographiai leírását is adja benne, a mire vonatkozólag dicséretes gondnal gyűjtötte össze az adatokat, kiterjesztve figyelmét más szomszédos erdővidéki faluk s különösen a XVII-ik század elején elpusztult Dobó község történetére is, melynek emlékét napjainkban már csak a hagyomány és romokban heverő temploma őrzi. A munka egyháztörténeti részében van szó a fülei régi templomról, mely a Székelyföldnek műtörténeti szempontból is egyik nevezetes régisége vala; 1897. jun. 27-én tartották az

¹⁾ Századok, 1899. 283. l.

utolsó isteni tiszteletet benne. A szerző részletesen ismerteti azokat a falképeket, melyek valaha a templomot díszítették s annak lebontásakor kerültek napfényre. E falképek, mint a székelgyföldiek általában, főleg Szent László legendájából vett jeleneteket ábrázolnak. Nehányanak rajzát is közli a szerző munkája végén.

— A M. KIR. HONVÉDELMI MINISTER FELÜGYELETE ALATT ÁLLÓ NEVELTETÉSI ALAPOK ÉS ALAPÍTVÁNYOK TÖRTÉNETE. Ez a könyv, mely a honvédelmi ministerium hivatalos kiadásában most jelent meg, gyakorlati célból készült és e célnak megfelelő rendszerrel van összeállítva, de tárgyánál fogva történeti érdekű munka. Címe világosan megjelöli tartalmát. Közzétételének célja az volt, hogy egyfelől szolgálati segédkönyv legyen, másfelől oly tájékoztató munkát, melyből a nagy közönség és mindazon törvényhatóságok, testületek és magán egyének, kik valamely ide tartozó neveltetési alapítványt tettek, ezen alapítványok állapotáról és kezeléséről világos képet nyerhessenek. Ehez képest az egész munka három részből áll. Az első, a magyar katonanevelési ügy történetének rövid vázlatja és az alapítványok általános ismertetése után, minden egyes alap vagy alapítvány történetét és vagyonálladékát adja külön-külön; a második rész az összes alapok és alapítványok táblázatos kimutatását foglalja magában; a harmadik pedig függetlenül közli az azokra vonatkozó alapító leveleket és egyéb okmányokat. Általános történeti szempontból is igen becsesek e könyvnek a *Ludovika Akadémia* keletkezésére vonatkozó adatai és fejezetei, melyek ezen nemzeti intézetünk létesítésének a magyar társadalom minden meleg érdeklődése és áldozatra való készsége mellett is több mint hatvan esztendeig tartó vajudásával és viszontagságos történetével ismertetnek meg bennünket.

— A SZENTGYÖRGYVÖLGYI BAKACS-CSALÁD. Csinos kis füzetben adta ki mint különlenyomatot a *Turul* ez évi első számából *Boncz Ödön* tagtársunk ezen Zala vármegyéből származó ősrégi nemes családra vonatkozó genealogiai tanulmányát, melyhez főleg Vizeki Tallián Gyula eddigelé ismeretlen kutasi levéltárából merítette adatait, hová a XVII-ik század közepe táján leányági örökösödés útján a báró Bakacs család levéltárának egy része is jutott. A család első meghatározható őseit 1314-ben találta fel a szerző; a genealogiai leszámazás azonban csak az 1532-ben élt címerszerző Bakacs Sándortól vezethető le szakadatlanul. E levezetés a Nagy Iván családtani munkájában lévő családfát sokban kiegészíti és megigazítja. A füzethez két címer-kép s a szöveg közzé nyomva négy pecséttrajz van mellékelve.

FOLYÓIRATOK.

— EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A budapesti Philologiai Társaság választmányának és a m. tud. Akadémia class. philologiai bizottságának megbízásából Heinrich Gusztáv és P. Thewrewk Emil közreműködésével szerkesztik *Némethy Géza és Petz Gedeon*. XXIII. évf. 1—4. füzet, 1899. január—április. — Az első füzetben *Pecz Vilmos* ismerteti Vári Rezsőnek »*Bölcs Leo császárnak a hadi taktikáról szóló munkája*« című kütfő-tanulmányát, melyet a m. tud. Akadémia a történettudományi értekezések során adott ki. — A második füzetben *Váczy János* szól *Zichy Antalnak* »*Gróf Széchenyi István életrajza*« című utolsó művéről, mely a Magyar Történeti Életrajzokban jelent meg. *Bleyer Jakab* pedig *Glass Ferencz*nek »*Német és magyar történeti népelemek a XVI. században*« című gymn. programmértekezését bírálja. — A harmadik füzetben *Veress Ignác*, adalékul a középkori magyar latin-sághoz, *Melich János*nak »*Gyöngyösi latin-magyar szótártöredék*« című kiadványa latin szókincsét ismerteti. A könyvismertetések gazdag rovatában találjuk még *Pulszky Ferencz* »*Magyarország archaeológiája*« című két-kötetes munkájának méltatását *Kuzsinszky Bálint*től. — A negyedik füzetben *Sörös Pongrácz* közöl tanulmányt »*Forgách Ferencz és Tacitus*« cím alatt, melyben párhuzamot von a két történetíró között, kimutatva, hogy mennyiben volt hatással Tacitus Forgáchrá. *Sörös Pongrácz* ezen tanulmánya némileg kiegészíti *Forgáchról* írt másik két dolgozatát, mely e folyóirat 1896 és 1897 évi folyamában jelent meg.

— IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK. (A m. tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának kiadványa.) Szerkeszti *Szilády Áron*, a bizottság előadója. Kilenczedik évf. 1899. 1. 2. füzet. — Az első füzet első cikkében, melynek befejezését a második füzetben találjuk, *Csaplár Benedek* Horányi Eleknek egy *hazafiui magyar társaság* felállítására vonatkozó tervezetét ismerteti, mely tervével Horányi a Bessenyei hasonló tárgyú »jámbor szándék«-át is megelőzte. Tanulmánya melléklete gyanánt közli *Csaplár* a *Hazafiui Magyar Társaságnak* kéziratban maradt törvényeit és a királyi jóváhagyást kérő fölirat fogalmazványát. — Az *Adattár* rovatában különösen és első sorban érdekel bennünket a »*Szalárdi János kiadatlan levelei és reá vonatkozó apró adatok*« című közlemény, melyet *Koncz József* tesz közzé a marosvásárhelyi gróf *Teleki-levéltárban* őrzött eredeti iratok után. Az első és második füzetben tizenkilenc eddig kiadatlan levél és okirat van közölve; mindannyi becses adalék a kor történetéhez, valamint a kiváló történetíró életrajzához. A közlemény elé írt bevezetésben *Koncz József*, a *Szalárdi életrajzára* vonatkozó több kérdés tisztázását

(mikor született? mikor tanult külföldi egyetemen? stb.) kísérli meg. Egy másik közleményben *Czékus László* a történetíró Jászay Pál leveleinek kiadását kezdi meg. Az előző évfolyamokban ugyancsak Czékus közölte Jászay naplóját, mely kora történetéhez nagybecsű adalékokat szolgált, s ugyanezt mondhatjuk a most kiadásra kerülő levelekről is; csak azt sajnáljuk, hogy mind a naplót mind e leveleket így elszaggatva kapjuk, holott érdemes lett volna külön kötetben közrebocsátani. Egy másik cikkben *Borovszky Samu* a debreczeni ev. ref. collegium matriculájából közli azon írók neveit, a nevek után álló nagyobbára egykorú bejegyzésekkel együtt, kik irodalmi vagy egyházi téren kiténtek. — A második füzet *Adattár* rovatából említést érdemelnek *Illéssy János* közlései az Országos Levéltárból: u. m. Miksa császár adománylevele Görcsöni Ambrus részére, Marusy András hitlevele a szőlősi harminczadosságról, Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsánna nyugtája, Rimay János levele Ferenczfy Lőrincz udvari titkárhoz, Thököly utalványa Ladiver Illés részére. Szintén történeti érdekű curiosum *Benkó Imre* közlése, melynek czíme: *Magyar közmondások az 1825-ik esztendei országgyűlésen lévő követekre ruházva.* — A *Könyvismertetések* rovatában a szerkesztő ismerteti Dézsi Lajosnak »*Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és írományai*« című akadémiai kiadványát.

— MAGYAR KÖNYVSZEMLE. A Magyar Nemzeti Muzzeum könyvtárának közlönye. A nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium megbízásából szerkeszti *Schönherr Gyula*. Új folyam, VII. köt. 1. füzet. 1899. január-márczius. — E füzetben *Erdélyi Pál* kezdi meg »*Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században*« című nagyobb tanulmánya közlését, *Domanovszky Sándor* pedig könyvészeti leírását adja a *Dubniczi Krónika* kódexének, melynek tárgyi és szöveg-kritikai ismertetése ugyancsak Domanovszkytól folyóiratunk ez évi 3, 4 és 5. füzetében jelent meg. A füzet végén nekrológot olvasunk Szilágyi Sándorról, ki annyi sok más folyóirat mellett ennek is legszorgalmasabb munkatársai közé tartozott.

— ARMENIA. Magyar-örmény havi szemle. Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos *Szongott Kristóf*. Tizenharmadik évf. 1899. 1—6. füzet. — Azon alkalomból, hogy Szamosujvár főterén a város egykori alapítójának, Verzereskul (Verzár) Oxendiusnak, ki az Erdélybe beköltözött örményeknek valóságos felszentelt katolikus püspöke volt, emléksobrot akarnak állítani, írja meg az első füzetben *Fúraó Simon* a nevezett püspök életét, adatok híjában leginkább csak hagyományok nyomán. *Verzereskul Oxendius* az örmények második és utolsó főpásztora volt Erdélyben; 1684-ben jött oda mint felszentelt pap Rómából. Sikerral működött a schismaticus örmények megtérítésén, s 1691-ben püspökké neveztetvén

ki. először Beszterczére tette székét, de itt a szászok miatt nem volt nyugodalma; tatár-rabságba is esett, s miután onnan megszabadult. alapította Gerla falu helyén Szamosujvár örményvárost. Meghalt Bécsben, 1715-ben. — *Szamosujvár város monografiáját* az első füzetben *Hodoreán János*, a következő füzetekben *Szongott Kristóf* folytatja. Hodoreán feygházi lelkész a szamosujvári feygház történeteit sorolja elő egész a mult 1898 év végeig; Szongott Kristóf pedig elmondván Gerla falu multját s rövid vázlatban az örmény nemzet történetét (2. 3. füzet), azután a beköltözést és a két Apafi korát, a negyedik füzetben Szamosujvár történelmét kezdi meg, melylyel a hatodik füzetben II. Lipót király koráig halad. — *Molnár Antal* dolgozata: *Örményország közléte az első Bagratidák idejében*, melyet *Daghsaszjan* »Gründung des Bagratidenreiches durch Aschot Bagratuni« czimú munkája (Berlin, 1893) nyomán az 1—5 füzetben tett közzé. az örmények őstörténeteivel foglalkozik. — Felemlitjük még a negyedik füzetből azt a két cikkelyt, mely *Luszinián Guido*, máskép *Guy de Lusignan* örmény királyi herczeg és hírneves orientalista családjáról és fejedelmi őseiről közöl érdekes történeti adatokat.

A m. tud. Akadémia történelmi jutalomtételei.

1.

Adassék elő az Árpádkori királyok udvartartásának története, beleértve az ahhoz tartozó királyi népeket is.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1899. decz. 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2.

Adassék elő Moldva és Oláhország függő viszonya Magyarországhoz, illetőleg Erdélyhez, Nagy Lajos király korától a belgrádi békéig (1739).

Jutalma a Lukács Krisztina-féle alapítványból 1000 frt, mely csak önálló becsű műnek ítéltető oda.

Határnap: 1900. szept. 30.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona; de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Adassék elő levéltári kutatások alapján a Szent-Ferenczrend története Magyarországon és mellék-tartományaiban, 1526-ig.

Jutalma az Ötványi-alapítványból 1000 frt (kettőzött jutalom).

Határnap: 1900. szept. 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

4.

Adassék elő a m. kir. kormányzások szervezete és működése III. Károlytól 1848-ig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 frt aranyban.

Határnap: 1900. szept. 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

5.

Adassék elő a neoacquistica commissio szervezete, működése és hatása 1745-ig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 600 frt.

Határnap: 1900. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

Kivántatik a magyar jobbgység története 1514-től Mária Terézia koráig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 600 frt.

Határnap: 1899. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Adassék elő az állandó magyar hadsereg felállításának története III. Károly korában.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap: 1899. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Adassék elő a magyar alkotmány története a legrégebb időkől 1848-ig.

A magyar alkotmány fejlődése a koronkénti magyar nemzeti étellel való kapcsolatában tárgyalandó, folytonos tekintettel az időnkénti európai alkotmányi állapotokhoz való viszonyára. A fősúly a közjogi intézményekre és fejlődésükre fektetendő; a magyar politikai élet külső története és a politikai küzdelmek, mint a magyar köztörténethez tartozók, csupán annyiban tárgyalandók, a mennyiben ez az intézmények története érdekében szükséges. A munkának nem pusztán a törvények ismeretén, hanem beható forrástanulmányokon kell alapulnia.

Jutalma a »Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület« Fáy András nevére tett alapítványából 3000 frt.

Határidő: 1900. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságunk hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen feltételek teljesítése után fizetetik ki.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.*)

- ÁBRÁNYI KORNÉL id. Az országos magyar daléregyesület története. (Kapcsolatban a hazai műviszonyok fejlődési adataival.) Budapest, 1898. Pesti kny. r. t. 8-r. 93 l.
- ACTA CROATICA. I. *Šurmin* alatt.
- ÁLDÁSY ANTAL. Pázmány Péter élete 1570—1637. Budapest, 1898. Lampel Róbert. 16-r. 67 l. Nyolcz képpel. (Magyar Könyvtár 63. sz.) Ára 15 kr.
- ALMANACHJA (1848—). Kiadja a Magyar Hirlap. Budapest, 1898. Pallas kny. 8-r. 47 l. Egy arczképpel.
- ALMGREN (Oskar —). Studien über nordeuropäische Fibel-formen der ersten nach-christlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzial-römischen und südrussischen Typen. Stockholm, 1898. XIV, 423 l. Számos táblával.
- ARCHIV des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. XXVIII. Bd. Hermannstadt (Nagy-Szeben), 1898. W. Krafft. 8-r. 581 l.
- ARNDT (Richard —). Die Beziehungen König Sigismunds zu Polen biz zum Ofner Schiedspruch 1412. Halle, 1898. 91 l. (Tudori értekezés.)
- ARNETH (Alfred Ritter von —). Johann Freiherr von Wessenberg. Ein österreichischer Staatsmann des neunzehnten Jahrhunderts. I. Bd. 1773—1815. II. Bd. 1816—1858. Wien u. Leipzig, 1898. 8-r. I. köt. XIV, 292 l. Egy arczképpel. II. köt. X, 337 l.
- BAIULESCU (Bartolomei —). Monografia comunei Bisericesci gr. or. Române a sfinței adormiri din cetate Brasovului cu acte si dovedii. Brassó, 1898. Ciurcu és trsa. 8-r. 277 l. Három képpel.
- BARCSA JÁNOS. A szabadság eszméje a XVII-ik században. Hajdu-Nánás, 1898. Bartha Imre. 8-r. 2, 82 l.
- BÁSZLER St. und Becker J. Kurze Geschichte der Apatiner Kirche und der Gemeinde Apatin. Apatin, 1898. Szavadill József. 8-r. 115 l.
- BEIDTEL J. Geschichte der österreichischen Staatsverfassung von 1740 bis 1848. II. Bd. 1792—1848. (Kiadta Huber Alfons.) Innsbruck, 1898. IV, 393 l.
- BÉKEFI REMIG. Oláh Miklós nagyszombati iskolájának szervezete. Budapest, 1898. 8-r. 24 l. (Különlenyomat a *Századok* 1897 évi folyamából.)
- BÉLA (III.) KIRÁLY és hitvese Antiochiai Anna emlékezete. Budapest, 1898. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 23 l.
- BEREZSKY SÁNDOR. A keresztyén egyház rövid története. Második kiadás. Budapest, 1898. Buschmann F. 8-r. 102 l.
- BERNSTEIN BÉLA. Az 1848—49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók. Jókai Mór előszavával. Budapest, 1898. Kis 8-r. VIII. 344 l. (Az izr. magyar irodalmi társulat kiadványai. X. köt.)
- BERTALAN BÉLA. A kispesti ev. ref. egyház története 1884—1898. Kispeszt, 1898. Fischhof Henrik. 8-r. 20 l.
- BOROSS VILMOS. Szabadságharczunk emléke. Budapest, 1898. Czettel és Deutsch. 8-r. 189, 3 l.
- BOROVSZKY SAMU. Magyarország vármegyéi és városai. I. *Sziklay* alatt.

*) Kiegészítésül az ezen rovat alatt folyóiratunk 1898 évi 1—10. és ez évi 1, 2, 3. füzeteiben megjelent közlésekhez.

— BÖHMER (Joh. Friedrich —) und Redlich (Oswald —). Regesta imperii. VI. Die Regesten des Kaiserrreichs unter Rudolf, Adolf, Albrecht, Heinrich VII. 1273.—1313. I. Abth. Innsbruck, 1898. 4-r. XXII, 562 l.

— BROCH O. Studien von der slowakisch-kleinrussischen Sprachgränze im östlichen Ungarn. Christiania, 1898. 76 l. Egy térképpel.

— BRÜLL BÉLA. A nemzet kincse: a tiz szobor. Életrajzok. Hiteles kútfők nyomán. Lugos, 1898. Nemes Kálmán. 8-r. 109 l. Ára 40 kr.

— BURZENLAND (Das sächsische —). Zur *Honterusfeier*. Brassó, 1898. Gött János fia. 8-r. XIII, 659 l. Egy térképpel.

— BÜCKING W. Das Leben der heil. Elisabeth, Landgräfin von Thüringen. Második javított kiadás. Marburg, 1898. Nyolcz képpel. Ára 80 fillér.

— CRONICA ANULUI 1848. Redactată, in colaborare cu mai multî de E. Dăianu. Fascicolul II. Nagy-Szeben, 1898. Tipografia kny. 4-r. 18, 148 l.

— CZOBOR BÉLA. Egyházi emlékek a történelmi kiállításon. Budapest, 1898. Pesti kny. r. t. 8-r. 128 l.

— DEMKÓ KÁLMÁN. Lőcse története. I. köt. Jog- mű- és művelődéstörténeti rész. Kassa, 1898. Maurer Adolf. Nagy 8-r. 516 l. Számos képpel. Ára 3 frt.

— EMMER (Johannes —). Kaiser Franz Joseph I. Fünzig Jahre österreichischer Geschichte. Jubiläums-Ausgabe. I. Bd. Vom Jahre 1848—1859. II. Bd. Vom Jahre 1859—1898. Wien, 1898. 4-r. I. köt. 10, 304 l. 30 önálló melléklettel és 150 szöveggéppel; II. köt. VII, 320 l. 30 önálló mell. és 160 szöveggéppel.

— ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉSI EMLÉKEK. I. *Szilágyi* alatt.

— ERNSZT LAJOS. Hesz János Mihály tervezete 1820-ban magyar képzőművészeti akadémia felállítása iránt. Budapest, 1898. Athenaeum kny. 8-r. 12 l. (Magyar műtörténeti adatok I.)

— EUBEL (Conradus —). Hierarchia Catholica medii aevi sive summorum pontificum, s. r. e. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta e documentis tabularii praesertim vaticani collecta, digesta, edita. Monasterii, 1898. Nagy 4-r. VI, 1, 582 l.

— EUGIPPI Vita S. Severini. Denuo recognovit Th. Mommsen. Berlin, 1898. XXXII, 60 l. *Noricum* térképével. (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.) Ára 1 m. 60 fill.

— ÉVKÖNYVE (Az esztergom-vidéki régészeti és történelmi társulat második —). Szerk. Rózsa Vitál. Esztergom, 1898. Laiszky János. 8-r. 136 l.

— EYERL von Eysersperg (Mathias —). Bürgermeister von Wiener-Neustadt (1614—1689). Magyar-Óvár. 1898. Czéh-féle kny. 8-r. VI, 2, 68 l.

— EZERNYOLCZSZÁZNEGYVENNYOLCZ. Az 1848—49-iki magyar szabadságharcz története képekben. Egykoru képek. Okiratok. Eredeti kéziratok. Ereklük. Nevezetes nyomtatványok. Kiáltványok. Művészi emlékek. Ezer képpel. Többek közreműködésével szerk. Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor. Budapest, 1898. Révai testv. 4-r. 4, 476 l. Díszkötésben ára 12 frt.

— FALK MIKSA. Erzsébet királynéről. Visszaemlékezések. Budapest, 1898. Lampel Róbert. 16-r. 50 l. Arczképpel. (Magyar Könyvtár 64. füz.) Ára 15 kr.

— FARKAS JÓZSEF. A pesti református egyház 101 éves története. Kiadja a budapesti ev. ref. egyház. Budapest, 1898. Kókai Lajos. Nagy 8-r. VII, 387 l. Ára 1 frt 50 kr.

- FEJÉR IGNÁCZ (Haralyi). A fehér név eredete és erkölcsi jelentősége. Etnografiai tanulmány. Budapest, 1898. Athenaeum kny. 8-r. 63 l.
- FESTGABEN zu Ehren Max Büdinger's von seinen Freunden und Schülern. Innsbruck, 1898. 8-r. VI, 469 l. Arczképpel.
- FISCHER (Anton Karl —). Gül-Baba, die mohamedanische Wallfahrtsstätte in Budapest. Budapest, 1898. Heisler J. 8-r. 37 l.
- FÖLDES GEZA. A világ története. I. II. rész. Második kiadás. Budapest, 1898. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 2, 116, 2 l., 2, 126 l.
- FÖLDVÁRY LÁSZLÓ. Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez. II. rész. Budapest, 1898. Werbőczy kny. 8-r. 369, XIX l. Öt térképpel. Ára 4 kor.
- GALGÓCZY KÁROLY. Az országos magyar gazdasági egyesület története. Második rész. Budapest, 1898. Pátria kny. 8-r. IV. 148 l.
- GECSER BÉLA. A magyar nemzet történelme. Pancsova, 1898. Wittigschlager Károly. 8-r. 94 l.
- GERVINUS G. G. Bevezetés a tizenkilencedik század történetébe. Németből ford. *Rözsági Antal*. Budapest, 1898. Franklin társ. 16-r. 227 l. (Olesó Könyvtár új kiad. 501—503. sz.) Egy-egy szám ára 10 kr.
- GÖNCZI FERENCZ. Muraköz és népe. Budapest, 1898. Dobrowsky és Franke. Nagy 8-r. III. 154 l. Ára 2 frt.
- GÖPFERT von Altburg (Stefan —) u. Petrovan (Georg —). K. u. k. Infanterie-Regiment Nr. 52. Auszug aus der Regiments-Geschichte. Budapest, 1898. Pesti kny. r. t. 8-r. 238 l.
- GRACZA GYÖRGY. Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története. IV. V. köt. Budapest, 1898. Lampel Róbert. 4-r. 448 l., 1015 l. Képekkel. Egy-egy köt. ára 5 frt.
- GRACZA GYÖRGY. 1848 márczius 15. Budapest, 1898. Wodianer F. és fiai. 8-r. 59 l. (Magyar könyvtár 32. sz.)
- GREGOROVIVS FERDINAND. A pápák siremlékei. A pápaság történetének határkövei. Németből ford. *Hegedűs István*. Budapest, 1898. Franklin társ. 16-r. 184 l. (Olesó Könyvtár új kiad. 517—518. sz.) Egy-egy szám ára 10 kr.
- GROTEFEND H. Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit. Hannover, 1898. 8-r. IV, 166 l.
- GUBERNATIS (Comte Angelo de —). La Roumanie et les roumains. Impressions de voyage et études. Florence, 1898. 8-r. 6, 305, 2 l.
- GYULA VÁROS rövid leírása. Békés-Gyula, 1898. Dobay János. 16-r. 32 l. Több képpel s a város legújabb térképével. Ára 1 frt.
- HAVAS REZSŐ. Dalmácia. Magyarországhoz való vonatkozásaiban tekintettel Fiuméra. Budapest, 1898. Dobrowszky és Franke. 8-r. 29 l. (Különlenyomat a *Földrajzi Közlemények* 1898. 2—3-ik füzetéből.) Ára 50 kr.
- HAVAS REZSŐ. Dalmácia. Budapest, 1898. Fritz Ármin. 8-r. 7 l. (Különlenyomat a *Földrajzi Közlemények* 1898. 4-ik füzetéből.)
- HENNIG ALAJOS. A három kassai vértanu, Körösy Márk, Pongrácz István és Grodeczky Menyhért élete és szenvedése. Az esztergomi főegyházmegeyi hatóság jóváhagyásával. Budapest, 1898. Hornyánszky Viktor. 8-r. 125, 2 l. Ára 50 kr.
- HEROLD Th. Friedrich August Clemens Werthes und die deutschen *Zrinyi-Dramen*. Münster, 1898. Schöning. Ára 3 m. 20 fill.
- HEYDEN (Hermann von —). Ehren-Zeichen (Kriegs-Denkzeichen, Verdienst- und Dienstalters-Zeichen) der erloschenen und blühenden

- Staaten Deutschlands und Österreich-Ungarns. Nachtrag. Meiningen, 1898. 8-r. 4, 19 l.
- HIRT (Siegfried —). Regententabellen zur Weltgeschichte. München und Leipzig, 1898. 8-r. IX, 156 l.
- HONTERUS JOHANNES ausgewählte Schriften. Im Auftrage des Ausschusses zur Errichtung des Honterusdenkmals in Kronstadt, herausgegeben von Dr. Oskar *Netoliczka*. Wien-Hermanstadt, 1898. Krafft W. 8-r. 8, XXVI, 212 l. Egy képpel és két térképpel.
- HORVÁTH MIHÁLY. Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823—1848. Harmadik kiadás. 1—3. köt. Budapest, 1898. Ráth Mór. 8-r. XVI, 461 l., VII, 466 l., VII, 508 l. A három köt. ára 7 frt 50 kr.
- HORVÁTH MIHÁLY. Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. Második kiad. 1—3. köt. Budapest, 1898. Ráth Mór. 8-r. VIII, 535 l., 539 l., 532 l. A három kötet ára 5 frt.
- HRADSZKY JÓZSEF. A szepesi tiz-lándsások széke, vagy a »Kisvármegye« története. Kassa, 1898. Maurer Adolf. Nagy 8-r. 226 l. Ára 1 frt 50 kr.
- HRVATSKI SPOMENICI. I. *Šurmin* alatt.
- HUSZKA JÓZSEF. Tárgyi ethnografiánk őstörténeti vonatkozással. Budapest, 1898. Eggenberger. 8-r. 35 l. Ára 50 kr.
- IMRE SÁNDOR ifj. Alvinczi Péter kassai magyar pap élete. Hódmező-Vásárhely, 1898. 8-r. 129 l.
- JAHRBUCH der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses. Herausgegeben unter Leitung des Oberstkämmerers seiner k. und k. Apostolischen Majestät Hugo Grafen von *Abensperg* und *Traun* vom Oberstkämmerer-Amte. XIX. Band. Wien-Prag-Leipzig, 1898. 2-r. 4, 412, CXCVIII l. 45 önálló melléklettel és 92 szöveggel.
- JENŐY ISTVÁN. A magyar szabadságharc története 1848/49-ben. Budapest, 1898. Rózsa Kálmán és neje. 8-r. 48 l.
- KAINDL (Raimund Friedrich —). Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. V. und VI. VII. Wien, 1898. 8-r. 41, 77 l. (Különlenyomat az *Archiv für österreichische Geschichte* 84. 85. kötetéből.)
- KALMÁR DEZSŐ. Történeti évszámok. Segédkönyv a történelem tanulásához. Budapest, 1898. Gelléri és Székely. 8-r. 32 l.
- KAZINCZY FERENCZ levelezése. A m. tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közzéteszi dr. *Váczy János*. VIII. köt. Budapest, 1898. 8-r. XXIV, 692 l. Ára 5 frt.
- KEMÉNYFY KÁLMÁN DÁNIEL. Ötven év alkotmányos egyházpolitikája. Esztergom, 1898. Buzárovits Gusztáv. 8-r. 288 l.
- KERÉKES GYÖRGY. Történelem. II. köt. Budapest, 1898. Athenaeum kny. 8-r. IV, 200 l.
- KERESKÉNYI GYULA. XIII. Leo pápa s a pápaság világi hatalma. Budapest, 1898. Franklin társ. 8-r. 81 l.
- KIRÁLY PÁL. A magyarok története. Budapest, 1898. Athenaeum kny. 4, 197 l. Négy térképpel.
- KIRÁLY PÉTER. A magyar nemzet pusztulása (oláhsítás miatt). Debreczen. 1898. Hoffmann és Kronovitz. 8-r. 78 l.
- KIRÁLYI KEGYELET' nemzetünk nagyjai iránt. Budapest, 1898. Buschmann F. 8-r. 47 l.
- KIS ALBIN FERENCZ. Gróf Széchenyi István kora. Bölcsélet-doxtori értekezés. Budapest, 1898. 8-r. 83 l.
- KISS KÁLMÁN. Alkotmányos küzdelem az 1848-iki törvényekben lefektetett eszmék megvalósításáért. Nagy-Körös, 1898. Bazsó Lajos. 8-r. 21 l.
- KOBLER (Giovanni —). Memorie per la storia della Liburnica

città di Fiume scritte dal Fiumano —. Publicate per cura del municipio. Volume I. II. III. Fiume, 1898. (1896.) Nagy 8-r. 4, VII. 292, 2 l. VII. 235 l., 4, 301, 2 l.

— KOLLÁNYI FERENCZ. Magyar ferenczrendiek a XVI. század első felében. Budapest, 1898. 8-r. 101 l. (Különlenyomat a *Századok* 1898 évi folyamából.)

— KÖNYI MANÓ. Beust és Andrassy 1870 és 1871-ben. Budapest, 1898. Franklin társ. 16-r. 128 l. (Olesó Könyvtár új kiad. 717—718. sz.) Egy-egy szám ára 10 kr.

— KOREN PÁL. Luther és Melanchton. Békés-Csaba, 1898. Povázsay testv. 8-r. 48 l. Tótul is u. o. 8-r. 52 l.

— KOREN PÁL. Mi okozta a reformációt? Orosháza, 1898. Veres Lajos. 8-r. 32 l.

— KOSSUTH LAJOS iratai. VI. köt. Történelmi tanulmányok. Első rész: 1863—1866 végeig. (Áttekintés.) Második rész: Levelek. Sajtó alá rendezte *Kossuth Ferencz*. Budapest, 1898. Athenaeum kny. Nagy 8-r. LXIV, 573 l. Ára 5 frt 80 kr.

— KOVÁCS SAMU. A szegedi első polgári iskola története. Szeged, 1898. Endrcnyei Imre. 8-r. 93 l.

— KÜRTH (Godefroid —). Qu' est ce que le moyen âge? Bruxelles, 1898. 8-r. II. 33 l. Ára 1 frt.

— KUTTNER SÁNDOR. Világ történet. Átdolgozta *Laukó Albert*. Tizedik teljesen átdolgozott kiadás. Budapest, 1898. Wodianer F. és fiai. 8-r. 199 l.

— KUZSINSZKY BÁLINT. Aquincum romjai. Budapest, 1898. Kilián Frigyes. Kis 8-r. 30 l. Egy melléklettel és négy szöveggéppel. Ára 20 kr.

— LAMORMAIN (Wilhelm —). Kaiser Ferdinand der Zweite. II. Ferdinands Tugenden. Neu herausgegeben von Carl *Ludewig*. Pozsony, 1898. Pozsonyi részv. kny. 8-r. 4, 95 l. Egy képpel.

— LÁNCZY GYULA. Magyarország az Árpádok korában. Történeti tanulmány. Budapest, 1898. Franklin társ. 16-r. 104 l. (Olesó Könyvtár 1019—1020. sz.) Egy-egy szám ára 10 kr.

— LAUKÓ ALBERT. Világtörténet. L. *Kuttner* alatt.

— LAUSCHMANN GYULA. Adatok a magyarországi járványok történetéhez, tekintettel Székesfejérvár városára. Székesfehérvár, 1898. Kis 8-r. 67 l.

— LAVISSE (Ernest —) et Rambaud (Alfred —). Histoire générale du IVe siècle a nos jours. Ouvrage publié sous la direction de MM —. Tome X. Les monarchies constitutionnelles 1815—1847. Paris, 1898. 8-r. 1016. l.

— LAVISSE ERNŐ. Európa politikai történetének átnézete. Francziából ford. *Angyal Dávid*. Budapest, 1898. Franklin társ. 16-r. 164 l. (Olesó Könyvtár 755—756. sz.) Egy-egy szám ára 10 kr.

— LÁZÁR GYULA. Szent Erzsébet magyar királyi hercegnő élete. Kor- és jellemrajz. Budapest, 1898. Lampel Róbert. 8-r. 110 l. Egy képpel. Ára 1 frt 20 kr.

— LENGYEL CONST. MIHÁLY. A ruthénekről. Sztavna község multja és jelene. Ungvárt, 1898. Jäger Bertalan. 8-r. 99 l. (Különlenyomat a *Kárpáti Lapok*-ból.)

— LOSERTH (Johann —). Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert. Stuttgart, 1898. 8-r. VIII, 614 l.

— LOWELL (Lawrence de —). Governments and Parties in Continental Europe. I. II. Boston, New-York, 1898. 377 l., 455 l. (Ausztria

és Magyarország közjogi és parlamentáris viszonyait a II-dik kötet tárgyalja.

— MAGYARORSZÁG OKNYOMOZÓ TÖRTÉNETE dióhéjban. A legrégebb időktől napjainkig. Veszprém, 1898. Krausz Ármin fia. 32-r. 76 l. Ára 20 kr.

— MALKHAZOUNI J. Le Panslavisme et la question d' Orient. Essai sur l' origine et l' établissement des Slaves méridionaux dans la péninsule illyrique. Paris, 1898. 8-r. 106 l. Ára 6 fr.

— MANDL ÁRMIN. A zsidók története és irodalma. Vágújhely. 1898. Horovitz Adolf. 8-r. 112 l.

— MÁRKI SÁNDOR. A tíz szobor. A kolozsvári iparosok előtt 1897. nov. 20-án, az ezredéves kiállítási jutalmak kiosztása alkalmával tartott felolvasás. A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara kiadása. Budapest, 1898. 8-r. 24 l.

— MARQUART J. Die Chronologie der alttürkischen Inschriften. Mit einem Vorwort und Anhang von Prof. W. Bang in Löwen. Leipzig, 1898. 8-r. VII, 112 l.

— MÁTYÁS FLÓRIÁN. A magyarok első hadjáratai Európában. Székfoglaló értekezés. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1898. 8-r. 30 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XVII. köt. 9. sz.) Ára 30 kr.

— MELLER SIMON. Irott kútfők jelentősége a művészettörténetben. Budapest, 1898. Athenaeum kny. 8-r. 30 l.

— MÉSZÁROS AMAND. Ciprus-ág, melyet III. Béla magyar király ravatalára örök hálája s kegyeletes hódolata jeléül tesz a magyar ciszterci rend. 1898. Budapest, 1898. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 4-r. 6 sztlan levél.

— MONUMENTA hist. jurid. slav. merid. L. *Šurmin* alatt.

— MONUMENTA Hung. Historica (Monum. Comit. regni Transsylvaniae). L. *Szilágyi* alatt.

— NÉVTELEN jegyzőjének (Béla király —) könyve a magyarok tetteiről. Ford. *Szabó Károly*. Budapest, 1898. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 65, 3 l. (Magyar Könyvtár 30. sz.)

— NODILO N. Historija srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski. I. Zágráb, 1898. A délszláv Akadémia kiadása. 8-r. VIII, 314 l.

— OMAN C. A history of the art of war. The middle ages, from the fourth to the fourteenth century. London, 1898. XVI, 668 l. Képekkel és rajzokkal.

— ORNSTEIN (Josef —). Zur Bestimmung der Gränzen Daciens in Siebenbürgen. Szamosújvár, 1898. Aurora kny. 8-r. 16 l.

— ORTVAY (Theodor —). Geschichte der Stadt Pressburg. Deutsche Ausgabe. II. Bd. 2. Abtheilung. Pozsony, 1898. Éder István. 8-r. XVI, 552 l. Öt melléklettel.

— PÁLFI JÓZSEF. A keresztyén anyaszentegyház története. Hatodik kiadás. Budapest, 1898. Neumayer Ede. 8-r. 186 l.

— PAYR SÁNDOR. Magyar pietisták a XVIII. században. Budapest, 1898. 8-r. 78 l. (Különlenyomat a M. Prot. Irodalmi Társaság *Egyháztörténeti Monographiák* című kiadványából.)

— PETROVAN (Georg —). K. u. k. Infanterie-Regiment Nr. 52. L. *Göpfert* alatt.

— POHL GYULA. A habsburg-lotharingiai uralkodóház családfája. Budapest, 1898. Deutsch Zsigmond és trsa. 1 l. Ára 50 kr.

— PRAECHTER K. Quellenkritische Studien zu Kedrenos. München, 1898. 107 l.

— QUELLEN zur Geschichte der Stadt Wien. I. Abth. Regesten

aus in- und ausländischen Archiven. II. Abth. Verzeichniss der Original-Urkunden der städtischen Archive 1239—1411. Wien, 1898. 4-r. VII, 402 l., XXI. 626 l.

-- RAMBAUD (Alfred --). Histoire générale stb. L. *Lavisse* alatt.

-- REDLICH (Oswald --). Regesta imperii. I. *Böhmer* alatt.

-- REFORMATION (Aus der Zeit der --). Festschrift zur *Honterus-feier*. Brassó, 1898. Schlandt J. 8-r. VII, 2, 435 l.

-- ROSENMUND (Richard --). Die Fortschritte der Diplomatie seit Mabillon, vornehmlich in Deutschland-Österreich. München u. Oldenburg, 1898. 8-r. X, 125 l. (Historische Bibliothek 4.)

-- SCHLOSSAR (Anton --). Briefwechsel zwischen Erzherzog Johann Baptist von Österreich und Anton Graf von Prokesch-Osten. Nebst Auszügen aus den Tagebuchblättern des Erzherzogs Johann über Aufenthalt in Athen im November 1837. Mit Anmerkungen, Erläuterungen, Aktenstücken etc. Herausgegeben von --. Stuttgart, 1898. 8-r. XI, 440 l. Két arczképpel és két hasonmással.

-- SCHVARCZ (Julius --). Die Demokratie. Des zweiten Bandes zweite Abtheilung. Budapest, 1898. Pallas kny. 8-r. 145, 650 l.

-- SINKA SÁNDOR. Debreczen rövid ismertetése 1898. Melléklet az Orsz. Középisk. Tanár egyesületi Közölny-höz a debreczeni közgyűlés alkalmából. Szerkesztette --. Debreczen, 1898. Városi kny. 16-r. 86, 1 l. Egy térképpel.

-- SMIRNOV (Jean --). Les populations finnoises des bassins de la Volga et de la Kama. Groupe I. Groupe de la Volga ou groupe bulgare. 1. Les *Tschéremisses*. 2. Les *Mordves*. Paris, 1898. IX, 486 l.

-- SPIEGLER (S. Julius --). Der Freiheitskampf der ungarischen Nation (1848—1849). Kritisch beleuchtet von --. Leipzig, 1898. 8-r. 148 l.

STAUB MÓRICZ. Társadalmunknak a nemzeti kultúra érdekében kifejtett tevékenysége a jelen században. Budapest, 1898. Pesti kny. 8-r. 183 l. (Különlenyomat Matlekovits: *Magyarország az ezredik évben* című kiállítási főjelentésének IX. kötetéből.)

-- STEINHERZ ADOLF. A francia forradalom eszméi Petőfi költészetében. Budapest, 1898. Wodianer F. és fiai. 8-r. 32 l.

-- STRAUSZ (Adolf --). Die Bulgaren. Ethnographische Studien. Leipzig, 1898. 8-r. VII, 477, 2 l.

-- ŠURMIN D. Hrvatski Spomenici (Acta Croatica). Sveska I. (od godine 1100—1499.) Zbirku J. Kukulevića i R. Lopašića popunio i za tisak priredio --. Zágráb, 1898. 8-r. X, 500 l. (Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium. Vol. VI.)

-- SVÁBY FRIGYES. A Lengyelországnak elzalogosított XIII szeptesi város története. Kassa, 1898. Maurer Adolf. Nagy 8-r. 344 l. Több képpel. Ára 2 frt 50 kr.

-- SZABÓ IGNÁCZ. Eger város multjából. Korrajzok. Eger, 1898. Egri nyomda r. t. 8-r. 157 l.

-- SZIKLAY JÁNOS és Borovszky Samu. Magyarország vármegyei és városai. (Magyarország monografiája.) A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. A *Magyarország vármegyei és városai* állandó munkatársainak bizottsága közreműködésével szerkeszti --. III. köt. *Vasvármegye*. Irta a Vasvármegyei helyi munkatársak bizottsága. Budapest, 1898. 4-r. XI, 622 l. 31 önálló melléklettel és 458 szöveggéppel.

-- SZILÁGYI SÁNDOR. Erdélyi Országgyűlési Emlékek (Monumenta comitialia regni Transsylvaniae). Történeti bevezetésekkel. A m. tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából szerkeszti --. XXI. köt.

- (1692—1699.) Budapest, 1898. 8-r. 2, 472 l. (Monum. Hung. Hist., M. Tört. Eml. Harmadik oszt. Országgy. Eml.) Ára 3 frt.
- SZLÁVIK MÁTYÁS. 1848 márcz. 15 — 1898 márcz. 15. Eperjes, 1898. Koscsh Árpád. 8-r. 19 l.
- SZMOLLÉNY NÁNDOR. A szegedi magyar színészet száz éve. Történeti vázlat. Szeged, 1898. Endrényi Imre. Kis 8-r. 28 l. Ára 25 kr.
- TAGÁNYI KÁROLY. A magyar udvari kancelláriai levéltár. Budapest, 1898. Athenaeum kny. 8-r. 25 l. (A m. kir. Országos Levéltár ismertetése. II.)
- TAGÁNYI KÁROLY. Az erdélyi udvari kancelláriai levéltár. Budapest, 1898. Athenaeum kny. 8-r. 12 l. (A m. kir. Országos Levéltár ismertetése. III.)
- THEIL (Rudolf —). Aus den Zeiten Maria Theresias und Josef II. Medgyes, 1898. Reissenberger G. A. 8-r. 22 l.
- THÚRY ETELE. Az evangéliom szerint reformált magyarországi keresztyén egyház története. Pápa, 1898. Kis Tivadar főiskolai kny. 8-r. 143 l.
- TÓTH MIKE. Középeurópai műépitmények. Budapest, 1898. Franklin társ. 8-r. 430 l.
- TÓTH-SZABÓ PÁL. A magyar főpapság a rendi alkotmányban. (A vegyesházi királyok alatt.) Budapest, 1898. Athenaeum kny. 8-r. 76 l.
- TÖRTÉNETE (A szabadságharcz —) Világosig. 1848. Budapest, 1898. Werbőczy kny. 4-r. 2, 59 l.
- TROCASE (François —). Le règne de François-Joseph Ier empereur-roi d' Autriche-Hongrie. Vienne-Paris, 1898. 8-r. 2, 155, 2 l. Egy arczképpel.
- UDVARDY LÁSZLÓ. Az egri érseki jogliceum története. (1740—1896). Írta a kar megbízásából —. Eger, 1898. 4-r. XV, 935, 1 l. Egy képmelléklettel.
- VÁGHÓ IGNÁCZ. Erzsébet királyné életéből. Budapest, 1898. Pesti kny. 8-r. 71 l. (Különlenyomat a *Ludovika Akadémia* közlönyéből.)
- VARGA OTTÓ. Világtörténet a középiskolák számára. I. köt. Harmadik kiadás. Budapest, 1898. Franklin társ. 8-r. 184 l.
- VÁRI REZSŐ. Bölcs Leó császárnak »a hadi taktikávról« szülő munkája. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1898. 8-r. 82, 2 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XVII. köt. 10. sz.) Ára 80 kr.
- WARTHA (Vincent —). Histoire, organisation et fonctionnement de l' université technique Joseph de Budapest. Budapest, 1898. Pesti Lloyd kny. 8-r. 80 l.
- WATZL Fl. Die Cistercienser von Heiligenkreuz. Gratz, 1898. 8-r. XV, 300 l. Ára 3 frt 80 kr.
- WEISZ KER. JÁNOS. Világtörténet. A harmadik javított kiadás után fordította és kiadta *Szabó Ferencz*. Második kötet. Temesvár, 1898. Csanád egyházmegyei kny. 8-r. IX, 905 l.
- VOIGT H. G. Adalbert von Prag. Berlin, 1898. VI, 396 l. Ára 6 m.

HIVATALOS ÉRTESETŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1899 évi jun. 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán, dr. Pauler Gyula alelnökök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, id. Daniel Gábor, Dedek Cr. Lajos, dr. Dézsi Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Hajnik Imre, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, Kollányi Ferencz, dr. Komáromy András, dr. Lánczy Gyula, Majláth Béla, dr. Marczali Henrik, Óváry Lipót, Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, dr. Kovács Pál ügyész, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Fejérpataky László és dr. Schönherr Gyula vál. tagokat kéri fel.

58. Napirenden lévén a megüresedett jegyzői állás betöltése. minekutána a tisztviselők választására szükséges számú vál. tagnak jelenléte constatáltatott, elnök a szavazást elrendeli.

Beadatott összesen huszonkét szavazat; ebből 21 szavazat Barabás Samu helyettes jegyzőre, egy dr. Illéssy Jánosra esvén, — elnök Barabás Samut általános szótöbbséggel megválasztott jegyzőnek jelenti ki s a választmány nevében üdvözlí.

Ez megválasztatásáért mondott köszönő szavai után kijelenti, hogy jegyzővé választatásával a társulat szolgálatában eddig folytatott correctorsága megszűnt ugyan, mindazonáltal — a »Századok« ıveinek revideálását a titkár magának tartván fen — a »Történelmi Tár« ez évi folyamából még hátralevő két füzetnek correcturáját magára vállalja s érette járó tiszteletdíját a társulat javára felajánlja. A jegyző helyesléssel fogadott kijelentése után —

59. Nagy Gyula titkár a tagajánlásokat jelenti be, mely szerint ajánlatnak *évdíjas r. tagokúl 1899-től*: dr. Tóth-Szabó Pál prémontrei kanonok. főgymn. tanár Nagyváradon (aj. Ballagi Aladár), dr. Matolay Károly orvos Homonnán (aj. a titkár).

Megválasztatnak.

60. Dr. Illéssy János vál. tag »Sámboky János történet-íróról« értekezik.

Az értekezés köszönettel fogadtatik s a »Századok«-ban jelenik meg.

61. Dr. Lánczy Gyula vál. tag a f. évi mart. 2-iki vál. ülésen a hágai nemzetközi történelmi congressusról tartott beszámolója alkalmával tett ígéretét beváltandó, ismerteti a jövő évi párisi nemzetközi történelmi congressus ügyében világszerte megindult mozgalmakat, s a nemzetközi tudományos érintkezésből hazánkra háramolható üdvös eredmények hangoztatása mellett indítványozza, hogy Magyarországnak a congressuson leendő méltó képviseltetésére nézve a társulat tegyen kezdeményező lépést, alakítson szervező bizottságot, mely a Magyar Tud. Akadémia s a társulatunkkal rokon más tudományos társulatok által kiküldendő bizottságok tagjaival a részvétel módozatait megállapítsa.

Az indítvány többek hozzászólása után elfogadtatik s a társulat részéről a szervező bizottság tagjaivá dr. Thaly Kálmán és dr. Pauler Gyula alelnökök, továbbá dr. Fejérfataky László, dr. Fraknoi Vilmos, dr. Kammerer Ernő, dr. Lánczy Gyula, dr. Marczali Henrik, Óváry Lipót, titkárává pedig dr. Áldásy Antal választatnak meg.

Indítványozónak köszönetet mond a választmány.

62. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1899 évi május-havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	1223 frt 51 kr.
» kiadás	417 » 47 »
maradvány	806 frt 04 kr;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	7299 frt 94 kr.
követelést, 1899 máj. 31-én összesen	8105 frt 98 kr.

készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetik s a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

63. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 13,850 899. számú értesítése szerint a társulat vagyonából 200 frtot a f. évi 47 jk. p. alatt kelt vál. határozatnak megfelelőleg tőkésített. Tudomásul szolgál.

64. Felolvassa dr. Pauler Gyula ügyvezető alelnöknek, az általa f. évi május 20-án megejtett pénztárvizsgálatról máj. 22-én kelt jelentését, melyet —

köszönettel tudomásul veszen a választmány.

65. Jelenti, hogy a társulat készletben levő kiadványainak leltára az ügyrend értelmében a múlt hó folyamán elkészült. s tekintettel a mostani, különben is ideiglenes raktár-helyiség kevésbé alkalmas voltára és arra, hogy a vásárolni szándékozók-nak a társulat kiadványaihoz való hozzájutás megkönnyíttessék. a kiadványoknak bizományba adását javasolja.

A jelentés tudomásul vétetik s az elnökség a titkárral együtt megbizatik, hogy a kiadványoknak évenkénti elszámolás kötelezettsége alatt leendő bizományba adására nézve a vállalkozó könyvtárosokkal lépjen érintkezésbe.

66. Bemutatja a nagyszebeni »Román irodalmi és közmivelődési Egylet« elnökségének 478/899. számú átiratát, mely szerint az általa felajánlt kiadvány-csere elfogadásáért köszönetét nyilvánítja s kiadványait megküldi a társulatnak, egyúttal még a »Századok« némely évfolyamait kéri a társulattól.

Az átirat örvendetes tudomásul szolgál; egyúttal a f. évi 40 jk. pont alapján a »Történelmi Tár« 1891—98 évfolyamának, a »Magyar Tört. Életrajzok«-ból II. Rákóczy György életrajzá-nak, a gr. Teleki család Oklevéltára I. II. kötetének, a Káldy-féle mind három felolvasás egy-egy, gróf Lázár Miklós »Erdély főispánjai« cz. műve egy, az 1892-iki Emlékkönyv s az 1895-iki Évkönyv, az Egylet újabb átiratának megfelelőleg pedig a »Századok« 1896—1898 évfolyamai egy-egy példányának megküldését elhatározza a választmány.

67. Előterjeszti a »Budapesti önkéntes mentő Egyesület« igazgatóságának f. évi máj. 1-én kelt kérvényét, melyben az Egyesület felállítandó könyvtára gyarapítására könyvek adományozására kéri a társulatot, mire —

a Magyar Tört. Életrajzokból II. Rákóczy György életrajzá-nak, a Káldy-féle felolvasások egy-egy példányának s dr. Wekerle László »Alba Maria«, »Árpád sirja kimutatva« és »Árpád sirja meghatározásának sommája« cz. műveinek megküldése elhatároztatik.

68. Felolvassa a dévai m. kir. állami főreáliskola igazgatóságának 278/899. sz. átiratát, melyben a f. évi 51 jk. pont alapján, jutalmazásokra szánt könyvadományáért köszönetet mond a társulatnak.

Tudomásul szolgál.

69. Bejelenti, miszerint Tagányi Károly vál. tag, mint a társulat részéről a »Történelmi Társ« ügyében kiküldött bizottsági tag, e tiszteről elfoglaltatása miatt lemondott.

A lemondást sajnálattal tudomásul veszi a választmány s helyette a bizottságba Nagy Gyula titkárt küldi ki.

70. A Magyar Történelmi Életrajzok szerkesztésével választmányi határozatból megbízott szerkesztő, néhai Szilágyi Sándor halálával elárvult szerkesztőségnek a f. évi 43 jk. p. alapján még a múlt május-havi vál. ülésre kitűzött, de az előre haladott idő és tárgyhalmaz miatt elmaradt betöltése elintézendő lévén, elnök felhívja a tagokat, hogy szavazataikat az új szerkesztőre adják be.

A beadott tizenhét szavazatból dr. Schönherr Gyula tizet. dr. Dézsi Lajos négyet. Dedek Cr. Lajos kettőt, dr. Váczy János és Barabás Samu egy-egy szavazatot nyervén, —

elnök dr. Schönherr Gyulát megválasztott szerkesztőnek jelenti ki s a választmány nevében üdvözli.

Zárt ülésben —

71. titkár a Magyar Történelmi Életrajzok ügyében jelentést teszen a választmánynak.

Több tárgy nem lévén elnök az ülést berekeszti.

K. m. f.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: dr. Fejérfataky László s. k. vál. tag. dr. Schönherr Gyula s. k. vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

elnöksége, tisztí kara, ig. választmánya és bizottságai 1899-ben.

Elnök: Gróf Teleki Géza*Első alelnök*: dr. Thaly Kálmán*Második (ügyvezető) alelnök*: dr. Pauler Gyula.*Titkár*: Nagy Gyula*Pénztárnok*: Karasszon József*Jegyző*: Barabás Samu*Ügyész*: dr. Kovács Pál.*I g a z g a t ó v á l a s z t m á n y:*

dr. Áldásy Antal	Géresi Kálmán	dr. Ortway Tivadar
dr. Angyal Dávid	dr. Hajnik Imre	Óváry Lipót
dr. Ballagi Aladár	dr. Hampel József	Pettkó Béla
dr. Ballagi Géza	dr. Illéssy János	Pór Antal
id. Bánó József	dr. Kammerer Ernő	b. Radvánszky Béla
Barabás Samu	dr. Karácsonyi János	dr. Réthy László
dr. Békefi Remig	dr. Károlyi Árpád	dr. Schönherr Gyula
dr. Boncz Ödön	Kollányi Ferencz	dr. Szádeczky Lajos
dr. Borovszky Samu	dr. Komáromy András	Szell Farkas
Bunyitay Vincze	dr. Lánczy Gyula	dr. Szendrei János
dr. Csánki Dezső	Lehoczky Tivadar	Szilády Áron
Csaplár Benedek	Majláth Béla	id. Szinnyi József
dr. Czobor Béla	dr. Marczali Henrik	Tagányi Károly
id. Daniel Gábor	dr. Márki Sándor	dr. Thallóczy Lajos
Dedek Crescens Lajos	Nagy Gyula	dr. Váczy János
dr. Dézsi Lajos	Nátáfalussy Kornél	gr. Zichy Jenő
Emich Gusztáv	Némethy Lajos	Zimmermann Ferencz
dr. Fejérpataky László	b. Nyáry Jenő	Zsilinszky Mihály
dr. Fraknoi Vilmos	hg. Odescalchi Arthur	(egy hely üres)

G a z d a s á g i b i z o t t s á g:

Hegedüs Sándor biz. elnök	Szabó Albert
dr. Illéssy János biz. jegyző	Emich Gusztáv
dr. Fejérpataky László	

Hivatalból: a titkár, jegyző, pénztárnok és ügyész.

S z á m v i z s g á l ó b i z o t t s á g:

dr. Kammerer Ernő	dr. Borovszky Samu
Hivatalból: az ügyész.	

A gróf Teleki-Oklevéltár szerkesztő bizottsága:

id. gr. Teleki Géza (a család részéről) biz. elnök	dr. Fejérpataky László
Barabás Samu	dr. Gergely Samu
	dr. Schönherr Gyula
	dr. Szádeczky Lajos.

A gróf Zichy-Okmánytár szerkesztő bizottsága:

dr. Kammerer Ernő biz. elnök	dr. Fejérpataky László
dr. Áldásy Antal	dr. Illéssy János
Barabás Samu	Pettkó Béla

Novák Sándor levéltárnok.

A rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság:

Az ügyvezető elnök elnöklete alatt	
dr. Boncz Ödön	Tagányi Károly
dr. Fejérpataky László	(egy hely üres)

Hivatalból: a titkár és jegyző.

LEJÁRÓ PÁLYÁZAT.

(l. 1898 évi 31 jk. p.)

Kívántatik a honfoglalásról szóló egyik hazai vagy külföldi kútfő keletkezésének, tartalmának és irodalmának kritikai ösmeretése.

Jutalma gróf Zichy Jenő adományából 100 db körmőczi arany.

A pályázat nyílt, melyen a határidőn belül *megjelent művek* is részt vehetnek.

A pályaművek (kéziratok lapszámozva és bekötve) *1899. szeptember 30-ig* küldendők be a M. Történelmi Társulat titkári hivatalához.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el.

A jutalmazott munka — ha még meg nem jelent — a társulat tulajdona marad s külön tiszteletdíj mellett fog kiadatni.

Siremléket Szilágyi Sándornak!

Budapest székes főváros tanácsa a kerepesi temetőben dísz-sírhelyet rendelt megboldogult titkárunk tetemeinek. E kegyeletes tény azt a kötelességet rója reánk, hogy halottunk sírját, ki ott a nemzet nagyjai sorában fekszik, a helyhez és az elhunythoz méltó díszes siremlékkal jelöljük meg. Felhívjuk s kérjük tagtársainkat, adakozzanak e célra, hogy kegyeletes szándékunk mennél előbb megvalósítható legyen. A kegyes adakozók szíveskedjenek adományait a M. Tört. Társulat pénztárába beküldeni.

A titkári hivatal.

A MAGYAROK 954 ÉS 955 ÉVI HADJÁRATA.¹⁾

A byzanciakkal kötött öt évi fegyvernyugvás 948-ban lejárt, s a barátságos viszonyt újra gyakori becsapások váltották fel. E becsapások vezére Bulcsu volt — ma Bölcsnek mondanók — a kende Kálnak fia, szintén kende. Sáttra a Balaton északkeleti vidékén — a mai Veszprémben, Zalában — szokott állani. A fegyverszünet idejében Árpád egyik szép-unokájával Termással, Tevel fiával, Konstantinápolyban járt, keresztényné lett, a byzanci udvartól drága ajándékokat, patricziusi címet kapott, de otthon vad, vérengző természete ismét visszavitte a pogányságra s »Istennel kötött frigyét megszegvén«, tovább dühöngött, úgy hogy nevét még a késő utókor is *Vérbulcsunak* mondta. Ő volt e korban Magyarország leghíresebb hadvezére. Ő vezette a hadakat, melyek 954-ben és 955-ben Magyarországból kiindultak, hogy Franciaországot, Németországot végig dulják — utoljára.²⁾

¹⁾ Töredék szerző ily című készülő munkájából: *A magyar nemzet története Szent Istvánig.* — Ugyanott vitatja, hogy Konstantin császár *karkhas-a* vagy *karkhan-ja*, a kozár *kender-khakan*, — magyarul *kende* volt.

²⁾ Bulcsuról Konstantinus *De administrando imperio*, c. 40. Kedrenos II. 328. — *Bulsum, vir sanguinis*, mondja Anonymus c. 53., csak-hogy Bogát fiának nevezi. Itt, úgy látszik, a hazai emlékek két embert zavarnak össze; a byzanciak Bulcsuja, ki a németek ellen elveszett, alig lehet a honfoglalás egyik hőse, hacsak fel nem tesszük, hogy 955-ben vagy nyolczvan esztendősz volt. A mit azonban a honfoglaló egyéniségéről mesél Kézai, mondát, tudákosságot egybevetve, némileg illik a történelem Bulcsujára: »Pro eo enim Werbulchu est vocatus, qui — plures Germanos assari fecit super veru, et tanta crudelitate in eos dicitur exarsisse, quod quorundam quoque sanguinem bibit sicut vinum«. (*M. Florianus*: *Fontes Dom. II. 73.*) Ugyancsak ő, valamint a KK. c. 18. (Fl. II. 127.) beszélnek, hogy Werbulchu a Balaton tájára telepedett. Atyjának Kálnak neve csak-

Németország az utóbbi időben nagyon megerősödött. Ottó király fenhatósága alá vetette Olaszországot (951) s attól az aquilejai — friauli és isztriai — és veronai markot Henrik öcscse hercegségéhez, Bajorországhoz csatolta, úgy, hogy miután már Karantánia is Henriket uralta: Magyarország egész nyugati határán, Cseh-Morvaországtól lefelé, e kemény férfival látta magát szemben (952). Azonban a birodalomban belviszály is dühöngött. Ottó király ellen legöregebb fia: a huszonhárom éves Liudolf sváb herceg, veje: a frank vörös Konrád, lotharingiai herceg, híres vitéz, »kinek se gyalog, se lóháton nem volt párja,« pártot ütöttek, s e viszálykodásnak nem utolsó oka a kaján bajor herceg — Henrik — volt, ki Liudolfal, vörös Konráddal összeveszett. A birodalom nagy része: Lotharingia, a sváb föld, Bajorország — mely kemény hercege ellen fellázadt — Ottó ellen fordult.¹⁾ Azonban Ottó bátran szembeszállt a veszélyvel, s mikor a magyarok 954 elején hivatalanul beavatkoztak, *ellenfelei* szorultak segítségükre. A mint hallotta, hogy a magyarok betörték, »a nagy veszélyben elég bátran« nagy sereget gyűjtött s a rettentő ellenség elé sietett, de már Bajorországban nem találta. Liudolf kalauzokat adott melléjük, hogy Lotharingiába vezessék őket. Útközben egyaránt raboltak barátot, ellenséget, s mindjárt Bajorország és Sváborország szélén, a Duna balpartján, Neuburgon túl, Liudolf egyik gazdag hívétől — mondják — több mint ezer paraszt családot hajtottak el rabszolgaságra. A Rajnán túl Wormsban, mint barátokat fogadták s virágvasárnapján (954. márcz. 19.) megvendégtették és gazdagon megajándékozták őket, bár itt is kimélet nélkül raboltak. Innen vörös Konrád herceg maga vezette az Alsó-Rajna vidékére, Alsó-Lotharingiába, a Maasig,

ugyan Zalában, a Balatonhoz közel eső több Källa — Köves-Källa, Mindszent-Källa, Szentbé-Källa — helységekre emlékeztet. Werbulchu nemzetsége még 1318-ban is bír a Balaton környékén. Zalai Oklevéltár I. 149. Anonymus c. 41. szerint Botond Bulcsuval dúlta a byzancei birodalmat, habár tagadja, hogy Konstantinápolyig jutott; ismeretes a krónikák (Kézai, KK. c. 34. Fl. II. 76, 137.) elbeszélése Botond vitézségéről Konstantinápoly alatt; nincs-e ebben valami emlékezés azokról a becsapásokról, melyeket Bulcsu ez időtt intézett a byzancziak ellen?

¹⁾ A német viszonyokról *Köpke-Dümmeler*: Kaiser Otto der Grosse, 149. 208. Vörös Konrádról u. o. 131.

ellenségeinek -- Bruno kölni érseknek, Ottó király öcsésének, és Reginar hennegauai grófnak -- birtokaira.

Köln vidéke megrémült, de a magyarok Mastrich táján, a hol Konrád megvált tőlük, átkeltek a Maason, megfordultak Gemblouxban, Namurtól északnyugotra, s április 2-án a Sambre mellett, a mai Charleroi közelében, a lobesi kolostorhoz értek. Ellentálló sereggel sehol sem találkoztak. »Lotharingiának híres vitézei fejüket vesztve, váraikba zárkoztak.« A lobesi barátok ijedve látták a közeledő porfelleget, melyből »mintha a föld gyomrából bújt volna elő« — legalább ijedt szemüknek — »ezer meg ezer sisak bontakozott ki.« A fiúgébek, fiatalabbak felfutottak a szomszéd hegyre, szent Ursmár és Ermin templomához, melyet már néhány nappal előbb karóval, sövényvel, szekerekkel, úgy a hogy tudták, körülbástyáztak; a kik nehézkesebbek voltak, len maradtak a kolostorban.

A magyarok, a mint megérkeztek, mindjárt két barátot, Teutmárt és Theudulfot, a többiek szemeláttára lefejeztek, azután a hegyen lévő torlasz ellen fordultak, lödözték. Egyszerre azonban záporosó támadt, az íjjak húrja megereszkedett, a nyilazás lehetetlenné vált, s e váratlan fordulat annyira megdöbenté a magyarokat, hogy az ostrommal rögtön felhagytak, s a ki nem akart mindjárt menni, azt a vezérek korbáccsal verték el. Azután felégettek valami templomot, megtalálták a kolostor kincsenek egy részét, melyet a barátok elástak — míg a másik részt erősségükbe vitték, — és foglyaikkal tovább mentek délnyugatnak Cambray alá, mely mintegy nyolcz mérföldnyire feküdt Lobestól, a Schelde mellett. A város meg volt erősítve; a lakosság -- mert kevesen voltak -- a falak mögé húzódott (ápr. 6.); a magyarok ellentállás nélkül felgyújtották a külvárost, megrohanták a várost, de nem tudván megvenni, kifáradva visszavonultak; felütötték sátraikat nem messze a várostól a Schelde mellett, és megpihentek, megébédeltek. Csak Bulcsu vezér ügyes, hadratermett öcscse — vagy unokája — nyargalt néhányadmagával a városhoz, hogy a falat kémlelje. A városiak meglátták, kirohantak s a kis csapatot üzőbe vették; társai futottak, de Bulcsu vére szégyennek tartá

a futást, büszkén szembeszállt a polgárokkal; azonban oldalába kerültek, levágták, s fejét lándsán a város falára tűzték.

Bulcsu feljajdult, a mint öcsese halálát hallá, és dühösen visszatért seregével, hogy kegyetlen bosszút álljon a városon; de a cambrayi püspök leborult a város védőszentje, szent Gery sírjára, imádkozott, azután kisietett a bástyára, a polgárok közé; azok vitézül harczoltak, Bulcsu rohamát visszaverték. A magyarok kezdtek unni az ostromot s Bulcsu beizent, hogy minden foglyot, minden zsákmányt, a mit a város körül szerzett, vissza ad: csak küldjék vissza öcsese fejét! De a polgárok nem bíztak szavában és kérését megtagadták. Erre a magyarok dühösen tüzes nyilakkal kezdtek lövöldözni a várost, hogy ha már be nem vehetik, legalább a székesegyházat égessék el; — ki is gyúladt, de sikerült a tüzet elfojtani, és Bulcsu hada már csak szent Gerynek a város mellett fekvő monostorát akarta kirabolni, mert azt gondolta, hogy ott sok pénznek kell lenni; de a benrekedt papok és a beleszorult nép itt is vitézül ellentálltak; még a templomot sem tudták felgyújtani, mert ólomfedele volt, és már-már távozni készültek, mikor a védők közül egyik pap, ki a harangozótoronyból nézte a küzdelmet, hevétől elkapatva, közéjük lőtt. Ez oly dühbe hozta a magyarokat, hogy újból nekimentek a monostornak, ellenállhatatlan erővel betörték, öt papot s a nép közül többet megöltek, a templomban tüzet raktak, úgy, hogy az épület végre bedőlt, s a megolvadt ólomtető, mint valami patak, szertefolyt. Azután felgyújtottak mindent, a mi még megmaradt a város körül, levágtak minden fegyverképes férfit a ki kezükbe esett, és foglyaikat, zsákmányukat összeszedve, április 10-én délkelet felé elindultak, átmentek Franciaországba, és szokott módon dülva, rabolva, gyilkolva, foglyokat ejtve, apró, nem mindig szerencsés csatározások közt, melyekben sok foglyuk megszábadult, Vermandois-án, Saint-Quentin, Peronne vidékén keresztül, Rheims, Laon, Chalons (sur Marne) mellett el, Burgundiába hatoltak, s onnét Felső-Olaszországot hosszában végignyargalván, tértek vissza hazájukba.¹⁾

¹⁾ A 954 évi hadjáratról *Köpke-Dümmmler* id. h. 231, 235. Kérdés, hogy a magyarok csak a német pártosok hívására jöttek-e? vagy jöttek,

E hadjáratukban a magyarok Franciaországnak csak északkeleti szélén surrantak végig, azon se valami nagy szerencsével. Elhatározták tehát 955-ben, hogy újra megtámadják.¹⁾ E vállalatra oly nagy sereg gyült össze, minő azelőtt sohasem; a németek 100,000 emberről beszéltek, mi tehetjük talán 20—25,000 lovas vitézre; de épen e nagyobb szám okozta kétségen kívül, hogy nem indulhattak már tél végén, kora tavasszal, hanem be kellett várniok a nyarat, hogy — beleértve a vezeték- és mindenféle teherhordó lovakat — talán vagy 100,000 lónak elégséges takarmánya legyen.²⁾

s azok csak felhasználták őket? A meghívásnak 953 végén kellett volna történni, de akkor Liudolféknak kedvezett a szerencse, azoknak tehát nem is volt okuk még oly veszélyes segítségért folyamodni. Legvalószínű tehát a szöveg felfogása, melyet Dümmler is vall (*Köpke-Dümmler* id. h. 231.), s ezt bizonyítja a magyarok viselkedése is, a kik — úgyszólván — csak mellesleg mozdíták elő Ottó ellenségeinek érdekeit, de azokat is sanyargatták, mit Widukind szavai (III. 31.): »Baioarii civili exercitu externoque fatigati, nam ungaris egressis, exercitu regali premuntur« szintén bizonyítanak. (MG. III. 456.) A gorzei monostor esetében Metz mellett, melyről a Miracula S. Gergonii (MG. SS. IV. 245., Szabó K. Vezérek kora 258.) beszélnek, minthogy a kolostor nagyon félre esett a magyar sereg utjától, csak valami elmaradt marodeur csapat szerepelhetett. Eléggé mutatja ezt az is, hogy ezek a magyarok majdnem *egy hélig* ólálkodtak a kolostor körül és még sem merték megtámadni. »bár falán oly rések voltak, hogy az ellenség a monostor kapujáig nyargalhatott volna«. E hadjáratról Anonymus is emlíkezik c. 56., csak hogy — természetesen — épenséggel nem szabatosan. Azt állítja, hogy Ottó király ellenségei hívták a magyarokat. Vezérok nem is Bulcsu — azt már az 55-ik fejezet szerint a németek Léllél előbb kivégezték — hanem Botond, Előd fia Szabolcs és Eusee (Ósi)-fia Ircund vagy Urcun (Örkény). Kézai, a KK. c. 33. (Fl. II. 75, 136.) rövidebben, de még zavarosabban említik ezt a hadjáratot s az augsburgi csatával hozzák kapcsolatba.

¹⁾ Hungari cum immensis copiis et ingenti multitudine Bajoariam ingrediuntur volentes venire in Franciam. A teljesen megbízható Flodoard ez adata (MG. SS. III. 403.), melynek *Köpke-Dümmler* (id. h. 254. n. 4.) nem tulajdonít kellő fontosságot, bár Lotharingiában is tartottak e becsapástól (Ruotger c. 36. Bruno kölni érsek életében u. o. idézve), s a melyet Marczali Henrik, ki e hadjáratral újabban a Századokban (1894. 867. és köv. ll.) és az Athenaeum millenniumi történetében (I. 176. és köv. ll.) tüzetesen foglalkozott, teljesen mellőz, érthetlővé teszi a magyaroknak ezt a különben érthetetlen hadjáratát.

²⁾ Az *Annales Sangallenses Maj.* 100,000 emberre teszik a magyar seregét, mások csak általjában véve *ingens, tanta multitudo*-ról beszélnek, mint Gerhard *Vita Oudalrici*-je c. 12. »tanta multitudo Ungarorum erupit, quantam tunc temporis viventium hominum nemo se antea vidisse in ulla regione profitebatur« (mind *Köpke-Dümmler* id. h. 252. n. 2.), a mi mellesleg mondva — nem sokat mond. De ha tekintetbe vesszük, hogy a magyarok más hadjárataikban rendszeren nem nagy számmal jelentek meg, és mégis — mint a 898—899-iki olasz hadjáratokban

Németország ezúttal csak átjáró lett volna. Ott már teljesen Ottó győzött, Liudolf és vörös Konrád herceg még 954 végén meghódoltak és büntetésül elveszték hercegségeiket; a bajorokat is, kik még lázongtak, de a kiket már a magyar pusztítás is megviselt, 955 év május havában végkép levertek, Henrik herceg visszafoglalta hercegi székét s kegyetlen bosszúval egyik fő ellenfelének, Herold salzburgi érseknek, kit a multból még a magyarokkal való czimborasággal is vádoltak, szemeit kitolatta. A magyarok tehát jónak látták Ottót csilapítani, elaltatni, nehogy útjokat elállja, és követeik junius végén — körülnézve, hogy miben áll a német belviszály? — mintegy régi barátságból, meglátogatták, vele Szászországban néhány napot töltöttek és valami »ajándékokskákkal« visszatértek. Alig távoztak azonban, már üzentette Henrik herceg Ottónak, hogy a magyarok átlépték a határt, betörték Bajorországba és harczra szólítják Ottó királyt. És csakugyan juliusban már ellepték és pusztították Bajorországot a Dunától a hegyekig, azután betörték Svábországba, s a míg csapataik ott is, a Dunától az Illerig — ma Bajorország és Würtemberg határa — s a déli erdőségig mindent felperzseltek, a főserég még bajor földön, a Lech jobb partján tábort ütött és a szemben eső Augsburgot akarta elfoglalni. A várost csak alacsony, gyöngye fal köríté, de püspöke Ulrik, Ottónak kedves embere, ép oly szentéletű mint okos és bátor, a védelemről ügyesen gondoskodott. A magyarok a Lechre néző keleti kapun akartak betörni, de a város népe vitézül ellentállt; a nyílzáporban lóháton, papi ruhában, sisak, pajzs, páncél nélkül, Ulrik is megjelent, buzdította híveit, míg a magyar vezér, ki a rohamot vezette és mindig elől járt, elesett, és társai holttestét felkapták, a táborba vitték s az ostromlással felhagytak 955. aug. 8-án. Másnap kora reggel a magyarok újra meg akarták kezdeni a támadást; már némi ostromszert is hoztak

---

is — mint iszonyú tömegek szerepelnek, hogy már 20,000 lovas mily nagy sokaságot mutat, kivált a hozzá nem szokott szemnek, végre hogy a nem nagyszámú magyarság hatvan éve tartó harczai után 100,000 embert ki sem bírt volna állítani, hogy a vereség után is maradt még magyar: a szövegben említett mennyiségnél az Augsburgnál harczolt és jobbára elveszett sereget nagyobbra nem tehetjük.

magukkal, hogy a falakat döngessék, de csodálkozva látták, hogy a város, Ulrik éjjeli fáradozása, buzdítása következtében erősebb volt mint megelőző nap, s a bástyák tele vannak védőkkel, a kik rohamukat készen várják. A támadók megálltak, haboztak; a vezérek — a falról látták — nógatták, buzdították, fenyegették — korbáccsal — az ingadozókat: mikor egyszerre megszólalt a fővezér kürtje, melyet az egész sereg ismert, és megállítá, visszahívta a támadni készülő csapatokat. Berthold gróf, a 937-ben elhunyt Arnolf bajor herceg unokája, kinek atyja, ugyancsak Arnolf, 954-ben, mint bajor lázadó, Ottó és Henrik ellen harczolva elesett, Reisenburg várából — mely Günsburg mellett, közel Ulmhoz, a Duna jobb partján feküdt — hozta a hírt, hogy Ottó király sereggel közeledik. A magyarok tehát azonnal összeültek és elhatározták, hogy Augsburggal többé nem törődve — az ügy is övék lesz, ha győznek — eléje mennek Ottó seregének.

Ottó király, a mint hallotta, hogy a magyarok betörték, Szászországból kevesedmagával — mert a szász hadak zömét a szomszéd szlávoktól való félelem otthon tartá — dél felé sietett. A hűbéres cseh herceg ezer lovassal jött; a svábok szintén csatlakoztak. A frankokkal és bajorokkal már Augsburg közelében egyesült. Henrik bajor herceg nagybeteg Regensburgban feküdt; helyette tisztjei vezették seregét. A frankok élén vörös Konrád jött, a ki most már nagyon bánta és vezekelve jóvá akarta tenni multjának bűneit. A vitéz, félelmes férfiúnak megjelenése felvillanyozta a németeket, csatát kívántak, s Ottó megindult (aug. 9.) hogy megütközzék a magyarokkal. A két sereg portyázói találkoztak; mindegyik fél tudta, hogy közel van az ellenség. Ottó Augsburgtól nyugotra tölté az éjszakát. Ulrik püspök öcsce, Dietpald gróf kijött városi csapatokkal és hozzá csatlakozott. Seregét valami tizenkétezer emberre tehetjük.¹⁾

¹⁾ *Giesebrecht* (Geschichte der deutschen Kaiserzeit, I^s. 421, 825.) Widukind elbeszéléséből kiindulva, hogy nyolcz *legio*-ban volt a német sereg, melyekből az egyiket a csehek ezer embere alkotta, következteti, hogy a német sereg vagy 8,000 emberből állott. Erre jól jegyzi meg Dümmler, id. h. 256 és köv. ll., hogy ebből talán ellenkezőleg az következik, hogy ez volt a legkisebb, legalább — hozzátehetette volna — az ötödik

Augsburgtól délre, a Lech és Wertach közt, melyek Augsburgnál összefolynak, terül, mintegy öt mérföldnyire, a Lechmező, nem egészen egyenes, hullámos, kietlen síkság. Augusztus 10-én reggel a magyar sereg már átkelt a Lechen, a Lechmezőn volt s a németek elé nyargalt.

A németek is már kora hajnalban vonultak ki csatarendben, lobogó zászlóval, és Ottó megfogadta szent Lőrincznek, a kinek napja volt, hogy ha győz, Merseburgban püspökséget alapít és székesegyházat épít tiszteletére.

Ottónak gondja volt, hogy oly utat válasszon, mely ne legyen egészen nyílt, hanem bokrok és cserjék némi védelmet nyújtsanak a magyarok nyílzápora ellen. A németek nyolcz csapatban, három csatasorban nyomultak előre. Legelől mentek a bajorok három csapatban; a második sorban jöttek a frankok vörös Konrád vezérlete alatt, és a király válogatott csapatjával, melyet a sereg javából állítottak össze; előtte vittek szent Mihály arkangyal nagy zászlaját, a diadal jelképét a sátán fölött. A harmadik sort a svábok alkották, két csapatban, élükön Burghard herczeg; leghátúl pedig, mint legbiztosabb helyen, a sereg málhája, podgyásza volt, az ezer cseh őrizete alatt.

A magyarok szokás szerint körülrajongták a német sereget, lődözni kezdték elől-hátúl, de hátulról mindjárt nagy kiáltozással rá is rohantak az utolsó csapatra; levágták, elfogták, szétverték a cseheket és elfoglalták a podgyászt; azután a svábokra került a sor; ezek sem tudtak ellentállni és meg-

---

csapatról, melyet Ottó vezetett, azt mondja az író III. c. 44: »quae erat maxima.« Valami rendkívüli nagynak azonban sem ezt, sem a többit nem képzelhetjük, mert különben az egyes lovas csapatok alig lettek volna kormányozhatók, pedig a felosztásnak ép az lehetett a célja; s így ha Ottó csapatját 2,000 emberre tesszük, a többit, a csehek nyolczadik csapatját kivéve, átlag 1,500 emberre számíthatjuk, s így kijön 12,000 ember, tehát a magyar seregnek a fele. Ez arány mellett — mint katonairók mondják — lehetséges oly győzelem, mint az augsburgi csatáé volt; míg, ha p. o. a német Kaiserchronik szerint 26,000 német és 128,000 magyar harczost veszünk fel, Köstler bajor őrnagy szavaival élve: »nicht anzunehmen ist, dass im freien Felde ein so grosser Unterschied in der Anzahl der Streiter ein derartiges Resultat, wie diese Schlacht in der That ergab, geliefert haben würde.« (Köstler: Die Ungarnschlacht auf dem Lechfelde 27, 28. II.)

futamodtak. Ottó — elől-hátul ellenség — a frankokat fordítá ellenük; s a míg szemben a magyarok nyílzáporát a németek megállották, vörös Konrád a hátulról támadott s most, okvetlenül, a harcban megzavarodott magyarokra rohant, szétűzte őket, minden prédát, foglyot visszavett s győzedelmesen tért vissza a fősereghez; de mikor a nagy hőségben, hogy lélegzetet vehessen, sisakját leoldá, pánczélingét levette, magyar nyíl torkon találta és megölte. A válságos pillanatban azonban senki sem törődött a holttesttel, úgy, hogy a szlávok — csehek — fegyverzetét ellophatták. A döntés most szemben volt s Ottó egy perczig sem habozott, hogy a védelemből támadásra menjen át. Néhány buzdító szót mondott társainak, felvette pajzsát, megragadta a *szent lándsát*, a német királyság egyik jelvényét,¹⁾ s előre nyargalt a magyar sereg ellen. A magyarok felfogták, megállták a németek rohamát; ember ember ellen dühösen küzdöttek, de a németek leverték ellentállásukat. A magyarok hátráltak, futottak; a ki megállott, azt körülvették, elnyomták, levágták. A menekülők jobbára Augsburgnak vették útjokat s itt keltek át a Lechen, de a németek nyomukban voltak és még a túlpartra is követték őket. Sokan a magyarok közül, mikor átúsztak, a sietségben a tulsó magasabb partról visszacsúsztak s a vízbe vesztek; másokat, kik fáradt lóval a szomszéd falvakban húzták meg magukat, az üldözők körülvették, a házakat rájuk gyujtották, úgy, hogy a lángokban lelték halálukat. A magyar tábort még az nap elfoglalták a németek és megszabadíták a foglyokat. Ottó király csak estére tért be Augsburgba Ulrik püspökhöz, kinek testvére Dietpald és unokaöccse a csatában elestek, — és másnap (aug. 11.) folytatta az üldözést. Hírnökei mindenfelé felkelték a népet; egész Bajorország mozgásba jött. Az erősített helyekből, a hová menekült, mindenfelől kirohant a nép a menekülő magyarokra és agyonverte vagy elfogta őket. Minden réven, gázlón, emberek hajón, parton, elállták az utat, akadályozták, leölték a futókat. A csehek utólérték és csatában elfogták Lélt, egyikét a leghíresebb magyar vezéreknek;

¹⁾ A szent lándsáról *Waitz*: *Jahrbücher des deutschen Reiches* unter Heinrich den I. 3-ik kiad. 36, 67. ll.

maga Bulcsu is fogságba esett. Úgy üldözték a magyarokat, mint ők szokták a legyőzött ellenséget, csakhogy a németek üldözése most sokkal ádázabban, sokkal hosszabban, egész a bajor határig tartott. A magyar sereg két-három nap alatt teljesen felbomlott, megsemmisült. Alig jött belőle ember haza hírmondónak.

A fogoly Bulcsut, Lélt és még egy harmadik vezért, Súrnt, elvitték Regensburgba, és a kegyetlen Henrik, ámbár már sírja szélén állott, a hadi foglyokat: vezéreket, közembereket »nemzetük gyalázatjára« fölakasztatta. »Ocsmány halállal multak ki, mint megérdemelték, akasztófán döglöttek meg« — írja az egykorú német krónikás.

* * *

Az augsburgi csatáról számos író emlékezik, kiket Köpke-Dümmler¹⁾ jobbára szó szerint idéz. Összefüggő elbeszélést a csatáról azonban csak *Widukind* ad,²⁾ s ehhez némi becses adattal *Gerhardus*³⁾ járul. Nem csoda tehát, hogy nemcsak részleteiről, de még helyéről is vitatkoznak az írók, és p. o. *Wyneken Ernö*⁴⁾ még azt is tagadja, hogy a csata a Lech mezején történt, hanem Augsburgtól északra teszi — merész combinációval, épen nem meggyőző okokkal. A két elől nevezett íróból azonban bizonyos tényeket meg lehet állapítani, melyekből ismét szükségképen más tények következnek, s azokból a csata képe már teljesebben megalkotható. Ebben jó hasznát vettem Kötler már fennebb idézett kis — 39 lapra terjedő — füzetének, mert ő ugyan gyenge historikus, — azt hiszi, hogy a magyarok nagy fontosságot tulajdonítottak Augsburg bevételének, holott azt — tekintve a magyar hadjáratok természetét — nem valami stratégiai okból, hanem csupán azért ostromolták, mint p. o. Cambrayt, hogy kirabolják, — de katonaszemmel nézi a dolgokat s lát olyat, a mi katonailag véve a dolgot, kézzelfogható, de a mit czivil ember szeme még sem vesz észre. A *Vita Oudalrici*-ből kitűnik mindenekelőtt,

¹⁾ Id. h. 252—259. ²⁾ III. 44, 46—48. MG. SS. III. 457 és köv. II. ³⁾ *Vita Oudalrici* c. 12. MG. SS. IV. 401. l. ⁴⁾ *Forschungen zur deutschen Geschichte* XXI. 239 és köv. II.

hogy mikor Ottó Augsburghoz ért, az augsburgiak érintkezésbe léphettek vele, mert Ulrik püspök testvére »Dietpaldus comes... cum ceteris, qui in civitate erant, nocte exiens in occursum venit«, — mert hogy ez valami lopva történhetett volna a magyar seregen keresztül, — mint Wyneken feltételezi, — nem is képzelhető, s ezt abból, hogy éjjel történt a csatlakozás, szintén nem lehet következtetni, annak egyszerű oka az lévén, hogy Ottó serege csak estére érkezett Augsburg alá. A magyar vezér — ugyancsak a *Vita Oudalrici* szerint — »a pugna civitatis cessabat« és Ottó elé menni — »in occursum... regis ire« — készült. Köstler¹⁾ döntő taktikai okokból, melyeknek mellőzését a magyarokról nem lehet feltennünk, vagy, hogy szó szerint idézzek: »den kriegerischen Ungarn, welche ganz Mitteleuropa durchstreift hatten, und deren Leben ein zusammenhängender Kampf war, dürfen wir unmöglich eine Ausserachtlassung der einfachsten taktischen Grundregeln zuschreiben« — kétségtelennek tartja, hogy a magyar tábor, a honnan az egyes csapatok rajként kiindultak, a Lech jobb partján feküdt, tehát a magyarok nem ütöttek tábort ellenséges földön úgy, hogy visszavonulásukat hátuk mögött a folyó elzárja. Ez ellen nemcsak hogy nem szól semmi, hanem csakis ez által válnak érthetővé Widukind szavai: »Ungarii... Lech fluvium transierunt«²⁾ — a csata *előtt*, nem *alatt*, — a melyeket azok az írók, a kik fölteszik, hogy a magyar sereg már úgy is a Lech balpartján táborozott, semmiképp sem tudnak kellőképpen magyarázni, s Widukind világos szavaival ellentétben, csak egy külön csapatra értik, s azt is vissza hagyják menni először a Lech jobb partjára, hogy azután ismét a bal partra kerüljön; tehát jól jegyzi meg Köstler, Dümmler ellenében: »Abgesehen dass man nicht so ohne weiteres einen Fluss wie den Lech überschreitet, um in den nächsten Augenblick wieder über denselben zu setzen, so ist auch in den Überlieferungen nichts zu finden, was eine zweimahlige Durchfartung desselben auch nur von einem Theile des ungarischen Heeres annehmen lässt.« A mi a csata további menetét, az ellenséges hadsereg körül-

1) Id. h. 28. 2) III. c. 44.

rajzását illeti, az teljesen érthető, ha a magyar hadviselést szem előtt tartjuk; csak hogy nem szabad a német sereget úgy képzelni, hogy marsch-colonne-ban, a nyolcz csapat egymásután ment, — mert hiszen, mint Ottó tudta, szemben volt az ellenség, — hanem kifejlett csatarendben, a mi nem zárja ki, hogy több *treffen* volt egymás után, de nyolcz semmi esetre sem lehetett, hanem lehetett három, vagy — a cseheket beleértve — négy; s így történt, hogy mikor a cseheket és svábokat a magyarok már keresztültörték, Ottó — a ki, ha egymásután áll mindegyik csapat, legközelebb esett volna a magyarokhoz, — nem maga fordult vissza, hanem a negyedik csapatot, a frankokat küldte ellenük, kiknek — ha előtte lettek volna — még hátra kellett volna kerülni, mire sem idő, sem mód nem volt; de minden nehézség nélkül actióba léphettek, ha Ottó csapatjával egy vonalban állottak. Ennélfogva el kellett fogadnunk a csatarendet — csak a szászok képzelt külön csapatait hagyva el — mint azt Köstler¹⁾ construálja, csak hogy nem tartjuk szükségesnek felvenni, hogy a németek homlokzata épen délkeletnek és nem keletnek volt fordulva. Widukindból sem következtethetjük szükségképen, hogy mikor Ottó a magyar fősereget megtámadta, a frontban változás történt s épen ő és csapatja voltak a legelsőek és nem a bajorok; vagy ha voltak, történhetett az úgy is, hogy az ő csapatja vagy az egyes bajor csapatok közt, vagy egyik szárnyukon az első csatarendbe nyomult. Widukind szavaiból egyébiránt: »Rex... cum intellexisset bellum ex adverso (szemben) esse et post tergum novissima agmina periclitari«,²⁾ és később³⁾ mikor a magyarok hátulso támadása megghiusult: »totum pondus proelii ex adverso iam adesse conspiciens rex« — kitetszik, hogy a magyar főserég szemben állott, nem volt tétlen, a mit különben gondolni se lehet, hanem alkalmasint nyilazott, talán épen úgy, mint Masz'udi szerint⁴⁾ a valandari csatában, s az egész azt a benyomást teszi, — Marczali is⁵⁾ effélére gondol, valamint azt is megengedi, hogy a magyar sereg egy része valószínűleg a Lech jobb partján maradt,⁶⁾ — mintha az a, szokott

¹⁾ Id. h. 30 és köv. ll. ²⁾ III. 44. ³⁾ C. 46. ⁴⁾ Praries d'Or II. 61 és köv. ll. ⁵⁾ Századok id. h. 872. ⁶⁾ U. o. 871.

módon hátulról is nyilazó csapat vezére kedvező alkalmat látván, túlment volna feladatán s attaquirozott a nélkül, hogy a főserég a dolgot kellőleg tudta volna. Vörös Konrád halálát a főcsata előtt való időre kell tenni, mikor a magyarok még nyilaztak, mert a mikor már futottak, alig lehettek oly közel Konrádhoz, ki e perczen már nem üldözte őket, mert hisz már levetette fegyverzetét, hogy nyíllal megölhették volna.¹⁾ Nincs okunk kételkedni, mint Dümmler is helyesen megjegyzi,²⁾ hogy Lélt — mint az *Ann. Sang. Majores* beszél — a csehek fogták el; érdekes, hogy Kézai s a krónikások szerint Lélt különösen a csehekkel és a morvákcal harczolt³⁾ s azokat a Vág mellékéről elűzván, Galgócz tájékán lakott.

Freisingi Ottó krónikája a XII-ik század derekán⁴⁾ és más, mai értelemben vett osztrák krónikák beszélnek, hogy az augsburgi csatából csak hét magyar menekült meg. E hét magyarról nálunk is, másutt is némi homályos mondák keringtek, s ezeket — merész következtetést vonva belőlük — összeállította Dümmler *Über die Sage von den sieben Magyarern* cím alatt, a mit először a *Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften in Göttingen* 1868-ban adott ki, majd *Otto der Grosse* című sokat idézett művéhez függelékké is⁵⁾ kinyomatott. Krónikáink ezt mellesleg hozzák fel, legbővebben a *Chronicon Posoniense*,⁶⁾ még pedig legújabb, már XIV. századbéli redactiójukban, — a mit bizonyít, a mellett hogy Kézaiiban még elő sem fordul, az a körülmény, hogy a hét magyar esetét Taksony idejére teszik, holott a régibb krónikák szerint⁷⁾ a magyarok kalandozásai csak Taksony idejéig tartottak, — hozzáfűzván azt egy Galliából Szászország felé visszatérő magyar csapat vereségéhez, melynek nyoma Anonymusnál is meg van,⁸⁾ de e *monda nélkül*. Említik pedig

¹⁾ Az üldözésre s a következményre vonatkozó adatok ugyancsak Köpke-Dümmlernél id. h. 260—263. ²⁾ Id. h. 261. n. 6. ³⁾ Fl. II. 73, 127. ⁴⁾ MG. SS. XX. 238. ⁵⁾ 588—592. II. ⁶⁾ Fl. IV. 25 és köv. II. Mátyás Flórián helyes megjegyzésével: hogy a *hét mogoriek* csak annyi, mint *hét magyarok* és nem két külön szó, mint p. o. a budai és dubniczi krónikákban *hét magyar et gyak*, vagy *magyarkák*. ⁷⁾ Anonymus c. 56, magában a KK. (Fl. II. 138.), a Dubniczi Krónika (u. o. III. 42.), a Budai Krónika ed. Podhraczký, 60. l. ⁸⁾ C. 55.

czáfolatául annak, hogy a hét magyar — a Névtelen jegyző *hetu moger*-je — foglalta el az országot, mert — mondják — e hét magyar alatt a nép bizonyos, Szászországban történt vereségből megmenekült, s ezért itthon mindenétől megfosztott, a társadalomból kizárt hét embert értett. Ha tehát ilyen monda volt is — Anonymus, mint érintém, még nem ismeri, vagy megvetette — s voltak is Magyarországon, kiket szent Lázár szegényinek neveztek, — a minek egyébiránt okleveleinkben semmi nyoma, — semmi esetre sem áll az, mit a Pozsonyi Krónika említ, hogy e hét ember ivadékait Szent István az esztergomi szent Lázár kereszteseknek adta, mert tudvalevőleg, e bélpoklosokat ápoló keresztes-rend csak a XII-ik század közepén keletkezett, s nálunk a rend esztergomi házáról — bár korábban kellett keletkeznie — először 1233-ban olvasunk. Furcsa Marczalinak ¹⁾ felfogása: »Ugy látszik, hogy a későbbi jó keresztény felfogás a sátorról sátorra járó énekesekkel érezette megvetését, midőn a gyávák, utódainak állította őket.« Annak a *fable convenue*-nek viszhangja ez, mely a kereszténységben a régi nemzeti hagyományok ellenségét látja még akkor is, ha azok nem vonatkoztak egyenesen a pogány cultusra. Nagy Károly — kit az egyház szentnek tisztel — kézzelfogható czáfolata e felfogásnak; nálunk pedig p. o. Emese álmát, — melyet Anonymus és a Krónikák, a nélkül, hogy egymást ismernék, ugyanazokkal a szavakkal mondanak el, a mi közös latin forrásra mutat, — vajjon kik fordították latinra, ha nem keresztények, még pedig kétségkívül papok? — a kik ennél fogva másképen, és talán jobban tudták, mi volt a maguk korának jó keresztény felfogása, mint a mai kornak írói.

PAULER GYULA.

---

¹⁾ Id. h. I. 186.

GHÍMESI FORGÁCH SIMON BÁRÓ.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A XVI-ik század híres katonái közt egyike a jeleseknek Forgách Simon, Ferencznek, a történetírónak bátyja, Forgách Zsigmond nádornak és Ferencznek, az *esztergomi biborosnak*¹⁾ atyja, kiről jogosan mondhatta egy régebbi írónk, hogy »a haza és a király mellett való példás szolgálataival s szenvedéseivel első Ferdinánd, Maximilián és Rudolf királyok alatt szerzett magának egy soha meg nem tagadható just, a virtust becsülni tudó késő maradéknak dícsérő emlegetéséhez.«²⁾ E mellett a protestans hazafiak tiszteletét érdemli azzal a rettenthetlen buzgósággal, melylyel a protestantismus érdekeit előmozdítani igyekezett. Atyja Forgách Zsigmond, anyja Albisi Zólyomi Katalin volt, kinek útján Erdély fejedelmeivel, a Báthoryakkal is rokonságba jutott. Születésének évét nagy valószínűséggel 1527 tájára tehetjük.³⁾

Fiatalságában, ha nem is felsőbb, de a közönségesnél magasabb nevelésben részesült. Műveltségének jele, hogy kora magyart latinnal keverő stílusához képest szép magyarsággal ír, s latin leveleiben is eléggé csiszolt stílus mutatkozik. De természetes is, hogy oly gazdag család, mint a Forgáchok, kiknek már a XVI-ik század közepén Bars megyében 19, Nyitra megyében 15 falujok volt,⁴⁾ nemcsak az egyik fiut képez-teti, — Ferencz olasz egyetemen is tanult, — hanem a másiknak fejlődésére is kellő gondot fordít; magasabb műveltségének külső bizonyítéka a történetíró Brutus nyilatkozata, mely szerint a »szabad művészetekben«⁵⁾ jártas volt.⁵⁾

¹⁾ Tényleg így írja magát 1613 és 1614 évi levelein. M. Nemz. Muz. Forgách ltár.

²⁾ *Budai F. Polg. Lex.* II. 32. l.

³⁾ V. ö. értekezésemet öcscséről Ferenczről. *Századok*, 1896. 519—520. l.

⁴⁾ Ferdinánd 1550. febr. 21-iki okl. Forgách ltár.

⁵⁾ M. Tört. Eml. Írók, XII. XCVI. l. Omnibus ingenius artibus,

Hogy részleteiben miként folyt le neveltetése ideje, ismeretlen. Azt azonban természetesnek vehetjük, hogy mint a család legidősebb sarját, katonai pályára nevelték. Különben is oly korban, melyben folytonos a harcz, hol az ifju lélek nap nap után a hadi dicsőség magasztalását, a pogány ellen szórt átkokat hallja, melyben a hazafiak hol sajnálkozva, hol boszankodva emlegették a kettészakadt ország sanyaru helyzetét, legközelebb a katonai pálya vonzotta az ifjakat. Simon is a kardot választotta osztályrésztül, hogy azután ki se bocsássa félszázadon át a kezéből.

Első küzdelme terére ezen érdekek összessége vitte Forgách Simont már akkor, mikor épen csak rálépett a férfikor küszöbére.

A tervezett erdélyi-magyarországi összebékülést s egyesülést megakadályozni akaró török ellen siet, kivel Lippánál méri össze először fegyverét. Gyulafi László és Magyar Bálint társaságában érkezett a harcztérre.¹⁾ 1551. nov. 3-án megszállották Lippát s nov. 5-én a város már a magyarok kezébe került. Simon csak a város bevételéig vehetett részt a harczban. Ugyanis a város kiostromlása oly nehéz küzdelembe került, hogy a magyar sereg már-már megfutott a harcztól. Ekkor Nádasdy pihent seregével új támadást intéz, Forgách Simon pedig, ki Nádasdy osztályában csapatvezér volt, a legedzettebb s legvakmerőbb harczosokat maga köré gyűjtve, fiatalos tüzzel a törökre veti magát. A roham oly hirtelen jött s oly erős volt, hogy a török zavarba jő, s az újra támadó magyar sereg elragadja a töröktől ennek már-már kivívott győzelmét.

A merész csapatvezér azonban, kit heve az első sorokba vitt, véresen fizette meg hősiessége árát, mert, mikor a török kiszorult a városból, Forgách Simon tizenegy sebből vérezve, félholtan feküdt a csatamezőn s csak aranyos kardjáról ismerték föl, hogy az összezuzott sisakban heverő harczos Forgách Simon.²⁾ Az orvosok ápolása visszaadta ugyan az életnek, de a homlokán át egészen a jobb szeméig lehuzódó vágás örökös emlékeztető jel maradt számára, mily veszélyben forgott a lippai harczon.³⁾

A kapott sebek nem lohaszták, sőt élesztették benne a nemes harag tüzét, mely keblében a hazáját pusztító török

---

ut praeclare posset, quae gesserit scribere perpolitus. (De historiae laudibus.)

¹⁾ Forgách Ferencz. Magy. Tört. Eml. Irók, XVI. k. 20. l. V. ö. *Béla M. Not. Hung. Nov. IV. 36—42. l.*

²⁾ Forgách 21. l. Istvánfi: *Hist. Regni Hung. (1685-iki kiadás) Lib. XVII. pag. 199.*

³⁾ Forgách 21—22. l.

ellen égett, s midőn a következő 1552 évben junius végén a török hadak Ahmed basa és Szokolovics Mohammed beglerbég alatt Temesvárt ostrom alá fogták, Simon is megjelent, hogy hatvan válogatott s már harczban edzett lovasával Losonczynek segítségére legyen.¹⁾ Igen szívesen fogadták a fiatal harczost, mert már ekkor híre járt, hogy a kirohanások elrendezésében igen ügyes és fölötte ért hozzá, miként lehet az ellenség sorai-ban zavart okozni.²⁾

Végig küzdötte a nehéz harczot, mely végre is a várnak szabad elvonulás mellett történt feladásával végződött, mert nemcsak a katonaság fáradt már bele a küzdelembe, hanem a lakosság is esengve kérte Losonczyt, enyhítse bajukat, nagy nyomoruságukat azzal, hogy feladja a várat. Losonczy végre beleegyezett. Forgách Simon és a spanyol Perez Alonzo voltak körülé, mikor a Prajko-kapun át megkezdte a kivonulást. A török áruló módon közre fogta a kivonuló csapatot. Losonczy a közvetlenül mögötte álló Forgách és Perez Alonzo nevét hangoztatva, őket hívta föl, rendezzék a védelmet a ravaszul kieszelt csel ellenében. De ezek nem segíthettek, mert Perez sebekkel borítva a Körösbe taszították, Forgách pedig, miután orrán megcsönkítették, a törökök fogságába került jul. 27-én.³⁾ Vele együtt hadnagya, Martonyosi Hispán István is fogságba került, de ez útközben oly szerencsés volt, hogy alkalom adódott kísérője levágására s így sikerült megmenekülnie, míg ura Forgách, hosszabb ideig sinylődött a temesvári fogságban. Sorsa nehéz volt, mert Amhát többször megkínóztatta, s hogy életét is el nem vették, csak a gazdag váltságdíjra való kilátásnak köszönhetette. Végre sikerült kellő váltságdíjat adnia, mire Kazán temesi basa kibocsátotta fogságából.⁴⁾

Ferdinánd méltányolta a fiatal hős áldozatát s jutalmul három alföldi falut, Nagy-Rátótot, Kunágotát és Bozzást adta neki⁵⁾ melyekhez csakhamar, 1556-ban, még Szeben kapitányává

¹⁾ Forgách 37. l. Istvánfi XVIII. 211. l. Tinódi, R. M. Költők T. III.

²⁾ Sambucus appendixe Bonfinius 1581-iki frankfurti kiadásához, 811. l.

³⁾ Forgách 40—41. l. Istvánfi 213. l. Ephemerides Nic. Olahi, Kovachich Script. Min. I. 93. l.

⁴⁾ Forgách 43. l. Istvánfi szerint Balassa Menyhért cserélte ki egy török agáért, míg maga Simon öcsöce, Forgách Ferencz azt írja, hogy tetemes váltságdíjat kellett fizetnie. A harcz hevében azt gondolták, hogy meghalt. Ezért írja Tinódi:

*Vesze egy jó vitéz, az jó Forgách Simon.
Kinek vitézségét látták ott a harczon.*

⁵⁾ Forgách Simon végrendeletében. Forgách levéltár.

is kinevezte ¹⁾ azon czéllal, hogy ezt Perényi és Tarczay ellen védelmezze.²⁾

Hogy Ferdinánd választása jóra esett, csakhamar megbizonyosodott, midőn az év tavaszán Dietrich Marcellt és Puchaim Farkast Felső-Magyarország védelmére küldte a Bebeket s a velök együtt nem régen Izabellához pártolt Perényi Gábor, Tarczay György és mások ellen, kik a török segítségével nagy zavarokat okoztak a felvidéken. Főleg Bebek György ellen volt nagy a harag, kit áprilisban, mikor az említett német vezérek Sáros megyében jártak, Kassa fölgyújtásával is gyanúsított a közvélemény.

Bebeket kellett tehát először ártalmatlanná tenni, mely czélból Forgách Simon is csatlakozott a Ferdinánd küldte vezérekhez, s az ő tervei következménye volt, hogy Tarkót és Ujvárt julius közepén elfoglalták és lerombolták, hogy az ellenség hátuk mögött védelemmel ne bírjon.³⁾

Míg Forgách Simon a sereggel volt, szerencsésen nyomultak előre, de az említett várak elfoglalása után megérkezett a táborba Ferdinánd király rendelete, mely a vitéz és edzett katonát Nagyvárad kapitányává ⁴⁾ s egyidejűleg Felső-Magyarország főkapitányává tette.⁵⁾

Forgách Simonnak nem volt inyére az őt akarata ellenére ért kitüntetés.⁶⁾ Annál kevésbbé vehette szívesen, mert e veszedelemmel teljes megbízás következtében a bizonytalan sorsra kellett hagynia feleségét Orsolyát, Pemflinger Sebestyén leányát,⁷⁾ kivel kévséssel fogságból való kiszabadulása után léphetett házasságra. Orsolya, mint közel rokona a buzgó protestans Pemflinger Márk nagyszebeni királybírónak, ki Luther tanait az erdélyi szászok közt elsőnek terjesztette, buzgón ápolta férjében is, ki talán épen e házasság kapcsán lett protestanssá, és később gyermekeiben is az új hitet, melynek utóbb felnöve is buzgó hívei jó ideig, az egy Ferencz kivételével, ki még gyermekkorában katolikussá lőn.⁸⁾

¹⁾ Forgách Cibiniumot ír, míg Istvánfi megjegyzi: *Sibinio, quod minus appellatur*. Kis-Szeben, Sáros vm.

²⁾ *Engel* Gesch. des ung. Reiches IV. 153. l.

³⁾ Forgách 144.—145. l. Istvánfi XIX. 245. l.

⁴⁾ Forgách 148. l. *Kovachich* Script. Min. I. 156. l.

⁵⁾ Szept. 25-én már oklevélben látjuk e címét. Károlyi Oklt. III. 292. l. és 1557. jan. 21-én egy oklevélben a Forgách ltárban.

⁶⁾ Forgách em. l.

⁷⁾ 1556-ban már felesége. Az 1556-iki oklevélnek 1560-iki átírata az egri káptalantól Forgách lt.

⁸⁾ Lehet, hogy Ferencz nagybátyjának befolyásával, ki az áttérés idején erdélyi kancellár, kerül a kolozsvári jesuiták intézetébe s lesz

De a családi kötelék erejénél erősebb Forgáchban a házához tartozó hűséges szolgálat kötelessége, s nem késik vonakodás és ellenmondás nélkül új hivatalába sietni, nehogy késedelme növelje a bajt. Am a rendelet vételekor a sereg érdeke még azt kívánta, hogy néhány napig Dietrich és Puchaim táborában maradjon. Mikor azonban Krasznahorkához értek, észrevétlenül odahagyta a tábort.

A csapatokat nagyon lehangolta a hír, hogy Forgách távozott; míg a török örvendezve kiabálta át magyarul a táborba: »Nincs most itt Forgách Simon!« s a győzelem biztos reményében intézett támadást Ferdinánd serege ellen, mely tényleg vereséget szenvedett a törökkel szemben.

De nemcsak a sereg helyzete lett veszedelmessé Forgách távoztával, hanem maga Forgách is kész veszedelembe ment a kényes megbízás folytán. Izabella királyné ugyanis, kit az 1556 február-havában tartott tordai gyűlés Erdélybe hívott vissza,

---

katholikussá. Pedig Simon atyja is azon Forgáchok közt volt, kiknek kegyelembe fogadásánál I. Ferdinánd hozzájuk intézett iratában első feltevésként tűzte ki, hogy a katolikus vallást követve, minden idegen vallási tantól tartózkodjanak. (Conditiones quibus Forgacii in gratiam recepti a regia Maiestate 1550. Forgách Itár.) Szilády Áron *Szegedi Gergely Énekes könyve* (Budapest, 1893.) kiadásában 1567-nél azt írja, hogy Forgách Simon buzgó katolikus létére meglehetősen kiméletlenül bánt el az egri és környékbeli reformátusokkal. (V. ö. *Könyvszemle*, 1894. 85. l.) Nem ismerem Forgách ily működését s már *Verancsics Antal élete* című dolgozatom (Különlenyomat 74—75. l.) az ellenkezőt láttatja ez időből. Különben Ipolyi (Veresmarty Mihály meg. hist. 39. l.) már Ferencznek — szerinte 1560 vagy 1566-ban történt — születésekor protestánsnak írja Simont. Maga Forgách Ferencz 1594. márcz. 25-én a császárhoz intézett levelében azt írja, hogy veszprémi püspökké nevezésekor (1587-ben) a pápa azon defectusai miatt nem erősítette meg, melyek *ab aetate mea ex praescriptu canonum adhuc insufficienti et a patris errore et haeresi proveniebant* (Bécsi áll. Itár, Hungarica), vagyis a kánonjog szerint már születésétől főnforgó akadály, az eretnek családból való származás és a korhiány miatt nem erősíti meg. (*Pray Spec. Hierarch.* szerint 26 éves volt, tehát 1560-ban született, a mi annak, hogy Simon 1556-ban már feleséges, megfelelő év.) Világos Thurzó 1598. jun. 28-iki bicssei leveléből (közölve: *Episc. Nitr. eiusque Praes. Memoria. Posonii, 1835. 336—37. l.*) s ugyancsak Thurzó György 1605-iki nyilatkozatából (*csakis az atyai vallástól elszakadt apostolai gyűlölség vihette arra* Forgách püspököt, hogy a vallásszabadság ellen küzdjön. Ipolyi id. m. 45. l.), hogy Ferencz születésekor atyja protestáns volt. De még ha elfogadnók is, hogy 1566-ban született Ferencz, és bátyja Zsigmond 1565-ben, akkor sem lehetett Simon még 1567-ben is katolikus, mint a főntiek mutatják, (1566-ra teszi születését a jesuita Kazy, *Hist. Univ. Tyrn.* 37. l. Nagy Iván, IV. k.) s az a körülmény, hogy az idősebb fiu Zsigmond mindig protestánsnak nevezkedett s csak Pázmány Péter térítette meg Ferencz öccse nagy öröme 1604-ben vagy kevéssel előbb (*Fraknói Pázmány Péter és kora*, I. 30. l.), szintén azt mutatja, hogy Forgách Simon 1567-ben már nem katolikus.

miután a krasznahorkai vereségről értesült, s megtudta hogy ott sok ágyut szereztek, a moldvaiak segítése végett már áthágtak a határokon s Balassa szép sereggel várja Máramarosban, vagy 600 lovassal s ugyanannyi gyaloggal az országba visszajött, hol csakhamar kiadta rendeletét, hogy az erdélyi csapatok Huszt és Várad ellen induljanak.¹⁾

Pedig Várad alatt már eddig is jelentékeny csapatok voltak, melyekkel Varkocs Tamás és Báthory már akkor körülzárva tartották a várat, mikor Forgách kapitánynya kinevezése megérkezett. Forgách életveszély közt ment az őrizetére bízott várba, hol már élelemhiánnyal kezdett küzdeni az őrség. Biztatta őket, hogy csakhamar kapnak segítséget. Ez ugyan nem jött, hanem megérkeztek az erdélyiek újabb seregei.²⁾

Végre mégis kezdte átlátni Ferdinánd a veszélyt, mely a fontos Huszt és Várad elvesztésével járt, a mit a fontos máramarosi süldányászat veszte is követni fog, s iparkodott segítséget küldeni.

Emberét azonban igen szerencsétlenül választotta meg. A német Brandeisnak adott rendeletet, hogy gyűjtse össze a szétszórt csapatokat, mentse föl Husztot, azután onnan is erősödve menjen Várad alá Forgách segítségére. Pedig más embert is talált volna. Maga Forgách Simon követ útján tudatta a királylyal, hogy, ha megengedi neki, hogy odahagyja Váradot, melyet távollétében hadnagya fog védelmezni, majd összeszedi ő a seregeket s még mindig idején segítséget visz Váradnak. Zrínyi Miklós a maga költségén ajánlkozott a várak fölmentésére, ha Husztot mindaddig nála hagyják, míg költségeit megtéríthetik. Forgách Ferencz, Simon öcsöce, ki a váradi püspökség címével fölruházva a király mellett tartózkodott, zálogba vetendő atyai javaival akarta püspöksége székhelyét fölmenteni, ha magyar embert, ki ismeri a vidéket s viszonyokat, bíznak meg a fölmentő vállalattal. Mindezen ajánlatok előtt zárva voltak Ferdinánd fülei s Brandeisra maradt a föladat. Ez azt hitte, hogy ha magával viszi az illető vidék topographicus térképét, melyen megvoltak az utak, melyeken előrenyomulnia, s a helyek, melyeket kiostromolnia kell, akkor már tett valamit. Mikor azután a helyszínén, hova különben igen iparkodva ment, látta az elméletében nem szereplő nehézségeket, hasonló sietséggel vissza is vonult. Ennek következtében a már kimerült Huszt kénytelen volt meg-

¹⁾ Istvánfi XIX. 245. l. Forgách 149. l.

²⁾ Istvánfi u. o.

hódolni, mire az itt fölöslegessé vált ostromló csapatok szintén Várad alá mentek.

A helyzet itt pedig már előbb is kétséges volt, mert az élelem a legszűkebbre szorult. A kezdetben sűrű kirohanásokkal tarkázott ostrom mindinkább nyomta Váradot. Iparkodtak ugyan az ellent visszaszorítani, de, ámbár november 11-én sikerült az ellenfélből négyszázat vezetőjükkel, Kapitáni Györggyel együtt elfogni,¹⁾ mely alkalommal magát Forgáchot is csak erős sisakja védte meg, hogy a fejét ért golyó meg nem ölte,²⁾ végre maga a katonaság is lázongani kezdett.

A lázongás az ostromzár alatt zsoldot nem kapó gyalogságban folyton terjedt, sokan az ellenséghez pártoltak, sőt a visszamaradtok is összeesküdtek, hogy vezéroket s a lovasságot elhagyva, az ellenséghez pártolnak. Miután tehát a német segély egyre késett (csak akkor érkezett meg, mikor már későn volt), a kisebb számú lovassággal az őrségben támadt mozgalmat elnyomni nem lehetett, az élelem meg már, mint Forgách Simon írja, oly kevés volt, hogy »bizony egy ebédre való sem volt, hanem Ártándi Kelemen küldött vala egy keveset«, Forgách fegyverben való békés elvonulás feltétele mellett 1557 nyarán föladta az egy éven át egészen a végsőig vívott várat, melyet Ferdinánd meghatalmazásából már előbb is feladhatott volna.³⁾ Megtehetette volna, hisz jól ismerte a német zsoldosokat, tudhatta, hogy sokat, még ha megérkeznek sem nyer velök. Maga írja róluk: »törvények ez, hogy mikor alábocsátják őket, akkor adnak csak egy hópénzt nekik, azután kóborlással élnek; a hol nincs kóborlani (rabolni), ott éhelnak, mert senki élést nem viszen utánok; ha pedig visznek is valami élést, nincsen mit adni érte; ha meg ér szegén betegedni, egy jó falatot, egy ital bort nincs mivel venni, soha fel nem táplálhatja magát, hanem meg kell halni; magok is annyira elunják egymást, hogy osztán az betegeknek feléjek sem mennek, hanem az mellikkel asszonyember vagyon, míg az egészséges, az a mint lehet bánik vele; ha az is megbetegszik, senki feléjek sem megyen osztán, hogy ki nem mehetnek helekből; az táboruk elbüdösül, eldöglik, és nagy nyomoruságos halálukval hálnak meg; mert sok meggyógyulna benne, ha volna mit enniek és inniok, de az fizetlenség miatt éhség leszen köztük, abból döghalál, osztán hamisan a magyar égnek

¹⁾ Istvánfi XIX. 246—247. l.

²⁾ Forgách 153—155. l.

³⁾ Forgách 156—157. l. Forgách Simon jegyzete u. o. Istvánfi XIX. 246. l.

tulajdonítják«.¹⁾ Világos, hogy ily erővel mit sem nyert volna, de hát a végsőig védeni akarta a rá bízott helyet.

Ferdinánd teljességgel méltányolta Forgách fáradságát s nem is késett szolgálatait megjutalmazni. Még Várad ostroma erősen tartott, mikor első jutalmát elvette: Ferdinánd 1557 január 21-én kelt elhatározásával kivette az ország közönséges nemeseinek sorából s az ország bárói közé emelte.²⁾

A rangban való emelkedést vagyoni gyarapodás is követte, mert Ferdinánd több Zemplén és Ung megyei helységeket adományozott neki, melyek Bajoni Benedek fiától Istvántól és özvegyétől hűtlenségek miatt elvették.³⁾ E birtokok védelmét külön is meghagyja felső-magyarországi vezéreinek, Puchaim Farkasnak és Dersffy Jánosnak, de szept. 13-án már új parancsokkal kell meghagyania Székely Antal ungvári kapitánynak, hogy az említett jószágokat Forgách Simon kezeihez bocsássa.⁴⁾

Ezen birtokokhoz járult még Herknekt. Forgách ezt már az előző évi jul. 12-én elfoglalta, de királyi adományt csak később kapott rá, miután Tarczay György, Izabella csapatainak vezére, Nagy-Szöllősnél elesett s ezzel birtokai hűtlenség és magszakadás kettős címén a koronára szállottak.⁵⁾

Ebben a nagy-szöllősi csatában maga Forgách is részt vett s utána a seregekkel Kassára vonult. Itt Telekessy Imrének az a gondolata támadt, hogy újabb támadást kellene intézni az erdélyiek ellen. Tanácsot tart Forgách Simonnal és Dersffy Jánossal, s elhatározzák, hogy kettős támadást intéznek Izabella ellen, megtámadják Sárospatakat is, Tokajt is.

Az egész támadás különben csak zsákmányolás céljából volt tervezve s ennek tényleg be is vált, mert a seregek dús zsákmánnyal nyomultak Gönczre, onnan pedig vissza Kassára. A pihenő azonban rövid volt, mert csakhamar Olsva ellen indultak, mely Bebeké volt, majd pedig az itt szerzett ágyukkal Szitnyát, Barkót, Kövesdet ejtették hatalmukba.⁶⁾

Ferdinánd annyira meg volt elégedve az eredménnyel, hogy a vezérek kezéhez 12 havi zsoldot juttatott s megbízta őket, kíséreljék meg Szerencs elfoglalását. Tekintve a kedvező

¹⁾ Forgách Simon jegyzete. M. Tört. Eml. Irók, XVI. 157—158. l.

²⁾ Ferdinánd 1557. jan. 21-iki Ratisbonneban kelt adománylevele, Forgách lt.

³⁾ Az adománylevelél valamely hónap 15-én kelt Bécsben, de a hónap a ráütött pecsét miatt olvashatatlan.

⁴⁾ Károlyi Oktl. III. 302—303. l.

⁵⁾ V. ö. Berzeviczy: A Tarkóviek hatalmi törekvései. *Századok*, 1894. 799—801. l. és Istvánfi XX. 253. l. Verancsics, M. Tört. Eml. Irók, X. 190. l.

⁶⁾ Istvánfi XX. 253—254. l.

őszi időt, ezek nem vonakodtak a harcztól s már Méránál táborba szállottak 1200 emberrel, mikor egy szikszai paraszt azt a hírt hozta, hogy Velicsán bég vezérlete alatt 3000 török pusztítja, rabolja a vidéket.¹⁾

Telekessy e híre üzenetet küld a Ferdinándhoz pártolt Bebek Györgyhöz, hogy iparkodjék velük egyesülni, s ezután megindították a sereget a török ellen, ki zsákmánynyal terhelve épen visszavonulóban volt.

»Találtuk --- írja Forgách Simon --- Bebeket elől többvel két mérföldnél Kazához, és együtt mentünk az viadalra; még penig az útha elvégeztük, mint ütközzenek a seregek, és hogy senki eleven rabot ne fogjon, míg az viadal el nem válik, és hogy az nyereség köz legyen. Kire ugyan megesküött Bebek, de meg nem állá. Mert az ő jobbágyi kezébe sok rab, sok nyereség esett vala, kiktől mind elvette, és annyival több volt az ő nyeresége. De azért semmit elő nem ada az kótyavetyére, noha hitére válaztig emlékezteténk.«

»Nap enyészet előtt két órával kezdetett el szép tiszta időbe az viadal; de hogy egybe indolánk, akkor egy kis felhőből egy zápor esőske indola reánk, ki ismég hertelenséggel elmulék. Az előljáró csapatot, kiben Székely Antal volt és Szalay Ferencz fő, igen verék a törökök.« Ennek oka az volt, hogy mikor a török a magyar csapatokat Kazánál meglátta. »le kezdte vala vágni a rabokat; félesztendő gyermekeket is láttam, --- mondja Forgách --- kiket ketté vágtak, kinek kezét vagy lábát vágták el, szép leányokat, gyerekeket. Kit mi látván, izenénk az első járóknak, hogy siessenek reájok mennie; abból egy kis vétek esék, mert távolban esének az seregek egymáshoz, hogynem mint idejekorán egyik az másik után az ellenségre reá öklelhetett volna és egymásnak segítségével lehettek volna.«

Ez okozta azután, hogy a kik az első csapat után támadtak, »az Bebek ötven puskási is . . . inkább mind ott maradának, sem lovok jó, sem fegyverek nem lévén, az puskájok is az esőtől megázván. Azután Bebek az ő hadával mene reájok, azt is igen verék, és Isten tudja, mind magát mind az többbit hol kergették széllel. Azután Pető János, ki kassai kapitány vala, mene reájok, az is úgy jára mint Bebek. Vala másfél száz fegyveres is velönk, azok is reájok indolának, de csak hat puskát sem sütének hozzájok, azontúl el futamának.

¹⁾ Forgách 174. l. Istvánfi XX. 254. l. A csapatok számáról a vezérek nevében Telekessytől Ferdinándhoz küldött levél ad fölvilágosítást. *Katona Hist. Crit. Regni Hung. XXIII. 86. l. V. ő. Forgách S. 2. jegyz. M. Tört. Eml. Irók, XVI. 174. l.*

Utolsó seregbe Telekesy és Forgách Simon volt az ő zászlójukkal;¹⁾ azok aztán úgy menének rájok, és Isten segítségével megverék, megfutamtaták az töreket. Az mi megveretett első hadunk is úgy tértek vissza az ellenségre, kiket az Sajónak szoríták, és hogy csak egy út vala az révhel, két felől nagy part, az partokon egymás nyakába ugráltak és nagy része az Sajóba vesze.«

»Az viadal elvégződván, azontúl éjszaka lón, és oly setétség, hogy sehova nem láttuk űzni őket, hanem Putnokra térénk és ott szálla meg az mi hadunk.«

»Ott lovainkat megitatván, abrakot adván, magunk is even, ismét Szennyesi Mátyásval utánna indolánk, és csak az falu végén három törekre találánk, kiket kérdék én: Ki szolgálai? Mondának, hogy Bebeké. Mondám én, hogy a sisakot levegyék az fejekbül, ha tarok-e. Azt hallván elfutának, mi utánok, és mind hármat megfogánk és beküldénk az faluba.«

»Onnét tovább menvén Jánok felé, az éjszaka és másnap délig 29 töreket és 40 lovat fogánk. Ha regvel köd nem leszen vala, százat is foghattunk volna; de az köd feltisztulván, hát az jánoki réten egy sereg törek megyen igen szép tarka zászlóval. Az seregecske és az tarka zászló az budai Giunliaké volt. Azok messzebb mentek volt rablani, nem érkeztek volt az viadalra. Utánnok indolánk. Hogy miért nekünk is nyert zászlónk vala, azt tudták, hogy törekek vagyunk, jó közel elvárának. De ezekben vevén az dolgot, egybe veré őket az agájuk és Rimaszombat felé futának; az rabokat elhányák. Immár penig megértettük vala, hogy ott az bég Velicsán az kikkel lehetett öszvegyült; nem merénk tovább űzni őket, mert mind magunk, mind lovaink elfáradtunk vala.«

»Az szegén rabok, kiket elszabadítánk, térden állva köszönék meg. Sokat az nemes asszonyokba és leányokba, apró gyermekekbe lovaink hátán vittünk Putnokig.«²⁾ Innen a sereg már nem bocsátkozott új harcza, hanem még októberben visszavonultak a vezérek a sereggel Kassára.³⁾

Különben sem ártott, ha a sereg nem bocsátkozik újabb apró harcokba, hanem inkább készenlétben tartja magát az esetleges rabló török hadakkal szemben, s iparkodik minél jobban megerősödni és a jövő harcokra védelmi eszközökről gondoskodni.

¹⁾ Forgáchcsal, úgy látszik, jó viszonyban volt Telekesy, mi némi-
leg abból is következik, hogy 1560-ban végrendeletének egyik végrehajtó-
jává Forgáchot jelölte ki. *Tört. Társ.*, 1891. 845. l.

²⁾ Forgách S. jegyz. M. T. Eml. Írók, XVI. 174—176. l. Istváni
XX. 256. l. teljesen Forgách ezen leírását követi.

³⁾ Istváni u. o.

Természetes, hogy Forgách, mint főkapitány, iparkodott ezen kívánalmaknak eleget tenni. Ezen törekvése azonban összeütközésbe juttatta Verancsics Antallal, az egri püspökkel. Forgách ugyanis azon az alapon, hogy neki erre Miksától felhatalmazása van, a püspök gyergyói, ruszkai, nádasdi, fizérallyai, gálszécsi, lizskai, zemplíni, tolcsvai és bényi tizedeit a hadsereg számára elfoglalta.¹⁾ Verancsics tiltakozék a foglalás ellen, sőt elkeseredésében egyenesen tagadóba vette, hogy Forgách Simon felsőbb rendeletet foganatosít. Ez az állítás meg Forgáchnak esett zokon, s nem csoda, hogy a következő hónapban, 1559 augusztusában, Balassa Zsigmondot támogatta a püspök tizedeinek lefoglalásában.²⁾ Pedig Forgách magáról tudhatta, mennyire rá van mindenki szorulva a jövedelemre, s az előző évben Mágocsy foglalásai, ki Gyula körül fekvő birtokait, ezek közt Bozzást, elfoglalta, jobbágyait zsarolta, őt magát is élénk tiltakozásra késztek.³⁾

Forgáchnak azonban az is lehetett, hogy a püspök panaszai, tiltakozásaival ne sokat törődjék, mert bosszantotta az az eljárás, melyet Verancsics Egerben és környékén a reformációval szemben követett. Forgách, mint a reformáció híve, az egyéni szabadság korlátozását látta abban, hogy hitsorsosait üldözik, s épen azért készséggel ragadta meg az alkalmat, hogy szolgálatot tegyen vallása, hitsorsosai ügyének. És midőn Kassán tartózkodék, itt épen olyanok voltak a viszonyok, hogy működésére szükség vala.

Kassán Frölich és Huszár Gál buzgón terjeszték a reformációt s a város nagyrészben csatlakozék is tanításukhoz. Hogy a két reformátor szabadon hirdethette — legalább egy ideig — tanait, abban nagyon közreműködött a Kassán állomásozó katonaság s ennek kapitánya Forgách Simon,⁴⁾ kinek érdemei és tekintélye az udvarnál is jelentékeny befolyást biztosítának számára.⁵⁾

Már jelentékeny sikereket vívott ki főleg Huszár Gál Kassán, midőn Verancsics Antal egri püspök királyi parancsot eszközölt ki, melynek értelmében Zay Ferencz kassai főkapitánynak, Forgách Simon collegájának, mind Huszár Gált mind Frölichet el kellett fogatnia.⁶⁾

¹⁾ Verancsics jul. 19-iki és 25-iki levelei. M. Tört. Eml. Irók, XIX. 47 és 55. l.

²⁾ U. o. 63. l.

³⁾ Nemz. Múzeum, Forgách Itár.

⁴⁾ Így van czímezve az egri kápt. 1560-iki okiratában. Forgách Itár.

⁵⁾ Erre mutat, hogy családja báróságra emelésekor is igen kiemelik érdemeit az 1560 márcziusi oklevélben. N. Múzeum, Forgách Itár.

⁶⁾ Ráth: Két kassai plebanus. *Századok*, 1895. 32. l.

A város füt-fát mozgásba hoz, kérelmez, könyörög, de nem megy semmire. A katonaság, mely a protestans lelkészek pártján áll, egyszerűbb s biztosabb megoldáshoz nyúl. Midőn biztosra kiszivárgott a híre, hogy Huszárt Gált elfogják s királyi rendeletre Egerbe szállítják, hogy Verancsics számadásra vonja, a katonaság Forgách Simonnal élén, ellenállott a rendezett fogantatásának; annál is inkább tiltakoznak Huszárnak Egerbe vitele ellen, mert ő nemcsak kassai prédikátor, hanem kassai polgár is. Hogy pedig fogságából is kiszabadítsák, 1560. decz. 15-én levélben, melyet Forgách is aláírt, fordulnak az irántuk jóindulatot mutató Miksa cseh királyhoz, hogy bocsássa ki a fogságból Huszárt »Krisztus tiszta evangéliumának hirdetésére és a szentségek kiszolgáltatására.«¹⁾

Természetes ezen előzmények után, hogy Forgáchnak jelentékeny része volt azon tervszerűleg rendezett összecsdülésben, melylyel a katonaság lehetővé tette, hogy Huszár sz. János napján elmeneküljön Kassáról s így elkerülje Verancsics kezét. Igaz ugyan, hogy a katonaság decz. 28-án olyanformán ír, mintha épen nem voltak volna részesek a szöktetésben, de levelök, melyet ebben az ügyben írnak, épen ellenkező hatást tesz. Nem szólnak arról, részesek-e vagy sem, hanem folyton a királyhoz való hűségüket hajtogatják, meg hogy a kapitány nekik nem szólt semmit;²⁾ másnap pedig, mikor a kapitány fölszólítja őket a menekült Huszár üldözésére, nem engedelmkedtek, hanem ezt felelték: »Ebben az ügyben a császári fölségtől semmiféle parancsot vagy utasítást nem kaptunk.«³⁾

Nem is boldogult volna Verancsics továbbra sem Kassával a katonaság ellenszegülése miatt, hacsak a beálló tavasz új harcokra, új kalandokra nem ösztönzi az őriséget. Forgách Simon a Káthay Ferencz és Kamuthy Balázs társaságában ment harczba, melynek célja az idegen kézen levő Gimes és Komjáti visszaszerzése volt. Az eredményt fényesnek mondhatták, mert nemcsak a kastélyokat sikerült bevenniök, hanem részint a szerzett zsákmányból, részint a fogott rabok váltságdíjából ezereket szerzett Forgách.⁴⁾

Magán érdekeinek védelmét azonban csak rövid időre tarthatta föladatának, mert a felvidéken újra erősebb jellegű

¹⁾ Verancsics 1560. nov. 30-iki lev. M. Tört. Eml. Irók, XIX. 197. l. Ráth id. ért. 33—34. l. Fraknói: Huszár Gál életéhez. *Századok*, 1876. 28. l.

²⁾ Universitas fidelium gentium et militum Cassoviensium Maximiliano Regi Bohemiae. M. Tört. Eml. Irók, XIX. 217—219. l.

³⁾ Ráth id. ért. 35—36. l.

⁴⁾ Forgách S. irata: *A Ghymes es Komyathy megh adasakoran valo tractatusok*. Forgách levéltár.

harcz támad, melynek megindítói Zay Ferencz s a csak nem régtől Ferdinánd-párti Balassa Menyhárt voltak. Ezek ugyanis egyesülvén a Székely Mihály vezetése alatt Báthory Miklóstól küldött hadakkal, támadást intéztek Erdély ellen. Erre János Zsigmond is fegyverkezni kezdett s egyesíté seregeit a támadás megtorlására segítségül jött budai és temesi basák seregével.¹⁾

Forgách nem maradhatott távol a harcztól, mely 1562 tavaszán Balassa Jánosnak Szécsény ellen intézett támadásával kezdődött. A támadás sikerült, de csak rövid időre, mert már márcz. 27-én a füleki bég szétverte seregét és maga Balassa is csak ügygyel-bajjal tudott menekülni.²⁾

Kezdetben a sereg többi része is veszedelemben forgott, mert a budai és temesi basáknak sikerült egyesülni s üldözőbe venni a császári sereget, mely folytonos visszavonulás közt Óvárba, majd Szatmárba szorult. Itt a török ostrom alá fogta őket. Helyzetök nehézségét fokozta, hogy a török felgyújtotta Németit s az erős szél innen úgy áthordta Szatmárba a szikrákat, hogy nagy része a hadiszerekkel együtt összeégett.

A benszorult sereg kénytelen volt külső segély után nézni. Zay Székelynek írt, ki elvált a seregtől, hogy szerezzon 300 lószerral ellátott embert, kit majd valami kirohanás alkalmával belopnak a várba, Balassa Menyhártnak pedig sikerült kimenni a várból s embereket gyűjteni, kikkel Ecsednél állt meg.

Hogy a kirohanás és a segítség behozása lehető legyen, a Szamoson át hidat vertek. Ezen a sereg egy része Németibe ment. De a török előbb ott volt mint a segítség, s kezdett az imént vert hídon a városba nyomulni. »Nagy Allah és Jézus kiáltást, nagy sok lövéseket kezdénk hallani, — írja Forgách Simon, — eszünkbe vevénk, hogy az hídon jöttek által s a várost ostromolják.« Dobó Domonkos, ki az elővárosban volt, egy ideig fel tudta ugyan tartóztatni a törököt, de már visszavonulóban volt, midőn Forgách Simon odajöttte megváltoztatta a harcz folyását. »Először is én az én seregemmel száguldva menék be az kiáltásra, — írja Simon, — és azonnal gyalog ugordván, az lovat elbocsátám, és az bástyára felfutamám; azont mivelék az velem valók is . . . No mikor oda jutánk, hát immár egy zászló vagyon fenn az fokon és sok törek.« Az erős nyomásnak engedett a török s visszavonult, sőt az ostrom 16-ik napján föl is oldotta az ostromot, mert élelemhiányban kezdett szenvedni, minthogy az új termés még nem érett meg, a régi meg

¹⁾ Forgách 230. 1.

²⁾ Forgách 233. 1.

már elfogyott. Ez nagy szerencséje volt a benszorult hadnak, mert nekik is oly kevés volt az élelmök, hogy már azt határozták, hogy ha még három napig tart az ostrom, megpróbálják keresztül vágni magukat a törökök sorain.¹⁾ Vakmerőségük azonban nem hagyta el őket, mert a mint értesültek, hogy a basa Ecsed alá vonult, követték. »Mi is odamenénk, ... írja Forgách, -- ki nyergetlen lovon, ki fék nélkül valón, ki egyéb szerszám nélkül, mert megégtek vala affélék.« Sőt még arra is vállalkoztak ebben az elkényszeredett állapotban, hogy a törökkel összecsapjanak. Igaz, csak kisebb fajta csete-paté volt, melyben egyik félen sem történt valami nagy emberveszteség.²⁾

Rövid időre megszakította a harcot Miksának ezen 1562 év szeptemberére eső koronázása, melyen Forgách Simon és Pethó János vezetése alatt magyar lovasok is jelentek meg Prágában. A vezéreknél különben nem hullott porba a pecsenyék, mert Forgách és Pethó az Izbugyai család Kassa mellett fekvő birtokait, melyek nem régiben szálltak a koronára, adományul nyerték.³⁾

Ha ez az adomány örömmel töltötte el szívét, csakhamar szomorúságra fordult az öröm, mert 1563-ban, úgy május havában, elveszté édes atyját, a köztiszteletben álló Forgách Zsigmondot.⁴⁾

A királyi kegy enyhíteni akarta ugyan a csapást azzal, hogy a három testvérnek, Simonnak, Ferencznek és Imrének, a magvaszakadt Praznowczy⁵⁾ Pál birtokát Praznowczét október 1-én oda ajándékozta, de ez igen szerencsétlen adomány volt.

Évtizedekig tartó pört támasztott a birtok miatt a leányág, s Ferencz és Imre előbb elhaltak, mintsem végét érték volna a pörnek; maga Simon is csak a megnyerés valószínűségét érte meg.⁶⁾

Birtokai, valamint családjaé is, növekedtek. Nyitrában 23, Barsban 36 helysége volt a családnak,⁷⁾ tehát az atyjok halála után reájok maradt birtokok csaknem megkétszereződtek. Bár

¹⁾ Forgách S. jegyzetei. M. Tört. Eml. Irók, XVI. 233. 235—236. 1. Forgách Ferencz u. o. 236. 1. Istvánfi XXI. 271—272. 1.

²⁾ Forgách 237. 1.

³⁾ A pozsonyi kamara jelentése Fraknóinál: Magy. Országgy. Eml. és Istvánfi XXI. 276. 1.

⁴⁾ Forgách 250. 1. Anyja 1571. aug. 30-án is élt még Szent-Jobbon, mert ekkor is levelez Simonnal. Forgách levélt.

⁵⁾ Ferdinánd adománylevele a Forgách levéltárban.

⁶⁾ Forgách S. 1598-iki végr. Forgách ltár.

⁷⁾ Az 1564 és 1570-iki adománylevelek szerint. Mindkettő a Nemz. Muzeumban, Forgách lt.

ismételt osztozkodások történtek,¹⁾ azért mindegyik testvér jelentékeny birtok tulajdonosa maradt. Nem is lehet különösnek tartani, ha ez olyanoknak, kik kevésbbé tudtak birtokokhoz jutni, fölkelte az irigységét, s az 1563-iki koronázó gyűlésen, midőn arról volt szó, hogy a nemesség minden száz jobbágy után három-három lovast tartson, egyesek arra fakadtak, hogy bizony ne terheljenek meg ily kötelezettséggel minden egyes nemest, hanem tegyék olyanok vállaira az ily katonatartást, mint akár Forgách Simon meg Péchy Gáspár, kik »a néhai Tarczay nem megvetendő javait bírják és pedig a török támadásától majdnem biztos helyen.«²⁾ Arra nem gondoltak, hogy az alföldi jobbágyok a török miatt mily nagy nyomorúságban vannak s innen bizony bajos valamit kapni; megesett Forgáchcsal is, hogy jobbágyai ökröket hajtának föl neki s ezzel rótták le az adót, pénzben nem tudván fizetni,³⁾ pedig ennek érezték a földesurak is legnagyobb hiányát, a katonatartáshoz meg egyenesen erre volt szükség.

Az országgyűlés nem is vette számba a köznemesség óhaját, hanem a nemesség egyetemleges föladatává tette, hogy, a mennyiben az ő kötelessége, a határok védelméről gondoskodjék.

Teljesen méltánytalan is volt épen Forgáchot emlegetni, ki sohasem késedelmeskedett, ha a közügynek kellett szolgálatot tenni. Ezen 1563 év végén is habozás nélkül ment új állomására Egerbe, melyről pedig tudhatta, hogy könnyen újabb viszályok, kellemetlenségek színhelye lesz számára, bár a megbízás csak ideiglenes volt. Verancsics ugyanis a terhes és nagy felelősséggel járó egri kapitányságtól, mely különben sem igen egyezett püspöki állásával, visszalépett,⁴⁾ s pénzbeli javadalmas fejében a püspökség javainak jövedelmét a várvédelem czéljaira bocsátá. Verancsics utódává már decz. 13-án kinevezték ugyan Mágocsy Gáspárt,⁵⁾ de ez ügyes-bajos dolgai miatt egyelőre nem vehette át a parancsnokságot s így annak ideiglenes kezelése egész 1564. febr. 10-ig Forgáchra bízott.⁶⁾

¹⁾ Ilyen osztozkodások voltak 1562-ben Zsigmond és fiai közt egyrészt, Péter és fiai közt másrészt. Forgách Itár. 1568-ban Simon, Pál és Imre osztoznak. Simon a Herknekt, Pál a Diószeg, Imre a Gimes körül fekvő birtokokat kapja. N. M. Forgách Itár.

²⁾ A köznemesség fölterjesztéséből. M. Országgy. Eml. IV. 553—554. l.

³⁾ Kamarai Itár. *Borovszky S.* Csanádvármegye tört. — Egyébként is a birtokoknak meg volt a terhök; a Nyitra megyeiek a török elleni védelemre (M. Országgy. Eml. III. 572. l.), a barsiak Komjádi megerősítésére tettek szolgálmányt. U. o. és V. 146. l. Az 1567. országgy. XVII. art.

⁴⁾ M. Tört. Eml. Irók, XX. 28 s köv. ll.

⁵⁾ U. o. 40. l.

⁶⁾ U. o. 60—67. l. és VI. 344 s köv. ll.

Kellemetlenségei a püspökkel magával nem voltak ugyan, de a püspök jobbjágyaival, úgy látszik, annál több, s az ilyen összeütközésekben nagyon rideg katonának látszik Forgách, ha ugyan a hír egészen megfelel a valóságnak.

Élesen jellemzi ezt a rideg, katonás föllépést a kapitánysága utolsó napjaiban történt eset: 1564 február 9-én kora reggel 60 emberrel, Káthay Ferencz és Kamuthy Balázs kíséretében megjelent Verancsics egyik birtokán, Nagy-Tályán. Seregecskéjének, úgy látszik, pihenőt adott erre a napra, mert az egész napon át egyebet sem tett, mint evett és ivott. Mikor pedig már elfogyasztották a mit vettek és kaptak, akkor a katonák megtámadták egyik egri katonának, Hobordanszky Kristófnak az ipát, Mosdósi alias Szabó Jánost, ki nemes ember volt, s bort akartak tőle rabolni. Az öregnek a fia ellenszegült a katonáknak, mire ezek mámorukban halálra verték. Ez még nem volt elég. Az aggastyán fia érdekében közbevetette magát. Ennek maga Forgách Simon ment neki. Nem kímélte a védtelen öreget, hanem oly kegyetlen ütést mért rá, hogy három fogát elvesztette. Hasonló kegyetlenséggel lépett föl a szolgálkkal szemben is, kik urok és fia veszedelmét látva, segítségül siettek, mert ezekből hármat oly kegyetlenül összeveretett, hogy félholtan maradtak a czivakodás helyén.¹⁾

Miután így dühös mámorukat lehűtötték, éjfél után visszavertek Egerbe. Az ügy hosszú pörre vezetett, melynek eredményeképen 1574-ben az eperjesi ítélőszék az okozott 100 arany forintnyi kár jóvátételére ítélte Forgáchot.²⁾

Pedig, mondja panaszában Forgáchról a kárvallott, ez nem első kegyetlensége a kapitánynak Eger környékén.

De, úgy látszik, hogy ezen erőszakoskodások mellett is szívesebben látta volna Verancsics Forgáchot, mint Mágocsyt, kiről nagy örvendezve jegyzi meg később, hogy csakhogy már egyszer megy az a pestis Egerből.³⁾ Lehet, hogy az a védelem, melyben Forgách Egert részesítette, tette vele szemben engesztelékenyebbé a püspököt. Igaz bizony még az is, hogy Verancsics, ki különben oly kevéssé tudott bánni pénzzel és vagyonnal, s nem is ragaszkodott hozzá, maga is oka lehe-

¹⁾ Magy. Tört. Eml. Irók, XX. 56 s köv. ll.

²⁾ Forgách levélt.

³⁾ Verancsics tulságosan éles, midőn így ír: Dummodo illa pestis, qua hactenus vexata ac depasta est infelix Agria, facessat ex ea, et in mille malas cruces abeat . . . Utcunq̄ue tamen successurum sit, abeat illinc tantummodo Magocziana crudelitas et incivilitas. M. Tört. Eml. Irók, XX. 211. 1.

tett, hogy Forgách olykor rideg volt. Így, mikor Forgách már távozott Eger kapitányságából, panaszt emelt ellene Ferdinándnál, hogy bizonyos zsákmányt, melyet a töröktől az ő zsoldosai segélyével szerzett, lefoglalt a maga számára. Lehet, hogy ily aprólékosság miatt többször is elkeseredett Forgách. Egyébként az említett ügyben Verancsicsnak meg kellett nyugodnia Ferdinánd máj. 4-iki ajánlatán, melylyel figyelmeztette a püspököt, hogy kár pörösködnie Forgách ellen, a kinek köszönheti, hogy birtokaiban kárt nem szenvedett, és épen ezért engedje át békeességgel a kapitánynak a különben sem igen jelentékeny zsákmányt.¹⁾

Miután Egerből távozott s birtokainak rendezésével, melyekre épen ez évben nyert újabb királyi megerősítést, végzett, újra a török elleni harcra fordítá idejét, mit a következő 1565 évben is folytatott, és pedig igen valószínűen azon seregnél, mely Tokaj, Szerencs és Nagybánya ostromával volt elfoglalva. Ez egyszersmind kellő okúl szolgált neki, hogy kibúvót találjon Miksa óhaja alól, ki azt kívánta tőle, hogy legyen vezére azon ötszáz lovasnak, kiket Augsburgba a német rendek gyűlésére kíséretül akart magával vinni. Mind ő, mind Zrínyi Miklós, ki fiát nem akarta elereszteni, valamint Bathyány Ferencz, ki meg unokaöcscseit akarta otthon tartani, azzal mentegették magukat, hogy oly sok pénzükbe kerül a török ellen való hadviselés, hogy nem tudnak illő fénynyel megjelenni.²⁾

Tulajdonképen pedig az volt oka Forgách vonakodásának, hogy valamiért elégedetlenkedett Miksával szemben, kinek nem sokkal utóbb is csak sűrű kérésekkel s ígéretekkel lehetett őt rávennie, hogy mint segítő és tanácsadó a Felső-Magyarországon működő Svendi Lázárhoz csatlakozzék.³⁾

Ez a küldetés határozottan jó választás volt. A két vezér csakhamar kölcsönös vonzalommal és becsüléssel működik együtt. Svendi, ki derék hadvezér volt, tetszett Forgáchnak, ki viszont mindjárt első fellépésekor megmutatta Svendinek, hogy derék segítségre tett szert benne.

Mikor Miksa rendeletét vette, megszakította Komjátiban időzését, hol némi családi ügyek foglalkoztaták,⁴⁾ és sietett Kassára, hol Svendi állomásozott.

Forgách megérkeztekor nem állottak valami kedvezően

¹⁾ U. o. 66—67. l.

²⁾ Forgách 295—296. l. Istváni XXII. 301—302. l.

³⁾ Forgách Simon jegyzete. M. Tört. Eml. Irók, XVI. 329. l.

⁴⁾ Máj. 31-én a Sulyok Ferencz és Forgách István közt főnforgó, különben jelentéktelen ügygyel vesződik. Forgách levélt.

a táborban az ügyek, de mikor ez a jeles katona, kiről joggal írhatta öcsce, hogy nagyobb katonai híre alig volt az időben valakinek nálánál, a táborba érkezett, erélyesebb vezetés kezdett mutatkozni.¹⁾

És épen jókor. Forgách ugyanis akkor ért a táborba, mikor János Zsigmond a folytonosan eredménytelen béketárgyalások miatt elkeseredve, Szendrő elfoglalása miatt boszankodva és aggódva, a töröktől segítséget kért. A füleki, nógrádi és szécsényi bégek rendeletet kaptak János Zsigmond megsegülésére s 2500 emberrel Szabatkánál táborba szálltak. Svendi vonakodott, habozott a támadással, de Forgách biztatta, hogy csak iparkodjanak, mert ha János Zsigmond seregei is ide érnek, meg tatárok is jönnek, akkor nem fognak boldogulni a túlnyomó számú ellenséggel, míg így külön könnyen és hamarosan végezhetnek velök. Svendi elfogadta az ajánlatot s vagy másfélezer emberrel megindultak Tokajhoz. Mikor megérkeztek, mindjárt arról értesültek, hogy valamelyes tatár csapat közeledik. Nehány száz lovas ellenük száguldott Szerencs felé, de Forgách, mivel tudta, hogy »nehéz a németnek tatárt kergetni, a huszárokkal kéredzik vala utánok, hogy a hol éjjel meghálnak, éjjel üssön reájok,« azonban Svendi nem bocsátotta el magától, hanem folytatták az utat Szendrőhöz, honnan 1566. aug. 19-én Tornallyára mentek.²⁾

Miután itt a sereg hamarosan megszabadult a félelemtől, melyet egy csapat lovasnak váratlan jötte okozott, mert Forgách kémei örömmel jelenték, hogy bajtársak érkeztek, egyesülten mentek Rimaszombat alá az ellenség ellen.

Ennek helyzete kedvező volt, mert hátulról a váracs, oldalról pedig a Rima védte. Forgách azonban a rimaszombatiaktól megtudta, hol van gázló a Rimán, s átkelt a vizen. Erre a török, hogy közre ne foghassák, megváltoztatta állását s támadásra készülve csatarendbe helyezkedett. Hasonlót tett a magyar sereg is. Három szárnyra oszolva — középen Svendivel, a jobb szárnyon Forgáchcsal, a balon Balassa Menyhárttal — megkezdték a támadást.

A harc lovastámadással kezdődött s ez el is döntötte a csata sorsát. Figedi János 200 lovassal oly erős rohamot intézett a török ellen, hogy annak csatarendjét derékon áttörte. A zavarban egyszerre támadt a magyar sereg, mely elől a török az erdőkön át menekülni kényszerült. Egész táborra,

¹⁾ Forgách 329. l.

²⁾ Forgách 329—330. l. Forgách Simon jegyzete u. o. Istváni XXIV. 323. l.

kocsijai, ágyui a magyarok kezébe jutottak, kik még 200 fogolyhoz — köztük a szécsényi béghhez — is hozzájutottak.¹⁾

Az ütközetre következő éjjelt Rimaszombaton töltötte a sereg, hol, midőn kutatást rendeztek, Bebek Györgytől való levélre akadtak, melyben ez a törökkel, tatárral czimborálva, ezeket arra ösztönzé, hogy kerítsék be és semmisítsék meg Miksa seregét. Így akart bosszút állni az elveszett Szendrőért. De a bosszu ellene fordult, mert az áruló levéltől fölizgatott sereg Bebek várai ellen indult s kevés ostrom után Pelsőcz, Gombaszeg és Gagy hódolni kényszerültek. Ekkor jött a táborba híre, hogy a török-tatár csapatok el akarják vágni az útjokat Kassától. Rövid tanács után Szinához tették e hír hatása alatt a tábort, hol aztán kétfelé váltak: Svendi visszament Kassára, Forgách pedig az erős és nagy őrséggel védett Krasznahorka ellen indult.

Mivel Bebek nyakra-főre ösztökélte a törököt, hogy támadjon, a sereg meg csekély volt és kissé fáradt, a terv könnyelműnek látszott; de Forgách azt vette számba, hogy sok-ágyujok van s a katonák harczai kedve nagy, pedig ezek mellett van rá remény, hogy hirtelen támadás eredményre fog vezetni.

Tényleg az ágyúk döntő szerepet vittek. Forgách még azon éjjel, hogy Krasznahorka alá ért, elhelyezte ágyuit, s másnap oly erős tüzelést vitt végbe, hogy az egyik őrtorony ledőlt, a másik meg már ingadozni kezdett. Erre a megszeppent őrség szabad elvonulás mellett földadta a várat. Mivel azonban megtudták, hogy a török és tatár csapatok közelednek, János Zsigmond pedig már háta mögött hagyta Debreczent, nem sokáig időztek, s Forgách, miután elégséges őrséget helyezett a várba, az ősz elején visszavezette a sereget Kassára.²⁾

Itt Forgách nem sokáig maradt, hanem Patakra ment át 400 lovassal, mivel a sárospatakiak sok támadásnak voltak kitéve a Tokajt ostromló erdélyi hadaktól. »Igen örülének az ott valók, mondák, hogy mindennap rajtok vannak.« Forgách egy hétig tartózkodott Sárospatakon, bevárta János Zsigmond távozását s csak akkor tért vissza Kassára.³⁾

Távollétében itt minden mozgalom szünetelt. Svendi nem mozdult Kassáról, pedig kellett volna, mert a tatárok Szolnoknál átkeltek a Tiszán s Eger, Kassa, Ungvár, Murány környékén roppant pusztítást vittek véghez. Mindez nem zavarta ki nyugalmaiból Svendit; de még az sem, hogy a

¹⁾ Forgách 330. l.

²⁾ Forgách 331. l.

³⁾ Forgách Simon jegyzete u. o. 341. l.

tatórok lángba borították Kassa környékét, sőt magának Kassának külvárosait is megnyomorították. Hogy nagyobb veszedelmet nem okoztak, János Zsigmondnak köszönhető, ki, midőn Szulejmannak Szigetvárnál történt halála hírére visszavonult, szétverte őket.

De ha nem veszziük számba Svendinek ez alkalommal való késedelmezését, mely miatt Székely Antal nagy búsultában arra fakadt, hogy bizony elárulták az országot, valóságos ellentét van Svendi s az ugyanezen időben a Dunántúl táborozó Miksa serege közt. Felső-Magyarországon az aránylag kis sereg diadalról diadalra megy, a Dunántúl pedig Miksa hatalmas serege tétlen szemlélője, miként áldozza föl magát a maroknyi szigeti őrség, s még azok sem érhetnek el eredményt a fősereg támogatásának hiányában, a kik, mint Thúry, akarnak valamit tenni. A nagy haderő üres tanácskozások után feloszlik, az északi kis sereg pedig, mintha ki akarná köszörülni a csorbát, újra megkezdli a küzdelmet.

Bebek György mozgolódása adott reá okot, hogy újra kitörjön a harc. Ez ugyanis föl akarta használni a támadt nyugalmat arra, hogy elvesztett Szendrőjét visszakapja, s ezért azt ígérte, hogy Szendrő visszaadása esetén a császár hűségére tér. Svendi azonban, ki nagyon jól tudta, mily nagy mértékben van Szendrő védelmére a kassai területnek szüksége s épen ezért Miksa mennyire ragaszkodik hozzá, tudatta Bebekkel, hogy ily átengedésről szó sem lehet.

Bebek mindenképen kezébe akarván kapni Szendrőt, hogy Svendire befolyást gyakorolhasson, ennek követét Geló Zsigmondot foglyúl ejtette, pedig »nagy erős hitlevelére« hította vala magához. Svendi azonban Gelót, kit Bebek — becsület-szavát vevén, hogy visszatér — a táborba küldött, hogy újabb ajánlatait előterjeszse, nem eresztette vissza Bebekhez, sőt hogy megakadályozza, ha tilalma ellenére maga akarna visszamenni, Forgách Simonnál őrizet alá helyeztette.

Mivel Bebek ezen tisztességtelen eljárása mellé még az is kiderült, hogy egyidejűleg a törökkel is tárgyal vára ügyében, s híre járt, hogy »az töreknek cseréli Fileken és immár tractatusban volna velök,«¹⁾ belátták, hogy Bebekkel nem lehet alkudni, sőt még meglevő várait is el kell tőle szedni, ha nem akarják, hogy ez az izgága ember folyton áskálódják ellenök s a törökkel czimboráljon vesztökre.

Forgách ajánlatot tett Svendinek, hogy a kellemetlen

¹⁾ Forgách 355. l. és Simon jegyzetei u. o. 354. l.

téli idő ellenére is megindul Bebek vára, Szádvár ellen, és pedig mentől előbb, nehogy Bebek időközben segítséget szerezzen.

Hogy mentől kevésbbé vegyenek tudomást tervéről, este indult meg Kassáról s az éjjeli meneteléssel a Szádvárral szomszédos Gergőbe ért, hol Bornemisza Gergely volt a kapitány. Ennek meghagyta, hogy a Svenditől Szigligeten és Jablonczon nem rég épített váracsokat lássa el őrséggel, azonkívül magához rendelte Varannórol Rueber Jánost, a német lovasok parancsnokát, Szendrőből pedig Hardert 200 gyalogossal.

Mivel Forgách a kémszolgálatra mindig nagyon sokat adott, a balogvári Balogh Andrástól most is csakhamar megtudta, hogy Bebek 300 emberrel Füleknél van s azon settenkedik, hogy ezt a csapatot valamiképen Szádvárba juttassa. Erre még nagyobb gonddal őriztette az utakat s nem is hiába, mert sikerült neki Bebek három emberét foglyúl ejteni, kiktől megtudta, hogy Bebek közelít. Mivel azonban Bebek is értesült emberei sorsáról s arról, hogy Forgách három csapattal megszállotta az utakat, jobbnak látta visszavonulni Fülekre s magára hagyni Szádvárt és benne lévő feleségét. Pedig ez biztosra vette, hogy férje fölmenti az ostrom alól. Azért felelte nagy büszkén Forgách felszólítására: adja meg a várat, — hogy nem oly lágy szívű, hogy levelekkel annyira meg lehessen ijeszteni, hogy az ellenségnek megnyissa a kapukat.

Forgách nem zavartatta magát a tagadó választól, sőt inkább attól ösztökélve, oly buzgón folytatta az ostrom előkészületeit, hogy midőn 1567. jan. 6-án Svendi az ő felszólítására Szádvár alá jött, minden készen állott az ostromra, csak az ágyuk hiányzottak. Svendi elkészíttette ezek számára a sánczokat, de rossz helyre hányatta, mert a várbeliek lövései megrongálhatták. Harmadnapra megérkeztek az ágyuk s Forgách figyelmeztette Svendit, hogy »az sánczokat különben kellene csinálni.«¹⁾ Ez el is ismerte a hibát s Forgáchra bízta, hogy azokat a maga és Rueber tervei szerint újra hányassa. Forgách oly buzgón dolgoztatott, hogy még azon éjjel megvoltak s jan. 10-től 12-ig folytonosan löhették a falakat.

Mivel a három napon át tartó ágyuzás igen megrongálta a falakat, Bebekné, Patóchy Zsófia is kezdte meggondolni magát, s mivel a parancsnok, Saffarits Péter is aggódott, mi lesz az ostrom vége,²⁾ kiküldte Pető Pétert a várból azon ajánlattal, hogy Forgách Simon menjen be a várba s ott majd megállapítják a megadás feltételeit. Miután Forgáchot nem engedték

¹⁾ Forgách 352—358. I. Simon jegyzete u. o. 358. l.

²⁾ Istvánfi XXIV. 325. l.

erre a vakmerőségre vállalkozni, és Svendi kijelenté, hogy ha ezen a napon megegyezésre nem jutnak, a vár elfoglalása után senkinek sem kegyelmez, csakhamar új küldött, Vesselényi Ferencz érkezett, ki előterjesztette, hogy ha a katonaság fegyveresen elvonulhat s a várnak — a hadi szereket kivéve — összes értékes tárgyait elszállíthatják, akkor kivonulnak a várból. Svendi nem akart belemenni ezekbe a feltételekbe, de miután Forgách közbevetette magát és figyelmeztette őt, hogy csinján bánjanak ezzel az erélyes, veszedelmes asszonygyal, kiről különben a császár is óhajtja, hogy hántódása ne legyen, utóbb mégis belenyugodott. Erre a vár Svendi kezébe jutott. ki Bebeknél jan. 14-én tisztes kísérettel Tornára vezettette.¹⁾

Szádvár kiostromlása után Kassára vonultak a csapatok, hova János Zsigmond Sennyei Zsigmondot küldte Svendihez követségbe s kérte, hogy ha Miksa a törökkel békét köt, őt is foglalják bele a békébe. Svendi nem adott határozott választ. mert tervbe vette, hogy még Munkácsot is kiostromolja.²⁾

Mivel azonban e fontos lépést nem akarta megtenni a nélkül, hogy legalább ne hallja társai véleményét, hadi tanácsot tartott. »Bégyöjtet vala bennönket — írja Forgách — és tanácsot kérdvén, én azt mondam, hogy ne indítson mast hadat, holott se pénze, se élése, se népe olyan hadhoz elegendő nincsen; az fejedelemtől is semmi biztatása; mert ha oda menne, fölindítaná az János király fiát és az töreket. És ha szinte egy hirtelenbe megyeszszök is Munkácsot, de nagyobb kárral fizetnek meg. És ő is nagyobb hírrel névvel akarván kimenni közölnünk, meg kezdené kisebbíteni azt is az jó nevet, a melyet lölt volna, Erdélig Magyarországot meghajtván.«³⁾ Forgách tudta, hogy jót tanácsol, mert kezében volt Békés Gáspár levele, melyben figyelmeztette őket, hogy csak újabb kellemetlenségek támadnak, ha folytatják a harczot, s megbánják, ha az eddigi eredménnyel be nem érik. Forgách épen nem maga gondolkodott így. Rueber, jóllehet szintén vállalkozó, harczias ember, valamint Verner János és a többi vezérek is mind helyeselték Forgách ajánlatát. De akadt egy, Raminger, ki biztatta Svendit, hogy Munkács elfoglalásával tegye föl eddigi jeles szolgálataira a koronát. Svendinek csak az kellett, hogy ne maradjon egészen

¹⁾ Istvánfi XXIV. 325. l. Bizarus (De bello Pannonico. *Schwandtner* Script. Rer. Hung. Bécs, 1768, II. 412. l.) tévesen mondja, hogy *pridie Nonas Januarii* foglalták el Szádvárt. Bebeknél 1583-ban halt meg.

²⁾ Forgách 359—360. l. Istvánfi XXIV. 325—326. l.

³⁾ Forgách S. jegyzete M. Tört. Eml. Irók, XVI. 361. l. Istvánfi XXIV. 326. l. egész beszédé szélesíti ki Simonnak e jegyzetét.

magára; most már makacsúl megmaradt szándéka mellett, hogy Munkácsot kiostromolja, mely tervét meg is valósította.

Előre küldte Forgáchot, hogy foglalja el a várost s legyen rajta, hogy a várból sem ezt, sem pedig a Latorcza hidját föl ne gyujthassák. Forgách teljesen megoldotta e feladatot, mire Svendi oda érkezett. Erre február 17-től öt napon át ágyuzták a falakat, melyek romlása miatt az ötödik napon Lugassy János a császár kényére-kedvére meghódolt.

Svendi elérte célját, de a következmények igazolták, hogy igaza volt Forgáchnak, mikor azt mondta: nagyobb kárral fizetnek meg. János Zsigmondot fölötte elkésérítette Munkács elfoglalása. Újra a törököt hívta segítségül és oly előnyökre tett szert, hogy Forgáchnak újra oka volt fölkiáltani: »Csak Munkácsra ne megyünk vala!«¹⁾ Miután ugyanis Munkács elfoglalása után Huszt ostroma Svendinek nem sikerült, János Zsigmond pedig Hasszán temesi basával egyesülve támadólag lépett föl, a császári sereg kénytelen volt Kassára vonulni. Most már Svendi küldött követet a fejedelemhez, hogy kössenek békét, de ez nem fogadta el. Mivel pedig a császár »Svendinek sem pénzt, sem több hadat avagy segítséget nem küldö, az ki volt, igen kevés vala«, tehát kénytelen volt tétlenül nézni, mint nyomúl az erdélyi had előbbre és előbbre.²⁾

SÜRÖS PONGRÁCZ.

¹⁾ Istvánfi u. o. Forgách 362. l. és Simon jegyzete u. o. 370. l.

²⁾ Forgách 363—364. l. Simon 2. jegyz. u. o. 364. l.

MEDDIG VOLT DE BENCIIS ANDRÁS KALOCSAI ÉRSEK? ¹⁾

I.

Vajjon *Scolari Carnianus* valóságos kalocsai érsek volt-e, vagy csak az érsekségnek administratora? és vajjon *Buondelmonte János* kalocsai érsekségének kezdetét 1424-re, vagy 1431-re kell-e tenniünk? — mindez tisztán attól függ, hogy *De Benciis de Gualdo András* meddig viselte *jogosan* a kalocsai érsek címét; lévén a kánonjognak egyik sarkalatos elve, hogy mindaddig, míg valamely főpapi szék *jogilag* meg nem üresedik, annak címét más törvényesen el nem nyerheti. Az egyházi felfogás szerint ugyanis a főpap és a gondjaira bízott egyház közti viszony hasonlít a házassági frigyhez, a hol a hitestársak mindaddig, míg előbbi házasságuk törvényesen fennáll, újabb házasság kötésére képtelenek.

En a kalocsai egyházmegyei Névtár 1887 évi kötetében szószerint közöltem IV. Eugén pápának a sitteni káptalanhoz 1431 évi április 20-ikán intézett — s a káptalan levéltárában ma is eredetiben őrzött — bulláját, melyben a pápa arról értesíti a káptalant, hogy András kalocsai érseket, a sitteni egyházmegye addigi administratorát, a kalocsai érsekség kötelekétől feloldozta és a sitteni püspöki székre áthelyezte.²⁾ — Ezen pápai bullából minden kétséget kizárólag kitűnik, hogy IV. Eugén pápa Andrást 1431 április 20-ikáig törvényes kalocsai érseknek tekintette; mert, midőn őt e napon a sitteni püspökségre áthelyezi, szükségesnek tartja, őt előbb a kalocsai érsekségtől feloldozni. Hogy pedig ezen feloldozás

¹⁾ V. ö. Erdújhelyi Menyhértnek *Carnianus kalocsai érsek*-ről szóló értekezését. *Századok*, 1899. 44. és köv. ll.

²⁾ Nos . . . hodie . . . prefatum Andream episcopum a vinculo, quo prefate ecclesie Colocensi, ut premittitur, tenebatur . . . absolventes, ipsum ad dictam ecclesiam vestram . . . transtulimus. — *Schemat. Coloc.* 1887. XI. és köv. ll.

sem tévedésből, sem csupán nagyobb biztosság okáért (ad cautelam), hanem teljesen öntudatosan és szükségszerűen történt, azt kétségtelenné teszi IV. Eugén pápának azon — mintegy saját eljárása igazolásául felhozott — kijelentése, hogy ezen feloldozást és illetőleg áthelyezést már V. Márton pápa is megtette; de, hogy elődjének ezen intézkedése *András érseknek tudta és beleegyezése nélkül* történt, és arról *pápai bulla nem állíttatott ki.*¹⁾ — Midőn tehát IV. Eugén pápa ezen kijelentés előrebocsátása után András a kalocsai érsekségtől feloldozza és a sitteni püspökségre áthelyezi, világosan elárulja, hogy elődjének ugyanezen irányú intézkedését *érvénytelennek* tekinti. Mert egy befejezett feloldozási és áthelyezési tény egyszerű megismétlésének itt semmi értelme nem volna. Még világosabban elárulja IV. Eugén pápa ebbeli felfogását, midőn kijelenti, hogy V. Márton pápának egy korábbi (1418. aug. 11.) intézkedését,²⁾ melynél fogva t. i. az András érseket a sitteni püspökség administratorává nevezte ki,³⁾ az erről kiállított pápai bullával együtt *egyidejűleg* (hodie) *visszavonta.*⁴⁾ Mert, ha V. Mártonnak 1418 évi bullája, melylyel András érseket sitteni administratorrá rendelte, 1431 április 20-ikáig érvényben volt, akkor ugyanezen pápának 1418 és 1431 között történt szóbeli intézkedése, melylyel András érseket a kalocsai érsekségtől feloldozta és a sitteni püspöki székbe áthelyezte, érvényes nem lehetett. Ez minden kétségen felül áll. Igaz ugyan, hogy a pápának kétségtelen joga van valamely püspököt fontos okból akarata ellenére is feloldozni püspöki székétől; ámde, úgy látszik, IV. Eugén pápa nem is azért tekintette elődjének szóban forgó intézkedését érvénytelennek, mert az András érseknek tudta és beleegyezése nélkül történt, hanem inkább azért, mert ezen intézkedésről bulla nem állíttatott ki, s így az visszavontnak,

¹⁾ Litteris super translatione hujusmodi non confectis. Id. h.

²⁾ Gallia Christiana XII. 748.

³⁾ Andream episcopum Sedunensem, tunc archiepiscopum Colocensem, dicte vestre ecclesie *administratorem* usque ad apostolice sedis beneplacitum *per suas litteras* ordinavit. — *Schemat. Coloc.* id. h.

⁴⁾ *Administration et litteris hujusmodi per nos hodie revocatis.* Id. h. — Hogy pedig ezen *revocatio* csakugyan V. Mártonnak említett 1418 évi, nem pedig ama későbbi intézkedésére vonatkozik, melylyel András érseket a sitteni püspökségre helyezte át, azt kétségtelenné teszi azon körülmény, hogy ezen utóbbi intézkedésről *okirat nem is állíttatott ki* (litteris super translatione hujusmodi non confectis) s így az természetesen nem is volt visszavonható. Az ellenkező állítás képtelenség. — Ellenben az 1418 évi administratori kinevezés — mint fentebb láttuk — bulla útján történt; ezt vonja tehát IV. Eugén pápa vissza.

vagy — a mi valószínűbb — a pápa közbejött halála miatt befejezetlennek volt tekintendő.

De tegyük fel (dato, non concessio), hogy V. Mártonnak azon intézkedése, melylyel Andrást a kalocsai érsekségtől feloldozta és a sitteni püspökségre áthelyezte, csakugyan érvényes volt, és hogy IV. Eugén tulajdonkép csak elődjének szóbeli intézkedését foglalta írásba, s ezzel az elmaradt bullakiállításnak pusztá formáságát pótolta, — a mi egyébként IV. Eugén szavaival semmikép össze nem egyeztethető, — kérdem: vajjon ezen feltevés mellett is mit nyerne Carnianus és Buondelmonte János kalocsai érsekségének ügye? Az előbbié határozottan semmit, az utóbbié pedig vagy szintén semmit, vagy csak nagyon keveset. Mert lássuk csak, mikor történt V. Márton pápának említett szóbeli intézkedése? Ezen kérdésre ismét IV. Eugén pápának többször idézett bullája ad némi felvilágosítást. Ezen bullában ugyanis a pápa így adja elő András érsek sitteni administratorságának történetét: V. Márton pápa t. i. Vilmos sitteni püspöknek erőszakos elűzetése után (1418-ban) András kalocsai érseket *ideiglenesen*¹⁾ a sitteni egyház kormányzójává nevezte ki. Az érsek ezen kinevezés alapján a mondott egyházat *sok éven át*²⁾ békésen kormányozta administratori minőségében. Világos tehát, hogy András érseknek sitteni püspökké való kineveztetése, mely kalocsai érsekségének és sitteni administratorságának véget vetett, semmi esetre sem történhetett 1421 előtt, mikor Scolari Carnianus állítólag már valóságos kalocsai érsek volt;³⁾ mert három évről még a legmerészebb auxesissel sem mondható, hogy az *sok* esztendő lenne. De teljesen valószínűtlen az is, hogy Andrásnak áthelyezése 1424. nov. 15-ike előtt történt volna, — a mely napon kelt Buondelmonte János megválasztott kalocsai érseknek pápai megerősítő bullája,⁴⁾ — mert még hat évi időről sem szokás mondani hogy az *sok* esztendőt foglal magában. A »per multos annos« kifejezés az általános szólásmód szerint legalább 10—15 évet tételez fel. Ehez járúl, hogy IV. Eugén pápának az V. Márton-féle áthelyezési intézkedésre vonatkozó elbeszélése⁵⁾ a figyelmes olva-

¹⁾ Usque ad apostolice sedis beneplacitum. Id. h. — András érsek ezen megbízatásának ezen ideiglenes jellege teszi érthetővé, hogy miért hagyott meg továbbra is a kalocsai érseki cím birtokában.

²⁾ *Per multos annos*. U. o.

³⁾ *Fraknoi*: A magyar kir. kegyúri jog. 507. l.

⁴⁾ *Fraknoi* id. m. 128 és 508. l.

⁵⁾ Eundem Wilhelmum propter hoc ad sui presentiam legitime evocatum a regimine et administratione dicte ecclesie amovisset, dictumque Andream . . . ad eandem vestram ecclesiam transtulisset, ipsique

sóra azon benyomást teszi, mintha ezen intézkedés közvetlenül a pápának halála előtt († 1431. febr. 20.) történt volna, melyre neumsokára Vilmos sitteni püspök halála is következett;¹⁾ mintha továbbá az áthelyezési bulla kiállítása épen a pápa közbejött elhalálozása következtében maradt volna el. A mely elmaradásnak más elfogadható okát különben el sem képzelhetjük, hacsak fel nem tételezzük, hogy V. Márton pápa az ő szóbeli áthelyezési intézkedését nyomban utána vissza is vonta, s így a bulla kiállítása feleslegessé vált.

A mondottakból világos, hogy ha V. Márton pápa áthelyezési intézkedését érvényesnek tekintenők is, az legfeljebb csak néhány héttel vagy hónappal előzhette meg IV. Eugén pápának 1431 ápril 20-ikán kelt bulláját, s így a Carnianus dologán már mit sem változtatna,²⁾ Buondelmonte János érsek-ségének kezdetét pedig csak jelentéktelen idővel tenné előbbre.

II.

A mondottak után már most azon kérdés merül fel, hogy miként egyeztethető össze IV. Eugén pápának többször említett bullája V. Mártonnak 1424. nov. 15-dikén kelt apostoli iratával, melyben e pápa egyenesen kimondja, hogy a *Carnianus érsek halála által megüresedett kalocsai és bácsi érseki széket* János pécsváradi apátnak adományozza.³⁾ E kérdésre teljesen biztos választ adatok hiányában nem adhatok ugyan, mégis azt hiszem, hogy közel járok az igazsághoz, midőn a dolognak következő magyarázatát adom:

Midőn Zsigmond király látta, hogy a távoli Sittenben tartózkodó András érsek semmi jelét sem adja annak, mintha kalocsai székhelyére visszatérni szándékoznék, az érsekséget

---

predecessor ejus (t. i. V. Márton) litteris super translatione hujusmodi non confectis et Wilhelmus debitum nature persolvissent . . . stb. *Schemat. Col. id. h.*

¹⁾ Halálának 1431. febr. 20-ika és április 20-ika között kellett történni; mert IV. Eugén pápa ez utóbbi napon kelt bullájában úgy beszél róla, mint ki V. Mártonnál († 1431. febr. 20.) *később* halt meg. — Ha áll a mit Gamsnál olvasunk (Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae, 313.), hogy t. i. Vilmos püspök 1431-ben *Rómában* halt meg, ez azt bizonyítaná, hogy V. Márton színe elé való idéztetése és a sitteni püspökségtől való megfosztatása csakugyan közvetlenül a pápa halála előtt történt.

²⁾ Meghalt 1423-ban. *Fraknoi* id. m. 508. l.

³⁾ Dudum siquidem bone memorie Carmiano (*sic*) archiepiscopo Colocensi regimini Colocensis et Baciensis ecclesiarum canonicè invicem unitarum presidente . . . postmodum vero prefatis ecclesiis per obitum dicti Carmiani archiepiscopi, qui extra Romanam Curiam diem clausit extremum, pastoris solatio destitutis . . . stb. *Századok*, 1899. 46—47. l.

nemcsak tényleg, hanem jogilag is megüresedettnek kívánta tekintetni. Ezt bizonyítja azon körülmény, hogy András 1419 február 8-ikán fordul elő utolszor mint kalocsai érsek a királyi oklevelekben, melyek ezen év következő hónapjaiban és 1420 elején az érsekséget megüresedettnek mondják, holott András ezen időben még mindenesetre törvényes kalocsai érsek volt.¹⁾ Ugyanezen év február 23-án V. Márton pápa Scolari Carnianus váradi kanonokot az érsekség *adminisztrátorává*, Zsigmond király pedig nemsokára rá kalocsai érsekké nevezte ki.²⁾ A következő évben Carnianus, ügynöke útján, lépéseket tett Rómában, hogy a pápai megerősítést kieszközölje. Az ügynök az 1421-ik év november havában megbízatásában el is járt; a miből Fraknoi azon következtetést vonja le, hogy Carnianus a pápai kinevezést akkor nyerte el; megjegyzi azonban, hogy a kinevezési bulla sem a *Provisionum Liber*-be bevezetve nincsen, sem a *Dataria* regestáinak fennmaradt kötetében fel nem található.³⁾ — Ha Fraknoi feltevése helyes, akkor a dologt csak úgy tudjuk megmagyarázni, hogy a pápai cancellariában Carnianus megerősítése alkalmával azon hibát követték el, hogy feledékenységből elmulasztották a Sittenben tartózkodó de Benciis Andrást a kalocsai érsekség kötelékétől előzőleg feloldozni. A hiba azután a rövid idő múlva elhunyt Carnianus utódjául megválasztott Buondelmonte János megerősítése alkalmával — természetesen még sokkal könnyebben — ismétlődhetett.

Ambár ezen magyarázatban semmi lehetetlenség nincsen, én mégis sokkal valószínűbbnek tartom, hogy Carnianus soha sem nyerte el a pápai megerősítést, és Rómában élte végeig csak adminisztratornak tekintetett, a mivé — mint láttuk — 1420-ban neveztetett ki. Ez azonban — úgy látszik — Zsigmondot nem akadályozta meg abban, hogy Carnianust idehaza valóságos érseknek tekintesse és utóbb Rómába oly jelentést küldessen, mintha a kalocsai érsekség Carnianus elhalálózása által üresedett volna meg. Rómában akkor talán már senki sem gondolt az évek óta messze távolban

¹⁾ Lásd az erre vonatkozó adatokat *Fraknoi* id. m. 507. l. — Egyébként Zsigmondnak illetén eljárása épen nem áll elszigetelten. Eltekintve ugyanis a schisma idejétől, a mikor Zsigmond önkénye e tekintetben nem ismert határt, később is tapasztalunk nála hasonló eljárást. Így pl. a kalocsai érseki szék, a királyi oklevelek szerint, 1435 és 1436 években üresedésben volt, holott János érsek akkor még élt, de a Cillei grófok által — mint látszik a király tudtával — fogva tartatott. *Pray Specimen Hierar. Hung.* II. 76.

²⁾ *Fraknoi* id. h.

³⁾ *Fraknoi* id. m. 507 és 508. l.

lakó András érsekre, s így Carnianus utódjának, Buondelmonte Jánosnak, megerősítő bullája tévedésből csakugyan ily értelemben lön kiállítva. — De akár Carnianus, akár János megerősítése alkalmával történt a hiba, az mindenesetre jó ideig rejtve maradt. Csak évek múlva — valamely különös incidens alkalmából — jöttek, úgy látszik, Rómában annak nyomára, hogy Helvetia bércei között él egy főpap, ki még mindig jogosan viseli a dunamelléki kalocsai érsekség címét. V. Márton pápa ekkor a bajon úgy akart segíteni, hogy a sitteniek által gyűlölt és ismételten előzött Vilmos névleges püspököt — ki különben sem szenteltette fel magát soha püspökké — 1430 végén vagy 1431 elején Rómába maga elé idézve, őt püspöki címétől is végleg megfosztotta és helyébe az egyidejűleg kalocsai érseki székétől felmentett András érseket nevezte ki sitteni püspökké. — Úgy látszik azonban, hogy mikor Vilmos püspök Rómába érkezett, V. Márton pápa már végső napjait élte. Hogy tehát az ezen pápa alatt történt hiba még az ő életében tétessék jóvá, András érseknek a sitteni püspöki székbe való áthelyezése, időnyeres szempontjából, ennek előzetes megkérdezése nélkül lön kimondva, a mely körülmény másként csaknem megmagyarázhatatlan lenne. Ámde az úgy a pápának 1431 febr. 20-ikán közbejött halála miatt még így sem volt végleg befejezhető; miért is IV. Eugén pápa néhány héttel később András érseket a kalocsai érsekség kötelékétől újra ünnepélyesen feloldozta és az időközben szintén elhalálozott Vilmos helyébe sitteni püspökké kinevezte. Ez a talánynak legtermészetesebb és épen azért legvalószínűbb megoldása.

De bármint történt is a dolog, annyi — mint már fentebb említém — minden kétségen felül áll, hogy IV. Eugén pápa de Benciis Andrást 1431 április 20-ig törvényes kalocsai érseknek tekintette, és hogy következőleg ezen pápának ítélete szerint — mely a »lex posterior derogat priori« elv szerint az előbbieknél nagyobb súlylyal bír — Carnianus nem lehetett a kalocsai egyházmegyének érseke, hanem csak administratora, és hogy Buondelmonte János is csak 1431-től fogva tekinthető valóságos érseknek, ezt megelőzőleg pedig szintén csupán administratornak. Vajjon János 1431-ben kapott-e a pápától újabb megerősítő bullát, azt nem tudom. Azt hiszem azonban, hogy erre talán nem is volt szükség, mert a már 1424-ben elnyert pápai megerősítés az akadály megszűnte után 1431-ben a pápának hallgatag jóváhagyásával utólag is érvényessé válhatott.

VÁROSY GYULA.

AZ ERDÉLYI OLÁHOK EREDETÉRŐL.

Eddig két pártot ismertünk az erdélyi oláhok eredete kérdésének megvitatásánál. Egyik azoké, kik Jung és Tomaszchek nézeteit vallják és a mai erdélyi oláhokban a Dáciát meghódított rómaiaknak egyenes ivadékait látják; a másik Roesler pártja, kik tagadják a folytonosságot s azt bizonyítgatják, hogy az erdélyi oláhok nyelve valami kilencz évszázad előtt a Balkán félszigeten keletkezett és hogy ők jövevények Erdélyben és egyáltalában a Duna északi partján.

A mult 1898 év szeptember havában azonban egy új párt keletkezett, melynek *Teodoru D. A.* a profétája, ki az új vallás dogmáit a párisi *Revue historique*-ban hirdette ki.¹⁾ Van neki elég kritikai érzéke és történetkutatói készsége arra nézve, hogy észrevegye, hogy Xénopol tanár nem áll a mai tudomány színvonalán, midőn Radu Negru meséjét, mely állítólag a XIII-ik század végén történt, XVII és XVIII-ik századbéli krónikákkal és ugyancsak XVIII-ik századbéli hamis okiratokkal támogatja, de a magyar földrajzot Teodoru sem ismeri és még mindig álmodozik arról a vallás-üldözésről, melynek az erdélyi oláhok ki voltak téve, de a mely, mint tudjuk, a *Colocensis* név félreértésén alapszik. Ő is rendületlenül hisz Xénopol kolozsvári érsekségének létezésében. Csak azt nem érti, hogy, miután a vallás-üldözés másfél évszázadig tartott, Radu Negru miért ugrott volna meg Erdélyből 1290-ben. Ez a dátum, mint tudjuk, első ízben a Filstich boszorkány konyhájából került krónikában fordul elő. Megfoghatatlan azért, hogy Loserth J. mire gondolt, midőn Xénopol művét ismertetve azt írja, hogy »der Verfasser gibt uns eine streng quellenmässig gehaltene,

---

¹⁾ Ily czimű könyvismertetésében: *Histoire des Roumaines de la Dacie trajane depuis les origines jusqu'à l'union des principautés en 1859.* Par A. D. Xénopol, avec une préface par A. Rambaud. Paris, 1896. 2. vol. 8-o. XXV, 488 et 611 p. (*Revue Historique*, LXVIII. köt. 135 és köv. II.)

gut geschriebene Geschichte des rumänischen Volkes« . . . stb.)¹⁾ Ily megfontolatlan nyilatkozatokkal a gráczi tanár csakis jó hírnevét kockáztatja, de nekünk nem árt.

Teodoru továbbá eléggé elfogulatlan, hogy észrevegye, hogy Xénopol az ő bottal faragott etymológiáival csak nevetségessé teszi magát, és hogy épen a rumén philologia képezi a jassyi tanár úrnak leggyöngébb oldalát. Továbbá azt is elismeri, hogy a rumén nyelv bizonyosága határozottan a mellett vall, miszerint az a Balkán félszigeten keletkezett, s hogy a dáko-rumének és makédo-rumének a X vagy XI-ik század körül egymás mellett laktak. »La philologie est avec Roesler«, a nyelvtudomány Roeslernek ad igazat — írja Teodoru. Ez mai napság bebizonyított tény, melyet — ugyancsak Teodoru véleménye szerint — Xénopolnak minden bizonyítgatása sem képes megdönteni. Elfogadta azt már valódi tényállás gyanánt a művelt nyugat is, különösen épen maguk a francia philologusok.

Teodoru elfogulatlan történettudományának azonban megvannak a maga határai. Szerinte Xénopolnak a történelemből vett bizonyítékai és ezekre alapított bizonyítgatása megdönthetetlenek, csak a philologiai tudománya hibás. Tehát a trajáni Dáczsiának történelmében azon korszak, mely Aurelián decretumának kihirdetésétől (275-től) a magyarok megtelepedéséig (900-ig) terjed, szilárd történelmi alapon nyugszik — már t. i. úgy a mint azt Xénopol megírta — az elején és a végén; csak az átmeneti rész, a közepe roszt. Már pedig ez egy egészen tisztességes *hiatus valde deplendus*. Teodoru ismeri boldogult Hunfalvynk kérdéseit, idézi is azokat, hogy t. i. mit csináltak az oláhok 275-től 900-ig? De, kérjük tovább Hunfalvyval, mit csináltak 1222-ig? midőn nevük legelőször fordul elő okiratainkban (dans les documents). E kérdésekre azonban Teodoru nem felel meg, csak egy jegyzetben érinti azokat, melyből eléggé világos, hogy az ő véleménye szerint Béla király Névtelen jegyzőjének krónikája vagy »document« vagy pedig egykorú a magyarok bejövetelével. Mert ha Luccarit nem fogadja el tekintélynek Radu Negrú idejére, a Névtelen jegyző sem állhatja meg az ő kritikájának próbakövét a IX-ik századbéli eseményeket illetőleg.

De ne gáncsolódjunk. Mint azonnal látni fogjuk, Teodoru elmélete oly elasztikus, hogy kurta három vagy négy évszázaddal több vagy kevesebb, mit sem nyom a mérlegben. Ő maga

¹⁾ Historische Zeitschrift, 1898. 81. köt. 341. l.

írja azt, hogy ha a történetíró csupán annak megírására szorítkoznék a rumének legrégebb történelmében, a mire nézve biztos adatai vannak, föladatát nagyon röviden végezhetné. Más szavakkal, miután Aurelián decretumától a magyarok bejöveteleig, illetőleg 1222-ig adataink az erdélyi oláhokról egyáltalában nincsenek, nem is volna a dáko-ruméneknek történelmük azon időszakból. De a *horror vacui* megvan sok történetírónál s azért elméletet elméletre halmoznak s ily formán segítik elő a történetírás ügyét.

Mindenekelőtt előállnak Jung és követői, köztük Xénopol, és fölállítják azt az elméletet, hogy midőn Aurelián visszavonta a római legionáriusokat és az új Dáciaát alapította a Duna jobb partján, a rómaiak egy része visszamaradt Erdélyben és a barbárok elöl a hegyek közé vonult, hol pásztor életet folytatott; a mely látszólag csodálatos életmód változtatásban (t. i. hogy a földhöz rögzött szántóvető népből kóbor életet folytató pásztor nép vált) nincsen semmi föltűnő — Loserth tanár véleménye szerint. »Direkte Zeugnisse hierfür sind nicht vorhanden, aber die spätere Geschichte des Volkes beweist diesen Sachverhalt, der auch durch die Analogie der Verhältnisse in Rhätien und Noricum unterstützt wird« — mondja Loserth.¹⁾

Azt a körülményt pedig, hogy a dáko-rumén nyelv a Balkán félszigetről került Dáciaába, még pedig saját véleménye szerint csak a X vagy XI-ik század, tehát *a magyarok letelepedése után*, Teodoru azzal az újabb elmélettel magyarázza, hogy a X vagy XI-ik században tömeges makédo-rumén bevándorlás áramlott Dáciaába. Egy a civilizáció magasabb fokán álló, tehát moraliter erőteljesebb ága a ruméneknek, elvitte oda magával saját nyelvét és azt úgyszólván reá tukmálta dáko-rumén testvéreire.²⁾ A ki ismeri a dáko-rumének legrégebb, és a makédo-rumének mai civilizációját, arra a következtetésre fog jutni, hogy abból a magasabb civilizációból nem maradt egy szikrányi sem Makédoniában. Elvitték azt mind Erdélybe, s a mit elvittek, az is elveszett valahol útközben.

A mit Teodoru a helynevekről állít, szintén furcsának fog föltűnni annak, a ki ismeri Erdély földrajzát. A mi végre a törté-

¹⁾ Hist. Zeitschr. id. h. 342. 1.

²⁾ Une population romane, les Daco-Roumains, a continué de vivre dans les plaines et les vallées des Carpathes, c'est elle qui a conservé les termes géographiques et la conscience du droit historique, mais une puissante immigration macédo-roumaine, en apportant une population plus civilisée, a imposé sa langue aux frères aînés. *Revue Hist.* id. h. 139. 1.

neti jogot illeti, érdekes volna megtudni, hogy Jassyban és Bukarestben mit tanítanak »nemzetközi jog« czimén s milyenek képzelik Európa jövő térképét, ha a különféle nemzeteknek az Aurelián császár idejében létezett csoportosulás szerint kellene ismét elhelyezkedniök. Másrészt joggal kérdehetjük mi magyarok: mi különbség van Traján császár és Arpád apánk hódításai között? Ha visszatelepedésről van szó: *que Messieurs les Roumains commencent!* — Ha a rumének a rómaiak utódai, ám mutassanak jó példát és vonuljanak vissza a Duna jobb partjára, hol elődeik a rómaiak laktak Augustus császár idejében, a keresztény időszámitás első tizedében.

KROFF LAJOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történeti tanulmány. Irta *Fraknoi Vilmos*. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1895. 8-r. 559 l. — *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez.* Közli *Fraknoi Vilmos*. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. 8-r. XXIX, 366 l.

Nyugaton már a régi kereszténység is adott bizonyos kitüntetések azoknak, a kik az egyházat nagyban gyarapították. Attila századában a galliai püspök, a ki a szomszéd egyházmegyében templomot épített, jogot nyert a lelkész kinevezésére, s általánossá vált, hogy a ki jelentékeny alapítványokat tett, ajánlhatott (*praesentatio*) lelkészt kinevezésre a püspöknek. A *praesentatio* joga eleinte az alapító legszemélyesebb joga, utódaira nem száll át, holott később a *praesentatio* joga átörökíthetővé vált, főleg mióta a hatalmas urak magán oratoriumokat építettek s azokat lelkészek (*sacerdotes domestici*) nélkül nem hagyták, s a lelkészi állásra akkor is ajánlottak jelöltek, mikor a magán oratoriumokat átváltoztatták itt-ott parochiákká. A frank királyok arra is nyújtanak példát, hogy egyes templomokat hűbérbe adtak, s a hűbéres az egyháztól kedvezményeket csikart ki s a lelkészi állás betöltésére is befolyt. A viszonyokat a 3-ik és 4-ik lateráni zsinat szabályozta. Az egyház a tapasztalt jótéteményeket (*dos, aedificatio, fundus*) jogok átengedésével (*honos, utilitas*) hálálja meg, de kötelességeket (*onus*) is fűz a kegyurasághoz.

Keleten a császári mindenhatóság az egyházat is teljesen lenyűgözte. Zsinatokat a császárok hívnak össze, az egyház legfontosabb dogmáit császári constitutiók szabják meg; pl. *De summa trinitate et de fide catholica*, mely czím alatt Gratianus, Valentinianus és Theodosius császárok rendelik, hogy: *doctrinam Patris et Filii et Spiritus Sancti unam deitatem sub pia trinitate credamus.* (Cod. I. 1. 5. pr.) Justinianus megparancsolja minden alattvalójának, hogy mit kell

hinni Krisztus urunk fogantatásáról, születéséről, természetéről és szűz Máriáról. (Cod. I. 1. 5. §. 1.) Justinianus megparancsolja azt is, hogy: *sequimur in omnibus sancta quatuor concilia*. (Cod. I. 1. 6. §. 4.) A császár mondja meg, hogy mi az eretnokség és mivel büntetendő (*anathematizamus omnem heresin, praesertim Nestorium, Eutichem, Apollinarium*). Constantinus, Valentinianus, Honorius, Theodosius, Leo, Anthemius, Justinianus és a többi császárok intézkedtek: *de sacrosanctis ecclesiis et de rebus et privilegiis earum*. (Cod. I. 2.) Ok rendelkeztek: *de episcopis et clericis et de nuptiis clericorum vetitis seu permissis*. (Cod. I. 3.) Ugyszintén: *de episcopali audientia et de diversis capitulis quae ad ius curamque et reverentiam pontificalem pertinent*. (Cod. I. 4.)

A nyugaton fejlődött szerény patronatus és a keleti egyházban uralkodó caesaro-papismus kényúri intézménye egyaránt távol áll a magyar királynak közjogi magaslaton nyugvó kegyúri jogától, mely végkifejlődésében megadta az egyensúlyt az egyházi és állami életnek s biztosítá az összhangot a világiak és a lelkiek közt.

A magyar király kegyúri jogát dogmatica a Werbőczy Hármaskönyvéből allegálják a hazai kanonisták és legisták több mint háromszáz év óta.

Werbőczy a király megbízásából készítette a Hármaskönyvet. Ezt az országgyűlés elfogadta, a király szentesítette s csak a pecsét hiánya és a kihirdetés elmaradása következtében nem tekintették mindjárt törvénynek.

A magyar királyi kegyúri jogról szólva, kiemeli Werbőczy, hogy nálunk a megürrült főpapi és egyházfői székeket a király *adományozza*, a pápai megerősítés jogának épségben tartásával. Azzal kezdődik a Hk. I. 11, hogy ebben az országban a pápa az egyházi hivatalok adományozásánál, a megerősítés hatalmán kívül, semmi egyéb joghatóságot magának fön nem tartott és nem gyakorol, és pedig négyféle okból:

Először. Az egyházak alapítása okából. Az egyházalapítással királyaink a kegyuraságnak *minden hatalmút* megszereztek s a kegyuraságnál fogva országunkban az egyházi hivatalok adományozása mindenkor királyainkat illeti.

Másodszor. A kereszténység felvétele okából. Ugyanis a magyarokat Szent István téríté a katolikus vallásra, ő pedig a főpapi hivatalokat egymaga adományozta, a pápa helyeslésével (*ex annuentia*). Mint lelkes buzgó térítő érdemelte ki az *apostol* nevét, s ugyanezért a pápától címerként a kettős keresztet kapta. Innentől kezdve szokta a magyar nemzet is a kettős keresztet saját címereül használni.

Harmadszor. Az elévülés okából, mivel királyaink Szent Istvántól a jelen időkig (1514) több mint ötszáz éven át az egyházi hivatalok adományozásának mindenkor valóságos és békés gyakorlatában és birtokában voltak, a mi az egyházjog elévülési idejét többszörösen túlhaladta.

Negyedszer. Mivel az országnak az egyházi hivatalok adományozására néző jogát a konstanci egyetemes zsinat megerősítette és eskü alatt tett fogadással biztosította.

Werbőczy az első pontban világosan és határozottan állítja, hogy az egyházalapítással királyaink a *kegyuraságnak minden hatalmát* megszerezték. Ebből való leengedésre nem következtetiünk azon az alapon, hogy később a királyi kegyúri jognak csak az egyházi javadalmak *betöltésére* vonatkozó hatáskörét emlegeti Werbőczy, mert hiszen a kegyuraság *minden hatalmát* igazolja az, hogy a magyar király nemcsak kinevezi az egyháznagyokat s adományozza a javadalmakat, ezek cseréjét vagy terhelését engedélyezheti, hanem érsekségeket, püspökségeket, káptalanokat, apátságokat, prépostságokat újonnan alapíthat, érseki, püspöki megyéket egyesíthet, szétdarabolhat, átváltoztathat, bekebelezhet, sőt meg is szüntethet, szerzetes rendeket behozhat, reformálhat és eltörölhet, egyszóval a magyar királyi kegyúri jog pápai jogokat is foglal magában, vagy, a mint mondani szokták, a magyar királynak *apostoli jogköre* van, mit Fraknoi azzal hoz kapcsolatba, hogy Szent István az apostoli követséggel volt felruházva. A kegyuraság *minden hatalmát* igazolja az is, hogy a magyar király kinevezési jogát nem korlátozza többé semmiféle reservata, s a kinevezési jogtól királyunkat nem foszthatja meg semmiféle devolutio. Időközben s koronként összébb szorított a királyi kegyúri jog, de Mária Terézia alatt ismét elérte a Szent István korabeli terjedelmet.

A mit Werbőczy éles szabatos határok közt a magyar király kegyúri jogáról mond, az a magyar közjognak és egyházjognak sarkalatos tételévé vált, melyhez a király, az ország és a magyar egyház majdnem négy századon át híven ragaszkodott.

Szokásos közjogi kifejezés, hogy a kegyúri jog a *szent koronáé*. A korona pedig a magyar *souverain állam* jelképe. A szent koronában rejlik az összes állami főhatalom, mit a király gyakorol, mint a korona viselője. Eme főhatalom gyakorlásában a nemzet is részesül. A nemzet alkotmányos közreműködésétől még a kegyúri jog sincs elzárva. Mert habár a kegyúri jog a király személyét különösen illető felségjog s ezt ő Felsője az egyes esetekben az országgyűlés közreműködése nélkül gyakorolja, de maga a kegyúri jog a tör-

vényhozó hatalom szabályozása alá tartozik, a kegyúri jog mikénti gyakorlásáról általában s trónüresedés esetében, az országgyűlés törvényeket hozott, s negyvennyolczas alkotmányunk szerint egyes esetekben a kegyúri jog gyakorlására vonatkozó királyi rendeletekért s kinevezésekért az ellenjegyző minister felelős az országgyűlésnek.

Ime, milyen kikerekített, bevégzett formában, milyen kimért tartalommal és garantiákkal lép elő a kegyúri hatalom, ha azt a jogi dogmatika szempontjából tekintjük. De mennyivel érdekesebb, tanulságosabb és becsesebb az, ha jogtörténeti megvilágításban szemlélhetjük. Mennyi vita és küzdelem, tagadás és bizonyítás, keserűség és kiengesztelődés kísérte azt VII. Gergelytől XIV. Kelemenig.

A praktikus élet talán beérheti azzal, hogy tudtára adatik az *eredmény*, de a tudományt az eredményhez való eljutásnak *útjai, okai, vezéreszméi* is érdeklik. Kik és milyen eszközökkel küzdöttek a jogért? Küzdelemmel jön a jog a világra, s mint az embernek születése, úgy a jognak keletkezése is fájdalommal jár.

Míg közjogi íróink csak az *eredményt* regisztrálják, Fraknói a *küzdelmet* festi. Arma virumque cano! Ismerteti a kiinduló pontot, leírja a harczot, a harczoló feleket és a használt fegyvereket. Ismerteti a kegyúri jognak viszontagságait, a megszerzés, megtartás, megtámadás és védekezés történetét, olyan eredeti vizsgálódások alapján, melyeket csak a vatikán kiváltságos tudósa tehet.

Fraknói előtt a szentszék levéltárai mind nyitva állnak. A híres magyar főpap nemcsak a vatikáni titkos archívum kincseit s a pápai nunciusok diplomatiái levelezéseit s titkos jelentéseit értékesíti, hanem a korábban megközelíthetetlen *Dataria* s a *Consistorialis congregatio* okirati anyaga is rendelkezésre áll. Munkájában az örökváros levéltárai mellett a magyar hiteles helyek, továbbá a magyar országos (miért nem *állami*?), az olasz, az osztrák állami és kamarai levéltárakban tett úttörő kutatások felhasználása is látható, mely kutatások élénk színben tüntetik fel a gyakori nézeteltéréseket és véleménykülönbségeket a magyar udvar és a római curia közt.

A nagy tudósokat jellemző szerénységgel írja Fraknói: »távol áll tőlem a gondolat, hogy a jelen munka a magyar királyi kegyuraság teljes és kimerítő történetét nyújtja.« Eddig kétségkívül a legteljesebb és legkimerítőbb. Tanulmányának közlésével az államférfiak és a jogtudósok számára előkészíté a talajt. Az olvasó örömmel tapasztalja, hogy Fraknói sokkal többet nyujt, mint ígér, s a mit nyujt: az új és alapos. Az

alaposság és eredetiség bizonyítéka az *Oklevéltár*. Ebben 234 olyan nagyjelentőségű okiratot közöl, mely ekkoráig nem volt kiadva s a melyet Fraknói fedezett és dolgozott fel. Ezen okiratok közt a legrégebbi kelt 1338-ban, az utolsó pedig 1776-ban. A mohácsi vész előtti időből származik 72 darab, ebből 27 a vatikáni levéltárban őriztetik. Az egyház középkori nyelve kizárólag latin. A mohácsi vész utáni időkben kivételesen olasz nyelvű okiratok is találhatók. Ilyenek leginkább a nunciusi bizalmas jelentések és államtitkári utasítások. Rudolf óta német okirat is fordul elő, sőt francia szöveg is akad, t. i. a magyar koronát megillető bibornoknevezési jog tárgyában kötött egyezség (1747).

Az oklevéltár előtt áll a *Bevezetés*, melyből látjuk, hogy Fraknói levéltári kutatásait folytatja s újabban fontos okiratokat fedezett fel, melyek a királyi kegyúri jog történeti kifejlődésére némely pontban új világosságot árasztanak. Különösen érdekes az a két oklevél, melynek Fraknói a Batthyány hercegek körmendi archivumában jött nyomára. Ezek véglegesen tisztázzák azt a kérdést, hogy trónüresedés esetén miként gyakoroltatott a királyi kegyúri jog. A kassai titkos levéltárban Fraknói olyan okiratot fedezett fel, melyből kiderül, hogy a szerzetes rend reformjához nálunk már V. László alatt nem volt elegendő a pápai engedély, hanem a *király felhatalmazását is* ki kellett kérni hozzá.

A korunkban határozott éles körvonalak közt lévő s szilárd alapokon nyugvó királyi kegyúri jognak megalakulása és kifejlődése érdekes, majdnem kilencszáz évet betöltő történeti események láncolatába fűződik. Ennek itt-ott rozsdás szemeit Fraknói püspök a történetíró kritikai öntudatosságával kereste fel, szedte össze s illeszté egybe.

Tudja az olvasó, hogy Szent István királyunk az eszményképeül említett *modernus Augustus* alatt a hatalmas szervező császárt, Nagy Károlyt értette. Károly és császári utódai példájára Szent István a kereszténységet nemcsak terjesztette s egyházi szervezetbe foglalta, hanem királyi oltalomba is vette. Mint az egyháznak védője (defensor, protector), azt királyilag megadományozta, hozzá hű praelatusokkal kormányoztatta s a pogány nemzeti visszahatás ellen oltalmazta, mit koronás utódai sem mulasztottak el.

Szent István király mint a nemzet megtérítője, tehát apostola, földi országában az Isten országának az első helyet adta, s azt jószágokkal, jövedelmekkel és kiváltságokkal látta el, de viszont olyan hatalmat gyakorolt az egyház felett, minőt nyugaton más király nem élvezett.

Istvánnak s egyházas utódainak egyházi politikája nem volt merő hitbuzgóság, hanem államférfúi bölcsesség, mert sok századon át az egyház volt az egyedüli rendező és szervező hatalom, az erkölcsi és szellemi világ képviselője. A kereszténység a magyar nemzet fejlődésére, fennmaradására és állami életére döntő befolyást gyakorolt István óta folytonosan. Ezért is a magyar nemzet mindig óhajtá a királyban az egyház buzgó örét tisztelni. Trónra se léphetne (1723. II.) az a főherceg, bár rajta volna a sor, a ki nem lenne katolikus. (Ezt azonban az osztrák *pragmatica sanctio* nem kívánja.)

A XI-ik század második felében a magyar királyok a kegyúri jogot tovább gyakorolták, a főpapokat kinevezték, áthelyezték sőt le is tették, a javadalmakat adományozták. Szent László és Könyves Kálmán bizonyára a kereszténység körüli érdemeik alapján nyerték a *christianissimus* czímet.

Az európai hatalmasabb uralkodók, a királyok s főleg a császárok, nem mindég az egyház védelme érdekében, hanem többnyire hatalmi terjeszkedésből igyekeztek a mindenkor tekintélyes egyházi állások felett rendelkezni, a javadalmakat saját céljaikra felhasználni s a világi hatalom érdekében kizsákmányolni. Ezen profán törekvések ellen védekezett az egyház, s a curia függetleníteni akarta a clerust a világi hatalomtól.

A mint az egyház VII. Gergely (1073—1085) kezdeményezésére a világi hatalomtól magát függetleníteni törekszik, tiltja az egyházi javadalmak elfogadását a világi hatalomtól.

Hazánkban a király jogát a nagyobb egyházi méltóságok szabad adományozására, a XI-ik században a curia is elismerte. Hogy e jogról II. Géza, Lukács esztergomi érsek közbenjárására lemondott, és azóta az egyházi javadalmak hazánkban is kánon-szerű választás alapján töltettek be: ezt sokan tanítják, de Fraknoi könyvében a forrás csak annyit mond, hogy II. Géza király kötelezte magát arra, hogy »*absque auctoritate et consilio papae depositionem seu translationem episcoporum non faceret.*«

A XII-ik században a curián már nemcsak az egyház függetlenítése a cél, hanem az universalis uralomra való törekvés is mutatkozik.

A pápaság hatalmi terjeszkedése ellen legelőbb a Hohenstaufeni császárság foglalt állást. A guelfek ellen a ghibellinek harcolnak, Aeneas Sylvius tanai ellen Dante védi a monarchiát, a theokratia ellen küzd a caesarismus. Magyarország, mely a XI-ik században függetlenebb állást foglalt el a római curia irányában, a királyi hatalomnak Kálmán után gyakran beálló

gyengülése következtében, a hatalmas pápák közvetlen beavatkozásának ritkán bírt ellentállni.

A küzdelem változó szerencsével folyt, melynek részleteit eddig nem sejtett forrás-bőséggel ismerteti Fraknói, melyből az tűnik ki, hogy politikailag zavaros időkben, vagy gyöngye, erélytelen uralkodók alatt a királyi kegyúri jog csorbult. Hatalmas nagy pápák szemében hűbérként tűnt fel a Regnum Marianum.

De még akkor is, mikor a főpapokat a káptalanok kánonszerűleg választották, Magyarországon és kapcsolt részeiben tartoztak minden választáshoz előre kikérni a királyi beleegyezést (*regius assensus*), mit IX. Gergely (1241) szokásban lévő gyakorlatnak nevez, törtévéen a választás: a rege Hungariae *petita licentia*, sicuti moris est. A választás arra esett, a kiről tudták, hogy a király kegyeit teljes mértékben bírja. A választott csak *királyi jóváhagyás után* kapta meg az egyházi javadalmat és csak a király jóváhagyásával kérhette a pápai megerősítést; cum litteris regalis *assensus*, írja III. Incze (1203).

Egyes hatalmas pápák nem elégedtek meg azzal, hogy a főpapi székek kánonszerű választással töltsenek be, hanem különböző jogcímenek közvetlenül maguk kezdték betölteni a javadalmakat.

Ezt a mi királyaink nem helyeselték, s mikor módjukban volt, nem tűrték; pl. II. Endre az aradi és a győri prépostságra vonatkozó pápai kinevezés jóváhagyását megtagadta s a pápa jelöltjei kénytelenek voltak visszalépni.

Az a nézet, hogy III. Endre a királyi kegyúri jogot magával a sírba vitte, téves. Ellenkezőleg.

Róbert Károly a királyi kegyúri jogot igyekezett a Szent István-kori mértékre kiterjeszteni. Az a panasz, melyet ellene 1338-ban némely praelatusok a szentszékhez intéztek, azt igazolja, hogy Károly király az érseki és püspöki székeket maga adományozta, néha várományosan.

Nagy Lajos, uralkodása kezdetén, a főpapi székek betöltése körül a pápa rendelkezéseiben megnyugodott, főleg mivel a pápa, jelöltjei számára, kikérte a királyi pártfogást. Később azonban Lajos határozottan kifejezte azt a szándékát, hogy az egyházi méltóságok az ő akaratából töltsenek be, miért is viszonya a curiával néha feszült lett. Ezzel nem törődve, az egyházi javadalmi birtokok elidegenítésének vagy elcserélésének ügyében is a magyar király kegyúri joga alapján járt el. És midőn a pápák törekvése, hogy hatalmuk gyarapítása érdekében az egyházi javadalmak adományozását Rómában összpontosítsák, nagy sikerre vezetett, Európa nyugatán s nálunk

is, erősödött a visszahatás. Ezt mutatja nálunk Zsigmond hitlevele 1387-ből, hol ez áll: »item (rex Sigismundus) solummodo ungaricae nationi *praelaturas*, dignitates, honores et officialatus dare debeat et *conferre* teneatur.«

A nevezetes hitlevél szövegét Fraknói a Schwarzenberg hercegek wittingaui könyvtárából közli.

Fraknói rámutat eme hitlevél fontosságára. Első ismert eset, hogy a magyar *törvényhozás* rendelkezik az egyházi javadalmak betöltéséről. Követte azt az 1439, 1498, 1550, 1681, 1741 évi és több más országgyűlés. Az is látható a hitlevélből, hogy az egyházi állások bizonyos csoportjára nézve a király jelentékeny jogokat gyakorolt, jelesen *adományozta* azokat, noha e szó alatt Fraknói csak a kegyúri *bemutatást* érti. Többet kell ez alatt érteni, mert Zsigmond elérte azt, hogy a hol ő az igazi kegyúr, ott a javadalmakat királyi jóváhagyás és engedély nélkül senki se foglalhatta el. 1397-ben a magyaroknak megígérte, hogy *idegeneket* egyházi javadalmakra nem mozdít elő: »nec a modo deinceps homines advenas ad beneficia ecclesiastica promovebimus.«

Kár, hogy Zsigmond ingadozó és tétovázó eljárása a királyi kegyúri jogok védelmében is észlelhető. Onkény, szeszély s állhatatlanság jellemzik őt. Az egyházi szakadás közben IX. Bonifác pápának, a ki nápolyi Lászlót pártolta, felmondta az engedelmességet, sőt 1404 ápril 6-iki rendeletében azt mondja, hogy a tudta és beleegyezése nélkül elfogadott pápai bullák és brévék érvénytelenek (*ius placeti*). A pozsonyi országgyűlésen elhatározatott, hogy az összes egyházi javadalmakat ezentúl nem az apostoli szék, hanem egyedül a király hatalmából lehet elnyerni. Minden javadalmat a király a saját rendelkezésének és adományozásának tart fen. És tényleg, mint XXIII. János pápa mondja: »beneficia ecclesiastica auctoritate regis *absque canonica collatione* collata fuerunt.« (Theiner II. 182.)

Es mégis Zsigmond később kiegyezett XXIII. János pápával, úgy, mintha 1404-iki edictumát maga sem tartaná érvényesnek. A pápai rendelkezéseket néha elfogadta, néha visszautasította. Végül a konstanci zsinattól kieszközölte azt, a mit később Werbőczy (Hk. I. 11.) említ, hogy az országnak a javadalmak adományozására vonatkozó szabadsága megerősítettett. Ez az első európai szentesítése a magyar király és nemzet ama törekvésének, hogy biztosítsa önálló jogkörét a római curia befolyása ellenében. A konstanci concordatum megkötése után Zsigmond Magyarországon a püspökök kinevezését a káptalani választások mellőzésével gyakorolta. Gyako-

rolta azt Albert és özvegye Erzsébet királyné, nemkülönben I. Ulászló és V. László is, a ki kegyúri joga alapján töltötte be többek közt a kalocsai érseki széket. Azt is kimutatja Fraknói, hogy a szerzetesrend reformja iránt a primás 1455-ben apostoli és királyi hatóság alapján járt el, és így a reformhoz meg kellett szerezni a felhatalmazást nemcsak a pápától, hanem a királytól is.

Hunyadi és Szilágyi kormányzósága alatt az a felfogás, hogy az egyházi javadalmakkal való rendelkezés a korona és a nemzet jogaihoz tartozik, átment a köztudatba. Ezzel Fraknói a Hunyadi János egyházi politikáját fényes elégtételben részesíti.

Mátyás és alatta az országgyűlés a királyi kegyúri jog épségben maradása felett örködött, sőt azt gyarapítani igyekezett. A püspököt kiszemelte és *kinevezte*, és a pápának meg erősítés végett bemutatta. Ha kellett, le is tette; pl. egy ízben a hűtelen erdélyi püspököt. Köztudomású, hogy Mátyás a magyar királynak az egyház körüli felségjogait erélylyel és sikerrel védte, s ezzel biztosítá a magyar katolikus egyház fennmaradását, mely egyház sok vonatkozásban állami intézményként is szolgált a közérdeknek.

Érdekes jellemző részletekkel igazolja Fraknói, Mátyás erélyes eljárását a kegyúri jogok védelmezésében, s azt, hogy a rendek a korona kegyúri jogainak buzgó oltalmazói gyanánt tűnnek fel.

A Hunyadiak traditióinak volt híve Werbőczy, midőn a Hármaskönyvben a királyi kegyúri jogot tárgyalja, és pedig úgy, hogy az ma is a kútfő tekintélyét élvezi. Igaz, hogy Werbőczy mint codificator, a királyi kegyúri jog fejlődésének viszontagságait, a curia és korona koronkénti küzdelmeit, változó szerencsését s a kegyúri jognak időszakonkénti stádiumait mellőzi; de ezt Werbőczy jóhiszeműleg tehette, mert hiszen ő a *fennálló tételes* kegyúri jogot írta össze s nem a kegyúri jognak történetét. Ez utóbbinak megírására csak olyan tudós van hivatva, mint Fraknói. A kegyúri jog történetének megírását csak az a páratlan levéltári búvárlat tette lehetővé, melyet Fraknói évtizedek óta szakadatlanul folytat a helyszinén.

Werbőczy mint positivista beéri azzal, hogy szabatosan leírja a királyi kegyúri jognak az ő korabeli helyzetét, mely az utolsó száz esztendő befolyása alatt alakult és szilárdult meg. Azt kiemeli Werbőczy is, hogy a kegyúri jogot nálunk Szent István teremtette meg. Az ő vívmányaihoz fűzi a Hunyadiak egyházi politikájának sikereit. Nem gondol az elke-seredett harcra, melyet VII. Gergely indított s utódai sikerre vezettek, hogy az egyházi méltóságok betöltését kivegyék a

világi hatalom kezéből. Nem említi részleteiben, nem is tudhatta az egyházi és világi hatalom investitura háboruját, mely hazánkat se hagyta egészen érintetlenül. Werbőczy bizonyára nem ismerte a 2-ik lateráni és a konstanci zsinat közt lefolyt nehéz idők tusáit, a magyar királyi kegyúri jog összeütközéseit, gyöngüléseit s későbbi megszilárdulásának előzményeit. Ezt neki annál inkább megbocsáthatjuk, mikor maga Pázmány Péter is csak azt hangsúlyozza, hogy a *kinevezés és adományozás jogát* a magyar királyok az *egyházak alapításánál* biztosították maguknak, a mit utódaik hat századon át gyakoroltak.

Érdekes tüneményt tárgyal Fraknói, midőn konkrét eseteket sorol fel arra nézve, hogy a királyi kegyúri jog gyakorlása másokra ruháztatik át, már Albert után. Kimutatja pl. hogy Erzsébet királyné Czillei Frigyes és Ulrich grófokra ruházta a zágrábi püspök választásának és nevezésének jogát (1440). Mátyás a nyitrai püspökség betöltését Ország Mihálynak engedte át. Sőt még a további átruházás se volt példátlan. Így Czillei Frigyes gróf a zágrábi káptalani javadalmakra Erzsébet királynétól nyert kegyúri jogait Zólyomi Benedek zágrábi püspökre ruházta (1440). V. László óta szaporodnak az olyan esetek, a mikor a káptalani és egyéb javadalmak adományozását illető királyi kegyúri jog az egyházmegye *főpapjára* ruháztatott át; így Mátyás király kegyúri jogát a váci egyházmegyei javadalmak adományozására nézve 1471-ben a váci *püspökre* ruházta. Az is megtörtént 1508-ban, hogy II. Ulászló a jászói prépostság fölötti kegyúri jogot Kassa városára ruházta s ezt a pápa megerősíté. És valóban Kassa város 1525-ben kegyúri joga alapján a jászói prépostságot Bálint premontrei szerzetesnek adományozta.

Érdekesen ismerteti Fraknói a királyi kegyúri jog további sorsát a mohácsi vész utáni időkben is.

János és Ferdinánd királyok az egyházi javadalmakat saját területeiken önállóan adományozták. A kinevezett főpapot a pápának megerősítés végett bemutatatták. Mire 1539-ben azt üzenték Rómából, hogy a kinevezés joga a két király egyikét sem illeti meg, hanem a szentszékekhez tartozik. Ezt hallva János király, egész nyíltan megmondta a pápa követének Rovarionak, hogy a magyar király, a kegyúri jog gyakorlására nézve, az ország régi szokásához és gyakorlatához ragaszkodik.

Ferdinánd se engedett többet mint János. Végül Martingeno nunciusz 1552-ben azt jelenté Rómába, hogy Magyarországon az egyház javadalmaira a szentszéket a megerősítésen

kívül más joghatóság nem illeti meg. Ha nem is formailag, de érdemileg a Hármaskönyv szellemében beszélt.

A magyar kulturtörténetnek érdekes lapjai azok, a melyeken Fraknói a Királyhágón inneni és túli országgyűléseink vallásügyi politikáját ismerteti, vagy a melyeken ismerteti a Gesualdo bibornok ultramontán fejtegetései ellen a magyar főpapok hazafias replicáját, a kik kiemelik, hogy a magyar király kegyúri joga a többi királyok jogánál tartalmasabb, s kéri Rudolf királyt, hogy a szent korona kegyúri jogainak csorbítását ne tűrje.

De a szentszék folyvást igyekezett az egyetemes egyházi jog elveinek érvényesítésére, s hogy mégis csorbát nem szenvedett a korona kegyúri joga, azt a korona tántoríthatatlan védőinek lehetett köszönni. Ilyen védők voltak a többek közt azok az egyházi férfiak és katolikus urak, a kiknek javaslatát olvasva, azt jelenté a nuncius Rómába, hogy II. Mátyás király a kegyúri ügyekben kiváltságainak biztosítása végett a régi megszokott formához ragaszkodik. Hogy ezt a kijelentést be lehetett váltani, ezt olyan egyházfejedelmek tették lehetővé, mint Forgách Ferencz és Pázmány Péter.

Pázmány egyenesen allegálja Werbőczit, világosan kiemelve, hogy a javadalmak adományozása a királyhoz tartozik, és hogy a pápa Magyarországon javadalmi ügyekben a főpapok megerősítésén kívül más joghatóságot nem gyakorol. A XVII-ik század közepe felé kezdenek hivatkozni a Szilveszter-bullára. Látszólag a király kegyúri jogainak bizonyítéka, de a királyi kegyúri jog tárgyában fenforgó vitás kérdésekkel összefüggésben nincs. Kiderült, hogy az a »bulla« hamisítás, de készítésének éve, czélja és szerzője ismeretlen. Hitelességét a történeti kritika megdöntötte.

III. Ferdinánd a magyar király »apostoli« czímét fel akarta eleveníteni. A magyar főpapok 1649-ben a király »apostoli« jellemét kezdték hangsúlyozni. Azt hirdették, hogy az apostoli király kinevezése a kinevezettet mind a lelkiekben, mind a világiakban, a joghatóság teljességével ruházza fel. Ily szellem ébrentartása annál szükségesebb volt, mert a bécsi nunciusok hazánk multját nem ismerve, igyekeztek a magyarországi egyházi állapotokat megváltoztatni, bizonyára nem a korona előnyére.

I. Lipót az *apostoli királyság* eszméjét tovább fejlesztette, mert azt vélte, hogy abban az egyházi joghatóságra és korlátlan rendelkezésre alapot fog találni. 1701-iki kéziratában »Magyarország *apostoli* királya, Isten egyházainak *legfőbb kegyura*, a magyarországi egyházak új alapítója« címekkel él.

III. Károly új területet vont be a királyi kegyuraság hatáskörébe, 1733-ban létre hozván a *vallás-alapot* (fundus religionis) »apostoli királyi tisztünk követeléséhez képest.«

A királyi kegyúri jog széles hatáskörének gyakorlásában Mária Terézia elébe a szentszék akadályokat nem gördített, sőt bibornok-nevezési jogot is adott a pápa neki, úgy azonban, hogy ha a római német császári és a magyar királyi koronát egy uralkodó viseli, nem fog két bibornok kinevezése követel-tetni. Akkor Mária Terézia férje mint császár, Mária Terézia pedig mint magyar királynő gyakorolta e jogot. Így léptette a bibornoki collegiumba gróf Batthyány József primást. A bibor-noki collegium Mária Teréziának »Magyarország *apostoli* királynője« czíme ellen nem tett kifogást. Azt XIII. Kelemen ünnepélyesen elismerte. A királynő új püspökségeket alapított. A *tanulmányi alapot* (fundus studiorum) létesítette. A kegy-úri jog Mária Terézia alatt ismét oda jutott, a hol Szent István idejében állott.

Ezzel a szép hazafias tanulsággal végződik Fraknói könyve, melyet átolvasva, világos az olvasó előtt, hogy István után egész Zsigmondig apad a királyi kegyúri jog. Zsigmond, illetőleg a konstanci zsinat óta növekedőben van, de a XVIII-ik század előtt még gyakran kétségbe vonatik a magyar királynak kegyúri jogköre.

Ezt a gyakori kétségbevonást leginkább az okozta, hogy századok óta a bécsi nuncius útján érintkezett a szentszék a magyar királyal, pedig az esztergomi érsek a szentszéknek szüületett követe (legatus natus). Ennek a szép czímnak tartal-mat kellett volna adni. Az a bécsi képviseltetés előmozdítá Magyarország önállóságának elhomályosíttatását. A magyar főpapok közvetlenül ritkábban érintkeztek a pápa küldötteivel; ezek bécsi világitásban láttak bennünket és bécsi informa-tiók szerint referáltak rólunk. Így történt, hogy számos minket érdeklő iromány lassanként bekerült a Germaniát illető akták közé.

Fraknói nagy érdeme, hogy végleg tisztázza a királyi kegyúri jognak a trónüresség ideje alatti sorsát. Leghosszabb interregnum volt a szerencsétlen várnai ütközet után. Az országgyűlés, mely 1445 év elején tartatott, az üresedésben levő püspökségek és más javadalmak haladéktalan betöltését ren-delte el s ennek következtében 1446-ban Hunyadi János kor-mányszó és az országos tanács Debrentheinek adományozták az egri püspökséget, ki is eme választás és *kinevezés* alapján a pápai bullákat még azon évben elnyerte.

Szilágyi Mihály mint megválasztott kormányzó szintén

gyakorolta a királyi kegyúri jogot s e czímen tett előterjesztéseit a szentszék kellő figyelembe vette.

Ellenben II. Rákóczi Ferencz kezén a királyi kegyúri jogot a pápa nem ismerte el. A szécsényi országgyűlés 1705-ben Rákóczi Ferenczet vezérlő fejedelemmé választotta s teljhatalommal ruházta fel, bele értve a királyi kegyúri jogot is. Ezt *egy ízben* gyakorolta Rákóczi, midőn a szépesi prépostságra hű tanácsosát és diplomatáját, Brenner Antalt kinevezte. Ez ellen azonban a pápa felszólalt. Brenner élvezte ugyan a javadalmat, de 1709 után elhagyta hazáját. Itt maradt azonban Lőcsén 1707-ben megjelent könyve: *Peculiare principum Hungariae in ecclesia dei praerogativae*. Ez az első nyomtatott könyv a magyar királyi kegyúri jogról. Nagy jogtudományi apparatussal készült.

* * *

Olvassuk, tanuljuk Fraknói beces könyvét. Nem pártos mű, mint Brennernek különben érdemes úttörő munkája. nem is ítéltető az *indexre*, mint ítéltetett a Kolláré. Nem is állapodik meg Pray vagy Cziráky ismereteinek színvonalán, hanem önálló felfogással, hazafias szellemben, gazdag tudományos készültséggel emeli és előbbre viszi a magyar tudományt.

VÉCSEY TAMÁS.

A magyar irodalom története. Irta Horváth Cyrill. Első kötet. A régi magyar irodalom története. Budapest, 1899. Nagy 8-r. VIII, 755 l. Számos szöveggel és műmelléklettel.

A szerző maga tűzi ki a szempontot, melyből művét megíthetni. »Nem akartam — úgymond — tudós munkát alkotni, vagy bármely meglevő hasonló tárgyú művel versenyezni. Az én czéлом az volt, hogy az *érdeklődő laikusokkal megismertetem a magyar irodalom történetét*, de úgy, hogy az irodalom termékeit lehetőleg *részletesen és közvetlenséggel* tárjam fel, kerülve mindent, mi a szakemberek dolga, a kérdések történetét, a hypothesiseket, a tudományos szint és elvontságot és *egyedül a lényegét nyujtva*, azt, a mi iránt a nagyközönség általában érdeklődhetik.« Elolvassván Horváth Cyrill vaskos kötetét, úgy látjuk, hogy czélját nagyjából el is érte; műve nem a szakembereknek való, de attól félünk, hogy a laikus közönség is kevésbé olvassa. Nem fejteget még eldöntetlen kérdéseket, nem bolyong a föltevések útvesztőiben; de néhol túlságos részletességgel, majd mindenütt igazi közvetlenséggel tárgyalja a magyar szellemi élet multját a magyar

őskortól kezdve egészen Bessenyei György működéséig. Hogy mindenütt a lényegest nyujtaná, — nem merjük határozottan állítani. Pedig épen a laikusoknak írt könyv értéke sok tekintetben ettől függ, másfelől pedig az előadás könnyed formájától, a nyelv sima gördülékenységétől és a szerkezet helyes arányától. Nemzeti irodalomról lévén szó, úgy véljük, a történetírónak első feladata, hogy kiváltképen a magyar szellem fejlődését kutassa, a melyben koronként lényeges és alkotó sajátságait feltünteti, a mellett, hogy nem feledkezik meg az író arról a hatásról sem, a melyet a magyarságra az európai eszmeáramlatok tettek.

Igy fogván fel az irodalomtörténetíró célját, Horváth Cyrillnek mindjárt a bevezetését nem találjuk eléggé határozottnak és világosnak. Ha a magyar őstörténetről keveset tudunk is, nemzetünk származását, nyelvének a világnyelvek közötti helyét alkalmasint meg lehet jelölni. Már pedig mégis csak ennek kell az alapnak lennie, hogy ezer év fejlődésének nagy épületét reá rakhassuk. A nomád magyar testi és lelki sajátságait, ha csak homályos körvonalakban is, fel kell tüntetnie, különben hogyan vizsgálja: milyen változásokat idéztek elő benne az európai nagy áramlatok? A szerzőnek kissé színtelen rajza sem a munka többi részéhez nem illik, sem magában nem sokat ér. De a mint a keresztény korszakba lép át, legott észrevehetjük, hogy az író biztos talajon áll, a melynek minden részét jól ismeri, a hol szabadon mozog s a hol régebbi becses tanulmányainak is hasznát veszi. Azonban míg a valóságos irodalmat, kivált a legendákat nagy részletességgel tárgyalja, a minek fele is elég lesz vala a kor általános felfogásának megértetésére, azt, a mi tisztán magyar, s a miben nemzeti lélek tükröződik, már kevesebb figyelemben részesíti. A mennyire mégis fontosnak találja, a krónikák keretében mondja el; a mi azért nem helyes, mert így az olvasó, kivált laikus olvasó, épen nem tudja, vajjon a krónikák pusztán azért foglalnak-e helyet az irodalomtörténetben, mert a kor tudományos felfogásának a képviselői, vagy azért, mert a történelembe csúszott mondákat is a krónikák tartották fen?

Szerettük volna, ha a középkori nemzeti maradványokat is külön kiemeli, s feltünteti azt a különbséget, mely például a *Szabács viadala* és a *Pannónia megvételéről szóló ének* között szembeötlő. Emezt tarthatja Csáti Demeter barát tákolmányának, de azt mégis csak el kell ismernie, hogy alapja nép-ének volt, amaz pedig a szó szoros értelmében krónikás ének. A mit a középkori magyar, nemzeti életének sajátságai-ból mondáiban vagy lyrai énekeiben fentartott, nem olyan

csekélység, hogy csak mellékesen vegye tollára az irodalom-történet írója. Igaz, hogy ez az anyag jóval kevesebb annál, a mit az európai kereszténység hatása alatt alkotott a magyar szellem; de akár történeti, akár aesthetikai értéke reánk nézve mégis föltötte fontos. Azt azonban már nem bánjuk, hogy a *renaissance*-szal rövidebben végez, noha kortörténeti kiváló szerepét még sem ártott volna nemcsak irodalmilag, hanem művészeti szempontból is részletesebben elbeszélni. Ez áramlat közvetlen hatással ugyan nem igen volt irodalmunkra, de közvetett hatása a XVI-ik századtól egészen a jelen századig nyomozható, habár csak külsőségekben, formában nyilvánult is inkább, mint szellemben.

A könyv legnagyobb részét a reformatió s az ez ellen támadt reactió irodalma foglalja el, melynek története eddig még ilyen terjedelemben sehol meg nem jelent. Csakugyan nem ártott e kevésbé ismert irodalmat bővebben tárgyalni s megmagyarázni a főbb kérdéseket, melyek a vita sarkpontjai valának. Itt látszik leginkább az író közvetlensége s vonzó előadása. Hogy e száraz theologiai kérdések közül azok ragadják meg figyelmét, melyek az ellentétes felfogást legjobban kitűntetik, — méltó dicséretére szolgál a szerzőnek. De összebb foglalni az alap gondolatokat mégis helyesebb lett volna, mert a laikus olvasót ezek legkevésbé érdekelték. Igaz, hogy a szerző a mennyire teheti, magukat az írókat beszélteti, a mivel kettős célt ér el: egyfelől a vitairatok tartalmával, másfelől pedig azoknak stíljével és nyelvével is megismertet bennünket. Míg azonban a reformatió irodalmának tárgyalásánál folytonosan figyelemmel kíséri Európa szellemi világát, a mely sajátos nemzeti életünkhöz idomult: addig a visszahatás irodalmában kevésbé van erre tekintettel, s csupán Bellarmin nagy művéről emlékszik bővebben. Az egész vitairodalom nagy kortörténeti fontosságát eszünk ágában sincs tagadni, de tisztán nemzeti szempontból még fontosabbaknak tartjuk a beszédeket, a melyekkel sokkal inkább munkáltak a nagyközönség felfogásának átalakítására, mint a vitairatokkal, a melyeket mégis csak a tanultabbak olvastak, a dolog természete szerint. A mennyire helyesen tette hát a szerző, hogy életet ügyekezett önteni e szenvedélyes hangú, de sokszor élvezhetetlen vitákba; másfelől a nemzeti lélek egyénibb nyilvánulásait, részint a krónikás énekeket, jeremiádokat, mondai tárgyú elbeszéléseket, részint még az egyházi beszédeket is részletesebben fejtegethette volna; sőt ezeknek kellett volna nagyobb részt szentelnie. Pázmány *Kalauz*-a érdemlett méltatásban részesül, ellenben egyházi beszédeiről igen aránytalan rövidegességgel szól a szerző. Pedig a

nagy író némely tulajdonságai, erős szerkezete, nyelvének hat-
hatósága stb. beszédeiben még inkább kitűnnek. Sőt a biblia-
fordítások is kevesebb méltánylásban részesülnek, mint a
mennyire megérdemlenék. Azt sem értjük, miért tárgyalja a
vitairódmalmat előbb, mint a bibliafordításokat, holott az alap-
vető munkássága mégis inkább ez volt az új nagy eszmemoz-
galomnak, mint a vitázás.

Az úgynevezett virágénekek mivoltát sem magyarázza
meg kellőleg; szinte úgy adja elő, mintha Balassa virágénekei
minden előzmény nélkül egyszerre, bizonyos varázsütésre ter-
mettek volna. Pedig a virágének bizonyára az ősi szerelmi
dalok maradéka, kétségtelenül a mai népdalnak az ősi formája,
a melyet Balassa, mint igazi középkori troubadour, jól ismert
s költői érzéssel vett alapúl a maga lyrájában. A Balassáról
szóló rész különben sem tartozik a sikerültebb fejezetek közé.
»Mondják, — írja a szerző — hogy első eszményképe: Losonczi
Anna Ungnád Kristófné, vagy ennek leánya, Losonczi Anna
Mária iránt Egerben gyúlt halálos szerelemre.« (459. l.) Minek
ilyen határozatlanul szólni az Illéssy János adatai után,¹⁾ me-
lyek — úgy hiszszük — a kérdést egészen tisztázták?

Máshol is megakad az olvasó szeme egy-két nem eléggé
megfontolt állításon. Például bajosan mondhatni, hogy a
huszita tanok terjedése a renaissance útját egyengette; inkább
a renaissance kritikai érzéke készítette elő az egyháznak
hosszu időn át vajjúdó reformját. A breviáriumbeli hymnusok
fordításában is hiábavaló dolog Sapho-féle versformát keresni
(173. l.); erre csak a XVI. században van tökéletlen példánk,
bár még ahhoz is kétség fér, hogy a görög forma tudatos
utánzata-e? Szinte megütközve olvassuk a hitviták után a
szerzőnek e különös észrevételét: »Kétszáz esztendő mulva —
írja — nevetni fognak ilyen harcokon. A művelt közönség
nem fogja megérteni, hogy tudós elmék ilyen tárgyakkal
komolyan pepecselhettek.« (310. l.) Hiszen épen az a történetíró
feladata, hogy a kor szellemét megértesse, s Horváth Cyrill
elég sokat tett e célra. Mi azt véljük, hogy a ki elmélkedve
olvassa pusztán magát e könyvet, igenis megérti e jelenséget
s nem is csodálkozik rajta. Azt sem mondja meg a szerző,
hogy a *Salamon és Markalf* regéjét mi alapon tartja egész
határozottan a Heltaiénak; holott eddig, tudtunkkal, csak
föltevéseket ismer e részben irodalmunk története. (524. l.)
A Zrínyiről szóló fejezet egyike a könyv legsikerültebb feje-
zeteinek; de azt bajos felfogni, miért mondja el a szerző oly

¹⁾ Balassa Bálint Annája. *Századok*, 1898. 20 és köv. II.

részletesen az egész eposz tartalmát. Sokkal helyesebb lett volna, ha a jellemeket és az eposz szerkezetét néhány találó vonással rajzolja, illetőleg magyarázza. Művelt olvasó vagy elolvassa magát az eposzt, s akkor semmi szükség a tartalomnak oly bő elbeszélésére, vagy ha nem olvassa, bizonyára az itteni kivonaton is átsiklik, s az író fáradságos munkája egészen kárba vész. Más volna, ha iskolai könyvet írt volna a szerző, ott ez a tartalom-kivonat helyén lehetne, de itt célját téveszti.

A Gyöngyösi Istránról szóló fejezete ellen is kifogásunk van. Horváth Cyrill, midőn róla ítéletet mond, abból az ellentétből indul ki, a mely a nemzet közhangulata és Gyöngyösi költői világa közt látszik, s ezért nevezi »czukrosvíz-ízű históriák«-nak a gömöri táblabíró műveit. E szempont téves, szerintünk. Még akkor is, ha a költő a nemzet nagyobb részének közhangulatával ellentétes felfogást mutat, írhat jeles művet; már pedig Gyöngyösi pályája épen csak azt a változást mutatja, a melyet olyan időkben, midőn nem mindig az önérdek, hanem az aggódó hazafiság is számtalanokat csábít egyik pártról a másikra, elég gyakran látunk. Azt hiszszük, Gyöngyösi az ő politikai magatartása miatt írhatott volna sokkal kitűnőbb műveket is, mint a milyeneket valóban írt. Keményről és Tökölyről írt műveiből nem is látjuk a közhangulattal szembeállított ellentétet. Azután, ha egy költő »egész reformot, egész új irányt indít, melynek sikerült példáit műveiben nyújtja« (624. l.), kissé mégis különösnek találjuk a szerző ríktó ellentétét. Úgy, de a könyv nem is a költőiségét tagadja Gyöngyösinek, csak azt állítja, hogy »nem korának költője«. Pedig tárgyaival, előadásával, stíljével egészen koráé. Hogy az epikus költő alanyiséga máskép nyilvánul, mint a tisztán lyrai költőé, bizonyítani fölösleges. Abból, hogy a kurucz dalok valóban a nemzet lelkéből fakadtak: visszafelé következtetni, hogy Gyöngyösi meg ellentétben állott korával, alaposan nem lehet. Nyilván csak az az írói fogás csábította a szerzőt erre a véleményre, hogy az ellentét meglepő volta, élessége, annál inkább kitűnjék. Ugyanezt mondhatni a XVII. század második felének általános rajzáról is. Hogy a német uralom zsarnokságának következményeit annál sötétebbeknek tüntesse föl: azt állítja, hogy »korábban legalább a török terület bizonyos virágzásnak és jólétnek örült.« (628. l.) Azt hiszszük, ebből a virágzásból és jóléteből, mely az Alföldön a magyarság zömét pusztította ki, nem kér még a törökök leghívebb barátja sem.

Cserey Mihályról szólván, a többi közt így ír a szerző: »Megigérte, hogy csak igazat fog írni, és — mint mondják —

megtartotta szavát.« (668. l.) Szeretnők, ha a történetíró erős meggyőződéssel mondana csak valamiről ítéletet. Ez a határozatlanság rontja a mű hatását. Ennek a »mint mondják«-nak urát adhatta volna a szerző. Mi úgy tudjuk, hogy kevés elfoglaltabb történetíró van irodalmunkban, mint épen Cserey Mihály. Mikes Kelelent, mint memoire-író-t tárgyalja Horváth Cyrill, ámbar oly értelemben, mint Bethlen Miklós vagy Kemény János, bajosan mondható emlékirónak. De hagyján. A *Törökországi Levelek* keletkezésének módja egyszersmind megszabja azt a szempontot, a melyből azok igazi értéke megítélendő. Erre nézve a szerző a rég megállapodott véleményt tagadja. »Mi — úgymond — nem hihetünk többé abban az elméletben, hogy a *Levelek* három különböző időszaknak megannyi csoportban írt alkotásai.« Pedig a leveleknek úgy tartalma, mint hangulata mutatja, hogy nem egyszerre keletkeztek, hanem a különböző korbeli élmények, lelki hatások művészi rajzait foglalják magukban. Bizonyítékokat fölösleges felhordanunk, annyira meggyőzőeknek tartjuk azokat, a melyeket Szilágyi Sándor összeállított. Különben, ha az író már úgyszólván megcsontosodott véleményt akar czáfolni, csak az okok sorbaállításával teheti azt, egyszerű tagadás magában semmit sem ér.

Az eddigiekből fogalmat szerezhet az olvasó e könyv szerkezetének arányáról; csupán az előadás nyelvéről akarunk még néhány szóval megemlékezni. Horváth Cyrill ügyesen tudja az eseményeket csoportosítani s érdekesen, vonzóan elbeszélni. Nyelve gondos, sima, jellemző színekben gazdag, s e tulajdonság szinte megbecsülhetetlen az ilyen »népszerű« munkában. Elénken jellemző színeit azonban néhol rikitóakká teszi, vagy igen is köznapi kifejezéssel rontja meg. Például midőn a codex-irodalomról ezt írja: »Ez az irodalom teljesen barátságú«; (108. l.) vagy midőn Balásfi Tamást jellemezvén, így ír: »Pályája hemzseg a duhaj veszekedésektől, a botrányoktól és durvaságoktól.« (381. l.) Ép így visszatetszik a Balassa életének végéről nyujtott rajza is: »Az a fényes világ, a melyért annyit küzdött, el van temetve örökre; számára nem maradt több a földön, mint a sár, az iszap és az elhagyatottság.« Mosolyra indít az is, midőn Faludiról így szól: »Sokszor verset mond; máskor rágyujt egy-egy szent vagy erkölcsöt lehelő dalra, jeles férfiakat dicsőítő énekre.« Szó sincs róla, ez apró, inkább csak stílbeli furcsaságok nem rontják a mű értékét; de talán nem árt megjegyezni, mert a gondos író a továbbiakban az efféléket könnyen elkerülheti.

A felsorolt észrevételek mellett azt tartjuk, hogy Horváth

Cyrrill munkája méltó a művelt közönség figyelmére; s ha a tőrrel kissé jobban gazdálkodik, a középkori codex-irodalmat s a hitvitákat összébb vonja és a lényeges kérdésekről a mellékésekkel is el nem téríti az érdeklődést, ezen fölül a tisztán nemzeti szellem alkotásait mindenütt előtérbe állítja: azt mondhatnók, hogy a közönség valóban szívesen is olvasgatja könyvét. Így azonban a nagy terjedelem és a szerkesztésnek némi aránytalansága miatt alig merjük ezt hinni, bár a sok szép illustratio, mely a könyvet gazdagon díszíti, növelheti az érdeklődést. Mi annak örülnénk legjobban, ha a szerző reménye beteljesednék; fáradságos és sok tekintetben élvezetes munkája megérdemelné, hogy a magyar közönség szeretettel fogadja és olvassa.

VÁCZY JÁNOS.

Date istorice la familie nobile române. (A román nemes családokra vonatkozó történeti adatok.) Culese de J. cav. de Puscariu. I. II. Sibiu (Nagy-Szeben), 1892—1895. Az *Asociațiunea culturală* román irodalmi és közművelődési egyesület kiadványa. 4-r. XVIII, 184 l. és 416 l.

A románság történet-irodalmának megteremtői és művelői a jelen század első évtizedeiben magyarországi románok voltak. Klein, Sinkai, Maior Péter, a korukbeli magyar történeti tudományosság emlőin nevelkedtek. Ujabb időben azonban a magyarországi románok meglehetősen felhagytak a történelem művelésével. Baritiu »*Parti alese din Istoria Transilvaniei*« című három kötetes nagy művén kívül számba vehető történelmi munkát a hazai románok részéről mostanság senki sem írt. Az *Asociațiunea culturală* román irodalmi és közművelődési egyesület tett még valamit arra, hogy hazánkban a román nyelvű történetírás mezeje ne maradjon teljesen parlagon.

Ez egyesület is természetesen a maga szellemi és anyagi erejéhez képest inkább csak egyes forrásokul szolgáló történelmi adalékok közlésére szorítkozott, mint a Puscariu Harion-féle két kötetes »*Documente pentru limbă și istorie*« című gyűjtemény s a román eredetű magyar nemes családoknak az a lajstroma, mely tárgyát alkotja a jelen könyvismertetésnek.

Puscariu, könyvének Előszavában azt mondja: abból, hogy Magyarországon a magyar után a legszámosabb népelem a román, szükségképen következik, hogy az a haza történeti eseményeiben is lényeges részt vett s hogy miután előkelőinek vezetése alatt a magyarok oldalán a többi hazai társnemzetekkel együtt a haza védelmében hűségesen osztozott, részesült

is annak jótéteményeiben, a minők voltak a jószágadományozások és a nemesi előjogok. Mentől több román eredetű nemes családot konstatálunk, annál világosabbá tesszük azt is, hogy mekkora volt érdeme a románságnak a közös haza szolgálataiban.

E szép czél vezette Puscariut évek hosszú során át tartó búvárkodásában, a melynek eredményeül a magyar történelem eseményeinek folyamán, a fenmaradt források segítségével, közel 5000 román eredetű magyar nemes családot sorol fel szóban forgó két kötetes művében.

Azzal a kérdéssel, hogy a magyar nemes családok között hány és melyik nemes család román eredetű, a román irodalomban nem Puscariu foglalkozik először. Kedves témája volt ez a hazai román történetíróknak minden időben. Már a híres *Supplex libellus valachorum* is hivatkozik arra, hogy a románság kebeléből az idők folyamán Hunyadi Jánostól elkezdve, hány és milyen kítűnő férfiak lettek nemesekké és emelkedtek a rendek szabad választása folytán a legkitűnőbb hivatalokra és kiténtetésekre. A Géczi, Jósika, Kendeffy, Huszár, Naláczy, Kemény stb. családok e kérelem fejtegetései szerint eredetileg mind románok voltak. Hogy a magyar köztudat milyen állást foglalt el e fejtegetésekkel szemben, igen pregnansul fejezte ki azt e kérelem tárgyalása alkalmával Naláczy, ki személyes kérdésben szót kérve, kijelentette, hogy ámbár a kérelmezők az ő családjáról azt állítják, hogy oláh, de ő kinyilatkoztatja, hogy magát és családját sohasem tartotta oláhnak s ezt kész oklevelekkel is igazolni. Sinkai krónikájában, a hol csak teheti, igyekezik minden erdélyi arisztokrata családnál a román eredetűséget konstatálni. Lassanként valóságos mániává lett a románok részéről történelmünk régibb és újabb nagy alakjait a románságnak vindikálni. Így Hunyadi nemcsak román eredetű, de román is, sőt még a magyar parasztlázadás vezére, Dózsa György is oláh. Az újabbak között pedig báró Eötvös és Deák Ferencz. Mindketten macedo-román eredetűek, sőt az utolsónak még eredeti román családi neve is — Pescariu — ismeretes.

Puscariu könyve mentes az ilyen czélzatos és komoly szóra nem is érdemes hóborttól, de azért nem lehetne esküt tenni arra sem, hogy az általa felsorolt közel 5000 nemes család mind román eredetű; eltekintve attól, hogy több esetben a Puscariutól felsorolt két-három család voltaképen csak egy család s ily módon a meglepően nagy szám legalább is redukálható egy negyedével. Annyi azonban tény, hogy a legszigorúbb kritikai megrostálás mellett is még mindig igen tekintélyes

marad a száma azon élő és kihalt magyar nemes családoknak, melyeknek román eredete egész biztossággal megállapítható.

Hogy román eredetű nemes családaink száma e kiigazítások után is elég tekintélyes marad, annak meg van a maga történelmi magyarázata. Legtöbb román eredetű nemes család az egykori szörényi bánságból, — a mai Krassó-Szörény és Temes megye területéről — továbbá Hunyadból, Fogarásból és Máramarosból származik. E területeken a XV-ik században a román-ságnak, mint katonai szolgálatot teljesítő elemnek, az ország védelmezésében nagyon szép szerep jutott s ennél fogva tagjainak kedvező alkalom is nyílt arra, hogy a harcmezőn kitűnve, a magyar nemesség soraiba emelkedhessenek.

»Három nemzet lakik Erdélyben: — mondja Verancsics — székely, magyar és szász. Még az oláhokat is ide kell számítanom, kik vannak oly számosan, mint a három nemzet egyike. De nekik nincsenek szabadságaik, nincs nemességök, kivéve Hátszeg egynehány kerületét, a kik Hunyadi János idejében, a ki szintén onnan származott, a törökök ellen tanúsított vitézségökért nemességet kaptak.« Hunyad megye ezen részein és a szörényi bánságban voltak az úgynevezett *oláh kerületek*. Ilyen, a vármegyei hatóságoktól független oláh kerületekre a mai Krassó-Szörény megye területén már I. Lajos idejében akadunk. A betelepülő oláhok kezdetben majdnem kivétel nélkül királyi jószágokon, még pedig néptelen, többnyire erdőborította területeken laktak. A várjószágokon letelepített oláhok, az általuk művelt földek hasznélvezete fejében, különböző szolgálatokra voltak kötelezve a vár építése, jó karban tartása, élélmezése stb. körül. Ez oláh kerületek kivétel nélkül mind olyan vidékeken feküdtek, a melyeken át szokott a délkelet felől támadó török az országba betörni. E kerületek mindenikének középpontján egy-egy királyi vár volt. Az egyre gyakoribbá levő török becsapások, mintegy természetszerűen kényszerítik arra e királyi várak ispánjait, hogy a várjószágokon letelepített oláhságot fegyveres szolgálatra is alkalmazzák. Minekutána a fegyverviselés e korban tekintélyt és sok előnyt nyújtó volt, az oláh vajdák és kenézek szívesen vállalkoznak rá. Miután idők folytán egyre szükségesebb lett, hogy a várak védelmére felszerelt katonaság száma mentől nagyobb legyen, a várak parancsnokai belevonják a fegyveres szolgálatba azokat a kenézeket és vajdákat is, kik nem a várjószágokon voltak letelepülve, hanem az *oláh földek*-nek nevezett irtványokon. Így fejlődik ki aztán külön-külön e várak körül egy-egy oláh kerület.

Aeneas Sylvius, a későbbi II. Pius pápa, *Europa* című

művének 2-ik fejezetében azt írja, hogy e katonáskodó oláhok között csak nagyon keveset találhatni, a ki nem tud magyarul. Hogy köztük a magyarosodás ilyen szép előhaladást tehetett, azt bizonyítja, hogy ez oláh kerületek királyi várainak katonasága nem tisztán belölök állott, hanem vegyesen, felében vagy nagyobb részében magyar volt, sőt oklevelesen be lehet bizonyítani, hogy az úgynevezett *oláh vajdák* között számos magyar nemzetiségű is volt. Egy 1495-beli oklevél tanúsítása szerint Sámolykeszi faluban Corvin János az oláh vajdai tisztséget előbb Székely Pálnak, azután pedig testvérének Máténak adja. A Székely család pedig tősgyökeres magyar család és katolikus volt.

Ebben nincs semmi különös, mert hiszen a vajdaság nem apáról fiura szálló vagyoni tulajdon volt, mint a kenézség, hanem személyes tisztség, melyet a király annak adhatott, a kinek akarta. Puscariu eljárásának egyik hibája, hogy ő minden olyan nemes családot, a melynek valamelyik őse oláh vajda volt, megtesz oláh eredetűnek. Ezzel a módszerrel dolgozva, megteszi az egykori szörényi bánok ivadékait is román eredetűeknek. Így lesz Gerliczei Jakab (1256) ivadéka, a mai Gerliczi család, Puscariunál románná. 1268-ban volt egy Ugrin nevű szörényi bán is, sőt egy Ugrin mester 1291-ben a székelyek, szászok és oláhok gyülekezete előtt arról tesz tanuságot, hogy a fogarasi és szombathelyi jószágokat ősei is bírták. A tatárjárás idejében vezéri szerepet játszott Ugrin érseket Pauler Gyula *Ugron*-nak nevezi. Puscariu azonban még sem meri a mostani Ugron családot az oláh eredetűek közé sorolni, csak annyit jegyez meg, hogy a székely Ugron család maga is identifikálja őseit az 1291-ben tanuságot tevő Ugrin mesterrel, a kitől Engel szerint a mai *Vacarescu* boér család származik.

Sok esetben nagyon is ingatag az alap, a melyre Puscariu felépíti egyik-másik család román eredetűségét. Így a többek között (l. k. 68. l.) idézi Báthori Kristófnak egy 1578 július 21-én kelt kiváltságlevelét, melyben Csorba Antal, Kürtös Keresztély, Haragos Fratilla stb. puskásokat kiveszi az adófizető családok sorából. E kiváltságlevelében absolute egy szó sincs arról, hogy az illetők miféle nemzetiségűek, de azért az ezektől származó Kincses, Haragos és Kürtös családok Puscariu szerint román eredetűek, noha állításának támogatására semmi különösebb bizonyítékot sem hoz fel.

Hogy milyen ingatag alapon tartanak a román írók román eredetűnek némely előkelő magyar családot, az kitűnik a Kemény család esetéből is. E család oklevelesen ismert őse 1260-ban *Mikola de Kalota* volt. Ennek fiai voltak: *Gyerő*, kitől

a Gyerőffy család származik, továbbá *Mihály, Jakab, János, Kemény* és *Miklós*; Jakabnak fia *István*: ennek fia *István de Kabos*, kinek három fia van: *Radó, István* és *Péter*: Istvánnak ismét két fia: *György* és *Péter*. Ettől a Pétertől származnak aztán a Kemények. Sinkai és a többi román történetírók azt állítják, hogy a Kemények oláh eredetűek, de semmivel sem bizonyítható, hogy a Mikolák oláhok lettek volna. Ha ezek a Mikolák oláh eredetűek — a mi különben kizártnak tekinthető — akkor nemcsak a Kemények, de a Gyerőffyek és a Kabosok is oláhok, mert ők is a Mikoláktól származnak.

Nagyon sok román eredetű nemes család származik még Fogaras és Máramaros megyékből is. Az előbbi megyebeliek az úgynevezett fogarasi boérok, a máramarosiak pedig a különböző kisebb-nagyobb oláh vajdák és kenézek ivadécai. Ezek közül igen sokan az erdélyi fejedelmektől kaptak nemességét a háborús időkben tett jó szolgálataikért. Természetesen szigorúbb kritikával ezek közül is lehetne kiostálni egynehány tősgyökeres magyar eredetű családot.

Érdekes a Puscariu könyvében a Hunyadi család genealogiája is. Oklevelesen legelőszőr *Serbán* tűnik fel, a mennyiben Zsigmond király 1409-ben Hunyad várára új donatiót ad *Vojk*-nak, a ki fia *Serbánnak*. *Vojk*nak még van két testvére is: *Mogos* és *Radu*. *Vojk*nak gyermekei: *János* az idősb, a későbbi kormányzó, Hunyadi János, és *János* az ifjabb, továbbá három leány, u. m. *Erzsébet*, egy Székely nevű úr felesége, *Klára* Dengelegi Pongráczné, és *Mária*, ki az oláhországi vajdák családjából származó *ardzsesi Manzillá*-hoz megy férjhez. »Havaselföldön elődeinktől fogva — írja Oláh Miklós¹⁾ — a mi időnkig két nemzetség, a *dáni* és *draguli*, vetélkedett a vajdaságért. Hunyadi János idejében *Drák* (Dragula) vajda ragadta meg a hatalmat, részint megölvén, részint kihajtván a dániakat. Az ardgyesi *Manzillának Marina* nejétől két fia lett: *Sztancsul* és *Stojan*. *Sztancsul*nak is két fia született, u. m. *Dán* és *Péter*. *Stoján* pedig vagy *István* engemet, *Miklóst*, *Mátét*, *Ursulát* és *Ilonát* nemzé. Megkerítvén *Drák* a vajdai hatalmat, a nagybátyámat *Sztancsul*t lefejezteté. *István*, az én atyám, még fiu lévén, szerencsésen Mátyás királyhoz menekült.« Ez az *István* Szászvároson telepedett le. *Miklós* nevű fiából lett *Oláh Miklós*, Magyarország egykori híres primása. *Máté* Szászváros királybírája lett és két fiut hagyott hátra: *Tamást* és *Mihályt* s egy *Anna* nevű leányt.

¹⁾ Irodalomtörténeti Közlemények, I. évf. 1891. 35. 1. *Hunfalvy Pál*: Oláh Miklós családi viszonyai és Hungariája.

A Hunyadiak névszerint ismert első őse tehát *Serbán*. Az a kérdés most már, hogy ennek a Serbánnak ki volt az apja? Miután *Vojk*-ot *Buti*-nak is nevezik itt-ott, s a görög keleti vallású népeknél maig is szokásban van saját neve előtt a nagyapa nevét is használni, e körülményből azt lehetne következtetni, hogy *Vojknak* nagyapja s így Serbánnak apja *Buti* volt, — Arany János *Both* bajnoka.

De honnan jött ez a *Buti*? Két eset lehetséges. Vagy egyike volt a mai Hunyad megyében régebben letelepült oláh kenézek ivakékainak, vagy pedig igaz az, a mit némely román történetíró állít, hogy az oláhországi vajdai család *dáni* (danesti) ágából származott s úgy menekült a *dragulák* (drakulesti) üldözései elől Magyarországra. Hunyadi János és Mátyás egypárszor okleveleikben a *Marinovicsok*-at, Albánia és Thesszália fejedelmeit, úgy emlegetik, mint a Hunyadiak kedves vérrokonait. A *Marinovicsok* pedig a Bassarabákkal, az oláh vajdai családdal, kimutatható rokonságban voltak. Ha a Hunyadiak nem a Bassarabák *dáni* (danesti) ágából származtak volna, mi jögon nevezhették volna a *Marinovicsok*at vérrokonáiknak?

A *Majláth* család román eredetűsége épen úgy, mint a *Csulay*, *Drágffy*, *Fiáth*, *Kenderessy*, *Kendeffy*, *Jósika*, *Makray*, *Naláczy*, *Macskássy*, *Nopcsa*, *Zeyk* stb. családoké, minden kétséget kizáróan bizonyos. A *Majláthok*nak egy ága még maig is meg van Dézsánban, Fogaras megyében, a másik pedig Szunyogszegben. *Majláth* Máté fogarasi boér a XV-ik században Fogaras vidékén Kománán lakott. Őt fia volt: *Komsa*, *János*, *Negoicza*, *Zehán* vagy *István*, és *Demeter*. *István* II. Lajos udvarába került mint katona. E szolgálatában szerzett pénzével vette meg apja zálogosan a Petkiek királyhalmi jószágát és szerezte meg később Szunyogszeget is.

A *Kenderessy* és *Kendeffy* családok őse egy *Kende de Malomvíz* volt (1404), kinek fiai *Kende* és *János* voltak. Egy 1439-ből származó oklevél e *Kendét* és *Jánost* fiaikkal: *Lászlóval*, *Kenderes-sel*, *Miklóssal* és *Kendé-vel* egyetemben »nobiles valachj nostri de Malomvíz« néven nevezi.

Érdekes, hogy a mai román agitatorok egynehány nevezetesebbje is szintén magyar nemes családból származik. *Coroianu* a Koroján de Karulyfalva et Dragavilma, *Lucaciu* a Lukács de Kis Buny, *Ratiu* János, a feloszlatott román nemzeti komité elnöke a Rätz de Ujlak családból valók; a komité alelnöke, *Gheorghe Pop de Bazest*, igazi nevén Ilyésfalvi Pap György, kinek ősei 1678-ban Apafitól kaptak magyar nemességet.

JANCSÓ BENEDEK.

T Á R C Z A.

ELSŐ MÉRKŐZÉSEINK AZ OROSZOKKAL 1849-BEN ÉS A HÉTHÁRSI ÜTKÖZET.

Még hivatalosan nem is tudatta sem az osztrák kabinet sem az orosz czár az interventiót népeivel és Európával, már is kozák lovak patkói taposták a magyar földet. Igaz, csak tévedésből. A 3-ik orosz hadtest egyik elkülönített csapata (detachment) Sasz tábornok parancsnoksága alatt, közvetlenül a határszélen fekvő Spitkowicében volt összpontosítva; innen Sasz a 45-ik számú doni kozák ezredből egy portyázó csapatot küldött ki kémszemlére az Árva völgyébe; ezek eltévedvén, jó mélyen behatoltak a magyar földre s Lomnánál ¹⁾ nemzetőrségre bukkantak, melyet szétverték, s belőle az orosz forrás szerint, a mit azonban a veszteségek felszámolásánál mindig kételyvel kell fogadni, néhányat megöltek. Itt megtudván, hogy már Magyarországon járnak, visszafordultak s Trsztenán át kitakarodtak az országból.²⁾

Ha ez igaz, akkor az itt elesettek voltak a hivatalos interventió muszka fegyvereinek első áldozatai; igen, a hivatalos interventió fegyvereinek, mert, mint tudjuk, Erdélyben már ez év február és márczius havában is harczoltunk muszkákkal: a február 2-án Brassóba bejött Engelhardt s a február 4-én Nagy-Szebenbe bejött Szkarjatin csapataival, és pedig első ízben febr. 4-én Szász-Hermány és Szentpéter között, hol legelőször Horváth Ignác, Kossuth huszár-ezredbeli százados mérte össze kardját a kozákok dsidáival.³⁾ De az ekkor elesettek vagy megsebesültek csak a szászok és a Puchner kérelmére teljesített invasió s nem a hivatalos interventió áldozatai voltak.

¹⁾ Lomna, nem pedig *Lomsa*, mint az orosz hivatalos tudósítás mondja, mely mindenütt hemzseg a rosszul írt nevektől.

²⁾ *Bericht* I. 9—10. — *Közlöny*, 1849. 110. sz.

³⁾ *Márki Sándor*: Az 1848—49-ik évi szabadságharcz története. A magyar nemzet történetében, X. köt. 230—231.

Sasz továbbá azon hírre, hogy a magyarok szét akarják rombolni az Árván a Knyázsa ¹⁾ melletti hidat, még az általános bevonulás előtt, jun. 7-én, Betancour tábornok alatt újra egy külön csapatot menesztett Alsó-Kubin felé, mely Alsó-Kubint jun. 9-én megszállotta s ezt megelőzőleg Knyázsa mellett csatározásba is ereszkedett a magyarokkal, kik közül az orosz forrás szerint huszonhatot elfogott.²⁾

Midőn az interventiót közhírré tették, a szükséges előintézkedések megtétele után Miklós csár elrendelte a benyomulást Magyarországba. Az orosz hadak bevonulása, mert a határon nem tartóztatta fel őket senki, — Paniutin és Sasz hadosztályainak kivételével, melyek közül amaz az osztrák főhaderőhöz csatoltatott s még május 28-án kiindulván Magyar-Brodból, már május 31-én Nagyszombatba érkezett, emez pedig, mint láttuk, még június 7-én Alsó-Kubin felé nyomult előre, — mind Magyarországba, mind Erdélybe jun. 15—20-ika között hajtattott végre.

Erdélybe Grotenhielm jun. 20-án, maga az ottani főparancsnok, Lüders és Engelhardt június 19-én jöttek be, Grotenhielm a borgói, Lüders a temesi, Engelhardt pedig a törösvári szoros felől. De ezekkel többet nem foglalkozunk, mert ez nem tartozik tárgyunkhoz.

Magyarországba, az említettekén kívül, öt helyen vonultak be az oroszok. Rüdiger lovassági tábornok, a 3-ik hadtest parancsnoka a jobbszárnyon, Neumarkból június 15-én indult meg s még az nap Szepes-Ófalunál magyar területre lépett, magához rendelve az Alsó-Kubinnál álló s Grabbe által felváltandó Saszt is. Labinczof altábornagy a 2-ik hadtest egy részével Grybowból kiindulva, június 18-án Tarnóig nyomult; ugyanekkor Kuprianof altábornagy ezen hadtest többi részével Orlicéből kiindulva, Koniecznán át egészen Bártfáig hatolt, a hol, sőt beljebb is, Zabavánál, gyors lovú kozák előőrsei már az előző napon is végig vágattak. A 4-ik hadtest egy része, melyet Zmigrodtól Grabig maga Miklós csár is elkísért, s a melyet azután a hadtest más részével maga a hadtestparancsnok, Cseodajef is követett, Buschen altábornagy alatt június 18-án Smilnóig jutott. Ezek képezték a középet. A balszárnyon pedig Belogusef altábornagy szintén a 4-ik hadtest egy részével, Dukla felől Barvineken át, Szvidnik és Sztropkó felé nyomult elő, ez is június 18-án.³⁾

¹⁾ Ezt a falut az orosz hivatalos munka *Knigeni*-nek írja, miből eddig a magyar írók, például Szeremlei, nem tudták megfejteni, hogy melyik falut jelenti; pedig hogy itten *Knigeni* csak *Knyázsa* akarhat lenni, abból bizonyos, mert az Árva folyón át Knyázsanál van hid verve.

²⁾ *Bericht* I. 14. — *Márki* id. m. 323. — *Szeremlei*: Krónika II. 173.

³⁾ *Bericht* I. 15, 16, 29, 33, 38, 41. — *Breit*: Magyarország. függ. harcának katonai története, III. 48, 110, 147, 159—161.

Kuprianofnak Bártfán túl elszárguldott kozákjai Chrulof ezredes vezetése mellett Zabavánál már június 17-én meglepték s elfogták a mi előőrseinket, de ezek nem könnyen adták meg magokat; előbb két kozákot levágtak, Szutulof őrszemet és Silkanohofot, kik itt temették el. Sírjok még a 70-es években is megvolt.¹⁾

Paszkevicz herczeg, az orosz fővezér, a közép vagy derék hadnál volt, s főhadiszállását már június 19-én Bártfán ütötte fel. Innen még az nap személyesen kémszemlét tartott Lófalú felé. Nehány kozák század volt a fedezete. Ennek egy része Klyussó és Lófalú között összeütközött mintegy ötven főnyi huszárral és egy század vadászszal s ezeket véresen visszaverte. A mieink közül az orosz hivatalos munka szerint mintegy húsz ember öletett meg s egy esett foglyúl, az oroszok ellenben csak két halottat és két sebesültet vesztek volna; maga az ezredes is, ki e kozákokat vezénylé, Judin, megsebesült a lábán. Szalay József, a fiatal vadászhadnagy, itt kaszaboltatott össze, számtalan sebéből mégis felépült s maga is leírta ezt a véres jelenetet. Leírták ezt Matolai, Breit, Gelich, Rüstow és Weldych is, ez utóbbi tévesen június 20-ára tevén azt. Ramming is így téved a dátumban; ő azonban, valamint a mi Horváthunk is, csak a kémszemlét említi fel, de az összecsapást nem.²⁾

Ez a Klyussó és Lófalú közötti véres viadal megelőzte egy nappal a héthársi ütközetet, mely június 20-án folyt le.

Mielőtt ennek a válaszára térnénk, főlemlítendőnek tartjuk, hogy ekkor már Wysocki volt az úgynevezett északi magyar hadsereg fővezére, mert Dembinski épen az orosz betörés kezdete előtt mondott le a fővezérségről, megneheztelvé a miatt, hogy a Galicziába való betörés tervének elfogadásától Kossuth elállott. Az északi hadsereg a IX-ik hadtestből állott Dessewffy tábornok parancsnoksága alatt; ide volt még névleg beosztva a Kazinczy tábornok alatti X-ik hadtest is, de ennek semmi hasznát nem vehette Wysocki, mert ez tőle nagyon messze, Máramarosban volt felállítva. Tehát csak is a IX-ik hadtestre számíthatott az

¹⁾ *Matolai*: Visszaemlékezések 101—102. Ez az előőrsi csatározás volt az, mit a *Bericht* (I. 17.) a hely megnevezése nélkül említ.

²⁾ *Szalay*: Hazánk, IX. 365—370. — *Matolai* id. m. 103—107. — *Breit* id. m. III. 111. — *Lázár Vilmos* emlékiratai Matolainál, 203. — *Gelich*: Magy. szab. harcza, III. 548. — *Rüstow*: Magy. hadjárat II. 117. — *Weldych*: Der Antheil der Polen, 53. — *Ramming*: Sommerfeldzug, 175. — *Horváth*: Magyarország. függ. harczának tört. III. 173. — *Szcserbatof* a Paszkevicz életrajzát tárgyzó nagy munkája VI-ik kötetében, a *Budapesti Szemle* 1899 évi augusztusi füzeté ismertetése szerint, június 22-ére teszi ezen összecsapás napját, a helyet pedig *Kobilki*-nek írja, holott Lófalú tótúl sem *Kobilki*, hanem *Kobile*.

oroszkok ellenében. Ez állott a Klyussó és Lófalú között álló 2400 főnyi s előőrseit jobbra Giráltig kiterjesztő Lázár-dandárból. a Kis-Szebennél álló 2500 főnyi s előőrseit egész Palocsáig elötölő Idzikowski-dandárból, a Deméthénél álló mintegy 4000 főnyi Bulhary-dandárból s az Eperjesen álló 2000 főnyi Jaszwitz-dandárból; ezeken kívül még ezen hadtestből a lengyel legió 500 embere Kassát tartván megszállva.¹⁾ Wysocki tehát, kinek főhadiszállása Deméthén volt, összesen mintegy 11,000 főnyi erőt tudott a 100.000 főt meghaladó muszka erővel szembe állítani.

Sorsa előre látható volt.

Az itt előadottak azt a kérdést is megvilágítják, hogy Zabavánál s Klyussó előtt a Lázár-dandár előőrse és egy osztaga harczolt a muszkákkal.

Ezzel térjünk át a héthársi ütközet vázolására, felhasználva mind azon, de együttvéve sem valami sok anyagot, mely rendelkezésünkre áll.

Rüdiger még június 17-én Palocsáig nyomult vala előre s előcsapata 19-én már Héthársat is megszállotta. Ezt az oroszok, nem lévén *h* hangjok s ezt náluk a *g* pótolván, még németül is hol *Getarsu*-nak, hol *Hetars*-nak írják, a mi még mindég tűrhetőbb, mint az osztrák hivatalos írónak, Rammingnak azon eljárása, hogy *Héthárs* nevét *Siebenlinden*-nek kereszteli el, a ki különben az ütközet napjában is téved, mert azt június 22-re teszi.

Június 20-án arról értesülvén Rüdiger, hogy a Héthársra előretolt kozákjait, kiket pedig eddig is már egy uhlánus ezreddel és egy lovas üteggel erősített meg, a Kis-Szebennél álló magyar külön csapat, mely a Gergelylakán szállásoló Idzikowski dandárához tartozott s leginkább lengyelekből állott, nyugtalanítja, kozákjai segélyére két Polock-ezredbeli vadász-zászlóalyyal s négy ágyuval Liszenko ezredet küldötte ki. *Liszenko* nevét a hivatalos orosz munka a héthársi ütközet leírásánál, azon okból, mert ezen név ottan genitivusban, *a*-val ragozva fordul elő, németesen *Lisenka*-nak írja, s azután így írják utána Márki és Gelich is. Pedig hogy *Liszenko* nem *Lisenka*, az kitűnik nemcsak a hivatalos orosz munka I. k. 98-ik lapjáról, a hol ez a név nominativusban említettvén, *Liszenko*-nak iratik, hanem Oreusz munkájából is.

A magyarok hadi erejét, kik csakugyan támadólag léptek fel, az orosz hivatalos munka 3000 főnyi gyalogságra, három lovas századra és két ágyura teszi. De ez Gelich szerint is túlozva van. Hogy ennyi nem is lehetett, világos onnan, hogy, mint fentebb részleteztük, az egész Idzikowski-dandár sem állott ennyiből, s hogy az osztrák hivatalos író, Ramming szerint is csak mintegy

¹⁾ *Dembinski* Magyarországon, 296—297. — *Breit* id. m. III. 110.

2000 főből állott Idzikowskinak a héthársi magaslatokon komoly ellenállást megkísérlő dandára. Az oroszok tehát itt is számszerű többségben voltak, s az orosz hivatalos munka a számbeli túlsúlyt mégis a mi részünkön levőnek tünteti fel. Ez is muszka szokás.

A Héthárson levő összes haderő felett. megérkezete után, Liszenko vette át a vezényletet.

Liszenko akkor érkezett meg, midőn Idzikowski épen előre nyomult a Héthársnál álló kozákok és uhlánusok ellen. Idzikowski Héthársnál délutáni 7 órakor a két zászlóaly orosz gyalogságra s az elrejtve felállított ágyukra bukkant.

Egész váratlanul szólaltak meg az orosz tüzérség ágyúi s ezek tüze alatt rendtelenségbe jött a magyar had, melynek a Polock-ezred zászlóaljai nem engedtek időt a rend helyreállítására, s az egyik, század-oszlopokban vakmerően szuronynyal rohanta azt meg. A támadás sikeres volt, hadaink visszaverettek s megfutamtattak. Most már a kozákok vették át az üldözést, de ennek az éj sötétsége nemsokára véget vetett, s Idzikowski mintegy öt kilométernyire Kis-Szeben mögé húzódott vissza.

Az orosz hivatalos munka a mi veszteségünket orosz szokás szerint csak halottakban 300 főre teszi, az oroszokét pedig csak hat halottra, és sebesültekben két tisztre s tizenhárom katonára. Ezt az előadást Breit azzal figurazza ki, hogy ezek szerint alighanem többen estek el a magyarok közül, mint a mennyien a csetepatéban részt vettek.¹⁾

A muszka nagyításra czáfolat a Ramming előadása, sőt az Oreuszé is. Amaz ugyanis a mi összes veszteségünket holtakban, sebesültekben és foglyokban csak 200 főre teszi, emez pedig az orosz sebesültek számát tizenkilenczre. Gelich is megkérdőjelezi az oroszok veszteségi kimutatását.

Grigorof azt meséli, hogy Wysocki is csak nagy nehezen menekült meg ezen ütközetből, holott részt sem vett benne. A Grigorof szavahihetőségét különben megvilágítja az is, hogy Liszenko ezredes helyett a héthársi ütközetben Liscecki tábornokot szerepelteti, pedig ez egészen más személy, a ki csak ezután, épen Héthársnál szerzett érdemeiért léptettetett tábornokká elő.²⁾

¹⁾ Breit azon vélekedése különben, mintha Héthársnál magyar részről körülbelől csak 300 ember harczolt volna, feltétlenül téves.

²⁾ *Bericht* I. 20. — *Oreusz*: Opisanie vengerskoj vojny, 143. — *Márki* id. m. 337. — *Gelich* id. m. III. 549. — *Ramming* id. m. 176. — *Breit* id. m. III. 112. — *Rüstow* id. m. II. 117. — *Horváth* id. m. III. 173. — *Matolai* id. m. 111—112. — *Grigorof* munkája kivonatosan az *Egyetértés* 1899 évi 166-ik számában. — *Irányi*, *Dembinski*, *Weldych*, *Tolstoy* munkáiban és a többi orosz író: *Frolof*, *Osten-Korf*, *Yermolof*, *Alabin*, *Fatyief*, *Muravief* és *Lichutin* magyarul kivonatosan közölt munkáiban nincs említés a héthársi ütközetről.

Wysocki, miután értesült a Lázár-dandár előörsei és a Belogusef 750 kozákja között június 21-én Sztropkó mellett vívott s a mi visszavonulásunkkal végződött csatározásról is,¹⁾ átlátván a sikeres ellenállás lehetetlenségét, elrendelte a visszavonulást és főhadiszállását Deméthérol előbb Eperjesre, majd Lemesre helyezte át, s a június 23-iki somosi ütközet kivételével, minden további ellenállás nélkül egész Miskolczig vonult vissza, csak azért, hogy innen is tovább fusson. A muszkák pedig már június 23-án Eperjest, hol az összes orosz haderő egyesült. s 24-én Kassát is megszállották. Egy hét alatt tehát nemcsak a Kárpátokon törtek át, hanem elfoglalták Magyarország felső részét is, mely a mult századok szabadságharczainak oly erős mentsvára volt. — Midőn ezekről Desseffy tábornok hivatalos jelentést tett. a héthársi, lófalvi és sztropkói ütközetről, illetőleg csatározásokról, ezen egypár rövid szóval tön csupán említést: »Kis-Szeben, Lófalú és Girált mellett volt előrsi csaták után a visszavonulást el kellett rendelni.«²⁾

A héthársi ütközetnek, habár már azt megelőzőleg is ontatott magyar vér az orosz fegyverek által, azért van nagy jelentősége, mert egész Turáig itt volt a hazánkat előzőnlött muszka hadakkal egyetlen nagyobb összeütközésünk. s itten győzöttünk meg először arról, hogy az intervenció csakugyan tény s hogy azzal szemben föl kell hagynunk azt illetőleg minden reménységgel, hogy magyar hazánk függetlenségét még kivívhatjuk, melyért már annyi drága vér ontatott s a melyet az osztrák hadakkal szemben bizonyára kivívtunk s végleg is biztosítottunk volna.

HEGYESI MÁRTON.

ESKÜMINTA BOCSKAY IDEJÉBŐL.

Bocskay hadai az 1605 év elején győzedelmesen nyomultak az akkori Magyarországból előre. Básta Sáros megyén, a Szepességén. Liptó, Turócz. Trencsén és Nyitra megyéken át Pozsony vidékére vonult vissza.

Azon év május havának elején Bocskay csapatai már Árva megyébe is felhatoltak. Thurzó György, a főispán, nem volt ott. Árva váranak megoltalmazása egy főkapitányra, várnagyokra és megfelelő őrizetre volt bízva; a megye kormányzatát az alispán. idősb Kubinyi István, a Búdi Fruzsina férje vezette.

Ez május 6-án a megye közgyűlését összehíván, ottan Bocskay kapitányai követeléseiket a megye irányában több pontban foglalták össze. Ugymint: 1. Az összes nemesség esküdjön hűséget

¹⁾ *Bericht* I. 22.

²⁾ *Respublica* 12. sz.

Bocskaynak. 2. Küldjön követeket. hódolatát kifejezendő, a fejedelembhez. 3. Küldjön hasonlóképen követeket a többi megyékhez is, és szólítsa fel azokat a hódolásra. 4. Ökröket, teheneket és juhokat szolgáltatasson Likava várához. 5. Árva várának jobbágjai élelmi szerekkel jelenjenek meg szintén ott, s végre: az összes nemesség jelenjék meg a kitűzött napon Nagyfaluban.¹⁾

A hűség-esküvés írott kötelezőlevelek aláírásával történt. Jó példával az alispán fia, ifju Kubinyi István ment előre, kinek eskülevele fenmaradt. Minthogy ebben mintájával ismerkedünk meg a többi kötelezőleveleknek is, melyeket a megye nemesei aláírtak, közöljük annak szövegét, mint nem érdektelen adalékot, melylyel a Bocskay mozgalom történetének bővítéséhez járulunk.

Az eskülevél szövege im ez:

Reversales generosi domini Stephani Kubini junioris.

Én ifjabbik Kubinyi István, esküszöm az Atya, Fiu, Szentlélek teljes Szentháromság egy bizony Istenre, hogy minden örömmel és teljes szívemmel, lölkömmel és nyelvemmel és minden igyekezetemmel, fejem fennállásáig, mind belől várakban s mind kívül mezőben, az nemes Magyarország koronájának s választott királyomnak, hitemnek, nemzetségemnek és szabadságomnak hív és tökéletes szolgája akarok lenni, vele együtt élni halni és mindenben egyetérteni; soha sem országunk neves ellenségének, sem franczúzoknak, sem német császár pártosinak semmiben szót és szívet nem adok, sem ígérétére, sem hitegetésére nem hajlok, hanem az tökéletes magyarországi szabadságban hazánknak, hitünknek és nemzetségünknek hűségében élek s halok, sem titkon, sem nyilván hazám ellen nem praktikalok, hanem az Magyarországnak végzésétől várok mindenekben, és ha kitűl valamit értenék vagy hallanék, hogy praktikal, azt kapitányomnak vagy más előttemjárónak, az kinek illik, megjelentem, és kapitányomnak és előttemjáró tisztviselőknak mindenben engedelmes leszek, az teljes Szentháromság egy bizony Isten engemet úgy segítjen.

(P. H.)

Idem qui supra
Stephanus Cubini junior mp.

Ezen eskülevél a Bocskay mozgalom befejezése, a bécsi béke megkötése után Thurzó György árvai főispán s utóbb 1608-ban dunáninneni főkapitány kezeibe került, kinek Illésházyon kívül tetemes része volt a béke létrejöttében s a kihez idősb Kubinyi István, az alispán, meghittebb viszonyban állott. Ez lehet oka, hogy ezen eskülevél eredetije mai napig az árvai vár levéltárában őriztetik.²⁾

KUBINYI FERENCZ.

¹⁾ Kubinyi István alispán levele az árvai vár főkapitányához és várnagyjaihoz, az árvai vár levéltárában, 1605. 3. sz.

²⁾ Fasc. 18. nr. 33.

BÁTHORY ANNA HÁZASSÁGAI.

A *Századok* f. évi 3-ik füzetében a Dubniczi Krónikáról megjelent becses tanulmány egy kis helyreigazításra ad alkalmat, melyet azért nem mulaszthatok el, mert a tanulmány írója a 231-ik lapon különösen kiemeli az 1541 évszámot, mint olyat, mely korra nézve az első a krónika lapjaira utólag bejegyzettek között. Már pedig épen ezen évszám hibás volta fog az alábbiakból kitűnni. Különben is e szerény helyreigazításom a Báthory genealogiában oly tévedést fog rektifikálni, melybe örökemlékű Nagy Iván tudósunkkal együtt mindnyájan beleestünk.

Nagy Iván ugyanis Báthory Annát, miként a Dubniczi Krónikáról irt czikk idézett helye is említi, *először* Drugeth Antal, *másodszor* Drágffy Gáspár, s végre Báthory György nejének írja, (Magyarorsz. Csal. I. 231. l.) noha a táblázaton (I. 221. l.) összetéveszti testvérével Báthory Zsófiával, Csáky Demeternével, s ennek későbbi férjei gyanánt veszi fel Drágffyt és Báthory Györgyöt, megtoldva e sorozatot még Dóczy Kelemennel is.

Magam is, az »*Árpádok királyi vére*« című igénytelen munkám A. tábláján csak e két nővér összetévesztését igazítottam helyre, s Drugeth Antalt én is az Anna első férjéül jegyeztem be.

Azonban e munkám kiegészítő kötetének mentül helyesebbé és teljesebbé tehetése végett adatok után kutatván, a leleszi konvent levéltárában található bő oklevélforrást áttanulmányoztam, s az eredmény sokban módosítja az eddig közkézen forgott Báthory genealogiakat, miként erről kiegészítő kötetemben majd alkalmam lesz az érdeklődőknek beszámolni.

Most csak a Báthory Anna házasságaira szorítkozom, s ezekről a leleszi levéltár adatai alapján biztosan állíthatom, hogy a Nagy Iván-féle sorrend téves; mert Anna — miként III. köt. 403. lapon az I. kötetel ellentétesen Nagy Iván is írja — *előbb Drágffy Gáspárnak*, s csak *ezután volt Drugeth Antalnak* neje, azután ettől is özvegyen maradván, csakugyan Báthory Györgyhöz ment feleségül.

Ennek bizonyítására az ide vonatkozó okleveleket kivonatossan felsorolom:

a) 1547. Somlyai Báthory Anna, előbb Drágffy Gáspár, utóbb Drugeth Antal özvegye, mint fiának Drágffy Györgynek gyámja, perel Jakchy Mihály ellen. (Act. fasc. 2. nr. 51.)

b) 1548. Drugeth György, Gábor és Imre keresetet indítanak Somlyai Báthory Anna »primo Gasparis Drágffy, dein Antonii Drugeth relicta« ellen, hogy *második* férjének birtokait s annak első nejétől Katalintól született leányát Borbárát, adja át nekik.

c) 1551. Homonnai Borbára, Kecseti Márton özvegye, óvást emel Báthory György és Báthory Anna, előbb Drágffy Gáspár, azután Drugeth Antal özvegye s most ugyanazon Báthory György

neje, a panaszosnak pedig mostoha anyja ellen, hogy Barkó várát el ne foglalják. (Act. fasc. 3. nr. 14. és fasc. 4. nr. 11.)

Ezekből kétségtelen tehát, hogy Báthory Anna előbb volt Drágffyné mint Drugethné.

Már most, a mi az évszámokat illeti: Drágffy Gáspár halála napját Nagy Iván, bárha ez adatának forrását nem jelöli meg, határozottan 1545 január 25-ére teszi. (III. 380.) A dubniczi krónikabeli feljegyzés ettől egy évvel eltér, az 1546 évet jelölvéen meg a halál idejéül. Bármelyik legyen is helyes, a Drágffy után következett második férjnek, Drugeth Antalnak, halálozási éve 1541, miként az a Dubniczi Krónika bejegyzéséről leolvastatott, semmi esetre sem lehetett; tehát vagy a bejegyző tévedett, esetleg tollhibát tett, vagy talán a nem tisztán olvasható irásjelekből 1547 helyett olvastatott tévesen 1541. Hiszen Nagy Iván III. köt. 402. lapjának végsoraiból is látható, hogy 1542-ben mind Drugeth Antal, mind Drágffy Gáspár még életben voltak, miután 1542 február 14-én léptek egymással s még néhányadmagukkal Sárospatakon védszövetségre, a mit *Kovachich* nyomán (Ind. tract. publ. 1103.) az *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez* I. 17. lapján is feltalálhatni.

KIS BALINT.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— PETŐFI SÁNDOR EMLÉKEZETE. Fél százados évfordulóján ünnepeljük utolsó szabadságharcunk emlékeit. A nemzeti kegyelet mindenütt leteszi a maga koszoruját, hol sír domborúl a magyar szabadsáért elvérzett hősök pora felett, mindenütt ünnepl emlékezetöket. Petöfi Sándornak, a magyar lyrai költészet örökfényű csillagának, a magyar szabadság hősének és vértanújának dicsó emlékezetére július 30-án ült ünnepet a nemzet, a költő hősi halálának ötvenedik évfordulóján. Magasztos, szép ünnep volt. méltó a lángszellemű dalnokhoz. méltó a magyar néphez és méltó arra, hogy emléké a történelem lapjai is megörizzék a jövendőnek. Szerte a hazában, gazdag városokban s egyszerű falvakban Petöfi dicsőségét hirdette minden e napon. Nemcsak, de külföldön élő hazánkfiai s az egész művelt világ is elküldte hódolása babérágát. Az ünnep középpontja a *fehérégyházi csatater* volt, hol Petöfi drága hamvai a névtelen hősökkel közös sírban pihennek; továbbá *Segesvár*, melynek várfokán a költő két év előtt felállított ércszobra áll. Az ünnepet a *Petöfi Társaság* rendezte. Budapestről és Kolozsvárról három különvonat vitte le az ünneplő közönséget. Ott voltak a magyar országgyűlés, a magyar kormány, a magyar tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság s más tudományos és irodalmi intézeteink képviselői, a vidék nagyszámú

közönsége, s ott voltak Petőfi kedves népe, a székelység ezrei. Kegyelettel vett részt az ünnepen a Magyar Történelmi Társulat is, szerény koszorújával, melyet »a magyar szabadság lantos bajnokának« elnökségünk megbízásából Fejérpataky László és Lampérth Géza tagtársaink tettek le a fehéregyházi mezőn elesett vitézek közös sírjára.

— A HÉTHÁRSI HONVÉD-EMLÉK. Szép ünnepet ült július-hó 20-án Eperjes és Sáros vármegye közönsége is Roskoványon. a roskovány-dobói határon 1849 június 20-án vívott, úgynevezett *héthársi* ütközetben elesett honvédeknek állított emlékoszlop felszentelésével, mely alkalommal id. *Bánó József* tagtársunk, mint ünnepi szónok, mondott lelkes és tartalmas beszédet. Az egész ünnepélyt, melyről részletes leírást az *Eperjesi Lapok* f. évi jul. 23-iki száma közölte, az eperjesi *Széchenyi-kör* rendezte. Végeztével Bánó Árpád főszolgabíró a megkoszorozott emlékoszlopot Roskovány község előljáróságának adta át gondozás és megőrzés végett. A héthársi ütközetéről s azt megelőző első mérközéseinkről az intervenió orosz hatalommal, jelen füzetünk Tárczája, épen alkalomszerűleg, tanulságos cikket hoz Hegyesi Márton társunktól. Ajánljuk a tárgy iránt érdeklődő olvasóink figyelmébe.

† LENGYEL JÁNOS. Kevesen ismerték még e nevet, melyet immár a sírkert gyászos keresztje őríz. Ifjan halt meg e név viselője, gazdagabban átélt küzdelmekben, munkában, tanulásban és tudományban, mint éveinek számában. Ha sorsa kedvez neki, bizonyára egyike fog lenni azon társainknak, kiket a szeretet és közbecsülés melege ölel körül. De kidőlt a sorból, kidőlt egy sokat ígérő, nemes ambícióval megkezdett pálya elején, mikor a munkás ifju évek vetése már-már aratással kecsgettette. Csak nemrég olvastuk figyelemre méltó dolgozatát *Mária Terézia és II. József kereskedelmi politikájáról*, melyet Beer Adolf könyve nyomán a *M. Gazdaságtörténelmi Szemle* egyik folyó évi füzetébe írt, s jogosan remélhettük, hogy számot tevő munkásává fog válni történetirodalmunknak. Huszonhat évet élt s hirtelen jött rövid betegség után a mult augusztus-hó 12-én hunyt el, mint utolsó sarja egy idegen eredetű, de már nemzedékek előtt szívvel lélekkel magyarrá lett családnak, mely az elhunyt ifju nagyatyjában s szépatyjában is jeles férfiakat adott közéletünknek. Nagyatyja, Lengyel Dániel, orvos volt s egy időben Arany János, Szilágyi Sándor, Szabó Károly tanártársa Nagy-Körösön; szépatyja István, hírneves tanár Kolozsvárt. Özvegy édes anyja s még szintén élő nagyanja egyetlen reménységüket siratják a szeretett fiuban; társulatunk hű tagját, az Országos Levéltár pedig egyik legbuzgóbb tiszviselőjét gyászolja benne. Legyen csendes nyugalma!

ÚJ KÖNYVEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA kiadásában a történeti tudományok köréből a következő *Értekezések* jelentek meg újabban: Békefi Remigtől *A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei* (XVIII. köt. 3. sz.), Acsády Ignácztól *A karloviczai béke története* (XVIII. köt. 4. sz.), Mátyás Flóriántól *Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történeteire* (XVIII. köt. 5. sz.), Tagányi Károlytól *Megyei önkormányzatunk keletkezése* (XVIII. köt. 6. sz.); ezeken kívül az Akadémia mint önálló kiadványt bocsátotta közre Békefi Remignek *a debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényeiről* szóló értekezését. Mindezen dolgozatok tartalmát az Akadémia heti ülésein történt bemutatásuk alkalmából kivonatossan ismertettük már olvasóinkkal. Nem értjük, miért kellett a Békefi két dolgozatának így, egymástól egészen elkülönítve megjelenni? holott a kettő nemcsak tárgya rokonságánál, hanem a két főiskola fejlődésének egymásra való hatásánál fogva is szorosan összefügg, egyik a másikat kiegészíti, sőt azt hisszük, leghelyesebben *egy* munkában lett volna összefoglalható. A kifogásolt eljárás némi rendszertelenségre mutat, a mit nem látunk szívesen az Akadémia kiadványaiban.

— A GRÓF ZICHY-CSALÁD IDŐSB ÁGÁNAK OKMÁNYTÁRA. E kiadványunknak *Kammerer Ernő* rendkívül gondos szerkesztésében most megjelent kilenczedik kötete a gazdag zselői levéltár 1440-től 1457-ig terjedő anyagát foglalja magában. A Zichy, bátonostori Tóttós, Várdai és Zakoli családokra vonatkozó okiratokban bővelkedő kötetben a művelődés- és gazdaságtörténeti adatokon kívül Albert özvegye Erzsébet királyné és I. Ulászló küzdelmeire, ez utóbbinak uralkodására, az országos tanács időszakára, Hunyadi János kormányzóságára, V. László királyságára, Brankovics György és Giskra szereplésére találunk igen becses adalékokat. A 416 oklevelet magában foglaló kötetet, melynek tüzetesb ismertetésére még vissza fogunk térni, kitűnő tájékoztató *Előszó* és tartalomjegyzék nyitja meg, végül pedig a diplomatariumoknál oly fontos és nélkülözhetetlen *Tárgymutató* zárja be.

— MAGYAR ALKOTMÁNY AZ ANJOUK ÉS ZSIGMOND ALATT. Ez a czime és tárgya *Zsindely István* sárospataki akadémiai tanár legközelebb közrebocsátott jogtörténeti művének, melyben történelmünk egyik legfényesebb, társadalmi és jogi szempontból legérdekesebb és legtanulságosabb korszakának, az Anjouk és Zsigmond korának politikai fejlődését foglalja össze rendszeres előadásban. Elemezi a kor uralkodó eszméit, kimutatja a magyar királyság sajátos alakulását, ismerteti a tárgyalt korszak jogtörténeti forrásait, a magyar királyi trón betöltésének rendszerét, a koronázást, a királyi udvart, a rendi szerkezetet, a hadügyet és pénz-

ügyeket. vizsgálja a törvényhozó hatalom, a kormányzat és a bírói hatalom fejlődését, végül három külön fejezetben szól az egyházzól. Erdélyről s Horvát- Szlavon- és Dalmátországokról. A szerző gondosan felhasználja az ismeretes oklevél-publicatiókat s a történelmi és jogtörténeti irodalom újabb kiváló termékeit; a túlságosan bő politikai vagy történetbölcséleti fejtegetésektől tartózkodva, fő czélja és igyekezete az, hogy olvasói, különösen a joghallgató ifjúság kezébe világos és megbízható kézikönyvet adjon.

— A DRUGETHEK ÉS HOMONNA REFORMATIÓJA. A homonnai új protestáns egyház fölépülése adott alkalmat *Réz László* ottani lelkésznek e tíz ívre terjedő munka megírására. Az egész, Homonna város meglehetősen sikerült — bár némileg felekezeti szempontból készült — monographiájának mondható, melynek keretében a szerző bőven — talán kissé bővebben is mint épen kellene — kiterjeszkedik nemcsak a Drugeth család, hanem általában a magyar reformáció, sőt az egész ország történetére, politikai viszonyainak vázolására is, úgy, hogy a könyvet olvasva, annak tulajdonképeni tárgyát gyakran egészen elvesztjük szemünk elől. Önálló levéltári kutatásokat nem tett ugyan a szerző, de az ismeretes és már nyomtatásban megjelent forrásokból, történelmi folyóiratokból s egyéb munkákból szorgalmasan gyűjtötte össze és használta fel adatait műve megírásához, melyért a tehető kifogások mellett is elismerést érdemel. Kiemeljük még, hogy az utolsó fejezetben, a hol a második homonnai protestáns egyház megalakulásának történetét és viszontagságait — quorum pars fuit — beszéli el, valóban hasznos munkát végzett az egyházi történetirodalomra nézve.

— BEREGMEGYE ÉS A MUNKÁCSI VÁR 1848—49-BEN. Már jeleztük olvasóinknak (Századok. 1899. 476. l.), hogy *Lehoczky Tivadar* tagtársunk új munkát írt a fönti cím alatt. Munkája egy 12 ives kötetben a nyár folyamán jelent meg. Nem rendszeres előadása a 48-iki forradalom és a szabadságharcz Bereg vármegyében és Munkács vára körül lefolyt eseményeinek, hanem sok új és érdekes adat van benne összehordva, sok ismeretlen okirat közölve, a minek a történetíró jó hasznát veheti; megjegyezzük azonban, hogy a szerző felesleges anyaggal is szaporította könyvét; mire való volt p. o. a márczius 15-iki tizenkét pontot és a *Nemzeti dal* verseit itten lenyomatni? Kár, hogy az egész munka nincsen tájékoztató fejezetekre osztva, a mi annak használatát — a kötet végén álló, nem épen kimerítő név- és tárgymutató mellett is — nagy mértékben megkönnyítette volna.

— NÉMET-BOGSÁN AZ 1848—49-IKI SZABADSÁGHARCZBAN. E negyven oldalból álló kis füzet voltaképen kiegészítése a szerző, *Mihalik Sándor* korábbi munkájának, mely »*Resicza jelene és*

multja» cím alatt 1896-ban jelent meg.¹⁾ Oly eseményeket tárgyal benne, melyek a Resiczán történetekkel nagyjából szoros összefüggésben állottak s a melyeknek részletei a szakirodalomban még ismeretlenek. Német-Bogsán 1848-ban nevezetes hadi műveletek színhelye volt. Az úgynevezett bánsági bányaterület, melyhez Bogsán is tartozott, kincstári birtok lévén, az ott fekvő bányahelyek az új alkotmány kivívásával, már csak a magyar kormányhoz való viszonyuknál fogva is, nagy hasznára váltak a honvédelem ügyének, a mennyiben mint bánya- és vasgyár-telepek a magyar hadsereg felszerelésében élénk tevékenységet fejtettek ki; természetes dolog tehát, hogy a kormány e bányahelyek védelmére kiváló gondot fordított. Ezen védelmi műveletekre és harcokra vonatkoznak a szerző adatai, melyeket főképen *Jäger József Péter* szentanunak »*Die kriegerischen Ereignisse bei Eisenwerk Bogsán im Jahre 1848*« című, kéziratban fennmaradt feljegyzéseiből merített.

— A LONGOBÁRDOK HAZÁNKBAN. E hóban ünnepli a tudós világ a longobárdok nagy történetírója, Paulus Diaconus halálának 1100-ik évfordulóját Cividaleban. Az ő emlékének szentelte *Márki Sándor*, fönt jelzett című munkáját, melyben a longobárd nép magyarországi tartózkodásáról összefoglalóan értekezik. Ennek a népnek rövid itt lakása vagy inkább tanyázása 534—568-ig, összefüggésben a gepidák uralma megdőlésével s a magyarországi avar birodalom megalapításával, olyan pontja az egyetemes történetnek, különösen pedig hazánk népvándorláskori történetének, melyet kellő világításba helyezni: a mi tudományos érdekünk és feladatunk. Dicséret azért a kolozsvári egyetem tudós tanárainak, hogy ezt az érdeket felfogták s a feladat megoldásán annyi buzgalommal munkálkodnak.²⁾ Ennek a munkálkodásnak egyik eredménye Márki Sándor értekezése, mely az *Erdélyi Múzeum* ez évi 5, 6 és 7-ik számaiban s egyszersmind külön önálló füzetben is megjelent.

— A TEMESVÁR-ERZSÉBETVÁROSI »MÁRIA-SZOBOR« TÖRTÉNETE. Annnyiban érdekel bennünket e rövid értekezés, melyet *Szmida Lajos* a *Délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum-társulat* ez évi április 5-én tartott választmányi ülésében terjesztett elő. azután 23 kis nyolczadrétű lapon kiadott és hozzánk is beküldött, hogy — jóllehet inkább csak hagyomány mint pozitív történeti adatok alapján — némi nyomot mutat annak a helynek meghatározásához, a hol Dózsa Györgyöt 1514-ben Temesvár falai alatt Zápolyai János vajda kivégeztette. A mai temesvári Erzsébet-

¹⁾ *L. Századok*, 1897. 84. l.

²⁾ *L. Századok*, 1899. 474. l.

külváros területén álló Mária-szobor eredetét a hagyomány Dózsa György kivégeztetésével hozza kapcsolatba. Ugyanis, a szobor helyén régebben egy *Mária-kép* állott, melynek legendája ez: midőn Dózsa György már a számára kovácsolt izzó vas széken ült s hóhérai tüzet raktak előtte, hogy a fejébe teendő koronát megtüzesítsék, a nehezen gyuló anyag nagy füstöt vetett, mely a vesztőhely körül álló lovasságot egészen elborította; a vesztésnél jelenlevő szent ferencz-rendi barátok ott imádkoztak énekszóval a körben; egyszerre a támadó széltől oszlani kezdő füstfellegből — a lovasság meglebbent zászlaján — előtűnik a szűz anya képe; az egybesereglett nép csodát lát a jelenésben s térdre borulva imádja Isten anyját. A barátok azután Mária-képet akasztottak a helyre, melynek tiszteletét a néphit Dózsa lázadása leverésének emlékével fűzte össze.¹⁾ Szmda Lajos Temesvár régi térképei nyomán is megkísérli a kivégzés helyének pontosabb meghatározását. Mellesleg megjegyezzük, hogy a szerző a véres esemény történeti előzményeinek elbeszélésében több érthetetlen hibát követ el; így pl. a keresztes had hirdetését II. Gyula (Julius) pápának tulajdonítja s az 1513 év tavaszára teszi, pedig bármely kézikönyvből tudhatná, hogy Bakács (Bakócz) Tamás érsek 1514 tavaszán X. Leo pápa meghatalmazásával tért haza Rómából, hirdette és szervezte a hadat, s az egész keresztes lázadás 1514-ben folyt le.

— A HERALDIKA KÖRÉBŐL vette tárgyát *Meliórisz Béla* tagtársunk az eperjesi Széchenyi-kör irodalmi szakválasztmánya előtt mult évi decz. 14-én tartott felolvasásának, melyben — Bárczay Oszkár kézikönyve s más szakbavágó művek nyomán — a czímer fogalmáról, eredetéről és fejlődéséről, továbbá a czímer különféle nemeiről, a czímerek alakjáról és részeiről, végül a heraldika kútforrásairól értekezett. Felolvasása, mint különlenyomat az *Eperjesi Lapok* 1899 évi folyamából, csinos kiállításban most jelent meg. Függelékül a Sáros vármegyéből eredett vagy ottan megtelepedett nemes családok czímereinek rövid ismertetése van csatolva hozzá.

— NEMES CSALÁDOK PEST VÁRMEGYÉBEN. Betürendes névjegyzéke mindazon magyar nemes családoknak, melyeknek nemességére vagy czímerére vonatkozólag bármi csekély adat — hacsak egy hiteles czímerlenyomat is — található Pest vármegye levéltárában. Innen van, hogy e munka, melyet nagy szorgalommal — de kevésbbé tudományos mint gyakorlati czélokból — *Kőszeghi Sándor*, a vármegye főlevéltárnoka állított össze, nemcsak törzsökös Pest-megyei családokat foglal magában, hanem kiterjed az összes nemes család-

¹⁾ V. ö. *Márki*: Dózsa György és forradalma, 183. l.

dokra, melyek valami maradandó nyomát hagyták létezésüknek a vármegyében. A felsorolt családok tehát — mondhatni — az egész országból valók, s ez a körülmény — főleg a mostanság napirenden levő czímerigazolások tekintetéből — széles körben fogja keresett segédeszközzé tenni Kőszeghi diszes kiállítású munkáját.

— AESTHETIKAI JEGYZETEK. Jobban mondva *műtörténeti* jegyzetek azok, melyeket *Kemény Lajos* tagtársunk a kassai képi-író és ötvös czéhről, Kassa középkori festőiről, továbbá a renaissance és roccoco korszak kőfaragó és építő mestereiről s művészetők itt-amott — leginkább Kassán, a szent Erzsébet egyházban s más építményeken — fenmaradt emlékeiről, egy 19 lapnyi kicsi füzetkében közrebocsátott. A szerző nagyrészt Kassa város gazdag levéltárából jegyezte össze adatait: azt hiszszük, műtörténéseink hasznát vehetik e jegyzeteknek.

FOLYÓIRATOK.

— ETHNOGRAPHIA. A Magyar Néprajzi Társaság és M. Nemzeti Muzeum értesítője. Szerkesztik *Munkácsi Bernát* és *Sebestyén Gyula*. X. évf. 1899. 1. 2. füzet. — Az első füzetben »*Az avarszékely kapcsolat emlékei*« czímen azon adatokat állítja egybe *Sebestyén Gyula*, melyekből bebizonyítható, hogy az avarok a magyar honfoglalók első megjelenéseig és végleges letelepedéseig fenmaradtak, s azután nemzeti krónikáinknak a hunnokról és avarokról szóló mondáit vizsgálva, arra az eredményre jut, hogy a XII-ik és XIII-ik század folyamán a magyarságba beolvadt nyugati székely határőrök a hunn-utódoknak tekintett és hunnoknak is nevezett kilencedik századi pannóniai avarok egyenes leszármazói voltak. Az irodalmi rovatban *Munkácsi Bernát* bírálja *Pongrácz Sándornak* »*Tibeti magyar nyelvtanulmányok*« és »*Turáni nyelv- és néptanulmányok; a kunok nyelve*« című két munkáját, mely a magyarok őseit Tibetben s az attól északra eső Horpa tartományban (a tibetiek szerint Jugurország) keresi. A bíráló nem elég alapos szakképzettséggel írottaknak tartja e tanulmányokat, de mindamellert szerző több szóhasonlítását (pl. tib. *kharanga* : magy. *harang*; tor. torma : áldozás. tor; gyalmo: gyalom : czava, cza : só. sava stb.) tanulságosnak mondja. — A második füzetben *Mahler Ede* a *szumer ősnép nemzetiségéről* értekezik. E tárgynak különös érdeket ad az, hogy tekintélyes tudósok nézete szerint a szumer nyelv ugyanazon nyelvcsaládból származik, melyből a magyar, így tehát rokon néppel van dolgunk. Értekezésében történeti áttekintést is nyújt Mahler a szumer kérdés eddigi fejlődéséről s mostani állásáról, s végül könyvészeti összeállítást közöl

a szumer-irodalomról. A füzet második cikkében *Lehoczky Tivadar* a *Bereg megyei helynevek* eredetével foglalkozik.

— FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK. Szerkeszti *Berecz Antal*, a m. földrajzi társaság főtítkára. XXVII. köt. 1899. 1. 2. 3. füzet. — Az első füzetben *Hanusz István* a *hazai földrajzi népregéket* ismerteti. A vázlatos és változatos összeállításból különösen figyelemre méltók azon regék, melyek Zoerard, Szent László, Thököly és II. Rákóczi Ferencz nevéhez fűződnek. — A harmadik füzetnek »*A Karas-folyó legrégebb névváltozatai*« című közleményében *Téglás Gábor* azt mutatja ki, hogy a Karas-folyó régi neve nem a Tabula Peutingeriana *Apo fl. statio*-jában keresendő, mint eddig általánosan hitték, hanem az *Arcidava* városnévben, melynek első része (Arcas) betű-áttétellel Karas-nak hangzik, második része pedig (dava) várost vagy várat jelent. Értekezése további folyamán e városnevet a Herodotosnál előforduló *Auras* névvel is azonosítja. A következő cikkben *Bartek Lajos* a magyar városokról, mint a nemzet műveltség főhelyeiről értekezik.

— MAGYAR SION. Egyházi-irodalmi havi folyóirat. A szerkesztésért felelős: *Kereszty Viktor*. Kezdetül XXXVII. az új sorozatban XIII. évf. 1899. 1—6. (január-juniusi) füzet. — A második füzetben *Fischer-Colbrie Ágost* »*A kultúra fogalma*« czímen vázlatos bírálati megjegyzéseket tesz a kultúra különféle meghatározásaira vallás-erkölcsi szempontból, népszerű modorban, melyet túlságba is visz, midőn pl. szappanos nézetről és macskakulturáról beszél. Az irodalmi rovatban *Récsey Viktor* ismerteti *Nicolaus de Hungaria* benczés apátnak egy XV-ik századi kéziratát, melyet *Rosenthal* müncheni antiquarius ajánlott fel a pannonhalmi könyvtárnak megvétel végett. Egy másik ismertetésben *M. J. Lázár Gyulának* »*Szent Erzsébet magyar királyi hercegnő élete*« című művét sehogysem sikerült életrajznak mondja. — A negyedik füzetben ismét *Récsey Viktor* közöl kivonatokat »*Újabb kutatások szent Adalbert püspök életére vonatkozólag*« czim alatt. *Voigt* königsbergi tanárnak »*Adalbert von Prag*« című 1898-ban megjelent művéből. Ezt követi *Némethy Lajos* cikkének első része: *Adalékok a kassai vértanúk történetéhez*. A kassai három jesuita atyáról *Hennig Alajos* adott ki egy illusztrált kis munkát, összeállítva benne a rájuk vonatkozó adatokat, melyeket most újabb adatokkal pótol *Némethy* közleménye. A füzet harmadik cikkében *Fallenbüchl Ferencz* foglalkozik *Otrokocsi Főris Ferencz élete és irodalmi működése* ismertetésével. *Otrokocsinak* mindeddig hiányzott kimerítő életrajza, s így *Fallenbüchl* értekezése érthető érdeklődésre tarthatna számot, kivált ha mindjárt az első lapon olyan botlások, mint *Socher* (Jöcher helyett), *Tót-falusi Kis István*, *Ujfalvi András* stb. nem csökkentenék az író

alaposságába helyezett bizalmat. — Az ötödik füzetben *Némethy Lajos* folytatja a *kassai vértanukról* szóló adatait. *Fallenbüchl* pedig befejezi *Otrokocsi Főris Ferenczről* irt értekezését. — A hatodik füzet *Némethy* említett közleményének befejezését is hozza.

— MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. Szerkeszti *Blau Lajos*. XVI. évf. 1899. 1. 2. szám. — Az első számban nagyobb történeti tanulmányt kezd *Weisz Mór*, melyben a *Szicíliai zsidók történetéről* értekezik. — A második számban *Büchler Sándor* ismerteti Bernstein Bélának »*Az 1848—49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók*« című munkáját, melyet a szabadságharcz ötvenéves évfordulójára az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat adott ki. Az ismertető egészben véve érdemes műnek mondja Bernstein könyvét, de egyszersmind több helyen hiányosságára, felületességére s itt-ott tévedéseire is rámutat;¹⁾ megróvja, hogy az ujságok értesítéseit mind készpénznek veszi s kritika nélkül használja; különösen érdekesek azon pótlások, melyeket az ismertető a szerző művéhez ad.

— TURUL. A magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság közlönye. Az igazgató-választmány megbízásából szerkesztik *Fejérvataky László* másodelnök és *Schönherr Gyula* titkár. XVII. köt. 1899. 1. 2. füzet. — Az első füzet első és legnagyobb cikke *Boncz Ödön* tanulmánya a *Szentgyörgyvölgyi Bakacs-családról*, melyet különlenyomata alapján mult havi (juniusi) füzetünkben (562. l.) röviden már ismertettünk. Ezt követi *Majláth Béla* cikke »*Zemche ivadéka*« czímmel, a csemiczei Csemiczky és benyiczi Benyiczky család leszármazásáról; továbbá a *Csabi nemzetség* genealogiája, melyet ifj. *Reiszig Ede* tesz közzé. A *vegyes* rovatban korán elhunyt heraldikusunk, *Bárczay Oszkár*, a *Mesterházyak 1436-ban kiállított czímerlevelét* írja le; *Bay Ilona* adalékokat közöl a *csicseri Ormós család* Szabolcs vármegyében kihalt ágának genealogiájához; *Thaly Kálmán* az *ónodi Zákány családról*, végül *Illéssy János* a *Marczibány család czímeres leveléről* értekezik. A *tárca* két nekrológot hoz: az egyik *Szilágyi Sándorról*, a másik *gróf Hunyady Lászlóról* szól. A *szakirodalom* rovatában *Ortvay Tivadar: Pozsony város története* (2. köt.), *Károly János: Fejérvármegye története* (szintén 2. köt.) s egy heraldikai szakmunka és folyóirat van ismertetve. — A második füzetben *Majláth Béla* közli a *Turócz-Divéki és Nagy-Palugyai Platthy család* történetét 1260—1526-ig; *Reiszig Ede* befejezi a *Csabi nemzetségről* irt tanulmányát; *Borovszky Samu* és *Varju Elemér* leírják a

¹⁾ V. ö. azzal a bírálattal, melyet folyóiratunk májusi füzetében (455—460. ll.) közöltünk róla.

Szirmay család 1417-ben kiállított czímeres levelét, és ugyancsak *Varju Elemér* az eddig megjelent közlemények alapján összeállítja a XIV. és XV. századbeli magyar köviratú pecséték lajstromát. A vegyes rovatban *Lehoczky Tivadartól* adatokat olvasunk a *Balling*, *Berthóthy* és *Leövey* családokról; *Récsey Viktortól* pedig rövid ismertetést egy magántulajdonos birtokában levő régi kéziratos czímerkönyvről, mely nagyobbrészt horvátországi nemes családokról szól. A füzetet egy érdekes kis közlemény: *Gáti alias Tokai György* miskolczi reformatus pap armalis-szerzéséről, s Vasvár-megye legújabbán megjelent monographiájának ismertetése fejezik be. Mindkét füzethez több pecsétrajz és színes czímerkép van mellékelve.

— NAGY IVÁN. I. évf. 2—3. 4. 5—6. füzet. — E szak-szerűen szerkesztett család-történeti értesítő első füzetét már láttuk. — A második kettős füzetben *Komáromy András* folytatja a *Perényi nemzetség* leszármazására vonatkozó tanulmányát s ezen második közleményében a XIII-ik század végén élt Orbán három fia egyikének, *Miklósnak* ágazatával (a nemesi ággal) foglalkozik, a kinek utódai, miután a csehek sárosi és szepesi birtokaikból kiszoríták őket, Szabolcs megyébe költöztek, hol mint egyszerű köznemesek — *kárászi Perényiek* — még a mohácsi vész előtt kihaltak. — *Pettkó Béla* a királyi könyvekből kijegyzett czímerleírásokat közli folytatólag minden füzetben. Szintúgy a »Magyarország családai« című rovat is füzetről füzetre hoz egyes családokról genealogiai közléseket, a legtöbbször közülök czímerét is adván a szövegbe nyomott rajzokban. — *Illéssy János* az 1754—55 évi országos nemesi összeírás közlését megyék szerint szoros betűrendben folytatva, a 6-ik füzetben Bereg vármegyéig halad. — Nagyobb dolgozat még, ugyancsak *Illéssytől*, az *Alaghy család története*, melyből az előttünk fekvő füzetekben három közlemény jelent meg. — Több érdekes cikket hoz a tárcza is; ezek sorában irodalomtörténeti becsú *Komáromy* közlése az 5—6. füzetben, *Básthy József* e század első felében élt királyi táblai hites ügyvéd családtörténeti vállalatáról, melyet »Magyarok Emléke« cím alatt indított meg, de pártfogás hiánya miatt már az első kötettel félbehagyni kényszerült. — A füzeteket *Hivatalos Értesítő* s a közönséget érdeklő kérdések és feleletek egészítik ki.

REPERTORIUM.

c) Hazai hírlapok.

(1897. jun. — 1898. jun.)

A császár karácsonya. (Országos Hírlap, 1897. decz. 25.) E cikkben egy névtelen, állítólag egykorú napló nyomán II. Józsefnek 1781-iki karácsonyát vázolja, mely eléggé szomorúan folyhatott le Schönbrunn falai között. Czikkíró a napló szerzőjét valamelyik koronaőrző főúrban keresi.

Simonyi Zsigmond, Bécs város nevei. (Pesti Napló. 1897. decz. 25.)

Hentaller Lajos, Damjanich fiai. Korrajz a szabadságharcból. Czikksorozat a Függetlenség 1897. decz. havi számaiban.

A két Bolyai, Bedőházi János új könyve nyomán. (Vasárnapi Ujság. 1897. 43—44. sz.)

Findly Gábor, Pulszky Ferencz Archaeológiáját ismertette a Nemzet 1897. decz. 28. számában.

Gr. Desseffy József emlékezete. (Hazánk, 1897. decz. 30.)

Himmel H. Die Grabstätte einer Königin Ungarns, in St. Paul im Lavantthal, Kärnthen. (P. Lloyd, 1897. decz. 30.) V. ö. *Das Benedictiner-Stift S. Paul in Kärnthen, von Ed. Aelschker.* (Klagenfurt, 1880.) A kérdéses királyné Ágnes, III. Endre özvegye.

Peisner, Abenteuerliche Lebensläufe. (Neues Pester Journal, 1897. decz. 31.) E tárczában több magyarnak regényes életrajzát leljük. Ilyenek *Dudits András* pécsi püspök (szül. 1533), *Fessler Ignác*, *Balbi Jeromos* prépost és politikus, *Kakas István*, *Jetting Károly* a magyar Robinson, szül. Pozsonyban, 1730.

Hentaller Lajos, Az európai mozgalmak. Történeti tanulmány 1848—49-ről. (Magyarország, 1898. jan. 2. és követk. számaiban.)

Akin Lajos-t (szül. Ó-Budán 1843, megh. mint öngyilkos Pozsonyban 1893. ápril 1.) tartották sokáig a levelező lap igazi feltalálójának. (V. ö. Neues Pester Journal, 1898. jan. 4.); egy a Neues Wiener Tagblatt-ban (jan. 8.) közzétett levélből azonban, mely Akin bátyjától, Károlytól származik, a ki mellesleg mondva Fiumében 1893. okt. 31. szintén megmérgezte magát, világosan kitűnik, hogy őt és nem Lajost illeti az érdem; pénz hiányában azonban nem értékesíthette újítását.

Komáromy András, Egy régi utazó rólunk. (Magy. Hírl. 1898. jan. 12.) Gerlach István. tübingiai evangel. lelkész 1573. ápril. hazájából Bécsbe indult, hogy Ungnad Dávid követet mint annak udvari papja, Konstantinápolyba kísérje. Naplója reánk maradt. Jun. 11. hajón Pozsonyba érkeztek, a hol Radecius István egri püspök vendégei valának és a többi vendég és szolga példájára szintén »Isten éltesen!« kiáltottak. Gerlach azt is felje-

gyezte, hogy egy legény a Dunaparton magyar tánczot lejtett. Leírja, hogy két karjával a feje fölé kapott. hol kiegyenesedve, hol guggolva nagyokat kurjangatott és kezét lábát magától szinte elhajigálta. E szerint a csárdásnak hü leírását bírjuk Gerlach naplójában.

Balásy Dezső, Régi magyar neveink. (Budap. Hírl. 1898. jan. 14.) Bonczolgatja a Botond. Álmos. Árpád sat. névalakokat.

Szüllő Géza, A czímerek. (Magy. Hírl. 1898. jan. 16.)

Az Esterházy herczegek. (Egyetértés, 1898. jan. 16.)

Száz év előtti udvari élet Budán. (Egyetértés, 1898. jan. 19.)

Tárgya a Beleznay tábornok özvegyénél 1792. febr. 15. megtartott fényes bál.

Kuruczemlékek. Thökölyi Imre Szikszóból kelt edictuma. 1681. (Hazánk. 1898. jan. 20.)

Jókai Mór, A márcziusi fiatalság (Petőfi, sat.) Magyar Hírlap. 1898. jan. 7. *Jókai, Petőfi emlékezete,* 1848—49. (u. o. jan. 9.)

Hentaller Lajos, Virradat előtt. (Magyarország, jan. 9. és követk. számaiban.) Adalék az 1845—47. évek történetéhez.

Hentaller Lajos, Kik élnek még 48—49-ből? (Magyarország. 1898. jan. 22.)

Gróf Vagyázó Ferencz, Kossuth 1867 után. Visszapillantás a függetlenségi irány 1867 utáni szerepére. (Hazánk, jan. 23. 1898.)

Pável püspök és birodalma. (Budap. Hírl. 1898. jan. 25.) A nagyváradi görög katholikus egyházkerület története 1777 óta.

Püspöky Gráciaán, Történeti múltú helynevek eredete. (Nemzet, 1898. jan. 25.)

Győrffi József 1848-as honvéd, később az Almássy, majd a székely pucs tagja. Garibaldi alatt önkéntes, a Klapka-legió szervezője, megh. Csalószegen, 1898. jan. 24-én 73 éves korában. (Budap. Hírl. jan. 25.)

Széchenyi-reliquiák. Az akadémia új gyűjteménye. (Egyetértés, jan. 27.) A Wesselényivel történt fogadásról szóló levelek, iratok sat.

A régi (nagyváradi) Tisza ház. (Országos Hírlap. jan. 29.)

Sayous Ede nekrológiát l. a jan. 29. lapokban. *Junius* cikket Sayousról a Budap. Hírlap jan. 29. számában.

Szüllő Géza, A magyar nemesség. Visszapillantás annak múltjára. (Magy. Hírl. jan. 30.)

Tarczai Gy. Régi magyar tánczok. (Egyetértés, jan. 30.)

Tarczai György, Magyarok Lutéciában. Cikksorozat a P. Napló, jan. 25. febr. 1. 12. márcz. 3 és 17, ápril 19, és máj. 21. megjel. számaiban. Korrajzi vázlatok VI. Károly francia király korából, a midőn Orsini-Blagay László tótországi és macsói bán. Tóttós Péter és több magyar főúr, Zsigmond kíséretében avagy annak megbízásából Párisban időztek.

Dessewffy Dénes híres honvéd-őrnagy 1848--49-ben, azután emigráns. febr. 4—5-ike közötti éjjel. Nekrológját l. az 1898. febr. 5. és 6. lapokban. első sorban a Magyarország febr. 6. számában.

Régi magyar bálók (Pesti Napló. febr. 6.) Felemlíti különösen azt a fényes bált, melyet Apponyi Antal osztrák követ Párisban adott 1829. februárban. midőn magyar tánczokat is bemutattak az előkelő világnak.

Tarczai Gy. Fejedelmi vadászatok Budavár fénykorában. (Egyetértés febr. 6.)

Barabás Samu új oklevélgyűjteményéről (Zrínyi Miklós életére vonatkozó oklevelek és levelek) a Budapesti Hírlap közölt bő ismertetést *Junius* tollából. (1898. febr. 12.)

Floridor, Régi udvari bálokról. (Egyetértés, febr. 13.) Felemlíti nevezetesen a Mária Terézia korában (1767—1768) a pozsonyi várban rendezett bálokat: így a Pálffy Miklós országbíró házában rendezett bált. hol a chinai tánczot is bemutatták.

Peisner, Der Fasching im alten Pest. (N. P. Journal. febr. 18.) *Schams, Beschreibung der kgl. Freistadt Pest* (1821) nyomán.

Libényi merénylete. (Alkotmány, febr. 18.)

Scherr-Thosz Arthúr gróf, szül. Bitsinben. Porosz-Sziléziában, 1820. márcz. 23. megh. Zágrábban 1898. febr. 19. Részt vett az 1848—49. szabadságharcban, melyet Görgei oldalán végig küzdött. Azután emigrált és Londonban. Párisban. Genfben élt. Be volt avatva az emigráció terveibe és benső barátja volt gr. Andrassy Gyulának, 1866-ban pedig részt vett a Klapka-legióban, melynek történetéről a P. Lloyd-ban ismételten érdekes leleplezéseket tett közzé. A legió visszavonulása után az osztrákok Krakóban elfogták és halálra ítélték, de Bismarck erélyes fenyegetései folytán szabadon bocsátották. Később Andrassy gróf több ízben diplomáciai alkudozásokkal bizta meg. 1881-ben *Erinnerungen aus meinem Leben* czim alatt emlékiratait tette közzé. Életrajzát l. a febr. 19. és 20. lapokban és a Nemzet febr. 23. számában »Gróf Andrassy Gyula benső barátja« czim alatt. A Pester Lloyd márcz. 8. számában a gróf özvegyétől helyreigazítást közölt a hírlapok által közlött életrajzi adataira vonatkozólag. A márcz. 2-iki esti lapjában pedig családi adatok alapján közli a Lloyd a gróf hiteles életrajzát.

Die erste ungarische Oper. (Béla futása.) Ezen 1822. Kolozsvárott szerzett dalmú szerzője *Ruzsitska József* (nem Ignác) vala; a szöveggönyv Kotzebue nyomán készült. (P. Lloyd, febr. 20.)

Az 1831 évi parasztlázadás. (P. Napló, febr. 22.)

A Koburg-Koháry dinasztia. (Egyetértés, febr. 22.)

Perczel Miklós (idős), *Egy kis magyarázat.* (Pesti Hírlap. febr. 23.) Az 1848 évi márcz. 15-ikének igazi lefolyását és jelentőségét mondja el.

Széchenyi István gróf egy ismeretlen levele. (P. Hírlap. febr. 24.) Ebben a Pozsonyban 1827. ápril 18. kelt és Wartensleben Károly grófhhoz intézett levélben Széchenyi a Nemzeti Casino tervét és berendezését, költségeit és célját fejtegeti. Ez utóbbit abban látja, hogy legyen Pesten olyan mulatóhely, a hol minden »pallérozotabb« magyar Pesten való tartózkodásának ideje alatt mulathasson.

Takáts Sándor, Antonius páter. (Budap. Hírlap, 1898. febr. 25.) Igazi neve Hueber András vala. budai német kapisztranus barát. Német kéziratokat hagyott hátra, melyekben érdekes dolgokat mesél a Harruckern családról, nevezetesen Harruckern Ferencz életéről, utazásairól, a ki a barátot nagyon megszerette és mindenhová magával vitte. Ha a család Gyuláról Bécsbe indult, 7—10 óriási üveges hintóban helyezkedett el a kíséző cselédnép-pel, és 300 lóra volt szüksége. A páter leírja a házi kisaszony-nak. Jozefának esküvőjét Károlyi Antal gróffal (1757), mely hallatlan pompa mellett ment végbe.

Lasz Samu, Egy polyhistor története. (P. Napló, febr. 26.) Visszaemlékezés *Sarlay Jánosra.* (1823—98.)

Szemere és Perczel. A gyülekezési jog korlátozása. (Magy. Hírlap, febr. 27.) Kimutatja hogy a két miniszter rendelete nem vág össze és azt is említi, hogy Szemere rendelete csakugyan nem jelent meg a magyar kormány hivatalos lapjában, még pedig azért nem, mert a hivatalos lap csak később indult meg. Az akkori Pester Zeitung és a P. Hírlap közölték azonban a rendeletet.

Hentaller Lajos, A szabadságharcz írói és költői. (Budap. Napló, febr. 27.) Összeállítása a szabadságharczra vonatkozó regényeknek és költeményeknek.

Báthory István és Possevin jezsuita. (Orsz. Hírlap, márcz. 1.)

Bernhardy naplóját az 1866 évi háborúról és a magyar emigrációra vonatkozólag ismerteti az Egyetértés, márcz. 2. A Budap. Hírlap is ismertette a naplót: *Magyarország szerepe 1866-ban.* (márcz. 11.)

Egy magyar jakobinus sírja. (Magyarország, márcz. 5.)

Márton István orvos, tagja volt a Martinovics-féle mozgalomnak, de szerencsésen elbujdosott és 15 évig elrejtve élt a budai Lebensthal-ban. Ekkor azután Visegrádon telepedett le, hol mint orvos és a nép jötevője haláláig (1827) működött. Latin sírfeliratát hálás betegek meg is újították.

Ivánka Zsigmond programja 1848-ból. (Budapesti Hírl. márcz. 13.)

Budapesti árvizek. (Orsz. Hírlap. márcz. 13.) Az 1741. 1744, 1775, 1795 és 1838 évi árvizekről.

Püspöky Grácián, id. Pázmándy Dénes. (Budap. Hírl. márcz. 15.) Közli a Haynau parancsára elfogott Pázmándynak leveleit Pozsonyból (1848. aug.), melyekben fogoly-társai sorsáról is megemlékezik.

Rozsnyai Pál 1848–49-iki honvéd huszár főhadnagy *naplótöredéke.* (P. Hírlap. márcz. 15. és köv. számai.) Rozsnyai különösen a Bánságban harczott, később Pest megyében. Az osztrákok utóbb besorozták. Megh. 1893. jun. 12.

Péterfalvy, Az árvai tótok. (M. Hírlap. márcz. 15.) Midőn Bocskay hajdúi Thurzó György halála és a béke megkötése után Árvában rabolni kezdtek, a tót parasztok 800-at közülök agyonverték.

A szabadságharc krónikája. Ápril 15-ike óta a Budap. Napló is állandó rovatot nyitott az 50 év előtti eseményeknek.

Egy szemtanu a márcziusi eseményekről. (P. Napló. márcz. 15.) Lord József pozsonyi polgár, akkoriban a bajmóczy Pálffy-uradalom bérlője, szemtanuja volt Pesten a márcz. 14 és 15-iki eseményeknek, nevezetesen Petőfi fellépésének a Pillvax kávéházban.

Himmel H. Königin Agnes von Ungarn (P. Lloyd. márcz. 16.)

Hentaller Lajos, Volt-e Csernátony 1848-ban szerkesztő? (Magyarország. márcz. 16.) Czikkiró kimutatja, hogy Csernátony 1849. febr. 14-től kezdve a Debreczenben nyomtatott Márczius 15-ikét a 8. számig Pálffy Albert társaságában tényleg szerkesztette.

A régi magyar bójtról. (Egyetértés. márcz. 17.)

Kaufmann Dávid, Der älteste jüdische Friedhof Ungarns. (P. Lloyd. márcz. 20.) Jelentés az Attila- és Pauler-utczában kiásott sírleletekről. A legrégebb sírkövek az 1270–80. évekből valók; újabban egy 1482 évi sírkőre bukkantak.

Singer, Ein ungarischer Afrikaforscher (P. Lloyd. márcz. 23.) Sürgeti Magyar László irományainak nyomozását és kiadását.

József nádor neje, Hermína főhercegnő. (P. Napló, márcz. 27.) A hercegnő fogadtatására (1815) rendezett ünnepek leírása.

Teubner Oskar, Die Rückeroberung Raabs. Zum 300-jährigen Gedenktage. (P. Lloyd. márcz. 29.) V. ö. a Neues P. Journal czikkét ugyancsak Győr visszavívásáról (29-ikén).

Német Gyula, Győr visszavétele. (Alkotmány. márcz. 29.)

Régi híres magyar orvosok. (Nemzet. márcz. 29.)

Hatala Péter, Április 11 — május 11. (Hazánk. márcz. 30.)

A debreczeni diákok életéből. (Országos Hírlap. ápril 2.)

Balogh Ferencz-től, régi leírások alapján. Egy 1823 óta fennállott diák-társulat (coetus) ismertetése sat.

Egy magyar zászlós úr családja. (A Szapáryak. Nemzet, ápr. 8.)

Gróf Andrásy Gyula ifj. Die Citate des H. von Dipauli.

(N. Fr. Presse. ápril 8.) A grófnak a kiegyezésről írt munkájára vonatkozó polemikus czikk.

Gárdonyi Géza, Az egri hősnők. (Budap. Hírl. ápril 13.) Szederkényi Nándor Heves megye történetében az egri nők vitézségéről hiteles adatok hiányában hallgatott. Gárdonyi utána járt a dolognak és kimutatja, hogy úri nők, első sorban Dobó neje, csakugyan nem vettek részt a küzdelemben. (Dobó ifju nejét, Sulyok Sárát, el is küldötte volt Egerből szüleikhez.) Az azonban hiteles tény, hogy az utolsó roham visszaverésében 40—50 szegényebb sorsú jobbágy-asszony, sütő-nők, varró- és főzőnők a falakon csakugyan segédkeztek a férfiaknak. Egy közülök el is esett, több pedig megsebesült. *Szederkényi Nándor* a Budap. Hírl. ápril 19-iki számában válaszolt e czikkre és Dobó Katiczát újabban is legendáris alaknak mondotta.

Nagy Iván, Tihanyi Ferencz temesi gróf. (Budap. Hírl. ápril 13.) Nógrád szülöttje volt. szül. 1790. szept. 1., megh. 1859. szept. 16. (A »Nógrádi Lapok« nyomán.)

A Habsburgok és a magyar nyelv. (Nemzet, ápril 5.)

Nagy Béla, Csejthei Báthori Erzsébet. (P. Napló. ápril 5.)

Békefi Remig, A közoktatás Magyarországon 1000-tól 1526-ig. (Magyar Állam. ápril 10.)

Pázmány Géza, Kossuth és Pázmány. (Budap. Hírl. ápril 8.)

Régi magyar versenyek. (Országos Hírlap. ápril 8.) Football-verseny 1794-ben. kengyelfutók sat.

Éble művét: Az ecsedi Károlyi-uradalom, számos lap ismertette, így a Budap. Hírl. is ápril 22. A P. Lloyd »Ein Kulturkampf — Process aus d. XVIII. Jahrhundert« cz. alatt ismertette a munkát. (ápril 29.)

Egy magyar Antinous. (P. Napló. ápril 22.) Nagy Gyurkának, egy tipikus öreg katonának életrajza a forradalom előtti időből.

Hegyesi Márton, Damjanich hazafisága. (M. Hírl. ápr. 22.)

Békefi Remig, A pásztói apátság története. Ismertette a Budap. Hírl. (ápril 23.)

Görgey István, Görgei küldöttei az orosz táborban. (Magyarország. ápril 23.)

Wertheimer E. Karl August von Weimar, König von Ungarn. (P. Lloyd. ápril 24.) Targyalja Hompesch báró viselt dolgait, és Becknek, a magyar nemesi ellenzék küldöttjének alkudozásait a nagyherceggel, a kinek az összeesküvők II. József trónját szánták.

Die Cisterzienser in Ungarn. Békefi R. nyomán. P. Lloyd, ápril 25. esti lap; ismertették még: Magyarország és a Budap. Hírl. ápr. 27-én, Hazánk 27-én, Alkotmány 28 és 29-én.

Hentaller Lajos, Damjanich Szolnoknál. (Országos Hírlap, máj. 1.)

Komáromy András, Kolozsvári képirok. A czéhszabályzat nyomán. (M. Hírlap, ápril 5.)

Die Feuertaufer unseres Königs. (P. Lloyd, ápril 5.) Ez Santa Lucia-nál, Radetzki vezetése alatt ment végre.

A legelső magyar löversenyek. (Nemzet, máj. 8.) Ilyeneket még Széchenyi István előtt Hunyadi József gróf rendezett Bars megyében Alsó-Bélyén (1814. máj. 14.), később pedig Kesziben Nyitra megyében.

Ábrányi Kornél ifj. Parlamenti zászlóalj 1848-ban. (P. Napló, máj. 13.)

Ürmösy Lajos, Az erdélyi unió története. (M. Hírl. ápril 14.)

15.) — *Mi történt 1848. máj. 15. Balázsfalván?* (Magy. Hírl. máj. 15.) — *A II-ik balázsfalvi gyűlés 1892. máj. 15.* (P. Napló, máj. 15.)

Die Helden der Veterani-Höhle. (N. P. Journal, máj. 21.)

Komáromy András, Ősök és unokák. (M. Hírlap, máj. 21.)

Adalék gróf Károlyi Sándor életrajzához.

Püspöky Grácián, A Szent István rend története. (Országos Hírl. máj. 22.)

Lónyai M. és Horváth Mihály menekülése 1849-ben, Csorvásy Istvántól. (Függetlenség, máj. 25.)

A Lederer-féle macskazene Budán. (1848. máj. 10.) Országos Hírlap, máj. 27. A megejtett vizsgálat abban maradt.

A 16. sz. huszárezred fennállásának 100 éves emlékünnepe. (N. P. Journal, jun. 4.)

Kilenczven esztendővel ezelőtt. (Országos Hírlap, 1898. jun. 5.) Hgykorú feljegyzések a debreczeni olcsó árakról.

Wertheimer Ede, Aus Alt-Pest. (P. Lloyd, jun. 7.) Korrajz a század elejéről (1810—20), mely ugyancsak sötét képet tár fel az akkori köznemesség és a diákok romlottságáról.

Die Vorgeschichte des Friedens von Villafranca. *Fleury tábormok emlékei nyomán.* (P. Lloyd, jun. 8.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

Igazítás. Junius-havi füzetünkben az 530-ik lap felülről számfutandó 17-ik sorában »készültek ki« helyett »kerültek ki« olvasandó.

Hivatalos Értesítő legközelebbi füzetünkhöz adunk.

A TÖRTÉNELMI KORSZAK KEZDETE.

Hol kezdődik a világtörténet? beletartozik-e az ú. n. történelem előtti kor? mikorra lehet tenni az idővel mérhető s az eseményeket legalább általános körvonalakban föltüntető történelmi korszak kezdetét? E kérdések a különböző irányban tett újabb kutatások után mindannyiszor fölmerülnek, valahányszor egy-egy új világtörténelmi munka lát napvilágot.

»A világtörténet az emberiség fejlődésének története« --- írja Marczali Henrik az általa szerkesztett *Nagy Képes Világtörténet* programmszerű előszavában. Ha ez igaz, pedig teljesen igaz, akkor az emberiség kezdetleges kora ép úgy anyagát képezi a történelemnek, mint a nagy kulturákat teremtő, nagy államokat alkotó népek működése, s ha amott a tudományos eredmények megállapításában a kutatás másféle módszerrel jár is el, mint olyan történelmi tényeknél, melyekről már írásos emlékek beszélnek, ez nem változtat a dolog lényegén, hogy a történelem mindjárt akkor kezdődik, mikor az emberiség kivetkőzve a teljes vadság állapotából, lépésről lépésre halad előre s odáig fejlődik, hogy a legrégebb kulturákat a Tigris és Eufrates, meg a Nilus völgyében megteremti. Nem mellőzheti tehát a fejlődésnek ezt a folyamatát az olyan munka, melynek tárgya a világ története, bármelyik ágát vegyük is az emberiség működésének, akár az anyagi dolgokban és életmódban, akár a társadalmi szervezkedésben, akár a vallásos felfogásban és a szellemi élet egyéb nyilvánulásaiban tett fokozatos előmeneteléről legyen is szó.

Az ősrégészet megállapította, hogy volt az emberiség életében egy olyan kor, a mikor a létért való küzdelemben

nem volt egyéb fegyvere és eszköze kovából pattogatott durva szakócézáknál. Bármilyen primitívek is ezen ú. n. palaeolith szerszámok, mégis ezek vezették lépésről lépésre az embert a kő megmunkálásának azon fokára, hogy Egyiptomban már öt évezreddel ezelőtt olyan óriási kő-emlékeket tudott létre hozni, minők a sphynx, meg a piramisok. Évezredek multak el addig, a míg a kőeszközök megszokott idomában egy kis változás történt s annyira fejlődtek, hogy a szerszám és a fegyver között különbséget tettek s mindegyiket a rendeltetésének megfelelőbb formában készítették. A régészek, Mortillet Gábor felosztását követve, franciaországi lelhelyek után szokták elnevezni a palaeolith kor különböző eszközformáit, és felhasználva az egyes formák előfordulásánál észlelhető geologiai tanúságokat, megállapították, hogy a kezdetleges jellegű chellesi, saint-acheuli és moustieri típusú eszközökkel élő s az afrikai feketékkel szorosabb kapcsolatban levő atlanti-melléki mammut-vadász népséget oly hosszú időszak választja el a csont- és kőfaragásban már előbbre haladt, sőt némi művészi kísérleteket tevő ló-vadász solutrei és rénszarvas-vadász magdaléni népségtől, hogy azalatt Európa éghajlata egészen megváltozott, a nedves és mérsékelt melegből fokozatosan átment a száraz hidegbe, majd a jégkorszakba, a mikor a végnélküli jégmezők egész Közép-Európáig és Dél-Oroszorszáig nyúltak le s ezzel kapcsolatban az állatvilág is nagy átalakuláson ment keresztül, kipusztult Európából a barlangi medve, barlangi oroszlán, az orrszarvu, a foltos hiéna, a mammut stb. s Európaszerte a hideg égöv állatai, a rénszarvas, pézsmá-ökör stb. terjednek el. Ez a korszak is elmúlt lassankint, a száraz hideget nagy esőzések váltják fel, a sivatag és tundra helyén erdőségek nőnek, előbb fenyvesek, azután lombos fák, bükk, tölgy stb. a rénszarvas fölszorúl északra, helyette a gímszarvas lesz az átmeneti korszak legjellemzőbb állata, s a korszak vége felé az eszközök sorában feltűnik a csiszolt kő, a mely már a khaldeai és egyiptomi kultúrával van kapcsolatban, melynek régebbi szakában szintén a csiszolt kő szolgáltatta az eszközök és fegyverek rendes anyagát.

Az a lépésről lépésre haladó és hosszú fejlődési folyamat

akkor is konstatálható, ha az ősi állami és társadalmi alakulások, meg a különböző vallás-erkölcsi rendszerek legkezdetlegesebb alapelemeire megyünk vissza, melyekből fokozatosan létrejöttek. Valamennyinek a csirája ott található a ma is vadságban élő néptörzsek primitív családi szervezetében és nyers természetimádáson alapuló világnézetükben, melyeknek egy-egy megkövült és érthetetlen, sokszor visszatetsző vagy nevetségesnek látszó maradványa a kulturnépek szokásai és szertartásai közt is szívíósan fentartotta magát.

Míndezeknek vázlatosabb vagy részletesebb tárgyalása el nem maradhat az olyan művekből, melyek a világ történelmének előadását tűzték ki feladatukúl, s csak azután térhetnek át arra a két ősi kulturára, mely a palaeolith kor sok évezredre terjedő tartama után, körülbelöl a nyugot-európai magdalénei korszak vége felé Khaldeában, majd Egyiptomban fejlődött ki, s legrégibb szakában, a mely azonban már nem választható el a szorosabb értelemben vett történelmi korszaktól, megfelel a neolith vagy csiszolt kő kornak.

A régi felfogás szerint a kultura legegőbb Egyiptomban fejlődött ki, míg az újabb kutatások mind több és több bizonyítékot hoznak fel arra, hogy az egyiptomi műveltség alapelemei khaldeai eredetre vezethetők vissza. Mostani ismereteink szerint kétségkívül Babylonia déli része volt a legrégibb civilizáció hazája, hol az ember már ezelött valami nyolczezer évvel rendezettebb társadalmi viszonyok közt élt, volt bizonyos vallásos rendszere, isteneinek oltárokát s azok körül templomszerű épületeket emelt, a vallásos szertartások végzésére volt külön papi osztálya, ismerte a házi állatokat és a földművelést, feltalálta az írást, megfigyelte a csillagok járását és az évszakok váltakozásának tartamát, s az időt ezen tapasztalatok alapján osztotta be évekre.

Időbeosztása nyújt módot arra, hogy a khaldeai műveltség kezdetét már bizonyos kronologiai adathoz tudjuk kötni. *Miss Emmeline Plunkett* tette ilyen szempontból vizsgálat tárgyává a khaldeai időszámítást¹⁾ s arra az eredményre jutott,

¹⁾ Proceedings of the Society of Biblical Archaeology, XIV. k. 1892. 112. l. — XVIII. k. 1896. 67. l. — XIX. k. 1897. 229. l.

hogy Babylonia északi és déli része kétféle módon számította az esztendő első napját: délen, Lagasban vagy Szirgullában a téli napfordulattól vette kezdetét az év, Akkádban pedig a napnak a Kos-csillagzatba való belépésétől. Mind a két hagyományos időszámítás ugyanazon egy forrásból eredt, kezdete tehát olyan időszakba helyezendő, a mikor a kétféle újév napja összeesett, vagyis a mikor a nap a Kos-csillagzatba a téli napfordulatkor lépett be. Ez pedig a Kr. e. 5750-dik évet megelőző 1750 esztendőös cyklusban történt, mert már Kr. e. 5750 — 4000 közt a nap téli napfordulatkor a Halak, az arra következő 4000 — 2250 közti időszakban, Gudea idejében pedig a Vízöntő csillagzatában állt, s viszont a Kos-csillagzatban való napállás az erre alapított akkád naptárban később már a tavaszi napéj-egyenlőség időpontjával (márcz. 21.) esett össze. A khaldeai naptárt tehát Kr. e. 7500—5750 között alkották meg, s az a nép, mely létrehozta, már túl volt a barbárság állapotán, mert olyan időszámítás, mely az égitestek rendszeres mozgásán alapszik s nemcsak az évszakok változásával, hanem a napnak bizonyos csillagzatban való állásával is összefügg, a csillagászati megfigyeléseknek jóval korábban megkezdett folytonosságáról és fejlettebb fokáról tanuskodik.

Ha a rendszeres időszámítás kezdete Khaldeában ilyen régi időkre megy vissza, akkor egy pár kronologiai adat megbízhatósága felől is más fogalmunk lesz, mint a mikor semmiféle mértéket sem tudunk velök szemben alkalmazni. Ilyen az az adat, melyet az utolsó babyloni király, Nabunahid (Kr. e. 555—539) említ az általa újra fölépített észak-babyloni szipparai ősrégi nap-templom alapító okmányában, hol azt mondja, hogy azt ő előtte 3200 évvel alapította Naram-Szin, Szargon fia. Naram-Szin e szerint Kr. e. 3750 körül uralkodott, s ő és apja, a félszázadon át uralkodó Szargon vagy Szarjukin kezdik meg Babylonia északi részében a semita elem történetét, mely több mint másfélezer éven át a szumír kultúra fokozatos elsajátításából s lassu terjeszkedésből állt, míg végezetül a szumírokat teljesen magába olvasztotta. Szargon és Naram-Szin hatalma a közép-babyloniai Nippurra is kiterjedt, hol a philadelphiai egyetem által 1888—1895-ben rendezett

ásatások alkalmával igen sok téglát és egyéb épületrészt találtak az ő bélyegükkel ellátva. Építkezésük törmelékei a húsz méternyi vastag nippuri romhalmazban a középső réteget képezik; e fölé építtette a későbbi időkben Ur-Gurra vagy Ur-Bahu az utóbb is még többször helyreállított és tovább épített nagy *ziggurat*-ot vagyis a négy sarkával a négy világtáj felé néző toronyalakú nagy négyszögű templomot, mely egész szerkezetére nézve nagyon megegyezett a legrégibb egyiptomi, különösen a meidumi és szakkarai téglapiramisokkal. A szakkarai piramist a III-ik dinasztíából való Zoszer farao építtette, Ur-Gurra korszaka tehát körülbelül az egyiptomi III-ik dinasztia uralkodásának idejével esik össze s megelőzte a nagy piramisépítő királyok, Khufu, Khefren és Menkauré korszakát (Kr. e. 3000 körül). Ilyenformán egy újabb támpontot nyertünk arra nézve, hogy a Nabunahid adata után Naram-Szin uralkodási évének fölvelt idő (Kr. e. 3750) megbízható, mert Naram-Szin kora megelőzte Ur-Gurra korát, ez pedig az egyiptomi piramis-építkezések régebbi (tehát a Kr. e. 3000-et megelőző) szakával egyidejű.

Ha már most számba vesszük, hogy a Naram-Szin-féle építkezések színvonala alatt Nippurban épületrészekből, cserépből, széttört föliratos kövekből még egy $9\frac{1}{4}$ méter mélységű törmelékhalmoz került elő a meg nem munkált őstalap fölött, úgy hogy már előzőleg legalább is kétszer dült romba s épült újra a világ urának Mullilnak emelt templom: a khaldeai építkezések kezdete szintén visszavezethető abba a Krisztus születését valami hatezer évvel megelőző korszakba, a mikor a khaldeai naptár keletkezett, tekintve, hogy a Szargon és Naram-Szin építkezéseinek színvonala fölött elterülő s amannál nem sokkal magasabb (11 méter) romhalmaz összegyülemlésére valami negyedfél ezer év kellett.¹⁾

Nem ismerjük a khaldeai civilisációnak a legősibb kezdetleges állapotokból való kibontakozását, s így nem tudjuk, hogy az a nép, melytől ered, a fejlődésnek milyen stadiumain ment keresztül, a míg oda jutott, hogy a földkerekség leg-

¹⁾ Globus, 1897. LXXII. Nro. 4. 63. 1.

régibb városát, Nippurt alapította.¹⁾ Lehet, hogy az eddigi kutatók figyelmen kívül hagyták az ősrégészet körébe tartozó nyomokat, de az sem lehetetlen, hogy Babylonia területe csak a palaeolith kor letűnte után kezdett benépesedni, s legelső lakói nemcsak a csiszolt kőeszközök ismeretét vitték oda magukkal ismeretlen ősi hazájukból, midőn a Tigris és Eufrates völgyeit megszállták, hanem életviszonyaikban, úgy szintén szellemi és társadalmi téren is a fejlődésnek aránylag magasabb fokát érték el.

A tudósok nagy többsége a turán vagy ural-altáji népcsalád egyik ágának, a szumír népnek tulajdonítja a legrégibb kultúra alapításának dicsőségét. Úgy tetszik azonban, hogy a mint a khaldeai műveltség semita rétege alatt meg lehetett állapítani egy régebbit, a szumír réteget, azonképen kell lenni egy még régebbinek is, mely ép úgy alapját képezi a szumír kultúrának, mint ez a semitának.

Minél jobban ismerjük a szumír nyelvet, annál jobban kitűnik, hogy igazuk volt azoknak, kik a turán nyelvek közé sorolták, mely egyfelől a török-tatár, másfelől a finn-magyar csoporttal volt közelebbi rokonságban. Körülbelül négyezer éve már, vagy több is, hogy kihalt s csak mint szent nyelvet művelték még valami másfél ezer évig a babyloni és asszír papok, mindamellett az olyan szók és nyelvtani alakok egyezése, minő pl. *ada* (ad-da) = atya, török: ata; *ada-mu* = atyá-m, török: ata-m; *ana* (an-na) = anya, török: ana; *din-gir* (di-in-gir, din-gi-ra) = isten, török-mongol: tengeri, tangri, ég, isten; *nab*, fény = magyar: nap stb. oly szembeötlő, a ragozás, szóképzés (agglutinálás a vocalharmonia nyomai-val) annyira a turán nyelvek szellemében történt s annyira hiányzik belőle minden olyan sajátosság, mely az árja vagy sémi nyelveket megkülönbözteti az ural-altáji nyelvektől, hogy a szumír népet semmi esetre sem lehet kiszakítani a turánságból, a mit különben a nyugot-európai tudományos világ általában elfogadott már, csak nálunk nem akarnak ezzel a ténynyel számolni.

¹⁾ A khaldeai hagyomány szerint különben Urudugga vagy Eridu még régebben keletkezett, de ennek maradványai még nincsenek átkutatva.

Csakhogy ezzel egy sereg megoldatlan kérdés áll elő.

Mint turánok, midőn ősi hazájukból, mely egyes nyomok szerint Khaldeától északkelet felé, valamely hegyvidék, hihetőleg a Pamír környékén, a többi turánság környezetében volt, leszálltak a Tigris és Eufrates völgyeibe, csakis egy pásztor vagy épen vadász népnek nagyon kezdetleges kulturális és életviszonyai között lehettek. De, mint említettük, a khaldeai kultúra legrégebb emlékei is már magasabb fejlettségi fokot tüntetnek föl, melynek előzményeit a babyloni területen nem lehet kimutatni, s így eszik annak a föltevésnek a lehetőségé, hogy maguk a szumírok voltak azok, a kik a Kr. e. 6000 évet megelőző időkben a Tigris és Eufrates termékeny síkságán fokozatosan fejlesztették ki a kulturát. Mint valamennyi kezdetleges államalakulásnál, Babyioniában is úgy kellett történni, hogy volt egy békés hajlamú, a kulturára fogékony népség, mely földműveléssel foglalkozott, csatornákat, templomokat, városokat épített, föltalálta az írást, megfigyelte a csillagok járását, s ezt a népet harcziás nomádok hódították meg, a kik államot szerveztek, beolvasztották a régi lakosságot, és elsajátították, majd pedig tovább fejlesztették kulturáját.

Mikor a szumírság föltűnik a történelem szemhatárán, akkor már rég megtörtént az összeolvadás, a mire vall a faji átalakulás; a szumírokat ugyanis az alacsony termet, sas orr, előre álló, de nem ferde szem, húsos arcz, szakálltalanság és szembetűnően sötét szín (a kétnyelvű himnuszokban *fekete fejűek*), vagyis egyes mongoloid sajátságok mellett a délázsiai negroidok faji tulajdonságai jellemezték.

Csakis a vérkeveredés mellett érthető meg a szumíroknak a turán népektől sokban elütő volta, holott nyelvük turán eredetre mutat, s ezen az alapon azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szumírságban a turán eredetű népelem mellett volt egy sasorrú, sötétbőrű népréteg is, mely azonfölül a legrégebb figurális emlékek tanúsága szerint a már átalakult szumír tipustól is különbözött az által, hogy nagy termetű volt (a hajdankori *óriások*-ról tud mind a khald monda, mind a biblia) s azonkívül dolichocephal fejalkatú, míg a tulaj-

donképeni szumír tipust a kerekfejűség jellemezte.¹⁾ Ez az ősi népelem a mithikus mezbe öltöztetett khaldeai hagyományok szerint a tenger felől, mint a hajózásban már jártas nép, szállta meg Babylonia déli részét.

Fennmaradt ugyanis az emléke annak, hogy midőn az emberek (a szumírok) a négy nagy folyótól környezett Édenből (Pamir) leszálltak a khaldeai síkságra s ott eleinte minden törvény nélkül, mint a vadak éltek, a Vörös tengerből ott, hol Babylonia határát érinti, vagyis a persa öbölből, egy Oannes nevű haltestű ember jött elő s a nappalt a földön töltve, éjjel pedig ismét a tengerbe merülve, megtanította az embereket mindenféle tudományra és mesterségre: a betű használatára, geometriára, a városalapítás és templomépítés szabályaira s a földművelésre. A monda még négy más ilyen jóindulatú tengeri csodalényről beszél, kik a későbbi időkben jelentek meg, a midőn Babyloniában már az istenek uralkodtak. Kihámozva a csodás dolgokból a lényeges vonásokat, alig lehet kétségünk, hogy itt egy a persa öböl felől gyarmatosító hajós nép kulturális befolyásának a hagyománya maradt meg, a mire egész világosan utal a haltestű ember képze, mert hiszen az ősalapítók közt egy a hajózásnak még fogalmával sem bíró primitív nép csakis valami félig hal, félig ember-félének gondolhatta azokat az előtte csodálatos lényeket, a kik képesek voltak a vízen járni. Hogy ezek a persa öböl felől jöttek s onnan terjedt tovább az általuk

¹⁾ Cope a »The American Naturalist« cz. folyóirat 1896. augusztusi füzetében, a nippuri ásatásokra támaszkodva, az ő khaldeai népet szép, erős, egyenletes természetűnek, egyenesen álló nagy szeműnek, erős, egyenes vagy kissé hajlott orrúnak, keskeny ajkúnak s határozott dolichocephalnak állapítja meg, s ebből azt a merőben tarthatatlan következtetést vonja le, hogy mivel a race-jelek semmiképp sem egyeznek meg a mongol faj tulajdonságaival, de meg egyéb okoknál fogva a semiták is ki vannak zárva, a szumírok csak árják (indogermánok) lehetnek. Cope azonban nemcsak a szumír nyelv általánosan elismert turánságát, hanem a khaldeai őskulturának az alább említendő okoknál fogva egy a persa öböl felől terjeszkedő sötét bőrszinű hajós néppel való összefüggését és más egyéb szempontokat is (minők pl. az árja népfaj balttenger-melléki alakulásának bizonyítékai) figyelmen kívül hagyott. Az általa kiemelt anthropologiai tanúságok azonban mindenesetre fontosak, azokat mi is felhasználtuk, csakhogy a különböző szempontok mérlegelése után egészen más eredményre jutottunk.

meghonosított kultúra, ezzel teljesen összevág az a másik körülmény, hogy Khaldea legrégebb és legszentebb helyei déli Babyloniában voltak, s az a város, mely valamennyinél szentebb és régebb volt, a legrégebb isten-dinasztia hazája Nunki vagy Urudugga (Eridu), egyúttal legdélebb fevésű volt. A gyarmatosok ősi fészkének az indiai oceán valamelyik szigetén kellett lenni s még hosszú ideig függtek az anyaországtól. Erre vall Gisdubar (Izdubar) vagy Gibilgamis mondájának azon része, mely elmondja, hogy Gisdubar fölkereste az utolsó isten-királyt, az özönvízből megszabadult Samasnapistit, más néven Nubnapistit (a bibliai Noé) vagy Khasziszadrát (Xisuthros), a kit a halál vizein való másfél hónapi hajózás után egy mocsaraktól körülvett szigeten, a boldogok országában (Hommel föltevése szerint Szokotora) talált fel.¹⁾ Ebből még az is kitűnik, hogy az istenekül tisztelt királyok tulajdonkép a tengeren túli anyaország királyai voltak s nem Khaldea területén szeltek. Vegyük ehhez, hogy a szumír kulturában az *ég* legrégebb képzetét az Oceánhoz fűzték. *Anu* a. m. az *égoceán*, a mi ismét csak tengeri néptől eredhet, mert a szárazföldi nép felfogása szerint az *ég* a. m. *memyezet*, *boltozat*, melyet a különböző hitregék szerint óriások, (Atlas stb.) tartanak a vállukon. Ha már most mindazt összegezzük, a mit ezen ősz kultúrnépről következtettünk: a hajózásban való jártasságát, valamely délvideki szigetről való terjeszkedését, sötét bőrszínét, nagy és izmos, erős termetét, dolichocephal fejalkatát, — arra a végeredményre jutunk, hogy tipikus sajátosságainak jellemző vonásai leginkább föltalálhatók abban az indonesiai ősfajban, melynek maradványait a polynézek olvasztották magukba, s a malaj népcsoportból, melyhez nyelvüknél fogva tartoznak, kiválnak magas termetüknel és dolichocephal fejalkatuknál fogva.²⁾

¹⁾ *Hommel*: Geschichte des alten Morgenlandes. (Sammlung Göschel.) Stuttgart, 1895. 45. l.

²⁾ A nyugoti polynézek faji jellegükre nézve a malajokhoz közelednek, a kikből a Kr. e. időkben kiváltak; a keletiek és északiak azonban vér szerint egy egészen más fajnak az ivadéka, úgy hogy egy francia anthropologus, Lombardi, a három ősz-ra ce »dolichocephal borealis« csoportjában egy külön őstípusnak veszi föl. A polynézek ezen ágát, melyhez tartoznak a havaii kanakok, új-zelandi maorik, tahitiak stb., jellemzi az európai fogalmak szerint szabályos, tojásdad arczképződés, magas homlok,

Ez a sötétbőrű ősrégi tengeri népfaj Amerikába is eljutott s nyomokat hagyott az amerikai néptörzsek faji és néprajzi alakulásában, valamint a sarkaikkal a négy világtáj felé forduló piramis-szerű lépcsőzetes közép-amerikai templomokat tekintve, legrégibb civilizációjában is.

Berosus tíz isten-királyról beszél, kik összesen 120 szárig, vagyis 432 ezer évig uralkodtak, míg az istenek uralkodása előtti korszak 72 szárra (259,200 évre) terjed, vagyis az özönvíz előtti korszak összesen 192 szárból állt. Hommel ¹⁾ kimutatta, hogy a tíz khaldeai őskirály megfelel az özönvíz előtti bibliai tíz ősapának, tehát, mint a négy folyótúl öntözött Éden, az özönvíz, a nyelvek összezavarodásának stb. mondája is mutatja, a khaldeai és bibliai őstörténelmi emlékek közös forrásra mennek vissza. A biblia szerint azonban Ádám-tól az özönvízig csak 1656 (a Septuaginta szerint 2242) év telt el, így joggal feltehető, hogy az eredeti khaldeai monda sem ismerte azt a mesés nagyságú időt, a mit Berosus tulajdonított az istenkirályoknak. A zavart alighanem a khaldeai ciklusos időszámítás későbbi átalakulása vagy félreértése idézhette elő. 1 szárnak volt 6 *ner* vagy 60 *szósz*, a 120 szárnak e szerint 7200 szósz, a 192 szárnak 11,520 szósz felel meg; ha tehát ezt a számot a bibliai adattal hozzuk kapcsolatba, akkor 11,520 szósz = 1656 (vagy 2242) évvel = holdév (354 napos) szerint 586,214 (793,668), napév (365¹/₄ napos) szerint 604,854 (818,890) nappal. Ezen számítási alapon pedig egy szószra csak 51--52 (70--71) nap esik. Berosus adatát tehát alighanem úgy kell módosítani, hogy a *szósz* eredetileg nem 60 *éves*, hanem 60 *napos* ciklust jelentett. Ennek hatszorosa (6 × 60 = 360) nagy-

arányos, gyakran hajlott orr, kissé duzzat ajak, hosszú, gyakran göndör fekete haj, hosszú és fekete szakáll, nyulánk, magas és erős testalkat s olajbarna szín. Hogy a polynéz őskultura terén végzendő részletes kutatások és összehasonlítások a khaldeai kultura tengerentúli eredete felől biztosabb eredményre is kilátást nyújtanak, arra nézve megemlítem, hogy a polynéz mythológiában is szerepel *Anuu*, a khaldoknál *Anu* (az égoczeán); hogy a polynézeknél (havaiai kanakoknál), ép úgy mint a khaldoknál, a különböző rangú istenek élén *három főistenség* volt, s isteneiknek (Tahitiban) lépcsőzetes, *piramis-szerű templomokat* építettek, minők voltak a khaldeai templomok, kezdve a legősibb időktől.

¹⁾ The ten Patriarchs of Berosus. (Proceedings of the Society of Biblical Archaeology. 1893. Vol. XV. Part. 5. p. 243.)

jában megfelel az évszakok váltakozásának, vagyis nem más, mint a napév első kezdetleges formája. a minő volt a legrégebb egyiptomi év is, és akkor ez volt a tulajdonképeni *ner*. nem pedig, mint Berosus mondja, a szósznak 10-szerese, s viszont a 60-as számításnak egy további alakját, a $60 \times 60 = 3600$ napos ciklust jelölték a *szár* elnevezéssel. Hogy ilyennek kellett lenni a kezdetleges khaldeai időszámításnak. arra analogiának felhozható az ő-s-amerikai időszámítás, melynél a 20 napos ciklus képezi a kiindulási pontot s ennek különböző rendszer szerinti sokszorozása adja a ciklusos számítás külön nevekkel jelölt sokféle formáját, s a hol az évszakok váltakozását eleinte szintén csak 360 napban (18×20) állapították meg. Tehát csupán a rendszer formája más, alap gondolata ugyanaz a mi a khaldeai számításé, hogy t. i. az évszakok váltakozásának idejét az eredeti ciklus sokszorozása által állapították meg.

Ha már most ezt a számítási rendszert veszszük alapul Berosus adatának magyarázatához, arra az eredményre jutunk. hogy az özönvíz előtt számított 192 szár = 1920 *ner* (Berosusnál 1152) = 11.520 szósz 691,200 napot vagyis 1920 kezdetleges (1892 valódi) évet jelent, s ebből 120 szár = 1200 *ner* (Berosusnál 720) = 7200 szósz = 432 ezer nap vagyis 1200 kezdetleges (nem egészen 1183 valódi) év esik a tíz isten-dinasztia uralkodására. Ez a számítási rendszer, szemben a csillagászati alapon nyugvó, tökéletesebb időszámítással, mely a napnak a téli napfordulatkor való állását vette kiindulási pontul, az eredeti szumír időszámításnak tekinthető s végső elemzésében a kezdetlegesebb amerikai 20 napos ciklusra vezethető vissza ($3 \times 20 = 60$), melyben a *húsz* már az emberiség őskorában megállapított első nagyobb matematikai egységként szerepel. a minék fogalmát a kéz és láb egyes ujjainak megkülönböztetése és az *egész ember* fogalmában való összegezése fejlesztette ki.¹⁾

Meddig tartott a teljesen mondai alakká vált Gisdu-

¹⁾ Az eszkimó nyelv egész nyersségében fentartotta ezt az ősi számítási módot, hol az ötön túl így számítanak: másik kéz egye (6), ketteje (7) stb. Első láb hárma (13), másik láb négye (19), az ember egésze (20).

bártól a történeti Szargonig és Naram-Szinig terjedő időszak, melyet a tíz isten-dinasztia főntebb 1183 évre számított korszaka előzött meg, más szóval a Kr. e. 3800-dik év (Szargon majdnem félszázados uralmának kezdete) és az isten-dinasztiák 1200 éves uralkodása közt levő hézag mekkora időtartamot foglal magában, a mi aztán egy újabb módot nyujthatna a khaldeai történet kezdetének meghatározására: e tekintetben nincs semmi támaszpontunk, legfőlebb addig mehetünk a következtetésekben, hogy az istenek uralkodása, a nippuri építkezések legalsó rétege s a khald csillagászati naptár kezdete egy korszakba esik s mindenesetre a Kr. e. 5750 előtti időkre megy vissza. De már az 1183 éves korszak kezdetét a Kr. e. 7500--5750 közti ciklusnak valamely közelebről meghatározható időpontjához kapcsolni nem tudjuk, s így mindössze annyi látszik valószínűnek, hogy legkorábban Kr. e. 6000 (7500--1200) körül, legkésőbb Kr. e. 4600 (5800--1200) körül végződött.

Az új korszak, melyet a khaldeai nemzeti hős, Gisdubár vagy Gibilgamis, a semitáknál Namraszit vagy Nárudu (e. h. Namrudu), a bibliai Nimród, »a hatalmas vadász« nyit meg, ki először kezdett hatalmassá lenni a földön, nyilván a szumír hódítások kezdetét jelzi. Nimródot Kus fiának mondja a biblia, a nomád vadász törzsek terjeszkedése tehát az északkeleti hegyvidék felől, a legrégebb föliratokban emlegetett Kis város környékéről, vagyis a későbbi Akkádból (Észak-Babylonia) indult meg, melynek papi fejedelmei, mint a Hilprecht által megfejtett nippuri ősföliatok, a történelem ezen legrégebb okmányai beszélnek,¹⁾ szövetkeztek az »íjj országából való csapatokkal« a Kenginek (Ki-Ingí, Ki Imi-ku) vagyis »a szent nyelv országának« nevezett Dél-Babylonia »a csatornák és hajók országa« fejedelmei ellen. Változó szerencsével folyt a két ország közti küzdelem. Egyik nippuri fölirat szerint Kengi királya, az Anu isten és Isztar istennő városában Urukban (Erech) székelő Insagszagana vagy Esagszagana, legyőzte az »íjj törzseit«, egy másik pedig Kis fejedelmét Enne-Ugunt verte le, de a

¹⁾ Old Babylonian Inscriptions chiefly from Nippur. Philadelphia, 1896.

hihetőleg több nemzedéken át tartó háboruskodásnak, mely alatt a legrégebb nippuri építkezések is romba dültek, mégis az lett a vége, hogy Kis fejedelme, Ur-Sulpanddu, legyőzte Lugal-Zaggiszit, Kengi királyát; fia Ukus pedig »az íjj országának főpapja« — mint egy »a világ urához« Mullilhoz intézett nippuri fogadalmi táblán mondja — Kengit is elfoglalta s mindent meghódított az Alsó-tengertől (persa öböl) a Felső-tengerig (Közép-tenger), Ararmától Larszáig.¹⁾

Azok a nippuri legalsó törmelékréteg felsőbb részeiben talált fölirat-töredékek, melyek a főntebb vázolt eseményeket adják elő, az ékírás oly kezdetleges és nyers formáját tüntetik föl, mintha — Delitzsch szavai szerint — most kerültek volna ki a föltaláló kezéből.²⁾ Mindenesetre hosszú fejlődési folyamat választja el az ékírástól Szargon és Naram-Szin korabeli idomától, mely utóbbi csekély eltéréssel ugyanannak az archaikus formának felel meg, a mi Ur-Gurra és Gudêa korszakát jellemzi.

Úgy tetszik nekünk, hogy a történeti Ukus, »az íjj országának főpapja,« az egész Elő-Ázsia fölött uralkodó kisi fejedelem alakja szolgáltatva a hagyományos történeti emlékezet anyagát Gisdubar (Ukus-dubar?) vagy Gibilgamis mondájához, míg a mithikus elem Hommel szerint a régi tűzistennek Gibilnek a beolvadása által jutott bele.

A hódítások és a szumírok előnyomulása nagy népkéveredésre vezettek. A nyelvek összezavarodtak, mondja a biblia, hogy egymás beszédét meg nem érték s a népek mindenfelé elszéledtek Sín-hár mezejéről.

¹⁾ Globus, 1897. LXXII. Nro. 4. 63. l. — Sir Henry H. Howarth: The early History of Babylonia. (Az »English Historical Review«-ben. Nekem a »Science of man and Australasian Anthropological Journal« 1898. máj. 21-iki füzetében közölt ismertetés állt rendelkezésemre.)

²⁾ »Denn nicht allein, dass einzelne Schriftzeichen noch ältere Formen aufweisen als in den ältesten Texten von Tello, so ist die ganze Art und Weise der Schreibung eine so urwüchsige, unregelmässige, fast möchte ich sagen: wilde, dass wir wohl zuversichtlich behaupten dürfen: die in den ältesten Texten von Nippur üblichen Zeichenformen für »Feuer«, »Name« u. s. w. sind den Zeichen, wie sie aus der Hand der Schriftfinder hervorgegangen sind, gleich, oder kommen ihnen wenigstens äusserst nahe.« (Berichte über die Verh. der Sächs. Gesellsch. der Wissenschaften zu Leipzig. Phil. hist. Classe. 1896. II/III. Lipce, 1897. 169.)

A most bekövetkezett népvándorlással hozható kapcsolatba, hogy az elő-ázsiai ős semita-khámita nép ketté szakadt s egyik ága benyomult Afrikába. Schweinfurt szerint¹⁾ ezek a bevándorlók Dél-Arábia felől költöztek Egyiptom déli és délkeleti részeibe, s mint pásztornép, déli Nubia legelőin terjeszkedtek tovább. Az ősi népjelleget ma is híven feltűntetik ivadékaik, a felső-egyiptomi és nubiai bedsa törzsek, az ababdék és bisarik. Hosszabb ideig tanyáztak a keleti hegységben s itt tanulták meg a kemény kő fegyverre és szerszámmá való feldolgozásának mesterségét.

Ugyanezen időtájban amattól függetlenül, de nyilván a szumír terjeszkedés következtében Dél-Babyloniából, Kengi országból is történt kivándorlás, mely a Nilus-deltában alapított gyarmatokat s az új Kengi, vagyis — mint a gyarmatosok dialektusa után átöröklődött a név — Khem földre átültette régi kulturáját s megismertette a Nilusvölgy lakóit a gabonával, ekével, vallásos rendszerével, építkezésével, csillagzatával, az írással és az érczekkel.²⁾

Igy pl. átvették a khaldoktól *Nu*-t (khald: Anu), az égoczeánt, a kit szintén az isten-rendszer élére helyeztek. Mint a khaldoknál, ennek is a lég istene, *Su* (szumír: In-lilla, semi: Bel) volt a fia, ezé pedig a földisten, *Keb* vagy *Szeb* (szumír: Ea), s nejeik: *Tef-Nut* és *Nut* (khaldoknál: Nin-lilla vagy Belit, Bahu és Dam-gal-Nunna vagy Dankinna), mint a khald mythológiában, az égoczeán női személyesítői. Hasonlókép a földistennek két pár gyermeke volt: *Osiris* és *Izis*, meg *Szet* és *Nebthaat* (khaldoknál: Merodakh és Isztar, Nergal és Ghanna), s Osiris a nyári nap, és Szet a téli nap ép olyan ellenségek, mint Merodakh (tavaszi nap) és Nergal (őszi nap). Merodakh nevét a *lakhely* és *szem* jegyével fejezték ki a khaldeaiak az ékiratokban; az egyiptomiak el-

¹⁾ Verhandlungen der Berlin. Anthropol. Gesellsch. Zeitschrift für Ethnologie, 1897. XXIX. 263.

²⁾ Hommel: Geschichte Babyloniens und Assyriens, 1885.15—20. — U. a. Der babylonische Ursprung der ägyptischen Kultur. München, 1892. — U. a. Geschichte des alten Morgenlandes. (Sammlung Göschel.) Stuttgart, 1895. 50—54. — Globus, 1897. LXXII. Nro. 17. és 1898. LXXIV. Nro. 5.

felelték ugyan a jegycsoport eredeti jelentését, de nyomait megőrizték Osiris nevében: *usz* ugyanis a. m. lakhely, *ir* a. m. szem. Ezenkívül khaldeai eredetű az *élet fájáról* s a *boldogok szigetéről* (egyipt. *Ialu*, *babyl.* *Arallu*) való hit. A *babyloni ezüst minából* és *ölből* ered az *egyiptomi font* és *öl*. s a hieroglyphák közt egész sor olyan jegy van, minők pl. az *élet. testvér, rabszolga. baloldal, tenni, éj, égoczeán* stb. jegyei, melyek a hasonló jelentésű és alakú ékiratos jegyeknek felelnek meg.¹⁾ Az egyező jegyek közé számíthatni a *király* fogalmát kifejező s »méhet« ábrázoló hieroglyphát is; az ősi ékiratos jegy, mint *Delitzsch* kimutatta, két egyszerűbb ideogramma, t. i. a »nagy«-ot jelentő *gal* és az »ember«-t jelentő *lu* jegy összetételéből alakult, maga a *szumír elnevezés* is a. m. *lu-gal* = nagy ember, vagyis király. Az egyiptomiak átvették a jegyet, de eredeti értelme kiveszett a tudatukból, a *szumír jegy körvonalai* a »méh« képehez hasonlítottak s a hieroglyph-írásban azután a méhvel jelölték a király fogalmát.

Hogy az egyiptomi bevándorlók két különböző fajhoz tartoztak s hogy a semitákkal rokon nomádokat meg a Deltában letelepült kulturnépet semmi esetre sem szabad összezavarni, arra világosan utalnak azok a legrégebb sírokból származó, mészkből, elefántcsontból készült figurális emlékek, melyeket ilyen szempontból *Schweinfurth* tett vizsgálat tárgyává²⁾ s kimutatta, hogy két *race-típust* tüntetnek föl, melyek közt a keskeny fejalkatú, magas homlokú, sasorrú, keskeny ajkú és hegyes, göndör szakállú típus a *semi-khamita* típusnak felel meg, a másik pedig széles fejével, zömök testalkatával, vastag arczával, ugyanolyan ajkával, rövid nyakával és szakálltalanságával a *khaldeai (vegyülék)-típussal* egyezik.

A mi a bevándorlás idejét illeti, erre nézve *J. Normann Lockyer* kutatásai nyújtanak némi támaszpontot, ki az egyiptomi templomok építésének korát csillagászati alapon igyekezett meghatározni s kutatásainak eredménye a következőkben foglалható össze³⁾:

¹⁾ *Hommel*: Geschichte des alten Morgenlandes. 1895. 50—54. l.

²⁾ Zeitschrift für Ethnologie. Verhandlungen der Berliner Anthrop. Gesellschaft, 1898. XXX. 180.

³⁾ V. ö. Archiv für Anthrop. 1896. XXIV. 175.

1. A régebbi időkben különböző, jól határolt korszakai vannak a templomépítésnek, melyeket részint az északi, részint a déli éggömb csillagai szerint orientáltak.

2. Az északi éggömb csillagai, nevezetesen a Nagy-medve α -ja és a Sárkány γ -ja szerint orientált templomok a Deltában kezdődnek.

3. A legrégebbi észak-csillagzati templomok a téli napisten Szet (a khaldeai Nergal), meg Phtah tiszteletére emeltettek a Kr. e. 5400—4200 közti időben.

4. A Sárkány csillagzat γ -ja Denderahban lép a Nagy-medve α -ja helyébe s az észak-csillagzati templomok délen Karnakon és Dakkehban Kr. e. 3500 körül kezdődnek.

5. A déli ég csillagai (Phaet a nyári napfordulatkor és α Centauri az őszi napéjegyenkör) szerint épített templomok csaknem egyidejűleg Kr. e. 3500 körül Dsebel Barkalban, Philaeben és Thebében tűnnek föl.

6. Kr. e. 3000 körül találhatók egymás mellett az északi és déli éggömb csillagai szerint készült templomok.

7. A későbbi időkben már túlnyomóan a déli csillagzatok szerint vannak a templomok orientálva.

Ha tehát a szumír hódítások kezdete a fentebbi számítás szerint a Kr. e. 6000—4600 közti évekbe tehető, a legrégebbi egyiptomi templomok keletkezése pedig a Kr. e. 5400—4200 közé: azon okozati összefüggésnél fogva, a mi közöttük volt, egy szűkebb határok közt mozgó kronológiai adatnak a Kr. e. 5400 (az egyiptomi templomépítés legkorábbi éve) — 4600 (a szumír terjeszkedés legkésőbbi éve) közti időt nyertük, ámbar az egyiptomi államalapítást megelőző isten-dinasztiák 1780 évre számított uralkodása vagy félezred évvel hosszabb időre mutat. Manetho ugyanis Menától (Menes), az egyiptomi állam alapítójától Menkaurêig, kinek uralkodása 9-ik esztendejét a Szíriusz egy hajnali fölkelése után a Kr. e. 3009/3006-ik évre teszik, 979 esztendő¹⁾ vagyis, ha Mena Kr. e. 3996/3993-ban kezdett uralkodni, ő előtte az istenek 1780 éves korszaka egész K. e. 5776-ig megy vissza.

¹⁾ Az I. dinasztiára esik 305, a II-ra 302, a III-ra 214, a IV. dinasztiából a Menkaurê előtti királyokra 158 esztendő.

Csakhogy itt számba kell vennünk azt a körülményt, hogy az istenek és az egyes dinasztiai uralkodási éveinek összegezéséből még korántsem következik, hogy az megfelel a valódi időtartamnak. Egyes dinasztiai egyidejűleg is uralkodhattak, s bár Mena volt az, ki Alsó- és Felső-Egyiptom egyesítése által megalapította az egyiptomi államot, nem kell azt hinnünk, hogy az egyesítés végleges volt; nagyon valószínű, hogy az, a mit az istenek uralmának neveztek, még a Mena utáni korszakba is benyúlt a Delta vidékén, s az 1780 éves ciklus igazán csak a piramisépítő nagy királyok korában végződött, a mikor az egyiptomi kultúra fejlődése önálló irányt vesz s megszűnik a khaldeai kultúrával való mindez ideig konstatalható összefüggése. Mert az istenek uralkodása alatt alig érthetünk egyebet, mint a dél-babyloniai ősrégi szent városokban székelő papfejedelmek uralmát, kiknek hatalmát Ukus hódításai közép-tengerig kiterjesztették. A kulturális befolyás huzamossága bizonyítja, hogy a Delta politikailag is Káldeához tartozott s az istenek vagy papfejedelmek uralmának véglegesen csak a IV. dinasztia első királya, Sznofru vetett véget, ki a Sinai félszigetig hatolt. Utódai, Khufu és Khefren azután a Deltában is megalapították a faraók hatalmát s nyilván erre vonatkoznak azok a görög írók által említett mondák, melyek a piramisépítő első királyok istentelenségéről beszélnek, a mi odáig fajult, hogy a templomokat is bezáratták. Ha tehát a IV. dinasztia uralkodásáig visszük le az istenek 1780 éves ciklusát, mivel Manetho adatai alapján Sznofru 166 évvel előzte meg Menkaurê 9-ik évét, vagyis Kr. e. 3170 körül kezdett uralkodni: a khaldeai uralom tartama a Kr. e. 5000—3200 közti időbe tehető.

E korszak régebbi felében, mely körülbelül ezer évig (Kr. e. 5000—4000) tartott, a Nilus völgyében lakó khámiták közt a politikai szervezkedésnek semmi nyomát nem találjuk. A legelső önálló államalakulás Felső-Egyiptomban Negadah vidékén történt, hol J. de Morgan hat ősrégi királyi sírt tárt föl, valószínűleg a Mena előtti korszakból.¹⁾ A királyi temető

¹⁾ Recherches sur les Origines de l'Égypte. 1. L'âge de la pierre
SZÁZADOK. 1899. VIII. FÜZET.

égetett durva téglából készült nagy derékszöget képez s a sírokban az ércnek semmiféle nyomát nem lehetett találni, az eszközök és fegyverek (kés, vakaró, nyílscsics) kőből készültek. Hasonló az *Om el Gaab* nevű halom királyi temetője Abydos mellett, az ősi Thini város közelében, a honnan származott a monda szerint Mena. Ezt a temetőt Amélineau kutatta föl, s bár hasonló a negadaihoz, előhaladottabb fejlődési foknak felel meg; itt ugyanis az eszközök anyagául már a rezet is felhasználták, de azért még a kovából készült kőtörök is nagy számmal fordulnak elő. Itt tűnnek föl legelőbb a hieroglyph írás kezdetleges emlékei, melyeket Kurt Sethe betűzött ki.¹⁾ A föliatok valódi egyiptomi hieroglyphok, egyiptomi nyelven, a történeti idők királyainak czímeivel (a két korona egyesítője, Felső-Egyiptom királya, Alsó-Egyiptom királya), bizonyos tehát, hogy a Mena utáni korból valók, de a IV. dinasztia korából ismeretes fejlődési foknál kezdetlegesebbek s a királyi táblákon látható névrajtő gyűrű sincs meg. Sethe az egyik föliaton a Manetho által említett Miehais, egy másikon Usaphais, egy harmadikon Semempses nevét találta, a kik mindannyian az I. dinasztiaéhoz tartoztak. A Thini közelében levő abydosi királyi temetőben tehát a thinita dinasztia királyai temetkeztek, melyhez Manetho nemcsak az I. hanem a II. dinasztiaét is odasorolja, míg a III. vagy memphisi dinasztia temetkezési helye Memphis közelében volt, a melyet már a khaldeai lépcsőzetes négyszögű tornyokhoz hasonló s téglából készült piramis sírok jellemeznek. Ezek közt legismertebb Zoszer király szakkarai piramisa. E sírok tanúsága szerint a III. dinasztia idejében a kőeszközök használata hanyatlóban volt, s nemcsak réz, hanem már bronz tárgyak is nagy számmal fordultak elő, a minőket a kissé puha réznek ónnal való keverése által legelőbb a szumírok kezdtek használni Khaldeában.²⁾

et les métaux. 2. Ethnographie préhistorique et le tombeau royal de Négadah. Paris, 1896—97.

¹⁾ Die ältesten Denkmäler der Aegypter. (Zeitschrift für ägypt. Sprache, 1897. XXXV. 1. füz. 1. l.)

²⁾ Az érczek használata Európában csak Kr. e. 2500—2000 körül kezdődik a nyers vagyis vörösréz eszközökkel, Egyiptomban az I. dinasztia koráig megy vissza, Khaldeába pedig minden valószínűség szerint a szu-

Ebben foglalható össze vázlatosan az egyiptomi történet kezdetleges korszaka, melyben a khámita törzseknek a Mena nevéhez kapcsolt államalkotási szervezkedése és a szumír hódítások elleni visszahatása ugyanazon időtájban történt, a midőn magában Khaldeában a velük rokon semiták szintén életjelt adnak magukról, és Szargon meg Naram-Szin alatt visszaszorítják a szumírokat s elő-ázsiai uralmuknak egy időre véget vetnek.

A föntebb már többször említett Ur-Gurra, Dungi, Gudêa stb. idejében, Kr. e. 3500—3000 körül, még egyszer sikerült a szumíroknak politikai hatalmuk kiterjesztése, s úgy látszik, ezen korszakban kelet felé Ázsia belsejébe is messze elhatoltak. Erre vall a khinai kulturának a szumír kulturával való összefüggése, a homnan vették, mint *Rev. C. J. Ball* kimutatta,¹⁾ legrégebb írásjegyeiket, köztük az »arany« jegyét (khinaiban: *kin*, szumírban: *gu*—*kin*, vagyis a betűk elemei szerint: *ku + gin*), a mi egyúttal azt is mutatja, hogy az érczek feldolgozásának első ismeretét szintén szumír forrásból kapták; ugyancsak szumír eredetű a khinaiak 60-as ciklusba osztott időszámítása, valamint 60-as számrendszerük, s bizonyára a csillagászatban is a szumírok voltak a tanítóik.

Népek és eszmék surlódása hozta létre a civilizatiót, mely mindaddig fejlődik mélységében, és terjedelmében mindaddig növekedik, a míg újabb és újabb anyagot, újabb és újabb eszmét képes magába olvasztani. A hol ez megszűnt s valamely nép elzárkozik az idegen befolyások elől, ott a hanyatlás is mihamar következik s a már létrejött civilizáció is csak a formát őrzi meg, de elveszti termelő képességét. Azért volt

mirok vitték be, a kik az Altáji hegység vidékén tennézetes állapotban találták s kezdetben nyilván csak mint a kőnek egyik nemét dolgozták föl eszköznek és fegyvernek. Az Altáji vidékére vezethető vissza az amerikai népek rézkulturájának kezdete is, a kik tudvalevőleg szoros faji rokonságban vannak a mongol race-hoz tartozó népekkel s az összes ethnographusok véleménye szerint Ázsia északkeleti részéből a jelen geológiai korszakban költöztek át Amerikába, hol a természet az északnyugoti hegységekben, tehát a bevándorlás legelső állomásain szintén nagy mennyiségben található. Az ázsiai és ausztráliai szigetvilág népei részben még ma is a kőkorból élnek. Afrika fekete népsége a réz- és bronzkort átugrotta, a kőkorból egyenesen a vaskorba jutott.

¹⁾ Proceedings of the Soc. of Bibl. Arch. 1890—1891. XIII. Part. 2, 6, 8.

oly végtelen lassu a haladás a történelem előtti időkben, mert az emberiség nagyon csekély száma megnehezítette a különböző néptörzsek egymással való érintkezését. Mert ne higyjük azt, hogy volt valaha nép, mely a legkezdetlegesebb állapotokból a saját maga belső fejlődése által önnönmaga erejével hon-
takozott ki.

Minden népnek a kulturája egy másik népnek a megelőző kulturájából fejlett ki, s minden új nép hozzájárulásával bővült és emelkedett a régebbi kultúra. A nyugot-európai civilizációnak az arab és görög-római kultúra volt az alapja, ezeké az elő-ázsiai semiták, zsidók, phoenikek, asszírriaiak és babyloniak, azután a dél-európai és kisázsiai alaródiak, etruszok, pelasz-mykenek, lykiaiak, trójaiak és hittiták, meg a khámita egyiptomiak kulturája; valamennyi, a khinait is oda számítva, a szumír kulturának a továbbfejlesztése, ezt pedig minden valószínűség szerint egy déli tengeri és a hajózásban jártas népnek a kulturája előzte meg, melynek talán a közép- és délamerikai kulturák létrejövetelében is volt része.

Ilyenformán az emberi civilizációnak összes változata egy közös forrásra vezethető vissza, melynek hazája a déli féltéke valamelyik, talán ma már nem is létező szigetén volt, hol az ember a kova és obszidián mellett legelőbb kezdett más egyéb kőnemeket is feldolgozni és csiszolás által eszközzé, fegyverré alakítani, legelőbb munkálta meg a földet, hogy termékeit élvezhesse, legelőbb emelt nagy kövekből épületeket, nem magának, hanem halottainak és isteneinek, s legelőbb kezdte megfigyelni a csillagokat, a minek szükségét először is csak egy szigetlakó nép érezhette, mely legelőször mert törekeny sajkájával a tengerre szállni, a hol csupán a csillagok állása szerint volt képes magát tájékozni. Bizonyára nem egy sziget, hanem egész csoport volt az, hol a kulturának ezen elemei külön-külön, a viszonyokhoz és szükségletekhez képest más-más fajú törzseknél kifejlettek; az a sötétbőrű, magas, erős testalkatú s dolichocephal fejalkatú faj, mely aztán Khaldea legdélibb részébe is átültette ezen kulturelemeket, a maga erejéből csak a vízen való közlekedés módjára jött rá, de ez által képessé vált arra, hogy más néptörzsek egy-egy találmányával megis-

merkedjék, azt elsajátítsa, s ezzel a saját kulturájának körét növelje és tágítsa.

Mindaddig, a míg tenger által körülzárt szigetekre szorítkozott ez a kultúra, nagyon egyoldalú maradt. Terjedelmének kibővüléséhez szükséges volt, hogy a szárazföld vadász törzsei is hozzáadják azokat az egészen másnemű viszonyok és szükségletek által létrehozott primitív kulturelemeket, melyeknek kezdete csakis tőlük indulhatott ki, minő az állatok szelidítése s további fejlődésben a pásztorkodás, valamint a társadalmi szervezkedésnek sokféle eleme.

Ezért látjuk mind az ó- mind az újvilágban, hogy a legelső civilisatiók és államalakulások földművelésre alkalmas talajon, a tengeri népek és vadásztörzsek találkozási pontjain jönnek létre. Ott cserélték ki egymással a népek a primitív életviszonyokból eredő ismereteiket, s egymással összeolvadva, a különböző tehetségek és hajlamok egymást kiegészítve és megtermékenyítve, megteremtették a civilisatiót.

NAGY GÉZA.

GHÍMESI FORGÁCH SIMON BÁRÓ.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Forgáchnak megvolt az a szerencséje, hogy a székenben nem kellett osztoznia a császári sereggel, mert új állásba lépven, meg kellett válnia társaitól. Már 1566 végén szóba került, hogy más állásba helyezik. Ekkor volt a naszádos kapitányi állás betöltéséről szó, s Verancsics, kinek tanácsát ebben az ügyben is kikérték, első sorban Forgách Simont ajánlotta, mellette pedig másod sorban Balassa Jánost vagy még inkább Zay Ferenczet, mert ez már máskor is volt naszádos kapitány, ismeri a török technikáját és jó kémszolgálatot szokott végeztetni.¹⁾

A fejedelem azonban azt tartotta, hogy a várakban sokkal inkább érvényesítheti Forgách tehetségét, s azért kevéssel a Munkács ellen indított harc után, 1567 április havában, Eger főkapitányává tette,²⁾ mely kinevezéssel egy időben, vagy igen kevéssel utóbb, Sáros és Borsod megyék főispánjává is kinevezték.³⁾

Itt sem maradt méltatlan törökverő jó híréhez. A töröknek épen nem volt kedvére, hogy Forgáchra bízták Egert; a bégek panaszleveleket írkáltak ellene, hogy folyton zavarja a békét. Forgách azonban részint megczáfolta a vádakat, részint a töröktől elkövetett túlkapásokkal igazolta eljárását. Így nem tagadta, hogy a mohácsi bég postáját elfogta, de ez csak visszatérés volt azért, hogy a hatvani bég a hozzá nem tartozó Ostorosról tizenkilencz földművelőt, egy lovaszt és néhány katonát fog-

¹⁾ M. Tört. Eml. Irók, XX. 201. l.

²⁾ Verancsics ápril 26-iki levele u. o. 211. l.

³⁾ Én Forgách Simon gymesi, Sáros és Borsod megyék főispánja és egri főkapitány, — írja egy 1567. jul. 11-iki szerződésben, melyben Szűcs Gergelyvel egyezkedik, a budai zsidó, Moyses elfogására. Mellesleg ebben Forgách a váltságdíj egyharmadát kötötte ki magának, de utóbb többet a felénél, 3000 frtot tartott meg a zsákmányból, a mi miatt még 1577-ben is perlekedett vele Szűcs Gergely. — Mindkettő a Forgách levélt.

lyúl vitt magával. Ráfogták, hogy a törökök hajóit elsüllyesz-
tette, hogy Pest alól 800 marhát elhajtott; de Forgách meg-
bizonyította, hogy a kérdéses esetek nem az ő főkapitánysága
idején történtek.¹⁾

Súlyosabb természetű volt az az összeütközés, melybe
Verancsicsal újra jutott. Kezdetben még csak meg voltak
egymással, de rögtön meglátszik, hogy Verancsicsnak az a célja,
hogy — bár ügyesen és udvariasan — lehetőleg távol tartsa
magától Forgáchot. E mellett azonban rajta volt, hogy magára
ne haragítsa az erélyes és erőszakos kapitányt. Főleg pedig
attól tartott, hogy az ő intézkedéseivel szemben Egerben is
védelmébe veszi a reformációt s »meginog a religió, s eset-
leg erőszakos természete miatt még gyötrődni is találnak
Egerben a keresztény testvérek.« Aggodalmában egyenesen ki
is jelenté Forgáchnak, hogy ha ezekben kezére jár, mindig
számíthat jóakarátára. Tényleg tett is neki eleinte apróbb
szolgáltatásokat, mint pl. közbenjárt, hogy ejtett foglyai váltság-
díjából ne kelljen részt a kincstárnak fizetnie.²⁾

Azonban Verancsics igen csalódott, ha azt hitte, hogy
így megnyerheti Forgáchot, mert ez bizony sem katonái érdekeit
nem mulasztotta el mindenképen előmozdítani, sem pedig a
reformáció védelmét nem adta föl a püspök kedvéért.

Ha másképen nem tudott pénzt szerezni katonái szá-
mára, akkor arra is vállalkozott, hogy a papok hagyatékát
foglalja le, vagy a kanonokok házait adja át a katonaság
céljaira.³⁾ Épen oly kevésbé hagyott föl a reformáció védel-
mével, pártfogásával. Hitsorsosainak megtette, hogy a püspöknek
határozottan kiadott tilalma ellenére az egri vár szomszédsá-
gában levő Fel-Németibe protestáns prédikátort vitt be, a
katholikus papot templomából kizárta s jövedelmének felét a
protestáns lelkész számára foglalta le. Verancsics tiltakozott
ugyan Miksánál Forgách eljárása ellen, de Miksa a vallási
ügyekben sokkal türelmesebb volt, sokkal jobb hajlandósággal
viseltetett a reformáció irányában, hogysen Verancsics május
15-iki tiltakozásával sokat törődött volna.⁴⁾

Verancsics szerencséjére Forgách újra állást változtatott,
s így egyelőre megszabadult tőle. Lehet, hogy e távozás okai

¹⁾ Forgách Simon egri kapitány válasza a törökök panaszaira, 1567. Magy. Tört. Eml. Irók, VI. 91. l.

²⁾ V. ö. Verancsics levelét M. Tört. Eml. Irók, XX. 227—230. l.

³⁾ Így tett Forgách Döbrey végrendeletével is, bár ebben később engedni kényszerült. *Budai*: Polg. Lex. II. 38. l. Verancsics 1569. jul. 26-iki levele Pankotai Ferencz vicariushoz, id. h. 303—304. l.

⁴⁾ Verancsics levele Miksához, M. Tört. Eml. Irók, XX. 278—279. l.

közt az is nyomott valamit, hogy a törökkel épen folyamatban levő tárgyalások alatt Szelim panaszt emelt Forgách ellen, hogy a fegyverszünet ellenére embereivel öleti, fogságba ejti a török katonákat.¹⁾

Forgách állását a dunán-inneni főkapitánysággal cserélte föl 1569 második felében.²⁾ A király ezen állás betöltésével a rendek régi kívánságának tett eleget. Ezek már az 1563-iki országgyűlésen sürgették, hogy a király a Dunán innen és túl levő részek számára külön főkapitányságot szervezzen.³⁾ Az utóbbi részek kapitányát ki is nevezte, míg a másokra csak kedvező ígéretet tett,⁴⁾ melyet most váltta be. Forgách aug. 1-én már a főkapitányságban van.⁵⁾

Verancsicsnak azonban nem volt oka sokáig örülni, mert ő meg esztergoni érsekké lévén, újra szomszédokká lettek. Sőt Forgáchnak, mivel az érsek birtokán fekvő Ujvár főkapitányságába esett, még több alkalma kínálkozott rá, hogy az érsek ügyeit zavarja. A viszály csakhamar megkezdődött, és pedig Forgách részéről, ki az ujbári őrsgelleggel még a maga céljaira is rendelkezni akart. Verancsics védelmébe vette népét s figyelmeztette Forgáchot, hogy kímélni kell a nyomorult népet, melyet úgyis annyi sanyaruság ér és gyötör. De Forgách annyira nem törődött Verancsics tiltakozásával, kérelmével, hogy most meg testvéreivel az érsekség birtokait is kezdte foglalgatni, Ferdinánd 1560 ápril 10-iki rendelete ellenére, mely világosan meghagyja, hogy a lefoglalt egyházi javakat vissza kell adni, jövőre pedig minden foglalástól tartózkodni kell.⁶⁾ Verancsics panaszkodott is, hogy a Forgáchok más lélekkel vannak iránta, mint milyent szavaikkal mutatnak; nem barátaink, úgymond, kik javainkat elveszik.⁷⁾

Valóban sajtáságos jelenség, hogy, ha már Ferdinánd rendeletével nem törődtek, az 1567-iki országgyűlés határozatát

¹⁾ Forgách 414. l.

²⁾ 1568. decz. 22-én még azt írja Egerből a rozsnjai tanácsnak, hogy Forgách Imre 1569. jan. 11-én Nagy-Idán tartandó házasságánál tisztelegjenek, czigányokat hozzanak s »ha afféle helyre való öreg vasfazekai és óntálai, tányérai vannak, a mi barátságunkat tekintve« küldjék Nagy-Idára. Eredeti, egészen Forgáchtól való levél Rozsnó város levéltárában. *Mikulik*: Kisvárosi élet, 272. l.

³⁾ A löcsei követek jelentése Fraknónál.

⁴⁾ Az 1563-iki országgy. XVI. art. Fraknói: Magy. Országgy. Eml. IV. 584.

⁵⁾ A Kovachichnál (Script. Min. II. 226. l.) levő felsorolásban már aug. 1-én mint »Partium Cis-Danubianarum Generalis Capitaneus« van jelen.

⁶⁾ *Péterffy*: Concilia in Regno Hung. II. 39—42. l.

⁷⁾ Oliv. levelét Lindvayhoz, M. Tört. Eml. Írók, XXV. 197. l.

sem vették figyelembe, melyben pedig maguk a rendek tiltakoztak az ily foglalások ellen, mert »ily visszaélések megrontják az egyházi rendet, a melynek megingatása a többi rendek hanyatlását vonja maga után.«¹⁾

Annnyira nem törődtek vele, főleg Simon, hogy egész kis harczot vívott egy ily foglalás érdekében. Pedig egészen csekély dologról volt szó.

Volt a primásnak Érsekujvár közelében két birtoka, Tardoskéd és Nyárhíd, melyek határosak voltak Suránynyal, mely zálogjogon a Forgáché volt,²⁾ hol ez időben tartózkodott. A két birtok és Surány közt árkot vontak határnak. Közvetlenül a határvonalnál volt Nyárhíd felől egy darab föld, melyen azon az alapon, hogy hajdanta Nyárhíd is Forgách-birtok vala, de 1297-ben Ladomér esztergomi érsekkel Surányért elcserltek.³⁾ régen vitakoztak már: az érsekségé-e, vagy Surányhoz tartozik-e? Gyakorlatilag azonban mindig az érsekség használta a kaszálót. Így volt ez — mint az egész szomszédság igazolhatta — Várday Pál és Oláh Miklós idejében is; sőt az első évben Verancsics is behordathatta termését.⁴⁾ A következő 1574 évben azonban Forgách a maga számára követelte a szénatermést. Kezdetben egyezkedtek. Történt egyszer, hogy Forgách Pécsy Gáspárral együtt bement Érsekujvárba, hogy megnézzze, mennyire haladtak már a vár kijavításával. Ekkor a kérdéses föld is szóba került, s Forgách abban egyezett meg Verancsics jószágainak kezelőjével, hogy válaszsának mind az érsek, mind Forgách Simon embereiből nyolcz-nyolcz öreget, esküdtessék meg őket, hogy igazat mondanak, s a kinek javára nyilatkozik a többség, azé legyen a kérdéses terület.⁵⁾ Maga Verancsics is hajlandó volt úgy egyezkedni Forgáchcsal, hogy hívjanak össze a Nyitra megyei hivatalos személyiségekből néhányat, mutassák meg nekik a nyilván látható határt, s ezek ítéletén megnyugodva lépjenek békességre.⁶⁾

Forgách azonban nem bízott az ilyen döntésben, azért inkább erőszakhoz fordult. Míg testvére, István, az érsekség birtokához tartozó Kért foglalta el, addig ő hozzá fogatott az említett rét lekaszálásához.⁷⁾

Az érsek épen Ujvárott volt, de a dologról csak akkor

1) Fraknoi id. m. V. 92. l.

2) 8000 frtért volt zálogban Forgáchnál, mint végrendeletében írja.

3) Wenzel: Cod. Dipl. Arp. Cont. XII. 614. l.

4) Magy. Tört. Eml. Irók, XXV. 277—278. l.

5) U. o.

6) U. o. 289. l.

7) Verancsics jun. 26-iki levele u. o. 208—211. l.

értesült, mikor Forgách emberei már el is kezdték a szénát hordani. Ekkor nyárhídi tisztjét vagy huszonkét gyalogossal s egy Rác István nevű lovassal kiküldte, hogy iparkodjanak megakadályozni a surányiakat. Ez jul. 15-én történt.¹⁾ Verancsics emberei fele úton lehettek, mikor a surányiak közül Dóczy Pállal s ennek néhány társával találkoztak, kik rögtön kardot rántottak s Verancsics embereit visszafordulásra akarták kényszeríteni. A támadt nagy zajra Surányból még két lovas és harminczhat gyalogos jött ki, kik azután könnyű szerrel visszaszorították az érsek embereit, elvitték a szénát, sőt még Verancsics jobbagyainak lovait, kocsijait is. Csak ekkor érkezett Ujvárból a kapitány vezetése alatt negyven ember segítség, mely a szekereket s lovakat visszaszerezte, de a szénát s a kaszálóról elhajtott marhákat már nem tudta visszavenni, mert azok időközben beérkeztek Surányba.²⁾

Verancsics, mivel »bárhol a földkerekségen jogos dolog, hogy erőszakkal álljunk ellent az erőszaknak, mikor minden jogról megfeledkeznek, kik épen megindítói a viszálynak«, azzal felelt a surányiak rablására, hogy ő meg Forgách is megmondolta marháit hajtatta el. De már erre Forgách is megmondolta magát s jul. 18-án visszaküldte a primás jobbagyainak jószágát; erre Verancsics is visszaküldte Forgách zálogul elhajtott marháit.³⁾

Verancsics e súlyos sérelem miatt jul. 19-én Miksához fordult s tőle kért védelmet az erőszakos főkapitány ellen,⁴⁾ kinek nem kellett volna erőszakoskodni, ha jogos téren áll, mert a primás személyesen, küldöttel, írásban ismételten figyelmeztette: mutasson elő valamely oklevelet, privilegiumot, melylyel a vitás földhöz való jogát igazolja.⁵⁾ Mivel Forgách erre nem mutatott hajlandóságot, Verancsics 1571. szept. 7-én terjedelmes memorandumot nyújtott be Miksához jogai védelmére s hajlandónak nyilatkozott, hogy négy tanuval, Csúzy Pállal, Pogrányi Benedekkel, Görög Jánossal s a csetepatéban részt vett Rác Istvánnal személyesen is tesz bizonyosságot.⁶⁾

Forgách azonban legkevésbé sem zavartatta magát ilyen tiltakozásokkal, hanem folytatta az erőszakos ragadozásokat, melyek bizony nem estek meg sebek, sőt emberhalál nélkül.⁷⁾

Verancsics ezek miatt megkísérelte azt is, hogy nov.

¹⁾ U. o. 279. l.

²⁾ Magy. Tört. Eml. Irók, XXV. 280—281. l.

³⁾ U. o. 208—211. l.

⁴⁾ Levele Miksához, u. o. 240—242. l.

⁵⁾ U. o. 281. l.

⁶⁾ U. o. 290 s köv. ll.

⁷⁾ Verancsics levele Giczey ujvári kapitányhoz, u. o. 304—305. l.

24-én meghagyta embereinek: Vági Ferencznek és Nagy Jánosnak, hogy tegyenek az erőszakoskodásokról jelentést a megyénél, a rablásokról készítsenek jegyzéket, hitelesíttessék a szolgabíróval s másolatban terjeszszék föl hozzá Pozsonyba,¹⁾ majd ezekkel is bizonyít Forgách ellen. Forgách azonban oly ügyesen megfordította a dolgot, hogy a vádlóból vádlott lett.

A katonai szolgálat körül oly eset merült föl, mely az eddigieket mind más színben tüntette elő a katonáit, kedves embereit mód fölött pártoló Miksánál. Királyi biztosok érkeztek Surányba, kik az Ujvár és Surány közt elterülő réten lustratiót akartak tartani az őrség fölött. Mivel ilyesmire itt még praecedens nem volt, az ujjvári kapitány decz. 24-én Verancsicshoz fordult, mit tegyen? Míg felelet nem jó, addig az őrséget nem ereszti ki Ujjvárból. Verancsics már 27-én felelt, hogy ilyen, az ország védelmét s a vár jókarban tartását célzó intézkedésekben engedelmeskedni kell a főkapitánynak s a királyi biztosoknak;²⁾ de Forgách megelőzte az érseket s vádat emelt az őrség ellen, hogy elpártolt a császári felségtől, mert az érsek úgy kapta birtokait, hogy az őrség a főkapitány alá tartozzék;³⁾ valamint Verancsics ellen is hűtlenség és engedetlenség czímén.

Miksa teljesen hitelt adott Forgách fölterjesztésének. s mielőtt Verancsics a kapitány és a maga levelét védelmökre fölküldhette volna, már leérkezett 1572. jan. 6-án Miksa levele, melyben nemcsak rosszaságát fejezi ki Verancsicssal és az ujjvári őrséggel szemben,⁴⁾ hanem majdnem beteljesült Forgách mondása is, hogy övé lesz ám Ujjvár, mert a király tényleg azon szándékának adott kifejezést, hogy Ujjvart Forgáchnak adja.⁵⁾

Az érsek panaszkodva fordult ugyan a királyhoz a kemény levél miatt, de a nélkül, hogy vádaskodnék Forgách ellen, hogy Surányban a törvény ellenére nem is tart őrséget s hogy a foglyokat az ő földesúri széke elől elvonja; azonban erélyes hangon kijelenté, hogy nem tűrheti, hogy a főkapitány rajta, káptalanán, őrségén uralkodjék, mert senki a maga tisztét nem hajlandó másnak engedni, és bizonyára méltatlan dolog is

¹⁾ Magy. Tört. Eml. Irók, XXV. 343—344. 1.

²⁾ Magy. Tört. Eml. Irók, XXVI. 10. 1.

³⁾ Forgách levele a surányi őrséghez, Magy. Tört. Eml. Irók, XXV. 267—268. 1.

⁴⁾ Miksa levele, M. Tört. Eml. Irók, XXVI. 9. 1.

⁵⁾ Ezt olvasom ki Forgách nyilatkozatával kapcsolatban Verancsics 1572. jan. 17-iki levelének ezen helyéből: »Dignabitur itaque (Vestra Maiestas) existimationis meae benignius habere rationem, quam ut ea, quae semel in me contulit, adimat mihi et in Forgách transferat.«

lenne, ha az esztergomi érseket akárki becsvágyának eszközül engednék.¹⁾

Verancsics erélyesebb föllépése s talán Miksának közbelépése végre mégis lecsilapították a hosszú vizsályt. Verancsicsnak megmutatták még ez év eseményei, hogy Forgách, ha erőszakoskodik is, de e mellett buzgón őrzi a török ellen birtokait; másrészt meg Forgách is belátta, hogy nem illő dolog azzal az érsekkel czivódnia, kitől 3000 frt évi jövedelme van,²⁾ meg bizonyára gondolkodóba ejtette az ezen 1572 évben tartott országgyűlés is, melyen saját füleivel hallhatta, mint került szóba, hogy »az érsekség birtokain a kapitányok és katonák által okozott károk tárgyában vizsgálat indították s a kár azoknak zsoldjából téríttessék meg.«³⁾ Ezeknek hatása alatt a két ellenfél összebékült s az év végén Verancsics már humoros levelet ír Forgáchnak, melyben a rideg »bene valeat«-ot is fölváltja nála a boldog ünnep szíves kívánása.

Miután ez az áldatlan ügy befejezést nyert s Forgách időközben az 1572-iki országgyűlésen — mint már az 1569-ikin is⁴⁾ — részt vett, hol egyike volt a főrendek márcz. 15-iki fölrata aláíróinak, mely irattal tagadó álláspontot foglaltak el a közrendek kívánságával szemben, hogy a nemesk szöllejek után ne fizessenek, a katonaság ne csak a köznemesség földjein pályvázza ki lovait, hanem a főnemesekein is,⁵⁾ — újra a török ellen indult, hogy az országgyűlési szóval való csatározást fegyverrel folytassa.⁶⁾

¹⁾ Magy. Tört. Eml. Irók, XXVI. 12. l. és 171—172. l., XXV. 283. l.

²⁾ A »Breve Compendium proventuum et necessariarum erogationum Archiepiscopatus Strigoniensis« szerint (M. Tört. Eml. Irók, XXXII. 77. l.) Forgách utóda Pálffy (Istvánfi XIX. 423. l.) kapta ezt az összeget mint főkapitány; bizonyára kijárt Forgáchnak is.

³⁾ *Fraknoi*: Magy. Országgy. Eml. V. 295. l.

⁴⁾ *Kovachich*: Script. Min. II. 226. Kár, hogy Forgách ez alkalommal Dobó elfogatását látva, erről csak egész röviden emlékszik meg bátyja műve 421-ik lapjához írt jegyzetében. Különbön Forgách kihallgatása, tanuskodása is el volt rendelve, mint Károlyi írja Illesházy hűtlenségi pöréről szóló munkájában, de tényleg nem hallgatták ki. V. ö. még *Tört. Tár*, 1879. 687—688. l. Ezen állítólagos összeesküvés után annyira tele volt az udvar félelemmel, hogy Rueber még Forgách Simont is gyanuba foghatta s azt állította róla, hogy egyik szolgája látott nála három levelet, melyekből árulása »bizonyos.« *Acsády*: Magyarország három részre oszl. tört. 451. l.

⁵⁾ Forgách 511—512. l. *Fraknoi*: Magy. Országgy. Eml. V. 361—362. l.

⁶⁾ 1572-ben Miksa új adománylevellel Forgáchnak adja a már 1545-ben F. Zsigmondnak és Lászlónak adott Palásthy-féle Bars megyei Eént (Mezőkeszi), de a bevezetés ellen a nőág tiltakozva, pört, vizsályt támaszt, mely miatt Forgáchnak még 1596-ban is tiltakoznia kellett a nőág Eénre vonatkozó intézkedései ellen. A Palásthyak még azzal is kellemetlenséget

A török 1572 folyamán ismételen támadást kísérelt meg a felvidék ellen. Már júniusban híre járt, hogy mozgolódik, azért Forgách Nyitra közelében, az esztergomi érsekség birtokain, Izbégen és Egerszegen, őrséget helyezett el, hogy onnan szemmel tarthassák a törököt, és ha valónak bizonyul a hír, hogy a Nyitra és a Vág mentén zsákmányolni akar, viaszszoríthassák.¹⁾

Ekkor csak vaklárma volt, hogy a török közeledik, mert a komoly támadás december végén történt. Az esztergomi és nógrádi bégek, miután amannak sikerült a befagyott Dunán a maga népét átvezetni, egyesült erővel Ujvár és Léva ellen indultak. Forgách a veszély hírére feleségét és gyermekeit Surányból az eléggé biztos Lévába küldte, maga pedig személyesen buzgólkodott a védelem szervezésén, hogy így a török előrenyomulását lehetetlenné tegye. Ezen célból Verancsichhoz is levelet küldött és csapatokat kért, mire a primás december végén 150 főnyi csapatot küldött a főkapitány zászlaja alá.²⁾ A támadás, melynek célja a rabláson kívül Ujvár megerősítésének megakadályozása is volt, a főkapitány fáradozása folytán egyelőre más irányba vonult, de a következő 1573 évben, midőn a királyi biztosok által megállapított helyen a réginek földzete alatt megkezdték a második Ujvár építését, a török megújította támadását és pedig sikerrel.

Forgách, kivel egy Hamza nevű szökevény előre tudatta, hogy a török támadni akar, figyelmeztette az ujváriakat, hogy legyenek elkészülve a támadásra, de hiába; s az ujváriak tetemes embervesztéssel fizették meg gondatlan czirkálásukat. Forgách erre az ujváriakból is száz embert vévén magához, márczius 18-án a török ellen indult, hogy rajta bosszút álljon, de az a magyar csapat jöttének hírére visszavonult, s így Forgách csak arra szorítkozhatott, hogy a szent-benedeki apátságban megfigyelő csapatot helyezett el a török ellen.³⁾

Érdemei elismerésül a királyi tanácsnak is tagja lőn,⁴⁾

szereztek neki, hogy 1572-ben Thurzó Erzsébettől megvették Jalló pusztát mi miatt Forgách Simon tiltakozik, mert ez a jószág csak zálogban volt a Thurzóknál. *Palásthy Pál*: A Palásthyak, II. 50, 53, 107, 152, 301 és 138—139. l.

¹⁾ Magy. Tört. Eml. Irók, XXVI. 95. l.

²⁾ U. o. 157 és 196. l.

³⁾ Magy. Tört. Eml. Irók, XXVI. 267—275. l.

⁴⁾ Báthory Miklós 1574. aug. 31-iki levelében, valamint öcsésének Ferencznek Krakkóból márcziusban hozzá intézett levelében már így van czímezve. Báthoryval részint paripák szerzése miatt levelez, részint pedig 1575-ben öcsse Ferencz sorsáról tudakozódik, kiről csak Báthory 1575. nov. 14-iki leveléből tudja meg, hogy nincs hír haláláról. Forgách levélt.

a mi azonban nem történt meg minden áldozat nélkül, s ezen czíme és bárósága miatt némi adósságba is beleverte magát. Különben is családjára, miután gyermekei is fölnevelkedtek már, több kiadása lévén, egész életén át sem tudta ezen czímeiért tett adósságait tisztázni.¹⁾ Részben természetes is, mert folytonos elfoglaltsága közepette jószágai kezelésére nem fordíthatott kellő gondot. Alig-alig volt ideje, hogy magát a hivatal gondjaiból kiszabadítva, rövid időre saját ügyeivel is foglalkozzék.

Alig hogy 1574 tavaszán Surányban családjának élhetett, már is a bányavárosok ügye veszi igénybe fáradozásait, hol kevés volt az érzék annak belátására, mily fenyegető helyzet áll be, ha a török a felvidéken még jobban megvetheti a lábát.

A török lépésről lépésre iparkodott előrehaladni, s 1576-ban már nyílt támadást intézett a felvidék egyik jelentős védőhelye, a Balassa János birtokában levő Kékkő ellen. Károly főherczeg Forgáchot bízta meg, hogy a vár megmentésére siessen, mely czélból Kielmann András komáromi kapitánynak is meghagyta, hogy 800 emberrel csatlakozzék Forgáchhoz, kihez még Győrből és Pápáról is érkeztek csapatok Gregoróczy Vincze és Huszár Péter vezérlete alatt. Mivel ehhez a sereghez a Forgách főkapitányságát kitevő tizenkét rész is küldött segítséget, mintegy 10,000 ember szállott a Zólyomon túl vagy két mérföldre fekvő Viglesnél táborba. Azonban a sereg nem használhatott Kékkőnek, mert az őrség — be sem várva a fölmentő sereget, — egy éjjel az ugyancsak Balassa birtokában levő Divénybe menekült, mire a török hatalmába vette a várat. De Divényben sem hagyta a menekülteket nyugodni, hanem ostrom alá fogta a várat. Miután Balassa Imre, ki az elsők közt harczott, golyótól találva elesett, az őrség innen is megfutott, s a töröktől folytonosan üldözve csak megtizedelve menekülhetett Egerbe, hová nemsokára Fodróczy Miklós, Somoskő fiatal és félénk kapitánya is követte őket.

Forgách és a vele egyesült Kielmann, nem léphettek föl támadólag, mert a török sereg sokkal nagyobb volt, s azért Balassa János minden ösztönzése ellenére, e három vár elveszte után feloszlatták a tábor.²⁾

Ezzel azonban nem adta föl Forgách a harczot, sőt Krusics társaságában olyannyira zavarta a törököt, hogy szept. 18-án a budai basa kénytelen volt Károly főherczeget fel-

¹⁾ Végrendeletében írja 1578-ban, hogy báróságára s consiliarius-ságára még néhány ezer frt adóssága van. Forgách levélt.

²⁾ Istvánfi XXV. 353—354. l.

szólitani, hogy parancsolja meg Forgáchnak, hogy békében maradjon, s adjanak elégtételt az eddigi kártételekért.¹⁾

A török panaszkodott Forgách ellen, pedig ennek kellett a védelemről gondoskodnia; hiszen a török a béke ellenére foglalta el Kékköt,²⁾ Divényt, melyekhez még mikor Drégelyt is fölépíttette, az egész felvidék azon veszedelemben forgott, hogy kezére kerül, mert ezen foglalások következtében egész Zólyomig nyitott útja volt a töröknek. Forgách azzal is igyekezett ezen veszedelennek útját vágni, hogy közfölkelést rendelt el; de a bányavárosok, azon az okon, hogy az erők elvonása miatt a bányamívelés lehetetlenné válik, vonakodtak teljesíteni a főkapitány kívánságát.³⁾

Eléggé érthető a felvidékiek vonakodása, mikor amúgy is elég káruk volt, mert nemcsak a török fosztogatta őket, hanem a Forgách társaságában harczoló Krusics is, ki egymásután foglalta el Baloghy Miklós birtokát Sápót, melyről a Forgáchtól rendezett vizsgálat is megbizonyította, hogy Baloghyé, továbbá Pethő János és Herencsényi Mátyás jószágait, mely foglalásokat az 1577-iki országgyűlés határozata értelmében Forgách szabadított ki Krusics kezéből, ki azonban újabb foglalásokkal igyekezett kárpótolni magát.⁴⁾ Hasonlóan kellett eljárnia Forgáchnak Thurzó Elek ellen is az 1571-iki országgyűlés rendeletéből, mert Thurzó meg Szászy Andrásnak, a királyi tábla előlülőjének jószágait, Laszkárt, Felső-Lelócz egy részét s Kabenka pusztát ragadta el jogos tulajdonosától.⁵⁾

Maga Forgách 1577 december 19-én igaz úton gyarapodott jószágaiban, mert öccse Imre a maga és családja nevében, Forgách Simon és gyermekei: Zsigmond, Ferencz, János, Mihály, Erzsébet, Zsófia és Margit javára lemondott Sáros megyei jószágairól, melyeket ő nehezen védhetett, Simon pedig, mivel mind az ozikói kuria, mind Boglárka s a Lukon levő részjószág Herknekhez közel feküdt, könnyebben megőrizhető azokat. Természetes, hogy a birtokokon levő terhek is Simonra szállottak.⁶⁾

Ez a szerzemény épen jókor jött Simonnak, mert az 1578-iki országgyűlés azon megbízással is ellátta, hogy Ghímes

¹⁾ *Szitnyai*: A bányavidék veszedelme. *Századok*, 1892. 136. l.

²⁾ Kékkő 1593-ig a török kezén maradt, mikor azután Tiefenbach visszafoglalta s Balassa Zsigmond újr a jobban megerősítette.

³⁾ *Szitnyai* id. h. 140—141. l.

⁴⁾ *Fraknoi*: Magy. Országgy. Eml. V. 82, 97—98, 112, 175 és 204. l.

⁵⁾ U. o. 1578-iki országgy. XXVI. art. VI. 325—326. l. V. ő. 309. és 313. l.

⁶⁾ Az egyezséget Báthory Miklós előtt kötötték; kelt Ujhelyen, feria quinta proxima ante festum beati Thomae. Forgách levélt.

őrizetéről gondoskodják, úgy, hogy azon erősségekből, melyek kevésbé vannak veszedelemnek kitéve, négy-négy, vagy legfeljebb hat-hat embert elvonva, Ghímesre 25 főnyi őrséget helyezzen. Ellátásuk gondját Forgáchra és testvéreire bízták, mert a Ghímeshez tartozó javak jövedelmét ők élvezték s az őrség egyszersmind az ő javaiknak is nagyobb biztosítására szolgált.¹⁾

Különben Forgách Simon terhén Rudolf király nagyot könnyített 1579 ápril 7-iki adományával, mely újra tetemesen megnagyobbította Simon birtokait. A Pókateleki Szomor János birtokait, melyek a koronára szállottak és a melyek a Nyitra megyei Gímes, Csitár, Mehnye, Herestyén, Nagyind, Kálaz, Vajk, Gyarak, Felső-Csornok, Alsó-Csornok, Luton, Mezőkeszi, Sók, Nagy-Belec, Kis-Belec, és a Bars megyei Kosztolyán, Völkecz, Gesztód, Kis-Zelesen, Kelecsen, Csarad, Veresvár, Ujfalú, Hizert, Maróth, Borogyán, Nagy-Kozmaly, Nagy-Mánya és Szemese részirtokokból állottak, kapta Forgách, Rudolf királytól.²⁾ A birtokok csakhamar kezébe is jutottak. Igaz, hogy Szomor János fiának Pálnak felesége erős ellentállást fejtett ki Forgách beiktatásával szemben, s ez kénytelen volt Ernő főherczeg pártfogását kikérni,³⁾ de már 1580. decz. 4-én Szombathelyen a női ág lemondott képzelt jogáról, Szomor Pál pedig végzés folytán kényszerült igényeiről lemondani.⁴⁾

Jószágai jövedelmét arra használta, hogy régibb birtokait a török ellen megerősítse. Már 1579 augusztusában megkezdte a komjáthi castellum újra építését,⁵⁾ s valószínűleg ez időbe esik azon építkezés is, a mit Herknekten vitetett végbe, melyet sok költséggel »vár módjára csináltatott.«⁶⁾

Nem különös így, hogy a védelmére bízott terület néptől is minden lehető megkívánt, hogy kellő védelmet fejthesenek ki a török esetleges támadása esetén. Inkább többet követelt, nem törődött a zúgolódással, csak minden rendben legyen. Jellemző erre azon rendelete, melyet 1581. márcz. 19-én

¹⁾ Rudolf válasza a pozsonyi országgyűlés első feliratára Fraknónál, id. m. V. 280—281. l.

²⁾ Rudolf adománylevele a Forgách levéltárban.

³⁾ Ernő főherczeg 1579. jun. 20-iki levele a Forgách levéltárban.

⁴⁾ A lemondás Radéczi István előtt történt Szombathelyen, Borbála napján. Forgách levélt.

⁵⁾ 1579. aug. 18-án Surányból István öcséséhez írt levele a Forgách levéltárban.

⁶⁾ Végrendeletében emlékszik meg róla. — Ezen időből egy foglалásának híre jut még hozzánk a miskolcziak 1580-iki panaszlevelének ezen pontjában: »A város végén a malmot és szőlőket, a ki tulajdona volna a szegény városnak, Sándor Benedek és Csatházy Estván bírja és Forgách Simon is bírja.« Egykorú más. Orsz. Ltár. N. R. A. fasc. 723. nr. 23.

Salgóból Bars megyéhez intézett, melyben meghagyja, hogy Léva külső erődítéséhez portánként négy szál karót és két szekér veszőt adjon a megye. A mennyiben ez a kívánsága a vármegye kötelezettségét meghaladná, igéri, hogy jövőben megkíméli őket, most azonban teljesítsék parancsát, mert »Isten látja, nincs mit tennem, hanem hadat kell kgték szegény jobbágjai közé eresztenem, és úgy erővel kényszerítenem. Inkább akarom hogy kgték haragudjék reám, hogy sem mint az hely elveszzen és abból az egész föld. Könnyebb kgtéket megengesztelnem azután, hogy sem mint az egész föld nyomorúságát szemmel nézzen.«¹⁾

A főkapitány keze ilyesmikben túlságig erős volt. Innen érthető az a nagy készség, melylyel a főkapitánysága alá tartozó megyék szíves örömet beleegyeztek, hogy a dica fejében majd ők gondoskodnak a katonaság ellátásáról.²⁾

De hát a várak, a katonaság, biztos védők a török ereje ellen, s ezek miatt kevésbe kellett vennie a városok panaszát. A katonaság pártolásában a magyarság védelmét látta, mert az óvja meg ezt a töröktől. Hogy pedig ezt a védelmet mentől nagyobb mértékben megnyerje a magyarság, az volt a kívánsága, hogy a katonaság vezetői magyarok legyenek.

Ebben fáradozott Forgách, midőn a török egy ideig békeségben volt s így alkalma nyílt neki résztvenni az 1580-iki országgyűlésen. Itt az ellenzék soraiban küzdött, hogy a katonaságnál a főtisztek csak magyarok legyenek, a nádori méltóságot töltsék be, a magyar tanácsot és kancelláriát pedig szervezzék. És e kérdésekben oly erősen támadták az ellenkező nézetten levőket, hogy némelyek már azt tanácsolták az uralkodónak, hogy az ellenzék vezéreit — Batthyányt, Nádasdyt és Forgáchot — fogságra kell vetni. Ettől ugyan megszabadultak, de kívánságaik nem találkoztak az országgyűlést vezető Ernő főherczeg tetszésével; mire a rendek márcz. 16-án kimondták, hogy feloszlanak, s tényleg határozathozatal nélkül hagyták oda Pozsonyt.³⁾

Forgách az országgyűlésről kapitányságába sietett, hol személyes jelenlétét szükségessé tette az a körülmény, hogy

¹⁾ Szerémi: Emlékek Barsmegye hajdanából. *Tört. Tár.* 1891. 376. l. Hogy különben a kapitányoknak ily erősebb eszközöktől sem lehetett visszariadni, bőven fejtegeti Salamon (Magyarország a tör. hód. korában, 147 s köv. ll.), és a Szalay-féle *Leveles Tár* I. 307. lapon Kanizsa parancsnokától való s Forgáchéval teljesen egyező hangú levél tisztán mutatja.

²⁾ V. ö. a Rudolf király fogalmazta királyi leiratot, *Fraknói* id. m. V. 150—152. l.

³⁾ Magy. Országgy. Eml. VI. 346—354. l.

az 1573-ban megkezdett második Újvár építése immár annyira haladott, hogy csak a végső simítások voltak hátra; ezen végbefejezésnél Forgách jelen akart lenni. Okt. 3-án az építés teljesen bevégeződött, s a Surányból átjött Forgách átvette a várat Zserotin Frigvestől és bevezette az új kapitányokat: Kielmanseggi Kielmann Andrást és Görög Jánost.¹⁾

Alig fejező be működését, az 1582-iki országgyűlésre sietett, hol újra az ellenzékkel tartott, mely a sérelmek sürgős elintézését kívánta s addig az adómegszavazásról hallani sem akart, míg ezekre kedvező intézkedést nem nyerne.

A király kérelmére azonban Forgách megváltoztatta álláspontját. Miután ugyanis Rudolf neki, Nádasdynak, Révay Ferencznek és Pálffy Miklósnak kijelenté, hogy mihelyt az adót megszavazzák, a sérelmeket kedvezően intézi el, oda hagyta az ellenzéket s a február 2-án tartott elegyes ülésben rávette a rendeket, hogy másnap megszavazzák a két forint adót.²⁾

Talán hazafias fellépésének jutalma volt, hogy az országgyűlés a nádor felelbiteli törvényszékéhez tanácstagnak választá; ³⁾ s viszont az ellentétek kiegyenlítésében szerzett érdemeit s katonai tudását akarta jutalmazni a király, midőn a haditanácsban helyet ajánlott neki. Forgách azonban tehetsége és egészsége fogyatékosságával mentegette magát, kikerülte a följánlott megtiszteltetést.⁴⁾

Lehet, hogy családi ügyeinek rendezése is azt tette számára kívánatosná, hogy ne fogadjon el semmi új megbízást. Időközben öccse Pál meghalt, javai rája és testvérére Imrere szállottak. A kezelés szempontjából leghasznosabbnak látszott, ha a javakat bérbe adják sógoruknak, Imrefinek. Simon tényleg ezt ajánlotta Imrének,⁵⁾ ki el is fogadta az ajánlatot, Imrefi pedig kijelenté, hogy midőn kívánják, »minden ok vetetlen és pörpatvar nélkül« visszabocsátja a diószegi birtokot.⁶⁾

Ügyes-bajos dolgai miatt, a mint látszik, az 1583-iki országgyűlésen meg sem jelent, s családi ügyei okozhatták, hogy midőn a következő évben újra kínálgaták neki a haditanácsosságot, a kéz alatt való tudakozódásra kijelenté, hogy semmi hajlandósága erre az állásra.⁷⁾

¹⁾ *Fábián*: Az eszt. érs. Új-Vára 1545—1580. 36. l. és Matunák ism. *Századok*, 1897. 250—251. l. — V. ö. Istváni XXV. 358. l.

²⁾ *Magy. Országgy. Eml. VII. 14—17. l. Érinti a dolgot Istváni is, XXV. 360. l.*

³⁾ Az 1582-iki országgy. IV. art. u. o. 115. l.

⁴⁾ Forgách S. 1582. decz. 3-iki levele a N. Muzeumban, Forgách lt.

⁵⁾ F. Simon márcz. 7-iki levele a Forgách levéltárban.

⁶⁾ Imrefi márcz. 11-iki levele u. o.

⁷⁾ *Jellicska*: Adatok Erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához, 110. l.

Forgách vonakodásának, visszautasításának okai közt, nem lehetetlen, az is szerepel, hogy Bécsben valamely ügyét nem intézték el kedvezően.¹⁾

Családi ügyei is mind jobban elfoglalták. Fiai növekedtek; kit itt, kit ott iskoláztatott. Mihály a wittenbergi akadémián tanult, hol tudásával és szorgalmával tünt ki, megtisztelő állást kapott s irodalmilag is foglalkozott;²⁾ s Ferencz is ezen időtájban ment Rómába, hogy felsőbb tanulmányokat folytasson. Természetes, hogy mindezek gondot adtak neki, hogy fiainak rangjokhoz illő ellátásáról gondoskodjék. Igaz ugyan, hogy a Rómában levő Ferencz az udvartól is kapott segítséget, de ez oly csekély volt, hogy egy éven át majdnem pénz nélkül élt Rómában s adósságot kellett csinálnia; 1586 közepén végre is atyjához kényszerült fordulni s kérve kérni, jöjjön segítségére.³⁾

Forgáchot, bár maga protestáns, a mint látszik, már korábban örömmel tölték el fiának Rómában való sikerei és előrehaladása, s nem késett, midőn a lengyelországi pápai követ, Possevin, kedvező tudósítást küldte neki fiáról, a maga s főleg felesége nevében hálás köszönete mellett kérni 1584 máj. 19-iki levelében, tudósítsa jövőben is őket fiuk egészségéről és a tudományokban való előhaladásáról.⁴⁾ Így természetesen,

¹⁾ Erre vall márcz. 7-iki levelének e része: Az magam dolga azon bizontan állapotban vagyon még, a mint kegyelmednek megírtam . . . jöllehet sollicitatorom még oda vagyon Bécsbe; mi véggel jó meg, kegyelmednek megírom.

²⁾ Forgách Mihály 1589-ben »Oratio de magnanimitate, regia virtute« cz. értekezést ad ki Wittenbergben. Még ebben az évben, nevelőjével Kapy Zsigmonddal, a paduai egyetemre ment, hol még 1592-ben is találkoznak vele. *Fraknói*: Haz. és külf. isk. a XVI. században, 396 és 275. l.

³⁾ Ferencz 1586. jul. 22-iki levele a Forgách Ibtan.

⁴⁾ A politikai vonatkozás nélkül sem szűkölködő levelet nem tartjuk fölöslegesnek egész terjedelmében közölni, az interpunctiót helyreállítva, mert Possevin politikai küldetésére, melyről a jesuita évkönyvek is (Katonánál, XXVI. 181.) szólnak, jelentőséggel bír: Reverendissime in Christo Pater, Domine et Amice observanter colendissime! Litteras Reverendissimae Paternitatis Vestrae de 14-a Maii nudius tertius per dominum Pecium remissas accepi. Non exiguum rem perfecisse Reverendissima Paternitas Vestra mihi videtur, quod Maiestatem Sacram Caesaream, Dominum nostrum mclementissimum, ad istam conditionis mitigationem deduxit, quod fore nunquam putassem. Certe Serenissimus Rex Poloniae quoque quid adhuc plus capere deberet, non video; si prius de Maiestate Sacra Caesarea dubii aliquid habuit, nunc aperte cognoscere potest sincere et candide voluisse semper Caesaream Maiestatem agere cum eius Maiestate Regia, neque aliud iam sperare possum, nisi eius Serenissimam Regiam Maiestatem quoque acquieturam tandem esse huic postremae Maiestatis Sacrae Caesareae resolutioni, quod sane audire ex animo

tőle telhetőleg iparkodott fia anyagi helyzetét is kedvezőbbé tenni.

Most különben ezt annyiban könnyen tehetta meg, mert Imre öccse jan. 7-én Gúnest és Komjáthit neki adta át, mint oly javakat, melyek leányágra nem szoktak szállni, hanem mindig a fiágnak birtokában szoktak lenni.¹⁾ Hogy Imre különben is nagy szeretettel viseltetett bátyja iránt s annak szerencsését mindenképen igyekezett előmozdítani, mutatja, hogy midőn utóbb bátyjuknak, Ferencznek, kolozsmonostori jószágait, melyek a jesuitáké lettek, de a melyekhez ők azért jogot formáltak, a jesuiták kiűzésével Kovacsóczy közbenjárására Báthory Zsigmondtól megnyerték, Imre erről a jogról Simon bátyja javára lemondott.²⁾

Ha azonban a közérdek úgy kívánta, hogy családi ügyeit elhagyva munkálkodjék, épen nem vonakodott áldozatot hozni. Az udvarnál nagyon jól ismerték áldozatkészségét s számítottak is rá, hogy az eddigieknél jelentékenyebb szolgálatokra is vállalkozik. Midőn ugyanis 1586. aug. 24-én részt vett abban a tanácskozásban, melyet Salm gróf, Pálffy Miklós, Dobó s mások társaságában Nyitrán tartottak, hogy a török ellen a védelem erősebb szervezésére határozatokat hozzanak, főleg azon ügyekben, melyek Surány és Komjáthi kijavítását, a Dunának Komárommal való áthidalását s az ugyanott levő váracs építését illették, oly avatottságot mutatott,³⁾ hogy a haditanács arra a gondolatra jött, hogy Forgách jeles tehetségét a dunántúli részeken fogja értékesíteni. Ezért 1587 febr. 10-én a hadügyekben való jártasságáért egyhangulag a dunántúli főkapitányságra jelölték Forgáchot, s megbízták

cuperem. Quod vero me etiam participem esse voluerit, quousque iam negotium hoc processit, maximas Reverendissimae Paternitati Vestrae ago gratias. Concedat Deus, ut sequentibus litteris adhuc laetius quid significare queat de bona valetudine filii et profectu in studiis indicatui matris eius, quam Rev. Pat. V. mihi scripsit. Immortales agit pro hoc laeto nuncio R. Paternitati V. gratias et Deum erit precatura pro incolumitate eiusdem. Novi nihil habeo, apud nos omnia sunt quieta et pacata. Deus conservet Rev. P. V. sanam atque incolumem. Datum in curia nostra Herknekt, 19-a Maii stilo vetere, Anno 1584. Eiusdem Rev. Pat. Vestrae servitor et amicus addictissimus, Simon Forgach de Gimes.

Czím: Reverendissimo in Christo Patri Domino Antonio Possevino, internuncio Summi Pontificis ad Sac. Rom. Caes. Maiestatem ac potentissimum Regem Poloniae, Domino et Amico observanter colendissimo.

Eredetiye a Vatikán levéltárában: Lettere Mem. Mss. de P. Possevino Nunzio Apostolico nel settentrione, Tom. III. fol. 65.

¹⁾ Imre adománylevele u. o.

²⁾ Kovacsóczy 1589. marc. 4. Báthory Zsigmond levele és Imre ápr. 13-iki lemondása u. o.

³⁾ *Jedlicska*: Adatok Pálffy életrajzához és korához, 267. l.

Pálffy, hogy Forgách és a haditanács közt közvetítse az alkudozásokat. Azonban Forgáchot minden a felvidékhez kötötte, katonai tehetségét ott fejtette ki, azt ismerte jól, s épen azért Pálffy ápril végén Forgáchnak tagadó válaszával jelent meg a haditanács előtt.¹⁾ Sőt Forgách az 1587-iki országgyűlésen a dunáninneni főkapitányságról is lemondott. Itt a királyt igen meglepte, hogy a rendek ezen állás betöltését kérelmezték tőle. Hiszen, úgy nyilatkozott, ő nem tud róla, hogy Forgách fölmentését kérte volna.²⁾ Ugy látszik, Forgách szólt a rendek előtt a lemondásról, s ezek előbb tették kérelmezés tárgyává a főkapitányság betöltését, mintsem Forgáchnak a fölmentést kérő levele a király kezébe jutott volna. Lemondását különben a király elfogadta s a következő évben már Pálffy-t találjuk a dunáninneni főkapitányságban,³⁾ míg Forgách eddigi szolgálatai elismerésül a főpohárnok címet kapta.⁴⁾

Azzal azonban, hogy katonai méltóságáról lemondott, sem a közügyektől, sem a katonáskodástól vissza nem vonult; még éveken át küzdött szóval, karddal a haza javáért.

Mindjárt ezen az országgyűlésen is nevezetes szerepe volt. Mintán kapitányságából, hol eddig tartózkodott, — mert, mint aug. 17-én Ujvárból írja, Esztergomban »sok a török s a sok patkoltatás miatt ugyan csörögnek, pattognak az ucczában«,⁵⁾ -- Pozsonyba mehetett, újra az ellenzékhez csatlakozott s tagja lett annak a tizenkét tagú bizottságnak, melyet azért választottak, hogy Ernő főherceget az ország sérelmeiről fölvilágosítsák.

A bizottság 1587. nov. 28-án Batthyány házában tanácsot ülve, elég szelid hangú föliratot készített; de az országgyűlés másik rendje decz. 9-én oly kemény hangú és tartalmú fölterjesztést nyújtott be, hogy a főherceg már attól tartott, hogy meg fog ismétlődni az 1580-iki országgyűlés.⁶⁾ Végre azonban sikerült őt megnyugtatni s rábírni, hogy fogadja azt a küldöttséget, melyet Forgách Simon fog eléje vezetni. Forgách, szabad előadásban, tizennégy pontba foglalta és szabatosan formulázta a rendek kívánságait, melyek a magyar érdekek védelmét, a hivataloknak magyarokkal való betöltését, némely

¹⁾ *Jedlicska* id. m. 296 és 299. l.

²⁾ *Magy. Országgy. Eml. VII. 281 és 289. l.*

³⁾ *Istváni XXVI. 281 és 289. l.*

⁴⁾ *Piának 1588 július-havában kelt levelében már ez a címe. Nemz. Muz. Forgách ltár.*

⁵⁾ *Forgách Simon levele Jedlicskánál.*

⁶⁾ *Magy. Országgy. Eml. VII. 187—188. és 191. l.*

törvények újjá alkotását és a katonaság számának növelését célozták.¹⁾

Ernő főherczeg általában megnyugodva hallgatta meg ezen kívánságokat, de a hadsereg dolgában másnap úgy nyilatkozott, hogy ha e tekintetben hiányok vannak, a rendek magukat okolják, mert már évek óta semmit sem tesznek a véghelyek érdekében. Természetesen, a megyék hangsúlyozták, hogy a kelletnél is többet tesznek, de elismerték, hogy némely megyében vannak hiányok, s hogy ezek orvosoltassanak, négy bizottságot választottak, melyeknek kötelessége lón, hogy a véghelyek állapotát, szükségleteit megvizsgálják. Forgáchot — kit különben a helytartó felelvteli törvényszékéhez is újra megválasztottak — decz. 17-én a Liptó megyétől Erdély és Lengyelország határáig terjedő részeket vizsgáló bizottságba osztották be.²⁾

A következő éveket családjának szentelte, melytől eddigi örökös harczai, hivatalos elfoglaltsága miatt úgyis elég sokat volt távol. Fiai már fölnevekedtek; ki mint katona, ki máskép működik a közpályán. Ferencz, Rómából visszatérve csakhamar veszprémi püspök lesz. Ez tudósítja testvérei állapotáról. s kíván neki és édes anyjának boldogságot, egészséget.³⁾

Hogy e tekintetben nem is volt hiány, mutatja az az éber gond és figyelem, melylyel Forgách az eseményeket kíséri, s szereplése a politikai és vallásos kérdésekben. Erre vall, hogy 1591. aug. 26-án részt vesz a Hardegtől Tokajba hívott tanácskozásban, hol Fülel visszavételére hadicselt állapítottak meg oly módon, hogy Pálffy Dévény és Kékkő ellen cseltámadást intézve, odacsalja a füleki béget, s ennek távollétében azután más magyar sereg Füleket támadja meg.⁴⁾

Ugyanezen útjában módja nyílt arra is, hogy a reformácziónak szolgálatot tehesen. Gyöngyösön ugyanis megerősíté Lippai András azon örökös bevallását, mely szerint ez a város piacznán keresztül folyó Kispatakon levő malmát a nem katolikus tanulók ellátására hagyta; ugyanitt szent Orbán templomát a katolikusoktól elfoglalták, s Forgách a paplakkal, a hozzátartozó szállókkal s kerttel együtt a helvét hitvallású lelkésznek adta.⁵⁾

Fő gondját azonban a török elleni védelem teszi. Kellett

¹⁾ A beszéd tartalma egykorú másolat után u. o. V. ö. még 290—300. l.

²⁾ U. o. 278—286. és 369—377. l. és Istvánii XXVI. 374. l.

³⁾ Ferencz 1588. jul. 25-iki levele, Nemz. Muz. Forgách lt.

⁴⁾ Jedlicska id. m. 427—428. l.

⁵⁾ Rupp: Magyarország Helyr. Tört. II. 69. l.

is immár valamiképen intézkedni, mert a megoszlott országban a török szövetség eszméje megint kísérteni kezdett, sőt még az átszökések is kezdtek meghonosulni. Pedig — írja Forgách 1592. decz. 25-én Herknekről az erdélyi udvarhoz intézett levelében, melyben kéri a rokon fejedelmet, legyen közbenjáró, hogy testvérének, Sennyei Zsigmondnének fia a török fogságból kiszabaduljon, — ha ez a baj tovább terjed, beteljesül, hogy az elhanyagolt szikrából nagy tűz támad.¹⁾

Hogy ennek a veszedelemnek elejét vehessék s erős támadást intézhessenek a török ellen, a német birodalomtól való segítségkérésre kellett volna rábírni az udvart. Már 1593 január havában azt írja Forgách Istvánfinak, hogy ha jelen lehetne az országgyűlésen, maga tenne erre lépéseket, mert, ha másra nem használhatnák is a segítséget, legalább a végeket meg lehetne vele oltalmazni a töröktől.²⁾

Hazafias gondja és aggodalmai közt érte a fenyegető veszedelem híre, hogy Szinán, a harcziás nagyvezér, nem törődve a rá nehezedő 80 év súlyával, Magyarország ellen indul, hogy lemossa azon szégyen gyalázatát, mely a parancsára működő Hasszán boszniai basának Sziszeknél Erdődy és Auersperg Herbart ellen szenvedett csatavesztésével a félholdat érte. Forgách, ki körülbelül szintén Szinán korában volt, újra fegyvert ragada s csatlakozék Tiefenbach kassai kapitány seregéhez.

Tiefenbach, midőn Szinán berontásáról értesült, 1593 szept. 23-ára Tarczalra hívta össze gyűlésre a felső-magyarországi megyék rendeit, hogy a török elleni fölkelésről tanácskozzanak. Midőn táborba szálltak, jelent meg köztük Forgách Simon »a nemes agg«, és az ő tanácsára történt, hogy a sereg Szabadka ostromára indult. Forgách a csapatok vezetésében is részt vett, s nov. 16-án már örvendhetett a két napi ostrom után bevett Szabadkának, majd Füleknek, Szécsénynek.

Ezen foglalások után a sereg főrészevel Kassára vonult, míg a másik rész Pálffy Miklós vezetése alatt még a tél folyamán bevette Drégelyt és Palánkot, és csak azután tért pihenőre Kassára.³⁾

Tulajdonképen nem is pihenő várt a seregekre, hanem erős előkészület a következő 1594 évre, melyben újra álta-

¹⁾ *Tört. Tár*, 1893. 44—45. l. Ugyanez a levél mutatja egyszersmind Forgáchnak Kovacsóczyval való jó viszonyát, mert ajánlkozik neki, hogy majd szerez számára Magyarországon sorsához illő asszonyt, ki jobban megbecsüli mint első felesége.

²⁾ *Tört. Tár*, 1893. 351. l.

³⁾ *Tört. Tár*, IV. 52. l. Illésházy följegyzései, M. Tört. Eml. Írók, VII. 8. *Kovachich*: Script. Min. II. 233. l. Istváni XXVII. 399—401. l.

lánossá vált a harc. A ki csak tehetette, csatlakozott valamely sereghez. Forgách már febr. 2-án azt írta Pálffy-nak, hogy »mi választig készülünk az hadban«, s figyelmezteté Pálffyt, szóljon az udvarnál, hogy ha másképen nem, pénzzel nyerték meg a kozákokat a török ellen, s vegyék rá a lengyeleket, hogy ha egyéb segítséget nem is adnak, legyen legalább arra gondjuk, hogy a tatárok Lengyelországon át magyar földre ne törhessenek.¹⁾

Mikor a harc megindult, Zsigmond fiát az esztergomi sereghez küldte,²⁾ maga pedig ismét Tiefenbach seregéhez csatlakozott, mely kevéssel Esztergom megszállása (máj. 4.) előtt Hatvan ellen vonult.³⁾ Forgách a sereg egyik kapitánya lón Tiefenbach mellett.⁴⁾ Ezzel a csatlakozással megelőzte azt a sürgető levelet, melylyel aug. 22-én Mátyás főherczeg a győri táborból fordult hozzá, kérve, hogy mivel Tiefenbachra vele megbeszélendő fontos dolgok vannak bízva, melyek »a közös haza és az egész kereszténységnek igen nagy javára lehetnek«, lépjen vele érintkezésbe, higgye el, a miket neki mondani fog, és teljesítésükre tegyen meg a maga részéről mindent.⁵⁾

Tiefenbach seregénél Forgách érdeme, hogy mielőtt még Esztergomtól négy zászlóaly német gyalogos segédhadat kaptak volna, már győzelem kísérte fegyvereiket.

Szinán fia, Hasszán budai basa, Tiefenbach megindulásának hírére Hatvan segítségére sietett, és miután Jászberény-nél átkelt a Zagyván, máj. 1-én a Sajónál táborba szállott.

A sereg kívánatára — mialatt Tiefenbach Hatvan ostromát folytatta — Forgách átvette azon csapatok vezetését, melyek Hasszán ellen indultak. Versengve csatlakoztak hozzá Báthory István, Dobó Ferencz, Rákóczy Zsigmond, Homonnai Drugeth István és mások. Nem kellett nagy utat tenniök s már Turánál meglátták a rendezett hadsorokban szembe jövő ellenséget. Forgách tüstént csatára rendezi csapatait s buzdítja őket, hogy a kereszténységért, a haza megszabadításának dicsőségeért vitézül küzdjenek. Ezután kisütteti az ágyukat s a támadt füstben szembe támadja meg a törököt, míg a puskás gyalogság oldalról intézi támadását. A török hőiesen tartotta magát s már két óráig folyt a harc, midőn szerencsés fordulat állott be: Hasszán súlyos sebet kap, menekül Isaszeg felé. Példáját csakhamar serege is követi. De a magyarok nyomában vannak, s

¹⁾ A csász. és kir. hadilevéltárból közli Jedlicska id. m.

²⁾ Kovacsóczy máj. 27-iki levele a Forgách ltban.

³⁾ Istvánfi XXVIII. 406 és 408. l.

⁴⁾ Illésházy följegyzései, 11. l.

⁵⁾ N. Muz. Forgách ltár.

mivel Forgách igen bölesen — mint régebben Kazánál is tette — meghagyta, hogy senki a harc eldőlte előtt foglyot ejteni ne merjen, se ne zsákmányoljon, sikerült az ellenséget teljesen szétverni. Az egész tábor, a zászlók, vagy húsz ágyu, harmincz fogoly, a győzők kezébe került, kik a török 3300 elesettjével szemben alig tizedrésznyi emberáldozattal vívták ki e szép győzedelmet.

Természetes, hogy a táborban nagy örömrivalgással fogadták a visszatérő sereget,¹⁾ melynek győzelme szélesebb körben is reménységet keltett, s Kovacsóczy Farkas örömmel írja Forgáchnak, mily kedvező hangulatot támasztott a siker, melyben Forgáchnak, mint a kancellár írja, nemcsak része volt, hanem a csapatok az ő vezetése alatt vívtak, s ezzel megpecsételte eddigi életét, mely békében és háboruban szerzett dicső tettekkel teljes, és érdemessé tette őt, hogy emlékezete mindörökké fönmaradjon; ²⁾ de egyszersmind jele e győzelem annak is, hogy az Uristen nem haragszik reánk örökké. sőt »horgot akar vetni a kevé! és felfuvalkodott ellenségrek orrában, el akarja őket vetni rólunk« . . .³⁾

A győzelem híré! nagyban emelte, hogy a Győr körül táborozó sereg nem tudott eredményt elérni, s a Hatvannál állomásozó sereg is, miután Tiefenbach julius végén Szinán bejövételéről értesült, Tokaj alá helyezte át táborát. Tokaj vidékén igaz, még használhatott volna, de Tiefenbach, ki a Tokaj vidékén dúló tatárok ellen indíthatott volna támadást, olyanmíra nem tett semmit, hogy azt mondogatták róla, hogy »rák hátón méne az tatárok ellen«, s Dobó gúnyosan úgyszó!ott, hogy »bizony azt akarták volna, hogy rakásban levágva találta volna a tábor! és az urakat.⁴⁾

Tiefenbach ezen késedelmezésekor megint Forgách vállalkozott rá, hogy megmenti a tábor becsületét. Ha nem sikerült is neki valami fényes győzedelmet kivívnia, a tatárok további pusztításainak mégis útját vágta. Mivel ezek a Szilágyságot erősen pusztították, Forgách összegyűjtötte a vállalkozókat s Báthory István, Balassa Ferencz és Homonnai Drugeth István kíséretében ellenök indult. Hogy mentől nagyobb erővel támadhasson, üzent Várad kapitányának, Bocskay Istvánnak, hogy küldjön segé!csapatokat, s kijelelte a helyet, melyen ezek az ő seregével egyesüljenek. Bocskay meg is indult, de mikor a kitű-

¹⁾ *Tört. Tá!r*, IV. 52. l. Istvání XXVIII. 408—409. l. Illésházy följegyzése! id. h.

^{2—3)} Kovacsóczy levelei 1594. máj. 20-áról Tordáról, és máj. 27-éről Gyulafehérvárról, Nemz. Muz. Forgách Itár.

⁴⁾ Illésházy följegyzése! id. h.

zött helyre ért, azt már a tatárok birtokában találta, mire 4000 emberével visszavonult.

Forgách értesülvén Boeckay visszavonulásáról, a maga kisebb seregével hasonlóan akart cselekedni, de útjában Monostoros-Pályi helységnél összeakadt a tatárokkal. Merész oldal-támadással zavarba hozta ugyan a dúló ellenséget, de ez újra rendezkedve, felvette a harczot, mely 11 órától közel estig tartott. A magyarokra jelentős csapás volt ugyan, hogy a lovasaival kémlélésen levő Balassát a tatárok fölkoncztolták, de végre legalább annyit kierőszakoltak, hogy a harczter urai maradtak s a tatárokat Szatmár felé elvonulni kényszerítették.¹⁾

Altalában azonban e felső-magyarországi küzdelmek az egyetemes eredményre nem lehettek befolyással, mert Szinán bevette Győrt, ostrom alá tudta fogni Komáromot, míg Pápa kardcsapás nélkül meghódolt a Forgáchtól elriasztott Haszszán budai basának. A török e hirtelen szerencséje, melyet a harczolása módjával ismeretlen külföldi hadvezérek nem tudtak föltartóztatni, aggodalommal tölté el az ország rendeit; ehműltek vala a török hatalmasságától.

»Azonban — írja Illésházy — a hol megszűnik az emberi segedelem, ott kezd munkálni az Isten keze. Egy új csillag láttatott vala az égen. Az erdélyi vajda, Báthory Zsigmond, ki igen ifju vala, praktikát indíta a moldvai és havasföldi Mihály vajdával és elhajlának a török császártól és hajlának Rudolphus római császárhoz.«²⁾

Sokáig tartott ugyan, míg az 1589 óta folyó szövetekezéster megvalósult, de végre is, miután Erdélyben az ellenzék fejei életüket veszték s az 1594 augusztus havában tartott országgyűlés az utolsó akadályokat is elhárította, Zsigmond 1594 végén elküldhette Prágába a követséget, mely a magyarországi megbízottakkal, köztük Forgách Simonnal, 1595 jan. 28-án megkötötte a tizenkét-pontos szerződést, melynek értelmében véd- és dacszövetség létesült Magyarország és Erdély között.³⁾

Kevéssel rá új szövetség terve is merült fel, a lengyelekkel kötendő, melyet a márcziusi országgyűlésen készítették elő. Forgáchot, ki 1594 novemberében fiával, Ferencz veszprémi püspökkel együtt az urakkal Felső-Magyarországon tanácsot

¹⁾ Szamosközyre való hivatkozással *Bethlen Farkas*: Hist. de rebus Transsylvanicis, III. 361—364. l.

²⁾ Illésházy följegyzései.

³⁾ *Szilágyi*: Erd. Országgy. Eml. III. 341 és 34. l. *Fraknoi*: Magy. Országgy. Eml. VIII. 230—232. l. Istvánfi XIX. 423. l. A szerződés Bethlennél, III. 519 s köv. II.

tartott,¹⁾ sürgősen várták már az országgyűlés megnyitása előtt, mert hallani akarták véleményét a pozsonyi és szepesi kamaráknak az országgyűlésen tárgyalandó ügyekről szóló előterjesztéséről, melyet Fejérvöly István kir. helytartó útján már december végén áttettek hozzá.²⁾

Forgách, úgy látszik, eleget tett a kívánságnak, mert az országgyűlésen jelen volt, a hol azután egyike lón azon nyolcz férfiúnak, kiket az országgyűlés megbízott, hogy Rudolf királynak a lengyel conföderatióval való tárgyalásaiban, a szövetség megkötésében tanácscsal szolgáljanak s kellő informatiók megszerzése végett Lengyelországba utazzanak.³⁾

Az udvarnál sokat adtak az ő nézetére s valószínűleg az udvar számára akar fölvilágosítást szerezni fia Ferencz, midőn 1595-ben levelével kéréleg fordul hozzá, hogy fölvilágosításokat nyújtson az erdélyi ügyek állapotáról, mert a sok hír közt, a mit terjesztenek, nem tudják, melyiknek higgyenek: vajjon a kancellár még mindig Szinán basa érdekeit ápolja-e? a lengyel király ellen is panasz van, hogy nem akadályozza meg, hogy alattvalója a császári fölség ellen ne áskálódjék: bizony a keresztény világ méltó neheztelését vonja ezzel magára, stb. A szövetségesekre nagy szükség volna, mert a fölség seregei Esztergom körül vannak ugyan, de semmit sem tesznek, s a mennyiben ezektől a gyenge, tunya csapatoktól függ, oleum et operam perdidimus; elevenebb, erősebb csapatokra volna az országnak szüksége.⁴⁾

A kérdésekre rövid idő alatt az események adták meg a feleletet. Báthory Zsigmond győzelemről győzelemre vezeti seregeit, s reménykedni kezdenek, hogy a magyarországi és erdélyi egyesült sereg véget vet a török uralmának.

Ennek a reménynek, a szövetség erejének próbája, az 1596 novemberében vívott mezőkeresztesi csata lett. Forgách Simon, nem törődve korával, a harczterre sietett s Tiefenbach és Báthory István társaságában átvette a magyar csatarend harmadik oszlopának vezérletét. Forgách ekkor is érvényre juttatá a maga régi tapasztalásból merített gondosságát, mert itt »a négyszögű sereg harmadik rendében megkiálták, hogy senki feje vesztése alatt elevent ne fogjon, zsákmánna se essék.«⁵⁾ Bár az egész seregben követték volna a tapasztalt katona

¹⁾ Jedlicska, id. m. 527. l.

²⁾ Mátyás főherczegnek az Országos Levéltárban levő irata Jedlicskánál id. m.

³⁾ Fraknói id. m. 169—173 és 246. l. 1596. országgy. LX. art.

⁴⁾ Forgách Ferencz 1595-iki levele. Nemz. Muz. Forgách Itár.

⁵⁾ Illésházy följegyzései, 33. l.

parancsát; akkor nem vált volna a már-már kivított győzelem siralmas veszteséggé; siralmassá, mert annyi vér hiába folyt s az oly sok fáradságos tervezgetés után létesült magyar-erdélyi szövetség végleg felbomlott.

Forgách Simon épségben került ki az itközethől, hol egyik rokona, Forgách Sebestyén is elesett,¹⁾ és elszomorodva tért pihenőre surányi várába, melynek parancsnokává még 1594-ben Mihály nevű fiát tette.²⁾

Jóllehet pihenni vágyott s aggkora annyira megviselte az egykor edzett katonát, hogy »jámbor vén úr« néven emlegetik,³⁾ mégsem habozott megszakítani késő nyugalmát, ha országos ügyek jelenlétét kívánták. Bár 1597 szeptemberétől felesége is betegeskedék s kisebbik fiának sorsáról is szeretett volna gondoskodni, mégis, midőn kezéhez kapta Rudolf király 1597 nov. 23-iki levelét, melylyel a következő év január 25-én tartandó országgyűlésre sürgősen meghívja,⁴⁾ elhatározta magát az útra.

Azonban a tanácskozás alatt érezte, hogy fáradt teste immár közelít a végső pihenéshez; azért 1598. febr. 28-án Kutassy János primás és mások jelenlétében megtette végső intézkedéseit.

Herknektet, e kedves jószágát, a hozzátartozó nyolcz faluval s Onddal és Aszalóval egyetemben feleségére hagyta, kinek halála után elsőszülött fia Zsigmond kapja, mert jószágai amúgy is Herknekt közelében vannak, és mert Zsigmondnak jó lakóháza sincs, míg ő Herknektet nagy pénzért vár módjára építtette. Hasonlóan feleségére hagyta a herknekti arany és eziüst marhát s négy majorból a majorságot, melyet felesége után a két kisebb fiu, Mihály és János kapjon; a négy házban levő majorság ellenben Zsigmondé legyen.

Zsigmondra vártak még a pereszlényi és praznóczyi birtokok is; de ezeket még egy ideig — már jó remény van hozzá — pórleni kell. Ezért azonban Pogrányi Benedektől vissza kell váltania a 700 forintért zálogban levő beliczi, dovorányi és borodgyáni birtokrészeket, melyeket az ő házasságakor vetett atyja zálogba, s a keszi, sokbéli részirtokokat, melyeket maga Zsigmond zálogosított el.

Ferencznek, ki időközben nyitrai püspök lett, nem hagyott semmit; hanem a Mátyusföldön levő birtokokat, az Alföldön fekvő igen nagy czibaki jószágot, a temesvári fogságból való

¹⁾ Istvánfi XXX. 454. l.

²⁾ Jedlicska id. m. 496—498. l.

³⁾ Bay Mihály levele a trakostyáni levéltárból. *Tört. Tár*, 1893.

⁴⁾ Nemz. Muz. Forgách ltár.

kiszabadulásakor nyert birtokait, a Forgách Miklós özvegyénél levő zálogos jószágokat s néhai Forgách Imrénék Gyula körül fekvő birtokait, melyek ugyan most az erdélyi fejedelmek birodalmában vannak, de írásuk van nekik róla, hogy Forgách-birtokok, Mihály és János nevű fiainak hagyta; valamint az Imrefi Jánosnál bérben levő anyai örökségét, Diószeget is; de erre kikötötte, hogy leányának, Bánffy János özvegyének Margitnak, és vejének Thurzó Györgynek, Zsófia nevű leánya férjének s ezek gyermekeinek is részök legyen benne. Különben Diószeg birtokában, melyet azért adott Imrefinek, hogy »táplálhassa magát«, holtáig ne háborgassák őt. Ugy látszik, Fánecsy Gergely feleségére Erzsébetre vonatkozik az a kérés, hogy a fiuk »özvegy« hűgokat oltalmazták s felesége is részeltesse valamiben.

A továbbiakban kijelöli fiainak lakóházait, a kisebbeknek szívére kötvén, hogy bátyjaikat megbecsüljék, tanácsukkal éljenek s ne viszálykodjanak; egyetemlegesen pedig szeressék anyjokat. róla »még ha az hátukon kellene is viselniök«, meg ne feledkezzenek; végül néhány apróbb ügyben s szolgálai jutalmazásáról intézkedik.¹⁾

Pozsonyból sietve Herknektre utazott. Ha végig tekintett a hazának és királynak tett szolgálatain, ha rá gondolt arra, hogy a tudománynak is meghozta a maga áldozatát,²⁾ meggyőződése szerint lelkének is megadta a magáét, nyugodtan fogadhatta a halált, mely őt szept. 24-én ragadta ki az élők sorából. Tettei méltóvá tették a dicséretre:

Quis fuerit studio Martis, Tibiscus et Ister
Dicet et in sera posteritate canet.³⁾

Sörös Pongrácz.⁴⁾

¹⁾ Végrendelete magyarul van. Nemz. Muz. Forgách Itár.

²⁾ Ő biztatta Zermeghet munkája megírására (az 1662-iki kiadás előszava); Brutusnak ő adta át bátyjának kortörténelmét, melyhez maga írt jegyzeteket, mint Brutus maga mondja (M. Tört. Eml. Irók, XII. XCVI. 1.), s Toldy szerint Istvánfinak és Révay Péternek (M. Tört. Eml. Irók, XVI. XLVII. 1.)

³⁾ *Mocsáry*: Nógrád várm. esmertetése, IV. 176. 1. és Budainál a Bocatius János idézett verse, II. 41.

⁴⁾ Cikkem első közleményében (*Századok*, 1899. 599. lapon a jegyzetben) a gyors leírás közben pár hibát ejtettem azzal, hogy a forrásidézet a mondat végére került. A 19. sorban levő *Pray Spec. Hierarch.* a 14. sorban levő 1587-es datum utánra való; s nem *Prayból*, mint a rossz szövegezésből látszik, hanem az Ipolyi-féle 1560-as szül. évből következett a 26 éves kor. Különben utólagosan látom Fraknoi művében (Kegyúri jog, 283. 1. és u. o. 3. jegyz.), hogy Forgách Ferencz 1589-ben, 23 éves korában lett veszprémi püspök, tehát 1566-ban született, a mivel egyébként az egész állítás természetesen nem változik.

A KORZAN NEMZETSÉG.

A borosjenei Muslay család váci levéltárában István ifjabb királynak egy 1263 évi, bőrhártyára írott eredeti oklevélét őrzik, mely — tudtommal legalább — eddig még kiadatlan.¹⁾ Az oklevél arról szól, hogy »Petrus filius *Uza* et Franciscus frater eiusdem *de genere Korzun*« mint nyilván kikiáltott latrok és lopók, törvény szerint elmarasztatván s minden javaiktól megfosztatván, a király »*terras seu possessiones ipsorum, scilicet Kurthol, Bodun et Saag vocatas, ac omnes alias possessiones ipsorum — — venerabili patri magistro Job episcopo Quinqueecclesiarum — — et Zah comiti, fratri eiusdem de genere Zah*« adományozza.

István ifju királynak ezen okirata több tekintetben érdekes.

Mindenekelőtt egy ismert nemzetség nevének érdekes variációját ismerteti meg velünk.

A *Kartal* (Cortul) nemzetségbeli Usza fia Péter felmerül már 1247-ben, midőn az esztergomi káptalannak a Pest-megyei Jenő és Theka nevű birtokokba való beiktatása ellen óvást emel. 1264-ben olvassuk, hogy István ifjabb király Usza fiainak, Péternek és Ferencznek, valamint nemzetségükbeli rokonuknak, *Kabos* Tamásnak jenői és hetényi birtokát, a nyulakszigeti zárdának okozott károk pótlásául e zárdának odaítélte. Ugyanazon évben a királyi kiküldött bírák *Kabos* Tamásnak jenői és (tápió) szecsői birtokrészei felett ítélnék, melyeket ezen Tamás Usza fiától kapott. 1271 november 2-án bizonyítja István király, hogy Usza fia Péter, Jenő, (Tápió) Ság, Szecső, Jeded, *Kartal*, *Bodony* és *Keveaszó* nevű birtokait a nyulakszigeti zárdának hagyományozza; addig míg él, fentartja magának a haszonélvezetet; halála után fiu-testvére visszaválthatja. 1276-

---

¹⁾ Az oklevelet Mocsáry István százados úr Váczon, volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

ban a *Kartal* (Kortol) nemzetség tagjai sorában Usza fiát Pétert és Ferencz fiait: Simont és Bertalant találjuk. 1276 aug. 29-én Usza fia Péter, jenői földjeit a nyulakszigeti zárdának zálogba adja; ez pedig életének utolsó cselekedete; 1277 körül elmondván IV. László, hogy Uszának magnélküli fia Péter párviadalban elesett és Gergely alnádor Péter birtokait elfoglalta, — megparancsolja, hogy a zárdát e birtokokba beiktassák. 1279-ben olvassuk, hogy Usza fiának Péternek győztes ellenfele a *Káta* nemzetségbeli Gyula volt.¹⁾

Mindezekből megczáfólfhatatlanul kitűnik, hogy az V. István 1263 évi okiratában szereplő Usza fia Péter és testvére Ferencz a *Kartal* nemzetség tagjai; kérdés már most, vajjon a *Korzan* a *Kartal* névnek ferdítése vagy variatioja-e?

Kartal még jelenleg is Pest-megyei helység. *Corzan* folyót és Corzan halastót Béla király 1268-ban mint a (még ma is létező) Komárom-megyei Tany helység mellett lévő említi;²⁾ ebből pedig majdnem apodiktikus bizonyossággal kiderül, hogy Usza fiai, Péter és Ferencz, Kartalon kívül még a Pest-megyével határos Komárom megyében is a Corzan folyó mentén birtokoltak és hogy ennek következtében hébe-korba a *de genere Korzan* megjelöléssel is éltek.

Az oklevél másik érdekessége abban áll, hogy a *Szát* (Zá[c]h) nemzetség történetére is némi világító fényt vet. Tudjuk, hogy Jób pécsi püspök 1264-ben Istvántól elpártolt, a mennyiben az ennek birtokában levő Mátra-vidéki Agas várát IV. Béla kezére játszotta;³⁾ az oklevélből tudjuk már most, hogy 1263-ban Jób és testvére Szát⁴⁾ István híveiként szerepelnek; arról, hogy a Szát nemzetség Kartalt, Bodonyt és Ságot valamikor bírta volna, eddig — tudtommal — még nem volt tudomásunk.

Az okirat egyébként még egy más genealogiai kérdés fejtegetésére is nyújt alkalmat.

A XIV-ik század végétől a XVI-ik század közepéig Nógrád-megyében a bodonyi *Csuda* család merül fel,⁵⁾ melynek nemzetségét nem ismerjük. Fentebbi okiratunk arra engedne követ-

¹⁾ Lásd az ezekre vonatkozó kútforrásokat *A magyar nemzetségekről* szóló munkámban, II. 111—112.

²⁾ *Knauz* Mon. Eccl. Strigon. I. 557.

³⁾ *Wenzel* Árpádk. Uj Okmt. XI. 545.

⁴⁾ Ez a Szát annak a bizonyos Klárának a nagyatyja, a kinek lengyel Kázmérral 1330-ban volt esete.

⁵⁾ *Csánki* Magyarorsz. tört. földr. I. 113. — *Nagy Iván* Magyarorsz. Csal. II. 142.

keztetni, hogy e család esetleg az 1263-ban Bodonynyal megajándékozott Szát nemzetségbeli Száttól származik; ez pedig véleményem szerint nem áll. Tudjuk, hogy 1276-ban a Kartal nemzetségből való Usza fiával Péterrel és testvérének Ferencznek fiaival együttesen még a *Kartal* nemzetségbeli *Chuda* és testvére Bertalan, a jenői és *bodonyi* birtokokban osztozkodnak; ¹⁾ e (Simon fia) Chuda, ki már 1247-ben szerepel, 1279-ben még él, 1297-ben azonban már (meg nem nevezett) fiai szerepelnek; ²⁾ a legnagyobb valószínűség tehát arra vall, hogy a bodonyi Chuda család e Chudától származik és hogy ennek következtében ez is a Kartal nemzetség egyik hajtása.

WERTNER MÓR.

---

¹⁾ Hazai Oklevéltár. 76.

²⁾ *Wenzel* id. m. V. 175.

AZ ERDÉLYI SZÁSZOK EREDETÉRŐL.

Az erdélyi szászok eredetének kérdéséhez legújabbán *John Meyer* szólt hozzá a *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 1895-iki folyamában. Szerinte az erdélyi szászok eredetéről hasznavehető okirati adataink egyáltalában nincsenek, s azért köszönettel kell vennünk azt a morzsát, melyet ő a Bauer-féle *Hessisches Urkundenbuch*-ban fedezett föl. Az illető okiratot 1313. szept. 9-én állították ki és az engelthali kolostor másolókönyvéből (Copialbuch) van közölve. A bennünket érdeklő passus így szól:

»Profitemur, quod in Oppoldisshussen VIII. jugera cum dimidio, hereditatis nostrorum consanguineorum, qui quondam *Vngariam fugerunt*, monasterio in Engeltail pro VIII. marcis legalium denariorum vendidimus.«

Az engelthali zárdát cziszterci apácák bírták, és mindkét megnevezett helység a régi Wetterauban fekszik, Majnai Frankfurt közelében.¹⁾

Köszönettel tartozunk a német tudósnak e csekély adat felfedezéseért és közléscért. Még abban is egyetérthetünk vele, hogy az illető német menekülők bizonyára azért választották a távol magyar földet kivándorlásuk célpontjául, mert mindenesetre ismerőseik és rokonaik voltak ott. Csak azt a gyanítást kell kétségbe vonnunk, hogy »es ist ziemlich klar, dass nur Siebenbürgen gemeint sein kann, und nicht etwa die Zips.«

Keintzel, szép értekezésében *Über die Herkunft der siebenbürger Sachsen*, mely a besztercei gimnázium 1886/7 évi Értesítőjében jelent meg, azon meggyőződését nyilvánítja, hogy az erdélyi szászok valamennyien — Pauler Gyula kimutatta, hogy flamandokkal vegyülve — a Közép-Rajna mellékéről, pontosabban a Düsseldorf, Trier, Wesel és a francia határ közötti

¹⁾ A *Wetterauische Reichs-Städte* alatt a következő négyet értették: Majnai Frankfurt, Wetzlar, Friedberg és Gelnhausen. De az első kettő sohasem tartozott a Wetterauhoz.

területről vándoroltak Erdélybe. Mint a mappából világos, a kérdéses terület magába foglalja az Eifel hegységet, a Mosel folyó alsó részét és a luxemburgi hercegséget. Kisch Gusztáv Beszterczéről azóta (1889-ben) meglátogatta e vidékeket, tanulmányozta ott a nép nyelvét, talán szokásait is stb. és arra a meggyőződésre jutott, hogy a besztercei szászok nyelvjárása határozottan közelebb áll a specifikus felső német nyelvhez, mint a többi erdélyi szászok nyelvjárásai; másrészt azonban ezekkel közösen bírja a közép frank nyelv, különösen a Moselvidéki frank nyelv jellemző tulajdonságait, s azért tulajdonképen még mindig az alsó német nyelvhez tartozik.¹⁾

Besztercze az ő német nevét (Bistritz) a szláv *Bistrica* (=Sebes) folyótól vette és középpontját képezi a szászok nyelvén *Nösnerland*-nak nevezett területnek. Kisch a luxemburgi határon is talált egy völgyet, melynek *Niesenthal* a neve, és Luxemburgban meg az Eifel hegyekben számos falut, melyeknek neveit Erdélyben Besztercze vidékén szintén föl lehet találni, mint pl. Dürrenbach, Baasen, Bell, Bongard, Kastenholz, Stolzenburg, Weidenbach, Reisdorf (v. ö. Reussdorf, Reussen = Szeretfalva), Bodendorf, Scheuren, Sachsenhausen, Schönberg, Burgberg, Buchholz, Michelsberg stb. Csakhogy e nevek legtöbbször a német világ más vidékein is föl lehet találni s azért magukban véve nem bizonyítanak sokat.

Sokkal meggyőzőbb azonban az a gazdag szóanyag, melyet Kisch az ő vándorlásaiban összegyűjtött és idézett értekezésében földolgozott.

Hasznos munkát végzett Scheiner András is Nagy-Selykéről »*Die Mediascher Mundart*« című dolgozatában.²⁾ Medgyes neve magyar, és szerinte a *villa Medjes* legelőször egy 1283-iki oklevélben van fölemlítve. Azért fölötte valószínű, hogy nem II. Géza idejében vándoroltak be eredeti lakosai.

KROPF LAJOS.

¹⁾ »Einerseits steht die Bistritzer Mundart (besonders vocalisch) dem specifisch hochdeutschen entschieden näher, als die übrigen siebenbürgischen Mundarten; andererseits theilt sie mit diesen die charakteristischen Eigenheiten des mittelfränkischen, besonders aber des moselfränkischen, das im Gegensatze zu dem in vielen wichtigen Punkten schon dem niederdeutschen zugehörigen ripuarischen, von dem echt mitteldeutschen Stamme der Chatten gesprochen wird, also dem hessischen nahe verwandt ist.« Die Bistritzer Mundart verglichen mit der Moselfränkischen. *Beiträge* XVII. 348. — A Chatli törzs az Adrana (Eder folyó) völgyében lakott, mely a Visurgis (Weser) egyik mellékfolyójába, a Fuldába szakadt. »Ripuarisch nach der üblichen Scheidung des mittelfränkischen in moselfränkisch und ripuarisch.« V. ö. *Beiträge* IX. 385.

²⁾ *Beiträge* XII. köt.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Oesterreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte 1658—1664.
Von Alfonz Huber. Wien, 1898. In Commission bei Carl Gerold's
Sohn. 8-r. 79 l.

Az 1657–1669-iki évek gyászos emlékezetűekké váltak a magyar nemzet történetében. E néhány év alatt szemkápráztató sebességgel játszódtott le a haza területén a végzetes és véres események hosszú sora. II. Rákóczy György katasztrófája, Erdély s a közelében eső vármegyék pusztulása. Várad török kézre jutása, az 1663/4-iki háború s a hírhedt vasvári béke: a magyarság viszonyát egyrészt a bécsi udvarhoz, másrészt a fényes portához, gyökeresen átalakították. Történetünk egy külön korszakát nyitják meg ez esztendőök, melyek ismeretéhez igen becses és sokoldalú tájékozást nyújt a magyar történetírás körül is érdemes osztrák tudós, Huber Alfonz fentebbi műve; sajnos, az utolsó önálló munka, melyet írt, mert kevéssel megjelenése után hirtelen vége szakadt munkás életének. De mint majdnem mindegyik művében, akképen az utolsóban is elismerésre méltó szolgálatokat tett a magyar történetírásnak, midőn a bécsi állami levéltárnak eddig csak kis részben ismert, de fölülte gazdag kútforrásai alapján rendszeresen megvilágította az említett évek történetének egyik legfontosabb mozzanatát, a császári udvar és a porta közötti viszonyt. Nagyjában eddig is tájékozva voltunk a bécsi politikáról, legalább annyiban, hogy tulajdonképeni végcéljaira nézve kétség nem foroghatott fen. A császár állandó konstantinápolyi követének, Reninger (vagy Reniger) Simonnak igen értékes diplomáciai jelentéseiből, a bécsi miniszterek: Portia, Auersperg és Lobkowitz hercegek levelezéséből s más ily adatokból sok figyelemre méltó megjelent már Szilágyi Sándor különböző kiadványaiban, a Hor-muzaki-gyűjteményben, egyes feldolgozott munkákban, mint Wolfnak Lobkowitz-életrajzában s e korszakra vonatkozó más magyar és német könyvekben, melyekről azonban Huber ezút-

tal nem vesz tudomást, hanem kizárólag a bécsi állami levéltár eredeti okirataiból dolgozik. Ennek következtében néha még ismert dolgokról is úgy beszél, mintha most hallanók először. Ez azonban mégis kivétel számba megy nála. A korszak egész diplomáciai anyagát mindenestre ő dolgozta föl először, még pedig osztrák írónál ritka, nála viszont szokásos elfogulatlansággal. Így a korszak ismeretéhez annyi lényeges felvilágosítással járul, hogy műve szerencsésen egészíti ki a már ismert anyagot s teljesen megvilágítja a császári politikát e főfontosságú évek különböző eseményeivel szemben. Azok a részletek, melyek eddig ismeretlenek voltak vagy homályban maradtak, melyeket inkább csak sejteni lehetett, most már teljesen tisztázva lépnek elénk, s Huber műve a felölelt időszak hézagpótló és nélkülözhetetlen kútforrásai közé tartozik.

Az eseményeket, melyek a magyar államterület különböző részeiben az 1658—1664-iki években lejátszódtak. II. Rákóczy György erdélyi fejedelem 1657-iki gyászos lengyelországi vállalata idézte föl. Rákóczy a svédekkel szövetkezett, hogy Lengyelországnak akkor tervezett felosztásában részt vegyen s az ország nagy részével megszerezze a lengyel királyi koronát. Mihelyt erről Bécsben értesültek, nyomban szövetkeztek a lengyelekkel s tudtára adták Rákóczynak, hogy ha a lengyel kérdésbe avatkozik, a császári hadak a lengyelek segítségére sietnek. Rákóczyra nem hatott a fenyegetés s a császár csakugyan hadat küldött Lengyelországba. Ekképen Rákóczy nyílt ellenségeskedésbe jutott a bécsi udvarral, mi a harctéren is nagy hátrányára vált. Mikor Lengyelországból vissza akart vonulni, a császári sereg elzárta előle a közvetlen legrövidebb utat hazájába. Messze kerülőt kellett tennie, és serege belejutott a tatárság torkába s nagyobbrészt ott veszett. De nem ez volt a bécsi udvar ellenséges érzelmeinek egyetlen és nem is legvégzetesebb következménye. A mint Bécsben csak neszt vették Rákóczy lengyel szándékainak, a császári diplomácia teljes erővel megindította ellene az akna-munkát a szultán udvarában, kinek Rákóczy hűbérese volt s kinek engedélye nélkül moczcannia sem volt szabad. Csakhogy a fejedelem kísérletet sem tett a porta engedélyének megnyerésére, hanem azon téves föltevésből indult ki, hogy Lengyelországban gyors és teljes diadalt fog aratni s hogy utólag pénzzel és szép szóval majd csak megnyeri a portától a befejezett tények elismerését. Mindkét irányban alaposan csalódott. Hadi vállalata teljes kudarczal, seregének tatár fogságba jutásával végződött, a vereség után meg az osztrák diplomáciától fellovált porta lázadó hűbéresnek tekintette, kít kíméletlenül meg kell fenyeíteni.

Reninger császári követ és szövetségese, a nagy befolyású Panajotti portai főtolmács, ki a bécsi udvar zsoldjában állt, kezdettől fogva ily irányban dolgoztak s engesztelhetetlen ellenségévé tették a nagyvezért. Azzal ijesztették, hogy svéd-orosz-kozák-erdélyi szövetség készül oly czélből, hogy elűzze a törököt az azovi és a fekete tenger vidékeiről. Másrészt a bécsi udvar segítségével kecsegtették Velence ellen, melylyel a porta évek óta szerencsétlen háborúban állt. E fenyegetések és ígéretek a végletekig fokozták a porta haragját Rákóczy ellen. Reá küldték a tatárokat, kik az erdélyi sereget elfogták. Rákóczy megmenekült ugyan, de a nagyvezér kijelentette, hogy nem tűri tovább a fejedelmi széken, nem tűri sem őt, sem családja más tagját, s ha Erdély más fejedelmet nem választ, kegyetlenül megbünteti, elpusztítja az országot. Ez volt a helyzet 1657 őszén. Biztosra lehetett venni, hogy ha Erdély nem szakít Rákóczyval, a jövő év tavaszán tatár és török hordák árasztják el s elszakítják testéről területének értékes részeit. Ez azonban a bécsi udvarnak nem állt érdekében. El akarta ugyan láb alól tétetni a mindig gyűlölt Rákóczyt, de hogy a török felforgassa a hatalmi viszonyokat a magyar államterületen, hogy elpusztítsa Erdélyt s kiterjessze a maga hatalmát, azt semmi esetre sem akarhatta s méltán attól félt, hogy a török beavatkozás olyan állapotokat idézhet elő, melyeket ő sem nézhet tétlenül. Pedig háborút a törökkel I. Lipót császár és király kormánya nem akart semmi áron.

Azt, hogy az udvar föltétlen békepolitikát követett a porta irányában, tudtuk már eddig is; most azonban Huber adataiból, noha ő maga nem vonja le a következtetést, e tény még élesebben kidomborodik. Bécsben Magyarországért, a magyar nép felszabadításáért, a királyi kézen levő terület biztonságáért egy katonát sem akartak áldozni. A nagyvezér fenyegetésével szemben oda igyekeztek tehát, hogy a törököt visszatartsák a beavatkozástól, mert annak olyan következményei is lehettek, a melyek az udvart esetleg háboruba bonyolíthatják. Ennek következtében a császári politika 1658-ban Konstantinápolyban egyszerre megváltozott s mérséklő, engesztelő irányban kezdett a portán működni. Bizonyos, hogy czélt is ér a nagyvezérnél, ki az esetre, ha az ország Rákóczy helyett más fejedelmet választ. kész volt Erdélyt békén hagyni, mert Velenczére akart döntő csapást mérni. Velence leverését sokkal sürgetőbbnek tartotta, mint az erdélyi kérdést, mivelhét Erdély nincs többé Rákóczy kezén. Történt is erre kísérlet. Rhédey Ferencz választott fejedelemmé. De Rákóczy csakhamar visszavette a hatalmat, mire 1658-ban a tatár elpusztította Erdélyt, a török

pedig elfoglalta Jenő várát s a szőrényi bánságot. A bécsi udvarnak kellemetlen volt e fordulat, de minden tette arra irányult, hogy maga valahogy bele ne bonyolítottassék a küzdelembe. Ő békét akart, akármi történik erdélyi földön. Csak hogy a helyzet egyre zavarosabbá lett. Barcsay Ákos, kit a török fejedelemmé tett, nem tarthatta magát. Rákóczy ismét rá tette kezét a fejedelemségre, s Erdélyre csakhamar felvirradt az 1660-iki rettenetes esztendő. Ekkor a török a rombolás hosszú művét nem a tulajdonképeni erdélyi földön, hanem magyar királyi területen, a Hajduságon, Szatmárban és Szabolcsban kezdé, mely két vármegye a békeszerződések értelmében Rákóczyé volt, de csak addig, míg erdélyi fejedelem volt. Mikor tehát Rákóczy a fenesi gyászos csatában elesett, Bécsben katonai intézkedéseket tettek e két vármegye biztosítására, illetve visszaszerzésére. A Tiszánál nagyobb hadat vontak össze, de kizárólag oly célból, hogy a két vármegyét megszállják. Egyébbel, különösen Várad megvédésével, melyet a török vívni kezdett, Bécsben nem törődtek, s ha ez iránt még foroghatott fen kétség, azt Huber adatai végképen eloszlatják. Pedig e kérdésben az udvari politika és a magyar közvélemény óhajai közt a legélesebb ellentét forgott fen. Felső-Magyarország rémülve gondolt az eshetőségre, hogy a török kezébe keríti Váradot s onnan örökösen fenyegetni, hódoltatni fogja a királyi területet. A magyar urak egy-értelemmel sürgették tehát az udvart, segítse meg az ostromolt Váradot, s minthogy tényleg tétettek katonai készülődések, azt hitték, hogy ezek Várad érdekében történnek. Csakhamar kínosan csalódtak, mert Várad hosszas és dicső ellenállás után elesett s a császári hadak tétlenül nézték bukását. De Várad elveszte első rangú katonai esemény volt, mely a török hatalmát félelmetes túlsúlyra emelte. A királyi terület nagy része fenyegetve volt, s e tény elől Bécsben nem zárkózhattak el. Sokat tanácskoztak, s minthogy a magyar politikusok erélyesen sürgették, hogy meg kell támadni a törököt, különben elvesz az egész ország, tényleg foglalkoztak a hadüzenet kérdésével. Halaszthatatlanná tette a föltétlen békepolitika elejtését az is, hogy 1661 január 1-én Erdélyben Kemény János ellenfelelemmé választott a török párti Barcsay Ákos fejedelem ellen. Két fejedelem volt tehát Erdélynek s előre lehetett látni, hogy a török újra beavatkozik, mert Reninger már márczius 30-án jelentette haza, hogy a porta semmi esetre sem tűri Keményt, kinek javára Barcsay lemondott, a fejedelmi széken. Minthogy Kemény az udvar támogatását kereste, Bécsben hajlandók voltak vele szövetkezni, s minthogy tudták, hogy ez szakításra vezet a portával, tettek

is előkészületet a háborura. Császári hadak nyomultak erdélyi területre s egypár várat megszállottak. Ezzel elkerülhetetlenné vált a háboru. Csakhogy Bécsben a nyáron ismét a békepárt kerekedett felül s a velencei követ már június 4-én jelentette haza, hogy az udvar készülődése nem komoly s csupán oly czélből történik, hogy a törököt megijesztsze s valami egyezségre bírja. Reninger tényleg már májusban és júniusban azt az utasítást kapta, igyekezzen békés megoldást létesíteni, s ha a nagyvezér panaszt emel, hogy a császáriak néhány erdélyi várat megszállottak, ezt egyszerűen tagadja el. Ily körülmények közt természetes, hogy mikor a török Keményt Erdélyből kiűzte, a császáriak nem segítettek. Montecuccoli császári fővezért, ki Esztergomot akarta megtámadni, ismételt tiltakozása daczára Felső-Magyarországba rendelték ugyan, de csak azért, hogy Keményt nagyobb ellenállás kifejtésére bátorítsák. Midőn azonban Kemény elvesztette Erdélyt, sőt a török királyi területen is üldözte őt, Montecuccoli újabb parancsot vett, hogy segítse ugyan Keményt, de valami nagyobb műveletbe ne bocsátkozzék. Ekkor következett Montecuccoli 1661-iki hírhedt benyomulása Erdélybe, hol időközben a török Apafy Mihályt ültette a fejedelmi székbe. A mint erről a császári vezér értesült, visszavonult és cserben hagyta Keményt, ki áldozatul esett a német segélybe vetett bizalmának.

Bármí hatástalan maradt az udvar beavatkozása, a császár és a porta eddigi viszonyát természetesen alapjában megváltoztatta. Egyrészt a gyámoltalan kapkodás, a határozatlanság, mely a bécsi politikát jellemzi, Konstantinápolyban azon hitet keltette, hogy a császár olyan gyöngye, hogy nem is képes komoly háborut viselni. Másrészt az a tény, hogy néhány erdélyi vár a császár kezén volt, valóban ellenkezett a régi békeszerződésekkel s a portának jogos okot adott a panaszra. Ehhez egy új vitás kérdés járult. Zrínyi Miklós a Mura közelében várat épített, Zrínyi-Ujvárt, mit a török szintén békeszegésnek nyilvánított. Erre nézve Huber műve számos érdekes adatot közöl. Reninger már július 19-én azt jelentette Bécsbe, hogy a török fegyverrel készül az új várat elpusztítani, szept. 12-én pedig azt, hogy Zrínyi-Ujvár ügye maga is török hadüzenetre adhat okot. A portán csakugyan komolyan foglalkoztak a császárral való háboru eshetőségével. Minthogy azonban Velenczével is háboruban álltak, akkor még hajlandók voltak a békére, de csak ha a császár az erdélyi várakat kiüríti s Zrínyi-Ujvárt lebontatja. Bécsben szintén nem akartak háborut, készek is voltak a török óhajait teljesíteni, de folyton ingadoztak, apróságokba kapaszkodtak s tulajdonképen mindig

mást tettek, mint a mit igazán akartak. A háboru 1662-ben csak azért nem tört ki, mert nem rég új nagyvezér, Ahmed pasa kezére szállt a hatalom, ki egyelőre várakozó állást foglalt el. Így az 1662-iki esztendő diplomáciai tárgyalásokkal telt el s az udvar Reninger támogatására Beris János Fülöpöt küldte Konstantinápolyba. Az udvar már májusban elhatározta, hogy teljesíti a török óhajait, lerontja Zrínyi-Ujvárt, kiüríti az erdélyi várakat s beleegyezik, hogy közülök Székelyhidat, melyet eddig magának kívánt, visszaadja, erődítményeit pedig lebontja. Csakhogy e határozatát nem közölte Berissel, kit a nagyvezér Konstantinápolyból a temesvári pasához utasított. Ez utóbbi azt kérdezte tőle: van-e felhatalmazása az erdélyi várak kiürítése s Zrínyi-Ujvár lebontása tárgyában alkudozni? Beris azon válaszára, hogy nincs, a pasa azt felelte, hogy ez esetre szóba sem áll vele, menjen Bécsbe vagy Konstantinápolyba, vagy a hová neki tetszik. E közben Reninger Konstantinápolyban is folytatta a tárgyalásokat, s noha a török nem kívánt többet, mint a minék megadását az udvar már május 19-én elhatározta, a bécsi miniszterek örökös ingadozása mindig új meg új nehézségeket támasztott. Hasztalan küldte Reninger egyremásra Bécsbe a jelentéseket a török hadi készülődéseiről, az udvar noha föltétlenül békét akart, noha rég elhatározta a török kívánságok teljesítését, húzta-halasztotta az egyezség megkötését. E helyett mintha nem lett volna már elég sok diplomatájok ott, báró Goest küldték le Temesvárra, hogy Berist támogassa. Huber művének épen abban áll főérdeme, hogy egyrészt Beris és Goess küldetését, másrészt általában az 1662-iki évben folyton folyó sokféle diplomáciai tárgyalásokat, melyekről eddig csak töredékes adatok, egyes okiratok voltak ismeretesek, minden részletökben tisztázza. Közleményeiből világosan kitűnik, hogy az udvar az első pillanattól fogva nem akart háborut, hogy kész volt a török óhajait teljesíteni. Zrínyi-Ujvárt és Székelyhidat lerontani, az erdélyi várakat átadni, de e feltételeket maga is oly lealázóknak tekinté, hogy a kész szerződési tervezetet nem merte aláírni, hanem húzta-halasztotta a dolgot, míg végre magára nem idézte a háborut. 1663 elején a háboruban kételkedni többé nem lehetett. Beris, Goess Temesvárról, Reninger Konstantinápolyból mind harcziás tudósításokat küldtek haza. De Bécsben nem vették őket komolyan. Azt hitték, hogy készek lévén a török feltételeit teljesíteni, a béke fen lesz tartható, s épen ez időben 7000 katonát küldtek Spanyolországba. Végre Reninger 1663 április 14-én csakugyan megkapta az udvartól a felhatalmazást, hogy elfogadhatja a török feltételeket. Csakhogy a szultán már egy hónappal

előbb Drinápolyba indult s a hadsereg mozgósíttatott. Mikor tehát Reninger a nagyvezérnek, ki őt magával vitte a táborba, jelentette az udvar elhatározását, Ahmed azt felelte, hogy most már nem tárgyalhat. »A határon majd folytatjuk a dolgot« -- mondotta, s ápr. 18-án formyszerűen megüzente a háborút. Tudjuk, hogy az egész háború folyamán folytak a béketárgyalások, mert Reninger, Beris és Goess a nagyvezér táborában voltak, ki a szerint, a mint előre nyomult, folyton fokozta követeléseit. Ezek veleje eddig sem volt ugyan egészen ismeretlen, de Huber műve a kiadatlan okiratokból itt is néhány új részletet nyújt. 1663 végén a nagyvezér Reningert magával vitte Belgrádba, a hol telett, míg Beris és Goess már előbb elhoesáttattak. Lipót király, noha időközben Érsekujvár elveszett, nov. 24-én új felhatalmazást küldött Reningernek, hogy a régi feltételek mellett megkötheti a békét. A nagyvezér azonban nem állt vele komolyan szóba. 1664 június 23-án és 27-én a császár új meghatalmazásokat küldött Reningernek a békekötés ügyében, melyeket a követ jul. 16-án kapott kézhez. Jul. 17-én tehát a nagyvezérhez indult, kit július 27-én ért utól Körmeden. Jul. 30-án fogadta a nagyvezér a főpasák jelenlétében s azt mondta neki, hogy maga nem avatkozik a dologba, tárgyaljon a pasákkal. Ezzel a nagyvezér eltávozott. Reninger előadta, hogy a mult évi tervezetek alapján fel van hatalmazva a békét megkötni, de most az időközben elfoglalt Érsekujvár visszaadását, másrészt Székelyhíd és Szent-Jobb erődítményei lebontását kéri. Erre a törökök egyszerűen kineveték. Utóbb a nagyvezér is megjelent a sátorban s kijelentette, hogy Érsekujvár visszaadásáról szó sem lehet, de a császár építhet helyette a maga területén kisebb várat; ellenben Zrínyi-Ujvár és Kis-Komárom, melyek időközben lerontattak, újra fel nem építhetők. Ezenkívül 200,000 frt ajándék küldését követelte s e módosításokkal elfogadta a mult évi szerződés-tervezetet. Egypár pont kivételével tehát a császári követ és a nagyvezér még július 30-án megegyeztek. Aug. 1-én vívatott a híres szent-gotthárdi csata, mely a császári fegyverek fényes diadalával végződött. A vereség megtette hatását a törökre. A nagyvezér néhány napig hallgatott ugyan, de a többi pasák Panajotti útján egyre sürgették Reningert, kösse meg a békét. Azt felelte, hogy kész békét kötni, ha a török enged. A fő nehézséget a 200,000 frt ajándék okozta, mert Érsekujvár visszaadásához s Szent-Jobb lebontásához Reninger nem ragaszkodott. A pénzre nézve végül a nagyvezér tett némi engedményt, mire aug. 10-én a gyászos béke Vasvárbán aláíratott. Másnap, 11-én, a két okirat kicseréltetett s Reninger a maga példányát a

török táborból, Vázsonyból, aug. 15-én küldte Veszprémbe, honnan Bécsbe továbbíttatott. A császár nyomban elfogadta, mert ő sohasem akart háborút, de csak szept. 27-én hirdette ki. Akarata ellen bonyolult a háboruba s most sietett megkötni a békét oly feltételekkel, melyek mellett háboru nélkül is rég megkaphatta volna. Hogy a háboruban fényes győzelmet aratott, az nem tartóztatta vissza attól, hogy magyar országának igen tetemes részét a töröknek engedje át. E háboru előzményeinek s a vele párhuzamosan folyt diplomáciai tárgyalásoknak ismeretét Huber műve néhol új világításba helyezi, de mindeütt számos adattal járúl történeti tudásunk gyarapításához, s a ki e korszakkal foglalkozik, az e kis munkát nem mellőzheti.

ACSÁDY IGÁCS.

Az 1848—49-ik évi szabadságharcz története. Irta Márki Sándor. (A magyar nemzet története. Szerkeszti Szilágyi Sándor. Kiadja az Athenaeum irod. és ny. r. társ. Tizedik kötet. A modern Magyarországnak. Budapest, 1898. Nagy 8-r. 1—394. ll.)

Megírható-e már alaposan és elfogulatlanul utolsó szabadságharczunk története? Önkénytelenül ezen kérdés tolúl mindenki ajakára, midőn a fönt czímzett munkát megpillantja.

En részemről azon feltétel mellett, hogy annak megírására csakis olyan ember lehet alkalmas, a ki abban a korban nem szerepelt, — mert a szereplőktől elfogulatlanságot nem várhatunk, — a kérdésre igennel felelek.

Annyi anyag áll már rendelkezésünkre, hogy az adatoknak lelkiismeretes mérlegelésével és kritikai felhasználásával eléggé hű képét adhatjuk ama nagy napok történetének. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy minden adat előttünk fekszik, hiszen tudja mindenki, hogy a bécsi titkos levéltár fölhasználhatása még nincs megengedve. De az eddig napfényre került adatokból is megállapíthatók már a történelmi hűségnek megfelelőleg mind az események tisztán megrögzíthető körvonalai, mind a szereplők jellemének helyes megvilágítása. Az ezután még nyilvánosságra jövő adatok azon körvonalakat és ezen megvilágítást nem fogják — szerintem — semmiben sem megváltoztatni, hanem legfeljebb is csak amazokat még élesebbé, emezt pedig ugyanazon irányban még tisztábbá tenni. A mai nemzedék, mely nem vett részt cselekvőleg azon korszak irányításában s így távol áll a személyes rokon- vagy ellenszenv által való befolyásoltatástól, ma már elfogulatlanul kutathatja és derítheti föl az eddig egybegyűjtött adatok halmazából a történelmi igazságot.

De az elől felvetett kérdésre a mi egyéni véleményünknel sokkal inkább meggyőző felelet maga a konkrét tény, mely Márki Sándor munkájában ékesen beszélőleg ime előttünk fekszik.

Megkísérlették már többen is megírni a szabadságharc korának általános történetét. Ott vannak például — az emlékiratokról és csupán a harcztéri események leírását tárgyzó munkákról ezúttal nem szólva — Szilágyi Sándor, Irányi, Horváth, Vargyas és Gracza művei. Szilágyi könyve közvetlen az események lezajlása után készült, s mint ilyen, megilleti az úttörés dicsősége; de mind ezt, mind az Irányiét és Horváthét is inkább csak emlékiratszerű publicistikai, mint valódi történelmi műveknek tekinthetjük; akkor még különben is igen kevés adat állván az írók rendelkezésére. Vargyas munkája egyszerű compendium, melyhez hasonló kisebb terjedelemben több más is létezik, a Graczaéről pedig, mint azt róla írt bírálatomban¹⁾ kimutattam, nagy terjedelme mellett sem lehet komolyan a történelmi művek között szó.

Az első olynemű munka, mely szabadságharcunkról írt valódi történelmi munkának tekinthető és elfogadható: a Márki Sándor munkája. Tudom jól, hogy ezzel igen sokat mondok, de kellő megfontolás után mégis ki merem mondani.

Nagy történelmi készültséggel, minden megjelent forrásműnek, sőt eddig meg nem jelent, de hozzáférhető okiratnak felhasználásával írta meg a szerző ezen munkát; sőt e tekintetben tovább is ment a kellő határnál, olyan cikkekre is hivatkozván, melyek komolyan nem vehetők számba, mint például a 166-ik lapon Jókainak a Bárdy családról írt elbeszélésére, a 192-ik lapon Gergeynek, a 193-ikon Rákosi Istvánnak és Szabó Pálnak, a 245-iken Klegernek és Utasinak, a 302-iken Tenkinnek az újabb *Történelmi Lapok*-ban közölt cikkeikre, melyek vagy egészen jelentéktelenek, vagy épen telvék történelmi tévedésekkel.

A munka három könyvre, helyesebben részre, s mindegyik rész több fejezetre van felosztva. Az első rész címe: *A demokráta királyság megalapítása*; a másodiké: *Az önvédelem harcza*; a harmadiké: *A függetlenségi harc*.

Munkáját, igen helyesen, — mert csak így értékelhetők a márcziusi vívmányok, — az utolsó rendi országgyűlés összehívásának és munkálkodásának leírásával kezdi meg a szerző. Nagyon tanulságos dolgok vannak ottan fölemlítve. Megtanulhatjuk azokból a többek között azt is, hogy 1848 márczius

¹⁾ *Budapesti Szemle*, 1898. márcziusi füzet.

havában maga Kossuth declarálta az udvartartás, a diplomácia, s ideiglenesen a hadügy költségeinek is közosságát.

Az egész munka pragmatikus hű leírása szabadságharcunk történetének. Szinte látható, hogy a szerző korlátolva van a részére kiszabott terjedelem szűk voltától, mert — és ezt talán legelől kellett volna megjegyezni — ezen munka a Szilágyi Sándor által szerkesztett s a millennium alkalmából »A magyar nemzet története« cím alatt kiadott nagy illusztrált mű X-ik kötetének első felét teszi s mindössze is csak 394 lapot foglal el. Márki szeretett s tudott volna is terjedelmesebb és kimerítőbb rajtot adni a korszak eseményeiről. De szabad röpte korlátolva volt. Így is megyesik azonban, hogy az erdélyrészi események rajzánál, melyek az írónak kedvelt tárgyát képezik, más fontosabb események leírásához viszonyítottan aránytalanságokba esik, mint például a Piskinél vívott csata leírásánál.

Előszavában tett azon ígétét, hogy az igazságos bírálathoz kötelességét teljesíteni, igyekezett lelkiismeretesen beváltani. Találón mondja e pontra vonatkozólag, hogy »semmit sem ront az események dicsőségén, ha részeseiben félistenek helyett emberekre ösmerünk.« Nem elfogult sem Kossuth, sem Görgei irányában. Megadja mindegyiknek a magáét. Szigorúan objektivitásra törekszik minden tekintetben. Nem lel dicsőítésre nála a függetlenségi nyilatkozat, sem gáncsra Budavár ostroma vagy a világsi kényszerű actus, mely utóbbit illetőleg a tényeknek megfelelőleg föltűnteti azt is, hogy a fegyverletételt az aradi haditanács, melyben minden, a szolgálatban akkor el nem foglalt törzstiszt résztvett, egyhangú szavazatával emelte a hadsereg határozatává. Az árulás legendájával s több kedvenc szólammal teljesen szakít Márki. Kimutatja például, hogy nem pusztán személyes ellenszenv vagy sértett hiúság, hanem valóban a hadsereg sorsa feletti aggodalom okozta, hogy Görgei és Klapka lehetetlenné akarták tenni Dembinskit. Bemről is nyíltan kijelenti, hogy minden hősiessége mellett is alkalmatlannak bizonyult nagyobb hadsereg vezényletére. Határozottan kimondja azt is, hogy az aradi haditanács szavazatért és azért, hogy Görgei példáját sok jeles parancsnok követte, ezek közül egy hősnek fejről sem tépték s nem is téphették le a babért, de azonnal töviskoszorúval takarták el azt a még mindig sajnó sebet, mely hős csatában érte ugyanazt a főt, a melyikben a körülmények most a teljes lemondás gondolatát érlelték meg, holott a történetírás más eszközeivel sem tekinthet árulásnak oly tettet, t. i. a világsi fegyverletételt, mely végső óvást jelentett az önkényes Ausztria ellen.

Ez a felfogás és az a szellem, mely Márki munkáján átvonúl, azért bír fontossággal, mert ebben már az utókor elfogulatlan ítélete szólal meg a szabadságharcz szereplőiről és eseményeiről; a miből láthatja mindenki, hogy az utókor ítélete sokban eltér és el fog térni az egykorúak szenvedély-sugallta ítéletétől.

Néhol azonban nem teljesen megszűrődött ítéletre is bukkanunk a könyvben, mely majdnem arra a gondolatra vezet bennünket, hogy a szerző minden igyekezete mellett sem volt képes teljesen emancipálni magát egyik-másik közkeletű szólam hatása alól. Így például a vácsi proklamációról szólva, azt állítja, hogy Görgei abban bízott, hogy annak következtében az ellenség komolyabban fog ő vele alkudozni mint a polgári kormányval, holott tudjuk, hogy Görgeinek a proklamációval egyedüli célja az vala, hogy megtartsa a volt császári tiszteket a nemzeti lobogó alatt; a mi elannyira sikerült is, hogy — mint szerzőnk is elismeri — csakugyan ezzel a vácsi proklamációval kezdődött meg a nemzet igazi szabadságharcza. Ide vonatkozólag még azt is mondja a szerző (s ez az a régi accord), hogy a vácsi proklamációtól fogva Görgei kezében futottak össze a katonai fondorlat szálai. Ezt a merész állítást maga a szerző czáfolja meg mindjárt a következő lapon, azt mondván, hogy a proklamációban az egyedüli még lehetséges irányt jelölte meg Görgei. Már pedig ha így van a dolog, akkor nem illethető az a proklamáció a fondorlat kezdeményezésének vádjával, a minek létezését különben később sem bizonyítja a szerző, sőt nem is állítja.

Azt az állítást is a régi accordok egyikének mondhatjuk, hogy hiba volt Görgeitől, hogy csak febr. 9-én követte Guyont Eperjesre. Tudjuk ugyanis, hogy oda maga Görgei is még febr. 7-én bevonult. Az is egy-egy régi accord, hogy Görgeit — mint szerzőnk az isaszegi csata leírásánál közbeszúrja — nem egy tekintetben terheli a mulasztás vádja; hogy Bayer törte volna meg azt a varázst, melyet a levonulás tervének elfogadása tekintetében Csányi és Aulich gyakoroltak Görgeire; hogy maga Görgei is hadászati esztelenségnek mondotta a Hernádnál való megállapodást, s hogy őt Világos alá talán politikai tévedései is vezették. — Azt a mulasztás vádját egy szóval sem indokolja a szerző, pedig ilyen vádat tüzetesen kellene indokolni; a levonulást meg azért nem foganatosíthatta azonnal Görgei, mert hadseregének egyes részei még nem vonultak be Komáromba; a Hernádnál való megállapodást is megindokoltnak mutatja ki az akkori helyzetről való hivatalos tudomása alapján, 1852-ben megjelent nagy munkájában

Görgei, csak azt ösmervén be nyílt őszinteségével, hogy az, mivelhogy a hivatalos tudósítások tévesek voltak, nem sejtett stratégiai »Unsinn« volt, a mi így egészen máskép hangzik; hogy pedig őt a kényszerűségeon kívül egy helyes politikai eszme, tehát nem politikai tévedés vitte Világos alá: azt munkájának fentebb idézett helyén szerző maga konstatálja. midőn a világosi fegyverletételt az önkényes Ausztria elleni végső óvásnak jelzi. Itten jegyzem meg, hogy szerzőnk azon későbbi állítása, mintha ama végső tiltakozás még hathatósabb lett volna, ha Görgei kivonúl Törökországba, tiszta illúzióon alapúl, mert ez esetben Haynau joggal magáénak vindikálhatta volna a kiszorítás dicsőségét, ő állván Orsova és Pászkevic között; de meg különben is Arad felől az út Törökországba, a temesvári csata után csak egyeseknek volt még nyitva, nem egy egész hadseregnek.

Vannak ezenkívül is olyan állításai a szerzőnek, melyeket én részemről el nem fogadhatok, vagy melyeket téveseknek tartok. Én nevezetesen az elszakadás vágyának bejelentését a közvéleménynek a külföldön levő katonaság haza nem eresztése miatti felháborodásának jelzéséből még korántsem következtethetem; a 10-ik zászlóaly elégületlenségét sem tekintem fellázadásnak; a szolnoki ütközet, melynek megvívásakor Kiss Pál még nem volt ezredes, szerintem semmiképen sem szolgáltatott igazságot Dembinskinek; a lapok száma csak 1849-ben fogyatkozott meg; a köztársasági párt április 5-én még nem szervezkedett; ezt csak egy oly okirat alapján állítja a szerző, melyet utólagosan, egy szó beszúrásával vetköztettek ki eredeti értelméből; az sem áll, mintha a templomi közönség ottan a debreczeni nagy templomban nem terrorizálta volna a képviselőket. Kemény Zsigmond classicus tanu erre nézve. Hentzit nem 7 órakor érte a halálos golyó. Görgei nem máj. 27-én érkezett Debreczenbe, hanem — mint Kemény is írja — 31-én, s e tekintetben Gelich nem fogadható el irányadóúl, mert ő számtalanszor téved, például a május 21-iki haditervre nézve is, melyet május 12-ikinek mond, és őt ezen tévedésben is követi a szerző. Nem volt 167 honvéd zászlóaly sem, hanem csak 146. Csornánál nem Klapka verte meg az osztrákokat, hanem Kmety. Chrulof nem volt tábornok, valamint Máriaassy sem. Görgei nem ajánlotta fel az oroszoknak a koronát. Scherr-Thoss ezen elbeszélését megczáfolta Esterházy. Dembinski hadi tanácsa soha sem mondta ki az Aradra vonulást. Bem aligha ujságolta Erdély bukását. Görgei akkor érkezett Aradra, mikorra a kormány várta, mert azt a parancsot kapta, hogy egy nappal hamarább érkezzék, mint előbb tervelte vala.

Dessewffy nem Hátszegnél, hanem Karánsebesnél, Vécsey hadseregének romja nem aug. 22-én, s Frommer is — és nem Brunner, mint Ramming után többen tévesen írják — nem 19-én, hanem 21-én tette le a fegyvert, s az októberi vésznapokig nem végeztettek ki százketten.

Megjegyzendőnek tartjuk még, hogy Jellacsich kinevezésének napja a 45-ik és az 58-ik lapon különböző időre van téve; hogy a szerző szerint Bem elkobzott javait épen január vége körül adta a czár egvik orosz tábornoknak; hogy szintén szerinte a Kossuthot környező kamarilláról beszélni komolyan alig lehet. Az, a mi szerző a 345-ik lapon csodálkozik, hogy t. i. Görgei a július 2-án kezdett emlékiratában már említi Debreczen megszállását, a mi július 3-án történt, úgy magyarázandó, hogy ez a július 2-án kelt s megkezdett, de ugyanakkor félbehagyott emlékirat még később is, midőn már elmúlt Görgei sebláza, ismét folytatott, a nélkül azonban, hogy akkor is befejeztetett volna. Megjegyezzük még, hogy szerző *Dobra* nevét *Jóffő*-re magyarosítja, a mi pedig sem elfogadva nincsen, sem nem ugyanazonos értelmű amazzal.¹⁾

Lehetséges, hogy ezek részben sajtóhibák, mint például világosan sajtóhiba a 124-ik lapon szept. 8-ika 9-ike helyett, a 154-ik lapon okt. 12-ike 13-ika helyett, a 192-iken *janok-ráczzi jarkováczzi* helyett, a 214-iken *Pnzyensky Prziemski* helyett, a 244-iken ápr. 2-ika 3-ika helyett, a 301-iken *Burclina Burdina* helyett, a 323-ikon június 9-ike 8-ika helyett, a 363-ikon a *Magyar Salon* évfolyamának száma s a 381-ik lapon aug. 11-ike 12-ike helyett. De mind e hibák eltűnnek a munka fényoldalai mellett.

Midőn figyelmes átolvasás után leteszszük kezünkől a könyvet, lehetetlen, hogy a legelénkebb elismeréssel ne adózzunk szerzője érdemének. Ez az első olyan történelmi szabadságharcunknak, mely a tárgyat teljesen felölelő ismeretek alapján, lelkiismeretes részrehajlatlansággal s komoly objectivitással íratott meg. A jövő történetírói is csak a Márki Sándor által megkezdett úton haladhatnak. És ez nagy érdem. Ezért szívesen üdvözlöm Márki Sándort, s üdvözetemhez még csak azon óhajtasomat csatolom, hogy ezen jeles munka, mint az 1848—49-iki szabadságharc története, önállóan is közre

¹⁾ Igaz, hogy a *Jóffő* név ma elfogadva és használatban nincsen, de különben téved a t. bíráló, mert *Dobra* régi magyar neve, mely még a XVII-ik század végén is járta, csakugyan *Jóffő* (= Dobrapatak), s a két név azonos értelmét egészen világossá teszi a *fő* szónak *fons* (német: *quelle*) jelentése.

bocsáttassék, hogy így annál inkább elterjedjen a magyar olvasó közönség között.

Azt is meg kell végül említenem, hogy a munkát számos műmelléklet és szöveggép díszíti. S ezek nemcsak díszes kiállításban vannak reprodukálva, de jórészt más vállalatban sehol meg nem jelent képek és hasonmások is; ilyen például a Bem, Klapka, Nagy-Sándor és Földváry Károly arcképe; a Görgei kineveztetése s áprilisi szózatának fogalmazványja; V. Ferdinánd és Ferencz Károly lemondása, a minek kisebbitett első lapja azonban a szövegben is megvan; a függetlenségi nyilatkozat s az isaszegi csatának szép színnyomatú képe. Némely főbb szereplők arcképe kétszer, sőt háromszor is van különböző felvételben közölve, a mi helyett talán jobb lett volna némely hiányzó arcképeknek, például a Vetter, Aulich, Kiss Ernő, Szemere stb. arcképeknek helyet szorítani; Leiningennek is czélszerűbb lett volna olyan arcképét közölni, melyen már szakálla van, mert csakis a szakállas Leiningen volt kiváló tényezője a szabadságharcznak.

A második kiadásban, melyre, ha e munka önállóan is megjelenik, hitünk szerint mennél előbb szükség lesz, mindezt pótolni lehet.

HEGYESI MÁRTON.

Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza. Gazdaságtörténeti tanulmány. Levéltári hiteles okiratok nyomán írta Éble Gábor. Budapest, 1898. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 171 l. Arcképekkel és hasonmásokkal.

Éble Gábor hat évvel ezelőtt adta ki »Károlyi Ferencz gróf és kora 1705—1758« című műve első kötetét. E művében a különben is érdekes életrajz keretébe annyi becses kulturtörténeti adatot illesztett bele, hogy a korszak tanulmányozói már csak ezért is régóta óhajtva várják a befejező második kötet kiadását. A kötet helyett kaptunk két birtokpolitikai tanulmányt — mutatvány gyanánt, mely egyszersmind igazolja, hogy várakozásunk jogosult volt: érdekesség tekintetében a második kötet csakugyan nem maradt volna mögöttes az elsőnek.

E két tanulmány önálló, egyik nem függ össze a másikkal.

Az első felelet arra a kérdésre, hogy *az ecsedi uradalmat, mely előbb II. Rákóczi Ferenczé volt, csakugyan politikai szolgálatok jutalmául kapta-e Károlyi Sándor?* mint Szirmay Antal és más történetírók állítják. Könnyű e történelmi hazugságot megczáfolni: az ecsedi uradalmat pénzen vásárolta

a család, és nem is Károlyi Sándor, hanem fia Ferencz, és pedig az egykori Rákóczi-részt százötvenháromezer forintot. A megszerzés módja, az elzálogosított birtokrészek visszaszerzése miatt folytatott perek ismertetése tölti ki tovább az értekezés keretét.

Károlyi Sándor gróf hírnevének csak használt az idő. A gyanusítást, melylyel kortársai illették, megmagyarázza szívük elkeseredése, de még ki sem halt e nemzedék, s már is oszladozni kezdett a gyanu köde s mind inkább tisztultan, mocsoktalanul áll az utókor előtt a szatmári béke szerzőjének nemes és önzetlen alakja. A mi tenni valót még hátrahagyott a mult, a jelenkor siet helyrepótolni. Ilyen szerepet tölt be Eble dolgozata is.

E rövid tanulmányt nemcsak terjedelemre, de kulturisztóriai jelentőségre és érdekességre nézve is jóval felülmúlja a kötet második része, mely *Nyíregyháza újra alapításáról* szól.

E tény *gróf Károlyi Ferencz* nevéhez fűződik. Kétségtelenül, gróf Károlyi Sándor után ő a család legkiválóbb alakja. Ideális szerelme a bujdosóvá lett gróf Csáky Mihály elszegényült leánya Krisztina iránt, kit oltárhoz is vezetett, már magában véve is rokonszenvenné tenné alakját, a török háborúk alkalmával több ízben kitüntetett vitézsége magában is dicsőséggel övezné nevét, és az utókor még sem annyira ezért, mint fölvilágosultságáért hálás iránta. Abban volt nagy, a mit kortársai mint gyengeséget róttak meg benne. Nyomdát alapított és azt a saját költségén tartotta fen. Vallásos ember volt, — hiszen maga is fordította a bibliát, — és mégis türelmes a más vallásúak iránt, sőt istápolója azoknak. Mária Terézia korában ilyen főúr volt a legkevesebb, s Nyíregyháza is ennek köszönheti újra alapítását, fennmaradását és megerősödését.

Az egykor jelentős Nyíregyháza község elpusztult a török pusztítások, kurucz mozgalmak közepette, oly annyira, hogy a mult század közepén »egészlen respective pusztá volt, pópista lakos gazda egy sem volt benne, egynéhány kálvinista s holmi dib-dáb orosz.« Az ecsedi uradalom megvásárlásakor ez is nagyrésztben a Károlyi család birtokába jutott. Gróf Károlyi Ferencz eleinte nem tudta, mit kezdjen vele. Ingyen kínálta sógorának Rácz Demeternek, de annak ingyen sem kellett. A szomszéd Békésben báró Harruckern Ferencz példája vitte reá Károlyit a telepítés gondolatára. 1753 máj. 23-án pápens levelet szerkesztett, melyben három évi mentességet ígért a leteleplülőknek s azonkívül házépítésre elegendő fát, s azután megbízott egy Petrikovics nevű vállalkozó szarvasi

csizmadiát telepítvényesek toborzásával. Csakhamar kerültek is nagy számmal. Természetes, hogy Károlyi római katolikus települőket szeretett volna kapni, de mert ilyenek nem akadtak, a lutheránus tótokat is örömmel fogadta. Ilyenek jöttek a legnagyobb számmal Békésből, Zólyomból, Gömörből, Liptóból stb. Olyan tömegesen jelentkeztek, hogy az 1754-ik év végén már 2485 lakosa volt az új telepnek. A vallásüldözés e szomorú korszakában különösen kecsegtető volt a lutheránus tótokra a szabad vallásgyakorlat biztosítása. A mint a pátenlevelében írva van: »Templomot építhetnek magoknak, a micsodlás tetszik, és papot is tarthatnak, a mennyivel beérik.« Ez ígéret s annak megtartani akarása csakhamar éles harcztot keltett Károlyi és gr. Barkóczy Ferencz egri püspök között. Azelőtt lutheránus alig akadt Szabolcs vármegyében, s most egyszerre mintegy 400 családnak letelepedését nem nézhette el a clerus szó nélkül. Nem is nézte. A helytartótanács természetesen a püspök pártjára állott. Egymást érték a rendeletek és levelek mindkettőtől, most a megyéhez, majd a grófhoz küldve, eltiltva az isteni tiszteletet s követelve a lutheránus lelkész kiűzését és helyébe római katolikus pap befogadását. Most a gróf, majd a püspök ment fel személyesen a királynéhoz sérelmei előadása vagy önigazolás végett, de utójára is a gróf maradt a győztes. Győzelmét nagyon elősegítette, hogy a megye is mindvégig mellette foglalt állást. Telepét nem kellett szétoszlatni. Szívós kitartását mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy kész volt a római szentszék elibe vinni az ügyet, s Barkóczyval szemben az is neki adott igazat. E »kulturharcztot« részletesen elbeszéli Eble tanulmányában, de valóban meg is érdemelte e tárgy, hogy ily részletesen foglalkozzék vele a szerző; keresve sem találhatott volna érdekesebb lapokat e kor művelődéstörténetében, sem pedig olyanokat, melyek élénkebb világításban tüntetnek föl a Károlyi család egyik legkiválóbb tagjának önzetlenségét, nemeslelkűségét és felvilágosultságát.

A műhöz függelékül *Okmánytár* van csatolva, s a különben is díszes kiállítású munkát számos képmelléklet és hasonmás teszi még díszesebbé. A képmellékletek közül különösen említést érdemel *gróf Károlyi Ferencz* szín-nyomatú arcképe, *gróf Barkóczy Ferencz* arcképe, *Ecséd vára* képe, *Nyíregyháza főtere 1896-ban* s az *ecsedí láp* térképe.

D. L.

T Á R C Z A.

MEGJEGYZÉSEK

a locsmáncsi várispánság határaitól.

Lampel Józsefnek a *Történelmi Tár* folyó évi második füzetében (298 és köv. ll.) megjelent értekezése, melynek czélja a magyar történelmi topographia némely vitás kérdéseire újabb világot vetni, oly téves nézeteket is tartalmaz, melyeket szó nélkül hagynunk nem szabad: bár jól tudjuk, hogy a XIII-ik század óta az egyes falvak határai sokszor és sok helyen tetemesen megváltozván, a legnagyobb ovatosság és helyismeret mellett sem lehet elérni azt, hogy tévedések elő ne forduljanak.

Magam is foglalkozván az értekezésben tárgyalt határkérdéssel, úgy látom, hogy az 1263 évi határjárás tekintetében az értekezés írója közt és köztem oly lényeges természetű nézeteltérések vannak, hogy szükségesnek tartom, jelen soraimban a határjárás egyes pontjaira nézve az idézett értekezés azon állításait, melyeket meggyőződéseim szerint elfogadnunk nem lehet, röviden megjelölnöm.

1. Az értekező azt vitatja, hogy az *Ikva* melletti Péterfával és Locsmánd-megyével szomszédos *terra Rubin et Jan* helyén kapjuk az Alsó-Péterfától délnyugatra fekvő *Reiding* vagy is *Doborján* falut, melynek német nevében a *Rubin*, szláv nevében pedig a *Jan* szavak fordulnak elő.

Erre ezt válaszolom: az 1263-iki oklevél tanúsítja, hogy *Rubin* és *Jan* földje nem délnyugatra, hanem délre, tehát a mai *Barom* északi határán feküdt, a mit bizonyít a Sopron város levéltárában őrzött 1245-iki oklevél is, mely szerint *Rubin* és rokonai birtoka *Küllő* falunak déli szomszédja lévén, a mai *Kis-Barom* északi részére esik; tehát *Rubin* és *Jan* birtokát a mondott oknál fogva, de meg azért sem azonosíthatjuk a mai *Reiding* vagy is *Doborján* faluval, mert annak régibb neve csak is *Redník* és *Dobornya* alakban fordul elő, s a mi földolog, *Doborján* maga is *Locsmánd-megye* birtokához tartozott.

2. Az értekező azt állítja, hogy az oklevél tulajdonkép nem a mai Alsó-Péterfát érti, hanem egy más, vele nyugatról szomszédos falut, a melyet akkor szintén így neveztek, talán a mai Hasfalut vagy Nyéket, mely utóbbi az oklevélnek megfelelően az Ikva kanyarulatában feküdt; továbbá fölhozza, hogy egy 1318 évi oklevél három szomszédos Péterfát ismer az Ikva mellett.

Ezen állítás ellenében ki kell emelnünk, hogy az Ikvának egynél több kanyarulata is van, s *Nyék* régi helység Locsmánd-megye birtokosainak székhelye lévén, annak nevét egy 1280 évi oklevél is említi, a miért is Nyékre czélozni alig lehet; hogy pedig a mai *Hasfalu*, mely csak a XIV-ik században keletkezett, az e vidéken állott *Szonau* falu, vagy a régi *Péterfa* bizonyos rész-területéből alakult-e? arra nézve csak behatóbb kutatás adhat majd kielégítő feleletet. Az 1318-iki oklevélben érintett három szomszédos Péterfa birtok alatt azonban nem lehet három külön önálló falut érteni, hanem, mint az oklevelek számos hasonló esetben bizonyítják, az *altera terra* és *tertia terra Petri* értelmének megfelelően csak három oly külön birtokot, mely együtt véve alkotta Péterfa területét, sőt nincs kizárva az sem, hogy még egy negyedik hasonló nevű birtokrész is létezett.

3. Az a nézet, hogy a határjárásnak *Rubin* és *Jan* birtoka mesgyéjén túl keletre kellett fordulnia, továbbá hogy a határ Nagy- és Kis-Barom közt mehetett, el nem fogadható; hanem, bár az oklevél nem mondaná is, úgy hiszem, magától következik, hogy miután *Rubin* és *Jan* földjének nyugaton *Pósa de Barom*, ennek pedig északon és nyugaton *Locsmánd-megye* volt a szomszédja: a *Rubin* és *Jan* birtoka északnyugati csúcsán három szegletet képező határjelek (*metae angulares*) a *Rubin-* és *Jan-féle*, a *Pósa-féle* és a *locsmánd-megyei* birtokokat egymástól elkülöníték; másrésről az oklevél szövege nem jogosít föl arra, hogy a határvonalat — miut az értekező teszi — Nagy- és Kis-Barom közzé helyezzük; ellenkezőleg világosan látjuk, hogy a határ *Rubin* és *Jan*, azután *Pósa* birtokával a mondott módon érintkezvén, további útjában a mai Nagy-Barom nyugati oldala mellett délnek haladt, s meg lehetünk győződve róla, hogy ha a határvonal Nagy- és Kis-Barom területe közzé esett volna, az oklevél a borsmonostori apátságnak mint Kis-Barom birtokosának nevét minden esetre megemlítette volna. Hogy az értekező *Pósa de Baron* vagy *Barom* nevét »*de Barow*« és »*Porov*« alakban is írja, azt nyomdai hibának tulajdonítom.

4. Az értekező előadja, hogy a határ, miután a sopronköszegi országot átzelte, déli irányban folytatván útját, Nagy-Barom nyugati oldala mellett halad, hol *Juda* birtokával érintkezik, átszeli a *Konut* patakot, melyre nézve nem tudja meghatározni,

vajjon *Reiding* vagy *Poloca* nevű patakot kell-e alatta érteni? de megállapíthatni véli, hogy a határvonal elválasztván a nyugatra maradó *Csáva* falut Pósanak keletre eső birtokától, egészen világos, hogy *Csáva* falu a leírás szerint a *locsmándi várispánság* határain belül esik.

Ezzel szemben megjegyzem, hogy az oklevélben *Juda* helyett mindenhol *Zuda* áll. s *Konut* alatt az útba eső mai *Reiding* patakot értem, mert a *Gaberling* és *Poloca* általában sokkal távolabb délen, illetve az utóbbi a határvonal irányán kívül folyik: azonban *Csáva* falut *Locsmánd-megye* birtokául el nem ismerhetjük, mert először az oklevél is azt mondja hogy *metae inter Herbordum comitem, videlicet terram villae Csáva*, másodsor pedig a családtörténetből is tudjuk, hogy az *Osl nemzetség*, melynek *Herbord* tagja, *Csáván* már 1263 előtt birtokos volt. Tehát a határjárás ezen pontján *Locsmánd-megye* birtoka, mely alatt a mai *Doborjánt* lehet csak értenünk, keleten *Pózával*, nyugaton *Csáva* faluval tartott határt.

5. Elérkezvén a keletnek indult határjárás *Csáva* helység területe végéhez, ez utóbbival az oklevél szerint itt keleten *Kartó* falu kezdett határt tartani, mely ismeretlen falura nézve lehetségesnek véli az értekezés írója, hogy *Gyirót* falut kell alatta értenünk, megemlítvén a jegyzetben, hogy a *Csáva* melletti út alatt a kőszegi utat érti az oklevél.

Enek ellenében kijelenthetem: nem is lehetséges, hogy *Kartó*, mely a leírás szerint körülbelül a mai *Felső-Pulya* északi határa tájékára esnék, a vele keletről szomszédos *Alsó-Pulya* és *Ligvánd* helységek területein túlfekvő *Gyiróttal* azonos volna, mivel a *comitatus de Luchman* birtoka ez irányba ki nem terjedt. Az idézett út alatt nem a sopron-kőszegi, hanem az oklevél szavai alapján csak egyszerű utat értek. De különben azt el kell ismerünk, hogy arról, vajjon *Kartóval* *Locsmánd-megye* melyik birtoka tartott határt, az oklevél nem nyújt biztos tájékozást; sőt ezen ponttól kezdve majd nem egészen az ország határáig oly bizonytalan vonalakat ír le a határ menete, hogy csak a jövőben még napfényre hozandó újabb okleveles adatok fölhasználásával fogunk talán a homályból kibontakozni.

6. Miután az értekező, elég helytelenül, már *Gyiróti*g terjeszté ki *Locsmánd-megye* határát, ebből folyó tévedését tovább fűzve, így szól: »A déli vagy jobban mondva dél-keleti irányban haladó határjárók új meg új szomszédokat érintenek; keletről *Mikafia Sándort*, -- a *Mika* név inkább a *Locsmánd* közelében levő *Micskében*, mint a két *Mucsában* (*Udvard* és *Pervány*) tartotta fen magát, — *Urkundfia Pétert*, délről *Vacha-i* (*Burgau*? v. ö. *Wachau*) *Bertalant*. A déli irányban tova haladó határ

átlépi a Pulya folyót és az erdős magaslatokon át Frankó közelében a Répczéhez ereszkedik alá.» (301. l.)

Elég lesz ennek helyreigazításául fölhoznom, hogy az oklevél szavai szerint a határ délnek, nem pedig délkeletnek folytatta útját, s így keleti irányban Frankó közelébe nem is juthatott, mert e közeledést Alsó-Pulya, Ligvánd, Udvard, Pervány, Alsó- és Felső-László, és Kethely (Mannersdorf) helységek területei, melyeket mások bírtak, teljesen megakadályozták: tehát az a kombináció is, melyet az értekező a Frankó mellett fekvő *Micske* falu és *Burgau* dülő, azután *Vacha* nevekhez fűz, minden értékét vesztí; különben úgy sejttem, hogy Vachai Bertalan előneve inkább *de Vatha* mint sem *de Vacha* lehetett. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a határvonal *Pulya* területén lépett át a *Csáva* (= Pulya) folyón, de a pontot a hol ez történt. — mert Közép-Pulya Locsmánd-megye birtoka volt. — nem tudjuk megjelölni: csak azt tudjuk, hogy a határjárás a déli cursust megtartva, a Répcze folyóra szállt le, továbbra is az ennek bal partján fekvő területen folytatta menetét s a jobb partra itt át nem csapott, és így Locsmánd-megye keleti szomszédja valószínűen a mai *Dörfl* egy része és *Kóhalom* volt.

Hogy a határjárásnak, mielőtt a Répczéhez jutott, az *Edlau* patakot okvetetlenül érintenie, sőt azon átkelnie is kellett, az bizonyos, csak hogy azt az oklevél — mint más esetben is hasonló kis patakoknál — nem tartotta érdemesnek megemlíteni; mely körülményre főleg azért látom helyénvalónak különös figyelmet fordítani, mert van rá példa az oklevelekben, hogy a Csáva folyó, mint a Répcze egyik mellékveze, Répcze név alatt szerepel, s azért ha véletlenül az 1263-iki oklevél *Edlau* patakot mint a Répcze egyik mellékvizét szintén a Répcze nevével ruházta volna föl: ez esetben az én nézetem is módosítást szenvedne.

7. Továbbá azt a nézetét olvassuk az értekezőnek, hogy a Répcze tulsó partján, tehát szerintem a jobb parton fekvő szomszédos földek közül a *terra Anoch* alatt nem a falu, hanem a birtokos neve rejlik, és hogy a nyugatra fordult határ, mely a *nagy utat* (*magnam stratam*) a Répczénél érintette, a sopron-kőszeg-szombathelyi országutat meglehetősen keletre a Répczétől vágta át.

Ezen vélemény első részét, noha előbb a név hasonló hangzása következtében *Anoch* (= Ános) földjét magam is *Bónya* nevében és területén véltem föltalálni, helyesnek tartom: de a Répcze bal partján húzódó utat a már fentebb kifejtett okoknál fogva épen nem szabad a sopron-kőszeg-szombathelyi országúttal azonosítani, annál kevésbbé, mert arra az oklevelekben más alka-

lommal is használt »*magna strata*« kifejezés föl nem jogosít, sőt azon körülmény, hogy a határjárás érdekelt pontja és az említett országút közt át nem hidalható távolság van, még a dolog lehetőségét is kizárja; s miután az értekezés írója a határjárást az 5-ik pont szerint Gyirót területére tette át, és seholsem mondja hogy az azután a Répeze bal partjáról a jobb partra vágott át, nem lehet érteni, hogy az a Gyirótról Kethely felé képzelt útjában mégis az említett országutat hasította át.

8. Az értekező a megelőző pontban foglalt állításához azt a folytatólagos magyarázatot fűzi, hogy a határjárás a *Megemegeh* völgybe szállt alá, melyről a valósággal ellenkezőleg azt vitatja, hogy ez a *veres árok*, melyben a Sopron és Vas megyék közti határ a Mannersdorfot Liebingtől elválasztó völgybarázdán fölfelé hág, itt Lékánál éri Herbord comes birtokát — a borostyánkői uradalmat — s azután a *Dregza* (ma Derecske) és *Hafran* (ma ismeretlen) helységek földjét szétválasztó völgybe jut. Hafranra nézve hozzá teszi, hogy alig érthetjük alatta a Pulya és Mannersdorf közti *Hausram* földet.

Erre nézve — folytatásul a 7-ik pontban mondottakhoz — az oklevélben azt olvassuk, hogy a határ a *Megemegeh* — ma e néven ismeretlen — völgyön halad, hol délről Ákosfia Miklós birtoka fekszik, nyugatról pedig Herbord comes birtokával kapcsolódik egybe, honnét egy völgybe száll, mely *Derecske* helységet (Locsmánd-megye birtokát) és *Hafran* falut különíti el egymástól. Minthogy a határjárás e szerint itt Derecske délkeleti területéhez jutott, és Csáva falu, Herbord egykori birtoka, ma is Derecskével szomszédos, úgy hiszem, nem kell bizonyitanom, hogy mennyire helytelen a határjárást Vas-megye szélén a Borsmonostornak nevezett apátság Kethely (Mannersdorf) nevű faluja mellett Lékáig, sőt az utóbbi körül csoportosult helységek területén át, melyet Csák bán után a XIII-ik század második felében Németujvári Miklós bán bírt, egészen a borostyánkői uradalomig vezetni. Nem akarok reá mutatni azon kissé merész ugrásra, melylyel onnét Derecskéhez visszatér, hanem meg kell vallanom, hogy e tájék — értve Léka környékét — történetére vonatkozó oly magyar oklevelekre még nem akadtam, melyek igazolnák, hogy ott Locsmánd-megye valaha valamit bírt volna, vagy hogy az Osl nemzetségből származó Herbordnak hirtokához a borostyánkői uradalom tartozott volna; sőt ellenkezőleg jól tudom azt, hogy *Borostyánkő* (Pernstein) várát a Németujvári grófok bírták, midőn az említett Herbord fia Herbord, nemzetsége több tagjával együtt, a Németujváriak elleni hadjáratban és a vár ostromában is részt vett; végre pedig épen Ausztria története tanúsítja, hogy a Németujváriak egyik ága a XIV-ik században osztrák

földön telepedett meg, ott *Pernstein* név alatt élt és rövid idő múlva kihalt.

Nem szükség mondanom, hogy Hafrant, melynek fekvésére nézve biztos véleményt alig lehet nyilvánítani, s csakis sejteni tudjuk, hogy ez, a később Léka várához tartozó *Dörfel* vagy *Bónya* egy részéből állhatott. — a Locsmánd-megye keretén kívül egészen más tájékon fekvő *Hausram* dűlővel kapcsolatba hozni nem is lehetne.

9. Az értekező azután így szól: »Innét (a határ) Churutnok. Crana. Sougas. Zawa (helyesen Zana) patakokon át nyugat felé halad tova ugyanabban a zezugos vonalban, a melyet a mai megyei határ mutat Léka fölött északra. Egyszer van határozottan délnyugati irányról szó, miközben mindig Ákosfia Miklós az ispánság (az az Locsmánd-megye) déli szomszédja. Így érhetett a határ Pilgersdorfig. Csakhogy míg a mai a Zöberbach és a Répcze közti vízválasztón megy végig, az 1263-iki érinti. sőt átlépi a Répczét, s ott valami Egurmeugh nevű völgybe tér be s ezen át vezet fel aztán Kirchsclaghoz.« (302. l.)

Szerintem pedig, ha az oklevél valódi szövegét követjük, az értekezésnek most idézett szószerinti magyarázatára szükségkép a következő megjegyzéssel kell felelnünk: A határ innen az erdőn fölmegy *Churusnok* forrás (ma ismeretlen) mellett, a hol keletről és nyugatról, tehát két ellenkező oldalról, Ákosfia Miklós a szomszéd: azután hosszú úton a Crana forrás mellett halad. a hol még mindig a fentebbi Miklóssal határos. Itt meg kell állapodnom, hogy kijelenthessem, mikép ha *Crana* alatt a mai *Kranich* neve lappang, úgy valószínű, hogy ez akkor — mint mai nap is — Derecske falu déli határvonalának egy részét képezte, s Miklós birtoka a mai Bónya helység északi tájékán keresendő. Az oklevél azon példányában, melyről én vettem jegyzetemet, *Sougas* forrás neve elő nem fordul, hanem a határ a *Crana* forrásnál szegletet képezvén, délről *Volfram* a szomszéd. azután nyugatnak haladván s nyugat és dél közt leszállván. *Zana* (ismeretlen) forrásra esik; honnét a völgyben leszáll a *Répcze* folyóra, keleten Volframmal tartva határt, s most átlépi a Répcze folyót, a hol, tehát most már a folyóviz jobb partján, »vadit versus . . . . m« valószínűleg nyugatnak. és azután az *Egurmengh* völgybe esik, melyen fölfelé *Kirchsclag* határáig halad. A míg tehát az értekező a határjárást — Derecskéről megint egyszerre más vidékre ugorva át — a Répcze jobb partján, de a folyótól elég távol, Léka tájékán Vas-megyében folytatja. elvezeti *Pergelén* (Pilgersdorf) faluig, átlépteti a Répczén. s így annak jobb partjáról — a hová, t. i. a jobb partra, ha az oklevélben leírt járást követjük, egyáltalában nem előbb mint a

Zana forrás érintése után kellett volna csak átjutnia — egyszerre a bal oldalára juttatja: addig ezzel ellenkezőleg az oklevélen alapuló magyarázatunk szerint a határjárás elejétől fogva folyton a bal part vidékén haladván, csak most, a Zana forrás érintése után csap át a Répcze jobb partjára. Hogy az *Egurmengh* név alatt a *Zöberbach* völgye lappang, valószínűnek tartom, ha mindjárt ma nem is ez, hanem az ezzel egyenközüleg futó, keletre eső határvonal választja el Sopront Vas megyétől.

Habár tagadni nem lehet, hogy már azon ponttól kezdve, a hol a határjárás a Csáva vizét átlépte, a közbe eső idegen nemesi birtokok miatt, melyek talán néhol az útját is elzárták, a határvonal leírása homályosodni kezd, és noha bizonyos, hogy az 1263-iki oklevélnek sok kipontozott hézagos helyei, melyekre nézve az 1591-iki transscriptum záradéka az oklevél-másolatot csak annyiban hitelesíti, a mennyiben »propter malam conservationem et rupturam« elolvasni és megérteni lehetett, nagy nehézséget okoznak: mégis meg vagyok győződve róla, hogy ha az értekezés szerzője nem egyedül ezen egy oklevélre támaszkodik, hanem tanulmánya keretébe egyéb adatokat is belevon, az ő helyismerete segítségével nemcsak Locsmánd-megye határának, de különösen az Ausztria és Magyarország közti határvonalak nyomozásában is — a mi különben is főcélja — nagyobb sikert arathatott volna.

10. Miután az értekező véleménye szerint a határjárás a Répcze bal partjára jutott, ő tovább is megmarad a saját tévedése okozta situációban, s így azután a Kirchsclag közelében előforduló *lapis Kas* nevű első határjelet sem a jobb parton keresi. Ez alkalommal megemlíti, hogy *Alsó-Rámócz* és a szomszéd falvak (gondolom Pergelént, Répczefőt, és Felső-Rámóczot érti) a középkorban hosszú ideig kimutathatólag Kirchsclaghoz tartoztak és a Pottendorfi grófokat uralták. De hibás az oklevélből idézett passus is: *usque terminos Kuruslak, ubi de oriente regnum Theutonic* — — stb. mert helyesen *occidente* áll az oklevélben.

Csak az említett falukra nézve akarok egypár megjegyzést kockáztatni. A mai *Felső-Rámócz* 1280-ban *Répczefalu* néven volt ismeretes, a mikor azt Péter birtokában találjuk, kinek atyja István, az 1263-iki oklevélben mint kiváltságos nemes birtokos van megnevezve. *Pergelén* 1390, 1517, 1558 és 1674 évi adatok szerint¹⁾ a lékai vár tartozéka volt. A *Pottendorfi* családról ismeretes tény, hogy annak egyik tagja 1332-ben²⁾ Németujvári Miklós végrendeletében mint rokon és tauu említették; egy másik

¹⁾ *Nagy Imre*: Sopron vm. tört. Oklevéltár.

²⁾ U. o. és *Féjér* Cod. Dipl.

pedig, Pottendorfi Rudolf, 1317-ben ¹⁾ Sopron vármegye főispánjaként szerepelvén, könnyen érthető, ha ott a vidéken ez a család valamely birtokot szerzett, de arról részletes adatokkal e pillanatban nem rendelkezem. Hogy később, a mohácsi vész után, midőn a borsmonostori apátság és mások birtokait a németek elfoglalták, ez ügyben sokszor, különösen az apátsági s a lékai vári birtokokra vonatkozólag panaszok és határvillongások merültek föl. azt az országgyűlési tárgyalások is megerősítik; nem is említve azt, hogy a XIII-ik és XIV-ik század folyamán a határon fekvő helységeink egyikét-másikat rövid időre a németek elfoglalták. *Lánzsér* vára pedig huzamosb ideig idegen kezék közt volt.

11. Miután a határjárás Kirchschnaglál nyugaton a német határt elérte, az oklevél röviden csak a *Kas* nevű követ említi határhely gyanánt s azonnal a Répcze folyóra száll le. azután nyugatra megy a két *Leporai* (Lembach) nevű faluhoz. melyek egyike Németországé, másika Locsmánd-megye birtoka. Az oklevél ezen szövege nem elégíti ki az értekezőt s azért azt állítja, hogy a határ a Répczétől tényleg nem egyenesen nyugatnak, hanem északnyugatnak ment.

Erre nézve őszintén meg kell vallanom, hogy az oklevél — mely, mellesleg mondva, midőn *Leporai* nevet írt, bizonyára *Lepach*-ot akart érteni — itt azt a vonalat, a hol az osztrák határral történik érintkezés, oly homályos rövidséggel írja le, hogy abból igen nehéz alapos ítéletet alkotni; mert mi okból volt szükség Kirchschnagl határáról a Répczére, tehát a magyar *Lembach* terület déli határrészére lemenni? miért nem folytatta Kirchschnaglál a határjárás az útját? hiszen itt ketté vághatta volna a két *Lembach*ot, s a felső rész maradt volna a németeknek, az alsó pedig a magyaroknak; hanem mint alább látni fogjuk, éppen oly lakonikus rövidséggel jár el az oklevél ott, a hol *Lánzsér* területe képezte a határvonalat Ausztria felé. Ily körülmények közt nem lehet csodálni, hogy az értekezés írója az oklevél adatai alapján az osztrák határvonalra nézve a kívánt czélt el nem érthette; azonban ha fölhasználta volna Athinai Lőrincznek mint Locsmánd-megye birtokosának 1280-ban kelt adományozó levelét,²⁾ melyben ez, a most említett magyar *Lembach* birtokot a borsmonostori apátságnak adományozta, akkor meggyőződött volna róla, hogy ez a birtok a Répcze jobb partján terült el, Répczefaluval (ma Felső-Rámóc) határos volt határa, déli útjában a *Lembach* patakot átvágta s azután nyugatnak tartott; délre Léka várának birtokosa, Miklós bán volt a szomszédja, a honnan arra az útra tér a határ, mely

¹⁾ *Nagy Imre*: Sopron vm. tört. Oklevéltár, és *Fejér Cod. Dipl.*

²⁾ *Fejér Cod. Dipl.*

Lékáról Kirchsclagra vezet, s ezt követve északnak oda jut, a hol Miklós bán birtoka, Kirchsclag és a magyar Lembach határai találkoznak: végre Kirchsclag határa mellett keletnek tartván, három folyónak határjelölő összeköttetésébe jut, majd Karló faluhoz ér, mely az 1263-iki oklevélben említett István fiának Péternek volt a birtoka; innen Karlóval keletnek határtartva, megint Répczefaluhoz, s leszállva a hegyről, a kiindulás pontjához tér vissza. Tehát ez az 1280-iki adat, melynek vázlatát közöltem e helyen, némileg kibővíti az 1263-iki oklevél szövegét. Ebből látjuk már most, hogy Miklós bán 1280-ban a mai *Répczefő* faluban is bírt, s mivel utóbb a Locsmánd-megyéből képződött lánzséri uradalom épen Felső-Rámócz egy részét bírta, 1263 és 1280-ban István és fia Péter bizonyosan nem az egész Felső-Rámóczot bírták. Tehát nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy midőn az 1263-iki határjárás (lásd a 9-ik pontot) a Répcze jobb partján átlépett, ez a mai Répczefő északi területénél történt, továbbá, hogy a Lékáról Kirchsclagra vezető út is megfelelő talán azon vonalnak, mely 1263-ban az *Egurmengh* völgyön fölfelé vezetett; végre bizonyos, hogy az egykori magyar *Lembach* birtok a mai *Karló* területének egy részét képezi.

12. Az osztrák határvonalat követve, azt mondja az oklevél, hogy a határjárás a *Király-forrás* (fons regis) nevű patakhöz, azután délre a lánzséri úthoz jut, a honnét a *Tysko* (Tessenbach) forráshoz megy, itt véget ér . . . . . (hézag) . . . és keletnek leszáll a most mondott forrás mellett *Szentmárton* faluig; a *kaboldi* pataknál nyugatnak tart *Veperd* faluig, hol a mondott patakot (= Csávai) átlépven s a *Szikra* patakot is érintvén, a *Meszes-völgybe* jut stb. A határjárás kurtára szabott azon része, mely az osztrák határvonalat jelöli meg, az értekező író sem igen elégíthette ki, s a bizonytalanság hatása alatt írhatta csak azt, hogy nem volna épen képzelhetetlen, hogy a német határ ez időtájt a *Csáva* patakig, vagyis Szentmártonig nyult el, s alább hozzáteszi, hogy föltehetőleg a frankói uradalom 1254-ben is *Tessenbach* patakig ért.

Ennek ellenében hivatkoznom kell András király 1222-ben kelt oklevelére,¹⁾ melylyel Pósa comesnek *Veperd* és *Kis-Lók* (ma Lackenbach) nevű helységeket adományozta; abból kitűnik, hogy a német határ nem jöhetett a Csávaig, mert *Veperd* határa indult meg a nevezett pataknál, mely azonban, mint a Répcze főmellék-vize, itt *Rabucha* néven szerepel, s követte a *Tysko* (az oklevélben hibásan *Tulko* áll) folyását fölfelé a német határig, a hol — természetesen északra — tovább haladván, a magyar földre tért

¹⁾ *Fejér* Cod. Dipl.

vissza, s így a *Zarannuk* patakhoz jutott; azután Péter comes falujához a Csávapatakra szállt le. azt átlépve, a hegyen át folytatott útja után Péter comesnek egy másik falujához a *Szikra* pataknál jutott, melyet szintén átszelvén, a *Mészverem*-be ért stb. Itt mindenek előtt megjegyzendő, hogy a XIII-ik és XIV-ik században a határon fekvő egyes falvainkat gyakran elfoglalták, s bizonyos rövid ideig elfoglalva tartották a szomszéd németek, a nélkül, hogy azért azok Magyarországtól elszakadtak volna. Kiemelendő, hogy *Kabold* helység neve csak akkor lép előtérbe, mikor a tatárdúlás után a vár megépítettvén, a királyok 1280 — 1298-ban másoknak kezdték adományozni.¹⁾ míg végre azt a XIV-ik század elején a Nagymartoniak megszerezték. 1319-ben királyi adományt is nyertek reá.²⁾ Mivel valószínű, hogy *Zarannuk* alatt a *Lindgraben* patakot kell értenünk, nincs kizárva, hogy Péter comes egyik falujában a mai *Kabold* lappang, melynek területe akkor *Felső-Péterfa* kiegészítő része lehetett, míg Péter comes másik faluja alatt a mai *Szikra* rejlik. Ezt a nézetet erősen támogatja az a körülmény, hogy — szerintem — Péter comes az *Osl nemzetség* tagja volt, és pedig nem annyira azért, mert ezen nemzetség egyik ivadéka, Péter fia Sur. 1278-ban kaboldi várnagy, hanem főleg azért, mert az Osl nemzetségbeliek 1302-ben *Péter-Németi* (Felső-Péterfa) és *Sykrens* (Szikra) falukat a nagymartoni grófoknak eladták.³⁾ Hangsúlyoznom kell tehát, hogy a mondottakból következik, hogy a XIII-ik században sem *Lindgraben*, sem *Kisujfalu* helységek nem léteztek, sőt valószínű, hogy *Kalkgruben* mint falu is csak későbbben, *Czundra* pedig még utóbb keletkezett. Már most ha figyelembe vesszük, hogy az Osliaiak után a Nagymartoniak a nevezett helységeket megszerezték, Veperdnek pedig szintén azon időben juthattak birtokába, legalább az 1346 évi családí osztálylevélben az már előfordul:⁴⁾ nem fogja meglepni az olvasót, hogy a Hardegg-féle levéltárból származó egy 1447 évi oklevél-másolatban nemcsak a most említett Veperd, Kabold, Szikra és Felső-Péterfa, de az időközben keletkezett *Kalkgruben*, sőt az utólag szerzett *Csáva* helységek is *Kaboldvára* tartozékaik gyanánt szerepelnek, melyeket mint ilyeneket 1447-ig tényleg a Nagymartoniak bírtak, kik a XIV-ik század eleje óta mint Fraknó urai, fraknói grófoknak nevezetnek. Czundra nevét azonban ez az oklevél nem tartalmazza.

Az előadott viszonyoknál fogva nem tudjuk elképzelni, hogy

1) *Fejér Cod. Dipl.*

2) U. o.

3) U. o.

4) Sopron v. m. tört. Oklevéltár.

az osztrák határ az időtájt a Csáva folyóig nyúlhatott volna le; de azt sem tehetjük föl, hogy a fraknói uradalom 1254-ben is a Tessenbachig terjedt, mert különben is Fraknó vára csak Nagymarton várának lerombolása. tehát 1294 után épült, s neve mint helynév csakis Fraknó alapításával keletkezvén, azt az oklevelek is csak a XIV-ik század negyedik tizedében kezdik emlegetni. Igen sajnálom, hogy az értekezés nagyérdemű szerzője a »*Conscriptio possessionum Gületi*« . . . stb. című leltárt tanuként idézi, nem lévén tudomása arról, hogy Nagy Imre néhai jeles tudósunk, szakszerű kritikájával már rég bebizonyította, hogy az oly értéktelen hamisítvány, melyre történetíró nem hivatkozhatik.¹⁾

Miután nem föladatom az értekezés többi tartalmára kiterjeszkedni, egyedül azt említem meg egy föltett kérdésére, hogy annyi bizonyos, hogy *Schwarzenbach* vára 1254 után sem Loosmánd-megyéhez, sem pedig a fraknói uradalomhoz — mely ily néven különben akkor még nem is létezett — nem csatoltatott.

Záradéku elől, mielőtt a tollat letenném, pótlandó a határunkon fekvő helységekre nézve már fölhozottakat, még egy rövid észrevételt óhajtok tenni. Léka várának birtokviszonyaira vonatkozó saját jegyzeteim szerint 1522-ben a Bónyától keletre fekvő *Farkasfalva* iránt, mely régi időtől Léka vára tartozékát képezvén, ma vagy Bónya vagy az azzal szomszédos szintén régi lékai várbirtok területébe esik, a Kanizsai család mint Léka ura, és gróf Puchheim közt viszálykodás folyt; 1554-ben ismét Léka akkori ura Nádasdy, és Puchheim osztrák főúr közt támadt per a lékai várhoz tartozó *Ungerbach* osztrák helység miatt, mert gróf Puchheim vonatkozott az addig fizetett praestatiót megadni. Végre 1558-ban Felső-Rámóczon Horváth György, és a Loosmánd-megyéből alakult láncséri uradalom, úgyszintén Puchheim Erasmus egy-egy bizonyos birtokrészt bírtak,²⁾; ugyanakkor a nevezett Puchheimnek *Schwengruben* faluban (= Répczefő) is volt részbirtoka. Egyébiránt a mai Felső-Rámócz, Répczefő és Alsó-Rámócz faluk elnevezésének eredete, úgy hiszem, még nincs tisztázva. Hogy az első 1280-ban *Répczefalu* nevet viselt, azt láttuk; de minthogy a XVI-ik században Felső-Közép- és Alsó-Répczefőről is olvasok, azt lehet következtetni, hogy a mai három falu egész területe egykor általában csak *Répczefalu* neve alatt volt ismeretes, habár 1438-ban *Répczefő* neve is említetik.³⁾

STESSEL JÓZSEF.

¹⁾ Századok, 1869. 690 és köv. II.

²⁾ Sopron vm. tört. Oklevéltár.

³⁾ U. o.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A TIZENHÁROM MAGYAR VÉRTANU gyászos és dicsőséges emlékét ünnepelte október 6-án a nemzet Aradon. Fél százados fájdalom szentelte meg e napot, melyen ötven esztendővel ezelőtt bakókéztől haltak halált a hősök, kiket a törvényesen kivívott, és törvénytelenül megtámadott szabad magyar alkotmány védelméért vesztőhelyre hurczolt a győztes hatalom bosszuja. Szabadságharcunk minden dicsősége, minden gyásza immár a történelemé; de a megtisztult kegyelet a sziveké marad, s ezt ápolnunk: szent kötelesség. Az aradi gyászünnepeyre is elküldtük a Magyar Történelmi Társulat babérkoszoruját, melyet a kegyeletes érzés néhány kifejező szavával Thaly Kálmán alelnökünk tett le ott a haza vértanuinak szobrára.

— TÖRTÉNELMI CONGRESSUS volt — mint annak idején előre jeleztük — Civaldában, szept. 3—5. napjain, *Paulus Diaconus* halála XI százados évfordulóján. Mintegy száz történetíró jött ott össze, természetesen többnyire olaszok, mint Amelli montecassinoi levéltárnok. Tamassia, Biodone, Bertolini, Cipolla stb. egyetemi tanárok: a külföldről Hodgkin a londoni és oxfordi egyetem. Musoni a krakói egyetem és a szentpétervári akadémia képében: Németországból és Ausztriából Luschin, Franke, Wiegand, Zamboni. Hartmann Ludo s még többen. Magyarországból *Óváry Lipót* az Akadémia. *Lánczy Gyula* a budapesti egyetem, *Márki Sándor* a kolozsvári egyetem képviselőjében jelentek meg. A congressus szept. 3-án délben a gymnasium Paulus-termében nyílt meg. A rendező bizottság nevében *R. Morgante* polgármester, Baccelli közoktatásügyi miniszter nevében pedig *Morpurgo* képviselő s *Germonio* praefectus üdvözölték a megjelenteket. A gyűlés fénypontja *Tamassia* egyetemi tanárnak Paulus Diaconusról előadott szép tanulmánya volt. Nagy hatást keltett *Amelli*, ki a montecassinoi apátság s az összes Benedekrendiek nevében üdvözölte egykori társuk, Paulus tisztelőit, és szétoztotta köztük Paulus most fölfedezett Donatusának egy-egy példányát, valamint azokat az ágakat és leveleket, melyeket a szent Benedektől ültetett olajfáról. Paulusnak is kedvelt fájáról hozott magával. Ezenkívül 100—100 példányban Vettach, Roviglio, Zanutto, Leicht, Bulics és Márki ajándékozták meg a congressus tagjait a longobárdokról vagy Paulusról írt tanulmányaikkal. Délután a város fényes ebédet adott a congressus tiszteletére, mely alkalommal a legnagyobb hatást *Óváry* áldomása keltette. Este igen szép volt a magyarok derék barátja, báró *Craigher* kastélyának (a régi longobárd hercegi palotának) s a Natisone völgyének kivilágítása. — Másnap (4-én) azt vitatták meg, hogy az olasz király pártfogása mellett miképen adják ki Paulus összes műveit. Amelli, Cipolla. Bertolini és Hartmann felszólalása után

négy olaszból és három németből bizottságot alakítottak a kiadás tervezetének elkészítésére. Összes üléssé alakulván a congressus. nagy lelkesedéssel pater *Amelli* elnökké, *Leicht* és *Ramboldi* titkárokká, *Hodgkin*, *Luschin* és *Ováry* pedig tiszteletbeli elnökökké választattak. A királynak küldött üdvözlő távirat után *Hartmann* azt a minket is nagyon érdeklő indítványt tette, hogy ono- és toponomastikus kutatásokat tegyenek a friauli hercezség területén élt népekről. *Tamassia* jogi és történelmi szempontból ugyanezen területen folkloristikus tanulmányokat ajánlott. A congressus mindezt helyeselte. s elfogadta *Maionica* aquilejai muzeum-igazgatónak azt az indítványát, hogy 1902-ben Szent Paulinus emlékezetére Aquilejában újabb történelmi congressus tartassék. A felolvasások sorát *Márki Sándor* nyitotta meg, ki lelkesen fogadott üdvözlöt után a longobárdok magyarországi emlékeiről értekezett. Délután ismét felolvasó ülés volt. *Hodgkin* a longobárdok és angol-szászok közt levő ethnikai rokonságról, *Hartmann* pedig a nyugatrómai császárság eszméjéről (476-tól Paulusig) értekezett. az előrehaladt idő miatt azonban már be nem fejezhette előadását. — A következő napon (5-én) *Tamassia* indítványára elhatározta a congressus, hogy *Amelli* elnöklété alatt bizottságot küld ki az akták szerkesztésére. Azután *Vittorio Capetti* olvasott sikerült olasz fordításokat Paulus verseiből. *Musoni* a magyar történetet is érdeklő tanulmányt mutatott be Paulus V. könyve 23. fejezete alapján. *Courtenay* a friauli szlávok nyelvrokonságát fejtegette; végre *Zanutto* ismertette Paulusról s a nyugati szerzetességről szóló könyvét. *Leicht* titkár pedig jelentést tett Cipollának Paulus-forrásairól és Brandileonénak a 796-iki cividalei zsinatról szóló tanulmányairól. Mindezek után *Morgante*, a derék és buzgó polgármester, lelkes szavakban vett búcsút a congressustól, melynek nevében *Olivi* modenai egyetemi tanár mondott köszönetet Cividale városának, mire *Amelli* elnök szép szavakkal rekesztette be a congressust, mely nem egy tekintetben gyarapítá hazánk középkori történetéről való ismereteinket.

-- CZÍMERES DOKTORI OKLEVÉL. A magyar diplomatikának egy eddigelé ismeretlen s a maga nemében talán páratlanul álló érdekességét mutatta be *Majláth Béla* tagtársunk a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság szept. 28-án tartott választmányi ülésében. Bemutatta ugyanis *Székhelyi Maylád Miklós* doktori oklevelét, melyet részére a nagyszombati egyetem 1642. nov. 11-én állított ki, s a melynek — azon kívül, hogy ez az egyetem első bölcsész-doktori diplomája — kiváló nevezetessége az, hogy az oklevél fejébe (a felső jobb szögletbe) bele van festve *Maylád Miklós* czímerének ugyanazon képe, mely a neki öt hónappal későbbben, 1643. ápr. 22-én III. Ferdinánd királytól adományozott czímeres nemes levélen látható. Az előadó kimutatta azt a szoros

összefüggést, melynél fogva a két czimeres levél egymással kapcsolatban van; s azon feltűnő körülményt, hogy az újan adományozott czimert már az öt hónappal előbb kelt doktori diplomába is belefestették, és hogy a két oklevél némely kifejezései szórúl szóra egyeznek egymással. akként fejtette meg, hogy a doktori diploma fogalmazványa természetesen az egyetemen készült, azután a királyi kancelláriára vitetett, a hol leíratván s egyszersmind a czimer is reá festetvén, úgy került vissza megpecsételés és kiadás végett az egyetemhez. Bizonyítja ezt egyebek közt a két oklevél kézírásának hasonlatossága s a két czimerkép kivitelének egyöntetősége; az egész eljárás pedig arra mutat, hogy Maylád Miklós doktorrá avatása, melynél az ország mindkét statusának legfőbbjei jelen voltak, mintegy *sub auspiciis regis* ment végbe, a minék jutalma a diplomába is befestett czimer adományozása lett.

ÚJ KÖNYVEK.

— A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG RÓMAI OKLEVÉLTÁRA. E becses forrás-kiadványt is, mint annyi más történelmi munkát, Magyarország ezeréves fennállása ünneplésének köszönhetjük. *Hornig Károly báró*, veszprémi püspök, ezt az alkalmat használta fel arra, hogy az egyházmegyéje történetét megvilágító kiadványai sorozatát a *római oklevéltár*-ral, mely a veszprémi püspökség és a szentszék közt folyton folyt sűrű érintkezés fenmaradt emlékeit gyűjti egybe, megnyissa. A gyűjtemény első kötete (1103—1276) a *Monumenta Vaticana* előkelően díszes formájában, a helyes oklevél-publicatió elveinek megfelelőleg szerkesztve, *Fraknoi Vilmos* bevezetésével (latinul és magyarul) ellátva, még a millennium évében megjelent; a második kötet, mely 1276-tól 1415-ig terjed, hasonló szerkezetben és kiállításban most hagyta el a sajtót. E kötet anyagát túlnyomó részben az egyházi javadalmak adományozására vonatkozó pápai bullák, *reservatiók* szolgáltatják, és ebben látnak első ízben napvilágot a Magyarországra vonatkozó *supplicatiók*. Mindezekről s a kötet tartalmával összefüggő egyéb tárgyokról, mint pl. a pápai adók kivetése, alapos tájékoztatást ad a *Bevezetés*, melynek utolsó két fejezetében a veszprémi püspökség plebániái a XIV-ik századi pápai tizedjegyzék szerint, és az egyházmegye területén fennállott klastromok vannak összeállítva.

— SZENT BERNÁT CLAIRVAUXI APÁT ÉLETE ÉS MŰVEI. Alig ünnepelhettek volna méltóbban a magyar ciszterciek szerzetők alapításának nyolczszázados évfordulóját, mint azon szép és tudományos becsű történelmi művekkél, melyeket ez évforduló alkalmából közrebocsátottak. Még tavaly jelent meg Békefi Remigtől

a pázsztói apátság története; ezt követi most az elől jelzett czim-mel Piszter Imre két kötetes munkája, melyet a kegyeletes ünneplés emlékeül Vajda Ödön zirczi apát nyújt a magyar közönségnek. Szent Bernát a ciszterci rendnek nem megalapítója ugyan. de oly kimagasló alakja, kinek világtörténeti jelentősége már egész irodalmat teremtett. Bő tájékozást ad erről a második kötet végén levő első függelék, melyben a szerző a felhasznált forrásokat ismerteti. Piszter Imre munkája a szent Bernát irodalom színvonalán álló, tudományos kritikával készült történelmi mű, melynek megírását Vacandard 1895-ben megjelent könyve (Vie de saint Bernard abbé de Clairvaux) ha megkönnyítette is. de nem tette fölöslegessé.

— A MAGYARORSZÁGI KÖZOKTATÁS TÖRTÉNETE MÁRIA TERÉZIA KORÁBAN. Tudjuk, hogy korán elhunyt jeles tudósunk, Molnár Aladár, a kinek szándéka volt a hazai közoktatás történetét az egész XVIII-ik századra kiterjedőleg megírni, csupán III. Károly uralkodása végéig jutott munkájában, mely közbejött halála miatt befejezetlen maradt. Mintegy az ő nyomába lép most *Fináczy Ernő*, de teljesen önállóan, midőn a megszakadt fonalat Mária Terézia uralkodása kezdetével felvéve, az elől említett czím alatt megírt munkája első kötetét a M. Tud. Akadémia kiadásában közrebocsátja. Az egész mű két kötetből fog állani. Az első kötet, melynek megjelenését addig is, míg vele behatóbban foglalkozhatnánk, jelezni kívántuk, — 1740-től a jesuiták feloszlatásáig adja a tanügy történetét, a második pedig a *Ratio Educationis* előzményeit, megalkotását és végrehajtását fogja tárgyalni 1773-tól 1780-ig. Mindkét kötethez tárgymutató, s mellékletül néhány alapvető fontosságú okirat szövege lesz csatolva.

— CSEHORSZÁG TÖRTÉNETE. Most jelent meg a »Geschichte der europäischen Staaten« című nagy vállalatban, melynek során eddig mintegy százhusz kötet látott napvilágot. *Bachmann Adolf* két kötetre tervezett munkájának (*Geschichte Böhmens*) első része, mely Csehország történetét az ősidőktől kezdve 1400-ig, t. i. Wenczel király letételéig foglalja magában. Bachmann műve nem a cseh nép történetét, hanem Csehország állampolitikai és műveltségi fejlődését adja, egyforma tekintettel az országot lakó mindkét (cseh és német) népfajra; tehát egészen más állásponton van, mint pl. a *Dějiny národa českého*, Palaczkynak a maga idejében kétségkívül nagyhatású, de ma már több tekintetben elavult munkája. A kötethez függelékül néhány kritikai jegyzet (Exkurse), bő névmutató és végül egy genealogiai tábla járul, mely a *Přemyslidák* és a *Luxemburgi ház* leszármazását mutatja.

— A GÖRÖGÖK TÖRTÉNETE ÉS GÖRÖG TÖRTÉNELEM. Két kiváló munka jelent meg újabban és legújában irodalmunkban, mely a

görögök történetét tárgyalja s egyszerre magas színvonalon mutatja be ezen eddig nálunk meglehetősen elhanyagolt téren a magyar tudományosságot. Az egyiket *Gyomlay Gyula* írta. mint második kötetét a Marczali-féle Nagy Képes Világtörténetnek. a másik *Schvarcz Gyula* munkája. a ki különösen Athene történetével s ennek forrásaival foglalkozik művében, melynek most első része került ki a sajtó alól. *Schvarcz Gyula* évtizedekre terjedő. kritikai forrástanulmányokon alapuló bűvárlatai eredményét bocsátja közre itt. mintán 1877 óta a görög államok történetére vonatkozólag folytatott irodalmi munkásságával, nevezetesen »Die Demokratie von Athen« cím alatt ismert nagyhirű munkájával, melyben a görög politikai élet egyik legfontosabb elemét tette vizsgálat tárgyává. mondhatjuk. új irányt mutatott. új felfogást alapított a tudományban. Sajnálhatjuk. hogy a tudós szerző inkább a külföldnek. mint nekünk írt eddig, de vigasztaljon az a tudat, hogy a mit most magyarul tesz közzé. az már az európai tudományosság ítélőszéke előtt fényesen megállta helyét. — *Gyomlay Gyula* könyve. kezdve a görög őstörténet forrásain. a görög nép eredetén. a római hódítás koráig terjedőleg foglalja össze mindazt. a mit a szerző a legújabb kutatások alapján, a fejlődő tudomány jelen állásában a művelt magyar közönségnek nyújthatott. hogy megismertesse vele az ó-görög világot, melynek az újkor nyugati kulturája annyi szép és nemes ideálját köszönheti.

FOLYÓIRATOK.

— ERDÉLYI MUZEUM. XVI. köt. IV. V. VI. VII. füzet. — A negyedik füzetben *Wertner Mór* a leleszi convent két oklevelének (1506 és 1507) adataiból a *fejedelmi Rákócziak leszármazása* eddig hézagos láncolatát egészíti ki, a mennyiben kimutatja az ismert egyenes őznek, a ki 1517-ben Felső-Vadászt megszerezte. Zsigmondnak atyját, s ezzel a hírneves nemzetség genealogiáját a XIII-ik század elejétől kezdve a fejedelmi ág kihalásáig, szakadatlaná teszi. *Szádeczky Lajos* a jelen század elején élt *Szigethi Gyula Mihály* udvarhelyi professor följegyzéseit közli »*Székely-Udvarhely történetéhez*« cím alatt; *Vass Miklós* pedig ugyanazon füzetben *kolozsvári ötvös-műtörténeti adatokat* tesz közzé. — A következő füzetek (5. 6. 7.) három nagyobb dolgozatot hoznak három-három közleményben. Egyik Márki Sándoré: *A longobárdok hazánkban*, melyet különlenyomatából már ismerünk.¹⁾ A másik *Thúry József* polemikus dolgozata, melyben »*Még egyszer a székelyek*

¹⁾ Századok, 1899. 664. l.

eredetéről» cím alatt Sebestyén Gyulának ugyan e tárgyról az *Ethnographia* mult és folyó évi füzetében kifejtett nézeteit és elméletét bírálja, erősen czáfolva azon állítását, hogy az erdélyi székelyek eredetileg határőrök voltak, hogy nevök törökül ugyancsak határört jelent. és hogy azonosak a kozároktól elszakadt s a honfoglaló magyarokhoz csatlakozott kabar nevű néptörredékkal. A harmadik dolgozatot *Szádeczky Béla* írta, ki a *vallásügyi sérelmek történetéből* főleg a század első felében tartott országgyűléseknek a reversalisok eltörlésére vonatkozó vitatkozásait ismerteti. — Kisebb közlemények: az ötödik füzetben *Borsos Tamás végrendelete* (1629. júl. 26.), a kinek becses enlékiratait gr. Mikó Imre adta ki;¹⁾ a hatodikban *Kazinczy Ferencz három levele Erdélyről*, melyeket a »szent öreg« 1818-ban, midőn erdélyi leveleit rendezte sajtó alá, ezek ügyében irt Seivert János Frigyeshez. a Bruckenthal-muzeum öréhez. német nyelven. — A füzeteket még könyvismertetések s különféle apróbb közlések gyarapítják.

— MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNELMI SZEMLE. VI. évf. 4. 5. 6. 7. füzet. — A negyedik füzetben *Lengyel János* korán elhunyt társunk dolgozatát olvassuk *Mária Terézia és II. József kereskedelmi politikájáról*, illetőleg Beer Adolfnak »Die österreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Josef II.« cím alatt ez évben megjelent könyvéről, mely főleg azért érdekes reánk nézve, mert feltárja azokat a gazdaság-politikai titkos rugókat, melyek a felvilágosult absolutismus korában a bécsi körök működését irányították, s így legalább közvetve, az akkori magyar közgazdasági állapotoknak is alaposabb megismerésére vezet bennünket. — Az ötödik füzetben *Fináczy Ernő* »A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában« című, időközben már megjelent munkájából közöl mutatványul egy fejezetet, melyben a *gazdasági felsőbb szakoktatás kezdeteiről* értekeznek. — A hatodik füzet *Takáts Sándor* közleményét hozza, melynek tárgya: a *harminczadosok elleni vizsgálat 1560-ban*. Szomorú világot vetnek e vizsgálat adatai a XVI-ik század erkölcsi életére, midőn nemcsak politikai és társadalmi téren találkozunk a legféktelenebb önzéssel és kapzsisággal, hanem a királyi kincstár, a kamara működése körében is a legrendetlenebb kezelést, a legnagyobb visszaéléseket látjuk elharapózva; az 1560-iki vizsgálat idézett elő némi fordulatot a kamara és harminczadosok történetében. — A hetedik füzet főcikkét *Kropf Lajos* írta, ki a Szent István-féle *pensa auri* értékét vizsgálva, mind erre, mind az ezzel egyértékűnek tetsző *tinó* árára nézve, Pauler Gyula számításaitól eltérő, de csak negatív eredményre jut. — A kisebb közlések rovatai alatt, hogy néhány

¹⁾ Erd. Tört. Adatok I. köt.

dolgot említsünk az előttünk fekvő füzetekből: a magyar bor-kivitel történetére (5. 6. 7.), a posztó behozatalra és posztócsinálásra (4. 5. 7.), a pénzverésre (5. 7.), a székely havasok közös birtoklására (7.) vonatkozólag stb. találunk érdekes adatokat.

— KATHOLIKUS SZEMLE. XIII. köt. III. IV. füzet. — E két füzetben *Matunák Mihály* folytatja és befejezi »*Török-magyar harcok az északnyugati Magyarországon*« című dolgozatát. s ezúttal a török birodalomnak a magyar bányavégek felé terjedő északi határaitól, a felvidéki török várak hadi erejéről. Balassa János 1562-iki szerencsétlen vállalatáról, a szécsényi veszedelemről, s végezetül Dobó István bányavidéki kapitányságáról értekeznek, addig az időpontig, midőn 1564 elején a Pozsonytól Szepesig fekvő tiz vármegyéből megalkották a dunáninneni főkapitányságot. — *Bartha József* a harmadik füzetben fejezi be a *Toldi-mondáról* szóló tanulmányát, melynek végeredménye az, hogy e monda minden ízében magyar termék, hőse történetünk egyik dicső korszakában valósággal élő személy volt.¹⁾ — A negyedik füzettel »*Magyar írók az Anjouk és utódaik korában*« cím alatt *Békesi Emil* indítja meg sorozatos közléseit, melyekben a felvett korszak íróinak életére és a műveikre vonatkozó adatokat állítja össze, folytatásúl az Árpád-kori írókról 1896-ban megjelent közleményeihez. Ugyancsak a negyedik füzet *Sörös Pongrácz* tollából is hoz egy rövidebb cikket a *bakonybéli kolostor alapításáról*, a minek körülményeit vizsgálva, a cikkíró új világot igyekszik azokra vetni. — A könyvismertetések és bírálatok rovatában (4-ik füzet) *Piszter Imrénének Szent Bernát clairvaux-i apát élete és művei*, *Perényi Józsefnek Endrődy János* (piarista író) *életrajza*, *Szalay-Barótinak A magyar nemzet története* című munkáik méltatásával találkozunk.

— A LUDOVIKA AKADÉMIA KÖZLÖNYE. XXVI. évf. IV. V. VI. füzet. — Történeti tárgyú cikket hoz az ötödik füzet *Palotás Fausztin* honvéd-századostól, ki »*Az osztrák-magyar monarchia keletkezése hadtörténelmi szempontból*« cím alatt a *morvamezei ütközet* epochális fontosságáról értekezik s főleg a magyar-kun segítség ottani döntő szerepét igyekszik katonailag méltatni, de nem emeli ki kellően, hogy Rudolf és László serege két egészen külön hadsereg volt, hogy a magyarok önállóan, nem pedig mint Rudolf seregének kiegészítő része harczoltak, sőt abba a hibába esik, hogy ismételten is német-magyar hadseregről beszél. — A hatodik (junius-juliusi) füzet »*A magyar katonai irodalom apostolai s tollforgató katonák*« című névtelen cikkében a magyar hadtudomány művelőinek emlékét eleveníti föl *Zrínyi Miklóstól*

¹⁾ Bartha tanulmánya különnyomatban is megjelent. Szent-István-Társ. Felolv. 34. sz.

kezdve Kiss Károlyig, kik a magyar katonai irodalmat ápolták, vagy mint katonák más irányban is írói tevékenységet fejtettek ki; az erre következő betürendes névsorozat pedig a Ludovika Akadémia Közlönyének munkatársaival ismertet meg bennünket. kiknek életrajzi adatait *Istvánffy Miklós* állította össze. — Megemlítjük még, hogy a hatodik füzethez a Közlöny I—XXV-ik évfolyamaiban (1874—1898) megjelent és tárgy szerint csoportosított közleményekről *Átnézetes Tartalomjegyzék* van mellékelve.

— PROTESTÁNS SZEMLE. XI. évf. 4. 5. 6. 7. füzet. — Figyelemre méltó történeti tanulmányt közöl *Pokoly József* az ötödik füzetben az *erdélyi református egyház területi beosztásáról*, mely annál nagyobb figyelmet érdemel, mennél több nehézséggel jár a magyarországi protestáns egyházkerületek, különösen az erdélyi ev. ref. egyház területi viszonyainak fejlődését és alakulását nyomon kísérni; a tanulmány szerzője jól ismeri e nehézségeket, s számot vetve azokkal, igen helyesen mindenekelőtt a reformáció előtti egyház-területi viszonyokkal igyekszik tisztába jönni. és ha a rendelkezésére álló hézagos adatokból nem sikerült is a mai erdélyi ev. ref. egyházmegyék történeti kialakulásának teljes képét megalkotnia, kísérletét mégis alapvetőnek mondhatjuk. — A hatodik és hetedik füzetben *Barla Jenő* értekezik *Szegedi Gergelyről és énekes könyvéről*. — Igen becses közlés ugyancsak a hetedik füzetben: *Beythe István Apológiájának előbeszéde*, melyet »Háromszázéves egyháztörténeti- és nyelvemlék« czim alatt, a birtokában levő eredeti példányról *Révész Kálmán* tesz közzé, mind egyháztörténeti, mind nyelvészeti szempontból méltatva annak értékét. — Az ismertetett könyvek közül megemlítjük *Rácz Károlynak* »*A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben*« című munkáját, melyben a két protestáns egyház 735 megidézett lelkészének és tanítójának életrajzi adatai és irodalmi művei vannak összeállítva.

— ETHNOGRAPHIA. X. évf. 1899. 3. 4. füzet. — A harmadik füzetben *Mahler Ede* folytatja tanulmányát *a szumer ősnép nemzetiségéről*. Herman Ottónak a *Természettudományi Közlöny* idei májusi számában megjelent értekezéséről *Huszka József* közöl kivonatossal ismertetést »*A magyarság háza*« czim alatt, helylyelközzel új adatokkal egészítve ki és világosítva meg azt, sőt itt-ott polemizálva is; cikkéhez képet is mellékel az úgynevezett Rákóczi-kéményről. — Az irodalmi rovatban *E. L. Szongott* Kristófnak *a magyarhoni örmény családok genealogiájáról* irt művét ismerteti. — A kisebb közlések során *Munkácsi Bernát* kimutatja, hogy a magyar-ugor nyelvrokonságot nem Herberstein Zsigmond báró említi föl először, mint eddig általánosan hitték. hanem *Mathias de Miechov* krakói orvos és kanonok 1517-ben

»Tractatus de duabus Sarmatiis: Asiana et Europiana« czímmel megjelent művében; ugyancsak *Munkácsi* közöl bírálatos ismertetést Thúry Józsefnek a *lengyel* népnév eredetére vonatkozó fejtegetéseiről, melyek az *Erdélyi Múzeum* f. évi juniusi füzetében megjelent dolgozatában olvashatók. Megjegyezzük, hogy e kérdésre folyóiratunk már a múlt évben (270. l.) felhívta a szakemberek figyelmét, ismertetvén a *Kwartalnik Historyczny* lengyel folyóiratnak e tárgyról szóló értekezését. — Ezután néhány sorból álló közlemény egy a honfoglaló vezérek vérszerződésére emlékeztető eljárást említ föl Szibéria történetéből. A meghódított ország tatár lakóit ugyanis az orosz vezér 1582-ben úgy eskette hűségre, hogy az eskütevőknek egy vérrel fecskendezett kardot kellett megcsokolniok. — A negyedik füzetben *Herman Ottó* polemizál Huszka Józseffel, a kinek egyes állításait a régi magyar házról túlzottaknak állítja. U. o. *Munkácsi Bernát* újabb adatot közöl a honfoglalás előtti magyar-szláv érintkezéshez.

— IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK. Kilenczedik évf. 1899. 3. füzet. A jelen füzet *Adattár* rovatában *Dézi Lajos* a marosvásárhelyi gr. Teleki-levéltárból közöl leveleket, adalékul Pápai Páriz Ferencz életéhez. *Koncz József* befejezi a *Szalárdi János kiadatlan levelei* közlését, a mit az első füzetben kezdett meg. Szintén e füzetben ér véget a *Jászai Pál* irodalmi hagyatékában talált levelek közlése, melyek között Horváth Mihálytól, b. Eötvös Józseftől, Hunfalvy Jánostól stb. találunk érdekes darabokat.

— MAGYAR KÖNYVSZEMLE. Új folyam. VII. köt. 2. füzet. 1899. április—junius. E füzetben *Varju Elemér* közöl nagyobb cikket, mely a gyulafejevári Batthyány-könyvtár történetével ismertet meg bennünket; a szakirodalmi rovatban pedig *E—r* ismerteti a Magyar Történeti Életrajzok XIV-ik évfolyamából *Misztótfalusi Kis Miklós* életét.

— PROTESTÁNS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI LAP. Felelős szerkesztő *Szöts Farkas*. Negyvenkettedik évfolyam. 1899. 1—39. szám. január—szeptember. — A 3-ik számban *Várad F.* bírálatos ismertetést ír *Dézi Lajos*nak »*Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*« czímű akadémiai kiadványáról. — Ugyanaz a 9-ik számban elismeréssel szól *Földvály László* »*Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez*« czímű munkája második kötetéről, mely szerinte szilárd alapra helyezi az egyházkerületnek eddig »meglehetősen ingatag történetét« s a legbecsesebb egyháztörténeti kútfők közé tartozik. — A 11-ik számban a *Régiségek* rovata alatt *Földvály* két érdekes okirattal illusztrálja a Mária Terézia korabeli vallási türelmetlenséget. — A 27-ik számban »*Adalékok az ausztriai reformáció történetéhez*« czímmel *Weber Samu* közöl mutatványt a Nagl és Zeidler bécsi egyetemi

tauárok szerkesztésében megjelenő »Deutsch-österreichische Literaturgeschichte: ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Dichtung in Österreich-Ungarn« című kiadványból, melynek magyar munkatársai is vannak. — A 30-ik számban *Marosy F.* méltatja Rácz Károlynak »*A pozsonyi vértörvényszék üldozatai 1674-ben*« című könyvét, mely második bővített kiadásban jelent meg abból az alkalomból, hogy Debreczenben emlékoszlopot emeltek a gályarabságot szenvedett protestáns lelkészeknek.

HORVÁT TÖRTÉNELMI REPERTORIUM.

— TIZENKETTEDIK KÖZLEMÉNY. —

A délszlávok történelmének vázolata a IX-ik századig. Irta Racsai Ferencz. (Ark. IV. 235—280. ll.) Tanulmányában szláv forrásokra támaszkodik, mint pl. Nesztorius (1056—1116), Boguchval lengyel krónikás (megh. 1253), Dalimil cseh krónikás stb. Nesztor szerint az Aldunánál már ősrégi időkben szlovén törzsek laktak, ezeket innét visszaszorították a Kárpátok felé a vlahok (volohok, valahok, azaz a kelták és gallok) 350 körül, a szlovének egy része átkelt a Kárpátokon és ott egyesült fajrokonáival, másik része a Kárpátokon innen a Vág, Garam, Ipoly, Sajó, Hernád, Ung és a felső Tisza mentében telepedett le és pásztor életet élt.

A negyedik században a Feketetenger partján találjuk a szlovéneket (Jornandes és a többi krónikás Venétek-nek nevezik) az Aldunánál, hol Jornandes szerint 332—350-ben véres harcokat vívtak Hermanrikkal »quamvis armis despectis« mégis nagy számban miatt veszedelmesek voltak és három törzsre oszlának: Venétek, Antok, Szlovének. A góth Hermanrik uralmának véget vetnek a hunnok, és Vithimir, Hermanrik utóda, hogy a hunnoktól szenvedett károkért kárpótlást nyerjen, rátámad a szlovénekre. őket legyőzi és Bozza (Booz) vezérüket fiaival és főbb embereivel együtt keresztre feszítetteti. (Jornandes: Dein fortiter egit, regemque eorum Booz nomine cum filiis et LXX primatibus cruci affixit.) Azonban ezért Vithimirt a hunnok vezére Balamir (Balambér) nyíllal lelöveti.

A hunnok és szlovének között csodás viszony szövődött, mert míg ez utóbbiak a germán törzsekkel nem tudtak megférni, a hunnokkal nagy egyetértésben éltek és a hunnok több szláv szokást is felvettek és általában oly benső volt közöttük az egyetértés, hogy a szlovéneket némely keleti krónikások (Theophanes, Cedrenus) és a nyugatiak közül Beda a hunnokkal egybefoglalják és hunnoknak nevezik. A szlovénekre nézve igen fontos Priscus Rhetor leírása, ki

szokásaikról és nyelvökről tüzetesen szól. Onogost (Onegesios) volt a vezérök, ki Attila után a leghatalmasabb és leggazdagabb volt. A hunnok szövetségében a különben nem harcziás szlovének, igen vitézekké lettek; főfészkök az Aldunánál a régi Dácia volt, honnét kiterjeszkedtek Moesiába, Dardaniába és Macedoniába. Ez a terjeszkedés az ötödik század végével történhetett, mert Procopius (552) az ő krónikájában már rengeteg sok szláv földrajzi nevet sorol fel.

A szlávok a római birodalomban is nagy méltóságokat viseltek. sőt Justinianus császár szláv eredetű volt. Nevelője Theophil (kit Theophanes és Prokop thrák nyelven Szabbatiosnak nevez, mi ugyanazt jelent mint Theopil) elmondja róla, hogy Dardaniának Vedruni (Bederiana) nevű falujában paraszt családból származott, apja napkelet (Iztok: sol oriens), anyja Viljenica (Bigleniza: Tündérke) Jusztin császár nővére volt, ki mint paraszt fiu szűrben (sziszüra) jött Konstantinápolyba, hol fokról-fokra emelkedve, a trónra jutott, mely utóbb unokaöcsésére (Upravda = Justinianus) szállott. Ezen kor legnagyobb hadvezére Belizar (Beličar, Veličar - főúr) szintén Dardaniából származott szláv volt; a szlávok a római legiókban leginkább mint lovasok szolgáltak, vezérök Vsgrd szláv volt, épugy mint a hajóhad vezére is Dobrogost (= Jóvendég). L. Agathias III. 6. Midőn a bizancziak a Kaukázusban hadakoztak, mint a nyilasok vezére a szláv Szvarun tűnt ki. (Agathias.) A szlávok nagy elhatalmasodása aggodalomba ejtette a görögöket, a jó viszony köztük megszűnt és nyílt harcra került a dolog.

A szlávok az ellenök küldött thrák vezért Chilbudot (Chlivut) három évig tartott harcban legyőzték, maga Chilbud is elesett, kiről Prokop azt mondja, hogy őt az egész császárság sem pótolhatja. Ugyanez az író (Stritter kiadása II. 34.) azt mondja, hogy a szlávok 548-ban előzőnlőtték az egész Illyrikumot egész Epidamnusig, és a császári legiók meghátráltak előttük, 551-ben pedig átkeltek a Dunán és elhatoltak egész Nisig és Szofiaig.

A szlávok minden állami szervezet nélkül a balkáni félsziget egész felső részét a Feketetengertől az adriai tengerig bírták. 560-ban az előnyomuló avarok nagy veszedelmet hoztak a délszlávokra. 563-ban már Pannoniában voltak. 565-ben Baján avar kán felszólította Lovretát (Lauritas), ki Dáciában (Délmagyarország, Erdély, Moldva és Oláhország) lakott, hogy hódoljon meg neki és fizessen adót. A szlávok a követeket megölték. A bosszu nem késett. Menander szerint (Stritter II. 46.) a szlávok 581-ben százezer emberrel Thraciába törtek. Tiberius Bajánt hívta segítségül, ki görög hajókon átkelt a Száván és Moesián keresztül betört Kis-Scythiába (Dobruca) és elpusztította a délszláv telepeket. Azonban az avarok csakhamar a görögök ellen

fordultak és elfoglalták Szirmiumot, és 582-ben az egész alduuai szlávtság is kénytelen volt meghódolni az avaroknak és velök együtt kalandozni egész Macedoniáig; azonban Thessalonika várát nem voltak képesek elfoglalni.

A moldva-oláhországi délszlávok függetlenek maradtak és a bizanci császársággal 592—596-ig változó szerencsével hadakoztak. Muzsok vezérek is fogságba került. (Theophilakt. VII.) Az avarok 598-ban elfoglalták Dalmáciát és 599-ben Bizanz ellen vonultak. melynek megrémült lakói Skutariba akartak elköltözni. A görög császárságot csak az mentette meg, hogy az avarok seregét járvány pusztította és a khagánnak is hét fia meghalt. A békekötés értelmében a Duna volt a határvonal az avar és görög birodalom között és az utóbbi még nagyobb adóra kötelezte magát. (Theophilakt.) A béke nem volt tartós. Priscus vezér 600-ban az avar sereget a Tisza torkolatának szoritotta, 17,000 avar-szláv harczost fogságba ejtett és sokan a Tiszában lelték sírjokat. A Pannoniában lakó szlávok az avarok elől menekülve, előzőlötték (592—595) Norikumot, Krajnát és Karautániát, és elhagyták Dalmáciába, Istriába és Itáliába. Mily nagy tömegekben jöttek és hogyan pusztítottak. kitűnik Maximus szalonai püspök panaszleveléből és Gergely pápa erre adott válaszából: »Etquidem de sclavorum gente, quae vobis valde imminet, affligor vehementer et conturbor; affligor in his quae iam in vobis patior, conturbor quia per Istriae aditum iam Italiam intrare coeperunt.« Ezekből kiderül, hogy a VII-ik század első felében hol laktak a délszlávok, és Chorenei Mózes (megh. 689 körül) ezt mondja: »Thráczia keletre fekszik Dalmáciától Szarmatia mentében; áll pedig Thráczia öt kisebb vidékből és egy nagyból (Moesia), melyben hét szláv törzs lakik.« Macedoniában laktak a Szakulatok, Dragovicsok, Vojnicsook, Berziták (gyorsak); a Sztrumjánok és Runcsinok 660-ban mint jeles hajósok említettnek. (Vita S. Demetrii.) Thesszaliában és Epirusban a Velegoszticsok (nagyon vendégszeretők) laktak. (Vita S. Demetrii és Menander.) Valamivel későbbi írók a Feketetenger mellett említik Zagorjét (hegymögi vidék) és Filipopol körül a Dragovics szláv törzset. (L. Safarik.) A Duna innenső részén Dárcziában és az alsó Tisza mentében laktak. Ezen nagy területen állami szervezet nélkül szabad községekben éltek. Ezen szláv törzsek Oroszország északkeleti részéből az Ilmen-tó és a Dvina. Dnjeper és Oka folyamok vidékéről vándoroltak be; ezt Safarik a nyelv rokonságon. s a szokások azonosságán kívül különösen az ősi és az új haza helyneveinek azonosságával bizonyítja. A mai délszlávok, a horvátok és szerbek egy csapatja, a tátrántúli vidékről már a VI-ik század második felében bevonultak Isztriába, Japidiába és Liburniába; ezek utódai a csakavi tájszólást beszélik.

Az avarok a szlovén seregekkel 630-ban elfoglalták Dalmáciát. Hogy mily nagy volt az avar seregben a szlovének száma, kiderül onnét is, hogy Konst. Porphyr. (cap. 29. 30.) és Tamás diakonus azt mondja, hogy »Dalmatiát a szlávok foglalták el.« Heraklius az avarok ellen segítségül hívta a horvátokat, kik a mai keleti Galicziában az úgynevezett Fehérvagy Nagy-Horvátországban laktak. (Konst. Porphyr. c. 30.) 634-ben ezek egyik törzse, és pedig öt fivér: Kluka, Lovel, Kosznez, Muhol és Horvát, és ezek két nővére: Tuga és Vuga (Bouga), népökkel útnak indultak a mai Dalmáciába és azon időtől fogva bírták ezt a földet (Konst. Porph. c. 30.), a többiek pedig ősi hazájukban maradtak és ott voltak még Konst. Porph. idejében is. Ezektől keletre a Dnjeper és Prut tövében, a későbbi Vörös-Oroszországban laktak a horvátok testvérnépe a szerbek, kik 636-ban vándoroltak be mai honukba, mit Konst. Porph. így ír le: »A szerbek knéze meghalván, az uralom két fiára maradt; ezek egyike a nép felével Herakliushoz menekült, ki őket befogadván, Thessalonika (Solun) környékén telepíté le, mely vidék akkor Szerbia nevet kapott. Rövid idő múlva honukba vissza akartak térni és a császár elbocsátotta őket; azonban, midőn a Dumán már átkeltek, megbánták tettöket és a belgrádi praetor által Herakliustól más otthont kértek. A császár az avarok által elpusztított mai Szerbiát, Paganiát, Zahumljét, Travuniát, Konavljét és Diokleát jelölte ki nekik.« Így a Verbász, Száva, Kolubar, Drina és Neretva (Narenta) folyók közötti területet bírták és nyugaton s részben északon is szomszédai voltak a horvátoknak. A horvátok a Cetinától északnyugatra a Verbászig és Szávaig, hol ebbe az Una beömlik, és innét Szluinon keresztül egész Zengig terjeszkedtek, hol a régebben bevándorolt szlovén törzseket találták. Az avarokat legyőzván, új hazájukban berendezkedtek, melyet tizenegy zsupániára és egy három zsupániából álló bánságra osztottak fel. A bánsági zsupániák neve: Krbava, Lika, Gács. A többi zsupániák délről észak felé: Hlievno, Cetina, Imok, Pljeva, Vezenta (Jajcától északra), Primorje (tengermellék Cetina és Veglia közt), Brebir (Veglia és a Kari-tó között), Nin (Nona), Sidrag, Nina és Knin. Nehány tengerparti vár és sziget a rómaiaké maradt. Konst. Porphyr. elmondja továbbá, hogy a Dalmáciába jött horvátok egy része különvált s Illyrikumba és Pannoniába költözött. Így két Horvátország volt a VII-ik században: a dalmáciai és a pannoniai vagy szávamelléki. Ennek határait nem sorolja elő Konst. Porphyr. Ezen határok a frank írók szerint Arsia folyótól Isztriában a Kulpa forrása mentében egész a Drávaig és ettől a Szávaig terjedtek. A két Horvátország egymástól teljesen független volt; mindegyik élén egy, a keletrómai fenhatóságot elismerő nagyzsupán

állott, ki után a dalmáciai Horvátországban a bán következett. azután pedig a zsupánok.

Szerbiában a főt kuéznek nevezték, ki kezdetben Desnicában a Drina mellett székelte; alatta állottak a zsupánok. Szerbiában állott a tulajdonképeni Szerbiából a Bosna, Drina, Kolubara, nyugati Morava és Rasina folyók között; ez utóbbtól a szerbek *Rasciani* néven (ráczoknak) neveztettek, s a magyar okmányokban leginkább e néven fordulnak elő; továbbá Zahumljéből (Raguzától északnyugatra egészen a Neretva (Narenta.) patakig és innét délkelet felé egész a Drina forrásáig; Neretvából vagy Paganiából (a tenger mellékén Neretva és Cetina között); továbbá Travuniából és Konavljéből (Raguza alatt a kattarói öböl); végre Dukljából (Dioklea, utóbb Zeta vagy Zenta, az Adriai tenger, a Skutari tó és a Drinca folyó között). Minthogy a horvátok és szerbek nyelve és szokásai egyenlők, azért a régi írók neveket felváltva használják; így Cedrenus: »*Servorum gens, quos etiam Chrovatos vocant*« és Zonaras: »*gens Chrovatorum, quos nonnulli Serbos vocant*.«

A bolgárok egy a hun-avarokkal rokon uralvidéki néptörzs, 634—641 közt Kubrat vezérük alatt a Don és Volga között lerázták az avar igát. Kubrát fiai öten, 660-ban megosztották apjuk országán. Egyik fia, Asparuch, átkelve a Dnjeperen és Dnjesteren, a Duna és Dnjester szögletében, negyedik fia az avar Pannoniában telepedett le és az avaroknak meghódolt. ötödik fia pedig Itáliába vonult és Ravennánál a Pentapolisban telepedett meg. (Nicefor és Theophanes krónikái.) A bolgárok két csapatja az őshazában maradt. A Bessarábiába vonult Asparuch, a görög seregeket legyőzve, a balkáni hét szláv törzset is meghódolásra kényszerítette és itt hatalmas birodalmat alapított. A szlávok egy része beleolvadt a bolgár népbe, másik része, mintegy 208,000-en, belefáradva a sok véres harczba, elköltözött a régi Bythiniába az Artau folyó mellékre. (Theophanes, Anastasius, Cedrenus, Zonaras krónikái.) A délszlávok legdélibb ágát a bolgárok elnyelték vagy kiszorították. A horvátok és szerbek sokáig békében éltek új hazájukban, azért a krónikások nem szólnak róluk.

Nagy Károly terjeszkedő politikája 771-ben Horvátországig ért. 774-ben meghódította Isztriát és Liburniát. Az avarok elleni harczában (791—799) a szlovének segítik és iszonyu vérontás után megdöntik Avariát. Egész Pannonia pusztaság lett. Kapcsán a maradék avarok vezére, meghódolt a frankoknak és Szombathely s Haimburg vidékére a Rábeza és Enns közére vonult, mely vidéket az írók még egy ideig »Avara, Hunnia terra« néven neveznek. A frankok birodalma a Drávaig terjedt, sőt Sirmium egy részét

is magában foglalta. A horvátok a frank fenhatóságot 799-ben ismerték el, a mire az egyetlen bizonyíték Paulinus aquilejai patriarcha Erichre írt dicsőítő költeményének egy kifejezése. (*Barbaras gentes domuit. cingit quas Drava. recludit Danubius, Dalmatiarum quibus obstat terminus.*) Karantánia. Istria. Liburnia. Dalmácia és a szávamelléki Horvátország a friauli frank örgrófságot képezte. Az első örgróf Erich volt (megh. 799), utóda Kadolaus.

Az egyes szláv vidékek belső ügyeiket saját főnökeik alatt önállóan intézték; így a karantáni knézek közül felemeltetnek Pribislav, Cemicas. Stojmir és Etgar; az istriaiak közül Iván, kit Nagy Károly a nép panaszára vegyes bíróság útján, melyben résztvettek Paulinus patriarcha és Kadolaus, méltóságától megfosztott, és az istriaiaknak jogot adott, hogy knézeiket, főnökeiket, püspökeiket, apátjaikat és előljáróikat (starješina) maguk válasszák. (Andreo Danduli Chronikon VII. 15.) Nagy Károly halála után 818-ban Jámbor Lajos alatt a bodrigok és timocsánok, kik Bács-Bodrogh megyében egész le a Timok folyóig laktak, elismerték a frank uralmat. A jámbor frank király alatt az örgrófok igen elhatalmasodtak és a szlávokat gyötörték, különösen Kadolaus. A nép panaszt emelt ellene a császárnál (Einhard ad ann. 818.), azonban hasztalanul, miért is Lajos szávamelléki horvát nagyzsupán és népe, a timocsánokkal szövetségbe, 819-ben magukat függetleneknek nyilvánították, mire a frank császár Kadolaust letette és utódja Balderich lett. (Einhard ad ann. 819.) Ez a lázongókat a Drávától elűzte. A frankok segélyére sietett Borna, a dalmáciai horvátok hercege, a ki meg is ütközött Lajossal. Bornát az ütközetben elhagyták a gacsiak (guduscani) és menekülni volt kénytelen, noha Lajos nagyzsupán veje Dragos (Dragomonus) is hozzápártolt volt mindjárt az ütközet elején. Borna hazatérvén, a guduskánokat ismét engedelmességre szorította. Ezek nem a kucsániak, kik Szerbiában a Branicevo aljában Kucsajban laktak, mint Safarzik tévesen véli, hanem Gudzeka (Porphyrog), azaz Gadszka lakói, a mai otocsácsi megyében. Gadszka a dalmáciai Horvátország legészakibb megyéjét képezte, mely határos volt a szávamelléki Horvátországgal. Borna a moravamelléki kucsánokkal semmi összeköttetésben nem állhatott.

Közli: MARGALITS EDE

HIVATALOS ÉRTESEÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1899 évi oct. 5-én d. n. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnökte alatt dr. Pauler Gyula alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Fejérpataky László, dr. Hajnik Imre, dr. Illéssy János, Kollányi Ferencz, dr. Komáromy András. Majláth Béla, Pettkó Béla. dr. Schönherr Gyula, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Karasszon József pénztárnok. Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Borovszky Samu és dr. Illéssy János vál. tagokat kérvén föl, —

72. jelenti, hogy az elnökség az aradi tizenhárom vértanu szobrára a társulat nevében koszorut küldött s annak elhelyezésére dr. Thaly Kálmán társ. alelnököt kérte föl.

Helyeslő tudomásul vétetik.

73. Nagy Gyula titkár előterjeszti, hogy Kuun Géza gróf alapító tag eddigi 100 forintos alapítványát 200 frtra emelte föl: egyszersmind bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak: *alapító tagúl* 100 frttal Thaly István műszaki tanácsos. a m. kir. államépítészeti hivatal főnöke Nyitrán (aj. Thaly Kálmán); *évdíjas r. tagokúl 1899-től:* Bohrandt Lajos Budapesten. Nogáll László plebanus Kétegyházán, Pollák Károly megyei hivatalnok Turdosinban, Ujlaky Gyula jogszigorló Szombathelyen (mind négyüket aj. Nagy Gyula), a kocséri Társas-kör (aj. Majerszky Vilmos).

Örvendetes tudomásul szolgálván, megválasztatnak.

74. Bleyer Jakab »Magyar vonatkozások Suchenwirth Péter költeményeiben« cz. dolgozatát olvassa fel, a mely — köszönettel fogadtatván, a »Századok«-ban jelenik meg.

75. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1899 évi jun—aug. és sept. havi kimutatásait, melyek szerint a három első hónapban összes bevétel volt	3098 frt 97 kr.
» kiadás	2308 » 03 »
maradvány	790 frt 94 kr ;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	8579 frt 75 kr
követelést, 1899. aug. 31-én összesen	9370 frt 69 kr
készpénz áll a társulat rendelkezésére, miből azonban a Kuun Géza gróf és Besztercze-Naszód vármegye által befizetett 100—100 frt, összesen 200 frt alapítvány tőkésítendő ; szeptemberben pedig összes bevétel volt	2796 frt 68 kr
» kiadás	1704 » 57 »
maradvány	1092 frt 11 kr ;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	9579 frt 75 kr
követelést, 1899. sept. 30-án összesen	10,671 frt 86 kr
készpénz áll a társulat rendelkezésére.	

A kimutatások tudomásul vétetnek s a jegyzőkönyvhöz csatoltatnak ; a tőkésítendő 200 frtra nézve pedig, ennek megfelelő névértékben 4·5°/_o-os kisbirtokosok orsz. földhitelintézete-féle záloglevél vásárlása elhatároztatik.

76. Jelenti, hogy a Zichy Jenő gróf adományából, a honfoglalásról szóló egyik hazai vagy külföldi kútfő keletkezésének tartalmának és irodalmának kritikai ösmertetésére kítűzött 100 arany pályadíjra, az 1898 évi 31 jk. p. alapján hirdetett pályázat értelmében, 1899. szept. 30-ig egy ily című pályamunka érkezett: »Kézai Simon mester krónikája. Pályamunka a Magyar Történelmi Társulat kútfő-pályázatára. Dr. Domanovszky Sándor« melynek —

megbírálására, várván bíráló jelentéseiket, dr. Pauler Gyula alelnök és Békefi Remig vál. tag kéretnek föl.

77. Előterjeszti, hogy néhai Szilágyi Sándor levelezése, valamint a 70-ik születésnapjára vert érem egy-egy arany, ezüst és bronz példánya, végrendelete értelmében az örökösök által a társulatnak átadattak s azok a Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárának 582. és 621/1899. sz. átíratái szerint a könyvtárban a társulat letéteményei közé helyeztetek el.

A jelentést tudomásul veszi a választmány, s az irodalmi szempontból kétségtelenül nagybecsű levelezésre, — a mennyiben

nemcsak a megboldogulttal összeköttetésben állt meghaltakra, hanem az élőkre vonatkozólag is bizonyára sok oly bizalmas dolgot foglal magában, melyeknek idő előtt való nyilvánosságra hozatala az illetőkre nézve kellemetlen következményeket szülhetne - a Magyar Tud. Akadémia, illetőleg a Magyar Tört. Társulat által a néhai Szilágyi Sándor felett mondandó emlékbeszéddel megbízott dr. Fraknoi Vilmos és dr. Károlyi Árpád kivételével, az ideiglenes zárlatot kimondja, megbízván egyúttal dr. Fejérpataky László, dr. Schönherr Gyula vál. tagokat és Barabás Samu társulati jegyzőt, hogy a levelezést vizsgálják át, az irodalomra nézve esetleg már most, de mindenesetre discretionál közkinccsé válható anyagot a bizalmas természetű s egyelőre egyáltalán fel nem használható levelezésektől válaszszaak külön, és a további megőrzés módzatairól mondjanak véleményt.

78. Előadja, miszerint dr. Károlyi Árpád f. évi oct. 4-én a titkári hivatalhoz intézett levele szerint, a társulatunk halhatatlan érdemű volt titkára Szilágyi Sándor emlékezetének szentelt, s f. évi november-havára kitűzött gyászszülesen az emlékbeszédet tőle nem függő okokból nem tarthatván meg, annak legkorábban a jövő január végére leendő elhalasztását kéri.

A választmány teljes méltánylással mérlegelvén az okokat, a gyászszülest a jövő évi január hónap végére halasztja.

79. Bejelenti, hogy a Petőfi-Társaság által Petőfi Sándor halálának félézszázados évfordulója alkalmával Segesvárt s a fehéregyházi csatatéren f. évi jul. 30-án rendezett emlékünnepen, aug. 30-án kelt jelentésük szerint elnöki megbízásból dr. Fejérpataky László vál. és Lampérth Géza társ. tag képviselték a társulatot s ennek nevében koszorut helyeztek a halhatatlan költő sírjára; dr. Dézsi Lajos vál. tag pedig, jul. 3-áról szóló jelentése szerint az országos középiskolai tanáregyesületnek ez évi jul. 2-án, a Szarvas Gábor mellszobrának leleplezési ünnepélyével kapcsolatban tartott közgyűlésén volt a társulat képviselőjében jelen.

Ezek során Teleki Géza gróf elnök szintén jelenti, hogy a Koltón rendezett Petőfi-ünnepélyen a Petőfi-Társasággal együtt társulatunkat is képviselte.

Helyeslő tudomásul vétetik.

80. Titkár bemutatja Hegedűs Sándornak 1899. jun. 28-án és sept. 27-én kelt két rendbeli levelét, melyekben az édes anyja halála, magának pedig valóságos belső titkos tanácsossá történt kineveztetése alkalmával az elnökség által a társulat nevében kifejezett részvétért, illetőleg üdvözlésért, köszönetet mond.

Tudomásul szolgál.

81. Jelenti, hogy néhai Pongrácz Lajos 1899. jul. 2-án kelt leveléhez mellékelten társulatunk volt elnökének Ipolyi Arnoldnak egy 1879. jan. 22-én kelt levelét s ezzel együtt a »Honti Lapok« V. évf. 26. számát ajándékozta a társulatnak.

Köszönettel fogadtatik s a többi Ipolyi-émlékhez leendő tétel és megörzés végett a Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárának átadatik.

82. Előterjeszti dr. Pauler Gyula ügyv. alelnöknek 1899. sept. 6-án a választmányhoz intézett levelét, melyben tudomásvétel végett közli, hogy a Mayer Gyula lemondásával megürült társ. irnokságra Horváth Sándor orsz. levéltári hivataltsíztet nevezte ki. Tudomásul vétetik.

83. Bejelenti, hogy a társulati kiadványoknak a f. évi 65. jk. p. alapján megkísérlett bizományba adása nem sikerült, ellenben Dobrovsky Ágost könyvkereskedő azok megvásárlására hajlandónak nyilatkozott, azonban ajánlata még nem érkezett be.

Tudomásul szolgál s a végleges intézkedés az elnökség és titkár által megsürgetendő ajánlat beérkezétségéig függőben hagyatik.

Zárt ülésben —

84. a Történelmi Tár, —

85. Veress Endre társ. r. tag beadványa — és

86. Besztercze-Naszód vármegye alispánjának átirata ügyében határozott a választmány.

K. m. f.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *dr. Borovszky Samu s. k. dr. Illéssy János s. k.*

Siremléket Szilágyi Sándornak!

Budapest székes főváros tanácsa a kerepesi temetőben dísz-sírhelyet rendelt megboldogult titkárunk tetemeinek. E kegyeletes tény azt a kötelességet rója reánk, hogy halottunk sírját, ki ott a nemzet nagyjai sorában fekszik, a helyhez és az elhunythoz méltó díszes síremléssel jelöljük meg. Felhívjuk s kérjük tagtársainkat, adakozzanak e célra, hogy kegyeletes szándékunk mennél előbb megvalósítható legyen. A kegyes adakozók szíveskedjenek adományait a M. Tört. Társulat pénztárába beküldeni.

A titkári hivatal.

MÁTYÁS KIRÁLY MAGYAR DIPLOMATAI.

— TIZEDIK KÖZLEMÉNY. —

XV.

Zrednai Vitéz János.

A nagynevű váradi püspök, később esztergomi érsek, Mátyás uralkodásának első tizenkét esztendejében legsűrűbben bízott meg diplomatai küldetésekkel. Neki jutott az a föladat, hogy a megválasztott ifju királynak Podjebrád György kezéből való kiszabadítását előkészítse. 1459 tavaszán a pártütő magyar uraktól királylyá kikiáltott Fridrik császárral Bécsben tárgyalt; de nem sikerült őt rábírnia, hogy igényeiről mondjon le. Ugyanazon év nyarán Rozgonyi Osvát főlovászmesterrel Brünnben járt, hol a cseh király közbenjárása mellett újabb sikertelen erőfeszítéseket tett, hogy Fridrikkel egyezséget kössön. 1460-ban fényes küldöttség élén Olmüczbe ment, hol Mátyás és a cseh király leánya között a házassági frigyet megkötötte. 1462-ben harmadízben tárgyalt Fridrikkel Grácban, s ez alkalommal a békefeltételek iránt megállapodásra jutott vele. 1463-ban, mint az országos küldöttség tagja, Németujhelyben a béke megkötésében és a szent korona átvételében vett részt. 1465-ben Nagyszombatban a cseh király meghatalmazottaival találkozott, hogy kísérletet tegyen, Podjebrádot a pápával kibékíteni; a mi azonban nem sikerült. 1466 őszén a nürnbergi birodalmi gyűlésre magyar követséget vezetett, hogy a török ellen segítséget kérjen. Ugyanazon év végén Podjebrád Györggyel levelezést folytatott, hogy a közte és Mátyás között fenforgó

viszályokat kiegyenlítse. 1470 elején Bécsben Fridrik császárral alkudozott a végből, hogy őt a magyar királylyal szövetség kötésére bírja. Kevéssel ezután következett be meghasonlása Mátyással és pártütése.¹⁾

XVI.

Csezmiczei János.

(Janus Pannonius.)

A magyarországi humanisták ezen legkiválóbbjának élet-pályája számos írótt foglalkoztatott. Így tehát származásáról, külföldi tanulmányairól és irodalmi műveiről itt szólanom fölösleges.

A mikor 1458-ban Olaszországból hazájába visszatért, a huszonnégy éves ifju azonnal meghódította a királyt, a ki őt a következő évben a királyi személynök magas bírói tisztére,²⁾ majd a pécsi püspöki székre emelte, de udvaránál tartotta, hogy társalgásában és költői alkotásaiban gyönyörködjék, tanácsát és tollát igénybe vegye. Feltűnő, hogy az első években nem használta föl diplomatai küldetésekre, a melyekre műveltségénél és külföldi összeköttetéseinél fogva másoknál alkalmasabb lett volna.

Csak 1465 elején esett rá választása, mikor a néhány hónap előtt megválasztott II. Pál pápához, Magyarország hódolatának tolmácsolása végett küldötte. Társúl mellé Rozgonyi János erdélyi vajdát rendelte,³⁾ ki már öt év előtt egyszer járt diplomatai küldetésben, Vetési veszprémi püspökkel a cseh királynál.⁴⁾

Február 20-ikán utaztak el Budáról, Emo velencei követ társaságában, ki ekkor hazájába tért vissza. A tél zordon-sága miatt lassan haladhattak előre. Április 9-ikén érkeztek Velenczébe, hol kitüntető fogadtatásban részesültek.⁵⁾

¹⁾ Diplomatai tevékenységének ezen rövid jelezésére szorítkozom; mert életrajzát külön monographiában dolgoztam föl és több munkában ismerttettem. (Vitéz János élete, 1878. — Hunyadi Mátyás élete, 1890. — A magyar nemzet története, IV. 1896.)

²⁾ Erre vonatkozó adatot találunk a *Századok* 1896 évi folyamának májusi füzetében.

³⁾ Mátyás király dátum nélküli megbízó irata és ajánló levelei, M. L. I. 37, 75, 76, 77.

⁴⁾ Oliv. Vetési életrajzát.

⁵⁾ Diplom. Eml. I. 313, 314, 319.

Az ünnepélyes audientia alkalmával a pécsi püspök, uralkodójának üdvözetét jelentvén, közlé, hogy hivatta vannak a törökök ellen intézendő egyetemes hadjárat ügyét Rómában az új pápa figyelmébe ajánlani.

A doge válasza a barátság és szolgálatkészség általános frázisai hangoztatására szorítkozott.

A magyar követek megjelenésének az a hatása volt, hogy a signoria a tárgyalásokat, melyeket a török szultánnal a béke létesítése ügyében folytatott, fölfüggesztette, mindaddig, míg a magyar követek a pápa szándékai felől hírt hoznak. Együttal Emót kísérőül melléjük rendelte, a végből, hogy igyekezteket a velencei származású pápánál támogassa.¹⁾

Utjokat folytatván, Ferrarában és Florenczben megállapodtak. Mindenütt nagy feltűnést keltettek háromszáz lovasból álló fényes kíséretökkel. Vespasiano Bisticci, a híres florenczi humanista könyvkereskedő, kinél János püspök sokat vásárolt és rendelt meg, írja: »Hosszu idő óta nem járt Olaszországban követség ilyen nagy számú lovasokkal és ilyen pompával ... Soha szebb embereket nem lehetett látni, mint azok voltak, kik eseléségükhöz tartoztak. Szebb arany pénz sem volt forgalomban, mint az az új veretű húszezer darab magyarországi és velencei arany, a mivel két ló meg volt terhelve.«²⁾

Rómába május elején jutottak el. Itt is ünnepélyes fogadtatás várakozott rájuk. Szokás szerint bibornokok és előkelő világi urak várták őket a Del Popolo nevezetű kapunál, és kísérték a városba.³⁾

Janus Pannonius a beszédben, melyet az első audientia alkalmával tartott, örömét fejezte ki II. Pál trónralépte fölött, kinek személye, mert a Magyarországgal szövetségben álló velencei köztársaság szülötte és Hunyadi János nagylelkű pártfogójának IV. Eugén pápának unokaöccse, a legjobb reménysegeket támasztja. A király hódolatát tolmácsolván és nevében engedelmisséget fogadván, utal a történelem lapjaira, melyek

¹⁾ Ugyanott 320, 322, 327.

²⁾ Vite de uomini illustri del secolo XV. (Mai: Spicilegium Romanum I. 290.)

³⁾ Ezt szintén Bisticci említi.

hirdetik, hogy a szent-székhez való ragaszkodás tekintetében a magyar nemzetet és királyát, más nép és uralkodó nem multa felül. Kezdve Attilától, ki pogány létére a pápa kérését meghallgatta és Rómát megkímélte, egész Hunyadi Jánosig, kinek hősi tettei a kereszténységet megmentették, Magyarország uralkodói minden időben kiváló hódolatot tanusítottak a szent-szék iránt. Mátyás király két esztendőn át magára hagyatva, külső segítség nélkül, dicsőségesen küzdött a törökök ellen. Most mikor a kivított diadalok az ő elszántságát táplálják, az ellenséget pedig meggyengítették, a küzdelem folytatására a szent-szék támogatását kéri. Hálával tartozik a pápának, a ki a keresztény hatalmasságokat fölhívta, hogy tíz esztendőre évi segítséget ajánljanak meg; de czélszerűbbnek látja, hogy rövidebb időre, két-három esztendőre, de nagyobb mérvben adassék meg a segítség. »Királyom — így fejezte be a beszédet — készebb magát másokért veszélynek tenni ki, mint magát kímélve mások veszedelmét tétlenül szemlélni.«¹⁾

A beszéd végeztével a király részéről értékes ajándékokat nyújtott át.

Válaszában a pápa elismeréssel nyilatkozott a magyar nemzetről, mely hitbuzgalmát mindig magasztos tettekkel bizonyította be, s ezzel magát a szent-szék kedvezéseire minden más nemzetnél inkább érdemessé tette. Sajnálataát fejezte ki a fölött, hogy az ozmánok ellen viselt háború czéljaira nem áldozhat annyit, a mennyit kívánna; a keresztény fejedelmekben pedig meghült a buzgóság a keresztény hit érdekei iránt. Ő maga eddig is már megtett mindent, a mi hatalmában állott, ezentúl sem fog áldozatkészsége csökkenni. Buzdítja a királyt, hogy miután eddig sem törődött akár az ellenség erejének nagyságával, akár a kapott segély csekélységével, kövesse atyja dicső példáját; országának edzett vitézei bizonyára habozás nélkül fogják hitökért vérüket ontani.²⁾

¹⁾ A pécsi püspök a beszéd egy részét nyilvános, másik részét titkos audientiában mondotta el. Mindkettő ki van adva: *Epistolae Mathiae Corvini*, Pars II. Ep. XLVIII, L.

²⁾ A pápa ezeket május 26-ikán Mátyáshoz intézett levelében írja. (M. I. I. 46.) Ezzel a követeknek adott válasz kétségkívül azonos volt.

A tárgyalások további folyamán a pápa 57,500 forintnyi összeget fizetett ki a magyar követek kezéhez, a török háború czéljaira szánt segítség gyanánt; ¹⁾ brevét kézbesített nekik, melyben a florenczi köztársaságot felhívja, hogy 10,000 forintot ajánljon meg; ²⁾ átadta nekik a szultán öcsesét, ki mint trónkövetelő lépett föl és a pápai udvarhoz menekült; ³⁾ egyúttal kijelentette, hogy a törökök ellen intézendő hadjárat tárgyában elhatározását karácsony táján fogja a király tudomására hozni.⁴⁾

Mátyásnak gyöngyökkel kirakott arany feszületet, melybe a szent-kereszt egy kis darabja és egyéb ereklyék voltak befoglalva, úgyszintén egy arany keretbe foglalt Agnust ⁵⁾ ajánlott föl; egy hasonló Agnust küldött a király anyjának, és nehányat kevésbbé drága kiállításban az udvari embereknek.⁶⁾

A pécsi püspök, Mátyás király nevében, többrendbeli kérvényt intézett a pápához, ki azokat mind kedvező elintézésben részesítette.

Felhatalmazta őt, hogy Pozsonyban egyetemet alapíthasson, s ezt mindazon előjogokkal és kiváltságokkal fölrubázta, melyekkel a legrégibb főiskola, a bolognai dicsekedett; továbbá, hogy a hunyadi kolostorba, melyet Hunyadi János a pálosok számára épített, a szent Ferencz-rend tagjait telepíthesse le; hogy a házakat, melyek Budán végrendeletileg kolostorok részére hagyományoztatnak, de a szerzetesek által rendszerint elhanyagoltván a várost eléktelenítik, kisajátíthassa; hogy hordozható oltáron bárhol és bármikor misét mondathasson. Végre az ő kérése alapján, följogosította a boroszlói, krakói, olműczi,

¹⁾ A május 23-ikán kelt utalvány a római állami levéltárban. A május 24-ikén kelt nyugtatvány Kollernél, IV. 142.

²⁾ Ezt a florenczi signoriának június 8-ikán kelt válaszából tudjuk, melynek fogalmazata a florenczi állami levéltárban.

³⁾ Erről szól a május 26-ikán kelt (idézett) pápai levél. — Említést tesznek a török hercegről a velencei irományok is. (Diplom. Eml. I. 332, 334, 357.) Pecchinoli Angelo pápai legátus 1489 május 15-ikén kelt jelentéséből tudjuk, hogy a török herceg még akkor is Budán élt, a nélkül, hogy a király őt felhasználhatta volna.

⁴⁾ Diplom. Eml. I. 339.

⁵⁾ *Agnus* elnevezéssel jelöltetik az Isten bárányának kerek alakú viaszba nyomott képe, melyet a pápa megáld és emlékjándékul osztogat.

⁶⁾ A pápa ezen ajándékokat május 26-ikán kelt külön levéllel kíséri. Monum. Vat. VI. 48.

passaui püspököket és a bécsi prépostot, hogy a cseheket és morvákat, kik Magyarországra betöréseket intéznek, egyházi átokkal sujthassák.

Ugyanakkor a pécsi püspöknek a tized-perekben való bíraskodásra joghatóságot engedélyezett; felhatalmazást adott, hogy a pécsi pálosokat, kik botrányos életmódot folytatnak, reformálhassa, és a zágrábi püspökség bizonyos jószágait, melyek az ő kezeibe jutottak, azon a czímen, hogy a püspökség birtokainak hitorlóktól való visszaszerzése érdekében sokat fáradozott és nagy költségei voltak, megtarthassa; a Ferrarában tanuló Garázda Péternek és Mátyás fia Pálnak, úgyszintén a királyi kancelláriában irnokoskodó Nagyváti Kelemennek engedélyt adott, hogy egy-egy szerzetes javadalmat (t. i. apátságot vagy prépostságot) nyerhessenek el.

Rozgonyi János folyamodására, a varanói plebániái egyháznak és Ujlaki Miklós galgóczy házi kápolnájának búcsukat adományozott; nejének engedélyt adott, hogy szabadon választható bármelyik kath. papnak meggyónhasson és tőle általános feloldozásban részesülhessen; káplánját felhatalmazta, hogy több javadalommal bír hasson; Szántai Mihály váci olvasó kanonokot a pápai gyertyatartó címével ruházta föl.¹⁾

Ezzel az eredménnyel, május 28-ikán utaztak el Rómából.²⁾ Florenzben a signoriától, melynek a pápai brévét átnyújtották, azt a választ kapták, hogy a köztársaság segély nyújtására képtelen.³⁾

Szerencsésebbek voltak Velenczében, hol a köztársaság egy esztendőre 50.000 aranyat ajánlott föl segítségül a királynak, és késznek nyilatkozott, hogy szoros szövetségre lép vele.⁴⁾

A követek ezután még azt a kérdést intézték a signoriához, hogy a következő esztendőben királyuk milyen segítségre számíthat? A doge junius 27-ikén azt válaszolta nekik, hogy

¹⁾ Az 1465 május 19-ike és 28-ika közt elintézett supplicatiók sorozata a vatikáni levéltárban. Supplicationes, Vol. 810. fol. 53, 56, 117, 119, 122, 123.

²⁾ Diplom. Eml. I. 331.

³⁾ A signoria idézett leveléből tudjuk ezt.

⁴⁾ Dipl. Eml. I. 335.

nyilatkozatát ez ügyben karácsonyra halasztja, a mikor a pápa a hadjárat tárgyában határozni fog.¹⁾

E szerint a pécsi püspök dicsőségesen és sikeresen járt el küldetésében. Mindazáltal újabb diplomatiái megbízás nem jutott neki osztályrészül.

Ellenben Rozgonyi János 1470-ben teljes hatalommal felruházva, a császárhoz küldetett béke létrehozása végett, a mi nem sikerült; ²⁾ a következő évben pedig a regensburgi birodalmi gyűlésen, Vetési veszprémi püspökkel képviselte a magyar királyt.³⁾

XVII.

Imre boszniai prépost.

Családi nevét a történeti emlékek nem tartották fön. Hogy magyar volt, keresztnéve kétségtelenné teszi. Ifju koráról csak annyit tudunk, hogy külföldön végezte tanulmányait s a kánonjogból a tudori fokozatot nyerte el. Egyik kérvénye arra a következtetésre jogosít, hogy rokona és pártfogója volt Várdai István kalocsai bibornok-érsek.⁴⁾

Mint boszniai préposttal és királyi követtel találkozunk vele Rómában, az 1471-ik év szeptember és október havában. Ottani tartózkodásának emlékét két kérvénye tartotta fön, a melyekkel fölhatalmazást eszközölt ki, hogy magát az örök városban bármelyik kath. főpap által áldozárrá szenteltethesse.⁵⁾

IV. Sixtus pápa, ki ezen kérvényeket elintézte, néhány héttel előbb (1471 augusztus 9-ikén) választatott meg pápává. Alig csalódunk ha felteszszük, hogy mikor II. Pál pápa július 28-ikán bekövetkezett halálának híre Magyarországra eljutott, küldetett Imre Rómába, hogy az új helyzetről tudósításokat hozzon.

¹⁾ U. o. 339.

²⁾ A november 14-ikén kelt megbízólevél az Országos Levéltárban.

³⁾ Olv. Vetési életrajzát.

⁴⁾ Említi ugyanis, hogy mikor Várdai egy ízben súlyos betegségbe esett, fogadalmat tett, hogy felgyógyulása esetén, áldozárrá szentelteti magát. A kérvényt alább idézzük.

⁵⁾ Az 1471 szeptember 19-ikén és október 3-ikán elintézett kérvények: Supplicationes Sixti IV. Vol. 2. f. 232. Vol. 3. f. 280 t.

A következő év július havában másodszor, és miután rövid idő alatt hazatért, november elején harmadszor küldött Rómába, hogy a pápától segítséget kérjen.¹⁾

Ezen kérés teljesítésére a pápa ez alkalommal képtelen volt, mert ő maga a török ellen indítandó hadjárat céljaira hajóhadat szerelt föl, melynek költségei uralkodásának első tizenhét hónapjában másfél százezer aranyat emésztettek föl.²⁾

Imre prépost elégiületlenül tért haza, és itt azt a vádat emelte a pápa ellen, hogy a magyar királyt semmibe sem veszi, követeit méltatlan bánásmódban részesíti. IV. Sixtus, erről értesülvén, erőteljesen tiltakozott a vád ellen, a melyet — úgymond — legkevesebbé volt joga emelni Imre prépostnak, kit a legkegyelmesebben fogadott, sőt némelykor pénzzadományban részesített.³⁾

A követ, úgy látszik, rossz gazda volt. Rómában időzése alatt bankházaknál kölcsönöket vett föl, melyeket évek multával sem fizetett vissza; úgy hogy ez ügyben a pápa kénytelen volt Mátyás királyhoz fordulni. A pápai levél 1477 szeptember 9-ikén van keltezve.⁴⁾

Ettől fogva Imre prépostnak nyomát vesztiük.

XVIII.

Kendi Antal és Ferencz egri főesperes

Mátyás 1485 június első napján tartotta ünnepélyes bevonulását az elfoglalt Ausztria fővárosába Bécsbe. Ekkor a császárt uraló déli tartományok meghódítását tűzte ki cél-

¹⁾ Roverella Lőrincz pápai legatus 1472 július 17-ikén Váczról a ferrarai herczeghez írt levelében említi, hogy ezt a levelet Imre prépost viszi, ki Rómába megy. (A levél a modenai állami levéltárban.) — A velencei doge 1472 november 24-ikén római követének írja, hogy Imre prépost, ki segély szorgalmazása végett Rómába megy, Velenczében időzik; és 1473 február 4-ikén magyarországi követének, hogy Imre prépost még Rómában van. (Senatus Secreta, Vol. XXV. fol. 163 t. és 173.)

²⁾ Pastor. II. 420.

³⁾ A pápa Mátyás királyhoz intézett levelében megütkezését fejezi ki a fölött, hogy vádolják »nuncios et oratores suos apud sedem apostolicam indigne tractari, maiestatem suam non magnifiteri« . . . Ismét »quum tuus apud nos orator fuit, benignissime vidimus . . . nonnunquam et pecunia juvimus.« Dátum nélküli másolata egykorú leveleskönyvben, a vatikáni levéltárban. (Armarium 53. Volum. 18. f. 133 t.)

⁴⁾ Monumenta Vaticana, VI. 253.

jául; különösen Trieszt gyakorolt rá vonzó erőt; ezen kikötőhely, előnyös fekvésénél fogva az ő olaszországi politikájának alkalmas támpontul kínálkozott.

Trieszt elfoglalására czélzó vállalatában a velencei köztársaság támogatását, vagy legalább semlegességét óhajtotta magának biztosítani. Azzal a reménységgel kecsegtette magát, hogy most a kivívott nagy eredmények hatása alatt, Velenczében előzékenyen fogják ajánlatait fogadni.

E végből a nyár folyamán két követet küldött Velenczébe: *Ferencz* egri főesperest és *Kendi Antalt*. Az előbbinek családi nevét nem ismerjük, arról sincs tudomásunk, vajjon magyar vagy külföldi volt-e? Az utóbbiról is csak annyit tudunk, hogy Erdély egyik legelőkelőbb nemes családjából származott és később az erdélyi vajda méltóságára emelkedett.

Szeptember 22-ikén fogadtattak a doge és a senatus által.

Kétségkívül *Ferencz* főesperes tartotta a (velencei államkönyvekben föntartott) beszédet, mely arra volt hivatva, hogy hízelgő frázisok illatárjával elkábítsa a köztársaság vezérférfiait; de ízléstelen túlzásaival bizonyára az ellenkező hatást érte el.

»A királyi felség nem kételkedik — így kezdé beszédét — hogy a hír meghozta uraságtoknak az értesítést arról a győzedelméről, a mit Bécs megvívásával Istentől nyert; mindazáltal a kölcsönös jóakarát, barátság és jó szomszedság arra készítette ő felségét, hogy uraságtokat ezen győzedelméről maga tudósítsa, és ezen nagy esemény fölött érzett örömének részeseivé tegye. Ő felsége ugyanis tapasztalta, hogy szerencsés sikerei uraságtokat örömmre hangolják; miként viszont a szerencse, a mi a köztársaságot éri, ő felségét mindig megörvendezteti. . . . Míg véghezvitt nagy tetteiről más fejedelmeknek levél útján küldött csak tudósítást . . . hozzátok követeket küldött, annak kitüntetése végett, hogy birodalmatok méltóságát és tekintélyét gyarapítani óhajtja, hogy a ti halhatatlan köztársaságtokat más országok fölé helyezi, a ti barátságtokat legtöbbre becsüli.«

Azután előadta a király kívánatait. Az első az, hogy a

signoria buzgó imákban adjon Istennek hálát, és esdje le ő felsége számára az ég további segítségét, melylyel az ő ártatlanságát és ügyének igazságát a császári felség ellen ezentúl is védelmezze meg, újabb győzelmekkel dicsőítse. Továbbá kéri, hogy a köztársaság ne adjon hitelt a vádaknak, a miket ellene a császár emel; a segítséget, a mit a császár kér, tagadja meg tőle, és a királyt részesítse támogatásban. »Ha tehát ő felsége a köztársasággal határos császári tartományokba küldi hadait, a signoria vegye ezt jó néven, mert ő felségében jó szomszédot fog kapni,« és engedje meg, hogy kapitányai a köztársaság területén élelmi szereket, salétromot és lőport vásárolhassanak; viszont mindennemű szolgálatra ajánlkozik.¹⁾

A doge négy nappal utóbb adta meg válaszát. A követeket — úgymond — a köztársaság szívesen látja, mind személyes kiváló tulajdonságaik, mind uralkodójuk miatt, kihez régi barátság kötelékei fűzik. Ő felsége diadalai felől örömmel értesült, és hálás azért, hogy ezeket külön követek által jelenti be. Ő felsége és a császár között az egyenetlenségeket sajnálattal látta elhatalmasodni, mert mindkét uralkodó iránt őszinte baráti érzéseket táplál; emellett mindig hő óhajta volt, hogy az összes keresztény hatalmak egymás között békeségben éljenek. Ámbár a velenceiek a császár »jó barátainak és hódoló fiainak tekintik magukat«, nagy ajánlatait és ígéreteit mellőzve, semlegesek maradtak és kívánnak maradni ezentúl is. Ezért a király tervei aggodalmakkal töltik el a köztársaságot; mert veszélyeztetnék a vele fennálló barátságot. A signoria a császárt megsérteni nem akarja, s ezért a királyt hadi vállalatában nem támogathatná; arra kéri tehát, hogy szándékától álljon el.²⁾

Mátyás követei a doge fejtegetéseibe nem bocsátkozván, arra szorítottak, hogy a lőpor vásárlására vonatkozó kérést ismételték.

A doge erre ügyesen válaszolt. Azt a reményét fejezte ki, hogy a király tekintetbe veszi a signoria óhajtasát, és

¹⁾ Propositio et legationis expositio coram serenissimo dominio venerabilis D. Francisci archidiaconi Agriensis et magnifici D. Antonii Kendi, oratorum maiestatis regie Hungarie. Diplom. Eml. III. 47—50.

²⁾ Diplom. Eml. III. 51.

terveit elejti, minélfogva lőporra nem lesz szüksége. Együttal kijelentette, hogy ha a király netán a törökök ellen hadakozó seregei számára kíván lőport beszerezni, a signoria azon lesz, hogy e tekintetben szolgálatára legyen.¹⁾

A követek kénytelenek voltak ezzel megelégedni, és visszatértek uralkodójukhoz.

XIX.

Drági Tamás.

Mátyás a diplomaták megválasztásában elvet vagy szabályt nem követett. A pillanat szükségéhez képest azt az egyént vette elő, a ki a fenforgó feladat megoldására leghivatottabbnak látszott; tekintet nélkül az állásra, a mit elfoglalt, a korra, a mit elért, a fogyatkozásokra, a miket benne mások netán fölfedeztek.

Az okokat, a mik elhatározásában vezették, természetesen csak kivételes esetekben ellenőrizhetjük. Így csak sejtethetjük azokat, a melyek 1489-ben, mikor Rómába követet kellett küldenie, figyelmét Drági Tamásra irányozták, kit a hivatal, melyben működött, a küldetésre nem látszott kijelölni.

Drági Tamás nem a békai Drágiak főrangú nemzettségéből származott, hanem a bereki Drágiak családjából, mely Erdélyben, Doboka megyében volt birtokos. Tanulmányairól semmit sem tudunk. Életpályája igen változatos volt. 1480-ban mint nándorfehérvári tiszttartóval találkozunk vele.²⁾ Később bírói állást töltött be, és alapos jogtudományi képzettségével tűnt ki. Mátyás, mikor az 1486-ik év elején tartott országgyűlés elé terjesztett úgynevezett nagy végzeményt, mely az igazságszolgáltatás több fontos részét szabályozta, előkészíté: az ez ügyben bécsi udvaránál tartott tanácskozmányokra Zápolyai Imre a nádor-jelölt, Filipecz János váradi püspök és kancellár mellett Drági Tamást is meghívta, a mit Bonfin elbeszéléséből tudunk.³⁾

¹⁾ Ugyanott 53.

²⁾ »Thomas Drag provisor curie Nandoralbensis« 1480 julius 15-iki oklevele a körmendi herczeg Batthyány-levéltárban. (Németujvári akták: a. II. L. 43. f. 93. n. 44. A.)

³⁾ Dec. IV. L. VII. 546.

Ekkor a királyi személynök magas állását foglalta el.¹⁾ Kiváló műveltségéről a király kitüntető bizalma mellett tanúságot tesz az a tény is, hogy Túróczi János ítélőmester neki ajánlotta »*A magyarok krónikája*« című történeti művét, mely 1488-ban Brünn és Augsburg sajtóin két kiadásban látott napvilágot. Ajánló levelét azzal a feltűnő vallomással kezdi, hogy »mindketten az elmúlt esztendő folyamán hosszú tétlenségben szenvedtek«, mely alkalmat szolgáltatott arra, hogy eszmecsereik közepette »nyájas viták és ártatlan összetűzések« keletkeztek közöttök. Egyebek közt a magyar nemzet őstörténelméről beszélgetve, eltérő nézeteket vallottak, minek következtében az erre vonatkozó könyvek tanulmányozásához fogtak. E közben Drági Tamás arra buzdította őt, hogy ezen könyvek alapján írjon a magyarok őshazájáról, Attila dicső tetteiről és a magyar királyok történetéről. »Édes és gyönyörteljes szavai« rábírták, hogy óhajtságának eleget tegyen, s most a kész munkát neki ajánlva bocsátja közre.²⁾

Drági Tamást az 1489-ik év elején Mátyás Rómába küldötte. Ott tartózkodott ugyan, mint állandó követ, ifjabb Vitéz János püspök; de ez — mint láttuk — sem a király, sem a pápa bizalmát nem bírta oly mértékben, a mint a fenforgó nehéz helyzet követelte.

A jelezett esztendő febr. 3-án a király így ír VIII. Incze pápához: »Szentséged megnyugtatója, úgyszintén szándékom és hódolatom tolmácsolása végett, nagyságos Drági Tamás tanácsosomat, kit szentséged jól ismer, e napokban szentségedhez küldöm; őt nemcsak kijelöltem, hanem úgyszólván már el is indítottam. Az összes ügyekről, a miket szentséged követe most szentségedhez küldött jelentésében tárgyal, úgyszintén más egyéb fontos ügyekről is, szentségednek bőségesebben küldök üzenetet. Kérem szentségedet, hogy ennek az embernek megérkezését nyugodt lélekkel bevárni méltóztassék.«³⁾

¹⁾ Oklevelekben először 1486 szeptember 9-ikén találkozunk vele. (Országos Levéltár.) Elődje Karai László budai prépost az oklevelekben utolszor 1485 május 9-ikén fordul elő.

²⁾ Az ajánlólevél a krónika minden utóbbi kiadásának élén is megjelent.

³⁾ Eredetije a velencei állami levéltárban. M. L. II. 352.

Az a megjegyzés, hogy Drágit a pápa »már régtől fogva ismerik«, arra utal, hogy korábban, talán IV. Sixtus uralkodása alatt, valamelyik királyi követ kíséretében járt Rómában. s lépett a leendő VIII. Incze pápával ismeretségbe; a mely körülmény készthette Mátyást arra, hogy a nehéz missiót ő reá bízta.

Mert sokféle kényes és bonyolult ügyek voltak azok, a melyekre Mátyás a levélben utal, és a pápai legátusnak jelezett (1489 január 30-ikán kelt) jelentése kiterjeszkedett.¹⁾

Ezek részint a politikai, részint az egyházi érdekkörbe tartoznak.

Az előbbiekhöz sorolhatjuk: VIII. Incze viszályát Ferdinánd nápolyi királylyal, kit Mátyás mint ipját támogatót; továbbá Dsem török trónkövetelő kiszolgáltatását; végre a pápa azon követelését, hogy Mátyás a szövetséget, a mit a szent-szék fenhatósága alá tartozó Ancona városával kötött, bontsa föl.

Az egyházi ügyek között a legfontosabbak: a pápa követelése, hogy Mátyás a fogságban tartott Váradai Péter kalocsai érseket és Leontius János pécsi prépostot bocsássa szabadon; továbbá Mátyás azon kérése, hogy a pápa az egyházi büntetéseket, a miket Filipecz János váradai püspök ellen, mivel az olmücsi püspökséget jogtalanul elfoglalva tartotta, alkalmazott. függeszsze föl.²⁾

Mindezen ügyek között Mátyás a legnagyobb súlyt Dsem herczeg megszerzésére fektette. Hogy ezen tekintetben czélt érjen, kész volt az anconai ügyben a pápát kielégíteni. Erről neje által informálta előlegesen a pápát. Beatrix levélben jelentette, hogy Drági Tamás Rómába utaztában Anconába megy, és ha a város közönsége a szövetség fölbontására hajlandónak nyilatkozik, a pápa pedig az anconaiaknak büntetlenséget biztosít, ez ügyben megnyugtató módon fog megállapodásra jutni.³⁾

¹⁾ Kiadatlan eredetije a velencei szent-Márk könyvtárban. Felső dolgozva e sorok írójának ily című értekezésében: »Pecchinoli Angelo pápai legátus Mátyás udvaránál.« (Katholikus Szemle, 1898.)

²⁾ Mindezen ügyekről tüzetesen szólottam ifjabb Vitéz János életrajzában.

³⁾ Beatrix 1489 február 6-ikán kelt levelének eredetije ugyanott

Később, április második felében, mikor Drági már útban volt, Mátyás így nyilatkozott a pápai legátus előtt: »Az anconai ügyet illetőleg tudja meg, hogy ha ő szentsége biztosít, hogy az anconaiakat a velem kötött szövetség miatt büntetéssel nem sújtja, követem Drági Tamás, két anconai polgár kíséretében, meg fog jelenni ő szentsége előtt, hogy a szövetség felbontását bejelentsék.«¹⁾

Drági még február-hó folyamán kelt útra. Zengből Anconába vitorlázott.²⁾ A tárgyalásokról, miket itt a város tanácsával folytatott, tudósításaink nincsenek.

Május 26-ikán érkezett az örök városba.³⁾

A két anconai polgárt, a kiknek őt — mint Mátyás említé — kísérniök kellett volna, nem hozta magával. Sőt mindjárt megjelenése után kijelentette, hogy uralkodója az anconai szövetséget csak úgy hajlandó felbontani, ha neki Dsem herceget kiszolgáltatják, s ez esetben a szentsékekkel szoros szövetségre is lép. Ellenkező esetben, ha Dsemet ki nem szolgáltatják, azzal fenyegetőzött, hogy Mátyás a török császárral békét, vagy hosszú fegyverszünetet köt.

VIII. Incze kezdetben nem mutatott hajlandóságot, hogy Mátyás kérését teljesítse. Dráginak adott válaszában arra utalt, hogy a francia királylyal és a János-lovagok nagymesterével létrejött megállapodásai nem engedik meg, hogy bárkinek kiszolgáltassa a török herceget, a kinek Rómában tartózkodása Olaszországot török támadások ellen biztosítja.

Azonban utóbb, julius elején, már kilátásba helyezte Dsem kiszolgáltatását; csak hat hónapi haladékot kért. A következő hónapban pedig tudomására hozta Dráginak, hogy a francia király és a nagymester beleegyezésének kieszközlése végett tárgyalásokat indít.⁴⁾

¹⁾ A legátus 1489 május 15-iki jelentése id. h.

²⁾ A Rómában levő ferrarai követ 1489 márczius 11-ikén jelenti, hogy Drági útban van.

³⁾ A Rómában levő ferrarai követ május 27-ikén jelenti, hogy a magyar követ, ki útközben Camerino urával tárgyalt, 26-ikán megérkezett.

⁴⁾ Drági római tárgyalásairól részleteket tartalmaznak Lanfredini Jánosnak, a florenczi köztársaság római követének, 1489 jul. 3-án és 11-én kelt jelentései, a florenczi állami levéltárban; és a velencei dogának június 19-ikén római követéhez intézett jegyzéke. Dipl. Eml. IV. 50.

Időközben a pápa bullát állított ki, melyben az anconaiaknak meghódolásuk esetére büntetlenséget biztosított. De Drági ezért az anconai szövetség felbontásáról nem akart tudni.

VIII. Incze ezért magyarországi követe útján, Mátyás előtt panaszt emelt a miatt, hogy az anconai szövetség felbontására vonatkozó ígérete nem ment teljesedésbe.

Mátyás, mikor szeptember elején a legátus ez ügyben előterjesztést tett, úgy tüntette föl a dolgot, hogy Drági a kapott utasításokkal ellentétesen járt el.

»Én — így válaszolt — Dráginak megparancsoltam, hogy az amnestia megadása után a szövetséget bontsa föl. Megmutathatom az utasítás fogalmazatát. Nem tudom, hogy Drági attól miképen térhetett el. Talán valakinek rábeszélései csábították el, vagy az agg korrall járó fogyatkozások zavarták meg. Saját kezemmel írt levélben jelenteni fogom ő szentségének, hogy mit mondtam legátus úrnak, s milyen utasítást adtam Dráginak. . . . Nem tudom, hogy miképen járhatott el így Drági Tamás, a kinek máskor több esze volt; talán az agg kor változtatta meg őt. Legközelebb más követet küldök.«

Később megmondotta, hogy az anconai szövetség felbontása végett a váradai püspök megy Rómába.¹⁾

December 30-ikán római futár érkezett Budára azzal a tudósítással, hogy a pápa, miután a francia király beleegyezését megkapta, Dsem kiszolgáltatását határozottan megígérte. Ezen ígéret teljesítésére azonban nem került a sor.

A pápai követ ekkor újból sürgette az anconai szövetség felbontását. A király pedig ismét Drágit tette felelőssé azért, hogy az még nem történt meg. »Esküszöm — úgymond — hogy Drági Tamás utasítása azt tartalmazta, a mit legátus úrnak mondtam; előmutathatom fogalmazatát. Legyen ő szentsége irántam bizalommal és semmitől se féljen.«²⁾

Mikor tért vissza Drági Magyarországba, nem tudjuk. Követsége teljesen eredménytelen maradt.

FRANKÓI VILMOS.

¹⁾ A legátus szeptember 15-iki és november 27-iki jelentései id. h.

²⁾ A legátus 1490 január 6-iki jelentése id. h.

MAGYAR VONATKOZÁSOK SUCHENWIRT PÉTER KÖLTEMÉNYEIBEN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Magyarországnak a nyugattal való érintkezése talán soha sem volt hathatósabb és sokoldalúbb, mint az Anjouk korában. Európának egyik legkiválóbb dynastiájából származva, Károly Róbert nemcsak fényes nevet és előkelő míveltséget, hanem széles politikai látókört is hozott magával a magyar trónra. És szerencséje volt nemzetünknek, hogy családjá nyugati nagy hagyományai nem haltak ki benne, hanem megizmosodva népe lelkes ragaszkodásától, szálltak át méltó örököseire, Nagy Lajosra. Soha magyar király nagyobb, Európa sorsába oly hatalmasan belemarkoló politikát nem űzött, mint a két Anjou király a XIV-ik században. De a külfölddel való érintkezés nemcsak Magyarországnak politikai beavatkozásából állott, hanem épen az Anjouk nagy míveltségénél fogva a nyugati művelődési tényezőknek hazánkra gyakorolt befolyásából is. A hatás tehát kölesönös volt: az egyik részről politikai, a másiktól kulturális.

Nemzetünk hadi dicsősége, még inkább királyaink nagyúri bőkezősége, mely kitűnő pénzügyi viszonyokra támaszkodott,¹⁾ hódító varázsszal volt a külföld tudósaira és művészeire,²⁾ kik soha nem hajszolták annyira a Maecenásokat — hiszen számuk oly nagyon megfogyott — mint a középkor utolsó századában. És a mit ma, sem nyílt vendéglátással, sem más eszközökkel elérni nem tudunk, annak megvalósításához nem jelentéktelenül járult hozzá néhány író meg néhány hegedűs, kik korukban a tudós irodalmat és a napi sajtót pótolták. A magyar név szép lett, talán először valóban szép és tisztelt világszerte; fényünk nem kábított, hanem bámulattal

¹⁾ *Huber Alfonz*: Geschichte Österreichs, II. k. 244. l.

²⁾ V. ö. *Pör Antal*: Nagy Lajos, 606. l. 1. jegyzet.

vegyes rokonszenvet ébresztett az európai közvéleményben, mely hangosan hirdette dicsőségünket. Elismeréssel tartozik a történelem is, az utókor is mindannyinak, de talán senkinek nagyobb hálával, mint a német irodalom híres czímerköltőjének, Suchenwirt Péternek. Úgy lehet, hogy nemcsak a kutatásnak teszünk némi szolgálatot, hanem a kegyeletnek adóját is lerójjuk, ha alakjával és műveivel a mi szempontunkból tüzetesebben is foglalkozunk.)

I.

Életéről vajmi keveset tudunk. Úgy vagyunk vele, mint a legtöbb íróval, művészzel, kik ritkán folynak be közvetlenül az események történeti alakulására. Koruk élvezi műveiket, személyökkel azonban nem igen foglalkozik, mert alkotásaikat, mint saját esznéi vagy álmai megtestesülését, kommentár nélkül is megérti. Az utókor azonban vizsga szemmel kutatja a történet nagy mezejét, hátha ráakad kegyeltjének hacsak lába nyomára is. Legtöbbször hiába való minden fáradság, létének nincs más nyoma, mint szellemének alkotása, melyen saját subjektivitásának megnyilatkozásai, úgyszólván, mint gyengeségek, a kutatóra nézve azonban mint megbecsülhetetlen gyengeségek, jelentkeznek.

A mit költőnkéről tudunk, azt csaknem egészen az ő műveiből merítjük. Neve, mint könnyen észrevehető, imperatívus képzés, a mi hasonló foglalkozású egyéneknél a családnemek fölvétele előtt, vagy éppen keletkezésök idejében, igen gyakori volt.²⁾ Hazája, Lorenz Ottokár gyanítgatása ellenére is,³⁾ kit Marczali nem alaptalanul vádol több helyütt nyilatkozó chauvinizmussal,⁴⁾ kétségtelenül Ausztria. Életének legnagyobb részét, költeményein alapuló biztos tudomásunk szerint, ott töltötte; nyelve, rokonszenve, egész fölfogása is arra valának. Születése helyét nem ismerjük, évét is csak következtetéssel helyezhetjük 1319—24 közé. Költői működése ugyanis 1354—95-re esik és nem 1356—95-re, mint azt Primisser

¹⁾ Minálunk *Heinrich Gusztár* foglalkozott először Suchenwirttel a német-magyar vonatkozások szempontjából alapvető Német Irodalomtörténetében. (II. 144 és köv. ll.) Suchenwirthre egyetemi előadásai alkalmából figyelmeztetett engem és kutatásaimban mindig jóakarólag támogatott. Ezért fogadja e helyütt is hálás köszönetemet.

²⁾ Germania, 5. k. 300. l.

³⁾ Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, I. k. 251. l.

⁴⁾ A magyar történet kútfői az Árpádok korában, 54. l.

Alajos¹⁾ után Kratochwil Ferencz²⁾ és Uhl,³⁾ és általában az irodalomtörténetírók tartják.⁴⁾ Legelső műveiből pedig már annyi életbölcse ség, annyi komoly tapasztalat és oly okos mérés klet beszél hozzánk, hogy lehetetlen azokat fiatalkori zsengeknek tartanunk. Bizonyos, hogy legelső költeményei is meglelt férfikorából valók, mikor világismerete és életfelfogása már megállapodott. Aligha tévedünk lényegesen, ha felteszszük, hogy első költeményét 30-35 éves korában írta, hogy tehát 1319-24 között született. Halála éve is bizonytalan. III. Albert osztrák hercegeget elsirató éneke, a ki 1395-ben halt meg. úgy látszik, egyike legutolsó műveinek. Valószínű tehát, hogy vagy a tizennegyedik század legvégén, vagy a tizenötödik leg-elején, igen nagy kort érve hunyt el. Szüleiről semmi tudomásunk nincsen, csak annyi bizonyos, hogy polgári állásúak és vagyontalanok voltak, épúgy mint költők mindvégig. De azért, úgy látszik, szegénységükben is jó és alapos, bár nem tudományos nevelésben részesítették gyermeköket. Latinul vagy francziúl ugyan nem értett, de tudott írni, olvasni, és jól ismerte a német irodalom nagy költőit, kik közül különösen Konrad von Würzburg-ot szerette és mint elérhetetlen mintaképét nagyabecsülte. És a mi fő, kitűnően értette mester-ségét. Czímerköltő (wappendichter, poursuivans d'armes) volt, és mint ilyen talán a legkiválóbb, kit hivatása felmutathat. Legfőbb kötelessége a vitézi játékok, a híres tornák kereté-

¹⁾ Peter Suchenwirt's Werke aus dem vierzehnten Jahrhundert. Bécs, 1827. IX. 1.

²⁾ Der österreichische Didaktiker Peter Suchenwirt. Programm-értekezés. Krems, 1871. 6. 1.

³⁾ Allgemeine deutsche Biographie. *Suchenwirt Peter (der)*. Lipsee, 1894. 37. k. 774. 1.

⁴⁾ Primisser Alajos említett kiadásában ugyanis nincs egy költemény sem, mely 1356 előtt keletkezett volna. Friess G. E. azonban 1878-ban Suchenwirtnek öt ismeretlen költeményét adta ki (*Fünf unedirte Ehrenreden Peter Suchenwirts*. Sitzungs-Berichte der kais. Akademie der Wissenschaften zu Wien. 1877-iki évfolyam, 99-126. II.), melyeket sem Primisser, sem Kratochwil a fent említett dolgozatában még nem ismert, Uhl pedig és az irodalomtörténetírók a költői működés tartamának megállapításában figyelmen kívül hagytak. Ezen öt költemény közül, melyek a Primissertől közzétett és az elején hiányos kézirat kiegészítői, a negyedik Albrecht von Rauchensteint siratja, ki 1354-ben halt meg. Minthogy pedig Suchenwirt rendszerint mindjárt haláluk után szokta hőseit elsiratni, -- Primisser és Kratochwil következtetése is ezen alapszik -- ezért teljes joggal az 1354-ik évet vehetjük fel működése kiinduló idejéül. Ezt annál biztosabban tehetjük, mert majdnem kétségtelen, hogy a kutatás jelenleg Suchenwirt költeményeinek teljes gyűjteményét hordta össze. Igaz, hogy Heinrich von Kärnthen (meghalt 1335-ben) évtizedekkel halt meg előbb, mintsem Suchenwirt sirató énekét szerzte, de ez egészen kivételes jelenség, melynek magyarázatát adni nem tudnk.

ben domborodott ki. Feladata volt, jelen lenni a játékosok felvonulásánál, kikiáltani a tornát, ismerni a tornatörvényeket, és leginkább a lovagok czimereit magyarázni. Sorsa tehát állandóan a nagy urak udvarához vagy kíséretéhez kötötte, és így esett, hogy mindenfelé megfordult és ismerte a fél világot. Legtöbbit Ausztriában tartózkodott, mert hiszen majdnem csak osztrák osztrák szolgálatában állott. Állandóan, úgy látszik, csak Bécsben ütött tanyát, mint az osztrák hercegek udvari költője. Egy oklevél¹⁾ legalább arról értesít bennünket, hogy III. Albert a Suchenwirt házát, melyet, úgy látszik, vétel útján szerzett meg tőle, 1386-ban más épületekkel együtt a karmeliták rendjének ajándékozta. Valószínű, hogy erre a házra abból a gazdag jutalomból tellett, melyben az 1377-iki porosz hadjárat alkalmával részesült.²⁾ Alapított-e családot, voltak-e gyermekei, nem tudjuk. Talán következtethetünk rá abból a körülményből, hogy házat vett magának, és hogy legjobb barátjának, Teichner költőtársának nőtlen életét, róla szóló énekében mint valami különösen említésre méltót emeli ki.³⁾

A tornáknál játszott fontos szerepéhez hozzájárult még, úgy látszik, mint lényeges elem a versköltés is. Ebben a tekintetben közvetlen utódja a német irodalom első virágzását jelző nagy alakoknak, kiknek emlékét híven őrzi, irodalmi és művészi hagyományait tiszteletben tartja, és a mennyire tőle telik, külsőségeken, szövegében és verselésben követi is. Ő is udvarról udvarra jár, »bőkezű« urak és »piros ajkú« hölgyek előtt adja elő szerzeményeit, melyek azonban nem tavaszról és szerelemről, és nem letűnt századok mesés hőseiről szólnak, hanem saját koráról, melyben erősen tünedezik a lovagi szellem, korának vitézeiről, kik neki kegyes jó urai voltak. De nemcsak tartalomban ütnek el költeményei nagy elődei alkotásaitól, hanem még sokkal inkább művészi becsben és irodalmi értékben. Nem lehet azért mondani, hogy aesthetikai szempontok nem vezették. Magas czélt tűzött maga elé, és a kortársak, pl. Hugo von Montfort, azt tartották, hogy el is érte azt; de azért ő teljes tudatában volt a maga fogyatkozásainak, és művészi elégtelenségének folytonos hangoztatása nemcsak tipikus minden versében, hanem őszinte is.⁴⁾

Mégis úgy látszik, hogy a költői értéknél is magasabbra

1) *Prümisser Alajos*: Peter Suchenwirt's Werke. Bevezetés.

2) Id. m. IV. db.

3) Id. m. XIX. db.

4) Suchenwirtnek, mint költőnek, kitűnő jellemzését adja *Heinrich Gusztáv*: A Német Irodalom Története, II. köt. 145 l.

tartotta az igazságot, a »warhait«-ot, a »warhafte wart«-ot.¹⁾ Teichnerről legalább nagyobb dicséretet nem tud mondani, mint hogy igen szerette az igazságot, és hogy senki kedvéért meg nem hamisította.

Sein mund wart nie funden²⁾
 Mit smaichen noch mit liegen:
 Er chund nicht herren triegen
 Durch alte wat. durch swache niet.³⁾

Más helyütt pedig a maga vitézeit Wolfram von Eschenbach hősei fölé helyezi, mert azok szereplése kétséges, hitelök százados mondákra van alapítva, de az ő vitézeit sokan sokszor látták és tetteiket saját szemökkel bámulták.

Was man in alten püchen sait⁴⁾
 Von Parcival. von Gamuret.
 Von Wyguloy. von Lantzulet.
 Vor manigen helden güte tat.
 Her Wolfram da nicht schulden hat.
 Vil hundred iar is iz⁵⁾ gewesen
 Vor im. er hat iz horn lesen;
 Was ich von dem pidiwen⁶⁾ sag
 Den ich mit gantzem trewen chlag
 Und gütes möcht von im geiechen.⁷⁾
 Das hat man offt und dik gesehen
 Mit sichtikleichen aügen an.⁸⁾

¹⁾ Igazmondás. *Primisser Alajos* id. m. I. db. 19 és 68. vers.

²⁾ A következőkben a középfelnémet szövegnek magyar fordítását adom — ad sensum; philologiai pontosságra nem törekedtem: Szavát sohasem találták hízélgőnek vagy hazugnak; az urakat nem tudta ámitani, sem ócska ruháért, sem alávaló bérért.

³⁾ *Primisser Alajos* id. m. XIX. db. 64. l.

⁴⁾ *Magyarul*: A mit régi könyvek Parzival, Gamuret, Wigalois, Lanzelot és sok más hős vitéz tetteiről mesélnek, azért Wolfram urat nem terheli a felelősség, mert sok száz évvel estek ezek meg előtte, ő is csak olvasni hallotta őket; de a mit én erről a derék vitézről mondok, a kit igaz hűséggel gyászolok és a kiről csak jót szándékozom mondani, azt sokan igazán látták saját szemökkel.

⁵⁾ Az (es).

⁶⁾ Derék (bieder). Az ifjabb Ellerbachról van szó.

⁷⁾ Mondani, állítani.

⁸⁾ *Primisser Alajos* id. m. X. db. 74—85. v. *Primisser* orthographiáját, mely Kratochwil állítása szerint úgy sem felel meg pontosan a kézirat írásmódjának, a könnyebb nyomtatásra való tekintetből, és mert ránk nézve ezen tárgyalásban úgy sem fontos, még inkább egyszerűsítettem.

Suchenwirt azonban nemcsak akarta az igazságot mondani, hanem majdnem mindig tudta is. Ő nem vesztegelt otthon tétlenül, hanem lantjával elkísérte urát messze országokba, a hol harc dúlott, a hol az események születtek. De ha pusztán hallomásra támaszkodik is, akkor is csak ritkán téved előadásában, mert ki szerezhetett magoktól a vitézektől vagy kísérőiktől megbízhatóbb adatokat mint ő, a lovagok kegyeltje, a kísérők bajtársa. És ha néha erősen színezte is az eseményeket, valótlant még akarva sem mondhatott, hiszen azok hallgatták, kik átérték éneke tartalmát. Nem is tart megjegyzéseiktől, sőt felszólítja a bírálatra őket.

Wer adel hab, der merke ¹⁾
 Ob ich hie di warhait sag
 Von dem. den ich mit trewen klag.²⁾

Méltán mondhatjuk tehát róla is, a mit a Nagy Lajosról szóló énekében legnagyobb dicséretképen emel ki:

Wann sich entsleust ³⁾ sein edel munt.⁴⁾
 Die wort sind warhaft und gantz.⁵⁾

Azért leírása korántsem oly objektív, mint pl. Tinódié. Lobogó lelkesedése el-elragadja, a hősök kiválósága vagy az események nagyszerűsége sokszor fellengővé teszi előadását. Személyi motívumok, a lovagok bőkezűsége és kegyessége is hatással vannak költészetére. Hiszen ők tartották el, nélkülök sanyaruság lett volna élete. Anyai azonban bizonyos, hogy érdemetlenül senkit sem dicsér. És ki veheti tőle rossz néven, hogy kora eseményeit nemcsak átélte, hanem a maga szíve szerint át is érezte! Pártos fölfogást és elfogultságot senki sem vehet szemére, de még csak chauvinismusról sem vádolható. Szerette ugyan népét, a nagy német népet, de a hazafiság nála üres fogalom, hiszen a mi értelmünkben hazája sem volt. Nem is foglalkozik terjedelmes, epos-szerű költeményekben országos dolgokkal hazafias szempontból mint Tinódi; a legnagyobb események is csak háttérül szolgálnak rövid lélegzetű verseiben egyes hősök alakjának kidomborításához, kiket elő-

¹⁾ *Magyarul*: A kinek nemesi rangja van, az ügyeljen, hogy igazat mondok-e róla, kit hűségesen gyászolok.

²⁾ *Primisser Alajos* id. m. VII. db. 20—23. vers.

³⁾ Megnyílik.

⁴⁾ *Magyarul*: Ha szóra nyílik nemes ajka, szavai igazak és félre nem érthetők.

⁵⁾ *Primisser Alajos* id. m. I. db. 78—79. vers.

térbe helyez tetteik rendkívülisége, melybe hálás rokonszenve észrevétlenül beleolvad.

Költészetében azonban a mennyi a lelkesedés, annyi a keserűség, a mennyi a magasztaló dicséret, ép annyi a feddő gáncs. Úgy érezte, hogy a daliás idők, melyekért lelke rajongott. tünőben vannak, hogy új korszak közeledik új emberekkel, új eszmékkel és új szokásokkal. Tényleg, a világtörténet valóponthoz érkezett, a középkor leáldozóban és az újkor virradóban. Mindig sok a *laudator temporis acti*, de úgy látszik, hogy legbővebben két korszak mesgyéjén terem. Arany János tekintete mindenha mélyen járt, de talán soha mélyebben, mint *Toldi estéjé*-ben, a hol Nagy Lajos korának legsajátosabb gondolatát hihetetlen plaszticitással érzékíti meg, és valóságos tragikumba olvasztja a vergődő lemondást, mely a jövőben nem akar hinni, és a küzködő reményt, mely a multat gúnynyal illeti. Az alkony mindig ragyogó, ha csak egy nap is elpihen, hátha egy nagy korszak van halálán. Suchenwirt is rajongással csüngött minden sugarán, bárkitől jött, és bárhonnan támadt. Szeretett mindenkit, és lelkesedett mindenért, a min a középkor kialvó fénye még egyszer fölcsillant. Költészetének eszménye és lelke bálvány: a vitéz, ragyogó, bőkezű középkori lovagság.

Doch laz ich nicht engelten¹⁾

Die wolgemuote ritterschaft:

Ich peut in meines willen kraft

Wô man ier lob schol rüemen

Flôrieren. rôsen, plüemen.²⁾

Csak természetes, hogy Suchenwirt figyelmét Magyarország el nem kerülhette. Hiszen a lovagi élet a maga utolsó fellobbanásában sehol Európában oly tündöklő nem volt, mint Magyarországon. A szent korona körül egy ország sereglett lelkesedéssel, a trónról pedig egy hős lángelméje ragyogott. Minden magyar nemes tökéletes lovag volt, és senki sem lovagiasabb mint maga a király. Az egyház védelme, a nő kultusza, a bőkezű kegyesség, a tornák varázsa és a csaták zaja sehol sem volt otthonosabb mint Magyarországon. Suchenwirt szinte belekábult ebbe a sok fénybe, és bár dadogó ajakkal, de őszinte szívvel oly dicsőségét hirdette a magyarnak, mint idegen soha sem előtte, sem utána. És ennek van jelentősége, mert bizonyos, hogy Suchenwirt költészetében kora felfogása

¹⁾ *Magyarul*: Bizony nem hagyom a derék lovagságot; tehetségemet latba vetem, hogy hírét zengjék, virágokkal, rózsákkal koszorúzzák.

²⁾ *Primisser Alajos* id. m. VIII. db. 20--24. vers.

tükröződik. Hiszen akadt volna-e hallgatója, és talált volna-e méltánylatot, ha magasztalásában ország-világgal ellenkezik? Dicsőségünk úgy sem sokáig tartott, és már 1396-ban, bizonyára még Suchenwirt életében, egy költő csatlós, Peter von Rez, jóllehet a német Zsigmondot uraltuk, mindennek ellenkezőjéről, vadságról és gyávaságról, kegyetlenségről és árulásról vádol.¹⁾

Suchenwirt azonban nemcsak távolról szemlélte dicsőségünket, hanem minden valószínűség szerint itt járt köztünk és talán hosszabb ideig Magyarországon is tartózkodott. Biztos adatunk nincs ugyan róla, épúgy mint Suchenwirt két másik kortársának, Teichnernek és Heinrich von Mügelnek itt tartózkodásáról sem; érveink azonban, melyekre következtetésünket alapítjuk, korántsem hypothetikusok, hanem felérnek az okmányok bizonyító erejével. Egyik énekében,²⁾ melyben a III. Albert osztrák hercegtől 1377-ben vezetett porosz hadjárattal foglalkozik, keserűen panaszkodik a poroszországi utakról, melyek még a magyarországiaknál is rosszabbak és veszélyesebbek:

Wol tawsent man man raumen sach³⁾
 Durch di helken⁴⁾ in der wild.
 Man scheuchte⁵⁾ gräeben, noch gevild,
 Tieffen wazzer, prüch. noch ran:
 (In Ungarn ist man ungewan⁶⁾)
 So poz geverd⁷⁾ auf schlechter haid!
 Gemüs⁸⁾ daz tet uns vil tzu layt.

Képzeltető-e, hogy a mi utainkat nem ismerte volna? Egy másik énekéből szintén majdnem kétségtelenül kiviláglik, hogy Magyarországot saját tapasztalatából alaposan ismerte. A költemény címe: *Von dem Phennig* (A fillérről).⁹⁾ Suchenwirt a fillért egy sokat tapasztalt és messze utazott

¹⁾ Olv. értekezésemet: *A magyar vonatkozású német történelmi népénekek 1551-ig*. Különnyomat 31. l.

²⁾ *Primisser Alajos* id. m. IV. db. 204—210. vers.

³⁾ *Magyarul*: Vagy ezer embert lehetett látni a sűrű vadonon áthatolni, nem riadtak vissza sem ároktól, sem meztől, sem mély víztől, sem mocsártól, sem lejtősségtől (Magyarországon is szokatlan ilyen rossz út a sík pusztaságon!); az ingoványoktól sokat szenvedtünk.

⁴⁾ Bokor, cserje (Hecke).

⁵⁾ Visszariadni (scheuen).

⁶⁾ Szokatlan (ungewohnt).

⁷⁾ Rossz út (böse Fahrt).

⁸⁾ Ingovány (moosige Gegend).

⁹⁾ *Primisser Alajos* id. m. XXIX. db. Ezzel az énekkel még alább is találkozunk.

aggastyán képében beszélteti, a ki a költőnek felsorolja azokat az országokat, városokat és különösen püspöki székhelyeket, melyeket kora leggazdagabbaknak tartott. Ez az ének mintegy kierőszakolja azt a következtetést, hogy a világot járt fillér képében tulajdonképen maga Suchenwirt beszél önmagához. Hiszen csupa oly országot és várost említ, melyek Ausztria körül mint középpont körül csoportosulnak, melyekben hősei számtalanszor küzdöttek, melyekben tehát minden valószínűség szerint ő maga is megfordult. A magyar városok közül Pécs-et, Zágrábot, Esztergomot, Győrt és Eger-t sorolja fel:

Fümfkirchen. Agreim. Gran und Rab,¹⁾

Erlach. dez wiertz ich chund hab.

Feltűnő, hogy sem Budát, sem Visegrádot nem említi, de egész költeményében úgyszólván csak püspöki székhelyeket sorol fel. Ezek a városok mintegy megjelölni látszanak magyarországi útjainak irányát is: a Duna mentén Boszniába, Szerbiába, Horvátországba és Dalmáciába, hová lovagjai és urai táborba szálltak. Annyi valószínű, hogy a Tiszát soha át nem lépte, nincs is egy hőse sem, ki lent Erdélyben vagy szomszédságában harczolt volna.

II.

A Magyarországgal foglalkozó énekek Suchenwirt költeményeinek nem csekély részét teszik. Összesen ötvenkét költeményt ismerünk tőle, és ezek közül tizenötben található magyar vonatkozás. Műveit Primisser Alajos adta ki 1827-ben, szótárral és igen gondos jegyzetekkel a bécsi udvari könyvtárban őrzött papírkéziratból, még néhány más kézirat felhasználásával. Ez a bécsi kézirat a XIV-ik század végéről vagy legkésőbb a XV-iknek elejéről való és talán még Suchenwirt életében készült. Azonban semmi esetre sem eredeti kézirat, hanem gondosan készült másolat, melyen legalább is hűsz kéz dolgozott.²⁾ E kézirat eredetileg Sinzendorf Prosper herczeg birtokában volt, a kitől azonban egy őrökja 1834 körül elidegenítette. Később a tolvaj Schratt János bécsi antiquarius közvetítésével vevőt keresett, és minthogy a kézirat időközben

¹⁾ *Magyarul*: Pécs, Zágráb, Esztergom, Győr és Eger, melynek urát én (Fillér) ismerem.

²⁾ V. ö. *Kratochwil Ferencz*: Über den gegenwärtigen Stand der Suchenwirt-Handschriften. Germania, 34. évf. 1889. 203—244, 303—345, 431—487. l.

Primisser Alajos könyve által meglehetősen hírré tett szert, nagy volt a kínálat »különösen Magyarország részéről, — írja Kratochwil, — melynek királyát, Nagy Lajost, Suchenwirt annyira magasztalja.«¹⁾ Végre azonban mégis a bécsi udvari könyvtárba került. Ez a legteljesebb kézirat, melynek az az előnye, hogy pontos időrendi egymásutánban közli a költeményeket, úgy látszik, egészen abban a rendben, a mint azokat költőnk szerezte. Ezen kívül még vagy húsz kéziratot ismerünk, melyek azonban csak néhány énekkel egészítik ki a főkéziratot. A hiányzó darabokat Friess G. E. közölte egy schlierbachi kéziratból 1878-ban, a bécsi tudományos akadémia értesítőjének 88-ik kötetében. A főkézirat után, melyből az elején néhány lap hiányzik, a schlierbachi a legfontosabb, mert épen ezt a néhány hiányzó lapot pótolja. Végre Kratochwil is közölt még egypár pótlást fent idézett értekezésében, mely a Germania cz. folyóiratban jelent meg. Ugy látszik, hogy most már teljes gyűjteményét bírjuk Suchenwirt költeményeinek, melyeknek újabb tudományos, kritikai kiadását Kratochwiltól várhatjuk.

Suchenwirt költeményeit nagyjában két részre oszthatjuk: az egyik elbeszélő történeti énekekből áll,²⁾ a másik pedig allegorikus, didaktikus tartalmú. A politikai történetet inkább csak az első rész érdekli, mindkettő azonban nagy fontossággal és elsőrendű kútfő jelentőségével bír a XIV-ik század művelődéstörténetére nézve. Magyar vonatkozás csak a történeti énekekben található, a didaktikus költemények, kivéve a *Phennig*-ből fentebb közölt részletet, sohasem foglalkoznak közvetlenül Magyarországgal. Ebből korántsem következik, mintha a magyar művelődéstörténetre nézve Suchenwirt ezen művei is gazdag tanulsággal nem szolgálnának. Ellenkezőleg, nincsen egyetlen forrásunk sem, mely több fényt árasztana az Anjou-korbéli kultúrának épen legsajátosabb nyilvánulására, a lovagi élet fejlődésére és alakulására. Hiszen ez lényegében egyforma volt egész Európában, különösen ebben a korban Német- és Magyarországon. Pór Antal igen helyes történeti belátásnak adja jelét, mikor Nagy Lajosról írt alapos művében, a lovagi élet rajzában kiválóan Suchenwirt költeményeire támaszkodik, melynek leírásába kétségtávol nem egy magyar benyomás is vegyült.³⁾

¹⁾ *Kratochwil Ferencz* id. ért. a Germaniában 229. l.

²⁾ Ezen énekeket Primisser Alajos után »Ehrenreden«-nek szokás nevezni. Heinrich Gusztáv magyarul »dicsőítő beszédek«-nek nevezi. *A német irodalom története*, II. k. 145. l. (Céljuk valamely hős dicsőítése, ritkábban még életében, rendszerint halála után.

³⁾ Nagy Lajos, 606—618. l.

Az alábbiakban Suchenwirt költeményeivel csak annyiban foglalkozom, a mennyiben közvetlenül, expressis verbis, Magyarországra és magyar viszonyokra vonatkoznak. Tehát csak történeti énekeit, és azoknak is csak kisebbik részét tárgyalom. Többi költeményeit annál is inkább figyelmen kívül hagyhatom, mert a bennök található inkább általános művelődéstörténeti elemeket Pór Antal, említett munkájában úgy is pontosan egybefoglalja. Főtörekvésem inkább a történeti hangulat feltűntetésére, és nem annyira az egyes adatok igazolására irányul. Megtette azt már a főbb kérdésekben ma is elfogadható eredménnyel Primisser Alajos az egyes költeményekhez írt bő jegyzeteiben. Költőnk úgy is ritkán tér el előadásában a többi forrástól, új adattal pedig csak itt-ott szolgál. A politikai történetre nézve Suchenwirt költeményeinek tanulmányozása nem sok haszonnal járna, ha nem éreznők azt a liktető életet szavukban, mely nemcsak értelmünkhöz szól, hanem szívünket is, mint régmúlt századokból hangzó barátságos üdvözet, mélyében meghatja.

A költőnkől megénekelte események Károly Róbert, Nagy Lajos és Kis Károly idejébe esnek. Károly Róbert uralkodásának utolsó szakaszában Suchenwirt legelső gyermekéveit élte, és az ezen esztendőkről szóló előadása ép azért, mert mindenben csak hallomásra, nem pedig saját tapasztalatára támaszkodhatott, zavaros és sokszor nehezen megfejthető. Magáról Károly Róbertől soha sem szól, úgy látszik azért, mert személyesen nem ismervén őt, tisztán hallomásból nem akart róla véleményt mondani. Azokról az eseményekről, melyek az ő uralkodásának idejébe esnek, és melyeknek felidézésében és lebonyolításában sokszor döntő szerepet játszott, költőnk az egyes lovagokról¹⁾ szóló énekeiben csak annyiban emlékszik meg, a mennyiben életük történetében jelentőséggel bírtak. Azért ezekre csak az illető lovagokról szóló költemények összefüggő tárgyalásában terjeszkedem ki.

Annál bővebben és magasztalóbban szól Suchenwirt Nagy Lajosról. Nemcsak mellékesen emlékszik meg róla más vitézek története keretében, hanem egyike legelső és legszebb énekeinek tisztán az ő személyének és működésének van szentelve. Nagy Lajos a bőkezű, hatalmas úr, és a tökéletes lovag varázsával hatott költőnkre. Természetes, röviden szól róla mindazon énekekben is, melyek olyan vitézeket dicsőítenek vagy

¹⁾ Ilyen lovagok: Albert nürnbergi várgróf, Ulrich von Pfannberg gróf, Ulrich von Walse, Friedrich von Kreuzspeck, Leutold von Stadeck, Hans von Traun, stb.

siratnak, a kik egy ideig Nagy Lajos szolgálatában álltak. Mert udvarába nemcsak a külföld költői és tudósai, hanem Németország legkiválóbb lovagjai is nagy számmal sereglettek. »Olyannak tűnik fel udvara Suchenwirt költeményei nyomán, — mondja Primisser, — mint Attila vagy Artus királyoké, hol a félvilág hősei találkoztak.«¹⁾ De bármily sugárzó volt környezetében a lovagok fénye, alakja el nem homályosult, dicsősége annál ragyogóbb volt. Vakító fenségben állt a trónon, melyet lángelméje és népe szeretete megközelíthetetlen magasságba emelt. És e trón köré gyülekezett a lovagok virága »wie der Sterne Chor um die Sonne sich stellt.« Ezt pedig nemcsak mi látjuk így évszázados távolságból, és nemcsak Suchenwirt látta így a kortárs és szemtanu közvetlen közelségéből, hanem így látták korának más kiválói, sőt legkiválóbbjai is, hogy csak a költők közül Heinrich von Mügelnt,²⁾ Alegrettit,³⁾ Petrarcat⁴⁾ stb. említsen.

Suchenwirt magyar vonatkozású énekei többé-kevésbé ugyanazon eseményekkel foglalkoznak. Nem fogom azonban a költeményeket az események szerint összevonni, mivel nem azoknak a tárgyalása célom,⁵⁾ hanem az egyes lovagokról szóló énekeket már csak a világosabb áttekintés kedvéért is külön ismertetem. Könnyen megeshetnék, hogy az események háttérbe szorítanák a cselekvő személyeket, és objektivitásukkal megnehezítenék — hogy szokatlan kitételrel éljek — a történelmi subjektivismus tanulmányozását. Fejtegetésemnek pedig leginkább ez a célja.

Mint már említettem, Suchenwirt egy egész éneket szentelt Lajos király dicséretének. Ez az ének 1356 körül jött létre; a kézirat chronologikus sorrendjéből legalább erre lehet következtetni.⁶⁾ De a költemény tartalma is e mellett bizonyít, mert az utolsó esemény, melyről megemlékszik, Treviso ostroma, mely 1356-ra esik. Tehát nem sokkal 1356 után keletkezett, és így egyike Suchenwirt legelső költeményeinek. Az ének címe: *Von Chunik Ludwíg von Ungerlant.*⁷⁾ Előadása

¹⁾ Primisser Alajos id. m. XV. l.

²⁾ Oliv. Heinrich von Mügel latin krónikájának bevezetését. (*Monumenta Ungarica*. Ed. J. Christ. Engel. Bécs, 1809. 2—6. l.)

³⁾ Wenzel Gusztáv: Magyarország Dante, Petrarca és Boccaccio felfogása és munkái szerint. Kath. Szemle, II. k. 1888. 381—402. l.

⁴⁾ A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. III. k. 342. l. Ezenkívül Pór Antal: Nagy Lajos, 554. l.

⁵⁾ Ilyen szempontból különben is már egybefoglalta az anyagot Primisser Alajos id. művében nagy lelkiismeretességgel és módosításra csak ritkán szoruló pontossággal.

⁶⁾ Kratochvíl Ferencz id. ért. a Germaniában, 483. l.

⁷⁾ Primisser Alajos id. m. I. db.

szokatlan költői elevenség által, tartalma pedig reánk nézve kiváló érdekessége által tűnik ki. Egyszersmind kitűnő példa Suchenwirt történeti énekeinek, úgynevezett dicsőítő beszédek alakjára és modorára nézve, mely mindenütt egyforma. Primisser Alajos könyve, mely 1827-ben jelent meg, ma már nehezen hozzáférhető, és így talán nem fölösleges, ha fejtegetésem során a költeményt újra egészen lenyomatom.

Suchenwirt költeménye bevezetésében bőbeszédűen, de elhiszszük, hogy őszintén, panaszkodik költői erejének elégtelenségéről. Ez a bevezetés nála állandó, és más szavakkal minden költeményében visszatér. De a maga kicsinységét és tehetetlenségét sehol sem érzi és hirdeti ennyire, mint ezen énekekben. Hiszen nem is állt soha olyan nagy feladattal szemben, mint ebben a költeményben.

Mit gútem willen ist berait¹⁾

Mein müt tzu lieber aribait,

Mein hertz hat des willen chraft,

Mein sin der ist auch hegehaft.²⁾

5. Ze suchen spaecher funde gír;

Der chunste hort ist laider mîr

Verspart an allen orten.

Des sten ich an ir phorten

Und chloph als ein ellender man,

10. Doch wird ich selten ingelan

Der heilig geist di slüzzel trait,³⁾

Tzu gúter senne innerchait.⁴⁾

Den pit ich daz ez mir entslizz

Der chúnsteu hort. daz ich genizz

15. Einen tail, das ich im hertzen ger.

Wúrd ich gewert, so naem ich her

¹⁾ *Magyarúl*: Kedves munkára vállalkozom, szívem és elmém készségesen hajlandó rá, hogy elmés ötleteket hajhászszon; de sajnós, csak kevés jutott nekem e tekintetben a művészet kincseiből osztályrészüll, azért odaállok (a művészet) kapujához, és mint idegen kopogtatok rajta; a szentléleknél vannak kulcsai jó és buzgó elmék számára, őt kérem, hogy nyissa meg nekem a művészet kincseit, hogy egy részöket élvezzem, mire szívem oly nagyon vágyódik. Ha bebocsátana, a bölcsességet választanám, mely egyeneslelkű és kívülről-belül átlátszóan tiszta; virágos és elmés, de igaz szavakat vennék ajkamra, hogy tárgyamhoz méltó művészettel szólhatnék, szükségletemhez képest vennék belőle, a mi előkelő, finom és ragyogó; büszkén és fájdalom nélkül mindent száműznék szívemből és elnémából, a mi művészietlen. Szentlélek, légy malasztoddal segítségemre, hogy szívem pusztá szekrényét igaz művészettel diszítthessem.

²⁾ Fogékony.

³⁾ Viseli (trágt).

⁴⁾ Bensőség (Innigkeit).

- Weishait mit güten sinnen.
 Durchleuchtich auzz und innen.
 Warhafte wart ¹⁾ geplümet.
 20. Mit witzen ungerümet.²⁾
 Dazz. mit materge ³⁾ wol durchvarn.
 Ich wolt der chünste nicht ensparn.
 Ich naem fr nach den durften ⁴⁾ mein
 Durchlesen leuchtig und vein ;
 25. Unchunst di wolt ich schaiden
 Auz sinn und hertzen paiden
 In hochem müt sunder lait.
 Heyliger geist biz ⁵⁾ mfr berait
 Mit helfe der genaden dein.
 30. Daz ich meins öden hertzen schrein
 Gespeis ⁶⁾ mit rechter chunste funt.

Ezután áttér Lajos király dicséretére. Valóban megható az a küzködés, melylyel szavakat, képeket, hasonlatokat, fordulatokat keres. Nincs abban semmi tettetés, és ha néha el is ragadtatja magát, az nem a költői erő fitogtatásából, hanem őszinte, bár túlaradó lelkesedésből történik, mely most is szívet hevít, és hevített bizonyára még inkább a maga idejében, idegent és magyart egyaránt. A lovagok díszének és királyi-nak hirdeti, ki hős volt a csatában, ki meg tudta becsülni a vitézi kar erejét, mely fényes tettekben nyilvánult. Támadt is hatalmas híre a fél világban, és messze országokból udvarába sereglettek a lovagok legkiválóbbjai. Kincseit nem sajnálta, bőkezűen osztogatta békében és csatában, vitézek és harcosok, árvák és özvegyek közé. Lelke nemes volt, és igazságszerető, és szív, oly jó és irgalmas mint az övé, emberi testben még nem dobogott.

Sin, hertze, tzungen, und munt⁷⁾

¹⁾ Igaz szó, beszéd.

²⁾ Sűrű.

³⁾ Anyag, tartalom.

⁷⁾

Magyarúl: Ész, szív, nyelv és ajak fel! szójétek a dicsőségnek gaz-

⁴⁾ Szükségletem szerint.

⁵⁾ Légy (imperative).

⁶⁾ Etetni, megtölteni.

dag öltönyét a koronás lovag számára, melyet ő kora gyermekébe óta szeny nélkül tisztán megőrzött, és mint egy gyengéd leányka minden büntől megóvott. Dicsőségre törekedett a fejedelem szive egész vágyódásával, és dicséretben sok gazdag uralkodót hatalmasan megelőzött, a lovagság kapuja tisztelettel nyílt meg előtte, úgy hogy a legkiválóbb lovagok és hősök közül sokan hozzá csatlakoztak, kiket ő bőkezű szívvel szeret; aranyat, ezüstöt, paripákat és drága öltönyöket nemes gyengédséggel aján-dékoz, bőkezűségében nem sajnálja a becsületességtől az anyagi javakat sem a harczmezőn, sem a hadjáratokban; az özvegyek és árvák iránt könyö-rületes szívű; soha embernek nem volt ilyen nemes és jó, ilyen erényes és

- Mit gütem willen ist berait
Tzu wirchen¹⁾ reiches lobes chlait
35. Dem hochgechrönten adel.
Daz²⁾ zich vor schanden tadel
Von chindes iugent hat bewart,
Alsam ein reine maide tzart
Vor missewende³⁾ wol behüt.
40. Mit gantzer gir des fürsten müt
Noch⁴⁾ hohen ern ringet,
Sein lob gewaltich dringet
Vil manigem reichen fürsten vor.
Im ist der ritterschafte tor
45. Entslozzen wol mit ern.
Daz man sicht tzu im chern
Vil manigen ritter auzerchorn
Und vil der helde wolgeporn.
Di liebet ez mit gebender hant;
50. Gold. silber, orss⁵⁾ und reich gewant
Gibt er mit edeleicher art.
Sein milt nicht güt vor ern spart
Auf velde noch in raysen;
Gen witiben und gen waysen
55. Ist er derparmigz mütes:⁶⁾
So edels noch so gütes.

tiszta, ilyen barátságos és egyenes szíve. Fel Ész, Értelem! ird le a legjobbat, a mit róla tudsz, ha őt minden igyekezeteddel és tehetségeddel kedveled. Óh, bár tudnék mindenhez, semmit sem hallgatnék el. Bár átfürkészhetném szívem minden zugát és elmém minden rejtekét, hogy igazsággal szólhatnék róla, mert megérdemli. Szilárdan és sértetlenül áll az ő hűsége ingadozás nélkül, gonosz tanácsokra nem hallgat, mélyektől a méltóság és becsület kárt vallhatna. nemeslelkűségénél fogva rögtön megismeri azokat, a nélkül hogy sokáig meghányná-vetné, az igazságot szíve mélyéből szereti. Ha szóra nyílik nemes ajka, szavai igazak és félre nem érthetők. Lovagság Asszonyom, a te koszorúd ékesen és meg nem tépetve virágzik az ő dicsőséges fején, és édes, harmatos illatoktól illatozik; híre soha nem ingadozott, azt higgyétek el nekem, bárhol is emlegették sok idegen országban. Jó nevét mindig meg tudja óvni a büntől és szegységtől; minden piros ajakról feléje mosolyog a Becsület. Óh Istenem, ha felfedhetném szavaimmal az ő virtusát, melyet sok jelességgel és buzgósággal gyermekkorából férfikorába átvitt, szívem mélyéből buzgón terjeszteném hírét a nemeslelkű embereknél.

¹⁾ Szöni (wirken).

²⁾ A *daz* a gazdag hír öltözetére (chlait) vonatkozik.

³⁾ Gonoszság.

⁴⁾ Után (nach).

⁵⁾ Ló, paripa; annyi mint *Ross*.

⁶⁾ Irgalmas szívű.

- So tugendhaftz so raines,
 So gesellicheichz so gemaines
 Herten nie gewan ein leib.
60. Her Sin,¹⁾ Her Sin, nu dar! au schreib
 Daz peste daz du von im chanst.
 Ob du im sein mit willen ganst,²⁾
 Ja wol mit gantzes vleizzes gir.
 O waer iz alles chündig mir,
65. Ich verswig sein nicht ein medel.³⁾
 Des herten prief, des sinnes tzedel
 Wolt ich durchlesen und durch sehen.
 Daz ich chund wol di warhait iehen
 Von im. seid erz verschuldet⁴⁾ hat.
70. Sein trew gar unverrukchet⁵⁾ stat
 An⁶⁾ pruch in gantzer staete,
 Er acht nicht valscher raete,
 Di wird⁷⁾ und ere chrenchen,
 Er chan iz⁸⁾ vor bedenchen⁹⁾
75. Mit adeleichen sinnen,
 Di warhait chan er minnen
 Mit vleizz in seines herten grunt.
 Wann zich entsleust sein edel munt,
 Di wort sind warhaft und gantz.
80. Vrauw ritterschaft,¹⁰⁾ sich plümt dein chrantz
 Auf seines lobes haubet¹¹⁾
 Getzirt und unberaubet
 Mit tawich¹²⁾ süzzes rukches¹³⁾ smakch;
 Sein lob gewan nie wandelchrakch,
85. Des man mir müz bechennen,
 Wo man in höret nennen,
 In manigen vrömden landen.
 Vor sünden und vor schanden
 Chan sich sein hail pewachen;

¹⁾ Az Értelem (személyesítve).

²⁾ Jót kívánni, kedvelni (gönnen).

³⁾ Kevés, semmi; Made-ból (kis kukac) származik.

⁴⁾ Megérdemelni.

⁵⁾ Mozdulatlanul (unverrücket).

⁶⁾ Nélkül (ohne).

⁷⁾ Méltóság (würde).

⁸⁾ Ért hozzá (ihr).

⁹⁾ A nélkül, hogy sokáig gondolkoznék.

¹⁰⁾ A Lovagság (személyesítve).

¹¹⁾ Fő (Haupt).

¹²⁾ Harmatos.

¹³⁾ Illat (Geruch).

90. Vraû Er begint im lachen
 Auz allen roten mûnden.
 Ach got. chund ich durchgrûnden
 Mit Worten seine tugent.
 Di er von chindes iugent
95. Mit vleizz auf sich geerbet hat
 Manleich mit maniger gûten tat.
 So tet ich iz den edeln chunt
 Mit vleizz auz meines hertzen grunt.

Költõnk ezen bõ hêvezetés és hosszu dicséret után sorba veszi Nagy Lajos tetteit, melyek egész Európát bâmulatira ragadták, és a melyeknek Suchenwirt, úgy látszik, részben közvetlen szemtanuja volt, bár errõl --- rendes szokása szerint --- nem nyilatkozik. Elõadásában természetesen összevonja az eseményeket, és úgyszólván csak neveket említ, melyekhez egy-egy áradozó magasztalást fûz. Így is sok fényes tettet hallgatással mellõz, és inkább csak azokat sorolja fel, melyek erõsebben és tartósabban foglalkoztatták a nyugati köznéleményt. Chronologiáról persze alig lehet szó; úgy látszik, súlyt sem fektetett reá.

Legelõször egy ráczországi hadjáratot (*gen Ruzzen*) említ. Ez alatt bizonyára az 1354-iki háborút érti, melyet Lajos király, Dusán szerb császár ellen folytatott. Ezután áttér a litván harcokra. Kétszer járt Nagy Lajos — úgymond költõnk -- Oroszországban és Litvániában, mert az elsõ hadjárat után a litvánok fejedelme (Kieystut) pogány módra tett esküjét megszegte.¹⁾ Költeményébõl világosan kitûnik, hogy csak az 1351-iki és 1352-iki háborúkra gondol. Nehezebben fejthetõ meg a poroszországi hadjárat, melyrõl azután emlékezik meg. Forrásaink nem szólnak róla, és azért nem lehetetlen, hogy Suchenwirt nem igen választja el egymástól Litvániát és Porosz-

¹⁾ Suchenwirt még többször említi azt a pogány esküt, mint alább látni fogjuk, de egyszer sem írja le oly részletesen, mint a dubniczi krónikás: »Et in festo Assumptionis beate Virginis venit Kestutus ad tentorium regis Hungarie videntibus cunctis, fedus superius exaratum iuramento lithwanico isto modo confirmavit, quod fecit adducere unum bouem rubei coloris, et ligari super duas stipites, et arripiens cultrum lithwanicum proiecit in bouem, et tetigit ipsum in vena mediana, et statim sanguis emanuit largissime, de quo sanguine ipse et omnes Litvani manus et facies perunxerunt clamantes lithwanice: Rogachina roznenachy gospa-nany; quod interpretatur: Deus ad nos et animas, cornutum respice, iuramentum per nos promissum hodie persolutum. Et his dictis caput bouis amputavit, et in tantum a collo separavit, quod ipse Kestutus et alij lithvani ibidem existentes per illam diuisionem colli et capitis ipsius bouis tribus vicibus transierunt.« (*M. Florianus*: Fontes Domestici, III. köt. 161. l.)

országot, úgy hogy a további elbeszélésben csak folytatja a litván hadjárat leírását. Az meglehetősen valószínűtlen, hogy az 1351—52-iki hadjáratok elbeszélése után visszatérne az 1344-iki porosz-litván háborúra. Máskülönbön pedig nincs kizárva, hogy Suchenwirt ezen soraiban újabb adatát bírjuk egy a lengyel király segítségére indított hadjáratnak a pogányok leverésére, mely 1355-be esik.¹⁾ Suchenwirt ezután ismét 1345—46-ba nyúl vissza előadásában azokra a harcokra, melyek Horvátországban és Dalmáciában Zára körül vívattak. Leírásának tetemes részét teszik természetesen a Nagy Lajostól 1347-ben és 1350-ben vezetett apuliai hadjáratok. Dícsérete itt nem akar véget érni. Az olaszországi hadjáratok után újra megemlékszik a szerb háborúról, melyet Lajos király 1353—54-ben Dusán ellen viselt. Ez a háború évekig tartott, és úgy látszik, főntebb a kezdetéről beszélt, itt pedig a befejezéséről szól. Máskép nem magyarázható, mert e költemény minden bizonynyal 1356 táján jött létre, úgy hogy még nem szólhat az 1363-iki szerb háborúról. Végre említést tesz a lombardiai harcokról és Treviso ostromáról 1356-ban. Utána ismét Nagy Lajos magasztalása következik:

Gen Razzen für der unvertzait²⁻³⁾

¹⁾ *Pör Antal*: Nagy Lajos, 275. l.

²⁾ Bátoran (unverzagt).

³⁾ *Magyarul*: Bátoran nyomult Rácország ellen sok hős kíséretében, jól felszerelve és felfegyverkezve. Szíve mindig örül, ha alkalom nyílik a becsület öregbítésére. Oroszország ellen is kétszer nyomult bátor szívvel, sok derék hőstől kísérve. A király bosszuságára Litvánia ellen is indult, hogy kárt tegyen benne, és kényszeríté őt, hogy pogány módra esküvel előtte fogadást tegyen. A hűség felbomlott, mert az esküt megszegte. Poroszországban is megjelent a nemes uralkodó, a mi Asszonyunk szolgálatában vitézkedve, királyok, előkelő grófok, kiváló bárók és hűbéresek, bátor lovagok és csatlósok kíséretében. Dalmáciában is látható volt nagy méltósággal és becsülettel. Máskor készségesen és nagy erővel indult Horvátország ellen. A becsület kedvéért sok gondot és kellemetlenséget visel el, a bátorság egy pillanatra sem hagyja el szívét; ezt Záránál is megmutatta, hol nagy sereggel táborozott, hogy vitézi küzdelemmel elfoglalhassa. De milyen gyorsan vette az ellenség ennek neszt és bent maradt a városban! Derékségével elérte, hogy a legjobbak ismerik. Apulia ellen is kétszer nyomult nagy fegyveres hatalommal, büszke lovagoktól kísérve, míg öcsését megboszulhatta; mennyi kint és fájdalomt okozott ez sokaknak. Jó tulajdonságainál fogva valóban megérdemli, hogy a legjobbat beszéljék róla, mert egész életében csak a jóban gyakorolta magát. A papokat, hajadonokat és asszonyokat soha sem bántotta. A becsületnek mindenfelé szorgalmasan utat tört. Mindig csak a legjobbat szokta tenni, a mi a lovagi rendnek dízére válik. Szerbiában is nagy férfiasan lépett fel a derék fejedelem, úgy hogy futott előtte az ellenség serege és vele a szerb császár. Ezután a mocsoktalan hős Lombardiába indult Treviso

100. Mit manigem helde. wol berait,
Gewappent und berüstet wol.
Wa ¹⁾ man noch ern werben sol.
Do vrewet sich sein müt.
In Rewzzen lant ²⁾ der mutes vrüt ³⁾
105. Für tzwir ⁴⁾ mit manigem helde wert.
Daz ez der Litaŵ schaden mert.
Dem chûnig ez dar ze laide für.
Und den bedwanch, ⁵⁾ daz er im swür
Noch haydenischen siten.
110. Di trew di ward versniten.
Daz er an im geprochen hat.
Im Prewzenlant mit wernder tat ⁶⁾
Lie ⁷⁾ sich der edel schawen
Ze dinest unser vrawen
115. Mit chûnig. mit graven hochgeporn. ⁸⁾
Vreyen. dinstman auszerchorn.
Mit ritter. chnechten. mutes reich.
Man sach in auch gar wîrdichleich
Mit ern in Dalmazia.
120. Mit willen fur er anderswa
In Chrawaten ⁹⁾ mit gewalt.
Sarg. ¹⁰⁾ ungemach er manichvalt
Durch ere gerne leidet
Sein hertze sich nicht reidet ¹¹⁾
125. Von manhait mit dem willen sein.
Dem tet er wol vor Sader ¹²⁾ schein
Do er besaz ein grozzes her,
Und daz mit ritterleicher wer
Wolt gern han bestanden.
130. Wi wol seu ¹³⁾ daz erchanden ¹⁴⁾
Di veind und pliben in der stat!
Mit ern er verschuldet hat.

ellen, a hol földben és emberben nagy pusztulás történt. Igen szerette a hűséget és virtust, mely becsülettel, a szelidséget, mely bátorsággal párosult; a jó ügyért minden órában bátran síkra szállott, sok piros ajak ékesen hirdeti dicséretét, nevét messze országokban ujjongva említik, a piros ajkak versenyében az ő dicsérete talál legtöbb elismerésre.

¹⁾ Hol (wo).

⁴⁾ Kétszer.

²⁾ Oroszország.

⁸⁾ Kényszeríté (bezwang).

³⁾ Vidám (frohen Mutes).

⁶⁾ Védekezve.

⁷⁾ Liess.

⁸⁾ Hogy itt kikre gondol Suchenwirt leginkább, azt a többi költeményei tárgyalása során fogjuk látni.

⁹⁾ Horvátország.

¹²⁾ Zára.

¹⁰⁾ Gond (Sorge).

¹³⁾ Ők (sie).

¹¹⁾ Felhagyni valamivel.

¹⁴⁾ Megismerték (erkannten.)

- Daz er den pesten ist bechant.
 Er für auch tzwîr in Püllenlant¹⁾
135. Manleich mit starkcher hereschraft,
 Betzeugt mit stoltzer ritterschaft.
 Piz daz er rach den prüder sein:
 Des maniger müste leiden pein
 Und grozze swere dulden.
140. Er hat verdient mit schulden,²⁾
 Daz man daz peste von im sag.
 Wenn er sich alle sein tag
 Tzu güten sachen ûbet.
 Von im sind unbetrûbet
145. Magt, priester unde vrawen
 Der ern strazz gepawen
 Hat er mit vleizz und wol gepent.³⁾
 Des pesten er sich staete⁴⁾ went.⁵⁾
 Daz ritters orden stewret.⁶⁾
150. In Syrphey⁷⁾ der getewret⁸⁾
 Sich vinden lie so mandleich⁹⁾ gar,
 Daz vor im vloch der veinde schar.
 Der chayser in Syrpheye.
 Dar nach der schanden vreye
155. In Lampart¹⁰⁾ sich underwant¹¹⁾
 Vor Taerveis¹²⁾ dar tzû lewt und lant
 Mit schaden groz versern.¹³⁾
 Im liebet wol mit ern
 Trew, tugent, milde mit manhait.
160. Tzu güten sachen unvertzait
 Ist er mit willen alle stunt.
 Sein lob auz manigen roten munt
 Sich plûmet und florîret.
 Sein nam der iubilîret
165. Mit nennen in di lande weit
 Auz roten mûnden widerstreit¹⁴⁾
 Sein lob di maiste volge hat.

Nagy Lajos tetteinek ily módon való felsorolása után
 áttér czimerének leírására és magyarázatára. Így szokta ezt

1) Apulia.

2) Érdem.

3) Utat törni (bahnen).

4) Mindig (stets).

5) Szokni (gewöhnen).

6) Támogatni.

7) Szerbia.

8) Az érdemes (der Theuere.)

9) Férfias.

10) Lombardia.

11) Valamire vállalkozni.

12) Treviso.

13) Elpusztítani.

14) Verseny (Wettstreit).

minden egyes »dicsőítő beszéd« végén, és előadása ilyenkor a legpompázóbb. Ez lévén tulajdonkép a mestersége, ebbe is helyezte leginkább dicsőségét. Feladatát természetesen nagy szakértelemmel végzi, úgy hogy ő adja nekünk Nagy Lajos czímerének legpontosabb leírását, mely a legapróbb részletekben is megegyezik a fennmaradt emlékekkel. Íme: »A paizs két egyenlő, ezüst mezőre oszlik. Az egyik fényes gyöngyöktől és rubintoktól ragyog, melyben víz-szintes irányban nyolcz pólya fekszik; a másik égszínű, gazdagon díszítve domború aranyos liliomokkal, melyeket nézni igen kellemes. A sisak ormán — mely a paizsra támaszkodik — aranyból készült, drágakövekkel ékes, fényesre csiszolt korona nyugszik. A koronából két strucztoll emelkedik, és közből a strucz nyaka hermelinből. Szeméből rubintok ragyognak büszkén az ellenség serege felé, aranyból készült csőrében gyönyörű aranypatkót tart, fején pedig gazdagon díszített aranykoronát visel.«¹⁾

- Hiet ich nu sin und weizen rat,²⁾
 Daz ich der wappen liechten schein
 170. Verchündet nach dem willen mein,
 Di er mit ern füret!
 Chain laster mail³⁾ sich rüret,
 Den schilt man sicht getzifret
 In planchweis⁴⁾ gleich partieret⁵⁾
 175. Ain part⁶⁾ di geit⁷⁾ liechten schein
 Von perlein chlar und von rubein,
 Purliert,⁸⁾ acht stukch sind dar gelait⁹⁾
 In parraweis¹⁰⁾ und wol berait,
 Di ander part ist hymel pla,¹¹⁾

¹⁾ V. ö. *Bárczay Oszkár*: A heraldika kézikönyve, 393. l.

²⁾ *Magyarul*: Bár volnék olyan elmés és bölcs, hogy czímerének ragyogó fényét, melyet ő becsülettel visel, akaratom szerint magasztalhatnám! Paizsát semmi folt nem ékteleníti, ezüstös színben ragyog és két egyenlő mezőre van osztva. Az egyik mező világos színben fénylik tiszta gyöngyöktől és rubintoktól, és fényesre van csiszolva, benne pedig víz-szintes irányban nyolcz díszes pólya fekszik; a másik mező égszínű, gazdagon díszítve domború aranyos liliomokkal, melyek bőséges sugaraikkal sokszor megvédték a czímert, és a melyeket nézni igen kellemes. A sisak ormát gazdagon ékített aranykorona díszíti, melyben sok drágakő ragyog, és a mely fényesre van simítva; a koronából két strucztoll áll ki, közből pedig látni lehet a strucz hermelines nyakát; szemei rubintoktól tündökölnek az ellenség felé, csőre aranyból való, melyben gyönyörűen tart egy szépen görbült és aranyból készült patkóalakú tárgyat. Feje arannyal gazdagon van koronázva.

³⁾ Folt (Mal, Mackel).

⁴⁾ Ragyogóan fehér, ezüstsínű.

⁵⁾ Fektetve (gelegt).

⁶⁾ Felosztani.

⁷⁾ Mező a paizsban.

⁸⁾ Fényesre csiszolt (poliert).

⁹⁾ Fektetve (gelegt).

¹⁰⁾ Gerendák módjára, azaz: víz-

szintesén. ¹¹⁾ Kék (blau).

180. Dar auf reichlich getzfîret da
Sind lilygen von gold erhaben
Gestrewt, di dikche stewer ¹⁾ gaben
Den wappen mit ir reichen prehen.²⁾
Die liepleich wol sind an zesehen.
185. Seinz helmes dach gechrônet
Mit gold ist reich beschônnet,
Dar in leit manich edel stain
Verworcht ³⁾ und auch pollîret rain;
Tzwo strauzzen vedern in der chron
190. Gestakcht, datzwischen sicht man schon
Den strauzzen hals hermeleinen,
Sein augen von rubeinen
Glesten ⁴⁾ gen der feinde schar,
Der snabel ist von golde gar,
195. Dar inn er fûrt ze preisen
Gestalt, als ein hufeysen
Gepogen ehlar von golde vein.
Gechrônet ist daz hawbet sein
Mit golde reich.

Primisser Alajos e költeményhez írt magyarázatában ⁵⁾ azt mondja, hogy a struczmadár és a két strucz toll a magyarországi Anjou-czimerbe egy struczmadár révén került, melyet Károly Róbert magánál tartott. Pór Antal ⁶⁾ nem tudja, hogy Primisser honnan vette értesülését, pedig világos, hogy Túróczi krónikájának 99-ik fejezetéből merítette, a hol Károly király haláláról és eltemetetéséről szólván, ezeket írja: »In quorum quidem militum, dictis regalibus equis insidentium, galeis aureis, coronis circumdati, insignia sub forma *struthionis avis*, quae per ipsum dominum regem, vita sibi comite, haberi et ferri consueverant, habebantur.«⁷⁾

¹⁾ Védelem, segítség.

²⁾ Beleszöve (wirken).

³⁾ Sugár.

⁴⁾ Ragyogni.

⁵⁾ *Primisser Alajos* id. m. 190. l.

⁶⁾ Nagy Lajos, 617. l. 3. jegyzet.

⁷⁾ *Scriptores rerum Hungaricarum*. Ed. J. G. Schwandtner. Nagyszombat, 1765. I. 273. l. — A t. szerző talán nem egészen jól értelmezte a krónika idézett helyét, mert ott csak az van mondva, hogy a király struczmadár alakú czímert viselt életében (*insignia sub forma struthionis avis, quae per ipsum dominum regem — ferri consueverant*), de arról nincs szó, hogy struczmadarat tartott volna magánál; a helyesen idézett szövegből ugyanis világos, hogy a »*quae* — — *ferri consueverant*« mellékmondat nem az *avis*, hanem az *insignia* szóra vonatkozik. Ha Primisser innen merítette értesülését, akkor ő is félreértette a szöveget.

Szerk.

Suchenwirt, mielőtt költeményét befejezné, még egyszer Nagy Lajos magasztalásában tör ki, kinek dicsőségét hirdetni és terjesztetni akarja az egész világon. Énekét lelkes éljenkiáltással végzi Magyarországra, jeléül annak, hogy nemcsak bőkezű királyunkért rajongott, hanem lovagias nemzetünket is szerette.

— — — Nu merkehet ¹⁾

200. Wi er mit ern sterkchet
 Dy wappen und der chreyen ²⁾ schal.
 Der gernden ³⁾ mund auch nie verhal
 Im Ungerlant chünich Ludweig:
 Er hat gepent strazz unde steig
205. Die tzû den ern laitten ⁴⁾
 Sein lob daz wil ich praitten: ⁵⁾
Hurta, Hurta ⁶⁾ *Ungerlant,*
Dein chrey den pesten ist bechant.

Ezen költeményen kívül közvetlenül Nagy Lajossal még csak egy ének, annak is csak kis része foglalkozik. Ez az ének, melynek f. i. címe: *Von dem Phennig*,⁷⁾ a kézirat sorrendjéből és a költemény tartalmából következően, 1370—1378 között jött létre.⁸⁾ Suchenwirt röviden összefoglalja benne mindazt a sok dicséretet Lajos király vitézségéről, lovagiasságáról, hatalmáról és főként bőkezűségéről, melylyel előző költeményében elhalmozta. Jellemének férfiasságát dicséri, hogy a magyar királyról mintegy húsz év előtt alkotott ítéletét annyi idő múlva sem változtatta meg. Különösen érdekes, hogy Suchenwirt erősen kiemeli Nagy Lajos jóindulatát, melylyel a németek iránt viseltett, kiknek — költőnk szerint — igen sokat köszönhet. Mintha arra az elhidegült viszonyra célozna,

¹⁾ *Magyarúl*: Im lássátok, miként szerez ő tiszteletet czímerének és nevének. A költők szava szóljon is mindig Lajosról, Magyarország királyáról. Ő utat és ösvényt nyitott, mely a becsülethez vezet; dicséretét terjesztetni akarom: hurrá, hurrá Magyarország, nevedet a legjobbak ismerik.

²⁾ Jelszó, csatakiáltás, és mert ilyenül rendesen az ország vagy a hős nevét használták: név.

³⁾ A kérők, t. i. a költők (die Gehrenden); gyakori elnevezése a hegedősöknek, kik a lovagok bőkezűségéből éltek.

⁴⁾ Vezetni (laiten).

⁵⁾ Terjesztetni (verbreiten).

⁶⁾ Hurrá: éljen.

⁷⁾ *Primisser Alajos* id. m. XXIX. db. 221—234. vers.

⁸⁾ *Kratochwil Ferencz* id. ért. Germania, 485. l.

mely a hetvenes évek elején Lajos király és az osztrák hercegek, Suchenwirt urai közt főnnállott, a kik egyébiránt állandó és zavartalan barátságban éltek a magyar királylyal. Vagy mintha Suchenwirt saját tapasztalatából tudta volna, hogy már a XIV-ik század magyarjai közt sem volt csekélység németbarátnak lenni. Pedig akkor a német lanczkenétek még nem zsarolták és fosztogatták a szegény magyar népet. Mintha csak a XVII-ik század valamely nyakas kurucza könnyített volna lelkén azzal a durva mondással, melyet a dubniczi krónikás, az 1355-iki tulnai ütközetről tudósítván, érdemesnek talált feljegyezni.¹⁾ Bizonyára már akkor sem volt új ez a szólam és ez az érzelem. Több benne a jókedvű, bár megvető irónia, mely a szellemi fölény érzetéből fakad, mint az eleven gyűlölet és izzó szenvedély, melyet a magyarság igazán talán csak később, a kuruczvilágban táplált a németiség iránt. Kétségtelen, hogy Nagy Lajos tudott németül; szívesen is fogadta az udvarába sereglő német lovagokat és gazdagon jutalmazta őket szolgálataikért. »Quos praecipue teutonicos — mondja Küküllei — idiomatis eorum conscius, multum diligebat, et eisdem de stipendiis ac donariis largiflue providebat, ex eoque ad ipsum libenter confluebant eique fidelia servitia exhibebant.«²⁾ Krónikásunk szavaiból talán némi irigység és nemzeti féltékenység is beszél, pedig nincs alapja. Nagy Lajos épen nem volt elfogult, érdemök szerint kitüntette és jutalmazta őket, de ha kellett, kurtán és keményen is tudott velök elbánni.³⁾ Az utóbbi eljárásra azonban csak ritkán volt szükség, és Suchenwirtnek lényegében igaza van, mikor Lajos király dicséretét a németekhez való jóindulatára is alapítja.

Wie gevelt ew der in Ungerlant,⁴⁾
Der chúnich Ludweig ist genant.

Igy kérdi a költő a Fillértől, a mire ez válaszol:

¹⁾ »O lyeber her foh mych, nycht thewth mych!« mondják esdekelve a megszorult németek. — Hungari autem funesto gladio super eorum capita euibrato amputabant eis manus et caput dicentes: »Wezteg kwrwanewfya zaros nemeth; iwthatok werenkewth, ma yzzywk thy wertheketh.« (*M. Florianus: Fontes Domestici*, III. köt. *Chronicon Dubnicense*, 167. l.

²⁾ *Scriptores rerum Hungaricarum*, I. 304. l.

³⁾ *Pór Antal: Nagy Lajos*, 584. l.

⁴⁾ *Magyarul: Hogy tetszik kegyelmednek a magyarországi, kit Lajos királynak hívnak.*

Sol ich dir die worhait sagen,¹⁾
 Der gevelt mir wol in sein tagen;
 Die weil er hat di Dautschen wert
 So chlingt seins hohen lobs swert
 Durich alle lant den maisten tail,
 Er hat geluckh²⁾ und siges hail;
 Daz er gewinnt pürg unde lant,
 Geit er mich mit so milter hant.
 Daz sein di chron hat ere:
 Er volget weiser lere
 Mit gantzer innerleicher gîr,
 Das sult ir wol gelauben mir.

Elhiszszük neki, hiszen nálánál jobb barátunk aligha volt.

BLEYER JÁKAB.

---

¹⁾ *Magyarúl*: Hogy igazat mondjak, nekem mindig tetszett; és mert (vagy: a míg) szereti a németeket, fegyverének nagy dicsérete hangzik majd minden országban; szerencsés és diadalmas mindenkor; várakat és országokat hódítván, bőkezű kézzel osztogat engemet (fillért), úgy hogy nagy becsületet szerez koronájának; böles tanácsra szívesen hallgat, azt higyjétek el nekem.

²⁾ A szerencse (Glück).

A HÓDOLTSÁGI TERÜLET ADÓZASÁRÓL.

A pénzügyi, főleg az adóügyi aktákban mutatkoznak legszembeszökőbbben azon változások, melyek a magyar állam területén a török uralom idejében, az örökös hódítás és hódoltatás ezen korszakában végbementek, — mondja Acsády »A jobbágyadózás Miksa király korában« című értekezésében. Már a XVII-ik század elején nagy nehézségek merültek fel, s szükséges volt oly eszközökhöz nyulni, melyek nem egyeztek meg a szoros joggal és igazsággal. Erre érdekes adatokat nyújt Forgách Ferencz esztergomi biboros érseknek 1613 nov. 2-áról bátyjához, Forgách Zsigmondhoz írt levele is, melyet bevezetőnek, egyébként is érdekes tartalma kedvéért, nem tartok fölöslegesnek egészen közölni. Hangzik pedig ekképen :

Spectabilis et magnifice domine et frater observandissime! Post salutem et servitiorum meorum addictissimam commendationem. Ez az Báthori veszedelmünkre volt és ő fel-seége soha gonosznál egyebet nem vett tőle. Félek rajta, hogy ezután is nála végül kárunkra leszen, mert addig piszkálja palatinus a törököt, segítségeket küldözni Báthorinak, hogy rá megyen és azokat is felszózza, a kiket melléje küldött, és a felföldön nagy rablást teszen. En nekem úgy tetszenék, hogy többre mi most nem érkeziünk viselnünk gondot, mint a vég-házakat megerősíteni, és vigyázni, hogy ki ne ütne ránk a török és a tatár, és a hadakat megszerezvén látnánk, ha benne maradna benne veszteg, mert, a mint látom, a török császárral való hadakozáshoz nincs elég praeparatiónk. Soha bizony a rossz Báthorinak Erdélyt meg nem venném, hanem más jámbort provideálnék belé és a töröknél accomodálnám a dolgot. Palatinus ex practica cum Bathoreo, igen akarja talpra állatni, és nem gondol vele, ha minket elveszt is és a törököt reánk convertálja. Ennek eleit kellene venni ott Lőcsén és ő fel-gyülésnél is. Palatinus a gyűlésben hirdető levelét vettem. Nin-

csen ott a németek bevételéről semmi, maga azt committálta ő felsége, hogy azt tractálja inkább; nem vélem, hogy most is kedve szerint cselekedjék ő felségének, hanem másban fogják fejüket törni. Én reám erősködött most a katonák fizetésére való contributióért, hogy én is fizessek jószágomtól. *Expreste* meg vagyon az *articulusban*, hogy az érsek nem tartozik oda, mivelhogy banderiumot tart, és ő mégis biztatja a viceispánokat, hogy duljanak és bírságotlanak. Soha ennél hálátlanb és istentelenb nemzetséget nem láttam. Huszonhárom ezer és ennyihány száz forinttal a király subsidiumja nélkül érem meg Ujvárat esztendőnként; most ez a kajtor had mind rajtam élt; sok ezer forintot teszen a kár, mit a jószágban tettenek. Mikor a török ellen kimennek a végekből és megtérnek, az én jószágom ad élést; mind végházat itt körül¹⁾ az én jószágom építe, azt kapnak elő, a nemes emberhez nem mernek nyulni; százképpen huzzák-vonják szegényeket, mégis mindenkor reám törnek, hogy a lelkemig mindent levonnának rólam. Azt írta palatinus, hogy most Lőcsén megláttatja, ha tartozom-e vele, hogy contribuáljak, vagy nem? Én azt íráim, hogy nem. Én érettem leszen a lőcsei gyűlés. Tractáljon arról, a mit a fejedelem neki [meg] hagyott; mert, a mint engemet gyűlölnék, mindenemből kipusztítanak ők. Hanem *pro documento* elég ez, hogy adják ki a *protoculumból*, mikor rótták meg katonatartásra a jószágot én idétem vagy Kutassi időtt, és úgy rójanak most is, ha akkor úgy volt; de azt fel nem találják. Kérem kegyelmedet, írjon Thurzónak a jámbornak, hogy én rajtam újat ne költson, hagyjon békét, mikor tudják, hogy semmivel nem tartozom, és becsüljék meg azt, a mit én az ország oltalmára cselekszem. Én az enyémet adom a közönséges jóért, palatinus azt eszi meg, a mi a közönséges jóra való volna. Lássák, melyikben vagyon az országnak nagyobb haszna. Nem hallok semmit az imperiumból, miként mihent jó levelem, kegyelmednek tudtára adok minden dolgot. Asszonyom ángyannak éltig való szolgálatomat ajánlom, az úr Isten tartsa meg kegyelmeidet sokáig jó egészségben.²⁾

Ime egy főpapak is így kell panaszkodni az adózás miatt. Pedig Forgáchnak a jogkérdések iránt erős érzéke volt s nyolcz év előtt saját tizedügyében egyházi átkot mondott ki Trencsén megyére, mert a tizedet pénzül akarta megadni.

¹⁾ Az érsek Tavarnikból írja levelét.

²⁾ *Czím*: Spect. et Magn. D. Comiti Sigismundo Forgách de Ghimes, Comitii Comitatum Nogradiensis et Sabocziensis, Judici Curiae et S. C. Reg. Maiestatis Consiliario et Partium regni superiorum generali, domino et fratri meo observandissimo, Cassoviae. (N. Muz. Forgách levéltár.)

A nyomoruságot roppantúl elősegítette a katonaság garázdálkodása, a mi elől a jobbágyok felgyújtott, elfoglalt házaikból barlangokba, erdőkbe menekültek, míg a hajduk és zsoldosok már annyira mentek vakmerőségökben, hogy eleve felosztották egymás közt a kizsákmányolásra kitűzött helységeket.

Ezen keserves helyzetről a legvilágosabb képet még sem az általánosságban mozgó panaszok, hanem az adózásról vezetett lajstromok nyújtják.

Tényleg a számok a maguk ridegségében, meg nem rontva subjektív föltevésektől, combinatióktól, világos bizonyosságai a hódoltsági idők nyomorának, s érthetővé teszik, hogy oly viszonyok közt, midőn az országgyűlés egy kapura négy jobbágházat, vagy tizenkét zsellért kénytelen számítani¹⁾ az ország folyton fogyó jövedelmei csakhamar elégtelennek bizonyulnak a szükségletek fedezésére, s a királyi propositiók kénytelenek kérni, hogy hozzák be újra a *kamara hasznát* (lucrum camerae), hogy így a kincstár e régi jobbágy-adót akkor is szedhesse, mikor az országgyűlés dicát nem szavazott meg.

Az országgyűlés nem fogadta el ezt a javaslatot, pedig épen ezen időtájban a belső mozgalmak újabb szükségletekkel apasztották az úgyis csekély jövedelmet.

Felsőmagyarország tizenhárom megyéje a porták szerint mindössze 3547 frtot és 55 dénárt hoz 1618-ban, s még ebből is vagy ezer forintnyi összeg nem folyt be a kamarához.

De a legridegebb s épen azért legfontosabb adatokat, a számokat szóltatjuk meg az alábbiakban, melyek az állapotokat élénken világítják meg.

Felsőmagyarország megyéire vonatkoznak az adatok, melyeket közlünk; és ha itt, hol mégsem a töröknek leginkább kitett terület volt, nyomoruságos viszonyokat találunk, akkor az alföld szerencsétlen viszonyai még érthetőbbekké lesznek.

Tizenhárom felső-magyarországi megyének portaösszeírása áll előttünk 1619 és 1620-ból, mely szerint a töröknek adózó és nem adózó összes porták száma $3844^{22}/_{24}$, külön pedig a nem adózók száma $3255^5/_{24}$, az adózóké $589^{17}/_{24}$ az 1618 és 1619 években.²⁾ 1620-ban Hevest már kihagyják a számításból s csak tizenkét megyét számítanak, melyekben az összes porták száma $3475^{11}/_{24}$, külön pedig a nem adózók száma $2867^{17}/_{24}$, az adózóké pedig $607^{18}/_{24}$.³⁾ Látni való tehát, hogy csak egy

¹⁾ 1681 évi 41-ik art.

²⁾ I. sz. okl.

³⁾ II. sz. okl.

év leforgása alatt közel 400 porta különbség áll be, a mi azután a jövedelmet is megfelelően csökkenti. 1618—19-re 3547 frt és $55\frac{15}{24}$ dénár az adó,¹⁾ mi megfelelően 300—450 forinttal csökken, ha a hiányzó 400 részint hódolt részint hódolatlan porta jövedelmét levonjuk. Kétségtelen, hogy maga ez a körülmény is nehézségeket okozott, de mint az alább következő függelékben foglaltak mutatják, fokozta a bajt, hogy a restantia is igen jelentékenyvé nőtt.

Srs.

FÜGGELÉK.

1.

Consignatio portarum comitatum superioris Hungariae anni 1618 et anni 1619, tam colonorum quam etiam inquilinorum.

In comitatu Scepusiensi numeratae sunt turcis non tributariae portae		294 $\frac{1}{2}$	facit fl. 294 d. 50
>	>	Sarosiensi non trib. p.	557 $\frac{2}{4}$ > > 557 > 75
>	>	Zempliniensi non trib. p.	524 $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$ > > 524 > 37 $\frac{1}{2}$
>	>	> trib. port.	26 $\frac{3}{4}$ > > 8 > 37 $\frac{1}{2}$
>	>	Bereghyiensi non trib. p.	178 $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{4}$ > > 178 > 58 $\frac{1}{2}$
>	>	Zathmariensi non trib. p.	523 > > 523 > —
>	>	> trib. port.	24 > > 12 > —
>	>	Ungh non trib. portae	139 > > 139 > —
>	>	Zabolch non trib. portae	150 > > 150 > —
>	>	> trib. portae	30 $\frac{1}{2}$ > > 15 > 25
>	>	Ugocha non trib. portae	115 > > 115 > —
>	>	Abaujwariensi non trib. portae	508 $\frac{1}{4}$ > > 508 > 25
>	>	> tribut. portae	53 $\frac{3}{4}$ > > 26 > 87 $\frac{1}{2}$
>	>	Thorna non trib. portae	51 > > 51 > —
>	>	> tribut. portae	26 > > 16 > —
>	>	Gömöriensi non trib. portae	205 $\frac{1}{4}$ > > 205 > 25 $\frac{1}{2}$
>	>	> tribut. portae	126 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{6}$ $\frac{1}{12}$ > > 63 > 35
>	>	Borsodiensi non trib. portae	8 $\frac{1}{2}$ > > 8 > 50
>	>	> tribut. portae	160 $\frac{1}{4}$ > > 80 > 12
>	>	Hevesiensi omnes trib. portae	146 $\frac{3}{4}$ > > 73 > 37 $\frac{1}{2}$

Universa summa facit non trib. portarum 3254 $\frac{1}{3}$ $\frac{2}{4}$ $\frac{1}{8}$

> summa facit tribut. portarum 589 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{8}$ $\frac{1}{12}$

Et in paratis hung. florenos 3547 d. 55 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{8}$

2.

Consignatio portarum in comitatibus superioris Hungariae pro anno 1620 connumeratarum.

In comitata Scepusiensi numeratae sunt turcis non tributariae portae		281	facit fl. 281 d. —
>	>	Sarosiensi non trib. p.	470 $\frac{1}{2}$ > > 470 > 50
>	>	Zempliniensi non trib. p.	470 $\frac{3}{4}$ > > 480 > 50
>	>	> trib. p.	19 $\frac{1}{2}$ }

¹⁾ I. sz. okl.

In comitatu Unghiensi non trib. p.	87 ¹ / ₂	facit fl. 87 d. 50
> > Bereghiensi non trib. p.	151 ¹ / ₂	> > 151 > 50
> > Zathmariensi non trib. p.	472 ¹ / ₂	> > 472 > 50
> > Zabolciensi non trib. p.	109 ³ / ₄ 1 ¹ / ₂ 1 ¹ / ₈	} > > 123 > 20 ¹ / ₂ 1 ¹ / ₈
> > > trib. p.	26	
> > Ugochiensi non trib. p.	60 ¹ / ₈	> > 68 > 50
> > Abaujwariensi non trib. p.	512 ¹ / ₄	} > > 547 > 37 ¹ / ₂
> > > trib. p.	60 ¹ / ₄	
> > Thornensi non trib. p.	53	} > > 64 > 37 ¹ / ₂
> > > trib. p.	23 ¹ / ₄	
> > Gömöriensi non trib. p.	180 ¹ / ₄	} > > 233 > 37 ¹ / ₂
> > > trib. p.	106 ¹ / ₄	
> > Borsodiensi non trib. p.	9 ³ / ₄	} > > 91 > 87 ¹ / ₂
> > > trib. p.	164 ¹ / ₂	
Summa facit non tribut. portarum	2867 ¹ / ₄ 1 ¹ / ₂ 1 ¹ / ₈	
> facit tributariarum portarum	607 ³ / ₄	

3.

Ratio restantiarum (dicæ) pro conservatione coronæ in Partibus regni Hungariæ superioribus a regnicolis impositæ, annorum 1618 et 1619.

In comitatu Saarosieni apud dominum dicatorem Johannem Usz pro anno 1619, flor. 315, den. 50.

In comitatu Zempliniensi apud dominum dicatorem Johannem Gállfi pro duobus annis 1618—1619 restant fl. 1065, d. 50.

In com. Ungh apud dom. dicatorem Wolphgangum Bornemisza pro duobus annis restant fl. 278.

In com. Bereghiensi apud dom. dicatorem Thomam Oroszy pro anno 1619 restant fl. 117.

In com. Ugoziensi apud dom. dicatorem Georgium Egressi pro duobus annis restant fl. 230.

In com. Zathmariensi apud dom. dicatorem Stephanum Farkas pro anno 1619 restant fl. 173.

In com. Zabolciensi apud dom. dicatorem Thomam Megyeri pro duobus annis restant fl. 130, d. 50.

In com. Borsodiensi apud dom. dicatorem Joannem Zindy pro duobus annis restant fl. 176, d. 25.

Perceptor Camerae Scepusiensis percepit sine scitu meo ad commissionem praefecti eiusdem Camerae fl. 171, d. 75.

In com. Thornensi apud dom. dicatorem Joannem Koszma pro anno 1619 restant fl. 13.

In com. Hevesiensi apud dom. dicatorem Georgium Barna pro anno 1618 restant fl. 20, d. 75¹/₂.

4.

Restantia (dicæ) pro conservatione coronæ a regnicolis impositæ anni 1620.

In comitatu Scepusiensi apud dominum dicatorem Christophorum Görgey pro anno 1620 restant fl. 62.

In com. Sarossiensi apud dom. dicatorem Stephanum Usz pro eodem anno restant fl. 170, d. 50.

In com. Abaujwariensi apud dom. dicatorem Johannem Czeke pro eodem anno restant fl. 42, d. $37\frac{1}{2}$.

In com. Zempliniensi apud dom. dicatorem Wolphgangum Buda-házy pro eodem anno restant fl. 294, den. $37\frac{1}{2}$.

In com. Unghiensi apud dom. dicatorem Wolphgangum Bornemisza pro eodem anno restant fl. 87, den. 50.

In com. Ugocziensi apud dom. dicatorem Matheum Paztohy pro eodem anno restant fl. 68, den. 50.

In com. Zathmariensi apud dom. dicatorem Nicolaum Czeke pro eodem anno restant flor. 72, den. 50.

In com. Gömöriensi apud dom. dicatorem Franciscum Farkas pro eodem anno restant fl. 233, d. 31.

In com. Borsodiensi apud dom. dicatorem Gasparum Bankházy pro eodem anno restant fl. 54, d. 81.

J. Kutthassy.

(Nemzeti Muzéum, Forgách levéltár.)

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában.
Irta dr. *Fináczy Ernő*. Első kötet. 1740—1773. Kiadja a M.
Tud. Akadémia. Budapest. 1899. Athenaeum kny. 8-r. VIII. 449 l.

Tízennyolcz éve annak, hogy Molnár Aladár műve: *A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században*, megjelent. Az első kötet megjelenését csakhamar az érdemes szerző halála követte. Így a munka befejezetlen maradt. Nem folytatására, hanem hazai tanügyünk legfontosabb átalakulása korszakának megírására vállalkozott Fináczy Ernő, a ki e munkájával belépett a hazai történetírás kiváló művelőinek sorába.

Molnár Aladár hagyatékában nem maradt anyag, melyet a szerző felhasználhatott volna. De különben is a két munkának iránya, tartalma, tárgya, egészen különböző. Megfelel ez a két korszak belső jellemének, valamint a feldolgozók egyéniségének is. A XVIII-ik század elején még teljes és kizárólagos a felekezeti iskolázás uralma, azokon az alapokon, melyeket egyrészt a reformátorok, másrészt a jezsuiták raktak le. Központosításnak semmi nyoma, és Molnár Aladárnak, midőn e korszak emlékeit kutatta, az egyes nagy iskolák könyvtáraiban kellett búvárkodnia és az ott talált adatokat összeköttetésbe hoznia az általános történelmi vonatkozásokkal. E munkára őt saját életének iránya, mind philosophiai műveltsége, mind egy nagy felekezeti főiskolánál elfoglalt állása, kiválóan képesítették. Fináczynak ellenben a hazai tanügy azon phasisát kellett feldolgoznia, melyben az egyrészt a modern felvilágosító műveltség hatása alá jut, másrészt pedig egységes állami szempontok által irányított vezetés alá kerül. Itt már a központi levéltárakban található az anyag legnagyobb része, azon mértékben, a melyben az állami igazgatás és felügyelet az egyes felekezetek intézeteit szorosabban hatáskörébe vonja. Az egész fejlődés aktaszerűen, szinte bürokratikus módon mutatható ki. E munkához Fináczynak, mint a középiskolai

igazgatóság egyik vezetőjének, megvolt teljes hivatottsága. Tanári multja és philologiai tudománya egyaránt képesítették őt arra, hogy ne csak a tárgyon uralkodjék, hanem a magából: ítéletéből, felfogásából is adhasson hozzá. Mert csak az egyéniségnek ez a hozzájárulása avatja történeti munkává azt, a mi különben -- másnak a kezében -- tán merő adathalmaz marad.

Mint hogy a tárgy természet szerint két részre oszlik: a régi állapot ismertetésére s az új elvek és alkalmazásuk feltűntetésére, a munka szervesen van tagolva. Az is magától érthető, hogy a régi állapot rajza nagyobb részét foglalja el a kötetnek, annál is inkább, mert az igazi átalakulásnak itt csak kezdete van tárgyalva, és a *Ratio Educationis* óriási reformja majd csak a második kötetben jut feldolgozás alá.

A munkát egy igen tartalmas értekezés vezeti be a *régi rendszert uralmáról*. A katolikus túlsúly korának politikai és műveltségi következéseit taglalja nyugodtan, tárgyilagosan, de azért igazságosan és nem riadva vissza a historikusnak szigorú bírói kötelességétől sem. Különösen érdekes fejezete e résznek a *könyv-revisióról* szóló (64 - 79. l.), mely számos eddig ismeretlen nevezetes adatot közöl. E tárgyalásnál, valamint az egész munkánál csak azt sajnáljuk, hogy Erdély megfelelő viszonyait még csak nem is érinti a szerző. Igaz, hogy e fejedelemség akkor egészen külön kormányzás alatt állott, de a nemzeti nevelés történetének egysége megkövetelte volna a testvérhaza iskolai állapotainak is teljes méltatását. Ime Horvátország és Szlavónia közoktatása akkor teljesen azon igazgatás alatt áll a magyarral, és mégis igazolva találjuk, hogy a szerző nem foglalkozott vele tüzetesen. De nem azért, mert levéltári adataihoz nehezen férhet; ez nem fogadható el alapos érvnek; hanem azért, mert a nemzeti iskolázás ismertetéséhez a horvátországi adatok nem épen szükségesek. Erdélyre nézve azonban, világos, másként áll a dolog. A szerző oly nagy buzgalmat és lelkiismeretességet fejt ki, hogy épen nem az anyag tömege riaszthatta őt vissza, hanem bizonyára valami hivatalos scrupulus. Kívánatosnak tartjuk, hogy a mű második kötetében e hiányt teljesen pótolva, valóban az egész nemzeti iskolázásnak adja képét.

A *Regnum Marianum* politikájának eddig leginkább csak közjogi és közigazgatási szempontból írták meg történetét és hatását. »Az államvallás a nevelésben« című fejezet művelődési politikáját vázolja. Már nem is a kormány jár ebben elől, hanem a magyar katolikus társadalom, melynek e téren akkor gr. Barkóczy előbb egri püspök, majd az ország primása a legigazibb képviselője. Tevékenységéről később bővebben

lesz szó; egyelőre elveivel ismertet meg a szerző bennünket, felterjesztései és jelentései alapján.

E bevezetés után következik a régi rendnek, első sorban a Jézus-társaság iskoláinak bemutatása. Bárminő nagy és jelentékeny az ezen rend tanító és nevelő működéséről szóló irodalom, Fináczy tanulmánya annak mindig maradandó értékű kiegészítése lesz. A hazai viszonyok tüzetes ismertetésén kívül általánosabb szempontok sem hiányoznak. Az egész módszer megbírálása (104—111. ll.) tárgyilagossága és határozottsága által a munka legkiválóbb részei közt foglal helyet. Különösen érdekesek a történeti tanításra vonatkozó adatok és megjegyzések. Az ítélet épen nem kedvező, még a latin oktatásra nézve sem.

Mint hogy, mint előre bocsátottuk, a szerző nemcsak tudós kutató és jeles paedagogus, hanem — úgy tudjuk — tevékeny részt vesz a középiskolák vezetésében is, szókimondó bátorsága annál nagyobb méltánylást érdemel. Annál inkább, mert könnyű a régi viszonyokról a mostaniakra való alkalmazás. A jezsuiták tantervénel a szerző megjegyzi (115. l), hogy »Nepos és Curtius nem épen mintaszerű írók.« Ha a mult században nem voltak azok, bizonyára most sem méltók arra, hogy az ifjuságnak olvasmányul szolgáljanak. Pedig az újdonan új, még csak életbe sem lépett tanterv megint ezt a szerepet szánja azoknak az auctoroknak, kiket a jezsuiták magok is, később elhagytak. *Fiat probatio!*

»Nem annyira a nevelés eszménye lelkesíti őket, mint a lelkek fölötti uralmuk gyarapításának reménye. — Nekik mindig az volt a főczéljuk, hogy az iskola körén kívül állók *lássák*, mit tudnak a jezsuita gymnasiumok növendékei. Ennek a czélnek szolgálnak a nyilvános vizsgálatokon kívül különösen az iskolai színi előadások.« Ezekre vonatkozólag a szerző, óriási apparatus alapján, kimutatja, hogy a magyarosodásnak legfőlebb kezdetei észlelhetők a rend kebelében, és hogy e rend a korszak végéig lényegileg megmaradt annak, a mi kezdettől fogva volt: *internationalisnak*.

E tisztán külső, hatásvadászó, úgynevezett nevelési eszközök bírálatát illetően teljesen egyetértünk a szerzővel. Kiemeli, hogy e nyilvános vizsgálataik, akadémiáik, szavallataik, vitakozásaik és szindarabjaik előkészítése nem történhetett meg a tanulás és tanítás kára nélkül. Hozzáteszi, hogy napjainkban is tapasztalhatjuk, hogy a különben üdvös tornaversenyek helylyel-közzel túlságosan lekötik az ifjuság figyelmét. (120. l.) Nem kell-e kérdeznünk, vajjon e tornaversenyeken kívül nem illesztett-e be a modern közoktatási politikánkban néha fel-

felesapó áramlat oly alkotórészeket a gymnasialis életbe, melyek semmivel sem jobbak a jezsuiták tanrendjénél, és a melyek szintén nagyon hathatósan csökkentik a tanítás folytonosságát és intenzitását.

A jezsuiták egyéb nevelési eszközei, a *Mária-társulatok* és az *uskesis* ismertetése után, a szerző rátér a jogi oktatásra. Ennek állapotát is, mint a többi katolikus intézetét, kiválóan az 1766 évi összeírás alapján vázolja. Különösen fontosak és újak a Foglár-féle egri alapítványra és a Pest városa által alapított és fentartott jogi iskolára vonatkozó adatok.

Külön fejezetet szentel a piarista rendnek, mely, bár nem szándékosan, némileg mint a jezsuiták ellenlábasa és versenytársa kezd szerepelni. A rend e tekintetben való jelentőségére magam is ráutaltam, és most nagy örömmel látom, dús anyag alapján, ezen ellentét kifejtését. A matematika tanításán kívül a kegyes atyák nagy gondot fordítanak a hazai nyelv és történelem tanítására is, és a latin irodalmi oktatásban is elütő módszerük a jezsuitákétól, a mennyiben nagyobb súlyt helyeznek a realiákra és az olvasmányok erkölcsi hatására. Philosophiai tanításuk pedig már egészen szakított a scholastikával, és a legújabb tanoktól, Cartesius és Wolff eszméitől sem riadt vissza. A változott idők jele, hogy maga az *ecclesia militans* magyarországi feje, Barkóczy primás, majd Migazzi is, nekik kezdik átadni az előbb a jezsuitáknak szánt intézeteket.

Egyáltalában a jezsuiták tanrendje és módszere még a katolikus iskolákban sem volt az egyedül uralkodó. Igaz, hogy a dominikánusok, prémontreiek, ferencz-rendiek és benzések ezt követték, de a piaristákon kívül a pálosok is külön terv szerint oktattak. Ez a régi, gazdag, kiválóan magyar rend a maga két intézetében még a kegyes-rendieknél is nagyobb mértékben tanította a realiákat, a magyar nyelvet és a hazai történetet.

Igaz, hogy a történetírónak azzal kell foglalkoznia, a mi volt, és Fináczy meg is felelt e feladatnak. De azért mégis megérdemelte volna az utánajárást: miért volt oly csekély a tanítói működése a mostani nagy tanítórendeknek, a benzéseknek és a prémontreieknek, kik csak egy-egy iskolában oktattak, és a ciszterczitáknak, a kik meg éppen nem szerepeltek e téren? Hiszen ezek akkor is gazdag szerzetek valának, és legalább a benzésekről tudjuk, hogy foglalkoztak tanulmányi kérdésekkel. Sajit hanyagságuk, tétlenségök volt-e oka, vagy pedig a jezsuiták versenye?

Nevezetes a jezsuita és más intézetek mellett fennállott

convictusok és seminariumok ismertetése. Sehol sem annyira szembetűnő, mennyire reá bírta ütni a nemesi társadalom a maga bélyegét még a nevelésre is, mint épen e téren. Mennyi dédelgetés és elnézés a fizető úrfiak irányában, és minő megvetése és lealázása azoknak, a kik szegény és befolyás nélkül való szülőktől származnak. Nem tudom, mennyire vannak még meg e megkülönböztetések rudimentumai a mai iskolákban, de e lapok olvasása meggyőzhet mindenkit arról, hogy kérlelhetetlenül kell azokat üldözni és írtani, mint minden igazi tanítás és erkölcsi nevelés halálos ellenségeit. Nem csuda, ha az ifjak a sok elnézéstől vérszemet kaptak és a legerősebb kihágásokat is megengedték magoknak, mint a minókról p. o. a nagyszombati convictus 1757-iki jelentése szól. (182. l. j.) Az ilyenek meggyőzhetnek minden gondolkodót arról, hogy a régi jó idők és különösen a jezsuita iskolák fegyelmeről szóló annyira elterjedt vélemény — mythos, mint annyi más. Nagyon megsínylették a jezsuiták e rendi gondolkodását a nevelésökre bízott kispapok is. »Barkóczy (ki maga is egy évet töltött a kassai Kisdyanumban) oly élénken színezte ki a jezsuiták hanyagságát az intézet vezetése és igazgatása, úgy szintén a theologiai tudományok tanítása körül, oly ijesztő képet fest a romba dőlt épületről, az undorító élelmézésről, a ki nem elégitő ellátásról, a papnövendékek legkülönbözőbb szenvedéseiről, tisztátalanság és gondatlanság okozta betegségeikről, hogy a királyné — — a papnevelést (a tridenti zsinat szellemében) országsherte kizárólag a püspökökre kívánja bízani.« (187. l.) Valóban az egri püspöknek és későbbi primásnak ítélete e pontban alig tekinthető felekezeti vagy rendi gyűlölet által sugallottnak.

Nagy külső fény, csillogónak látszó eredmény, aránylag csekély szellemi és erkölcsi munka árán: ez voltaképp az akkori hivatalos iskolázásnak épen nem rokonszenves képe. Ezzel szemben az elnyomott, üldözött, de minden talpalatnyi földhöz és joghoz kétségbeesetten ragaszkodó protestáns iskolázás határozottan magasztosabb képet mutat. És itt ismét ki kell emelni, hogy a szegény, gyakran bujdosni kénytelen ágostai hitv. ev. iskolák általában magasabb fokát jelölik a tudományos műveltségnek, mint a mégis biztosabb nagy alapítványokkal rendelkező hatalmas kálvinista kollégiumok. És e helyzeteket korántsem köszönik annak, hogy tán szorosabb összeköttetésben állanak a tudomány külföldi központjaival. A kormány nemcsak a hazai protestáns iskolák ellen fordítja erejét, hanem mindent elkövet a nem római katolikus ifjuság külföldi iskolázásának megakadályozására. E törekvésében pedig sokkal

sikeresebben jár el a felföldi szegény községekkel, mint a bővebben fundált alföldi református iskolákkal szemben. A nem tagadható különbséget alig okozta más, mint az, hogy a helvét hitvallású tanárok, bármennyit tanultak külföldön, vidéki urak, civisek és parasztok közt el voltak szigetelve, mihelyt haza kerültek; a lutheránusok pedig nagyobbára városokban, és pedig régi műveltséggel bíró városokban laktak. A nagy szegénység mellett megvolt itt a kellő áldozatkészség mind a közönség, mind a tanárok részéről, és ez áldozatkészségnek Fináczy könyve számos nevezetes példáját sorolja fel.

Elt tehát a magyar közoktatás e szomorú korszakban is, élt, és a katolikus intézetek gyors fejlődése és szaporítása egyensúlyozta annyi protestáns iskola bezárását vagy csonkítását. De sem a katolikusoknál, sem a protestánsoknál nem található igaz és erőteljes fejlődés. Pedig a XVIII-ik század nagy szellemi forradalma 1750 körül már uralkodóvá lesz Európa szerte, és az iskola, bárminő conservatív kell hogy legyen, mint a jövő előkészítője nem zárkozhatik el a haladás, a jövő elől. Ezen haladásnak, bármennyire hangoztatták még az országgyűléseken is az országos közoktatás jobb karba helyezésének szükségét, és bármennyire elismerésre méltó némely piarista és protestáns tanítók törekvése, a nemzetben magában nem volt meg a kellő talaja. A katolikusoknál ennek útját állotta a hagyományhoz való ragaszkodás és a jezsuitáknak szinte kizárólagos nevelési kiváltsága. E rend pedig annál kevésbbé volt hajlandó bármiben is engedni, mert az új szellem támadásai kiválóan ellene irányultak. *Sint ut sunt, aut non sint!* — volt jelszava hazánkban is. — A protestánsokat pedig nemcsak a felülről és a katolikus társadalom által reájok gyakorolt nyomás tartotta vissza minden újítástól, hanem e nyomás szükséges reactiója is: a multhoz, mint örökölt kincshez való törhetetlen ragaszkodás. De mindezeknél hatalmasabb és szinte ellenállhatatlan ok küzdött a régi mellett. A míg Magyarország tisztán rendi és felekezeti ország, minden érdek, értelem és gondolat, osztályhoz és hithez van kötve, minden változás veszedelemmel járó e legfőbb szempontokra nézve. Mert, ha másban nem, a rendi uralom fentartásában és a felekezeti szellem ápolásában, a nevelési rendszer megtette kötelességét. Jóban, roszban egy volt a társadalommal.

Csak hogy az államot magasabb köteleességek kényszerítik eddigi, nemcsak conservatív, hanem reactionarius politikájának elhagyására. A társadalom magában álló, zárkozott; de az állam nem vonhatja ki magát szomszédjainak, vetélytársainak versenyéből. Nemcsak lelki emelkedettsége és kötelességtudása,

hanem főképp ez a verseny bírta Mária Teréziát annak kijelentésére, hogy *az iskola politikum*. Ki kell azt venni a magával megegyedett, annyifelé szakadozott társadalom kezéből; a jövő nemzedéket általa a haladó, egységes állam polgáraivá kell avatni.

Fináczy könyve ismerteti az új szellem követeléseit és pontról-pontra kimutatja az új eszmék keletkezését, hatását, és elfogadásukat a bécsi udvar által. Innét pedig egyszerű kormányzati ténynek látszott azok átültetése Magyarországra. Kezdetét veszi a nagy reform a nagyszombati főiskola átalakításával a bécsi egyetem mintájára. Majd a középiskola és népnevelés kerülnek sorra. Ezek reformjának a jelen munkához hasonló tárgyalását és méltatását vajha mennél előbb megkapnánk a szerző tollából.

Ha egy nemzet a saját erejéből nem képes megteremteni a fejlődéséhez szükséges eszközöket, akár szellemi, akár anyagi téren, el nem kerülhető, hogy azokat idegen erő ne alkossa meg. Mert a történelem sem ismer *vacuum*-ot. Azért semmi sem biztosítja annyira a nemzetek igazi függetlenségét, mint a haladás. Mert világos, hogy a hazai közoktatásügy annak az elvnek jutott uralma alá, mely reorganizálta. Az utolsó előtti fejezet ehhez képest: »*A közös birodalom eszméje a tanügy irányításában.*« És mivel a közös birodalom eszméje, vagyis a magyar függetlenség tagadása, nem úgy jelenik meg mint káros, ártalmas erőszak, hanem mint művelő és felvilágosító tényező, nem is volt soha oly veszélyben a magyar, mint akkor.

E könyvből megismerjük az eszméket, megismerjük az egyes rendelkezéseket is. De a kettő közötti kapcsolat, az a fonal, mely a gondolatot a megvalósításhoz köti, nem elég világos. Semmi sem múlhatja felül a szerző lelkiismeretes szorgalmát, de csak a történelmi compositió avathatja mesterré.

Szerintem ez a munka egyetlen lényeges hiánya. A könyv sokkal magasabb színvonalon áll, semhogy egyes kisebb tévedéseiben akarjak akadékoskodni. Nem ajánlhatom eléggé elolvasásra és tanulmányozásra mindazoknak, a kiket nemzetünk műveltségének fejlődése érdekel.

MARCSALI HENRIK.

A Zichy és Vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának Okmánytára. Szerkeszti *Kammerer Ernő*. Kilenczedik kötet. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. XXXIX, 647 l.

Kammerer Ernő, kire néhai Nagy Imre halála után ezen Okmánytár szerkesztése örökségül szállott, már az 1895-ben megjelent nyolczadik kötet előszavában kijelentette, hogy a hat első kötet indexét és tartalomjegyzékét magában foglaló hetedik, valamint az okmányok további közlését folytató kilenczedik kötet munkában van. A most megjelent kötettel ígéretének egyik felét váltotta be.

A mily örvendetes ez a történelmi kutatásra nézve, ép oly sajnálatos, hogy ígéretének másik felét be nem válthatta s a jelzett indexes és tartalomjegyzékes kötetet még eddig ki nem adhatta. A Zichy-család Okmánytára nem tartalmazza csak egyetlen egy család levéltárának anyagát, hanem több család levéltárait foglalván magában, a kutatónak a legtávolabb fekvő vidékekre s a legkülönbözőbb családokra vonatkozó, és a kutatás összes ágaira kiterjedő adatokat szolgáltatja. Adatainak halmaza oly nagy, hogy többi oklevéltáraink, melyek nagyobbbrészt speciális jellegűek, e tekintetben alig versenyezhetnek vele. Ennek az a következése, hogy a Zichy-Okmánytár, minden újabb kötetének megjelenésével mind az egyetemes, mind a részletes kutatóra nézve nélkülözhetetlenebbé válik, és hogy e növekedő jelentőségével az első hat kötet tartalmát magában foglalandó index hiánya óránként érezhetőbb lesz.

A ki méltatni tudja azt a fáradságot, a mibe hat vaskos kötetnek szözszerinti átbetűzése kerül, és a ki már tapasztalta, hogy ilyen átbetűzés után, esetleg egy órával később, a gyűjtött adatok kiegészítése és bővítése az egész roppant anyag ismételt átbetűzését teszi szükségessé: fentebbi állításom helyességét szívesen el fogja ismerni.

Az előttünk fekvő kilenczedik kötet, mely 1440 február 1-től 1457 végéig terjedőleg 416 oklevelet közöl, nagyban és egészben véve az előtte megjelent kötetek előnyeit egyesíti magában; tekintettel pedig arra, hogy a benne foglalt időszak, Albert király halálától kezdve I. Mátyás trónraléptéig, elég mozgalmas és eseménydús, joggal mondhatjuk, hogy jelentősége amazokénál jóval nagyobb. Találhat benne mind az országos történet kutatója, mind a genealogus, a heraldikus, a spragistikus, a nyelvész és a művelődéstörténet barátja elég újat és érdekeset.

Az országos mozgalmakra vonatkozó adatokból a következőket emeljük ki: Erzsébet özvegy királyné ellenfele, a len-

gyel (I.) Ulászló, 1441 április 17-én serege élén még Szombat-helyen táboroz, április 29-én azonban már a Veszprém megyei Ugod várát ostromolja, mely alkalommal egy ott kiállított adománylevélben említi, hogy Csapi Akos és Várdai Miklós, az osztrákok és csehek által Erzsébet érdekében elfoglalt Győr ostromlásában részt vettek; május 17-én megint Budán tartózkodik; 1442 febr. 22-én pedig Marczali Imre somogyi főispán Bátmonostori Tóttós Lászlónak írja, hogy Ulászló a pozsonyi várát ostromolja, falainak nagy részét már szétrombolta s néhány nap mulva a várát beveszi; a nyitrai vár megadta magát. Úgy látszik azonban, hogy Marczali Imrét tévesen tudósították. Tamási Henrik vajda ugyanis márczius 14-én arról értesíti Bátmonostori Lászlót, — megjegyzendő: mindketten Erzsébet hívei — hogy a lengyel király nagy nehezen és sok áldozat hátrahagyásával húzódott vissza Pozsonyból, és jelenleg Szombatban tartózkodik. Erzsébet vígan és egészséggel van Pozsonyban, míg hívei a győri, esztergomi, nyitrai és tatai várakból az ellenségnek Buda és Fejérvár vidékén fekvő birtokait pusztítják. A felvidékről hallani, hogy Erzsébet hívei: Pelsőczy Imre, a Homonnaiak, Pálóczy Péter és János, legközelebb szintén Ulászló ellen vonulnak; mondják, hogy Ulászló a macsói bánságot Kórógyi Jánosnak adományozta. 1442 augusztus 28-án Bátmonostori László már Ulászló híve, és november 14-én arról értesíti nejét, hogy az Ulászló és Erzsébet között létrehozandó béke ügyében Budát e napon elhagyta. 1443 május 14-én török háborúra készülnek; június 28-án Ulászló még Budáról felszólítja Várdai Miklóst, hogy — mivel már június 29-én Nándorfejevárra s onnan a török ellen vonúl — őt hadaival Nándorfejevárra kövesse. De el nem ment június 29-én, mert még augusztus 9-én is Budán találjuk; 1444 január 25-én azonban Nándorfejeváron, július 1-én ismét Budán van. A várnai csatáról és Ulászló haláláról semmit sem találunk a kötetben. 1444 szept. 22-én Hédervári Lőrincz nádor arról értesíti Perényi Jánost, hogy Giskra János és mások állítása szerint a cseh Thalafuz Tokaj táján garázdálkodik. 1445 augusztus-havában a törökök ellen készülődnek; 1446 nov. 12-én Lindvai és Bolondóczy Pál a török elleni hadjáratban vesz részt; 1446 szeptember végén a munkácsi és huszti várnagyokat osztrák területen találjuk; 1447 jul. 21-én Giskra és Hunyadi János Rimaszombatban békeszerződést kötnek; 1448 április-havában Hunyadi János Berzéte alatt táboroz. Keczer Istvánt is ott találjuk e hadjáratban. 1448 nov. 29-én az ország rendei a Hunyadi János és Brankovics György között felforgó ügyek rendezése céljából Bátmonostori Tóttós Lászlót

és Bucsányi Osvát macsói al-bánt küldik ki. Az 1451 február 24-ére Budára összehívott országgyűlés fő tárgyai: 1. Magyarország ügyeinek rendezése dolgában a római királyhoz küldött követség jelentése; 2. a törökökkel kötött fegyverszünet lejáratása és megújításának módja; 3. Hunyadi Jánosnak a morva rendekkel folytatott tárgyalásai; 4. a Giskrával kötött béke pontosabb körülírása. 1454 aug. 9-én Várdai Miklós tudtára adja Várdai Istvánnak, hogy a szerb despota, a törökök elől menekülvén, országát elhagyta, s nejevel és minden családjával Becsén tartózkodik; továbbá Hunyadi János meghagyta az országnagyoknak, hogy fegyvereseikkel együtt augusztus 15-ike után a török ellen hadba induljanak. V. Lászlónak 1454 nov. 14-én kelt két levele a tervbe vett hadjáratra vonatkozólag több adatot nyújt; egyebek között a szeptember 29-ike táján Frankfurtban tartott német birodalmi gyűlésről is szól, 1455 január 6-ikára pedig az ezen ügyben Budán tartandó tanácskozásra hívja meg a rendeket. 1456 febr. 9-én Szakolyi Miklós Várdai Miklóst és társait arról értesíti, hogy a csehek gyalogsága és lovassága Keresztúron van, hogy a tokaji várnagyt megszalasztotta, miért is barátai segítségét kéri. Végre megemlítjük még, hogy Ulászlónak 1440 aug. 15-én kelt egyik okirata szerint Brankovics György szerb despota a törökök garázdálkodásainak részese volt, és két fia még akkor (1440-ben) a törökök között tartózkodott; arról is panaszolkodik Ulászló, hogy mikor magyar királylyá választották, a despota minden elfogadható ok nélkül elhagyta az országot és vele szemben gyanus magaviseletet tanusított.

Heraldikai tekintetben az eddigi ismereteinket megerősítő adatokon kívül némi újat is találunk az előttünk fekvő kötetben. Fölötte érdekes az ismert Ozmanida, Csalapia fia Dávid pecsétje (1440), mely paizsban kiterjesztett szárnyú, jól stilizált, balra néző sast mutat, körülötte kettős körben keleti betűkből alkotott körirat nyomaival. Garai László macsói bán pecsétjén a hatszor hajlott kígyó almát tart a szájában. Az Ujlakiak a paizsban két víz-szintes pólyát viselnek. Marczali Imre 1442-ben jobbra fordult sisakot szárny-díszszel hordoz paizsában, Rozgonyi Simon egri püspök pedig jobbra nyúló kart, mely koszorút tart és nyállal van átlöve. Lindvai és Bolondóczy Pál az ismert ökör- vagy bölényfejet, szekesői Herczeg Ráfael kalocsai érsek a Héder nemzetség három haránt pólyáját használja. Hunyadi János 1453 febr. 24-én az V. Lászlótól 1453 febr. 1-én nyert címérbővítéssel él. Hédervári László egri püspök a püspöki süveg alatt nemzetségi címéret: a három függőleges pólyát használja. Szécsi Dénes biboros és esztergomi érsek a biborosi

kalap alatt a Balog nemzetség czímerét: a kiterjesztett szárnyú kétféjú sast, Várdai István kalocsai érsek a Gutkeled nemzetiség ismert czímerét hordja.

Végre érdemesnek tartjuk megemlíteni, hogy I. Ulászló 1440 július 15-én, tehát két nappal megkoronáztatása előtt, még nem magyar pecsétjével, hanem a következő pecséttel él: első mező a lengyel sas; második mező szent György lovas alakja; harmadik mező ökörfej, szájában karikával; a negyedik mező és a körirat kivehetetlen; a paizs és írás közé fölül kicsi paizs van illesztve, mely kettős keresztet mutat.

Az ismertebb családok sorából a jelen kötetben a következők szerepelnek: Apafi, Anthimi, Alsó-lindvai, Atyai, Bajoni, Battyáni, Bazini, *Bátmonostori*, Bátori, Bethlen, Csaholyi, *Csapi*, Csarnavodai, Csáki, Czobor, Czudar (= Szodár), Debreczeni, Derencsényi, Drágfi, Garai, Gúthi, Gyulafi, Gyulai, Haraszti, Hédervári, szekesői Herczeg, Homonnai, Hunyadi, Iklódi, Kállai, Kerecsényi, Kórógyi, rosályi Kún, Lépes, Lónyai, *Losonczi*, Marczali, Maróti, Paksi, Pálóczi, Perényi, Rozgonyi, ruszkai Dobó, szántói *Luczk.* Telegdi, Tornai, Ujlaki, *Várdai*, *Szakolyi*, zétényi Makó, Zicsi és Zrínyi, -- melyekre nézve a következő adatokat emeljük ki:

Alsó-lindvai Bánfi János özvegye Jusztina, még 1447 márczius 26-án a somogyi Kis- (ma Porrog) Szentpál tulajdonosa; 1444 június 10-én a szintén Somogy megyei Surdon is birtokol.

A Szentgyörgyi és Bazini grófok családjának új ágára akadunk. I. Ulászló elrendeli 1444 október 7-én, hogy Bazini György gróf özvegye Katalin, a Somogy megyei Surd, Szentpál, Gárdos, Pata, Ór, Bogárdi és Légrad nevű helységek birtokába statuáltassék. E helységek azelőtt Telegdi Miklós özvegye kezén voltak és zálogosítás útján jutottak Katalinhoz. 1447 márczius 26-án kis-szentpáli részét zálogba adván, vele együtt Ozorai Lénárd özvegye Ilona, és Alsó-lindvai János özvegye Jusztina, mint Kis-Szentpál társbirtokosai szerepelnek.

Marczali János leánya Katalin, kivel 1457-ben találkozunk, eddig ismeretlen volt.

Ugyanazon Marczali János 1457 július 1-én a Somogy megyében fekvő Zákány birtokot Zicsi Benedek nejének Annának engedi át, mert ez rokonság révén különben is jogot tarthat hozzá, és mert férje Zicsi Benedek, és Szerdahelyi Imre fia György, Marczali Jánosnak különféle szolgálatokat tettek. Okmánytárunk érdemes szerkesztője ebből azt következtette, hogy Anna, Zicsi Benedek neje, Marczali leány volt, és e né-

zetének több helyen kifejezést is ad. A tényállás azonban más. A Zichy-Okmánytár V-ik kötetének 418-ik lapján 354. sz. alatt olvasható okirathól tudjuk, hogy Anna, Zichi Benedek neje, ugyanazon Szerdahelyi Imre fia György testvére, kire Marczali János hivatkozik. Igaz ugyan, hogy az idézett oklevél tévesen 1405-ből van keltezve, — a mint ezt más helyen bővebben ki fogom mutatni, — de kétségkívüli dolog, hogy Anna a Győr nemzetségbeli Szerdahelyi Imrefi család tagja volt.

1453 október 21-én olvassuk, hogy Kisasszonyfalvi István fia János, Zákányi László egyik leányának a férje, 1455 július 21-én pedig Baranya megye szolgabírája; tehát az ismert Kisasszonyfalvi Istvánfi család egyik őse.

A Bátoriakra vonatkozólag megjegyzendő, hogy a Bátori (ecsedí) ághoz tartozó István özvegye Borbála, 1451 február 1-én még él. Ép így találkozunk a somlyai ágból való Szaniszló fiával Istvánnal, ki 1452 január 28-án életben van és (Kis)-Várdai László Dorottya nevű leányának a férje. Ezen István fia László 1456 október 27-én még szerepel. György fia László pedig, kivel 1455 június 11-én ismerkedünk meg, a család eddig ismeretlen tagjának tekintendő.

Azon család, melylyel a kötetben leggyakrabban találkozunk: a Gutkeled nemzetségbeli Várdai család. Különös érdekléssel bírnak az István bitoros és kalocsai érsekre vonatkozó adatok. Megjegyzendő azonban, hogy a 238. sz. okirat (317. l.) helytelenül van keltezve, mert Várdai László, kinek Hedvig nevű neje ezen okiratban már 1452 február 20-án mint özvegy szerepel, a 394-ik lapon található okirat szerint még 1453 december 11-én él; azonkívül még azt is tudjuk, hogy e Lászlónak a 238. számú okiratban elősorolt fiai: András, János és László, különösen pedig az ugyanott megnevezett Várdai Simon, sokkal később éltek mint 1452-ben.

Kiváló érdekük a Várdai birtokok jobbágyairól, adózásairól és ingóságairól szóló kimutatások az 1452, 1453 és 1454 évekből.

Végezetül még ki kell emelnünk, hogy a kötet név- és tárgymutatója a VIII. kötethez készült index tervezete szerint van szerkesztve. Csak azt sajnáljuk, hogy a jelen kötetben a szereplő személyeknél fellépésük éve csupán egyszer jeleztetik, holott ez a VIII. kötetnél annyiszor történik, a hányszor az illető személy előfordúl.¹⁾ Teljes elismerést érdemel azonban az

¹⁾ Lényeges hibája az indexnek csak az, hogy a betűrendet nem tartja meg pontosan. És itt nem azt akarjuk megróni, a mit egyébiránt szintén célszerűtlennek tartunk, hogy a vezérszavak a rövid és hosszú

index azon törekvése, hogy a földrajzi neveket lehetőleg meghatározza, a mivel a kutatónak igen nagy szolgálatot tesz, mert a földrajzi nevek meghatározása sokszor sok időbe és fáradozásba kerül.

Várva várjuk a tizedik kötet megjelenését.

WERTNER MÓR.

Magyar írók élete és munkái. A m. tud. Akadémia megbízásából írta Szinnyei József. VI. köt. Budapest. 1899. 8-r. 1456 l.

A magyar írók névtáráról, melyet az Akadémia támogatásával Szinnyei József 1891-ben indított meg, már bővebben volt szó a Budapesti Szemlében és a Magyar Könyvszemlében. Elmondhatott, hogy a nagy mű igazán hézagpótló s fölötté hasznos segédeszköze a történetíróknak. És ámbár a szerkesztés ellen egyik-másik pontban kifogás tehető, mindenkinek el kell ismernie, hogy ezt a munkát senki sem lett volna képes úgy megcsinálni, mint a páratlan szorgalmú Szinnyei József. A című ugyan magyar írók életét és munkáit igéri, de a szerző többet nyújt ennél. Ő a magyarországi írók életét és munkáit adja; a mi helyes ugyan, de kár volt ezt a mű címében is nem jelezni. Másfelől, mint e most megjelent kötetből is látható, számos író helyet foglal a műben, a kinek életére nézve nincsen a szerzőnek semmi adata. Az ilyeneket elhagyhatta volna, mert hiszen bibliographiai kézikönyveinkben munkáik címét úgy is megtalálja a kutató. Másrészt azonban épen ez mozdítja elő Szinnyei művének használhatóságát, mert szinte fölöslegessé teszi a többi forrást. Így egy műbe gyűjtve kapjuk az egész anyagot, a mi a kutatónak nagy könnyebbségére válik. Fölösleges volna egy ily munkának többrendbeli fontosságáról bővebben elmélkedni, kivált e folyóirat hasábjain; csak annyit jegyzünk meg, hogy Szinnyei József bűvárszorgalma e munkában termett legértékesebb gyümölcsöket. Sok

hangzók szerint külön-külön vannak csoportosítva, hogy pl. az *Ábel*, *Ábeli*, *Ámosdi* nevek *Axamith* után következnek, *Báfony*, *Bács*, *Bács-megye* s még egy sereg a *Bazini*, *Bazsai* nevek után, hogy *Bezniki* Jakabot előbb találjuk mint *Bécs* városát, *Békés* megyét és *Béla* királyt s így tovább, — de ettől eltekintve is, több helyen hibás a betűrend: így pl. az *Adony*, *Adács* nevek *Agárdi* után állanak, *Alap*, *Alapi* pedig az *Albái*, *Albánia*, *Albert* nevek után; egy csomó *An* kezdetű név megelőzi az *Al* kezdetűeket; *Ardó* nevét előbb találjuk mint az *Aranyan*, *Aranyani* neveket; *Gödör* és társai *Gróf* után következnek; *Pénzes*, *Pénzérték*, *Pénzverő* később jönnek mint *Péter*, *Pétervárad* stb.

Szerk.

hasznos munkával segítette az utóbbi évtizedekben kutatóinkat, de egy sem oly maradandó becsű, mint a magyar írók névtára.

Lapozgatván a most befejezett hatodik kötetben, mely a *Kende* és *Kozocsa* nevek közé eső írók életét és munkáit öleli fel, azt látjuk, hogy az előbbi kötetek szerkesztése módjához mindenben hű maradt a szerző, a mi természetesen rendén is van. De azért valahányszor oly író-találunk, a kinek egy-egy hírlapi cikke, vagy egy iskolai értesítőbeli rövid értekezése van megemlítve (pl. Keserű József, Király György, Kiss Ábrahám, Kispál Sándor stb.), mindannyiszor eszünkbe ötlük, hogy ily formán a jelenkor *írói* közül még jó csoportot fölvehetett volna a szerző; mert hiszen eljárását csakis a teljesség szempontja igazolja. Ez a szempont ily lexikális munkában bizonyára fölötte fontos, de az ily írók, azt véljük, még a teljesség rovására is kimaradhattak volna. Az anyag úgyis igen nagy; nem árt vala az ilyeneket mind kihagyni. Van olyan író is e kötetben, a kinek a szerző egy sor írását sem tudja följegyezni. *Keresztes Elek* rövid életrajzát elmondván, ezt a megjegyzést teszi a szerző: »Dissertációját és egyéb munkáit nem ismerem.« Vajjon mit keres tehát neve az írók névtárában? Az a lelkiismeretes pontosság, a mely Szinyeyi működését jellemzi, az értéktelen kis-szerűségek elhagyására sem képes. Itt azonban minden pontosságon fölül kell kerekednie a kritikának. Egészen szükségtelen följegyezni ily munkában, hogy például *Kerekgyártó Elek* magyar olvasó könyvének második stb. kiadásai mikor jelentek meg. Van tudomásunk olyan elemi iskolai könyvről, a mely harmincz-negyven kiadást is ért: mindezt csak nem érdemes külön föl- említeni. Vagy például van író, a ki egy pár száz hírlapi cikket írt (*Kereszty István*) s mind fel van sorolva cím szerint. Azt hisszük, senki sem venné rossz néven, ha a fontosabb cikkek közül néhányat cím szerint idézne a szerző s csak a folyóiratok és lapok címzeit jegyeznék föl, a hol a cikkek megjelentek. A szerző szerkesztési módja, míg egyrészt roppantúl bővíti a különben is gazdag anyagot, másrészt a szerkesztést egyetlenlenné teszi, mert nagy íróinknak minden cikkét felsorolni merő lehetetlenség, de szükségtelen is.

Pár helyen, úgy látjuk, fontos adatot nem említ a szerző. Például *Keserű Dajka* Jánosnál jó lett volna megjegyezni, hogy az *Öreg Gradual* szerkesztését már ő megkezdte s *Geleji Katona* az ő nyomdokain haladt. Vagy hogy *Kézy Mózes*t, a híres sárospataki tanárt, göttingai tartózkodása alatt a jeles philologus, *Heyne Keresztély* látta el élelemmel, s fejlődésére is

jelentéktelen adatokat is ismernie. Ezek nélkül ítélete merész, talán taliló, de meggyőző nem lehet.

A szerző, úgyszólván, csupa merő másodforrásból merítette adatait, építette meg ítéleteinek alapját. Tárgyának kidolgozásánál nem lett volna szabad sem az oklevéltárakat, sem a nyelvemlékeket figyelmen kívül hagynia. Nagy Lajos és Mátyás diplomáciai emlékei, vagy például Temesvári Pelbárt beszédei sok oly mozzanatot, sőt eszmét ismertettek volna meg vele, mely tárgyát megvilágította, ítéletét megedzette volna.

Nem akarok a szerző egyes állításainak mélyebb bonczolgatásába bocsátkozni. Csupán a főtebb mondottak igazolásául emlitem fel, hogy a főpapi kinevezések ügyében Zsigmond király által indított mozgalmat is kétségtelenül máskép ítéli meg, ha például Knauz Nándornak a *bullásokról* írt nagybecsű értekezését, egyházi jog-történészeink régibb és újabb műveit, teszem csak Fraknóinak a *magyar királyi kegyúri jogról* szóló munkáját áttanulmányozza.

Egészben véve a szerző vállalkozását dicsérettel kell illetnem. Éles megfigyelő tehetséget, önálló gondolkozást árul el művének minden részében. Stílusa könnyed, egyszerű és világos; előadása szabatos. Ha a megkezdett úton törhetetlen erélylyel tovább halad, tanulmányait kiszélesített alapon folytatja és nem riad vissza az adatok nagy tömegéből a legcsekélyebbeket is összegyűjtögetni, a morzsákat is összeszedgetni, akkor bizvást remélhetjük, hogy a történet-bölcsészet terén még értékes műveket alkothat.

CR.

Saint Étienne roi apostolique de Hongrie. Par E. Horn. Deuxième édition. Paris, 1899. Kis 8-r. VIII, 104 lap.

E munkácska a Lecoffre czég *Les Saints* című vállalatában jelent meg, a mit nem szabad szem elől tévesztenünk, mert, ha pl. Fischbacheréknél jelent volna meg, nem találánk benne ilyen furcsaságot idézve Lord Fitz William tollából, mint: »Il est impossible de former un système de gouvernement quelconque qui puisse être permanent ou avantageux, à moins qu'il ne soit appuyé sur la religion catholique romaine.« Ózafolatúl ott vannak Észak-Amerika, Anglia, Poroszország, Oroszország példái és sok más, ha kell.

Külső alakja után ítelve, a munka komoly történelmi dolgozat akar lenni s azért mint ilyent kell megítélnünk. Mondjuk ki azonnal ítéletünket: ámbár kellemes és érdekes olvasmány, nem áll a mai tudomány színvonalán. Kérdjük,

hogyan vélekedhetnénk másképen oly munkáról, melyben egész komolyan közlik az ál Sylvester-bulla szövegének fordítását, azzal az egyszerű odavetéssel, hogy »certains auteurs en contestent l'authenticité.« Hát van még mai napság Horn úron kívül olyan író, a ki hiszen e »czudar koholmány« valóságában? Jó hírnevének érdekében minden jóakarója azt fogja tanácsolni a szerzőnek, hogy dobja félre az olyan elavult munkákat, mint pl. Boldényi (Páris, 1853), Chassin (u. o. 1859), a jezsuita Rosty Kálmán (Kalocsa, 1889) stb. műveit, és lapozgasson kissé figyelmesebben Pauler Gyula, Fraknoi Vilmos, Mátyás Flórián, Karácsonyi János stb. dolgozataiban, a mint ezt neki egy őszinte barátja az *Analecta Bollandiana*-ban javasolta.

Miután a munka már második kiadásban jelent meg, szívesen reméljük, hogy ez is oly hamar el fog kelni mint az első, és hogy nemsokára tetemesen javított harmadik kiadása fog megjelenni, melyben a szerzőnek alkalmá leendő számos kisebb-nagyobb baklövéseit helyreütni. Így pl. az a följegyzés, melyet Bonizo összekuszált munkájából vesz át, III. Henrik hadjáratára vonatkozik Aba Samu ellen, melyben a németek győztek, nem pedig II. Konrádéra István ellen, mely a magyar király javára dőlt el s a melyre egyáltalában nem illik az, hogy »bello commisso fugerunt Ungari.«

A régi esztergomi székes egyházat, melyet Batu khán vad tatárjai »megkíméltek«, nem a törökök rombolták le, hanem maguk a primások. Barkóczy 1763-ban kezdte meg a pusztítást, és Rudnay 1823-ban fejezte be puskaporral és csákánnyal. A mint látom továbbá, Horn is komolyan hiszi, hogy a pannonhalmi apátok gyermek-tizedet szedegettek Szent István idejében. Még eddig tudtommal egyetlen egy író sem tartotta érdemesnek megmagyarázni, hogy a »*decima liberorum*« kifejezésben a »*liber*« szó miért jelentene »*gyermek*«-et és nem »*szabad ember*«-t mint máskor; pl. Szent István törvényeiben, melyeknek szerzőnk egy egész fejezetet szentel, tehát szabad föltenniünk, hogy elolvasta azokat: *Si liber occidit servum*, — vagy: *ut liberi suam custodiant libertatem*, — vagy: *nemo eorum qui libero nomine censentur*, — stb.

A már említettem belga bíráló szemére veti továbbá Hornnak azt is, hogy minden habozás nélkül fogadja el az *Institutio morum ad Emericum ducem* hitelességét. Tehát még bele sem pillantott az *Acta Sanctorum* legeslegújabb kiadásába. No de se baj! Ha téved ő, téved Pauler Gyula és mások is, kik ismerik az ellenvetéseket.

Meg kell róni Hornnak azt a rossz szokását is, hogy folyvást tévútra vezeti az avatatlan olvasót modernizált

igen nagy hatással volt. Kossuth Lajosról megjegyzi a szerző, hogy a *Pesti Hírlap* szerkesztését Landerer 1844 jul. 1-jén »másokra« ruházta. Ilyen helyütt kár fukarkodni egy-két szóval; megmondhatta volna a szerző, hiszen tudja jól, hogy Szalay László vállalta el a szerkesztést, a kit e munkájában Eötvös József báró és Trefort Agoston támogattak. Ugyancsak a Kossuthról szóló cikkben elmondja, hogy 1848 jul. 1-jén kiadta a »*Kossuth Hírlapját*«-t, de azt nem jegyzi föl, hogy a lapot Bajza József szerkesztette. Nem baj, hogy az illető íróknál (Bajza, Eötvös stb.) ezt részint följegyezte már, részint Szalayra vonatkozólag még föl fogja jegyezni; sokkal jobb szabatosan, mint határozatlanul beszélni.

Természetesen az ily apró hibák távol vannak attól, hogy az egész munka becsét csökkentsek. De észrevételeink esetleg a továbbiakra nézve figyelembe vehetők. Kutatóinknak minden esetre közös óhajtása, hogy Szinyei a magyar írók névtárát egészen befejezhesse, úgy a mint kezdte s a mint a felénél már többet megírt.

V. J.

A magyar főpapság a rendi alkotmányban. (A vegyesházi királyok alatt.) Irta *Tóth-Szabó Pál*. Budapest, 1898. Athenaeum kny. 8-r. 76 l.

Nagy örömmel vettem e kis könyvecskét kezembe, mert címe után ítélve, a magyar jogtörténet egy újabb munkásával véltem megismerkedhetni. Azonban már az első lapok, az úgynevezett bevezető sorok is arról győztek meg, hogy tévedtem. A cím félrevezetett. A könyvecske nem a magyar főpapság közjogi állását, hanem azt a viszonyt óhajtja bemutatni, mely a vegyes házakból származott királyaink alatt e főpapság és a király, a rendek és a pápa között állott fen. Ezt is nem történelmi, hanem történet-bölcsészeti szempontokból. Az író tehát nálunk még kevésbé művelt térre, a történet-bölcsészet terére lépett, s eltekintve attól, hogy a kérdést a szűk keretben elég ügyesen oldotta meg, már vállalkozása ritkaságánál fogva is kiválóbb figyelmünkre érdemes.

A történelmi oktatás terén újabban örvendetes lendületet tapasztalunk. A középiskolai oktatás vezetői már a nyolczvanas évek elején hangoztaták az oknyomozó történelem tanításának szükséges voltát. És ámbár egy-két tankönyv megjelent is a könyvpiaczon, mely e jelszó szellemében akart készülni, maga az oktatás még jó ideig a maga régi medrében folydogált tovább. Túltömték ifjuságunk fejét évszámokkal és adatokkal,

melyeket azután szerencsésen és elég hamar elfelejtett, magáról az egészről pedig még csak halvány képet sem nyert. Az újabban keresztül vitt tanrendi revisiók reményleni engedik, hogy ezen a bajon, mely a történelmi tanítás paedagogiai értékét bénította meg, lassan-lassan segítve leend.

Az egyetemi oktatás terén a történelemnél nagy haladást észlelünk. A tanszékeken a történelmi kutatásban és irodalomban számot tevő tudós férfiak ülnek, kik feladatuk és hivatásuk magaslatán állva, azt legjobb tehetségek szerint betölteni is törekednek.

A jelen művecske ismertetése alkalmából meg kell hajolnunk *Ballagi Aladár* tanár előtt. Az *eszmék fejlődése* néven ismert elméletet, egyetemünkön, a történelmi oktatás terén ő alkalmazta legelőször. Valósággal rajongó híve ő ez elméletnek, a nélkül azonban, hogy annak kétségtelenül sokszor sikamlós talaján az egyensúlyt elvesztené. Az eszmék fejlődését tagadni akarni: egyértelmű a történelem tagadásával. Hogy azonban ez eszmék elmélet alakjába szorítható törvények szerint fejlődnek, s ha van is némi látszólagos eltérés, az csak a szabályt erősíti, azt, úgy hiszem, méltán vitatni lehet. És épen ebben rejlik e módszer gyöngéje. Nézetem szerint egy és ugyanazon alakban nem általánosítható, de egyes kisebb korszakok megértéséhez jó segédeszköz lehet. Hozzáértő tanár, erős logikus fejű ember kezében kincseket ér, a gyengéknek csak felrevezetésére szolgál. Egy előnye azonban határozottan megvan. Ez: az önálló gondolkozás és ítélet fejlesztése. És ebből a szempontból Ballagi iskolája kétségtelenül számos jóra való munkást fog adni a hazai történelemnek.

Egy ily kezdő, de ügyes munkás dolgozata, első szárnypróbája fekszik előttem. Nagy volt a tér, melyet beröpülni óhajtott, s ez teszi a mű legfőbb hibáját. Paedagogiai szempontból kétségtelenül helyes egy terjedtebb különleges tárgy választása, mert a tanár nagyobb korszakra nézve nyer betekintést tanítványa gondolkodása menetébe. Irodalmi szempontból káros, mert a részletesség és pontosság rovására megy, mert a finomabb árnyalatok elkerülhetik az író figyelmét. Egy monographikus jellegű történet-bölcsészeti műnél pedig ezek a fő, a nélkülözhetetlen kellékek. Egészen más elbírálás alá esnek a tárgy választása, ha a szerző bevégezett monographikus történelmi irodalommal állott volna szemben. Ilyennek hiányában azonban, hogy bölcselkedhessék, hogy kikutathassa azon eszméket, melyek az eseményeket életre hívták, a legapróbb részletezésbe kell vala bocsátkoznia, s a tárgyára vonatkozó, látszólag

phraseológiájával. Így pl. rikitó anachronismus az, midőn Szent István korában *mágnásokat* szerepeltet, vagy pedig midőn a királylyal *armálisokat* osztogattat.

Végre, ha a magyar *Szent István* francia neve *Saint Étienne*, úgy ennek fia *Saint Aymeric*, nem pedig *Saint Imre*, kit eddig talán senki sem czímezett még *archiduc*-nek.

Még több dologra kellene fölhívunk szerző figyelmét, így pl. arra, hogy legendát, történelmet összezűr-zavar, a mi még a bollandista pátereknek sem tetszik, ... de nincs több tér reá. Horn úrnak át kell tanulmányoznia a hazai irodalmat. Mint magyar embernek ez nem sok fáradságába fog kerülni.

KROPF LAJOS.

Die heilige Elizabeth (von Ungarn). Skizze aus dem christlichen Leben des dreizehnten Jahrhunderts, von Aug. Fried. Christ. Vilmar. Gütersloh. 1895. Kis 8-r. 56 l.

Ámbár a német kritika nagyon dicsérőleg fogadta e munkácskát, új dolgot nem találunk benne; a min különben nem is lehet csodálkoznunk, mivel szerzője azt még 1852-ben vagy épen 1842-ben írta meg, és a jelen szöveg egyszerű lenyomata annak, a mi a maga idején a Hengstenberg-féle *Evangelische Kirchenzeitung*-ban jelent meg. Forrásai Montalembert gróf munkáján, illetőleg ennek német fordításán kívül, melyet J. Ph. Städtler 1837-ben adott ki Aachenben, dr. Karl Wilhelm Justi egy régibb dolgozata (első kiadása Zürich, 1797; a második Marburg, 1835.) és néhány cikkely, mely a *Vorzeit* 1823, illetőleg 1824 és 1826 évi folyamaiban volt közölve.

KROPF LAJOS.

T Á R C Z A.

II. RÁKÓCZY GYÖRGY HALÁLA NAPJA.

Feltűnő eltérések vannak történetíróinknál II. Rákóczy György halála napjának meghatározásában. Ortelius május 27-re, Katona. Kazy, Engel. Hormayr, Szalay László, Horváth Mihály június 6-ra, Szalárdi, Enyedi, Budai Ézsaiás, Podbraczký, Kővári, Pesty. Kerékgyártó, Szilágyi Sándor és Acsády Ignác (*A magyar nemzet története* VII. köt.) június 7-re, Benkő és Hammer június 8-ra, Fessler június 9-re, Wagner, Bethlen János és Bod Péter július 6-ra teszik; bár ezeknél a *július* bizonyára egyszerű sajtóhiba *június* helyett, a mint azt Katona észrevette és meg is javította. úgy hogy őket voltaképen a június 6-ikát állítók csoportjába sorozhatjuk.

Ezek mellett különösen tekintetbe veendőek még a következő adatok:

a) II. Rákóczy György temetési zászlaján a halál napja június 6-ra,

b) a fejedelem felett Czeglédi István kassai ref. pap által tartott halotti beszédnek címlapján, — valamint

c) a Heves és Szabolcs vármegyékhez az özvegy aláírásával küldött temetési meghívókban¹⁾ június 7-re van téve a halál napja.

Ezen öt vagy hat eltérő dátumot én még egygyel szaporíthatom. *Thornai P. István* tiszántúli ref. püspök, a nevezett egyházközség jegyzőkönyvének 102-ik lapjára vezetett *egykorú* feljegyzésében nem is egy, de három ízben, *június* 5-ikét állítja II. Rákóczy György halála napjául.

Lássuk azért először is Thornai feljegyzését, melyben több új vonásra is akadunk; aztán próbáljuk hitelességét, az eltérő adatokkal szemben, megvizsgálni, esetleg megállapítani.

¹⁾ Az utóbbi a *Történelmi Tár* 1899 évi folyamában, 504 l.

Anno 1660. Neglecta est synodus generalis propter diram ac duram gentis ottomanicae dominationem, volens penitus prosternere et radicibus evellere strenuum Celsissimum Hungariae ac Transylvaniae Principem D. D. Georgium Rákóczi. Caesar enim turcarum, misso suo vezirio, Sejdi Amhat passa, cum copiis cataphractis ac catapultis, ut uspiam praedictum principem inveniat. unacum nomine funditus evellat, et omnia sua fortalitia auferat. Qui passa, postquam Körös fluvium transivisset, divertens ad hajdonicalia oppida, castra sua metatus est ad fluvium Hortobágy vocatum. Hinc ab ortu hajdones, illinc ab occasu turcae aliquot vicibus sese invicem tentantes, hajdones timore circumsepti, a multitudine turcarum sub vesperam vigesimi quinti diei Aprilis ad unum usque relinquentes oppida et omnia bona sua, aufugerunt.

Videns vezerius hostem suum propulsum, tutus et audax oppidum Szoboszló primum invadit, postea suos milites transmittens ad alia hajdonicalia oppida, ferro et igne devastavit et conflagravit. 27 Aprilis castra sua posuit ad hortos Debrecinenses, penes lacum Tóth-szó (tóczó) vocatum. Quorsum evocatis civibus Debrecinensibus, minatus ipsis sanguineum ver... maximam exactionem imposuit ipsis, exigens quingentorum millium talerorum summam, quam non sint pares solvendo (*így*) tota civitas fide mediante coacta est exponere universas auri et argenti opes, cum fletu et planctu maximo.

Expilatis igitur his bonis, 8 Maii movit castra sua versus Poczaj (Pocsaj); castellum illud adorsus, omnes populos inclusos gladio conficiens, capita virorum excoriavit, juvenecas mulieres in captivitatem abstulit. Tentans etiam arcem Székelyhidianam, illinc amissis aliquot turcis, recto se itinere commisit versus Transylvaniam, et transiecto monte Meszes vocato, castra sua posuit penes Claudiopolim.

Princeps praefatus Celss. D. D. Georgius Rákóczi castra metatus est ad agrum Gyaluiensem. Explorans magnum turcicum exercitum, consultat cum suis ducibus et capitaneis strenuis: num expectent turcam, vel vero sibi consulent fuga. Ad unum usque acclamant, ut pro Deo, regno et viduis hostem adoriantur. Miser princeps non audet aperire . . . . suum, quod nollet concertare cum hoste, quia sui paucitatem et turcarum multitudinem videt. Tamquam bonus et strenuus miles, nequaquam se substrahit, sed invocato nomine Jesu (Maii 22.) ipse primus evaginato gladio hostem adoritur, pugnat acriter, animat alios fortiter. Ex hostibus nonnullos gladio transfodit, nonnullos capite privat, nonnullos vero globulo transicit; solus fortiter dimicat. Exercitus ipsius una pars ad montes fugit, altera pars vadum Keörös trajicit. Interea multitudo hostium strenuum principem circumdat, dispersis suis militi-

bus vulnerat, 22 Maii. Et jam duobus acceptis vulneribus in capite. adhuc clamat, ut milites non fugiant, sed convertant se ad hostes. Jam vero, prope occasum solis, cum sentiret miser princeps sanguinem suum maxime efluxisse, coepit languescere nocte, et dum contendit Varadinum, quorsum 23 Maii ingressus, jacet ad 5-um Junii in vulneribus. Et ipso 5 Junii die, animam suam Domino suo commendat.

Audiens vezirius principem esse vulneratum, accersit Achatium Barczai ex obsidione Cibiniensi, quem miser defunctus princeps Cibinium incluserat et per integrum annum oppugnavit. Reversus est cum Barczaio et hungarus Varadiensis, qui se vezerio adjunxerant circa Poczaj, et vexillo erecto comitatus Bihariensis. cui praefuit vicecomes comitatus Bihariensis, Martinus Boldvai. persecuti sunt miserum vulneratum principem; sed postquam *Varadini obdormivisset intra horas 11 et 12 nocturnas, illucescente ad 6 diem Junii*, eodem 6 Junii corpus ejus inerme Varadino eductum. Appropierant festinanter Eczedum, et illinc eductum sarx Patakinum inferunt.

Audiens mortem principis turca Sejdi, cum proditoribus hungaris festinat Varadinum et castra sua metatus est ad fluvium Pecze, circa Varad, 26 Junii. Et discedens illinc 28 die contendit obviam ire vezirio Ali passa, qui tunc erat Tömösvarini. Cui se adjungens Sejdi Amhet passa, obsidere Varadinum 13 Julii, et oppugnare occipit 14 Julii. Quam propter paucitatem in arce Varad existentium militum, vix enim nongenti etiam cum parvulus inclusi erant. non poterant fortiter contra multitudinem turcarum pugnare, ipsam arcem expugnarunt 28 Augusti. Et ipsa deditione facta, remansi ungari Debrecinum usque per ipsummet passam Sejdi comitati sunt. Unde miseri dispersi sunt in totam orbem terrarum, et jam latitant in locis diversis, victum et amictum cum luctu et fletibus quaerentes.

*

Thornai István püspök ez időben Debreczenben élt, a Szejdi járás kinzásait és zsarolásait maga is átszenvedte, II. Rákóczy György halálos végküzdelmét pedig oly közvetlenséggel és részletességgel írja le, hogy már ennél fogva is nagy figyelmet és hitelt érdemel. A fejedelem halála napját nem is egy, de három ízben junius 5-re teszi, sőt az órát is pontosan megjelöli: éjjeli 11 és 12 óra között. Azt kell hinnünk, hogy vagy személyesen ott volt a haldokló fejedelem mellett — a mi, tekintve II. Rákóczy György nagy vallásos buzgóságát, épen nem lehetetlen — vagy pedig olyan egyén elbeszélése után írt. a ki az előadott eseményeknek szem- és fültanuja volt.

Előadásának, illetve időmeghatározásának hitelességét nem gyengítheti az a körülmény, hogy a hajduk elfutását és Szejdi Debreczen alatti megszállását két nappal előbbre teszi, mint ez események hiteles és részletes krónikása, Bartha Boldizsár. Ez utóbbi ugyanis azt mondja, hogy április 29-én ütött tábort Szejdi a Tóczó mellett, míg Thornai ugyanezt április 27-re teszi; figyelembe veendő azonban, hogy Bartha is azt mondja a törökök május 8-án történt elvonulásáról, hogy ez »a Debreczen alatt való megszállások után tizenegyed nappal« történt. Már pedig május 8-tól visszaszámítva a tizenegy napot, április 27-ét nyerjük, nem pedig 29-ét: itt is tehát a Thornai időmeghatározása látszik hitelesnek.

Nem hagyható továbbá figyelmen kívül a következő két adat sem:

a) Budai Ézsaiás szerint ¹⁾ »Lorándfi Zsuzsánna hét hetekkel előzte vala meg fia halálát.« Lorándfi Zsuzsánna április 18-án, vasárnap halt meg; fiának halála, Thornai szerint, épen hét hétre, június 5-én éjjel 6-ikára virradólag történt.

b) Enyedi István krónikája szerint a megsebesült II. Rákóczy György Váradon »két hetek alatt feküdt.« Május 23-ikától (vasárnaptól) június 5-én éjjelig épen két hét.

Megjegyzem végre, hogy a Fessler kétségtelenül hibás dátuma, június 9-ike is, eredetileg 6-ika lehetett, a mennyiben a 6-os szám a nyomdában felfordult, s az így tévesen megállapított dátumnak megfelelőleg számított Fessler május 22-től június 9-ig 18 napot. Még furcsább azután, hogy Debreczen történetírója, Szűcs István (II. 386.), átveszi ugyan a Fessler 18 napját, de a Rákóczy halálát mégis június 7-re teszi; holott május 22-től június 7-ig csakis 16 nap számítható.

Míndezek mellett is azonban nem tarthatom *feltétlen bizonyossággal* hitelesnek a Thornai P. István időmeghatározását, szemben a Báthori Zsófia által aláírt és kibocsátott temetési meghívókkal, melyek II. Rákóczy György halálát június 7-re teszik; viszont ez utóbbiaknál sem látom *feltétlenül* kizártnak a tévedést; hiszen e meghívók a halál napja után több mint kilenc hónap mulva bocsáttattak ki, s egyáltalában nem lehetetlen, hogy az azokat fogalmazó udvari ember vagy másoló udvari deák tévedhetett, vagy emlékezetében ²⁾ vagy hallásában, különösen mivel az *ötödik* és *hetedik* szók betűi sőt hangjai is igen közel állanak egymáshoz.

¹⁾ Harmadik kiad. II. köt. 218. l.

²⁾ Megtörtént például, hogy Luther Márton hibásan keletzte egy 1521-ben írt levelét. *Protestáns egyh. és isk. lap.* 1889. 441. l.

Szerintem azért még *sub judice lis est*, még ma sem tudhatjuk feltétlen bizonyossággal, hogy II. Rákóczy György jun. 5-ről 6-ra, vagy pedig 6-ról 7-re virradólag fejezte-e be földi életét?

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

GLOSSÁK ÉS BÍRÁLATI MEGJEGYZÉSEK

az 1848—49-iki szabadságharcunk történelmét tárgyazó ciklikre és művekre vonatkozólag.

XIII.

A szabadságharcz története Világosig.

Ez is alkalmi munka. Az ötven éves jubileum hozta ezt is létre. A Werbőczyi könyvnyomda r. társaság adta ki az 1898 évi márczius 15-ikének ünnepére. Rövid, 59 negyedréti lapra terjedő füzetke, 72 képpel és hasonmással s egy időrendi táblázattal. Értéket ennek is tulajdonképen a képek és hasonmások kölcsönöznek. Igen sok Kossuth- és Görgei-arcképet ad a Kreith gyűjteményéből. A Görgei-arcképeket szemlélve, nagyon csodálkozunk azon, hogy három oly képet is közöl a 26. 27 és 50-ik lapon Görgei arcképe gyanánt, mely egy sem az ő képe. Hogy nem világosította föl Kreith a misztifikációkat? Csak nem tételezhető föl, hogy ő is komolyan Görgei arcképeinek hinné azokat? Abból pedig, hogy annak idején egy francia lap valamely idegen arcképet közölt a Görgei gyanánt, csak nem következik, hogy mi is elfogadjuk azt Görgei arcképeül? Történt ilyen tévedés vagy megtévesztés másutt is. Frey Arthurnak »*Ludwig Kossuth und Ungarns neueste Geschichte*« cím alatt Mannheimban 1849-ben megjelent három kötetes munkája 2-ik kötetének címlapján is egy lengyel tábornok arcképe szerepel a Görgei helyett. A 19-ik lapon közölt Kossuth-arckép iránt is aggályaim vannak: inkább a Helfyé az, mint a Kossuthé. A 29-ik lapon lévő »Kossuth és fiai« című csoportban sem a Kossuth arcképe van a két fiu között, hanem a Karádyé, ki nevelőjük volt a Kossuth-fiuknak. És ezt se tudta volna Kreith? Általában is meg kell jegyeznünk a képeket illetőleg, hogy minden rendszer nélkül összevissza vannak közölve.

Az időrendi táblázatban számtalan tévedés van. Elég legyen például a következőket felhoznunk:

A nemzetgyűlés azon híres ülése, melyen a »megadjuk« felhangzott, nem július 5-én, hanem július 11-én tartatott. Az országgyűlést berékesztő leirat nem augusztus 14-én érkezett le. Urbánt

október 31-én nem Sárospataknál, hanem Sárpatakuál verték meg. Strázsánál november 9-én, nem pedig 8-án volt az ütközet. A bánáti és bácskai sereg december 22-én nem rendeltetett fel Szegedre. Nagy-Enyed január 8-án s nem 9-én gyujtatott fel. Január 17-én Gálfalvánál, nem Vámfalvánál verte meg Bem az osztrákokat. Tokajnál Klapka, nem pedig Görgei verte meg január 31-én Schlicket. A február 5-iki diadal a branyiszközi s nem branyiczközi. Február 13-án Szénnél, nem Szernél veretett meg Schlick. Február 20-án sem Sádnál, sem Jádnál nem volt ütközet. Bajmóknál a szerbek márczius 5-én s nem 6-án szenvedtek vereséget. Perczel a római sánczokat nem márczius, hanem április 7-én vette be. Az orosz segítség megadása nem április 27-én adatott hírül: május 14-én kozákcsapat nem jött Pestre. Dévát soha sem szállotta meg Janku, s a nemzetország soha sem adta fel, hanem igen is feladta Kodics a magyaroknak, de nem május 26-án, hanem 27-én. Sasz az Árva völgyébe május 13-án, nem június 9-én ütött be. Bem ellen a merénylet nem július 10-én, hanem kilencz hónappal előbb követtetett el. Ihász a vöröstoronyi szorosból július 20-án s nem 19-én szoritattott ki. Pöltenberget nem Görgei küldte Rüdigerhez, s Görgei nem augusztus 12-én tudatta Rüdigerrel fegyverletételi szándokát; az erdélyi sereg egy része sem tette le augusztus 23-án a fegyvert.

A szövegben is számtalan hiba van. A bihari administrator például Tisza Lajos, nem pedig Tisza László volt. Stancicsnak a keresztnéve nem Miklós, hanem Mihály. Petőfi a Lenkey huszárokról nem így kezdette lelkes költeményét: *Koronát kötöttem*, hanem így: *Koszorút kötöttem*. A moóri ütközetről — úgy látszik azért, mert nem tud róla semmit, hogy ez a kérdés még Horváth szerint is tisztázva van már — úgy ír, mintha Görgei biztatta volna Perczelt az ütközet elfogadására. Általában Görgei iránt gyakran elfogult; azt beszéli például, hogy mindig irigye volt Kossuthnak, s rossz indulatát iránta az is mutatja, hogy egy miniszteri tanács alkalmával kiküldette a szomszéd szobából Kossuthné, mintha bizony asszonyoknak volna helyök ily fontos tanácskozások kihallgatására a szomszéd szobában; hogy július elején Kossuth és a kormány elfogatásán törte volna a fejét, s hogy Aradon a temesvári csata elvesztésének hírének vévén, Ferencz József elismerése alapján új alkudozásokra határozta volna el magát; a mi — tudjuk — mind mesebeszéd. Puchner nem verte széjjel a székelyeket; a kápolnai csatát nem nézte végig Kossuth, ki ottan jelen sem volt: a csatából Damjanich és Vécsey nem késlettek el, mert hiszen oda sem voltak rendelve, s ott a magyar haderő nem 17,000 főből állott. A piskii csatában nem végül érkezett meg Bem; csata után nem kergette egy hétig az osztrákokat, s nem e közben és nem

a megyesi ütközet előtt érkezett Szeben alá. A békepárt is igaztalanul van kétkulacsossággal gyanúsítva. A felmentő had nem április 21-én érkezett meg Komárom alá. Május 1-én még nem lett bizonyossá az oroszok intervenciója. Brown nem volt nekünk követünk. A csornai ütközet június 13-án, nem 12-én történt. Debreczenben nem volt július végén és augusztus elején Görgei, s így oda nem érkezhettek hozzá Szemere és Batthyány. Kázmér. Dembinskinek esze ágában sem volt Aradra vonulni, pedig ez egyáltalában nem veszélyeztette volna seregét, de hát ő már nem akart egyebet, mint azt, hogy Törökországba menekülhessen.

Azért foglalkoztam ily részletesen ezzel a füzettel, mert olcsósága és képei révén nagyon el lehet terjedve. Szükségesnek véltem tehát hibáit és gyarlóságait feltárni.

XIV.

1848 Almanachja.

Ezt a *Magyar Hírlap* szerkesztősége adta olvasóinak, kedveskedésül a nagy napok ötven éves jubileumára. Rövid, csupán három ívből álló kis compendium. Van benne két hasonmás és 27 kép, de minden kellő gond nélkül kiválogatva. Mit keres például ily csekély számú kép között Petőfi *János vitéz*-nek címlapja?

Még inkább kifogásolható, hogy a kis compendium, habár lendületes tollal, de az arányok figyelembe vétele nélkül van megírva. Az első ív nevezetesen csupán a márczius 15-iki események előzményeit tartalmazza. Ha ezt az arányt tartotta volna meg a szerző, hány ívre kellett volna akkor terjednie az egész munkának? Azonban két ívre szorított össze mindent: a második ívre az 1848-iki, a harmadikra az 1849-iki összes eseményeket.

A munka szelleme kitűnik a következő szemelvényekből:

»E pillanattól kezdve (az orosz intervenció bekövetkezésétől) bizonyos volt az, hogy Magyarországnak el kell vesznie.«

»Görgei fényes harcokat vív Perednél, Komáromnál, de lángesze és bátorsága nem szerezhet győzelmet, csak becsületet.«

»Görgei előtt nem állott nyitva más út, mint az, mely a megadásához vezet.«

»Mennyire szerette a hadsereg azt a vezért, a kinek ezt (a fegyverletételben való megnyugvást) megtette!«

Ennek feltüntetése mellett a munkácskába becsúszott tévedéseket is helyre kell igazítanom:

A *Brády*-család nem *Bárdy*-család, ezt csak Jókai írta így a jobb hangzás kedvéért. Görgei 1848-ban kért tanári állást Eötvöstől. 1847-ben még nem is kérhetett tőle ilyet. A kápolnai csata február 26-án és 27-én, nem 26-án és 29-én volt; a szolnoki

ütközet pedig márczius 5-én, nem 15-én. A tápió-bicskei ütközetben Leiningen még nem volt hadtest-parancsnok, még dandár-parancsnok sem. hanem egyszerű őrnagy. Debreczen első megszállásakor nem prédáltak ottan a kozákok egy-két napig. Az aradi tizenháromnak nem mindegyike volt honvéd-tábornok, s Lahnernek a neve hibásan van a médailleson-képre fölmetszve.

Végeztek ugyan ki Aradon még egy tábornokot: Kazinczy Lajost, a magyar nyelv reformátorának fiát. de nem október 6-án, hanem később. október 25-én. Talán ezért nem emlékezik róla a köztudat; sőt nem említi még az *Aradi Vértanúk Albuma* sem. a mi mindenesetre mulasztás és feledékenység.

XV.

Magyar hadi krónika.

Rónai Horváth Jenő m. kir. honvéd ezredes, a magyar tudományos Akadémia megbízásából megírta Magyarország hadi krónikáját. A nagy szorgalommal és szakértelemmel összeállított munka II-ik kötetének második fele a mult év végén jelent meg önállóan, de mint a *Hadtörténelmi Közlemények* melléklete is. S ezzel befejezést nyert a terjedelmes munka.

Én csak azon részéhez akarok hozzá szólni, mely az 1848—49-iki magyar szabadságharczra vonatkozik. Többi részéhez szóljanak hozzá mások. a kik jártasabbak az egész magyar hadtörténelemben.

Tagadhatatlanul hézagot pótló mű ez, és elismerésünket kell nyilvánítanunk mind a szerzőnek, mind Akadémiánk hadtudományi bizottságának, hogy megajándékozták vele a magyar irodalmat.

A könyv czíme mutatja tartalmát. Célja a magyar hadi események chronologikus egybeállítása. Mindamellett még sem száraz. sőt élvezetes olvasmány.

Érdekes maga az is, a mit az egymással szemben álló haderők mennyiségéről mond. Rónai Horváth Jenő szerint a császáriak ereje 176,000 főből, közte 150 lovas századból és 605 ágyuból állott; az oroszoké 194,000 főből, közte 307 lovas századból és 587 ágyuból; a szövetséges haderő tehát 370,000 főnyi vala, 457 lovas századdal és 1192 ágyuval. Ezzel szemben a magyarok 152,000 főnyi sereggel. közte 148 lovas századdal és 450 ágyuval rendelkeztek. Hogy lehetett volna tehát ily csekély erővel annyi ellenség ellen győznünk. Sőt a szerző azt hiszi, hogy magával az osztrák erővel szemben sem lettünk volna képesek végleges diadalt aratni, legfőlebb addig tudtuk volna a harczot kihúzni, míg javunkra európai intervenció következik be. Én annak az intervenciónak bekövetkezését kizártnak tartom ugyan, de még

sem vagyok ilyen pessimista, s e tekintetben mellettem szól Welden nyílt kijelentése is.

Egypár hibás adatot itt is meg kell igazítanunk:

Strázsánál Damjanich nov. 9-én, nem pedig 7-én győzött. A jarkováczi éjjeli harc a decz. 14—15-ike közti éjjel volt. Tomasováczt nem kellett elfoglalni, mert azt magok a szerbek odahagyták. A pancsovai kudarcz január 2-án, nem 3-ikán történt. Vetter márcz. 17-én, nem 18-án ment át a Tiszán. Juliusban az egész haderőt akarta egyesíteni a kormány, nemcsak a Görgei seregét és a bács-bánságit, mely elnevezés már ekkor nem is létezett. Az egész magyar sereg nem aug. 4-én »menetelt« Nagy-Váradra; az meg nagyon elasztikus kifejezés, hogy Görgei julius közepe óta személyes érülködésben állott az oroszokkal; ez többet jelent, mint a mi való, s a mit, hiszem, maga a szerző is mondani akarna.

Nagyobb hiánya a munka ezen részének az, hogy több fontosabb ütközetről nem tesz említést, a mit azért kifogásolunk, mert sokkal kisebb jelentőségű harcokról is megemlékeznek.

Elfeledé nevezetesen, hogy csak néhány példát idéztek, megemlíteni a febr. 26-iki borgó-prundi harcot, melylyel Bem Urbánt kiszorította Erdélyből; a június 7-iki szerencsétlen kátyi ütközetet, hol oly nagy veszteségünk volt; a június 13-iki csornai győzelmünket, hol Wys tábornok is elesett, s a Titel elfoglalása céljából julius 23-án Villova és Mossorin mellett vívott véres harcokat.

Ezeket a hiányokat egy újabb kiadásban okvetlenül pótolni kell, melyben azután az 1849 tavaszán és nyarán a Bánságban és Bácskában vívott harcaink is kellő méltatásban lesznek részesítendőek.

XVI.

A 3-ik honvéd-zászlóalj története.

A magam munkájához is írok glossákat. Irok pedig azért, mert megjelenése óta oly adatokhoz jutottam, melyek egyes részeit vagy kiegészítik vagy módosítják, s mindenesetre olyanok, hogy azoknak a köztudattól való elvonása kár lenne a hős zászlóalj történetének teljességére nézve.

Frey levele alapján a 46-ik lapon tévesen van előadva az, hogy a 3-ik zászlóalj egyik századának lett volna dala az a bizonyos dal:

Földváry a mi vezérünk — — stb.

Ezt a dalt, mint Mogyoródynak hozzám intézett beces észrevételeiből arról meggyőződtem, a Földváry Lajos vezetése alatt álló azon pesti önkéntes zászlóalj dalolta, melynek zászló-

tartója Toldy, a híres athleta volt, s a mely Turiánál ott harczolt a 3-ik zászlóalj közelében, de oly gyáván viselte magát, hogy midőn egy három fontos ágyugolyó közéje csapott, az egész zászlóalj zászlóstól. Toldystól belebujt az árokba, a honnan hasztalan igyekezett Földváry Lajos kikardlapozni őket. Ez a zászlóalj dalolta már Becsére való bevonulásakor, tehát már azon időben, midőn Földváry Károly csak főhadnagy s még századparancsnok sem volt. Hanem az a pesti zászlóalj csunyán ráczáfolt a nótája második sorára, mely így hangzik:

Még az ördögtől sem félünk.

A Wüsthof-féle esetről nem volt tudomása Mogyoródynak, s nem is hallott arról soha semmit, hogy Damjanich a 3-ik zászlóaljból valakit csak meg is érintett volna. Ezzel kapcsolatosan azonban két érdekes esetet említ fel a Damjanich életéből: Az egyik az, hogy a legényének időnkint igenis kijárt a pof-leves; de ezt maga idézte elő; mert különben a lehető legjobban bánt vele az öreg s csak akkor kezdett haragba jönni, mikor a legény már sokat bosszantotta ügyetlenségével; ilyenkor ez maga unszolta, hogy adja ki a portióját, s ezt mindaddig repetálta, míg csak czélt nem ért, mire azután egy ideig ismét jó bánásban volt része. A másik az, hogy Becsén egyszer egy hórihorgas ráczot vitt be hozzá az előőrsről Mogyoródy, kit a kukoricza között találtak, honnét őrszemeinket nem egyszer megtámadták s le is gyilkolták. Damjanich még reggeli pongyolájában fogadta Mogyoródyt, ki akkor tizedes volt, s azonnal megkínálta szilvóriummal. — Mit hozol öcsém? — kérde tőle. — Egy ráczot, kit a hajnali őrzatban fogtunk el a kukoricza közt; meg akart ugrani és erősen védekezett a handsárjával, míg legyürtük. — Erre Damjanich kiment s pár szót szolt ráczúl a fogolyhoz; a rácz tagadott, mire Damjanich gyorsan mint a villám, úgy teremté képen, hogy össze-rogyott, pedig még nálánál is magasabb szál legény volt. Mikor később magához tért, mindent bevallott.

Tápió-Bicskénél, midőn a hid visszavételére elrendelt roham megkezdése előtt, sebes vágatva, a legnagyobb golyózápor között magában megjelent előttük Görgei, kit még nem igen ismertek s a ki még nem igen ismerte őket, e szavakkal vágatott tova: »Harmadik zászlóalj! Éljen a harmadik zászlóalj!« — »Gondolhatod — írja Mogyoródy — hogy ily kitüntetés után nekimentünk volna nemcsak a horvátoknak, hanem az ördögnek is, ha a horvátokba bujt volna.«

Mogyoródy is azok között volt, kiket Buda bevétele után érdemrenddel díszített fel Görgei. Ezt azonban csak utólagosan tudtam meg, mert erről — szerénységből — mélyen hallgatott

Budavár ostromáról irt terjedelmes és nagybecsű rajzában, melyre én, mint a rendelkezésemre bocsátott legértékesebb forrásra. többször hivatkoztam. Azt is elhallgatta, hogy ő is a legelsők között, még Gorovét is megelőzve, hatolt be Buda várába. Ez úgy történt, hogy Leiningen, ki a 3-ik zászlóalj egy részével s ezek közt Gorovéval a bécsi kapuhoz szolgáló sikátorban eléggé fedett helyen állott, míg a zászlóalj másik része fent a várfal aljában állott már, pár perczcel a vár megrohanásának és bevételének sikerülte előtt őt küldte azon parancsal a fal mellett összelapulva álló Wasákhöz, hogy azonnal kezdjék meg a falak megmászását. Mogyoródy a legnagyobb veszélyek között jutott odáig — mert a lőrésekből, a ki csak kijött a fedett helyből, minden egyes emberre lövöldöztek — s átadta a parancsot, de arra senki sem hederített. Ekkor történt egy nagy explosió, talán a lánczhidi akna felrobbanása, s ennek hatása alatt rohant Farkas János az egyik létrához, kinek példáját azonnal mások is, Mogyoródy is, követték, s így érkeztek elsőkül a várba, míg Gorovénak előbb még a sikátorból kellett a vár faláig futva haladnia.

Úgy értesültem továbbá, hogy Kiss Ferencz is ott volt a 3-ik zászlóaljból érdemrenddel kitüntetettek sorában, s ennek sincs a hivatalos lapban közölve főhadnagygyá való kineveztetése, pedig ő a harcz végén már főhadnagy volt és ezen ranggal századparancsnok is.

A kik még tudnak valamely előttem ismeretlen hiteles adatot ezen zászlóalj történetéből, közöljék azt velem, vagy hozzák nyilvánosságra. Minden ily adat egy babérlevél lehet a harmadik zászlóalj igazán megérdemelt koszorújához.

HEGYESI MÁRTON.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztályának október 9-én tartott ülésében *Bayer József* levelező tag foglalt székelt »A nemzeti játékszín mint közügy« című dolgozatával, ismertetvén a nemzeti játékszín történetéhez kiegészítésül gyűjtött új adatok alapján azokat a viszonyokat és nehézségeket, melyek a játékszín létesítését akadályozták a század elején, mikor a táblabírák még tiltakoztak a magyar ruhának »alakoskodásra« való használata ellen. mígnem az 1839/40 évi országgyűlés 400,000 pengő forint alapítványt szavazott meg a nemzetivé avatott magyar színészet ügyének felsegélésére. A felolvasó főleg Széchenyi István gróf erre vonatkozó még ismeretlen levelezéseinek és naplójegyzeteinek, továbbá Guzmics Izidor naplójának felhasználásával fejtegette azon irodalmi hatásokat, melyek alatt a színészet nemzeti

közügygyé lett. Felolvasásában voltaképen a Nemzeti Színházról készülő nagyobb munkájának egy részletét mutatta be az Akadémia előtt.

A második osztály okt. 16-iki ülésén dr. *Mahler Ede* mint vendég értekezett a régi Egyiptom földjén e század folyamán tett felfedezések egyik legfontosabbikáról és jelentőségre nézve legnagyobbikáról: azon emlékoszlopról, mely *Merneptah* királynak uralkodása ötödik évében a libyaiakon aratott diadaláról szóló győzedelmi éneket őrizte meg s a melyen az eddig ismert egyiptomi emlékeken sehol másutt elő nem forduló *Izrael* neve van feljegyezve. Ez a feljegyzés volt kiinduló pontja az értekező »*II. Rhamses és az exodus*« czím alatt előadott tanulmányának: eredménye pedig az, hogy Lepsius és utána más német tudósok azon föltevése, hogy *Merneptah* lett volna az exodus fáraója, nem felel meg a valóságnak, mert a bibliai adatok s ezekkel kapcsolatban az egyiptomi emlékeken talált feliratok tanúsága szerint az exodus *II. Rhamses* idejében, Kr. e. 1335-ben történt. Érdekesen s nagy tudományos készültséggel mutatta ki az értekező, hogy pontos csillagászati számítások, nevezetesen a bibliában említett egyiptomi sötétségnek mint napfogyatkozásnak kiszámítása útján ugyanarra az eredményre jutunk, míg más oldalról mindazon adatok is, melyeket az exodusra vonatkozólag az ó-rabbinikus hagyomány tartott fen, a Krisztus előtti 1335-ik esztendőre illenek. E hagyomány szerint ugyanis az exodus napja, Nizan hónap 15-ike, csütörtöki nap volt, s az 1335-ik évben Kr. e. Nizan 15-ike épen csütörtökre, még pedig — az ó-naptárral számítva — márczius 27-re esett.

— A M. KIR. ORSZÁGOS LEVÉLTÁR ünnepet ült a mult hónapban. Október 24-én ülte meg — szerényen és zajtalanul — huszonötödik évfordulóját jelenlegi szervezetében fennállásának, és annak, hogy *Pauler Gyula*, a kiváló tudós és történétíró, néhány év óta a Magyar Történelmi Társulatnak is egyik alelnöke, a levéltár újra szervezése alkalmával (1874-ben) e nagy fontosságú tudományos intézetünk vezetésére, mint *országos levéltárnok* (most már *főlevéltárnok*), elhivatott. A történetkutatás érdekei oly sok ponton találkoznak a levéltárak s különösen a központi Országos Levéltár érdekeivel, egyiknek a másikra való fejlesztő hatása oly kölcsönös, hogy az a szerény ünneplés, melyben a levéltár tisztviselői a hivatalfőt részesítették, méltán viszhangra találhat a magyar történettudomány művelőinek és barátainak legszélesebb körében is. Egy album s néhány üdvözlő szó, melylyel azt *Óváry Lipót* levéltárnok a maga és tisztviselő társai nevében az ünnepeltnek átnyújtotta, volt egyszerű kifejezése annak a ragaszkodó tiszteletnek, a mivel *Pauler Gyula* főlevéltárnok irányában mind-

nyújan egyaránt viseltetnek. Csatlakozzunk mi is az üdvözlőkhoz, és kívánjuk, hogy az Országos Levéltár, mint tudományos intézet, azon kitűnő vezetés alatt, melylyel dicsekedhetik, mennél több szükséges eszközzel is rendelkezessék a maga tudományos feladatainak megoldására. Örömmel jegyezzük fel ez alkalommal, hogy legújában ismét egy jelentékeny lépés történt ily irányban. A belügy-miniszterium a külföldi történeti kútfőgyűjteményeknek az Országos Levéltár kézi könyvtára részére való beszerzése céljából egy új, 2000 koronás tételt vett föl a jövő évi költségvetésébe; mert — mint az indokolás mondja — az Országos Levéltárnak feladata nemcsak az ország iratainak gyűjtése, fentartása, hanem a hazai mult felderítésének előmozdítása is; a magyar történet kellő megismerésére pedig nem nélkülözhetők a különféle külföldi (német, olasz, francia, angol, spanyol, svéd, cseh, lengyel, orosz stb.) kútfőgyűjtemények (Monumenták), melyek részint közvetlenül, a mennyiben egyenesen ránk vonatkozó adatokat tartalmaznak, — részint közvetve, a mennyiben analógiául szolgáló viszonyokat derítenek fel, nyújtanak felvilágosítást multunkra, s a melyek különböző okoknál fogva közkönyvtárainkban csak gyéren, hézagosan vannak meg, s tekintve drága voltukat, specialis minőségüket, a sokféle tudományszaknak szolgáló könyvtárak által nem is fognak megszereztetni.

— A HUNYAD-MEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT október hó 8-án tartotta meg a nyári szünet után első ülését, melynek alkalmával felolvasták *Kanyaró Ferencz* dolgozatát, gróf Gyulai Ferencznek 1783-ban Nagy-Szebenben megjelent imádságos könyvéről, melyet a jeles generális, mint a könyv czimlapja mondja: *koros állapotjában elgyengült szemeinek kímállítására, csupán maga szükségére* irt és adott ki; a miért is az olyan ritkasággá vált, hogy még a generális utódaitól alapított maros-németi könyvtárban sem volt meg. Kanyaró a kolozsvári ó-szerről szerzett ritka példányt a nevezett könyvtárnak ajánlotta fel. — *Veress Endre* titkár bemutatta és ismertette a társulati Évkönyv sajtó alatt lévő íveiből azt az okleveles anyagot, melyet néhai Kun Róbert Hunyad-megye történetéhez az Országos Levéltárban gyűjtött. *Téglás Gábor* bejelentette a muzeum részére érkezett újabb adományokat. *Sólyom-Fekete Ferencz* a Zudor Dénes, Szereday Aladár, Buda Zsombor, Farkas Béla, valamint az Ivuly, Kendefi és Gorgócs családok levéltáraiban folytatott kutatásairól tön jelentést, a Barcsay-család nagy-barcsai levéltárának átvizsgálásával pedig Veress Endrét bízták meg. Egyéb folyó ügyek elintézése után a társulat ez évi rendes közgyűlésének napját (nov. 5-re) és tárgysorozatát állapította meg a választmány. — Megemlítjük még, hogy a társulat gazdag *museum lapidarium*-ának a közönség

számára hozzáférhetőbb új elhelyezése czéljából Hunyad megye törvényhatósága a megye székházának díszes lépcső-csarnokát s az attól jobbra és balra eső két hosszú folyosót engedte át, hol a muzeum nevezetesebb római feliratos köveit már legközelebb ki fogják állítani.

— KNAUZ NÁNDOR KÖNYVTÁRA. A magyar bibliographusok előtt köztudomású volt, hogy néhai *Knauz Nándor* könyvtára sok becses, ritka művet, sőt unicumokat is rejteget. Ő maga adott erről olykor-olykor hirt, midőn vagy az Akadémiában, vagy valamely szakfolyóiratban bemutatta egyik-másik darabját, mint pl. az Akadémia 1871 nov. 6-iki ülésében *Tinódi Sebestyén* versét: *Sigmund chasarnak fogságarol es szabadulasarol Magyarorszagban törtint dolgarol*, melynek azóta sem került elő másik példánya. Knauz ez unicumot egy könyvtáblából fejtette ki. Ő is a szerencsés és kezű felfedezők közé tartozott, s az 1881 évi, felmutatott eredményekben valóban páratlan kiállításon már tizenhat, régi könyvek tábláiból kiáztatott nyomtatványt állított ki, mely, mint a kiállítási katalogus megjegyzi, kettő kivételével mind unicum. Volt azonkívül gazdag *Missale-gyűjteménye*, nem is említve, hogy a magyar történeti irodalom a maga teljességében együtt található könyvtárában. E gazdag könyvtár a tulajdonos halála után megosztatlanul Dobrowsky Ágost ismert nevű antiquarius birtokába jutott, a ki most részletes és terjedelmes katalogusban hívja föl a közfigyelmet érdekes és rendkívül becses acquisitiójára. A katalogusból még csak két füzet jelent meg, s az első a régi irodalmat (1711-ig) foglalja magában. Hazafias kötelességet vélünk teljesíteni, ha első sorban fővárosi nagy könyvtáraink igazgatóságának figyelmébe ajánljuk, hogy a Knauz-könyvtár ritkaságait ne engedjék széthordani, s egyszersmind társulatunk tagjainak figyelmét is felhívjuk a katalogus gazdag történelmi anyagára, valamint arra a körülményre, hogy Knauznak magának ritka és értékes művei és kiadványai is több példányban jutottak az említett czég birtokába s e miatt elég mérsékelt áron szerezhetők meg. A gazdag katalogus élén »*Dr. Knauz Nándor könyvtára és metszetgyűjteménye*« czimmel Récesy Viktor ismertető czikke olvasható.

ÚJ KÖNYVEK.

— A ROMÁN NEMZETISÉGI TÖREKVÉSEK TÖRTÉNETE ÉS JELENLEGI ÁLLAPOTA. E munka első kötetéről, mely 1896-ban jelent meg, a következő esztendőben a Bródy-féle publicistikai pályázaton úgy nyilatkoztak az Akadémia bírálói,¹⁾ hogy kétségben hagyta őket

¹⁾ *Akadémiai Értesítő*, 1897. 235. 1.

az iránt, »vajjon a nemes törekvésű szerző, talentumát és hivatását követve, nem fog-e inkább azok táborában, kik a történetet megírják, semmint azokéban, a kik csinálják, díszesb helyet kivívni és elfoglalni magának?» Most néhány hete került ki a sajtó alól a munka második kötete, — tulajdonképen harmadik abban a becses tanulmány-sorozatban, melylyel a »*Román politikai és történelmi tanulmányok*« gyűjtő czime alatt *Jancsó Benedek* tolla gazdagítja irodalmunkat,¹⁾ — és minden kétség nélkül kimondhatjuk, hogy az érdemes szerző eddigi munkásságával is valóban díszes helyet vívott ki magának történetíróink legjobbjai között. Folyóiratunk az első kötet ismertetése alkalmával²⁾ méltatta Jancsó Benedek műve történettudományi értékét és fontosságát, s hasonlóan méltatni fogja azt a jelen második rész tüzetesb ismertetésével is. Ezúttal csupán jelezni kívántuk az új kötet megjelenését s röviden tájékoztatni olvasóinkat annak tartalmáról. Az egész 800 lapra terjedő vaskos kötet három nagy fejezetre oszlik: Az első fejezet a *Hóra-világ* történetének keretében, támaszkodva a megelőző korszak felekezeti mozgalmainak elemzéséből nyert eredményekre, azt mutatja ki, hogy II. József politikai reformjai, de különösen az általa tervezett socialis és agrarius reformok minő hatással voltak a román nemzetiségi eszme fejlődésére. A második fejezetben ezen eszme kifejlődését adja elő a szerző, s a Hóralázadás leverésétől az 1848 évi márczius 15-ig lefolyt idők eseményeit elbeszélve, a románság valóságos művelődési és politikai történetét írja meg. A harmadik fejezet, az egész kötetnek majdnem fele, az 1848 49-iki román lázadás történetével foglalkozik oknyomozólag, s különösen becses az a része (Osányi László kormánybiztossága), melyben a forradalmi magyar kormány nemzetiségi politikájának elméletével és gyakorlatával ismertet meg bennünket a szerző, a ki végül azon tragikus bukás megható rajzával zárja be könyvét, mely nemsokára a magyar szabadságharcz leverése után Janku Ábrahámot, a román lázadás ez egyetlen ideális lelkű alakját, az osztrák hatalom kezéből érte.

— BETHLEN GÁBOR ÉLETRAJZA. Újabb tanulmányok alapján. önálló felfogással, tömör előadásban beszéli el a nagy fejedelem életét *Angyal Dávid*, egy 72 lapra terjedő kicsi füzetben, mely több arczképpel s néhány kisebbített hasonmással illusztrálva, a Lampel-féle *Magyar Könyvtár* legújabb számai sorában (133. sz.) jelent meg. A szerző Bethlen pályájának sokszor különös fordulataiban, politikai viseletének nem egyszer nehezen érthető vál-

¹⁾ Az első tanulmány volt: *Szabadságharczunk és a dáko-román törekvések.*

²⁾ *Századok*, 1897. 44 és köv. ll.

tozásaiban is tisztán látja azt az alapgondolatot, mely a fejedelmet kezdettől végig vezette, hogy t. i. az erős magyar és protestáns Erdély mint közvetítő hatalom szerepeljen a német császár és a török szultán között; ezért a nagy háború előtt főleg arra volt gondja, hogy országának zilált viszonyait rendezze, a török pártfogását — mely nélkül Erdély, a magyarság és a protestantizmus meg nem állhatott — biztosítsa, s magát a bécsi udvar ellen védelmezze; a háború kitörése után pedig folyton megújuló támadásaival azon törekedett, hogy birodalmát és hatalmát Erdély határain túl a magyar királyság területén is mennél inkább kiterjessze s ezzel az európai politika jelentékeny tényezőjévé tegye. A szerző ehhez képest osztja ketté Bethlen pályáját, s életrajza befejezéseül a fejedelemnek igen jól sikerült jellemzését adja.

— A GYŐRI TUDOMÁNY-AKADÉMIA TÖRTÉNETE. Míveltségi viszonyaink egyik legfontosabb ágának, a közoktatásnak történetével, úgyszólván a legközelebb mult évekig csak igen kevesen foglalkoztak; de újabban örvendetes mozgalom indult meg e téren is. Nehány év óta sűrűn jelennek meg az egyes iskolák, tanító intézetek multjára vonatkozó történeti munkák, melyek sok érdekes és tanulságos részletet tárják fel a hazai iskolázásnak, a gymnasiumok, akadémiák szervezetének, külső és belső életének, a tanulók viszonyainak stb. Ezek sorába tartozik *Németh Ambrus* benzés főgymnasiumi tanár fönt címzett műve is, melyből eddig a győri főgymnasium mult évi és ezidei Értesítőjében s az ebből készült különnyomatban két rész látott napvilágot. A szerző három részre tervezte munkáját, olyformán, hogy az első rész azon az időpontra végződik, mikor az akadémia 1785-ben II. József császár intézkedéséből Pécsre helyeztetett át; a második rész — a pécsi korszaknak, mint inkább az ottani jogakadémia történetébe tartozónak mellőzésével — 1802-től 1850-ig, vagyis az akadémiának Győrbe való visszahozatalától annak ismételt megszűnéseig, a harmadik pedig 1867-től a végleges feloszlásig fogott volna terjedni. Az eredeti tervezet azonban módosult. A mennyiben a szerző a második részhez írt bevezető sorokban elmondott okok miatt szükségesnek látta, hogy az akadémia Pécsen folytatott tizennyolcz esztendei (1785—1802) működésének történetét is kidolgozza, hogy minden hézag nélkül teljes és tiszta képet adhasson belső életének fokozatos fejlődéséről; minthogy pedig a II. József halála után beállott visszahatás kora, míg a kormány az új tanulmányi rendszerrel elkészült, 1806-ig tartott, ehhez képest a most megjelent második rész az 1785—1806 közti időt öleli föl. Azt hisszük, hogy az eredeti tervezet ilyenén módosítása az egész munkának csak előnyére fog válni, s

válnék akkor is, ha a Pécssett átélt korszakot akárki más, a pécsi jogakadémia történetének keretébe foglalva, feldolgozta volna.

— A HAJDU-NÁNÁSI EV. REF. EGYHÁZ TÖRTÉNELME. Ily cím alatt irt *Barcsa János* tagtársunk, hajdu-nánási gymnasiumi tanár, egy 65 lapra terjedő kis munkát, mely előbb a *Debreczeni Protestáns Lap* ez évi 4-ik és következő számaiban jelent meg. Négy korszakra osztva, u. m. 1. kezdettől a szatmári békéig, 2. a szatmári békétől 1820-ig, 3. 1820-tól 1848-ig, 4. 1848-tól napjainkig beszéli el a hajdu-nánási ev. ref. egyház történetét, mindegyik korszakon belül külön-külön tárgyalva a külső viszonyokat, az egyház beléletét és a tanügyi állapotokat, részint ismert és kiadott, részint az egyház és Nánás város levéltárából merített adatok alapján, Varga Lajos lelkésznek 1848-ban készült, azonban csak kéziratban fennmaradt munkája felhasználásával. A nánási református egyház mingyárt a bécsi béke megerősítése s a hajduság »leszállása« után megalakult, a XVII-ik század harminczas éveiben pedig I. Rákóczi György pártfogása alatt, ki az egyháznak a *Graduál* egy sajátkezü aláírásával ellátott példányát is ajándékuil adá, már szépen virágzott. Egyébiránt a hajdu-nánási egyház története szintén az egész magyar protestantizmus küzdelmes életének képét mutatja, melynek kiegészítéséhez a szerző is járúl néhány érdekes vonással.

— EGY RÉGI MAGYAR KÖNYV új ismertetését küldte be hozzánk *Győry Tibor* társunk, különlenyomatképen az *Orvosi Hetilap* tudományos közleményeiből. A könyv címe, mely Bornemisza Anna fejedelemasszony költségén 1669-ben jelent meg, ez: »*Kerti dolgoknak leírása*. Négy könyvekben rendesen befoglaltatott, mellyek közül az első a kerteknek gondviselését, ékesítését és sok rendbéli titkait mutattya meg; a második az oltásnak mesterségét adgya előnkben; a harmadik kerti holmiknek orvos hasznait rendre írja ki; a negyedik a kerti holmiknek, parajoknak, gyökereknek, gyümölcsöknek, szőlőknek, bornak és húsnak gyönyörűséges állapotban megtartásoknak módgyát fejtegeti. Mindezek gyönyörűséggel és kimondhatatlan haszonnal rakvák; sok kiváltképpen való dolgokkal most először megöregbítették és világosítottak. Deákúil *Mizald Antal* monluciai orvos doctor által. Magyarrá penig fordítottak és sok helyeken továbbra is értelmesebben magyaráztattak *Nadányi János* által. Kolosvárat, nyomtattatott Veresegyházi Szentyel Mihály által, 1669 esztendőben.« Érdekességei e könyvnek Nadányi ajánló előszavához fűződnek, melyet a fordító a fejedelemasszonyhoz intézett. Győry Tibor doctor pontrúil pontra tárgyalja ez érdekességeket, s az egész könyvet főleg orvos-tudományi szempontból méltatva, végúil mint

nemzetünk kulturképességének egyik legszebb bizonyítékát teszi le azt kezéből. Bibliographiai tekintetben érdekes, hogy a könyv mindössze 75 példányban nyomtatott; ezekből eddig nyolcz példány volt ismeretes, a kilenczediket Dévaványai Halasy József könyvtárában találta fel az ismertető.

— A RÉGI EGYPTOM MEZŐGAZDASÁGA. Általános történet-tudományi szempontból is, de különösen az emberi művelődés történetének szempontjából igen érdekes olvasmány *Milhoffer Sándor* társunknak a jelzett címmel nem régen megjelent legújabb munkája, melyben a mezei gazdaság őstörténelmét, nevezetesen a régi Egyiptom birtokviszonyait, bámulatosan rendszeres földművelését, annak különböző ágait, növény- és állattenyésztését ismerteti. Szándéka van, az őskori mezei gazdálkodás viszonyait más népeknél is, a mennyire lehetséges, megvilágítani, de Egyiptommal kezdte, mert a mit e földművelő állam 2000—6000 esztendő multjának emlékeiből tudhatunk, az a mezei gazdaság őstörténetének első összefüggő képe. A szerző nem hordott össze minden adatot, a mit az egyptologusok a sok ezer éves kultúráról kiderítettek, nem akart munkájának mozaikszerű külsőt adni, inkább azon igyekezett, hogy tárgyát mint szerves egészet tegye áttekinthetővé. Könyvét azzal a tanulssággal zárja be, hogy Egyiptom nagyságát a földművelés adta meg, mely állandóbb hatalmat biztosított neki, mint más népeknek a véres harczok hosszú sora.

FOLYÓIRATOK.

— BUDAPESTI SZEMLE. 1899. április—szeptember. 268—273. szám. — Az április-május-juniusi három számban *Wertheimer Ede* folytatja s befejezi a folyóirat márcziusi számában megkezdett rajzát azon alkotmányos küzdelmeknek, melyeket az 1811-12-iki magyar országgyűlés a pénz devalvatiója tárgyában február 20-án (1811) kihirdetett patens ellen, s közben a magyar nyelv sérelmeinek orvoslása érdekében is folytatott. Az értekező azzal végzi dolgozatát, hogy a rendek 1811-12-ben nagy missiót teljesítettek, midőn bátorságukkal és kitartásukkal az alkotmányosság elvét megmentették, mert ha ezt nem teszik, alig ha kerül vala többé újabb országgyűlés összehívására a sor, s eltűnik a föld színéről az az alap, melyen később Deák Ferencz a jogfolytonosság hatalmas épületét felemelhette. — Igen érdekes az áprilisi számban *K. M.* ily című közleménye: *Gróf Rechberg Bernát Deák Ferencz 1861-iki fölíratáról.* Rechberg Bernát gróf 1859-ben, az osztrák-olasz-francia háború megindítása idején neveztetett ki külügyi miniszterré. Ezen minőségében foglalkozott a magyar ügyek

kel, érintkezett a magyar conservatív férfiakkal. Midőn az 1861-iki országgyűlésen (máj. 13-án) Deák a maga felirati javaslatát előterjesztette, beszédének hatása a külföldön is oly nagy volt, hogy Rechberg szükségesnek látta annak ellensúlyozását. E végből a monarchia külföldi képviselőihez diplomáciai jegyzéket intézett, melyben egyebek közt arról vádolja Deákot, hogy beszédében és felirati javaslatában csak azokat a törvényeket idézi, melyek az ő állításait megerősíteni látszanak, ellenben azokat, a melyek ezen állításokat megingatnák, mellőzi. Rechberg jegyzéke egész terjedelmében olvasható a közleményben. — A májusi számban *Kozma Andor* szentel rövid czikket szabadságharcunk német dalnoka: *Hartmann Móricz* emlékének, kinek néhány dalát is bemutatja magyar fordításban. *Mahler Ede* a Marczali-féle Nagy Képes Világtörténet első kötetét bírálja. — A júniusi szám *Értesítő* rovata Bernstein Bélának »Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók« című munkájáról közöl bírálatot. — A júliusi számban *Berzeviczy Albert* értekezik a parlamentekről. A parlament fogalmának kifejlődését Angliában keresi s kimutatja, hogy az ott kifejlődött intézmény legtökéletesebb típusává lett a népképviselői kormányrendszernek; ezután a parlamentek szervezetét, a két-kamara rendszert ismerteti; majd az általános szavazati jogról (suffrage universel), a választási jogról s a második kamara (képviselőház) megalakításáról szólván, néhány jelentékenyebb állam felsőházának összeállítását vizsgálja: végül a parlamentet a maga összességében megillető jogokat s azokat a rendszabályokat tárgyalja, melyek a parlamentek életében fegyelmök, belső rendjük és tekintélyök fentartása érdekében fejlődtek ki. — Ugyanazon szám ismertetést hoz a *Magyar Országgyűlési Emlekek* XI-ik kötetéről. — Az augusztusi számban Paskievics herczeg magyarországi szerepléséről olvasunk czikket, melyet *K. J.* irt *Scserbatov* orosz tábornok »*Le feldmaréchal Prince Paskévitsch, sa vie politique et militaire d'après des documents inédits*« című munkájának az 1848—1849-iki eseményeket tárgyzó legújabbán megjelent hatodik kötete nyomán. Ugyanazon szám s folytatólag a szeptemberi közli gróf *Zichy Jenő* nek ez év tavaszán a Nemzeti Múzeum disztermében tartott felolvasását, melyben legutóbbi oroszországi és keletázsiai expedíciója tudományos eredményeiről számolt be az érdeklődő közönségnek. — Az augusztusi szám közleményeiből felemlítjük még —*rz*— czikket, mely az 1900 év szeptember havára Párisba összehívott *vallástörténeti congressus* munka-programmját ismerteti. E programm. kizárva a vallástudomány philosophiai és theologiai elemeit, a congressus felvett nevéhez híven, tisztán a *vallástörténet* terén kíván mozogni. — A füzet *Értesítő* rovatában *t—z* jegy alatt valaki Szentkláray Jenőnek »*A csanádegyházmegyei plébániák*

története» czimű munkáját bírálja meg. — A szeptemberi számban *Berzeviczy Egyed* a Berzeviczy család lomniczi levéltárában őrzött eredeti iratok. nevezetesen Berzeviczy Sándornak gróf Pálffy Lipóttal 1769-ben folytatott correspondentiája alapján, a *szepesi XIII város reoccupatioja* történetét beszéli el. — *Kont Ignác* a magyar szabadságharcz történetirodalmában ismert nevű *Chassin Károly Lajos* francia író működését méltatja s több érdekes levelet közöl. mit magyar emigránsok (Kossuth. Teleki László. Czetz tábornok. Jósika Miklós. Henszlmann Imre) az ötvenes években írtak hozzá.

— EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. XXIII. évf. 5. 6. 7. 8. füzet. — Az ötödik füzetben *Heinrich Gusztáv* érdekes czikkelyét találjuk a *tübingai pályakérdésről* (1808). mely rövid kivonat a szerzőnek a Philologiai Társaság április-havi ülésében tartott előadásából. A Tübingában megjelenő *Allgemeine Zeitung* 1808 évi márczius-havi 10-ik mellékletében a Cotta-féle könyvkereskedés pályakérdést tűzött ki arról a témáról: *meg lehet-e tenni államnyelvnek a magyar nyelvet?* E pályázat eredményét s a beérkezett pályaművek sorsát ismerteti Heinrich értekezése. Összesen 21 pályamű érkezett be. ezek között Kazinczytól és Döbrenteitől is. A pályázók közül öten föltétlenül. négyen föltételesen ajánlották a magyar nyelvet államnyelvnek; a többi pályamunkák részint a latin. részint a német nyelv mellett szállottak síkra. A pályaművek benyújtásánál azonban tovább nem is haladtak, a közbejött háborús események a figyelmet másfelé terelték. Pedig az érdeklődés a pályázat sorsa iránt annál nagyobb lehetett. mert mint később kiderült, maga a császár tűzte ki e pályakérdést. Ez is lehetett oka. hogy 1813-ban Metternich újra elővételre a pályaműveket s bírálókat rendelt ki. A bírálók között voltak gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár. gr. Széchenyi Ferencz. Schwartner s több osztrák tudós és udvari ember. A bírálók a pályaművek mindhárom fajából két-két pályaművet ajánlottak jutalomra. A vélemények ezen határozatlansága lehetett az oka, hogy a száz aranyat — ennyi volt a kitűzött jutalom — egyiknek sem adták ki s a beérkezett pályaműveket *ad acta* tették. — A hatodik-hetedik kettős füzetben csupán egy történeti tárgyú értekezést találunk. melyben *Cserép József* latin nyelven arra a kérdésre igyekszik felelni. hogy mely időben, és micsoda szándékkal írta *Sallustius* történeti műveit? a mely kérdést a Sallustiusal foglalkozó philologusok eddig nem méltattak kellő figyelemre.

— MAGYAR KÖNYVSZEMLE. Új folyam. VII. köt. 3. füzet. 1899. július—szeptember. — E füzetben *Varju Elemér* folytatja a történeti nevezetességű gyulafehérvári *Batthyány-könyvtár* ismertetését. *Erdélyi Pál* befejezi »*Énekes könyveink a XVI. és XVII.*

században» című tanulmányát, melyet az első füzetben kezdett meg s időközben külön lenyomatban is kiadott. *Koncz József* Geleji Katona István könyveinek lajstromát, *Ferenczi Zoltán* Kapronczai Ádám nyomdásznak Benkő Józsefhez írt leveleit közli. A *Vegyes Közlemények* között kisebb terjedelmű adalékokat találunk: Varju Elemértől »XVI. századi leltár egy esztergomi misekönyvből«, és Thaly Kálmántól »A szécsényi országgyűlésen létesült Nemzeti Szövetség okmánya s egy kurucz hadi szabályzat lenyomatása 1705-ben« címek alatt.

KERESZTÉNY MAGVETŐ. XXXIV. évf. 2. 3. 4. füzet. — A második füzetben gr. *Kun Géza* ismerteti a X-ik században élt *Mas'udi* arab történetírő »*Morúg al-dzahab*« című nagy művéből azt a fejezetet, melyben a tudós arab a keresztyén hierarchiáról és annak eredetéről való nézeteit fejtette ki. — *Kövérny László* mind a három füzetben folytatja s a negyedikben be is fejezi az előbbkelő unitarius családokra vonatkozó közleményeit »*Szellemlünk képviselői a millenium századában*« cím alatt, s a martonosi Gálfiak, iszlói Iszlaiak, homoród-szentmártoni Bírók, tarcsafalvi Pálfiak, kövendi Gálok és bölöni Sikók után végül még az egyes egyház-körök patronus családjairól közöl rövidebb följegyzéseket. — A harmadik füzet az első székely unitarius pap: *Marosi Synnigh János*, és az első iskolamester: *Szentmarjai Bora András* emlékét eleveníti föl. kik 1567 és 1568-ban, mint a székely-keresztúri egyház és iskola előljárói, élénk részt vettek az akkori vallási vitákban és mozgalmakban. A két férfi működését és egymáshoz való viszonyát megvilágosító adatokat *Kanyaró Ferencz* teszi közzé. — Ugyanő hozza szóba a negyedik füzet *Különfélék* rovata alatt a debreczeni diákok Kolozsvárra való vándorlását 1570-ben, a mikor t. i. Félegyházi Tamás debreczeni professor a kolozsvári unitarius főiskola igazgatójává fogadtatván, a hozzá ragaszkodó ifjuság közül számosan követték őt új állomása helyére, a hol azután esztendeig a városi tanácsnak kellett ellátásukról gondoskodnia. Kanyaró Ferencz kívánatosnak tartja, hogy ezen egyháztörténeti szempontból is fontos esemény körülményei nemlél előbb kellően tisztáztassanak.

HORVÁT TÖRTÉNELMI REPERTORIUM.

— TIZENHARMADIK KÖZLEMÉNY. —

A délszlávok történelmének vázlata a IX-ik századig. Irta Racsai Ferencz. (Ark. IV. 235—280. ll.)¹⁾

Lajos, a szávamelléki horvát nagyzsupán, nem felejtette el, hogy a lefolyt harcokban Borna a frankokat segítette, azért a következő év január havában (820) nagy sereggel Dalmáciába tört és azt pusztította. Ez valóságos testvérháború volt. Borna váraiba menekült és onnét guerilla harcot folytatott Lajossal, kinek nagy károkat okozott, úgy, hogy ez visszavonulni volt kénytelen. Borna mindezt követség útján Lajos frank császárnak tudomására hozta (Einhard). sőt maga is elment a császári udvarba és tanácsokat adott, hogyan lehetne legkönnyebben a szávamelléki Horvátországot leigázni. Bornának, a dalmáciai Horvátország hercegének tanácsai következtében 820-ban három frank hadsereg indult a szávamelléki Horvátország ellen: az egyik Itália felől jött, de a nori Alpokban nagy ellentállásra talált; a másik Bajorországon és Pannonián át haladt, de elkésett; a harmadik Karantánián át tört be, és ez Lajos nagyzsupánt három ütközetben legyőzvé. átkelt a Dráván. Lajos egy hegycsúcson levő erős várba vonult vissza, a három frank sereg pedig végre egyesülve, az egész szávamelléki Horvátországot elpusztítván, visszavonult. (Einhard ad annum 820.) E frank hadjáratnak eredménye az lett, hogy Lajos zsupán szövetségesei, a Száva és Szocsa melléki szlovének egy része és Karantánia egy része meghódolt a frankoknak, azonban Lajos nagyzsupán még vitézül ellenállt. 821-ben május havában a frankok három seregre oszolva, ismét pusztították országát. 822-ben ismét egy hatalmas frank sereg közeledett, mire a minden szövetségéstől elhagyott zsupán belátta, hogy teljesen magára hagyatva tovább nem szállhat szembe az egész frank birodalommal, és elmenekült Boszniába. (Einhard ad annum 822. azt mondja, hogy Szerbiába, ez alatt azonban Boszniának szerbek lakta valamely vidéke értendő.) Innét Dalmáciába menekült Borna nagybátyjához Ljutomiszlhez, hol 823-ban meghalt. Halálának híre nagy örömmel töltötte el a frankokat, kiknek 822-ben követségek által már a bodrigok, vlkok, csehek, morvák, luznicai és branicevi szerbek is meghódoltak.

A frankok a szlávokon diadalmaskodván, nagy ellenségekre akadtak a bolgároknál. Minthogy a bolgárok hatalmi körébe tartozó bodrigok és Timok-vidéki szlávok a frankoknak

¹⁾ Elejét l. a múlt október-havi füzetben.

meghódoltak, Mortag bolgár fejedelem 824, 825, 826-ban Lajos császár előtt ez ellen óvást emelt és felszólította, hogy állapítsák meg birodalmuk határvonalát. Midőn czélt nem ért, 827-ben a bolgárok Pannoniába betörtek a Drávánál, mindenfelé tüzzelvassal pusztítottak, és a frankok tisztviselőit elűzvé, az egyes szláv törzsek élére bolgárokat állítottak. A frankok a bolgárok győzelmes előhaladását Balderich tehetetlenségének tulajdonították. őt tisztétől megfosztották, és 828-ban ifjabb Lajos frank császárfi vezérlete alatt egy nagy frank sereg indult a bolgárok ellen. Mily szerencsével hadakozott ez a bolgárok ellen, arról hallgat a krónika (Einhard); de hogy nem valami nagy sikerrel, az kitűnik onnét, hogy a Dráva, Alduna és Száva vidékének déli része a szép Szerémséggel együtt kétszáz éven át a bolgárok birtokában maradt.

Míg ezek a szávamelléki Horvátországban történtek, addig a dalmáciai Horvátország lassankint teljesen megszabadult a bizancki császárság befolyása alúl, sőt azon dalmát városok és szigetek is, melyek a Nicefor és Nagy Károly békekötése szerint a görög hatalmi körbe tartoztak, azok is teljesen elszakadtak a kelet-római császárságtól (822—829). Zára köztársasággá lett, saját doget választott magának, és a dalmáciai Horvátország felett a frank uralom is csak névlegessé vált. Borna halála után (821) a frankok ennek unokaöccsét Ladislávot nevezték ki dalmát nagyzsupánná, azonban ennek utóda Moisláv a frank hadtárgróf felsőbbségét nem ismerte el, és a frank-bolgár harcokat felhasználván, magát a frankoktól függetlennek nyilvánította és a frank császárt csak névleges védnökének ismerte el. (Konst. Porphy. De administr. imperio 40-ik fejezetében a dalmát horvátoknak a frankok elleni hét éves háborújáról beszél, melynek folytán a dalmáciai Horvátország függetlenné lett, és azt mondja, hogy ezek vezére Porin volt; ez azonban nyilvánvaló összetévesztése a szávamelléki zsupánnak, Lajosnak, frank háborújával, melyben Borna, vagy Porin, a frankok pártján állott. Más dalmát Porin vagy Borna pedig nem létezett, mert Moisláv utóda okiratilag igazoltan Trpimir volt.)

Az új helyzetet a frankok is elismerték, mert Balderich örgróf bukása után örgrófsága négy részre osztatott (Furlandia, Istria, Karantania, Pannonia) és ez által a dalmáciai Horvátország elkülönítése, illetőleg függetlensége elismertetett. Érdemes még megjegyezni, hogy a karantáni örgrófsághoz a Száva és Mura közötti terület tartozott és örgrófjai sorából (828—861) Helmoim, Albgar és Pabo nevét ismerjük. A frankok azonban egyes szláv uraknak is egyes területeket hűbérül adtak; így Szalacho a Száva mellett kapott hűbéri birtokot (Dümler. 32. l.).

Pribina nyitrai comes pedig, kit Mojmir morva fejedelem birtokáról elűzött (830), a Balaton mellett 840-ben egy nagy hűbéri birtokot kapott, hol a Zala folyó mellett Moszaburg (Szalavár) várát építette.

Az egykorú krónikás, Einhard, ezen időtől fogva nem említi többé a dalmáciai Horvátországot mint a frank uralomhoz tartozót, és ez tényleg mint független ország viselkedik. Moisláv nagyzsupán 836-ban, mint önálló uralkodó megújítja a Tradonico Péter velencei dogével kötött békét. (Joannis Chronicon Venetum. Pertz VII. 17.) Utóda Trpimir 837-ben kiadott adománylevelében elismeri ugyan Lothár frank királyt védnökének, azonban magát *Dux Croatorum*-nak nevezi. A Száva és Dráva közötti felső Horvátország nagyzsupánjairól, Ratimir és Braszlavról, az egykorú krónikások úgy beszélnek mint a frank-német uralomtól függőkről. (Annal. Fuld. ad annum 884.) Ez volt a két Horvátország politikai helyzete a IX-ik században.

A bolgárok folyton terjeszkedve, 836 körül fegyvereket a szerbek ellen fordították, kikkél Konst. Porphy. tanúsága szerint (32-ik fej.) mind ez ideig békében éltek, mignem Mortagon utóda Presjam Vlasztimir szerb knéz ellen hadat nem indított, kit három évi harc után (836—839) sem tudott legyőzni, sőt maga sok embert vesztett. Vlasztimir szerb knéz halála után három fia: Mutimir, Sztrojimir és Gojuik, az országot maguk között felosztották: ezen körülményt a 843-ban meghalt Presjam bolgár fejedelem fia Boris ki akarta aknázni, azonban oly szerencsétlenül hadakozott a szerbek ellen, hogy ezek Boris fiát Vladimirt elfogták, mire Boris velök békét kötött és Mutimir fiait a fogoly Vladimirt Rasáig (Novi Pazar) kísérték, a honnét átment Bulgáriába. (Konst. Porphy. 32-ik fej.) Rasa vára volt a határ Szerbia és Bulgária között. Így szabadult meg egy időre Szerbia a Bulgária felől őt fenyegető veszélytől.

Közli: MARGALITS EDE.

Pótlás. A Századok f. évi október-havi füzetében »Megjegyzések a locsmándi várispánság hatáiról« cím alatt közölt cikkemből, a 746-ik lap 21-ik sorából, ezen kezdő szavak után: *Hogy a határjárásnak — kifejejtettem a következő mondatot: ha az talán a mai Dörff északi belsősege mellett haladt el.* Kérem ennek pótlólag figyelembe vételét.

Stessel József.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— ACSÁDY IGNÁCZ. A karloviczi béke története. 1699. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 80 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XVIII. köt. 4. sz.) Ára 75 kr.

— ÁLDOR IMRE. Dósa György és a parasztlázadás 1514-ben. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 8-r. 144 l. (Történelmi Könyvtár 85. füz.) Ára 25 kr.

— ANGYAL DÁVID. Bethlen Gábor életrajza. Budapest, (1899.) Lampel R. Wodiáner F. és fiai kny. Kis 8-r. 72 l. (Magyar Könyvtár 133. sz.) Ára 15 kr.

— ANGYAL DÁVID. Miklósvárszéki Nagyajtai Cserei Mihály históriája; 1. *Cserei Mihály*.

— ANGYAL DÁVID. Szalárdi János siralmas krónikája; 1. *Szalárdi János*.

— APÁCZAI CSERI JÁNOS paedagogiai munkái, 1. *Hegedüs István*.

— ÁRULÁSA (Az alkotmány —). Irta egy volt függetlenségi publicista. Budapest, 1899. Deutsch Zsigmond és társa kny. 8-r. 21 l. Ára 20 kr.

— BACHMANN (Adolf —). Geschichte Böhmens. Erster Band. (bis 1400.) Gotha, 1899. Fr. Andr. Perthes. 8-r. XVII, 911 l. Egy genealogiai táblával. (Geschichte der europäischen Staaten. Herausgegeben von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert, W. von Giesebrecht und K. Lanprecht.) Ára 16 m.

— BALÁS (Andreas —). Historia ecclesiastica novi foederis, quam in usum cleri junioris concinnavit —. Editio secunda emendata et aucta. Cum approbatione episcopi Transsylvaniensis. Tom. I. Albae-Carolinae (Gyulafehérvár), 1899. Püspöki lyceumi kny. 8-r. VIII, 439, XV l. Ára 3 frt.

— BALLAGI GÉZA. Az elméleti jog- és államtudományi államvizsgálat. Előadói javaslat. Budapest, 1899. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 22 l.

— BALLÓ ISTVÁN. Báthory Endre bibornok és erdélyi fejedelem halála. Csik-Szereda, 1899. Györgyjakab M. kny. 8-r. 47 l. Ára 30 kr.

— BARABÁS SAMU. Zrinyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. (Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicolai de Zrinio.) A M. Tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából közrebocsátja —. II. köt. Levelek 1566—1574. Oklevelek 1534—1602. Pótlék 1535—1567. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. XXXI, 752 l. (Monum. Hung. Hist., M. Tört. Eml. Első oszt. Okmánytárak.) Ára 6 frt.

— BARCSA JÁNOS. A hajdu-nánási ev. ref. egyház történelme. Debreczen, 1899. Hoffmann és Kronovitz kny. 8-r. 65, 1 l. (Lenyomat a *Debreczeni Protestáns Lap* 1899 évi folyamának 4-ik és köv. számaiból.) Ára 50 kr.

— BARTHA JÓZSEF. A Toldi-monda. Irodalomtörténeti tanulmány. Felolvasatott a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának 1898. nov. 23-án tartott ülésében. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 80 l. (Felolvasások a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának felolvasó üléseiből. 34. sz.) Ára 70 kr.

— BATHYÁNY VILMOS. Törédékek a modern római életből. Felolvasás. Nyitra, 1899. Huszár István kny. 4-r. 28 l.

— BÉKEFI REMIG. A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei. Budapest, 1899. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 1, 177, 1 l. Ára 1 frt 50 kr.

— BÉKEFI REMIG. A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 78, 1 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XVIII. köt. 3. sz.) Ára 75 kr.

— BELLAI JÓZSEF. Az 1848-iki márciusi napok Temesvárott. Temesvár, 1899. Csendes Jakab kny. 8-r. 35 l.

— BEÖTHY ZSOLT. A magyar irodalom története. Szerkesztette —. Második kiadás. Első kötet. A legrégebb időktől Kisfaludy Károly fellépteig. Budapest, 1899. Athenaeum kny. Nagy 8-r. 8, 852 l. Számos műmelléklettel és szövegképpel.

— BERZEVICZY EDMUND. Berzeviczy Márton erdélyi kancellár. Irta —. Függelékül a Berzeviczy Mártonra vonatkozó okmányok. A család kakas-lomniczi oklevéltárából közli *Berzeviczy Fyged*. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 75 l. (Különlenyomat a *Századok* 1898 évi és a *Tört. Társ* 1899 évi folyamaiból.)

— BESZÉDE (Zsiginond kassai püspök —), melyet a szent Egyedről nevezett ősrégi bártfai plébániatemplom 1899. június 4-én történt újra való felszentelése alkalmával mondott. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 14 l.

— BILDER aus der vaterländischen Geschichte. Herausgegeben von Friedrich *Teutsch*. II. Bd. Nagyszében, 1899. Krafft V. kny. 8-r. 8, 516 l.

— BODOR ISTVÁN. A rimaszombati egyesült protestáns főgymnasium története. Rimaszombat, 1899. 8-r. 246 l.

— BODROGI JÁNOS. Károlyi Zsuzsánna fejedelemasszony. Nagy-Enyed, 1899. Könyvnyomda r. t. 8-r. 63 l. (Különlenyomat a nagy-enyedi ev. ref. Bethlen-kollégium 1898—99 évi Értesítőjéből.)

— BONCZ ÖDÖN. A szentgyörgyvölgyi Bakacs-család. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 62 l. Két czímerképpel és négy pecsét-rajzzal. (Különlenyomat a *Turul* 1899 évi I. füzetéből.)

— BONWETSCH N. Lehrbuch der Kirchengeschichte; I. *Kurtz*.

— BÖHM JÁNOS. A szent István királyról és szent Péterről nevezett egervári prépostságok. Eger, 1899. Érseki lyc. kny. 8-r. 4, 77, 66 l.

— BRANKOVICS GYÖRGY. A magyar szabadságharc története. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 8-r. 432. l. Ára 2 frt.

— BRANZEU NICOLAE. Scoalele din Blaj. Studiu istoric. Nagyszében, 1898. Tipografia kny. 8-r. VI, 174 l.

— BREIT JÓZSEF. Az egyetemes hadtörténelem vázlata. A cs. és kir. katonai akadémiákon használt hadtörténelmi tansegédlet nyomán a magyar vonatkozású események bővebb feldolgozásával. I. köt. Az ó-kor, közép-kor és új-kor hadtörténelme. Budapest, 1899. Pallas kny. 8-r. 422 l. Egy áttekintő és 28 csatavázlattal. Ára 3 frt 28 kr.

— BUZNA ALAJOS. Általános történelem a m. kir. honvéd főreáliskola és a m. kir. honvéd hadapródiskolák használatára. Az újkor története. 1. 2. rész. Budapest, 1899. Pallas kny. 8-r. 183 l., 179 l.

— CHRONIST (Anton —). Monumenta palaeographica. Denkmäler der Schreibungskunst des Mittelalters. I. Abtheilung: Schrifttafeln in lateinischer und deutscher Sprache. I. Lieferung. München, 1899.

— CSAPLÁR BENEDEK. A Horányi Elek tervezte »Hazafiúi magyar társaság.« Budapest, 1899 Athenaeum kny. 8-r. 51 l. (Különlenyomat az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1899 évi folyamából.)

— CSEH LAJOS. Magyarország oknyomozó története rövid előadásban. Pozsony, 1899. Stampfel Károly kny. 16-r. 73 l. (Tudományos zsebkönyvtár 16. füz.) Ára 30 kr.

— CSENGERI JÁNOS. Római világ; I. *Pasteiner Gyula*.

— CSEREI MIHÁLY (Miklósvárszéki Nagyajtai) históriája. Szemelvények. Kiadta *Angyal Dávid*. Budapest, 1899. Lampel Róbert. Kis 8-r. 80 l. (Magyar könyvtár 120. sz.) Ára 15 kr.

— CSIKY KÁLMÁN. Agricola élete. Irta *P. Cornelius Tacitus*. A latin eredetiből fordította —. Budapest, 1898. Franklin-társ. kny. 16-r. 62 l. (Olcsó Könyvtár új kiad. 1054. sz.) Ára 10 kr.

— CSIKY KÁLMÁN. Werbőczy István és Hármaskönyve. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 16-r. 64 l. (Olcsó Könyvtár új kiad. 1106. sz.) Ára 10 kr.

— CZAICH Á. GILBERT. Regesták a római Dataria-levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 57 l. (Különlenyomat a *Történelmi Tár* 1899-iki évfolyamából.)

— CZIMJEGYZÉKE (A budapesti m. kir. tudományegyetem könyvtárának —). XXIII. 1898 évi gyarapodás. Budapest, 1899. Egyetemi kny. 8-r. XIX. 170 l. Ára 30 kr.

— CZIZIK GYULA. A művészetek történetéből. Budapest, 1899. Wodiáner F. és fiai kny. 8-r. 60 l. (Iparosok Olvasótára V. évf. 2. sz.)

— CZOBOR BÉLA. Magyarország történeti emlékei az ezredéves orsz. kiállításán. 1—8. füzet. Budapest, 1898—1899. Gerlach és Schenk kny. Nagy 4-r. 1—160 l. Mindegyik füzet 3—4 mûmelléklettel. Egy füzet ára 2 frt 10 kr. (Németül is megjelenik.)

— DARNAY KÁLMÁN (Szentmártoni). Sümegh és vidékének őskora. Budapest, 1899. Nagy 4-r. 85 l. (Különlenyomat az *Archaeologiai Közlemények* XXII-ik kötetéből.)

— DÉZSI LAJOS. Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században. (I. *Misztótfalusi Kis Miklós* 1650—1702. — II. *Pápai Páriz Ferenc* 1649—1716.) Budapest, 1899. A M. Tört. Társ. kiadása. Franklin-társ. kny. 8-r. 2, 332 l. Hat önálló melléklettel s a szövegbe nyomott számos képpel. (Magyar Történeti Életrajzok XIV. évf.)

— DÉZSI LAJOS. Váradi K. Mihály latin-magyar verse Bethlen Gábor haláláról. Bevezetéssel ellátva közzé teszi —. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 16 l. (Különlenyomat a *M. Könyvszemle* 1898 évi folyamából.)

— DOMANOVSKZY SÁNDOR. A Dubniczi krónika. (Forrástanulmány.) Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 88 l. (Különlenyomat a *Századok* 1899-ik évi folyamából.)

— DOMANOVSKZY SÁNDOR. A dubniczi krónika kódexe. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 11 l. Egy hasonmással. (Különlenyomat a *Magyar Könyvszemle* 1899 évi folyamából.)

— EMLÉKEK (Magyar országgyűlési —); I. *Károlyi Árpád*.

— EMLÉKKÖNYV a magyar tanárok olaszországi tanulmány útjáról; I. *Pasteiner Gyula*.

— ERDÉLYI PÁL. Énekes könyveink a XVI. és XVII. században. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 75 l. (Különlenyomat a *Magyar Könyvszemle* 1899 évi folyamából.)

— ÉRDÚJHELYI MENYHÉRT. A közjegyzőség és a hiteles helyek története Magyarországon. Budapest, 1899. Szerző kiadása. 8-r. 323 l. Öt tábla melléklettel. Ára 5 frt.

— ÉRTEKEZÉSEK a történelmi tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Tizenhetedik köt. A II. oszt. rendeletéből szerkeszti *Pauer Imre* osztálytitkár. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 620 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1899 évi nov. 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, id. Daniel Gábor, dr. Hajnik Imre, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, Óváry Lipót, Pettkó Béla vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül Óváry Lipót és dr. Áldásy Antal vál. tagokat kéri föl.

87. Nagy Gyula titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak: *alapító tagul* 100 frt alapítvánnyal dr. Lánczy Gyula eddig évd. r. tag Budapesten; *évd. r. tagokul* 1899-től: Recska Zsigmond káplán Illaván (aj. Chorényi József), a M. Nemzeti Muzeum Széchenyi orsz. könyvtára Budapesten (aj. Fejérpataky László); 1900-tól: dr. Kis-Erős Ferencz tanár Kalocsán (aj. Nagy Gyula), dr. Császár Elemér főgymn. tanár Budapesten (aj. Dézsi Lajos).

Megválasztatnak s dr. Lánczy Gyulának a társulati dísz-
oklevél megküldetik.

88. Óváry Lipót felolvasás keretében *Kobler Giovanni*: »Memorie per la storia della Liburnica città di Fiume« cz. munkáját mutatja be.

Köszönettel fogadtatik s a felolvasás a Századok-ban fog megjelenni.

89. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1899 évi oct. havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	1416 frt 46 kr.
» kiadás	724 » 83 »
maradvány	691 frt 63 kr ;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	9365 frt 90 kr
követelést, 1899 oct. 31-én összesen	10,057 frt 53 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére; miből azonban a Thaly István által befizetett 100 frt alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatolattatik; a tőkésítendő 100 frton pedig, annak megfelelő névértékben 4·5^o₀-os kisbirtokosok orsz. földhitelintézete-féle záloglevél vásárlása elhatározattatik.

90. Bejelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi oct. 25-én kelt 28786/1899. sz. értesítése szerint 200 frt a f. évi 75 jk. pontnak megfelelőleg tőkésítettet.

Tudomásul vétetik.

91. Jelenti, hogy báró Hornig Károly veszprémi püspök f. évi jun. 24-én kelt levelével a »Veszprémi püspökség római oklevéltára« II. kötetét megküldötte a társulatnak.

Köszönettel fogadtatik.

92. Előadja, hogy a pozsonyi Toldy-kör f. évi oct. 29-én rendezte Petőfi-ünnepélyen, meghívás folytán, az elnökség megbízásából dr. Ortvay Tivadar vál. tag képviselte a társulatot.

Ennek kapcsán Thaly Kálmán elnök jelenti, hogy a Toldy-kör a képviseltetésért hálás köszönetet mondott a társulatnak.

Tudomásul szolgál.

93. Bejelenti, hogy a Hunyad-megyei Történelmi és Régészeti Társulat f. évi nov. 5-én tartandó XX-ik közgyűlésére meghívta társulatunkat, melynek képviselőtére az elnökség Téglás Gábor társ. tagot kérte föl.

Tudomásul vétetik.

94. Előterjeszti, hogy az »Izabella királyné« című életrajz lengyel kiadása számára átengedendő clichék ügyében, közbejött akadályok miatt, az Athenaeum r. társaság igazgatóságával nem értekezhetett s így az eredményről a f. évi 85 jk. p. alapján csak a jövő havi vál. ülésen fog jelentést tenni.

Tudomásul szolgál.

95. Bemutatja a M. Nemzeti Múzeum igazgatóságának f. évi oct. 13-án 3188/1899. sz. a. kelt átiratát, melyben a Századok 1894—98-iki évfolyamai egy-egy példányának a Széchenyi orsz. könyvtár részére díjtalanul való megküldésére kéri a társulatot.

A Századok említett évfolyamai egy-egy példányának díjtalanul való megküldése elhatároztatik.

96. Felolvassa a M. Tud. Akadémia f. évi oct. 30-án tartott összes ülésének 168. számú jegyzőkönyvi kivonatát, mely szerint a Történelmi Tár kiadása iránt a Történelmi Bizottság s a Magyar Történelmi Társulat kötötte szerződést jóváhagyja.

Melynek tudomásul vétele után elnök felhívja a tagokat, hogy a szerződésből kifolyólag a választmány által — titkos szavazat útján — megbízandó szerkesztőre szavazataikat adják be.

A beadott 12 (tizenkét) szavazatból tíz dr. Komáromy András vál. tagra, egy-egy szavazat Nagy Gyulára és Barabás Samura esvén, —

elnök dr. Komáromy Andrást a választmány által megbízott szerkesztőnek jelenti ki, miről a Magyar Tud. Akadémia Tört. Bizottsága értesítendő.

Egyúttal titkár utasíttatik, hogy a Történelmi Tár-ban, közlésre váró anyagot bocsássa a szerkesztő rendelkezésére.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést elosztatja.

K. m. f.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Óváry Lipót s. k.
vál. tag.

Dr. Áldásy Antal s. k.
vál. tag.

Tagtársainkhoz

Szilágyi Sándor síremléke érdekében.

Mint a füzetünk borítékán közölt kimutatásból látható, eddigelé 902 forint gyűlt össze a társulatunk néhai nagyérdemű titkárának, Szilágyi Sándornak állítandó síremlék céljára, részint tagtársaink, részint a megboldogultnak a Magyar Történelmi Társulat kebelén kívül is nagy számmal levő tisztelői kegyes adakozásából. De ezen összeg még nem elég arra, hogy az elhunyt-nak sírját hozzá és nyugvó helyéhez méltó emlékkal jelölhessük meg. Legalább 1200 forintra lenne szükség, hogy a kegyeletes szándék illő módon megvalósítható legyen. Kérjük tagtársainkat, járuljanak a síremlék alapjához kegyes adományaikkal, hogy a még hiányzó pár száz forintnyi összeg is mennél előbb begyűljön, s megtehessük a szükséges intézkedéseket a síremlék felállítására.

A titkári hivatal.

MÁTYÁS KIRÁLY MAGYAR DIPLOMATÁI.

— TIZENEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

XX.

Mátyás király követei keleten.

Elég bőségesen maradtak ránk történeti emlékek, melyek Mátyás királynak Olasz- és Németországba küldött követeiről szólnak; ellenben csak gyér adatok keleten működő diplomatái felől.

Uralkodása első éveiben a király folytonosan háborúskodván a törökökkel, diplomatai érintkezésbe Mohammed szultánnal nem léphetett. Azonban természetesen összekötetésbe kellett jönnie a hős Skanderbéggel, az albániai fejedelemmel, ki hosszú és dicsőséges küzdelmet folytatott az ozmán hatalom ellen.

Gyakran jártak ő nála magyarországi követek, kik útjokat Dalmácián keresztül vették, és hajóra Raguzában szállottak. Ezen város jegyzőkönyvei két követség emlékezetét tartották fön. 1459 április 3-ikán a raguzai köztársaság tíz arany ajándékkal kedveskedik a király (meg nem nevezett) követének, ki Skanderbégtől visszatért; 1465 augusztus 12-ikén pedig saját költségén fogadott hajót bocsátott rendelkezésére *Sándor* telki apátnak, ki útban volt Skanderbéghhez.¹⁾

¹⁾ Raguzai Oklevéltár: 746, 767. — Ez a Sándor apát többször küldetett királyi megbízásokkal a raguzai köztársasághoz. Ugyanott 630, 782, 788—790, 795—797, 800—803. — Az 1471 januárban II. Pál pápához Sándor apát nevében benyújtott supplicatio is kiemeli, hogy szüntelenül diplomatiai megbízásokban kell eljárnia. (Supplicationes Pauli II. Vol. 886. fol. 55 t.)

Mátyás királynak a török császárhoz küldött követei felől az első adatot Velenceze magyarországi követének 1468 április közepe táján írt jelentésében találjuk. Ebben elmondatik, hogy a királyi udvarhoz török követek érkeztek, kikkel fegyverszünet tárgyában alkudozások indultak meg, de eredményre nem vezettek; minélfogva a király küldött a portára követet, a ki azonban nem neveztetik meg. Ennek igyekezetei célzt értek, a fegyverszünet megkötöttet, és sok éven át fönnállott.¹⁾

IV. Sixtus pápának egy leveléből tudjuk, hogy 1473 április 16-ikán Belgrádnál a Dunán kelt át két magyar követ: *Cattaroi Antal* ferencz-rendi szerzetes, és a budai származású *Hunszki János*, kik a portára küldettek, hogy szövetséget kössenek, azon feltétel alatt, ha a szultán Bosnyák- és Szerbországot visszaadja.²⁾

Arról, vajjon a római udvarhoz eljutott hír a valóságnak megfelelt-e? és ha igen, a tárgyalásoknak mi volt az eredménye? nincs tudomásunk.

1473 őszén Velenczébe az a tudósítás érkezett, hogy Mátyás a török császár és Uzon Hasszán persa király udvaránál követet tart.³⁾

1478 július elején a király *Dóczi Péter* vajdát, az alsó-dunai hajóhad parancsnokát, Konstantinápolyba küldötte, a szultánt biztosítandó, hogy őszinte szándékkal határozta el magát a békekötésre, és felkérendő, hogy a határszéli basákat a béke lelkiismeretes megtartására utasítsa.⁴⁾

Azonban Dóczi nem járt el küldetésében kielégítő eredménnyel. A szultántól levelet hozott magával, melyben a királyt felszólítja, hogy a béke föltételeiben megjelölt két határszéli erősséget másfél hónap alatt romboltassa le, azzal a

¹⁾ Diplom. Eml. II. 81, 87.

²⁾ A pápa dátum nélküli levele: Monum. Vat. VI. 89. Cattaroi Antal előzményeiről csak azt tudjuk, hogy 1458-ban pápai fölhatalmazást kapott, hogy Bosnyákországban gyóntathasson. (Supplicationes, Vol. 744. f. 154.) Hunszki vajdának és pocsiteli várnagynak czímeztetik Mátyás 1466 december 27-iki rendeletében. Raguzai Okl. 627.

³⁾ A Velenczében működő milanói követ 1473 november 14-iki jelentése. Diplom. Eml. III. 246.

⁴⁾ Mátyásnak 1478 július 3-ikán a szultánhoz és a szendrői basához frott levelei. M. L. I. 381, 382.

fenygetésképen hangzó nyilatkozattal, hogy ellenkező esetben a fegyverszünet megtartására magát kötelezettnek többé nem tekinti.

Mátyás erre azt válaszolta, hogy a szultán felhívásának nem képes eleget tenni, mert mikor a levelet kézhez vette, a másfél hónapból már harmincznyolcz nap letelt volt, és a fennmaradt hét nap arra sem elegendő, hogy rendelete ama két erősség parancsnokához eljusson; de továbbá imént értesült, hogy török martalócok Horvátországba ütöttek, több helységet felgyújtottak, és foglyokkal meg zsákmánnyal megrakodva tértek vissza. Most tehát ama két erősség lebontására csak úgy határozza el magát, ha a szultán újból kinyilatkoztatja, hogy a békét meg akarja tartani, és a fegyverszünet alatt török alattvalóktól okozott károk megtérítéséről intézkedik.¹⁾

A válasz, a mely e levélre érkezett, megnyugtatta Mátyást, a ki kevéssel utóbb Dóczi Pétert másodízben küldötte Konstantinápolyba »a megkezdett békekesség és kölcsönös barátság megszilárdítására« czélzó üzenetekkel.²⁾

Azonban újabb nehézségek a békekötés szentesítését megakadályozták. Mátyás a német választó fejedelmekhez intézett levelében írja, hogy a török császár Magyarországon szabad átvonulást kívánt hadainak biztosítani, s ő ezt a föltételt visszautasította.³⁾

Az 1479-ik év folyamán a háború Mátyás és a törökök között újból kitört.

A következő (1480) évben II. Mohammed szultán levelében azzal a kéréssel fordult Mátyáshoz, hogy a békealkudozások megszakadt fonalát ismét vegyék föl. A király ekkor követet küldött Daut boszniai basához, a kitől azt az üzenetet kapta, hogy a szultán rendeletéből a német császár területére betörést fog intézni, azonban a király területét kímélni fogja. Azonban

¹⁾ A dátum nélküli levél M. L. I. 387.

²⁾ A dátum nélküli levél ugyanott, 419. -- Kétségkívül Dóczi küldetésére vonatkozik az, a mit 1478 november 24-ikén ír Ulászló cseh királynak, hogy »dem Türkischen keyszer grösz merklich poten gesendet haben, durch dije wir frid und sten auff lange zeit gemachet haben.« Ugyanott 409.

³⁾ Mátyás dátum nélküli levele, ugyanott 472.

ígéretét nem tartotta meg; hadai a király területére is betörttek és nagy pusztítást vittek véghez. Mátyás ezt megtorlandó, egy hadosztály élén a rabló csapatok ellen indult; ezek azonban idején elmenekültek.

Ekkor Daut basa a történetekért mentegetőzve, az okozott károk megtérítését ígérve, a királyt fölkérte, hogy ismét küldjön hozzá követet, a kivel most már a békét véglegesen megkötí.

Mátyás engedett; teljes hatalommal felruházott követet küldött hozzá. Ez hat hetet töltött Jajczában a nélkül, hogy Daut basa vele szóba állott volna. Mátyás ezen méltatlan eljárás fölött haragra lobbant, és a szultánhoz intézett levélben kinyilatkoztatta, hogy kénytelen lesz személyesen Daut ellen indulni, és a rajta elkövetett sértésért bosszút állani; mindazáltal ugyanakkor bejelentette neki készségét, hogy a szultántól küldendő megbízható követtel békealkudozásokba bocsátkozik.¹⁾ A szultán nem küldött követet, Mátyás tehát fenyegetését beváltotta. November közepén Bosnyákországba nyomult. és Daut basát véres ütközetben megverte.

II. Mohammed utóda, II. Bajazed, 1483 végén Budára küldött kövei által békét vagy fegyverszünetet kért. Ezeket Mátyás, saját köve kíséretében azzal a nyilatkozattal bocsátotta el, hogy méltányos feltételek alatt fegyverszünetet kötni kész. Mire a szultán a saját köveit és a királyét visszaküldötte, a fegyverszünet föltételeire vonatkozó javaslatával, a melyet Mátyás elfogadott.²⁾

A királyi követ, a ki Daut basánál és Bajazed szultánánál járt, a levelezésekben nincs megnevezve. Vele megismerttet Mátyás királynak 1486 október 27-ikén kelt adománylevele, melyben Lábatlani Gergelyről, a kalocsai érsekség javai administratoráról így szól: »Egész Magyarországbán ismeretesek a követségek, melyekben a mi és országunk részéről, a világ sok fejedelménél, főképen pedig a török császárnál, nem egyszer élete veszélyeztetésével eljár, és mindig az óhajtott, hasznos eredménnyel tért vissza; minélfogva őt egyébb híveink

¹⁾ Mátyásnak a szultánhoz intézett dátum nélküli levele, II. 389.

²⁾ Ezeket Mátyás maga mondja el a német fejedelmekhez intézett dátum nélküli levelében. II. 273.

sorában méltán szeretetünkre és elismerésünkre érdemesnek ítéljük.« Jutalmúl a Bars megyei Hrussó várát, a hozzátartozó uradalommal, adományozta neki.¹⁾

Előkelő családból származott, melynek tagjai közül I. Gergely Várnánál esett el; II. Gergely, a székelyek ispánja, 1460-ban szintén a törökök ellen vívott csatában vesztette el életét, Miklós pedig Mátyás uralkodása alatt csongrádi főispán volt.²⁾

A mi Lábatlani Gergelyünk Veszprém megye területén, a hasonló nevű pusztán lakott, a hol domonkos-rendű kolostort szándékozott alapítani, s e végből a felhatalmazást Rómából kieszközölte.³⁾ Beckensloer János esztergomi érsek megszökése után (1477) Mátyás király az esztergomi vár parancsnokságát és az érseki javadalom kezelését, később pedig, az esztergomi érsekség betöltése után, Várad Páter érsek fogsága idején, a kalocsai javadalom administrációját bízta rá.⁴⁾

Mátyás királynak 1487 folyamán a portára küldött követe, kit az emlékek nem neveznek meg, Szerbország területén megöletett. Mátyás elégtételt kért a török császártól, mire ez egy basát, kire a felelősséget hárította, lefejeztetett.⁵⁾ Az 1489-ik év elején pedig arról értesülvén, hogy török követ van útban hozzá, egyik udvari emberét küldötte elébe Belgrádba.⁶⁾ Egyiknek sem ismerjük nevét.

Ugyancsak 1489-ben Kishorváti János⁷⁾ kapitány járt Konstantinápolyban, honnan magával hozta alamizsnás szent

¹⁾ Az adománylevél eredetije az Országos Levéltárban, D. L. 19197.

²⁾ Nagy Iván VII. 5. — Zalavármegye Oklevéltára, II. 575.

³⁾ Az 1476 ápril 11-ikén elintézett kérvény: Supplicationes, Vol. 1130. fol. 89 t.)

⁴⁾ Mátyás király 1478 december 31-én Kassa városához intézett levelében őt »comes castri Strigoniensis« czímmel jelöli. Az esztergomi szentszéknél 1478 december 22-ikén kelt ítéletében »administrator proventuum archiepiscopatus Strigoniensis« czímet visel. (Mindkét irat Kassa város levéltárában.)

⁵⁾ A ferrarai herczeg Mátyás udvaránál levő követének 1487 december 31-iki jelentése. Diplom. Emlékek, III. 376.

⁶⁾ A pápai legátus 1489 január 30-iki jelentése.

⁷⁾ Ezzel kétségtelven azonos »Chervat Janus capitaneus castrorum finitimorum regiae maiestatis«, ki 1483 augusztus 22-ikén fordul elő. Raguzai Oklevéltár: 810.

János patriárka tetemét, a melyet a király november 11-ikén a budai várak kápolnijában ünnepélyesen helyzetetett el.¹⁾

*

Mátyás azon igyekezeteiben, hogy Dsem török herczegnek Magyarországra bocsátását kieszközölje, nem szorítkozott arra, hogy a pápát és a francia királyt kéréseivel ostromolja; a János-lovagrend nagymesteréhez is fordult, a kinek védnöksége alá helyezte volt magát a trónkövetelő. 1488 márczius 23-ikán titkárát Kétházi Pál esztergomi kanonokot és barsi főesperest²⁾ Rhodos szigetére küldötte, teljhatalommal ruházván föl a rábízott ügyekben való tárgyalásokra és megállapodásokra.³⁾

Junius hó 26-ikán kapta meg D'Aubusson nagymester válasziratát, melyben arra utalt, hogy a török herczeg személyéről való rendelkezés a pápát illeti meg.⁴⁾

A magyar követ visszatértében különféle viszontagságon ment keresztül: Görögország partjai közelében a hajó, melyen utazott, genuai kalóztól megtámadtatott és kiraboltatott. Csak 1489 márczius táján érkezett Mátyáshoz, ki a milanói fejedelem közbenjárásával lépéseket tett, hogy az elrablott ingóságokat visszakapja.⁵⁾

Ugyanakkor, a mikor a barsi főesperes a János lovagrend nagymesteréhez ment, egy más követet még távolabb országba küldött Mátyás: Egyiptomba, Qait-bey szultánhoz,

¹⁾ Egykorú följegyzés a pozsonyi káptalan egyik ősnymtatványában. Tudományos Értekező, 1862. I. 48.

²⁾ Mátyás királynak 1488 márczius 23-ikán kelt megbízólevelében »Paulus de Kethaz«, — ugyanazon napon a lovagrend nagymesteréhez írt levélben »venerabilis et egregius magister Paulus«, — a milanói fejedelem 1489 július 14-ikén kelt levelében »reverendo messer Paolo Chietas (?) archidiaconus Barchiense« nevezetik.

³⁾ Codice diplomatico del s. militare ordine Gerosolomitano, II. 442, 444.

⁴⁾ Thuasne, 198. — Codice, 448.

⁵⁾ Ez ügyben a milanói fejedelem 1489 július 14-ikén ír magyarországi követének. (Diplom. Eml. IV. 59.) — Az esztergomi káptalan tagjainak névsorában »Paulus de Kétház« néven mint nagyprépost 1492—1502 között fordul elő. (Memoria Consecrationis Basilicae Strigoniensis, 1856. 134.)

ki a török császárral háborút viselt, és hajlandó volt a keresztény hatalmasságokkal szövetségre lépni.

A követ, kinek nevét a róla szóló történeti emlékek nem tartották fön, szerencsésen eljutott Kairóba, átvette a szultán válaszát és értékes ajándékait, emellett uralkodója megbízásából a kairói bazárookban nagy bevásárlásokat tett; mire hazafelé indulván, Alexandriában velencei gályára szállott. Azonban útközben meghalt. Öcscse, ki vele utazott, iratait és az értéktárgyakat átvette, de súlyos betegségbe esett, és Raguzában kiszállott, míg az iratokat és értéktárgyakat lepecsételt ládákból a hajón hagyta, mely a velencei kikötő felé vitorlázott tovább.

Mátyás a történetekről azt a helytelen információt kapta, hogy a hajó parancsnoka az elhunyt követ kíséretének akaratára ellenére szállította volna hátrahagyott ingóságait Velenczébe. Mivel attól tartott, hogy a signoria a leveleket felbontja és tartalmukat a török császárral közli, a nemzetközi jog ellen elkövetett ezen merénylet miatt hevesen kifakadt a pápai legátus előtt.¹⁾ Az 1488-ik év utolsó napján Velenczébe követet küldött, kinek a signoria az irományokat rejtő jól elzárt szekrényt felbontatlanul, teljes épségben adta át.²⁾

XXI.

Befejezésül felsoroljuk Mátyás magyar származású diplomatái közül azokat, kiknek tevékenységét vagy már ismertettük jelentékenyebb állású társaik pályájával kapcsolatban, vagy pedig adatok hiánya miatt részletesen nem ismerjük.

Külön csoportosítjuk az egyháziakat és külön a világiakat.

1458-ban *Agoston* győri püspök és *Bátyai Vincze* váci püspök, Mátyás megbízásából, Prágában Podjebrád Györgyöt Csehország királyává megkoronázták, s tőle nyilatkozatot vettek, a melyben a huszita eretnek tanokról lemondva, kijelenté, hogy a pápának meghódol.³⁾

¹⁾ A pápai legátus 1489 január 30-iki jelentése a velencei szent-Márk könyvtárban.

²⁾ A doge 1489 február 5-ikén kelt levele a velencei állami levéltárban.

³⁾ Mátyás levelei, I. 5.

1459-ben *Ferencz* korbáviai püspök a mantuai congressusra küldött követség tagja volt.¹⁾

1460-ban *Illés* nyitrai püspök Prágában, a cseh király közbenjárása mellett, császári követekkel tárgyalt.²⁾

1462 tavaszán *István* budai plébános, Schönberg György pozsonyi préposttal, Fridrik császárhoz küldetett.³⁾

1463 nyarán *Várad* *István* kalocsai érsek a Németujhelyre bocsátott országos küldöttség tagja volt.⁴⁾

1465-ben *András* zágrábi kanonok, Túróczi Benedek királyi főudvarmestert Milanóba kísérte, hol Mátyás részére egyik hercegnő kezét kellett volna megkérniök; de ez a házassági terv meghiusult.⁵⁾

1470 őszén *Karai László* ó-budai prépost Rómában járt, hol a csehországi hadjárat céljaira II. Pál pápa erkölcsi és pénzbeli támogatását eszközölte ki. Ezen alkalommal ismerkedett meg Hess András nyomdászszal, kit Budára hívott meg, hol ez pártfogása mellett az első magyarországi nyomdát alapította és legjelentékenyebb termékét, a budai krónikát neki ajánlva bocsátotta közre.⁶⁾

¹⁾ Mátyás levelei. I. 9.

²⁾ U. o. 12.

³⁾ U. o. 21.

⁴⁾ Teleki, XI. 65.

⁵⁾ Hunyadi Mátyás élete, 62.

⁶⁾ Életrajzát az Akadémia történettudományi értekezései során (XVII. 7.) 1898-ban bocsátottam közre. Azóta Kassa városa és a Batthyány hercegek körmendi levéltárában rá vonatkozó több fontos okiratot találtam, melyeket e helyen röviden ismertetek:

1466 február 24-ikén Mátyás király Karai Lászlónak, a Mindenszentekről címzett veszprémi prépostnak, testvérének Lőrincznek, rokonainak, Osztopáni Imrének és Mártonnak; továbbá Debreczeni Mihály váci olvasókanonoknak és Zerdaheli János királyi kamarásnak adományozza a Kőrös-megyei Garidnicza mezővárost, a hozzá tartozó falvakkal és vámokkal. (Körmend, Acta antiqua. Arm. V. Lad. V. n. 72.)

1469 május 20-ikán a király Karai László budai prépostot és királyi titkárt Kassára küldi, Vámosi Pál hagyatékának átvétele végett. (Kassa.)

1469 október 3-ikán a király ugyanőt ismét Kassára küldi, a megbízólevélben közelebről meg nem jelölt ügyben. (Kassa.)

1470 január 8-ikán az elhunyt Debreczeni Mihály váci prépost testvére a garidniczai adományból öt megillető részt 50 forintért átengedi Karai László prépostnak és Zerdaheli János örökösének. (Körmend, id. h. n. 74.)

1475—1478-ban Karai László a garidniczai adomány tárgyában pert folytat. (U. o. 76.)

1473-ban *Matutinai Gábor* kalocsai érsek, a lengyel és cseh királyokkal, Neisze és Troppau városokban folytatott békétárgyalásokban vett részt.

1474-ben *Tház Osvát* zágrábi püspök és *Berendi Bak Gáspár* szepesi prépost, a lengyel király biztosaival Ófalun békét kötnek; az utóbbi 1476-ban a lengyel királyt Mátyás menyegzőjére meghívja;¹⁾ az előbbi 1489-ben Lengyelországba küldetett.²⁾

1482-ben *Váradi Pál* esztergomi prépost Rómában a király megbízásából lépéseket tett, hogy Váradi Péter kalocsai érsek a bíbort elnyerje.³⁾

1489-ben *Nagybucsei (Dóczy) Fodor István* budai prépost Ferrarában és Milanóban járt mint királyi követ.⁴⁾

1459-ben *Franjepán István* horvátországi bán a mantuai küldöttség egyetlen világi tagja volt; 1463-ban Vetési veszprémi püspökkel Velenczében és Rómában járt.⁵⁾

1463-ban *Rozgonyi Osvát* Podjebrád György cseh királyhoz ment.⁶⁾

Ugyanazon évben *Pálóczy László, Ujlaki Miklós* és Zápolyai Imre a németujhelyi békekötés létrehozásában vettek részt.

1465-ben *Túróczi Benedek* királyi főlovászmester, házassági tárgyalások végett, a milánói udvarhoz küldetett.⁷⁾

Ugyanazon évben *Kendi Péter* királyi titkár, raguzai kereskedők érdekében, Velenczében járt.⁸⁾

1476 június 15-ikén a király Karai László javára megújítván tíz év előtt tett adományát, ezt több Körös-megyei birtokkal gyarapítja, melyek Posegai Miklós szlavóniai al-bán hűtlensége következtében a koronára szállottak. Az adománylevélben kiemeli, hogy trónralépte óta Karai László a királyi kincstárnál (a tempore eleccionis nostre in gasa regali persistens) hűségesen szolgál. (U. o. 80.)

1479 szeptember 14-ikén Karai László az adományúl nyert birtokokat Posegai Miklósnak 700 forintért visszabocsátja. (U. o. 80.)

¹⁾ Eschenloer, II. 340.

²⁾ Dipl. Eml. IV. 73.

³⁾ Mátyás levelei, II. 243, 361.

⁴⁾ Diplom. Eml. IV. 18, 42, 81. Mátyás levelei, II. 351.

⁵⁾ Olv. Hangácsi és Vetési életrajzait.

⁶⁾ Mátyás levelei, I. 10.

⁷⁾ Hunyadi Mátyás élete, 62.

⁸⁾ Diplom. Eml. I. 99.

1472-ben *Pálóczi Imre*, Stein Györggyel, a brandenburgi és szász választó-fejedelmeket kereste föl, szövetség létrehozása végett.¹⁾

Ugyanazon évben *Nifor Imre*, Sánkfalvi Antal társaságában, a lengyel királyljal folytatott béketárgyalásokat.²⁾

1473-ban *Báthori István*, *Ország Mihály*, *Pongrácz János*, *Szentgyörgyi Farkas* gróf és *Zápolyai Imre* a neiszei és troppai, 1474-ben pedig az ófalusi béketárgyalásokban vettek részt.

1475-ben *Thúsz János* horvátországi bán, Vetési püspökkel, IV. Sixtusnak a király hódolatát mutatta be.³⁾

Ugyanazon évben *Hatvani Gáspár* Moldvába kísérte Kálmáncsai Domokost.⁴⁾

1477-ben *Zápolyai Imre* a gmundeni tárgyalásokban vett részt.

Ugyanazon évben *Farkas László* deák Florenczben járt küldetésben.⁵⁾

1478-ban *Váradai Mihály* a szász hercegeknél volt mint királyi követ.⁶⁾

1488 végén a király Monyorókereki *Ellerbach Jánost* és *Geréb Pétert* szándékozott Rómába küldeni, az útiköltséget is utalványozta. De küldetésöket azután visszavonta.⁷⁾

FRAKNÓI VILMOS.

¹⁾ M. L. I. 273—277.

²⁾ Olv. Sánkfalvi életrajzát.

³⁾ Olv. Vetési életrajzát.

⁴⁾ Olv. Kálmáncsai életrajzát.

⁵⁾ A florenczi signoria 1477 márczius 10-iki levele Mátyáshoz a florenczi állami levéltárban. — Ugyanőt 1476 és 1479-ben a király bevásárlások végett küldötte Olaszországba. M. L. I. 340, 436.

⁶⁾ 1478 okt. 2-ikán és 23-ikán kelt iratok szólnak küldetése felől. (Drezdai állami levéltár, Saganische Sachen: 611, 614.)

⁷⁾ Az 1488 december 6-ikán kelt utalvány az Országos Levéltárban.

MAGYAR VONATKOZÁSOK SUCHENWIRT PÉTER KÖLTEMÉNYEIBEN.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III.

Több költeményünk nincs, mely közvetlenül Nagy Lajossal vagy Magyarországgal foglalkoznék, eltekintve attól a később tárgyalandó énektől, melynek egy része Kis Károly gyászos sorsáról tudósít. Mert Primisser Alajos gyűjteményének XXXV-ik darabja (*Von tzuain pábsten*)¹⁾ is csak mellékesen hivatkozik Magyarországra, mely az 1378-iki pápaválasztásnál VI. Orbán pártján állott, a mit költőnk, mint az osztrák herczegek alattvalója, természetesen helyesel.

Dy lant di sind mir wol bechant²⁾
Von Leyffland in³⁾ Tusch Kane⁴⁾
Von dem Rein in Ungerlant
Die sind mit pabst Urbane.

Azért még számos költemény van, mely, bár közvetlenül nem foglalkozik velünk, telve van részben igen érdekes magyar vonatkozásokkal. Olyan lovagokról szólnak ezek, kik Magyarországon megfordultak és több-kevesebb ideig királyaink, Károly Róbert és Nagy Lajos szolgálatában álltak. Az ilyen vándoréletet a németek, szegények és előkelők egyaránt, mindig szerették. A XIV-ik században pedig ez a kóborlási kedv nemcsak a németekre szorítkozott, hanem általános volt egész Európában, akár a keresztes hadjáratok idejében, melyekért e században a fantasztikus lovagregények hatása alatt különben

¹⁾ *Primisser Alajos* id. m. XXXV. db. 51—54. vers.

²⁾ *Magyarul*: Jól ismerem az országokat Livlandtól Toszkanáig, a Rajnától Magyarorszáig, ezek Orbán pápa pártján állanak.

³⁾ -ig (bis).

⁴⁾ Toscana.

is mindenki rajongott. »Der Geist des Reisens, des Wanderns kam über ganz Europa. Man kehrte im Leben dahin zurück, wo vor Entstehung der Kreuzzüge die Welt gestanden haben musste: einzelne Abenteurer durchfahren alle Nähen und Fernen: Reisende besuchten die alten Welttheile; die grössten Bewegungen im Oriente und die augenscheinlichsten Gefahren konnten selbst eine Menge von Fürsten im XIV. und XV. Jahrh. nicht von der Wallfahrt nach dem heiligen Grabe zurückhalten, für die die Weltverachtung und Frömmigkeit neue Begeisterung weckte; und die Rittersleute gingen einzeln und in grösserer Anzahl auf Kriegsunternehmungen aus.«¹⁾ »A nyugtalan elemek minálunk is idegen hatalmak zsoldjába szegődtek. Nem volt Olaszországnak állama, melyben magyar vitézek nem találtak volna alkalmazást.«²⁾

A Suchenwirttől megénekelt vitézek azonban nem voltak holmi kóbor lovagok, kiket a megélhetés kényszerített ilyen életre, hanem előkelő, sokszor hatalmas urak, kiket a harczok zaja vonzott és a dicsőség szomja űzött el kényelmes otthonukból. Feltételezhetjük, hogy költőnk hosszabb-rövidebb ideig ezen lovagok szolgálatában állott és kíséretökhöz tartozott. nemcsak a tornajátékok alkalmával, hanem háborúkban és hadjáratokban is. A III. Albertről szóló énekben³⁾ maga említi, hogy a herczeg kíséretében Hugo von Montfort-tal és Oswald von Wolkenstein-nal együtt résztvett az 1377-iki porosz hadjáratban. A Nagy Lajosról szóló költeményben előadott eseményeket is, úgy tartom, ezeknek a lovagoknak szolgálatában élte át, legalább részben. Alig hihetem, hogy magának Lajos királynak szűkebb kíséretéhez tartozott volna; ezt költőnk bajosan tudta volna elhallgatni, bár az ilyenmel nem szokott dicsekedni. De azért valószínű, hogy Lajos bőkezűségét így is közvetlenül tapasztalta, noha más lovagoknak állott szolgálatában, a kik azonban Lajos környezetéhez tartoztak.

Érdemes Suchenwirt költeményei nyomán ezekkel a vitézekkel foglalkozni, a kik Lajos király nagy nevétől kaptak, de adtak is fényt a külföld szemében. Előkelő családok tagjai mind, kik koruk történetében fontos szerepet játszottak. A királyi udvarnak és a magyar hadseregnek, bár mind a kettő kiváló nevekkel dicsekedhetett, mégis kétségtelenül nagy dízére váltak.

¹⁾ *Gervinus* G. G. Geschichte der deutschen Dichtung, 1853. II. k. 159—160. l.

²⁾ *A magyar nemzet története*. Szerk. Szilágyi Sándor. III. k. 350. l.

³⁾ *Primisser Alajos* id. m. IV. db.

Az első lovag,¹⁾ a kiről Suchenwirt megemlékszik, mint a ki magyar zászló alatt is harczolt, Moriz von Haunfeld. A költemény, melyet csak töredékesen bírunk,²⁾ tulajdonképen Haunfeld lovag halálára van írva, a ki tekintélyes stájer családból származott. Halála éve bizonytalan. Suchenwirt nem említi,³⁾ és úgy látszik, máshol sem lehet nyomára akadni. Minden esetre azonban 1352—56 tájékára esik, mert a költemény a schlierbachi kézirat I-ső darabja. A benne előforduló magyar vonatkozás sem egészen világos. Költőnk elmondja, hol mindenfelé járt hőse: így egyebek közt Picardiában, Angolországban, a szentföldön, Poroszországban és Apuliában. Aligha tévedünk, ha Apuliában való járatát Lajos király olaszországi háborúival hozzuk összefüggésbe.

man nam des stolzen ritter war.⁴⁾
do er für hingen Pullen
er chund wol plewen mulen,⁵⁾
wo man mit ueinden cham zu slag.

Hasonlóan kevés és bizonytalan a magyar vonatkozás a Hans von Chappel-ről szóló énekben is,⁶⁾ mely az említett lovagnak 1357-ben bekövetkezett halálára van írva. Költőnk elbeszéli, hogy két világrészben megfordult hőse Apuliában is harczolt. Magyarországról vagy Lajos királyról nem szól.

sein menleich mut hin uber mer⁷⁾
begund in raizzen auf der uart:

¹⁾ A sorrendre nézve v. ö. *Kratochwil Ferencz* id. ért. a Germaniában, 483—485. l.

²⁾ *Friess G. E.* Fünf unedirte Ehrenreden Peter Suchenwirt's. Sitzungs-Berichte der kais. Akademie der Wissenschaften zu Wien. 1877-iki évf. 103. l. 23—26. vers. Az ének czíme hiányzik.

³⁾ Csak annyit mond, hogy mikor ötödször járt Poroszországban, a halál megfosztotta életétől. Nem lehetetlen azért, hogy ezt az ötödik poroszországi utat, melyet költőnk — mint fentebb láttuk — nem igen különböztet meg a litván hadjáratától, szintén Nagy Lajos szolgálatában tette meg, és talán Belez ostrománál esett el 1352-ben. Különben eleshetett 1355-ben is, a mikor a keresztények egy újabb hadjáratot vezettek a pogányok leverésére, melyben valószínűleg a magyar sereg egy része is részt vett.

⁴⁾ *Magyarúl*: A büszke lovag mindenkinek feltűnt, mikor Apuliában megjelent, mert biz' jól tudott ütni-zúzni, mikor ellenséggel került szembe.

⁵⁾ Kékre verni (bläuen), zúzni.

⁶⁾ *Friess G. E.* id. közleményében, 105—109. l. 68—73. vers. Czíme: *Von hern Hansen von Chappell.*

⁷⁾ *Magyarúl*: Férfiás bátorsága tengeri útján tűnt föl legelőbb: az előkelő vazallus Nápoly előtt megsebesült; lovagi becsületét bátor hadakozással gyarapította Apuliában.

uor Napels wunt mit ern wart
 der hochgeporn dinstman;
 auf ritterleichen ern pan
 in Pullen für durch streites chrafft.

Litvániában is járt, de hogy kinek a szolgálatában, azt költőnk nem említi.

Suchenwirt más lovagok¹⁾ élettörténete során is leír olyan eseményeket, a melyek ugyan nem csupán a magyar történelembe tartoznak, de a melyekben a magyaroknak is részök, sokszor döntő szerepök volt. Ilyenek pl. a porosz és litván hadjáratok, és főként azok a háborúk, melyeket Károly Róbert 1328-tól körülbelül 1340-ig nyugati szomszédjaival folytatott.²⁾ Arról azonban költőnk nem szokott nyilatkozni, vajjon lovagjai a magyar király, vagy szövetségesei, vagy ellenségei táborában harczoltak-e, sőt többnyire egy szóval sem emlékszik meg Magyarországról. Legvalószínűbb ilyenkor, hogy az osztrák hercegek pártján állottak, kiknek különben is legtöbb közülök alattvalója volt. Minket tehát még másodsorban sem érdekelnek, mert a rólok szóló énekek többnyire még új adattal sem járulnak az illető események felderítéséhez; rendszeren csak elősorolják őket nagy szűkszavúsággal, minden részletezés nélkül. Ezeket a költeményeket tehát nagyobbbrészt mellőzöm, és csak azokat veszem fel tárgyalásomba, melyek legalább megemlítik Magyarországot, vagy pedig bővebb és részletesebb leírásokban foglalkoznak azokkal az eseményekkel, melyekben más hatalmakkal együtt nekünk is szerepünk volt.

A mi szempontunkból kétségtelenül a legérdekesebb költemények közé tartozik az ifj. Ellerbachról szóló két ének.³⁾ Mert Ellerbach nemcsak futólag fordult meg nálunk, hanem élete javát töltötte vitézeink sorában. Ott van úgyszólván minden ütközetben, melyet Lajos király vívott; sőt a hozzá való hűségét halálával is megpecsételte.

Az Ellerbach vagy Elderbach család Schwabenből származik, a honnan valószínűleg a XIII-ik század végén, Albertnek, habsburgi Rudolf fiának uralkodása alatt jött Ausztriába.⁴⁾ Suchenwirt két Ellerbachról szól költeményeiben, apáról és

¹⁾ Pl. Albrecht von Rauchenstein, idősb Burkhard von Ellerbach, Hans von Traun, Ulrich von Pfannberg gróf stb.

²⁾ Különösen a Laa, Muschau, Kostel (Chötse) mellett vívott harczok.

³⁾ *Primisser Alajos* id. m. IX. és X. db. Címök: *Von hern Puppli von Ellerbach (dem iungen). Erste Rede — Zweyte Rede.*

⁴⁾ *Primisser Alajos* id. m. 219. l. V. ö. *Nagy Iván*: Magyarország családai, IV. k. 22—24. l., a ki Lazius után másképp adja elő a család eredetét.

fiúról. Idősb Burkhard von Ellerbach, úgy látszik, magyar szolgálatban soha nem állott, de részt vett azokban a harcokban, melyeket Károly Róbert 1330 körül Laanál, Kostelnél stb. vívott.¹⁾ Igen nagy kort érhetett, mert, a mint Suchenwirt énekéből kivehető, 1369-ben halt meg, tehát tizenkét évvel élte túl fiát, ifj. Burkhard von Ellerbach-ot, a ki Zára ostrománál, 1357. szept. 17-én esett el. Ifj. Ellerbach hősi haláláról magasztalva emlékezik meg Küküllei János is, Nagy Lajos pedig vigasztalásul bőkezű adománynyal jutalmazta meg árván maradt családját. 1369-ben a monyorókeréki²⁾ uradalom új adomány czímén az Elderbach család tulajdonába ment át, mely vagyonban és tekintélyben folyton gyarapodva, még mintegy másfél századig, 1499-ig virágzott hazánkban.³⁾

A két ének közül, mely ifj. Burkhard Puppely von Ellerbach-ról⁴⁾ szól, az egyik mint éltőt dicsőíti, és az események előadásában egészen Treviso ostromáig 1356-ban jut el; a másik költemény pedig halálát siratja, mely 1357-ben Zára bevétele alkalmával következett be. Az első tehát bizonyára még 1356-ból, a második pedig 1357-ből való. Formára elüt a két ének egymástól, tartalom tekintetében azonban pontosan egybevágóknak, csakhogy a második költemény egy eseménynek, Zára elfoglalásának elbeszélésével mintegy folytatja az első éneket, mely előadásában Treviso ostromáig megy. Máskülönbben is bővebben részletezi az eseményeket, és azért alább annak a szavait idézem. Primisser csak töredékesen közli ezt a költeményt; kiegészíti Kratochwil a schlierbachi kéziratból.⁵⁾

Mind a két költemény Ellerbach magasztalásával kezdődik. Nagy hálával és ragaszkodással szól róla; bizonyára sokat köszönhetett neki. Nincs is más lovag, ki nek vitézkedését két énekre méltatta volna.

Ellerbach — a mint énekünkben kitűnik — vitézi pályáját Lajos német császár szolgálatában kezdte. Azután mindenfelé harczolt, egyebek közt Poroszországban is,⁶⁾ míg végre Lajos magyar király seregébe szegődött. Ezt először is Oroszországba követte, a hol vitézül bár, de hasztalanul ostromolták

¹⁾ *Primisser Alajos* id. m. VIII. db. 115—131. vers.

²⁾ Ettől a családtól kaphatta Monyorókerék német nevét: Ebarau.

³⁾ *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, II. k. 820. l. — és *Nagy Iván*: Magyarország családai, IV. k. 23. l.

⁴⁾ Feltűnő, hogy a krónikák Konrádnak nevezik. V. ö. *Katona*

Istrán: *Historia critica regum Hungariae*, II. k. 205. l.

⁵⁾ *Kratochwil Ferencz* id. ért. a Germaniában, 486. l.

⁶⁾ Bizonyára 1344-ben; ekkor azonban még nem volt Lajos magyar király szolgálatában.

Belcz várát. Vissza kellett fordulniok, a nélkül hogy valami eredményt tudtak volna felmutatni. Itt Suchenwirt kétségtelenül az 1352-iki litván hadjáratra gondol, mely meglehetősen kudarczczal végződött. Elbeszélése egészen helyes, de teljesen megmagyarázhatatlan, miért foglalkozik mind a két költeményben először az 1352-iki, és csak jóval alább az 1351-iki hadjáratral, mely Kieystut esküjével vagy inkább esküszegésével ért véget. Hiszen az előbbi az utóbbinak folyománya volt. Pedig máskülönbben igen jól van erről a két hadjáratról tájékozva, úgy hogy az ember csak annak tudhatja be ezt a következtetlenséget, hogy az időrendi egymásutánnal épenséggel nem törődött. Hallgatói úgy is el tudták maguknak rendezni az eseményeket, őt pedig mintha néha némi alakítási ösztön vezetné, mely szereti az érdeklődés fokozatos emelkedését. Belcz ostroma, mely éneke elejére került, kevésbbé kalandos, a többi hadjárat sokkal érdekesebb és változatosabb lefolyású.

Gemach noch rue er nie gewan.¹⁾
 Alrest²⁾ hûb sich sein arbait an.
 Do er sich dînstes underwant
 Dem edeln chunig in Vngerlant
 Der trew und milt und manhait pblig
 Und hat den schanden angesigt:³⁾
 Getrewen dînst er an im vant.
 Man sach in auch in Rewzzenlant.
 Vor Wels⁴⁾ in stürmes herte,
 Do man mit ernst werte
 Daz chastel do vor dem gewalt
 Mit wûrffen. schûzzen manikvalt.
 Daz ez plaib unbedwungen gar.⁵⁾

Az olaszországi háborúról, melyben Ellerbach szintén részt vett, költőnk csak röviden szól. Utána hosszan dicséri hősét, a lovagság virágát, ki messze fölötté áll Wolfram von Eschenbach mesebeli kalandorainak, mert vitézi tettei nem képzelték, hanem valódiak. Ezen kitérő magasztalás után

¹⁾ *Magyarul*: Kényelmet és nyugalmat nem ismert. Vitézkedése akkor vette kezdetét, mikor Magyarország nemes királyának állott szolgálatába, a ki szavatartó, bőkezű és bátor, és sohasem maradt szegényben: hűséges szolgára talált benne. Oroszországban is lehetett őt látni Belcz kemény ostrománál, a hol a várát komolyan, oly erővel, oly sűrű kődobással és nyíllövessel védelmezték, hogy be sem volt vehető.

²⁾ Először.

³⁾ Legyőzni.

⁴⁾ Belcz.

⁵⁾ *Primisser Alajos* id. m. X. db. 51—63. vers.

megemlíti az 1351-iki litván hadjáratot. Szól a pogány esküről, melyet Kieystut megszegett, de hogy Nagy Lajos a rá következő esztendőben ezen esküszegést megbosszulta, arról ebben az összefüggésben nem tesz említést. Hasonló rövidséggel beszél az 1353—54-iki szerb hadjáratról is, melyben Ellerbach szintén kitüntette magát.

Man nam in auch in Püllen war ¹⁾
 Auf wazzer und auf lande,
 Do man gar sunder schande
 Den ernst ²⁾ sücht mit mutes chraft . . . ³⁾
 . . . Mit manigem helde unvertzait
 Der edel auch in Lytaw für.
 Do der kúnich von Lytaw swür
 Dem chunig von Ungarn, als ich hab
 Vernumen. und sich dem ergab,
 Und swür nach seins gelauben art.
 Der trewen er do prüchlig wart.
 Do für er in Syrveye.
 Der werd ger schanden vreye
 Mit unvertzagter ritterschaft.
 Do man mit stoltzes heldes chraft
 Di veinde dike süchte
 Und ír mit wer gerüchte: ⁴⁾
 Seu wichen vor im, daz man nicht
 Pechumen mocht auf streites phlicht. ⁵⁻⁶⁾

Szokatlan részletességgel írja le a lombardiai harcokat 1356—57-ben. Szól Treviso ostromáról, a hol Ellerbach különösen a hajító gépek körül tüntette ki magát. Az ellenség a város falairól égő ként és szurkot öntött a gépekre, Ellerbach azonban vakmerően eloltotta a tüzet és ártalmatlanná tette

¹⁾ *Magyarúl*: Apuliában is járt tengeren és szárazon, a hol dicsvágygyal és nagy bátorsággal keresték a komoly összeütközést . . . Litvániában is küzdött sok más rettenthetetlen hőssel együtt, a hol a litván király — mint hallottam — a magyar királynak meghódolt és vallása szerint hűségesküt esküdött. Ezután Szerbországba indult a dicső a vitéz lovagsággal, a hol büszke hős bátorsággal keresték az ellenséget, hogy vele megmérkőzhessenek: de ez mindig kitért, úgy hogy nem lehetett vele megütközni.

²⁾ Komoly harc.

³⁾ *Primisser Alajos* id. m. X. db. 64—67. vers. A rákövetkező dicsőret jó részét, melyben Suchenwirt Wolfram von Eschenbach hőseiről szól, már fentebb idéztem.

⁴⁾ Törekedni, iparkodni.

⁵⁾ Hogy harchoz sem juthatott az ember.

⁶⁾ *Primisser Alajos* id. m. X. db. 88—102. vers.

az égő anyagot. A lombardiai háború folyamán hasonló bátorsággal küzdött Motta váránál, mely Serravalle közelében fekszik. Serravallenál is két ütközetben vett részt, melyek közül különösen a második igen heves és öldöklő volt, úgy hogy a város végtére megadta magát. A Brentán átkelt Vicenzába is, a hol csapatával Velenczének hatszáz zsoldosát verte meg, részint megölvén, részint pedig fogságba ejtvén őket. Suchenwirt leírása szerint egyáltalán előkelő állást foglalt el — *Hauptman*-nak nevezi — és fontos szerepet játszott ebben a hadjáratban, mely Velenczét oly nagy veszedelembé sodorta.

Do fûr er in Lamparten; ¹⁾
 Chund ich mit reimen tzarten
 Floriern seines lobes preis!
 Vor der stat ze Traeveis
 Sach man in werleich unde gût
 Mit unverzagtes heldes mût
 So werleich auf den chatzen ²⁾ stan.
 Er tet nicht als ein flüchtich man.

¹⁾ *Magyarúl*: Ezek után Lombardiába indult; bár szép rímekkel koszorúzhatnám dicsőségét! Treviso városánál látni lehetett, a mint vitézül harczolt és rettenthetetlen bátorsággal védekezve állott a hajító gépeken, a hátrálás eszébe sem jutott, az ellenség dühét semmibe sem véve, tetézte dicsőségét. Az ellenség csúfjára küzdő karral oltja a ként, szurkot és tüzet. Lelkének merészsége és férfias vakmerősége miatt a nyilaktól sokat szenvedett; paizsát, vértjét és pánczélos ruháját a nyilak elborították, olyan félelmetlenséggel harczolt, hogy mindannyi közül kítűnt. Mottánál is örömet szerzett barátainak és fájdalmat ellenségeinek; fegyverével sok ellenséget küldött a halálba, kárt és nyomort szenvedtek tőle. Az ő serege főléje kerekedett az ellenségnek, azért őt becsülték legtöbbre, az ellenség csatakiáltása elhallgatott. Serravallenál is látható volt oly igaz vitézséggel, hogy a dölyfös ellenséget fegyverével nagyon megalázta: hányat hajított ki nyergéből; ütéssel is, szúrással is sok bajt okozott az ellenségnek. — Vicenzánál átúsztta a Brentát, ezt elhigyjétek, és megtámadta az ellenség seregét, mely 600 zsoldosból állott; nagy örömeiket nagy búra változtatta, az egyiket elfogta, a másikat leütötte. Ő bátran mérközhetett mindenféle városban, mind játékban, mind komoly harczban. Serravallenál másodszer is vitézül részt vett az ostromban: roppant bátorságában oly közel jutott az ellenséghez, hogy társai sokat szenvedtek a kövektől és nyilaktól, és alig lehetett valakit látni, ki kárt nem vallott volna. Sokat kellett elszállítani, kik vagy kődobástól vagy nyíllövéstől megsebesültek; az ostrom sok veszteséggel ért véget. Másnap megadta magát a város, mint hallottam. — Nagy becsülettel vette tehát ki részét a lombardiai háborúból, hol kiváló vezérnek bizonyult. Velence hatalma, ereje, uralma nagy kárt szenvedett az ő vitézségétől; mert Jézus Krisztus születése óta szárazföldön sem pogánynyal, sem kereszténnyel szemben nem vészett annyit, mint a mennyit ő nyert becsülettel.

²⁾ Hajítógép.

Er trat hin gen der veinde trutz
 Und worchte seiner ern nutz.
 Den veinden do ze schanden
 Lescht er mit wernden handen
 Daz swebel, fewer, unde pech.
 Des mütes kek, der manhait frech,
 Von schüzzen laid er ungemach;
 Mit pheilen man besteket sach
 Schilt. harnasch unde wappenchlait.
 Er stund so werleich unvertzait
 Daz man in schatzt für ander leut.¹⁾
 Vor der Mutt²⁾ ez auch gevreut
 Di vrewnd und tet den feinden laid,
 Mit seinen waffen er versnaid³⁾
 Der veinde manigen in den tot,
 Seu liden schaden unde not.
 Sein tail den veinden ob gelag⁴⁾
 Do man in für den pesten wag.⁵⁾
 Geswigen was der veinde schal.
 Man sach in auch vor Sporval⁶⁾
 So werleich und so rechte güt,
 Daz er der veinde übermüt
 Mit swertes slegen krenket:
 Er prauchet⁷⁾ unde lenket
 Vil manigen uber satels ort;
 Mit slegen hie mit stichen dort
 Tet er den veinden ungemach. —
 Ze Vicentz⁸⁾ man in swemmen sach
 Uber di Prente,⁹⁾ daz ist war,
 Und uberviel der veinde schar,
 Sechs hundert hauben¹⁰⁾ mit der tzal;
 Ir vrewde prait er machet smal.
 Den gefangen, den erslagen.
 Er hat ez vrischleich türren¹¹⁾ wagen

¹⁾ Másoknál többre becsülték.

²⁾ Motta, Serravalle közelében.

³⁾ Összevagdál.

⁴⁾ Füléje kerekedni, legyőzni.

⁵⁾ Becsülni (wägen impf.)

⁶⁾ Serravalle.

⁷⁾ Rázni, lerántani.

⁸⁾ Vicenza.

⁹⁾ Brenta.

¹⁰⁾ Süveg, rendszerint a zsoldos közlegény jelölésére használtatik.

¹¹⁾ Szabad (dürfen).

In schimpf, in ernst an maniger stat.
 Vor Sperval er auch sider ¹⁾ hat
 Gestürmt werlich und wol:
 Des mütes kekch, der manhait vol
 Den veinden er so nachent quam,
 Des sein gesellschaft schaden nam
 Mit pheilen und mit stainen.
 Daz man zach selten chainen,
 Er lite schaden do zestunt.
 Gewarffen und geschozzen wunt
 Manigen man von dannen trûg:
 Der stûrm zergie mit ungefug.
 Des andern tages sich ergab
 Di stat, als ich vernumen hab. --
 Des chrieges in Lamparten
 Chund er mit ern warten,
 Er was ein werleich haubet-man.²⁾
 Seins chryeges ³⁾ des müz schaden han
 Venedy an ir chrefte,
 An gewalt und an herschefte.
 Was auf dem lant gelegen ist
 Seit der gepürte Jesu Christ.
 Hat in so vil gewonnen an
 Chain hayden noch chain christenman,
 Als er mit ern bedwungen ⁴⁾ hat.⁵⁾

Még fontosabb szerep jutott Ellerbachnak Zára ostrománál 1357 szeptember havában. Suchenwirt elmondja, hogy ahoz a merész kalandhoz, melyet a magyarok és németek szept. 17-ének éjjelén véghez vittek, Ellerbach adta a tanácsot. 265 harcosnak állott élén, a kik *Hie Ungerlant!* kiáltással rohantak az élet-halálharczba. A győző dicsőségét azonban már nem érhetze meg, mert a roham hevében egy lándzsa általjárta. Suchenwirt szavai, melyekben végtelen ragaszkodás nyilatkozik, mélyen meghatók:

Seit fûr er an di lesten stat ⁶⁾

¹⁾ Azóta újra (seither).

²⁾ Kapitány (Hauptmann).

³⁾ Vitézkedés.

⁴⁾ Kierőszakolni (bezwingen).

⁵⁾ *Primisser Alajos* id. m. X. db. 103—169. vers.

⁶⁾ *Magyarúl*: Ezután az utolsó város (a hol küzdött), Zára ellen indult, a hol, fájdalom, meg is halt, mintán sok dicsőséget és babért aratott. A nagy vállalatra ő adta bátor szívvel a tanácsot. Hogy a város elesett, ez az ő

Gen Saders.¹⁾ do er laider starp,
 Do maniger preis und er derwarp.²⁾
 Er riet mit chekes mütes stewer
 Tzu der grozzen awentewer.
 Daz di stat gewonnen wart
 Des half sein ritterleiche art:
 Was yemant les. sing oder sag
 Seit Christ gepürt von preisbeig³⁾
 Daz ist den ern nicht geleich.
 Tzway hundert schützen sicherleich
 Und fünf und sechtzk hauben
 (Di red schol man glauben)
 Gewonnen do di werden stat
 Saders. der man ere hat:
 Do was er obrist haubtman
 Der geschicht. als ich vernummen han,
 Got half im und di müter sein.
 Seu schuffen iamer unde pain!
 Do schrey niemant: vache! vach!⁴⁾
 Nür: morda! schewz! stich und slach!
 »Hie Ungerlant!« die chrey lag ob,
 Des man hat frumen⁵⁾ unde lob.
 Durch syges hail, durch preisbeig
 Lag leib unde leben auf der wag,
 Mit ern preis derwerben,
 Genesen oder sterben.
 Do ward der edel laider
 Gechlait in todes chlaider:
 Mit einer lantzen man in schor,

lovagi vitézségének köszönhető; a legnagyobb dicsőség, melyről valaha olvastak, énekeltek vagy beszéltek, nem ér fel az ő híre-nevével. Kétszáz íjász és hatvanöt zsoldos (beszédemet elhíhetitek) foglalta el Zára városát, miből dicsőség háramlott ő reá: mert az ostromnak ő volt a főkapitánya, a mint hallottam, Isten és az ő szent anyja segítették. Mennyi kínt és jajt okoztak! Itt senki sem kiáltotta: fogd meg! fogd meg! Csak: gyilkolj! lőj! szúrj és üss! »Itt Magyarország!« ez volt a jelszó, miből sok haszon és becsület támadt. Diadalért és dicsőségért kockára tették életüket és vérüket, becsülettel akartak babért szerezni, élni vagy meghalni. Fájdalom, itt utólérte a nemes vitézt a halál: lándzsával ledöfték, mire keserű jajveszéléklés hangzott a piros ajkakraól.

¹⁾ Zára.

²⁾ Elért (erwarb).

³⁾ Hírvadászat.

⁴⁾ Fogd meg (fah).

⁵⁾ Haszon, előny (Frommen).

Das hört man chlagender stimme dor¹⁾
Aus roter münden²⁾ quelen. —

Hogy Ellerbach miért ment Lombardiából Dalmáciába Zára ostromára, arról költőnk nem ad felvilágosítást. Annyi énekünk elbeszélése alapján, melynek hitelességéhez kétség nem fér, teljesen bizonyos, hogy a lombardiai háborúban Nagy Lajosnak és nem Velenczének állott szolgálatában. Arról Suchenwirt egyáltalán nem tesz említést, hogy Ellerbach valamikor is Velence zsoldjában állott volna. Azért kétesnek kell tartanunk, a mit Fessler³⁾ és Horváth⁴⁾ olasz feljegyzések alapján Ellerbachról mondanak. Szerintök mint a zárai órség tagja előbb Velence zsoldjában állott, és így jól ismerte a vár gyengébb és kevésbé védett helyeit, hol egy zárai apáttól segítettve, könnyen hághatott társaival a falakra és hatoltott a városba. A mi krónikásunk, Küküllei János, csak röviden emlékezik meg Ellerbachról, de a mit róla mond, az pontosan egyezik Suchenwirt előadásával: »Iterum autem dictus Thomas, illuc est transmissus, et viriliter ac potenter, castra et terras acquisitas, sub dominio regis conservavit tandiu, donec expugnata et recuperata civitate Jadrensi, quae per strenuum militem Elderboh nomine, Teutonicum, cum gentibus domini regis, quadam nocte muros civitatis ascendendo, per pugnam maximam, cum gentibus Venetorum armigeris Teutonicis et Gallicis, durissime comissam, ubi idem miles lethaliter extitit vulneratus, ex quo vulnere vitam finivit temporalem. comite Venetorum, seu capitaneo in eandem constituto, cum suis gentibus devictis et fugatis, capta fuit et expugnata, et in partibus maritimis in Dalmatia, regia potestas firmata extitit.«⁵⁾

Hosszas magasztalás és siratás után Ellerbach czímerének leírása következik. Suchenwirt itt szokatlanul szűkszavú. Szerinte a paizs négy udvarra oszlik, és részben smaragd-zöld, részben pedig aranyszínű. Azonkívül két szarvval (bölényszarvnak mondja az id. Ellerbachról szóló énekben) van díszítve.⁶⁾

¹⁾ Hang, lárma (Getöse).

²⁾ *Primisser Alajos* id. m. X. db. 170—201. vers.

³⁾ *Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen*, III. k. 355. l.

⁴⁾ *Magyarország története*, II. k. 119. l.

⁵⁾ *Scriptores rerum Hungaricarum*. Ed. J. G. Schwandtner. Nagyszombat, 1765. I. rész, 306. l.

⁶⁾ V. ö. *Nagy Iván*: *Magyarország családai*, IV. k. 22. l. »Czímerek (t. i. az Ellerbachoké) négy egymással visszásan ellenkezően színezett udvarú paizs, melynek első és negyedik udvarában két zöld makk látható; a paizs tetején a sisak koronájából két elefánt-orrmány nyúlik fel.

Den schilt man sach gar sunder spot ¹⁾
 Smaragden grün pei chlarem golt
 Quartÿrt, der dik der veinde solt
 Mit swinder tyust ²⁾ enphangen hat;
 Des helmes glesten nu zergat;
 Tzway horn nach dem schilde reich
 Sach man getzifret maisterleich.
 Schild unde helm man nimmer sicht
 Fürwaz an im auf streites phlicht.
 Di man weilein ³⁾ füren sach,
 Her Puppely von Ellerwach:
 In der tauff wurd er genant
 Purkart, sein nam was weit erchant.⁴⁾

Suchenwirt hősei közül Ellerbachon kívül Ulrich von Walse is részt vett a lombardiai háborúban. Walse különben más alkalmakkor is szerepelt a magyar történelemben, így pl. II. Albert osztrák herceg egyebek között őt is elküldte 1356-ban IV. Károly császárhoz, hogy közte és a magyar király közt némely félreértéseket kiegyenlítsen.⁵⁾ Egyébiránt érdekes, hogy II. Albert ebben az esztendőben megengedte, hogy alattvalói, ha akarnak, a magyar király szolgálatába szegőd-hessenek, ki akkor már tisztában volt a Velence ellen indítandó hadjárat tervével.⁶⁾ Ulrich von Walse-t is, úgy látszik, ez az engedelem bírta rá, mely tulajdonkép buzdítás volt, hogy a magyar király zászlaja alá álljon. Más hadjáratban, melyet Nagy Lajos vezetett, talán nem is vett részt, mert költőnk nem említi, bár meglehetősen bő életrajzát adja. Az ének Walse halálára van írva, mely 1363 körül következhetett be.⁷⁾

A paizst foszladék veszi körül. « V. ö. még: *Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*. Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone. Bearbeitet von Géza v. Cserghő. 152. l.

¹⁾ *Magyarúl*: Mocsoktalan paizsa, mely smaragdtól és ragyogó aranytól díszesen négy mezőre volt osztva, a harcban sokszor ellenállott az ellenség lándzsáinak; a sisak fénye most elborúl; a paizson két művészig gazdagon díszített szarvat lehetett látni. Ezentúl már nem látható a harcban a paizs és sisak, melyeket annakelőtte Puppely von Ellerbach viselt, ki a keresztségben »Burkhard« nevet nyert, mely messze földön elhíresedett.

²⁾ Lándzsaharcz (Tiost).

³⁾ Annakelőtte (weiland).

⁴⁾ *Primisser Alajos* id. m. X. db. 248—260. vers.

⁵⁾ Erre nézve két okmányt közöl Pray: *Annales*, II. k. 68, 100. l.

⁶⁾ *Pór Antal*: Nagy Lajos, 420. l.

⁷⁾ *Kratochwil Ferencz* id. ért. a Germaniá-ban, 483. l.

Sein edel hertze wírdich¹⁾
 Tzu gueten sachen gírdich
 Was, do er fuer gen Terveys
 Von Ungern mit dem chunige weis
 Dem er mit helfe pei gestuent
 Mit trewen als di pidiben²⁾ tuent.
 Schiltwacht und huet was wol bewart
 Mit im, di veinde wol sein art
 Mit vorcht³⁾ erchanden sere.⁴⁾

Egyike a legkalandosabb lovagoknak a XIV-ik században Friedrich von Kreuspeck.⁵⁾ Költőnk elbeszélése szerint ismerte az egész nyugatot és keletet. Háromszor járt Poroszországban és Litvániában, harczolt Róbert nápolyi király táborában, három ízben zarándokolt a szentföldre, visszafelé utaztában pedig megfordult Konstantinápolyban, Bulgáriában, Oláhországban, Erdélyben és Magyarországon. Halála éve bizonytalan, talán 1360-ra tehető. Élete a csaták zajában telt el. Részt vett azokban a harczokban, melyeket Károly Róbert a cseh király szövetségében, uralkodásának második felében az osztrák hercegek ellen folytatott. Minden bizonynyal osztrák zászló alatt küzdött, és Suchenwirt sem tudja örömet eltitkolni, hogy Kostelnél az ütközet Ausztria győzelmével végződött. A diadal azonban sok vérbe került, Kreuspeck is erősen megsebesült.

Dar nach ein grozzer streit geschach⁶⁾
 In der vízz daz maniger sach.⁷⁾

¹⁾ *Magyarúl*: Nemes szíve a jóra vágyódott, midőn Treviso ellen indult Magyarország böcs királyával, a kit híven segített, mint a derék férfiak tenni szokták. Ő éber öre volt a seregnek, az ellenség félelemmel ismerte meg jellemét.

²⁾ Derék (bieder).

³⁾ Félelem (Furcht).

⁴⁾ *Primisser Alajos* id. m. XIII. db. 163—171. vers. Czíme: *Von hern Ulrich von Walse*.

⁵⁾ *Primisser Alajos* id. m. XIV. db. Czíme: *Von hern Fridreichen dem Chreuzpekch*.

⁶⁾ *Magyarúl*: Ezután nagy háború tört ki, melyet sokan a magok okulására szemlélték. Csehországból és Magyarországból nagy erővel Ausztria ellen rontottak, melyben kárt akartak tenni, ezt azonban (fegyveres) kézzel megakadályozták, úgy hogy az országot piros vér festette; a mi hősrünk is serényen szúrt és vagdalkozott fegyverével! Meg is futott az ellenség. »Szúrj és üss!» kiáltották mindenfelé; ő utána sietett az ellenségnek és Kostelnél a hídon is átvágtatott; ekkor azonban lovát leszúrták és ő is erősen megsebesült; Ausztria azonban mégis megtartotta a győzelmet, mert vitézei lovagokhoz méltóan viselkedtek.

⁷⁾ Sokan látták a magok okulására (zur Witzigung).

Von Pehem und von Ungerlant
 Kom man mit starker macht gerant
 Und wollte dem von Östereich
 Schaden. daz wart ritterleich
 Understanden ¹⁾ mit der hant.
 Daz man bestrewet sach daz lant
 Mit rotem plüt geverbet:
 Der helt so vrischleich gerbet ²⁾
 Mit swertes stichen und mit slegen!
 Man sach die veint der fluchte phlegen.
 Do ward geschrifren »stich und slach!«
 Er eylt den veinden allez nach.
 Er über di pruck ze Kôtsse ³⁾ rant;
 Sein ross erstochen wart ze hant
 Dem edlen ritter zu der stunt
 Und auch er selbe sere wunt;
 Doch Östereich den sig behilt.
 Des man mit ritterschafte wilt! ⁴⁾

Kreuspeck azonban nemcsak a magyar zászló ellen, hanem mellette is küzdött, midőn Károly Róbert fiát és utódát 1351-ben a litvánok ellen követte. Ezen háború után még egyszer, harmad ízben harczolt Poroszországban a pogányok ellen, de mikor és kinek a szolgálatában, arról költőnkől nem értesülünk. Talán itt is az 1352-iki litván hadjáratra kell gondolnunk, melyet Kieystut esküszegése vont maga után.

Der nach der werde chom geriten ⁵⁾
 In Reuzzen lant. do sich ergab
 Der chunig und des gelubdes ab-
 Gestund ⁶⁾ dem edlen kunige güt
 Von Ungerlant der ern früt. ⁷⁾
 Dar nach di dritten rais ⁸⁾ er tzogt
 Gen Preuzzen. do er worleich progt ⁹⁾
 Der haidenschaft ze ungewin. ¹⁰⁾

¹⁾ Megakadályozni.

²⁾ Űtni, vágni.

³⁾ Kostel Morvaországban.

⁴⁾ *Primisser Alajos* id. m. XIV. db. 147—166. vers.

⁵⁾ *Magyarúl*: Ezután Oroszországba vette útját, a hol meghódolt vala a király, de később megszegte esküjét, melyet Magyarország nemes, dicső királyának esküdött. Nemsokára rá harmadszor is Poroszországba indult, a hol a pogányság vesztére nagy vitézséggel pompázott.

⁶⁾ Megszegni. ⁷⁾ Jó hírnek örvendő. ⁸⁾ Út (Reise).

⁹⁾ Büszkélkedni. *Schmeller*: Bayerisches Wörterbuch, 1872.

¹⁰⁾ *Primisser Alajos* id. m. XIV. db. 268—375. vers.

Ha nem is oly kalandos, mint Kreuspeck élete, de azért ép olyan változatos Szép Albert nürnbergi várnagynak pályája is. A Hohenzollernek hatalomban és tekintélyben folyton emelkedő családjának tagja, ki tevékeny részt vett kora mozgalmaiban, és a magyar történelemben is nem egyszerűen tűnik fel fontos szerepben. Suchenwirt az ő énekében,¹⁾ mely Szép Albertnek 1361-ben bekövetkezett halálára van írva, természetesen csak a harci eseményekre van tekintettel, politikai és diplomáciai szereplését nem értette, talán nem is ismerte. Nagy Lajos oldalán mint szövetségese 1344-ben harczolt először, mikor Lajos magyar és János cseh királyok a litvánok ellen hadjáratot indítottak. Boroszlóban csatlakozott Szép Albert hozzájuk sok más fejedelemmel és főúrral együtt,²⁾ a honnan útjokat Poroszországba és a Niemen folyón át a litván föld belsejébe vették. Ismeretes, hogy ez a hadjárat nem járt nagy eredménnyel. Suchenwirt elmondja, hogy Albert ezen alkalomból üttetett lovaggá, talán éppen Nagy Lajostól.

Dar nach der her gen Preuzzen rait,³⁾
 Do man in hohen lobes chlait⁴⁾
 Tzwen chunige wirdichleichen sach,
 Den man do milt und manhait iach.⁵⁾
 Von Pehem und von Ungerlant.
 Di do den haiden wol bechant
 Wurden auf derselben vart.
 Der herre⁶⁾ da ze ritter wart.⁷⁾

Primisser Alajos jegyzeteiben (217. l.) ezt a hadjáratot 1336-ra, tehát Károly Róbert idejére helyezi. Azt hiszem azonban, hogy téved. János cseh király 1337-ben vezetett ugyan hadat Litvániába és pedig másod ízben,⁸⁾ de annak nem tudtam nyomára akadni, hogy Károly Róbert ebben a háborúban részt

¹⁾ *Primisser Alajos* id. m. VII. db. A költemény czíme: *Von purgraf Albrechten von Nurnberch*. Primisser csak töredékesen közli: kiegészíti *Friess* G. E. id. értekezésében, 125—126. l.

²⁾ *Pör Antal*: Nagy Lajos, 61. l.

³⁾ *Magyarúl*: Az úr később Poroszországba indult, a hol két királyt, Csehországot és Magyarországot, nagy dicsőségben lehetett látni, a kik bőkezűek és bátrak voltak, és kiket ezen hadjárat óta a pogányok jól ismertek. A vitézkötést is ez alkalommal kapta.

⁴⁾ Ruha (Kleid).

⁵⁾ Tulajdonít (jehen impf.)

⁶⁾ T. i. Szép Albert. A vitézkötésnek akkor volt legnagyobb bece, ha háborúban kapták.

⁷⁾ *Primisser Alajos* id. m. VII. db. 77—84. vers.

⁸⁾ Az elsőt 1328—29-ben indította. *Krones*: *Handbuch der Geschichte Österreichs*, II. k. 162 és 164. l.

vett volna. Költőnk pedig egyenesen hivatkozik a magyar királyra, ki a cseh királylyal együtt vitézségével és bőkezűségével tűnt ki.

E hadjárat után Szép Albert a lovagok rendes szokása szerint a szentföldre zarándokolt. Visszajövet ismét a magyar királyhoz csatlakozott és követte őt Apuliába, a hol vitézül részt vett azokban a bosszuló hadjáratokban, melyekről költőnk szerint messze földön mesélnek és énekelnek. Oroszországba is elkísérte 1352-ben (úgy látszik, 1351-ben is), részt vett Belcz ostromában, a hol azonban a vár falán oly erős (kő) dobás érte, hogy eszméletét veszítve, csak nagy nehezen menekülhetett meg bajtársai segítségével a halálos veszedelemből.

Dar nach so rait er wirdleich ¹⁾
 Tzu dem chunige tugentleich
 In Ungern. der in schön enphie, ²⁾
 Der da der verte ³⁾ nicht enlie: ⁴⁾
 Er wolt gen Pullen raisen
 Do witten unde waisen
 Wurden traurig unde vro;
 Der chunig rach ⁵⁾ sein pruder also.
 Da von man singt und sagt.
 Da für der herre unvertzagt
 Dem chunig tze ⁶⁾ hilf mit wernder macht
 In Pullen. pis daz gevert vol pracht
 Ward und man tze lande ⁷⁾ zoch.
 Dar nach sach man den grafen hoch
 Von Ungern mit dem chunige varn
 In Reuzzen, da er nicht ensparn ⁸⁾

¹⁾ *Magyarul*: Ennekutána Magyarország erényekben gazdag királyához csatlakozott, a ki barátságosan fogadta, és nagy hadjáratra határozta el magát: Apulia ellen indult, a mi az özvegyeknek és árváknak részben örömet, részben szomorúságot okozott; a király öcsését bosszulta meg, a miről sokat beszélnek és énekelnek. A mi lovagunk is bátran és nagy hadi erővel ment a király segítségére Apuliába, a míg a hadjáratot befejezték és haza tértek. A nagy gróf Oroszországba is elkísérte a magyar királyt, a hol bizony nem kímélte a pogányokat. Nemes szíve egy pillanatra sem távolodott el a bátorságtól és bőkezűségtől. Vitézségével Belcz ostrománál a többiek közt kitűnt, míg nagy hirtelenül egy kő nem érte, úgy hogy eszméletlenül vitték el a falak alól! Nemsokára azonban a nemes vitéz újra magához tért, az ostrom véget ért, és a vár ez alkalommal nem vétetett be.

²⁾ Fogadta (empfang).

³⁾ Űt (Fahrt).

⁴⁾ Abba nem hagyta (nicht liess).

⁵⁾ Megbosszulá (rächen impf.)

⁶⁾ -ra -re (zu).

⁷⁾ Haza.

⁸⁾ Kímélni.

Wolt di ungetauften diet.¹⁾
 Sein edel hertz nimmer geriet
 Von manhait nach von milde.
 Wi mandleich under schilde
 Vor Wels man in do stürmen sach
 Fur ²⁾ ander leut, piz daz geschach
 Ein wurf mit swinden ungefug.
 Daz man in unversunnen ³⁾ trug
 Von den planken laider dan!
 Der nach der edel sich versau.⁴⁾
 Der sturm nam ein ende,
 Daz chastel so behende
 Des males ⁵⁾ ungewunnen wart.⁶⁾

Litvániaából visszatérve, Dusán szerb királynak szegődött szolgálatába, kit a görög császár ellen segített. Ez azonban nem akadályozta őt, hogy egy pár év múlva a magyar király oldalán a szerbek ellen ne fordítsa fegyverét. Az ilyen következetlenség a XIV-ik században rendes volt, senki meg nem ütközött rajta. Ez a szerb háború nem lehetett az 1353—55-iki, mert Suchenwirt megmondja, hogy IV. Károly császár koronázása után, kit Olaszországba kísért, indult csak Szerbia ellen. Szép Albert tehát kétségtelenül 1358—59-ben támogatta királyunkat a szerbekkel szemben. A háború igen elkeseredett lehetett, mert költőnk elbeszélése szerint a szerb császár visszavonta népét Szerbia belsejébe, úgy hogy Albert válogatott vitézekkel napokig kutatva bolyongott étlen-szomjan hegyek közt, erdőkben és ingoványokon, járatlan utakon, a nélkül hogy ellenségre bukkant volna. De azért épségben és dicsőséggel tért vissza hazájába.

Dar nach er zu dem chunige rait⁷⁾

¹⁾ Nép.

²⁾ Előtt (vor).

³⁾ Eszméletlenül.

⁴⁾ Észméltni (sich besinnen).

⁵⁾ Ekkor.

⁶⁾ *Primisser Alajos* id. m. VII. db. 107—135. vers.

⁷⁾ *Magyarul*: Később újra a magyar királyhoz szegődött, ki sohasem hevert télenül, és a kivel gyorsan merész kalandra határozta el magát. Szerbiába vonult a sereggel, vissza nem réttelve ingoványoktól, árkoktól és patakoktól, tüskön-bokron át. Harczra akarták az ellenséget ingerelni, de a szerb császár annyira megijedt, hogy egész népét olyan mélyen vitte be országába, hogy nem lehetett ráakadni. Ezen az urak nagyon megboszkodtak, és ő egy nagy csapat büszke és bátor lovagot és zsoldost vett maga mellé, kik méltóan viselték a fegyvert (?) és olyan messze hatoltak be az idegen országba, mint hallottam, hogy keresztény soha oda

In Ungern, der sich nye verlag,¹⁾
 Mit dem er snelle sich verwag.²⁾
 In Syrfrey er di herfahrt für.
 Gemuse,³⁾ greben unde mür,⁴⁾
 Haid und gehag man nicht enliez.
 Man sucht der veinde widerdriez
 Der cheyser was so gar uerzagt
 Uon Sirfey daz er allez jagt
 Hinder sich in sein aigen lant
 So ferr.⁵⁾ daz in nicht uant.
 Do dez die herren ser uerdroz
 Er nam ein stolzen hauffen groz
 Mit ritter chnechten unuerzait
 Die durch der wappen wirdichait
 Auch beschömen waren dar
 Und nam eins frömden reittens war
 Von dera (?) her als ich uernam
 Da nie chain christen mer hin cham.
 Er raist vncz an den sechsten tag
 Mit wernder hant alz ich ew sag
 Gepirge walt vnd tieffe tal.
 Chost, getrank, das was in smal.
 Hunger und durst uil maniger lait
 Durch hicz. durch grozze arbeit.
 Sein edel hercz sich nie gespart,
 Er sucht der ueinde widerpart
 Vnd macht in der haiden lant
 Vil ritter mit sein selbs hant.
 Darnach czogt er zu landen wider
 Mit ern da der edel sider
 Nach preyses lob mit fleizze rangk.⁶⁾

még el nem jutott (?). Hat napon át nyomult nagy küzködéssel előre hegyeken, erdőkön és mély völgyeken át; étel és ital szűken jutott, éhséget és szomjúságot sokat kellett szenvedniök, a forróság és a nagy megerőltetés miatt; nemes szíve semmitől sem rettent vissza, minden áron keresi az ellenséggel az összeütközést, a pogány földön sok vitézt saját kezével üt lovaggá. Azután nagy dicsőséggel vissza haza indul, a hol azóta is folyton gyarapítja jó hírnevét.

¹⁾ Tétlenül heverni.

²⁾ Merészelni.

³⁾ Mohaláp.

⁴⁾ Erdei patak.

⁵⁾ Messze (fern).

⁶⁾ *Primisser Alajos* id. m. VII. db. 180—185. vers. *Friess* G. E. id. ért. VII. db. 1—27. vers.

A Kostelnél vívott ütközetrel, melyről már többször szó-
lottam, legbehatóbban a Leutold von Stadeck-ről szóló ének¹⁾
foglalkozik. Stadeckről csak keveset tudunk, de annyit bizo-
nyosan, hogy 1367-ben már nem élt. A költemény halálára
van írva. Stadeck természetesen osztrák zászló alatt a magyarok
ellen harczolt. Suchenwirt leírása szerint ezen hadjárat első
ütközetét Muschaunál Nikolsburg mellett vívták. Onnan Egen-
burg felé vonultak, a hol az ellenség szintén nem volt képes
eredményt elérni. Leghevesebb volt a küzdelem Kostelnél.
Suchenwirt elbeszélése itt igazán költői, és énekeiben alig talál-
ható egy hely is, mely ezzel összehasonlítható volna. Élénk,
szemléltető leírásába egy-egy lyrai hangulat vegyül, mely meg-
enyhíti a félelmes előadás rideg benyomását. Igaz, hogy magá-
nak a helyzetnek költőisége mintegy kierőszakolta lantjából
ezeket a poetikus hangokat: tavaszi illat és édes madárszó,
halálos rettegés és gyászos vérbeborulás. De a hősök küzdel-
mének megvolt a maga gyümölcse: Ausztria diadala. Stadeck
ezen kívül Znaim ostromában is részt vett, melyet az osztrák
herczegek ellenségei körülzártak.

Vor Muscha²⁾ lag der unvertzagt³⁾

Tzu velde wol mit chechem müt

Mit manigem stoltzen helde früt.

¹⁾ *Primisser Alajos* id. m. XV. db. Címe: *Von Leutolden von Stadeck*.

²⁾ Muschau Nikolsburg közelében fekszik Morvaországban.

³⁾ *Magyarúl*: Muschaunál sok más büszke lovaggal nagy bátran kitarzott a harczban, míg az ellenség vissza nem vonult. Innen Egenburg felé vonult sok vitéz lovaggal, kik dicsőségre vágyódtak; az ellenség serege nem volt olyan nagy, hogy kardjával visszaverhette volna az ádáz támadást. — A hősök ugyan visszatértek, de gyújtogatással sokat ártottak az ellenségnek. Kostelnél is látható volt vitézül harczolva, úgy hogy az ellenség kénytelen volt őt győzőnek elismerni; az ellenfélnek olyan kíméletlen szomszédja volt, mint augusztusban a zivatar; hangos jajjal kiáltják mindenfelé: »Itt Ausztria! Itt Magyarország!« A kettőnek csatakiáltását jól ismerték. — A seregek összezavarodtak, a paripák nyerítettek, a heves támadás mindkét táborra nézve nyereséggel is, de nagy veszteséggel is végződött. Itt elfogatás, ott véres öldöklés, az egyik a másikon hevert és késeikkel egymás nyakát csiklandozták; kard, íj, nyíl, egy pillanatra sem pihent; éles-hegyes kardjaikkal dühösen nyultak egymás nyakvértje és ruhája alá. Mindegyik minél többet akar (urának) használni. Sebesülten, fáradtan, elcsigázva sokan lehajoltak nyergőkre, és azután lerántották róla; mennyi súlyos kardcsapás esett, és hűségökben mégis lemondtak a biztonságról. Sok hős eszméletlenül és tehetetlenül vérzett; ritka a hűvös forrás, a hol a sebesültek enyhülést találhattak volna. Édes virágillat, madárénekek, májusi lég csak kevés örömet nyújthattak a szíveknek, üdv csak a hősi bátorságban és vitéz küzdelemben volt található! A nemes lovag itt nem maradt ismeretlen, midőn majd itt, majd ott

Pis von den veinden auf der vart
 Von dem veld gewichen wart.
 Für Ódenburg ¹⁾ raist er dar nach
 Da man in werleich halden sach
 Mit manigem held gar unvertzagt.
 Der da nach hohen eren iagt:
 Der veinde schar was nicht so grozz.
 Daz si der widerparte dozz
 Gestillen mocht mit swerten. ---
 Von dan die helde cherten.
 Mit prant geschach den veinden we!²⁾
 Dar nach war er vor Chótsse
 Mit bernden ³⁾ handen wol gesehen.
 Daz im die veinde müsten yehen
 Syges unde hailes.
 Er was des widertailes
 Ein ungelimphleich nachgepawer ⁴⁾
 Als in dem Augsten ⁵⁾ tüt der schawer:
 Man hert mit lautem wüffen ⁶⁾
 Chreyen unde rueffen:
 »Hie Ósterreich! hie Ungerlant!«
 Der peider chrey wart wol bechant. —
 Die rott sach man verwerren,⁷⁾
 Die ross ⁸⁾ begunden cherren ⁹⁾
 Von hurtichleichen stozzen
 Gewin und schaden grozzen
 In paiden hauffen da geschach.
 Hie gefang, dort stich und slach.
 Da ainer auf dem andern lakch
 Mit mezzern chitzeln umb den nakch:

szorongatta az ellenség csapatait, míg végre Isten kegyelmesen a hősileg küzdő osztrákoknak juttatta a győzelmet. Nemsokára a rettenthetetlen lovag Znaimban ostrommal körülzáratott.

¹⁾ Primisser Alajos szerint ez alatt nem a magyar Sopron értendő, hanem az osztrák Egenburg nem messze a morva határtól. Ez pontosan bele is illik az időrendi egymásutánba, mert közvetlenül rá következik a kosteli ütközet. *Primisser Alajos* id. m. 225. l.

²⁾ Ez az állítás ugyan jobban illenék a magyar Sopronra, mint az osztrák Egenburgra.

³⁾ Annyi mint: mit wernden handen.

⁴⁾ Szomszéd (Nachbar).

⁵⁾ Augusztus.

⁶⁾ Jajkiáltás.

⁷⁾ Összezavarodni (verwirren).

⁸⁾ Ló, paripa (Ross).

⁹⁾ Nyeríteni.

Swert und armbrust, pogen, pñfeil
 Sach man an der selben weil
 Gar lutzel ¹⁾ wenig rasten.
 Man sach gar feindlich tasten
 Under gollier. ²⁾ under schozz,
 Mit scharffen swerten-spitzen plozz.
 Ye der man der sucht daz wáger. ³⁾
 Bunder, ⁴⁾ müder, ⁵⁾ hellig-tráger ⁶⁾
 Sach man manigen pukchen ⁷⁾
 Und über rukche zukchen, ⁸⁾
 Auf für den satel in die schozz,
 Under augen manigen stozz
 Mit swertes chlözzen plewen.
 Pis daz man sach mit trewen
 Da sicherchait verhaizzen. ⁹⁾
 Vil helde sach man swaizzen
 Amechtig und unversunn: ¹⁰⁾
 Da was wenig chalter prunn,
 Da mit man labt die siechen.
 Edler burtzen ¹¹⁾ riechen
 Vogel sanch, noch mayen luft
 Den hertzen gaben wenig guft, ¹²⁾
 Nur heldes müt mit bernder hant!
 Da wart der edel wol bechant,
 Daz er vacht durch der veinde schar
 Tzu paiden seiten her und dar
 Biz daz got genedichleich
 Den sig gab den von Österreich
 Mit hochgetewerter wirdichait.
 Dar nach so bard ¹³⁾ der unvertzait
 Mit chrieg in Tznaim besezzen. ¹⁴⁻¹⁵⁾

¹⁾ Kicsi, kevés.

²⁾ Nyakvért.

³⁾ Hasznosabb (wáge = jó, hasznos).

⁴⁾ Megsebesült (wund, költónknél *b* és *w* váltakoznak).

⁵⁾ Fáradt.

⁶⁾ Elcsigázva (müde = träge).

⁷⁾ Lehajolni (bücken).

⁸⁾ Visszarántani (übereücks reissen).

⁹⁾ Lemondani valamiről.

¹⁰⁾ Esméletlen, tehetetlen.

¹¹⁾ Növény, virág (Gewürze, Wurzeln).

¹²⁾ Öröm.

¹³⁾ Lett (ward).

¹⁴⁾ Körülzární.

¹⁵⁾ *Primisser Alajos* id. m. XV. db. 32—95. vers.

A kosteli ütközet után alig egy évtizedre rá, Stadecket már a magyar és cseh király táborában találjuk, a kik ellen annakelőtte számos ütközetben elkeseredetten harczolt. Résztvett ugyanis az 1344-iki hadjáratban, melyet Lajos és János király a pogányok megtérítésére vagy elpusztítására vezettek. Mert ezek a litván háborúk valóban inkább pusztító, mint térítő hadjáratok voltak. Szűz Mária tiszteletére a legvérengzőbb kegyetlenségeket követték el a szegény, védtelen pogányokon. A türelmetlen keresztények azt tartották, hogy ilyen mézárásokkal növelik és terjesztik egyházuk és vallásuk dicsőségét. »Was inen (den Heiden) tet we, das tet uns wol«,¹⁾ mondja a különben szelíd lelkű, jó szívű Suchenwirt, ki valóságos diadalérettel írja le ezeket az embertelenségeket a Stadeckről szóló énekben is, de különösen abban a költeményben, mely a III. Albert osztrák hercegtől 1377-ben vezetett kereszties hadjárat történetét beszéli el.²⁾ Ilyen alkalmakkor aztán tömegesen ütötték lovagokká a nemesi szolgákat vagy apródokat, kik a kereszties hadjáratokban szerzett vitézkötést a legtöbbre becsülték. Hősünk is, ki súlyos sebeket kapott, akkor nyerte el a vitézkötést.

Dar nach begund er cheren³⁾
 Gen Preuzzen durch des gelauben er,
 Da man sach tzwene chünig her,
 Vil Pehem und vil Unger
 Mit in vil helde iunger,
 Fürsten, grafen, freyen.
 Der namen hört man chreyen
 Von den eralden, persewant,
 Der wappen volger Tribliant;⁴⁾

¹⁾ *Primisser Alajos* id. m. IV. db. 289. vers.

²⁾ *Primisser Alajos* id. m. IV. db.

³⁾ *Magyarul*: Később a keresztény vallás tiszteletére Poroszország ellen fordult, a hol a két király harczolt sok magyar és cseh vitézzel, sok hőssel, fejedelemmel, gróffal, báróval, a kiknek nevét zengik a heraldok, czímerköltők és a sereget követő alakosok; idegen országokból tömegtelen vitézt lehetett látni a legjobbak közül, kik Litvániába sereglettek és a pogányok közül sokakat juttattak atyátlan-anyátlan árvaságra; a nemes, derék hős ebben a hadjáratban üttetett lovaggá; kardcsapásaitól nem kímélte a litvánokat, szent György jelét piros sebekkel rajzolta a fehér ragyogású vértéken keresztül, hogy sokan holtan rogytak össze. Tíz napnál tovább időztek Litvániában; a főséges szűz tiszteletére és a keresztény vallás öregbítésére fogságba hurczolták a pogányokat, öldökölték, gyujtogattak. Sokan mint lovagok távoztak onnan, kik mint szolgák mentek oda.

⁴⁾ Alakos (jongleur); tribulieren = ingerkedni, mulattatni. V. ö. *Schmeller*: Bayerisches Wörterbuch.

Man sach, da wer der peste vil
 Auz vremen landen ane tzil.¹⁾
 Die in die Littaŵ raisten.
 Der undiet²⁾ vil verwaisten
 Von vater und von müter.
 Der edel helt vil güter
 Wart ritter auf der selben vart:
 Der Littaŵ er vil wenig spart
 Mit seines swertes straichen,
 Er gab sand Jôrgen tzaichen³⁾
 Durch weizzes harnasch liecht gevar⁴⁾
 Mit roten bunden, daz ist war.
 Daz maniger vor im tot gelag.
 Man was mer wenn tzehen tag
 In der Littaŵ lande;
 Man slûg, man vie, man prande
 Durch Mariam,⁵⁾ di vil heren
 Und den gelauben meren
 Der hochgetewerten christenhait.
 Manig edel ritter danne rait.
 Der chnechtes weis was chumen dar.⁶⁻⁷⁾

Magyar zászló alatt Stadeck még egy hadjáratban vett részt, melyet Lajos király Horvátországba indított. Ez valószínűleg 1345-be esik, úgy hogy Stadeck mindjárt a porosz háború után hazánkba és innen Horvátországba követte a magyar sereget.

Dar nach man nam des edlen war⁸⁾
 In Chraboten auzerchoren
 Mit dem chûnig hochgeporen
 In Ungarn, der da chrieges phlag.
 Pis er den veinden obgelag:
 Dem halff der werd mit bernder hant.⁹⁾

¹⁾ Határtalan.

²⁾ Vad nép.

³⁾ Harczi jelvény.

⁴⁾ Világos színű.

⁵⁾ -ért, tiszteletére.

⁶⁾ A ki mint szolga jött.

⁷⁾ *Primisser Alajos* id. m. XV. 114—143. vers.

⁸⁾ *Magyarul*: Ezután Horvátországban tünt fel a nemes, kiváló lovag a magyar király oldalán, ki ott háborút viselt, míg az ellenség fölé kerekedett; a derék lovag vitézül segítette őt.

⁹⁾ *Primisser Alajos* id. m. XV. db. 144—149. vers.

Az utolsó lovag, ki Nagy Lajos oldalán vitézkedett, és a kiről költőnk énekel, Ulrich von Cilly gróf. Ugy látszik, magyar zászló alatt kezdte hadi pályáját, és életének legnagyobb részét Lajos király szolgálatában töltötte. Így tulajdonképen ő a Czillei család magyarországi hatalmának megalapítója. Élete folyását csak hézagosan ismerjük; a mit róla tudunk, annak jó részét Suchenwirt költeményéből merítjük. Halála napja 1368. július 26-ára esik, és ebből az alkalomból készült ezen ének is.¹⁾

Suchenwirt elmondja, hogy az első ütközet, melyben Czillei részt vett, Zára ostroma volt, kétségkívül 1346-ban. Lajos király hatvanezernyi vagy még nagyobb sereggel küzdött a velenceiek ellen, kik Zára birtokára vágytak. Sok vér folyt az ádáz harcban, sok hős esett el nyíltól és lándzsától, Czillei bátorságát azonban csak növelte a halálos veszedelem, híven és kitartóan segítette mindvégig a királyt. Az ostrom eredményéről költőnk nem szól; az bizonyos, hogy lefolyása jobban dicséri a magyarok vitézségét, mint a vége Lajos király nagyjainak önzetlenségét és becsületességét.

Er für sein erst geverte ²⁾
 Für Saders mit chünich reich
 In Unger lant, der maectichleich
 Vor der stat zu velde lag
 Mit hereschraft vil manigen tag
 Mit sechtzig tauzent oder mer
 Durich lobez preis und auch durich er.
 Vil armbrst, pogen, lantzen
 Sach man auf todez schantzen
 Taeglich sîn unmüezzig,
 Mit wunden tieff unsüezzig;
 Mit scharrenmützel schiezzzen
 Den werden nicht verdriezzzen
 Wegund,³⁾ er waz dem chunige pey
 Mit helf.⁴⁾

¹⁾ *Primisser Alajos* id. m. XVI. db. Czíme: *Von graff Ulreichen von Tzilli*.

²⁾ *Magyarúl*: Először Záránál vitézkedett Magyarország gazdag királya mellett, ki hatalmas sereggel, hatvanezernél több emberrel sok napokon át táborozott a város előtt, nagy tiszteletet és becsületet vallva. Számatalan íj, nyíl, lándzsa osztogatta naponkint fáradhatatlanul a halált, mély, keserű sebekkel; az apró lövöldözések nem vették el a vitéz kedvét, végig kitartott a király mellett.

³⁾ Kezdé (began).

⁴⁾ *Primisser Alajos* id. m. XVI. db. 24—38. vers.

A zárai kudarcz után Czillei jó ideig más hatalmak szolgálatában vitézkedett, így egyebek közt részt vett egy poroszországi hadjáratban is az ötvenes évek elején, mikor lovaggá ültetett. 1356-ban azonban ismét a magyar táborban találjuk, mely Isztrián át Treviso ellen indult.

Darnach tzogt er in Ysterreich¹⁻²⁾
 Dem chünig in Ungarn willichleich
 Zu dienst mit frecher stoltzer gier:
 Daz sült ir wol gelauben mir.
 Darnach der hoch getewret
 Sein lob mit adel stewret
 Vor Terveys in des chünigs her.
 Do er mit ritterleicher wer
 Dem chünig zu dienst ward gesehen.³⁾

Midőn a velencei hadjáratnak a zárai békével 1358-ban vége vettetett, Lajos király a Dusán császár halálával 1355-ben félbeszakadt szerb háborút ismét folytatta. Czillei Ulrik a fáradhatatlan királyt ide is követte. Ez a hadjárat, úgy látszik, azonos azzal, melyben Szép Albert nürnbergi várgróf is részt vett. Suchenwirt ezen énekben is megemlíti, hogy a szerbek császárrja a magyar had elől megfutott. Forrásaink szerint Nagy Lajos ezen alkalommal egészen Rigómezőig haladt győzelmesen előre.⁴⁾ A szerb háborúságok folytatásának 1363-ig van nyoma,⁵⁾ mikor a boszniai hadjárat kezdetét vette. Czillei ezekben a harcokban is részt vett. Az eredmény itt is ugyanaz volt mint Szerbiában: az ellenség futása, a magyarok győzelme. A boszniai háborúra a bolgár hadjárat következett. Czillei ebben sem hagyta el Lajos királyt, hanem kitartással támogatta. Suchenwirt előadása itt szokatlanul tárgyyszerű, és pontosan megegyezik a többi történeti feljegyzésekkel. Elbeszéli, hogy a magyar sereg mindjárt a hadjárat elején Bodont, Bolgárország fővárosát vette ostrom alá. A várost a király fia, ki nem más mint Stracimir Jánosnak, az akkoriban már elhunyt Sándor czárnak a gyermeke, egy ideig védelmezte, de mert a magyarok támadó ereje hasonlíthatatlanul nagyobb

¹⁾ Isztria.

²⁾ *Magyarúl*: Később készségesen, és büszke, vakmerő harczi vágygyal állott a magyar király szolgálatába Isztria ellen: azt bátran elhíhetitek nekem. Innen Trevisoba követte a király seregét, nagy hírnevet szerezve lovagi szolgálatával, melylyel a királyt segítette.

³⁾ *Primisser Alajos* id. m. XVI. db. 111—119. vers.

⁴⁾ V. ö. *Pör Antal*: Nagy Lajos, 361. l.

⁵⁾ U. a. u. o.

volt, hamarosan megadta magát. Bodon bevételével a bolgár háború még nem volt befejezve, kisebb-nagyobb erélylyel még évekig folytatódott. Czillei Ulrik azonban költőnk elbeszélése szerint nem vett benne tovább részt, hanem haza tért, a hol több mint húsz évi testet-lelket megviseelő fegyverforgatás után megérdemelt nyugalomban és tiszteletben töltötte életének hátralevő napjait. 1368-ban halt meg.

In Syrvey zoch der ern fruet ¹⁾
 Durich ritterschaft mit stolzem mút
 Und wolt mit wernden handen
 Den chayser haben bestanden
 Von Syrvey mit dez chünigez macht
 In Ungerlant; der hat gedacht.
 Es solde mit im streyten:
 Nicht lenger wolde peyten ²⁾
 Der chayser und ward flüchtig! —
 Zu hant der erntzüchtig
 Gen Wozzen ³⁾ mit dem chunige rait
 In Ungerlant. der nicht vermaít.
 Er tet den veinden schaden groz.
 Dez witiben. waisen ser verdroz.
 Die grozze flust ⁴⁾ da namen.
 Er chund der veinde ramen ⁵⁾
 In Wozzen lant. als ich ew sag.
 Darnach der chünig sich verwag

¹⁾ *Magyarúl*: A hírneves vitéz lovagi becsületből bátran és büszkén indult Szerbia ellen, hogy a szerb császárt a magyar király seregével harczban legyőzze; minden áron meg akart vele mérkőzni; a császár azonban nem várta meg őt és megfutott! — A derék lovag innen azonnal Boszniának vette útját a magyar királylyal, a ki nem huzódott, és nagy kárt tett az ellenségben, a mi nagy szomorúságot okozott özvegyeknek és árváknak, míg végre megfutottak. Ő jól célba vette Boszniában az ellenséget, mondatom nektek. Arra is volt a királynak bátorsága, hogy erős fegyverrel Bulgáriába nyomuljon, hol roppant hatalmas seregével nagy kárt okozott: Bodont, Bulgária szép fővárosát, hősi ostrommal körülvették, a midőn is sokakat elhagyott az életerő. A dicső király számos lovagot vezetett oda: a mi vitézünk is bátran és lelkesen szolgálta őt, zászlajával oly közel férközött az ellenséghez, hogy sokan áldozatul estek a köveknek és nyilaknak; az ellenségben oly roppant kárt tettek, mint hallottam, hogy a bolgár király fia a várossal együtt megadta magát. — Vitézünk valóban méltóan viselte magát lovagi rangjához! Innen a bátor hős haza vonult, a hol tiszteletben éli napjait.

²⁾ Várni.

³⁾ Bosznia.

⁴⁾ Futás (Flucht).

⁵⁾ Cézélozni.

In Pülgrey¹⁾ mit vil strenger wer,
 Und fûrt ein übermechtig her
 Dem land zu schaden auf der vart.
 Do ritterleich gestûrmet wart
 Pûdeyn²⁾ di werd haübestat
 In Pülgrey, do maniger mat
 Werd an lebez chrefte.
 Vil werder ritterschefte
 Der chünich pracht mit ern dar:
 Dez nam der hochgetewret war
 Durich frechen müet mit stoltzer gyer,
 Und trang mit seiner panir
 Den veinden also nahen.
 Daz maniger müest enphahen
 Würff und schüzz auf todez tzil:
 Man tet den veinden schaden vil
 Mit sturm. als ich vernommen hab.
 Daz sich dez chüniges sun ergab
 In Pülgrey und auch die stat: —
 Der degen ritters orden hat
 Getragen also wirdichleich!
 Von dann tzogt der muetez reich
 Tzu land, do er mit ern lebt.³⁾ —

Költeménye végén Suchenwirt a Czillei család czímerét írja le. A Czilleiek első czímere a sannecki volt, melyet költőnk szerint később a heunburgi család czímerével cseréltek fel. A Heunburgiakkal kétségtelenül rokonságban álltak,⁴⁾ a czímercsere pedig bizonyosan akkor következett be, mikor a Czilleiek Cilly városának és környékének birtokába jutottak, mely előbb a Heunburgiaké volt. Suchenwirt mind a két czímeret magyarázza, több tekintetben azonban lényegesen eltér a szokásos leírásoktól. A sannecki czímer, melyben víz-szintes irányban két gyöngyfehér pólya fekszik, énekünk szerint rubint-vörös. A heunburgi czímer pedig égszínkék és benne három aranycsillag fénylik. A czímer sisakját czobolyszínű, fekete kakastoll-bokréta díszíti, a melybe egy fehér strucztoll van tűzve. A közönséges leírások szerint a sannecki czímer ezüstszínű vagy fehér, és benne két vörös pólya fekszik; a heunburgi vörös, és a rajta elhelyezett csillagok aranyszínűek; a

¹⁾ Bulgária.

²⁾ Bodon, Widdin.

³⁾ *Primisser Alajos* id. m. XVI. db. 121—161. vers.

⁴⁾ *Primisser Alajos* id. m. 261. l.

sisakdísz pedig czobolyszínű kakastoll-bokrétából áll, melybe egy strucztoll van tűzve.¹⁾ Nagy Iván és Csergheő Géza leírásai többé-kevésbé szintén eltérők.²⁾

Von Sanekk war sein erste chrey³⁻⁴⁾
 Da ist geporn manig vrey,
 E daz geslacht zu graffen wart.
 Der schilt der glestet reicher art
 In rechter röt. als ein rubein,
 Dar inne zwo vasch⁵⁾ von perla vein
 In parr weys gestrechet,
 In rechter mazz volrechet.⁶⁾
 Der ander schilt ist auserchorn
 Von Heŵnburch an in geporn.
 Lasur pla nach himel var⁷⁾
 Darinn drey stern von golde clar
 Gen yedem ort geyt⁸⁾ ayner glitz,
 Der dritt gesenchet gen dem spitz:
 Der schilt erglestet reicher art!
 Auf seinem helm er nie gespart
 Von hannevedern einen chwast
 Nach zobel var, . . .
 Dar inn ein strauzen veder planch
 Gar haermel weiz gestekchet:
 Di e⁹⁾ in vrewden rekchet.

¹⁾ V. ö. *Primisser Alajos* (id. m. 261. l.), a ki *Wisgrillre (Schau-
platz, II. 90. l.)* támaszkodik.

²⁾ *Nagy Iván*: Magyarország családai, III. k. 39—40. l. — *Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn.* Bearbeitet von Géza von Csergheő. 100. l. — *Turul*, 1888. évf. VI. k. 381—402. l.

³⁾ Czim, név.

⁴⁾ *Magyarúl*: Az első czimert Sanekktől vette; sok nemes lovag született ebből a nemzetségből, míg grófi rangra emeltetett. A paizs, melyben vízszintes irányban két gyöngyfehér pólya fekszik, melyek teljes mértékben (a paizs széléig) ki voltak nyújtva, gazdagon díszítve vörös színben csillogott, mint a rubint. A másik czimer Heunburgtól öröklődött rája, égszínkék mezején három csillag fényes aranyból, kettő a paizs két felső sarkában, egy pedig alsó sarkában; az egész paizs pazar díszítményekkel ragyog. Sisakján mindig czobolyszínű kakastoll-bokrétát viselt, abba pedig hermelin-fehérségű strucztoll volt tűzve, mely azelőtt vígan állt fölfelé, most pedig meghajlott! Paizs és sisak meghorpadt, színét csak szomorúsággal lehet nézni.

⁵⁾ Pólya (fascia).

⁶⁾ A pólya ki volt nyújtva teljes mértékben a paizs széléig.

⁷⁾ Szín.

⁸⁾ Ad (gibt).

⁹⁾ Azelőtt (ehe).

Di hat nu laider sich gepogen!
 Schilt und helm ist gar versmogen¹⁾
 In chlagender varbe schaŕwe. —

Az utolsó költemény, melyben Suchenwirt Magyarországgal és magyar viszonyokkal foglalkozik, 1386–87-ből való. Az 1386-ik év gazdag volt megrázó eseményekben, melyeket a költő azért ír le, hogy a nagyokat és hatalmasokat a szerencse forgandóságára, a földi javak mulandóságára figyelmeztesse. Énekében²⁾ öt fejedelemmel foglalkozik, kiket szomorú sorsuk az 1386-ik év körül ért utól. Ezek a fejedelmek: Bernabó, Milanó ura; Zsigmond, a későbbi magyar király és német császár; Kis Károly, nápolyi és magyar király; Vilmos és Lipót, osztrák hercegek. Minket természetesen a költeménynek csak azon része érdekel, mely Zsigmonddal és Kis Károlylyal foglalkozik. Ez a rész pedig igen szomorú, talán a legszomorúbb az egész költeményben. Mily hamar megváltozott minden Magyarországon, mikor a nagy király 1382-ben szemét lehunyta. A gazdag, hatalmas, tekintélyes ország, melyet egész Európa bámult, egy-két év alatt úgy szétbomlott, úgy elzüllyött, hogy a ki ezt a hirtelen változást szemmel nem kísérte, talán rá sem ismert volna. Suchenwirt látta régi dicsőségünket, szemlélte a rá következő nyomorúságunkat. Bizonyára figyelmeztetett az átmenetre, a hirtelen változásra is, mely nem lejtőn haladt lefelé, hanem úgy zuhant a szédítő mélységbe. Mit gondolhatott erről a nagy pusztulásról, talán csak álomnak tűnt fel előtte? Ezt kell kérdeznünk, a nélkül hogy feleletet kapnánk rá, mert költőnk előadása teljesen objectív, mely csak a száraz eseményekkel foglalkozik. Annyit mégis kiérezhetünk belőle, hogy rokonszenve inkább fordul Zsigmond és Kis Károly, mint az özvegy királyné és leánya, a magyar trón örököse felé.

A mit Suchenwirt a Zsigmond ellen irányított gyilkos cselekvésről mond, az minden valószínűség szerint csak mende-monda, mely azonban szívtében el lehetett terjedve. Költőnk ugyanis elbeszéli, hogy Károly császár fia, Zsigmond őgróf, elvett egy hozzá illő hajadont, a kit Székesfehérvárott királyné koronáztak és királynak is szóltattak. (Ez sehogy sem akar Suchenwirt fejébe férni, hogyan lehet valaki király és nem

¹⁾ Meggörcsülve.

²⁾ *Prümisser Alajos* id. m. XX. db. Címe: *Von fünf fürsten, von dem von Maylan. von markgraf Sigmund, von Karlus. von hertzog Wilhelm von Oesterreich, und von hertzog Lewpold von Oesterreich.*

királynő, ki asszonyi bájakat hord.¹⁾ Az esküvő után azonban Zsigmondot el akarták tenni láb alól, a mi -- Istennek hála -- nem sikerült.

Von Pehaim chaiser Karls chind²⁾
 Must leiden grozze swere.
 Marchgraf Sigmund ist sein nam.
 Dabey man in erchennet,
 Er nam ein magt. als im wol zam.³⁾
 Die wart ein chunig genennet.
 Zu Weissenburg wart daz bechant.
 Man chrönt sey sunder smaichen.
 Man hiez sey chunig in Ungerlant
 Und het doch frawen zaichen.
 Sigmund wolt man ermordet han.
 Der rat der was geprawen,⁴⁾
 Got half im seelichleich von dan.
 Dem sull auch wir getrawen:
 Er went. waz uns geprechen leit⁵⁾
 An leib. an sel. an eren.⁶⁾

Az bizonyos, hogy a Zsigmondról terjesztett mendedmondának volt némi alapja. Erzsébet és Mária mindenképen szabadulni igyekeztek az uralomra vágyó némettől, és hogy szorultságukban milyen eszközökhöz voltak képesek folyamodni, azt Durazzói Károly sorsa bizonyítja legjobban, mely Suchenwirtet különösen megghatja. Költeményében elmondja, ... elég körülményesen és a többi forrásnak megfelelően, -- hogy Apulia királya, Durazzói Károly, Magyarországon királylyá koronáztatván, csak hat hétig viselhette a koronát, mert gyilkos merényletnek esett áldozatul. A királynő ugyanis egy ízben érte küldött, ki Budavárában lakott, hogy látogassa

¹⁾ »Omnis vulgus hanc virginem (Mariam) regem appellat.« Ezek a szavak állnak Túróczi krónikájának két 1488-iki kiadásában. V. ö. Kutona István fejtegetésével: *Historia critica regum Hungariae*, XI. k. 8—11. l.

²⁾ *Magyarúl*: Károly császár fiának nagy keserűséget kellett elszenvednie; Zsigmond ögróf a neve, arról lehet őt megismerni; egy hajadont vett el, a mint hozzá illett, a kit királynak neveztek; Fehérvárott lett ez nyilvánvalóvá, a hol komolyan megkoronázták és Magyarország királyának szólították, bár asszony volt. Azt a tervet szőtték, hogy Zsigmondot megölik, mégis megmenekült Isten segédelmével, a kiből mi is bízunk; fordítson el minden bajt testünktől, lelkünktől, becsületünktől.

³⁾ Illett (ziemen imp.)

⁴⁾ Kifőzni, kieszelni (brauen).

⁵⁾ Valamitől eltávolodni.

⁶⁾ *Primisser Alajos* id. m. XX. db. 51—66. vers.

meg palotájában. Károly semmi rosszat sem gyanítván, elment hozzá, azonban vesztére, mert egy bérencz, ki tette jutalmául egy falut kapott, fejét szégyenletesen összevagdalta. Azután három mérföldnyire vitték Budától egy kastélyba, a nélkül hogy sebeit bekötötték volna. Suchenwirt itt Visegrádra gondol. hol szerinte tisztátalan itallal megmérgezték, úgy hogy mája elvált testétől, és ő iszonyú kínok után meghalt. Alig mult azonban el két hónap, a gyilkosokat utólérte Isten haragja. A gonosz tanácsadót leszúrták, a gyilkos pedig még borzasztóbb bért vett gaztette jutalmául: testét darabokra vagdalták és a kutyáknak vetették oda eledelül. Az pedig, ki a gyilkosságot megbosszulta, így szólt a királynőhöz: »Szállj le tüstént a kocsiról, te annakelőtte igen kívántál gázolni — vérben.« A királynőnek kénytelen-kelletlen engedelmeskednie kellett, és ő igen boldogtalannak érezte magát.

Darnach schir in churtzer zeit ¹ 2)
 Begund sich jamer meren:
 Ein fürste was Karlus genant.
 Nach dem sant man gen Pullen,
 Der wart gechrönt in Ungerlant,
 Des wir gedenkchen sullen;
 Sechs wochen trug er chunigs nam
 Mit zepter und mit chrone.

¹) Zsigmond 1385-ben esküdött meg Máriával.

²) *Magyarul*: Nemsokára rá még szomorúbb esemény adta elő magát: egy Károly nevű fejedelemért Apuliába küldtek, a kit Magyarországon — azt meg kell jegyezni — megkoronázták: hat hétig viselte a királyi czímet jogarral és koronával, ekkor azonban meggyilkolták, és a halál lett jutalma; maga a királynő küldött érte; a nemes fejedelem semmi rosszat sem sejtett, de nagyon meg kellett bánnia, mert vesztére történt. Gyanutlanul azonnal elment a királynőhöz, mert soha sem feledkezett meg a tisztességtudásról, Budavarában egészen biztosnak érezte magát, pedig fájdalmas halált mondtak fejére: egy gyilkos összevagdalta fejét, — milyen gyalázat! — ki jutalmul egy magyarországi várat kapott. Még az éjjel három mérföldnyire vitték nyílt, kötetlen sebekkel; a fejedelem nagy betegségbe esett a friss sebek okozta láztól. Gonoszságukban nem tartózták az üldözést még elég kegyetlennek, azért tisztátalan italt adtak neki. melytől mája testétől elvált. A várban véget is ért élete, a nélkül, hogy legkisebb bűne is lett volna. Isten részesítse kegyelmében, ki mindenkor az erényt szerette! Alig mult el két hónap, már utólérte a bosszu a gyilkosokat: a ki a gonosz tanácsot adta, azt leszúrták, a gyilkost pedig darabokra korszolták és a kutyáknak dobták oda eledelül; a gyilkosság jutalmát, melyre fel volt bérelve, rettenetes kínokkal megtalálta. A ki pedig a gyilkosságot megbosszulta, hír szerint így szólt a királynőhöz: »Szállj le tüstént a kocsiról, te annakelőtte igen kívántál gázolni — vérben.« Meg kellett tennie nagy fájdalmára: milyen boldogtalannak érezte magát.

Man sêt auf in des mordes sam.¹⁾
 Der tot wart im zu lone;
 Die chünigin selv zu im sant,
 Er wont,²⁾ es waer in trewen.
 Es tet dem edeln fürsten ant.³⁾
 Und must auch in gerewen.
 Zu hant er tugentleichen gie
 Hin zu der chüniginne.
 Beschaidenhait noch zucht cham nie
 Auz seines hertzen sinne,
 Er wont, er solt gar sicher sein
 Zu Ofen in der feste.
 Im wart gesaget iammers pein
 Mit todes uberleste:
 Ein morder im sein haupt verschriet,⁴⁾
 Daz waz ein grozze schande.
 Im was gehaizzen da tzu miet
 Ein vest,⁵⁾ leit in dem lande.
 Drey meil man in des nachtes fürt
 Ung'hefft⁶⁾ und ungepunden.
 Den fursten grozze chrankait rürt
 Von swaiz der frischen wunden.
 Si daucht, der mort waer noch ze chlain.
 Der rat aus falschheit wête,⁷⁾
 Man gab im ein getrank unrain,
 Di leber von im schrête.⁸⁾
 Zu der purg sein ende nam
 Vil gar an alle schulde.
 Got dem alle tugent ye tzam
 Der geb im dort sein hulde!
 Darnach zway moneid chaum ergie
 Der mort wart gerochen:
 Der den rat falschleich anvie.
 Der wart darum erstochen.
 Den morder man ze stukchen schriet

---

¹⁾ Mag (a halál magját elvetették).

²⁾ Vélni (wähnen).

³⁾ Ant-tun = fájni.

⁴⁾ Szétvagdalni (verschroten inn.)

⁵⁾ Vágd fiam, vágd Forgách,
Tied leszen Gimes, Gács!

⁶⁾ A nélkül, hogy sebeit bekötötték volna.

⁷⁾ Támadni, származni (wehen).

⁸⁾ Elválni (schroten imp.)

Daz fleisch wart den hunden;
 Er hat den solt mortleicher miet
 Mit grozzem jamer funden.
 Der den mort mit trewen rach.
 Als die urhund ¹⁾ sagen.
 Zu der chünigin er da sprach:
 »Steig bald her von dem wagen,
 Du hast vil gewünschet vor
 Zu waten in dem plüte.«
 Daz must si tun auf laides spor ²⁾
 Wie we ir was zu müte. ³⁾

A főczinkosok alatt Suchenwirt kétségtelenül Garai nádort és Forgách Balázst érti. A bosszu művét pedig a Károly-párti Horváti János hajtotta végre: társaival lemészárolta a királynők kíséretét Forgách Balázsszal és Garai nádorral egyetemben, magukat a királynöket pedig előbb Gunach várába, azután Novigrádba záratta.

Ime, ezek a minket érdeklő vonatkozások, melyeket összefüggésökben feltűntetni iparkodtam. Suchenwirt a magyar dicsőség legragyogóbb napjait élte át. Nagy Lajos korának fénye a gyenge és tehetetlen utódok alatt csakhamar megfogyott, elhalványult és kialudt. Suchenwirt bizonyára mélyen és őszintén fájlalta nevünk homályba borulását, hiszen ez siettette a már úgyis hanyatló középkor alkonyodását, melynek Nagy Lajos udvara egyik utolsó menedékvára volt. Költőnk el volt kábulva attól a pazar ragyogástól, melynek egy-két sugarát énekeiben a késő utókor számára megrögzítette. Halálával tar-
 tozunk neki, mert ezzel az egy-két fénysugárral is nemcsak kápráztat minket szívünk gyönyörűségére, hanem bele is világít a századok homályába értelmünk okulására.

BLEYER JAKAB.

¹⁾ Hír (fama).

²⁾ Nyom (Spur); fájdalomra.

³⁾ *Primisser Alajos* id. m. XX. db. 67—120. vers.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Memorie per la storia della Liburnica città di Fiume. Scritte dal Fiumano Giovanni Kobler. Pubblicate per cura del municipio. Vol. I. II. III. Fiume, 1896—1898. Nagy 8-r. 4, VII, 292, 2 l. VII, 235 l., 4, 301, 2 l.

Sok szó esett újabb időben Fiuméről, Fiume autonómiájáról, az úgynevezett autonomisták által legutóbb felidézett válságról és sok egyéb ide nem tartozó dologról; de én mindig meg voltam győződve róla, s e meggyőződésemmek az olasz sajtóban is adtam kifejezést, hogy mivel Fiume autonómiája a magyar állam részéről mindig teljes tiszteletben tartatott, az állami törvények ellen legutóbb megkísérelt izgatásokban Fiume számottevő olasz lakosságának része nem lehetett, s hogy azok majdnem kizárólag a magyar állam hathatós védelme alatt szabadon fejlődő olasz cultura autonomista köpenybe burkolódzó irigy ellenségeinek rovandók fel bűnül. Mert hiszen ott van előttük élő példaképen a védelem hiányában mindinkább elhorvátosodó Dalmácia.

Öszinte örömömre szolgál azért, hogy újabb bizonyítékot nyújthatok Fiume városának, a magyar szent korona ez értékes gyöngyének, a közös haza iránti kegyeletéről és szeretetéről, midőn a város jeles szülöttjének, Kobler János fiumei patriciusnak, Fiume történetét magában foglaló három kötetes nagybecsű munkáját, melyet Fiume képviselő testületének egyhangú határozatából Magyarország ezredéves ünnepe emlékére a múlt évben a város költségén adtak ki, olvasóinkkal megismertetni kívánom.

Mint a munka címéből is kitűnik, e mű nem meríti ki teljesen Fiume város történetét, a mennyiben inkább csak a szerző által évek hosszú során át nagy buzgalommal és szeretettel gyűjtött, azonban közbejött halála miatt nem teljesen rendezett történelmi emlékeket, adatokat foglalja magában; de ezen, részben teljesen ismeretlen adatok és emlékek oly becses

gyűjteményt képeznek, mely méltán megérdemli a magyar történészek figyelmét, s a legnagyobb elismeréssel kell adoznunk Fiume város hazafias törvényhatóságának, a miért Kobler hátrahagyott nagybecsű kézíratai kiadásával a történetirodalomnak ily kitűnő szolgálatot tett.

Már a negyvenes években, Nemeskéri Kiss Pál kormányzó-sága alatt fölmerült az az eszme, s kifejezés adatott a fiumei képviselő testületben azon általános óhajtnak, hogy a horvátországi rendek azon sokat vitatott álláspontjával szemben, mely szerint Fiume Horvátországnak kiegészítő része, holott a város magát mindig kizárólag a magyar szent koronához tartozó külön területnek (*corpus separatum*) tartotta, — írás-sék meg Fiume története, különös tekintettel a város eredetére s politikai autonómiájának fejlődésére. A városi tanács egy öt-tagú bizottságot küldött ki e czélból, mely azonban a közbejött 1848-iki események s az azokat követő önkényuralom miatt nem juthatott eredményre. A bizottság egyik tagja *Kobler János*, a jelen munka szerzője, nem hagyta abba a dolgot, s tovább folytatván megkezdett kutatásait Triest, Görz, Laibach, Grác, Velence, Bécs levél- és könyvtáraiban, sok igen érdekes adatot sikerült egybegyűjtenie, mely adatok kellően feldolgozva s további kutatásokkal kiegészítve, teljes képét nyújthatnák Fiume történetének. Kobler munkája azonban így is, mint gazdag adatgyűjtemény, rendkívüli beccsel bír.

A gyűjtött adatok csakis a XI-ik századig menvén vissza, midőn Fiume már mint bizonyos fontossággal bíró város szerepelt, Kobler a város régibb politikai viszonyainak s belső szervezetének földerítése czéljából a szomszédos tartományok földrajzi és történelmi okiratait vette segítségül, hogy legalább némi világot deríthessen Fiumének homályba burkolt régebbi multjára.

Kobler munkája három kötetben öt részre oszlik. Az 1300-ig terjedő első rész Fiume eredetével foglalkozik. A felsorolt adatok szerint Fiume a középkorban már a német szövetségi kötelékben mint bizonyos jelentőséggel bíró város szerepel; eredetét azonban Kobler, kelta-gall neveiből ítélve, a minők: *Phanas*, *Tarsactica*, *Phlawon*, *Tarsia*, *Fluvius*, — sokkal régebbre vezeti vissza. Paulus Diaconus a longobárdok történetében azt mondja, hogy az avarok 664-ben megszállottak egy helyet, melynek *Fluvius* volt a neve. A XIV-ik században Fiumét a következő nevekkel találjuk megjelölve: *San Vito*, *San Vito di Fiume*, *Terra di Fiume*, *San Veit an Pflawm*, *San Veit apud Phlawon*. Arra, hogy mikor vette fel Fiume a *San Vito* nevet, Kobler nem talált adatot; az azon-

ban meg van állapítva, hogy Fiumében már a XIII-ik században létezett egy szent Vitus tiszteletére emelt templom, s hogy szent Vitust már a XV-ik században Fiume védszentjének tartották s tartják még manapság is. Akkori politikai hovatartozandóságára nézve is, Kobler csak következtetésekhez kényszerül folyamodni.

A második rész egyházi dolgoknak, a fiumei püspökségnek, főesperességnek, templomoknak, kápolnáknak, konventeknek stb. van szentelve.

A harmadik rész a Fiume szomszédságában fekvő tartományok, nevezetesen keleti Isztria, Krajna, Ausztria, Castua, Veprinaz, Volosca, Lovrana, Buccari, Zengg, a hajdani vinodoli grófság, Sussák, Tersatto, Martinsicza, Buccarizza és Portoré politikai helyzetével, s a Frangepánokkal, kik rövid időn át Fiume urai is voltak, foglalkozik.

A negyedik rész 1300-tól 1776-ig terjed, s különösen Fiume közigazgatási viszonyaira, iparára és kereskedelmére vonatkozólag tartalmaz sok igen érdekes adatot. Itt vannak közölve egész terjedelmökben Fiumének I. Ferdinánd által 1530-ban szentesített statutumai is.

Az ötödik rész végül Fiumének a magyar szent koronához való kapcsolata utáni történetét foglalja magában.

Ime rövid vázлата Kobler munkája gazdag tartalmának, melyről némi átnézetet nyújt a III-ik kötet 23-ik lapján található fejezet e cím alatt: *Prospetto sommario dell' origine e delle vicende della politica autonomia di Fiume*. E fejezet egybefoglalván Fiume politikai autonomiájának történetét, jónak látom ezzel közelebről foglalkozni.

Fiume politikai helyzete e szerint csak a XII-ik században kezd ismertté lenni, midőn, mint a pólai püspökség hűbéri birtoka, alhűbér gyanánt a duyni dinaszták birtokába ment át, kik huszonnyolcz esztendő kivételével, mely idő alatt a Frangepánok zálogképen bírták, urai maradtak a XIV-ik század végéig, a mikor is az osztrák Wallseekra szállott, kik viszont 1466-ban az osztrák háznak engedték át. Fiume a XIV-ik század elejétől fogva falakkal körülvett, erősített város volt, de mind a vár, mind a falak eredete bizonytalan. A lakosok viszonya a várúr irányában nem volt jobbágyi, sem nem azonos a krajnai és horvátországi jobbágyi viszonyokkal, hanem inkább Isztria tengerparti lakóinak helyzetéhez hasonlított. A városi és mezei ingatlanok a birtokosok tulajdonai voltak s a várúr az árukivitel és behozatal után 2 $\frac{1}{2}$ százalékban, bor, gabona, birka-tizedben s egyéb illetékekben részesült. Háború idején Fiume városa katonákat is tartozott szolgál-

tatni urának, de csak igen korlátolt számban, mert a polgárok magok védelmezték falaikat. Hogy Fiume e két században valamely tartományhoz tartozott volna, annak nyoma nem található, de hogy bizonyos politikai nexusban állott a krajnai herczegséggel, az kitűnik abból, hogy 1374 után Fiume urai mint Ausztria hűbéresei, minden új fejedelemnek hűbéri esküt tartozván letenni, e végből mindig meghívták a laibachi tartományi gyűlésre. A Wallseek uralma alatt Fiume közgazgatása és kereskedelme nagy virágzásnak örvendett, a mindinkább szaporodó vámjövödelmeknél fogva aránylag a kereskedelem is mind nagyobb védelemben részesült, s másrészt a máris Isztria határáig terjedő Velenceze iránti féltékenység arra indította Fiume urait, hogy a polgárok vonzalniát bizonyos politikai előnyök által biztosítsák magoknak. 1444-ben Fiume országos vásárt kapott, mely hét napig tartott s a szabad kikötő minden előnyeivel bírt.

I. Miksa császár behozván a polgári elemet a laibachi tartományi gyűlésekbe, ezekre Fiume is küldött követeket. Miksa utóda V. Károly, 1522. május 16-iki decretumával kimondotta Fiumének a krajnai herczegséghez való tartozását; mindazonáltal Fiume belsőszervezetére nézve megmaradt továbbra is a maga különleges helyzetében. I. Ferdinánd alatt codificáltattak s általa 1530-ban szentesítetttek is Fiume statutumai. Azonban Fiume a krajnai köteleket nem igen szívelte. Kénytelen lévén saját védelméről gondoskodni, nem szívesen fizetett hadi adót Krajnának, annál kevésbbé, mert egyedüli életforrásai, a hajózás és kereskedelem, nem részesültek semminemű támogatásban a krajnai herczegség részéről.

Fiume törvényhatósági autonómiaja, mely neki osztrák tartományi jelleget kölcsönzött, a XVI-ik század második felében kezdett fejlődni, midőn I. Ferdinánd felosztván örökös tartományait fiai közt, és Styriát, Karinthiát, Krajnát, Goriciát, Isztriát, Triesztet és Fiumét Károly főherczegnek juttatván, ezekből külön állam alakult, mely Grác központtal belső Ausztria nevet kapott. Ez állami kötelekben Fiume az ő kicsi területével mint *corpus separatum* foglalt helyet s nemsokára megszűnt adózni Krajnának is. Fiume új helyzete diplomáciai jelleget öltött azon ténynyel, hogy 1593-tól fogva az osztrák fejedelmek VI. (III.) Károlyig bezárólag Fiumében vették át a hűbéri esküt, s a *pragmatica sanctio* elfogadására is külön császári leirattal hívatott fel Fiume városa. E kiváltságokat az egyes fejedelmek politikája tette szükségessé, a kik ugyanis a közgazgatás decentralisatiója által igyekeztek ellen-

súlyozni a nagyobbára Luther tanait követő nemesség alkotta tartománygyűlések befolyását.

A trieszti s fiumei szabad kikötők megnyitásával a hajózás és kereskedelem érdekében szükségessé vált intézkedések következtében a polgári közigazgatás több ága az állam kezébe ment át, s az egész tengerpart Fiumével együtt egy Triesztben székelő császári tengeri és kereskedelmi hatóságnak rendeltetett alá 1752-ben. Mária Terézia idejében teljesen megszűntek a tartományi gyűlések s Fiume is elvesztette tartományi jellegét; de anyagi helyzete annál nagyobb virágzásnak indult. Szabad kikötője, mely VI. Károly alatt a kis Lazzaretto-ra s a kincstári raktárakra szorítkozott, az egész város területére terjesztetett ki.

1776-ban Mária Terézia a magyar szent korona országaihoz, illetőleg Horvátországhoz s ez által Magyarországhoz kapcsolta Fiumét, és Szörény megyébe osztotta be; a tengerészeti és kereskedelmi ügyeket azonban a fiumei kormányzóra bízta, ki egyszersmind Szörény megye főispánja is volt.

1777-ben a város azon kérelemmel járult a felséghez, hogy tekintettel előbbi autonomiájára, Fiume ép oly módon csatoltassék a szent koronához, mint a Magyarországhoz csatolt többi részek; mely kérelemnek Mária Terézia meg is felelt, 1779 április 23-án kelt diplomájában kimondván, hogy Fiume városa és területe jövőre is külön területet (*corpus separatum*) képez, tekintet nélkül Buccarira, mely eredetétől fogva Horvátországhoz tartozott.

A diploma szövege hosszú vita tárgya lett. A magyarok úgy értelmezték a diplomát, hogy Fiume mint *corpus separatum* közvetlenül a magyar koronához tartozik, míg a horvátok régi álláspontjukhoz ragaszkodva, Fiumét Horvátországhoz s csak ez által Magyarországhoz tartozónak állították. Majd Krajna is visszakövetelte Fiumét, de hiába, mert 1807-ben Mária Terézia diplomája becikkelyezettett a magyar törvénykönyvbe, mely törvénycikkelynek első szakaszánál fogva Fiume kormányzója tagja is lett a felsőháznak s Fiume városa jogot nyert követeket küldeni a magyar országgyűlésre.

A dolog azonban még nem maradt abba. A vita tovább folyt a horvát és magyar rendek közt, és csak a francia invasió alatt szünetelt. 1822-ben Fiume ismét visszacsatoltatott a magyar koronához, s autonomiája az 1832/36 évi országgyűlés XIX-ik törvénycikkelyével újabb megerősítést nyert, Horvátországhoz való tartozás arra szoríttatván, hogy a horvát országgyűlésre követeket küldhetett, s iskolái a zágrábi tanügyi hatóság alá rendeltettek. Főlemlíti ezután Kobler az 1848-ban

beállott változásokat, a népképviselet behozatalát és a bekövetkezett polgári háborút, melynek folyamán Fiumét 1848 augusztus 31-én a horvátok foglalták el. Az ezt követő önkényuralom alatt Fiume tényleg Horvátországhoz csatoltatott s Fiume megyébe kebeleztetett be. Ez a viszony az 1860-iki októberi diploma után is fenmaradt a magyar-horvát kiegyezésig, a midőn azonban a fiumei kérdés — mint tudva van — nem nyert megoldást.

Sok érdekeset tartalmaz a III-ik kötet egy másik fejezete, mely az 1848—49-iki eseményeknek van szentelve. 1848 július végével, gróf Erdődy János új kormányzó megérkezése után, ki fényes fogadtatásban részesült a fiumei polgárság részéről, Fiumében is megalakult a nemzetőrség Pietro Scarpa őrnagy vezérlete alatt. Századosok voltak Paolo Scarpa, Antonio Randich, Domenico Morovich, Faustino Suppé, Gaspare Matkovich és Ürményi László. E nemzetőrség azonban csak egy hónapig, a csakhamar bekövetkezett horvát invasióig állott fen. 1848 augusztus 28-án ugyanis BunyevácZ József zágrábi alispán, mint kiküldött báni biztos, több megyei tisztviselő kíséretében megjelent gróf Erdődy János kormányzó előtt, felszólítván őt, hogy a bán parancsára 24 óra alatt távozzék a városból; 30-án pedig parasztokból, határ- és pénzügyőrökből alakított, mintegy 900 embert számláló fegyveres csapatral tért vissza, megadásra szólítván fel Fiume városát, melyet az ott levő császári helyőrség segélyével minden ellentállás nélkül másnap el is foglalt. Első ténye a horvát biztosnak az volt, hogy a felség által 1847-ben István főherceg közbenjárására engedélyezett és kiépített molón csak nemrég elhelyezett emléktáblát éjnek idején eltávolíttatta. Ez emléktáblán a következő felirat volt olvasható:

Regnante Austriae Imperatore
 Ferdinando I.
 Hungariae Rege Apostolico hujus nominis V.
 Gubernante litus hocce
 Equite Paulo Kiss a Nemeskér
 Moles ista
 Communibus votis exoptato navium receptaculo
 Aere civico erigi coepto
 Laevum Cornu praebens
 Extructionem commodo commercii viriliter promovente
 Publicorum Regni laborum praeside
 Stephano e Comitibus Szécsény
 Propriam aedificationis methodum dirigente

C. R. Sup. Rei Geometriae vigiliarum praefecto
Equite Carolo a Körber
Dum

Ab Austriae archiduce Stephano
Regio Regni locumtenente
VII. Kal. Octobris 1847

Personali sua augusta praesentia condecoraretur
Senatus populusque Fluminensis
Virtutum ac meritorum sereniss. hospitis sincerus cultor
Ut perpetuum apud posteros supersit
Tantae dignationis monumentum
Marmoream hanc tabulam
Exultans posuit.

Figyelemre méltó továbbá ugyancsak a III-ik kötetnek két külön fejezete, melyek egyike a fiumei patricius családok betűrendes jegyzékét adja, másika pedig kronologikus történelmi jegyzeteket tartalmaz Fiume történetére vonatkozólag 395-től 1875-ig.

Kobler munkáját végül 803-tól 1839-ig terjedő oklevelek kivonatai fejezik be. A legrégebbi oklevél, a 803-iki, Nagy Károlytól való, a ki Paulinus aquilejai patriarcha kérelmére, a pápa s a püspöki zsinat beleegyezésével, a tarsacticai (fiumei) püspököt az aquilejai patriarchának rendelte alá. A többi oklevél szintén érdekes, bár nagyjából ismert, de így összegyűjtve igen becses átnézetet nyújt Fiume történetéről.

Végül meg kell emlékeznem néhány szóval e becses mű szerzőjéről is.

Kobler János 1811-ben született Fiumében. Atyja kereskedő volt s Krajnából származott Fiuméba, hol 1801-ben vétetett föl a fiumei polgárok közé. János az ő tanulmányait Zágrábban végezte s 1846-ban Pesten tette le az ügyvédi vizsgát. Az 1843/44-iki országgyűlésen Fiume követe volt. 1850-től kezdve állami szolgálatban állott, előbb mint fiumei járásbíró, majd mint a báni kir. tábla ülnöke; 1870-ben végre tanácselnök lett s e minőségében lépett nyugalomba 1862-ben, mely idő óta Fiumében tartózkodott s kedvenc történelmi tanulmányainak szentelte életét. Halála 1893-ban szólította ki a derék férfit az élők sorából.

ÓVÁRY LIPÓT.

Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római Oklevéltára. Báró Hornig Károly veszprémi püspök megbízásából közrebocsátja a római magyar történeti intézet. I. köt. 1103—1276. II. köt. 1276—1415. Budapest, 1896—1899. Franklin-társ. kny. 4-r. CLVIII, 2, 410 l., CII. 1. 467 l.

Az a monumentális munka, melynek első két kötetét ismertetni a jelen sorok czélja, a magyar nemzet ezredéves itt lakása ünnepének alkalmából jött létre. Akkoriban — miről e folyóirat hasábjai élénk tanubizonyságot tesznek — városaink, vármegyéink, testületek, magánosok stb. egymást támogatva, hazafias kötelességöknek tartották a történeti mult földerítéséhez tehetségökhöz képest hozzájárulni. Ennek a törekvésnek eredménye az előttünk fekvő, immár két kötetre terjedő munka is.

A szent István király által alapított veszprémi püspökség római érintkezéseinek oklevéltárát tartalmazza e két kötet 1415-ig, melynek közrebocsátását b. Hornig Károly veszprémi püspök tette lehetővé azon fiatal történelmi intézetnek, mely az örök város falain belül egy tudós magyar főpap bőkezűségéből alakulva, ezzel a monumentális munkával mutatta be magát hazai történettudományunk irodalmában.

A munka czélja: feltüntetni azon érintkezéseket, melyek a veszprémi püspökség és Róma között a legrégebb időktől fogva az egész középkoron keresztül meg voltak. Azon körülmény, hogy a veszprémi püspökség volt hazánkban az esztergomi után az, mely a legbensőbb és legsűrűbb összeköttetésben állott a szentszékkal, elég csábító lehetett ez oklevéltár közrebocsátását foganatosítani. Az oklevéltár a veszprémi püspökség középkori terjedelmét öleli fel; anyaga nemcsak a pápai levéltárakból merített, hanem a magyarországi levéltárak anyagával is kiegészített, s ily formán a lehetőségig teljes képét adja a püspökség és Róma között fennállott érintkezéseknek.

A kiadót, Fraknói Vilmost, a közrebocsátásnál azon helyes szempont vezérelte, hogy az oklevelek egész terjedelmében való közlése a bennök előforduló sablonszerű formulák miatt merőben czéltalan munka. Az újabb oklevéltárakban követett módnak megfelelően tehát itt is a sablonos formák elhagyásával történik az oklevelek közlése.

Az oklevéltár első kötete az 1276-ig terjedő korszak okleveleit foglalja magában, melyek nemcsak tisztán a veszprémi püspökség területének történetére vonatkoznak, hanem a püspökség régi középkori területéhez tartozott egyházi intéz-

mények történetét és viszonyaikat, a különböző monostorok előjáróihoz intézve, megvilágítják. Ezen eljárás, míg egyrészt az oklevéltár teljességét is előmozdítja, addig másrészt a különböző monostorok, apátságok történetére is érdekes világot vet.

Az első kötetben közölt oklevelek legnagyobb részét a veszprémi püspökség történetének főleg azon korszakát világítják meg, mely a XIII-ik században Róbert, Bertalan, Zeland és Pál püspökök kormányát foglalja magában s 1275-ig terjed. Főleg Róbert püspök idejére és az ő személyére vetnek az oklevelek érdekes világot, a ki a király hathatós pártfogása folytán a püspöki székre megválasztatván, csakhamar a király megbízásából a pápához megy, részint hogy a király-koronázás kérdésében az esztergomi és kalocsai érsekek közti joggyakorlat egyezségéhez a pápai jóváhagyást kinyerje, részint, hogy egy külön erdélyi szász püspökség fölállítását kieszközölje. Róbert, ki — mint a közlött oklevelekből kitűnik — Gertrud királyné pártjához tartozott, épen ezen pártállása miatt János esztergomi érsekkel feszült viszonyban állott, s ezen ellenséges viszony csak a lateráni zsinaton nyert elintézést, hol mindkét egyházfejedelem megjelenvén, egymással kibékültek, noha e kibékülés után sem állott helyre a barátságos viszony köztük. A második keresztes hadjárat szervezésében Róbert szintén nagy szerepet játszik Magyarországon, s a II. Endre és IV. Béla között kitört viszályokban Róbert a közvetítő szerepét játszotta, jóllehet akkor, midőn az egyház érdekeinek megővéséről volt szó, nem habozott mind a kettő ellen állást foglalni. Egyházi előléptetését azonban zord és erőszakos természete sokáig késleltette, s aránylag nagyon későn, sok mellőztetés után lépett csak elő az esztergomi érseki székre.

Azon oklevelek, melyek Róbert érsek utódainak idejéből származnak, nagyrészt a püspökség belső viszonyaira vonatkoznak. Sajnos, hogy ez a kép sok tekintetben nem teljesen világos; így pl. a veszprémi egyházmegyei papság viszonya, jobban mondva állásfoglalása Zeland püspök ellen, főleg a lelkeskedő papságra nehezedeő anyagi terhek miatt, az oklevelek elégtelensége mellett teljesen tiszta képen nem áll előttiünk. Pál püspök, Zeland utóda idejéből valók azon oklevelek, melyek a pálosok rendjének alakulására vonatkoznak.

Az első kötet anyagából több oklevél vonatkozik még a fehérvári káptalan történetére, mely káptalan tudvalevőleg már a XII-ik század óta közvetlenül a szentszék alá tartozott. Több oklevél vonatkozik a kisebb javadalnak betöltésére is, a minek jogát akkor, ellentétben a XIV-ik században követett gyakorlattal, a főpapok gyakorolták. Az első kötetben közölt

oklevelek részben oly esetekre vonatkoznak, mikor az ily javadalmak betöltésére a pápák közvetlenül befolytak, vagy az azokra nézve maguknak mindig reservált betöltési jogot tényleg gyakorolták. Találunk azonfelül e kötetben oly pápai okleveleket is, melyek a király vagy a püspök részéről benyújtott *supplicatio* (folyamodvány) jellegét viselik magukon.

Kulturtörténeti tekintetben azonban legértékesebb darabja e kötetnek azon jegyzőkönyv s vele kapcsolatosan az ez ügyre vonatkozó többi oklevél, mely a b. Margit szentté avatása tárgyában eszközölt tanukihallgatásokat tartalmazza. E kihallgatási jegyzőkönyvből, a legendákkal ellentétben, b. Margit teljesen élethű képe jelenik meg előttünk. Fájdalom, a jegyzőkönyv csonkán maradt reánk, és hozzá még XVIII-ik századbeli másolatban. Mindamellett azonban oly becses adatokat tartalmaz, hogy még így is csak örvendezhetünk közzétételén. Összesen százötz tanu kihallgatását tartalmazza, noha kétségtelen, hogy a kihallgatott tanuk száma sokkal nagyobb volt, ha mindjárt fel is tesszük azt, elfogadva Fraknoi érveléseit, hogy a királyi család tagjai s egyáltalán a főrangúak távol tartották magukat a kihallgatástól. A kötet elején Fraknoi Vilmos tollából eredő *Bevezetés* (prolegomena) bőven méltatja az itt első ízben közzétett jegyzőkönyvet, kiterjeszkedve annak egyes adataira, s tárgyalva kulturtörténeti jelentőségét is. Azonfelül röviden vázolja a b. Margit canonsatiója körül tovább is folytatott eljárást, előadja a Margit-cultusnak egész fejlődését, le egészen a jelen század elején tartott nagy ünnepélig, mely 1805-ben tartatott annak megünneplésére, hogy VII. Pius pápa Margit ünnepét *festum duplex* gyanánt rendelte megülni.

Az oklevéltár második kötete az 1276-tól 1415-ig terjedő időszakot foglalja magában. E kötet tartalmának túlnyomó részét az egyházi javadalmak adományozását tárgyzó pápai oklevelek teszik, mely adományozás a XIV-ik században tudvalevőleg a pápa kezében összpontosult. A *reservatiók* intézménye, melyhez az első lépést III. Honorius pápa tette meg, a XIV-ik században mind szélesebb körre terjesztetett ki, s ezen kiterjesztésről tanúságot tesznek a pápai levéltárakban épen a XIV-ik századtól kezdve mind nagyobb számban fennmaradt pápai *register-kötetek*, melyek a XV-ik században már százakra mennek. A XIV-ik századbeli, továbbá a Zsigmond-korabeli magyarországi egyházi viszonyokra ez oklevelek rendkívül érdekes világot vetnek, s megvilágítják főleg Zsigmond korának viszonyait, ha mindjárt az oklevéltár tárgyánál fogva csak egy püspökség területére vonatkozólag is.

A veszprémi oklevéltár második kötetének becsét fokozza azon körülmény, hogy első ízben közli a hazánkra vonatkozó *supplicatiókat*, a pápákhoz benyújtott folyamodványokat, melyek alapján állították ki elintézésük után a pápai kancelláriában a megfelelő bullák. A XIV-ik századbeli *supplicatió-registerek* nagyrészt elvesztek, aránylag csekély számú az, a mi e századból reánk maradt, s a reánk maradtak is csak az 1344 évvel veszik kezdetüket; magából a XIV-ik századból mindössze 99 kötet maradt fön. Csak V. Mártontól kezdve van meg a *supplicatiók* szakadatlan sorozata, de ez sem teljesen. E *supplicatiók* tartalma a legválogatosabb képet tárja elénk: javadalmak, kiváltságok, kegyelmek, kitüntetések stb. tarka egymásutánban váltakoznak, s a kornak főleg művelődéstörténetére nézve gyakran igen érdekes adalékokat szolgáltatnak; így főleg azon *supplicatiók*, melyekben dispensatiókról, az úgynevezett *defectus lenitatis*-ről van szó, mely utóbbiak főleg az egyházi személyek kulturális viszonyaira vetnek érdekes világot.

Politikai és művelődéstörténeti adatokon kívül, melyek magukra a veszprémi püspökökre vonatkoznak, még pénzügyi és földrajztörténeti kérdésekre vonatkozólag is bő anyagot találunk e kötetben. A XIV-ik században Magyarországon működött pápai tizedszedők lajstromaiból, melyeknek teljes szövege a *Vatikáni Magyar Okirattár*-ban (Monumenta Vaticana) látott napvilágot, a veszprémi egyházmegyére vonatkozó részeket találjuk e második kötetben. E tizedjegyzékek adatai nemcsak a veszprémi püspökség egyházi adózására nyújtanak megbecsülhetetlen felvilágosításokat, világot vetve egyszersmind a jövedelmi s általában a pénzügyi viszonyokra, hanem az egyházi topographiára is elsőrendű forrásul használhatók. A tizedjegyzékek adatai szolgáltak alapjául azon összeállításnak, melyet a kötet prolegomenái a veszprémi püspökség XIV-ik századbeli plebániáiról adnak, az egyes fősperességek szerint állítván össze a plebániákat s kiegészítvén azok jegyzékét a püspökség területén fennállott klastromok jegyzékével, ily módon áttekinthető képet nyújtva a püspökség XIV-ik századi egyháztopographiai viszonyairól. Kár, hogy a kötethez nem csatoltatott egyúttal a veszprémi püspökségnek ez adatok alapján készült topographiai térképe is.

Ime, röviden összefoglalva a veszprémi oklevéltár első két kötetének ismertetése. Jól tudjuk, hogy a kép, a mit itt nyújtunk, nagyon is hézagos, de az oklevéltár tartalmának bővebb tárgyalásába már csak azért sem bocsátkozhatunk, mert akkor darabról-darabra kellene megismertetnünk olvasóinkat minden

egyes kiadott oklevéllel, a mire pedig a hely korlátoltságánál fogva nem vállalkozhatunk. Amúgy is fölment bennünket e munkától azon két *Bevezetés*, melyet a két kötet élén találunk Fraknoi Vilmostól, ki e prolegomenákban kiterjeszkedik a közlött anyagra is, megvilágítván azt minden oldalról. Neki köszönhetjük, hogy e monumentális munkából eddig már két kötetet bírunk, a miből teljes képét nyerjük a veszprémi püspökség multjának s a szentszékekkel való összeköttetéseknek. A római magyar történeti intézet, melynek első kiadványa ezen oklevéltár, e munkával a hazai történettudomány irodalmában előkelő helyet biztosított magának, s reméljük, hogy az intézet ily mintaszerű kiadványaival még gyakran lesz alkalmunk foglalkozni.

Nem fejezhetjük be azonban az ismertetést a nélkül, hogy meg ne emlékezzünk legalább néhány szóval arról, a ki az ő nemes bőkezűségével lehetővé tette e munka megjelenését, s ezzel nemcsak hazai történettudósainkat kötelezte maga iránt hálára, hanem a történetirodalom terén örök emléket is emelt nevének. Annál inkább osztatlan elismerés illeti báró Hornig Károly püspököt részünkről, mert az ő megbízásából közrebocsátott ezen kiadvány az egyedüli, mely a millennium alkalmával a középkori magyar egyház római érintkezéseit a mult homályából napfényre hozta. Reméljük, hogy a magyar kereszténység kilencszázados évfordulóját is a veszprémi püspökség oklevéltárának egy újabb kötete fogja emlékezetesebbé tenni történetirodalmunkban.

ÁLDÁSY ANTAL.

A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei. Irta Békefi Remig. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 78 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XVIII. köt. 3. sz.) — *A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei.* Irta Békefi Remig. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 177 l.

A reformáció előtt Sárospatakon az Ágoston-rendi, Debreczenben a Ferencz-rendi szerzeteseknek volt kolostoruk s ezzel kapcsolatban iskolájuk. A sárospatakiról tudjuk, hogy benne a trivium és quadrivium tárgyai adattak elő; a debreczeniről közelebbi adataink nincsenek. Mikor a reformáció mind Sárospatakon, mind Debreczenben diadalra jutott, a kolostori iskolák helyébe protestáns iskolák léptek, melyekből idővel a két legtekintélyesebb hazai református főiskola, a sárospataki és a debreczeni kollégium fejlődött ki.

E két ősi tanintézet immár negyedfél század óta lobogtatja a tudomány fáklyáját s neveli az egymásután feltűnő nemzedékeket. Hatása és jelentősége mindkettőnek nemcsak saját körére és híveire szorítkozik, de széles és mély nyomokat jelöl nemzeti kulturánk történetében is. Innen van, hogy a két főiskola régi törvényeit s ezek alapján egész irányát és szellemét, a Magyar Tudományos Akadémia előtt épen egy tudós szerzetes ösmertette.

Békefi Remig őszinte elösmerésünket érdemli meg, hogy fáradságot vett magának a két ősi református főiskola régi törvényeinek felkeresésére, értelmezésére és közrebocsátására. Munkáját tárgyának szeretete, elfogulatlanság, hivatottság és lelkiösmeretesség jellemzik. Tagadhatatlan ugyan, hogy egy olyan ember, ki mintegy ama főiskolák hagyományaiban született és nőtt fel, némely ponton talán hívebb tolmácsa lehetett volna a multnak szerzőknél, de viszont ő, kívül állván ama hagyományok sphaeráján, sok ponton elfogulatlanabb és tárgyilagosabb szempontra emelkedhetett.

A két főiskola legelső törvényei nem maradtak fen korunkra. A legrégeb, a mit ösmerünk, Sárospatakon 1621-ben, Debreczenben 1657-ben jött létre; tehát a sárospataki nyolczvan, a debreczeni több mint száz évvel az alakulás után; de hogy ez újabb törvényekben felhasználták a régieket, azt akkor is bizonyosnak kellene tartanunk, ha magok a törvények határozottan nem mondanák.

Tekintve már e törvények forrását és eredetét, Békefi számos példával igazolja, hogy a sárospataki törvényeknek a wittenbergi és alsó-palatinatusi törvények szolgáltak alapul, a debreczeni, 1657 évi törvények pedig sok részben a sárospatakiakon alapulnak. Ime, a fejedelmi pártfogók segélyével megerősödött sárospataki főiskola erős befolyása debreczeni testvérének szervezetére! Az átvételt közelebből indokolja és megmagyarázza az a (Békefinél nem említett) körülmény, hogy Komáromi Csipkés György, a debreczeni törvények szerkesztője, előzőleg a sárospataki főiskola növendéke, majd kassai iskolaigazgató volt. Hasonlólag elkerülte Békefi figyelmét az is, hogy a Czeglédi István által alapított s 1655-től 1671-ig virágzott kassai ref. főiskola törvényei¹⁾ szintén a sárospataki törvények átírásai, sokkal nagyobb mértékben mint a debreczeniek.

A szerző mindkét főiskola törvényeit hasonló, de mégsem teljesen azonos rendszerben dolgozza föl és ösmerteti. A debreczeni kötet felosztása már sokkal szabatosabb, mint

¹⁾ Közölve: *Történelmi Társ.* 1893. 550—558. II.

az előbb készült sárospatakié. Mindkét munkában először a feldolgozást találjuk, azután a törvények szövegét.

Az első részben megösmerteti a törvények történetét és forrásait, majd a törvények alapján elénk állítja a XVII-ik századbeli tanárokat, a tantárgyakat és tanrendszert; részletesen megösmerteti a valláserkölcsei nevelést és fegyelmet, a tanulók életét, szokásait, iskolai tisztségeit, végre (Sárospataknál) szól az iskolai főhatóságról is. Egyszóval: nemcsak a két főiskola akkori életének teljes képét állítja elénk, de ennek folyamán temérdek sok általános érdekű művelődéstörténeti adatot s képet hoz felszínre.

A második részben a törvények kritikai szövegét adja, jegyzetekkel és egybehasonlításokkal; a sárospatakinál az 1621-iki törvényt; a debreczeninél az 1657 évi törvények után a későbbi, 1704 és 1792 évi törvénykönyveket, valamint az ezek között létrejött apróbb törvényeket és rendszabályokat. A szövegkiadás nagy hűséggel és pontossággal készült.

Általánosságban a legnagyobb elösmeréssel, sőt dicsérettel kell e két munkáról szólanunk, s az alább következő megjegyzésekkel semmit sem akarunk egyiknek is tagadhatatlanul nagy értékéből levonni.

A *sárospataki* kötet 4-ik lapján, az otthonát vesztett főiskola gyulafehérvári és marosvásárhelyi vándorlása mellett megemlíendő lett volna a gönczi és kassai tartózkodás is.

A heidelbergi káténak nem *parancsai*, de *tanításai* vannak. Az eredetiben »praecepta« áll ugyan, de ez nemcsak parancsot, hanem tanítást is jelent. (17. l.)

A *debreczeni* kötet 5-ik lapján az 1792 évi törvényalkotást egész általánosságban az 1790/91-iki kedvező országos törvényvel indokolja és magyarázza a szerző, holott az 1791 évi budai református zsinat¹⁾ egyenesen utasította az illető hatóságokat, hogy a debreczeni főiskola régi törvényeit »új szemre vegyék és megjobbítsák.«

A *tractus* hibásan van *kerület*-tel visszaadva; helyesen: *egyházmegye*; valamint a *patronus* sem fordítható a reformátusoknál *kegyúr*-nak. (6. l.)

A debreczeni deákoknak ma sincs, régebben még kevésbé volt *hálótermök*. (43. l.)

A megcsapott és kicsapott tanulón nem a kurátor hajtott végre a büntetést; ő csak átadta a delinquentst a végrehajtó közegnek. (44. l.)

¹⁾ Révész Imre: *Figyelmező*, 1874. 507. l. A zsinat XII-ik ülésében, 1791. október 10-én.

A *culina* nemcsak konyhát, hanem közös fűtőhelyiséget, sőt félrehelyet is jelent. (54. l.)

Az 1657 évi törvények végén azt írja a szerző, hogy azokból »egy részt magyar nyelven közölt Révész Imre a *Magyar prot. egyh. és isk. Figyelmező* V. évf. 395—397. lapjain.« (117. l.) Ez egészen téves állítás; mert a most idézett magyar nyelvű rövid törvények nem a latin törvény fordításai, hanem a debreczeni városi tanács által, a zavargó deákok ellen, egyoldalulag s eredetileg magyar nyelven hozott statutumok. Mindenesetre helyén lett volna ezeket is egész terjedelmökben közölni.

Az 1704 évi törvények alkotói közt Komáromi Csipkés Györgyöt *városi elöljáró*-nak mondja Békefi. (4. l.) Ez a Komáromi Csipkés György, az 1657-iki törvényalkotónak unokája, 1704-ben *tribunus plebis* volt, mely állás nevét magyarul a *népszószóló* szóval adjuk vissza. Rangban mindjárt a főbíró után következett, idővel a polgármesteri (magister civium) állás fejlődött ki e hivatalból. A *bíró* a tanácsnak (senatus), a *tribunus plebis* a választott eskütt községnek (electa jurata communitas) feje volt.

Megjegyzem végül, hogy a sárospataki törvények egy pontjából (poena rectorum transgredientium) világosan kitűnik, hogy az eddig »*Felsőmagyarországi czikkék*« név alatt ösmert nagyfontosságú református egyházi törvénykönyvet a *vízsolgyi zsinat* alkotta meg vagy fogadta el; mert a nevezett kánonok közül egy, az idézett helyen *articulus Visoliensis*-nek mondatik. Tehát e nagyfontosságú törvényalkotás is valószínűleg egybefüggésben van a bibliafordító Károli Gáspár abauji esperessel, kinek nagy érdemei ekkép ismét szaporodnak, a mennyiben a kánonok létrejöttét 1595-nél előbbre kell tennünk, mert azok a nevezett évben már nyomtatásban jelentek meg.

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

Hierarchia catholica mediæ ævi, sive summorum pontificum, s. r. e. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta, e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita per Conradum Eubel. Monasterii, 1898.
Nagy 4-r. VI. 1, 582 l.

A történetírók, főleg az egyháztörténészek kézikönyveinek egyik nélkülözhetetlen darabja *P. Pius Gams* »Series Episcoporum« című munkája, mely a pápák, az *episcopi cardinales* sorozatát és az egész katolikus világ egyházi főméltóságait, patriarcháit, érsekeit és püspökeit, le majdnem

egészen napjainkig tartalmazza. Nélkülözhetetlen, de nem teljesen kifogástalan munka, mely csupán a nyomtatott irodalomra támaszkodva oldja meg feladatát.

Gams munkája, minden nagy érdemei mellett sem teljesen hibátlan. Miután csak a nyomtatott irodalomra támaszkodik, nem kerülhetett el némely tévedéseket, sőt kihagyásokat, melyeket egyik-másik püspökségre vagy érsekségre nézve mások igazítottak helyre. Így pl. a konstanci püspökök sorozata is, melyet Gams közöl, nem mentes a tévedésektől, melyek kisebb-nagyobb mértékben munkájának egész anyagában előfordulnak. Hiánya Gams munkájának az is, hogy a bibornokok közül csak az *episcopi cardinales* vannak bele felvéve, míg a többieket mellőzi.

Gams hiányait pótolni van hivatva *Eubel Konrád* tudós minorita atyának előttünk fekvő műve, a *Hierarchia catholica medii aevi*. A szerző neve ismeretes az egyháztörténészek előtt. A *Römische Quartalschrift*, az egyházi régészet és történet ezen tárháza majdnem minden évfolyamában találkozunk vele. Kutatásai, melyek leginkább a XIV-ik század egyháztörténetére, főleg a *Provisiones praelatorum* kérdésére terjednek ki, már eddig is szép anyagot szolgáltatott az egyes egyházi javadalmak betöltésének történetéhez. E téren végzett kutatásai mintegy praedestináltak őt egy oly tárgyú munka megírására, mint a *Hierarchia*.

E munka épen egy oly korszak egyházi viszonyait tisztázza, mely eddig, Gams munkája mellett is, teljesen és pontosan ismerve nem volt. Kiinduló pontja az 1198 év, mely évnél előbből *praelatusi provisio*k nem maradtak reánk; viszont az 1431 utáni időből már sokkal pontosabb ismereteink vannak. Eubel munkájához az anyagot főleg a vatikáni levéltár szolgáltatta, de e mellett, mint azt a jegyzetek mutatják, a már kiadott anyagot is felhasználta, jóllehet a főszöveget a vatikáni levéltár különböző osztályainak adataira fekteti. Munkája két könyvre oszlik. Az első könyv a pápák és az általuk kinevezett bibornokok neveit tartalmazza. E könyv három részből áll: Az elsőben maguk a pápák soroltatnak elő III. Inczétől V. Mártonig kronologikus rendben; mindegyiknél fölemlítetvén az általa kinevezett bibornokok, és pedig a történet kinevezések sorrendje szerint; megjegyeztetvén minden bibornoknál, hogy nevével a subscriptiókban mely időtől meddig találkozunk. A második rész a bibornokok neveit, kik az első részben foglaltatnak, titulusok, czímeik szerint adja, és pedig a bibornokok egyházi rangfokozatain belül betürendben. A harmadik rész a két első részben előforduló bibornokok

névsorát tartalmazza, és pedig 1-ször keresztnevük, 2-szor vezetéknevük, 3-szor azon név szerint, melyen a legtöbben közönségesen neveztetnek. Ez által lehetővé van téve, hogy a kutató akármelyik bibornokra azonnal ráakadhasson; így pl. ha előfordúl e kifejezés: *cardinalis Cusentinus*, az utóbbi 3-ik rész alapján azonnal megtudhatjuk, hogy az *Nicolaus de Brancatis*; vagy hogy a *cardinalis majoris monasterii* senki más, mint *Geroldus de Podio*. E három rész összeállításával Eubel oly munkát végzett, melyért alig fejezhető ki neki elég hálás köszönetünk. Mindenki, a ki valaha azon helyzetben volt, hogy egy bibornok kilétét kellett megállapítania, tudja, mily nehéz munka az; az erre szolgáló segédkönyvek, így — nem említve a régi munkákat — még Cristofori könyve is, nélkülözik azt, a mi a legfőbb, a czélszerű, kezelhető beosztást. Eubel munkája sikeresen oldja meg feladatát s a többi ily tárgyú munkákat majdnem egészen háttérbe szorítja.

A második könyv a *patriarchatusok, érsekségek és püspökségek* összeállítását adja. E könyv beosztásában is a gyakorlati szempontot látjuk érvényesülni. Nem mint Gams. tartományok szerint csoportosítja, hanem alfabétikus rendben sorolja elő adatait. Az e részben követett beosztás először az okot mondja meg, melynél fogva az illető püspökség megüresedett, azután adja az új egyházfő nevét és előbbi hivatalát, méltóságát, majd az évet, melyben az illető javadalomra promoteáltatott, végül pontos útbaigazítást ad arra nézve, hogy az utóbbi adatot hol találta, levéltári forrásokban, vagy kiadott munkában. E második könyv foglalja el természetesen a munkának majdnem egész terjedelmét. Használhatóságát a gyakorlati beosztás, az alfabétikus rend nagy mértékben megkönnyíti. Függelékül közli az egyházmegyéknek a közönséges életben használt elnevezéseit (*nomina dioecesium vulgaria*), továbbá országok s ezen belül provinciák szerinti beosztásukat.

Eubel munkája, ha nem fogja is egészen kiszorítani Gams munkáját a használatból, legalább az általa felölelt időszakra nézve bizonyára fölöslegessé fogja azt tenni. Mint minden ily természetű munka, az ő munkája sem tekinthető természetesen teljesnek, minden hibától mentnek. A *Römische Quartal-chrift* 1898-iki évfolyama érinti is Eubel hiányait, egyes tévedéseit. Ez azonban az ő érdeméből semmit sem von le; az a hangyaszorgalom, melylyel a szerző a vatikáni levéltár óriási anyagából éveken keresztül tartó kutatással összeállította az adatokat, oly segédkönyvvel ajándékozta meg a történetbúvárokat, mely a legszigorúbb kritikát is becsülettel megállja. —y.

T Á R C Z A.

MURÁNY VÁRÁBAN TALÁLT KOPORSÓK.

A hadsereg szervezetébe a mult század elején behozott újabb rendszer s a hadakozás módjának lényeges átalakulása nevezetes fordulatot idézett elő a várak történetében is. Ettől kezdve azt a jelentőséget, melyre a viszonyok kényszerítő hatása alatt az előző századokban szert tettek, egymás után kezdik elveszíteni. A rabló török hadjáratokban menedékei voltak egész vidékek lakosságának, s egyedüli gátak, melyeken az ozmán áradat romboló ereje megtört. Ebben az időben számuk tetemesen meg is szaporodott, ha ide nem sorozzuk is azokat a várszerű kisebb épületeket, várkastélyokat, melyekkel vagyonosabb uraink a környékükön elterülő birtokaikat védelmezni igyekeztek. Azonban a várakba rakott német és magyar katonák örökös torzszalkodásban éltek egymással, legfeljebb a környékbeli földhöz ragadt szegénység sanyargatásában, pusztításában értettek egyet. Ennek a laza fegyelem és különösen az volt az oka, hogy ruházatuk, zsoldjuk rendetlenül járt ki a jobbára üres kincstárból.

A fegyelmetlenség, az üres kincstár, a változott idő lassanként sírásója lön a legtöbb erősségnek, úgy hogy az átidomult hadviselés és új katonai szervezet folytán jelentőségek egyre jobban hanyatlott, s III. Károly király jónak látta az ilyen várakból kivonni katonáit, a várakat pedig, nehogy bármiképen még kárt okozhassanak, lerontatni, egész hadi jellegüktől megfosztani.

Váraink nagy részének végső pusztulása, czéltudatos pusztítása ettől kezdődik. Mária Terézia folytatta atyja munkáját, s 1776-ban Murány várának a kiüritését rendelte el. A murányi várnak ezen temetésébe egy igazán siri jelenetet játszott bele a véletlen. A pusztuló várral együtt majdnem elpusztultak azoknak az ősöknek hamvai is, a kiknek idejében a legdicőségesebb napokat látták a komor falak. Mintha az egyik nem akarta volna a másikat túlélni.

A kihurczolkodó katonák kutatásaik közben egy föld alatti boltozott üregben négy koporsóra akadtak; ezeknek ketteje ónból való volt, a másik kettő rézből. A kassai várparancsnok, kinek ke-
rületébe a vár tartozott, sietett a leletet a Pozsonyban székelő had-
testparancsnokság tudomására hozni, megjegyezvén, hogy »ösmondák
szerint« a vár egykori tulajdonosainak, gróf Wesselényi nádornak
és feleségének hamvait rejtik magukban a koporsók. A hadtest-
parancsnoknak volt belátása fölismerni, hogy e lelet »kein dem
Militari zustehendes Eigenthum ist«, s ennél fogva 1776 április
23-án azzal a kéréssel fordult a m. kir. Helytartótanácsához, hogy
a koporsókról, »die durch Länge der Zeit sonst nichts als den
Werth des Metalles in sich haben«, intézkedjék.

A Helytartótanács ápr. 29-én 2304 sz. alatt jelentéstételre
szólította fel Hont vármegyét, fölvilágosítást kívánván arról is,
hogy nincs-e valaki, a ki a koporsókhoz jogot tarthatna. s ha nincs,
mi történjék velök?

A vármegye urai sem értettek többet a dologról, mint
akár a katonaság, akár a Helytartótanács. Jónak látták tehát
felvilágosításért a vár urához, gróf Koháry Ignácához fordulni.
A gróf teljeshatalmú megbízottja, Weigl Sámuel, nem is késett a
tényállást földeríteni. A családi levéltárból kiböngészte, hogy a
két önkoporsóban néhai gróf Széchy György kir. kamarás, és
felesége Homonnai Drugeth Mária grófnő földi maradványai; az
egyik rézkoporsóban Wesselényi Ferencz gróf, Magyarország
egykori nádora, a másik rézkoporsóban pedig, miként a felírás
bizonyítja, az 1645-ben elhalt Troppen Ferencz György nyugosz-
nak. A levéltár irataiból az is kiderült, hogy II. Rákóczi Ferencz
mozgalmában Murány vára az ostrom alkalmával lángba borulván,
leégett a szentegyház is, melynek fölépítése céljából a szükség-
től nyomott kalmárszellem rávetette hiuszemeit a földben heverő
fémkoporsókra. A várbeli lelkész ugyanis 1715-ben engedélyt
kért az esztergomi érsektől, hogy a koporsókat a kápolna kijavítá-
sára értékesítse. Az érsek megbotránkozással utasította vissza
a kegyetlen kérést és szigorúan megparancsolta, hogy a hamva-
kat megbolygatni ne merészeljék.

Reményét fejezi ki Weigl, hogy a m. kir. Helytartótanács
sem fogja engedni, hogy a katonaság, melynek a sírokhoz semmi
köze, kegyetlenségre vetemedjék. Egyébiránt ura nevében
kijelenti, hogy az esetben, ha a katonaság minden áron eltávolít-
tatni kívánná helyükről a koporsókat, a gróf kész azok elszállítá-
sáról és másutt való tisztességes elhelyezéséről gondoskodni.

Mi történt tovább e tárgyban? arról adataink nincsenek.
A koporsók valószínűleg megmaradtak régi helyükön; legalább
ezt következtethetjük abból, hogy a Helytartótanács azon intéz-

kedésében, melyet a kassai várparancsnok és gróf Koháry közt a murányi várhoz tartozó kert és rét miatt keletkezett vitás ügyben Hont vármegyéhez alig néhány nap mulva intézett, — a koporsókról nincs emlékezés.

Közleményünk kiegészítése végett felhozzuk még, hogy az 1625 sept. 1-én szolgálai által meggyilkolt Rimaszécsi és Felső-lindvai Széchy György (II.) koporsójának feliratát közli Wagner Károly: *Collectanea geneal. hist. dec. II.* 113—129. lapjain. Wesselényi nádornak, a ki az imént nevezett Széchy György leányának, a híres Széchy Máriának volt harmadik férje, — rézkoporsójáról pedig Hevenessi kézirati gyűjteménye nyomán Nagy Iván emlékezik meg ismeretes családtani munkájában. (XII. köt. 161. l.) Ebből megtudjuk, hogy Wesselényinek a fia Ádám is Murány várában temettetett el kökoporsóban; erről azonban a mi irataink,¹⁾ miként láttuk, nem emlékeznek.

ILLÉSSY JÁNOS.

QUADRAGESIMA MEDIA.

Knauz Nándor az ő *Kortan*-ában hosszabb czikket szentel (244—245. ll.) annak bebizonyítására, hogy a *Quadragesima media* alatt mindig a Laetare vasárnap előtti *szerdát* kell értenünk, és véleménye szerint Pilgram tévúton járt, midőn magát a *Laetare vasárnapot* értette alatta; ámbár Knauz is megvallja, hogy a XV-ik századbéli Pozsony-városi számadási könyvekben akadunk az 1451-ik év alatt ily keletre: *am Suntag als man singt Letare zu Mitterfasten.*

Ha megnézzük Wolfger passauai püspök úti számadásait, melyeket Zingerle ugyanazon évben tett közzé, melyben a *Kortan* megjelent.²⁾ úgy arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a *Quadragesima media* alatt némelykor csakugyan a *Laetare vasárnapot* értették a középkorban.

Wolfger püspök sokat utazott ide s tova; járt a keresztésekkel a szentföldön is (1197 8-ban), hova tengeren utazott át. Az 1203 és 1204 években tett hosszabb körútjáról főnmaradtak számadásai, melyeknek 4-ik és 5-ik levelén. p. o. napról-napra föl vannak jegyezve kiadásai. Ezekben a *Dominica in passione* előtti vasárnap, tehát a Laetare, *Dominica media quadragesima*-nak van nevezeve, és az ezt megelőző *csütörtök*: *feria quinta ante* (nem pedig *post*) *mediam Quadragesimam*. Következőleg ebben az

¹⁾ Az Országos Levéltár helytartótanácsai osztályában: Miscell. fasc. 94. nr. 36.

²⁾ *Reiserechnungen Wolfgers, Bischofs von Passau.* Heilbronn, 1877.

esetben Pilgramnak van igaza, és Knauz Nándor téved. A zavar, úgy látszik, onnan ered, hogy a *Quadragesima vasárnap* és a *Husvét* napja közt a *Laetare vasárnap* jelöli a fele időpontot; míg ellenben a *Nagyböjt* középpontja (Mitterfasten, mi-carème, Mid-lent) hamvazó szerdától számítva csakugyan a *Laetare vasárnap* előtti szerda: *dies medii Quadragesime, scilicet feria quarta*, a mint ezt Knauz számos idézettel bizonyítja.

Wolfger püspök említett körútjában hazánk határán is járt Bécsben és Dévénynél (apud Dewin). Egy 1204 márczius 30-áról (in Swabedorf, III. kal. Aprilis) kelt okiratát Fejér is közli.¹⁾ Magyarok is utaztak kíséretében, mert a »Hungaro« vagy »Hungaris« tétel többször előfordul kiadásai között. Imre magyar király követe is vele utazott egy ideig. Így pl. 1203. szept. 22-ike és 29-ike közt »apud Sanctum Hipolitum« e tétel fordul elő a püspök kiadásában: »nuncio regis Hungarie pro tunica LXIII. den. — Eidem ad redemptionem pignorum LX. den. — (Eidem) pro calceis V. den.« Ugyanazon kiadások más helyen: »nuncio regis Hungarie pro tunica et calciis et redemptionem pignoris dim. tal. et VIII. den.« Továbbá: »apud Pattaviam nuncio regis Hungarie dim. tal.« És végre ismét más helyen: »apud Gubernum (Verona közelében) . . . Burchardo garcioni Vicentiam pro nunciis regis Hungarie currenti sol. mezan.« (1204. jun. 9.)

Miután e számadások szerint Pünkösöd napja ez évben junius 13-ára esett, egy parányi kétség sem lehet abban, hogy az 1204-ik évvel van dolgunk. Az 1109 és 1451 évek közötti időközben t. i. csakis arra az évre illenek a számadásokban előforduló mozgó ünnepek napjai.

KROFF LAJOS.

APOS VÉGRENDELETE.

(Egy kis helyreigazítás.)

Pauler Gyula kiváló történettudósunknak »*A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*« című szép és nagybecsű művében, mind az első (1893) mind a második (1899) kiadásban, feltűnést kelthetett az az adat, hogy »1210-ben Apos győri kanonok a káptalan előtt bizonyos felszabadított rabszolgáit a pannonhalmi apátságnaK hagyta, de ha az Isten fut adna neki, arra szálljanak«. Pauler ezen adatát Katl testvérének Aposnak (Opus) a Wenzel-féle *Árpád-kori Új Okmánytár* I. köt. 105.

¹⁾ Cod. Dipl. II. 450. 1.

lapján kiadott végrendelete szövegére alapítja s mint olyat említi föl, mely a coelibatus tekintetében a XIII-ik század elején Magyarországon fennállott helyzetet »jellemzően illusztrálja.«¹⁾

A pannonhalmi főapátsági levéltárban őrzött eredeti oklevélnek figyelmes átolvasásából azonban kitűnik, hogy az idézett adat nem történeti valóságon, hanem csak a másoló vagy a szedő, illetőleg corrector hibáján alapszik. Az eredeti végrendelet bevezetése ugyanis tisztán és könnyen olvashatóan így szól: »Notum sit istud tam futuris, quam presentibus, quod venit ad nos **canonicos** Geurien[ses] Opus, frater Katl, dixitque nobis taliter: quod« — — stb. Magyarúl: »Legyen tudtára mind a jövendőbelieknek, mind a jelenvalóknak, hogy jöve mihozzánk győri kanonokokhoz Apos (Opus), Katl testvére, és szólt ekképen: hogy« — — stb. Ebben egyáltalán nincs az mondva, hogy Apos, ki a végrendeletben alább, esetleg születendő fiáról beszél, feleségéről s leányáról gondoskodik, győri kanonok lett volna. A tévedést egyetlenegy betű, nevezetesen az okozta, hogy Wenzel másolója vagy szedője a *canonicos*-t *canonicus*-nak nézte. Az említett Apos egy későbbi, 1221 évi oklevélben is előfordul, melyben II. Endre király a pannonhalmi egyház részére egyéb javak között az ő (Opochs frater Catlu) adományát is megerősíti,²⁾ de ott sincs semmi olyas, a miből Aposnak papságát lehetne következtetni.

ERDÉLYI LÁSZLÓ.

A LÁNCZHÍD FELROBBANTÁSA.

Magyarország újkori haladásának fenséges monumentuma, a technikai tudomány remeke, a hazáért lángoló elmék egyik legnagyobb alkotása: a budapesti lánczhid. És e nagy mű létrejövetelének története mily csodálatosan függ össze egy nagy korszak történetének fényes és gyászos emlékeivel. A hidat, melyért a *legnagyobb magyar* küzdött két évtizeden keresztül emberfölötti erővel, melynek alapkövét, Kossuth Lajos mondása szerint »legelső követ a polgári egyenlőségnek«, a nemzet nagyjai tették le 1842 augusztus 24-én: hét esztendővel később, 1849 november 20-án, mikor a hidépítés munkálatai annyi válság után végre teljesen befejeztettek. Haynau nyitotta meg a közforgalomnak. Széchenyi István nem látta meg e napot; ekkor már elborult lélekkel az élőhalottak döblingi házában sinlődött; de a nemzeti kegyelet mindenkor az

¹⁾ *Pauler* id. m. 2-ik kiadás, I. köt. 357. l.

²⁾ *Wenzel* id. m. I. köt. 173. l. — *Fejér*: Cod. Dipl. III. 2. 479. l. és V. 1. 300. l.

ő nevét fogja ünnepelni, valahányszor a lánchíd megalkotásáról emlékezet leszen.

A *Magyar mérnök- és építész-egylet* is Széchenyi emlékének hódolt, midőn a múlt november hó 18-án a lánchíd megnyitásának ötvenedik évfordulója alkalmából ünnepi ülést rendezett, melyen *Zelovich Kornél* tudós fiatal mérnök, számos illusztráció bemutatása mellett, szép és tanulságos előadásban ismertette a híd építésének történetét és viszontagságait, kiterjeszkedve annak előzményeire s mindazon kérdésekre, melyeket akár technikai, akár más szempontból fontosabbaknak tartott. Szakszerű dolgozatát, mely az egylet *Havi Értesítője* nov. 19-iki számában s egyszersmind »*A budapesti lánchíd*« cím alatt különnyomatban is megjelent, jöllehet érdekes történelmi vonatkozásai vannak, bővebben nem tárgyalhatjuk e helyen; de közöljük belőle történetírásunk számára azt a részt (29—34. ll.), melyben a szerző hiteles adatok alapján, a lánchíd 1849 évi május 21-én történt felrobbantását s ezen sokszor emlegetett esemény körülményeit beszéli el.

Zelovich előadása ez:

»Mindnyájunk előtt ismeretes, hogy 1849-ben Budavár bevételével a lánchíd felrobbantani szándékoztak.

Hitelesen írja le az eseményt Clark Ádám, a lánchíd-társaság titkárához, Tasner Antalhoz, 1849 november-hó 13-án intézett jelentésében. A jelentés a következő:¹⁾

Pesth, den 13 November, 1849.

An Herrn A. Tasner Generalsekretair der Ofen-Pesther
Kettenbrückenbau-Gesellschaft.

In Folge Ihrer am 21 Oktober l. J. an mich gerichteten Aufforderung, hinsichtlich der Sprengung eines Theils der Kettenbrücke, habe ich die Ehre folgendes mitzuthellen.

Nach mehreren Berathungen mit dem verstorbenen General Major von Henzi, über die zweckmässigste Art die Kettenbrücke unfahrbar zu machen, ohne selbe wesentlich zu beschädigen, befahl Er mir die ganze Fahrbahn mit Ausnahme des eisernen Gerippes und Sprengwerkes von dem Ofner Land bis zum ersten Wasserpfeiler abzutragen, was auch theils unter meiner, und theils unter der unmittelbaren Leitung und Aufsicht des General Majors selbst, durch Militair- und Zivil-Arbeiter geschah.

Nach erfolgter Abtragung liesz der Herr General Major vier mit Pulver gefüllte Kästen circa 12 Klafter vom Ofner Landpfeiler entfernt, auf die entblöszten gusseisernen Querbalken, mittelst einer Pfostenunterlage aufstellen, um im Falle der Noth das Gerippe der Fahrbahn in die Luft zu sprengen; — von dieser Unterlage ging ein schmaler Brettergang, worauf das Zündrohr lag, bis zum Landpfeiler, wie aus beigelegter Zeichnung zu ersehen ist.²⁾

¹⁾ Eredeti fogalmazványa, Dembinszki alább közölt parancsával együtt, Clark Ádám fiánál, Clark Simon úrnál Kis-Terennén.

²⁾ Az itt említett rajzot az előadó nem tudta feltalálni.

Bei meiner Ankunft an Ort und Stelle, unmittelbar nach der Explosion, welcher ich vom Pesther Ufer zusah, fand ich die vier Hauptketten ganz unbeschädigt; das Fahrbahn-Gerippe, sammt Sprengwerk und Hängeeisen indessen, war in einer Länge von circa 10 Klafter gänzlich vernichtet, und bei spätern und sorgfältigern Untersuchungen ergab sich, das theils durch die heftige Erschütterung der Explosion, theils durch jene Störung des Gleichgewichts, verursacht durch Abtragung des Fahrwegs, nicht nur das ganze Gerippe und Sprengwerk zwischen dem Ofner Land- und Strompfeiler, sondern auch jenes zwischen den beiden mittlern Strompfeilern, wesentlich verrenkt und beschädigt waren.

Adam Clark

ausführender Ingenieur des
Ofner-Pesther Kettenbrückenbaues.

Clark Ádám azonban tartott attól, hogy a löporos szekrényeket esetleg a lánczkamrákba helyezik el. Ennek az elhárítására felhasználta a lánczhid építésének egy meg nem szüntethető hibáját, hogy t. i. a lánczkamrákba a talajviz ma is felszívárog.

A talajvizet közel 1 m. magasságig engedik felszállni, azután kiszivattyúzzák. Ezt a műveletet ma is rendszeren végzik. A budai várostrom idejében azonban Clark egyáltalában nem szivattyúztatta ki a vizet, hanem engedte minél magasabbra felemelkedni, sőt a szivattyú-gépet is összetörette, hogy valakinek eszébe ne juthasson esetleg a vizet kiszivattyúzni, s a lánczhidat a legkényesebb pontján felrobbantani. Kétségtelen ugyanis, hogy a lánczkamra felrobbantása a lánczhid teljes rombadólését vonta volna maga után.

Clark Vilmos a lánczhydról kiadott művében¹⁾ azt írja, hogy a hidnak május hó 21-én reggel 6 és 7 óra között történt felrobbantása alkalmával az útpálya, a budai pillér és hídfő közötti részén mintegy 80 láb hosszúságban ment tönkre s hogy öt kereszt-tartó darabokra, három pedig oly módon tört szét, hogy azért a függő vasakon függve maradt.

Közvetlenül a robbantás után megjelent Görgei a helyszínén és megparancsolta, hogy a hidat mielőbb csapatok átszállítására alkalmas állapotba helyezték; minthogy pedig az építő udvaron volt tartalék kereszt-tartó, 4—5 nap alatt helyrehozták a hidat. A vár ostroma alatt több lövés érte a hidat, de ezek közül csak egy okozott érzékenyebb kárt. Ez a lövés, egy 24 fontos golyó, valószínűleg a Gellérthegyről irányítva, az északi felső láncznak azt a tagját érte, mely a budai oldalon épen a budai mederpillér felett fekvő görbe láncztaghoz csatlakozik. Ez a láncztag 10 szemből áll: — tudvalevőleg az egyes láncztagok váltakozva 10 és 11 szemből állanak. — s a délfelöli külső szemet érvén a golyó, azt annyira begörbítette, hogy hozzá ért a szomszédos láncz-

¹⁾ »An Account with illustrations of the suspension bridge across the river Danube.« stb. By William Tierney Clark. F. R. S. civil engineer. London, 1852—53.

szenhez. E mellett a láncszemen sérülések és repedések voltak s ezek közül egy körülbelül 3" mély volt.

A megsérült láncszemet bajos és költséges lett volna kivenni, minthogy előbb a szomszédos 11 szemből álló tagoknak szélső láncszemeit kellett volna levenni. Úgy segítettek tehát a bajon, hogy a megsérült láncszemet ben hagyták s a láncztaguak mindkét oldalán egy-egy új, a rendes láncszemekhez viszonyítva félvastagságú láncszemet helyeztek el. Ezért ez a láncztag 12 láncszemből áll.

A budai vár bevétele után május 30-ig a hidon folyton közlekedett a katonaság.

Junius elején végre folytathatják a munkát, de igen nehéz viszonyok között, mivel munkást alig lehetett szerezni. Junius végén, mikor a császári hadak már Győr környékén voltak, sietve helyezik el az útburkolatot, hogy seregünk átnehessen rajta.

Dembinszki ugyanekkor előkészületeket tesz a hídburkolat felégetésére, hogy seregünket a császáriak ne követhessék.

Clark Ádám érélyesen lép fel Dembinszkivel szemben, s előadja neki, hogy a hídnak különben is fölösleges felégetése vandalismus volna, s csak a tábornok nevét bélyegezné meg. Az útpályának és a kereszttartóknak nagyobb hosszúságra való eltávolításával is el lehet érni, hogy a híd 4—5 napra járhatatlan legyen: ennél több idő pedig úgy sem szükséges, minthogy a császáriak kevesebb idő alatt hajóhidat tudnak verni. Az öreg tábornok belátta Clark Ádám nézetének helyességét.

Julius 8-án hagyják el seregeink Budát, ekkor adja ki Dembinszki a következő parancsot:

An den Herrn Clark, Oberingenieur bei der Pester
Kettenbrücke. Hauptquartier Pest, Juli 1849.

Sie haben die Kettenbrücke augenblicklich abtragen zu lassen, wiederigenfalls bin ich genöthigt Befehle zu ertheilen, selbe zu zerstören.

Láttam és helyeslem:

Mészáros Lázár
altábornagy.

Henrik Dembinski,
Feldmarschall-Lieutenant.

A parancsnak megfelelőleg a Dembinszki küldötte katonai segítséggel a budai hídfő és pillér között mintegy 80 láb hosszban az útpályát és a kereszttartókat is leszedik, úgy, hogy Budáról Pestre legfelebb a lánczokon lehetett átjönni. A kereszttartókat és vas alkotó részeket két hajóra rakták s a Dunán jó messzire leúszatták.

Az osztrák hadak megérkezése után az útpályát ezen a helyen már harmadszor készítették el, s november haváig a hídépítés hátralevő munkálatait is bevégezték.«

VEGYES KÖZLÉSEK.

--- A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztályának nov. 6-iki ülésében *Halász Ignác* levelező tag a magyar szófajtés történetéről értekezett. Kimutatta, hogy a magyar szófajtés majdnem oly régi, mint maga az irodalom, mert már a codexekben is akadunk nyomára az etymológiának. Első nyelvtanirónktól, Erdősi Jánostól kezdve Hunfalvy Pál fölléptéig, a legkülönbözőbb irányával találkozunk a szófajtésnek és a nyelvrokonságot kutató tudományos bűvárkodásnak vagy ábrándokba tévedő nyelvészkedésnek. Az értekező korszakról korszakra tárgyalta e különböző irányokat, jellemezve azok legkiválóbb képviselőit s méltatva munkásságuk többé-kevésbé tudományos értékét és eredményeit. — Utána *Váczy János* mint vendég. *Kazinczy Ferencz*nek 1811—1812-iki leveleit ismertette, melyek a hozzá írt válaszokkal együtt a *Levelezés* kilencedik kötetében jutnak nyilvánosságra. E levelek részint az 1811/12-iki országgyűlésről, részint azon irodalmi törekvésekről szólnak, melyeknek középpontja a széphalmi vezér, az ő hazafi gondjaival és aggodalmaival, de csüggedetlen munkakedvvel, a nemzet közönyének megtörésére szánt igyekezetével, a maga és a körje csoportosult írók műveinek kiadásával. Az 1811 évi pátensek ügyében minden vármegye gyűlést tart, így Zemplén is, a hol *Kazinczy* felszólalására határozzák el a rendek, hogy fölírnak a pátensek ellen, mivel általános az a meggyőződés, hogy a pénz értékének Wallis pénzügyminisztertől ajánlott leszállítása nemcsak szerencsétlenség, hanem igen nagy politikai hiba is volt. De a kormány nem engedett; az országgyűlés felirataira kedvezőtlen királyi válasz érkezett, miért is a rendek heves szemrehányással illették a kormányt. A király nehezteléssel hagyta el Pozsonyt, s azt híresztelték, hogy hű embereinek szidalmazását tovább nem tűri. Így kölcsönös egyetértésről szó sem lehetett, midőn a kormány rosszakarata lépten-nyomon kitűnt: a só árát önkényesen fölemelte, a magyar nyelv jogaiért vívott küzdelmet pedig meghüsitá. A nemzeti élet mély hanyatlása, a hazafi lélek kínos fájdalma sokszor meghatóan nyilatkozik *Kazinczynak* ezen időből származó leveleiben. Mint egy újkori Sokrates, minden szavával tanít, serkent és lelkesít. »Megalacsonytottak — úgymond — bennünket, hogy velünk mind azt tehessék, a mit akarnak. Illő, hogy a ki erőt érez magában, ellene szegezze magát a reánk törő szörnyű veszedelemnek.« Tehát szembeszáll a viszonyok kényszerűségével s küzdelemre szólítja társait is, tudván, hogy az oly nemzetet, melynek politikai szabadsága romokban hever, csak az irodalmi művek éleszthetik fel s menthetik meg az enyészettől. Ő maga mindig készen volt a harcra, nemcsak a szellem fegyvereivel, hanem anyagi erőfeszítéseivel is.

A második osztály nov. 13-án tartott ülést, melynek alkal-mával *Marczali Henrik* levelező tag, *Zách Feliczián bűnpöréről* szóló felolvasásában az 1330 április 17-iki ismeretes véres merény-let s a reá négy hét múlva, május 15-én kelt szörnyü ítélet körülményeit vette vizsgálat alá és tette fejtegetés tárgyává. Abból indulva ki, hogy valamely oklevél alakilag foglalhat magá-ban, de tartalom tekintetében valótlanságokat foglalhat magá-ban, azt vitatta, hogy, bár *Zách Feliczián* felségsértő cselekedete (a királyi család megtámadása) kétségtelenül bizonyos, az a megokolás, a mit az ítéletlevélben *Záchra* vonatkozólag a bíróság állit fel, teljességgel hamis és czélzatos. Az ítéletlevél *Zách Felicziánt* a középkori latinság legválogatottabb kifejezéseivel sokszoros gyilkosnak, gonosz árulónak mondja, csak azért, hogy az igazi okot, mely őt a merényletre ragadta, elhallgathassa. Ezzel a hivatalos előadással szemben, a mit újabban történétiróink közül is többen elfogadtak,¹⁾ *Marczali* szerint a tények bizonyít-ják, hogy *Zách Klára* volt a véres tragédia oka és előidézője. Ilyen tényt lát *Marczali* abban, hogy míg *Záchnak* férjes leányát egyszerűen lefejezték, a hajadon *Klárát* kegyetlen kínzásokkal ölték meg. Ha történétiróink — így szolt *Marczali* — az ítélet-levél hivatalos felfogását akarják vitatni a hagyomány ellenében, akkor magyarázzák meg előbb a két nőtestvér kivégzésének módja között feltűnő nagy különbséget.²⁾ — *Marczali* előadása után *Karácsonyi János* levelező tag olvasta fel a maga dolgoza-tát, melynek érdekes tárgya volt: az *aranybulla keletkezése és első sorsa*. Szerinte az aranybulla keletkezésére főleg annak kelte-zése, nevezetesen II. Endre király uralkodói éveinek számítása vet világosságot. A felolvasó kimutatta, hogy II. Endre kétféle-képen számította uralkodása éveit: 1205-től 1218-ig állandóan az 1205 évi május 7-ike vagy május 29-ike, t. i. III. László

¹⁾ P. o. *Pór Antal*: Az Anjouk kora. (A magyar nemzet tört. III. köt. 78—84. ll.)

²⁾ A t. értekező nem érintett egy körülményt, a mely pedig a fel-vetett kérdés szempontjából épen nem mondható mellékesnek. Nem érin-tette nevezetesen azt, hogy a két nőtestvér kivégzésének különböző módja nem folyt az ítéletből, melyben senkire sincs különösen kimondva, minő halál nemével haljon meg, hanem csak általánosságban, hogy az elítéltek mindnyájan: *dire necis supplicio condemnentur*. De különben is, *Klára* az ítélet meghozatalakor már nem lehetett életben. Tudjuk, hogy *Zách Feliczián* maga, öt kísérő fia és a királyné szolgálatában levő hajadon leánya, tüstént a merénylet elkövetése után a felriadt udvari nép első dühének estek áldozatul, s ez a körülmény — a nélkül, hogy belőle *Zách Klára* esetének akár történeti valóságára, akár valótlanságára kellene következtetnünk — elég egyszerű magyarázatát adja annak a ténynek, hogy a leányt, valamint az ifju *Zách Felicziánt* szolgájával együtt, oly borzasztó kínzásokkal végezték ki a király cselédi.

halála vagy II. Endre koronáztatása napja a kiinduló pont; 1218-tól 1235-ig ellenben az 1204 évi január 19-ike és május 1-je közé eső napok valamelyikétől kezdve számíttatnak az uralkodói évek II. Endre okleveleiben. Az utóbbi számítás alól csak két kivételt ismerünk. Az egyik az aranybulla. Ebben II. Endre, szakítva az 1218-óta követett szokással, újra 1205 május 7-ikétől (vagy 29-ikétől) számított, s ezzel elismerte Imre és III. László uralkodásának törvényességét; az a párt tehát, mely II. Endrét az aranybulla kiadására s a korábbi számításmód visszaállítására kényszerítette, legitim és conservatív irányú vala. E párt fejéit megismerjük a másik kivételes keltezésű oklevélből, a német lovagok 1222-iki kiváltságleveléből. Ezek voltak: Vejte fia Tivadar nádor, Pósa országbíró, Tiborcz pozsonyi, Illés bihari, Mihály fia Márton újvári ispánok. Ipót bán stb. Félesztendő sem telt bele azonban, a király a legitim párt hivatalviselőit elbocsátotta, s az új emberek az aranybullát félretették. Az 1222 évi Mindenszentek ünnepekor már más törvényeket alkotott az országgyűlés; így az aranybulla, mielőtt úgyszólván életbe lépett volna, érvénytelenné vált.

— A HUNYAD-MEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT huszadik rendes évi közgyűlése gróf Kuun Géza elnöklete alatt, díszes és számos közönség jelenlétében, nov. 5-én folyt le a dévai Nemzeti Kaszinó nagytermében. A közgyűlés bő tárgysorozatának bennünket is közelebről érdeklő pontja volt, *Sólyom-Fekete Ferencz* társulati alelnöknek »*Visszaemlékezések Szilágyi Sándorra*« című dolgozata, melyet általános tetszés között az alelnök leánya, Sólyom-Fekete Margit k. a. olvasott fel. A dolgozat nem akart emlékezés lenni a társulat elhunyt tiszteleti tagja fölött, de érdekes rajza volt irodalmi érdemeinek, és a »visszaemlékezések« keretébe illő összeállítás azoknak a jellemző apró eseményeknek és vonásoknak, melyeket az alelnök Szilágyi Sándor ott jártakor vele átélt, életéből ellesett. — Kiemeljük még a közgyűlés tárgysorozatából *Mailand Oszkár* felolvasását, a ki »*Ethnologiai párhuzamok*« címén Hunyad megye magyar, román és szász népeiről értekezett, azt az óhajtást keltve kitűnő tanulmányával, vajha százakra menő román-magyar népköltészeti gyűjteményét és korábbi néprajzi tanulmányait önálló kötetben is közrebocsátaná. — A lelkes hangulatban tartott közgyűlésre számos hazai rokonegyesület és hatóság elküldötte a maga képviselőjét; a Magyar Történelmi Társulat nevében *Téglás Gábor* tagtársunk üdvözölte a közgyűlést.

— SZOLNOK-DOBOKA VÁRMEGYE MONOGRAPHIÁJA. Sok évi fáradságos és kitartó munkálkodás eredménye lesz azon öt kötetre tervezett monographia, melyre most bocsátott ki előfizetési fel-

hívást Szolnok-Doboka vármegye monographia-bizottsága. A munka anyagát *Réthy László, Tagányi Károly, Kádár József* s más szak-tudósok gyűjtötték össze és dolgozták fel. Megjelenése már a jövő 1900 év folyamán, esetleg a következő esztendő elején várható. E monographia, mely a legújabb tudományos kutatások alapján készült, fel fogja ölelni a vármegye keletkezését, lakosainak ethnographiáját, községeit s azok közeletét, a birtokos családokat és birtokviszonyaikat. egyszóval a vármegyének minden irányban kiterjedő históriáját. Jogosultnak tartjuk azon reménységünket, hogy az egész mű. mint sok részben úttörő, de épen azért értékes munka, nyeresége leend történetirodalmunknak. A monographia-bizottság előfizetési felhívását a Századok jelen füzetéhez mellékeljük olvasóink számára.

— MÁRAMAROSI DIPLOMÁK A XIV. ÉS XV. SZÁZADBÓL. Ily czimű kiadványra hirdet előfizetést dr. *Mihályi János*, Máramaros vármegye tiszti főügyésze Szigeten. Közzétenni kívánja az 1300—1500 évek közt kelt mindazon okleveleket. melyeket Máramarosra vonatkozólag hosszú időn keresztül gyűjtött. Gyűjteménye 350 darabot foglal magában, a miből 306 darab eddig sehol közölve nem volt, a többi pedig csak nehezen hozzáférhető különféle kiadványokban látott napvilágot. Az oklevelek egyik kiadásban magyar, másik kiadásban román nyelven írt bő kivonatokkal, a hely- és személynevekre vonatkozó magyarázatokkal s egyéb jegyzetekkel kísérve fognak megjelenni a kötetben, mely becses és érdekes anyagot ígér a vármegye készülöben levő monographiájának történeti részéhez. Az oklevél-gyűjtemény mintegy 45—50 nagy nyolczadrétű nyomtatott íven, diszes kiállításban, a jövő 1900 év folyamán hagyja el a sajtót. Ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.

ÚJ KÖNYVEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA könyvkiadó vállalatának 1899—1901-iki cyclusából az 1899 évi illetmény négy kötete került ki legújabbban a sajtó alól. — Az egyik *Dante Divina Commediájának* harmadik része: *A paradicsom*, Szász Károly fordításában és magyarázó jegyzeteivel. — A másik *Jánosi Béla* eredeti munkája: *Az aesthetika története*, a M. Tud. Akadémiától a Gorove-díjjal jutalmazott pályamű, melynek most az ó-kort, a görögök aesthetikáját tárgyaló első kötete jelent meg. — A harmadik *John Edward Courtenay Bodley* nagy feltűnést keltett könyve: *Franciaország*, melyben a szerző, ki hét esztendeig tartózkodott Franciaországban, hogy művét a helyszinén folytatott szakadatlan

és beható tanulmányozás alapján írhatta meg, rokonszenvvel, de erős kritikával tárgyalja az ország politikai, jogi, társadalmi és irodalmi állapotát. A mű főtárgya: a politikai Franciaország egy századdal a forradalom után. A most közrebocsátott első kötetben a bevezető fejezet azon benyomásokról ad számot, melyeknek a francia közelet tanulmányozója ki van téve; azután következik a nagy forradalom és a modern Franciaország kölcsönös vonatkozásainak vizsgálata, s ezen kívül még az alkotmányról és az államfőről szóló két fejezet. A munkát *Angyal Dávid* felügyelete alatt *Darvai Móricz* fordítja. — A sorozat negyedik darabja: *Ausztria története*, melynek szerzője *Huber Alfonz*. A nálunk is tisztelt nevű osztrák történetíró e főműve a szerzőnek a mult évben bekövetkezett váratlan halála miatt befejezetlen maradt ugyan, de az a része, mely Ausztria történetét az őskortól 1526-ig három kötetben tárgyalja, különösen a mi szempontunkból oly egészet képez, hogy e három kötet magyar kiadását az Akadémia könyvkiadó bizottsága a vállalat programjába fölvehette. Ezúttal a munka első kötete jelent meg; de sajnos, nem *fordításban*, hanem *átdolgozásban*. Átdolgozta pedig *Baróti Lajos*, átnézte *Pauler Gyula*. Nem értjük, miért kellett Huber munkáját *átdolgozni*? A fordító (átdolgozó) azt mondja az előszóban, hogy a műnek Magyarország történetét tárgyaló fejezeteit a könyvkiadó bizottság mellőzhetőnek vélte s csupán a közös érdekű részleteket kívánta fölvetetni; ennek következtében természetesen hézagok támadtak, melyeket a mű egysége érdekében be kellett tölteni, s ennyiben vált szükségessé a műnek némi átdolgozása. De miért kellett a Magyarországra vonatkozó fejezeteket kihagyni? Hiszen ugyancsak az előszóban olvassuk, hogy e fejezetek »nagyon tanulságosak«, hogy Hubernek »a tárgyilagosság egyik főerénye: hidegen, menten minden pártszenvedélytől mérlegeli a kútfők adatait, és célja csak az, hogy az igazságot kiderítse; írói tehetőségének eme dicséretes tulajdonsága velünk szemben is nyilvánul; ez bírta rá nyelvünk megtanulására, mert közvetlenül akart meríteni történelmünk forrásaiból; ennek tulajdonítható, hogy teljes elfogulatlansággal ítél rólunk.« Mindez igaz, de annival több ok arra, hogy ily kiváló író művéből ne *átdolgozást*, hanem *hű fordítást* adjon az Akadémia a magyar olvasó közönség kezébe. Meg vagyunk róla győződve, Pauler Gyula neve is kezeség mellette, hogy Baróti Lajos a töle telhető legnagyobb gonddal és lelkiismeretességgel végezte fáradságos munkáját, de háládatlan munkát végzett, a miért csak kevés vigasztalást lelhet abban, hogy az elhunyt tudós özvegyének szivességéből fölhasználhatta mindazon javításokat és pótlásokat, melyeket Huber a maga kézi példányába bejegyzett.

— A KÖZJEGYZŐSÉG ÉS HITELES HELYEK TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON. A m. kir. közjegyzők országos egyesülete a millennium alkalmából ezer forint pályadíjat tűzött ki a *közhitelességi intézmények* történetének megírására. Ezen pályázat eredménye *Erdújhelyi Menyhért* nemrég megjelent munkája, melylyel a szerző, kinek neve nem ismeretlen olvasóink előtt, a jogtörténeti irodalom terére lépett. Feladata volt, annak a kimutatása, mikép fejlődtek hazánkban azon jogi intézmények, melyek a közhitelesség szolgáltatásban állottak. Ehez képest a római tabellionatus és az ebből fejlődött középkori közjegyzőség általános bevezető ismertetése után, a második fejezetben, mely szent István korától a mohácsi vészig terjed, rendre értekezik a régi magyar pristaldusok intézményéről, a királyi emberekről (homo regius) és királyi jegyzőkről. A hiteles helyekről és hiteleshelyi személyekről; bővebben foglalokzik az apostoli és császári közjegyzők magyarországi szereplésével. okirataik szerkesztése módjával (ars notarialis), díjszabásaikkal, s végül röviden az oklevélhamisításokkal is. A harmadik fejezet szól a hiteles helyekről a mohácsi vész után, a negyedik a francia jegyzőségről; a többi hátralevő fejezetekben pedig a modern közjegyzői intézmény hazánkba való behozatalát a legújabb reformtörekvésekig tárgyalja a szerző. Függelékül néhány középkori közjegyzői okirat szövege és phototypikus hasonmása van a könyvhöz csatolva. A munkát, a mennyiben bennünket érdekel, tüzetesebben is fogjuk ismertetni.

— NAGY LAJOS LITVÁN HADJÁRATA 1377-ben. Hazai kútfóink alig említik e nevezetes hadjáratot, melyet *Pór Antal* a jelzett czím alatt, az Erdélyi Muzeum ez évi folyamából különnyomatkepen megjelent rövid dolgozatában tárgyal. A szerző főleg két külföldi forrást használt fel dolgozata megírásához: egyik a *gneznai Anonymus* (ma már ismert nevű *Janko Czarnkowszki* gneznai főesperes) krónikája, melyet Sommersberg a *Silesicarum rerum scriptores* II. kötetében »Anonymi archidiaconi Gneznensis brevior cronica« czímmel még 1730-ban adott ki; a másik *Wartbergi Hermann* »Chronicon Livoniae« című munkája, melyet a danzigi levéltárban őrzött egyetlen példányból Strehlke tett közzé először 1863-ban. Ezek nyomán szerzőnk négy pontban foglalja össze tanulmányai eredményét, s szól először is a litvánok Lengyelország ellen intézett 1376-iki rabló hadjáratáról, mint közvetlen okáról a magyar király hadjáratának, másodszer kitérésképen a magyarok gyilkolásáról Krakóban, harmadszor a tulajdonképeni hadjáratról, végül ezen hadjárat következményeiről.

— BÁRÓ PERÉNYI ZSIGMOND ÉLETE. Ugocsa megyében az ottani tanító-egyesület kezdeményezéséből mozgalom indult meg a magyar forradalom egyik legnemesebb alakjának, az 1849 évi okt. 24-én

kivégzett báró Perényi Zsigmondnak állítandó emlékszobor érdekében. Ennek javára adta ki az emlék-alap gyűjtő bizottsága *Doby Antal* tagtársunktól a főt címezett kis füzetet, mely a nagy vértanu arczképét és életének vázlatos rajzát foglalja magában. Az élet-rajzot megelőzőleg a Perényi család leszármazására és történeti szereplésére vonatkozó adatokat közöl a szerző. Kár, hogy figyelmen kívül hagyta, a mit e részben Komáromy András a *Nagy Iván* ez évi első füzetében már tisztába hozott, hogy t. i. a család első ismert őse nem *Dobos János*, hanem *Dobosi Orbán* volt; de akár-melyik volt légyen is. II. András királytól 1240-ben egyik sem kaphatott birtokot adományul.

— A PÉCSI 8-ÍK HONVÉD HUSZÁR EZRED TÖRTÉNETE. E derék ezred a folyó évben ünnepelte meg fennállása huszonöt éves jubileumát, s ez ünneplésnek kétségkívül szép emléke az a csinos kiállítású könyv, melyben *Matiegka Lipót* százados, előljáró parancsnoksága megbízásából az ezred történetét állította össze. A szerző visszapillantva a honvédség s különösen a honvéd lovasság felállításának előzményeire, az első honvéd lovas fegyvergyakorlatokra, tiszti tanfolyamokra, legénységi csapatiskolákra s egyéb intézményekre: az ezred tulajdonképeni történetét 1874-től kezdi, a mikor t. i. az 1871-ben szervezett lovas osztályokat ezredeké alakitották át. Ettől fogva évről évre követi az eseményeket 1899-ig. Munkájában — mert hiszen mai honvédségünk a maga fegyverét ellenség fegyverével még össze nem mérte s így hadi tettekkel nem dicsekedhetik — csupán az ezred fejlődésének és belső életének megírására szorítkozhatott, néhol egy-egy érdekesebb személyes vonatkozású mozzanatot is bele szöve előadásába. A szerző napi parancsokból, miniszteri rendeletekből s más hivatalos adatokból dolgozott; könyve, melyhez számos arczkép s végül pontosan készült különféle kimutatások vannak mellékelve, mindenesetre megbízható, hasznos munka.

FOLYÓIRATOK.

— KATHOLIKUS SZEMLE. XIII. köt. V. füzet. — Az évfolyam ez utolsó füzetének első cikkelyében »*Toldi Miklós származása*« cím alatt *Karácsonyi János* tesz néhány észrevételt azon genealogiai és életrajzi adatokra vonatkozólag, melyeket Bartha József a Toldi-mondáról szóló értekezésében közölt,¹⁾ s helyreigazít némely tévedéseket, a mik Toldi Miklós életrajzába becsúsztak s a miket Bartha észre nem vett, sőt magáévá tett; így pl. azt

¹⁾ *Kath. Szemle*, 1899. 322—335. II.

az adatot, hogy Lajos király 1359-ben Toldi Miklóst küldte oroszlán kölykekért Florenczbe, holott — miként már Pór Antal és Szilády Áron is rájöttek ¹⁾ — ama bizonyos *Nicolaus Taldi Valoris* nem a *nagyerejű Toldi Miklós*, hanem *Nicolo di Taldo Valori* florenczi érezolvasztó vala: kimutatja továbbá, hogy az az oklevél, a melynek alapján Bartha a Toldi család genealogiáját 1226-ig fölviszi s első ismert ősenek Toldi Csókát teszi meg, nem 1260-ban, hanem épen száz esztendővel később, 1360-ban kelt. Karácsonyi közli ezután azokat a családtörténeti adatokat, melyeket a Toldi nemzetségnek a XIII—XIV-ik században élt tagjairól s három ágon leszármazásukról hiteles oklevelekből összeállithatott. — A következő közleményben *Békesi Emil* befejezi »*Magyar írók az Anjouk és utódaik korában*« czimű dolgozatát, melynek során 1301-től 1458-ig összesen ötven író életére és munkáira vonatkozó több vagy kevesebb adattal ismertet meg bennünket. — Az irodalmi rovat Karácson Imrének *Szent Imre hercegről* írt élet és jellemrajzát ajánlja az olvasók figyelmébe.

— ETHNOGRAPHIA. X. évf. 1899. 5. füzet. — E füzetben »*A šumír kérdéshez*« czím alatt *Galgóczy János* közöl pótlásokat és helyreigazító magyarázatokat Mahler Edének a šumír (szumer) ősnéppel foglalkozó nagyobb tanulmányához s különösen Ferenczy Gyulának »*Szumer és Akkad*« czimű értekezéséhez, a kit a šumirologiában kevésbé jártas nyelvésznek mond s az általa šumirként felsorolt szavak egy részéről kimutatja, hogy azok nem šumír szavak. *Huszka József* és *Herman Ottó* ebben a füzetben is a *magyarság házáról* vitatkoznak. A *Későbbi közlések* és *Néprajzi hírek* rovatában *Volf György* *külföldi szláv kutatásairól*, továbbá *az árja népek eredetéről és elterjedéséről* találunk ismerető cikkelyeket.

— MAGYAR SION. Új sorozat. XIII. évf. 1899. 7—10. füzet. — A hetedik és nyolczadik füzetben *Kapisztrán* álnevű író »*Mírrhacsokor*« czímen összeszedegette azon adatokat, melyek a magyar katolikusok üldöztetéseiről szólnak. A ki a csokorkötés munkájára vállalkozik, türelemmel is meg kell áldva lennie, s ez az, a mit nem igen látunk a *mírrhacsokor* kötőjében. Válogatás nélkül, derűre borúra, teljesen rendszertelenül vannak itt ismert és kevésbé ismert vagy már megczáfolt adatok összehalmozva. *Kapisztrán* buzgósága annyira megy, hogy még a szerezzenmosdatást is megkísérli, azt bizonyítgatva, hogy Kólcsony Lipót primás a protestánsokkal szemben nemcsak türelmes, hanem humanus is volt. — A kilencedik füzetben *Récsey Viktor* közli a magyar főpapok névsorát 1198-tól 1431-ig, *Eubel Konrád* »*Hierarchia*

¹⁾ *Századok*, 1894. 926. 1.

catholica medii aevi» című munkájából kiírva; tehát a közlő azon állítása, hogy a névsort a vatikáni levéltár kiadatlan adataiból szerkesztette össze, nyilván nem ó reá, hanem Eubelre vonatkozik.

— MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. XVI. évf. 1899. 3. 4. szám. —

A harmadik szám tartalmából történeti érdekénél fogva felemlítjük *Horn Ede magyar államtitkár két ifjúkori (német) levelét Brill S. L. pesti rabbisági elnökhöz, továbbá Zunz Lipót és Brill levelezéseit.* Az *Irodalom* rovatban két ismertetést találunk: az egyik Sellinek »*Beiträge zur isr. und jüdischen Religionsgeschichte*« című könyvéről, a másik Szongott Kristófnak »*A magyarhoni örmény családok genealogiája*« című munkájáról szól. A *Kútfők* között *Diamant Gyula* közli *Rajačič József* görög-keleti patriarchának a vukovári izraelita hitközséghez írt német levelét a vukovári főrabbi-hivatal levéltárából. A negyedik számban »*Zsidó polgárok II. József korában*« cím alatt *Büchler Sándor* az Országos Levéltárból közöl egy oklevelet annak bebizonyítására, hogy egyes zsidók polgári jogot kaptak II. József császártól. Ugyanott Büchlertől egy másik történeti érdekű közlés is van »*Alsó Ausztriából 1670-ben száműzött zsidók Magyarországon*« címmel. A *Kútfők* rovatában *Mandl Bernát* II. József császárnak a zsidók családi nevei tárgyában kiadott rendeletét közli.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

(Folytatás.)

— ÉRTEŚÍTŐ a pannonhalmi sz. Benedek-rend esztergomi kath. főgymnasiumáról az 1898/9 iskolai év végén. Közveteszi *Vojnits Döme* igazgató. Esztergom, 1899. Laiszky János kny. 8-r. 131 l. (*Csapó Antonin*: Kisfaludy Sándor és Horatius. 3—54. ll.)

— ÉRTEŚÍTŐ a pannonhalmi szent Benedek-rend győri főgymnasiumáról az 1898—99. iskolai év végén. Közveteszi: *Kisfaludy Tóbiás* h. igazgató. Győr, 1899. Győr-egyházmegeyi kny. 8-r. 141, 1, 68 l. (*Németh Ambrus*: A győri királyi tudomány-akadémia története. II. rész. 1785—1806. 1—141, 1 ll.)

— ÉRTEŚÍTŐJE (Korpona sz. kir. város áll. segélyezett közs. felső népiskolájának —) az 1898—99-iki tanévről. Közli: *Matunák Mihály* igazgató. Korpona, 1899. Joerges Ágost özv. és fia kny. 8-r. 44 l. (*Matunák Mihály*: Az 1599-iki bányavidéki tatárjárás. 3—18. ll.)

— ÉRTEŚÍTŐJE (A nagyenyedi ev. ref. Bethlen-kollégium 1898—99 tanévi —). Kiadta az igazgatóság. Nagy-Enyed, 1899. Nagyenyedi kny. r. t. 8-r. 194 és 12 sztan l. (*Bodrogí János*: Károlyi Zsuzsánna fejedelemasszony. 3—63. ll.)

— ÉRTEŚÍTŐJE (A dunántúli ág hitv. evang. egyházkerületi soproni lyceum államilag segélyezett főgymnasiumának és bölcsészet-theologiai főiskolájának —) az 1898/99-iki tanévről. Közveteszik: *Gombocz Miklós* főgymn. igazgató, *Poszvek Sándor* lyceumi igazgató. Sopron, 1899. Röttig Gusztáv kny. 8-r. 114, 1 l. (*Vojtkó Pál*: A reformáció korának hangulata a magyar irodalomban. 3—16 ll.)

— ÉVKÖNYV. Kiadja az izr. m. irodalmi társulat. Szerkesztik *Bacher Vilmos* és *Bánóczy József*. 1899. Budapest, (1899.) Lampel R. Kis 8-r. 406 l. (Az izr. m. irod. társulat kiadványai IX. köt.) Ára füzve 2 frt, vászonkötésben 2 frt 40 kr, díszkötésben 2 frt 60 kr.

— FERDINANDY GEJZA. Az arany bulla. Közjogi tanulmány. A bojári Vigyázó Sándor-féle díjjal jutalmazott pályamű. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. 8-r. 182, 1 l. Ára 1 frt 50 kr.

— FERENCZI ZOLTÁN. Vásárhelyi daloskönyv. XVI—XVII. szá- zadi szerelmi és tréfás énekek. Az erdélyi muzeum-egylet kéziratárában levő eredetiből kiadta —. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 247 l. (Régi Magyar Könyvtár 15.) Ára 1 frt.

— FINÁCZY ERNŐ. A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Első kötet. 1740—1773. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. VIII, 1, 449 l. Ára 4 frt.

— FODOR DÁNIEL. A zilahi államilag segélyezett községi polgári fiu-iskola huszonöt évi története. Zilah, 1899. Seres Samu kny. 8-r. 50 l.

— FÖLDES GÉZA. Magyarország története. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. IV, 156 l. Egy arcképpel.

— FÖLDES GÉZA. Magyarország története. Polgári fiu-iskolák számára. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. IV, 160 l. Négy térkép- pel és számos szöveggéppel. Ára 80 kr.

— FÖLDES GÉZA. Magyarország története. Polgári és felsőbb leányiskolák számára. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. IV, 156 l. Négy térképpel és szöveggépekkel. Ára 80 kr.

— FRAKNÓI VILMOS. Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. XXIX, 366 l. Ára 3 frt 75 kr.

— FRANKL-GRÜN (Ast —). Geschichte der Juden in Kremsier. II. Theil. Pozsony, 1898. Alkalay Adolf kny. 8-r. 179 l.

— GAÁL MÓZES. Széchenyi István gróf, vagy Magyarország újjászületése. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 8-r. 92 l. (Történelmi Könyvtár 25. füz.) Ára 25 kr.

— GAÁL MÓZES. Szent László magyar király élete. 2-ik kiad. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 8-r. 96 l. (Történelmi Könyvtár 24. füz.) Ára 40 kr.

— GERÉB JÓZSEF. Római világ; I. *Pasteiner Gyula*.

— GESCHICHTE der Eisenbahnen der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie. Zum fünfzigjährigen Regierungs-Jubiläum seiner kaiserlichen und königlich-apostolischen Majestät Franz Joseph I. Redigirt von Hermann *Strach*. I. Bd. 1. 2. Theil, II. III. IV. Bd. Wien- Teschen- Leipzig, 1898—1899. Karl Prochaska. Nagy 4-r. XVIII, 503. 1 l., 3. 558, 1 l., 3, 634, 1 l., 3, 584, 1 l., 3, 392, 1 l. Számos táj- és arczképpel, rajzokkal, térképekkel s egyéb mellékletekkel.

— GOLDIS VASILE. Istoria Ungariei în legătură cu evenimintele epocale din istoria universală. Brassó, 1899. Ciureu és társa kny. 8-r. 82, 2 l.

— GYOMLAY GYULA. A görögök története a római hódítás koráig; I. *Marczali Henrik*.

— GYÖRY TIBOR. Egy régi magyar könyv. Egy lap a XVII. század orvostörténelméből. Budapest, 1899. Pesti Lloyd-társ. kny. 8-r. 7 l. (Az *Orvosi Hetilap* tudományos közleményei. XLIII. évf. 1899. 37—38. sz. Különnyomat.)

— HAJNIK IMRE. A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Budapest, 1899. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Athenaeum kny. 8-r. VII, 454 l. Ára 4 frt 50 kr.

— HÁROMSZÉK VÁRMEGYE. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére. Háromszék vármegye törvényhatósági bizottságának megbízásából szerkesztették: *Pótsa József* szerk. biz. elnök, *Antal Mihály*, *Bogdán Arthur*, *Csifó Salamon*, ifj. *Gölri Ferencz*, *Gyárfás Győző*, *Málík József*, *Székely György*, *Szentiványi Miklós*. Kiadta Háromszék vármegye közönsége. Sepsi-Szentgyörgy, 1899. Jókai-nyomda r. t. Nagy 4-r. 4, 380, 2 l. Ára 20 kor.

— HEGEDŰS ISTVÁN. Apáczai Cseri János paedagogiai munkái. Összegyűjtötte, a latin beszédeket fordította, jegyzetekkel ellátta — Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 161 l. Ára füzve 1 frt.

— HEGYESI MÁRTON. Segesvár. Világos előtt. Haynau. Nagyvárad, 1899. Laszky Ármin kny. Kis 8-r. 15 l. (Különnyomat a *Szabadság* 1899 évi 1. számából.)

— HERBERT (Heinrich —). Die Gegenreformation in Hermannstadt zur Zeit Karls VI. Mittheilungen aus den Hermannstädter Magistratsprotocollen. Nagy-Szeben, 1899. Kraft V. kny. 8-r. 285—373 ll. (Különnyomat az *Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde* XXIX-ik kötetéből.)

— HODOREÁN JÁNOS. A szamosújvári vár; I. *Szongott Kristóf*.

— HORN E. Saint Étienne roi apostolique de Hongrie. Paris, 1899. Kis 8-r. VIII, 104 l. Ára 2 fr.

— HOROVITZ A. Die Juden in Ungarn und Siebenbürgen in alter Zeit. Nagy-Szeben, 1899. Reissenberger A. kny. 8-r. 12 l.

— HORVÁTH CYRILL. A magyar irodalom története. Első kötet. A régi magyar irodalom története. Budapest, 1899. Athenaeum kny. Nagy 8-r. VIII, 755 l. Számos szöveggéppel és műmelléklettel. Ára 6 frt.

— HORVÁT SÁNDOR. Adatok Nyitra vármegye és város monografiájához. Nyitra, 1899. 8-r. 73 l.

— ILLÉSSY JÁNOS. Igló kir. korona- és bányaváros Levéltára. A városi tanács megbízásából szerkesztette —. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 78 l.

— ISTVÁNFY MIKLÓS (Nagyvárad). Átnézetes tartalomjegyzék a *Ludovika Akadémia* közlönye I—XXV. évfolyamában (1874—1898) megjelent és tárgy szerint csoportosított közleményekről. A közlöny huszonöt éves fennállásának emlékére a szerkesztőség megbízásából összeállította —. A Ludovika Akadémia Közlönye melléklete. Budapest, 1899. Pesti kny. r. t. 8-r. 94 l.

— JANUSÓ BENEDEK. A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. köt. Budapest, 1899. Lampel R. kny. 8-r. 2, 800, 1 l. Ára 6 frt.

— JÁNOSY SÁMUEL. A szertelen pogányság Nagy-Enyeden cselekedett pusztításának rövid és hiteles históriája az 1658-ik esztendőben. Nagy-Enyed, 1899. Könyvnyomda r. t. 8-r. 14 l. (Különlenyomat a *Közérdek* 1899 évi 35. és 36. számaiból.)

— JAHREBUCH der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses. XX. Bd. Prag-Wien-Leipzig, 1899. 2-r. 357, CCXXI l. 44 önálló képtábla melléklettel.

— JAHRESBERICHTE der Geschichtswissenschaft, im Auftrage der historischen Gesellschaft zu Berlin, herausgegeben von G. Berner. XX. Jahrgang, 1897. Berlin, 1899. Nagy 8-r. XVII, 107, 461, 448, 346 l.

— JEDINA (Ritter von —). Die Heere und Flotten der Gegenwart; 1. *Zeppelin*.

— JELENTÉSE (Sopron vármegye és Sopron szab. kir. város régészeti társulatának 1898 évi —). Összeállította *Bella Lajos*. Sopron, 1899. Romvalter Alfréd kny. 8-r. 31 l.

— JÓKAI MÓR. A magyar nemzet története regényes rajzokban. Ötödik képes kiadás. Első kötet. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 8-r. 428 l. Ára 2 frt 50 kr.

— JÓSA ANDRÁS. A Szabolcs vármegyei muzeum ős- és középkori tárgyainak ismertetése. Nyiregyháza, 1899. Piringer J. kny. 8-r. 70 l.

— KAISER PÁL. Gusztáv Adolf élete. Magyarra fordította *Stromp László*. Budapest, 1899. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 67 l. Ára 5 kr.

— KAMMERER ERNŐ. A Zichi és Vasonkeői gróf Zichy-cs. id. ágának Okmánytára; 1. *Okmánytára*.

— KARÁCSON BÉLA. A fülei ev. ref. egyházközség története. Kisujszállás, 1899. Szekeres József kny. 8-r. 69 l. Három képpel.

— KÁROLYI ÁRPÁD. Magyar Országgyűlési Emlékek. (Monumenta comitialia regni Hungariae.) A m. tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából szerkeszti és történeti bevezetésekkel ellátja —. Tizenegyedik kötet. 1605—1606. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 3, 896, XII l. (Monum. Hung. Hist., M. Tört. Eml. Harmadik oszt. Országgy. Eml.) Ára 5 frt.

— KÁROLYI ÁRPÁD. A kiegyezés ügye a kassai országgyűlésen 1606 tavaszán. Budapest, 1899. Pfeifer Ferdinánd kiadása. 8-r. 205 l. (Különlenyomat a *Magyar Országgy. Emlékek* XI-ik kötetéből.)

— KÄHLIG (E. von —). Die Heere und Flotten der Gegenwart; 1. *Zeppelin*.

— KEMÉNY LAJOS. Aesthetikai jegyzetek. Kassa, 1899. ifj. Nauer H. kny. Kis 8-r. 19 l.

— KERÉKES GYÖRGY. Történelem felső kereskedelmi iskolák számára. I. köt. Második javított kiadás. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. VIII, 205 l.

-- KERPELY ANTAL (idősb). Adatok a vas történetéhez Magyarországon a XIX. század elejéig. Budapest, 1899. Pátria kny. 8-r. 82 l. (Különlenyomat a Magyar mérnök és építész-egylet közlönyének 1898-iki évfolyamából.)

-- KIRÁLY PÁL. Magyarország története. Felsőbb leányok és polg. leányiskolák használatára. Bevezetéssel ellátta *Szilágyi Sándor*. Budapest, 1899. 8-r. 205 l. Négy térképpel és számos szövegképpel. Ára 1 frt 20 kr.

-- KOHN SÁMUEL. Kohn Schwerin Götz bajai és bács megyei főrabbi. Élet- és korrajz. 1760—1852. Budapest, 1899. Singer és Wolfner. Athenaeum kny. 8-r. 115 l. Ára 1 frt.

-- KÖSZEGHI SÁNDOR. Nemes családok Pestvármegyében. Budapest, 1899. Hungaria kny. 8-r. 447, 1 l. Egy címeres ajánlólapplal. Ára 6 frt.

-- KUN SÁMUEL. Nemzeti kultúra és nyugoti civilizáció. Utóhang a millenniumhoz. Budapest, 1899. Révai Leó. 8-r. IV, 60 l. Ára 30 kr.

-- KUPPELWIESER L. Die Kämpfe Oesterreichs mit den Osmanen vom Jahre 1526 bis 1537. Wien und Leipzig, 1899. 8-r. IV, 113 l. Egy hasonmás-melléklettel. Ára 1 frt 50 kr.

-- KURTZ J. H. Lehrbuch der Kirchengeschichte für Studierende. Dreizehnte Auflage. I. Bis zur Reformation, bearbeitet von N. *Bonwetsch*. II. Seit der Reformation, bearb. von P. *Tschacker*. Lipsce, 1899. 8-r. 717 l., 736 l. Ára a két kötetnek 16.80 m.

-- KUUN GÉZA gróf. A katharosok hitfelekezete. Kolozsvár, 1899. Gombos Ferencz kny. 8-r. 19 l. (Különlenyomat az *Erdélyi protestáns lap* II-ik évfolyamából.)

-- LAVISSE E. et Rambaud A. Histoire générale du IV. siècle à nos jours. Ouvrage publié sous la direction de —. Tome XI. Paris, 1899. Nagy 8-r.

-- LEHOCZKY TIVADAR. Beregmegye és a munkácsi vár 1848—49-ben. Eredeti kútfők nyomán írta —. Munkács, 1899. Kroó Hugó kiadása. 8-r. 191 l. Ára 2 kor. 80 fill.

-- LENGYEL CONST. MIHÁLY. A Ruthénekről. Monografikus karczolat. Ungvár, 1899. Lévai Mór kny. 8-r. 111 l. Ára 1 frt.

-- LERSCH B. M. Einleitung in die Chronologie. Zweite umgearbeitete und stark vermehrte Auflage. I. und II. Theil. Freiburg im Breisgau, 1899. Nagy 8-r. VIII, 248 l., VIII, 248 l.

-- LETTOW-VORBECK (Oberst a. D. von —). Geschichte des Krieges von 1866. II. Bd. Der Feldzug in Böhmen. Berlin, 1899. Nagy 8-r. XXV, 687 l. Egy térképpel, 20 vázlattal és 9 csata-tervvel.

-- MANDL ÁRMİN. A zsidók története és irodalma a talmud befejezésétől a mai napig. Vágújhely, 1898. Horovitz Adolf kny. 8-r. 112 l.

-- MARCZALI HENRIK. Nagy Képes Világtörténet. Áldassy Antal, Borovszky Samu, Fogarassy Albert, Geréb József, Goldziher Ignác, Gyomlay Gyula, Mika Sándor közreműködésével szerkeszti —. II. köt. A görögök története a római hódítás koráig. A legújabb kutatások nyomán írta *Gyomlai Gyula*. Budapest, (1899.) Kiadják Franklin-társ., Révai testvérek. Franklin-társ. kny. 8-r. XXIV, 691 l. Számos képpel, műmelléklettel és térképpel.

-- MARGUTTI (Albert —). Der türkisch-griechische Conflict 1897. Temesvár, 1898. Trautmann György kny. 8-r. XVI, 156 l. Két térképpel.

-- MÁRK MÁRKUS. Kibontakozás. A magyar állam és az osztrák állam parlamenti és kormányzási problémáinak megoldása. Budapest, 1899. Dobrowsky és Franke. 8-r. 78 l. Ára 1 frt.

— MÁRKI SÁNDOR. A longobárdok hazánkban. Kolozsvár, 1899. Ajtai K. Albert (Magyar Polgár) kny. 8-r. 45 l. (Különlenyomat az *Erdélyi Múzeum* 1899 évi folyamából.)

— MÁRKI SÁNDOR. Történelem a magyarok és más népek multjából vett életrajzokban; 1. *Mayer Miksa*.

— MASSONERI (Gustavo —). Cenni storici della guerra dell' indipendenza d' Ungheria nel 1848—49. Compilati dal cav. — già capitano nell' armata magiara degli Honvéd 1848—49, decorato dell' ordine al valor militare d' Ungheria, condannato a morte dal giudizio statario in Presburgo nel Marzo 1849. Fiume, 1899. 4-r. 240 l.

— MÁTYÁS FLÓRIÁN. Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történetehez. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 41 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XVIII. köt. 5. sz.) Ára 45 kr.

— MAYER MIKSA. Történelem a magyarok és más népek multjából vett életrajzokban. Átdolgozta *Márki Sándor*. Tizenegyedik javított kiadás. Budapest, 1900. Hungaria kny. 8-r. 79 l.

— MELIÓRISZ BÉLA. A heraldika köréből. Írta és az eperjesi Széchenyi-kör irodalmi szakválasztmányának 1898. decz. 14-ikén tartott estéjén felolvasta —. *Függelékül*: Sárosvármegyei nemes családok címere. Eperjes, 1899. Kósch Árpád kny. Kis 8-r. 2, 75 l. (Különlenyomat az *Eperjesi Lapok* 1899 évi folyamából.) Ára 1 kor.

— MIHALIK SÁNDOR. Német-Bogsán az 1848—49-iki szabadságharczban. Lugos, 1899. Virányi János kny. 8-r. 41 l.

— MILHOFFER SÁNDOR. A régi Egyptom mezőgazdasága. A mezőgazdaság őstörténelmének ismertetése. Kassa, 1899. Sziládi László kny. Kecskeméten. 8-r. 134, 1 l. Ára 1 frt 30 kr.

— MOLDOVÁN GERGELY. Alsófehér vármegye román népe. Néprajzi tanulmány. Nagy-Enyed, 1897. (1899.) 4-r. 328, 2 l. Két képmeléklettel. (Különlenyomat Alsófehér vármegye monografiájából.)

— MONOGRAPHIÁK (Magyar protestáns egyháztörténeti —). I. köt. Budapest, 1899. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 245 l. Ára 1 frt 60 kr.

— MONUMENTA comitalia regni Hungariae; 1. *Károlyi Árpád*.

— MORAVCSIK GYULÁNÉ. Gróf Teleki Józsefné Róth Johanna. 1741—1813. Budapest, 1899. Kókai Lajos. 8-r. 34 l. Ára 15 kr.

— MŰKÖDÉSE (A tiszafüredi muzeum és könyvtáregylet —) 1898 évben. Jelentés az 1899. márczius 22-én tartott közgyűlésből. (Írta *Milesz Béla* egyleti titkár.) Eger, 1899. Érseki lyceum kny. Kis 8-r. 24 l. Három tábla melléklettel.

— MÜLLER (Wilhelm —). Politische Geschichte der Gegenwart; 1. *Wippermann*.

— MÜNSTERBERG H. Psychology and history. Presidents address, american psychological association, New-York meeting, December 1898. New-York, 1899. 8-r. 31 l.

— NAGY ISTVÁN (M.) Czeglédi István, polemikus író a XVII. században. Irodalomtörténeti tanulmány, doktori értekezésül írta —. Kolozsvár, 1899. Gombos Ferencz kny. 8-r. 111 l.

— NÉMETH AMBRUS. A győri (királyi) tudomány-akadémia története. I. rész. Keletkezésétől 1785-ig. II. rész. 1785—1806. Győr, 1897—1899. Győr-egyházmegyei kny. 8-r. 102, 1 l., 141, 1 l.

— NOVÁK BÉLA. Meliusz Péter élete és munkái. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 8-r. 197 l.

— OKLEVÉLTÁR (Székely —). VII. köt. 1696—1750. Csik vármegye költségén kiadta a Székely történelmi pályadíj-alap felügyelő bizott-

sága. Szerkesztette dr. *Szádeczky Lajos*. Kolozsvár, 1898. Gombos Ferencz lyceum-ny. 8-r. VIII, 459 l. Ára 2 frt.

— OKLEVÉLTÁRA (A veszprémi püspökség római —). Báró Hornig Károly veszprémi püspök megbízásából közrebocsátja a római magyar történeti intézet. II. köt. 1276—1415. (Monumenta Romana Episcopatus Vespriensis. Tom. II.) Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 4-r. CII, 1, 467 l.

— OKMÁNYTÁRA (A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának —). Codex Diplomaticus domus senioris Comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. — Nagyméltóságú gróf *Zichy Ferencz* a nemzetiség seniora, ő csász. és ap. kir. felségének Magyarországon főtárnokmestere — stb. áldozatkészségéből közli a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti *Kammerer Ernő* vál. tag. Kilenczedik kötet. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. XXXIX, 647 l.

— PAPP MIHÁLY (Mlécsfalvi). A m. kir. honvédség fejlődése. 1869—1899. Budapest, 1899. Károlyi György (Grimm Gusztáv) kny. 8-r. VII, 172 l.

— PASTEINER GYULA. Római világ. Emlékkönyv a magyar tanárok olaszországi tanulmány útjáról. *Csengeri János* és *Geréb József* közreműködésével szerkesztette —. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 4, 335 l.

— PAULER GYULA. A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. A m. tud. Akadémia által a Szilágyi és 1895-iki nagy jutalommal koszoruzott mű. Második javított kiadás. I. II. köt. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. XII, 519 l., VI. 615 l. A két kötet ára fűzve 6 frt, kötve 8 frt.

— PERÉNYI JÓZSEF. Endrődy János életrajza. Nagy-Kanizsa, 1899. Vajdits József kny. 8-r. 103 l. Ára 80 kr.

— PISZTER IMRE. Szent Bernát clairvauxi apát élete és művei. A cisztercezi rend alapítása nyolczszázados ünnepélyének emlékére közlésezi a magyarországi cisztercezi rend nevében *Vajda Ödön*, a zirczi, pilisi, pásztói és szentgotthárdi egyesített apátságok apátja. Az esztergomi főegyházmege jóváhagyásával. I. II. köt. Budapest, 1899. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. XII, 599 l., 2, 703 l. Egy arczképpel. Ára a két kötetnek fűzve 6 frt, kötve 8 frt.

— PRÓNAI ANTAL. A piarista iskolák kezdete. Budapest, 1899. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 125 l.

— RÁCZ KÁROLY. A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben. Második bővített kiadás. Lugos, 1899. Szerző kiadása. Nagy 8-r. 236 l. Ára 1 frt 60 kr.

— RAMBAUD A. Histoire générale ; l. *Lavisse*.

— RÉGISÉGEK (Római —) dióhéjban. I. rész. Állami régiségek. 2-ik kiad. Veszprém, 1899. Krausz Ármin fia kny. 32-r. 55 l. Ára 20 kr.

— REIZINGER JÓZSEF. Az egyházi könyvtárolom. (Index.) Temesvár, 1898. Csanád-egyházmegei kny. 8-r. 120 l.

— RÉTHY LÁSZLÓ. Corpus nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár. I. köt. Árpádházi királyok kora. A m. tud. Akadémia archaeol. bizottsága megbízásából írta —. 1. füzet. Budapest, 1899. A m. tud. Akadémia kiadása. 4-r. 48 l. 18 tábla melléklettel.

— RÉZ LÁSZLÓ. A Drugethek és Homonna reformatóija. Sátoralja-Újhely, 1899. Zemplén kny. 8-r. 158, 4 l. Ára 1 frt 20 kr.

— RICKERT (Heinrich —). Culturwissenschaft und Naturwissenschaft. Freiburg in Breisgau, 1899. 8-r. 71 l.

— RIEZLER (Sigmund —). Geschichte Baierns. IV. Bd. (von 1508 bis 1597.) Gotha, 1899. 8-r. XXI, 680 l. (Geschichte der europäischen

Staaten. Herausgegeben von A. H. J. Heeren, F. A. Ukert, W. von Giesebrecht und K. Lamprecht.) Ára 15 m.

— SATURNUS. A helyzet és a Bánffy-kormány. Budapest, 1899. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 21 l. Ára 10 kr.

— SCHEMATIZMUS cleri archi-dioecesis Colocensis et Bácsiensis ad annum Christi 1899. Coloczae. 8-r. 162 l. — *Hozzáfüzve*: A kalocsai érsekmegye népiskoláinak és tanügygyel foglalkozó egyéneinek *Évkönyve* 1899. Kalocsán, 1899. Werner Ferencz kny. 8-r. 68 l.

— SCHMALL LAJOS. Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. I. II. köt. Budapest, 1899. A székes főváros kiadása. Pesti kny. r. t. Nagy 8-r. 4, 335 l., 4, 379 l. Egy térkép-melléklettel.

— SCHMIDT MÁRTON. Római régiségek. Pozsony, 1899. Stampfel Károly. 16-r. 78 l. (Tudományos Zsebkönyvtár 15. füz.) Ára 30 kr.

— SCHMIDT (Wilhelm —). Johannes Jacobus Heraclides der erste fremde Usurpator auf dem moldauischen Fürstenstuhle. Vortrag gehalten in der am 23. April 1899. stattgefundenen 7. Hauptversammlung des Landes-Museums-Vereines. Czernowitz, 1899. Kis 8-r. 34 l. (Különnyomat a *Bukowiner Nachrichten*-ből.)

— SCHULLER (Richard —). Alt-Schäszburg. Kulturhistorische Skizze. Nagy-Szeben, 1899. Krafft V. kny. 8-r. 33 l. Egy melléklettel.

— SCHULLERUS A. Katharina v. Bora. Nagy-Szeben, 1899. Krafft V. kny. 8-r. 34 l. (Különnyomat a *Kirchliche Blätter* 1899 évi folyamából.)

— SCHULLERUS A. Drei Aufsätze zur siebenb. sächsischen Geistesgeschichte. Nagy-Szeben, 1899. Krafft V. kny. 8-r. 84 l. (Különnyomat a *Bilder aus der vaterländischen Geschichte* II. kötetéből.)

— SCHVARCZ GYULA. Görög történelem különös tekintettel az athenei történelemre és ennek forrásaira. I. rész. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. VIII, 329 l. A teljes mű ára 7 frt.

— SCHVARCZ GYULA. Herodotos és Anytos psephismája. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 34 l. (Értekezés a társadalmi tudományok köréből. XII. köt. 3. sz.) Ára 40 kr.

— SÖRÖS PONGRÁCZ. Ghimesi Forgách Simon báró. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 50 l. (Különnyomat a *Századok* 1899 évi folyamából.)

— STINGHE STERIE. Istoriiä Besérecei schéilor Brasovului. Brassó, 1899. Ciurcu és társa kny. 8-r. VI, 2, 219 l.

— STIRLING SÁNDOR. A kereskedelem története főbb vonásokban. Pozsony, 1899. Éder István kny. 8-r. 81 l. (Tudományos Zsebkönyvtár 17. füz.) Ára 30 kr.

— STRACH (Hermann von —). Geschichte der Eisenbahnen; 1. *Geschichte*.

— STROMP LÁSZLÓ. Gusztáv Adolf élete; 1. *Kaiser Pál*.

— SZABÓ GYULA. A galánthai herceg Esterházy Miklós ő főméltósága védnöksége alatt álló kismartoni önk. tűzoltó-testület huszonöt éves története. 1874—1899. Sopron, 1899. Romwalter Alfréd kny. 8-r. 113 l.

— SZABÓ MIHÁLY. A magyar nép ős hazája. Szeged, 1899. Várnay L. kny. 8-r. 47 l.

— SZÁDECZKY BÉLA. A tatárjárás Magyarországon. Kolozsvár, 1898. Gombos Ferencz kny. 8-r. 34 l. (Különnyomat a *Kis Tükör* 1898-iki évfolyamából.)

— SZALÁRDI JÁNOS siralmas krónikája. Szemelvények. Kiadta *Angyal Dávid*. Budapest, 1898. Lampel Róbert. Kis 8-r. 63. l. (Magyar Könyvtár. 68. sz.)

— SZIKLAY JÁNOS. Negyven év a katolicizmus történetéből. A *Magyar Állam* negyvenéves jubileuma 1859—1899. Budapest, 1899. Hunyadi Mátyás kny. 8-r. 157 l. Egy arczképpel.

— SZINNYEI JÓZSEF. Magyar írók élete és munkái. A m. tud. Akadémia megbízásából írta —. VI. köt. Kende — Kozocsa. Budapest, 1899. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 1, 1456 l. Ára 6 frt.

— SZMIDA LAJOS. A temesvár-erzsébetvárosi »Mária-szobor« története. (Felolvasatott a *Délmagyarországi tört. és rég. muzeum-társulat* 1899 évi április hó 5-én tartott választmányi ülésében.) Temesvár, 1899. Csendes Jakab kny. Kis 8-r. 23 l.

— SZONGOTT KRISTÓF, Vajna Károly, Hodoreán János. A szamosújvári vár. Szamosújvár, 1898. Todorán Endre kny. 8-r. 64 l. (Különlenyomat a *Szamosújvár város monográfiája* című műből.)

— SZÓTS SÁNDOR. A dévai ref. templom és régiségei. Kolozsvár, 1898. Gombos Ferencz kny. 8-r. 18 l. Egy képmelléklettel. (Különlenyomat a Hunyad-megyei tört. és rég. társ. IX-ik évkönyvéből.)

— TAGÁNYI KÁROLY. Megyei önkormányzatunk keletkezése. Székfoglaló értekezés. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 19 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XVIII. köt. 6. sz.) Ára 20 kr.

— TEESZ JÁNOS. Történelmi előadások *Márki Sándor* világtörténelmi tankönyvéhez. Budapest, 1899. Hungaria kny. 8-r. IV, 260 l.

— TÉGLÁS GÁBOR. Herodotos Dáciaira vonatkozó földrajzi adalékainak kritikai méltatása. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 64 l. Egy térkép melléklettel. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XVIII. köt. 1. sz.) Ára 1 frt.

— TEUTSCH (Friedrich —). Bilder aus der vaterländischen Geschichte; 1. *Bilder*.

— TEZNER (Friedrich —). Der österreichische Kaisertitel, das ungarische Staatsrecht und die ungarische Publicistik. Wien, 1899. Alfred Hölder. 8-r. 1, 234 l.

— TORNyai FERENCZ. Számüzetésem ideje, vagy miért hagytam ott Oláhországot. Második kiadás. Kiadja a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara. Marosvásárhely, 1899. Adi Árpád kny. 8-r. 32 l. (Különlenyomat a *Székely Lapok*-ból.)

— TÖRÖK ISTVÁN. Magyarország története. Harmadik javított kiadás. Budapest, 1899. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 123, 7 l. Egy térképpel.

— TÖRTÉNETE (A m. kir. honvédelmi miniszter felügyelete alatt álló neveltetési alapok és alapítványok —). Hivatalos kiadás. Budapest, 1899. Pallas r. t. kny. 8-r. 748 l.

— TSCHACKERT P. Lehrbuch der Kirchengeschichte; 1. *Kurtz*.

— TUHRINSZKY KÁROLY. Sárosvár története. Eperjes, 1899. Kösch Árpád kny. 8-r. 4, 61 l. Három képpel.

— WAGNER ISTVÁN. A nógrádvármegyei tanító testület története. A nógrádvármegyei tanítótestület negyedszázados fennállásának 1899-ik évi július hava 4-én való megünneplése alkalmára a tanítótestület megbízásából írta —. Balassa-Gyarmat, 1899. B. Gyarmati kny. r. t. 8-r. 2, 60 l.

— VAJNA KÁROLY. A szamosújvári vár; 1. *Szongott Kristóf*.

— WALTER GYULA. Dr. Knauz Nándor. Emlékbeszéd. Az *Esztergom-vidéki rég. és tört. társulat* 1899 évi márczius hó 5-én tartott közgyűlésén felolvasta —. Esztergom, 1899. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 84 l. Arczképpel.

- VÁRADI K. MIHÁLY latin-magyar verse Bethlen Gábor haláláról; 1. *Dézi Lajos*.
- WEISZ MÓR. A zsidók története Sicília szigetén, főtekintettel a középkorra. Első rész. A legrégebb időtől 1337-ig. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 48 l. (Különlenyomat a *Magyar-Zsidó Szemle* 1899 évi folyamából.)
- VERESS ENDRE. Déva és környéke Castaldo idejében. Kolozsvár, 1898. Gombos Ferencz kny. 8-r. 50 l. (Különlenyomat a Hunyadmegyei tört. és rég. társ. IX-ik évkönyvéből.)
- VERESS ENDRE. Erdély fejedelmi interregnuma (Izabella királyné diplomáciai működése) 1551—56. Külföldi levéltári kutatásai alapján írta —. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 128 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XVIII. köt. 2. sz.) Ára 1 frt.
- WIPPERMANN (Karl —). Politische Geschichte der Gegenwart. Begründet von Wilhelm Müller und fortgeführt von —. Jahrgang XXXII. 1898. Berlin, 1899.
- WÜSTENFELD (Ferdinand —). Geschichte der Türken. Leipzig, 1899. Nagy 8-r. 48 l.
- W. M. Die Schlacht von Magnano am 5. April 1799. Eperjes, 1899. Kósch Árpád kny. 8-r. 95 l. Egy átnézeti térképpel.
- ZEPPELIN (Graf von —). Die Heere und Flotten der Gegenwart. IV. Bd. Oesterreich-Ungarn. Herausgegeben von —. Bearbeitet von Generalmajor E. von Kühlig und Corvettenkapitän Ritter von Jedina. Berlin, 1899.
- ZIMÁNYI DÁNIEL. A latin tulajdonnevek. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 8-r. VIII, 98, 4 l.
- ZSILINSZKY MIHÁLY. Kermann Dániel evangélikus püspök élete és művei. 1663—1740. Budapest, 1899. Kókai Lajos. 8-r. 116 l. Ára 40 kr.
- ZSINDELY ISTVÁN. Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt. Sárospatak, 1899. Steinfeld Jenő kny. 8-r. 312, 1 l. Ára 5 korona.

HIVATALOS ÉRTESTÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1899 évi dec. 7-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Pauler Gyula alelnök, dr. Áldásy Antal, Bánó József, dr. Czobor Béla, id. Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, Kollányi Ferencz, dr. Láczy Gyula, báró Radvánszky Béla, dr. Schönherr Gyula, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s bejelentvén gróf Teleki Géza elnöknek táviratilag kifejezett sajnálatát a felett, hogy az ülésen nem lehet jelen, jegyzőkönyvhitelesítőkül báró Radvánszky Béla és dr. Dézsi Lajos vál. tagokat kéri föl.

97. Nagy Gyula titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokul 1900-tól:* Oláh József (Nánási) orsz. képviselő Budapesten, Papp Elek orsz. képviselő Karczagon (mindkettőt aj. Thaly Kálmán), Kalos Pál joghallgató Máramaros-Szigeten (aj. a titkár), Smoquina Marius min. fogalmazó Fiumében (aj. Fest Aladár).

Megválasztatnak.

98. Dr. Császár Elemér társ. tag »Verseghy Ferencz és a censori hivatal« cz. dolgozatát olvassa fel, mely —
köszönettel fogadtatik s a »Századok«-ban fog megjelenni.

99. Thaly Kálmán elnök jelenti, hogy társulatunk lelkes pártfogója, ludányi Bay Ilona urnő újabban 100 frtot adományozott a társulatnak.

A nagylelkű adományozónak kegyes adományáért, a vál. halás köszönetét nyilvánítja.

100. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1899 évi nov. havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	1467 frt 43 kr,
» kiadás	824 » 69 »
maradvány	642 frt 74 kr;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	14.845 frt 57 kr
követelést. 1899. nov. 30-án összesen	15,488 frt 31 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére; miből azonban a P. H. E. Takarékpénztár f. évi nov. 2-án 29.561/899. sz. a. kelt értesítése szerint kisorsolt egy darab 4⁵⁰/₀-os kisbirtokosok orsz. földhitelintézete-féle záloglevél ára 5000 frt tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetik s a jegyzőkönyvhöz csatolattatik; a tőkésítendő 5000 frton pedig, annak megfelelő névértékben vagy 4⁵⁰/₀-os magyar jelzálog- és hitelbanki, vagy 4⁵⁰/₀-os kisbirtokosok orsz. földhitelintézete-féle záloglevél vásárlása elhatározottatik, melynek a társulat anyagi érdekeire — bár az árfolyam tekintetéből is — minél kedvezőbb lebonyolítása a P. H. E. Takarékpénztár bölcseségére bízatik.

101. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztárnak f. évi nov. 15-én 28.786/899. sz. a. kelt értesítése szerint 100 frt a f. évi 89 jk. pontnak megfelelően tőkésítettetett.

Tudomásul szolgál.

102. Felolvassa a pénztárnoknak f. évi dec. 1-jén az ig. választmányhoz intézett beadványát, melyben tekintettel a jövő 1900. jan. 1-jétől kötelezővé válandó koronaszámításra, a jelzett időtől kezdve, a társulat pénztári könyveinek korona érték szerint való vezetését kimondatni kéri.

Jóváhagyólag tudomásul vétetik.

103. Bemutatja a társulat jövő 1900 évi költségvetésének az ügyrend 45-ik szakasza értelmében az elnökség által elkészített tervezetét, mely —

az 1892 évi 20 jk. p. a. kelt vál. határozat alapján a gazdasági bizottsághoz utasítottatik, azon kéréssel, hogy a költségvetésre vonatkozó véleményes jelentését a jövő febr. havi vál. ülésre elkészíteni sziveskedjék.

104. Napirenden lévén a számvizsgálók megválasztása, — számvizsgálóként a jövő évre egyhangúlag dr. Kammerer Ernő és dr. Borovszky Samu vál. tagok kéretnek föl, azzal, hogy szíves-

kedjenek, tekintettel az 1896 évi 15 jk. p. a. kelt vál. határozatra, a folyó évi számadásokra vonatkozó jelentésüket a titkárnál oly időben benyújtani, hogy az még a jövő évi költségvetés előtt a gazdasági bizottság rendelkezésére bocsátható legyen.

105. Bemutatja a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága s a M. Tört. Társulat ig. választmányára közt a »Történelmi Tár« kiadása iránt kötött s f. évi nov. 30-án a Tört. Bizottság elnöke és előadója s a társulat ügyv. alelnöke és titkára által aláírt eredeti szerződést, mely

tudomásúl vétetvén, irattárba helyeztetik.

106. Előterjeszti az »Eötvös-alap« elnökségének f. évi nov. 24-én, a társulat kiadványai egy-egy példányának a »Ferencz József Tanítók Háza« könyvtára számára leendő adományozása tárgyában, a társulat elnökségéhez intézett átiratát.

A Magyar Tört. Életrajzokból II. Rákóczy György és Mária Terézia életrajzai, továbbá a Káldy Gyula-féle zenetörténelmi felolvasások, az 1892-ik évi társulati Emlékkönyv és Vekerle László, Árpád sírjára vonatkozó munkái egy-egy példányának ingyen való megküldése elhatároztatik.

107. Jelenti, hogy a székesfehérvári »Vörösmarty-kör« a Vörösmarty Mihály születésének 100-ik évfordulója alkalmával, 1900. decz. 1-jén tartandó ünnepélyre meghívta társulatunkat.

Elhatároztatik, hogy a társulat küldöttségileg vesz részt az ünnepélyen, de a nagy időköz miatt a küldöttség tagjait csak a jövő 1900. oct. havi vál. ülésen választja meg, miről a »Vörösmarty-kör« értesítendő.

108. Bejelenti, hogy a m. kir. pécsi 8-ik honvéd huszár ezred parancsnoksága f. évi nov. 5-én 2136. sz. a. kelt átiratához mellékelve, az ezrednek 25 éves jubileuma alkalmából megjelent történetét megküldötte a társulatnak.

Köszönettel fogadtatik.

Zárt ülésben —

109. a Magyar Tört. Életrajzok ügyében.

110. az évd. r. tagok létszámáról az 1899 év végén, tett jelentést a választmánynak.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

K. m. f.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Br. Radvánszky Béla* s. k. *Dr. Dézsi Lajos* s. k.
vál. tag. vál. tag.

1899 november-hóban

Adomány: Ludányi Bay Ilona úrnőtől 100 frt.

Szilágyi Sándor siremlékére adakoztak:

Wlassics Gyula	10 frtot
Füredök István	1 >
Pettkó Béla	5 >
Révész Kálmán	2 >
Sörös Pongrácz	5 >
Együtt	23 frt.
Hozzáadva az 1899 október 31-ig befolyt	887 frtot.
összes készpénz 1899 november végén	910 frt.
Ezenkívül Tagányi Károly aláírt	5 frtot.

Tagdíjajukat befizették:

Biharmegyei tört. és régészeti egyesület 1898, 1899-re,	Benczky Elemér	Mikecz János
Dedek Cr. Lajos 1897-re,	Bock János	Mikus László
Mokos Gyula 1899, 1900-ra,	Borovszky Samu	Milecz János
Takács Sándor 1898, 1899-re,	Csiky Viktor	Naláczai Géza
Petrozsényi gymnasium	Dobóczy Ignác	Özv. Báró Radvánszky
1900-ra (5 frt 40 kr),	Erdélyi László	Antalné
Pongrácz Sándor 1900-ra,	Evetovits János	Recska Zsigmond
Resiczabányai polgári iskola	Graenzenstein Arthur	Rósa Isó
1900-ra.	Jakab Ferenc	Sal Ferenc
	Keményfy Dániel	Sándor János
	Kiss Áron	Sárospataki akad. ifjuság
1899-re:	Kocséri Társas-kör	olv. egylete
Angyal József	Koltai Virgöl	Szentpéteri Imre
Aradi Kölcsey-egyesület	Kornis Ferencz	Szilágyi János
Aradi Petőfi-önképzőkör	Kovács Sándor	Szolnoki állami gymnasium
Bajai főgymnasium	Körömy Árpád	Thuróczy Vilmos
Baross Miklós	Laky Mátyás	Vári Rezső.
	Lonovics Sándor	

Tagtársainkhoz

Szilágyi Sándor siremléke érdekében.

Mint a fentebbiekben közölt kimutatásból látható, eddigelé 915 forint gyűlt össze a társulatunk néhai nagyérdemű titkáranak, Szilágyi Sándornak állítandó siremlék céljára. részint tagtársaink, részint a megboldogultnak a Magyar Történelmi Társulat kebelén kívül is nagy számmal levő tisztelői kegyes adakozásából. De ezen összeg még nem elég arra, hogy az elhunytnak sírját hozzá és nyugró helyéhez méltó emlékekkel jelölhessük meg. Legalább 1200 forintra lenne szükség, hogy a kegyeletes szándék illő módon megvalósítható legyen. Kérjük tagtársainkat, járuljanak a siremlék alapjához kegyes adományaikkal, hogy a még hiányzó pár száz forintnyi összeg is mennél előbb begyűljön, s megtehessük a szükséges intézkedéseket a siremlék felállítására.

A titkári hivatal.

A MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

1899 ÉVI XV-İK ÉVFOLYAMÁNAK

SCHÖNHERR GYULA

SZERKESZTÉSÉBEN MEGJELENŐ 4-İK ÉS 5-İK FÜZETE,

MELY

BALASSA BÁLINT ÉLETÉT

ERDÉLYI PÁLTÓL

TARTALMAZZA,

A FOLYÓ ÉV DECEMBER ÉS 1900 JANUÁR HAVÁBAN FOG SZÉTKÜLDETNI.

AZ 1900 ÉVI XVI-İK ÉVFOLYAM

SZÉCHY KÁROLYTÓL

GRÓF ZRINYI MIKLÓS

ÉLETRAJZÁNAK III-İK (BEFEJEZŐ) KÖTETÉT

ÉS

VERESS ENDRÉTÓL

IZABELLA KIRÁLYNÉ ÉLETRAJZÁT

FOGJA HOZNI.

Ez életrajzokat az eddigiekhez hasonlóan számos eredeti kép, régi metszetek reproductiói, okiratok, levelek, pecsétek hasonmásai fogják illusztrálni. Izabella királyné életrajzának különös érdeket fognak kölcsönözni a *lengyelországi illusztrációk*, melyek előállítására egyik elsőrangú krakkói könyvkiadó-czég vállalkozott.

A *M. Tört. Életrajzok* egy-egy évfolyamát a *M. Tört. Társulat tagjai 5 frt* (10 korona) előfizetési áron rendelhetik meg a titkári hivatalnál vagy a társulat pénztáránál.

A TÖRTÉNELMI TÁR

AZ 1900 ÉVTŐL KEZDVE

KOMÁROMY ANDRÁS

SZERKESZTÉSÉBEN FOG MEGJELENNI.

A jövő évvel új folyama indul meg e kiadványunknak, a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is, a memyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a *Történelmi Tár* számára rendelkezésünkre bocsátotta, s ezzel valódi kincsesházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul hevertek a bizottság kéziratárában.

A *Történelmi Tár*, úgy mint eddig, ezentúl is évenként négy füzetben jelenik meg. *Egy évfolyam előfizetési ára a M. Tört. Társulat tagjai számára 1900-tól kezdve csak 2 frt 60 kr, azaz 5 kor. 20 fillér.* Bolti ára magasabb lesz.

Kérjük tisztelt tagtársainkat, hogy e kiadványainkat nemcsak számosabban partolják, s előfizetéseiket lehetőleg a f. év végéig a társulat pénztárába beküldeni, illetőleg megújítani sziveskedjenek.